

SCI-CONF.COM.UA

**INNOVATIONS
AND PROSPECTS
OF WORLD SCIENCE**



**PROCEEDINGS OF VI INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
FEBRUARY 2-4, 2022**

**VANCOUVER
2022**

INNOVATIONS AND PROSPECTS OF WORLD SCIENCE

Proceedings of VI International Scientific and Practical Conference
Vancouver, Canada
2-4 February 2022

Vancouver, Canada

2022

UDC 001.1

The 6th International scientific and practical conference “Innovations and prospects of world science” (February 2-4, 2022) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2022. 1072 p.

ISBN 978-1-4879-3794-2

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phanistic composition of Ukraine // Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2022. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-innovations-and-prospects-of-world-science-2-4-fevralya-2022-goda-vankuver-kanada-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: vancouver@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua/>

©2022 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2022 Perfect Publishing ®

©2022 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Андреева О. Ю.* 18
ПРОСТОРОВА ДИНАМІКА ОСЕРЕДКІВ КОРЕНЕВОЇ ГУБКИ У ЛІСАХ ПОЛІССЯ УКРАЇНИ.
2. *Заєць В. В., Ковера В. Г.* 23
СОРТОВИВЧЕННЯ ІРИСА ГІБРИДНОГО (*IRIS HIBRIDA HORT.*) В УМОВАХ ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ ЛІВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ.
3. *Шапакидзе Е. Д.* 30
УКОРЕНЕНИЕ ТУТОВЫХ ЧЕРЕНКОВ В ГРУНТЕ УТЕПЛЕННОМ ТЕРМИЧЕСКОЙ ВОДОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ.

BIOLOGICAL SCIENCES

4. *Brechka N. M., Protsenko O. S., Kolot N. V., Shatrovskiy A. G., Scherbak O. V., Korenieva Ye. M., Bondarenko V. O.* 37
MODERN ASPECTS TO CORRECTION OF REPRODUCTIVE DISORDERS IN MALE RATS.
5. *Гоч І. В., Котовська Г. О., Рудик-Леуська Н. Я., Друцкий О. А., Христенко Д. С.* 43
ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ОСЕТРОВИХ РИБ В УКРАЇНІ.
6. *Тарусова Н. В., Огай К. С.* 51
ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВО-ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ УРБОЕКОСИСТЕМ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ.
7. *Ярема Ю. М., Субота Г. М., Беца В. Л., Нірода Т. М.* 57
БІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРОЇДІВ ШПИЛЬКОВИХ ВИДІВ ПОРІД, ПОШИРЕННЯ ТА ЇХ ЗАЛЕЖНІСТЬ ВІД ПРИРОДНИХ УМОВ НА ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «СИНЕВИР».

MEDICAL SCIENCES

8. *Idashkina N., Shandyba S., Shepelia A., Kucherenko T.* 66
USING GROWTH FACTORS AND BONE MORPHOGENETIC PROTEIN-2 IN CASES OF DELAYED CONSOLIDATION OF MANDIBLE FRACTURES.
9. *Jumanov Z. E., Abdullaev Sultan Davlat Ogli* 75
IN CONGENITAL ICHTHYOSIS SKIN CHANGES PATIENT AGE AND CHARACTERISTICS OF HOT CLIMATE CONDITIONS.
10. *Jumanov Z. E., Amonova G. U.* 78
CHANGES IN THE BRAIN STRUCTURES OF BABIES BORN WITH THE ATELEKTIC FORM OF PNEUMOPATHIE.
11. *Kremenchutskyy G. N., Stepanyki D. A., Ishchenko O. V., Turlun S. A.* 81
THE EFFECT OF A-BACTERINUM ON THE MICROBIOCENOSIS OF THE INTESTINES OF VOLUNTEERS.

12. *Peresyphkina T. V., Brynza M. S., Aal-Mosleh Hamza Kusay* 87
SOME FEATURES OF THE LIFESTYLE AND FUNCTIONAL STATE OF THE ORGANISM OF STUDENT YOUTH.
13. *Protsak T. V., Poberezhnyk A. R.* 92
ATROPHY OF OPTIC AND METHODS OF EARLY DIAGNOSIS.
14. *Sydorchuk A. R., Harbuzova V. Yu., Gutnitska A. F.* 97
NOS3 (RS2070744) AND GNB3 (RS5443) GENES PREDICT OBESITY APPEARANCE IN HYPERTENSIVE PATIENTS ESPECIALLY IN WOMEN.
15. *Umirzakov Z. B., Rizaev J. A., Umirov S. E.* 101
WAYS TO OPTIMIZE MEDICAL SERVICES FOR COVID-19 PATIENTS.
16. *Vergolyas M., Gulomov Khu., Gulomov Kha.* 104
ACTIVITY AND RISK OF BREAST CANCER.
17. *Yevstihnieiev I. V.* 114
TO THE QUESTION OF DIAGNOSTICS OF LYMPHADENOPATHY OF THE HEAD AND NECK.
18. *Бахронов Ш. С., Шарипова О. А., Абдурахмонов Ж. Н., Бахронов Ж. Ж.* 119
РОЛЬ ПОЛИМОРФИЗМА Т-31С ГЕНА ИЛ 1β В РАЗВИТИИ РЕЦИДИВИРУЮЩЕГО БРОНХИТА У ДЕТЕЙ С ЛИМФАТИКО-ГИПОПЛАСТИЧЕСКИМ ДИАТЕЗОМ.
19. *Блінкова К. А., Бобро Л. М.* 124
ЗВ'ЯЗОК МІЖ АНТИТИРЕОЇДНИМИ АНТИТІЛАМИ ТА ЯКІСТЮ ЖИТТЯ У ПАЦІЄНТІВ З ТИРЕОЇДИТОМ ХАШИМОТО: СИСТЕМАТИЧНИЙ ОБЗОР ТА МЕТА-АНАЛІЗ.
20. *Гаврюшов Д. Н., Сенчук А. Я., Калюжная В. Н., Бойко В. Н., Зорик В. А.* 127
СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ТЕЧЕНИЯ БАКТЕРИАЛЬНОГО ВАГИНОЗА И МЕТОДЫ КОРРЕКЦИИ.
21. *Грицуляк Б. В., Грицуляк В. Б., Готюр О. І.* 137
СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗМІНИ ПЕРЕДМІХУРОВОЇ ЗАЛОЗИ, ЗУМОВЛЕНІ ВІКОМ.
22. *Марченко А. С., Андрєєва В. С., Стоян А. О.* 142
ВИВЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ МІНІІНВАЗИВНИХ СПОСОБІВ ГОДУВАННЯ ХВОРИХ У ПАЛІАТИВНІЙ МЕДИЦИНІ.
23. *Мацейко І. І., Самойлюк О. В., Гушевата Ю. В., Сабанюк С. О.* 145
ЗАСТОСУВАННЯ ЛФК ТА МАСАЖУ У ВІДНОВЛЕННІ ПАЦІЄНТІВ ПІСЛЯ ІНСУЛЬТУ.
- CHEMICAL SCIENCES**
24. *Klimko Yu. E., Pisanenko D. A., Koshchii I. V., Semonchuk Ja. A.* 154
SYNTHESIS AND CHEMICAL TRANSFORMATIONS OF METHYL ESTER OF ADAMANTAN-1-THIONACETIC ACID IN REACTION WITH PIPERIDINE.

TECHNICAL SCIENCES

25. *Abdurayeva G. E., Bakey D.* 161
ABOUT THE INDICATORS OF THE QUALITY OF THE WORK OF
PUBLIC TRANSPORT.
26. *Al-Khyatt Muhamad Nadhem, Skydanenko M., Ostroha R., Yesypchuk S.,
Moskalchuk O.* 165
THEORETICAL REGULARITIES OF NITROGEN FERTILIZER
GRANULATION PROCESS IN PLATE GRANULATOR.
27. *Karpenko A. V., Khorolets M. D.* 168
PARAGENERATOR OPERATION ANALYSIS AND FEATURES OF ITS
TESTING METHODS.
28. *Pernebekov S., Tortbayeva D., Auyesbekova M., Seidaliyev N.* 172
WORLD EXPERIENCE IN INTERNATIONAL TRANSPORTATION
AND ITS APPLICATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.
29. *Бєлова К. Р., Гетьман І. А., Михонік Л. А.* 178
ВИКОРИСТАННЯ ГРЕЧАНОГО БОРОШНА В ТЕХНОЛОГІЇ ХЛІБА.
30. *Горобченко О. М., Заїка Д. О.* 184
ОГЛЯД МЕТОДІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ
ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ.
31. *Дьогтева І. О.* 193
ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ
БЕЗПЕКИ УПРАВЛІННЯ ДОСТУПОМ.
32. *Кулінченко Г. В., Леонтьєв П. В., Левковський О. В.,
Пономарьов Я. О.* 199
МОДЕЛЮВАННЯ ТЯГОВОГО РЕЖИМУ БЕЗКОЛЕКТОРНОГО
ДВИГУНА.
33. *Кутєнов С. Н., Колмаков А. Г., Гвоздев А. Е., Клементьев Д. С.* 208
ВЛИЯНИЕ РЕЖИМОВ ОТПУСКА НА СТОЙКОСТЬ АРМАТУРНОГО
ПРОКАТА К КОРРОЗИОННО-МЕХАНИЧЕСКОМУ РАЗРУШЕНИЮ.
34. *Леонов В. І.* 218
СТАН ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ З
ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА БЕЗПЕКИ ПРАЦІ В УКРАЇНІ.
35. *Лузан П. Г., Лузан О. Р., Лещик А. В.* 223
ШЛЯХИ ЗНИЖЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ВИТРАТ НА РОБОТУ
ЗЕРНООЧИСНИХ МАШИН.
36. *Семенова О. І., Ясінська В. О., Онофрієнко А. І.* 228
ВИДОБУВАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ БІОМЕТАНУ.
37. *Тарасенко О. В., Харченко Т. В., Лебідь Г. О., Матвієнко А. А.,
Лєскова Т. О.* 235
ВПЛИВ ТОНУВАННЯ АВТОМОБІЛЬНОГО СКЛА НА БЕЗПЕКУ
РУХУ.

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

38. *Gerus V.* 242
THE URGENCY OF THE PROBLEM OF DETECTING ANOMALIES IN TIME SERIES.
39. *Ахиев Алаббас Сейди оглы, Нифталиева Мехрибан Муслим кызы* 248
НАПРЯЖЕННО ДЕФОРМИРОВАННЫЕ СОСТОЯНИЯ КУСОЧНО ОДНОРОДНОЙ СРЕДЫ С ТРЕЩИНОЙ.
40. *Мусаев А. М., Алиева С. О.* 252
О ХАРАКТЕРИСТИКЕ КЛАССОВ ФУНКЦИЙ В МЕТРИКЕ ПРОСТРАНСТВЕ $L_p(-\infty, +\infty)$ ($p \geq 1$).

GEOGRAPHICAL SCIENCES

41. *Война І. М., Любчак А. О.* 261
ВИСОТНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ ВІННИЦЬКОГО ПРИДНІСТЕР'Я.
42. *Козинська І. П., Дяченко А. С.* 268
ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ З ОГЛЯДУ ЙОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ.

PEDAGOGICAL SCIENCES

43. *Abdullina G. T., Kuralbayeva A. A., Zhetibayeva Z. K.* 277
ONLINE SCHOOLS CANNOT REPLACE TRADITIONAL CLASSROOM FOR PRIMARY CLASS STUDENTS.
44. *Berehova M., Zhdanova A.* 284
COMPREHENSIVE DEVELOPMENT OF A CHILD WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS BY MEANS OF A FAIRY TALE.
45. *Chernenko O., Hurieieva A., Serdyuk D., Chernenko A.* 287
STUDY OF THE LEVEL OF PHYSICAL ABILITY OF 18-20 YEARS OLD FOOTBALL PLAYERS DURING THE ANNUAL CYCLE OF TRAINING.
46. *Gubareva O. S., Kasianenko O.* 296
THE CONTRIBUTION OF FOREIGN AND DOMESTIC EDUCATORS TO THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGY.
47. *Kochubei T. D., Shturba A. O.* 304
THE MAIN FEATURES OF THE EXTENDED DAYCARE GROUP IN THE UKRAINIAN PRIMARY SCHOOL.
48. *Kopzhasarova U. I., Rykhlikova I. S.* 309
EXAMINING THE CONTENT OF DIGITAL COMPETENCE AS A KEY PRE-REQUISITE FOR EDUCATIONAL DIGITALIZATION.
49. *Pohorielov O. V., Chun Liu* 316
PREFERENCES OF STUDENTS' OF HIGHER MEDICAL EDUCATIONAL INSTITUTION TO SOME FORMS OF TRAINING AT CONDITIONS OF COVID-19.

50.	<i>Артем'ва Г. П., Латвинська І. С., Рудь Д. А.</i> ВИКОРИСТАННЯ ОБЛАДНАННЯ TRX ДЛЯ РОЗВИТКУ СИЛОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ОЗДОРОВЧОМУ ФІТНЕСІ.	319
51.	<i>Багорка А. М., Есаулова О. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПРИКЛАДНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ.	326
52.	<i>Балануца О. О.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ДИПЛОМАТА.	331
53.	<i>Бірюкова І. В.</i> ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ – ОДНА ІЗ НАЙПЕРСПЕКТИВНІШИХ СКЛАДОВИХ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.	336
54.	<i>Борисова Ю. В.</i> ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.	341
55.	<i>Ващенко Л. С., Ващенко В. А.</i> МОТИВИ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЩОДО ВИБОРУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.	344
56.	<i>Власенко Н. О., Базалій А. М.</i> ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ СИТУАТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОСВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.	348
57.	<i>Герасимова О. А.</i> ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УМОВАХ ПЕДАГОГІЧНОГО ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ.	355
58.	<i>Гладких Т. В.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ДОМИНИРОВАНИЯ НИЖНИХ КОНЕЧНОСТЕЙ (ОБЗОРНАЯ СТАТЬЯ).	360
59.	<i>Гуцуляк Л. І.</i> МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ КОНФЛІКТІВ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.	366
60.	<i>Золоторьова О. І., Назорнюк В.</i> ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ – ВИКОНАВЦІВ.	375
61.	<i>Исмаилова Айшан Фахраддин кызы</i> РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ.	381
62.	<i>Калита Н. І., Муляр Н. М.</i> НАРОДНІСТЬ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ КОСТЯНТИНА УШИНСЬКОГО.	387
63.	<i>Кривошея Т. М., Власюк А. В., Жучкова А. О.</i> ВИКОРИСТАННЯ БЛОКІВ ДЬСЕНЕША У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ УМІННЯ ОРІЄНТУВАТИСЯ У ПРОСТОРИ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.	395

64.	Криськів М. Й. ОСНОВНІ ВИДИ РОБІТ ЗІ ЗБАГАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.	403
65.	Ковтун Т. І. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС.	412
66.	Коренева І. В. ТВОРЧИЙ ПРОЄКТ ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ РІЗНОПРЕДМЕТНИХ ЗНАНЬ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ.	416
67.	Коломієць А. А., Кубіцький С. О. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ МОТИВАЦІЇ ТРУДОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ.	421
68.	Куралбаева А. А., Абдуллина Г. Т. ИНТЕГРИРОВАННЫЕ УРОКИ ПРЕДМЕТОВ САМОПОЗНАНИЯ И ПОЗНАНИЯ МИРА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ.	429
69.	Лопатін В. В., Чумак А. С. ОСОБЛИВОСТІ ОЗДОРОВЧОГО БІГУ КУРСАНТА У ЗИМОВИЙ ПЕРІОД.	437
70.	Міхєєв А. О., Дейнека С. Є. ВІДПОВІДНІСТЬ СХИЛЬНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ 3-ГО КУРСУ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «МЕДИЦИНА» ДО МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.	440
71.	Новосельська Н. Т., Кохан М. С. СПОСОБИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.	448
72.	Павловська Л. В. ІННОВАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ.	452
73.	Пакулин С. Л., Перебейнос В. Б., Калмыкова Ю. С., Феклистова И. С., Пакулина А. С. РАЗВИТИЕ ДВИГАТЕЛЬНО-КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ЮНЫХ ДЗЮДОИСТОВ.	460
74.	Петришин Л. Й., Данилюк О. А. STEM-ОСВІТА В СТРУКТУРІ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.	470
75.	Пехарєва С. В., Притуляк Л. М., Бреславська І. В. АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ В КОНТЕКСТІ НАСТУПНОСТІ МІЖ ДОШКІЛЬНОЮ ТА ПОЧАТКОВОЮ ЛАНКАМИ ОСВІТИ.	476
76.	Пінчук Л. М. ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗМІШАНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.	480

77.	Пономаренко О. Д. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СТІЙКОЇ МОТИВАЦІЇ ДО ЧИТАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.	486
78.	Ракитянська К. А., Штена Л. Г. ЛОГОПЕДИЧНИЙ ТОЧКОВИЙ МАСАЖ (НЕТРАДИЦІЙНІ ВИДИ МАСАЖУ РУК).	491
79.	Савощенко Н. В. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ.	501
80.	Скібіна О. В. ТЕХНОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ.	506
81.	Соцька О. П., Земляна Ю. І. ТЕХНОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.	514
82.	Сторонська О. С. СУТНІСТЬ І ТИПОЛОГІЯ СТРАТЕГІЙ НАВЧАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИКИ.	521
83.	Топольницька Ю. С. РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА ДОПОМОГОЮ СИТУАТИВНОГО ПІДХОДУ ЗАСОБАМИ ТАКСОНОМІЇ Б. БЛУМА.	526
84.	Ульянова В. С., Бойчук Є., Крикунова Є. КРИТЕРІЇ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА.	532
85.	Хуртенко О. В., Яскевич М. П., Забутна М. В. ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ЖІНОК 25-30 РОКІВ ДО СИСТЕМАТИЧНИХ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧИХ ЗАНЯТЬ.	537
86.	Черниш В. І., Константиненко Л. А. ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВОГО ВИМІРЮВАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ VERNIER ПРИ ВИВЧЕННІ БІОЛОГІЇ У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.	542
87.	Шевченко О. В., Момот В. В. ФОРМУВАННЯ ВІДЧУТТЯ РИТМУ У ШКОЛЯРІВ У ВЗАЄМОДІЇ ФІЗИЧНОГО І ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ.	550
88.	Ясницька Н. П. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.	555

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

89. *Kravchuk S. L.* 561
THE PROBLEM OF INTEGRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS INTO THE LOCAL COMMUNITY IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION.
90. *Казібекова В. Ф., Новікова К. С.* 566
МУЗИЧНІ ВПОДОБАННЯ ЯК СКЛАДОВА ІМІДЖУ ОСОБИСТОСТІ.
91. *Короход Я. Д., Степанян В. А.* 573
АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ.
92. *Полюга В. В.* 577
СУТНІСНА ПРИРОДА ОБРАЗУ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА КАТЕГОРІЯ В ПСИХОЛОГІЇ.
93. *Рукшитель Ю. С.* 582
ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ – АДІКЦІЇ НА ОСОБИСТІСТЬ ПІДЛІТКА.
94. *Саріогло О. А.* 589
КРИТЕРІЇ РОЗВИТКУ ТА ПОКАЗНИКИ ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ ПСИХОЛОГІВ.
95. *Сергієні О. В., Пашкова Г. Г., Горіна О. Т.* 599
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-АДИКЦІЇ.
96. *Спринська З. В., Чонка В.-З. І.* 607
ВПЛИВ COVID-19 НА МІЖОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ В СІМ'Ї.
97. *Туриніна О. Л., Борисюк А. Б.* 613
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ МЕДПЕРСОНАЛУ ЛІКАРНІ.
98. *Цільмак О. М.* 620
МЕТОДИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ МЕТОДУ ГАБРІЕЛЬ ЕТТІГЕН «WOOP».
99. *Ющишина Л. О.* 626
ОСНОВНІ МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В БІЗНЕС-ОРГАНІЗАЦІЯХ.

SOCIOLOGICAL SCIENCES

100. *Гавриш М. М.* 630
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ).

ART

101. *Ke Yi, Luriy S. P.* 638
RESEARCH ON THE FREEHAND BRUSHWORK OF CHINESE CONTEMPORARY OIL PAINTING.
102. *Бондаренко В. В., Альніков Є. М.* 643
ВИВЧЕННЯ ТРАДИЦІЙ НАРОДНИХ ПРОМИСЛІВ – ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ.

103. *Бочкай Р. В.* 649
РУКОТВОРНА КНИГА В СУЧАСНОМУ ГРАФІЧНОМУ ДИЗАЙНІ.
104. *Кравчук М. А.* 658
СПЕЦИФІКА СКЛАДОВИХ ФІРМОВОГО СТИЛЮ ПУБЛІЧНИХ БІБЛОТЕК.
105. *Лаврін Н. В.* 667
РОЗУМІННЯ МУЗИЧНОГО ТВОРУ. СОНАТНЕ АЛЕГРО.
106. *Марущак О. В., Поплінська Т. О., Шовкалюк А. В.* 671
ТРАДИЦІЙНІ ВЕСІЛЬНІ ВІНОЧКИ УКРАЇНЦІВ ПОДІЛЛЯ ЯК ПРЕДМЕТНО-СВІТОГЛЯДНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ.

HISTORICAL SCIENCES

107. *Кузьмінець Н. П., Стадник О. О.* 678
ПРАКТИЧНІ ЗАХОДИ З УКРАЇНІЗАЦІЇ ШКІЛ У ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО (НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ).
108. *Олехнович В. Д., Якиминська Л. В.* 684
ВИКОРИСТАННЯ ЛОКАЛЬНИХ КУЛІНАРНИХ ТРАДИЦІЙ ПРИ ФОРМУВАННІ МЕНЮ-РОЗКЛАДКИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ.
109. *Скрипчук Г. В.* 690
АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.

CULTUROLOGY

110. *Гладкий М. І.* 699
ТРАДИЦІЙНИЙ ВЕСІЛЬНИЙ БАРВІНКОВИЙ ОБРЯД: ТИПОВІ РИСИ ТА ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ СЕЛА ДОБРОГОСТІВ).
111. *Мочернюк О. І.* 706
ПАТЕРНИ УКРАЇНСЬКОЇ ХОРОВОЇ МУЗИКИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (НА ОСНОВІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-КЛАСИКІВ).

LITERATURE

112. *Бестюк І. А.* 712
ІМАГІНОВАНА МІСТЕРІЯ СМЕРТІ БЕЗ ВОСКРЕСІННЯ: СЪОМА СОНАТА БЕТХОВЕНА В НОВЕЛІ «ОСТАННІЙ АКОРД» (1931) ПЕТРА ПАНЧА.
113. *Дубравська З. Р.* 717
КОМУНІКАТИВНА СПРЯМОВАНІСТЬ МЕМУРНОГО ТВОРУ.
114. *Лисік В. М.* 722
ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНІ НАПРЯМИ АНТРОПОЛОГІЇ ЛІТЕРАТУРИ У МАЛІЙ ПРОЗІ АНДЖЕЯ СТАСЮКА.

POLITICAL SCIENCES

115. *Банчук-Петросова О. В.* 728
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНІВ.
116. *Ситницька О. А.* 733
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ
ГРОМАДАМИ В УМОВАХ НОВОГО АДМІНІСТРАТИВНО-
ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ.

PHILOLOGICAL SCIENCES

117. *Hasiuk N. V.* 742
ONYMIC SPACE OF FANTASY WORKS (BASED ON THE NOVEL
“THE NAME OF THE WIND” BY P.ROTHFUSS).
118. *Lysiak O. M., Muzychuk I. V., Kurylas T. V.* 746
SITUATIONAL APPROACH TO THE STUDY OF A FOREIGN
LANGUAGE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.
119. *Talan N. I.* 750
INTERPRETATION OF THE ADVERTISEMENT AT DIFFERENT
LANGUAGE LEVELS.
120. *Yevdokymova I., Savilova L., Khapina O.* 758
WAYS OF EXPRESSING MATCHING COMMANDS IN ORAL
ENGLISH MILITARY TEXTS.
121. *Баумкетнер С., Сенишин М.* 763
ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІКУ ЛЮДИНИ У ПРОЗОВОМУ
ДИСКУРСІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО.
122. *Дрощенко Т. Ю.* 768
УЖИВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО ПОВТОРУ В ПОЕТИЧНОМУ
МОВЛЕННІ ГАЛИНИ ПОТОПЛЯК.
123. *Исина Г. И., Зайцев А. А.* 773
СЛЕНГ КАК ПРИЗНАК САМОИДЕНТИФИКАЦИИ МОЛОДЕЖИ.
124. *Лук'янова А. І.* 777
ІСПАНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ВАРІАНТІ
АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.
125. *Лях Т. О.* 781
ПОЕТИКА УКРАЇНСЬКОЇ НОВЕЛИ КІНЦЯ – ПОЧАТКУ ХХ
СТОЛІТЬ: ВЗАЄМОДІЯ ЕПОСУ І ДРАМИ.
126. *Мосієнко О. В.* 791
ПІДХОДИ ДО ВІДТВОРЕННЯ ГУМОРУ ПРИ АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ
ПЕРЕКЛАДІ.
127. *Холєнковський К. О., Попова О. В.* 796
ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ КИТАЙСЬКОМОВНОЇ
КУЛЬТУРНО-МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ
(НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ МАО ДУНЯ «ВЕСЕЛКА»).

128. *Шевців Г. М.* 803
ДО ПИТАННЯ ТРАКТУВАННЯ МИСТЕЦЬКОЇ ТРИХОТОМІЇ
Й.-В. ГЕТЕ.
129. *Шенель Ю. А.* 811
НАБЛЮДЕНИЕ О СИНОНИМИКО-АНТОНИМИЧЕСКИХ
ДЕРИВАЦИОННО СВЯЗАННЫХ ОТНОШЕНИЯХ МОТИВАТОРА И
МОТИВАТА (НА ПРИМЕРЕ ГЛАГОЛОВ СОВРЕМЕННОГО
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА).

PHILOSOPHICAL SCIENCES

130. *Агакишицева Т. С.* 815
ЧЁРНЫЙ ТУРИЗМ: СУЩНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ
НА ОСВОБОЖДЕННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ АЗЕРБАЙДЖАНА
(ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ).
131. *Гаврильченко Р. В.* 825
СОЦИАЛЬНАЯ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬ КАК «МЕГАТРЭНД»
РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА.
132. *Сухоніс Н. С.* 829
НАРКОТИЧНИЙ ХАРАКТЕР МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ.

ECONOMIC SCIENCES

133. *Kvasova L. S., Polozkova I. V.* 831
APPROACHES TO THE FORMATION OF THE SALES STRATEGY OF
THE ENTERPRISE.
134. *Melnychuk I., Kushnir K., Tkachuk I.* 839
PROBLEMS OF ACCOUNTING PAYMENTS TO EMPLOYEES.
135. *Mikhalyuk N., Voynycha L., Verzun A.* 843
DEVELOPMENT OF ECONOMIC CULTURE IN ORGANIZATIONAL
STRUCTURES AND BUSINESS.
136. *Mordovtsev O., Mordovtsev S., Druhova O., Andrenko O.* 848
MANAGEMENT OF INVESTMENT RISKS AT THE FINANCIAL
ACTIVITY OF THE ENTERPRISE WITH THE VICARIOUSNESS OF
UNCLEAN MULTIPLIES WITH ASYMMETRIC FUNCTION OF
BELONGING.
137. *Prykaziuk N., Zahorodniuk Yu.* 855
ASSESSMENT OF THE QUALITY OF THE LOAN PORTFOLIO OF
UKRAINIAN BANKS FROM THE STANDPOINT OF THE NON-
PERFORMING LOANS.
138. *Андрушків Б. М., Кирич Н. Б., Шерстюк Р. П., Безкоровайний З. Г.,
Гагалюк О. І.* 861
МЕХАНІЗМИ І ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ВИКОРИСТАННЯ СІРКОВОДНЕВОЇ СУМІШІ У ЧОРНОМУ МОРІ
ШЛЯХОМ ОРГАНІЗАЦІЇ ЇЇ ПЕРЕРОБКИ НА ВОДЕНЬ.

139. *Верховод І. С., Гринюк Є. М.* 866
ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА.
140. *Водолажська Т. О., Жеведь А. О., Семенова Т. Ю.* 872
ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЦІНКА КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МЕНЕДЖЕРІВ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.
141. *Гринько Т. В., Лісовець А. М.* 883
ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В НОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ.
142. *Ерфан Є. А., Заяць М. Т.* 890
ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА.
143. *Желавський О. Б., Шевчук Я. В.* 899
УПРАВЛІННЯ САНАЦІЄЮ ДЕПРЕСИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ.
144. *Завадських Г. М., Тебенко В. М.* 904
ІННОВАЦІЇ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНУ.
145. *Завгородній І. В.* 912
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.
146. *Івасенко О. А.* 918
АУДИТ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ КРАФТОВИХ ВИРОБНИКІВ.
147. *Квасницька Р. С., Танасієнко Н. П., Танасієнко В. П.* 923
КРЕДИТНИЙ СКОРИНГ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКУ.
148. *Криворучко О. М., Павленко В. Р.* 928
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ОСНОВІ КЛЮЧОВИХ ІНДИКАТОРІВ УСПІХУ.
149. *Комлева М. А., Чала Т. Г.* 936
ЗАСТОСУВАННЯ СИНГУЛЯРНОГО СПЕКТРАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ДИНАМІКИ РИНКУ ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ.
150. *Лєгостаєва О. О.* 939
ДЕЯКІ НАПРЯМИ УСУНЕННЯ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ.
151. *Міщенко В. А., Шапран Є. М., Другова О. С.* 945
НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ ПОГЛЯДУ НА КОНТЕНТ СУЧАСНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ.
152. *Найденко О. Є.* 954
ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ З ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ.
153. *Наумова М. А., Ткачук А. В.* 961
МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.

154.	<i>Павликівська О., Галиняк Л.</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ МЕБЛЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ: ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА.	964
155.	<i>Парубець О. М., Кальченко О. М., Садчикова І. В., Тарасенко О. О.</i> ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ.	969
156.	<i>Полстяна Н. В., Кононенко Т. П.</i> СУЧАСНІ ІННОВАЦІЇ У ТУРИЗМІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID- 19.	978
157.	<i>Попович В. М., Скригун Н. П.</i> DIGITAL MARKETING ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ СТИМУЛЮВАННЯ ЗБУТУ.	984
158.	<i>Рудь Н. Т.</i> ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ.	987
159.	<i>Сагайдак М. П., Ватульова К. О.</i> ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.	997
160.	<i>Топорницька М. Я., Ярема В. В.</i> ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО СЕРВІСУ І ТУРИЗМУ.	1001
161.	<i>Чала В. С.</i> ЗЕЛЕНІ ІНІЦІАТИВИ В СТРУКТУРНІЙ КОНФІГУРАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ.	1007
162.	<i>Череп О. Г., Левчук Н. В.</i> ОЦІНКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОТНИХ КОШТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.	1014
163.	<i>Череп О. Г., Хмельковська А. В.</i> СТРАХОВІ ТЕХНОЛОГІЇ (INSUR TECH).	1017
164.	<i>Яковенко Р. В., Олійник І. В., Глух В. М., Годунко О. О.</i> УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИМИ ЗМІНАМИ ЯК КОМПОНЕНТА МЕНЕДЖМЕНТУ ОРГАНІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТОВ «МЕГАБУД- БК»).	1023
165.	<i>Ястремська О. М., Літвінчук К. В.</i> ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ, ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ТА МІСЦЕ У ЗБУТОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.	1032
LEGAL SCIENCES		
166.	<i>Abuladze M.</i> SLOVENIAN POLITICAL DISCOURSE ON THE ROAD TO INDEPENDENCE.	1034
167.	<i>Salamatın A.</i> TO THE PROBLEM OF IMPROVING THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF THE LEGISLATIVE AUTHORITY IN UKRAINE.	1042

168.	Виноградова А. ПОНЯТТЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ У НАУКОВІЙ ДУМЦІ.	1046
169.	Коваленко І. А., Ісмаїлова Л. І. РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВНЗ.	1050
170.	Коваль О. М. ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОШИРЕНOSTІ КІБЕРШАХРАЙСТВА ЯК ВИДУ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ.	1053
171.	Костенко І. В. ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЗАКРІПЛЕННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ ЗА ЗАКОНОМ УКРАЇНИ «ПРО МЕДІАЦІЮ».	1058
172.	Требіна О. М. МІЖНАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНА.	1063

AGRICULTURAL SCIENCES

УДК 630

ПРОСТОРОВА ДИНАМІКА ОСЕРЕДКІВ КОРЕНЕВОЇ ГУБКИ У ЛІСАХ ПОЛІССЯ УКРАЇНИ

Андрєва Олена Юрїївна,
к.с.-г.н., доцент кафедри лісівництва,
лісових культур та таксації лісу
Поліський національний університет
м. Житомир, Україна

Анотація: Наведено закономірності просторового поширення дерев із різним санітарним станом в осередку кореневої губки у лісах Полісся України. Проаналізовано дворічну динаміку розподілу дерев за санітарним станом на пробній площі в осередку кореневої губки, а також просторову динаміку санітарного стану дерев у цьому осередку. Встановлено, що сосна уражується у різних лісорослинних умовах – від борів до грудів, у ґрунтах кислих і лужних, з різною родючістю, механічним складом, на різних материнських породах. Найбільшою мірою сосна уражується хворобою у свіжих борах і суборах, але у свіжих умовах осередки всихання частіше приурочені до понижень, а у вологіших до підвищень. На нелісових землях дерева сосни зазвичай слабо диференційовані, процеси розвитку та природний відпад загальмовані, культури часто мають надмірну густоту й ослаблюються.

Ключові слова: коренева губка, сосна звичайна, санітарний стан, шкідливість, просторова динаміка.

Коренева губка поширена у ялинових, соснових і модринових насадженнях помірної та бореальної зон [1]. Унаслідок ураження цією хворобою погіршуються санітарний стан насаджень і якість деревини,

зменшується їх продуктивність. Причиною таких втрат є зниження приросту інфікованих дерев за діаметром, оскільки продукти фотосинтезу витрачаються переважно не на формування деревини, а на реакцію захисту дерева. Підраховано [2], що лісове господарство країн Європи внаслідок розвитку кореневої губки щорічно втрачає 790 млн. Євро. Зазначені підрахунки не беруть до уваги підсилення втрат унаслідок вітровалу, коли потерпають насамперед дерева із зруйнованими гниллю кореневими системами.

Збудником кореневої губки є гриб *Heterobasidion* spp. Цей гриб поширений практично повсюдно у хвойних лісах. У природних екосистемах переважно впливає як сапротроф на цикл поживних речовин, тоді як у штучних лісах, які є часто монокультурами, набувають розвитку найбільш патогенні штами [3]. За сприятливих умов для розвитку збудника кореневої губки він починає домінувати у комплексі грибів, уражує коріння дерев, що прискорює їхній відпад [4].

Унаслідок відпаду дерев виникає прогалина у лісовому наметі, змінюються рівень освітлення, вологості, режим температури, й екологічні умови стають ще сприйнятливішими для розвитку хвороби. Після відпаду головної породи її місце посідають інші породи, стійкіші до хвороби, тобто змінюється склад порід і сукцесійні процеси у насадженні.

Проблема кореневої губки є екологічною [4]. Вона виникла як наслідок створення монокультур хвойних порід на ділянках, де екологічні умови не відповідають вимогам порід. На цих ділянках лісове господарство ведуть традиційно, без урахування сприйнятливості насаджень до поширення хвороби.

Коренева губка є компонентом лісового біогеоценозу, тому неможливо її знищити та виключити зараження окремих дерев. Джерела інфекції у вигляді спор, міцелію в коренях хворих дерев, природного відпаду, пнів є в усіх насадженнях в обсязі, достатньому для зараження, незалежно від походження насаджень (природне, штучне), категорії місця зростання, особливостей ґрунту. Коренева губка уражує близько 200 видів хвойних і листяних деревних порід і чагарників. Інфекція гриба поширюється за допомогою базидіоспор, конідій і

грибниці. Гриб продукує велику кількість спор, які поширюються вітром, комахами і хребетними тваринами, проникають у ґрунт з опадами і викликають зараження коренів. Підстилка є резерватом інфекції кореневої губки [5].

Пробну площу закладено в осередку кореневої губки у чистих 70-річних насадженнях сосни звичайної у свіжому субору. Були виміряні відстані між деревами на пробній площі та засобами MS Excel побудовано схеми розміщення дерев різних категорій санітарного стану.

Двічі у 2020 р. (у вересні та жовтні) та двічі у 2021 р. (у травні та серпні) було визначено санітарний стан кожного дерева згідно із "Санітарними правилами в лісах України": I — зовнішньо здорові; II — ослаблені; III — дуже ослаблені; IV — всихаючі; V — сухостій поточного року; VI — сухостій минулих років [6].

Доказом ураження дерев кореневою губкою була наявність плодкових тіл, жорен смоли зі склеєними частками ґрунту на поверхні коренів, тонкої щільної плівки міцелію кремового кольору під корою коренів, характерної гнилі коренів і окоренкової частини стовбура.

У сосни на початковій стадії розвитку гнилі деревина набувала червонуватого кольору, характерних засмолень і запаху скипидару [60]. Потім відбувалось розшарування деревини, знебарвлення, поява білих вицвітів целюлози, іноді – чорних штрихів і крапок. В останній стадії розкладання деревина розпадалась на вологі пасма уздовж волокон. Після висихання гнила деревина ставала крихкою та легкою. Гниль розвивалась у коренях за усім поперечним зрізом; в окоренковій частині піднімалась на висоту до 0,5 м. Після відмирання дерева гниль поширювалась стовбуром до висоти 1 м.

За даними обліків на пробній площі, проведених у травні та жовтні нами побудовано схеми розміщення дерев сосни різних категорій санітарного стану (рис. 1, 2). Як видно із схеми (рис. 1), дерева, що всихають (IV категорії санітарного стану) розташовувалися у травні переважно біля прогалін.

Поряд із ними знаходилися дерева III категорії санітарного стану. Групи дерев I і II категорій санітарного стану, як правило, розміщені окремо. У деяких

рядах соснових культур (перший і третій ліворуч, а також два ряди праворуч) відсутні дерева, що всихають (IV категорії санітарного стану).

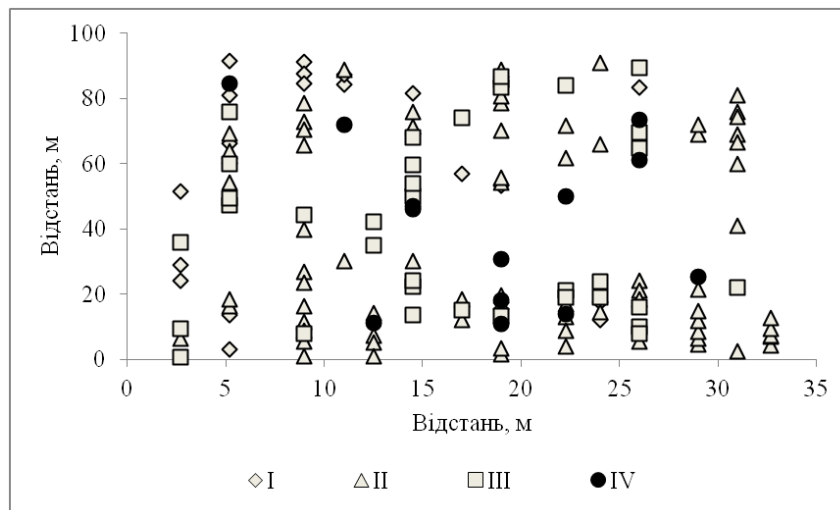


Рис. 1 Схема розташування дерев сосни звичайної різних категорій санітарного стану (I, II, III і IV) в осередку кореневої губки у травні

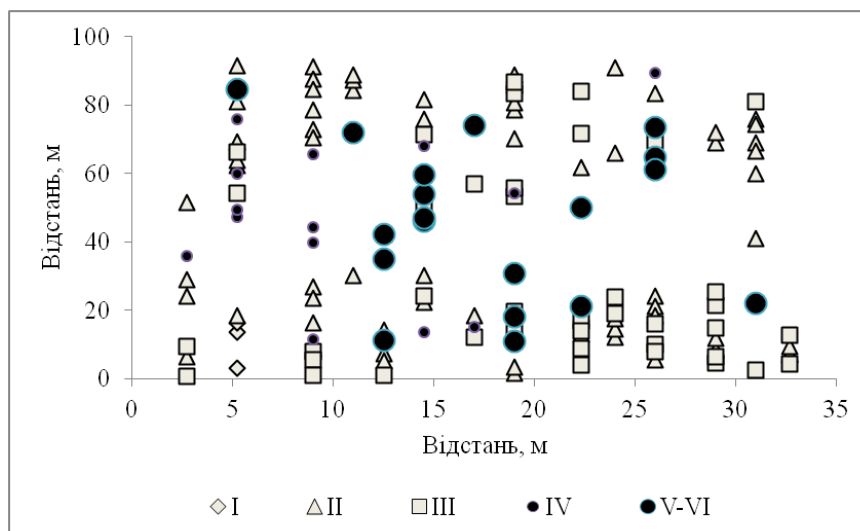


Рис. 2 Схема розташування дерев сосни звичайної різних категорій санітарного стану в осередку кореневої губки у жовтні

Таке розміщення дерев є характерним для осередків кореневої губки, яка поширюється концентрованими колами від центрів накопиченої інфекції.

У жовтні відбулося суттєве погіршення санітарного стану дерев на пробній площі (див. рис. 2). Дерев на межі прогалин, які у травні характеризувалися IV категорією санітарного стану, майже всі загинули, а нові дерева IV категорії утворилися біля прогалин майже в усіх рядах (за винятком першого і третього праворуч).

Одержані дані свідчать, що зазначений осередок кореневої губки вже не можна зупинити вибірковою санітарною рубкою, а слід призначати суцільну санітарну рубку.

Висновки. Деревя IV категорії санітарного стану розташовувалися переважно біля прогалин. Поряд із ними знаходилися дерева III категорії санітарного стану. Групи дерев I і II категорій санітарного стану, як правило, були розміщені окремо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Краснов В.П. Довідник із захисту лісу / В.П. Краснов, В.І. Ткачук, О.О. Орлов / під ред. д. с.-г. н., проф. В.П. Краснова. – К.: Видавничий дім "Екоінформ", 2011. – 528 с.
2. Іллінський А. Г. До питання про типи відмирання й заселення шкідниками соснових стовбурів у лісах на Україні / А. Г. Іллінський. – Х. : Держтехвидав, 1931. – 31 с.
3. Ладейщикова Е.И. Основные положения по защите сосны, ели и пихты от корневой губки / Е.И. Ладейщикова, Г.Д. Белый, А.Г. Черных, И.М. Усцкий. – Х.: УкрНПО "Лес", 1991. – 24 с.
4. Ладейщикова Е.И. Устойчивость сосны против корневой губки (итоги комплексных исследований и перспективы) / Е.И. Ладейщикова // Лесоводство и агролесомелиорация. – К., 1981. – Вып. 60. – С. 41 – 46.
5. Негруцкий С.Ф. Корневая губка / С.Ф. Негруцкий. – М.: Агропромиздат, 1986. – 196 с.
6. Санітарні правила в лісах України. – К.: ДКЛГ України, 1995. – 19 с.

УДК 635.92:631.575

**СОРТОВИВЧЕННЯ ІРИСА ГІБРИДНОГО (IRIS HYBRIDA HORT.) В
УМОВАХ ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ
ЛІВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ**

**Заєць Віталій Вікторович
Ковера Вікторія Григорівна**

наукові співробітники

Прилуцька дослідна станція Інституту садівництва НААН
м. Прилуки, Україна

Анотація. В статті наведені результати проведеного інтродукційного випробування та вивчення іриса гібридного в умовах північної частини Лівобережного Лісостепу України, відібрані перспективні сорти для впровадження їх в практику зеленого будівництва та використання в селекційному процесі.

Ключові слова: ірис гібридний, міжсортна гібридизація, сорт, інтродукція, селекція.

Відбір та введення в культуру нових видів рослин — важливе завдання сучасної ботанічної науки, яке може бути розв'язане за допомогою інтродукції. Це дозволяє збагатити рослинні ресурси, поліпшити асортимент декоративних рослин, що використовуються в зеленому будівництві. Успішне введення в культуру перспективних видів рослин можливе за умов глибокого пізнання біології їх розвитку, розмноження, а також дослідження особливостей їх вирощування та використання.

Як декоративні рослини іриси використовуються з давніх часів, однак саме в останні роки виник особливий інтерес до цієї культури. Ними цікавляться озеленювачі, ландшафтні дизайнери, любителі-квітникарі. Така підвищена увага значною мірою пов'язана з появою нових сортів, що вирізняються оригінальністю і красою на тлі всього існуючого. Більша частина

виведених у світі сортів ірисів відноситься до числа бородатих. Саме тут селекціонери досягли найбільшого різноманіття.

Види роду *Iris L.* є перспективними для застосування в озелененні через високий ступінь декоративності більшості з них навіть без селекційної роботи, проте в Україні їх використовують в зеленому будівництві недостатньо. Загалом це сорти і невелика кількість загальновідомих видів, в той час як в природі існує багато видів, різноманітних за кольором, формою та розмірами квіток, строками цвітіння, іншими декоративними якостями.

Рід *Iris L.* налічує понад 200 видів, поширених у помірних країнах північної півкулі. Головні центри розвитку цього роду - Середземноморська та Центральнаазиатська області. Найдекоративнішими є гібридні “борідкові” іриси (*Iris hybrid hort.*), що мають характерне опушення з волосків на зовнішніх частках оцвітини у вигляді борідки. Саме вони переважають у світовому сортименті, що налічує на сьогоднішній день більш ніж 80 тисяч сортів. У процесі створення нових сортів змінювалась і ускладнювалась агротехніка вирощування іриса.

Дослідження проводились в 2017-2021 роках на базі Прилуцької дослідної станції ІС НААН за загальноприйнятими методиками. Вивчення колекції ірису гібридного проводилися по методиці первинного сортовивчення [1, с.17], при оцінці декоративних і господарсько-біологічних ознак використовувалась 100-бальна шкала комплексної оцінки сортів *Iris hybrida hort.*, пошкодження рослин хворобами визначали згідно з методичними вказівками по діагностиці хвороб квіткових культур і заходів боротьби з ними [2, с. 23].

Клімат району, де знаходиться експериментальна база Прилуцької дослідної станції ІС НААН, помірно-континентальний, характеризується порівняно м'якою зимою, теплим літом, помірною кількістю опадів. Середньорічна температура в регіоні +7,5 ° С, з абсолютним максимумом +39,0° С (у 2 дек. липня) і абсолютним мінімумом -34,0° С (в 1 дек. січня). Перші осінні заморозки починаються 25-30 вересня, а останні весняні

спостерігаються в другій декаді травня. Відносна середньорічна вологість повітря 78%. Середньорічна кількість опадів становить 565мм, в тому числі за теплий період (IV-X) - 388 мм. Висота снігового покриву до 20 см. Найтеплішим місяцем є липень з середньою температурою +19,2° С, а найбільш холодний час року січень-лютий із середньою температурою -6,0° С, -5,8° С. Безморозний період складає 162 дні. Сума активних температур 2800 - 2900° С. Дослідження проводилися на неглибоких вилуджених крупно-пилуватих легкосуглинистих слабогумусних чорноземах з вмістом гумусу 2.6%. Грунти цієї групи мають близьку з нейтральною реакцію (рН - 6.5).

Згідно даних Прилуцької метеостанції, продовж 2017-2021 років зафіксоване щорічне зростання середньорічної температури, так у 2017 році вона складала +8,1°С, у 2019 р. – +8,8°С, у 2021 р. – +9,2°С, середня температура за 5 років становить +8,7°С, що на 1,2°С вище ніж середньобогаторічна.

Об'єктом дослідження були 100 сортів ірису, інтродукованих нами в умови Прилуцької дослідної станції. Робота по виділенню перспективних сортів для озеленення та використання в селекції проводилась в 2017-2021 рр, За даними аналізу серед досліджуваних сортів 10 вітчизняної та 90 зарубіжної селекції. Згідно класифікації Родіоненка Г.І. [3, с. 192], всі досліджувані сорти відносяться до високих бородатих ірисів (ТВ) з квітконосом вище 70 см, і необмеженими розмірами квіток. За роками реєстрації в колекції переважну більшість займають сорти, виведені після 2000 року, – 61 сорт, в період 2010 по 2020 роки – 12 сортів, з 1990 по 1999 роки – 27 сортів.

За даними фенологічних спостережень вегетація ірисів розпочиналась в звичні для Лівобережного Лісостепу строки, в третій декаді березня і в першій декаді квітня. Пізніше за всіх початок вегетації відмічався у сортів 'Fortunate Son', 'Ladi Jane', 'Diversion', 'County Cork'. При проведенні оцінки на зимостійкість відмічено відставання у розвитку всіх досліджуваних сортів лише у 2017 році. Це відбулося в наслідок тривалого зниження середньої добової температури в першій і другій декаді лютого до - 15°С протягом двох тижнів,

зафіксована мінімальна температура 02.02.2017 р. - 25°C. Зменшило негативний вплив низьких температур на рослини наявність снігового покриву, який в цей період досягав 35 см.

В результаті проведених фенологічних спостережень і вивчення фаз росту і розвитку сортів ірису гібридного встановлено, що тривалість вегетаційного періоду сортів становить від 200 до 220 днів. Фаза бутонізації розпочинається на початку травня і триває до кінця місяця. Цвітіння починається з другої декади травня і закінчується вкінці другої декади червня.

Проведено умовне розділення сортів за строками цвітіння: ранні – до цієї групи віднесено 31 сорт, середні – 46 сортів, до групи з пізнім строком цвітіння належать 23 сорти. Масове цвітіння ранніх сортів починається при накопиченні суми ефективних температур вище +5°C від 500 до 580°C. Це сорти: *Diamond Ring, Excusme my Darling, In Living Color, Sea Power, County Cork, Creative Vision, Devoted, Darcy's Choise, American Maid, Prague, Wild Wings, If You Dare, Savannah Sunset, Exclusivity, Tocate Folls, Helo in Burgundi, When you Which, Vienna Waltz, Fortunate Son, Naples, Merlot, Diversion, Kitty Kay, Copatonic, Secret Servis, Supreme Sultan, Swazi Princess, Filibuster, Spanish Leather, Gypsy Caravan, Sweet Musette.*

У сортів середнього строку цвітіння воно починається при накопиченні суми ефективних температур 600-670°C. До цієї групи належать сорти: *Back in Black, Harwest Maiden, Bold Encaunter, Delirium, Ladi Jane, Coffe Trader, Present Chrisen, Mariachi Music, Dream Time, Big Squeeze, Sugar Bomb, Diner Talk, Kentucky Woman, Corps de Balett, Ring Around Rosie, Стенан Гиза, Explisit, Poppa John, Sky Blue Pink, Drifting Bubbles, Glamazon, Just Crazy, Some Like it Hot, Stop Flirting, Liberal Bias, Gothic Romance, Stardock, Astrobubbles, Idol, Pretty Witch, Spring Magness, Power Point, I'm Yours Lady, In A Kiss, Indulgence, Lip Seves, Pep Kally, Venita Faye, Ink Patters, Lovely Seniorita, Carnival of Color, Snapshot, Hint of Danger, Vapor, Mandarin Morning, Devilicious.*

Цвітіння сортів пізнього строку цвітіння відмічено після накопичення сумми температур від 690 до 760°C: *Wet on Wet, Classic Look, Before the Storm,*

Танго Журавлів, Novel Idea, Copatonic, Барва, Immytayte, Wild Angel, Tennyson Ridge, Nordica, Queen Anne's Lace, Emphasis, Jazzed Up, Song of Norway, Blue Reflection, Swing Town, Divine Duchess Corona Gold, Gnus Flash.

Згідно даних фенологічних спостережень сорти також розділені на 3 групи за тривалістю цвітіння: з коротким періодом цвітіння від 10 до 13 діб, найменша за чисельністю група, до її складу входять: сорти з групи раннього строку цвітіння – *Supreme Sultan, Swazi Princess, Filibuster, Spanish Leather, Gypsy Caravan, Sweet Musette* та з групи середнього строку цвітіння *Corps de Balett, Ring Around Rosie, Стенан Гіза, Explisit, Poppa John, Sky Blue Pink, Drifting Bubbles, Glamazon, Just Crazy, Some Like it Hot.*

З середньою тривалістю цвітіння – 14 – 17 днів – з ранніх сортів: *Diamond Ring, Excusme my Darling, In Living Color, Sea Power, County Cork, Creative Vision, Devoted, Darcy's Choise, American Maid, Prague* (10 сортів); з групи з середнім строком цвітіння – *Stop Flirting, Liberal Bias, Gothic Romance, Stardock, Astrobubbles, Idol, Pretty Witch, Spring Magness, Power Point, I'm Yours Lady, In A Kiss, Indulgence, Lip Seves, Pep Kally, Venita Faye, Ink Patterns, Lovely Seniorita, Carnival of Color, Snapshot, Hint of Danger, Vapor, Mandarin Morning, Devilicious.*,(23сорти); з пізніх сортів: *Nordica, Queen Anne's Lace, Emphasis, Jazzed Up, Song of Norway, Blue Reflection, Swing Town, Divine Duchess Corona Gold, Gnus Flash.* (10 сортів).

До групи з тривалим цвітінням від 18 до 21 днів відносяться з ранніх сортів: *Wild Wings, If You Dare, Savannah Sunset, Exclusivity, Tocate Folls, Helo in Burgundi, When you Which, Vienna Waltz, Fortunate Son, Naples, Merlot, Diversion, Kitty Kay, Copatonic, Secret Servis,* (15 сортів); з групи з середнім строком цвітіння – : *Back in Black, Harwest Maiden, Bold Encaunter, Delirium, Ladi Jane, Coffe Trader, Present Chrisen, Mariachi Music, Dream Time, Big Squeeze, Sugar Bomb, Diner Talk, Kentucky Woman,* (13 сортів); з групи пізніх сортів – : *Wet on Wet, Classic Look, Before the Storm, Танго Журавлів, Novel Idea, Copatonic, Барва, Immytayte, Wild Angel, Tennyson Ridge,* (10 сортів).

За результатами оцінки на стійкість до хвороб, колекційні зразки також

розділені на 3 групи: стійкі – до 30% ураження рослин (40 сортів), середньо стійкі – від 31% до 70% ураження (45 сортів), нестійкі – від 71% ураження (15 сортів).

В період з 2017 по 2021 роки проведено міжсорткову штучну гібридизацію по 78 комбінаціях схрещувань. В результаті гібридизації отримано 9784 шт. гібридного насіння, вирощено та проаналізовано 5428 гібридних сіянців. Схожість гібридного насіння ірисів варіювала в межах від 32 до 82% залежно від комбінації схрещування. Краща схожість насіння відзначена у сортів *When You Wish* (81,8%) та *Joy Joy Joy* (74,3%). Найгірший показник одержання сходів спостерігався у сорту *Back in Black* (32,2%).

Найбільш продуктивними по кількості відібраних перспективних сіянців виявились такі батьківські пари: ♀ *Coffee Trader* X ♂ *Vienna Waltz*(36,4%), ♀ *Gnus Flash* X ♂ *Back in Black*(13,9%), ♀ *Coffee Trader* X ♂ *Sea Power*(12,5%), ♀ *Laced Cotton* X ♂ *Vienna Waltz*(7,6%). Також визначено 1 батьківську пару від схрещування якої не відібрано жодного перспективного гібридного сіянця(♀*Song of Norway* X ♂*Bold Encounter*).

Метою нашої роботи було створення високодекоративного сорту іриса гібридного з високою зимостійкістю та стійкістю до хвороб, адаптованого до умов північної частини Лівобережного Лісостепу України. Так згідно з результатами спостережень та проведення оцінки на зимостійкість встановлено, що при відсутності укриття в зимовий період відмічена загибель 15% сіянців які були одержані від батьківських пар, ♀*Song of Norway* X ♂*Bold Encounter*, ♀*Tocatee Falls* X ♂*When you Wish*, ♀*County Cork* X ♂*Nordica*, у 23% сіянців спостерігалось значне відставання в рості і розвитку.

При проведенні оцінки на стійкість до хвороб встановлено, що найбільш стійкими до ураження гетероспоріозом були сіянці одержані від батьківських пар: ♀*Coffee Trader* X ♂*Vienna Waltz*, ♀*Gnus Flash* X ♂*Back in Black*, ♀*Queen Anne's Lace* X ♂*Wet on Wet*, ♀*Laced Cotton* X ♂*Vienna Waltz*.

Висновки. Нашими дослідженнями виявлено донорські властивості сортів *Gnus Flash*, *Coffee Trader*, *Queen Anne's Lace*, *Laced Cotton*, *Bold*

Encounter, Vienna Waltz, Back in Black, Wet on Wet в гібридних сім'ях яких спостерігався кращий вихід сіянців з високими декоративними якостями та стійкістю до ураженням гетероспоріозом, що дає підстави віднести ці вихідні форми до найбільш перспективних для селекції. Необхідно підкреслити особливу роль сорту *Coffee Trader* в якості однієї з найкращих батьківських форм при селекції на комплекс ознак. В усіх гібридних популяціях, де в якості однієї з батьківських сортів був присутній *Coffee Trader*, відбиралися сіянці для подальших досліджень.

Найнижчою життєздатністю гібридних сіянців відзначалися сім'ї, де в якості однієї з батьківських форм були задіяні *Bold Encounter, Song of Norway*. В данних парах хоч і траплялася невелика кількість неуражених хворобами форм, але вони не відповідали тим чи іншим критеріям відбору за комплексом декоративних та господарсько-біологічних цінних ознак, а ті що були виділені – гинули впродовж зимового періоду. Таким чином сорти *Bold Encounter, Song of Norway* віднесені нами до не перспективних у селекції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Корнилова Т.С. Методика первичного сортоиспытания коллекции ириса гибридного. ВИР им. Вавилова. – Л., 1971. – 17 с.
2. Методические указания по диагностике болезней цветочных культур и мерам борьбы с ними. – Ялта: НБС, 1977. – 23 с.
3. Родионенко Г.И. Ирисы / Г. И. Родионенко. – С-Пб.: ООО «Диамант», «Агропромиздат», 2002. – 192 с.
4. Кирпичёва Л.Ф. Перспективные сорта ириса гибридного (*Iris hybrida hort.*) для использования в озеленении Предгорной зоны Крыма// Бюлл. Никит. ботан. сада. – 2011. – Вып. 102. – С. 41-45.
5. Бурова Э.А. Болезни и вредители ирисов в ЦБС АН БССР / Э.А. Бурова, Н.А. Панько // Интродукция растений и окружающая среда. – Минск, 1975. – С. 205– 208.

УДК 638.2.Б-637.

УКОРЕНЕНИЕ ТУТОВЫХ ЧЕРЕНКОВ В ГРУНТЕ УТЕПЛЕННОМ ТЕРМИЧЕСКОЙ ВОДОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Шапакидзе Елгуджа Давидович,
Доктор технических наук, Профессор
Академик Академии СХН Грузии

Аннотация. Шелководство - одна из древнейших отраслей сельского хозяйства Грузии. Шелководческая отрасль всегда являлась источником упрочнения экономики, рационального использования трудовых ресурсов, пополнения валютных доходов и предметом постоянной заботы со стороны государства. Экспортной продукцией являлся шелк-сырец, шелковичные коконы, грена, шелковая ткань и другая продукция государственного значения.

В последний период в Грузии шелководство почти стало убыточным, в очень малом количестве заготавливались коконы тутового шелкопряда, так как в 1964 году, в стране возникло микроплазное заболевание “курчавая мелколистность” тутовых насаждений и 90 % кормовой базы (15 мл. шт. тутовых насаждений) было уничтожено, а также полностью отсутствовали современные технологии трудоемких процессов шелководства.

Для восстановления отрасли первоочередной задачей является восстановление кормовой базы и использование всех методов и средств выращивания посадочных материалов с учетом конкретных условий. В статье рассматриваются вопросы производства тутовых саженцев из перезимовавших укорененных черенков выращенных в грунте утепленном термической водой. А также в статье указан, что метод укоренения черенков в теплом грунте организационно приемлем, экологически оправдан и имеет внушительный экономический эффект. Надо отметить также, что метод производства посадочного материала для восстановления кормовой базы шелководства доступен как для мелких производителей и фермеров, так и для крупных инвесторов.

Ключевые слова. Шелководство, кормовая база, утепленный грунт, укоронение, саженцы.

В 60-ых годах прошлого столетия в Грузии ежегодно производили 4,0-4,2тыс. тонн живого кокона, 4,5-5,0 тонн грены, 450-500 тонн натуральной-необработанной шелковой нити, 4,5-5,0 млн. метров натуральной ткани и др. продукцию, после реализации которых полученная прибыль успешно заполняла бюджет страны [1,3]. Шелководство всегда стояло на высоком уровне развития, однако со второй половины XX века ее валовый объем стал постепенно уменьшаться, а в 1964 году распространившаяся микроплазмическая болезнь “курчавая мелколистность” полностью уничтожила кормовую базу в Западной Грузии, в результате чего эта отрасль пришла в полный упадок. На сегодняшний день картина изменилась.

За 1996-2005 годы в Грузии было заготовлено 450 т шелковичных коконов (в 100 раз меньше), 21,0 т шелковичных нитей (в 20 раз меньше) и 0,126 мл. погонных метров ткани (в 30 раз меньше), а после 2005 года об отрасли заботятся отдельные практические энтузиасты и ученые, но шелководство так нужно сельскому населению и легкой промышленности, что при малейшей поддержке правительства оно займет достойное место в экономике страны.

В создавшейся ситуации первоочередной задачей является восстановление кормовой базы и использование всех методов и средств выращивания посадочных материалов с учетом конкретных условий [1,3].

Академией Сельскохозяйственных Наук Грузии подготовлен Инвестиционный проект “Реабилитация–возрождение шелководства и кооператив “Сачино” в Ванском районе Грузии”, который является одним из главных объектов для инвестирования отрасли. Данный проект разработан для производства тутовых саженцев из перезимовавших укороненных черенков устойчивых сортов тутовых деревьев, выращенных в грунте утепленном термической водой [4].

Проект доступен как для мелких производителей (в пределах 5-10 тысяч лари, т.е. 1500-3000 дол. США), так и для крупных инвесторов (с учетом масштаба производства) [4,5].

В Грузии вопросами производства тутовых саженцев из укорененных черенков выращенных в грунте утепленном термической водой, занимались с 1965 года в учебно-исследовательском факультете Грузинского сельскохозяйственного института, где профессора Г. Звиададзе и Б. Саканделидзе занимались вопросами производства тутовых саженцев. Они для утепления почвы во время экспериментов использовали горячий пар из котельной института для подготовки термической площадки, где изучали теоретические и практические вопросы укоренения черенков и получили положительные результаты.

Выше указанными вопросами в 70-ые годы XX века занималась также группа ученых во главе с проф. Г. В. Николеишвили (Руководитель инвестиционного проекта “Реабилитация и восстановление шелководства и кооператив “Сачино” в Ванском районе Грузии“ [4], которые проводили опыты на термической площадке в селе Амаглеба Ванского района Грузии и получили хорошие результаты. Так, например, количество укорененных черенков разных сортов тутовых насаждении составляло: „Незумигаес“ – 92%, „Ошима“ – 91%, „Кутаиси 1“ – 91%, „Кутаиси 2“ – 89%, „Иверия“ – 83%, „Кутатури“ – 79%.

Подбор почвы, подготовка открытой термической площадки и монтаж секции для воды. Для термической площадки надо подобрать гумусную, плодородную и разрыхленную почву и на глубине до 35 см надо сменить верхний слой почвы термической площадки и поверхность уравнивать.

На термической площадке пластмассовые трубы диаметром 50,0 мм располагают параллельно друг другу, расстояние между трубами 50-60 см, а длина секции труб в пределах 18-20 м (Рис. 1). Соединение пластмассовых труб происходит специальным приспособлением (специальным утюгом).

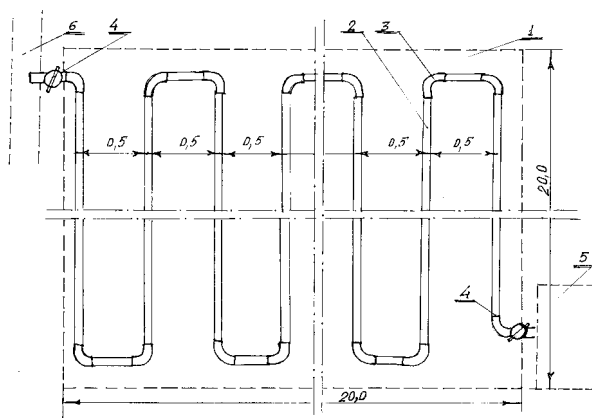


Рис. 1. Схема расположения пластмассовых труб на термической площадке.

1-термическая площадка 20X20 м ($F=400 \text{ м}^2$), 2-пластмассовая труба ($\Phi=50 \text{ мм}$), 3-угольник соединения ($\Phi=50 \text{ мм}$), 4-вентиль, 5-источник горячей воды, 6-канавка.

С источника горячая вода движется по трубам и после прохождения всех труб, переливается в канаву. На концах труб устанавливаются специальные вентили, которые регулируют нужное количество и скорость движения горячей воды, что позволяет также регулировать нужную температуру воды в трубах.

Секции труб накрывают рыхлой гумусной почвой толщиной 30-35 см. Температура воды в пластмассовых трубах должна регулироваться в пределах $t=36-38^{\circ} \text{ С}$, а температура почвы, после 24 часовой нагрузки, выдерживается в пределах $t=27-28^{\circ} \text{ С}$, а в выходных секциях - $t=10-12^{\circ} \text{ С}$.

Если при контрольной проверки температура почвы в пределах $t=27-28^{\circ} \text{ С}$, тогда возможно распределить черенки в почве.

Материал черенков заготавливают в первой декаде февраля, их хранят в холодильнике или в подвальном помещении. Черенки для посадки выносятся из хранилищ, длина черенков в пределах 18-20 см с тем расчетом, что на одном черенке должно быть по 5-6 почек.

Для посадки черенков, параллельно пластмассовым трубам натягивают канат на расстояние к друг другу на 50-60 см и для посадки черенков делают в почве отверстия деревянным клином. Шаг посадки между черенками в пределах 10-12 см.

Во время закладки черенков в почву, выше поверхности почвы должны распределяться минимум по два бутона. Во время посадки вокруг черенков почву уплотняют и поливают. В период вегетации рыхление, очистка от сорных растений и орошение почвы проводится по агротехническим требованиям.

Сроки посадки черенков зависят от конкретных природно-климатических условия в течении марта месяца.

Метод вегетативного размножения тутовых черенков, выращенных в грунте утепленном термической водой, экономически оправдан и организационно приемлем. После посадки в течении 24-25 дней происходит формирование корневой системы черенков (Рис. 2,3). Так, например тутовые черенки сорта “Иверия” укореняются на 77%, а сорта “Ошима” – 91%, “Незумигаес” – 92%, “Кутаиси 2” – 57%.

В Грузии размножение и укоренение черенков не практиковалось в больших масштабах и в целом достигало до 15-20 % всего объема посадочного материала и поэтому их себестоимость 2,5-3 раза больше, чем себестоимость укоренения черенков в теплом грунте. А также на 1,0 м² площади утепленного грунта термической площадки можно получить 4-5 раз больше саженцев, чем в обычных питомниках.

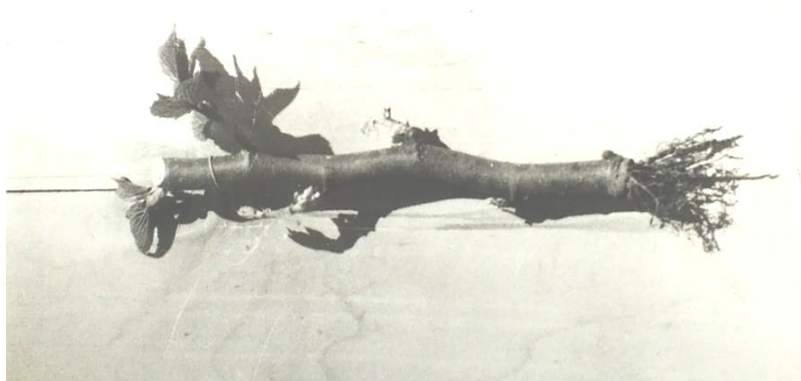


Рис. 2. Укорененный черенок в теплом грунте термической площадки в селе Амаглеба Ванского района Грузии.



Рис. 3. Тутовые саженцы выращенные в теплом грунте термической площадки.

Предварительные расчеты показывают, что на термической площадке в площадью $F=400 \text{ м}^2$, можно получить 4500 штук укорененных черенков (стоимость которых в пределах $4500 \times (3,0-3,5 \text{ лари}) = 13500-15750 \text{ лари}$ ($4500-5250 \text{ \$ США}$). По предварительным расчетом капитальные вложения для построения термических площадок составляют 9500 лари ($3200 \text{ \$ США}$). Таким образом прибыль от продажи укорененных черенков составит приблизительно 4000-6250 лари ($1300-2080 \text{ \$ США}$) при термической площадке площадью 400 м^2 .

Выводы. С точки зрения организации труда, надо уточнить, что работы по возделыванию термических площадок происходят зимой и в начале весны, когда рабочая сила еще свободна. Таким образом, метод укоренения черенков в теплом грунте организационно приемлем, экологически оправдан и имеет внушительный экономический эффект.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Программа «Шелк» - восстановления и развития шелководства в Грузии (2012-2022 г.г.) Изд. «Агро», АСХН Грузии, Тбилиси, 2012;
2. Богаутдинов Н.Г. и др. Учебная книга шелководы. М. «Колос», 1981;
3. Николеишвили Г.В. Экономика шелководства и ее перспективы развития в Грузии. Автореферат докторской диссертации, Тбилиси, 1974;

4. Николеишвили Г.В., Шапакидзе Е.Д., Санадирадзе В.Г.-
Инвестиционный проект “Реабилитация и восстановление шелководства и
кооператив “Сачино” в Ванском районе Грузии“, Изд. “Агро”, АСХН Грузии,
Тбилиси, 2016;

5. Шапакидзе Е. Д., Механизация шелководства, Учебник, II часть.
Тбилиси, 1995. (на груз. языке).

BIOLOGICAL SCIENCES

UDC 616.692:612.014.482:615.256.4:616-08

MODERN ASPECTS TO CORRECTION OF REPRODUCTIVE DISORDERS IN MALE RATS

Brechka N. M.

D.Bi.Sci., Senior Research Officer

Protsenko O. S.

D.M.Sc., Professor

Kolot N. V.

PhD, Associate Professor

Shatrovskiy A. G.

PhD, Associate Professor

V.N. Karazin National University, Kharkiv Ukraine

Scherbak O. V.

PhD, Professor

State Biotechnology University, Kharkiv, Ukraine

Korenjeva Ye. M.

PhD, Senior Research Officer

Bondarenko V. O.

D.M.Sc., Professor

SI “Institute for Endocrine Pathology Problems named after
V. Ya. Danilevsky of the NAMS of Ukraine”

Kharkiv, Ukraine

Introductions. Male infertility is a global health problem, a socio-economic, demographic, biomedical problem all over the world and in Ukraine, as well as an issue requires further research etiology and pathogenesis to raise awareness of hypofertility and search for new approaches, methods and ways of treating this common pathological condition of the male body [1-4].

More than 30% of male infertility cases are attributed to idiopathic disorders with unknown etiology [5-6]. In this aspect, special attention is paid to studies aimed

to risk factors for the development of idiopathic infertility, among which are lifestyle (living and working conditions, unbalanced diet, alcohol and caffeine consumption, insufficient or excessive physical activity, psycho-emotional stress, smoking, uncontrolled use of drugs and contraceptives, the choice of harmful clothing) and the state of the environment: biological factors (viruses, bacteria), physical (radiation, electromagnetic waves, temperature factor) and toxic (pesticides, toxic metals, cytostatics, endocrine) [7]. It should be noted that the probable cause of testicular dysfunctions, including idiopathic infertility in men, may be changes in the connective tissue, which is more common in the body and is found in all organs [8].

The aim of the work was to create a model of general radiation damage to the testicles and correction of the pathological process with drugs that improve the condition of the connective tissue to further expand the range of their use.

Materials and methods. These experimental studies were carried out in compliance with the main rules of the European Convention on the Protection of Vertebrate Animals Used for Experimental and Scientific Purposes (Strasbourg, 1986) and the provisions of the General Ethical Principles for Animal Experiments (Kyiv, 2001) [9].

The researches were carried on mature male Wistar rats with weight of 270-370 g. Rats gonadopathy was reproduced using a total single dose of radiation with a dose of 3 Gy [10]. The total radiation animals damage was carried out in the laboratory of metrology of ionizing radiation of the State Institution "Institute of Medical Radiology named after S. P. Grigoriev NAMS of Ukraine".

Animals were divided into the 4 groups (8 animals in each group): group 1 – intact control (IC); group 2 – control pathology (CP) (general radiation damage to the testicles); group 3 – control pathology + administration of proteinized water-salt extract of human placenta (Bioglobin-U) (CP+P) at a dose of 60 mg / kg; group 4 – control pathology + administration of Tribistan (CP+T) at a dose of 60 mg / kg.

The preparation Bioglobin-U (manufacturer by CJSC "Biolik", Kharkiv) is a biogenic stimulant (1 ml of solution contains bioglobin-5000 conventional units in terms of dry residue - 20 mg (polypeptides), 3.5 - 7%, 50-60% amino acids, 4-5%

amino saccharides, 8-9% hexuronic acids); which are components of GAG (Glycosaminoglycans) molecules; other components: water for injections.

The Bioglobin-U has many effects, among them analgesic, anti-inflammatory, immunotropic, reparative, antioxidant effects [11]. Components of this drug stimulate metabolic processes. Tribestan is used as a reference drug which is in the first line of infertility treatment [12, 13].

After total radiation, the above-mentioned agents were administered to the animals three days before irradiation and for 30 days. Rapid euthanasia of rats was performed on the 31st day of the experiment.

During the experimental work we investigated the indicators of the reproductive function of animals (such as masses of the organs of the reproductive system, testosterone, fructose and prostatic acid phosphatase) under conditions of general radiation damage

Statistical processing of the obtained results was performed using parametric and non-parametric methods. As a result of the normal distribution, the arithmetic mean and its statistical error were calculated ($\bar{x} \pm S_{\bar{x}}$); if the data were not consistent with the normal distribution, the median (Me), minimum and maximum data (min ÷ max) were calculated. Newman-Keuls method, nonparametric Wilcoxon-Mann-Whitney U-test and Kruskal–Wallis H-test were used to analyze differences. Critical level of significance was assumed to be equal to or less than 0.05 ($p \leq 0.05$) [14].

Results and discussion.

Thus, in rats with radiation damage to the testicles, the weight of the ventral part of the prostate gland decreased by 56% and seminal vesicles by 47% this compared with the IC group. However, the mass of seminal vesicles and pituitary gland of all animals does not change, this indicates about possible absence of the formation of pathology according to the type of "secondary hypogonadism" [7, 10].

The influence of corrective agents, namely the preparation of a water-salt extract of placenta (Bioglobin-U) and Tribestan, there was an increase in the mass of the ventral part of the prostate gland and seminal vesicles almost to the level of the IC group. But in the group of animals treated with the reference drug Tribestan (CP+T),

the mass of these androgen-dependent organs was higher (the ventral part of the prostate by 40% and seminal vesicles by 29%) than those of the CP group, but did not reach the level of the IC group.

It was appropriate to study the dynamics of level changes of fructose in the seminal vesicles and prostatic acid phosphatase and the concentration of testosterone in the blood serum as a level of specific markers of androgenization and fertility. The results of studies on the model of radiation damage to the testicles in rats indicate that, against its background, the level of testosterone, the content of fructose in the seminal vesicles, and the activity of acid phosphatase in the prostate gland decreased at compared with the IC group in 3; 4 and 1,97 times, respectively. The introduction of all corrective drugs leads to an increase in these indicators compared to the CP group.

The data indicate that with the introduction of Tribestan, testosterone increased by 1,5 times, and with the use of Bioglobulin-U, almost twice as compared with gonadopathy caused by radiation damage. It should be noted that the activity of acid phosphatase in the prostate and the content of fructose in the seminal vesicles increased significantly (almost 2,5 times) under the influence of the corrective agent of the water-salt extract of the placenta against the background of radiation damage to the testicles.

In rats treated with the reference drug (Tribistan, CP+T group), an increase in the activity of acid phosphatase in the prostate and the content of fructose in the seminal vesicles were in 1,5 and 2,4 times, respectively, compared with the CP group.

Conclusions. Under the influence of total irradiation with a dose of 3 Gy, a model of gonadopathy was obtained, which was accompanied by a decrease in the level of serum testosterone, seminal fructose and prostatic acid phosphatase, which in turn led to a decrease in the mass of androgen-dependent organs, and then to disruption of their functioning. After applying the water-salt extract of the placenta, there was a clear improvement in the state of the reproductive system, an increase in the level of androgenization of the body. Thus, the results obtained provide a basis

for further study of drugs that improve the condition of the connective tissue, in order to expand the range of indications for their use.

REFERENCES

1. Малова, Н.Г. Коригування рівня тиреоїдних гормонів у щурів під впливом кріоекстракту плаценти / Н.Г. Малова, І.В. Комарова, Л.А. Сиротенко та ін. // *Probl Cryobiol Cryomed* 2021; 31(4):353–363. <https://doi.org/10.15407/cryo31.04.353>

3. Юшко Е. И., Бондарев А. В., Строчкий А. В. Мужская infertility в бесплодных браках. *Репродуктивное здоровье в Беларуси*. 2011. № 4. С. 108-114.

4. A unique view on male infertility around the globe / A. Agarwal, A. Mulgund, A. Hamada, M. R. Chyatte. *Reprod. Biol. Endocrinol.* 2015. Vol. 13. P. 37. doi: 10.1186/s12958-015-0032-1.

5. Nieschlag E. Male infertility: recent developments. *Bundesgesundheitsblatt Gesundheitsforschung Gesundheitsschutz*. 2013. Vol. 56, № 12. P. 1619-1627. doi: 10.1007/s00103-013-1859-2.

6. Шилл В. Б., Комхаир Ф., Харгрив Т. Андрология: определение, клинические аспекты и распространенность андрологических нарушений. *Клиническая андрология*. Москва, 2011. С. 19-23.

7. Поворознюк М. В. Значення варикоцеле серед причин порушень дітородної здатності у чоловіків із безпліддям у шлюбі. *Здоров'я України*. 2019. URL : <https://health-ua.com/article/44035-znachennya-varikotcele-sered-prichin-porushen-dtorodno-zdatnost-ucholovkv-z>.

8. Кадурина Т. И., Горбунова В. Н. Дисплазия соединительной ткани: руководство для врачей. Санкт-Петербург, 2009. 704 с.

9. Доклінічні дослідження лікарських засобів : методичні рекомендації / за ред. О. В. Стефанова. Київ, 2001. 528 с.

10. Влияние ионизирующего излучения на энергетический обмен и морфологию семенников / М. А. Аль Меселмани, М. А. Евсеева, Х. А. Абазид,

А. В. Евсеев. *Вестн. Смолен. гос. мед. акад.* 2013. Т. 12, № 1. С. 42-61.

11. Biogloblin-U: Obshhaja harakteristika. URL :
<http://www.biolik.com.ua/produci.php?pr=22145>

12. Трибестан в помощь спортсменам, занимающимся силовыми видами спорта / Т. Н. Христич, Ю. Ю. Мосейчук, О. В. Сивоус и др. *Буковин. мед. вісн.* 2011. Т. 15, № 2. С. 126-129.

13. Трибестан – оригинальный препарат от АО «Софарма». *Аптека: еженедельник.* 2002. № 33 (354). С. 3-8.

14. Гланц С. Медико-биологическая статистика / пер. с англ. Москва, 1998. 459 с.

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ОСЕТРОВИХ РИБ В УКРАЇНІ

Гоч Інна Вікторівна

к.б.н.

Всесвітній Фонд Природи Україна

м. Київ, Україна

Котовська Ганна Олександрівна

к.б.н., с.н.с

Рудик-Леуська Наталія Ярославівна

к.б.н., доцент

Друцкий Олександр Андрійович

Студент

Національний університет біоресурсів

та природокористування України

м. Київ, Україна

Христенко Дмитро Сергійович

Інститут рибного господарства НААН

м. Київ, Україна

Анотація: шість видів осетрових риб які зустрічалися на території сучасної України мають особливий охоронний статус і внесені до Червоної Книги України. Разом з тим, стан їх популяцій напружений, тому виникла необхідність ревізії охоронних засобів та засобів з метою їх гармонізації і виокремлення проблем. У статті аналізуються проблеми, які заважають ефективній охороні осетрових і наводяться орієнтовні поради щодо їх вирішення.

Ключові слова: осетрові риби, охорона, штрафи за порушення правил рибальства

У межах території України історично знаходили шість аборигенних видів осетрових риб. Білуга звичайна — *Huso huso* (Linnaeus, 1758). Осетер руський — *Acipenser gueldenstaedtii* Brandt & Ratzeburg, 1833. Севрюга звичайна — *Acipenser stellatus* Pallas, 1771. Осетер-шип — *Acipenser nudiventris* Lovetsky,

1828. Стерлядь прісноводна? – *Acipenser ruthenus Linnaeus, 1758* Осетер європейський – *Acipenser sturio Linnaeus, 1758*. Сучасний стан природних популяцій осетрових риб у водах України можна оцінити як вкрай несприятливий [1, 2]. З шести аборигенних видів осетрових два останні 5 років не зустрічалися (європейський осетер і шип), чисельність інших чотирьох (руського осетра, білуги, стерляді і севрюги) продовжує швидко скорочуватися. У зв'язку з цим, виникла актуальність дослідити стан законодавчої охорони зазначених видів

Матеріалом для досліджень було законодавство України та польові дослідження щодо його реальної імплементації.

Результати дослідження та їх обговорення

З 2000 року введено повну заборону на промисловий вилов осетрових видів риб, бо всі види осетрових в Україні занесено до Червоної Книги України. Крім цього, всі види осетрових в Україні також охороняються відповідно до міждержавних угод: зокрема, згідно з «Європейським Червоним списком» [3] (<http://www.icpdr.org>), усі 6 видів занесені до додатків Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори (The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, CITES) [4], охорона осетрових передбачена Бернською конвенцією (*A. sturio* включений до додатку 2, як вид, що підлягає суворій охороні, а *A. stellatus*, *A. ruthenus* та *H. huso* – підлягають охороні і внесені до додатку 3. Охорона осетрових також передбачається Боннською конвенцією. Україна як підписант усіх вищезгаданих конвенцій узяла на себе зобов'язання здійснювати охорону рідкісних осетрових на всіх етапах їхнього складного життєвого циклу [2].

Разом з тим, наші дослідження українського законодавства показали, що не має ефективних розроблених механізмів охорони цих видів щодо міжнародних угод. На рівні національного законодавства розроблені і прописані механізми охорони виключно на рівні Червоної Книги України [5]. При цьому, якщо осетрові будуть вилучені з Червоної книги, то їх охоронний статус знизиться і буде регулюватися на загальному рівні. На перший погляд це

припущення виглядає абсурдно, але такі ідеї починають популяризуватися останні два роки у зв'язку з тим, що високий охоронний статус осетрових не дає вчасно оформити документи на спеціалізований відлов плідників з метою штучного відтворення. Так, у 2020 і 2021 роках осетровий завод не може отримати дозвіл на відлов плідників, хоча документи подавав вчасно. Процедура просто затягується з бюрократичних причин. Наявність проблеми наголошується тим, що стаття опублікована у газеті "Голос України", офіційну редакцію через яку публікуються зміни до чинного законодавства [6]. Було б не погано отримати його до нерестового періоду і відловити статевозрілих риб під час нерестової міграції, особливо у Дніпровсько-бузькій естуарній області, бо там, на відміну від Дунаю умов для відтворення майже немає. Але затягування на видачу дозволів з боку Міндовкілля дозволяє отримати такі документи ближче до кінця осені. У такому випадку осетрів виловлюють і саджають на перетримання на наступний рік, що дорожче і не ефективно, бо окремі види осетрових дозрівають раз на 2 роки. Тому і була ініціатива вивести осетрових з Червоної книги задля розблокування робіт з їх штучного відтворення. Ця ініціатива не знайшла підтримки, але проекти чекають свого часу і при зміні політичної еліти можуть постати знову, тому розробка або імплементація міжнародних механізмів захисту може бути актуальна як ніколи.

Осетрові види риб потрапили у Червону Книгу у зв'язку з гідробудівництвом, яке відрізало основну масу своїх природних нерестовищ і унеможливило подальше відтворення зазначених видів. Одного жорсткого заповідання не вистачить для поновлення чисельності, покращення відтворення і відновлення природних популяцій цих видів. Необхідно штучне відтворення або відновлення доступу риб до нерестовищ шляхом будівництва рибоходів. Враховуючи малу чисельність осетрових риб ефективність природного відтворення може бути під питанням, тому чим довше немає природного відтворення цих видів тим все більш безальтернативним є штучне відтворення. І тут виникає ще одна проблема, створена останніми змінами у природоохоронне законодавство. Відтворення цих видів фактично законно

можна проводити виключно за державний кошт і неприбутковими державними установами. Ця монополія виникла останніми часом у зв'язку зі змінами, внесеними в закон України "Про Червону Книгу України " [3], згідно з якими спеціальне використання об'єктів Червоної книги України з метою отримання доходу забороняється. Ця зміна якось допомогла завадити утриманню ведмедів задля отримання жовчі, але у осетрівництві вона має руйнівний вплив: всі хто має у штучних умовах червонокнижних видів з природних популяцій не може відтворити їх і отримати компенсацію від держави за вселення червонокнижного виду, бо це буде отримання доходу. Таким чином, відтворювати цих видів має право лише держава і відповідні профільні державні підприємства і від цього виду діяльності вони не можуть отримувати прибуток. Не дивлячись на те, що зазначений Закон чітко постулює що держава бере на себе зобов'язання з відтворення рідких та зникаючих видів, але щорічно коштів на цей вид активності не виділяється, а механізм компенсації приватним компаніям, який було розроблено на початку 2010 року нині є незаконним. Данна ситуація майже унеможливила штучне комерційне відтворення природних популяцій осетрових. У даному випадку необхідно зробити певні обмовки. Законодавство не забороняє поповнення популяцій видів занесених у ЧКУ, які утримуються в умовах неволі приватними компаніями, але воно має відбуватися на добровільних началах без отримання прибутку. Зрозуміло, що реально, таких меценатів замало і фактично такого відтворення не буде.

Наступною проблемою є виконання охоронних норм законодавства, а тут є питання, які стосується особливості імплементації законодавства України. Так, головною проблемою у ланці охорони осетрових є фактична можливість торгівлі осетровими на території України. Вони у реальності є вільно конвертованою валютою, що може бути швидко перетворена на гроші, що і робить зусилля по контролю за їх обігом вкрай неефективними.

І першим питанням є аквакультура. Експортна продукція Українських виробників повністю відповідаю нормам CITES на осетрових видів риб та виробленої з них продукції, а от ситуація на внутрішньому ринку напружена.

Було виявлено випадки підмішування у продукцію яка має виключно аквакультурне походження дикої риби від браконьєрів, про що свідчило попереднє дослідження WWF Україна [2]. При цьому, ми не можемо стверджувати, чи це самі виробники роблять щось незаконне, чи то хтось підробляє їхню марку і так легалізує продукцію з диких осетрів. Стосовно роздрібної та оптової торгівлі осетровими рибами і продукції з них, то більшість продавців на ринку має документи про походження свого товару з аквакультури, що формально дозволяє продаж. Вирішенням цих аспектів продажу та можливим інструментом із врегулювання питань походження рибної продукції може бути прийняття Закону України "Про забезпечення простежуваності походження водних біоресурсів та продукції з них" [7]

Наступна ланка, яка підтримує незаконну торгівлю осетровими в Україні є незначні штрафи за незаконну торгівлю. Так, за таке правопорушення як торгівля забороненими знаряддями лову штраф складає 153 – 340 грн (ст.85 ч1 КоАП) [8], а штраф за порушення порядку придбання та збуту об'єктів тваринного світу занесених до ЧКУ становить від 153 до 408 грн (ст.88 ч1 КоАП) [8]. Такі мізерні штрафи не відлякують потенційних порушників і навіть стимулюють незаконну діяльність, бо з реалізацією незаконно виловленої риби великих проблем не виникне, бо компенсації за незаконний лов та такси стягнуться лише за сам факт незаконного лову, а не за незаконну торгівлю [9, 10].

У даному випадку непогано було б запровадити стягнення компенсації і такс не тільки за незаконний лов, а й незаконну торгівлю. Подібна зміна показала б незворотність настання покарання і завищеної ціну за такий вид порушення. Це змогло б знизити кількість незаконної риби на ринку.

Наступною проблемою є саме покарання браконьєрів. Так, штрафи за незаконний лов риби за ст 85 ч4 КоАП [8] становить 340-680 грн і він стягується у державний бюджет. Такси за незаконний лов риби це вже друга ланка стягнення і вона йде до місцевого бюджету. Тут і є проблемне питання, бо переважна частина ОТГ ще не відкрила відповідних рахунків і не має

можливості стягнути ці штрафи. Наступною особливістю є практика затягування адміністративних справ і через 3 роки вони закриваються за перевищення терміну давності. Цьому також сприяє катастрофічна нестача суддів у територіальних адміністративних судах. Таким чином, порушники затримуються первинною ланкою але за рахунок слабкості подальших ланок порушники можуть уникати покарання.

Виходом з цієї ситуації могло б бути одночасне стягування штрафу і такс за порушення у бюджет. Подібна зміна показала б незворотність настання покарання і завищує ціну за такий вид порушення. Це змогло б знизити кількість правопорушень і унеможливило уникнення покарання.

І останнє, це низький рівень культури споживачів рибної продукції, що призводить до можливості продажу молоді осетрових видів. Саме споживач може проголосувати своїм гаманцем і не купувати продукцію із осетрових видів риб сумнівної якості і без відповідних документів навіть за вкрай привабливою ціною. Задля цього необхідно проводити освітні заходи серед населення з роз'яснення ключових моментів споживання цих видів риб. Це могло б збалансувати попит на рибну продукцію і дещо знизити можливість вільної реалізації браконьєрської риби

Заключення

1. Ефективна охорона осетрових в Україні вимагає розроблення підзаконних актів які прописували механізми охорони та відтворення цих видів відповідно до міжнародних зобов'язань України

2. Необхідно впровадження простежуваності риби та продуктів з неї що б унеможливило легалізацію незаконно виловлених осетрових під виглядом аквакультури

3. Необхідний перегляд штрафів і такс щоб зрівняти незаконний вилов і незаконну торгівлю осетровими видами і боротьба з корупцією, яка унеможливила б уникнення покарання за вчинення подібних злочинів.

4. Необхідна програма підняття культури споживання осетрових і продукції з них, що б унеможливило продаж риби невідомого походження і

сумнівної якості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРЫ

1. Бушуев С. Г., Черников Г. Б. Разработка и осуществление мероприятий по изучению и сохранению осетровых рыб Черного моря в Украине //Современные рыбохозяйственные и экологические проблемы Азово-Черноморского региона. – 2012. – С. 59-64.

2. Бушуєв С., Гоч І., Демченко В., Худий О., Балацький К. Сучасні аспекти вивчення та охорони осетрових України. – Київ: WWF-Україна, 2020. – 72 с.

3. Європейський Червоний список [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.icpdr.org>

4. The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, CITES [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cites.org/eng/disc/text.php>

5. Законом України «Про Червону книгу України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>

6. Осетри на завод не запливають. // Газета Голос України від 24.03.2020. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/329247>

7. Проект Закону України "Про забезпечення простежуваності походження водних біоресурсів та продукції з них" <https://minagro.gov.ua/ua/npa/proekt-zakonu-ukraini-pro-zabezpechennya-prostezhuvanosti-pokhodzhennya-vodnikh-bioresursiv-ta-produktsii-z-nikh>

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

9. Постанова Кабінету Міністрів України "Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)" [Електронний ресурс] –

Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030-2012-%D0%BF#Text>)

10. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів " [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-%D0%BF#Text>

**ОСОБЛИВОСТІ СТАТЕВО-ВІКОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ
УРБОЕКОСИСТЕМ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Тарусова Наталя Василівна

к.б.н., доцент

Огай Катерина Сергіївна

студентка

Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного
м. Мелітополь, Україна

Анотація: в роботі досліджено особливості статево-вікової структури населення урбоекосистем Запорізької області на основі статистичних даних за 2018-2021 роки. В роботі виявлено особливості статево-вікової структури населення регіону, досліджено основні показники динаміки чисельності населення, розглянуто вплив різних чинників та екологічних проблем на популяційне здоров'я населення.

Ключові слова: місто, урбанізація, статево-вікова структура, захворюваність, вплив забруднення на популяційне здоров'я.

В останні роки зацікавленість до вивчення урбаністичної проблематики зростає і до того ж змінюються акценти дослідження. Якщо раніше основна увага приділялася промисловим аспектам урбанізації, а поняття «місто», «урбанізація» тісно пов'язувалися з термінами «промисловість», «індустрія», то тепер головним пріоритетом є дослідження соціальних аспектів урбаністики, якості життя населення у містах, трансформації структури розселення і зміни функції міст [1, с. 442]. З одного боку урбоекосистеми – це ділянки біосфери, де рівень антропогенного навантаження максимальний, з іншого боку – саме тут важливо створити сприятливі умови для життя людини. Розв'язати цю проблему можна шляхом ефективного управління якістю міського середовища [1, с. 15]. Разом з тим, будь-яке місто являє собою систему, що складається з

різних по призначенню частин, які знаходяться у відносинах взаємозв'язку і взаємообумовленості. Отже, аналіз статеві-вікової структури населення урбоєкосистем Запорізької області повинен базуватися на системному підході у вивченні проблеми.

На відміну від природного середовища, у місті превалюють соціальні фактори, його умови багато в чому створюються діяльністю людини. З екологічної точки зору людей, що проживають на території одного району, можна розглядати як єдиний об'єкт (порівнювати дані, що характеризують здоров'я населення окремих районів). Для одержання інформації про стан середовища необхідне також і дослідження всіх основних елементів урбосистеми – атмосферного повітря, ґрунту та ін.

Встановлено, що Запорізька область – один із регіонів України з високим рівнем урбанізації (на 1 січня 2021 року складає 77,5 %, середній по Україні показник рівня урбанізації дорівнює 68,3%) [2, с. 63].

В процесі економічного та соціального розвитку Запорізькій області зростає антропогенний вплив на навколишнє середовище. Через інтенсивну індустріалізацію та урбанізацію господарські навантаження стали перевищувати здатність екологічних систем до самоочищення та відновлення. Наряду із значними перевагами у якості життя міського населення перед сільським, є чинники, які негативно впливають на здоров'я населення.

Статеві-вікова структура населення є одним з найважливіших факторів, який дозволяє проаналізувати дані та зробити висновки щодо геодемографічних тенденцій та виявити можливі зміни динаміки чисельності населення на майбутнє. Для оцінки якості населення треба враховувати динаміку його вікової структури, вікових відмінностей, інтенсивності їх прояву.

Сьогоднішня демографічна ситуація в Україні характеризується як кризова. Її ознаками визнано: низьку народжуваність, зниження тривалості життя; високу ймовірність смертності чоловіків у працездатному віці; вищу порівняно з розвиненими державами смертність немовлят і дітей віком до 5 років, а також масштабну еміграцію переважно молоді [3, с. 16].

Виявлено, що характерною рисою статеві-вікової структури населення Запорізької області є велика частка осіб старше працездатного віку (у 2021 році складає 18,2%), що розцінюється як надзвичайно високий рівень демографічної старості. Частка осіб старше працездатного віку в цілому по Україні за 2021 рік – 23,9% [5, с. 20]. Про поступове старіння населення свідчить також зміна його вікової структури – помітне домінування середніх та старших вікових груп населення над молодшими.

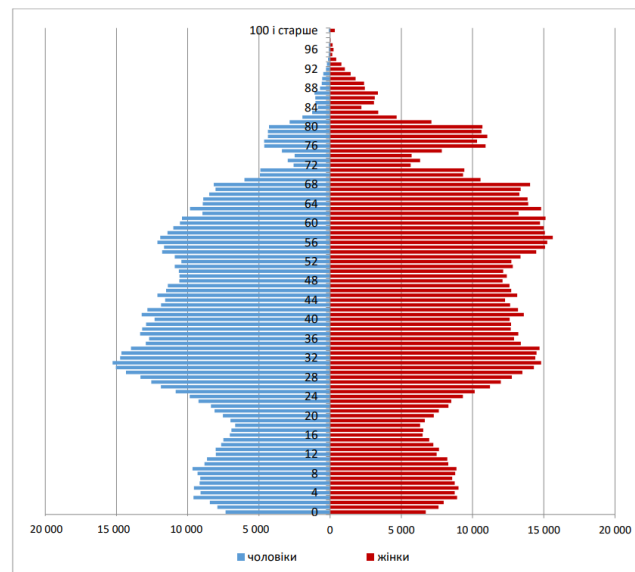


Рис. 1. Розподіл населення Запорізької області за статтю та віком, 2020 р., осіб [2, с. 13]

На рис. 1 схема розподілу населення виглядає як піраміда подібна до «дзвону», це свідчить про зростання часток населення старших вікових груп. Статєва структура населення області за останні роки характеризується стабільною перевагою жінок над чоловіками. (жінки – 54,34%, чоловіки – 45,65%). Показник по Україні за 2020 рік – відповідно 53,6% та 46,4%. Питома вага чоловіків та жінок значно коливається в залежності від вікової групи [4, с. 3].

Таким чином, в Запорізькій області відбувається поступове зменшення кількості дітей у наслідок скорочення показників народжуваності і простежується тенденція «старіння знизу». Спостерігається поступовий перехід від «стаціонарного» типу статеві-вікової структури до «регресивного».

Наслідком негативних тенденцій розвитку статеві-вікової структури

населення є значне навантаження на населення працездатного віку.

В Запорізькій області зберігається тенденція до перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених: в 2020 році на 100 померлих – 36 живонароджених (2018 р. – 45; 2019 р. – 41), по Україні за 2020 рік – 48 [5,с.35]. Показник смертності становить 17,5 (на 1000 середньо-наявного населення), що перевищує показник народжуваності в 2,8 рази (6,3), в 2018 р. – в 2,2 рази; в 2019 р. – в 2,4 рази, показник по Україні за 2020 рік – в 2,1 рази. Протягом трьох років показник смертності від усіх причин по області зріс на 7,8%. Якщо проаналізувати структуру смертності в області за причинами смерті, то вона досить стабільна: основна частка смертей припадає на захворювання системи кровообігу, новоутворення та зовнішні причини смерті, що складає 83,4% серед усіх смертей 2020 року (2018 р. – 84,8%, 2019 р. – 84,9%). Показник по Україні за 2020 рік – 83,4% [5, с. 42]. Особливістю смертності у працездатному віці є так звана «надсмертність» чоловіків, що спричинено зростанням надлишкових смертей 40-річних чоловіків від нещасних випадків, отруєнь і травм, від хвороб системи кровообігу, органів дихання і травлення тощо. Дійсно, кількість чоловіків, які працюють в умовах, які не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, втричі більша, ніж жінок (у таких галузях, як будівництво – у 8 разів, транспорт та зв'язок, добувна промисловість – більш ніж у 5, металургія – втричі). Це є надзвичайно загрозливим процесом як для сфери промисловості, так і для відтворення населення.

В Запорізькій області складну медичну картину й демопопуляційну ситуацію визначають високий рівень захворюваності населення, швидкі темпи поширення соціально значущих хвороб. Це приводить до формування негативної тенденції стосовно показників захворюваності населення.

Встановлено, що для Запорізької області характерні такі негативні умови для динаміки захворюваності населення: інтенсивний процес старіння населення, чисельний виїзд населення молодших вікових груп за кордон, низький рівень доходів і поширення бідності серед населення, несформованість середнього класу, низький рівень економічної доступності якісних медичних

послуг, насамперед, низький рівень не лише економічної, а й фізичної доступності медичних послуг у сільській місцевості, відсутність достатньої кількості кваліфікованого медичного персоналу, високі показники забруднення атмосферного повітря, незадовільна якість питної води. Сукупність таких чинників негативно позначається на рівні та поширенні захворюваності різних видів серед населення Запорізької області. Екологічне середовище Запорізької області має специфічні особливості, обумовлені характером промислового виробництва та автомобільного руху. Мають місце різноманітні поєднання несприятливих техногенних факторів, що спричиняють негативний вплив на здоров'я населення [2, с. 99].

У дослідженні показано, що забруднення навколишнього середовища, безумовно, негативно впливає на показники здоров'я людини. Одним з найнебезпечніших критеріїв такого забруднення є вміст шкідливих речовин в атмосферному повітрі. Під впливом техногенних забруднень збільшується частота будь-яких захворювань, починаючи від застудних і алергічних, закінчуючи хронічною патологією центральної нервової і серцево-судинної системи. У структурі уперше зареєстрованих випадків захворювань серед населення регіону перше місце посідають хвороби органів дихання, друге – хвороби сечостатевої системи, третє – травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин. Вони становлять 58,48%, інші класи хвороб – 41,51% [5, с. 43]. У структурі, що формує ризику для здоров'я, на першому місці – стан повітряного середовища, на другому – якість харчових продуктів і на третьому – шумове навантаження.

Виявлено, що в Запорізькій області проблема збереження здоров'я працюючих набуває особливої гостроти, що пов'язано зі старінням промислового устаткування, недосконалістю промислових технологій, відсутністю належного захисного обладнання, порушенням правил техніки безпеки на робочому місці, а також зниженням ефективності системи медичного обслуговування працюючого населення. У Запорізькій області в шкідливих умовах працює приблизно 32–34% зайнятого населення. Причому, в

гірничо-металургійному комплексі цей процент один із найбільших і складає від 44 до 60%. За даними розповсюдженості професійних захворювань у робітників гірничої та металургійної галузі м. Запоріжжя цей показник найвищий [2]. В структурі професійних захворювань на першому місці переважають хвороби, зумовлені впливом високих концентрацій промислового пилу. Новий виклик для здоров'я населення Запорізької області – пандемія на COVID-19. Станом на 28 листопада 2021 року зафіксовано 170180 випадків інфікування, 4300 осіб померло (2,5 %) [5, с. 2]. Багато експертів, що аналізують екологічні проблеми, розглядають екологію людини та здоров'я людини, як сфери правового регулювання екологічного права та медичинського права, та після пандемії вони звертають увагу на зв'язок екології та охорони здоров'я. Серед головних умов здоров'я сьогодні називається такий показник як чисте повітря. Нажаль показники захворюваності на органи дихання свідчать про наявність цієї проблеми саме в Запорізькій області.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стольберг Ф.В. Экология города / Ф.В. Стольберг. – Киев: Либра, 2000. – 464 с.
2. Стратегічний аналіз соціально-економічного розвитку Запорізької області (виконано в межах розробки проекту Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року). URL: https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000122/122545.pdf
3. Вербицька К.С., Ільченко В.М. Демографічна ситуація в Україні. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93120/03-Verbytska.pdf?sequence=1>
4. Гендерний профіль, Запорізька область. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/zaporizka.pdf>
5. Статистичні дані Головного управління статистики в Запорізькій області. URL: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia>.

УДК: 599.2:574.592:630.1:712.253(477.87)

**БІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОРОЇДІВ ШПИЛЬКОВИХ ВИДІВ
ПОРІД, ПОШИРЕННЯ ТА ЇХ ЗАЛЕЖНІСТЬ ВІД ПРИРОДНИХ УМОВ
НА ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «СИНЕВИР»**

Ярема Юрій Миколайович

заступник начальника наукового відділу

Субота Ганна Миколаївна

технік II категорії

Беца Василь Леонідович

старший науковий співробітник

Нірода Тетяна Михайлівна

науковий співробітник

Національний природний парк «Синевир»

Анотація: В публікації подається коротка характеристика біологічних особливостей окремих найпоширеніших видів короїдів. Залежність короїдів від кліматичних умов, типу лісу та ґрунтів в зоні зростання шпилькових (хвойних) лісів на території національного природного парку «Синевир».

Ключові слова: НПП «Синевир», короїди шпилькових порід.

Ліси Українських Карпат займають майже 1651,6 тис. га., в т.ч. ялинових 642,0 тис. га та. За продуктивністю і якістю ялинові ліси найбільш цінні лісові деревостани, насадження і відіграють важливу роль у формуванні клімату та мають ґрунтозахисне і водоохоронне значення.

Шпилькові ліси національного природного парку «Синевир» займають площу 18114,7 га або 58% від вкритої лісом площі. Розподіл за групами віку вказує на значну частку хвойних лісів (4746,9 га) в групі стиглих і перестійних насаджень з яких 99,3% займають ялинові деревостани.

В лісових урочищах в яких ніколи не проводились лісогосподарські заходи, як за часів Австро-Угорської імперії та Чехословацької республіки так і за часів Радянської влади в Україні залишилось таких ділянок не багато.

Чисті ялинові та мішані хвойні ліси зростають у верхніх лісових поясах північної частини Парку із них похідних ялинників майже 73,8%, а частка корінних лише 22,2%.

Гірська зона шпилькових лісів. В цій зоні на схилах різної експозиції і крутизни на висоті 750-1300 м., а в окремих випадках до 1600 м.н.р.м. росте ялина (*Picea*) з домішкою ялиці (*Abies*), бука (*Fagus*), явора (*Acer*), в підліску бузина (*Betula*), верба (*Salix*), горобина (*Sorbus*), вовче лико (*Daphne mezereum* L.). Тип лісу – вологий ялиновий субір, волога буково-ялицева сурамень, волога чиста сурамень, сира буково-ялицева сурамень. Ґрунти - опідзолені буроземи, щебенюваті, неглибокі.

Середня температура в січні коливається у межах від -6,5 до -8,5°, липня – від +7 до 13°. Сума активних температур 1000-1600°. Період загальної вегетації триває 136 днів, активної 90-100 днів, Середньорічна сума опадів становить 900-1450мм [3, с.466-490].

Із зміною екологічних та кліматичних умов за останні 3-4 десятиліття на території Парку спостерігається всихання ялинників, що визиває зниження продуктивності лісів та зниження якості деревини, особливої шкоди завдають короїди.

Короїди – родина жуків порівняно невеликих розмірів (0,5-10мм). Небезпечні шкідники лісів, які поселяються на деревах під корою і в корені, а частина видів ходи проточує в деревині. Заселяються короїди в зрубаних деревах і їх рештках так і в практично здорових стоячих деревах.

В Українських Карпатах поширені 54 види короїдів (59,7%) зв'язаних з шпильковими видами порід. На території НПП «Синевир» в ялинових насадженнях і деревостанах розвиваються майже 31 вид короїдів, однак, подається коротка характеристика окремих їх видів.

Для боротьби з короїдами і для оздоровлення лісових насаджень розробляється комплекс лісогосподарських заходів, тобто, своєчасне проведення рубок догляду в молодняках, вибірка свіже заражених хвойних порід та санітарні рубки з додержанням вимог рубок пов'язаних з веденням

лісового господарства в Українських Карпатах [2,с.15-20].

Пильщик-ткач ялиновий (*Cephalcia abietis* (L.) — величиною 11-14мм. Самка має розмах крил 22-27мм, самець 20-24мм. Яйця темно-зелені розміром 1,7х0,7мм, перед виходом личинок досягають 1,1 х 2,3мм величини. Дорослі гусениці густого зеленого кольору. Лялечка вільна зеленого чи золотаво-жовтого кольору. Зустрічається ялиновий пильщик-ткач всюди по ареалу поширення ялини.

Літ імаго в середині травня і до кінця червня. Ялиновий пильщик-ткач зустрічається головним чином у 60-90 літніх ялинових монокультур, особливо небезпечний шкідник гірських лісів при масовому розмноженні.

Ушкодження крони проходить від вершини вниз і від зовнішньої сторони в середину по дереві. В Україні ялиновий пильщик-ткач уже став хронічним шкідником гірських ялинників.

Рогохвіст хвойний великий (*Urocera gigas* (L.) — самка має довжину 24-44мм, самець менших розмірів від 12 до 32мм чорного забарвлення, черевце червонувате. Лялечка вільна, жовто-біла схожа на дорослу комаху.

У природі часто зустрічається уже в другій половині травня, але особливо численні в червні-липні. Самки розшуковують тільки зрубані стовбури і корою. Яйця відкладають у заболонь хвойних порід ялини, ялиці (*Abies*), модрини (*Larix*) на глибину 5-10мм по 4-8 штук. У цілому одна самка може відкласти від 50-350 яєць. Через місяць виходить личинка, що поїдає м'яку літню деревину, а потім проникає всередину деревини. Розвиток 2-3 роки. Дорослі комахи прогризають у деревній круглій ходи, гак що літні створи також круглі.

Дроворуб-вусач блискучий ялиновий (*Tetropium castaneum* (L.) — довжиною 9-18 мм. Довжина дорослої личинки 15-25мм. Нападає лише на свіжо зрубані з корою ялинові стовбури, а також і зовні здорові стоячі дерева середнього і пристигаючого віку.

Дроворуб-вусач чорний ялиновий (*Monochamus sartor* (F.) — має довжину 21-35мм. Жук чорний, металічно-блискучий. Важливий шкідник, що розповсюджений у Європі, а в Україні лише в Закарпатті.

Населяє ялинові ліси насамперед зрубані, ослаблені стоячі дерева ялини, ялиці, модрина лише при масовому розмноженні уражає здорові дерева. Жуки з'являються в кронах у кінці травня.

Смолюх ялиновий жердняків (*Pissodes harcyniae* (Hbst) — жук довжиною 5-6мм. Личинка білувата з жовто-коричневою головою, довжиною 10-12мм. Лялечка біла 6-8мм. Поселяє і розвивається на ялинових насадженнях у віці 50-100 років.

Жуки піднімаються на стовбури ялини, розшуковують гладеньку не дуже товсту кору, яку поїдають до камбію. Генерація однолітня. Найчастіше уражає ослаблені ялинові насадження [1,с.1-50].

Лубоїд великий ялиновий (*Dendroctonus micans* (Kug) — короїд довжиною 8-9мм. Є типовим короїдом гірських ялиників де заселяє насамперед крайні, поодинокі ялини, часто на верхній границі лісу.

З'являється у літку, зазвичай наприкінці червня. Жуки пробуравлюють кору нижньої частини здорових стовбурів ялини середнього віку. Генерація лубоїда дворічна. Цей короїд відноситься до первинних шкідників.

Якщо ураження обмежується одним роком, обпадає тільки кора. При сильному ушкодженні, або повторному ялини повільно всихають і стають легшою здобиччю для нападу вторинних шкідників, такі дерева гинуть протягом декількох років [4,с.55].

Коренежил ялиновий (*Hylastes cunicularius* Fr.) — чорний короїд матово-блискучого кольору, довжиною 3,1-4,8мм. З'являються наприкінці травня й у червні.

Поселяється на коренях ялинових саджанців і дещо старших деревах, де прогризають ходи в корі і лубі, але часто дістаються кореневої шийки. Ушкодження дуже небезпечні — викликають загибель саджанців чи молодих дерев і відноситься цей короїд до первинних шкідників.

Літ жуків починається з травня і кінчаючи червнем місяцем. Генерація дворічна. Деревинник хвойний (*Trypodendron lineatum* (Ol.) — жовто-коричневий короїд довжиною 2,6-4,0мм. Заселяє хвойні породи ялини, ялиці,

модрини. Літ починається наприкінці березня, у квітні або в травні в залежності від погодних умов. Нападу піддаються зрубані, стоячі зламані дерева. Гравер звичайний (*Pityogenes chalcographus* (L.) — дрібний дуже блискучий короїд 1,8-2,6мм довжиною. Літ починається у травні чи на початку червня. Густо заселяє пагони і верхівки зрубаних ялинових дерев з тонкою корою. При масовому розмноженні пошкоджує молодняк і більш старші стовбури. Молоді жуки з'являються наприкінці червня. В Карпатах повний розвиток короїда триває 2,5-3 місяця. За рік розвивається тільки одна генерація.

Звичайний гравер — короїд — небезпечний шкідник молодняків, жердняків, а також середньовікових і пристигаючих ялинових насаджень.

Короїд типограф ялиновий (*Ips typographus* (L.) — чорно-коричневий блискучий короїд довжиною 4,2-5,5мм.

Типограф розповсюджений де зростає ялина. Весняний літ у горах наприкінці травня початок червня. Короїд заселяє в основному лежачі, вітровальні і ті що хворіють, ослаблені стоячі ялини. При масовому розмноженні заселяє здорові стоячі дерева.

Роз'їдають луб. Статеві зрілими жуками стають через 2-3 тижні. Генерація подвійна. Крифал західний (*Cryphalus piceae* (Rtzb.) — світло-коричневий короїд ялиці білої довжиною 1-1,8мм, в горах зустрічається у травні місяці. Поселяється на молоді дерева ялиці, а на старих деревах у верхівках. Імаго з'являється протягом літа поточного року при сприятливих кліматичних умовах найчастіше буває дві неповні генерації. Західний крифал є важливим шкідником ялиці і вважається дуже небезпечним шкідником. Ушкоджені ним ялиці гинуть набагато повільніше [4,с.59-61]. Короїд крючозубий ялиці східний і західний (*Pityokteines curvideus* Germ., *P. spinidens* Reitt) — чорно-коричневого кольору довжиною 2-3мм. Зустрічається в ялицевих насадженнях. Розвивається під корою старих товстих ялиць. Розвиток у східного крючозубого короїда у часі продовжується і за рік тільки одне покоління, а західний дві генерації розвитку за рік. Являються найпоширенішими видами і тому вони є найнебезпечнішими шкідниками для

ялиці білої (*Abies alba* Mill).

Дані короїди винятково вторинного, але при їх спалаху розмноження стають первинними, атакують зовсім здорові дерева ялиці, що супроводжуються сильним виділенням смоли. Стовбури ялиці білої заселяє дуже густо і сприяє загибелі дерев особливо ослаблених. Літ розпочинається для першого виду у кінці червня, липня. У кінці липня закладає нове покоління, а другий літ в другій половині серпня.

Короїд модриновий західноєвропейський (*Ips cembrae* Heer.) — чорно-коричневого кольору 4,0-5,5мм довжиною і дуже схожий на короїда- типограф. З'являється в природі в травні, вражає ослаблені дерева модрини іноді ялини. Розвивається в основному в лубі товстих дерев. У сприятливих кліматичних умовах молоді жуки народжуються на початку літа, зазвичай в липні.

Другий літ приходиться на червень, належить батьківським жукам. Переважає однолітнє покоління і зимують без винятку дорослі особини. Особливо небезпечний при масовому розвитку і поширенню. Заселяє, як ослаблені і хворі дерева модрини так і здорові стоячі дерева різновікових груп. Для захисту лісових екосистем від комах-шкідників на території ПЗФ найбільш ефективними методами боротьби є: профілактичний, біологічний та знищуючий при появі їх масового розмноження. Захисним міроприємствам передують лісоентомологічне обстеження, встановлення місць поширення шкідників лісу. Лісогосподарські міроприємства в лісозахисті мають винятково профілактичне призначення, вони попереджають поширення шкідливих комах і підвищують біологічну стійкість лісових насаджень внаслідок проведення рубок пов'язаних із веденням лісового господарства, а саме: рубок догляду, вирубка свіже заражених дерев стовбурними шкідниками та хвоє-листогризучими комахами. В основу біологічних методів захисту лісу від шкідників лежить в використанні хижих і паразитичних комах (ентомофагів), комахоїдних птахів і звірів, зокрема використання ентомофагів – природних регуляторів чисельності шкідливих комах. Тому, при розробці лісозахисних заходів значне місце відводиться сприянню природному розмноженню ентомофагів.

Хижі комахи — комахи хижаки основних ентомологічних шкідників лісів чисельні й належать до різних систематичних груп. Особливу групу серед них становлять представники ряду перетинчастокрилих — лісові мурашки (*Formicoidea*), клопи-антокориди (*Heteroptera*), щитники (*Pentatomidae*), жужелиці або торуни (*Carabidae*), коротконадкрилі (*Staphylinidae*), кокцінеліди або сонечка (*Coccinellidae*), пістрякові (*Cleridae*), карапузики (*Histeridae*), блищачи (*Nitiulidae*), плоскотіли (*Cucujidae*), вузькотіли (*Colydiidae*), чорнотілки (*Tenebrionidae*), мертвоїди (*Silphidae*), шкіроїди (*Dermestidae*), справжні верблюдики (*Raphidioptera*), золотоочки (*Chrysopidae*), мухи-зеленушки (*Dolichopodidae*), мухи-дзюрджалки (*Syrphidae*)

В якості біологічних засобів боротьби з шкідниками-комахами використовують деякі види лісових мурашок. Мурашки при високій густоті гнізд в лісових насадженнях здержують наростання, тобто, збільшення чисельності шкідливих комах і не допускають сплеску масового поширення їх. Мурашки розпорошують ґрунт, вносять в неї органічні речовини, регулюють кислотність ґрунту, покращують водний і повітряний режим. В результаті дерева які розміщені поблизу мурашників одержують більше поживних речовин, краще почувають себе у лісовому просторі з точки зору біологічного циклу розвитку та росту.

На території України налічують біля 70 видів мурашок, багато з яких живуть у лісі, це в основному руді мурашки, які знищують шкідливих для лісу комах.

Але найбільшої користі для лісу приносять птахи. Значна кількість птахів екологічно пов'язана з лісовими біотопами де вони в'ють гнізда, знищуючи величезну кількість комах-шкідників лісу, а також інших комах і живих організмів як потенційно шкідливих для лісового господарства.

Істотний вплив крім абіотичних і біотичних чинників має людський фактор — антропогенні чинники. В сучасності антропогенні чинники нерідко мають головне значення в існуванні птахів і звірів, що проявляється з позитивної сторони (охорони і відтворення, підкормки, виготовлення гнізд як з

природного так і штучного матеріалу, кормових площадок, годівниць і т. д.), але існує і інший показник негативного впливу — це наслідки господарської діяльності, що порушують стабільність і спокій, знищуються екотопи, що є найголовнішим негативним чинником і проявляється найбільш відчутно на єдності природних екосистем.

Лісові птахи і звірі — головні складові лісового біоценозу, відіграють важливу роль у формуванні в тій чи іншій мірі здорового лісу, тому їх вивчення необхідне не тільки для правильного використання, але й для грамотного приурочення їх до лісових екотопів, що полягає в приваблюванні їх методом будівництва для них штучних гнізд, площадок та охорони природних існуючих місць поселення, зберігання тиші і покою під час гніздування та спарювання, а також в період виводків, розплоду. Ліс, як середовище існування птахів і звірів у загальному розумінні — це складна рослинна та тваринна спільність, в якій переплітаються нескінченні взаємозв'язки між рослинним і тваринним світом в комплексі лісового біоценозу.

На території України налічується близько 400 видів птахів та 120 видів ссавців, відповідно в НПП “Синевир” їх нараховується – птахів 140 видів, ссавців 56 види які за період свого життя у біологічному циклі розвитку і розмноження одні приносять надзвичайно велику користь для лісу, а інші негативну, однак в комплексі лісового біоценозу гармонійно співіснують, знаходять сприятливі умови для влаштування житла і укриття свого потомства, що мають важливе екологічне значення в житті людини.

Найбільш корисні птахи на території парку: зозулі (*Cuculus*), вивільги (*Oriolus*), шпаки (*Sturnus*), синиці (*Parus*), гаїчки (*Poecile*), мухоловки (*Muscicapa*), дрімлюги (*Caprimulgidae*), дрозди (*Turdus*), кропив'янки (*Sylvia*), вівчарики (*Phylloscopus*), в'юрок (*Fringilla*), повзики (*Sitta*), граки (*Corvus*), сойки (*Garrulus*), жовни (*Picus*), дятли (*Dendrocopos*), крутиголовки (*Jynx*), сови (*Strix*).

В даний час все більше уваги надається мікробіометоду, заснованому на використанні патогенних мікроорганізмів - денаробациллін, інсектин,

токсобактерин, екзотоксин, бітотоксибацілін, гомелі. Застосування феромонних пасток з препаратами «IPSODOR», «IPSVABOL».

До фізико-механічного захисту лісових насаджень відносяться методи ручної натурної роботи — зіскріптування кладок яєць шкідників, зрізання павутинних гнізд златогуски (*Euproctis*) з родини совкоподібних метеликів (*Erebidae*), вертуном (*Gyrinus*) з родини вертуни (*Gyrinidae*) і пагонов'юнами (*Rhyacionia*) з родини листокрутки (*Tortricidae*), збір личинок пильщиків і жуків травневого та різних хрущів. Ці методи дуже трудомісткі і майже на практиці не проводяться за винятком коли виникла сильна загроза поширення шкідників та їх поселення в лісових насадженнях.

Для попередження поширення небезпечних шкідників і хвороб лісу із одних територій на іншу (областей, регіонів) існує державна карантинна служба з сіткою інспекційних служб, як по міжнародному так і внутрішньому нагляду в середині держави, областей і районів по недопущенню розповсюдження особливо небезпечних шкідників і хвороб лісу [2,с.17-80].

ЛІТЕРАТУРА

1. В.Новак. Атлас комах шкідників лісових порід. Том 1;2.С.1-52.
2. Й.М.Погоріляк. Короїди та біологічні основи регулювання їх шкідливої діяльності в Карпатах. м.Ужгород. Вид.Карпати – 1994 р. С.7-88.
3. Матеріали Літопису природи (науково-дослідна робота) том. XVIII. с.Синевир – 2008 р. С.466-490.
4. П.А.Гайченя, О.Я.Серіков, К.К.Фасулаті. Стівбурні шкідники лісу (атлас-визначник). м.Київ. Вид.Урожай – 1970р. С.7-154.

MEDICAL SCIENCES

UDC 616.716

USING GROWTH FACTORS AND BONE MORPHOGENETIC PROTEIN-2 IN CASES OF DELAYED CONSOLIDATION OF MANDIBLE FRACTURES

Idashkina Natalya

Doctor of Medical Sciences, Professor

Shandyba Serhiy

Shepelia Alla

Kucherenko Taras

PhD of Dentistry

Department of oral surgery
implantology and periodontology

Dnipro state medical university

Dnipro, Ukraine

Abstract. This work based on the clinical material of 62 patients with mandibular fractures consolidation problem. The aim was to improve the effectiveness of treatment for delayed consolidation of mandibular fractures. In the therapy used developed complex which includes osteotropic Strontium ranelate, antioxidant Mexidol, immunomodulator of recombinant human Interleukin-2, local introduction of fibrin-enriched platelets along the fissure of mandible fracture, or recombinant bone morphogenetic protein-2 in more complicated cases. 58 patients has improve of reparative processes and in all these cases, there was no need to carry out additional surgical interventions for osteosynthesis or bone «grafting» and normalization of clinical and laboratory parameters up to the day 21. We have proven that basic program on care of patients with a delayed consolidation of mandible fractures should affect all pathogenesis components of this complication: it should include osteotropic drugs, antioxidants and immunomodulators.

Key words: fracture of the mandible, delayed consolidation, osteogenesis,

fibrin-enriched platelets, bone morphogenetic protein

The work is a fragment of the research project Department of oral surgery, implantology and periodontology “Dnipro State Medical University” - «Development of methods for the prevention of complications in the treatment of inflammatory state and traumatic injuries in the maxillofacial area» state registration No. 0113U005253. Research of state funding "The prognosis, prevention and treatment of delayed consolidation of bone tissue in patients with fractures of the jaws" (order of the Ministry of Health of Ukraine, November 17, - 2020, -No. 2651).

Failure consolidation of the mandible fractures (MF) according to the official statistics in 50 days from the onset of treatment is observed in 2.4-14% of cases; unfortunately, actual situation is much worse and tends to worsen.

Recent years, scientist witch focused on treatment of delayed consolidation attended in two approaches of solving the problem – stable mechanical fixation and effect on biological osteogenesis [1, p. 624]. Most of these works issues concerning either the development of techniques of bone grafting, or the search for the best materials for it that would meet certain requirements are considered: the materials would be biocompatible and non-allergenic, possess osteoinductive qualities or at least being sufficiently porous, should hold the blood clot, and their surface should be electrically active, able to involve osteogenic cells and reject microorganisms, preventing the development of pathogenic bacteria. It is desirable that the surface could perform the role of conductor of bone growth inducers, antibiotics, corticosteroids and others [2, p. 124].

An alternative therapeutic approach is the use of osteoconductive extracellular matrix, osteoinductive proteins and often osteogenic cells as bone grafting. Bone morphogenetic proteins (BMP) BMP-2 and BMP-7 have already been approved by the FDA (Food and Drug Administration, USA) but they still require clarification of the application features and dosage [3, p. 16; 4, p. 2]. Basic of osteoinductive and stimulated osteogenesis is the activation by morphogenetic proteins of the committed cells – precursors of osteoblasts in the periosteum and endosteum or polypotent stem

cells of the connective tissue in the bone marrow [5, p. 931]. According to modern ideas, the BMP complex has an impact on differentiation of polypotent stem cells into osteoblasts, on bone cells, accelerating maturation and calcification of bone matrix. The morphogenetic proteins BMP-2, BMP-3, BMP-4, BMP-6 and BMP-7 determine the pathway for differentiation of polypotent mesenchymal cell lines into the osteoblastic line [6, p. 438].

The local application of various growth factors affects the proliferation and differentiation of precursors of osteogenic cells in their cultures with the formation of bone tissue, including several congenital and acquired craniofacial defects. Thus, growth factors and bone morphogenetic proteins can stimulate the synthesis of bone collagen proteins by osteoblasts and replenish the latter by the effect on the differentiation of their precursors [7, p. 50].

The aim of the study is to improve the effectiveness of delayed consolidation of MF treatment by developing and clinical testing of integrated therapy using growth factors and bone morphogenetic protein BMP-2.

Materials And Methods Of Research Patients examination was carried out in accordance with generally accepted Ukrainian standards for the examination of traumatic patients and in accordance with the principles of bioethics set WMA Declaration of Helsinki – “Ethical principles for medical research involving human subjects” and “Universal Declaration on Bioethics and Human Rights” (UNESCO).

Clinical material based on 62 patients with the problem of MF consolidation collected over the period from 2010 to 2016 at the clinic of SE "Dnipropetrovsk Medical Academy of Health Ministry of Ukraine", being referred from community-based clinical facilities after the termination of MF one month after the reposition and fixation of fragments. Carried out under inpatient conditions, but which retained the mobility of the fragments in the fracture zone. Thus, the diagnosis of delay osseous consolidation of MF in these conditions was the resultant and made at the end of the immobilization period.

Treatment of 48 patients was performed by the method of double-jawed splinting, in 14 patients the method of osteosynthesis with titanium miniplates was

used. The sample included patients with satisfactory quality of the primary reposition only (confirmed on X-ray images immediately after splinting). An advanced clinical, radiographic and laboratory study were carried out on the day of referral, later on the day 7 and 21 and at the end upon the consolidation of bone fragments.

All 62 patients in the group have been already administered antibacterial drugs (lincomycin hydrochloride), local antiseptics and Ca-containing drugs (Ca-D3). On the day 7 of the study only 4 cases (6.5%) had a pronounced positive dynamic. Therefore, since the day 7 of the study, the rest of the 58 patients in the second group received the treatment complex developed by us, which was based on the literature and own data on early prediction of the delayed consolidation of the mandible bones, as a system for the prevention and treatment of this complication. According to the latter, our attention was focused on the following directions: firstly, a complete reposition of bone fragments; secondly – prevention and timely elimination of infectious-inflammatory complications by using short-term courses of antibiotic therapy in combination with immunomodulators; thirdly – increasing the activity of the antioxidant system; fourthly – stimulation of bone remodeling processes. After the day 21 – all patients with problematic consolidation of fragments were prescribed osteotropic drug strontium ranelate, 1 sachet once a day; for 14 days – antioxidant Mexidol – 100 mg/m twice a day to optimize the processes of osteogenesis, within 10-14 days – to eliminate the increase of processes of free radical lipid oxidation, human recombinant interleukin-2 (IL) – 2-3 intravenous administration of the drug for 48-72 hours (intravenous infusion of 500000 IU/24 hours/2 on the day 2-3/3 on the day 4-5) as an immunomodulating agent for correction of cytokines and immunoglobulins synthesis.

According to the research objectives these 58 patients with delayed consolidation of MF and lack of positive dynamics on the day 7 were divided into three groups (25, 25 and 8 patients respectively). 25 patients of the first group received a developed complex only. Patients of the second and third group received additional treatment according to the proposed methods: 25 patients in the first group were injected under the mucous membrane along the MF fissure 1.0 ml fibrin-

enriched platelets (iPRF) according to the developed methodology (Patent of Ukraine for Utility Model No. 100549).

In 8 patients of the second group an injection of 0.25 g recombinant morphogenetic protein (rhBMP- 2) (Cowellmedi, South Korea) was used on the day 7 of the study in addition to the treatment-prophylactic complex developed by us for stimulation regeneration of bone tissue. The rhBMP-2 solution for injections was prepared according to the instructions, following the sterility requirements injected under the periosteum along the MF fissure, 0.02 ml of rhBMP-2 solution was injected once.

The examinations were carried out on a cone- beamed computerized tomograph Planmeca Promax 3D (Finland) with an X-ray emitter of 85 kV 5-7 mA on the day 7 and 21 of the study. Computer program Romexis Viewer allowed to view images in any plane, to measure the bone density in units of Hounsfield (HU) on any part of the jaw. The evaluation of the density of jaw bone tissue was conducted by U. Lekholm and G. Zarb (1985) classifications, and by S. Mish (1990). Bone density of more than 850 units was considered as an intact dense bone, the values from 350 to 850 units – as a relatively intact, loose bone, and less than 350 Hounsfield units – local osteoporosis. To obtain data of the density of jaw bone tissue, after computer tomography of mandible performing and obtaining the image of the jaw on the monitor screen, the bone density measurement tool was activated by the mouse button and the data were received at three points, located on one section of the straight perpendicular line to the line of the fracture, moving away from the lower edge of the jaw by 1 cm, with a distance between the points of 0.5 cm. The measurements were measured on each of the fragments. Subsequently, the arithmetic mean was used. Statistical processing of materials was carried out using standard methods of variation statistics using the STATISTIKA ver. 6.1.

Results And Discussion All patients of all groups had a positive dynamic of clinical and laboratory parameters, but in the third group these results were the best. On the first day in 5 of 8 patients in the third group, a moderate swelling of the oral tunica mucosa in the area of MF fissure, unpleasant tensive sensations at the fracture site (as well as pain, heaviness, heartburn, etc.) were observed in all cases, a tight

motion of fragments and functional impairments (difficult opening of the mouth, impossibility to bite off and chew solid food) were noted. The symptom of indirect load was positive in all patients of the subgroup.

Injections were painless and did not require additional analgesia; we did not observe any cases of reactive inflammation during the first 2-3 weeks after rhBMP-2 introduction. On the contrary, 4 out of 5 patients already on the day 3 after the administration of the drug noticed a decrease in swelling of oral tunica mucosa in the area of MF fissure and disappearance of subjective pain symptoms.

All patients in this subgroup on the day 14 of the study had no complaints of pain and discomfort in the MF area. At this stage of the study the symptom of indirect load was negative in all 8 patients. In all 8 (8/8) cases we observed a reparative reaction according to the type of initially delayed adhesion, without the formation of a pronounced callus. It should be noted that in the second group, this type of reparative reaction occurred in 14 of 25 patients (66%), in the first group – in 3 of 25 patients (12%). The dynamics of the density of jaw bone tissue in the fracture zone in patients by groups is presented in Table 1.

Table 1

**Dynamics of MBD in the MF zone
in patients with delayed consolidation (M±m)**

Subgroup	Values of the density of jaw bone tissue in units by Hounsfield		
	1 st day	7 th day	21 st day
First	571.0±48.9 p1-3=0.87	585.7±43.2 p1-3<0.005 p1=0.33	600.7±37.3 p1-3<0.005 p1=0.27 p2=0.04
Second	576.8±47.3 p1-2=0.71	588.5±43.9 p1-2=0.85 p1=0.43	610.7±33.4 p1-2=0.42 p1=0.09 p2=0.02
Third	574.3±24.3 p2-3=0.90	708.3±8.4 p2-3<0.005 p1<0.005	753.1±8.7 p2-3<0.005 p1<0.005 p2<0.005

Notes: p – difference between groups at this stage; p1 – difference in relation to the previous stage; p2 - difference between values on 1st and 21st day; p1-3; p1-2; p2-3 - difference between subgroups.

It is noteworthy that the bone tissue density in patients of three groups significantly increased on the day 21. However, in patients of the second group delayed contact osteogenesis was observed in 19 cases (63.3%), compared to 8 cases (26.7%) in the first group.

As for the first group, the reparative reaction in most cases occurred with pronounced bone marrow formation – in 22 patients (73.3%) compared with 11 cases (36.7%) in the second group, in which iPRF was used.

However, additional inclusion in the treatment complex of recombinant morphogenetic protein showed better restoration of density of jaw bone in the MF zone compared to a similar scheme using iPRF. Thus, the use of rhBMP-2 in the complex therapy of delayed consolidation of MF promotes optimization of reparative osteogenesis and ensures its favorable course by the type of initially delayed adhesion.

Taking into account the above, it is advisable to add injection of recombinant morphogenetic protein to the plan of treatment in patients with delayed consolidation of MF.

Determination that the use in the therapy of delayed consolidation of MF of the developed complex, which includes strontium ranelat (Bivalos), the drug of osteotropic action, antioxidant Mexidol, recombinant human IL-2 immunomodulator, and local administration of iPRF, containing numerous growth factors, along the fracture fissure or in more complex cases – of recombinant BMP-2, made it possible to achieve improvement of reparative processes in all 58 patients. It should be emphasized that in no case there was any need for additional surgical intervention for osteosynthesis or bone grafting.

Conclusions

1. The basic program on care of patients with a delayed consolidation of mandible fractures should affect all pathogenesis components of this complication: it should include osteotropic drugs, antioxidants and immunomodulators.

2. Involvement of fibrin-enriched platelets in the integrated therapy positively affects the quality of bone regenerate and treatment terms, ensuring the

normalization of clinical and laboratory parameters up to the day 21. In patients of fibrin-enriched platelets group a delayed contact osteogenesis was more frequent – in 19 cases (63.3%), compared to 8 cases (26.7%) in the first subgroup, at the same time in most cases without fibrin-enriched platelets use, the restoration took place with pronounced callus formation – in 22 patients (73.3%), and in the group of patients receiving fibrin-enriched platelets the expressed periosseous reaction was observed only in 11 patients (36.7%).

3. The best optimization of reparative osteogenesis in the complex therapy of delayed consolidation of mandible fractures is facilitated by the additional injection of recombinant morphogenetic protein – 2.

REFERENCES

1. Emara K. M., Diab R. A., Emara A. K. Recent biological trends in management of fracture non-union. *World J Orthop.* 2015. Sep. (Vol. 6, No. 8). P. 623-628. DOI: <https://doi.org/10.5312/wjo.v6.i8.623>
2. Employing the biology of successful fracture repair to heal critical size bone / J. A. Cameron et al. *Curr Top Microbiol Immunol.* 2013. Vol. 367. P. 113-132. DOI: https://doi.org/10.1007/82_2012_291.
3. Gaihre B., Uswatta S., Jayasuriya A. C. Reconstruction of Craniomaxillofacial Bone Defects Using Tissue-Engineering Strategies with Injectable and Non-Injectable Scaffolds. *J Funct Biomater.* 2017. Vol. 8, No. 4. P. 1-19. DOI: <https://doi.org/10.3390/jfb8040049>
4. Herford A. S. The use of recombinant human bone morphogenetic protein-2 (rhBMP-2) in maxillofacial trauma. *Chin J Traumatolog.* 2017. Vol. 20, No. 1. P. 1-3. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cjtee.2016.05.004>
5. Low-intensity pulsed ultrasound enhances bone morphogenetic protein expression of human mandibular fracture haematoma-derived cells / W. Huang et al. *Int J Oral Maxillofac Surg.* 2015. Vol. 44, No. 7. P. 929-35. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijom.2015.03.00>
6. Rouwkema J., Rivron N. C., van Blitterswijk C. Vascularization in tissue

engineering. Trends Biotech. 2008. Vol. 26. P. 434-441. DOI:
<https://doi.org/10.1016/j.tibtech.2008.04.009>

7. Bone morphogenetic protein (BMP) for fracture healing in adults / K. R. Garrison et al. Cochrane Database Syst Rev. 2010. Jun. (Vol. 16, No. 6). P. CD006950. DOI: <https://doi.org/10.002/14651858.CD006950.pub.2>

IN CONGENITAL ICHTHYOSIS SKIN CHANGES PATIENT AGE AND CHARACTERISTICS OF HOT CLIMATE CONDITIONS

Jumanov Ziyadulla Eshmamatovich

Samarkand State Medical Institute
Associate Professor of the Department
of Pathological Anatomy
Samargand city, Uzbekistan

Abdullaev Sultan Davlat Ogli

Samarkand branch of the Republican
Scientific Center of Dermatovenereology
and Cosmetology, physician dermatovenerologist
cosmetologist, pathologist, independent
researcher of the Department of Pathological
Anatomy of the Samarkand State Medical Institute sultan
Samargand city, Uzbekistan

Introductions. The relatively high level of congenital ichthyosis in the general structure of dermatological diseases, its duration, complexity of treatment and low efficiency are one of the urgent problems facing both medical practice and pediatricians. To date, there is no single agreement on the treatment of congenital ichthyosis, and there are disagreements over the use of steroid hormones (Batman Yu.A. et al. 2010, Gallyamova Yu.A., Barinova O.A. 2012; Borshcheva A.A. and others 2020; Y. Ohno, A. Nara, S. Nakamichi, A. Kihara, 2018; A. Hotz et al., 2018; E. Goleva, E. Berdyshev, DY Leung, 2019; M. Miyamoto, N. Itoh, M. Sawai, T. Sassa, A. Kihara, 2020).

Aim. To determine the age-climatic conditions of morphological changes in skin structures in congenital ichthyosis.

Materials and methods. An analysis of local and foreign scientific literature was conducted.

Results and discussion. According to the literature (Maksimova V.I. et al., 2015; Jean Pickford., 2010), the incidence of ichthyosis in children and adults, the risk of congenital diseases depending on geographic location (for example, in the UK

- 1: 230, in the USA - 1 : 300, in Russia - 1: 9600) and on average 1: 250 - 1: 1000, associated with X - 1: 2000 - 1: 6000, lamellar - 1: Less than 300000, ichthyosiform erythroderma - 1: 100000 (Koshkin S. V. et al., 2016; Dvoryankova E.V. et al., 2019). According to world statistics, 1 out of 30,000 newborns are born with ichthyosis (Margarita Hecht, 2020). In recent years, the incidence of fetal anomalies has increased, including fetal growth retardation, abnormal fetal organ structure and birth defects. In the structure of perinatal pathology, the birth of a fetus with congenital malformations annually occupies one of the leading positions. Statistics show that in Russia 35% of children are born with congenital abnormalities. One of the many birth defects is ichthyosis. The occurrence of this disease depends on many factors and occurs in newborns in a ratio of 1: 250 - 1: 1000 (Koshkin S.V., Cheremnik T.V., Evseeva A.L., Ryabova V.V., Ryabov A.N. , 2016; Dvoryankova E.V., Melnichenko O.O., Krasnikova V.N., Korsunskaya I.M. 2019).

The relatively high incidence of ichthyosiform keratoderma in the general structure of dermatological diseases, their severity, systemic nature of damage, difficulties in treatment and low efficiency complicate the timely and accurate diagnosis of these diseases and require a symptomatic and systematic approach throughout life (Garaeva Z.Sh. 2013; Dmitrenko S.V., Vernigorodsky S.V., 2015). To date, there is no complete and systematic approach to the morphological diagnosis of ichthyosis. The role of the proliferative activity of epidermal cells in the development of hereditary dermatoses remains an unresolved problem, and there is no specific pathological criterion in the diagnostic process. The proliferation of keratinocytes and other cells of the epidermis, the mechanisms of interaction between the cells of the immune system, and the proliferative activity of epithelial cells are still poorly understood. Therefore, the study of specific pathomorphological criteria that make it possible to determine the state of the epidermis in one form or another of ichthyosis is one of the urgent problems (Aleksandrova A.K. et al., 2007; Katunina O.R., 2009; YP Zeng et al., 2012; Dmitrenko S.V., Vernigorodsky S.V., 2015). In domestic and foreign literature there are many publications devoted to the study of morphological changes in keratoderm, in particular ichthyosis (Aleksandrova A.K., 2007;

Katunina O.R., 2009; Ishida Yamamoto et al., 1995; YP Zeng et al., 2012). In particular, it is noted that the morphological study of the pathological process on the skin with ichthyosis is one of the objective methods based on evidence-based medicine (Dmitrenko S.V., Vernigorodsky S.V., 2015).

In the literature, peeling of horny scales on the skin of ichthyosis increases with age, reaches a maximum in adolescence, the intensity of peeling decreases after 20-25 years, as a result of the migration of the substance, puncture atrophy develops, and in adult patients this is more pronounced with the back of the hand, the appearance of small wrinkles in flexion areas, surface of extremities, cracks in the soles and hyperkeratosis (Korneeva L.S., Melnichenko N.E., 2014), however, age-related morphological changes in skin structures were not reported in these studies. The authors state a tendency towards periodic peeling in patients with congenital ichthyosis - once every 3-4 months, often in the summer, while swimming, with the subsequent formation of recurrent hornbills. With ichthyosis, the skin usually changes depending on the climatic conditions. In cold and dry weather, the disease worsens. (Anders Vahlquist et.al., 2018). It should be noted that morphological changes associated with climatic conditions are insufficiently covered in the literature.

Conclusions. Thus, based on the above information, it is self-evident that research on morphological changes in skin structures in congenital ichthyosis is an urgent scientific problem. In our opinion, taking into account the results of morphological studies in congenital ichthyosis, as well as the autumn-winter and spring-summer seasons of the Republic of Uzbekistan, the study of the dynamics of age-related morphological changes in skin structures can become the basis for the development of additional criteria for determining the degree of the disease.

CHANGES IN THE BRAIN STRUCTURES OF BABIES BORN WITH THE ATELEKTIC FORM OF PNEUMOPATHIE

Jumanov Ziyadulla Eshmamatovich

Samarkand State Medical Institute

Associate Professor of the

Department of Pathological Anatomy

Samargand city, Uzbekistan

Amonova Gulafzal Uzbekboevna

Assistant of the Department of Pathological

Anatomy of Samarkand State Medical Institute

Samargand city, Uzbekistan

Introductions. The atelectatic form of pneumopathy remains one of the most serious diseases in the early neonatal period in newborns. The morphological and functional features of the respiratory system play a key role in the development of this syndrome. Due to the high mortality rate in this syndrome, the disease has attracted the attention of researchers for decades (Bramley D.V., et al. 1980; Sotnikova K.A. 1980; Emmanuilidis G.K., Baylen B.G. 1994; Golubev A.M 2008; Perepelitsa S. A et al., 2010; Zordinova K. A. et al. 2017; Snisar V. I. 2017; Perepelitsa S. A 2020; Wauer RR 1998; Obladen M 2002; Golubev A. M et .el., 2009; Ramery VM2012; Fanelli V 2013). Measures have been developed for antenatal prevention of this syndrome, but the prevalence of the disease remains high (Orynbasarov S.O., Nadeev A.P. 2014; Suleimenova I.E et al 2018; Pugach V.A. et al. 2019; Sweeta D. Et.el . 2010; 2013).

Aim. To determine the morphological changes in the structures of the brain of newborns who died from the atelectatic form of pneumopathy.

Materials and methods. An analysis of local and foreign scientific literature was conducted.

Results and discussion. According to the literature (Patel R.M. 2016; Xu J.et.el. 2016), respiratory disorders are the main cause of morbidity and mortality in newborns. According to some authors (A. Mehrabadi et al. 2016), the incidence of

respiratory distress syndrome in the United States was 6.4 per 1000 live newborns in 2005-2006. respiratory distress - the syndrome is one of the diseases characterized by the highest frequency of deaths. According to Rosstat data for 2013-2017, the proportion of respiratory distress syndrome among all cases of early neonatal death was 18.4% (Tumanova U.N. et al 2019).

Currently, various scientific studies of respiratory distress syndrome are being carried out, but morphometric studies of lung tissue are very insufficient (S.A. Perepelitsa et al., 2010; 2012). Some researchers (Ismailova Yu.S. et al 2012) published the results of the analysis of autopsy materials for newborns who died from respiratory distress syndrome. The predominance of structural changes in the respiratory organs of the lungs, not associated with the inflammatory process of the lungs, in the form of atelectasis and hyaline membranes, described by some of the structural features of the lung parenchyma.

According to foreign literature, respiratory distress syndrome is also known as a disease of hyaline membranes and manifests itself as a complex of symptoms characterized by a sudden onset of respiratory failure, deep hypoxia of newborns, and a significant decrease in the elasticity of lung tissue. The most characteristic morphological finding is hyaline membranes, which form mainly along the alveolar surfaces (Gutz E. et al 2000).

Respiratory distress syndrome in newborns is associated with gestational age and occurs in 60% of newborns with a gestational age of less than 28 weeks, in 15-20% - during 32-36 weeks of gestation and 37 weeks or more - in 5% of cases (Glukhovets B. I. Gaivoronsky I.V. I dr. 2005)

According to different authors, respiratory distress syndrome can vary from 25 to 80% of the total number of children born without the disease (Shabalov M.P., 2006). Babies born prematurely have features that regulate the work of the respiratory and respiratory systems, since the morphofunctional development of the body is insufficient. These infants have acidosis, low levels of surfactant and fibrinolytic enzymes, a tendency to edema, and a high degree of respiratory epithelial weakness. In the development of postpartum respiratory syndrome, factors that negatively affect

the respiratory movements of the fetus and affect the mother's fetus are of great importance, which can lead to respiratory disorders in newborns, such as hypoxia, hypercapnia, anesthesia. Violations of the circulatory system play an important role in the pathology of the perinatal period in respiratory distress syndrome, which occurs with placental insufficiency and immaturity of the tissues of the newborn and leads to intrauterine and neonatal development (Shiryaeva I.S. I et al. 1997; Sweet DG et.al. 2013).

Conclusions. Thus, based on the above data, the study of morphological and morphometric changes in the structures of the brain during death from atelectatic form of pneumopathy is an urgent scientific task.

УДК 579.61

**THE EFFECT OF A-BACTERINUM ON THE MICROBIOCENOSIS OF THE
INTESTINES OF VOLUNTEERS**

Kremenchutskyy Gennadiy Nikolaevich

Doctor of Medical Sciences, Professor

Stepanskyi Dmytro Alexandrovich

Doctor of Medical Sciences, Professor

Ishchenko Oksana Volodymyrivna

PhD student

Turlun Sergey Akimovich

Ph.D. of Medical Sciences, Associate Professor

Dnipro Medical Academy. Dnipro, Ukraine

Introduction. A huge number of works have been devoted to the study of the composition of the microflora of the external integuments and mucous membranes of a person, its properties and functions. The main part of these works relates to the problem of studying the composition and functions of the microflora of the gastrointestinal tract of humans and animals under various pathological conditions of the macroorganism. For the first time, the significant role of the intestinal microflora in the vital activity of a macroorganism and the maintaining the normal functioning of the macroorganism was pointed out by I.I. Mechnikov, who devoted many of his works to the study of the intestinal microflora. I.I. Mechnikov was the first to suggest using microbes, representatives of the normal intestinal microflora, as well as their metabolic products, to maintain the state of human intestinal microbiocenosis at an optimal level [1].

Until the 70s of the 20th century, the vast majority of researchers focused on representatives of the normal intestinal microflora with an aerobic type of respiration, mainly *E. coli*. This was due to the fact that microorganisms of this species were quite easy to isolate from the faeces of the subjects and they grew on ordinary nutrient media. Therefore, bacterial preparations from various strains of *E. coli* were

mainly investigated. Only at the end of the 60s technology has been developed for the isolation and cultivation of anaerobic bacteria developed [2]. Now researchers have the opportunity to study not only aerobic representatives of the intestinal microbiocenosis, but also representatives with an anaerobic type of respiration. The use of these methods made it possible to revise the qualitative and quantitative composition of microorganisms localized in various parts of the gastrointestinal tract [3]. Normal microflora appears in the gastrointestinal tract of a person from the first hours of his life through the microflora of the birth canal, mammary glands of the mother. [4]. The first of these are aerococci (*Aerococcus* genus, *A. viridans* species) [5]. It has been shown that aerococci are representatives of microbiocenoses of the gastrointestinal tract of animals [6], the human gastrointestinal tract [7], and the human oral cavity [8].

But a number of studies have shown that aerococci are isolated from pathological material in infections of the genitourinary tract, the cardiovascular system [8,9,10,11]. There was also evidence of the participation of *A. viridans* in the pathological processes of the genitourinary tract [12,13,14], in case of endocarditis [15]. Thus, there are two, at first glance, contradictory judgments about the role of aerococci in a macroorganism. On the one hand, aerococci are involved in pathological processes, on the other hand, with their ubiquity in the human body and in the environment, it is difficult to imagine their rare participation in the initiation of these processes. The conclusion suggests itself that as a result of the pronounced heterogeneity of the population of aerococci [16], there are certain types of opportunistic aerococci involved in pathological processes and the bulk of saprophytic aerococci, which make up human and animal cenoses. A probiotic preparation "A-bacterinum" was developed on the basis of the *A. viridans* 167 strain isolated from breast milk. As part of clinical trials of "A-bacterinum", a study of its effect on the microbiocenosis of the gastrointestinal tract of volunteers was carried out.

Materials and methods. It was of particular interest to us to study the effect of the A-bacterinum on the microbiocenosis of the colon (species composition and ratio

of individual types of bacteria). To assess this effect, we studied the level of the main representatives of normal intestinal microbiocenosis: bifido-, lactobacterium and colibacilli. Artificially obtained A-bacterinum "str^r,rif^s" was used, the MIC for streptomycin was 1000 IU, the MIC for rifampicin was 0.48 IU.

A group of volunteers who used A-bacterinum orally was formed from practically healthy individuals, men and women, aged 17 to 22 years, in the amount of 30 people. Volunteers took daily for 10 days, 2 times a day, 5 doses of the drug (1 dose-200 million cells of aerococci) 1 hour before meals. As indicators, the main representatives of the normoflora were studied: bifidobacteria, lactobacilli and colibacilli. The content of resident aerococci and labeled A.viridans "str^r,rif^s" was also studied 10 days after treatment with A-bacterinum. After 10 days of taking the probiotic, the total content of aerococci was determined, as well as the content of resident and labeled aerococci.

Results and its discussion. It has now been established that an important role in the human intestinal microbiocenosis is played by bifidobacteria and lactobacilli - representatives of the anaerobic class of bacteria, as well as facultative anaerobes - colibacilli. Aerococci, in terms of the number of their content in the intestine, are several orders of magnitude inferior to anaerobic bacteria. So the level of bifidobacterium and lactobacilli in the intestine is 100-1000 times higher than the level of aerococci. Research data on the reaction of the studied category of microorganisms are presented in table.1.

Table 1

Indicators of microbiocenosis of the colon in volunteers

Indicators microbiocenosis 30 volunteers	M± m	Average number (lg) of cells per 1 g of faeces		
		Bifidobacterium spp	Lactobacterium spp	Colibacterium spp
Average values up to applications of A-bacterinum	M± m	8,93±0,15	8,96±0,11	7,15±0,14
Average values after applications of A-bacterinum	M± m	8,92±0,08	8,91±0,10	7,28±0,09
	P	≥0,05	≥0,05	≥0,05

It can be seen that all indicators in the two groups are in the same range. When analyzing the results obtained, it turned out that before the use of A-bacterinum in the experimental group, only 5 people had disorders in the microbiocenosis of the colon, which corresponded to compensated dysbacteriosis of 1-2 degrees without clinical manifestations. In the remaining 25 people, the indicators of microbiocenosis did not differ from those of the control group, in which clinically healthy individuals were selected with no disturbances in the level and composition of the microflora of the colon. When analyzing the data obtained, it is important to note that the use of A-bacterinum in persons with no disorders in the intestinal microbiocenosis did not lead to a violation of the microbiocenosis, and in the case of probiotics in 5 individuals with initially impaired microbiocenosis, the reduced level of the main representatives of the microbiocenosis was simultaneously restored.

It was important to understand how the creation of artificial aerocococenosis affects the content of resident aerococci in the intestine. For this purpose, A-bacterinum containing labeled aerococci "str^r,rif^s" was used. The data are presented in table.2.

Table 2

The content of aerococci in the colon before and after after applications of A-bacterinum ("str^r,rif^s")

Aerococcus content in 30 volunteers	M±m	Average number (lg) of cells per 1 g of faeces		
		Permanent residents A. viridans	Aerococci of "A-bacterinum" str ^r ,rif ^s "	Average number of aerococci
Before application A-bacterinum	M±m	5,36±0,15	-	5,36±0,15
After application A-bacterinum "str ^r ,rif ^s "	M±m	4,01±0,19	2,78 ±0,2	6,01±0,9
	P	≤ 0,01	-	≥0,01

It can be seen from the table that the use of A-bacterinum leads to some increase in the total content of aerococci: resident and labeled transient aerococci after 10 days the administration of the probiotic. A slight decrease in resident aerococci can be noted, apparently due to competitive adhesion by labeled aerococci.

At the same time, the total content of aerococci fluctuates within acceptable limits, which indicates their homeostatic regulation.

Conclusions. Thus, we can say that A-bacterinum does not affect the normal intestinal microbiocenosis and is able to restore the disturbed intestinal microecology. The state of aerococci does not change with 10-day use of A-bacterinum. This ability of the probiotic and the absence of a negative effect on the human body when administered orally allowed us to further conduct an experimental study of the effectiveness of A-bacterinum in the treatment of intestinal dysbiosis and salmonellosis in a limited number of patients.

REFERENCES

1. Мечников И.И. Вестник знания .-1911.- N 3.- с. 231-240.
2. Holdeman L.V., Moore W.E. Anaerobe Laboratory Manual, Anaerobe Laboratory Virginia Polytechnic Institute and State University. Blacksburg, 1972.
3. Haenel H., Bending J. Intestinal flora in health and disease. Progress in food and nutrition science // Pergamon Press.-1975.-V.1.- N 1.- P. 21-64.
4. Сытник С.И. Таксономическая структура и характер доминирования в кожном микробиоценозе молочных желез // ЖМЭИ.-1994.- N 2.- С. 27-31.
5. Горбунова М.Л. О группе бактерий, продуцентов перекисей, обитающих в организме человека // Антибиотики.-Киев.-Здоров`я, 1965.- С. 191-194.
6. Kremenchutsky G. N., Stepansky D. A., Turlyun S. Aerococcus viridans in the intestinal biotope of white mouse. // Modern science: innovations and prospects. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2022. Pp. 92-97.
7. Микроэкология аэрококков и проблемы их использования в качестве пробиотических препаратов / Д.О. Степанський, Г.Н. Кременчуцкий, Л.Г. Юргель, О.В. Шарун [и др.] // Труды XX междунар. конф. и дискуссионного науч. клуба «Новые информационные технологии в медицине, биологии, фармакологии и экологии». – Ялта, Гурзуф, 2012. – С. 72- 74.

8. Kremenchutskyy G. N., Stepansky D. A., Turlyun S. A. *viridans* in the microbiocenosis of the human oral cavity. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Tokyo, Japan. 2022. Pp. 89-96.
9. Zhang Q., Kwoh C., Attorri S., Clarridge J.E. *Aerococcus urinae* in urinary tract infections// J Clin Microbiol 2000 Apr; Vol.38 № 4, P. 1703-1705.
10. Zbinden R., Santanam P., Hunziker L. Endocarditis due to *Aerococcus urinae*: diagnostic tests, fatty acid composition and killing kinetics// Infection, 1999. Vol. 27. №2. P. 122-124.
11. Schuur P.M., Sabbe L., Wouw A.J., Montagne G.J. Three cases serious infection caused *Aerococcus urinae*// Eur. J. Clin. Microbiol. Infect. Dis., 1999. Vol.18. № 5. P. 368-371.
12. Schuur P.M., Kasteren M.E., Sabbe L. Urinary tract infections with *Aerococcus urinae* in south Netherlands// Eur. J. Clin. Microbiol. Infect. Dis., 1997. Vol.16. №12. P. 871-875.
13. Senneby E, Petersson AC, Rasmussen M. Epidemiology and antibiotic susceptibility of aerococci in urinary cultures. *Diagn Microbiol Infect Dis.* 2015;81:149–151.
14. Gopalachar A, Akins RL, Davis WR, Siddiqui AA. Urinary tract infection caused by *Aerococcus viridans*, a case report. *Medical Science Monitor: International Medical Journal of Experimental and Clinical Research.* 2004;10(11):P.73–75],
15. Augustine T, Thirunavukkarasu B, Bhat Vishnu, Bhatia B.D. *Aerococcus viridians* endocarditis. *Indian pediatrics.* 1994;31:599–601
16. Морфологические и физиологические изменения в процессе развития *Aerococcus viridans* / Д.А. Степанский, Г.Н. Кременчуцкий, Л.Г. Юргель, Т.Ю. Крушинская // Труды XXI межд. конф. и дискус. научн. Клуба. – Ялта, Гурзуф, 2013, С. 76 – 78.

UDK 616 – 056.8

**SOME FEATURES OF THE LIFESTYLE AND FUNCTIONAL STATE OF
THE ORGANISM OF STUDENT YOUTH**

Peresyphina Tetiana V.

Doctor of Medicine,
ass. Prof. of Department of Propaedeutics
of Internal Medicine and Physical
Rehabilitation Medical Faculty of V.N. Karazin
Kharkov National University, Ukraine

Brynza Mariia S.

PhD, chief of Department of Propaedeutics
of Internal Medicine and Physical Rehabilitation Medical Faculty
of V.N. Karazin Kharkov National University, Ukraine

Aal-Mosleh Hamza Kusay

3rd course medical student Medical Faculty
of V.N. Karazin Kharkov National University, Ukraine

Annotation. For the first time using, functional tests made it possible to assess the functional state of the cardiovascular and respiratory systems, identify symptoms of vegetative dysfunction among third-year students under quarantine restrictions.

Keywords. functional trials, health, quarantine restrictions, students.

According to the WHO, the state of health of the population in all countries has a negative trend due to the widespread spread of chronic diseases. Untimely detection of the disease in its early stages leads to its chronic course. Behavioral risk factors make a great contribution to the formation of diseases [1, 2].

Particular changes in lifestyle, academic performance, psychological status are made by the widespread coronavirus disease and the quarantine restrictions associated with it [3, 4].

Tests and functional tests are widely used to detect abnormalities in health in the early stages. Questionnaires are widely used to determine the characteristics of behavior and lifestyle in order to correct them [5, 6].

During the period of study at the Medical University, a special situation that can cause stress and change the usual regime and behavior of students, takes place in the third and sixth years of study, which is associated with the licensing exam KROK.

Therefore, taking into account the specifics of third-year education, the study included third-year students.

The purpose of the research is to determine the functional capabilities of the cardiovascular, respiratory and vegetative nervous systems, as well as behavioral aspects among students in conditions of quarantine restrictions.

Materials and methods. The study involved 97 third-year students of the medical faculty of V.N. Karazin Kharkiv Nation University. Ruffier's tests (determination of CVS, exercise toleranc. The Ruffier Squat Test is a simple cardiovascular endurance test which involves measuring heart rate before and after performing 30 squats in 45 seconds.

Calculating result according formula: $RI = (HR1 + HR2 + HR3 - 200) / 10$. The result comparing by according normative data.

The Hench test (with respiratory arrest on exhalation, the state of the respiratory system) and the Veine questionnaire were used to detect symptoms of somatoform autonomic dysfunction.

Factors of students' lifestyle, their emotional state and success were studied on the basis of a specially designed questionnaire.

Statistical processing was carried out using Excel programs. Percentage and percent error were calculated, Fisher's method was used to determine the significance of differences in indicators (the difference was considered significant at $p < 0.05$).

Results. The study involved ninety-seven third-year medical students, including 50 boys (51.1%) and 47 girls (48.9%). The average age of respondents was 20.9 years.

The WHO emphasizes that one of the hallmarks of the quarantine period, the COVID-19 pandemic, is the increase in psycho-emotional stress, neuroticism or stress in all countries of the world. With this in mind, our questionnaire included

questions about the COVID-19 sentiment and pandemic conditions. It is determined that the vast majority of students experience stress (50.5%), helplessness (17.5%) or constant fear (11.3%). Only 20.6% of students do not focus on the COVID-19 pandemic (Fig. 1).

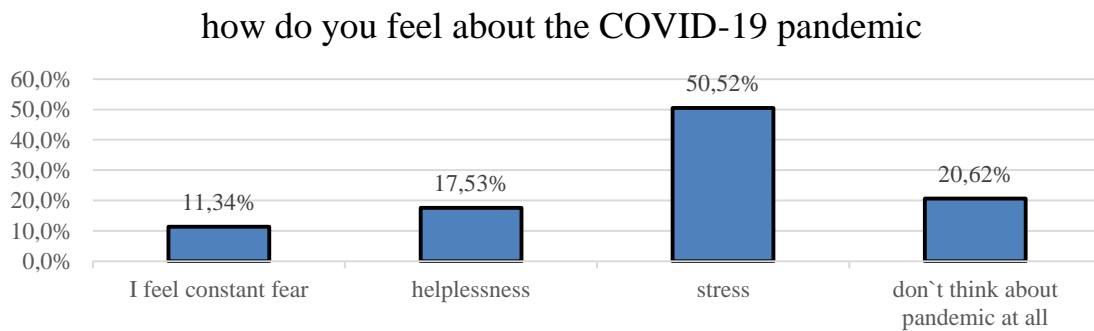


Fig. 1 Assessment of the attitude towards the COVID pandemic – 19

Assessment of the functional state of the students' body was performed using the Ruffier, Hench and Veine questionnaires - assessment of the state of the cardiovascular and respiratory systems and determination of signs of somatoform autonomic dysfunction. The evaluation of the result was carried out in accordance with the normative values.

According to the results of tests, it is determined that a significant proportion of students have unsatisfactory results of the functional state of individual systems. Thus, the results of the Ruffier test showed that the majority of students (52.6%) had a good / average or satisfactory test result, while 44.3% of students had a bad or very bad test result (Fig. 2).

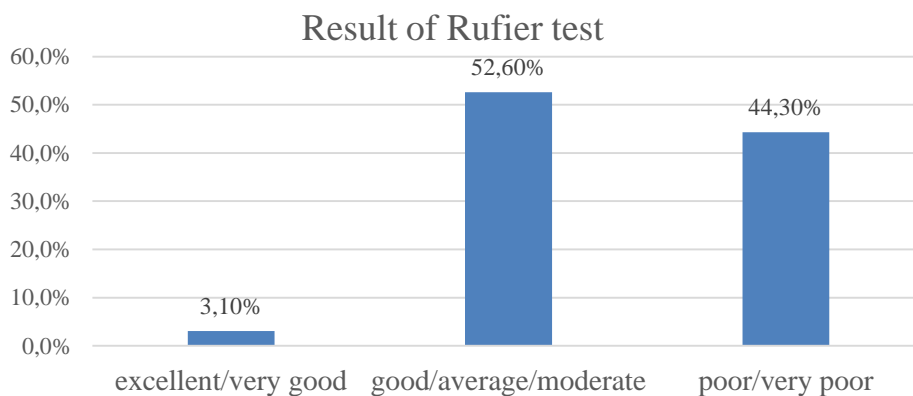


Fig. 2 Ruffier test scores

The results of the Gench test also showed that in almost a quarter of students (24.7%) the result does not meet the satisfactory normative indicator (Fig. 3).

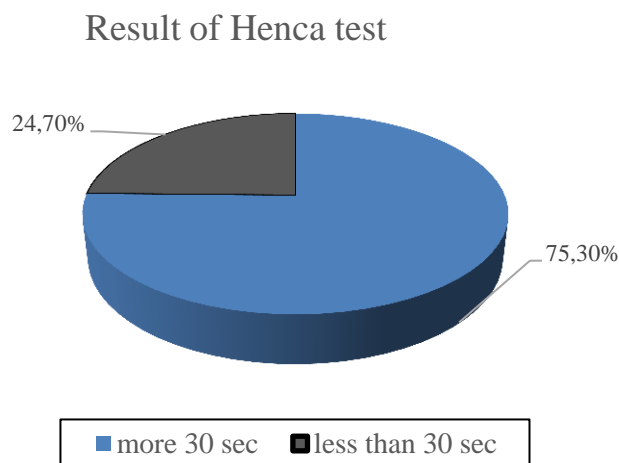


Fig. 3. Hench test results.

The test to determine the presence of signs of somatoform autonomic dysfunction showed that the vast majority of students (63.0%) have these signs (Fig.4).

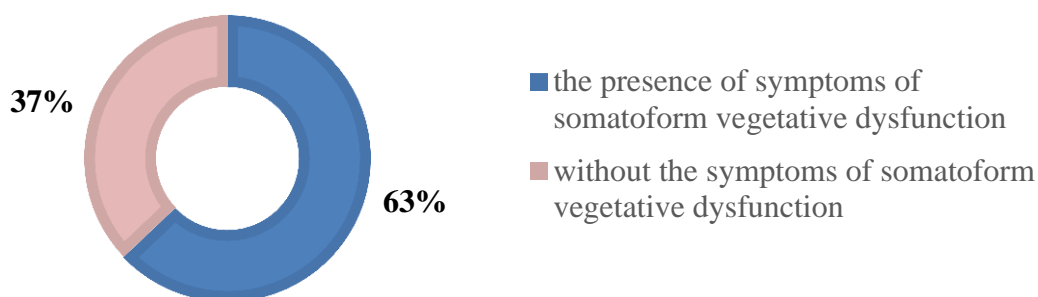


Fig. 4 Results for Veinne's questionnaire

Conclusions. Thus, a significant number of students with unsatisfactory results of functional tests were identified. During the pandemic and quarantine restrictions, there is a stressful situation among student youth.

The conducted research can become the basis of an initiative for the development and application of preventive programs aimed at improving the health of students.

Measures to reduce the stress of quarantine restrictions and the pandemic can include providing information to international students on where they can get psychological help and support.

REFERENCES

1. Доклад о состоянии здравоохранения в Европе, 2018 г.: Больше, чем просто цифры: фактические данные для всех. Основные положения (2018 г.). WHO, 2020. <https://www.euro.who.int/ru/data-and-evidence/european-health-report/european-health-report-2018/european-health-report-2018-more-than-numbers-evidence-for-all.-highlights-2018>
2. Global action plan for the prevention and control of noncommunicable diseases 2013-2020. http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/94384/9789241506236_eng.pdf;jsessionid=BACE8AAAEAE32250A7CCB1BF56096E2B?sequence=1
3. Ph. J-L Gradidge, H. S. Kruger. Physical activity, diet and quality of life during mandatory (COVID-19) quarantine following repatriation. SAGE Open Medical Case Reports. Volume 8: 1–5. 2020. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2050313X20972508>
4. Lippi G, Henry BM and Sanchis-Gomar F. Physical inactivity and cardiovascular disease at the time of coronavirus disease 2019 (COVID-19). Euro J Prevent Cardiol 2020; 27(9): 906–908.
5. Наказ Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти і науки України від 07.2009, №518/674 «Інструкція про розподіл учнів на групи для занять на уроках фізичної культури». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0773-09#Text>
6. A.M. Wein, A.D. Soloviev, O.A.Kolosov. Vegeto-vascular dystonia. M.: Medicine, 1981 - Chapter II (Methods of research of the autonomic nervous system).

ATROPHY OF OPTIC AND METHODS OF EARLY DIAGNOSIS

Protsak Tetiana Vasylivna
Poberezhnyk Anhelina Ruslanivna
Chernivtsi, Ukraine

Introduction: Atrophy of optic nerve is a severe polyethiologic illness. According to the statistics data, the development of the atrophy is led by common diseases (75,8 %), congenital pathology (18 %) and injuries (3–6,2 %). The main symptoms of the optic nerve atrophy are modifications of the optic disk, lowering of eyesight and changes of field of vision. The disease is one of the main etiopathogenetic factors of blindness, weak vision and visual disability.

Key words: optic nerve, atrophy, etiological factors, diagnosis, disease.

The lost vision functions cannot be restored and, as a result, during complete ONA (optic nerve atrophy), it is impossible to help the diseased. Therefore, a thorough and full analysis of etiological factors of ONA is extremely actual nowadays and will allow to optimize diagnostic and curative measures for this group of patients [1].

The purpose of this work is to study clinical course of optic nerves atrophy, comprehend causes of the development of disorders caused by etiological factors and examine methods of diagnosis of this disease. During the research the bibliosemantic method of analysis of literary sources from e-bases such as Google Scholar, Pub Med and Research Gate was used.

ONA is a polyetological disease which appears as a result of a degenerative-atrophic process in an optic nerve. The distinguishing features of ONA are the reduction of visual acuity, change of sight and optic disc blanching. There are full and partial which depends on the level of lesion of the optic fibers, reduction of transparency of the optic disc. ONA is a consequence of different pathological processes that affect different parts of the visual analyzer - from the ganglion cells of

the retina to the visual cortex of the large hemispheres [1, 2].

Several researches were conducted which prove that the development of the atrophy is led by common diseases (75,8 %), congenital pathology (18 %) and injuries (3–6,2 %). This disease is one of main etiopathogenic factors of blindness, weak vision and visual disability [1, 2, 4].

Etiopathogenic factors, which lead to ONA, usually are diseases of central nervous system(CNS): pathological processes in the brain (inflammation of the brain and its membranes, traumatic brain injuries, hematomas, aneurysms, tumors, parasitic cysts, hereditary diseases), infections affecting the CNS (encephalitis, meningitis) [3].

In addition to what was mentioned above, there were highlighted several reasons that are not connected with CNS diseases: the first is a vascular factor – 28%, the second - inflammatory factor – 28%, the third – traumatic factor – 17%.

In addition, according to some authors, risk factors, which lead to the development of ONA, are coronary heart disease (23.43%), hypertension (20.56%), atherosclerosis (18.6%). Recently the tendency of the development of ONA caused by these general pathologies has increased [5].

According to the research data, expanding of variety of medicine and uncontrollable consumption of it play important role in the development of optic nerve lesion. They maintain toxic and toxic-allergic effects [3]. Alcohol abuse and smoking may be etiological factors of ONA. In tobacco-alcohol dystrophy, demyelinated parts, atrophy of nerve fibers, growth of glia and connective tissue in the optic nerve will be detected, which indicates a pathological process in it. It is connected with a lack of vitamin B12, as a result of alcohol absorption or impaired tolerance to vitamin B12 due to the action of cyanides present in tobacco [2, 3, 12].

Articles on the effects of alcohol surrogates (namely, methanol and acetaldehyde) as a cause of ONA, have also been published. In methanol intoxication, fundamental pathological changes of optic nerve fibers and, as a consequence, necrosis were observed [4].

In addition to the reasons mentioned above, the etiological factors of ONA include eyeball disease (retinal damage, retinal vascular pathology, retinal

detachment, primary and secondary glaucoma). The optic nerve is affected by prolonged hypertension, pathological processes in the ciliary body, penetrating injuries of the eyeball [3, 4, 11].

Inherited ONA can be autosomal dominant (decreased vision from 0.8 to 0.1) and autosomal recessive (leads to blindness at an early age). Depending on the course, they come in 6 forms: recessive type (complete reduction of vision from birth); dominant type (manifested in adolescence); Behr syndrome (bilateral simple atrophy); optic-otodiabetic (atrophy in combination with retinal pigment dystrophy, diabetes, deafness); sex-related (more common in males in early life); Lester recessive inherited optic atrophy (rapid bilateral decrease in vision with central scotomas, colour perception disorder) [6, 9].

The pathomorphological cause of ONA is the loss of axons, compaction of nerve bundles and the formation of spaces between them, changes in the organization of the axial cylinders' movement and their reduction and demyelination of nerve fibers. At the same time, connective tissue grows, which replaces dead nerve fibers and divides their bundles into separate parts, which leads to atrophy of nerve fibers due to compression [4, 10].

With timely treatment, in most cases the prognosis of ONA is favorable if the pathological factor is detected in time and diagnosed. Early diagnosis, taking into account etiological factors, allows to begin timely recovery and stabilisation of visual functions of patients and is important to prevent the occurrence of complete loss of vision. This can prevent the occurrence of ONA and a steady decrease of visual functions [5, 8].

All in all, a general program for early diagnosis of ONA was created, which is divided into 5 stages: collection of complaints, study of medical history and life (detection of indirect signs of intracranial processes); conducting standard examinations (visometry, optical correction, biomicroscopy); conducting extensive researches (static and kinetic perimetry, mandatory inspection of visual fields for color, HRT diagnosis of optic nerves); referral for consultations to related doctors; electrophysiological research methods [3, 5, 7].

Thus, ONA is a complex polyetiological ophthalmopathy, which is one of the main etiopathogenic factors of blindness. It is important to mention that CNS diseases, vascular disorders, retinal and optic nerve diseases play an important role in the progression of ONA. And timely diagnosis taking into account the etiological factors of atrophy allows to prescribe adequate treatment and improve the condition of patients.

Резюме: Атрофія зорового нерва (АЗН) – це поліетологічне захворювання, яке виникає в наслідок дегеративно-атрофічного процесу в зоровому нерві. Характерні прояви АЗН – це зниження гостроти зору, зміна полів зору та збліднення диска зорового нерва. На основі даних літератури, з проведених досліджень відомо, що до розвитку АЗН призводять загальні захворювання (75,8%), вроджена патологія (18%) та травми (3-6,2%). Це захворювання є одним із основних етіопатогенних чинників сліпоти, слабобачення та інвалідності через проблеми із зором.

REFERENCES

1. Vasiuta V.A. Features of the clinical course of optic nerve atrophy. Bukovynian Medical Bulletin. 2015; 18:22.
2. Vasiuta V.A. Comprehensive analysis of etiological factors of optic nerve atrophy. Bukovynian Medical Bulletin. 2015; 2 (74): 19.
3. Halinska I.V. Prevalence and etiology partial atrophy of the optic nerve. Pyrohov Vinnytsia National Medical University of Ministry of Health of Ukraine, Vinnytsia, Ukraine.
4. Halinska I.V. Optimization of diagnosis and treatment of optic nerve atrophies. 2019; 166 p.
5. Vasiuta V.A. Creating algorithms for early diagnosis and treatment of optic nerve atrophy of different genesis. Collection of scientific works PL Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education 2015; 24 (2) / 2015222.
6. Vitovska O.P. Optic nerve atrophy: main neuroophthalmological aspects. Health of Ukraine. 2019; 4 (449).

7. Gramberg-Danielsen B. Improvement of vision as a consequence of ligation of the ophthalmic artery contribution to therapy of temporal arteritis and disturbances of the ocular blood supply. *Ophthalmologica*. 1982;184(2):72-7.
8. McMonnies C. Reactive oxygen species, oxidative stress, glaucoma and hyperbaric oxygen therapy. *J Optom*. 2018;11(1):3-9.
9. Mozaffarieh M, Grieshaber MC, Flammer J. Oxygen and blood flow: Players in the pathogenesis of glaucoma. *Mol Vis*. 2008;14:224-33.
10. Osborne NN. Mitochondria: Their role in ganglion cell death and survival in primary open angle glaucoma. *Exp Eye Res*. 2010;90(6):750-7.
11. Levin LA, Nilsson SF, Ver Hoeve J, Wu S, Kaufman P, Alm A. *Adler's Physiology of the Eye*. 11th ed. New York: Saunders/Elsevier; 2011.
12. Janssen SF, Gorgels TG, Ramdas WD, Klaver CC, van Duijn CM, Jansonius NM, Bergen AA. The vast complexity of primary open angle glaucoma: disease genes, risks, molecular mechanisms and pathobiology. *Prog Retin Eye Res*. 2013;37:31-67.

UDC: 616.12-008.331.1-06:616-008.9-056.257:575

**NOS3 (RS2070744) AND GNB3 (RS5443) GENES PREDICT OBESITY
APPEARANCE IN HYPERTENSIVE PATIENTS ESPECIALLY IN WOMEN**

Sydorchuk Andrii Ruslanovych,
post graduate student

Harbuzova Victoria Yuryivna
DSc, Professor

Medical Institution of Sumy State University
Sumy, Ukraine

Gutnitska Adelina Francivna
Senior Lecturer

Chernivtsi Medical Vocational College
Chernivtsi, Ukraine

Abstract. Nowadays more than 1.9 billion adults (39% of population) worldwide aged 18 years and older are overweight. The objective of the study was to investigate polymorphic variants of the endothelial nitric oxide synthase (NOS3, rs2070744) and guanine nucleotide-binding protein beta-3 (GNB3, rs5443) genes as markers of obesity in EAH patients. Obesity was determined by body mass index (BMI) ≥ 30 kg/m². The *C*-allele of the *NOS3* gene (rs2070744) and the *T*-allele of the *GNB3* gene (rs5443) increase the obesity risk of in hypertensive patients 6 and 10 times ($p < 0.001$) as well, more often in women, than men 1.3 times.

Key words: essential hypertension, obesity, risk, *NOS3* (rs2070744), *GNB3* (rs5443) genes polymorphism.

Introduction. Some most recent WHO global estimates that obesity prevalence has nearly tripled since 1975 worldwide (WHO, 2020) [1]. In 2016 more than 1.9 billion adults (39% of population) aged 18 years and older were overweight, among them 39% of men and 40% of women. Of these over 650 million adults were obese [1-3]. Overall, about 13% of the world's adult population (11% of men and 15% of women) were obese in 2016. The age-adjusted prevalence of severe obesity

in adults was 9.2% and was higher in women than in men [2]. In 2019, an estimated 38.2 million children under the age of 5 years were overweight or obese. Once considered a high-income country problem, overweight and obesity are now on the rise in low- and middle-income countries, particularly in urban settings. In Africa, the number of overweight children under 5 has increased by nearly 24% percent since 2000. Almost half of the children under 5 who were overweight or obese in 2019 lived in Asia. Over 340 million children and adolescents aged 5-19 were overweight or obese in 2016 [1, 2]. Obesity is a major risk factor for noncommunicable diseases such as: cardiovascular diseases (mainly heart disease and stroke), diabetes mellitus (DM), musculoskeletal disorders (especially osteoarthritis), some cancers (including endometrial, breast, ovarian, prostate, liver, gallbladder, kidney, and colon) [4]. Obesity is a major risk of essential arterial hypertension (EAH) through several mechanisms: increased renin-angiotensin-aldosterone system activity, endothelial dysfunction, neuro-hormonal activation, systemic low grades inflammation, etc. As the obesity prevalence continues to increase, EAH and related cardiovascular disease will also increase unless more effective obesity prevention and treatment strategies are developed [3, 4]. Moreover, there are numerous unanswered questions related to the genetic mechanisms of obesity development and overweight-mediated cardiovascular diseases remained. Therefore, we decided to study the possible role of obesity genetic markers in EAH patients for secondary prevention and prediction.

Aim. To investigate polymorphic variants of the endothelial nitric oxide synthase (NOS3, rs2070744) and guanine nucleotide-binding protein beta-3 (GNB3, rs5443) genes as markers of obesity in EAH patients.

Materials and methods. 100 patients with EAH, hypertensive-mediated organ damage (2nd stage, moderate, high or very high cardiovascular risk), aged 45-65 years, and 48 practically healthy subjects with reliable age and sex distribution were enrolled in the cohort case-control study and underwent complex of clinical-laboratory investigation with following epidemiological analysis. Obesity was determined by body mass index (BMI) ≥ 30 kg/m². The *GNB3* (rs5443) and *NOS3* (rs2070744) genes polymorphism genotyping performed by TaqMan probes on

Results and discussion. The distribution of the *NOS3* gene (rs2070744) polymorphic variants based on gender is shown in Figures 1, 2. Among the *C*-allele carriers of the *NOS3* gene (786T> C) women predominated – by 11.49% (68.63% vs. 57.14%, $\chi^2=1.04$; $p=0.307$), and among the healthy – men dominated 42.86% vs. 31.37%, $p>0.05$). In general, 35.0% more women than men ($\chi^2=29.4$; $p<0.001$): in the control – 1.67 times ($\chi^2=6.0$; $p=0.014$), in the group of patients – 2.43 times ($\chi^2=25.0$; $p<0.001$).

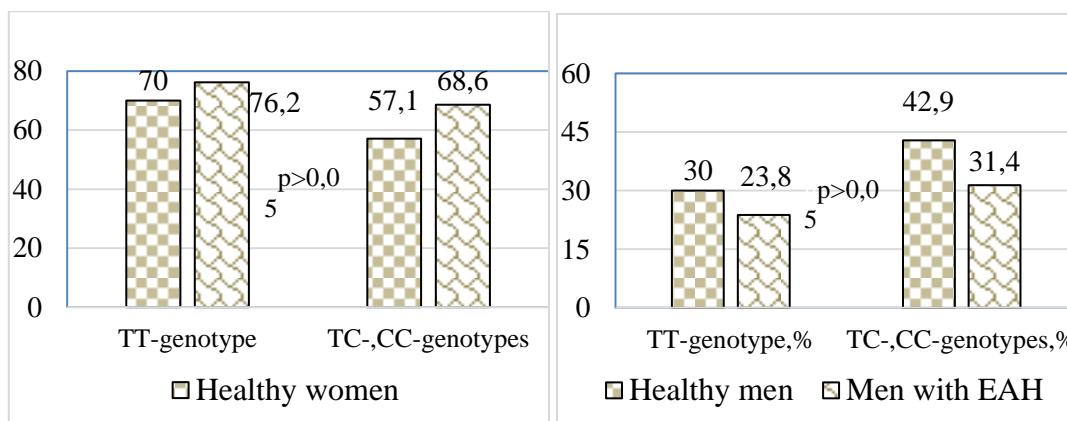


Figure 1. Genotypes distribution of *NOS3* (786T>C) gene in women, %

Figure 2. Genotypes distribution of *NOS3* (786T>C) gene in men, %

The distribution of genotypes of the *GNB3* gene (825C> T) depending on sex is shown in Figures 3, 4. Among the mutational *T*-allele carriers in women dominates patients over healthy, but in men, on the contrary – dominated healthy subjects by 18.37% ($\chi^2=2.23$; $p=0.135$).

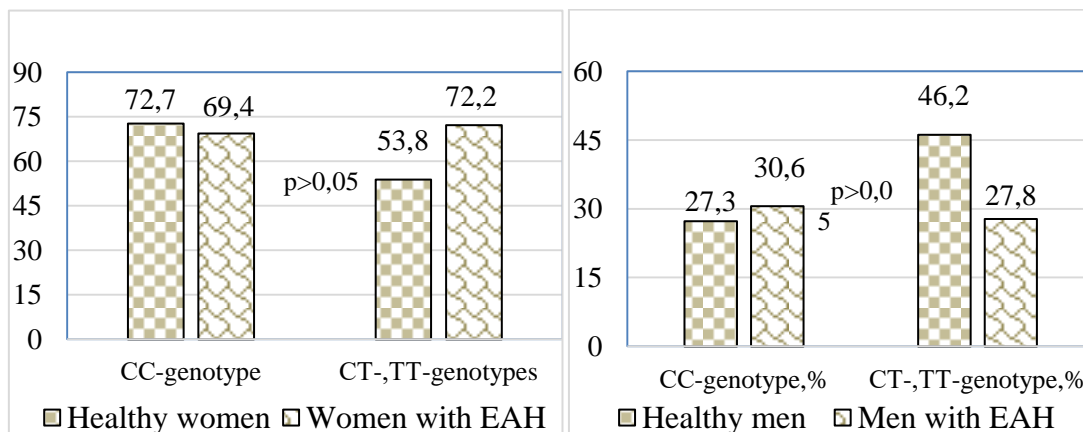


Figure 3. Genotypes distribution of *GNB3* (825C>T) gene in women, %

Figure 4. Genotypes distribution of *GNB3* (825C>T) gene in men, %

In EAH patients the mutation of the *NOS3* gene in the homozygous state occurs with a frequency of 16.67%, and for the *GNB3* gene – 8.33% of cases, which does not differ from the control group. The relative frequency of obese prevailed among EAH patients with the mutational *C*-allele carriers of the *NOS3* gene by 31.94% ($\chi^2=13.58$; $p<0.001$) and in patients with mutational *T*-allele of the *GNB3* gene (30.56%) in the absence of such among the healthy. The risk of obesity increases in EAH patients with the *C*-allele carriers of the *NOS3* gene almost 6 times [OR 95%CI:2.11-14.82; $p<0.001$] and in *T*-allele patients of the *GNB3* gene – more than 10 times [OR 95%CI:2.25-45.44; $p<0.001$], more often in women, than men 1.3 times ($p<0,05$) regardless the genes allelic state. The *TT*-genotype of the *NOS3* gene and the *CC*-genotype of the *GNB3* gene play a protective role against obesity.

Conclusion. The *C*-allele of the *NOS3* gene (rs2070744) and the *T*-allele of the *GNB3* gene (rs5443) increase the obesity risk of in hypertensive patients 6 and 10 times ($p<0.001$) as well, more often in women, than men 1.3 times.

REFERENCES:

1. World Health Organization. Fact sheet: obesity and overweight. [online]. 2020. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/obesity-and-overweight>
2. Hales CM, Carroll MD, Fryar CD, Ogden CL. Prevalence of obesity and severe obesity among adults: United States, 2017-2018. NCHS Data Brief, no 360. Hyattsville, MD: National Center for Health Statistics. 2020. <https://www.cdc.gov/nchs/products/databriefs/db360.htm>.
3. World Health Organization. More than 700 million people with untreated hypertension. [online]. 2021. <https://www.who.int/news/item/25-08-2021-more-than-700-million-people-with-untreated-hypertension>.
4. Hall ME, Cohen JB, Ard JD, Egan BM, Hall GE, Lavie CJ et al. Weight-Loss Strategies for Prevention and Treatment of Hypertension: A Scientific Statement from the American Heart Association. *Hypertension*. 2021;78:e38-e50. <https://doi.org/10.1161/HYP.0000000000000202>.

WAYS TO OPTIMIZE MEDICAL SERVICES FOR COVID-19 PATIENTS

Umirzakov Zakir Bakhriddinovich

head of department Epidemiology

Rizaev Jasur Alimjanovich

DSc, professor

Umirov Safarali Ergashevich

DSc, professor

Samarkand Medical Institute

s. Samarkand, Uzbekistan

AnnotationThe future dynamics of COVID-19 clinical manifestations in patients, the outcome, and the likelihood of transmission of the disease to others are events determined by many factors. Among these factors, early detection and accurate diagnosis of the patient plays an important role, both clinically and epidemiologically. Due to the fact that COVID-19 is a completely new problem for the health care system, the issue of proper organization of the process of diagnosis and treatment of this disease and the management of patients is recognized by experts as one of the priorities today.

Keywords: COVID-19, early diagnosis, laboratory diagnosis, outpatient care

Research materials and methods.In order to determine the optimal organizational solutions for the provision of qualified medical care to the population for the diagnosis of COVID-19, a total of 2506 registered patients in Samarkand region in 2020. In the medical documents "Outpatient medical card of the patient", "Medical card of the inpatient" data on the diagnostic process, the duration of diagnosis and hospitalization of the patient, as well as the distribution of the clinical course of the disease according to the severity were analyzed. The diagnosis of all patients included in the study was formalized in accordance with the section "Codes used in emergencies" KHT-10, updated by the World Health Organization (WHO) in January 2020, and belongs to the special code rubric COVID-19 U07.1.

Research results and discussion.The results of the analysis show that the

differences in the activities of laboratories, the fact that most of the tests performed in laboratories 1-COVID-19 and 2-COVID-19 were applied to citizens under medical supervision in quarantine facilities after returning from abroad and did not improve differentiation in the early stages of COVID-19. This is explained by the fact that the patients being treated and those who came in contact with them were involved in laboratory tests on a large scale. As a result of the analysis, out of 2506 COVID-19 patients, 601 (24.0%) had mild disease and 1178 (47.0%) had moderate disease. Severe and very severe cases of the disease were reported in 476 (19.0%) and 251 (10.0%) patients, respectively.

Conclusions. The timing of detection and hospitalization of COVID-19 patients is an indicator of the quality and coherence of medical services, coordination and integration of activities of different links, specialties of the health system. Data obtained from the study Differential approach to the organization of medical care for these patients (outpatient or inpatient) depending on the clinical course of COVID-19 indicates the need.

LITERATURE

1. Akilov X.A., Ibadov R.A., Xamraeva G.Sh., Ibragimov S.X. / Pathophysiology of coronavirus infection COVID-19 and perspective diagnostic guidelines / J. Problems of biology and medicine. - Samarkand, 2021. - №2 (127). - b. 235-241
2. Atabekov N.S., Norboev X.N., Anvarova L.U. Experience of epidemic control of COVID-19 in Uzbekistan and epidemiological analysis of the disease in organized communities // J. Bulletin of the Tashkent Medical Academy. - 2021.-№5.- B. 15-20
3. Timely methodical recommendations for prevention, diagnosis and treatment of new coronavirus infections (COVID-19) / Version 11 (07.05.2021). - Moscow, 2021. - 225 p.
4. Daminov B.T., Muminov D.K. Functional status of the patient with postkovid syndrome // J. Bulletin of the Tashkent Medical Academy. - 2021.-№5.- B.

5. Umirov S.E., Umirzakov Z.B. Organizational aspects of COVID-19 vaccination. Distribution of COVID-19 in different regions of the CIS, clinic and diagnostics. Materials nauchno-prakt. konferentsii s mejdunarodnym uchastiem. T .: «Science and education polygraph», 2021.- p. 57-59
6. Umirov S.E. and b. Some clinical and epidemiological aspects of COVID-19 in medical staff // Bulletin of the Tashkent Medical Academy. - 2021.- №5.- B. 168-174
7. Umirzakov Z.B., Rizaev J.A., Umirov S.E. and b. Basis obespecheniya adequate organization of prophylactic COVID-19 / J. Problems of biology and medicine. - Samarkand, 2021. - №2 (127). - 134-140
8. Epidemiological surveillance for COVID-19. Vremennye rekomendatsii WHO from 16 December 2020 - WHO / 2019-nCoV / Surveillance Guidance / 2020.8
9. Yodgorova M.D., Umarova Z.K., Inomzoda D. I., Mukaramova D.A. Vklad pervichnoy mediko-sanitarnoy pomoshchi v borbe s pandemiej COVID - 19 v Respublike Tadjikistan / Ж. Hepato-gastroenterological examinations. - Tom-1. - Samarkand, 2021. - №1 - p. 50-52
10. Yusupaliev B.K. Strengthening and improving health systems in the conditions of pandemics // Bulletin of the Tashkent Medical Academy. - 2021.-№5.- B. 210-213
11. Levene LS et al. COVID-19 cumulative mortality rates for frontline healthcare staff in England. Br J. Gen Pract. 2020; 70 (696): 327-328.

ACTIVITY AND RISK OF BREAST CANCER

Vergolyas Maya

International European University, Kyiv, Ukraine
Doctor of Biological Sciences, Associate Professor

Gulomov Khusan

Bogomolets National Medical University

Gulomov Khasan

Students

Donetsk national medical university

Annotation: Breast cancer is the common term for a set of breast tumor subtypes with distinct molecular and cellular origins and clinical behavior. Most of these are epithelial tumors of ductal or lobular origin. Worldwide, breast cancer is the most frequently diagnosed life-threatening cancer in women and the leading cause of cancer death among women. Early breast cancers may be asymptomatic, and pain and discomfort are typically not present. If a lump is discovered, the following may indicate the possible presence of breast cancer.

Keywords: tumor, breast cancer, diagnosis, female, lymphatic system.

Etiology. Age: The age-adjusted incidence of breast cancer continues to increase with the advancing age of the female population.

1. Gender: Most breast cancers occur in women.
2. Personal history of breast cancer: A history of cancer in one breast increases the likelihood of a second primary cancer in the contralateral breast.
3. Histologic risk factors: Histologic abnormalities diagnosed by breast biopsy constitute an important category of breast cancer risk factors. These abnormalities include lobular carcinoma in situ (LCIS) and proliferative changes with atypia.
4. The family history of breast cancer and genetic risk factors: First-degree relatives of patients with breast cancer have a 2-fold to 3-fold excess risk for

developing the disease. Five percent to 10% of all breast cancer cases are due to genetic factors, but they may account for 25% of cases in women younger than 30 years. *BRCA1* and *BRCA2* are the 2 most important genes responsible for increased breast cancer susceptibility.

5. Reproductive risk factors: Reproductive milestones that increase a woman's lifetime estrogen exposure are thought to increase her breast cancer risk. These include the onset of menarche before 12 years of age, first live childbirth after age 30 years, nulliparity, and menopause after age 55 years.

6. Exogenous hormone use: Therapeutic or supplemental estrogen and progesterone are taken for various conditions, with the two most common scenarios being contraception in premenopausal women and hormone replacement therapy in postmenopausal women [1, 2].

Epidemiology. Invasive breast cancer affects 1 in 8 women in the United States (12.4%) during their lifetime. In the United States, about 266,120 women will have invasive breast carcinoma in 2018, and 63,960 will have in situ breast cancer. In 2018, approximately 2550 men will have invasive breast cancer. Approximately 1 in 1000 men will have breast cancer during their lifetime. In the year 2000, the incidence of breast cancer in the United States began decreasing. This decrease may be due to the reduced use of hormone replacement therapy (HRT) by women. A connection was suggested between HRT and increased breast cancer risk. About 40,920 US women may die in 2018 from breast cancer. Larger decreases occur in women younger than 50 years old. In 2008, there were an estimated 1.38 million new cases of invasive breast cancer worldwide. The 2008 incidence of female breast cancer ranged from 19.3 cases per 100,000 in Eastern Africa to 89.9 cases per 100,000 in Western Europe. With early detection and significant advances in treatment, death rates from breast cancer have been decreasing over the past 25 years in North America and parts of Europe. In many African and Asian countries (e.g., Uganda, South Korea, and India), however, breast cancer death rates are rising. The incidence rate of breast cancer increases with age, from 1.5 cases per 100,000 in women 20 to 24 years of age to a peak of 421.3 cases per 100,000 in women 75 to 79

years of age; 95% of new cases occur in women aged 40 years or older. The median age of women at the time of breast cancer diagnosis is 61 years. In 2020, there were an estimated 2.26 million new cases of invasive breast cancer worldwide. The 2020 incidence of female breast cancer ranged from 26.2 cases per 100,000 in South Central Asia to 95.5 cases per 100,000 in Australia/New Zealand [2, 3].

Histopathology. Breast cancer can be invasive or non-invasive according to its relation to the basement membrane. Noninvasive neoplasms of the breast are broadly divided into two major types, lobular carcinoma in situ (LCIS) and ductal carcinoma in situ (DCIS). LCIS is regarded as a risk factor for the development of breast cancer. LCIS is recognized by its conformity to the outline of the normal lobule, with expanded and filled acini. DCIS is more morphologically heterogeneous than LCIS, and pathologists recognize four broad types of DCIS: papillary, cribriform, solid, and comedo. DCIS is recognized as discrete spaces filled with malignant cells, usually with a recognizable basal cell layer composed of presumably normal myoepithelial cells. The papillary and cribriform types of DCIS are generally lower grade lesions and may take longer to transform into invasive cancer [1-4].

The solid and comedo types of DCIS are generally higher-grade lesions. DCIS, if not treated, usually transforms into invasive cancer. Invasive breast cancers are recognized by their lack of overall architecture, infiltration of cells haphazardly into a variable amount of stroma, or formation of sheets of continuous and monotonous cells without respect for the form and function of a glandular organ. Pathologists broadly divide invasive breast cancer into ductal and lobular histologic types. Invasive ductal cancer tends to grow as a cohesive mass; it appears as discrete abnormalities on mammograms and is often palpable as a discrete lump in the breast smaller than lobular cancers. Invasive lobular cancer tends to permeate the breast in a single-file nature, which explains why it remains clinically occult and often escapes detection on mammography or physical examination until the disease is extensive. Invasive ductal cancer, also known as infiltrating ductal carcinoma, is the most common form of breast cancer; it accounts for 50% to 70% of invasive breast cancers. Invasive lobular carcinoma accounts for 10% of breast cancers, and mixed

ductal and lobular cancers have been increasingly recognized and described in pathology reports. When invasive ductal carcinomas take on differentiated features, they are named according to the features that they display. If the infiltrating cells form small glands lined by a single row of the bland epithelium, they are called infiltrating tubular carcinoma. The infiltrating cells may secrete copious amounts of mucin and appear to float in this material. These lesions are called mucinous or colloid tumors [3-5].

Tubular and mucinous tumors are usually low-grade (grade I) lesions; these tumors account for approximately 2% to 3% of invasive breast carcinomas. Medullary cancer is characterized by bizarre invasive cells with high-grade nuclear features, many mitoses, and lack of an in situ component. The malignancy forms sheets of cells in an almost syncytial fashion, surrounded by an infiltrate of small mononuclear lymphocytes. The borders of the tumor push into the surrounding breast rather than infiltrate or permeate the stroma. In its pure form, medullary cancer accounts for only approximately 5% of breast cancers [5, 6].

Risk factors for breast cancer include the following:

- A personal history of invasive breast cancer, ductal carcinoma in situ (DCIS), or lobular carcinoma in situ (LCIS).
- A personal history of benign (noncancer) breast disease.
- A family history of breast cancer in a first-degree relative (mother, daughter, or sister).
- Inherited changes in the *BRCA1* or *BRCA2* genes or in other genes that increase the risk of breast cancer.
- Breast tissue that is dense on a mammogram.
- Exposure of breast tissue to estrogen made by the body [4-6].

Signs and symptoms. Early breast cancers may be asymptomatic, and pain and discomfort are typically not present. If a lump is discovered, the following may indicate the possible presence of breast cancer:

- A lump or thickening in or near the breast or in the underarm area.
- A change in the size or shape of the breast.

- A dimple or puckering in the skin of the breast.
- A nipple turned inward into the breast.
- Fluid, other than breast milk, from the nipple, especially if it's bloody.
- Scaly, red, or swollen skin on the breast, nipple, or areola (the dark area of skin around the nipple).
- Dimples in the breast that look like the skin of an orange, called peau d'orange [5-7].

Stages of Breast Cancer. After breast cancer has been diagnosed, tests are done to find out if cancer cells have spread within the breast or to other parts of the body. There are three ways that cancer spreads in the body. Cancer can spread through tissue, the lymph system, and the blood: **Tissue.** The cancer spreads from where it began by growing into nearby areas; **Lymph system.** The cancer spreads from where it began by getting into the lymph system. The cancer travels through the lymph vessels to other parts of the body; **Blood.** The cancer spreads from where it began by getting into the blood. The cancer travels through the blood vessels to other parts of the body [2-7].

Cancer may spread from where it began to other parts of the body. When cancer spreads to another part of the body, it is called metastasis. Cancer cells break away from where they began (the primary tumor) and travel through the lymph system or blood. *Lymph system.* The cancer gets into the lymph system, travels through the lymph vessels, and forms a tumor (metastatic tumor) in another part of the body.

Blood. The cancer gets into the blood, travels through the blood vessels, and forms a tumor (metastatic tumor) in another part of the body. The metastatic tumor is the same type of cancer as the primary tumor. For example, if breast cancer spreads to the bone, the cancer cells in the bone are actually breast cancer cells. The disease is metastatic breast cancer, not bone cancer. In breast cancer, stage is based on the size and location of the primary tumor, the spread of cancer to nearby lymph nodes or other parts of the body, tumor grade, and whether certain biomarkers are present. To plan the best treatment and understand your prognosis, it is important to know the

breast cancer stage. There are 3 types of breast cancer stage groups: *Clinical Prognostic Stage* is used first to assign a stage for all patients based on health history, physical exam, imaging tests (if done), and biopsies. The Clinical Prognostic Stage is described by the TNM system, tumor grade, and biomarker status (ER, PR, HER2). In clinical staging, mammography or ultrasound is used to check the lymph nodes for signs of cancer [2-8].

Pathological Prognostic Stage is then used for patients who have surgery as their first treatment. The Pathological Prognostic Stage is based on all clinical information, biomarker status, and laboratory test results from breast tissue and lymph nodes removed during surgery. *Anatomic Stage* is based on the size and the spread of cancer as described by the TNM system. The Anatomic Stage is used in parts of the world where biomarker testing is not available. It is not used in the United States [7, 8].

The TNM system is used to describe the size of the primary tumor and the spread of cancer to nearby lymph nodes or other parts of the body. Tumor (T). The size and location of the tumor. Lymph Node (N). The size and location of lymph nodes where cancer has spread. Metastasis (M). The spread of cancer to other parts of the body.

TX: Primary tumor cannot be assessed. T0: No sign of a primary tumor in the breast.

Tis: Carcinoma in situ. There are 2 types of breast carcinoma in situ: Tis (DCIS): DCIS is a condition in which abnormal cells are found in the lining of a breast duct. The abnormal cells have not spread outside the duct to other tissues in the breast. In some cases, DCIS may become invasive breast cancer that is able to spread to other tissues. At this time, there is no way to know which lesions can become invasive. Tis (Paget disease): Paget disease of the nipple is a condition in which abnormal cells are found in the skin cells of the nipple and may spread to the areola. It is not staged according to the TNM system. If Paget disease AND an invasive breast cancer are present, the TNM system is used to stage the invasive breast cancer [5-8].

T1: The tumor is 20 millimeters or smaller. There are 4 subtypes of a T1 tumor depending on the size of the tumor:

- T1mi: the tumor is 1 millimeter or smaller.
- T1a: the tumor is larger than 1 millimeter but not larger than 5 millimeters.
- T1b: the tumor is larger than 5 millimeters but not larger than 10 millimeters.
- T1c: the tumor is larger than 10 millimeters but not larger than 20 millimeters.

T2: The tumor is larger than 20 millimeters but not larger than 50 millimeters.

T3: The tumor is larger than 50 millimeters.

T4: The tumor is described as one of the following:

- T4a: the tumor has grown into the chest wall.
- T4b: the tumor has grown into the skin—an ulcer has formed on the surface of the skin on the breast, small tumor nodules have formed in the same breast as the primary tumor, and/or there is swelling of the skin on the breast.
- T4c: the tumor has grown into the chest wall and the skin.
- T4d: inflammatory breast cancer—one-third or more of the skin on the breast is red and swollen (called *peau d'orange*) [6-8].

Biomarker testing is used to find out whether breast cancer cells have certain receptors. Healthy breast cells, and some breast cancer cells, have receptors (biomarkers) that attach to the hormones estrogen and progesterone. These hormones are needed for healthy cells, and some breast cancer cells, to grow and divide. To check for these biomarkers, samples of tissue containing breast cancer cells are removed during a biopsy or surgery. The samples are tested in a laboratory to see whether the breast cancer cells have estrogen or progesterone receptors.

Another type of receptor (biomarker) that is found on the surface of all breast cancer cells is called HER2. HER2 receptors are needed for the breast cancer cells to grow and divide [7-9].

For breast cancer, biomarker testing includes the following:

- Estrogen receptor (ER). If the breast cancer cells have estrogen

receptors, the cancer cells are called ER positive (ER+). If the breast cancer cells do not have estrogen receptors, the cancer cells are called ER negative (ER-).

- Progesterone receptor (PR). If the breast cancer cells have progesterone receptors, the cancer cells are called PR positive (PR+). If the breast cancer cells do not have progesterone receptors, the cancer cells are called PR negative (PR-).

- Human epidermal growth factor type 2 receptor (HER2/neu or HER2). If the breast cancer cells have larger than normal amounts of HER2 receptors on their surface, the cancer cells are called HER2 positive (HER2+). If the breast cancer cells have a normal amount of HER2 on their surface, the cancer cells are called HER2 negative (HER2-). HER2+ breast cancer is more likely to grow and divide faster than HER2- breast cancer [6-9].

Sometimes the breast cancer cells will be described as triple negative or triple positive.

- Triple negative. If the breast cancer cells do not have estrogen receptors, progesterone receptors, or a larger than normal amount of HER2 receptors, the cancer cells are called triple negative.

- Triple positive. If the breast cancer cells do have estrogen receptors, progesterone receptors, and a larger than normal amount of HER2 receptors, the cancer cells are called triple positive.

It is important to know the estrogen receptor, progesterone receptor, and HER2 receptor status to choose the best treatment. There are drugs that can stop the receptors from attaching to the hormones estrogen and progesterone and stop the cancer from growing. Other drugs may be used to block the HER2 receptors on the surface of the breast cancer cells and stop the cancer from growing. The TNM system, the grading system, and biomarker status are combined to find out the breast cancer stage. Here are 3 examples that combine the TNM system, the grading system, and the biomarker status to find out the Pathological Prognostic breast cancer stage for a woman whose first treatment was surgery: If the tumor size is 30 millimeters (T2), has not spread to nearby lymph nodes (N0), has not spread to distant parts of the body (M0), and is: Grade 1; HER2+; ER-; PR-[7-10]

The cancer is stage IIA. If the tumor size is 53 millimeters (T3), has spread to 4 to 9 axillary lymph nodes (N2), has not spread to other parts of the body (M0), and is: Grade 2; HER2+; ER+; PR-. *The tumor is stage IIIA.* If the tumor size is 65 millimeters (T3), has spread to 3 axillary lymph nodes (N1a), has spread to the lungs (M1), and is: Grade 1; HER2+; ER-; PR-.

The cancer is stage IV (metastatic breast cancer). The treatment of breast cancer depends partly on the stage of the disease [5-10].

REFERENCES

1. Breast Cancer Treatment (PDQ). NCI. 23 May 2014.
2. Fredholm H, Eaker S, Frisell J, Holmberg L, Fredriksson I, Lindman H (2009). Breast cancer in young women: poor survival despite intensive treatment. PLOS One, 4(11), 7695.
3. Pashayan N, Pharoah P, Neal DE, Hamdy F, Donovan J, Martin RM, Duffy SW (2009). Stage shift in PSA-detected prostate cancers—effect modification by Gleason score. Journal of Medical Screening, 16(2), 98-101.
4. Pashayan N, Powles JW, Brown C, Duffy SW (2006). Excess cases of prostate cancer and estimated overdiagnosis associated with PSA testing in East Anglia. British Journal of Cancer, 95, 401-405
5. Rachet B, Woods LM, Mitry E, Riga M, Cooper C, Quinn MJ, Steward JA, Brenner H, Estève J Erratum in: British Journal of Cancer, 95, 660.
6. Siu AL (2016)."Screening for Breast Cancer: U.S. Preventive Services Task Force Recommendation Statement". Annals of Internal Medicine. 164 (4): 279–96. doi:10.7326/M15-2886. PMID 26757170.
7. Five Things Physicians and Patients Should Question". Choosing Wisely: an initiative of the ABIM Foundation.American College of Surgeons. September 2013. Archived from the original on 27 October 2013. Retrieved 2 January 2013.
8. Jump up to:a b c d Breast Cancer Treatment (PDQ®)".NCI. 26 June 2014. Archived from the original on 5 July 2014. Retrieved 29 June 2014.

9. Jump up to: a b "World Cancer Report" (PDF). International Agency for Research on Cancer. 2008. Archived from the original (PDF) on 20 July 2011. Retrieved 26 February 2011.

10. World Cancer Report 2014. World Health Organization. 2014. pp. Chapter 1.1. ISBN 978-92-832-0429-9.

**TO THE QUESTION OF DIAGNOSTICS OF LYMPHADENOPATHY OF
THE HEAD AND NECK**

Yevstihnieiev Ihor Volodymyrovych

c.m.s., assistant

Dnipro state medical university

Abstract. Differential diagnosis of lymphadenopathy (LAP) of the head and neck is a complex and urgent problem. Of all the anatomical regions, the head and neck have the most complex lymphatic drainage. Palpation of the lymph nodes with its assessment has its own methodological features. The most difficult assessment of LAP in patients over the age of 40 years with an increased risk of malignant diseases.

The head and neck area contains the largest group of lymph nodes in the human body (about 150 on each side). The main group consists of lymph nodes, which are located along the internal jugular vein. It is also necessary to palpate the submandibular and lymph nodes, which are located in the lateral triangle of the neck.

Key words: squamous cell carcinoma, metastases, lymph nodes of the neck, diagnostics, ultrasound examination

In the International Classification of Diseases X revision, the term LAP is used only in the following cases:

A. 18. 2 - tuberculous peripheral LAP;

B 23.1 - disease caused by HIV infection, with manifestations of persistent generalized LAP.

Rubric R 59.9 includes altered lymph nodes of unspecified etiology. Thus, LAP is a symptom that indicates the absence of normative indicators of lymph nodes (by number, location, size, consistency). By localization is meant the detection of even lymph nodes that are normal in their characteristics, however, in those areas where they are not normally palpable. For example, the detection of a lymph node in the supraclavicular region is assessed as a symptom of anxiety, it is necessary to

exclude metastases and lymphoproliferative disease [1, p. 174].

Normally, in the upper third of the neck, submandibular, accessory, and lymph nodes are palpated along the internal jugular vein. Normally, in each of these three groups, 1-2 lymph nodes of a densely elastic consistency, easily displaced, painless, not soldered to surrounding tissues, can be palpated. For a group of lymph nodes along the upper third of the jugular vein, the signs of LAP are as follows: 1) dense lymph nodes; 2) size >1 cm; 3) number > 3 per group. The detection of any lymph node in the area of the accessory nerve (accessory group) suggests the need for diagnosis and differentiation of several diseases.

In a clinical study, it should be noted that the submandibular lymph nodes are palpated in the submandibular space along the facial vein, which is thrown through the lower jaw and directed to the anterior edge of the masticatory muscle. Before palpation of the submandibular lymph nodes, the patient's head leans forward, he clenches his teeth, the doctor's thumbs are placed on the front edges of the masticatory muscles. At this level, the submandibular lymph nodes in the submandibular space are pressed against the inner surface of the mandible.

When palpating the lymph nodes along the upper third of the internal jugular chain on the neck, the doctor stands behind the patient, whose head is slightly tilted and turned towards the group of lymph nodes that is being palpated. Palpation is carried out along the anterior edge of the sternocleidomastoid muscle at the level of the angle of the lower jaw along the neurovascular bundle. The lymph nodes of the lateral triangle are palpated along the muscle that raises the scapula. An accessory nerve runs along it, along which palpation is carried out in order to detect accessory lymph nodes. The patient's head is turned in the direction opposite to the study.

The posterior edge of the sternocleidomastoid muscle, the anterior edge of the trapezius muscle, and the muscle that raises the scapula limit the lateral triangle of the neck. If a dense, > 1 cm lymph node is palpated in the upper neck, and > 3 lymph nodes in a group, then this condition is called LAP. If any lymph node is palpable in the lower neck, this condition is also called LAP. Normally, no lymph nodes should be palpable in the lower neck [2, p. 2558].

Lymph nodes along the superior internal jugular vein drain lymph from the tonsils, nasopharynx, and oropharynx. In the lymph nodes along the middle section of the internal jugular vein, lymph flows from the tongue, larynx, and pharynx. Lymph nodes along the lower part of the internal jugular vein are not related to the drainage of lymph from the head and neck. Next to the lymph nodes along the lower part of the internal jugular vein on the left is the thoracic lymphatic duct. Lymph can enter these lymph nodes from organs located in the chest and abdominal cavities.

It is important to determine which lymph node is involved in the pathological process, the submandibular region or along the upper third of the internal jugular vein. To do this, draw a conditional line from the mastoid process to the hyoid bone. If the lymph node is located above this line, then it belongs to the submandibular group.

Submandibular lymph nodes with tonsillitis should not increase, if this happens, then another pathological process must be excluded. Odontogenic infections should not involve lymph nodes along the upper third of the internal jugular vein, which is important for understanding the causes of LAP. In differential diagnosis, along with infectious diseases of various etiologies, metastatic lesions and lymphoproliferative diseases, it is necessary to exclude LAP in HIV infection.

This pathology is more characterized by damage to the lymph nodes of the lateral triangle of the neck, submandibular, supraclavicular, subclavian, axillary, inguinal. Lymph nodes in HIV infection are painless, densely elastic, ranging in size from 2 to 5 cm.

It is important to identify malignant epithelial tumors on the face at an early stage. On the red border of the lips, a seal can be determined, followed by the formation of an ulcer or erosion. The presence of a limited dense formation on the face, followed by the formation of an ulcer, suggests the presence of squamous cell carcinoma or basilioma [3, p. 39].

Cancer of the tongue, oral mucosa in the early stages does not cause severe discomfort in patients. More often there is an exophytic growth of a tumor of a dense consistency with a tendency to form an ulcerative defect [4, p. eleven]. It is necessary

to carefully examine the entire oral mucosa, in the sublingual region too. In some cases, at an early stage of development of cancer of the oral mucosa, a dense enlarged lymph node in the neck is determined as a manifestation of a metastatic lesion [5,p.45].

Melanoma is one of the most malignant neoplasms of the skin. To assess the characteristic signs of melanoma during examination, the mnemonic ABCDE is used:

Asymmetry: formation of an irregular shape;

Border: The border of education is blurred, Benign education is clearly delimited. In melanoma, the border is blurred due to infiltrative growth;

Color: the color intensity of individual areas of melanoma is different (from darker to lighter);

Diameter: (> 6mm);

Elevation: The tendency to elevation is a characteristic feature of melanoma, and the appearance of depression is regarded as a manifestation of invasive growth.

Certain difficulties arise in the differential diagnosis if the patient has hepatomegaly, lung damage, dry pleurisy, skin rash, fever, which is resistant to antibiotic therapy. Lymphoma is excluded from malignant diseases, infectious, autoimmune diseases and immune pathology should be excluded from benign diseases.

Thus, the diagnosis and differential diagnosis of LAP in the head and neck region is a complex and important multidisciplinary problem. In many ways, the early detection of LAP depends on the family doctor. Carrying out an ultrasound examination of the lymph nodes in LAP, consultations of specialists make it possible to establish a clinical diagnosis and improve the prognosis of the disease.

REFERENCES

1. Mackenzie K, Watson M, Jankowska P. et al. Investigation and management of the unknown primary with metastatic neck disease: United Kingdom National Multidisciplinary Guidelines. J Laryngol Otol. 2016; 30(2): 170-175. Doi: 10.1017/S002221511600059.

2. Al Kadah B, Papaspyrou G, Lixweiler M et al. Cancer of unknown primary (CUP) of the head and neck: retrospective analysis of 81 patients. *Eur Arch Otorhinolaryngol.* 2017; 274(6): 2557-2566.
3. Martell K, Mackenzie J, Kerney W, Lau H Y. Management delays in patients with squamous cell cancer of neck nodes and unknown primary site: a retrospective cohort study. *J Otolaryngol Head Neck Surg.* 2017; 46(1): 39. Doi: 10.1186/s40463-017-0217-z.
4. Okeke U A, Igashi J B, Hamza M A et al. Sonographic Diagnosis of Metastatic Cervical Lymph Nodes in Primary Orofacial Malignancies: Role of the Radiologist's Experience. *West Afr J Med.* 2021; 38(1): 24-27. PMID: 33463703.
5. Komarov I G, Karseladze D A, Senderovich P I. et al. Metastases of squamous cell carcinoma in the lymph nodes of the neck without the revealed primary locus. *Head and Neck Tumors.* 2018; 8(1): 38-47 (in Russ).

**РОЛЬ ПОЛИМОРФИЗМА T-31С ГЕНА ИЛ 1 β В РАЗВИТИИ
РЕЦИДИВИРУЮЩЕГО БРОНХИТА У ДЕТЕЙ
С ЛИМФАТИКО-ГИПОПЛАСТИЧЕСКИМ ДИАТЕЗОМ**

Бахронов Шерзод Самиевич

Базовый докторант

Шарипова Олия Аскарровна

д.м.н., доцент

Абдурахмонов Жасур Нематович

Ассистент

Бахронов Жахонгир Жасурович

Студент

Самаркандский государственный медицинский институт
г. Самарканд, Узбекистан

Введение. Рецидивирующий бронхит (РБ) представляет одну из распространенных форм патологии органов дыхания у детей, формирующихся в раннем и дошкольном возрасте [Гришкин И.Г. 2004].

Установлено, что главной причиной РБ у детей, является неблагоприятный преморбидный фон [Priola A.M., Priola S.M. 2014]. К таким состояниям относится и конституциональные особенности. Среди них немаловажное значение имеет лимфатико-гипопластический диатез (ЛГД). Это аномалия конституции, обусловленная недостаточностью лимфатической системы, связанная со сниженной функцией вилочковой железы, дисфункцией эндокринной системы [Priola A.M., Priola S.M., Ciccone G., Evangelista A., Cataldi A., Gned D. 2015, Ribeiro R.M., Perelson A.S.].

Несмотря на то, что проблема лечения, профилактики бронхитов у детей хорошо освещена в литературе, генетические основы остаются малоизученными. В связи с этим, актуальным представляется изучение роли генетических маркеров в развитии рецидивирующего бронхита у детей с лимфатико-гипопластическим диатезом.

Кроме того, ассоциация полиморфизма генов цитокинов у детей

рецидивирующем бронхитом на фоне ЛГД в Узбекской популяции не изучена.

Цель работы. Изучить роль полиморфизма T-31C гена ИЛ 1 β в развитии рецидивирующего бронхита у детей с лимфатико-гипопластическим диатезом.

Материалы и методы. В обследование были включены 93 детей в возрасте от 2 до 7 лет с РБ (основная группа). Все больные основной группы были разделены на 2 подгруппы: I подгруппа 62 детей с рецидивирующим бронхитом, II подгруппу составили 31 больных с РБ на фоне ЛГД. Средний возраст детей составило $4,1 \pm 0,82$ лет. Группу контроля составили 110 условно-здоровых детей того же возраста. Диагноз РБ устанавливали в соответствии с критериями МКБ. Диагноз ЛГД выставляли на основании клинико-лабораторных и рентгенологических исследований.

У всех больных с РБ, с ЛГД, а также условно-здоровых детей в узбекской национальности, которые составили контрольную группу, проведено ПЦР генотипирование полиморфизма T-31C гена ИЛ 1 β в лаборатории молекулярной генетики НИИ гематологии и переливания крови в г. Ташкент. Выделение ДНК из периферической крови проводили с использованием стандартного набора Рибо-сорб (AmpliSens®, Россия). ПЦР генотипирование полиморфизма T-31C гена ИЛ-1 β осуществляли с помощью термоциклера «Applied Biosystems» 2720 (США), с использованием тест-набора компании ООО «Литех» (Москва) согласно инструкции производителей.

Оценка отклонения частот наблюдаемого и ожидаемого генотипов от канонического распределения Харди-Вайнберга проводилась с помощью компьютерной программы «Gene Pop». Коэффициент отклонений вычисляли по формуле: $D = (H_{obs} - H_{exp}) / H_{exp}$, где: h_{obs} и h_{exp} - наблюдаемая и ожидаемая гетерозиготность соответственно.

В качестве инструмента статистических вычислений использовали пакет прикладных программ «Open Epi 2009, Version 2,3».

Результаты и обсуждение. Для оценки ассоциативной связи полиморфизма rs 1143627 гена ИЛ-1 β с риском развития РБ проведен сравнительный анализ распределения частот аллелей и генотипов в

исследованных группах больных и контроля. Результаты исследования в сравниваемых группах представлены в табл. 1.

Таблица 1.

Распределение частот аллелей и генотипов полиморфного локуса T-31C гена IL-1 β у больных РБ общей выборки и контрольной группы

№	Группа	Частота аллелей				Частота распределения генотипов					
		T		C		T/T		T/C		C/C	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1	Основная группа n=93	126	67,7	60	32,3	45	48,4	36	38,7	12	12,9
5	Контрольная группа n=110	170	77,3	50	22,7	68	61,8	34	30,9	8	7,3

Как видно из таблицы частота распределения аллелей T и C гена IL-1 β в общей выборки составила: 67,7% и 32,3% и в контрольной группе – 77,3% и 22,7%, соответственно (табл. 1).

При статистической обработке выявлена достоверное увеличение частоты неблагоприятного аллеля C, которая показало значимой связи с заболеванием (RR=1,4; 95% CI: 1,031-2,375, χ^2 =4,4; p<0,03).

Анализ распределения генотипов T/T в общей выборке больных составила 48,4%, в контрольной группе регистрировалась 61,8%. Показатели гомозиготного генотипа T/T имели тенденцию к снижению по сравнению с группой контроля (RR=0,8; 95% CI: 0,635-1,013, χ^2 =3,5; p<0,1), являясь маркером низкого риска развития РБ. Частота гетерозиготного носительство T/C генотипа в общей выборке больных составило 38,7% в контрольной группе встречалось 30,9%. Показатели гетерозиготного носительства T/C генотипа в общей выборке больных имело тенденцию к увеличению. В то же время анализ распределения частоты C/C генотипа полиморфизма T-31C гена IL-1 β в 1,7 раз повышена в общей выборки больных - 12,9% (1,32 раза 37,1% - в подгруппе с РБ и 2,65 раз 41,9% - в подгруппе с РБ на фоне ЛГД). В контрольной группе регистрировалась 7,3% (RR=1,7; 95% CI: 0,747-4,525, χ^2 =1,8; p<0,2).

У больных РБ на фоне ЛГД выявлены статистически значимые различия

в распределение частот аллелей и генотипов полиморфного локуса -31 T>C гена IL-1 β (таблица 2.)

Таблица 2.

Распределение частот аллелей и генотипов полиморфного локуса T-31C гена IL-1 β у больных РБ основных групп

Группа	Частота аллелей				Частота распределения генотипов					
	Т		С		Т/Т		Т/С		С/С	
	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
I гр. РБ n = 62	89	71,8	35	28,2	33	53,2	23	37,1	6	9,7
II гр. РБ на фоне ЛГД n =31	37	59,7	25	40,3	12	38,7	13	41,9	6	19,4
Контрольная группа n=110	170	77,3	50	22,7	68	61,8	34	30,9	8	7,3

Неблагоприятный аллель С статистически значимо чаще определялся у больных РБ на фоне ЛГД (40,3%) и относительный риск развития патологии составил 1,8, чем у детей контрольной группы (22,7%; RR=1,8; 95% CI: 1,203-2,617, $\chi^2 =7,7$; p<0,01), дикий аллель Т у детей II группы определялся достоверно реже (59,7% p<0,02), по сравнению условно здоровых детей. Рассчитанный коэффициент отношения шансов показал, что шанс обнаружения функционального неблагоприятного аллеля С у детей РБ на фоне ЛГД повышался в 2,3 раза 95% CI 1,264; 4,175.

Частота дикого гомозиготного генотипа IL-1 β Т/Т у больных II группы также выявлялся статистически достоверно реже (38,7%), чем условно-здоровых детей 61,8% (RR=0,6; 95% CI: 0,393-0,999, $\chi^2 =5,3$; p<0,02). Выявлена достоверное увеличение количество гомозигота Т/Т у детей контрольной выборки, что свидетельствует о возможном защитном эффекте данного генотипа в отношении формирования РБ на фоне ЛГД. Гетерозиготный генотип ТС среди больных во II группы встречался чаще по сравнению с контролем и коэффициент отношения шансов показал, что шанс обнаружения этого

генотипа составило 1,6 (RR=1,4; 95% CI: 0,823-2,236, $\chi^2 = 1,3$; RO=1,6; 95% CI: 0,711-3,666).

Анализ распределения частоты неблагоприятного С/С генотипа полиморфизма Т-31С гена IL-1 β у больных II группы определялся достоверно чаще (19,4% RR=2,7; 95% CI: 0,998-7,095, $\chi^2 = 3,9$; p<0,05).

При сравнении распределения частот аллелей и генотипов полиморфного локуса -31Т>С гена IL-1 β у больных I и II основных групп не выявил достоверных отличий между ними. Однако у больных РБ на фоне ЛГД генотип ИЛ 1 β С/С больше в 2 раза превышала долю лиц с аналогичным генотипом у детей I группы p<0,05, что с большой вероятностью свидетельствует об имеющейся тенденции к ассоциации данного генотипа по полиморфному локусу -31Т>С гена IL-1 β с заболеванием.

Полученные анализы по полиморфизму Т-31С гена IL-1 β показали высокую частоту встречаемости мутантного аллеля С среди больных II группы по сравнению группой контроля. Эти данные позволяют сделать предположение о функциональной значимости носительства -31С аллеля в развитии РБ у детей с лимфатико-гипопластическим диатезом.

Выводы. Таким образом, полученные результаты исследования дают основание предположить, что полиморфный вариант локуса Т31С гена IL-1 β может быть связан с развитием РБ у детей с лимфатико-гипопластическим диатезом в узбекской популяции. Оценка индивидуального риска развития РБ на фоне ЛГД, основанная на выявлении генетических особенностей больных, позволит оптимизировать проведение лечебно-профилактических мероприятий.

**ЗВ'ЯЗОК МІЖ АНТИТИРЕОЇДНИМИ АНТИТІЛАМИ ТА ЯКІСТЮ
ЖИТТЯ У ПАЦІЄНТІВ З ТИРЕОЇДИТОМ ХАШИМОТО:
СИСТЕМАТИЧНИЙ ОБЗОР ТА МЕТА-АНАЛІЗ**

Блінкова Катерина Андріївна

студентка

Харківський національний медичний університет

м. Харків, Україна

Науковий керівник:

Бобро Лілія Миколаївна

канд. мед. наук, доцент кафедри загальної

практики – сімейної медицини та внутрішніх хвороб

Харківський національний медичний університет

Україна

Введення. Пацієнти з тиреоїдитом Хашимото частіше повідомляють про дистрес-симптоми, ніж пацієнти з неаутоіммунними захворюваннями щитоподібної залози. Відповідно, антитиреоїдні антитіла можуть бути пов'язані зі зниженням якості життя у людей з тиреоїдитом Хашимото. Етіологія затяжних симптомів навіть при еутиреозі залишається невідомою. Взаємозв'язок між антитиреоїдними антитілами та якістю життя людей з тиреоїдитом Хашимото не оцінювалися у систематичних обзорах.

Мета. Мета цього обзору полягала у тому, щоб оцінити зв'язок між антитиреоїдними антитілами та якістю життя у людей з еутиреоїдним тиреоїдитом Хашимото.

Матеріали та методи: Матеріали наукових публікацій PubMed и CINAHЛ.

Результати. За даними 13 досліджень, що увійшли до мета-аналізу, однозначного зв'язку між рівнем антитіл та якістю життя пацієнтів із тиреоїдитом Хашимото не виявлено.

Учасниками досліджень були чоловіки та жінки у віці не менш 12 років з тиреоїдитом Хашимото. Пацієнти, що не знаходяться в еутиреоїдному стані,

були виключені з огляду. У цьому огляді орієнтиром була наявність антитіл до щитоподібної залози, а основним результатом була якість життя, виміряна за затвердженою шкалою. Була реалізована трьохетапна стратегія пошуку. березні 2019 р. був проведений комплексний пошук в базі даних з використанням усіх визначених ключових слів та індексних термінів для релевантної опублікованої літератури, невиданої літератури, реєстрів клінічних досліджень. Кінцеві оновлення стратегій пошуку були проведені у грудні 2019р. Пошук був обмежений дослідженнями, опублікованими англійською мовою після 1956р. Два незалежних рецензента завершили відбір для включення та використали рекомендований JBI підхід до критичної оцінки, вибору досліджень, вилученню даних та збору даних, синтезу. Висновки представлені у вигляді мета-аналізу та описового синтезу, що включав таблиці та малюнки.

Усі 13 досліджень мали високу методологічну якість. 4 дослідження виявили значну кореляцію ($P < 0,05$) між наявністю антитиреоїдних антитіл та якістю життя, п'яте дослідження виявило значну кореляцію ($P < 0,001$) між більш високими рівнями антитіл та якістю життя. Мета-аналіз був проведений з використанням двох перехресних досліджень, які показали, що сумарний невеликий ефект був статистично значущим і передбачав більш низьку якість життя у пацієнтів з позитивним результатом на антитіла. Через неоднорідність досліджень був проведений оглядовий синтез для трьох вторинних результатів: дистрес-симптомів, функціональностей та психічного здоров'я. У трьох дослідженнях було виявлено статистично значиму кореляцію ($P < 0,05$) кореляцію між дистрес-симптомами та антитілами, у двох дослідженнях був виявлений статистично значимий ($P < 0,05$) зв'язок між виконанням функцій та антитілами та у всіх дослідженнях, окрім одного, було виявлено статистично значимий ($P < 0,05$) зв'язок між психічним здоров'ям та антитілами.

Висновки. Результати цього огляду не виявили однозначного зв'язку між рівнем антитіл та якістю життя. Проте наш мета-аналіз показав зв'язок між антитиреоїдними антитілами та зниженням якості життя у дітей та дорослих з еутиреозом. Хоча це й не є остаточним, погане психічне здоров'я та дистрес-

симптоми можуть бути пов'язані з антитиреоїдними антитілами. Тож рекомендовано періодично оцінювати якість життя та психічне здоров'я у пацієнтів з еутиреозом з позитивними антитілами. Вірогідність того, що антитіла та виконання функцій пов'язані мала. Дослідження та обмеження нашого огляду вимагають повторення результатів для підтвердження зв'язку між антитілами, якістю життя та вторинними результатами. Наступні дослідження повинні продовжити оцінку взаємозв'язку між антитиреоїдними антитілами та якістю життя у осіб з еутиреоїдним тиреоїдитом Хашимото.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Garmendia MA, Santos PS, Guillen-Grima F, Galofre JC. The incidence and prevalence of thyroid dysfunction in Europe: a meta-analysis. *J Clin Endocrinol Metab* 2014; 99 :922–930.
2. Ros DS, Burch HB, Cooper DS, Greenle CM, Laurberg P, Maia AL, et al. 2016 American Thyroid Association guidelines for diagnosis and management of hyperthyroidism. *26* :1342–1420.
3. Bianchi GP, Zaccheroni V, Zoli M, et al. Health-related quality of patients with thyroid disorders life.; *13* :46–55.
4. Antonelli A, Ferrari SM, Corrado A, Di Domenicantonio A, Fallahi P. *Autoimmune disorders* 2015; *14* :174–180.

**СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ТЕЧЕНИЯ БАКТЕРИАЛЬНОГО
ВАГИНОЗА И МЕТОДЫ КОРРЕКЦИИ**

Гаврюшов Д. Н.

к.м.н. ассистент кафедры
Акушерства и гинекологии

Сенчук А. Я.

д.м.н. проф. зав. Кафедры
Акушерства и гинекологии

Калюжная В. Н.

к.м.н. ассистент кафедры
Акушерства и гинекологии

Бойко В. Н.

ассистент кафедры
Акушерства и гинекологии

врач-ординатор

Зорик В. А.

Кафедра акушерства и гинекологии
ЧВУЗ «Киевский медицинский университет»

Сейчас большинство исследователей пришли к выводам, что вагинальные инфекции не являются проявлениями сугубо местными патологическими процессами, а играют значительную роль в формировании заболеваний всей женской половой сферы [1–3,5]. Дисбиотические процессы и воспалительные заболевания нижних отделов половых путей женщины относятся к числу наиболее распространенных патологических состояний в гинекологической практике. Наличие защитных механизмов влагалища, препятствующих инфицированию матки и маточных труб, обеспечивает адекватное функционирование верхних отделов репродуктивного тракта. Как нормальное, так и патологическое состояние влагалищного биотопа обусловлено способностью микроорганизмов развиваться во влагалище и конкурировать между собой за среду обитания [2, 4,6].

Эволюционно наиболее приспособленными к колонизации влагалища и

обеспечению его защиты от условно-патогенной флоры оказались лактобациллы. Чаще всего эти микроорганизмы представлены *L. fermentum*, *L. acidophilus*, *L. plantarum*. Кроме лактобацилл во влагалищной экосистеме существуют и бифидобактерии, как правило, это *B. bifidum*, *B. longum*, *B. infantis*. И те, и другие обладают способностью активной адгезии к эпителию влагалища, ферментируют гликоген, способствуя образованию органических кислот, в частности, молочной кислоты и перекиси водорода, вырабатывают естественные антисептики (лизоцим), нормализуют локальный иммунитет. Аналогичными свойствами обладают пропионовокислые бактерии.

Исследования последних лет показали, что представители нормальной флоры влагалища не просто вступают в ассоциации друг с другом, а образуют определенную структуру – биопленку, блокирующую доступ патогенным микроорганизмам к питательной среде и эпителиоцитам [5, 8]. Однако следует учесть, что такими же свойствами обладают и патогенные микробы, в результате чего их выживаемость и агрессивность существенно возрастают. Данное явление мы наблюдаем как при воспалительных процессах – вагинитах, так и при дисбиозе влагалища, клиническим проявлением которого является бактериальный вагиноз (БВ).

Образование биопленок позволяет преобладающим при БВ микробам выживать в присутствии лактобацилл, несмотря на высокое содержание молочной кислоты и перекиси водорода. Для лечения БВ традиционно используется комплексная терапия, состоящая из нескольких этапов [1, 3, 7].

Современные диагностические технологии, в частности, модификации полимеразной цепной реакции (ПЦР), привели к выявлению и определению роли новых микроорганизмов в развитии БВ [3, 8]. К таковым, в частности, относится *Atopobium vaginae* из семейства *Corinobacteriaceae* spp., который считается высокоспецифичным маркером БВ и определяет высокую частоту его рецидивов из-за отсутствия чувствительности к традиционно применяемому в терапии метронидазолу. *Atopobium vaginae* сохраняет чувствительность к клиндамицину. Однако широко известно, что клиндамицин, наряду с

патогенной, так же угнетает рост и нормальной флоры влагалища, что также способствует поддержанию дисбиотического состояния и рецидиву БВ [9].

Среди препаратов, эффективных в отношении *Atorobium vaginae*, доказан клинический эффект нифуратела. Учитывая особенности течения БВ, его большую распространенность в популяции и частоту рецидивов, применяемые препараты должны соответствовать ряду требований:

- обладать максимально широким спектром действия, чтобы обеспечить контроль над большим числом патогенных агентов;
- не подавлять рост лактобактерий;
- быть удобными в применении, обеспечивая тем самым согласие пациента соблюдать предписания врача;
- быть безопасными;
- иметь оптимальные фармакоэкономические показатели.

В гинекологической практике на протяжении многих лет весьма успешно используется препарат Макмирор комплекс, в состав которого входят нифурател и нистатин, что обеспечивает его высокую эффективность при лечении неспецифических и кандидозных вагинитов и БВ [10].

Опираясь на большой опыт применения Макмирор комплекса, что свидетельствует о его эффективности при воспалительных и дисбиотических процессах во влагалище. Установление роли *Atorobium vaginae* в генезе БВ и выявление его чувствительности к нифурателу обуславливают положительные результаты клинического применения препарата Макмирор комплекс.

С целью более детального изучения особенностей нозологических форм, клинических проявлений заболеваний и микробных агентов, выявляемых в половых путях женщин, обратившихся с жалобами на патологические выделения из влагалища, а также оценки эффективности препарата, содержащего нифурател (Макмирор комплекс), нами было проведено клиническое исследование.

Материалы и методы Исследование проводилось на базе консультативно-диагностического центра №2 Дарницкого района города Киева.

Основную группу составили 86 женщин в возрасте 18–43 лет, обратившихся с преобладающей жалобой на патологические выделения из влагалища, у которых выявлены признаки БВ или вагинального кандидоза. Женщины с клиническими и лабораторными проявлениями неспецифического вагинита из исследования исключались. В контрольную группу вошли 20 женщин этого же возраста, которые обратились для профилактического осмотра и жалоб не предъявляли. Всем женщинам проводилось микроскопическое и микробиологическое исследование вагинального содержимого для выявления грибов рода *Candida* и аминный тест. Контрольные исследования выполнялись через 10–12 дней и через 3 месяца после завершения курса лечения.

Для лечения применялись:

- бензидамина гидрохлорид в виде вагинального душа 2 раза в день в течение 3–5 дней, который обладает обезболивающим, противоотечным, противовоспалительным действием;

- комбинированный препарат

Макмирор комплекс, содержащий нистатин (200 тыс. ЕД) и нифурател (500 мг), механизм действия которого основан на подавлении синтеза белка в рибосомах бактериальных клеток и обеспечивает бактериостатический эффект.

Входящие в состав препарата Макмирор комплекс компоненты обладают синергетическим действием, благодаря чему значительно расширяется спектр действия препарата и повышается его эффективность в отношении разнообразных микробных агентов, вызывающих дисбиотические и воспалительные процессы в половых путях [4]. Препарат препятствует появлению устойчивых штаммов микроорганизмов, не подавляет микрофлору влагалища. Он выпускается в виде крема и суппозиториев, имеет удобную для пациентов схему применения (1 доза в сутки в течение 8 дней).

Статистическую обработку данных выполняли с использованием пакета прикладных программ STATISTICA-6 и возможностей программы Microsoft Excel.

Результаты и обсуждение В основной группе средний возраст пациенток

составил 28,3 + 3,5 года. 37 (43,02%) женщины были в возрасте 18–23 года, 24 (27,9%) – 25–29 лет, 14 (16,27%) – 30–34 года, 5 (5,81%) – 35–39 лет, 6 (6,9%) – старше 40 лет. 61,4% обследованных имели в анамнезе беременности, 41,3% – роды, 36,2% – искусственные аборты, 2,04 % - самопроизвольное прерывание беременности. Однако разнообразные инфекции половых путей в прошлом отмечались у всех пациенток (часть женщин имела более одного заболевания). 11% указали на выявление цитомегаловируса и вируса простого герпеса без клинических проявлений. Уреаплазмы обнаруживались у 24,6% женщин, однако пациентки также не отмечали явных клинических проявлений воспалительного процесса. У 14,7% женщин регистрировался цервицит хламидийной этиологии. Диагноз БВ ставился в 16,1%, неспецифического вагинита – в 22,0%, вагинального кандидоза – в 11,6% случаев. 37% обследованных отмечали наличие соматической патологии, нередко имелось сочетание нескольких нозологических форм. Заболевания желудочно-кишечного тракта регистрировались у 14,8% женщин, гепатобилиарной системы – у 4,8%, мочевыделительных органов – у 14,7%, анемия – у 8,3%.

Таким образом, несмотря на относительно молодой возраст, обследованные женщины имели предшествующую гинекологическую и соматическую патологию которая могла повлиять на состояние вагинального биотопа, привести к развитию дисбиоза или появлению воспалительного процесса. И наоборот, длительное или рецидивирующее нарушение микробиотоза влагалища способствовало возникновению гинекологических заболеваний воспалительного генеза.

Основной жалобой пациенток явилось наличие выделений из половых путей, которые вызывали беспокойство и были расценены как патологические. 53% пациенток жаловались на зуд, 46,4% – на жжение в области вульвы, промежности и входа во влагалище, 15,7% – на дизурические расстройства. У этих женщин была отмечена также гиперемия вульвы.

В контрольной группе жалоб никто не предъявлял.

При осмотре влагалища с использованием влагалищных зеркал у 29,7%

женщин основной группы обнаружены обильные, жидкие выделения бело-серого цвета, у 35,3% – белые и желтоватые, хлопьевидные, у 11,5% – белые, густые, гомогенные. Вагинальное содержимое в контрольной группе было незначительным и выглядело как гомогенная жидкость белого цвета.

По результатам бактериоскопического исследования и аминного теста пациентки разделены на 3 подгруппы:

Ia подгруппа

(n = 29, 33,7%) – пациентки, которым на основании характера выделений (обильные, бело-серые), положительного аминного теста и выявления «ключевых» клеток при количестве лейкоцитов, не превышавшем 40 в поле зрения, поставлен диагноз БВ.

Iб подгруппа (n = 31, 36,0%) сформирована с учетом наличия клинических и лабораторных проявлений как БВ, так и вагинального кандидоза.

В подгруппу Iв вошли 26 женщин (30,3%) с лабораторно подтвержденным кандидозным вагинитом. Из них у 62 пациентки (72,09%) выявлены грибы рода *C. albicans* в титре свыше 10^4 КОЕ/мл, у 8 пациенток (8,3%) – *C. krusei*. На первом этапе лечения, до получения данных бактериоскопии, для купирования зуда и жжения всем пациенткам был рекомендован препарат Тантум Роза в виде вагинального душа 2 раза в день в течение 3–5 дней [4]. Пациенткам Ia и Iб подгрупп назначался Макмирор комплекс в виде вагинальных суппозиторий 1 раз в сутки в течение 8 дней. Пациентки Iв подгруппы кроме препарата Макмирор комплекс в течение 8 дней принимали также препарат флуконазола по 150 мг № 2 с интервалом 3 дня. На начальном этапе лечения препарат Тантум Роза использовали 17 (58,6%) женщин из Ia подгруппы, 15 (48,3%) – из Iб подгруппы и 14 (53,8%) – из Iв подгруппы. Все они отмечали исчезновение симптомов заболевания на 1–2-й день от начала терапии, что существенно улучшило качество их жизни и позволило повысить желание следовать предписаниям врача до окончания полного курса лечения. Пациентки, которые начали лечение сразу с препарата

Макмирор комплекс, отмечали улучшение самочувствия с 3–4-х суток терапии, а некоторые из них выражали недоверие к назначенному лечению. Через 10–12 дней после окончания лечения всем женщинам было проведено контрольное обследование. Жалоб никто из них не предъявлял. При осмотре с использованием влагалищных зеркал у всех пациенток Ia и Ib подгрупп выявлены белые скудные гомогенные выделения, аналогичные белям женщин контрольной группы. Микроскопия влагалищного мазка свидетельствовала об отсутствии как воспалительных явлений, так и признаков БВ. У 3 (10,3%) пациенток из Ib подгруппы были обнаружены белые хлопьевидные выделения. При микроскопии вагинального содержимого у них вновь выявлены нити мицелия и споры грибов, что потребовало назначения повторного курса терапии по аналогичной схеме.

Через 3 месяца обследование проведено 24 (82,7%) пациенткам Ia подгруппы, 26 (83,8%) – Ib подгруппы и 22 (84,6%) – Iv подгруппы.

В Ia подгруппе жалобы на выделения с неприятным запахом предъявляла 1 пациентка, у нее и еще 2 женщин были выявлены симптомы БВ, что было расценено как рецидив заболевания и послужило поводом для дальнейшего уточнения характера вагинального биотопа и соответствующего лечения. В целом частота рецидива БВ в этой подгруппе составила 10,3%.

В Ib подгруппе 3 пациентки предъявляли жалобы на возобновление зуда в области вульвы. У них и еще у 1 женщины при микроскопии и микробиологическом исследовании выявлены нити мицелия и споры грибов. Явлений БВ зарегистрировано не было. Частота рецидива вагинального кандидоза в этой подгруппе составила 12,9%.

В Iv подгруппе жалобы на возобновление зуда и жжение в области вульвы, а также появление неприятного запаха предъявляли 3 пациенток: у 3 (11,5%) из них имелись клинические признаки кандидозного вагинита и получено микроскопическое и микробиологическое подтверждение диагноза, у 2 (7,6%) пациенток имелись клинические и лабораторные признаки БВ.

Всем пациенткам при повторном выявлении клинических и лабораторных

признаков БВ и вагинального кандидоза было назначено дополнительное микроскопическое и микробиологическое обследование для уточнения характера возбудителей заболеваний, что согласуется с данными других авторов [3, 8].

Дальнейшая терапия проводилась по схемам противорецидивного лечения продолжительностью до 6 месяцев.

Терапия препаратом Макмирор комплекс после одного курса лечения БВ оказалась эффективной у всех пациенток. Лечение вагинального кандидоза было эффективным у 87,1% женщин. Сочетание препаратов Макмирор комплекс и Тантум Роза повышает приемлемость предлагаемой терапии и улучшает качество жизни пациенток. Частота рецидивов БВ и вагинального кандидоза составляет от 7,6 до 12,9%, что требует обследования пациенток в отсроченный после одного курса лечения период и, при необходимости, проведения соответствующего лечения.

Выводы

1. На современном этапе в патогенезе инфекционных процессов половых органов у женщин одно из важных мест занимает недавно открытый и описанный возбудитель *Atopobium vaginae*.

2. *Atopobium vaginae* устойчив к метронидазолу. Что является фактором обуславливающим неэффективность стандартной терапии БВ препаратами метронидазола, способствует высокому проценту рецидивов и очень высокой частотой заболевания среди женщин наиболее активного репродуктивного периода (18–43 лет).

3. Использование клиндамицина также не решает проблему БВ, так как при этом наряду с патогенной флорой происходит угнетение нормальной микрофлоры влагалища, что способствует поддержанию дисбиотического состояния и рецидиву заболевания.

4. Препарат нифурател эффективен в отношении *Atopobium vaginae* и других патогенных возбудителей, ответственных за развитие БВ, и в то же время не угнетает нормальную флору влагалища и способствует

восстановлению нормобиоценоза.

5. Терапия БВ препаратом Макмирор комплекс, содержащим нифурател и нистатин, является высокоэффективной. Уже после одного курса применения препарата (8 дней) излечение БВ с восстановлением нормоценоза влагалища наблюдалось у всех женщин.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байрамова Г.Р., Прилепская В.Н., Цаллагова Е.В. Оценка эффективности и безопасности применения препарата «Клиндацин» в терапии больных с бактериальным вагинозом // Гинекология. 2006. Т. 8. № 5–6. С. 14–16.

2. Петерсен Э.Э. Инфекции в акушерстве и гинекологии: пер. с англ. / под ред В.Н. Прилепской. М.: МЕДпресс-информ, 2007. 352 с.

3. Побединский Н.М., Аксенова О.А., Аксенова М.Г., Молочков В.А. Клинико-бактериологическое обоснование комплексного лечения бактериального вагиноза у женщин репродуктивного возраста // Акушерство и гинекология. 2006. № 6. С. 24–27.

4. Перламутров Ю.Н., Чернова Н.И. Пути повышения эффективности терапии микст-инфекций гениталий у женщин репродуктивного возраста // Клиническая дерматология и венерология. 2009. № 6. С. 77–80.

5. Donders G.G., Bellen G., Grinceviciene S. et al. Aerobic Vaginitis: No longer a stranger. Res Microbiol 2017; In press [available online 11 May 2017] (accessed 2 October 2017).PubMed.

6. Han C., Wu W., Fan A. et al. Diagnostic and therapeutic advancements for aerobic vaginitis. Arch Gynecol Obstet 2015;291 (2): 251-7.

7. Абашова Е.И., Боровик Н.В., Мартикайнен З.М. и др. Эффективность клиндамицина фосфата при лечении бактериального вагиноза у больных сахарным диабетом 1-го типа // Акушерство и гинекология. 2006. № 6. С. 46–49.

8. Савичева А.М. Этиологическая диагностика и терапия репродуктивно

значимых инфекций // Трудный пациент. 2007. Т. 5. № 1. С. 21–28.

9. Тихомиров А.Л. Современные особенности бактериального вагиноза – так ли все просто? // Эффективная фармакотерапия. Акушерство и гинекология. 2011. № 2. С. 70–72.

10. Гомберг М.А. Современные подходы к диагностике и выбору препарата для лечения бактериального вагиноза // Эффективная фармакотерапия. Акушерство и гинекология. 2011. № 2. С. 74–76.

УДК 611 637+612.65:612.617

**СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗМІНИ ПЕРЕДМІХУРОВОЇ ЗАЛОЗИ,
ЗУМОВЛЕНІ ВІКОМ**

Грицуляк Богдан Васильович,

д. м. н., проф., завідувач кафедру
анатомії і фізіології людини та тварин ДВНЗ
«Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Грицуляк Володимир Богданович,

к. м. н., доцент кафедри
біології та екології ДВНЗ
«Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Готюр Оксана Іванівна

к.м.н., доцент
кафедри внутрішньої медицини №2 та медсестринства
Івано-Франківського національного медичного університету
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація. Методами ультразвукової діагностики та гістології дослідили особливості змін параметрів гемодинаміки та цитогістології передміхурової залози чоловіків різного віку. Встановили, що з віком значно зростають лінійні та об'ємні параметри органа. Суттєво зменшується площа залозистого компонента та зростає площа м'язово-еластичної стромы, що зумовлено зниженням показників гемодинаміки, особливо у чоловіків другого періоду зрілого та похилого віку, а також зниженням гормональної активності яєчок.

Ключові слова: передміхурова залоза, гемодинаміка, параметри, цитогістологія.

Вступ. Захворювання передміхурової залози у чоловіків різного віку являються важливою проблемою в урології і андрології [1, 2, 3]. Якщо у зрілому віці у чоловіків переважають простатити, то в похилому і старечому віці доброякісна гіперплазія передміхурової залози [4, 5, 6]. Тому дослідження

параметрів передміхурової залози, гемодинаміки в ній, та її гістоструктури у чоловіків різного віку залишаються актуальними.

Мета роботи. Встановити особливості структурних і гемодинамічних змін в передміхуровій залозі чоловіків першого (22–35 років), другого (36–60 років) зрілого та похилого віку (61–75 років).

Матеріали і методи. Ультразвукове дослідження та кольорову ультразвукову трансректальну ангіографію передміхурової залози чоловіків різного віку провели в клініко-діагностичному центрі за допомогою апарату SIEMENS SONOLINE G 60S («Siemens AW», Німеччина) з ректальним датчиком 5–10 МГц. Усі морфологічні параметри реєстрували на сонограмах. В режимі сірої шкали визначали її лінійні розміри: довжину, ширину, товщину (в мм), об'єм (в см³) та масу (в г). В режимі кольорового доплерівського картування та в імпульсно-хвильовому режимі оцінювала характер судинного малюнку, хід судин, їх діаметр, кількість судин в симетричних ділянках з наступним графічним зображенням спектру доплерівського зсуву частот у вибраній судині. Кількісна оцінка проводилася за щільністю судинного сплетення (ЩСС) – кількість судин в см³ і діаметру судин (ДС). Якісними показниками гемодинаміки в передміхуровій залозі були: 1) пікова швидкість артеріального кровотоку – ШП (см/с), 2) діастолічна швидкість кровотоку – ШД (см/с), 3) середня лінійна швидкість кровотоку – СШ (см/с), 4) пульсовий індекс – ПІ (ум.од.), 5) індекс резистентності – ІР (ум.од.), 6) об'ємний кровоток – ОК (л/хв). Цитогістологічне дослідження біоптатів передміхурової залози, забраних в урологічному відділенні КНП «Івано-Франківська обласна клінічна лікарня», провели у чоловіків різного віку. Рівень тестостерону в крові визначали імуноферментним методом за допомогою автоматичного аналізатора IMMULITE-2000 (Siemens Healthcare Diagnostics Inc., США). Статистичний аналіз проводили з використанням програмного забезпечення Stat.Soft Inc. (Tulsa, Ok, USA) Statistica 6. Застосовували непараметричні методи з використанням критерію Уїлкоксона-Манна-Уїтні. Різницю вважають достовірною при $p < 0,05$.

Результати та обговорення. За нашими даними основні ехометричні параметри передміхурової залози чоловіків віком 22–35 років (перший період зрілого віку) становлять: об'єм – $(22,4 \pm 1,8)$ см³, маса – $(23,6 \pm 1,7)$ г. Пікова систолічна швидкість кровотоку в ній дорівнює $(18,9 \pm 1,5)$ см/с, максимальна швидкість кровотоку у венах – $(5,6 \pm 0,5)$ см/с. Гістологічно передміхурова залоза чоловіків цього віку має виражену часточкову будову. Секреторні відділи часточок альвеолярно-трубчасті, епітелій кінцевих відділів залоз призматичний. Відносна площа залозистого компонента дорівнює 69,9 %, а сполучнотканинного і м'язового – 30,1 %. Рівень тестостерону в крові становить $(688,0 \pm 21,0)$ нг/дл.

У чоловіків віком 36–60 років (другий період зрілого віку) основні ехометричні параметри передміхурової залози збільшуються: об'єм до $(31,7 \pm 1,4)$ см³, а маса – до $(33,5 \pm 1,9)$ г. Достовірно знижуються показники кровотоку в ній, зокрема максимальна швидкість артеріального кровотоку – до $(10,3 \pm 1,5)$ см/с, венозного кровотоку – до $(7,6 \pm 1,0)$ см/с. Гістологічно змінюється співвідношення між паренхімою і стромою органа, яке становить 51,4 % до 48,6 %. Вже у цьому віці зменшуються розміри кінцевих відділів трубчасто-альвеолярних залоз та висота залозистого епітелію в них, виникають окремі зони проліферації і атрофії епітеліоцитів, характерні для доброякісної гіперплазії передміхурової залози. В секреті кінцевих відділів залоз визначаються поодинокі конкреції. Рівень тестостерону в крові знижується до $(450,0 \pm 20,0)$ нг/дл.

У чоловіків похилого віку (61–75 років) основні параметри передміхурової залози, порівнюючи з попереднім віком, збільшуються: її об'єм – до $(49,0 \pm 3,0)$ см³, а маса – до $(51,2 \pm 5,0)$ г. За цих умов пікова систолічна швидкість артеріального кровотоку знижується до $(5,7 \pm 0,3)$ см/с, а венозного кровотоку – до $(2,8 \pm 0,2)$ см/с. Співвідношення між залозистою паренхімою і м'язово-еластичною стромою становить 43,5 % до 56,5 %. За даними літератури [2, 5] сполучнотканинний компонент у передміхуровій залозі частини чоловіків похилого віку може сягати від 70 % до 90 %. Гістологічно просвіт частини

кінцевих відділів залоз передміхурової залози кістозно розширений, вистеляючий їх епітелій – кубічний або плоский. Рівень тестостерону в крові знижується до $(326,0 \pm 17,0)$ нг/дл. Наведені деструктивні зміни в залозистій паренхімі, м'язових і сполучнотканинних елементах передміхурової залози у чоловіків похилого і старечого віку зумовлені вторинною андрогенною недостатністю, у зв'язку із метаболічними порушеннями обміну тестостерону [2, 4, 5].

Висновки.

1. У чоловіків віком 22–35 років (перший період зрілого віку) за даними ультразвукового дослідження та кольорової ультразвукової ангіографії об'єм передміхурової залози становить $(22,4 \pm 1,8)$ см³, маса $(23,6 \pm 1,7)$ г, систолічна швидкість кровотоку – $(18,9 \pm 1,5)$ см/с, діастолічна швидкість кровотоку – $(5,6 \pm 0,5)$ см/с, відносна площа залозистого компонента – 69,9 %, а сполучнотканинного і м'язового – 30,1 %.

2. З віком (36–60 років) ехометричні параметри передміхурової залози збільшуються: об'єм – до $(31,7 \pm 1,4)$ см³, а маса – до $(33,5 \pm 1,9)$ г, а показники гемодинаміки знижуються: максимальна швидкість артеріального кровотоку – до $(10,3 \pm 1,5)$ см/с, венозного кровотоку – до $(7,6 \pm 1,0)$ см/с. Співвідношення між залозистою паренхімою і м'язово-еластичною стромою становить 51,4 % до 48,6 % відповідно.

3. У чоловіків похилого віку (61–75 років) усі досліджувані показники продовжують змінюватися: об'єм передміхурової залози збільшується до $(49,0 \pm 3,0)$ см³, маса – до $(51,2 \pm 5,0)$ г, пікова швидкість артеріального кровотоку зменшується до $(5,7 \pm 0,3)$ см/с, а венозного кровотоку – до $(2,8 \pm 0,2)$ см/с. Співвідношення між залозистою паренхімою і м'язово-еластичною стромою становить 43,5 % до 56,5 %.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Геращенко С.Б., Грицуляк Б.В., Грицуляк В.Б., Поливкан М.І., Халло О.Є. Гемодинамічні та структурні особливості передміхурової залози у

чоловіків віком 22-35 років. Світ медицини та біології. 2015. №3(51). С.31-34.

2. Грицуляк Б.В. Зміни в органах калитки та передміхуровій залозі, зумовлені віком і розладами кровообігу: монографія. Івано-Франківськ, 2019. 159 с.

3. Грицуляк Б.В., Грицуляк В.Б., Долинко Н.П., Івасюк І.Й. Клінічна анатомія простати: монографія. Івано-Франківськ, 2016. 104 с.

4. Коржелецький О.С. Клінічні аспекти доплерографії. Внутрішня медицина. 2009. № 1(13-14). С. 27-32.

5. Литвинець Є.А., Халло О.Є. Структурно-функціональні особливості кровоносного русла та перенхіми передміхурової залози при хронічному простатиті. Клінічна анатомія та оперативна хірургія. 2011. №2. С.25-28.

6. Эдвард Блют. Ультразвуковая диагностика. Практическое решение клинических проблем. М.: Медицинская литература, 2010. 176 с.

УДК 616

ВИВЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ МІНІІНВАЗИВНИХ СПОСОБІВ ГОДУВАННЯ ХВОРИХ У ПАЛІАТИВНІЙ МЕДИЦИНІ

Марченко Анастасія Сергіївна

асистент

Кафедри загальної практики – сімейної медицини
та внутрішніх хвороб

Андрєєва Валерія Сергіївна

Стоян Анна Олегівна

студенти

Харківський національний медичний університет
м. Харків, Україна

Анотація: Наразі існує велика проблема організації допомоги хворим, які отримують паліативне лікування. Одна з таких – це проблема харчування. Перехід від застарілих методів черезшкірної ендоскопічної гастростомії (ЧЕГ) до більш сучасних мініінвазивних втручань – є необхідною умовою покращення життя даних пацієнтів.

Ключові слова: паліативна допомога, харчування, мініінвазивні втручання, черезшкірна ендоскопічна гастростомія.

Актуальність. Проблеми організації харчування у хворих, які отримують паліативну допомогу – є доволі актуальною темою сьогодення. Накладання гастростом та виготовлення нових сумішей для харчування частково вирішує її, але є і свої недоліки. Сучасна медицина направлена на розробку нових мініінвазивних втручань, задля більшого комфорту пацієнта.

Мета. Вивчити використання сучасної методики черезшкірної ендоскопічної гастростомії (ЧЕГ) як прикладу мініінвазивного способу годування хворих у паліативній медицині.

Матеріали та методи. Сучасна медицина використовує різноманітні види черезшкірної ендоскопічної гастростомії (ЧЕГ). Модифікація у варіанті

отримала назву pull-метод. Першочергово даний вид оперативного втручання передбачає наступне: пацієнту необхідно провести пункцію та під контролем провідника ввести в передню черевну стінку і далі ендоскопом вивести через рот. Далі необхідно зафіксувати трубку біля провідника та витягнути її на передню черевну стінку назовні через просвіт шлунку та зафіксувати дисками. Надалі була розроблена методика, згідно якої гастростомічна трубка може бути втягнута або вставлена у шлунок ззовні з використанням провідника та ряду розширювачів для збільшення розміру гастростомічного свища.

Результати та обговорення. Принципово необхідно відзначити дві особливі риси методик. При pull-методі гастростомічну трубку протягують із просвіту шлунка через передню черевну стінку назовні, стінку шлунка до передньої черевної стінки фіксують за рахунок внутрішнього і зовнішнього притискних кілець, додаткове підшивання стінки шлунка до черевної стінки не виконують. При введенні гастростомічної трубки ззовні в просвіт шлунка (push-метод) крім фіксації гастростоми кільцями виконують додаткову фіксацію стінки шлунка до передньої черевної стінки якірними швами. Незалежно від виду ЧЕГ обов'язковим компонентом фіксації є притискання стінки шлунка до передньої черевної стінки за допомогою внутрішнього та зовнішнього притискного диска. Здавлення тканин має бути таким, щоб пройшло зрощення та формування свища, але не було б ішемії та некрозу тканин [1, с. 1].

Для ослаблених хворих у паліативній медицині ця методика є вигідною. Принципово важлива малоінвазивність, відсутність загальної анестезії, економічна вигода і простота виконання. Більшість пацієнтів та їхніх родичів не в змозі адекватно доглядати гастростому, що вимагає ретельного навчання та регулярного спостереження з боку патронажної служби [2, с. 7].

Висновки. Таким чином, методика ЧЕГ має перспективи для вдосконалення та зниження загальної вартості. Методика ЧЕГ є оптимальною для ослаблених хворих у паліативній медицині. Розроблений вітчизняний аналог ЧЕГ дозволить суттєво скоротити витрати та підвищити економічну

ефективність малоінвазивної гастростомії, знизить залежність від іноземних виробників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Percutaneous endoscopic gastrostomy: Indications, technique, complications and management World J Gastroenterol. 2014 Jun 28; 20(24): 7739–1.

2. Gauderer MW (2011). "Percutaneous endoscopic gastrostomy-20 years later: a historical perspective". J. Pediatr. Surg. 36 (1): 217–9.

**ЗАСТОСУВАННЯ ЛФК ТА МАСАЖУ У ВІДНОВЛЕННІ ПАЦІЄНТІВ
ПІСЛЯ ІНСУЛЬТУ**

Мацейко Ірина Іванівна,

к. б. н., доцент

Самойлюк Оксана Валеріївна,

к.фіз. вих., викладач

Гушевата Юлія Віталіївна,

магістрантка

Сабанюк Софія Олександрівна,

студентка

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

м. Вінниця, Україна

Анотація. У статті обґрунтовується вибір форм ЛФК залежно від стану пацієнтів після інсульту, наводиться методика застосування таких форм, як лікування положенням, лікувальна гімнастика, ортостатична гімнастика, ідеомоторне тренування, охарактеризоване використання лікувального масажу у хворих після інсульту.

Ключові слова: інсульт, реабілітація, фізичний терапевт, ЛФК, масаж.

Аналіз статистики інсульту у світі свідчить, що вирішальними факторами запобігання фатальних наслідків інсульту є рівень соціально-економічного розвитку та якість медичної допомоги у країні. Наприклад, ще кілька десятиріччів тому інсульт був на другому місці за смертністю у США, а зараз перемістився на п'яте. У країнах Європи інсульт посідає 3-4 місце серед причин смертності, в Україні продовжує залишатись на другому місці [1].

При такій великій поширеності захворювання його причини, механізми розвитку, клінічні ознаки добре вивчені, розроблені протоколи лікування, ефективність застосування яких доведена численними дослідженнями. Зусилля медиків, зрозуміло, в першу чергу спрямовані на виживання пацієнта після

інсульту. А от якість подальшого життя дуже залежить від вчасно розпочатої кваліфікованої фізичної реабілітації. До протоколів з надання медичної допомоги при інсультах обов'язково включено розділ «Реабілітація». Крім цього, в Україні є окремий протокол з фізичної реабілітації пацієнтів після інсульту для спеціалістів з фізичної терапії.

Мета дослідження – розглянути застосування ЛФК та масажу як основних методів реабілітації хворих після інсульту. Для досягнення поставленої мети використовувався аналіз науково-методичної літератури, синтез та узагальнення матеріалу бібліографічних джерел.

Починати відновлення слід з перших днів після інсульту, одразу після стабілізації стану пацієнта. Зазвичай реабілітація починається на другий-третій день від судинної катастрофи і продовжується весь час перебування хворого у стаціонарі, найчастіше 21 день. Після виписки з лікарні відновлення може продовжуватись у поліклініці, реабілітаційному центрі, санаторії, у диспансері. В сучасних інсультних центрах лікування та реабілітація проводяться дуже інтенсивно, однак у післялікарняний період обсяг, форми, періодичність відновного лікування дуже відрізняються. В першу чергу таку ситуацію можна пояснити необхідністю індивідуального підбору усіх відновно-лікувальних заходів – залежно від локалізації і розміру осередків ураження мозку клінічна картина, рухові, мовні та інші розлади можуть суттєво варіювати і, відповідно, програми реабілітації теж будуть суттєво відрізнятись [2].

Дідо Ю.М. [3, с. 23] виділяє кореговані та некореговані чинники, які впливають на успіх реабілітації. До корегованих факторів відносять початок занять, тривалість реабілітаційної програми, професійність фізичного терапевта та ерготерапевта, активну участь пацієнта та його близьких, співпрацю між членами мультидисциплінарної команди. Серед некорегованих факторів найбільше значення має тяжкість неврологічного дефіциту, а також вік пацієнта.

Для досягнення максимально можливого відновлення важливо, щоб індивідуальну програму реабілітації розробляла та виконувала

мультидисциплінарна бригада, до складу якої входить лікуючий лікар, медичні сестри, фізичний терапевт, ерготерапевт, логопед, психолог, соціальний працівник.

Роль фізичного терапевта у цій команді полягає у діагностиці і відновленні рухових функцій.

Найчастіше зустрічаються такі проблеми:

- геміпарез або геміплегія;
- спастичність, скутість у м'язах, м'язові спазми;
- порушення рівноваги, порушення координації;
- зниження рухливості суглобів;
- неглект – сенсорне ігнорування паретичної половини тіла;
- біль, порушення чутливості;
- проблеми з пам'яттю, мисленням, увагою та навчанням;
- складність самообслуговування – виконання повсякденних дій

побутового характеру [4, с. 99].

За рекомендаціями ВООЗ була розроблена «Міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я». Використовуючи МКФ, стан хворого оцінюють у трьох вимірах (доменах): структура/функції частини тіла (порушення), повсякденна активність (обмеження життєдіяльності) та участь у соціальному житті (перешкоди для виконання соціальних ролей).

Клініцисти та реабілітологи для вимірювання наслідків інсульту використовують оціночні шкали. Таких шкал розроблено кілька десятків і порівнювати оцінки, зроблені за різними шкалами, досить складно. Серед фахівців склалася думка про доцільність обрання комбінації з невеликої кількості валідних оціночних засобів, яка б дала змогу здійснювати інтегративну оцінку відновлення [5, с. 52].

За результатами досліджень Ю. Фломіна зі співавторами, найбільш значущими показниками, які характеризують стан пацієнта після стаціонарного лікування в інтегрованому інсультному блоці, були оцінки за шкалою інсульту

Національного інституту здоров'я США (NIHSS), модифікованою шкалою Ренкіна, індексом Бартел, шкалою рівноваги Берга (BBS) та функціональною класифікацією ходьби (FAC).

В арсеналі фізичного терапевта є різноманітні методи впливу, основними з яких С. Голяченко вважає лікувальну фізкультуру (ЛФК); кінезітерапію; масаж, мануальну терапію, остеопатію; фізіотерапевтичні методики (апаратна фізіотерапія, бальнеотерапія, електростимуляція, баротерапія, грязелікування тощо); альтернативні методики, як апітерапія, акупунктура, фітотерапія тощо [2].

На думку Х.В. Юхимчука, основними засобами фізичної реабілітації в постінсультний період є пози, пасивні й активні фізичні вправи, дихальна гімнастика, масаж, гідрокінезитерапія, імпульсні струми, відновлювальний масаж [6, с. 26].

Оскільки найпоширенішими наслідками інсульту є парези та паралічі кінцівок, то практично усі пацієнти у різній мірі потребують відновлення рухової активності. Основним методом для цього є ЛФК. До форм ЛФК належать лікувальна гімнастика, ранкова гігієнічна гімнастика, лікувальна ходьба, тренувально-оздоровчі заходи, самостійні заняття фізичними вправами за завданням фізичного терапевта, механотерапія, іпотерапія, гімнастика у воді тощо.

З перших днів лікарняного періоду застосовують лікування положенням або постуральні вправи для профілактики ускладнень після інсульту – пролежнів, тромбозів судин, м'язових контрактур. Їх суть полягає у спеціальному укладанні тіла або кінцівок. Ці вправи виконує не сам пацієнт, який ще просто нездатний їх зробити, а стороння людина (медичний персонал або родичі після навчання), тому таку гімнастику називають пасивною. Фізичний терапевт поступово розробляє кожен суглоб у такому порядку: плечові, ліктьові, променево-зап'ясткові, дрібні суглоби кисті, кульшові, колінні, надп'яtkово-гомілкові та дрібні суглоби стоп. Здійснювані рухи повинні відповідати природним рухам у суглобі – згинання та розгинання,

відведення та приведення, обертання назовні та досередини, кругові обертання. Починати слід з малої амплітуди, поступово доводячи її до максимальної для конкретного суглобу [2].

Одним із різновидів лікування положенням є ортостатична гімнастика, яка застосовується у ранньому постінсультному періоді і також ефективна при тривалому постільному режимі. Її можна проводити кілька разів на добу. Пацієнта фіксують на спеціальному поворотному столі з точним градуванням кута нахилу і повільно піднімають стіл (разом з пацієнтом) до напіввертикального або вертикального положення.

Перебування хворого з глибокими парезами ніг і тулуба у вертикальному положенні тренує увесь опорно-руховий апарат, серцево-судинну систему, особливо судини ніг, вестибулярний апарат, готує пацієнта до поступового переходу до стояння й ходьби [6, с. 24].

Основною формою проведення ЛФК є лікувальна гімнастика. Виділяють чотири етапи у проведенні лікувальної фізкультури у хворих зі спастичними паралічами чи парезами. Перший етап – ранній, з 2 до 10-12 дня після інсульту. На кожному етапі розподіляють час на виконання різних видів вправ. На першому етапі до 70 % часу займає дихальна гімнастика, 20 % – загальнозміцнювальні вправи і 10 % – спеціальні вправи. В цей час закладається та функціональна основа, яка дозволить у наступні періоди усунути рухові порушення [6, с. 25].

Другий – пізній етап – триває з 12 до 20 дня. Саме в цей час відновлюються основні рухові навички – сидіння, вставання, ходьба за допомогою спеціальних пристосувань, у брусах або манежі.. На другому етапі близько 45 % часу виділяють на спеціальну гімнастику, на загальнозміцнювальні вправи – 30 %, на дихальну гімнастику – 15 %.

Третій, відновний етап, відбувається з 20 до 40 дня від початку хвороби. На третьому етапі проводять загальнозміцнювальні вправи, спрямовані на покращення функціонального стану кардіореспіраторної системи, поліпшення координації, зміцнення сили м'язів. Досить інтенсивно відновлюються основні

способи пересування й навички, необхідні для самообслуговування. Найбільше часу – до 65 % виділяють на спеціальні вправи, до 20% – на прикладні навички, на загальнозміцнювальні вправи – 10 %, а на дихальну гімнастику достатньо 5% часу.

Четвертий етап називається залишковим або резидуальним. Він настає після 40 дня від мозкового удару. Зазвичай його проводять в домашніх умовах, а програму на нього складають наприкінці третього етапу відповідно до стану пацієнта. Найбільшу увагу приділяють розвитку прикладних навичок – 45 % від загального часу, 30 % часу займають загальнозміцнювальні вправи, 25 % – спеціальні. Дихальну гімнастику переважно не призначають. При лікуванні спастичних парезів і паралічів основні методичні прийоми лікувальної гімнастики спрямовані на зниження патологічно підвищеного м'язового тону, збільшення сили м'язів (що означає зменшення ступеня парезу), попередження та усунення патологічних синергій, відновлення побутових і професійних навичок [6, с. 26].

Відносно новою формою ЛФК вважають ідеомоторні вправи. У фізичну терапію вони потрапили з практики спорту. Вправа полягає в тому, що людина дуже детально, до найменших дрібниць уявляє певний руховий акт. При правильному виконанні мозок людини посилає імпульси до м'язів, у яких завдяки цій імпульсації дещо підвищується тонус. Про правильне виконання вправи можуть свідчити відчуття тепла у м'язах, до яких людина подумки спрямовує потоки нервових імпульсів, дрібні посмикування м'язів, несвідомі рухи кінцівок.

Слід зазначити, що саме фахівець може підібрати ті вправи, які активізують уражену групу м'язів. Людям з паралічами чи парезами кінцівок рекомендується виконувати ідеомоторні вправи за допомогою родичів або інструкторів. Коли пацієнт уявляє собі певний рух, інструктор може насправді його виконувати як пасивний рух хворого. Рекомендується така послідовність виконання: розслаблення м'язів нижніх, а потім верхніх кінцівок від пальців до проксимальних відділів, розслаблення м'язів тулуба і шиї, а потім, на фоні

повного розслаблення тіла, уявляти елементарні рухи, типу згинання-розгинання пальців, надалі переходити до рухів верхніх сегментів кінцівок.

Найбільш ефективним є виконання ізотонічних, ізометричних та ідеомоторних вправ у комплексі, однак найчастіше ідеомоторне тренування застосовують, коли інші види вправ пацієнту недоступні.

Кінезітерапія передбачає виконання активних або пасивних рухів переважно за допомогою спеціальних лікувально-реабілітаційних тренажерів, еспандерів, гантель, м'ячів та іншого приладдя. В сучасній науковій літературі немає єдиної думки щодо співвідношення ЛФК та кінезітерапії: одні фахівці розглядають кінезітерапію як окрему форму ЛФК, інші – як самостійну реабілітаційну дисципліну. Частина фізичних терапевтів у своїй практиці у післялікарняний період застосовують різні форми ЛФК, але не вважають доцільним використовувати масаж.

Однак науковці рекомендують проводити масаж з перших днів захворювання, особливо при тяжких формах, коли пацієнти дотримуються тривалого постільного режиму, для профілактики пролежнів, застійної пневмонії, атрофії м'язів.

Масаж застосовують для зняття больового синдрому і спазмів м'язів, нормалізації тону як при його підвищенні, так і пониженні, покращення кровопостачання тканин, нормалізації відтоку лімфи, збільшення рухливості суглобів. Відсутність побічних ефектів також є вагомим аргументом на користь масажу [6, с. 24].

Рекомендується проводити масаж після прийняття душу або ванни, коли м'язи людини розігріті та розслаблені. Масажні рухи повинні бути м'якими та повільними. Інтенсивність рухів не повинна викликати болю та неприємних відчуттів. Серед масажних прийомів надають перевагу погладжуванню, розминанню, вібраційним прийомам, слабким натискуванням. Після проведення сеансу рекомендується хоча б півгодинний відпочинок. Зазвичай масаж призначають курсами. Тривалість та інтенсивність дії масажисту слід поступово збільшувати від сеансу до сеансу – від коротких та щадних процедур

тривалістю 15-20 хвилин до більш інтенсивних тривалістю до 60 хвилин.

У гострий та підгострий періоди захворювання допускається лише місцевий масаж із залученням уражених кінцівок, спини з поперековою ділянкою та грудей на стороні ураження. І лише через кілька місяців від мозкового удару дозволяється загальний масаж. Рекомендується така послідовність впливу: передня поверхня стегна, гомілки, стопи – м'язи грудей – плече, передпліччя, кисть – задня поверхня стегна, гомілки, стопи – м'язи спини. Спину масажують у напрямку від плечей до попереку, від боків до хребта, тобто руки масажиста повинні рухатись за напрямом руху лімфи [6, с. 25].

Крім класичного лікувального масажу, застосовують різні види акупунктури, наприклад, клавітерапію; конгруентний масаж.

Отже, відновлення порушених під час мозкового інсульту функцій відбувається значно ефективніше, якщо пацієнт проходить реабілітацію, причому під керівництвом мультидисциплінарної бригади, до складу якої входить фізичний терапевт. Головним завданням фізичного терапевта є максимально можливе відновлення рухових функцій пацієнта. На основі детальної діагностики стану хворого фізичний терапевт розробляє індивідуальну програму реабілітації, узгоджену з іншими фахівцями команди. Основну роль у досягненні поставлених цілей відіграють базові методи реабілітації: ЛФК – лікування рухом та масаж. Тому фізичний терапевт в першу чергу повинен бути компетентним щодо методики застосування на практиці різних форм ЛФК та масажу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ревенько І. Л. Епідеміологія інсульту в Україні. Запорожський мед. журн. 2010. Т. 12, № 3. С. 42-47.
2. Голяченко А. Комплексна реабілітація після інсульту – важливий етап лікування. 2019. Режим доступу: <https://medychna-akademia.tdmu.edu.ua/комплексна-реабілітація-після-інсул/>

3. Дідо Ю.М., Дуло О.А. Сучасні підходи до відновлення рухових функцій у осіб з наслідками інсульту засобами фізичної терапії та ерготерапії (огляд літератури). SCIENCE and EDUCATION a NEW DIMENSION. Natural and Technical sciences. 2018. VI (21). Issue 179. P. 43-46. URI: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/22252>
4. Піонтківська Н. І., Фломін Ю. В., Самосюк Н. І. Фізична реабілітація – важливий крок до незалежного життя після інсульту. Міжнародний неврологічний журнал. 2012. № 8. С. 98-101. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnzh_2012_8_11
5. Фломін Ю.В., Гур'янов В.Г., Соколова Л.І. Система інтегральної міждисциплінарної оцінки наслідків церебрального інсульту після лікування в інтегрованому інсультному блоці. Ендоваскулярна нейрорентгенохірургія. 2019. № 2(28). С.51-58. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evnh_2019_2_7
6. Юхимчук Х.В. Реабілітація хворих з інсультом. Медсестринство.2018. №3. С. 23-26.

CHEMICAL SCIENCES

SYNTHESIS AND CHEMICAL TRANSFORMATIONS OF METHYL ESTER OF ADAMANTAN-1-THIONACETIC ACID IN REACTION WITH PIPERIDINE

Klimko Yurii Evgenovitch
Pisanenko Dmitrii Antonovich
Koshchii Iryna Volodymyrivna
PhD, Ass.Prof
Semonchuk Jana Anatolivna
student
National Technical University
of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"
Kiyv, Ukraine

Introduction. When adamantane-1-acetic acid methyl ester reacted with phosphorus pentasulfide in dioxane, adamantane-1-thioacetic acid methyl ester was synthesized for the first time. As a result of its reaction with piperidine, the corresponding thiolester, adamantane-1-acetic and thioacetic acid N-piperidylamides, and N-methylpiperidine are formed. Based on the comparison of the obtained results with those similar to the esters of adamantane-1-thionecarboxylic and thionpivalic acids, a variant of the mechanism of this reaction is proposed.

Key words: adamantane-1-acetic acid methyl ester, adamantane-1-thioacetic acid methyl ester, adamantane-1-acetic and thioacetic acid N-piperidylamides.

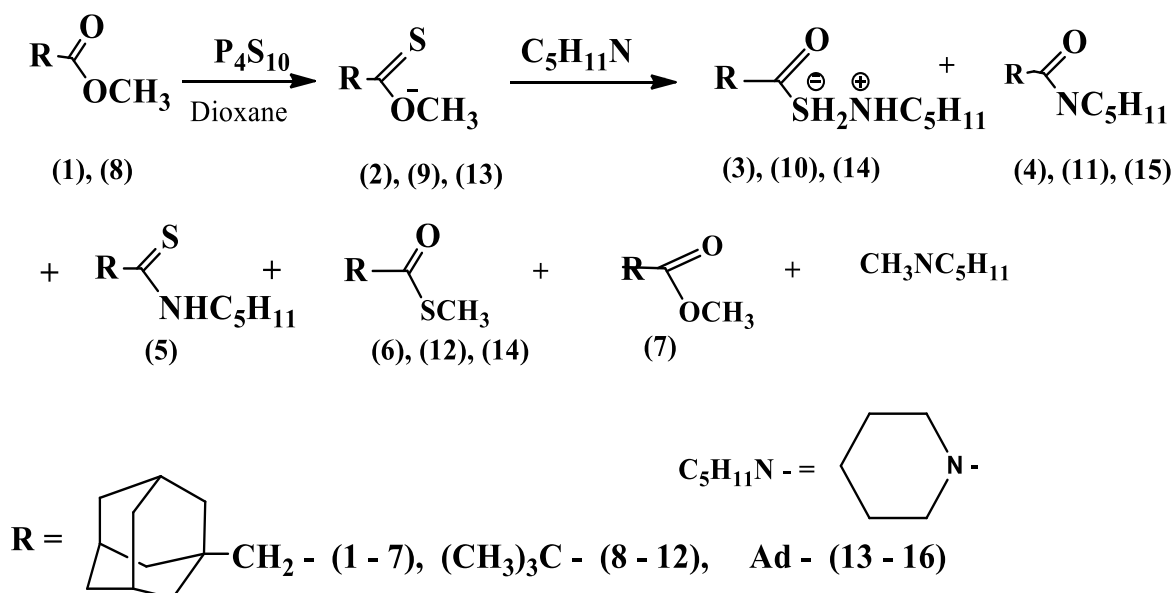
It is known that the presence of bulk adamantyl radical significantly affects the course of chemical reactions [2]. In [1] we described the synthesis of the methyl ester of adamantane-1-thionecarboxylic acid (13) and showed that when interacting with piperidine instead of thionamide formation it is isomerized to the ester of thiorcarboxylic acid (16) and converted into the piperidine salt of the same acid (14),

accompanied by N-methylation of piperidine.

In order to study the spatial effect of the carbon radical on the direction of the reaction of thionesters with piperidine, the behavior of adamantyl-1-thioacetic (2) and thionpivalic (9) methyl esters in this process was studied in the present work. In other words, those substrates in which steric factors play, respectively, a smaller or larger role.

Thionesters (2) and (9) were synthesized in dioxane by the method developed by us [1] and isolated by column chromatography on silica gel with yields of 72 and 69%, respectively. The reaction was monitored by GLC. The IR spectrum of compound (2) contains an absorption band at 1250 cm^{-1} , which corresponds to the valence oscillations of the $\text{C}=\text{S}$ bond, and the PMR spectrum in the region of 3.9 ppm. there is a singlet of protons of the methyl group. The corresponding signal for the thionester (9) is observed at 3.95 ppm.

As a result of half an hour of heating the thionester (2) in anhydrous piperidine, taken in large excess, after distillation of the latter was isolated a mixture of compounds (Table 1).



The presence of adamantane-1-acetic (4) and thionoacetic (5) acids in this mixture of N-piperidylamides was determined by GC and PMR methods by comparison with samples obtained from adamantane-1-acetic acid chloride.

Thus, in the PMR spectrum of thioamide (5), the proton signals of the α -

methylene groups of the piperidine ring are observed in the form of two broad singlets at 3.63 and 4.20 ppm, apparently due to the inhibition of rotation around the bond = C - N. shear of these protons in a weak field in comparison with amide (4) (δ 3.43 ppm), in which these protons are equivalent.

Thiolester (6) was isolated by column chromatography as a sample with a content of 57% in a mixture with the original thionester (2) and ester (7). In the IR spectrum of this mixture, the absorption band of carbonyl groups is observed at 1680 and 1730 cm^{-1} , which corresponds to their absorption in thionester (6) and ester (7). In the PMR spectrum there is a signal of protons of the SCH_3 group at 2.05 ppm, which is shifted to a strong field in comparison with esters (2) and (7) by 1.85 and 1.4 ppm, respectively.

Assuming that amide (4), as in the case of adamantane-1-carboxylic acid N-piperidylamide (15) [1], is formed from salt (3), we tried to detect it by lowering the reaction temperature. However, only amide (4) and thioamide (5) were detected in the synthesis at 20 $^{\circ}\text{C}$ in quantities of 9 and 91%, respectively. Obviously, the formation of salt (3) slows down as the reaction temperature decreases. This is confirmed by the data of the experiment conducted in an airtight container at 160 and 220 $^{\circ}\text{C}$ (Table 2).

Table 1

**Properties of thionesters (2), (9) and products
of their reaction with piperidine**

No Comp.	Yield ^a , %	Melting point, $^{\circ}\text{C}^b$ (retention time,s)	PMR spectrum, δ , ppm	IR spectrum, cm^{-1}
2	72	(900)	2.44 (2H), 3.88 (3H)	1250 (C=S)
4	48	46-48 (828)	1.88 (2H), 3.43 (4H)	1610 (C=O)
5	32	91-93 (1332)	2.73 (2H), 3.63, 4.20 (4H)	1250 (C=S)
6	10	(468)	1.13 (2H), 2.05 (3H)	1680 (C=O)
7	3	(306)	3.45 (3H)	1730 (C=O)
9	7	-	1.03 (9H), 3.95 (3H)	-
10	54	-	2.93 (4H), 8.30 (2H)	-
11	27	38-40 (144)	1.10 (9H), 1.45 (6H),	-
12	18	-	3.35(4H) 2.10 (3H)	-

Note. At ^a106 $^{\circ}\text{C}$. ^b For compounds derived from acid chlorides.

Table 2

**Yields^a of reaction products of thioester (2) with piperidine
at different temperatures, %**

No Compaund	20°C	106°C ^b	160°C	220°C
4	9	48	69	89
5	91	31	19	5
6	-	10	11	5

Note. ^a Submit GLC. ^b The boiling point of piperidine at atmospheric pressure.

As can be seen from table 2, an increase in temperature leads to an increase in the amount of amide (4) and a decrease in the amount of thioamide (5). Salt (3) was not found in any experiment. However, in the distillation of piperidine, as in the case of the reaction with a carboxylic acid thioester [1], N-methyl piperidine was detected in an amount corresponding to the amount of amide (4). This confirms the assumption of the formation of amide (4) from the piperidine salt (3). The reaction between thionester (9) and piperidine was performed under similar conditions (30 minutes, boiling piperidine). A mixture of compounds was formed (Table 1), in the PMR spectrum of which signals at 3.35 and 2.93 ppm were observed, which apparently belong to the α -protons of the piperidine ring in amide (11) and salt (10), respectively. compare with [1]). In addition, the formation of salt (10) indicates the presence of a signal of protons of the group NH_2^+ at 8.3 ppm The shift of α -protons in the PMR spectrum of amide (11), obtained from pivalic acid chloride, completely coincides with the above. The signal of protons of the SCH₃ group in the thiolester (12) was observed at 2.1 ppm. (2.05 ppm for thiolester (6)). Thus, as a result of the reaction of the thioester (9) with piperidine, as in the case of adamantyl-containing thionesters, the formation of the piperidinium salt and isomerization to the thiolester occur. The yield of N-methylpiperidine was not determined in this experiment. It is known that the first stage of the reaction of the nitrogenous base with carbonyl or thiocarbonyl compounds is the addition of a carbonyl or thiocarbonyl group and the formation of adducts (17). Further transformations of these intermediates are possible

in several ways. In the reaction under study, the usual decomposition of intermediate (17) with the formation of thioamide (5) occurs only in the case of ester (2). Unusual ways of decay of the adduct (17) will be realized for all thionesters, including thionester (14), the properties of which are described in [1]. Isomerization of thionesters to thiolesters occurs, in our opinion, by converting the adduct (17) into an intermediate (18) through the transition state (A). It is known from the literature [3] that thermal isomerization of thionesters to thiolesters proceeds strictly intramolecularly and obeys first-order kinetic laws. In some cases, it is explained by the participation of ion pairs [4]. Based on these data, we proposed structure (A) as a transition state. This transition state is an ionic vapor whose anion is stabilized by delocalization of the charge between oxygen and sulfur atoms.

As can be seen from table. 3, in the case of the most bulky tert-butyl radical, the yield of thiolester (12) is not the lowest. However, as the volume of the substituent decreases, ie with the transition to adamantyl (thiolester (16)) and adamantylmethyl (thiolester (6)) radicals, the yield of thiolester should increase. In the latter case, it becomes possible to realize the transition state (B), which leads to the formation of thioamide (5), because the transition states (A) and (B) are similar. Taking into account the total yield of compounds (5) and (6), the yield of thiolester (12) having a tert-butyl radical will be the lowest. To understand the causes of this phenomenon, it is necessary to take into account that in the ion pair the anion is more solvated than the cation [5]. Therefore, the reduction of anion energy due to solvation will be crucial to stabilize the transition state (A). As the volume of the radical increases in the series of adamantylmethyl, adamantyl, tert-butyl, steric barriers to the solvation of the anion increase, which increases the energy of the transition state and, thus, leads to a decrease in the rate of thiolester formation.

The formation of piperidinium salts from intermediate (17), accompanied by N-alkylation of the piperidine molecule, involves the participation of another piperidine molecule in this process. Therefore, structure (B) was proposed as a transition state, in which the transition of a methyl group to a nitrogen atom occurs without charge separation. In this case, the influence of steric factors must be offset

by the neutrality of the transition state. However, due to the importance of such an effect on the competitive directions of the reaction (isomerization, thioamidation), the salt yield during the transition from tert-butyl to methyladamantyl substituent decreases (Table 3).

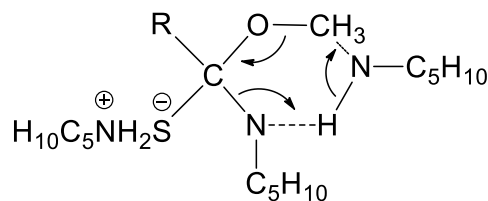
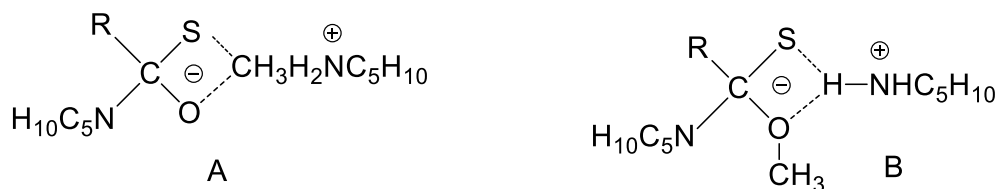
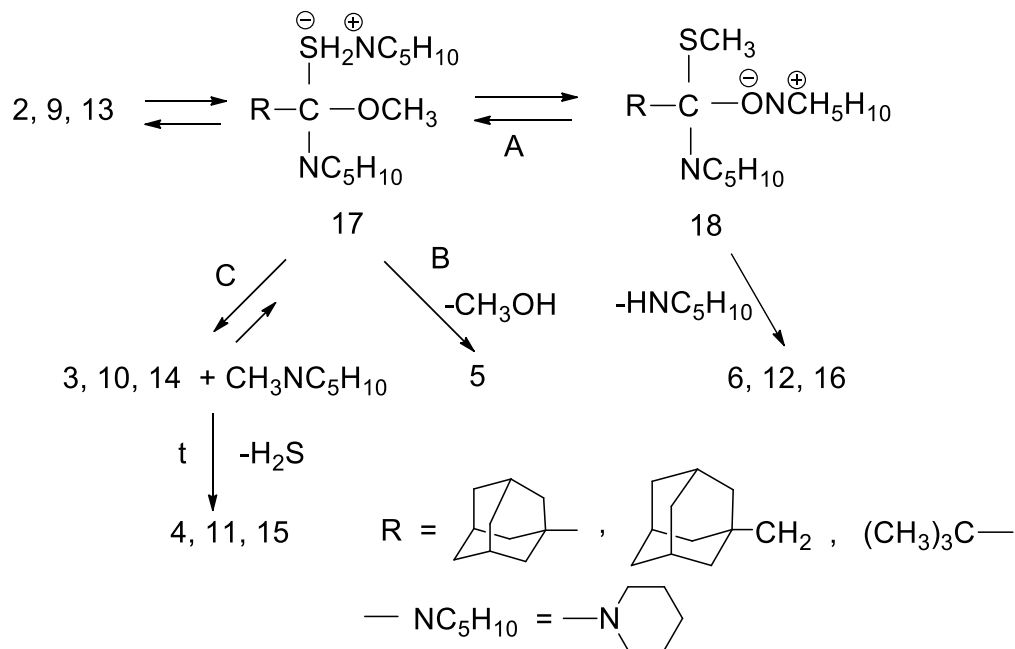


Table 3

Yields of reaction products of thioesters (2), (9) and (13) with piperidine, %

No Compound	Solt tiolacide+ Amide	Thiolester	Thioamide
9	82 (10 – 11)	18 (12)	-
13 ^a	57 (14)	29 (16)	-
2	48 (4)	10 (6)	32 (5)

Note. ^a Data from [1].

LITERATURE

- 1 Климко Ю.С., Исаев С.Д., Юрченко А.Г. // ЖОрХ. 1994. Т. 30. Вып. 11. С. 1688-1695.
- 2 Строганов В.Ф., Батог А.Е., Петько И.П. // Тезисы докладов научной конференции по химии органических полиэдров. Волгоград, 1981. С. 122.
- 3 Varmeer P., Meijer J., Bob H.J.T., Brandsma L. // Rec. trav. chim. 1974. Vol. 93. N 1. P. 51-62.
- 4 Smith S.S. // Tetrahedron Lett. 1962. N 25. P. 979-981.
- 5 Шмид Р., Сапунов В.Н. Неформальная кинетика. М.: Мир, 1985. 263 с.
- 6 Stetter H., Schwarz M., Hirshhorn A. // Angew. Chem. 1959. Bd 71. S. 429-435.

TECHNICAL SCIENCES

УДК 656.025.6

ABOUT THE INDICATORS OF THE QUALITY OF THE WORK OF PUBLIC TRANSPORT

Abdurayeva Gulshirin Eralievna

Candidate of Technical Sciences, senior lecturer

Bakey Dinara

Master of Transport, Senior Lecturer

Karaganda University named after E. A. Buketov

Karaganda city, Kazakhstan

Annotation: The article discusses the main criteria for the quality of passenger transportation, their brief characteristics and features, the effective use of the rolling stock of the fleet.

Keywords: transportation, route, system, traffic, rolling stock, safety, passenger, fleet, criterion, quality, urban transport, indicators, organization, services.

The effective functioning of route urban transport as a subsystem of urban infrastructure should take into account the requirements of unconditional compliance with four technological units: the unity of the transport network; the unity of the route system; the unity of schedules and traffic safety [1, p.129]. For the services provided by the carrier company, the quality criteria are given in the following order:

- reliability - the passenger must be sure that the vehicle will deliver on time (travel time).

- safety - the probability of trouble-free operation of public transport (passengers should feel safe).

- convenience - the passenger should be able to use the means of public passenger transport from the place of residence to the main points of gravity when

necessary.

- cleanliness and comfort - vehicles and basic other services during the trip and waiting should be clean and comfortable.

- clarity - passengers should easily understand how to use the services using the information.

- accessibility - the passenger transport system should be accessible to consumers.

- the understanding and attentiveness of the staff, for whom the requirements of passengers should be the most important.

To assess the speed indicators of the traffic flow, criteria such as the instantaneous speed in a characteristic section of the road, the speed of communication on a certain section of the route, the frequency and duration of vehicle delays, the degree of uniformity of the speed regime can be used [2, p.12]. The most significant characteristic is the speed of communication, which is inversely proportional to the time spent on the movement of vehicles along the UDS. The average time spent on movement (the pace of movement of the T_d) is measured in minutes spent on traveling 1 km of the studied route.

It is very difficult to establish universal norms of V_c speeds, which should be provided in cities with satisfactory traffic management. Based on the research, it can be tentatively noted that during periods of average traffic intensity on highways with intersections at the same level, $V_c = 40$ km /h for passenger cars and $V_c = 20$ km /h for ground urban passenger transport (GPT), following with stops after 300-500m, can be achieved. However, taking into account the significant differences in specific traffic conditions on different streets (road profile, pavement condition, frequency of intersections, regulation modes, traffic conditions of GPT), these figures can be taken as indicative, but not evaluation criteria [3, p.73].

The regularity of movement is one of the most important indicators of the work of vehicles. The movement will be considered regular if the planned number of flights is carried out, for a given period of time and the intervals of the route correspond to the traffic schedule. To correctly determine the level of regularity, it is

necessary to calculate it by the ratio of the actual number of flights performed without deviations from the schedule to the total number of scheduled flights.

The regularity of the movement depends on: the technical condition of the bus, the release of the planned number of buses on the line, road conditions, driver qualifications and labor discipline, control of the movement of buses, violations of the rhythm of street traffic. In order to achieve a "high" regularity and strictly maintain the interval of movement established by the schedule, it is necessary to establish differentiated norms of flight time by the hour of the day in accordance with passenger traffic (its fluctuation), establish a timetable, install a more advanced system of control and regulation of bus traffic, lead to a minimum of bus departures from the line for technical reasons. To do this, it is necessary to systematically study and analyze the causes of violations of regularity, at least once a month on each route to conduct surveys to increase the driver's timetable. Attention should also be paid to the timely release of buses on the line.

The efforts of managers, engineering and technical workers, drivers and conductors should be aimed at strict compliance with the established safety requirements and, first of all, at ensuring the technical serviceability of cars by timely and high-quality maintenance and technical condition check when releasing rolling stock on the line and monitoring its technical condition on the line.

Also, in the fleet, after a certain period of time, an audit should be carried out on the routes, that is, to examine passenger traffic. It is necessary to establish the efficiency of the use of rolling stock on the route. Should large-capacity rolling stock be replaced with medium-capacity or small-capacity rolling stock and by turnover. When changing the rolling stock on the route, the required number of buses on the route should be recalculated. This will make it possible to use the rolling stock of the fleet more efficiently.

To ensure sufficient quality of transport services during peak hours at an operational speed of 18-20 km/h and a driving interval of 5-10 minutes. the saturation indicator ranges from 1.6 to 3.3 buses per 1 km of the network, which indicates the need to release at least 40 buses on the line.

Public transport should be more flexible to meet modern needs, competitive and more focused on serving the population.

REFERENCES

1. Logistics. Public passenger transport. Textbook for students of economic High schools. Under general editorship Mirotina L.B. Moscow. "Ekzamen" Publ. 2009. 224p.

2. I.V. Spirin. Organization and management of passenger automobile transportation. M. Academy. 2010 - 400s.

3. Blatnov M. D. Passenger automobile transportation: Textbook - 3rd ed., reprint. and additional - M.: Transport, 1981— - 222 p.

UDC 661.152

**THEORETICAL REGULARITIES OF NITROGEN FERTILIZER
GRANULATION PROCESS IN PLATE GRANULATOR**

Al-Khyatt Muhamad Nadhem,

PhD, Senior Engineer

The General Directorate Education of Iraq

Baghdad, Iraq

Skydanenko Maksym

PhD, Senior Lecturer

Ostroha Ruslan

PhD, Senior Lecturer

Yesypchuk Symeon

Moskalchuk Oleksii

Students

Sumy State University

Sumy, Ukraine

Annotation: In this paper the authors propose to produce granules of nitrogen fertilizers by rolling in a plate granulator and provide theoretical dependences to determine basic design and technological parameters of the granulation process. The authors also explain that choice of optimal mode and technological parameters of the plate granulator is an important factor for efficient operation of the equipment.

Keywords: nitrogen fertilizers, granulation, rolling method, granule, tilt angle, angular velocity

Ammonium nitrate and urea predominate in the range of nitrogen fertilizers used in all soil and climatic zones. They are transformed in the soil-plant system and are actively involved in the general biological cycle of nitrogen, providing the needs of vegetative plants in nitrogen [1, p. 19]. Global trend is to produce fertilizers in granular form, which facilitates the conditions of their storage, transportation and direct soil application.

Granulation by rolling method combines a group of processes characterized by

the movement of powder on the inner surface of the apparatus. In this case, particles roll along the walls of the device and between them. Mechanism and kinetics of granulation process significantly depend on the equipment hardware [2, p. 33]. In our case, granulation process takes place with liquid phase in the apparatus of the plate type (Fig. 1).

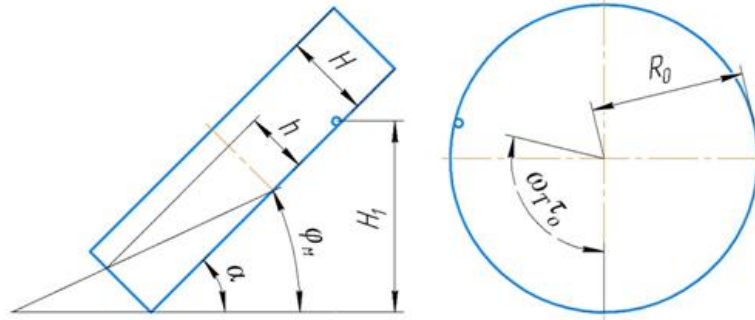


Fig. 1. Estimated scheme of granulation process in a plate granulator:

H , R_0 , α – side wall height, radius and angle of the plate, respectively; H_1 – granule raise height; h – filling level of the plate with granules; ω_T – angular velocity of the plate; τ_0 – time interval; φ_m – natural tilt angle

It is empirically established that working limits of the plate tilt angle is 30–60° at a side wall height of 100 mm. Optimal tilt angle of the plate when producing nitrogen fertilizer granules is 45. For the hydraulic nozzle, optimal spray cone is $\beta=65^\circ$ at a tank pressure of 0.07–0.09 MPa.

Granule raise height is found using the equation:

$$H_1 = (R_0 - R_0 \cdot \cos(\omega_T \cdot \tau_0)) \cdot \sin \alpha . \quad (1)$$

Minimum granule size is calculated:

$$d = \frac{4 \cdot k \cdot R_0 \cdot (1 - \cos(\omega_T \cdot \tau_0)) \cdot \operatorname{ctg} \alpha}{R_0 \cdot (1 - \cos(\omega_T \cdot \tau_0)) \cdot \sin \alpha - (H - h) \cdot \cos \alpha} , \quad (2)$$

where k – a friction coefficient.

Decreasing temperature of the layer below 100°C leads to the product quality deterioration, causes agglomeration of fine particles, and the resulting granule form deviates from being accurately spherical one. In general, granulation process on high temperature mode affects the layer movement nature. Beside that, process

temperature also affects natural tilt angle of the granule. These values of the temperature range are actually the temperatures of urea and ammonium nitrate recrystallization. Further increase in the layer temperature leads to the growth of the granule natural tilt angle. It was also found that when increasing a granule diameter temperature effect on the value of the natural tilt angle decreases, while increase of the granule size has no influence on the dependence type.

Dependence of the natural tilt angle on the temperature of the layer is calculated quite accurately by the equation:

$$\operatorname{tg} \varphi_m = \frac{1}{A + B \cdot T}, \quad (3)$$

where T – temperature, K;

A and B – empirical coefficients (for urea granule $A = 2,5938$, $B = -0,0037$; for ammonia nitrate granule $A = 2,473$, $B = -0,002256$).

REFERENCES

1. Ostroha R. Technology of Producing Granular Fertilizers on the Organic Basis / R. Ostroha, M. Yukhymenko, Y. Mikhajlovskiy, A. Litvinenko // Eastern-European Journal of Enterprise Technology. – 2016. – № 1/6 (79). – P. 19–26.
2. Классен П. В. Гранулирование / П. В. Классен, И. Г. Гришаев, И. П. Шомин. – Москва : Химия, 1991. – 240 с.

**PARAGENERATOR OPERATION ANALYSIS AND FEATURES OF ITS
TESTING METHODS**

Karpenko Anna Vladimirovna,
Ph.D., Associate Professor
Khorolets Maxim Dmitrovich
Student
Zaporozhye National University
Zaporozhye, Ukraine

Annotation: The paper considers the features of the work of the steam generator. The sequence of thermal tests of steam generators is presented and the tasks of the balance test are described. The energy characteristics of the operation of boiler units have been determined, their operational features and design flaws have been identified.

Key words: boiler, thermal tests, steam generator operation mode.

The practice of operating steam generators proves that not all generators operate normally and with the highest possible efficiency.

There are two reasons for such work of steam generators - the imperfection of the design and installation of the boiler house or the low level of operation. If defects in design and installation can often be established by a detailed examination of the boiler unit, then interruptions in its operation mode with an assessment of their qualitative side can only be obtained as a result of thermal tests. The nature of the tests may vary. Tests can be of an operational order, carried out to control the operation of the installation, they can be carried out to check the performance of the installation or its individual elements after repair or reconstruction, to adjust the operation of the equipment and find the most advantageous operating modes of the installation.

After the installation of new steam generators and their commissioning by the

installation organizations, the so-called warranty and delivery tests are carried out in order to check the compliance of the performance indicators guaranteed by the manufacturer with the actual one.

Finally, new designs of steam generators or new types of combustion devices can be tested to determine the efficiency of their operation, as well as tests of insufficiently studied fuels in order to master methods of their combustion.

The tasks that are set during the organization of thermal testing of steam generators can be very diverse. These may be particular questions related to the study of the operation of individual elements of steam generators: superheater, economizer, air heater, transition zone of a once-through boiler, etc. The tasks of testing the entire boiler unit can be set. These so-called balance tests make it possible to identify all the main characteristics of the boiler unit and get a complete picture of the heat distribution.

The tasks of the balance test are:

- adjustment of the operating mode of the steam generator and its auxiliary equipment;
- drawing up a regime map indicating the optimal parameters of the steam generator plant for all possible modes;
- identifying the magnitude of individual heat losses and finding methods for their reduction or complete elimination, determining the efficiency of the steam generator.

Balance thermal tests represent the most common case of thermal tests of the steam generator as a whole. They are usually carried out in series, with a change in each experiment, of any parameter and while maintaining the rest unchanged, and enable the operating personnel to receive valuable instructions on the most economical maintenance of the unit under different modes of operation.

Even one balance test, organized quite carefully, makes it possible to obtain, as it were, a complete photograph of the operation of the steam generator in the selected mode. But this is not the ultimate goal of testing. After studying all the tests, an assessment and a detailed analysis of the operation of the installation are made, and

appropriate recommendations are given. However, balance tests are quite expensive and require the involvement of a large number of labor resources and a special instrumentation fleet, therefore, in the practice of operation, mainly operational express tests are carried out.

Thermal testing of boiler units, depending on the tasks, can be divided into two groups. The first of these includes tests carried out to determine the energy (heat engineering) characteristics of the operation of boiler units (efficiency, steam capacity, heat loss, etc.), identifying their operational features and design flaws.

The second group includes research work, the conduct of which is caused by the need to develop or test new designs, their elements, study new patterns, etc.

Depending on the purpose, the tests of the first group are carried out in three categories of complexity.

The I category of complexity includes acceptance-delivery (guarantee-delivery) tests. They are carried out, as a rule, to check the guarantees of the supplier of the installation regarding the following characteristics: steam output, efficiency, steam parameters, its quality, operating parameters of the auxiliary equipment of the boiler unit, etc. At the same time, all components of heat loss, the air balance of the furnace are determined, general heat absorption of heating surfaces in the operating range of loads, etc.

The second category of complexity includes operational (balance) tests carried out to establish standard operating characteristics at the design (nominal) steam parameters after the end of the period of development of the design capacity on newly commissioned boiler units, after the reconstruction of boiler units, in connection with the transition to a new type of combustion or a new brand of fuel and with a systematic deviation of the parameters from the normative ones.

The tests of the III category of complexity include: operational-adjustment and finishing tests carried out in order to adjust the operating mode of the boiler unit and determine its individual indicators; determination of the optimal values of the excess air coefficient and the fineness of dust, the optimal distribution of air over the burners, the maximum load with a different composition of auxiliary equipment, etc.

According to the III category of complexity, operational express tests are also carried out after typical overhauls of the boiler unit in order to determine their quality and clarify the characteristics of the equipment as a result of repair work.

Unlike tests of categories I and II of complexity, in which the absolute values of the sought values are determined sufficiently accurate according to the conditions of the tasks set, tests for category III of complexity are carried out using simplified (methods and therefore make it possible to get an idea mainly of individual changes in the measured parameters necessary to find and maintaining optimal modes. This is quite enough for the operational control of the operation of the installation. The listed types of tests (for II and III categories of complexity) differ in the number of experiments and the accuracy of measurements of the main indicators.

In the work, the tests of the boiler unit, in accordance with the purpose and task, consist of conducting an experiment at a load close to the nominal one, processing it and compiling a report. When testing on the operating equipment of the station, in accordance with the number of measurement points, the number of test participants is assigned, who must be instructed about their duties and distributed to the designated measurement sites. All measurements are made simultaneously at conventional time or by a signal. In order to obtain greater accuracy in determining all loss components, it is necessary to carry out tests under the steady thermal regime of the boiler. permanent. This means that the load, steam pressure, superheat temperature, excess air ratio, temperature and feed water flow must be kept approximately constant.

The accuracy of the test results depends on the duration of the experiment and the number of measurements during one experiment.

WORLD EXPERIENCE IN INTERNATIONAL TRANSPORTATION AND ITS APPLICATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Pernebekov Saken

Candidate of Engineering, professor

Tortbayeva Dinara

Candidate of Engineering, associate professor

Auyesbekova Maral

Senior lecturer

Seidaliyev Nurlan

Senior lecturer

m. Auezov South Kazakhstan University

Shymkent, Kazakhstan

Since the first years of independence, the Republic of Kazakhstan has been implementing an important set of measures aimed at ensuring sustainable economic growth. In the context of ongoing globalization in the process of economic development in the world, our country is rapidly integrating into the world economic economy. The active investment policy pursued in our country, the fundamental technical modernization of the infrastructure of production and industry have made it possible to create and ensure the further development of high-tech industries.

The great economic distance to world markets poses great challenges for the development of international transport logistics. It is known that in the experience of the leading countries of the world economy, the achievement of global competitiveness and access to world markets, first of all, gradual economic reforms and structural changes are associated with the development of the transport and logistics services market. The role of logistics services in the rapid development of all sectors of the economy of the Republic of Kazakhstan, including the transport system, is invaluable. Therefore, the attention of influential international organizations to the development of our economy, as well as the attraction of foreign investors, the creation of many joint ventures and their branches require the development of new territories and entry into international markets.

First of all, it is necessary to have transport corridors and modern transport and logistics centers. Today, in accordance with modern requirements for the effective use of the transport system of the republic, it is necessary to develop multimodal and intermodal transportation, build new infrastructure facilities, that is, the formation of transport terminals. At the international level, the expansion of these multimodal transport terminals has led to their transformation into logistics hubs, as well as to the inclusion of international transport and logistics processes. It is possible to reduce the economic distance not only by improving infrastructure, but also by simplifying transit and customs processes, open and free access to information sources, and the complete elimination of informal payments. Therefore, it is increasingly important for the Republic of Kazakhstan to act as an information, trade and warehouse logistics bridge, contributing to the development of transit routes connecting Japan, China and Southeast Asia with Russia and the European Union. At the same time, the development of the system of trade and transport logistics, access to the global system chain have become a priority for the Republic of Kazakhstan.

Such changes emphasized the relevance of the organization of international transport logistics in our country. Today, enterprises, which are an important part of a market economy, are considered the main subjects of modern economic relations. With the correct organization of the foreign economic activity of the enterprise, it includes measures to improve the efficiency of production, the technological level, and the quality of the enterprise's products. Entering foreign markets will help increase the competitiveness of enterprises in the global system and the formation of an open economy. Therefore, the production of enterprises both at the micro level and at the national level is an important factor in increasing the competitiveness and efficiency of further increasing the capacity, as well as diversifying international transport corridors. In our country, a lot of work is being done in this direction, targeted measures are being taken to ensure the integration of the republic into international transport communications, and the formation of a legal framework for this process. The creation of logistics centers in Almaty, Nur-Sultan, Shymkent was a big step in the development of transport logistics.

These main logistics centers of the country will be another reason to modernize the country's transport system, fully finance and renew existing parks. The main tasks of logistics centers include consumer and transport, loading and unloading, warehouse services, and so on, promptly responding to changes in consumer demand and market conditions.

The results of the study show that transport companies need to improve the quality of transport services for consignors and consignees (compliance with shipment schedules, additional services, delivery of goods to anywhere in the world), special attention should be paid to transport in international cargo transportation. pay attention to scientific, technical, social and infrastructural factors that affect the improvement of the logistics system and increase the efficiency of the use of vehicles. From this point of view, one of the important international requirements is the search for solutions to infrastructure problems in the framework of the creation and development of modern transport and logistics centers, as well as the construction of a modern transport and logistics infrastructure.

In order to create favorable conditions for the development and strengthening of international transport and economic relations, the Republic of Kazakhstan has taken a number of organizational, legal and practical measures. Kazakhstan is actively working to bring the part of the republic's legislation regulating transport relations closer to generally accepted international norms and rules. For example, the Customs Convention on the International Carriage of Goods, the Convention on International Contracts for the Carriage of Goods, the Convention on Road Signs and Signals and the Convention on Carriage have been ratified. Thus, the relevance of research and implementation lies in attracting additional volumes of international cargo transportation and foreign exchange earnings, increasing the interaction of various modes of transport, which is due to the integration of the road transport sector of the Republic of Kazakhstan into the global transport system in order to bring its environmental performance closer to international standards.

Further development of foreign economic relations of the Republic of Kazakhstan is largely due to the solution of existing problems in the field of

international transportation in the region. Today, 29 countries do not have direct access to sea routes, and the situation in the Republic of Kazakhstan has its own characteristics. Before gaining independence, Kazakhstan carried out its foreign economic relations through three seaports of neighboring states, which significantly increased the cost of transportation. During the years of independence, the consistent policy of our government in this regard has made it possible to change the situation for the better. During this period, the necessary legal framework has been created in our country to regulate relations in the field of transport. To date, the Republic of Kazakhstan has signed more than 150 international agreements in the field of transport, acceded to 25 conventions and 112 other international legal documents. At the same time, the need for the consistent development of international cooperation in the field of modernization of transport networks and communications, as well as the need for our country to realize its transit and transport potential, indicates the need for further improvement of national transport legislation based on foreign experience. At present, a lot of work is being done in the country to create a modern transport and communication system, build and reconstruct roads and railways of international importance. The main attention is paid to the development of international transport corridors, which are important for the sustainable development of our country.

The main objectives of the organization and development of international transport corridors are:

- ✓ Coordinated development of transport infrastructure to ensure the unimpeded passage of passengers and goods across state borders and the integration of Eurasian transport systems;
- ✓ Coordination of various vehicles in the intermodal transport system;
- ✓ Optimization of transport processes in order to reduce transport costs in the cost of finished products and ensure high quality transportation;
- ✓ Development of new territories, new domestic and international markets, assistance in the development of cross-border agreements;
- ✓ Improving the transport system of the regions and facilitating the movement of the population;

✓ Increasing the attractiveness of investment projects on international transport corridors.

On the current day, the total length of transport networks in developed countries is 79% of the total number of transport networks in the world. The share of transport services in world exports and imports of all types of services is about 25% (5.5 trillion US dollars). In many countries that are leaders in world trade in goods, imports of transport and forwarding services exceed exports. Many experts attribute this phenomenon to the fact that these countries mainly export finished products in containers. The creation of transport containers and the construction of container systems was a novelty. Later, new types of transport appeared - container ships and construction terminals. Transshipment of goods is carried out at these terminals. For example, 90% of the world's grain cargo is transported in containers.

Of the 20 largest container ports in the world, 13 are located in Asia (including 7 in China), 4 in Europe and 3 in the USA. In particular, Chinese ports are developing intensively, which is due to the overall high growth rates of the country's economy, the predominance of finished products in the export structure (more than 2/3 of exports). Today, maritime transport (62%) accounts for the largest share of world freight traffic, followed by rail transport (16%) and road transport (8%). In the world market, the first place in terms of passenger traffic is occupied by road transport (71%), the second place is occupied by air transport (18%), and the third place is occupied by the railway (10%). In maritime transport, it ranks last, accounting for about 1% of the world's passenger traffic. In this regard, the Republic of Kazakhstan needs to develop international transport corridors and use new opportunities for access to seaports.

Currently, in a market economy, the logistics of the country is in the process of formation. The logistics concept of process organization cannot be implemented only by specialists in the field of logistics. The philosophy of the system organization of processes should be the main philosophy of business. Entrepreneurs, economists, managers of various industries need to understand and accept the concept of logistics, know the basic methods of logistical organization of processes and be able to

anticipate the results to be achieved. That is why the task of a comprehensive solution to the problems of organizing logistics is very relevant today. Logistical requirements for the organization and management of material flows from the production of a product to its consumption contribute to the development of relationships between suppliers and consumers. Today, logistics is a strong way to increase competitiveness in the commodity market.

REFERENCES

1. Стратегия развития транспортно-логистического комплекса Республики Казахстан на период до 2030 года.

2. Pernebekov S., Dzhunusbekov A., Asil D., Asylbekov A. Main directions of development of transportation and logistics infrastructure of the Republic of Kazakhstan in the light of implementation of the program of «Rukhani zhangyru» // «Лучшая научная работа 2021»: сборник статей II Международного научно-исследовательского конкурса. - Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». - 2021. – С. 22-25.

3. Pernebekov S., Tortbayeva D., Talasbek Ye. Problems and prospects for the development of the transport and logistics system of the Republic of Kazakhstan // Труды Международной научно-практической конференции «Ауэзовские чтения-19: 30 лет независимости Казахстана». - Шымкент: ЮКУ им. М. Ауэзова, 2021. - Т. 7. - С. 122-124.

4. Pernebekov S., Tortbayeva D., Ussipbayev U. Development of transport and logistics potential of the Republic of Kazakhstan // «Qazaqtany». – Шымкент, 2020. - №3(7). – С. 54-57.

ВИКОРИСТАННЯ ГРЕЧАНОГО БОРОШНА В ТЕХНОЛОГІЇ ХЛІБА

Бєлова Карина Романівна

магістрант

Гетьман Інна Анатоліївна

аспірант

Михонік Лариса Анатоліївна

к.т.н., доцент

Національний університет харчових технологій

м. Київ, Україна

Анотація: Стаття присвячена обґрунтуванню перспективності використання борошна темної та зеленої гречки в рецептурах хлібних виробів з точки зору його поживної цінності. Описано відмінності хімічного складу та вмісту макро-, мікронутрієнтів в борошні зеленої та темної гречки. Висвітлено існуючі дослідження в напрямку використання гречаного борошна в технології хліба.

Ключові слова: оздоровчо-профілактичні вироби, хліб, харчова цінність, борошно круп'яних культур, борошно темної гречки, борошно зеленої гречки.

Харчова промисловість з кожним роком стрімко розвивається у всіх напрямках. Не є винятком і хлібопекарська галузь, особливо в напрямках розширення асортименту та підвищення харчової цінності хлібобулочних виробів.

Аналіз асортименту хлібобулочних виробів на ринку України показав, що сьогодні активно ведуться розробки по впровадженню у виробництво виробів оздоровчого, профілактичного і дієтичного спрямування [1].

Важливим завданням хлібопекарської галузі є формування асортименту хлібобулочних виробів, збагачених фізіологічно функціональними інгредієнтами. Все більш популярними як на європейському, так і на українському ринках, стають види хліба із заміною пшеничного борошна на

борошно з більш «здорових» зернових культур.

Поштовхом до впровадження інноваційних технологій є світові тенденції підвищення уваги населення до свого здоров'я, зміна вподобань споживачів та ритму життя, зростання значення харчування як фактора, що забезпечує стійкість організму до негативного впливу довкілля та психоемоційного навантаження [2]. У торговельних мережах поряд із традиційними широко представлені хлібні вироби, збагачені продуктами переробки круп'яних, бобових та олійних культур, насінням льону, соняшника тощо [3].

Борошно, отримане з круп'яних культур, порівняно з сортовим пшеничним, володіє підвищеною біологічною цінністю, має більш збалансований амінокислотний склад та підвищений вміст мінеральних речовин, вітамінів. Важливо також те, що борошно, отримане із зерна круп, має знижений глікемічний індекс, що робить його незамінною сировиною для продукції функціональної та лікувально-профілактичної дії [1,2].

Перспективною нетрадиційною сировиною є гречана крупа та продукти її переробки, зокрема, борошно. Особливо популярним в умовах поширення тенденцій здорового харчування стає борошно зеленої гречки, хоча, варто відмітити, що борошно темної гречки характеризується більш вираженими смако-ароматичними властивостями.

Борошно темної гречки містить в собі 10,8% білка, амінокислотний склад якого представлений переважно незамінними амінокислотами (лейцин, валін, треонін, лізин, фенілаланін), загальна сума яких становить 44,9%. Збільшена кількість незамінних амінокислот дозволяє отримати хліб з білком, найбільш збалансованим за амінокислотним складом. Також міститься 68,0% вуглеводів, з них 60,7% - крохмаль, решту складають харчові волокна та цукри. Крім того, міститься 3,2% розчинного полісахариду β – глюкану - пребіотика та імуностимулятора, який складає основу геміцелюлоз. Крохмаль нерозчинний у воді, має високу водопоглинальну здатність та здатність до набухання, що потрібно враховувати при розробці нових рецептур, але в шлунку людини під дією ферментів він здатний легко гідролізуватися.

Серед інших важливих нутрієнтів містяться: макро- та мікроелементи (марганець, мідь, фосфор, залізо, кобальт, молібден, магній, цинк), вітаміни (В₁, В₂, В₆, В₉, РР) [4].

Відсутність операції термообробки у виробництві борошна зеленої гречки дозволяє максимально зберегти весь спектр вітамінів, макро- та мікронутрієнтів, ферментного комплексу та потужні антиоксидантні властивості. До складу борошна входять флавоноїди: орієнтин, кверцетин, вітексин, рутин, ізовітексин, ізоорієнтин, проантоціанідин, які разом з молібденом, вітамінами-антиоксидантами Е та А беруть участь в нейтралізації вільних радикалів, знижуючи ризик розвитку раку, а також регулюють роботу серцево-судинної системи та знижують рівень холестерину в крові.

Особливістю зеленої гречки є більший вміст білка, що в середньому складає до 13-15%, який є високоякісним, добре засвоюється та зберігає в собі цінну амінокислотну базу (всіх амінокислот міститься в достатній кількості, але варто виділити лейцин, сумарну кількість тирозину та фенілаланіну, валін та лізин). Крім того, відсутність в складі білка глютену, з переважною кількістю альбумінів і глобулінів, дозволяє використовувати його в технології безглютенових виробів. Відомо, що в 100 г зеленої гречки міститься 1,03 г замінної амінокислоти гліцину – попередника нейроактивної речовини, яка відповідає за активність та розслаблення кори головного мозку та підтримки добових біоритмів.

Жири (3,0-3,5%) представлені незамінними поліненасиченими жирними кислотами (ω -3, ω -6), які, як відомо, не синтезуються організмом людини, а повинні надходити з їжею для забезпечення нормальної життєдіяльності організму. Клітковини в гречаному борошні близько 6-12%, яка допомагає виводити токсини та налагоджувати роботу шлунково-кишкового тракту, прискорюючи метаболізм [5].

Борошно зеленої гречки відрізняється вмістом органічних кислот класу поліфенолів, дубильних речовин, як от, щавлева, лимонна, яблучна, галова, кавова, хлоргенна, пірокатехінова та малеїнова кислоти. Енергетична цінність

борошна є досить високою, 280-320 ккал, вживання виробів на основі гречки та продуктів її переробки, швидко і надовго насичує організм, не викликаючи почуття важкості після їжі.

З вітамінів, борошно зеленої гречки багате на вітаміни групи В (В₁,В₂,В₆,В₉), Е, РР, які, разом з фосфором беруть участь в синтезі і підтриманні нервових клітин.

З макроелементів варто відмітити в складі калій, магній, фосфор; з мікроелементів – залізо, мідь, цинк, хром, молібден, марганець. Достатній вміст кремнію стимулює синтез колагену, необхідного для укріплення судин та покращення стану шкіри. Оптимальне співвідношення магнію, кальцію, калію та міді разом з вітаміном РР знижують ризик захворювань серцево-судинної системи. Фосфор, фтор, мідь та марганець в складі борошна допомагають в мінералізації кісткової тканини. Залізо, кобальт, вітаміни групи В підсилюють кровотворну функцію організму і сприяють відновленню бар'єрної функції печінки, до того ж, кобальт бере участь в розпаді ліпідів, допомагаючи знизити вагу тіла.

Крім того, описані комплекси мінералів та вітамінів беруть участь в синтезі білка кератину, підтриманні роботи щитовидної залози, укріпленні імунітету, а хром, цинк, марганець та мідь – кофактори ферментів, які відповідають за функціонування наднирників, репродуктивних та підшлункової залоз [4].

Особливість гречаного борошна полягає також в тому, що воно не містить білка глютену, в ньому переважають альбуміни і глобуліни, які легко засвоюються організмом, що робить це борошно особливо цінним дієтичним продуктом.

Дослідники встановили, що гречане борошно може бути джерелом підвищення фізіологічної цінності хліба. Використання його в суміші з пшеничним борошном збагачує вироби білком, вітамінами, мінеральними речовинами та іншими біологічно активними речовинами, затримує черствіння [6].

Вченими було вивчено хімічний склад, а, особливо, біологічну цінність борошна темної гречки. Створено композиційну суміш з пшеничного та гречаного видів борошна, та досліджено, що у разі дозування 30 % гречаного борошна суттєвого впливу на характеристики готового продукту не спостерігається [7].

Дослідженнями структурно-механічних властивостей тіста та якості виробів, проведеними на кафедрі технології хлібопекарських та кондитерських виробів НУХТ авторами статті, встановлено, що максимальна заміна пшеничного борошна борошном зеленої гречки, яка не призводить до суттєвого погіршення структурно-механічних властивостей тіста та якості виробів, становить 20 % [8].

Висновок. Відсутність операції термооброблення в борошні зеленої гречки позначається на його харчовій цінності. При термічному впливі на крупу, вона втрачає значну кількість поживних речовин. За хімічним складом борошно коричневої та зеленої гречки близькі, але в борошні зеленої гречки внаслідок відсутності дії високих температур вищий вміст всіх вітамінів та мінеральних речовин.

Різноманітність хімічного складу та висока поживна цінність гречаного борошна створює передумови для використання його в рецептурах хліба та хлібобулочних виробів. Для цього потрібно приділяти увагу вивченню технологічних властивостей нетрадиційних видів борошна, їх впливу на перебіг технологічного процесу та якість готових виробів та вибору оптимального дозування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Невская Е.В., Шлеленко Л.А., Смирнов С.О., Тюрина О.Е., Урубков С.А. Разработка рецептур и технологий хлебобулочных изделий специализированного и функционального назначения на основе продуктов переработки крупяных культур. *Хранение и переработка зерна*. 2014. №3(180). С. 36-38.

2. Kaprelyants L., Yegorova A., Trufkati L., Pozhitkova L. Functional foods: prospects in Ukraine. *Food science and technology*. 2019. Vol. 13, № 2. P. 15-23.
3. Дробот В.І. Інноваційні технології оздоровлення асортименту хлібобулочних виробів. *Інноваційні технології у хлібопекарському виробництві: матеріали міжнародних науково-практичних конференцій, 14-15 вересня 2017 р.* Київ: НУХТ, 2017. С. 12-19.
4. Дубініна А., Попова Т., Ленерт С. Вітамінний і мінеральний склад крупи із гречки різних сортів. *Товари і ринки*. 2014. № 2. С. 106-115.
5. Полезные нутриенты зеленой гречки. Агроном-эксперт: веб-сайт. URL: <https://agronom.expert/posadka/ogorod/drugie-rasteniya/grechka/kaloriynost-i-bzhu-varenoy-zelenoy.html> (дата звернення: 12.04.2021)
6. Мерко И.Т., Моргун В.А., Жигунов Д.А., Кротко О.С. Сравнительный анализ методик пробной выпечки хлеба из композитных смесей. *Зернові продукти і комбікорми*. 2004. № 4. с. 23-25.
7. Урлапова И., Бобков В. Мука из крупяных культур для обогащения пшеничной муки. *Хлебопродукты*. 2009. № 11. с. 40-41.
8. Гетьман І.А., Михонік Л.А., Кухаренко І.О. Дослідження вуглеводно-амілазного комплексу борошна круп'яних культур і його сумішей з пшеничним. *Харчова промисловість*. 2020. №27. - С. 46-52. DOI: 10.24263/2225-2916-2020-27-7.

УДК 004.896

ОГЛЯД МЕТОДІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

Горобченко Олександр Миколайович

д. т. н. , професор

Заїка Денис Олександрович

аспірант

Державний університет інфраструктури та технологій
м. Київ, Україна

Анотація: Розглянуто методи штучного інтелекту, проаналізовано прагматичний та нейробіонічний підхід, розглянуто синергетичні особливості такі як неоднорідність, цілеспрямованість окремих компонентів, семіотична природа взаємозв'язків. Використання штучного інтелекту в залізничному транспорті.

Ключові слова: Логіка, символна парадигма, синергетичні підходи, теорія м'яких обчислень, теорія нечіткої логіки, локомотив, безпілотне керування

Головна ідея синергетичної парадигми полягає в тому, що у складних системах існують такі стани, невеликі зміни яких можуть привести систему до нових станів. Ці нові стани пов'язані з існуванням зон біфуркації (придбання нової якості в рухах динамічної системи при малій зміні її параметрів), через які подальша поведінка системи стає практично непрогнозованою. Переходи від упорядкованої структури до хаотичної та назад є основною ідеєю самоорганізації синергетичних систем. Термін "синергетика" походить від грецького слова зі значенням "діяльність". За словами Г. Хакена [1, с. 424], це поняття є достатньо адекватним у теорії самоорганізованих систем, оскільки «вивчаються спільні дії всіх елементів системи, а також для досягнення будь-якої поставленої мети потрібно об'єднання її частин». Основною метою синергетичної теорії ШІ (штучного інтелекту) служить

розвиток теорії мультиагентних систем (МАС), які будуються на самоорганізації та вирішенні задач спільними зусиллями системи множини агентів. Таким чином, розвиток теорії складних самоорганізованих систем, таких як еволюційні алгоритми і МАС, що базуються на синергетичному підході. Синергетична концепція теорії МАС спирається на поняття ШІ, визначення якого досить складне і суперечливе, тому що є ключовим поняттям багатьох наукових дисциплін. Тому виділимо основні визначення інтелекту, які наводили вчені, які займаються ШІ. У 1980 році П. Уінстон дав таке визначення «Штучний інтелект — це наука про концепції, що дозволяють обчислювальним машинам робити такі речі, які у людей виглядають розумними... Центральні завдання ШІ полягають у тому, щоб зробити обчислювальні машини кориснішими... Методологія використовується, щоб зробити розумніше машини, може бути використана і для того, щоб зробити розумнішим за самих людей» [2, с. 64] Подібне визначення дає і А. Хоффман [Hoffman, 1991]: «ШІ прагне відкрити загальні принципи інтелекту. Ці загальні принципи можуть плідно застосовуватись навіть без використання програмних засобів». У 1973 році Н. Нільсон говорив, що мета робіт з ШІ полягає у «створенні машин, виконують такі дії, для яких зазвичай потрібний інтелект людини». Розвиваючи цю точку зору, творець терміна «штучний інтелект» у 1956 році Дж. Маккарті каже, що «проблематика ШІ включає дві головні складові: проблему євристики та проблему уявлення (епістемологія ШІ)».

У 1969 р. першопрохідці в галузі реалізації систем на основі ШІ Г. Саймон [3, с. 60] та А. Ньюелл стверджували, що «дослідження в області ШІ як євристичний пошук у просторі станів. Кожен вузол представляє завдання, а кожен шлях у графі - проект, спрямований на вирішення цього завдання». Виходячи з цього, можна виділити основні етапи розробки будь-якої моделі ШІ:

1. Вибір галузі пізнавальної діяльності.
2. Припущення гіпотез та теорій опису моделі.
3. Реалізація побудованої моделі та її тестування.

4. Проведення аналізу визначення природи інтелекту.

Згодом у 1985 р. Н. Нільсон змінив свою точку зору з даного питання: «Штучний інтелект ставить собі серйозне завдання побудови теорії інтелекту, що базується на обробці інформації. Якби таку теорію інтелекту вдалося створити, то за її допомогою можна було б спрямовано розробку інтелектуальних машин».

Виходячи з усього вищесказаного, можна бачити, що поняття ШІ досить багатогранне та іноді навіть суперечливе. Однак на їх основі можна виділити два базові напрями в моделюванні інтелектуальних систем:

1. Прагматичний чи інформаційний підхід. Особливості даного підходи полягають у наступному: необов'язково копіювати всі принципи роботи природного інтелекту - дані можуть бути представлені лише у символній, а не у числовій формі; алгоритм вирішення загалом випадку представлений у вигляді «чорної скриньки», яка в свою чергу може бути незастосовним у світлі певного набору обмежень; цільова функція в цих завданнях або складно, або зовсім не формалізується. Все це не дозволяє використовувати під час вирішення завдань існуючі методи та алгоритми. Інформаційний підхід дозволяє моделювати лише властивості інтелекту, пов'язані з обробкою інформації та аналізом євристик.

2. Нейробіоніка. Цей підхід ґрунтується на обов'язковій комп'ютерної реалізації процесів вирішення задач природним інтелектом та адекватністю використання теорії ШІ для їх визначення. Основною ідеєю даного підходу є те, що «успішне відтворення інтелектуальних процесів неможливе без відтворення їх матеріальних носіїв», тобто створення ШІ нерозривно пов'язане із моделюванням процесів мозку. Ключовим напрямом у цьому підході є аналіз прийняття рішень, формалізації завдань та параметрів тощо, що тісно пов'язує нейробіоніку з психологією, внаслідок чого виникла психоніка.

В даний час парадигма раціоналізму в галузі штучного інтелекту зазнає криза. Поява складних самоорганізованих неоднорідних систем, серед яких є складно формалізовані, що відрізняються неможливістю точного опису. Такий

підхід є протилежним підходу, заснованому на отриманні точних та несуперечливих знань. У 1976 році Л. Заде стверджував, що: “з урахуванням нашого поклоніння перед усім точним, строгим і кількісним і нашої зневаги до всього нечіткого, Нестрогому і якісному, недивним виявився прихід ери цифрових комп'ютерів; проте досі ці комп'ютери виявилися дуже ефективними лише під час роботи з механістичними, тобто неживими системами, поведінка яких визначається законами механіки, фізики, хімії, електромагнетизму. На жаль, цього не можна сказати про гуманістичні системи, в яких центральне місце займають люди” [4, с. 48-50]. На додаток до цього вже 2001 року В. К. Фінн каже, що в багатьох областях, особливо пов'язаних з гуманітарними науками, що оперують не поняттями, а ідеями що означає «Наявність важливих обмежень на строгість міркувань» [5, с. 309]. Таким чином, на перший план виходить напрям, що вивчає як інтелектуальні системи, і поняття штучного загалом, що у своє чергу призводить до реалізації синергетики у сфері ШІ. Синергетика - це крос науковий напрям, що вивчає універсальні закономірності процесів самоорганізації, еволюції та кооперації. Основним завданням даного напрямку є побудова єдиної теорії складних систем, які мають свої специфічні особливості, такі як:

- неоднорідність - наявність безлічі відмінних один від одного частин;
- цілеспрямованість окремих компонентів та всієї системи в цілому;
- наявність взаємозв'язків між окремими компонентами системи, які впливають одна на одну асинхронно;
- семіотична природа взаємозв'язків;
- поведінка безлічі елементів системи як єдиного організму;
- відкритість;
- розподіленість;
- навченість.

У синергетиці особлива увага приділяється хаотичній природі освіти систем, особливо нестійкості початкового стану. Розвиток та оновлення систем

відповідно до синергетичного підходу послідовністю нерівноважних фазових переходів У роботах І. Пригожина [6, с. 94] та Г. Хакена це описується як «послідовне проходження критичних областей (точок біфуркацій)», поблизу яких найчастіше і відбувається більшість відхилень від початкового стану. На даний момент основну роль несе саме непередбачуваність змін, які можуть призвести до того, що з самого початку нестійкої та хаотичної системи виникне суворо організована структура. Однак дані системи мають підвищену чутливість до впливів, що стосуються її властивостей та параметром, який називають фактором генерації нових структур. Даний процес призводить до появи підмножин можливих станів системи, званих атракторами, що є асимптотично стійкими множинами. Спираючись на праці Хакена, Заде, Капіци та інших, можна виділити основні напрямки синергізму:

1. Принципи складності:

1.1. Принцип неадитивності. Складні системи генеруються як результат спільних дій, що несуть у собі синергізм (Наприклад, нелінійність процесів).

1.2. Принцип цілісності. Властивості цілого немає властивостей приватного і навпаки. Взаємодія елементів призводить до створення нових систем, але їх описи необхідно знати властивості цілого.

1.3. Принцип додатковості М. Бора. Необхідність обліку всіх можливих поєднань, які можуть призвести до створення нових систем.

1.4. Принцип спонтанного походження І. Пригожина. Існують такі критичні стани, коли будь-яке скільки завгодно мале відхилення може призвести до нових систем.

1.5. Принцип несумісності Л. Заді. Чим складніша система, тим гірша вона піддається точному та повному опису.

2. Принципи невизначеності:

2.1. Принцип управління невизначеністю. Необхідність чіткої межі між усуненням невизначеностей до їхнього управління.

2.2. Принцип незнання. У складних системах знання часто є неповними та суперечливими, отже, особливу роль грає поняття часткового знання та

незнання.

2.3. Принцип множинності НЕ-факторів, таких як: невизначеність, нелінійність, нестійкість тощо.

2.4. Принцип відповідності. Складна система має бути описана відповідною мовою, яка враховує всі її особливості.

3. Принципи еволюції:

3.1. Принцип різноманітності шляхів розвитку. Існує безліч допустимих станів системи та шляхів їх розвитку.

3.2. Принцип єдності та переходів від порядку до хаосу та назад. Процес моделювання системи проходить через фази нестійкості та порядку.

3.3. Принцип коливальної (пульсуючої) еволюції. Система, розвиваючись, має циклічний характер, що несе в собі етапи дивергентні (зростання різноманітності) та конвергентні (згортання різноманітності), а також фази нестійкості та порядку.

Аналіз поточного стану залізничної галузі у контексті розвитку цифрових технологій дозволив систематизувати напрямки застосування інтелектуальних технологій на залізничному транспорті (Таблиця 1). [7, с. 131].

Таблиця 1

Основні напрямки штучного інтелекту на залізничному транспорті

Розмовний штучний інтелект, автоматизація ручної обробки типових заявок, звернень	Інфраструктура та рухомий склад	Тяговий рухомий склад	Автоматизація рутинних операцій
Прийом голосових звернень. Синтез мови. Роботизації обробки заявок у технічну підтримку	Передиктивна діагностика. Технічне обслуговування та ремонт	Управління локомотивом по безлюдним технологіям	Технічна підтримка. Формування звітності. Ведення нормативно-довідкової інформації

Інноваційні проекти з впровадження інтелектуальних систем на залізничному транспорті можна умовно розділити на реалізовані, наприклад, «Розумний локомотив» та «Розумний потяг», а також перспективні технології з терміном реалізації до 2025 р.: «Технологія машинного зору», «Автомашиніст на вантажних та пасажирських поїздах», «Технологія розпізнавання мови»,

"Cognitive Rail Pilot". За допомогою штучного інтелекту значного розвитку зазнав безпілотний рух поїздів. Розвиток якого проходить в два етапи реалізації. На першому етапі реалізується рівень автоматизації GoA 3, коли машиніст повинен бути присутнім на борту електропоїзда. На другому етапі планується перейти до рівня GoA 4 без присутності машиніста рухомого складу.

До бортової системи технічного зору для маневрового локомотива визначено такі вимоги:

- виявлення залізничної колії на відстані не менше 100 м від локомотива для визначення регіону пошуку перешкод (похибка не повинна перевищувати 0,5 м із ймовірністю 99%);

- виявлення перешкод (об'єктів) на відстані не менше 100 м по шляху руху та у зоні ± 5 м від осі колії. Перешкодами, які має виявляти у заданій зоні є: люди зріст яких має бути більше 1 м у положенні стоячи з ймовірністю помилки 10-6, вагони та локомотиви будь-якого типу з ймовірністю помилки 10-8, об'єкти площею поперечного перерізу не менше $0,16 \text{ м}^2$ з ймовірністю помилки не менше 10-4, гальмівні черевики з ймовірністю помилки 10-1;

- хибні спрацьовування системи виявлення перешкод не більше ніж 10-1 год-1.

Для визначення шляху прямування та виявлення перешкод при русі локомотива застосовуються технічні засоби «машинного зору»: радари, лідари, стереокамери, інфрачервоні та SWIR камери, ультразвукові датчики. Бортова система здійснює виявлення перешкод, відстеження їх переміщень, класифікацію типу перешкод, пророцтво переміщення перешкод [8, с. 73]. Важливо не тільки виявити всі, що виникають перешкоди, але і знизити до мінімуму фіксування помилкових перешкод для виключення зривів графіка руху електропоїздів Найбільші складнощі викликає виявлення перешкод на великих відстанях через значний гальмівний шлях поїзда. Всі ці засоби дозволяють побудувати систему технічного зору для безпечного керування та визначення перешкод на шляху. Таким чином, однією з Головних завдань при

управлінні є своєчасне і точне розпізнавання об'єктів перешкод, а значить важливо мати реальну оцінку наявності перешкоди та враховувати підступність (дисперсію) помилок при прийнятті оптимального рішення. В реальних умовах дані від датчиків кіберфізичних систем або інших транспортних систем далекі від досконалості, крім того, можливі помилкові вимірювання датчиків. Неправдиві показання датчиків не становлять інтересу для спеціального їх застосування і не дозволяють визначити реальну ситуацію при управлінні. [9,с.90].

Виходячи з усього вище сказаного, можна з впевненістю сказати, що використання штучного інтелекту є перспективою розвитку залізничного транспорту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Хакен Г., Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. — М.: Мир, 1985. — 424с.
2. Уинстон П. Искусственный интеллект. М.1980
3. Бутько, Т. В., & Горобченко, А. Н. (2015). Моделирование керуючої діяльності машиніста локомотива за допомогою теорії нечітких графів. Наука и прогресс транспорта. Вестник Днепропетровского национального университета железнодорожного транспорта, (2 (56)).
4. Gorobchenko, O., & Nevedrov, O. (2020). Development of the structure of an intelligent locomotive DSS and assessment of its effectiveness. Archives of Transport, 56.
5. Интеллектуальные системы и общество: [логика и методология интеллектуальных систем] / В.К. Финн. – Москва: РГГУ, 2001. – 309 с. – ISBN 5-7281-0392-8
6. Четков М. А. Мир наук и науки о мире в свете идей И. Пригожина. М., 2002
7. Сафронов, А. В. (2020). Искусственный интеллект на тяговом подвижном составе. In тенденции развития современной науки (pp. 255-259).

8. Сугоровский, А. В., & Сушко, Д. Н. (2021). Искусственный интеллект в развитии беспилотного рельсового транспорта в россии. Технологии построения когнитивных транспортных систем: мате, 195.

9. Охотников, А. Л. (2019). Вероятностное ситуационное управление на транспорте. Наука и технологии железных дорог, 3(2), 89-98.

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ БЕЗПЕКИ УПРАВЛІННЯ ДОСТУПОМ

Дьогтєва Ірина Оксентіївна

асистент

Вінницький національний технічний університет

м. Вінниця, Україна

Анотація: Дорідження моделей безпеки управління доступом дозволяють створити передумови не лише для розвитку інформаційної безпеки загалом, а й для розробки методів аналізу захищеності інформаційних систем. Також класичні моделі слугують матеріалом для розробки моделей, які дозволяють точніше та детальніше описувати особливості функціонування систем захисту на практиці.

Ключові слова: інформаційна система, метод контролю доступу, модель безпеки, управління доступом, політика інформаційної безпеки

Відповідно до основної аксіоми теорії захисту інформації питання безпеки інформації описуються доступами суб'єктів до об'єктів [1, с. 6]. Тому для більшості формальних моделей базовим є подання інформаційної системи як сукупності взаємодіючих сутностей – суб'єктів і об'єктів [2, с. 3]. Застосування безпосередньої моделі будується на присвоєнні сутностям ідентифікаторів і формалізації набору правил, що дозволяють визначити, чи має даний суб'єкт доступ до даного об'єкта, причому оскільки суб'єкт також потребує захисту, то особливостями моделей є те, що суб'єкт є окремим випадком об'єкта.

Даний формальний підхід може бути представлений у вигляді графу доступу об'єкта до об'єктів, де безліч графів доступу формують фазовий простір. В такому разі функціонування конкретної системи визначається траєкторією в фазовому просторі, а захист інформації може полягати в тому,

щоб уникати "несприятливих" траєкторій.

Серед основних концептуальних моделей виділяють (табл. 1) [1, с. 10]:

дискреційна або вибіркове керування доступом (Discretionary access control, DAC) – доступ визначається власником об'єкту, тобто власники даних вирішують, хто має доступ до певних ресурсів;

мандатна або примусовий контроль доступу (Mandatory access control, MAC) – реалізується системою за допомогою міток безпеки;

на основі ролей (Role-Based Access Control, RBAC) – визначається функціями користувача, де рішення про надання доступу приймаються системою на підставі ролей і / або посад суб'єктів.

Таблиця 1

Характеристики компонентів основних концептуальних моделей управління доступом

Модель	DAC	MAC	RBAC
сутності (суб'єкти, об'єкти)	ідентифіковані (наявність унікального ідентифікатора)	ідентифіковані	ідентифіковані
суб'єкти (S), користувачі (U)	виступають власниками	рівень доступу	множина ролей (R)
об'єкти (O)	права доступу (P)	решітка рівнів конфіденційності (L, <=) (наявність рівня конфіденційності)	множина прав доступу (P)
реалізація доступу	матриця доступів M [s, o] (s володіє р щодо о в разі наявності даного р в M [s, o])	співвідношення рівня доступу s з заданим L для о	u володіє р, які відповідають r

Деякі сучасні джерела до класичного списку додають ще моделі [2, с. 83]:

на основі атрибутів (Attribute-Based Access Control, ABAC) – доступ забезпечується функцією характеристик суб'єкта; модель заснована на аналізі правил для атрибутів об'єктів або суб'єктів, можливих операцій з ними та середовища, яке відповідає запиту; на основі правил (Rule Based Access Control, RuBAC) – доступ визначається набором правил, детермінованих системним адміністратором; адаптована до ризиків (Risk-Adaptable Access Control, RAdAC) – політика, яка динамічно змінюється відповідно до актуального середовища ризиків.

По суті DAC є основною реалізацією розмежувальної політики при

обробці конфіденційних відомостей, відповідно до вимог системи захисту інформації, яка реалізується за допомогою списку контролю доступу (Access Control List, ACL) чи матриці доступу, в умовах централізованого зберігання.

Крім типового підходу до побудови DAC, при якому кожен об'єкт системи прив'язаний до суб'єкта (власника), який встановлює права доступу до об'єкта (наприклад, керівники підрозділів є власниками даних в рамках своїх підрозділів), існують і системи з єдиним виділеним суб'єктом – суперкористувачем (наприклад, мережевий адміністратор може дозволити власникам ресурсів управляти доступом користувачів до своїх ресурсів), системи з можливістю суб'єкта передавати права доступу іншому суб'єкту та змішані варіанти побудови, коли одночасно в системі присутні як власники, які встановлюють права доступу до своїх об'єктів, так і привілейований користувач, який має можливість зміни прав для будь-якого об'єкта та / або зміни його власника.

Основною перевагою DAC є простота реалізації, яка обумовлюється фактом поширення, недоліками – статичність, яка не враховує динаміку змін станів системи; питання визначеності правил поширення прав доступу і аналіз їх впливу на систему безпеки для класичного варіанту використання.

MAC передбачає використання мітки конфіденційності (аналоги: мітка безпеки (security label), мітка критичності, мітка чутливості (sensitivity labels)) для інформації, що міститься в об'єктах, і видачу офіційних дозволів (допусків) суб'єктів на звернення до інформації відповідного рівня конфіденційності. Варто зауважити, що за сертифікацією CISSP (Certified Information Security Systems Professional) [3, с. 800]: мітка критичності складається з класифікації і категорій, де класифікація використовує ієрархічну структуру, категорії представляють собою окремі види інформації в рамках системи, тобто класифікація вказує на рівень критичності, а за допомогою категорій реалізується принцип «необхідно знати» (need-to-know). При цьому категорії можуть відповідати структурі підрозділів компанії, проектам або рівнями посад, класифікація проводиться за ступенем конфіденційності інформації, і

залежить від середовища, в якому здійснює свою діяльність певна компанія.

В порівнянні з DAC реалізація систем з політикою безпеки MAC досить складна та ресурсоємна, яка практично не використовується «в чистому вигляді» і на практиці доповнюється елементами інших моделей доступу, однак правила в подібних системах досить зрозумілі та спостерігається вища якість надійності таких систем безпеки.

При RBAC права доступу суб'єктів системи на об'єкти групуються з урахуванням специфіки їх використання, утворюючи ролі. В моделі користувачі сортуються за групами або категоріями на основі посадових функцій або відділів, категорії, які в свою чергу, визначають дані, до яких вони мають доступ.

До складу референтної моделі входять [4]: ядро (Core RBAC), ієрархічність (Hierarchical RBAC) та поділ обов'язків (separation of duties). Виділяють два типи ієрархій: обмежені (доступний тільки один рівень ієрархії), звичайні (доступна певна кількість рівнів ієрархії). Модель також дозволяє організувати кілька видів поділу обов'язків, зокрема, статичний (Static Separation of Duty, SSD) та динамічний (Dynamic Separation of Duties, DSD).

До переваг насамперед відносять гнучкість та динамічність змін в процесі функціонування системи правил розмежування доступу, що максимально підходить для компаній з великою «плинністю» кадрів, до недоліків при використанні «в чистому вигляді» – відсутність врахування поточної ситуації. Перспективним в рамках даної моделі є її використання з метою сприяння децентралізованого управління.

Згідно NIST [5, с. 6], ABAC визначається як метод контролю доступу, де запити суб'єкта на виконання операцій над об'єктами надаються або відхиляються на основі призначених атрибутів суб'єкта, об'єкта, умов середовища та набору політик, які визначаються на основі даних атрибутів та умов. Атрибути дозволяють спростити структуру управління за рахунок використання фізичних аспектів бізнесу (дозволи можуть бути засновані на типі користувача, розміщенні, відділі тощо).

Серед переваг виділяють: інтуїтивно зрозумілий характер АВАС, який приховує набори технічних дозволів за простими для розуміння профілями користувачів; гнучкість. Зазвичай АВАС використовують в поєднанні RBAC, з метою поєднання простоти адміністрування RBAC з гнучкими специфікаціями політики та можливістю динамічного прийняття рішень АВАС [6, с. 3-15]. Гібридне рішення АВАС/RBAC (ARBAC) дозволяє системі поєднувати ІТ і бізнес-структури.

RuBAC по суті дозволяє певним людям отримувати доступ до пристроїв, баз даних або інших обмежених мережесих областей на основі попередньо встановлених критеріїв [2, с. 84].

До переваг RuBAC належать: стандартизація й контроль контексту доступу до ресурсів; покращення безпеки через встановлення необхідних обмежень на використання ресурсів; оптимальний дизайн системи RuBAC з автоматизацією. Серед обмежень виділяють: налаштування детальних правил на кількох рівнях займає багато часу і вимагає попередньої роботи від ІТ-персоналу, що спричинює необхідність у певній формі постійного моніторингу; громіздкість; потреба в регулярних змінах. Зазвичай RuBAC розглядають в якості додаткової безпеки.

Великомасштабні обчислювальні середовища (зокрема, глобальна інформаційна мережа Міністерства оборони США (GIG)) спричинили появу контролю доступу, адаптованого до ризику (RAdAC).

У RAdAC привілеї доступу надаються на основі комбінації особи користувача, потреби місії та рівня ризику безпеки, який існує між системою, до якої здійснюється доступ, і користувачем [6, с.3-17]. RAdAC для визначення ризиків використовує показники безпеки: вагомість методу аутентифікації, рівень гарантії сеансового з'єднання між системою та користувачем і фізичне місцезнаходження користувача.

Загалом, вибір оптимальної моделі управління доступом залежить від безпосередньо цілей самого бізнесу, стилю управління і безпеки компанії в цілому. В переважній більшості компанії комбінують моделі для отримання

необхідного рівня захисту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Девянин П.Н. Модели безопасности компьютерных систем: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2005. 144 с.
2. Mike Chapple. Access Control, Authentication, and Public Key Infrastructure. Third edition. Burlington, MA : Jones & Bartlett Learning, 2020. 375 p.
3. Shon Harris, Fernando Maymi. CISSP All-in-One Exam Guide, Eighth Edition. McGraw Hill Professional, 2018, 1376 p.
4. INCITS 359-2012[R2017]: Information technology – Role Based Access Control. URL: https://standards.incits.org/apps/group_public/project/details.php?project_id=1906 (дата звернення: 30.01.2022)
5. NIST SPECIAL PUBLICATION 1800-3 Attribute Based Access Control / Bill Fisher, Norm Brickman, Prescott Burden, Santos Jha, Brian Johnson, Andrew Keller, Ted Kolovos, Sudhi Umarji, Sarah Weeks/. SECOND DRAFT. National Institute of Standards and Technology Special Publication 1800-3b, Natl. Inst. Stand. Technol. Spec. Publ. 1800-3b, 2017. 48 p.
6. NIST SPECIAL PUBLICATION 800-95 Guide to Secure Web Services. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology / Anoop Singhal, Theodore Winograd, Karen Scarfone. Natl. Inst. Stand. Technol. Spec. Publ. 800-95, 2007. 128 p.

УДК 681.513.6

**МОДЕЛЮВАННЯ ТЯГОВОГО РЕЖИМУ
БЕЗКОЛЕКТОРНОГО ДВИГУНА**

Кулінченко Гергій Васильович

к.т.н., доцент

Леонтєв Петро Володимирович

асистент

Левковський Олександр Вікторович

пров. фахівець

Понамарьов Ярослав Олександрович

студент

Сумський державний університет

м. Суми, Україна

Анотація: В роботі обґрунтовується вибір безколекторного двигуна постійного струму для реалізації електроприводу мобільного роботу. Крім завдань забезпечення необхідних траєкторій руху, реалізація систем керування мобільним роботом передбачає вирішення завдань енергозбереження та підвищення надійності функціонування, які розв'язуються використанням релейного регулятора струму.

Ключові слова: енергозбереження, релейний регулятор струму, зворотній зв'язок, робочар, давач положення ротору, момент обертання.

Вступ. Великий обсяг в промисловості займають вантажно-розвантажувальні і транспортно-складські операції. Продуктивність праці на цих роботах залежить від ступеня їх механізації і автоматизації. В останні роки для цих цілей все частіше стали використовуватися засоби робототехніки. Переваги автономних мобільних роботів у вирішенні технологічних завдань виявляються при мінімізації впливу «людського фактору» на результати вирішення цих завдань, а також при розбудові складних в організаційному плані систем.

Визначення динамічних параметрів мобільних роботів є важливим фактором для відпрацювання траєкторій руху робота. При цьому питання енергозбереження в приводі автономного мобільного робота не стають другорядними, оскільки ємність бортового джерела енергії має кінцеве значення та визначає можливість функціонування робота на певній відстані від бази (транспортно-складські та сервісні функції).

Відомі засоби електроприводу мобільних роботів та металообробних станків орієнтуються на колекторні двигуни постійного струму, оскільки останні мають жорсткі механічні характеристики. Але прагнення підвищити надійність згаданих електроприводних пристроїв та досягнутий рівень розвитку мікропроцесорних засобів комутації обумовлюють подальші дослідження з альтернативними електричними машинами, зокрема безколекторними двигунами постійного струму (БДПС).

БДПС відноситься до сімейства синхронних машин. До цього сімейства та-кож належать і вентильні електродвигуни. Необхідною умовою їх функціонування є використання давача положення ротора (ДПР), що дозволяє синхронізувати обертання ротора з обертанням магнітного поля. Ця синхронізація досягається завдяки формуванню імпульсних напруг, що живлять обмотки БДПС. Імпульсні напруги формуються в залежності від положення ротора. Частота обертання поля пропорційна частоті обертання ротора, яка залежить від напруги живлення.

Мета роботи полягає у оцінці можливостей реалізації енергозберігаючих принципів побудови електроприводу мобільної платформи, зокрема перспектив використання безколекторних двигунів постійного струму (БДПС) в якості тягових двигунів промислового робота.

Для досягнення поставленої мети вирішуються наступні завдання:

1. Розробка математичної моделі електроприводу мобільного робота;
2. Формування засад побудови схеми керування електроприводом, що забезпечує енергозберігаючі режими руху транспортного засобу (ТЗ).
3. Розробка блоку керування електроприводом ТЗ, який забезпечить

переміщення модуля по заданій траєкторії при зміні навантажень.

Таким чином технологічне завдання формулюється як здійснення рухів платформи по заданій траєкторії у певній системі координат із стабільними параметрами руху та заданими прискореннями і гальмуваннями [1].

Матеріали та методи. Суттєвим чинником організації руху мобільного засобу є забезпечення достатнього тягового моменту при дотриманні наступних вимог: [2]:

- забезпечення тягового зусилля транспортного засобу в діапазоні змін швидкості переміщення від мінімальних значень до максимальних;
- високий ККД в діапазоні змін тягового зусилля та швидкості переміщення;
- забезпечення високого ККД режиму гальмування;
- мінімізація масо – габаритних показників;
- висока питома потужність.

Для визначення потужності тягових засобів транспортного засобу (ТЗ) використовується гранична тягова характеристика, яка відображує залежність тягового зусилля на колесах від швидкості руху ТЗ (рис. 1).

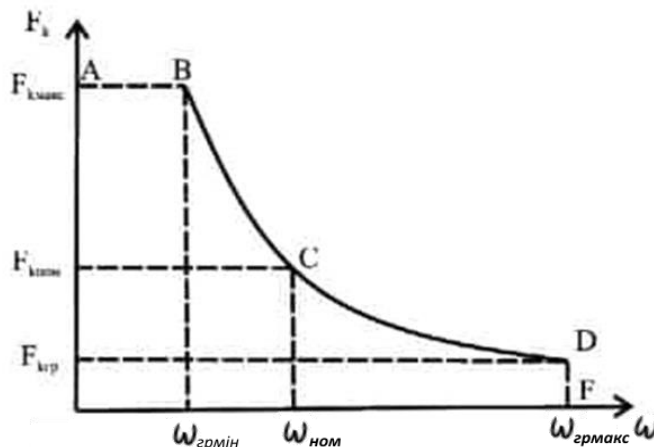


Рис. 1 – Гранична тягова характеристика ТЗ

Реалізація потрібної тягової характеристики може забезпечуватися відповідними впливами на кутову швидкість і момент тягового електродвигуна [3]. Переваги і недоліки електричних машин, що використовуються при розбудові електроприводу мобільного робота приведена в Таблиці 1:

Порівняльні характеристики двигунів

Тип двигуна	Безколекторний двигун постійного струму (BLDC)	Колекторний двигун постійного струму	Асинхронний двигун
Робочий струм	Постійний	Постійний	Змінний
ККД	Вище 0,9	0,75 – 0,95	0,7 – 0,9
Щітки	Немає	Є	Немає
Механічна характеристика	Жорстка	Жорстка	М'яка
Ціна	Висока	Середня	Низька
Складність керування	Висока	Низька	Низька

Головною перевагою BLDC є тягова характеристика постійної потужності. Хоч на розглянутих типах електричних машин теж можна реалізувати бажану характеристику, але така реалізація приводить до необхідності використання електричних машин підвищеної потужності [4].

Хоч використання БДПС (BLDC) в тяговому електроприводі проводиться вже певний час, проте широке їх використання почалося тільки в результаті розвитку керуючої комутаційної мікросхемотехніки [5]. Саме використання мікропроцесорних засобів керування дозволяє досягти високих показників енергоефективності та реалізувати переваги використання БДПС в умовах його живлення від акумуляторної батареї (АКБ).

Для забезпечення потужності на валу двигуна і необхідної швидкості руху по маршруту, в системі керування електроприводом використовуються зворотні зв'язки по струму і швидкості двигуна. Структурна схема керування режимами роботи BLDC зображена на рис. 2.

Відповідно до завдань досліджень, модель електроприводу робокара будується на базі цієї схеми. Оскільки завдання моделювання електроприводу робокара спрямовані на аналіз динаміки його механічних параметрів, то принципи побудови моделі для цих досліджень відрізняються від відомих моделей [6], в яких досліджуються особливості конструкції двигуна BLDC або

режими комутації обмоток [7].

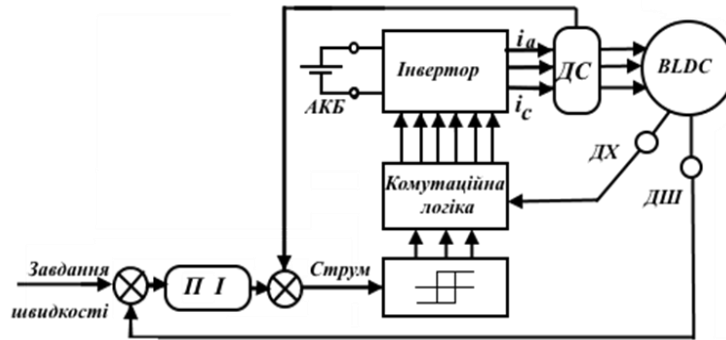


Рис. 2 – Структурна схема керування режимами роботи двигуна BLDC:

АКБ – акумуляторна батарея; ДС– давач струму; ДХ – давач Холла; ДШ– да-вач швидкості; BLDC– безколекторний двигун; ПІ – ПІ – регулятор

Модель електроприводу з БДПС складається з трьох частин – блоку живлення, блоку імітації давача положення ротору (ДПР) та, власне, БДПС. Блок моделі БДПС, в свою чергу, має дві частини – електромагнітну і електромеханічну.

Для відпрацювання керування змін моменту та швидкості обертання БДПС в схему моделювання рис. 3 вводиться контур керування по швидкості. Керування швидкістю здійснюється з використанням від’ємного зворотного зв’язку шляхом зміни напруги живлення інвертора (кероване джерело напруги). Схема моделювання в середовищі MATLAB приведена на рис. 3.

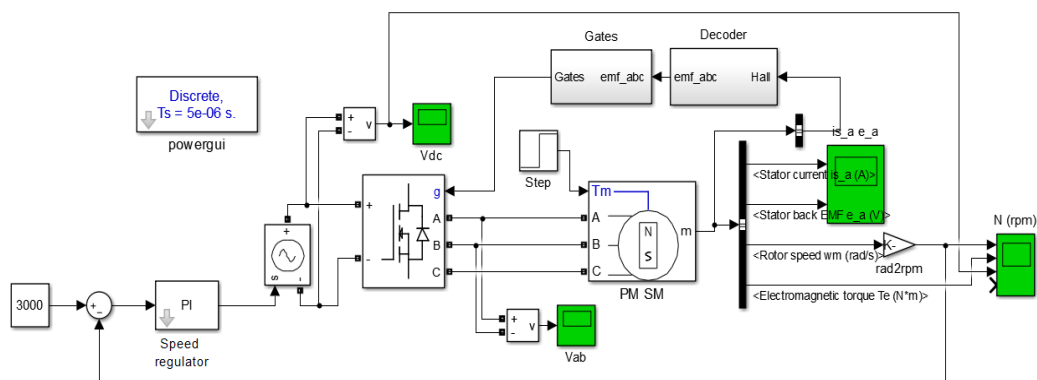


Рис. 3 – Схема моделювання контуру керування швидкістю BLDC

На рис. 4 показані сигнали, що відображують зміни керуючих впливів та відповідні значення сигналів моделі двигуна БДПС швидкості і моменту обертання при керуванні швидкістю з використанням зворотного зв’язку по швидкості.

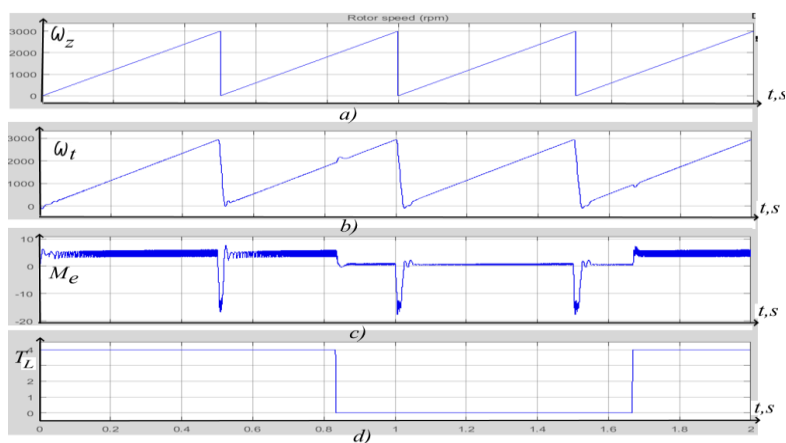


Рис. 4 – Осцилограми керуючих та вихідних сигналів моделі при керуванні швидкістю обертання валу БДПС.

a) – зміни керуючого впливу по швидкості; b) – зміни швидкості обертання; c) – зміни моменту БДПС; d) – зміни збурюючого моменту навантаження.

Із аналізу осцилограм, які отримані в результаті моделювання режимів зміни швидкості обертання та моменту навантаження двигуна видно, що в процесі відпрацювання керуючих впливів при наявності збурень навантаження, спостерігаються коливання обертаючого моменту досліджуваного електроприводу (рис. 4с). Щоб зменшити рівень цих коливань, використовується внутрішній контур стабілізації струму статорної обмотки БДПС (рис. 2). Такий регулятор струму дозволяє ефективно вирішувати завдання розгону/гальмування транспортного засобу(ТЗ). Крім того, його додатковими перевагами є: формування механічних характеристик потрібної жорсткості; обмеження швидкості зміни струму в обмотках двигуна; обмеження викидів сигналу, пов'язаних із величиною потоку двигуна. Недостатня ефективність класичних ПД-регуляторів при розбудові комутованого електроприводу обумовлює використання релейних регуляторів струму [8]. Релейний регулятор контуру регулювання струму, схема моделювання якого зображена на рис. 5, забезпечує ковзне керування моментом відповідно до заданого та виміряного значень струму в обмотках двигуна.

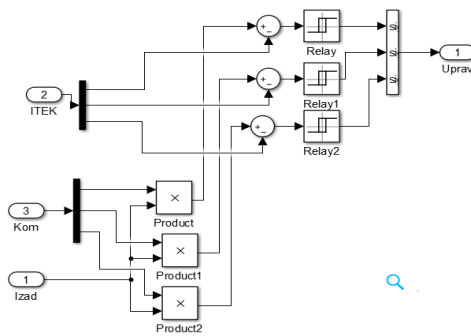


Рис. 5 – Схема релейного регулятора струму

В схемі, що показана на рис. 6, є можливість налаштування коефіцієнта зворотного зв'язку K_{zz} , яка дозволяє значно зменшити рівень коливань моменту.

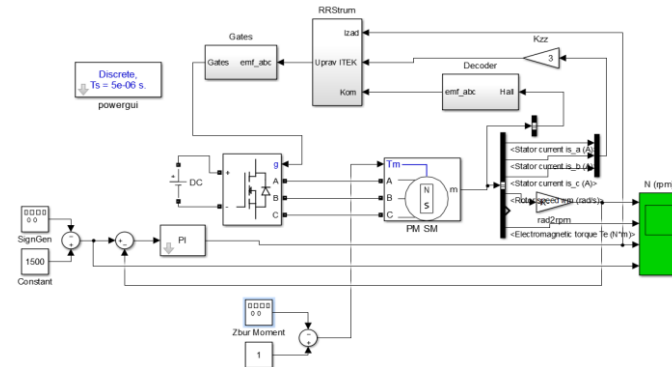


Рис. 6 – Схема моделі з використанням релейного регулятора струму

Результати моделювання підпорядкованого релейного регулятора БДПС показані на рис. 7.

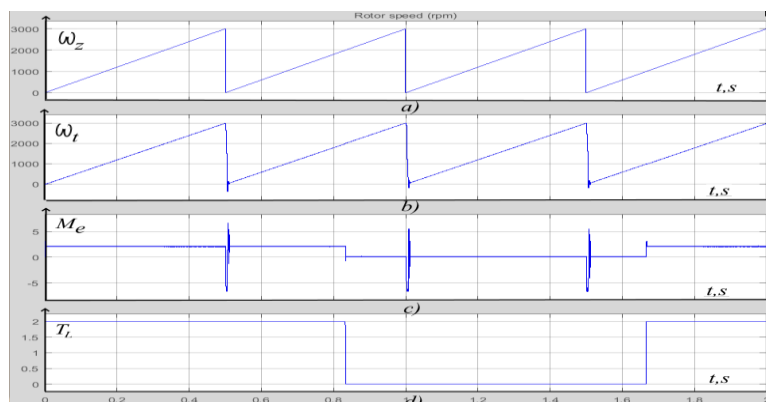


Рис. 7 – Осцилограми керуючих та вихідних сигналів моделі при використанні релейного регулятора.

a) – зміни керуючого впливу по швидкості; b) – зміни швидкості обертання; c) – зміни моменту БДПС; d) – зміни збурюючого моменту навантаження

Із порівнянь осцилограм сигналів рис. 4 і рис. 7 витікає, що в результаті використання релейного регулятора струму на 30% зменшені коливання обертового моменту БДПС та час перехідного процесу при гальмуванні, що дозволить підвищити точність позиціонування ТЗ та утримання заданої траєкторії руху.

Побудова апаратно-програмних засобів керування електроприводом мобільного робота здійснюється відповідно до структурної схеми керування режимами роботи двигуна BLDC (рис. 2). Загальний алгоритм керування має три складові: керування швидкістю руху робота, керування обертаючим моментом, захист електродвигуна. Макет регулятора опробований на мікроконтролері STM32 плати STM32F103C8T6 з сімейства процесорів ARM - Cortex-M3 [9].

Висновки.

1. В результаті аналізу вимог до тягових електродвигунів мобільного робота обґрунтовано вибір безколекторного двигуна постійного струму для побудови електроприводу робота.

2. Обґрунтована і розроблена математична модель безколекторного двигуна постійного струму, що використовується в мобільних роботах.

3. По результатам моделювання розроблено макет регулятора електроприводу мобільного робота на базі безколекторного двигуна.

Отримані результати можуть бути використані при розробці систем керування мобільними пристроями; робот-пилосос, робот-кресляр, робот-розвідник в різних галузях промисловості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сарваров А.С., Омельченко Е.Я., Васильев А.Е., Белый А.В., Фомин Н.В. Исследование работы электропривода мехатронного модуля робототехнического комплекса// ЭСиК, 2016. –№1(30).–С. 4 –9.

2. Чернышев А.Д. Расчет механической характеристики тягового электродвигателя электрической трансмиссии транспортного средства

//Вестник ЮУрГУ. Серия «Машиностроение», 2018.–Т. 18, № 1.– С. 5–16.

3. Ле Нго Фыонг, Гульков Г. И. Расчет механической характеристики тягового электродвигателя электромобиля //Энергетика. Известия высших учебных заведений и энергетических объединений СНГ, 2017. –Т. 60, № 1.– С. 41–53.

4. Сташинов Ю.П., Семенчук А.С., Волков Д.В. Об оптимальной тяговой характеристике привода рудничного электровоза и путях ее реализации // Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал), 2008. – № 7. – С. 354–358.

5. Jung-Moo Seo, Jung-Hwan Kim, Se-Hyun Rhyu, Jun-Hyuk Choi, In-Soung Jung. A Study on Brushless DC Motor for High Torque Density// International Scholarly and Scientific Research & Innovation. 2011. 5(10). P. 2048 –2088.

6. Абузьяров Т.Х., Плехов А.С., Дарьенков А.Б., Ермолаев А.И. Разработка модели систем высококачественного бесколлекторного электропривода постоянного тока //Вестник ИГЭУ, 2020. – Вып. 1. –С.31–45.

7. Герман-Галкин С.Г. Компьютерное моделирование полупроводниковых систем в MATLAB 6.0//КОРОНА принт, 2001. – СПб.: – 320 с.

8. Щёлоков А.Г. Особенности синтеза релейных систем управления при наличии фрикционной нагрузки // Электромашинобудування та електрообладнання., 2001. – Одеса: Техніка –Виш. 57. –С. 26 –30.

9. Кулінченко Г.В., Новіков О.О., Петренко Р.В., Багута В.А. Побудова приводу мобільного робота на базі безколекторного двигуна// Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні комп'ютерні системи та мережі в управлінні», 2018.– Херсон: –С. 182 –184

ВЛИЯНИЕ РЕЖИМОВ ОТПУСКА НА СТОЙКОСТЬ АРМАТУРНОГО ПРОКАТА К КОРРОЗИОННО-МЕХАНИЧЕСКОМУ РАЗРУШЕНИЮ

Кутепов Сергей Николаевич

кандидат педагогических наук, доцент
доцент кафедры технологии и сервиса
Тульский государственный педагогический
университет им. Л. Н. Толстого, Тула, Россия

Колмаков Алексей Георгиевич,

доктор технических наук, профессор,
член-корр. РАН, заведующий лабораторией
прочности и пластичности металлических
и композиционных материалов и наноматериалов,
Институт металлургии и материаловедения
им. А. А. Байкова, Москва, Россия

Гвоздев Александр Евгеньевич,

доктор технических наук, профессор,
главный научный сотрудник
кафедры технологии и сервиса
Тульский государственный педагогический
университет им. Л. Н. Толстого, Тула, Россия

Клементьев Денис Сергеевич,

аспирант кафедры технологии и сервиса
Тульский государственный педагогический
университет им. Л. Н. Толстого, Тула, Россия

Аннотация: в статье рассмотрено влияние режимов отпуска на длительную прочность низкоуглеродистых кремнемарганцевых арматурных сталей марок 18ГС, 20ГС и 35ГС при эксплуатации в агрессивных водородсодержащих средах. Установлено, что повторный кратковременный электрический нагрев низколегированных сталей (после ВТМО) до температур, превышающих температуру предыдущего самоотпуска на 50-200 °С, приводит к стабилизации структуры, релаксации остаточных напряжений и повышению пластичности стали, что повышает ее устойчивость к коррозионному

растрескиванию под напряжением. Показано, что в условиях интенсивного наводороживания для снижения чувствительности стали к водородному растрескиванию более предпочтительным, является не поверхностный, а объемный отпуск.

Ключевые слова: водородное растрескивание, коррозионное растрескивание под напряжением, длительная коррозионная прочность, арматурная сталь, отпуск.

Воздействие агрессивной среды на оборудование химической, газонефтедобывающей, металлургической, машиностроительной, строительной и других отраслей промышленности приводит к одному из опаснейших видов разрушения – коррозионному растрескиванию под напряжением (КРН) и водородному растрескиванию (ВР), которые в большинстве случаев протекают одновременно. Обрушения строительных конструкций, в большинстве случаев инициируемые КРН и ВР напряженной стержневой арматуры в композиционных железобетонных изделиях, ставят проблему изучения этого вида разрушения особенно остро [1-4].

Для повышения стойкости стержневой арматуры к коррозионно-механическому разрушению применяют дополнительную термическую обработку (например, отпуск), способствующую снятию и перераспределению внутренних остаточных микронапряжений и повышающую длительную прочность стали. Однако в научной литературе имеются противоречивые данные о влиянии различных режимов отпуска на стойкость стали к водородному растрескиванию (ВР) [2-4].

Цель данной работы – исследование влияния режимов отпуска на стойкость арматурных низколегированных сталей к коррозионно-механическому разрушению.

1. Материалы и методы исследования

Влияние режимов отпуска на механические свойства и чувствительность сталей к коррозионно-механическому разрушению изучали на натуральных

образцах ($l = 400$ мм; периодический профиль) низколегированных кремнемарганцевых арматурных сталей марок 18ГС, 20ГС и 35ГС. Химический состав, режимы обработки и механические свойства приведены в таблицах 1-2.

Исследования влияния повторного отпуска проводили на марках сталей 18ГС и 20ГС (термически упрочненных с прокатного нагрева). Повторный отпуск стержневой арматуры между 300 и 650°C проводился на установке ЭТУ-1, причем температуру контролировали с учетом теплового расширения стержня. Температура закалки исследуемых сталей составляла 1030...1050°C. На образцах из стали 35ГС исследовали влияние двух видов термообработки – поверхностного отпуска ТВЧ после высокотемпературной термомеханической обработки (ВТМО) и отпуска с электронагрева после закалки с электронагрева. Режимы подбирались с таким расчетом, чтобы получить равнопрочную сталь. Микроструктура поверхностного слоя стали 35ГС представляла собой ферритно-цементитную смесь с твердостью ~ 20 HRC, а сердцевина ферритно-цементитную смесь с твердостью ~ 31...37 HRC.

Стойкость стали к коррозионно-механическому разрушению оценивали временем до разрушения по результатам испытаний 4-6 образцов на каждую точку графика. Для создания условий эксперимента, максимально приближенных к эксплуатационным испытания проводили: 1) при испытании на ВР – в водном растворе серной кислоты с добавлением роданистого аммония (4,5% H_2SO_4 + 2,5% NH_4CNS) при комнатной температуре с катодной поляризацией $D_K = 60$ А/м²; 2) при испытании на КРН – в кипящем растворе нитратов (60% $Ca(NO_3)_2$ + 5% NH_4NO_3 + 35% H_2O) при температуре 110°C. Испытания на длительную прочность проводили на рычажных установках при постоянном нагружении в условиях одноосного растяжения (сталь 35ГС) и изгиба (сталь 18ГС и 20ГС) арматурного стержня.

Таблица 1

Химический состав исследуемых сталей

№ п/п	Марка стали, D (мм)	Содержание элементов, %					
		C	Mn	Si	S	P	Cu
1	18ГС Ø12 мм	0,15	1,05	1,14	0,025	0,011	0,05
2	18ГС Ø14 мм	0,18	1,07	1,22	0,028	0,015	0,018
3	20ГС Ø14 мм	0,23	1,66	1,58	0,023	0,028	0,12
4	35ГС Ø18 мм	0,34	1,38	0,75	0,018	0,020	–

Таблица 2

Механические и коррозионные свойства исследуемых сталей после различных видов отпуска

№ п/п	Марка стали, D (мм)	Режим обработки	Механические свойства			Класс прочности
			σ_B , МПа	$\sigma_{0,2}$, МПа	δ_5 , %	
1	18ГС Ø12 мм	Самоотпуск при температуре 470°C	1120	1060	12,0	Ат800
2	18ГС Ø14 мм	Самоотпуск при температуре 400°C	1310	1150	12,0	Ат1000
3	20ГС Ø14 мм	Самоотпуск при температуре 350...400°C	1390	1170	11,0	Ат1000
4	35ГС Ø18 мм	ВТМО* + поверхностный отпуск	1100	1000	13,0	Ат800
		ЭТУ**(закалка + отпуск с электронагрева)	1120	990	19,0	Ат800
		ЭТУ + повторный электронагрев до 480°C	1100	960	13,0	Ат800

Примечание: *ВТМО – высокотемпературная термомеханическая обработка; **ЭТУ – электротермическое упрочнение.

Для сталей 18ГС и 20ГС подвергнутых термической обработке по режимам, приведенным в табл. 2 значение времени до разрушения в условиях

КРН при уровне напряжений $\sigma_{\text{э}} = 0,75\sigma_{\text{в}}$, составило: 1) для стали 18ГС ($\text{Ø}12$ мм) – 5 час; 2) для стали 18ГС ($\text{Ø}14$ мм) – 4,5 час; 3) для стали 20ГС ($\text{Ø}14$ мм) – 2,5 час, что на три порядка ниже, чем в естественных атмосферных условиях.

Далее на образцах этих же сталей исследовали влияние кратковременного электрического нагрева и величины приложенных растягивающих напряжений на их механические и коррозионные свойства. После проведения термической обработки арматура соответствовала классам прочности Ат600-Ат1000.

Анализ результатов исследований [5] показал, что после закалки с самоотпуском при средних и высоких температурах исследуемая сталь при классе прочности Ат800-Ат1000 имеет высокую склонность к КРН. В зависимости от условий ВТМО (от температуры самоотпуска) арматура из сталей марок 18ГС и 20ГС либо сохраняет механические свойства, соответствующие ее классу прочности в состоянии поставки после повторного кратковременного электрического нагрева до температур 400...550 °С, либо по значению свойств она переходит в нижестоящий класс (на один класс).

Нагрев до температур, превышающих вышерассмотренную температуру самоотпуска, привел к резкому увеличению сопротивления стали КРН (рис. 1). Срок службы таких образцов арматуры при напряжениях на уровне расчетного сопротивления на два порядка больше, чем у стали в состоянии поставки после ВТМО (рис. 1). Оптимальные условия повторного отпуска, предназначенные для значительного увеличения стойкости к КРН, в основном зависят от температуры предшествующего самоотпуска, оптимальная температура кратковременного электрического нагрева должна превышать температуру, о которой идет речь, по меньшей мере, на 50...100°С.

Кривые, представляющие сопротивление арматурной стали КРН (рис. 3), показывают минимальные значения стойкости для другой температуры нагрева 550...575 °С; это, вероятно, связано с температурной хрупкостью стали, которая возникает при этих температурах.

Исследования с использованием просвечивающей электронной

микроскопии образцов стали 20ГС показывают, что в результате повторного отпуска при оптимальных температурах фрагменты субструктуры становятся больше, а границы фрагментов становятся прямыми и острыми, что указывает на стабилизацию структуры, возможно, за счет полигонизации [6].

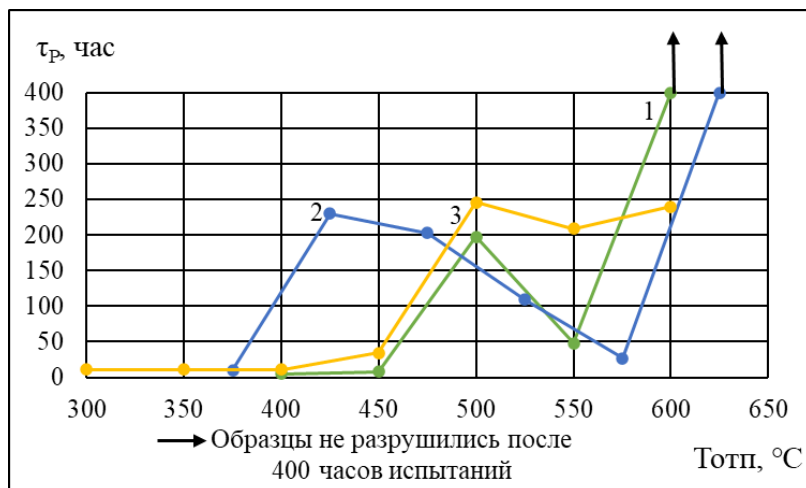


Рис. 1. Влияние температуры отпуска на длительную коррозионную прочность арматурных сталей в кипящем растворе нитратов: 1) сталь 18ГС (Ø12 мм; класс прочности Ат800); 2) сталь 18ГС (Ø14 мм; класс прочности Ат1000); 3) сталь 20ГС (Ø14 мм; класс прочности Ат1000) после ВТМО (все испытания проводились при уровне напряжений $\sigma_{\text{Э}} = 0,75\sigma_{\text{В}}$)

Далее исследовали влияние режимов термообработки на длительную прочность стали 35ГС в водородсодержащих средах. Режимы термообработки и механические свойства представлены в таблице 2. Результаты испытаний на чувствительность стали 35ГС к ВР и КРН после различных видов термообработок приведены на рисунках 2 и 3.

Анализ результатов проведенных исследований (рис. 4 и 5) показывает, что сталь 35ГС после различных видов термообработки имеет различную чувствительность как к КРН, так и к ВР.

Наличие отпущенного поверхностного слоя заметно увеличивает стойкость арматурной стали против КРН и практически не влияет на стойкость в среде, вызывающей ВР, а если учесть влияние масштабного фактора [1, 8], то приводит даже к ее незначительному снижению. Исследования показали, что глубина отпущенного слоя неодинакова, а его макроструктура очень

неравномерна [5]. О структурной неоднородности можно судить по изменению микротвердости на поверхности и в сечении образца. Различие в проницаемости и окклюзионной способности структур отпущенного слоя и матрицы приводит к увеличению концентрации водорода в отпущенной зоне и к микронаклепу, который можно определить по возрастанию микротвердости [5]. Матрица, подвергнутая закалке и не отпущенная, имеет меньшую диффузионную проницаемость, чем отпущенный слой, и в меньшей степени подвергается микронаклепу.

Хрупкое разрушение при наличии водорода начинается с зарождения микротрещин – раскрытия имеющихся дефектов кристаллической решетки из-за давления молекул водорода и проявления эффекта Ребиндера в поле действующих напряжений. В нашем случае этот процесс происходит, вероятнее всего, на границе отпущенного слоя и матрицы, поскольку здесь имеется градиент напряжений, обусловленный изменением структуры и повышением концентрации водорода. Об этом свидетельствует и локализация микротрещин, образующихся преимущественно у дефектов кристаллической решетки (поры, включения, границы блоков).

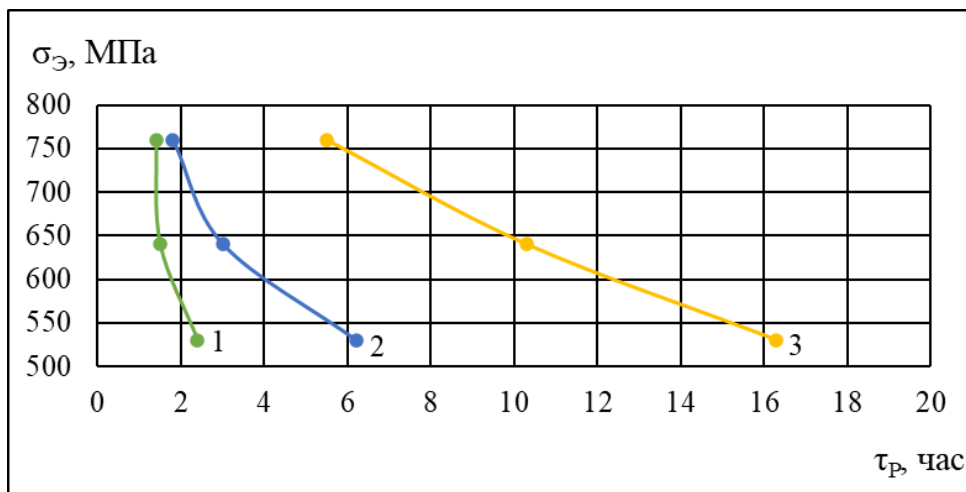


Рис. 2. Длительная коррозионная прочность арматурной стали марки 35ГС при испытаниях на ВР в водном растворе 4,5% H_2SO_4 + 2,5% NH_4CNS ($j_K = 60$ А/м²): 1) ВТМО + поверхностный отпуск; 2) ЭТУ (закалка + отпуск с электронагрева); 3) ЭТУ + повторный электронагрев до 480°C

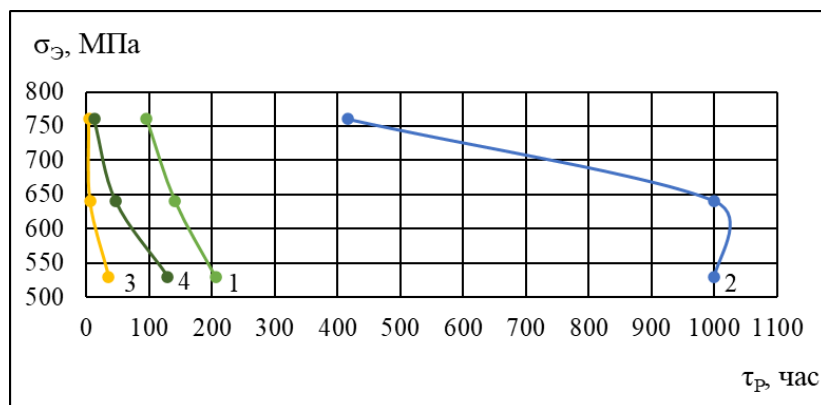


Рис. 3. Длительная коррозионная прочность арматурной стали марки 35ГС при испытаниях на КРН в кипящем растворе нитратов (60 % $\text{Ca}(\text{NO}_3)_2$ + 5 % NH_4NO_3 + 35 % H_2O) при температуре 110°C: 1, 2 – ВТМО + поверхностный отпуск; 3 – ЭТУ (закалка + отпуск с электронагрева); 4 – ЭТУ + повторный электронагрев до 480°C. Данные для построения графика № 2 взяты из работы [7]

Увеличение микротвердости в указанной области наводороженного образца по сравнению с ее исходным значением, а также наличие различных зон, наблюдаемых на изломах разрушенных образцов, позволяют определить стадийность процесса хрупкого разрушения. Вероятно, что образование магистральных трещин происходит за счет слияния большого количества микротрещин, зародившихся в этой зоне. В дальнейшем они распространяются как к центру образца, так и к его поверхности, причем развитие по направлению к поверхности облегчается окклюдированным водородом, концентрация которого при электролитическом наводороживании максимальна на поверхности образца. Одновременное развитие нескольких микротрещин, ориентированных нормально к действию растягивающих напряжений, и наличие дефектного слоя, где образуется кольцевая трещина, может привести к выкрашиванию целых поверхностных объемов металла, что также свидетельствует о зарождении микротрещин преимущественно в приповерхностной зоне вследствие появления больших давлений молекулярного водорода. Хрупкое разрушение происходит в результате уменьшения живого сечения образца при развитии магистральных трещин.

При испытании образцов в кипящем растворе нитратов также наблюдали хрупкое разрушение. Трещины зарождаются с поверхности образца и развиваются внутрь. Следовательно, главным фактором, влияющим на стойкость против КРН в кипящем растворе нитратов, является состояние поверхностного слоя. Создание на поверхности арматуры отпущенного слоя, хотя и неоднородного, но с более равновесной, чем у матрицы, структурой, намного увеличивает продолжительность инкубационного периода, что приводит к значительному повышению стойкости в средах, вызывающих КРН [5].

Таким образом на основании выполненных исследований можно сделать следующие выводы:

1. Выявлено, что повторный кратковременный электрический нагрев низколегированных сталей (после ВТМО) до температур, превышающих температуру предыдущего самоотпуска на 50-200°C, приводит к стабилизации структуры, релаксации остаточных напряжений, повышению пластичности стали и ее релаксационной устойчивости, коалесценции карбидов и изменению концентрации и плотности дефектов кристаллического строения исследуемых сплавов железа, что в свою очередь приводит к уменьшению разности электрохимических потенциалов между отдельными точками в стали и повышает ее устойчивость к коррозионному растрескиванию под напряжением.

2. Установлено, что в условиях интенсивного наводороживания для снижения чувствительности стали к водородному растрескиванию более предпочтительным, является не поверхностный, а объемный отпуск.

3. Показано, что при оценке эффективности различных способов термической обработки арматурных сталей с целью повышения их сопротивляемости коррозионно-механическому разрушению необходимо учитывать возможные разновидности этого явления, связанные с механизмом разрушения, особенностями агрессивной среды и наличием неоднородной гетерофазной структуры исследуемых металлических систем.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Сергеев Н.Н. Водородное охрупчивание и растрескивание высокопрочной арматурной стали: монография / Н.Н. Сергеев, А.Н. Сергеев. Тула: Изд-во ТулГУ, 2017. 180 с.
2. О природе разрушений высокопрочной термически упрочненной арматурной стали / Б.А. Кустов, Н.В. Пушница, Е.Д. Демченко, А.Г. Клепиков, И.Л. Федорова // Сталь. 1994. № 6. С. 69-74.
3. Влияние водорода на пластические свойства арматурного проката / Е.П. Барадынцева, Н.А. Глазунова, С.В. Стефанович, О.В. Роговцова // Литье и металлургия. 2013. № 3S (72). С. 179-183.
4. Ажогин Ф.Ф. Коррозионное растрескивание и защита высокопрочных сталей. М.: Металлургия, 1974. 256 с.
5. Влияние режимов отпуска на длительную прочность арматурных сталей в водородсодержащих средах / Н.Н. Сергеев., А.Н. Сергеев, С.Н. Кутепов, А.Е. Гвоздев, О.В. Пантюхин // Известия Тульского государственного университета. Технические науки. 2018. Вып. 8. С. 94-107.
6. Криштал М.А., Эпштейн Л.Е., Гусев Б.А. Влияние повторного отпуска на коррозионное растрескивание арматурной стали после ВТМО // Физико-химическая механика материалов. 1972. № 4. С. 47-50.
7. Thermally strengthening reinforcing of increased reliability / I.G. Khait, N.M. Mulin, E.A. Guzeev, L.P. Styginskii, M.G. Erlikh //Beton i Zhelezobeton. 1972. № 11. P. 8-11.
8. Влияние масштабного фактора и состояния поверхности на чувствительность стали 20ГС2 к водородному растрескиванию / Н.Н. Сергеев, В.В. Извольский, А.Н. Сергеев, С.Н. Кутепов, А.Е. Гвоздев, Е.В. Агеева, Д.С.Клементьев, О.В. Кругляков // Известия Юго-Западного государственного университета. 2019. № 23(5). С. 8-22. <https://doi.org/10.21869/2223-1560-2019-23-5-8-22>.

СТАН ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ З ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТА БЕЗПЕКИ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Леонов Володимир Іванович,
провідний фахівець
Національний авіаційний університет
м. Київ, Україна

Анотація: в статті розглянуто стан імплементації в законодавство України європейських норм у сфері безпеки та гігієни праці, які ґрунтуються на ризик-орієнтованому підході. Визначено проблеми існуючої системи управління охороною праці та шляхи їх вирішення. Запропоновані шляхи реалізації.

Ключові слова: безпека та гігієна праці, законодавство, охорона праці, ризик, нещасний випадок, економічний механізм.

Вступ. Життя, здоров'я, честь, гідність і безпека людини визнаються Конституцією України найвищою соціальною цінністю [1].

Забезпечення конституційних прав громадян України на безпечні і здорові умови праці, соціальний захист здійснюється, в першу чергу, через формування державної політики у сфері охорони праці. Основні принципи державної політики у сфері охорони праці визначені в діючому законодавстві України, базовим нормативно-правовим документом якого є Закон України “Про охорону праці” [2]. Як відмічається фахівцями з безпеки та гігієни праці Європейського Союзу (ЄС) і Канади, прийнятий у 1992 Закон України “Про охорону праці” орієнтував законодавство у сфері охорони праці на правове регулювання питань захисту інтересів громадян, що дозволило розробити і впровадити дієву систему безпеки та гігієни праці, яка на той час відповідала стану суспільних відносин [3, с.195]. Проте, аналіз проведений ними свідчить, що загальнодержавна система охорони праці, яка побудована відповідно до

цього законодавства, не задовольняє сучасні потреби суспільних відносин, а система управління охороною праці не позбулася командно-адміністративних ознак. В умовах ринкових відносин між об'єктами господарювання, постійної зміни та впровадження сучасних технологій виробництва така система управління охороною праці є застарілою. Вона позбавлена гнучкості та можливості ефективно враховувати особливості окремого підприємства. Існуюча система охорони праці хоча і спрямована на запобігання загальновідомим ризикам на виробництві для попередження травматизму і профзахворюванням, але вона не передбачає суттєвого аналізу цих ризиків. В умовах постійної зміни технологічних процесів змінюються і передумови виникнення ризиків. Існуюча система охорони праці або не враховує такі зміни передумов, або реагує на них із значним запізненням.

Особливої актуальності адаптації законодавства України до норм ЄС, в тому числі у сфері безпеки та гігієни праці, яка базується на ризик-орієнтований підхід, набуло в наслідок ратифікації Угоди між Україною та ЄС [4]. Станом на 2018 рік Україна ратифікувала 71 конвенцію Міжнародної організації праці (МОП), зокрема 8 фундаментальних конвенцій, 4 пріоритетні конвенції та 59 із 177 технічних конвенцій [3, с.13].

Подальша робота з адаптації національного законодавства у сфері безпеки та гігієни праці здійснюється у рамках програми ЄС-МОП. Протягом 2019 року в національне законодавство імплементовано положення п'яти Директив Ради Європейських співтовариств [5, с.11]. Проте, найбільш складним і важливим завданням щодо адаптації національного законодавства у сфері безпеки та гігієни праці є імплементация Директиви Ради Європейських співтовариств 89/391/ЕЄС від 12 червня 1989 року [3, с.35]. Першим кроком для виконання цього завдання було схвалення Концепції реформування системи управління охороною праці в Україні [6]. Основна мета Концепції полягає у створенні такої національної системи запобігання виробничим ризикам, при якій ефективно реалізуються конституційні права працівників шляхом впровадження в законодавство України економічного механізму. Заохочуючи

роботодавця систематично удосконалювати заходи з безпеки та гігієни праці на виробництві цей механізм сприятиме зниженню ризику життю і здоров'ю працівників. Така система управління безпекою та гігієною праці ґрунтується на ризик-орієнтованому підході. Відповідно до Плану заходів щодо реалізації Концепції реформування системи управління охороною праці в Україні [6] фахівцями Федерації профспілок України та членами Спільного представницького органу об'єднання профспілок було розглянуто проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження ризикоорієнтованого підходу у сфері безпеки та гігієни праці”, який підготувало Міністерство соціальної політики. За результатами обговорення фахівці висловили свої заперечення. Наразі опрацювання вказаного законопроекту тимчасово припинено [5, с.13]. Таким чином, імплементація європейських норм у сфері безпеки та гігієни праці у законодавство України уповільнилась. Причина такої зупинки у виконанні Плану заходів полягає у відсутності дієвого економічного заохочення для роботодавця до додаткового фінансування заходів охорони праці. Крім того, у роботодавця відсутній механізм, за допомогою якого він може довести органам державного нагляду, що за результатом запроваджених на виробництві заходів його підприємство може перейти з категорії високого ступеня ризику до категорії з меншим ступенем ризику.

Як свідчать статистичні дані, протягом 2019 року на підприємствах з високим ступенем ризику сталося 184 нещасних випадки зі смертельним наслідком (34 відсотка від загальної кількості таких випадків), в той час, коли на підприємствах з середнім ступенем ризику сталося 193 нещасних випадки зі смертельним наслідком (46 відсотків) [7, с.3]. Здійснюючи порівняння можна сказати, що кількість нещасних випадків зі смертельним наслідком залежить від кількості працівників, які потенційно можуть потрапити у нещасний випадок. А з іншого боку, можна припустити, що на підприємствах з високим ступенем ризику керівництвом запроваджено додаткові заходи з безпеки та гігієни праці, які зменшили реальні ризики на виробництві. Аналіз нещасних

випадків в Україні свідчить, що останніми роками зростає кількість нещасних випадків зі смертельним наслідком [7, с.3]. Підтвердженням такої тенденції є статистичні дані щодо виробничого травматизму, у тому числі зі смертельними наслідками за 2020 рік [8, с.11]. Так у 2020 році у порівнянні з 2019 роком виробничий травматизм в Україні збільшився на 58 відсотків, у тому числі зі смертельним наслідком на 55 відсотків. Важливо підкреслити, що причиною нещасних випадків зі смертельним наслідком у 49 відсотках випадків стали організаційні причини, а у 45 відсотках випадків загибелі працівників були психофізіологічні причини [8, с.12]. Що може свідчити про не врахування системою охорони праці окремого підприємства реальних і потенційних ризиків для життя і здоров'я працівників.

Таким чином, на підставі викладеного вище можна зробити наступний висновок:

1. Існуюча система охорони праці в Україні не відповідає сучасним відносинам між об'єктами господарювання і принципам формування системи безпеки та гігієни праці в провідних країнах світу.
2. Імплементация в національне законодавство норм Європейського Союзу у сферу безпеки та гігієни праці уповільнилась.
3. Відсутній механізм заохочення роботодавця до впровадження рішень для зниження рівня ризиків життю і здоров'ю працівника.

Для вирішення вказаних проблем пропонується:

- запропонувати ефективний механізм заохочення роботодавця до постійного удосконалення системи безпеки та гігієни праці на підприємстві;
- змінити принципи визначення ступеня ризику для підприємства;
- визначити умови за яких підприємство може бути віднесено до підприємства з меншим ступенем ризику;
- розробити алгоритм переходу системи управління охороною праці конкретного підприємства до системи безпеки та гігієни праці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 14.
2. Закон України “Про охорону праці”. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 49, ст.668.
3. Національний профіль з безпеки та гігієни праці Україна. Авторське право. Міжнародна організація праці 2018 рік. Режим доступу https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/meetingdocument/wcms_627040.pdf.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний вісник України від 26.09.2014, № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125.
5. Інформація про участь ФПУ у моніторингу реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і адаптації національного законодавства до законодавства ЄС у 2018-2020 роки. Режим доступу <https://www.morop.kr.ua/lyst-90-vid-07-04-2020r>.
6. Розпорядження КМУ № 989-р Про схвалення Концепції реформування системи управління охороною праці в Україні та затвердження прану заходів щодо їх реалізації. Урядовий кур’єр від 18.12.2018 №239.
7. Аналіз стану охорони праці в Україні за 2019 рік. Опара Н.М., к.с.-г.н., доцент кафедри БЖД Полтавського ДАУ. Режим доступу <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/9456>.
8. Інформаційно-аналітична довідка “Про стан охорони праці в Україні у 2020 році та пріоритетні напрями роботи у 2021 році”. Режим доступу <https://dsp.gov.ua/uploads/2021/02/informacijno-analitychna-dovidka.doc>.

ШЛЯХИ ЗНИЖЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ВИТРАТ НА РОБОТУ ЗЕРНООЧИСНИХ МАШИН

Лузан Петро Григорович,

к.т.н., доцент

Лузан Олена Романівна,

к.т.н., ст. викл.

Лещик Андрій Віталійович

Здобувач вищої освіти

Центральноукраїнський національний технічний університет
м. Кропивницький, Україна

Анотація: Метою роботи є пошук шляхів зниження енергетичних витрат на роботу зерноочисних машин з традиційними плоскими решетами. У роботі встановлено, що недоліками традиційних решіт зерноочисних машин є їх забивання під час роботи і для їх очищення встановлюються спеціальні пристрої, на роботу яких витрачається енергія. Один із напрямів рішення проблеми самоочищення решіт полягає у використанні плоских самоочисних пруткових решіт з нескінченими щілинами, ширина яких збільшується в напрямку руху оброблюваного матеріалу.

Ключові слова: зерноочисна машина, пруткове решето, сепаратор, зерно

У 2021 році Україна перевищила свій прогноз і завершила збір зернових, зернобобових та олійних культур рекордом у понад 106 млн. тонн [1, 2]. Як написав Міністр аграрної політики та продовольства України Роман Лещенко - це абсолютний максимум за всю історію нашої держави [3]. За такого великого врожаю перед виробниками сільськогосподарської продукції гостро постає питання його зберігання та переробки. Враховуючи різноманітність сільськогосподарських культур, що вирощуються в господарствах України, науковцями розроблено, а машинобудівниками виготовлено та впроваджено у виробництво десятки різновидів зерноочисних машин, які в повній мірі

вирішують питання підготовки врожаю до зберігання. Однак, зростання вартості енергетичних ресурсів для забезпечення їх роботи суттєво підвищує собівартість виробництва зерна і її зниження можливо досягти тільки використанням машин з низькими показниками енергоспоживання [4].

Метою роботи є пошук шляхів зниження енергетичних витрат на роботу зерноочисних машин з традиційними плоскими решетами. Решето це один із головних робочих органів сучасних зерноочисних машин, що використовуються в різних галузях виробництва і переробки зернових матеріалів. Для визначення перспективного напрямку їх вдосконалення і розробки з метою зниження енергетичних витрат, розглянемо технологічні процеси роботи типової зерноочисної машини, на які витрачається енергія, (рис. 1).

I	Транспортування зерна до завантажувального пристрою
II	Розподілення зерна по ширині решета
III	Переміщення зерна по решітчастій поверхні. 1. Орієнтування часток зерна відносно щілин 2. Проходження зерна крізь щілини решета 3. Очищення решета від зерна, яке застрягло в щілинах
IV	Відведення фракцій очищеного зерна

Рис. 1. Технологічні процеси роботи типової зерноочисної машини, на які витрачається енергія

Якщо проаналізувати III етап роботи типової зерноочисної машини, то задачі 1-2 майже повністю можна вирішити використанням традиційних решіт, які на сьогодні розроблено і впроваджено у виробництво. Неповністю вирішеною залишається проблема очищення решіт від зерен, що мають розміри близькі до розмірів щілин решета і застрягають в них, для чого встановлюють додаткові пристрої, які збільшують витрати енергії та підвищують матеріалоємність машини в цілому.

Один із шляхів вирішення проблеми зниження енергетичних витрат на очищення решіт полягає у використанні решіт з нескінченими щілинами, ширина яких збільшується в напрямку руху оброблюваного матеріалу. Використання таких решіт в зерноочисних машинах дало можливість створити умови, коли відбувається самоочищення решета і частки з розмірами близькими до розмірів щілин решета не заклинюють в ньому [5]. Однак, складність виготовлення і невисока продуктивність розділення матеріалів, не дозволили широко впровадити їх у виробництво.

Більш перспективною, на наш погляд, є конструкція решета розробленого на кафедрі сільськогосподарського машинобудування Центральноукраїнського національного технічного університету [6].

Для усунення таких недоліків було запропоноване решето (рис. 2) виконане з набору повздовжніх прутків у вигляді декількох каскадів, між якими утворюються щілини, що розширюються у бік руху оброблюваного матеріалу і відрізняється тим, що розширення щілин у бік руху оброблюваного матеріалу створюється розхилом прутків зігнутих в кінцевій частині а величина збільшення щілини обмежується та не перевищує величини класового проміжку для певної культури.

Решето складається із декількох каскадів створених повздовжніми прутками 1, 2 зігнутих у кінцевій частині *B*, і скріплених між собою осями 1, 2, 3 з калібруючими шайбами 4.

Завдяки тому, що прутки зігнуті в кінцевій частині, вони під дією зернового потоку переміщуються один відносно одного, при цьому ширина щілини в кінцевій частині змінюється а величина розширення *L* обмежується відповідними осями не більше заданої величини.

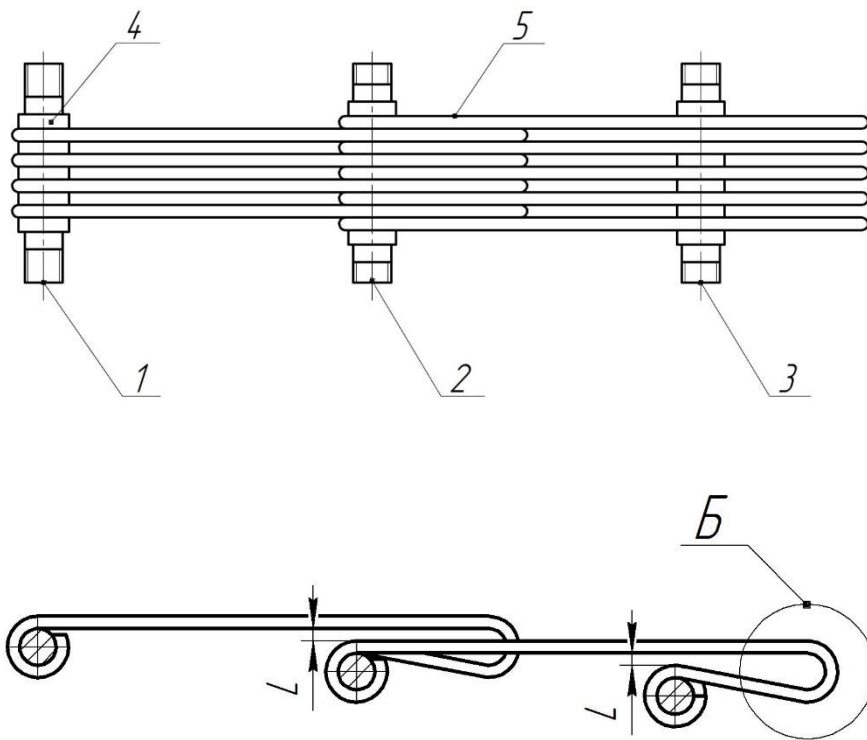


Рис. 2. Запропоноване плоске самоочисне пруткове решето: 1, 2, 3 – осі; 4 – калібрувальні шайби; 5 – прутки

Працює решето наступним чином. Матеріал, що розділяється поступає на решето, де його частинки з розмірами меншими за розміри щілин, проходять крізь них, і далі рухається на наступні каскади де виділяються наступні частинки, відповідно до розмірів щілин. Частинки, які не виділилися на решеті, сходять з нього. Під дією ваги оброблюваного матеріалу повздовжні прутки, з яких складається решето, хаотично прогинаються в місці згину *Б*, завдяки чому його щілини розширюються в напрямку руху матеріалу і воно самоочищається.

Запропонована конструкція решета має такі переваги перед існуючими:

- спрощується конструкція та металоємність зерноочисних та інших подібних машин створених на їх основі;
- можливість застосування решіт даної конструкції в традиційних зерноочисних машинах без їх суттєвого переобладнання;
- підвищується якість розділення матеріалів, що розділяються.

Випробування показали, що матеріалоємність зерноочисних машин,

створених на основі таких рішень зменшується на 10-12 % порівняно з існуючими машинами, а якість розділення на фракції підвищується на 14-16 %.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Україна збрала історичний максимум зерна: що стоїть за рекордом? Радіо свобода: веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-vrozhay-zerno-tsiny-fermery-kytay/31497112.html> (дата звернення 12.01.2022).

2. Аграрії збрали рекордний урожай зерна – МінАП Аналітичний портал «Слово і діло»: веб-сайт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/03/novyna/-suspilstvo/ahrariyi-zibraly-rekordnyj-urozhaj-zerna-minap> (дата звернення 12.01.2022).

3. 106 млн. тонн: В Україні збрано рекордний врожай зернових, зернобобових та олійних культур, Роман Лещенко. Міністерство аграрної політики та продовольства України: веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/news/106-mln-tonn-v-ukrayini-zibrano-rekordnij-vrozhaj-zernovih-zernobobovih-ta-olijnih-kultur-roman-leshchenko> (дата звернення 12.01.2022).

4. Сало В.М., Лузан П.Г., Богатирьов Д.В. Технічне забезпечення підготовки зерна до зберігання: монографія. Кіровоград: СПД Лисенко В.Ф., 2014. 148 с.

5. Авдеев Н.Е. Принципы построения модели идеального сепаратора. Докл. ВАСХНИЛ. 1978. №11. С. 38-40.

6. Решето: пат. на корисну модель 138274 Україна: МПК В07В 13/07. №u 2019 04666; заявл. 02.05.2019; опубл. 25.11.20.

ВИДОБУВАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ БІОМЕТАНУ

Семенова Олена Іванівна

к.т.н., доцент

Ясінська Валерія Олександрівна

магістр

Онофрієнко Анатолій Іванович

студент

Національний університет харчових технологій
м. Київ, Україна

Анотація: Біометан – це майже чистий метан, що видобувається шляхом спеціальної обробки біогазу або методом газифікації твердої біомаси. Вміст метану у ньому становить 95-98%. Оброблений біометан ідентичний природному газу, тому його можна транспортувати та використовувати одними і тими ж способами. Біометан має переваги природного газу, залишаючись при цьому вуглецево нейтральним. Він є одним із найекологічніших та найперспективніших сучасних видів видобутку альтернативної енергії.

Ключові слова: біометан, зброджування, альтернативні джерела енергії, екологізація, біопаливо, стічні води, буряковий жом, метантенк, біомаса.

Питання екології досить гостро стоїть у двадцять першому столітті. Наша планета потерпає від різноманітних екологічних проблем та катастроф. На ситуацію досить суттєво впливає енергетика. Оскільки людське населення Землі постійно зростає, зростає й потреба у ресурсах та енергії. Впродовж довгого періоду для видобутку енергії використовувалися в основному вичерпні джерела енергії, такі як вугілля, природний газ тощо. Це завжди супроводжувалося негативними наслідками для навколишнього середовища. Останнім часом більшість держав все більше і більше надають увагу цій проблемі. Вирішенням цієї проблеми є використання альтернативних джерел енергії. Одним із таких є видобування біометану.

Під поняттям «біометан» мається на увазі оброблений сирий біогаз, який після обробки (сушіння, видалення вуглекислого газу та десульфурізація) має ті ж властивості горіння, що й природний газ, і може подаватися до мережі природного газу.

Біометан, який виробляється в інших країнах, робить важливий внесок в енергетичний перехід. Біометан може використовуватися досить гнучко, надійно і може зберігатися протягом тривалого проміжку часу.

У транспортному секторі біометан є однією з найбільш екологічно чистих та економічно ефективних альтернатив традиційним двигунам внутрішнього згоряння та електроавтомобілям.

З хімічної точки зору, біометан ідентичний природному газу, а тому може і подається в мережу природного газу в низці країн. Біометан – це ще один варіант застосування біогазу там, де є потреба в енергетичних ресурсах. Так, біометан можна використовувати не тільки для виробництва електричної та теплової енергії, але і як паливо.

На даний момент в Україні немає жодної біогазової станції, яка виробляє біометан, але ця технологія дуже перспективна і широко застосовується у низці країн. Переробка біогазу в біометану потребує технічних і енергетичних витрат.

Виробництво біометану має сенс, наприклад, при недостатній кількості споживачів енергії, що виробляється на місці розташування біогазової станції. У такому разі виробник біометану може на договірних умовах реалізовувати продукт через дилерів нафтопродуктів або операторів АЗС. Для цього не потрібне безпосереднє фізичне сусідство із заправною станцією, оскільки оператор АЗС отримує природний газ із мережі, але оплата йде виробнику біометану, який подає відповідну кількість біометану [1, с. 29].

Розвиток виробництва біогазу (з якого в майбутньому можна виробити біометан) набирає обертів. 21 жовтня 2021 року було ухвалено Закон України про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку виробництва біометану. У Законі України "Про альтернативні види палива" з'явилися нові терміни, а саме "гарантія походження біометану" та "сертифікат походження

біометану" - документи, сформовані за допомогою реєстру біометану. Були додані «Реєстр біометану» «Порядок формування, передачі, розподілу та анулювання гарантії походження біометану». Закон закладає фундамент для виробництва, використання біометану, а також його експорту до країн ЄС. Створення реєстру біометану має на меті підтвердження гарантії походження біометану та початку співпраці з подібними реєстрами країн ЄС, включаючи його продаж. Станом на 9 листопада 2021 року Держенергоефективність працює над розробкою Порядку функціонування реєстру біометану.

Перевагами біометану над біогазом є:

- вища концентрація «чистого» метану (95-98% проти 50-55%);
- частково вирішує питання переробки відходів та сприяє підвищенню рівня виробництва добрив, а також забезпечує рециркуляцію поживних речовин у сільськогосподарські угіддя;
- біометан є аналогом природного газу. У свою чергу Україна має розвинену мережу газорозподільних мереж, що дає можливість виробникам біометану підключитися до газових мереж у більшості місць України без значної їх модернізації;
- можливість використання як палива (вказано у вищезгаданому Законі), що дозволяє знизити рівень забруднення повітря (особливо парникових газів) у містах, що у свою чергу сприяє впровадженню декарбонізації в країні;
- біометан (700 дол./1000 м³) коштує дешевше за «зелений» водень (6-7 дол./кг) майже втричі [2, с. 32].

Щодо країн ЄС - лідера з виробництва біометану у світі. Станом на вересень 2021 року виробництво біометану у 2019 році зросло на 16% порівняно з 2018 роком та існує вже у 18 країнах. За темпами розвитку лідирують такі країни, як Франція, Нідерланди, Данія та Італія, проте Німеччина посідає перше місце - скорочення парникових газів у 2020 році досягло 6% (у 2017 році – 4%). У країні є такі технологічні варіанти виробництва біометану, як мембранні технології, очищення водою під тиском, адсорбція коливання тиску, криогенні технології тощо.

Країни ЄС дедалі частіше використовують біогаз. У Німеччині, наприклад, 88% виробленого біометану використовується на ТЕЦ для виробництва електроенергії і тепла, 5% — для тепlopостачання і близько 5% на транспорті. Приблизно 10% виробленого у Європі біометану використовується у якості моторного палива, перш за все в таких країнах, як Швеція, Німеччина, Фінляндія, Швейцарія, Ісландія. Біометан можна використовувати у всіх двигунах, що працюють на природному газі.

Оцінюючи сучасний стан, Україна може конкурувати з будь-якою країною у виробництві біометану, може запропонувати найдешевшу сировину для виробництва біометану, оскільки має найбільшу в Європі площу сільськогосподарських угідь і, відповідно, один із найкращих у світі потенціалів сільськогосподарської сировини виробництва біометану. Інвестиції у біометанові установки та інвестиції у біогазові установки з виробництвом електроенергії майже ідентичні. Як зазначає Держенергоефективність, ухвалений законопроект також дозволить скоротити імпорт природного газу та сприяти розвитку внутрішнього енергетичного ринку [3, с. 112].

Для отримання біогазу, з якого виготовляють біометан, використовують широкий спектр різноманітних відходів: буряковий жом, меляса, барда, гній, стічні води та тверді відходи харчових підприємств, відходи тваринництва тощо. У табл. 1 та табл. 2 наведено склад отриманого біогазу та біометану з різних субстратів.

Буряковий жом є одним із найбільш використовуваних субстратів для видобутку біометану. Він є побічним продуктом бурякоцукрового виробництва, який має високу кормову цінність. 100 кг свіжого бурякового жому з вмістом 15% сухих речовин еквівалентні 16 кормовим одиницям (за 1 кормову одиницю приймається 1 кг вівса з вмістом 75 г білка, який переробляється). Буряковий жом містить крім безазотистих, легко засвоюваних речовин, лізин і треонін - найбільш дефіцитні в зерновій сировині, амінокислоти, вітамін С, білок. Буряковий жом представляє із себе вилужену бурячну стружку, майже повністю позбавлену цукру. До складу бурякового жому входять пектинові

речовини, клітковина, геміцелюлоза. Є також невелика кількість білків, мінеральних речовин і цукру. Вивантажений з жомових пресів цукрового заводу буряковий жом скидають в силососховище, накривають ПВХ-мембраною або плівкою і під впливом мікроорганізмів, які потрапили в нього заквашується. Якщо буряковий жом не захищений від доступу повітря і атмосферних опадів, то він поступово псується, в ньому розвиваються небажані маслянокислі і гнильні бактерії, що призводять до великих втрат поживних речовин і погіршення якості. До складу бурякового жому входять (% до загальної маси): пектинових речовин - 48-50, целюлози - 22-25, геміцелюлози - 21-23, азотистих речовин - 1,8-2,5, золи - 0,8-1,3 , цукру - 0,15-0,20 [4, с.330].

Таблиця 1

Склад біогазу з різних субстратів

День	Сума ОР т/добу	Біогаз, м ³ /добу	СН ₄ , %	СО ₂ , %	О ₂ , %
День 1	93,8	48 267	54,6	37,7	1,7
День 2	91,9	45 402	51,5	36,8	2,1
День 3	87,0	57 474	52,1	37,2	2
День 4	86,2	51 362	52	36,9	1,8
День 5	99,2	47 802	51,5	40,3	1,6
День 6	94,3	55 086	50,3	39,9	1,6
День 7	90,2	50 737	52,4	35	1,5
День 8	91,8	53 479	52,8	35,7	1,4
День 9	91,2	55 940	51,3	41	0,7
День 10	80,4	48 126	52,6	40,1	0,9
День 11	100,4	35 705	53,8	38,3	1,1
День 12	104,2	39 520	52,7	40,5	0,8
День 13	109,4	41 099	50,8	43	0,9
День 14	88,5	54 010	53,6	40,6	0,8
День 15	79,1	45 726	53,3	40,6	0,8

За даними табл. 1 було складено графік (рис. 1) по складу біогазу.

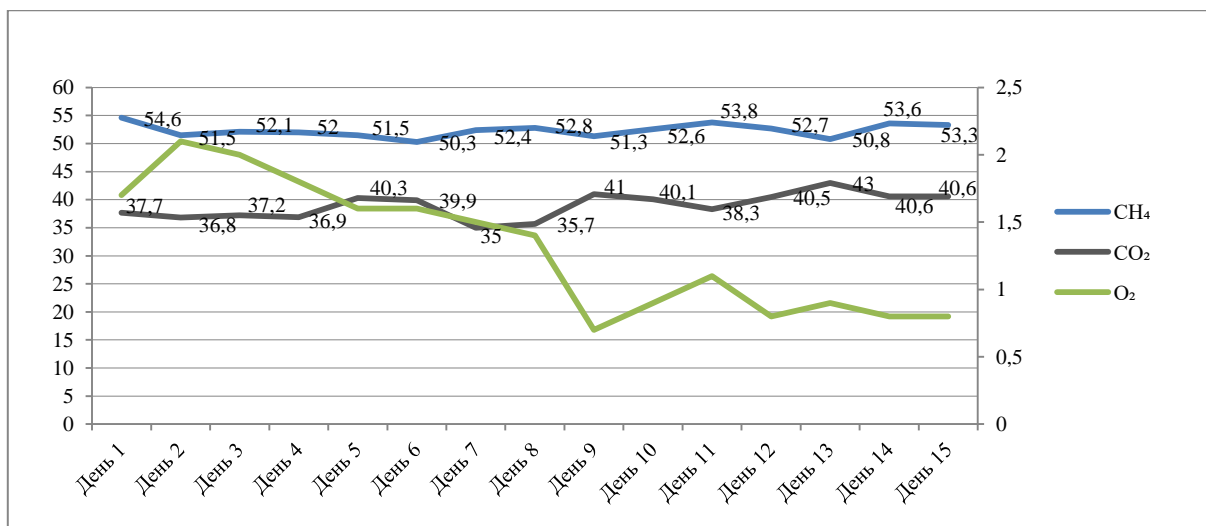


Рис. 1. Склад біогазу, %

Таблиця 2

Вихід біометану з різних субстратів

День	Гній ОР, т/добу	Барда ОР, т/добу	Жом ОР, т/добу	Сума ОР, т/добу	Біометан, м ³ /добу	t,°C	pH
День 1	74,5	10,1	9,1	93,8	26 354	40	6,8
День 2	78,8	8,6	4,5	91,9	23 382	40	6,3
День 3	68,7	9,6	8,7	87,0	29 944	41	6
День 4	71,6	10,3	4,3	86,2	26 708	42	6,1
День 5	76,9	8,6	13,7	99,2	24 618	42	6,6
День 6	69,2	10,0	15,1	94,3	27 708	43	6,4
День 7	61,6	12,0	16,6	90,2	26 586	43	6,4
День 8	69,0	8,7	14,1	91,8	28 237	43	6,6
День 9	46,9	9,6	34,7	91,2	28 697	40	6,4
День 10	56,9	3,9	19,7	80,4	25 314	41	4,6
День 11	62,6	5,5	32,3	100,4	19 209	41	3,9
День 12	95,8	8,4	0,0	104,2	20 827	42	4,7
День 13	104,5	5,0	0,0	109,4	20 878	42	6,8
День 14	69,9	10,3	8,3	88,5	28 949	41	6,5
День 15	62,1	11,0	5,9	79,1	24 372	42	6,8

За даними табл. 2 було складено графік (рис. 2) по кількості органічної сировини і виходу біометану.

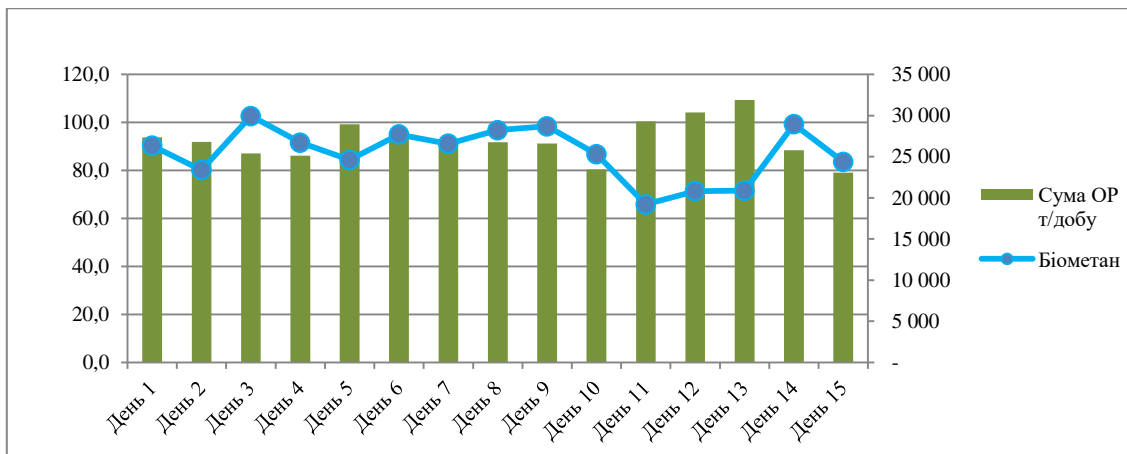


Рис. 2. Кількість органічної сировини та біометану, м³/добу

Підсумовуючи все вищезгадане, можна зробити наступний висновок: розвиток біометану дозволить отримати альтернативне джерело енергії за рахунок відходів та вторинних продуктів виробництва, використати біометан замість природного газу для виробництва теплової та електричної енергії, а також як паливо для транспорту та сировину для хімічної індустрії, що допоможе покращити екологічну ситуацію в країні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кучерук П.П., Матвеев Ю.Б., Ходаківська Т.В., Грабовський М.Б. Перспективи виробництва біогазу з сумішшю гнойових відходів тваринництва та рослинної сировини в Україні // Пром. теплотехніка. – 2013. – 35, № 1. – С. 113.
2. Артемчук В.І. Контроль виходу метану у біоенергетичному виробництві / О. В. Довга, В. В. Юник // Вісник Хмельницького національного університету, серія «Технічні науки». – 2020. – №5. – С. 148.
3. Біопалива (технології, машини і обладнання) /В.О. Дубровін, М.О. Корчемний, І.П. Масло, О. Шептицький, А. Рожковський, З. Пасторек, А. Гжибек, П. Євич, Т. Амон, В.В. Криворучко – К.: ЦТІ «Енергетика і електрифікація», 2004. – 137 с.
4. Альтернативна енергетика: навч. посіб. / М.Д. Мельничук, В.О. Дубровін, В.Г. Мироненко, І.П. Григорюк, В.М. Поліщук, Г.А. Голуб, В.С. Таргоня, С.В. Драгнєв, І.В. Свистунова, С.М. Кухарець. – К: «Аграр Медіа Груп», 2011. – 612 с.

ВПЛИВ ТОНУВАННЯ АВТОМОБІЛЬНОГО СКЛА НА БЕЗПЕКУ РУХУ

Тарасенко Олександр Віталійович

Харченко Тамара Володимирівна

Лебідь Ганна Олександрівна

старші викладачі

Матвієнко Анастасія Анатоліївна,

Лескова Тетяна Олегівна

студенти

Національний університет «Запорізька політехніка»

Запоріжжя, Україна

Анотація: В роботі розглядаються питання тонування автомобільного скла, дозволена ступінь тонування скла, визначається відсоток водіїв – порушників вимог нормативів та причини такого явища. Також розглядаються пропозиції щодо зниження кількості порушень з боку водіїв приватних транспортних засобів.

Ключові слова: тонування автомобільного скла, учасники дорожнього руху, безпека дорожнього руху, статистика дорожньо-транспортних пригод.

Вступ./Introduction. У наш час все більше автомобілістів тонують скло свого транспортного засобу. Це робить салон автомобіля захищеним від зовнішнього світу, дещо затримує ультрафіолетові та інфрачервоні випромінювання та робить сам засіб пересування візуально привабливим. Але не всі водії дотримуються норм та правил тонування, і це нерідко призводить до неприємних ситуацій: штрафи, проблеми з поліцією або, навіть, дорожньо-транспортні пригоди.

Мета роботи./Aim. Дослідження стану дотримання водіями транспортних засобів індивідуального використання вимог нормативів щодо тонування автомобільного скла представляє інтерес для визначення фактору впливу на стан аварійності на автомобільних дорогах України.

Матеріали і методи./ Materials and methods. Тонування автомобільного скла – це зміна кольорових та відбиваючих властивостей вікон автомобіля. Як правило, тонування використовують для отримання сонцезахисного ефекту та для економії палива на роботу кондиціонера, оскільки таким чином витрачається значно менше енергії для підтримання комфортних умов у салоні [1].

Тонування скла також надає презентабельного зовнішнього вигляду автомобілю, підкреслює його красу та індивідуальність, робить його більш привабливим. Також тонування захищає водія та пасажирів від занадто яскравого сонця, приховує від сторонніх очей салон машини, запобігає вигоранню деталей інтер'єру та зменшує нагрівання салону в спекотний день [2].

Спробуємо розібратися, який же ступінь затемнення скла автомобіля вважається допустимим за українськими нормами. Для початку звернемось до Правил дорожнього руху (ПДР) України [3]. Примітка до підпункту 31.4.7 має наступний зміст:

“На верхній частині вітрового скла автомобілів та автобусів можуть бути закріплені прозорі кольорові плівки. Дозволяється застосовувати тоноване скло (крім дзеркального), світлопропускання якого відповідає вимогам ГОСТ 5727-88 [4]. Дозволяється застосовувати занавіски на бокові вікна автобусів”.

Згідно із цим ГОСТом світлопропускання скла, що забезпечує видимість для водія, має бути не менше:

– 75% – для вітрового скла (це таке скло, що застосовуються для застосування переднього перерізу транспортних засобів);

– 70% – для скла, яке не є вітровим, що входить до поля огляду водія, яке визначає передню оглядовість;

– на заднє скло не можна наносити дзеркальну плівку;

– на вітровому склі можна клеїти сонцезахисну смужку (до 14 см);

- світлопропускання іншого скла, яке не є вітровими, не нормується (рис.1) [1; 4; 6].



Рис. 1. Дозволений ступінь світлопропускання

Є декілька видів тонувальних плівок:

- металізована (з тонким напиленням алюмінію – довго не вигорає, захищає від сонця, але негативно впливає на роботу мобільного зв'язку у салоні);
- кольорова (створює ефект фарбування скла, важливо, щоб для водія не спотворювалися кольори із салону);
- з переходом кольору (скло здається різнобарвним, допомагає від відблисків, зберігає оглядовість);
- плівка, яка знімається (самостійно можна знімати та клеїти назад);
- атермальна (завжди проходить перевірки відповідності нормативам, захищає від сонця);
- карбонова [7;8].

На які ж небезпеки наражає себе водій автомобіля у разі ненормованого тонування скла? Багато водіїв, замовляючи послугу по тонуванню, роблять серйозні помилки, бо якщо не дотримуватися ГОСТу, то таке тонування:

1. Буде погіршувати видимість у темний час доби і при поганих погодних умовах;
2. Ускладнить огляд водіям сусідніх автомобілів у поворотах і на пішохідних переходах;

3. Покриття з дзеркальним ефектом, особливо вночі, можуть засліплювати водіїв [5].

При "подвійному" тонуванні не виключені внутрішні відображення, коли, наприклад, в лівому бічному склі ви можете побачити відображення автомобіля, що випереджає вас справа.

Є й суто технічні проблеми, пов'язані з тонуванням. Наприклад, металізована плівка погіршує сигнал мобільного зв'язку і GPS. Окрему увагу потрібно звернути також на датчики світла і дощу, які встановлюються у верхній частині лобового скла. Щоб вони працювали коректно, тонувати їх не можна [9].

Результати і обговорення./Results and discussion. Авторами роботи проводились дослідження щодо кількості водіїв транспортних засобів, які експлуатують свої транспортні засоби з тонуванням скла, що перевищують нормативні параметри. Спостереження відбувались в м. Запоріжжі на проспекті Соборному у будній день з 10 до 11 години ранку в напрямку центральної частини міста. Згідно результатів спостережень, 26,45% легкових автомобілів експлуатуються з порушенням п. 31.4.7 ПДР України.

Причому, глибоке тонування вітрового або переднього бокового скла автомобілів небезпечно впливає на видимість водієм потенційних перешкод для руху транспортного засобу, таких як пішоходи, велосипедисти, малогабаритні транспортні засоби, особливо в сутінках, похмуру погоду під час осінньо - зимовому періоду.

Вивчення статистики дорожньо-транспортних пригод на автомобільних дорогах України за часом доби за 2019–2020 р.р. [10] свідчить про зростання кількості пригод в порівнянні з минулим періодом, особливо в години сутінок, коли погіршується видимість транспортних засобів, пішоходів та інших учасників дорожнього руху (рис. 2). Проаналізував статистичні дані за часом скоєння, робимо висновок, що більшість пригод відбувається у вечірні години, під час вечірніх сутінок, на які приходиться другий «пік» інтенсивності транспортного потоку.

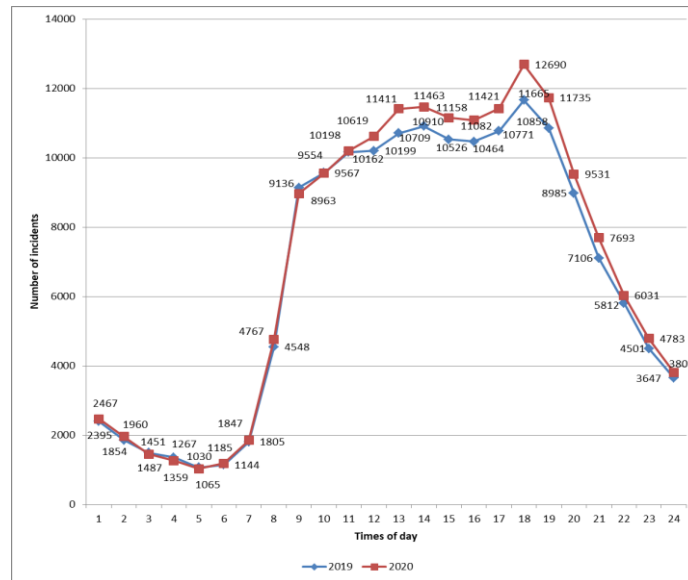


Рис. 2. Порівняння кількості пригод по часам доби

Недисциплінованих водіїв не зупиняє ні зростання рівня небезпеки для учасників дорожнього руху під час керування затонованим автомобілем в сутінках або похмуру погоду, ні загроза отримати покарання у вигляді штрафу. Їх не стримує факт, що згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення, за порушення норм тонування автомобільного скла передбачений штраф 340 грн (ст. 121, ч.1). Повторне протягом року вчинення будь-якого з порушень, передбачених ч.ч.1-3 цієї статті карається позбавленням права керування ТЗ на строк від 3 до 6 місяців або адміністративний арешт на строк від 5 до 10 діб (ст. 121, ч.4) [11].

Перевірка рівня тонування автомобільного скла виконується за допомогою вимірювача світлового коефіцієнта пропускання скла (тауметра).

Однак, згідно підпункту «в» пункту 2.4 ПДР України офіцери поліції не мають права проводити перевірку технічного стану транспортних засобів, які відповідно до законодавства не підлягають обов'язковому технічному контролю (зміни в ПДР від 23.01.2019). Постанова № 46 Кабінету Міністрів України внесла зміни у Правила дорожнього руху, які не дозволяють працівникам дорожньої поліції перевіряти технічний стан транспортних засобів індивідуального використання [12]!

В Україні, нажаль, в теперішній час поліція на законотворчому рівні не має можливості перевірити рівень світлопропускання затонованого скла

автомобіля, який використовується не в комерційних цілях.

В таких обмежених умовах роботи офіцерів дорожньої поліції вказувати на відсутність достатньої кількості об'єктів контролю технічного стану транспортних засобів, стаціонарних або пересувних постів дорожньої поліції, обладнаних приборами для контролю технічного стану автомобілів не має сенсу. Тому що комерційний транспорт як правило має тонування скла, що відповідає діючим нормам. Порушення вимог ПДР дозволяють собі, як правило, тільки недисципліновані водії приватних транспортних засобів.

Висновки./Conclusions. З метою підвищення рівня безпеки дорожнього руху та зниження стану аварійності на автомобільних дорогах України, пропонується:

1. Внести зміни до підпункту «в» пункту 2.4 щодо права офіцерам поліції проводити перевірку технічного стану всіх транспортних засобів, а не тільки тих, які відповідно до законодавства підлягають обов'язковому технічному контролю (зміни в ПДР від 23.01.2019). Щоб виправити юридичний казус, коли офіцери поліції офіційно не мають права перевірити технічний стан приватного транспорту.

2. Запропонувати керівництву Національної поліції України збільшити чисельність особового складу Дорожньої поліції для більш інтенсивного контролю водіїв-порушників вимог ПДР України на автомобільних дорогах країни. Впровадити практику масової перевірки технічного стану ТЗ, особливо тонування вітрового та передніх бокових стекол, які впливають на безпеку дорожнього руху, особливо в години сутінок або в похмуру погоду, осінньо-зимовий період

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Дозволений рівень тонування скла автомобіля [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://xn--h1afceeb4a.xn--j1amh/avtoadvokat/tonuvannja/>

2. Тонування скла автомобіля [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://autoscan.lviv.ua/>

3. Правила дорожнього руху України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://vodiy.ua/pdr/>
4. ГОСТ 5727-88. Скло безпечне для наземного транспорту. Загальні технічні умови [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://vilex.com.ua/2-uncategorised/240-tonirovka-avtomobilya-soglasno-pdd-i-gostu-5727-88.html>
5. Плюси та мінуси тонування скла в авто [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://autonews-ua.info/more.html?id=20963>
6. Штраф за тонування 2021 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://protocol.ua/ua/shtraf_za_tonuvannya_2021_tonovane_sklo_avtomobilya_yak_ne_otrimati_shtraf/
7. Як не можна тонувати стекла автомобіля [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/fea/zaberut-prava-i-oshtrafuyut-yak-i-chomu-ne-mozhna-tonuvati-sklo-mashini.htm>
8. Правила тонування стекол в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://autostate.com.ua/uk/pravila-tonuvannja-stekol-v-ukraini.html>
9. Тонування автомобіля. За і проти [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.vashkivtsi.com/blog/tonuvannya-avtomobilya.html>
10. Статистика дорожньо-транспортних пригод в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/>
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 - 212-24) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page5#n958>
12. Кабінет Міністрів України. Постанова від 23.01.2019 № 46 Про внесення змін до деяких постанов [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/46-2019-%D0%BF#Text>

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

УДК 519.6

THE URGENCY OF THE PROBLEM OF DETECTING ANOMALIES IN TIME SERIES

Gerus Volodymyr
Senior Lecturer
National University
of Water Management and Nature Management
city Rivne, Ukraine

Abstract: In the present days, more and more companies find ways to include anomaly detection as part of their maintenance package. With the increase of computational power, real-time processing and alerting becomes more viable. All of the tech giants, including, but not limited to, Google, Amazon, and Microsoft, are interested in providing the services that could detect or even predict anomalies with great accuracy and zero human interaction..

Keywords: anomaly detection, methods, models, algorithms, functions.

In present days, there is active development still ongoing, and a lot of cutting-edge research is conducted in this field to boost the performance of existing solutions and get an upper hand over the competitors. As more and more companies adopt the Industry 4.0 framework, thousands of new electronic devices are added that are constantly communicating with each other. This requires robust and automatic monitoring systems of sensors attached to the devices, like speed and load of the manufacturing asset.

In the meantime, the number of new devices increases on a daily basis. As

electronic chips get cheaper, the sheer amount of data being sent automatically can overwhelm any human cognitive capabilities. Both industrial and consumer electronics are booming -- things like thermostats, smart doorbells, and quadcopters, as well as data centers and cloud services -- everything streams gigabytes of data to be processed. Typically, the first step is to store data, and that is where most of the companies stop. However, this brings only limited value and does not answer the customer demands of reliable service.

The trend of automatic monitoring and diagnostics is increasing. More and more new software solutions are presented, AWS CloudWatch or GCP DLP to name a few. As competition grows tight, the demand for new and efficient anomaly detection algorithms grows. Another point in favor of new developments is that “one-size-fits-all” solutions are limited in their performance. To build a more robust solution, one needs to have domain knowledge to be able to include important information and assumptions about real-world practices into the model structure.

Anomalies, their detection and application

One of the most recent software solutions is Amazon Lookout. It is designed to detect abnormal equipment behavior and enable predictive maintenance to take action before machine failure occurs and avoid unplanned downtime. By defining data streaming pipelines, the system automatically trains Machine Learning models on customers data, and then deploys the best models for real-time inference. According to the documentation, the system is capable of analyzing up to 300 sensors per model from a broad range of industrial machinery such as wind turbines, compressors, and generators to provide a real time health assessment of the user's equipment.

One of Amazon customers that use Amazon Lookout service is Siemens Energy. Here is the quote of Amogh Bhonde, Sr. Vice President of Digital Solutions:

“Siemens Energy works with our customers to improve performance, reliability, and safety through our existing business lines enhanced with digital service solutions. Digitalization is a key driver for a sustainable energy future. With Amazon Lookout for Equipment, we see an opportunity to combine AWS machine learning with Siemens Energy subject matter expertise to give improved visibility

into the systems and equipment across the entirety of a customer's operation. Amazon Lookout for Equipment's automated machine learning workflow makes it easy to build and deploy models across a variety of assets types with no data science knowledge required. Siemens Energy values AWS as a trusted partner accelerating our continued development of the Omnivise suite of digital solutions.”

Existing methods for anomaly detection Anomaly detection algorithms can be grouped by the approach:

- Proximity-based
- Statistics-based
 - Parametric, where we make an assumption about the form of probability distribution function. Examples include Gaussian Mixture Model, or Poisson process for time series data
 - Non-parametric, where we don't make assumptions about data distribution, instead modeling it with non-parametric methods, like Empirical Cumulative Density Function (ECDF) used in COPOD or Kernel Density Estimation algorithm.
- Modeling-based
 - One-class SVM [1]
 - Clustering using KMeans or MeanShift
 - Neural Networks architectures like Autoencoder or DeepAnT
 - Ensembles of weak learners, like Isolation Forest

In this work we provide an overview of existing solutions in the anomaly detection as applied in the predictive maintenance domain. We need to mention that open-source end-to-end solutions are not existing at the moment of writing. If we narrow down our interest to anomaly detection algorithms, one of the most extensive and up-to-date libraries in Python is pyod [2]. scikit-learn [3] is another library that can be used for anomaly detection. Although it contains a limited number of relevant algorithms, it provides a consistent interface to a multitude of algorithms, which became de-facto standard.

If we look for proprietary solutions, most of the cloud platforms provide

similar functionality, including event-based computation, distributed machine learning, and real-time inference.

- Amazon Lookout for Equipment analyzes the data from the sensors on your equipment (e.g. pressure in a generator, flow rate of a compressor, revolutions per minute of fans), to automatically train a machine learning model based on just your data, for your equipment – with no Machine Learning expertise required. Lookout for Equipment uses your unique Machine Learning model to analyze incoming sensor data in real-time and accurately identify early warning signs that could lead to machine failures. This means you can detect equipment abnormalities with speed and precision, quickly diagnose issues, take action to reduce expensive downtime, and reduce false alerts.

- Microsoft Azure cloud platform provides templates and various use-cases of successful application of predictive maintenance for others to build on. They claim that they were successfully able to predict flight delay or cancellations due to mechanical problems by analyzing sensor data of the flight vehicle, as well as historical records of failures.

- Google Cloud Platform has the same techniques in their portfolio to provide fast and accurate predictive maintenance. By utilizing Cloud Machine Learning, DataFlow, and Cloud Pub/Sub, they were able to process streaming data and provide a real-time insight engine for their customer use-case.

Main problems in anomaly detection

Although the domain attracted more community interest over the years, there are many problems that often restrain applications from being successful. Some of the problems are common to the entire field of machine learning, others are specific to anomaly detection.

Firstly, the data must be available, both historical records and capacity for real-time streaming. Data is a cornerstone of any successful application. This can incur substantial upfront cost from the business perspective. Up until recently, some companies were more conservative with regards to innovation, especially in the manufacturing domain. In some industries, the equipment can be located in remote

environments, with low-speed internet connection, which requires additional work on the algorithmic side to do offline, batch processing. In other applications, edge computing might be required.

Secondly, although the data might be available, it must be indicative of the type of anomalies one tries to detect and act upon. To give you an example, one of the most indicative features of most of the production equipment is the load it operates on. Higher load means faster wear down of the equipment, but more throughput. If this feature is missing, it usually cannot be inferred from the rest of the features. Also, one needs to remember that in the real world there are all kinds of noises polluting the data, sometimes so severe it makes anomaly detection unusable. Noise sometimes cannot be removed due to production conditions, or equipment structure.

The last important problem is model validity. Since anomalies are rare in nature, labels are often scarce or missing completely. This requires engineers to be extra careful when evaluating anomaly detection performance and doing a prediction regarding deployed solution performance. Typical solution is either to use existing labels for some assets and assume generalization to unlabeled machines, or to use a feedback system with deployed solution along with some fall-back rule-based system in case no labels are available. This also puts an additional requirement for anomaly detection algorithm to be interpretable.

To summarize, the main problems are:

- Data Availability
- Feasibility
- Validity

In the scope of this paper, we aim to solve anomaly detection problem using unsupervised and self-supervised models for time series data, with application to predictive maintenance of rotating equipment. The system consists of the following steps:

- data collection
- feature engineering

- preprocessing
- feature selection
- modeling
- post processing
- evaluation
- hyperparameter tuning

Conclusions:

In this work we gave an overview of the relevance of anomaly detection problem, as well as overview of existing solutions with example applications in different domains. We then gave a classification of anomaly detection by approach as well as amount of extraneous information in form of labels required for modeling. We then introduced the main problems and implications of developing anomaly detection system in the manufacturing domain.

In the end we formalized a problem of anomaly detection application, and defined the steps necessary to solve it.

REFERENCES:

1. Bernhard Schölkopf, Robert Williamson, Alex Smola, John Shawe-Taylor, and John Platt. 1999. Support vector method for novelty detection. In Proceedings of the 12th International Conference on Neural Information Processing Systems (NIPS'99). MIT Press, Cambridge, MA, USA, 582–588.
2. Zhao, Y., Nasrullah, Z. and Li, Z., 2019. PyOD: A Python Toolbox for Scalable Outlier Detection. Journal of machine learning research (JMLR), 20(96), pp.1-7.
3. Scikit-learn: Machine Learning in Python, Pedregosa et al., JMLR 12, pp. 2825-2830, 2011.

НАПРЯЖЕННО ДЕФОРМИРОВАННЫЕ СОСТОЯНИЯ КУСОЧНО ОДНОРОДНОЙ СРЕДЫ С ТРЕЩИНОЙ

Ахиев Алаббас Сейди оглы

к.ф.-м.н., доцент

Нифталиева Мехрибан Муслим кызы

к.ф.-м.н., доцент

Азербайджанский Технический Университет

Резюме: В работе рассматриваются задача теории упругости для клина с углом раствора больше π с трещиной, находящейся в кусочно-однородной среде и определены коэффициенты интенсивности напряжений.

Ключевые слова: трещина, клин, кусочно-однородная среда, коэффициенты интенсивности напряжений.

Рассматриваются задачи теории упругости для клина с углом раствора больше π с трещиной находящейся в кусочно-однородной среде [1.,с.519; 2.,с.970].

Методом Винера-Хопфа находятся точные решения плоской и антиплоской задачи теории упругости, когда вершины клина с углом раствора, больше π , находящегося в кусочно-однородной среде (вершина клина на границе раздела), находит трещины конечной длины l . Грани клина и берега трещины свободны от внешних нагрузок. На бесконечности реализуется асимптотика для клина с углом раствора больше π , находящегося в кусочно-однородной среде.

Пусть два однородные изотропные упругие среды жестко сцеплены вдоль плоскости $x = 0$. Клин с углом раствора, больше π , находится в первой упругой среде (E_1, ν_1) , где E_1 модуль Юнга, ν_1 – коэффициент Пуассона. Трещина выходит из вершины клина и расположена на оси Ox , она находится во второй упругой среде (E_2, ν_2) . Рассмотрим следующую плоскую задачу

теории упругости. Граничные условия имеют вид:

$$\theta = \pm\alpha, \quad \sigma_\theta = \tau_{r\theta} = 0 \quad (1)$$

$$\theta = 0, \quad \tau_{r\theta} = 0 \quad (2)$$

$$\theta = 0, \quad 0 < r < l, \quad \sigma_r = 0 \quad (3)$$

$$\theta = \pm\frac{\pi}{2}, \quad [\sigma_\theta] = [\tau_{r\theta}] = 0, \quad \left[\frac{\partial u_\theta}{\partial r}\right] = \left[\frac{\partial u_r}{\partial r}\right] = 0 \quad (4)$$

Условия на бесконечности (при $n \rightarrow \infty$) ($|\theta| < \frac{\pi}{2}$)

$$\sigma_\theta = c_1[b(\lambda + 2) \cos \lambda\theta - d \cos(\lambda + 2)\theta] \quad (5)$$

$$\sigma_r = c_1[b(2 - \lambda) \cos \lambda\theta + d \cos(\lambda + 2)\theta] \quad (6)$$

$$\tau_{r\theta} = c_1[b\lambda(\sin \lambda\theta - d \sin(\lambda + \alpha)\theta)] \quad (7)$$

Здесь

$$c_1 = \frac{c_1^* r^\lambda}{\sqrt{2\pi}[b(\lambda + 2) - \alpha]}, \quad k = \frac{\mu_1}{\mu_2}, \quad k_1 = \frac{k - 1}{4(1 - \nu_1)}, \quad k_2 = k \left(\frac{1 - \nu_2}{1 - \nu_1} \right)$$

$$b = -2(\lambda + 1)k_1 \sin(\lambda\pi - \alpha) \cos \alpha + k_1 \sin \lambda(\pi - 2\alpha) + (1 + k_1) \sin 2\alpha,$$

$$d = -2k_1(\lambda + 1)^2 k_1 \sin(\lambda\pi - \alpha) \cos \alpha - \\ -(\lambda + 1)[k_2 \sin \lambda(\pi - 2\alpha) - (k_2 - 2k_1 - 1) \sin 2\alpha] - \\ -(k_2 - k_1)k_1 \sin 2\lambda\alpha - (k_2 - k_1 - 1) \sin(\lambda\pi - 2\alpha)$$

Показатель степени λ для фиксированного значения α, k_2 и k_1 является действительным корнем следующего характеристического уравнения, принадлежащим $(-1; 0)$:

$$k_2[(\lambda + 1) \sin 2\alpha + \sin 2(\lambda + 1)\alpha + \sin \lambda\pi] - \\ - \sin \lambda\pi \left[4k_1(k_2 - k_1)(\lambda + 1)^2 \cos^2 \alpha - 4k_1(k_2 - k_1 - 1) \sin^2(\lambda + 1) \left(\frac{\pi}{2} - \alpha \right) \right. \\ \left. + 1 \right] = 0$$

Кроме того, имеют место соотношения:

$$\theta = 0, \quad \varepsilon \ll 1 (\varepsilon = r - 1), \quad \sigma_\theta = \frac{k_1}{\sqrt{2\pi\varepsilon}} \quad (8)$$

$$\theta = 0, \quad \varepsilon \ll 1 (\varepsilon = r - 1), \quad \frac{\partial u_\theta}{\partial r} = \frac{k_1}{\sqrt{2\pi\varepsilon}} \cdot \frac{4(1 - \nu_2^2)}{E} \quad (9)$$

С помощью преобразования Меллина находим, что при $\frac{\pi}{2} \leq \theta \leq \alpha$,

$$\sigma_{\theta}^*(p, \theta) = A_1 \cos(p+1)\theta + A_2 \cos(p-1)\theta + A_3 \sin(p+1)\theta + A_4 \sin(p-1)\theta,$$

$$\left(\frac{\partial u_r}{\partial r}\right)^* = -\frac{1+\nu_1}{E_1(p-1)} \{4(1-\nu_1)[A_1 \cos(p+1)\theta + A_3 \sin(p+1)\theta] + (p-1)\sigma_{\theta}^*(p, \theta)\} \quad (10)$$

$$\left(\frac{\partial u_{\theta}}{\partial r}\right)^* = -\frac{1+\nu_1}{E_1(p-1)} \{4(1-\nu_1)[A_1 \sin(p+1)\theta - A_3 \cos(p+1)\theta] + (p-1)\tau_{r\theta}^*(p, \theta)\}$$

$$\frac{1+\nu_2}{E_1} \left\{4(1-\nu_1) \left[-A_1 \sin p \frac{\pi}{2} + A_3 \cos p \frac{\pi}{2}\right] + (p-1)\sigma_{\theta}^*\left(p, \frac{\pi}{2}\right)\right\} =$$

$$= \frac{1+\nu_2}{E_2} \left\{4(1-\nu_2) \left[-B_1 \sin p \frac{\pi}{2} + B_3 \cos p \frac{\pi}{2}\right] + (p-1)\sigma_{\theta}^*\left(p, \frac{\pi}{2}\right)\right\} \quad (11)$$

Применяя обычные процедуры [3.,с.61] приходим к однородному уравнению Винера-Хопфа

$$K(p)\Phi^-(p) = G(p)(p+\lambda+1)\Phi^*(p), \quad (p \in L), \quad (L: \operatorname{Re} p = -\lambda - 1, -\infty < \operatorname{Im} p < \infty)$$

Здесь

$$\Phi^-(p) = \frac{E_2}{4(1-\nu_2^2)} \int_0^1 \frac{\partial u_{\theta}}{\partial r} \Big|_{\theta=0} r^p dr, \quad \Phi^*(p) = \int_1^{\infty} \sigma_{\theta}(r, 0) r^p dr,$$

$$K(p) = (p+\lambda+1)tg(p+\lambda+1)\pi; \quad G(p) = \frac{2g_1(p, k, \alpha)}{tg(p+\lambda+1)\pi g_2(p, k, \alpha)}$$

Функция $\Phi^*(p)$ в точке $p = -\lambda - 1$ имеет полюс первого порядка. Кроме того, согласно (8) при $p \rightarrow \infty$ $\Phi^*(p) \approx \frac{K_1}{\sqrt{-2\pi}}$. Факторизация функции $K(p)$ приведена в [4.,с.163]

$$K(p) = K^+(p)K^-(p)$$

$$K^+(p) = \frac{\Gamma[1 \pm (p+\lambda+1)]}{\Gamma\left[\frac{1}{2} \pm (p+\lambda+1)\right]}$$

Итак определены коэффициенты интенсивности напряжений для трещины нормального разрыва в следующем виде

$$K_I = e^{\lambda+\frac{1}{2}} C_I^* G^*(-\lambda-1)$$

ЛИТЕРАТУРА

1. Черепанов Г.П. Механика хрупкого разрушения. М., Наука, 1974, 640с.
2. Фанкина И.В. О равновесии двухслойной конструкции при наличии дефекта / Сиб. элек. матем, изв. 2019-Т, 16-с, 959-974.
3. Ахиев А.С., Баладжаев М.С. Об одной задаче о трещине в клиновидной кусочно-однородной среде. Баку, Ученые Записки АЗГУ, Фундаментальные наук, 2006, т.V(18), №2, с.61-63.
4. Нобл Б. Применении метода Винера-Хопфа для решения дифференциальных уравнений в частных производных М.: ИЛ. 1962, 254с.

О ХАРАКТЕРИСТИКЕ КЛАССОВ ФУНКЦИЙ В МЕТРИКЕ ПРОСТРАНСТВЕ $L_p(-\infty, +\infty)$ ($p \geq 1$)

Мусаев Али Менди

к.ф.-м.н

Алиева Сабина Октай

ассент

Азербайджанский Государственной
Университет Нефти и Промышленности

Аннотация: В данной работе применяя метод двухсторонних преобразований Лапласа, изучаются характеристики некоторых классов функций в метрике пространства $L_p(-\infty, +\infty)$ ($1 \leq p < \infty$).

Ключевые слова: порядка, разность, преобразования, почти везде, слабой компактность.

Пусть $f(x) \in L_1(-R, R)$ для каждого $R > 0$. Если

$$\overline{\lim}_{t \rightarrow \infty} \frac{1}{t} \ln \left[\int_0^t |f(u)| du \right] = c_1 \neq 0,$$

$$\overline{\lim}_{t \rightarrow -\infty} \frac{1}{t} \ln \left[- \int_0^t |f(u)| du \right] = c_2 \neq 0$$

и при этом $c_1 < c_2$, то существует двухстороннее преобразование Лапласа

$$f^\wedge(s) = \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-st} f(t) dt, \quad (s = c + i\tau)$$

Интеграл, находящийся справа, абсолютно сходится в полосе $c_1 < c < c_2$ и является голоморфной функцией в этой полосе (см. [1], стр. 240-241). Пусть $g(t) \in BV(-R, R)$, $R > 0$. Если

$$c_1 = \overline{\lim}_{t \rightarrow \infty} \frac{1}{t} \ln [\text{var } g(x)]_0^t, \quad c_2 = \overline{\lim}_{t \rightarrow -\infty} \frac{1}{t} \ln [-\text{var } g(x)]_{-t}^0$$

при этом $c_1 < c_2$ и $\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-ct} |dg(t)| < \infty$, ($c_1 < c < c_2$), тогда двухстороннее

преобразование Лапласа-Стильтеса

$$g^\vee(s) = \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-ct} dg(t), \quad (s = c + i\tau)$$

сходится абсолютно в полосе $c_1 < \operatorname{Re} s = c < c_2$ и $g^\vee(s)$ есть голоморфная функция в этой полосе (см. [1], стр. 247).

Для простоты предположим что $0 < c_1 \leq \operatorname{Re} s = c \leq c_2 < R$. Обозначим через

$$\begin{aligned} \Delta_h^1 f(x) &= f(x+h) - f(x), \\ \bar{\Delta}_h^m f(x) &= \sum_{v=0}^m (-1)^v \binom{m}{v} f[x + (m-2v)h] \end{aligned}$$

и

$$\varphi_h^m f(x) = \sum_{v=0}^m (-1)^v \binom{m}{v} [f(x+vh) + f(x-vh)]$$

соответственно конечные разности 1-го порядка, симметрические разности функции $f(x)$, которые впервые были рассмотрены в работах [2,3].

Справедливы следующие теоремы.

Теорема 1. Пусть функция $f(x)$ ($e^{-cx} f(x) \in L_p(-\infty, +\infty)$, $p \geq 1$ для $0 < c < R$)

удовлетворяет одному из следующих условий:

$$\|e^{-cx} \Delta_h^1 f(x)\|_{L_p} = o(h), \quad (h \rightarrow 0), \quad (1)$$

$$\|e^{-cx} \Delta_h^m f(x)\|_{L_p} = o(h^m), \quad (h \rightarrow 0), \quad (2)$$

$$\|e^{-cx} \varphi_h^m f(x)\|_{L_p} = o(h^m), \quad (h \rightarrow 0), \quad (3)$$

тогда почти везде $f(x) = 0$.

Доказательство. Для простоты проводим доказательство для разностей

$$\Delta_h^1 f(x) = f(x+h) - f(x)$$

Так как

$$[\Delta_h^1 f(x)]^\wedge(s) = (e^{sh} - 1) f^\wedge(s), \quad (0 < c_1 \leq c \leq c_2 < R). \quad (4)$$

$$(0 < c_1 \leq c \leq c_2 < R).$$

Пусть $p = 1$. Учитывая (1) и (4) имеем

$$|(e^{sh} - 1) f^\wedge(s)| \leq \int_{-\infty}^{+\infty} |e^{-ct} \Delta_h^1 f(t)| dt = o(h), \quad (h \rightarrow 0)$$

т.е.

$$\lim_{h \rightarrow 0} \frac{e^{sh} - 1}{h} f^\wedge(s) = 0$$

или

$$sf^\wedge(s) = 0.$$

В силу единственности преобразований Лапласа (см. [1], стр. 243) следует, что почти везде $f(x) = 0$.

Пусть $1 < p < \infty$.

Так как при $0 < c_1 \leq c' < c \leq c_2$ имеем:

$$\begin{aligned} |(e^{sh} - 1)f^\wedge(s)| &\leq \int_{-\infty}^{+\infty} |e^{-cx} \Delta_h^1 f(x)| dx \leq \|e^{-c'x} \Delta_h^1 f(x)\|_{L_p} \\ \left\{ \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-(c-c')xq} dx \right\}^{\frac{1}{2}} &= \left\{ \frac{2}{q(c-c')} \right\}^{\frac{1}{2}} \|e^{-c'x} \Delta_h^1 f(x)\|_{L_p} = o(h) \quad (h \rightarrow 0) \end{aligned} \quad (5)$$

Отсюда, как и в случае $p = 1$, почти везде $f(x) = 0$. При $p = \infty$ теорема доказывается аналогично.

Теорема 2. Пусть $e^{-cx} f(x) \in L_p(-\infty; +\infty)$, ($p \geq 1$) для каждого $0 < c < R$. Тогда в нижеследующий утверждения а) и б) эквивалентны:

$$а) \|e^{-cx} \Delta_h^1 f(x)\|_{L_p} = O(h), \quad (h \rightarrow 0) \quad (6)$$

$$б) f \in M_p(f) \equiv \begin{cases} e^{-cx} f(x) \in L_1 / h(x) \in B \vee (-R, R), \\ \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-cx} |df(x)| < \infty, \text{ при } p = 1, \\ e^{-cx} f(x) \in L_p, / f(x) \in AC_{loc}(-\infty, +\infty) \\ e^{-cx} f'(x) \in L_p, \text{ при } p > 1. \end{cases}$$

Доказательство. а) \rightarrow б) Рассмотрим частичный интеграл

$$S_w(c, x) = \frac{1}{2\pi i} \int_{c-iw}^{c+iw} e^{sx} (e^{sh} - 1) f^\wedge(s) ds \quad (7)$$

$$(\operatorname{Re} S = c, \quad 0 < c_1 \leq c \leq c_2 < R)$$

Среднее Фейера $S_w(c, x)$ равно:

$$\begin{aligned}
\sigma_T(c, x) &= \frac{1}{T} \int_0^T S_w(c, x) dw = \\
&= \frac{1}{T} \int_0^T \left(\frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{(c+i\tau)h} [e^{(c+i\tau)h} - 1] f^\wedge(c+i\tau) d\tau \right) dw = \\
&= \frac{1}{2\pi} \int_{-T}^T \left(1 - \frac{|\tau|}{T} \right) e^{(c+i\tau)x} [e^{(c+i\tau)x} - 1] f^\wedge(c+i\tau) d\tau.
\end{aligned}$$

Кроме того, учитывая теорему Фубина, (2) и (5), находим:

$$\begin{aligned}
S_w(c, x) &= \frac{1}{2\pi} \int_{-w}^w e^{(c+i\tau)x} \left(\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-st} \Delta_h^1 f(t) dt \right) d\tau = \\
&= \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} \Delta_h^1 f(x) \left[\int_{-\infty}^{+\infty} e^{(c+i\tau)(x-t)} d\tau \right] dt = \\
&= \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} \Delta_h^1 f(x) e^{c(x-t)} \frac{\sin w(x-t)}{x-t} dt.
\end{aligned}$$

Снова применяя теорему Фубина и учитывая последнее равенство из (7)

$$e^{-cx} \sigma_T(c, x) = \frac{1}{\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-ct} \Delta_h^1 f(x) \frac{2 \sin^2 T \frac{x-t}{2}}{T(x-t)^2} dt \quad (7)$$

При $p = 1$, в силу неравенства Иенсена и (4), из (7) находим:

$$\|e^{-cx} \sigma_T(c, x)\|_{L_1} \leq \|e^{-ct} \Delta_h^1 f(t)\|_{L_1} = O(h), \quad h \rightarrow 0 \quad (8)$$

$$\left\| e^{-cx} \frac{1}{2\pi} \int_{-T}^T \left(1 - \frac{|\tau|}{T} \right) e^{(c+i\tau)x} [e^{(c+i\tau)h} - 1] f^\wedge(c+i\tau) d\tau \right\|_{L_1} = o(h), \quad (h \rightarrow 0) \quad (9)$$

$$\left\| e^{-cx} \frac{1}{2\pi} \int_{-T}^T \left(1 - \frac{|\tau|}{T} \right) e^{(c+i\tau)x} [e^{(c+i\tau)x} - 1] f^\wedge(c+i\tau) d\tau \right\|_{L_1} = o(h), \quad (h \rightarrow 0)$$

Так как из

$$\lim_{h \rightarrow 0} \frac{e^{(c+i\tau)h} - 1}{h} f^\wedge(c+i\tau) = (c+i\tau) f^\wedge(c+i\tau)$$

следует что

$$\left| e^{-cx} \left(1 - \frac{|\tau|}{T} \right) e^{(c+i\tau)x} \frac{e^{(c+i\tau)h} - 1}{h} f^\wedge(c+i\tau) \right| \leq 2 |s(f^\wedge(s))|,$$

для каждого $|\tau| < T$ и $h < h_0$, где $s = c+i\tau$, $c > 0$.

Следовательно,

$$2 \int_{-T}^T |c+i\tau| \cdot |f^\wedge(c+i\tau)| d\tau \leq M.$$

В силу теорема Лебега о предельном переходе под знаком интеграла имеем:

$$\begin{aligned} \lim_{h \rightarrow 0} \frac{1}{2\pi} \int_{-T}^T \left(1 - \frac{|\tau|}{T}\right) e^{(c+i\tau)x} \frac{e^{(c+i\tau)h} - 1}{h} f^\wedge(c+i\tau) d\tau = \\ = \frac{1}{2\pi} \int_{-T}^T \left(1 - \frac{|\tau|}{T}\right) e^{(c+i\tau)x} (c+i\tau) f^\wedge(c+i\tau) d\tau. \end{aligned}$$

$$\lim_{h \rightarrow 0} \frac{1}{h} e^{-cx} \sigma_T(c, x) = \frac{1}{2\pi} \int_{-T}^T \left(1 - \frac{|\tau|}{T}\right) e^{(c+i\tau)x} (c+i\tau) f^\wedge(c+i\tau) d\tau.$$

С другой стороны,

$$e^{-cx} |\sigma_T(c, x)| \frac{1}{h} > 0$$

и

$$\int_{-\infty}^{+\infty} \frac{1}{h} e^{-cx} |\sigma_T(c, x)| dx < \infty,$$

т.е. выполняется условия леммы Фату. Тогда из (9) находим

$$\begin{aligned} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-cx} \left| \frac{1}{2\pi} \int_{-T}^T \left(1 - \frac{|\tau|}{T}\right) e^{(c+i\tau)x} (c+i\tau) d\tau \right| dx \leq \\ \leq \lim_{h \rightarrow 0} \frac{1}{h} \int_{-\infty}^{\infty} e^{-cx} |\sigma_T(c, x)| dx = O(1) \end{aligned}$$

или

$$\left\| e^{-cx} \frac{1}{2\pi} \int_{-T}^T \left(1 - \frac{|\tau|}{T}\right) e^{(c+i\tau)x} (c+i\tau) f^\wedge(c+i\tau) \right\|_{L_1} = O(1)$$

при $T \rightarrow \infty$ равномерно по c на каждом замкнутом частичном интервале $(0, R)$.

Так же как и в [2] учитывая (4), следует

$$\left| \frac{e^{sh} - 1}{h} f^\wedge(s) \right| = o(1), \quad (h \rightarrow 0)$$

или $|sf^\wedge(s)| \leq M$ равномерно по c на каждом замкнутом частичном интервале $0 < c_1 \leq \operatorname{Re} s = c \leq c_2 < R$. Для завершения доказательства $f \in M_p(f)$ при

$p = 1$. Остается применить лемму Беренца и Бутцера [2].

Пусть $1 < p < \infty$. В силу (4) и теоремы о слабой компактности существует последовательность $h_k \left(\lim_{h \rightarrow \infty} h_k = 0 \right)$ и функция $G(x) \in L_p(-\infty; +\infty)$ такая, что

$$\lim_{h \rightarrow \infty} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-\delta_1 x} \varphi(x) \frac{1}{h_k} [f(x+h_k) - f(x)] dx = \int_{-\infty}^{+\infty} \varphi(x) G(x) dx \quad (10)$$

для каждой $\varphi(x) \in L_q(-\infty; +\infty)$, $pq = p + q$ ($\delta_1 > 0$ любое число).

Покажем, что $\gamma(t) = e^{\delta_1 t} G(t) \in L_p(-R, R)$ для каждого положительного $R > 0$.

Так как в силу неравенства

$$\left\| \frac{1}{h_k} [f(x+h_k) - f(x)] \right\|_{L_p(-R, R)} \leq e^{\delta_1 t} \left\| e^{-\delta_1 x} \frac{1}{h_k} [f(x+h_k) - f(x)] \right\|_{L_p(-R, R)} = 0(1),$$

Последовательность $\left\{ \frac{f(x+h_k) - f(x)}{h_k} \right\}$ ограничена по норме $L_p(-R, R)$, то

снова, применяя теорему о слабой компактности, получаем, что существует подпоследовательность $\{h_{k_j}\}$ ($h_{k_j} \rightarrow 0$ при $k_j \rightarrow \infty$) и функция $\gamma_R(t) \in L_p(-R, R)$ такая, что

$$\lim_{k_j \rightarrow \infty} \int_{-R}^R \beta(t) \frac{1}{h_{k_j}} [f(x+h_{k_j}) - f(x)] dt = \int_{-R}^R \beta(t) \gamma_R(t) dt \quad (11)$$

для каждой $\beta(t) \in L_q(-R, R)$, ($pq = p + q$).

Пусть

$$\varphi(t) = \begin{cases} e^{\delta_1 t} \beta(t), & \text{при } |t| < R \\ 0 & , \text{ при } |t| \geq R \end{cases}$$

Тогда $\varphi(t) \in L_q(-R, R)$ для каждой $\beta(t) \in L_q(-R, R)$. В силу (10) имеем:

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \int_{-R}^R \beta(t) \frac{1}{h_k} [f(x+h_k) - f(t)] dt = \int_{-R}^R \beta(t) \gamma(t) dt \quad (12)$$

для каждой $\beta(t) \in L_q(-R, R)$.

Сравнивая (11) и (12), находим $\gamma(t) = \gamma_R(t)$ почти везде, т.е. $\gamma(t) \in L_q(-R, R)$

для каждого положительного R . Для функции $\varphi(x) = e^{-\{(c-\delta_1)+i\tau\}x}$ ($c > \delta_1$, $-\infty < \tau < \infty$), в силу (10) имеем:

$$\lim_{k \rightarrow \infty} \int_{-\infty}^{\infty} e^{-st} \frac{1}{h_k} [f(x+h_k) - f(t)] dt = \int_{-\infty}^{\infty} e^{-st} \gamma(t) dt$$

$$(s = c + i\tau, 0 < c_1 \leq c \leq c_2 < R).$$

Отсюда находим, что $sf^\wedge(s) = \gamma^\wedge(s)$ на полосе $0 < c_1 \leq c \leq c_2 < R$ т.е. $f \in M_p(f)$

в случае $1 < p < \infty$.

В случае $p = \infty$ требуемое доказывается аналогично.

Теперь докажем $b) \rightarrow a)$. Пусть $\ell(x) = \int_{-\infty}^x Q(t) dt$. Легко проверить что

$$[Q(t)]^\wedge(sh) = \frac{e^{sh} - 1}{sh} = [\ell(t)]^\vee(sh), \quad (13)$$

где

$$Q(t) = \begin{cases} 0 & \text{при } t < -1 \\ 1 & \text{при } -1 < t < 0 \\ 0 & \text{при } t > 0. \end{cases}$$

Случай $p = 1$. Так как $f(x) \in M_p(t)$, то из (13) следует:

$$\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-st} \frac{1}{h} [f(t+h) - f(t)] dt = f^\wedge(s) \frac{e^{sh} - 1}{h} = g^\vee(s) \ell^\vee(sh) =$$

$$= [G_h(x)]^\vee(s) \equiv \int_{-\infty}^{\infty} e^{-st} dG_h(t) \quad (14)$$

где

$$G_h(t) = \int_{-\infty}^{+\infty} g(t-x) d\ell\left(\frac{x}{h}\right) G_h(-\infty) = 0, \quad G_h(x) \in B \vee (-R, R), \quad (R > 0)$$

удовлетворяет соотношению

$$\int_{-\infty}^{+\infty} e^{-ct} |dG_h(t)| \leq \int_{-\infty}^{\infty} e^{-ct} |dg(t)| \int_{-\infty}^{\infty} \left| d\ell\left(\frac{t}{h}\right) \right| \leq M < \infty \quad (15)$$

при всех $h > 0$ (см. [1], стр. 257).

Согласно единственности преобразования Лапласа-Стильтеса ([1], стр. 243) из (14) имеем:

$$G_h(t) = \frac{1}{h} \int_{-\infty}^t [f(x+h) - f(x)] dx$$

Следовательно, в силу (15) находим

$$1. \int_{-\infty}^{\infty} e^{-ct} |dG_h(t)| = \frac{1}{h} \int_{-\infty}^{+\infty} e^{-ct} [f(x+h) - f(t)] dt = 0(1)$$

при $h \rightarrow 0$, это и есть соотношение (4) при $p = 1$.

Пусть $1 < p < \infty$. Так как $f(x) \in M_p(f)$, то, применяя теорему о свертке преобразований Лапласа ([1], стр. 257) и учитывая (12), имеем:

$$\begin{aligned} \left[\frac{1}{h} f(x+h) - f(x) \right]^{\wedge}(s) &= f^{\wedge}(s) \frac{e^{sh} - 1}{h} = s f^{\wedge}(s) Q^{\wedge}(sh) = \\ &= \left[\int_{-\infty}^{+\infty} f'(x-t) Q\left(\frac{t}{h}\right) dt \right]^{\wedge}(s), \quad (0 < c_1 \leq c \leq c_2 < R). \end{aligned}$$

Отсюда находим, что

$$\frac{1}{h} [f(x+h) - f(x)] = \int_{-\infty}^{+\infty} f'(x-t) Q\left(\frac{t}{h}\right) dt$$

почти везде. Применяя неравенство Гельдера из последнего равенства будем иметь:

$$\left\| \frac{1}{h} [f(x+h) - f(x)] \right\|_{L_p}^p \leq \|e^{-ct} f'(t)\|_{L_p} \cdot \left\| Q\left(\frac{t}{h}\right) \right\|_{L_1} = 0(1)$$

при $h \rightarrow 0$, т.е. справедливо соотношения (4) при $1 < p < \infty$. При $p = \infty$ доказательство проводится тем же путем.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Widder D.V. The Laplace transforms, Princeton, 1946.
2. Berens H. und Butzer P. Mat.Analiz, 158, 269-283.
3. Berens H., Butzer P. On the best approximation for singular integrals by Laplace transform methods, On Approximation Theory, P.I.Butzer and J.Korevaar, JSNMS, Birkhauser, 1964, pp.24-42.
4. Kolbe W., Nessel R. Saturation theory in connection with Mellin transform methods, SJAM, J.MatR. Anal. V3, №26 1972, pp.246-252.
5. Butzer P. Nessel R. Fourier analysis and approximation, VI, New York and London, 1971.
6. Синоуму (G.Sunouchi) – Direct theorems in the theory of

approximation, Acta math., 20(3-4), 1969, p.409-420.

7. Мамедов Р.Г. Преобразование Меллина и теория приближения. Баку, 1991 г., 272 стр.

8. Musayev A.M. On asymptotic estimation of approximation of functions by general Mellin type a singular integrals. Transformation of Azerbaijan, 2009, XXIX, №4, pp.113-121.

9. Musayev A.M. On saturation order of functions some variables by singular. International journal of Applied Mathematics, Vol. 31, №2018, June. ISSN11-1728, e ISSN1314-8060, Bulqaria. 8 st.

10. Musayev A.M. On linear operators giving higher order approximation of functions in $L_{\sigma}^p(R^+)$, International journal of Applied Mathematics, Vol. 33, №1, 2020, pp. 15-27.

GEOGRAPHICAL SCIENCES

УДК 911.53

ВИСОТНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ ВІННИЦЬКОГО ПРИДНІСТЕР'Я

Война Інна Миколаївна

к.г.н., старший викладач

Любчак Анна Олександрівна

студентка

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна

Анотація. Розглянуто результати дослідження висотної диференціації території Вінницького Придністер'я. З'ясовано особливості розміщення висотно-ландшафтних рівнів та типів місцевостей в межах досліджуваної території. Досліджено розподіл, частково натуральних ландшафтів їх трансформацію у процесі господарського освоєння та створення антропогенних ландшафтних комплексів.

Ключові слова: Вінницьке Придністер'я, висотна диференціація, висотно-ландшафтні рівні, типи місцевостей, антропогенні ландшафти

Явище висотної диференціації досить часто ототожнюють з поняттям висотної поясності в горах, де ландшафтні комплекси розподіляються в залежності від географічного положення території та висоти над рівнем моря. Як уже доведено низкою науковців [1, 2, 3] для рівнин теж притаманний подібний розподіл ландшафтних комплексів в залежності від висоти місцевості, однак проявляється він у мікрокліматичних особливостях, розподілі перебігу геоморфологічних процесів, особливостями поверхневого стоку. Від таких

мікрозональних показників буде залежати висотна диференціація антропогенних ландшафтних комплексів.

Краще явище висотної диференціації проявляється в межах сильно розчленованих рівнин і Вінницьке Придністер'я є такою територією, де це явище виражене досить яскраво. За основу було взято межі Вінницького Придністер'я як складову Середнього Придністер'я, обґрунтовані Г.І. Денисиком та Г. В. Мудрак [4].

Висотно-ландшафтні структури, через які проявляється явище висотної диференціації детально розглянуті на прикладі Поділля Кирилюком Л. М. [2] та Войною І. М. [3] на прикладі Вінницької області. Відповідно у межах Вінницького Придністер'я виділяється три висотно-ландшафтні рівні, висоти яких розподіляються наступним чином: нижній - від 70 до 250 м., середній - 250-320 м., верхній - понад 320 м. В свою чергу, висотно-ландшафтні рівні включають в себе певні типи місцевостей, що змінюють одна одну на незначних відстанях і впливають на розподіл антропогенних ландшафтів регіону. Детальніше висотну диференціацію Вінницького Придністер'я розглянемо на прикладі характеристики висотно-ландшафтних рівнів та типів місцевостей.

Нижній, акумулятивний висотно-ландшафтний рівень Вінницького Придністер'я охоплює заплавні і надзаплавно-терасові місцевості.

Заплавний тип місцевостей представлений заплавами р. Дністер та його приток (у нижній частині долин). Їх абсолютні висоти коливаються від 70 до 150 м. Річкові долини Дністра та його приток часто не мають чітко виражених заплав. Однак там, де долини річок дещо розширені, на їх високих заплавах розташовані селитебні, дорожні, сільськогосподарські ландшафти, тощо. Проте, сільські забудови досить рідко приурочені до заплавного типу місцевостей. Переважно заплави зайняті городніми ділянками. Сільськогосподарські ландшафти заплавних місцевостей представлені лучно-пасовищними урочищами, які використовуються під випас або сінокосіння. Дорожні ландшафти заплав представлені дорогами місцевого значення. Вони мають

звивистий характер, завдяки постійній зміні напряду долин річок, але незначні перепади висот.

Низькі заплави характеризуються дещо нижчим ступенем антропогенного перетворення і мають незначні розміри. Вони, переважно зарослі вербами, очеретом та різнотрав'ям.

Надзаплавно-терасовий тип місцевостей представлений низькими I-III надзаплавними терасами обох берегів Дністра та його приток. Висота першої надзаплавної тераси над рівнем Дністра становить - 6-15 м, другої - від 20 до 40 м. Третя тераса розміщена на висоті близько 30-55 м. над рівнем річки. Вона вузька і, здебільшого виражена фрагментарно.

Хоч ширина надзаплавних терас незначна - від 100-120 м. до 1-2 км., [5] у Придністер'ї, де територія характеризується глибоко розчленованим рельєфом, вони відіграють неабияку роль у формуванні антропогенних ландшафтів. На цих терасах розташовуються численні населені пункти: Кремінне, Михайлівка, Ямпіль, Пороги, Цекинівка і багато інших. Великі площі навколо населених пунктів займають урочища сільськогосподарських ландшафтів, які іноді урізноманітнюються невеликими ділянками лісу.

Завдяки рівнинному характеру низьких терас Дністра тут зручно прокладати лінійні об'єкти: автомобільні та залізничні шляхи, лінії електропередач, а значний рекреаційний потенціал зумовлює широке використання цих місцевостей для відпочинку населення.

Середній, типовий, висотно-ландшафтний рівень займає найбільшу площу території. Він охоплює схиловий, надзаплавно-терасовий (високі тераси) та плакорний типи місцевостей.

Схиловий тип місцевостей зустрічається повсюди в долинах річок. В межах Вінницького Придністер'я цей тип місцевостей найбільш розповсюджений. Крутизна схилів тут коливається від 20-25⁰ до 70⁰, а висота від 50-60 до 150-200 метрів, що зумовлює особливу різноманітність ландшафтів. Вона залежить від характеру літологічного складу, крутизни схилів, їх форми, експозиції та розташування об'єкта на схилі. Незважаючи на

крутизну схилів та значне розчленування рельєфу, на схилах Вінницького Придністров'я зосереджені селитебні, дорожні, сільськогосподарські, гірничопромислові, лісові, водні ландшафти.

З метою зручнішого розташування господарських об'єктів на схилах Придністер'я створюються штучні тераси, які зайняті під житлові забудови, господарські споруди, дороги, городні ділянки, садові ландшафти, тощо. Найчастіше такі штучні тераси створюються у середніх та нижніх, виположених ділянках схилів. Верхні, притерасні ділянки схилів - більш стрімкі, розчленовані балками і, зазвичай, зайняті лісовими ландшафтами на сірих опідзолених ґрунтах.

Своєрідними урочищами схилів долин Дністра та його приток є урочища крутих схилів, «стінок», на яких частково відсутній рослинний покрив. Для них характерні численні елементи ерозії: яри, балки, уступи, карнизи, різні форми вивітрювання. Південні схили стінок, які добре прогріваються і освітлюються сонцем зайняті ліськовою та степовою, часто реліктовою рослинністю.

Більш пологі схили, днища долин і балок зайняті луговим травостоєм, який використовують для випасу худоби та сінокосіння. Часто на пологіх схилах розміщуються польові ландшафти, де завдяки постійному розорюванню інтенсивно розвиваються ерозійні процеси, особливо на сірих та світло-сірих лісових ґрунтах. Внаслідок цього утворюються нові форми мікрорельєфу (яри, вимоїни), які урізноманітнюють ландшафтну структуру регіону, однак значно шкодять веденню господарства. Основними запобіжними заходами від ерозії є створення на еродованих схилах лучно-пасовищних та лісових ландшафтів.

До схилового типу місцевостей у Вінницькому Придністер'ї приурочена чимала кількість гірничопромислових ландшафтів. Так, поклади вапняків, пісковиків, гіпсу, доломітів розробляються відкритим способом і в місцях їх видобутку формується антропогенний тип місцевостей - «кам'янистий бедленд». Для нього характерне значне вертикальне розчленування (до 250 м). Поєднання урочищ кар'єрів, схилів, днищ, провалів, напівзруйнованих відвалів створює значне різноманіття гірничопромислових ландшафтів.

До *надзаплатно-терасового типу місцевостей* цього рівня належать середні та високі тераси Дністра, з абсолютними висотами 200-350 метрів. яких у межах Вінницької області нараховують до шести. Вони густо розчленовані дрібними річками та балками і на локальному рівні утворюють своєрідні вододіли між майже паралельними лівими притоками Дністра.

На хвилястих рівнинах високих терас переважають польові ландшафти на сірих лісових ґрунтах, місцями на чорноземах опідзолених. Їм властиве значне різноманіття урочищ, яке пов'язане з використанням земель під різні посіви агрокультур. Часто структура польових ландшафтів ускладнюється балками з вологолюбною рослинністю, урочищами полезахисних смуг або незначними лісовими масивами, а також дорожніми ландшафтами, що пересікають територію у різних напрямках.

Обширні площі надзаплатних терас зайняті гірничопромисловими ландшафтами, які порушують цінні сільськогосподарські угіддя. Для місць видобутку граніту, пісковика характерний тип місцевостей «кам'янистий бедленд». Видобуток фосфоритів, вапняків найчастіше ведеться підземним способом, і в місцях розробок утворюється просадково – терасово - відвальний тип місцевостей. Особливості його полягають в тому, що відходи виробництва складені у вигляді терас, а в місцях видобутку утворюються просадки або провали, що звано перешкоджає веденню господарства.

Подекуди в межах надзаплатних терас зустрічаються сільські селитебні ландшафти, які завдяки незначним перепадам висот добре сплановані і мають довільну конфігурацію. В таких селах найвищі, переважно вирівняні ділянки займають житлові та господарські споруди. Урочища покатих схилів використовують під городи та сади.

Плакорний тип місцевостей відноситься до найбільш припіднятих ділянок межиріч Подільської височини. Абсолютні висоти плакорних місцевостей становлять 250-320 метрів. Це ерозійно-аккумулятивні сильнохвилясті розорані рівнини зайняті сільськогосподарськими ландшафтами з прилеглими лісовими урочищами. Також до плакорного типу місцевостей

приурочені дорожні ландшафти, висотна диференціація яких проявляється у почерговій зміні схилових, долинних та плакорних урочищ. Саме до цього типу місцевостей приурочені дороги міжнародного значення, автомагістралі та залізничні шляхи.

У структурі селитебних ландшафтів проявляється чітка висотна диференціація. Так, заплави невеликих річок та днища балок, які розчленовують поверхні рівнин, використовують під лучно-пасовищні та лісокультурні ландшафти. Урочища схилів зайняті під забудову, городи, дороги, водойми, сади; на плакорах знаходяться господарські споруди та польові ландшафти.

Верхній денудаційний висотно-ландшафтний рівень включає в себе товтровий тип місцевостей, який охоплює південні ділянки Мурафських Товтр. Типовими для товтровоного типу місцевостей є урочища товтрових горбів висотою 5-12 м., з характерними вершинами-останцями з різнотравно-злаковою рослинністю, що використовується під випас. Подекуди ділянки Товтр зайняті лісовими ландшафтами, але зараз велику частину угідь на місці вирубаних лісових масивів займають польові ландшафти «на положистих підніжжях схилів і на плоских, вкритих суглинками, вершинах Товтр» [6].

Зараз значні ділянки Товтр займають гірничопромислові ландшафти. Тут ведуться розробки з видобутку вапняків, внаслідок чого утворюється кар'єрно-відвальний тип ландшафту. Глибина кар'єрів тут сягає 70-80 м., а відвали піднімаються на висоту 30-40 м. Висотна диференціація та різноманіття урочищ визначаються кількістю розкритих горизонтів, характером схилів, висотою та формою відвалів, тощо. Їх структура носить тимчасовий характер і з подальшим видобутком сировини постійно змінюється.

Таким чином, розглянувши структуру висотно-ландшафтних рівнів та типів місцевостей Вінницького Придністер'я, варто зазначити, що висотна диференціація та різноманіття антропогенних ландшафтів досить суттєво залежить від природних особливостей території. Однак висотна диференціація на рівні урочищ та різноманіття самих урочищ більше визначаються

антропогенним чинником.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мильков Ф.Н. О явлении вертикальной дифференциации ландшафтов на Русской равнине // Вопросы географии. 1947. №3. С. 87-102.
2. Кирилюк Л.М. Висотні рівні та ступені Поділля // Українська геоморфологія: стан і перспективи: Тези наук. конф. Львів: Меркатор, 1997. С. 139-141.
3. Денисик Г.І., Война І.М. Висотна диференціація та різноманіття антропогенних ландшафтів. Вінниця, ПП «ГД «Едельвейс і К», 2013. 230 с.
4. Денисик Г.І., Мудрак Г.В. Унікальні ландшафти Середнього Придністер'я. Вінниця: Вінницька обласна друкарня, 2014. 262 с.
5. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України / Вінниця: вид-во Арбат, 1998. 292 с.
6. Денисик Г.І. Лісополе України. Вінниця: Вид-во Тезис, 2001. 284 с.

УДК 338.48(477.46): 33(477)

ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЄВОГО ТУРИЗМУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ З ОГЛЯДУ ЙОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

**Козинська Ірина Петрівна,
Дяченко Альона Сергіївна,**
студентка

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна

Анотація: у даній статті висвітлено особливості розвитку подієвого туризму в Черкаській області, його вплив на економіку країни. Описуються найбільш важливі мистецькі події області та їх значення. Досліджуються деякі проблеми та перспективи розвитку мистецьких подій області та їх подальший вплив на економіку країни.

Ключові слова: подієвий туризм, подія, фестиваль, розвиток, економіка туризму.

Сучасний стан розвитку України характеризується активними процесами децентралізації, які зумовлюють нове розуміння соціально-економічних процесів, що відбуваються, оскільки вони розглядаються вже не лише в галузевому контексті, а й в регіональному. Кожний регіон має свою спеціалізацію і туризм став одним із стратегічних напрямів спеціалізації регіональної економіки як галузь, що активно розвивається і, відповідно, впливає на економічний стан регіону.

Загальновідомо, що туризм сприяє підвищенню зайнятості населення, розвитку ринкових відносин, міжнародному співробітництву, дає можливість громадянам своєї країни та іноземцям отримати більше інформації і вражень від природної та культурно-історичної спадщини країни і приносить численні грошові надходження в економіку країни, тим самим стимулюючи її розвиток.

У сучасному світі туризм став однією з найбільш прибуткових та

найбільш динамічних галузей світового господарства. Масштабні міжнародні події привертають увагу туристів зі всього світу, забезпечуючи великі іноземні інвестиції. Наприклад, бразильський карнавал в Ріо-де-Жанейро щороку відвідує більше 7 млн. чоловік з усього світу, які лише в Ріо-де-Жанейро, в 2020 році, залишили майже 1 млрд. реалів (близько 232 млн. доларів) [1]. Також варто відзначити претендента на звання самого модного музичного фестивалю США – Coachella, одного з найприбутковіших музичних івентів в світі. В 2017 році за два триденних вікенди він заробив рекордні 114,6 млн. дол. На фестиваль з усього світу приїхали 250 000 чоловік, щоби поспілкуватися з близькими по духу людьми, отримати шалені емоції від музики, а головне – відпочити від повсякденності [2]. Усі ці заходи не тільки залучають кошти в країну, але й надають безліч робочих місць.

Протягом останніх десяти років в Україні також відбувалися події світового масштабу, та й місцеві події привертають увагу як українців, так іноземців. В Україні основними центрами подієвого туризму є Київ, Львів, Одеса, Івано-Франківськ, Чернівці, Харків, але Черкаси теж намагаються не відставати в плані проведення масштабних заходів. Кожного року в Черкасах і області проходять десятки заходів різного масштабу. Тому, можна говорити, що дослідження розвитку подієвого туризму Черкаської області та його вплив на економіку нашої країни наразі є актуальним.

Значний внесок у теоретичні та практичні дослідження подієвого туризму зробили як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Поняття, сутність і функції подієвого туризму висвітлено в працях К. Вовк, С. Донських, О. Радіонової. Аналізу розвитку подієвого туризму у світі висвітлено у працях А.Віндюк, Т.Ткаченка. Сучасний стан та перспективи розвитку подієвого туризму в Україні є об'єктом дослідження Т.Бережної, В.Шикіної, О.Радіонової. Регіональні аспекти розвитку туризму знайшли відображення в працях таких науковців, як О.Алексеева, А.Бабкіна, К.Бекнура, Г.Карпова, О.Костюк, В.Поліщук, І.Смаль, П.Тищенко, М.Щурик. Дослідженням розвитку подієвого туризму в Черкаській області особлива увага дослідників не приділялася.

У сучасному світі сформувалася ціла індустрія щодо організації різноманітних заходів, яка поділяється за характером цих заходів та їх кінцевою метою. Зміст подієвого туризму зводиться до відвідування подій, які відбуваються в інших країнах, а отже, основна мета подорожі пов'язана з подіями в якій туристи братиму безпосередню або споглядальну участь.

У науковій літературі всі події, що сприяють розвитку подієвого туризму, згруповують і класифікують за наступними напрямками [33, с.116]: громадські, мистецькі, спортивні, культурноісторичні, економічні і політичні, релігійні.

До видів подієвого туризму можна віднести: фестивалі, карнавали, паради, святкування; конференції, форуми, симпозіуми, круглі столи; освітні заходи: семінари, тренінги, курси підвищення кваліфікації; спортивні ігри); концерти, покази фільмів, театральні постановки; ювілеї, весілля, торжества; ділові події: виставки, ярмарки, торгівельні шоу, презентації, відкриття підприємств, прийоми, заходи, пов'язані з просуванням торгівельної марки і т. д [4].

Туристична галузь набуває все більшого значення для розвитку економіки та соціальної сфери в Черкаській області. Наразі подієвий туризм в Черкаській області є одним з перспективних сегментів регіонального туристського ринку, що динамічно розвивається. Підприємства туристичної галузі, які надають переважно споживчі і розподільчі послуги, у суспільному виробництві є фундаментальною основою туристичної діяльності задовольняючи не лише внутрішні потреби туристичного сегменту, а й долучаючись до системи загальнонаціонального і міжнародного поділу праці, що, у свою чергу, забезпечує частку країни у світовому туристичному обміні. Черкаська область має значні ресурси для розвитку подієвого туризму завдяки розвиненій інфраструктурі, географічному положенню, культурно-історичним та рекреаційним ресурсам та гарним сполученням з сусідніми областями країни та деякими країнами світу, тому доцільним є проведення основних культурних заходів, які становлять інтерес для туристів.

Наразі, можемо відзначити головні події міста та області : міжнародний

джазовий фестиваль «Jazz Диліжанс», «Холодний Яр», «ШЕ.Fest», «Vira Fest», «Монгольф'єрія. Квітуча країна», «ГайдаFest», «Kavafest», «Фестиваль Святого Миколая», «Трипільські зорі», мотофестивалі «Тарасова гора», «Дорога на Січ», етнографічне свято «Купала у Легедзиному»; музейний міні-етнофестиваль давніх ремесел «Трипільська толока» у Легедзиному. Святкування Рош-га-Шана в Умані – традиційне святкування єврейського Нового року, а також інші подібні заходи різного спрямування і тематики, яких загалом проводиться більше 30 щороку. Така різноманітність заходів сприяє активізації внутрішньорегіональних та зовнішніх туристичних потоків, залученню максимальної кількості підприємств рекреаційного комплексу до надання всього спектру рекреаційних та супутніх послуг. Найбільш численну групу в області представляють мистецькі фестивалі, більшість з яких має статус всеукраїнських, що підтверджує зацікавленість споживачів до їх змісту та форми проведення. За даними власного опитування і аналізу соціальних мереж, найбільшу цікавість проявляють такі фестивалі: «Jazz Діліжанс», «Ше. fest», Нескореної Нації «Холодний Яр», які вартують більш детального розгляду.

«Ше. fest» – всеукраїнський щорічний фестиваль, що відбувається з 2014 року в с. Моринці Звенигородського району. Його було започатковано з нагоди відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Метою фестивалю є піднесення української національної ідеї серед молоді та творчих колективів, пропагування серед молоді життєвої активності та здорового способу життя, увіковічення образу Тараса Шевченка як національного символу [5]. Ше.Fest народився під час Революції гідності на Майдані й вже 8 років наповнює нове покоління свіжим поглядом на «Кобзар» та весь нематеріальний спадок Шевченка. У 2020 році, через Covid-19, щорічна подія не відбулася, як і у більшості івенторів України. Але, у 2021 році «Ше.Fest» вперше помандрував. Фестивальні заходи відбулися в чотирьох містах – Ірпені, Броварах, Одесі та Первомайську Миколаївської області. Головна подія відбулася 21-22 серпня в селі Моринці, де народився Тарас Шевченко [5]. «...результати проекту не просто виправдали очікування, а навіть трохи приголомшили. Тому що самі

мандри Україною, мініфести в 4-х містах, зібрали понад 3 тисячі глядачів. Загалом сам фестиваль у Моринцях відвідала, мабуть, найбільша кількість гостей за всю його історію – понад 14 тисяч чоловік. Загальне охоплення в інформпросторі склало понад 1,5 млн. чоловік. ... це своєрідний рекорд» [6].

«Холодний Яр» – всеукраїнський молодіжний, націоналістичний, інформаційно-просвітницький фестиваль з тематичними імпровізаціями, екскурсіями, ярмарками, майстер-класами, виступами українських виконавців, перформансами, спортивними змаганнями, літературними читаннями, зустрічами-дискусіями з відомими особистостями. Фестиваль був започаткований у 2015 році і відбувався у с. Холодний Яр Звенигородського району, але з 2019 року фестиваль проходить у Суботові – колиці української нації, вотчині Богдана Хмельницького. Фестиваль нескореної Нації «Холодний Яр» гуртує тих, для кого Україна – понад усе. Хто черпає натхнення в її історії і знає, що боротьба триває – і на передньому краї російсько-української війни, і на культурному фронті, який утримують від зазіхань ворога наші патріотичні гурти» [7]. Метою фестивалю є: збір коштів для фронту. Організаторами фестивалю є громадські організації «Національний Альянс», «Сокіл», «Самооборона Майдану Черкащини». Захід проводиться щороку, за підтримки Черкаської обласної державної адміністрації. Кількість відвідувачів становить від 2 тис. до 8 тис. чоловік і більше. Під час проведення фестивалю на території діє суворя заборона вживання алкоголю та пластику! [8].

«Jazz Діліжанс» – міжнародний відкритий джазовий фестиваль (open air), який щороку, влітку, проходить у місті Черкаси, починаючи з 1988 року. Цей фестиваль по праву вважається одним з найбільш авторитетних і знакових щорічних подій джазового життя України, ближнього і далекого зарубіжжя. Фестиваль був і проводиться безпосередньо за участі його організатора, Сергія Крашеніннікова, заслуженого артиста АР Криму. Крім концертів джазових музикантів з різних країн світу, під час фестивалю відбуваються майстер-класи та автограф-сесії світових зірок джазу. За 30 років фестиваль відвідало більше 100 тис. чоловік з різних країн. Усі ці люди витрачають в Черкасах гроші на

харчування, екскурсії, проживання, сувеніри, спілкуються з однодумцями, знаходять нових друзів, навіть одружуються під час фестивалю. Все це говорить про культурне піднесення в галузі туризму. Все це служить міцною основою для розвитку як культурної екосистеми, так і розвитку економіки [9].

Варто зазначити, що до початку пандемії COVID-19 загальна кількість туристів у Черкаській області мала тенденцію до зростання, зокрема, починаючи з 2016 року, в регіоні відбувалося стрімке зростання туристичного потоку. Так, якщо у 2015 році область відвідало 710 тис. туристів, то у 2019 році вже 1 млн. 363 тис. осіб (збільшення на 92%; також це перевищує показники 2018 року на 8%). Проте, лише 45,5 тис. осіб відвідали область з метою проведення дозвілля та відпочинку на території Черкаської області [10].

До найпопулярніших туристичних локацій регіону 2019 року увійшли Національний дендрологічний парк «Софіївка» у м. Умань (490 тис. відвідувачів), Краєзнавчий музей у м. Черкаси (133 тис. відвідувачів) і об'єкти Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» (126 тис. відвідувачів). Найчастішими гостями м. Черкаси і області є українці (63%), але іноземців не бракує [10]. Топ 5 країн – Польща, Туреччина, Білорусь, Німеччина, США та Ізраїль. Зокрема, щороку місто Умань відвідують більше 30 тис. хасидів-паломників з 15 країн світу для святкування Рош га-Шана та інших релігійних свят. З кожним роком кількість туристів та паломників, які бажають відвідати могилу Рабіна Нахмана збільшується (рис. 1). У 2021 році очікували близько 50 тис. паломників, але через карантинні обмеження до Умані прибуло лише 30 тис. чоловік [11].



Рис. 1. Кількість прочан-хасидів в Умані на святкуванні Рош га-Шана [12]

За попередніми підрахунками громадських організацій брацлавських хасидів, місце поховання Рабіна Нахмана у місті Умані готові відвідати не менше 100 000 іноземних туристів-паломників щороку, але через відсутність належної інфраструктури, номерного фонду, кількість таких туристів значно менше. Кожного року бюджет області, зокрема м. Умані, суттєво поповнюється за рахунок туристів-паломників (кожен паломник, витрачає в середньому близько 1000 дол. США [12]).

Якщо ж говорити про українських туристів, то найбільше їх було з Києва, Харкова, Одеси, Дніпра, Полтави, Льва та Запоріжжя. У 2019 році сума надходжень від туристичного збору по області становила 4 млн. 727 тис. грн., що у 6,5 разів більше ніж у 2018 році. Таке збільшення в департаменті регіонального розвитку Черкаської ОДА пояснюють змінами в законодавстві, адже з 2019 року було встановлено нові ставки туристичного збору [13].

Варто відзначити, що розвиток подієвого туризму в Черкаській області буде і надалі сприяти підвищенню попиту на культурні події, формуванні національної та культурної єдності, взаємодії різних регіонів України. З кожним роком зростає рівень залучення до туристичної діяльності більш сучасних подієвих ресурсів, що зумовлено зростанням популярності подієвого туризму, тому що саме цей вид туризму сполучається з іншими видами й дає можливість споживачам отримати більш яскраві емоції та враження.

Черкаська область має значний туристський потенціал, зокрема з розвитку подієвого туризму, який на теперішній час не реалізовується в достатньому обсязі. Реалізація подієвого потенціалу дозволить регіону позиціонувати себе як територію з наявними туристичними магнітами, які можуть задовольнити не лише пізнавальний інтерес туристів, а й реалізувати ще одну важливу функцію – соціально-економічну.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Победителем карнавала в Рио стала школа самбы «Унидус ду Виradoуру». URL : <https://www.interfax.ru/world/696887>
2. Звуки музики... URL : <https://nv.ua/ukr/art/zvuki-muziki-10-najpopuljarnishikh-muzichnikh-festivaliv-svitu-2456614.html>.
3. Донских С. В. Событийный туризм : учеб.-метод. пособ. Минск : РИПО, 2014. 112 с.
4. Тищенко П.В. Теоретичні аспекти та розвиток подієвого туризму регіону. URL : http://tourlib.net/statti_ukr/tyschenko.htm
5. Букет Є. У Суботіві на Черкащині відбувся Фестиваль нескореної нації «Холодний Яр». URL : <https://armyinform.com.ua/2021/07/06/u-subotovi-na-cherkashyni-vidbuvsya-festyval-neskorenoyi-nacziyi-holodnyj-yar/>
6. В області порахували кількість туристів та екскурсантів у 2019 році. URL : <http://ck-oda.gov.ua/v-oblasti-poraxovali-kilkist-turistiv-ta-ekskursantiv-u-2019-roci/>
7. За 2020 рік музеї Черкащини відвідало майже пів мільйона людей. URL : <https://provce.ck.ua/za-2020-rik-muzei-cherkashchyny-vidvidalo-mayzhe-piv-milyona-liudey/>
8. Про фестиваль. URL : <https://neskoreni.top/pro-festyval>.
9. Туристи на Черкащині торік віддали перевагу дендропарку «Софіївка». URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/2884021-turisti-na-cerkasini-torik-viddali-perevagu-dendroparku-sofiivka.html>
10. У Києві презентували відеоальманах проєкту «She.Fest мандрує

країною», 21.09.2021. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3319378-ukievi-prezentovali-videoalmanah-proektu-sefest-mandrue-krainou.html>

11. Звіт з виконання Програми розвитку туризму в Черкаській області 2018-2020. URL : <https://kammiskrada.gov.ua/>

12. Фестиваль Т. Шевченка «Ше.Fest 2021». URL : <https://bigggidea.com/project/festival-t-shevchenka-shefest-2021/>

13. Фестиваль фестивалів «MANY FEST» URL : [https://in.ck.ua/ ua/sports/festyval-festyvaliv-many-fest](https://in.ck.ua/ua/sports/festyval-festyvaliv-many-fest)

14. У Черкасах пройде JAZZ-Діліжанс. URL : <https://tourismin cherkasy region.gov.ua/ua/afisha>

PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 373

ONLINE SCHOOLS CANNOT REPLACE TRADITIONAL CLASSROOM FOR PRIMARY CLASS STUDENTS

Abdullina Guljan Temirsharovna,

PhD, associate professor

Kuralbayeva Aliya Ahmetkarimovna

PhD, associate professor

Khoja Ahmet Yasawi International

Kazakh-Turkish University Turkestan, Kazakhstan

Zhetibayeva Zhanerke Kopjasarovna

student at School of Science and Humanities

Nazarbayev University Nur-Sultan, Kazakhstan

Abstract: Education is the bridge between the present and the future. Every parent wants to choose the best teaching format to give their children education for a bright future. Nowadays, there are two types of teaching format: online and offline. We are all acquainted with traditional classrooms, but what is online learning?

Key words: education, primary school, teacher, online, students.

Online learning is when students study via the Internet using electronic devices, so students do not need to visit school physically. Before last year, most schools for elementary class students were in traditional format. Due to COVID-19 spread, almost all schools switched to an online teaching format. Currently, there are debates about what format schools should use post-pandemic. While some people support online schools for kids and want to preserve this format of teaching post-pandemic, others argue for the benefits of traditional classrooms. Although virtual learning has substantial benefits, it can't replace traditional classrooms for elementary school pupils because of the lower quality education, lack of face-to-face

communication with peers and instructors and negative effects of technology on kids' education and mental health.

Compared to offline classrooms, students in virtual classrooms get lower quality education due to lack of in-person teaching and possible incorrect evaluation. To master knowledge, a person needs to get enough feedback from his instructor, which is limited in distance learning. According to Taneja, "one-on-one or in-person teaching is effective and demonstrates increased levels of student engagement with teachers" [1]. Especially a primary class student needs to work with a teacher, since he gets a sense of direction when instructor corrects or praises him. Because they get a feedback from teacher, students are interested in what they are studying. In a traditional learning environment, students are with teachers during the class time, and they get feedback from the instructor. However, in an online studying environment, students are faced to the screens of devices and do not get enough opportunity to discuss their studies with teachers. In online learning, kids are asked by technology to implement tasks and solve problems. If a primary school student is asked by a teacher to solve a problem rather than by a device, he would show more interest in doing that, because the teacher can explain some moments that the pupil doesn't understand [2]. It is also significant for teacher to receive feedbacks from students. O'Hanlon writes that in e-learning, "teachers don't receive quick feedback from students about whether they understand the lessons" [3]. Teachers should quickly understand with which topics kids need help; otherwise it can lead to gaps in children's knowledge. A child, who doesn't understand course material on time, gets frustrated and may lose interest in studying. Furthermore, teachers may assess students not based on their real knowledge. According to Appanna, "if instructors rely too heavily on multiple choice/true/false/or other "click the answer" responses, it may not be sufficient to judge students' depth of knowledge" [4]. It is no secret that almost all assignments for elementary school kids in online learning consist of "choose correct answer" questions. It is very easy for students to do tasks by choosing randomly and getting "correct" accidentally. So, even students, who did not study at all, may get high grades in subjects due to easy evaluation or vice versa.

Secondly, there is less communication in online learning compared to offline classrooms, which is why online learning cannot replace in-person schools. Taneja claims that “online learning also prohibits social interaction and development among kids” [1]. Sitting in a room alone and studying facing a screen does not give a full experience of students’ social life. That leads to degradation of social components in communication. As a result, there is no social and personal skills development. A student who doesn’t have a good social life will not develop empathy, cooperation, leadership and other essential skills that they will need in the future. Education enhances young pupils academically, “but a vital part of education is different kids bouncing their ideas off each other” [2]. Pupils develop essential social skills by communicating with each other and discussing topics, what happens more in offline learning rather than online. Also, it is important to be in good relationship with a teacher for a kid, since they learn how to communicate with adults. O’Hanlon writes that in a virtual learning environment, “children could miss out on forming close relationships and friendships with their own teachers” [3]. This can result in kids’ embarrassments with socializing with adults.

Moreover, since children make less communication with classmates, they spend a lot of time networking alone, which can make them preys of cybercriminals. Taneja is convinced that “cyber bullying and cybercrimes on the rise and students are soft targets for these criminals” [1]. Nowadays, due to popularity of Internet, cybercrimes are rising. Children need to communicate with peers; otherwise they may seek for a companionship in the social network, where they can get acquainted with strangers with possible bad intentions. Since kids don’t know much about the world, it is easy for cybercriminals to deceive children and hurt them psychologically, and that can lead to serious mental traumas.

Technology used in virtual learning can interrupt lessons and have negative effects on children’s mental health, which are the next reasons why online classrooms cannot replace in-person schools. Many students are not provided with high internet connection and good-working computers. That can lead to many absences and create serious gaps in knowledge. Also, primary school students are not much aware of

technology and its applications, and because of that they face technical issues. A PhD in Psychology, who works at University of Creative Technology Chittagong, states that “information and communication technologies including distance learning technologies are not yet developed and still in the process of formation” [5]. Technology is not fully developed, and because of that, it sometimes does not suit perfectly for studying. Although there is a high internet connection available, technology is proven to be unreliable sometimes due to above-mentioned facts.

Furthermore, staring at screens of computers, tablets, phones and other electronic devices for a long time can be dangerous for kids’ mental health. Akther points out that “distance education as a technology based on the new learning method has an effect on the psyche and personality traits of individuals” [5]. Studies show that people, who highly interact with electronic devices, usually have a tendency to conflict, self-centeredness, self-anxiety and introversion. In addition, kids start learning basic skills of reading at primary school, which is a very significant moment to pay attention, since fundamental knowledge forms at this time. However, “when students read text from a screen, it’s been shown; they absorb less information than when they read it on paper” [2]. In addition, studies show that “students who used laptops or digital devices in their classes did worse on exams” [2]. So, it is better to teach children to read using books rather than screens, since they learn faster from paper-based books.

Nevertheless, supporters of online learning would probably argue that online classes create an individual approach for every kid and comfortable condition to study, implying that in-person teaching can be replaced by virtual classrooms. Every kid learns differently. In traditional schools, it is almost impossible to make an individual approach, since the teacher needs to work with a whole class that usually consists of 15-25 people in only 40-50 minutes. According to Appanna, “traditional or face-to face instructional environments have been criticized for encouraging passive learning, ignoring individual differences and needs of the learners” [4]. Offline schools require students to complete homework and learn at the same pace with peers, although some pupils are active learners while others are not. So, active

students can get bored with weaker students, meanwhile lagging students may struggle to keep up with school. Compared to offline learning, in a virtual learning environment little students can enjoy their studies with a more individualized approach. O'Hanlon says that "online schooling can be tailored to fit individual academic needs". Teachers can know where the extra academic support is needed, so "students move through the curriculum at their own pace" [3]. Subjects can be scheduled in a comfortable and relevant way for every pupil. Furthermore, thanks to some apps designed for elementary kids' study plan, it is possible to use them in teaching. Teachers can try to use some games and recorded lectures to explain new lessons and review passed topics, and they will be available for students any time that they need to revise. Additionally, young students learn essential skills, and O'Hanlon claims that "one of the biggest benefits of a cyber charter school is that it teaches them independence and responsibility" [3]. A kid learns how to be responsible for his own assignments and implements them himself. Furthermore, in a virtual learning environment, pupils have the opportunity to choose a comfortable place to study. They can study in their bedroom, at a near café or even outside, what can improve calmness and mental clarity of young students.

Proponents of virtual learning for elementary class students are right to argue that online classes create a more individualized approach for every kid and convenient environment to study. But they don't consider the fact that it can work only on high school or college students, who are mostly self-motivated, but not on primary school students. Young students can be distracted easily by apps on electronic devices since they spend most of their time online. Natalie Wexler says that "another frequently cited culprit is the distraction the devices afford" [2]. A kid can easily get distracted by games or other apps on a device, meanwhile "older students might find it easier to cope with distractions", since they are mostly self-motivated [6]. For example, after several tries to solve a problem, a first grader was easily distracted and was painting bright pink lines on the device, which also proves technologies' distracting capabilities [2].

Also, the online studying environment provides a comfort zone for kids, what

affords young students to start procrastinating, and that can lead to serious time management problems. According to Potts & Potts, “organizational and time management skills are absolutely essential for an online class”, nevertheless these skills are not formed in primary class students yet [6]. High school or college students can develop these skills, but not young students, since it is too early for them. “Despite online calendars and built-in reminders, it is easy for young students to miss due dates or lose track of time”. To accomplish a task, students are given several hours or even days, and they think that they have enough time to finish. Nevertheless, they are just procrastinating. Furthermore, studying at home or park can be amazing for kids, but students don’t learn manners or correct behavior in social places. School is not a place only for academic enhancing. It is a place that also teaches manners, so that little kids learn how to behave in social places [6].

To recapitulate, despite the fact that online schools have considerable advantages, it cannot replace offline learning due to lower standard of education, not enough live collaborating with classmates and teachers. Also, technology is not good for kids to study, since it has an undesirable impact on young students’ education and personality traits of individuality. Due to COVID-19 spread, every school switched to online format of teaching. Some parents and other supporters of virtual learning started to think that virtual format of teaching can replace traditional classrooms, and they want schools to keep this format post pandemic, but it is clear that despite substantial benefits, online learning is not suitable for young students. Choosing the best format of teaching for primary class students is a very significant thing, since right teaching raises literate citizens, and educated children are the future of our world.

REFERENCES

1. Taneja V. Traditional learning will always have a place in our classrooms. India Today. (2020, 05, 08).<https://www.indiatoday.in/educationtoday/featurephilia/story/traditional-learning-will-always-have-a-place-in-our-classrooms-1675692-2020-05-08>

2. Wexler N. How classroom technology is holding students back. *MIT Technology Review*. (2019, 12, 19). <https://www.technologyreview.com/2019/12/19/131155/classroom-technology-holding-students-back-edtech-kids-education/>
3. O'Hanlon L. Virtual elementary school: should you enroll your kids? *Parents*. (2012, 08, 02). <https://www.parents.com/kids/education/elementary-school/virtual-elementary-school-should-you-enroll-your-kids/>
4. Appanna S. A review of benefits and limitations of online learning in the context of the student, the instructor and the tenured faculty. *International Journal on ELearning*, 7(1), 5-22 (2008).
5. Akther U. Psychological impact of distance education technologies in students' personal development. *International Journal of Developmental and Educational Psychology*, 2, 203-211, (2013). 10.17060/ijodaep/0214-9877
6. Potts J.A. & Potts, S. Is your gifted child ready for online learning? *Gifted Child Today*, 40(4), 226-231, (2017). 10.1177/1076217517722182

UDK 373.2

**COMPREHENSIVE DEVELOPMENT OF A CHILD WITH SPECIAL
EDUCATIONAL NEEDS BY MEANS OF A FAIRY TALE**

Berehova Maria

Associate professor
of Special Education Department

Zhdanova Alexandra

student

V. O. Sukhomlynskyi National University
of Mykolaiv
Mykolaiv, Ukraine

Annotation. The authors of the article describe the features of the organization of comprehensive development of a child with special educational needs by means of a fairy tale. We rely on the experience of the great Ukrainian teacher Vasyl Sukhomlynsky. He played a major role in the influence of fairy tales on the development of children's thinking.

Key words: child with special educational needs, comprehensive development, mental development, aesthetic education, fairy tale

A fairy tale is one of the means of a child's mental development. It helps to enrich knowledge and vocabulary, memory development, teaches to express thoughts consistently and logically. Our mothers have been reading us fairy tales on various topics from our childhood. This is where our love for reading and listening to fairy tales began. Children get acquainted with fairy tales at school in reading lessons: works of oral national folk art, works of art by Ukrainian and foreign writers. The fairy tale has a positive example of the ethical ideal; it is full of various pedagogical content. None of the genres of literature is as popular as a fairy tale.

«The word is like the bridge through which the science of education turns into art, mastery» [3]. That's what V. Sukhomlinsky said. He was assured that it is the parental, teacher's word leaves the greatest drop of wisdom, life experience, advice

and tenderness in a child. Sukhomlinsky assigned an exceptional role to the influence of fairy tales on the development of children's thinking, which shows children the philosophy of life, the essence of universal values at an accessible level [3].

He was assured that the main thing in a fairy tale is a deep thought. His fairy tales are filled with love to the native land, parents, nature and have a great instructive meaning.

Listening, reading, staging and even writing fairy tales have a positive effect on children with special educational needs. Fairy tale therapy has a positive effect on the aesthetic and moral feelings of children, on intellectual and psychological development in general.

The great educator often drew attention to this important and complex problem. He tried to get to know "difficult children" and prevent their indifference to learning, loss of faith in their own strength.

According to V. Sukhomlinsky, children with special needs should study in a mass secondary school, but special conditions should be created for them. A child with special educational needs should not feel inferior, being in the atmosphere of a full spiritual life of school. He stressed that the education and teaching such children requires special measures, a subtle, delicate individual approach.

When a child with special educational needs listens to a fairy tale, it encourages him to imagine these images. Staging helps to achieve the highest degree of creativity. A child should feel like a full member of society, grow up in it, without feeling that he is different from others [1].

Thus, the influence of fairy tales on the development of children, their education and teaching is significant. The fairy tale has a complex effect on all cognitive processes of a child. It is actively used in educational institutions as a means of educating children with special needs, as it gives the opportunity to learn about the world not only with the mind but also with the heart.

REFERENCES:

1. Berehova M. I. Formuvannya obrazu vchytelya inklyuzyvnoho klasu v tvorchosti V.O. Sukhomlyns'koho (Formation of the image of an inclusive class teacher in the work of V.O. Sukhomlinsky). Naukovyy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.O. Sukhomlyns'koho. Seriya: Pedahohichni nauky 3 (1). 2018. S. 12-16.
2. Nor K. F. Pryyomy rozumovoho rozvytku uchniv pochatkovykh klasiv u dydaktychniy systemi V.O. Sukhomlyns'koho (Methods of mental development of primary school students in the didactic system V.O. Sukhomlinsky). Pedahohichnyy dyskurs № 10. 2011. S. 367-371.
3. Sukhomlyns'kyy V.O. Slovo pro slovo (Word for word). Vybrani tvory: V 5-ty t. T. 5. Statti. K., «Rad. shkola», 1977.

UDC 796.332.012.12:796.015.22“450”-053.81

**STUDY OF THE LEVEL OF PHYSICAL ABILITY OF 18-20 YEARS OLD
FOOTBALL PLAYERS DURING THE ANNUAL CYCLE OF TRAINING**

Chernenko Olena

PhD, assistant professor

Hurieieva Antonina

PhD, assistant professor

Zaporizhzhia State Medical University

Zaporizhzhya, Ukraine

Serdyuk Dmytro

PhD, assistant professor

Zaporizhzhya national university

Zaporizhzhya, Ukraine

Chernenko Andrii

senior lecturer

National university «Zaporizhzhya politech»

Zaporizhzhya, Ukraine

Annotation. The study identified the main stages of training of 18-20 years old players during the annual cycle. It is established that, at the moment, in the system of sports reserve training the task of improving motor skills should remain one of the main throughout the annual cycle, regardless of the stages of training. The purpose of the study is to investigate the dynamics of changes in the physical performance of 18-20 years old football players during the annual training cycle. Methods: analysis and generalization of data from modern sources of information; pedagogical observations; physical fitness testing; pedagogical experiment; methods of mathematical statistics. The research was conducted during the training and participation of football players of IFC "Metallurg-2" (Zaporizhzhya) in the Ukrainian Football Championship among amateur teams 2020/2021. It is established that at the end of the first and second preparatory periods of the 2020/21 season for the majority of 18-20 years old football players, the indicators related to the "average" level of development were recorded. These include - an indicator of physical performance and aerobic capacity of athletes. At the end of the study it was found that all indicators that characterize physical

performance, aerobic capacity decreased ($p < 0.05$) and belonged to the functional class "below average" and "average", respectively.

Key words: physical capacity, football players, annual training cycle, aerobic capacity.

Introduction. Trends in the development of modern football, first of all, are manifested in the evolution of the game itself, the practical reflection of which should be the improvement of all aspects of the educational and training process of football players [1]. However, according to experts, there is no system in the education of highly qualified players in Ukrainian football today, and the training process of young athletes is focused on achieving results today, rather than the systematic preparation of talented young men to transition to professional football. As a result, there is a transition from the teams of a large number of talented young players between the ages of 11 and 13, and then from 16 to 20 years [2].

A variety of different motor actions performed by football players during the game requires the development of a number of physical qualities and functional improvement of all body systems of football players, which is achieved in various physical training and is a necessary prerequisite for improving technical and tactical skills [1]. In the practical activities of athletes, the solution of this problem is usually associated with increasing the volume and intensity of training loads. For 18-20 years old players, this approach requires careful planning, which is associated with accurate time distribution and optimal combination of loads of different energy orientation and careful selection of training tools to prevent overtraining and fatigue of athletes [1, 2].

There are generally accepted approaches to training qualified players, which involve the division of the annual training cycle into three main periods: preparatory, competitive, and transitional. With such planning of the training process, the main increase in the level of physical fitness of football players should happen in the preparatory period. And the main training task of the competitive period is to maintain the level of sportsmanship achieved in the preparatory period. However, practice shows that in the system of sports reserve training the task of improving

motor skills should remain one of the main throughout the annual cycle, regardless of the stages of training. This necessitates the search for and implementation of more effective training programs, organizational forms, tools and techniques that will contribute to the rational planning of physical activity.

Thus, there is a necessity to find and implement effective tools, methods and forms of training to increase the level of special performance of football players during the annual training cycle, which will improve the level of technical and tactical skills.

The goal. The purpose of our study is to investigate the dynamics of changes in the physical performance of football players aged 18-20 during the annual training cycle.

Materials and methods. To achieve this goal during the study we used the following methods: analysis and generalization of data from modern sources of information; pedagogical observations; physical fitness testing; pedagogical experiment; methods of mathematical statistics. Pedagogical observations were conducted directly during the training sessions and performances of football players at the Ukrainian Football Championship among amateur teams.

To determine the level of physical fitness of 18-20 years old football players, we used the generally accepted submaximal bicycle ergometric test PWC_{170} . It should be noted that this test is considered by many scientists as a test to determine the level of general physical fitness. The calculation of $aPWC_{170}$ (absolute value of physical performance), $rPWC_{170}$ (relative value of physical performance), $aMOC$ (absolute aerobic capacity), $rMOC$ (relative aerobic capacity) was performed according to the formulas proposed by M. Malikov, A. Svatyev, N. Bogdanovskaya (2006). To evaluate the results used, the data are given in table 1 [3].

Table 1

**Scale of qualitative assessment of the level of indicators PWC₁₇₀ and MOC
of 18-35 years old male athletes**

(M. Malikov, A. Svatyev, N. Bogdanovskaya, 2006)

Levels	PWC ₁₇₀		MOC	
	aPWC ₁₇₀ kgm·min ⁻¹	rPWC ₁₇₀ kgm·min ⁻¹ kg ⁻¹	aMOC l·min ⁻¹	rMOC ml·min ⁻¹ ·kg ⁻¹
Poor	<1067,50	<15,25	<3,50	<50,00
Below average	1067,50-1294,50	15,25-18,49	3,50-3,85	50,00-54,99
Average	1294,51-1750,00	18,50-25,00	3,86-4,55	55,00-65,00
Above average	1751,00-1995,00	25,01-28,25	4,56-4,90	65,01-70,00
High	>1995,00	>28,25	>4,90	>70,00

The study was conducted on the basis of the city football club IFC "Metallurg-2" (Zaporozhye). Experimental studies were conducted during the training and participation of players of FC "Metallurg-2" (Zaporozhye) in the Ukrainian Football Championship among amateur teams 2020/2021. The experiment involved players with different roles in the team. A total of 18 players took part in the competition.

Results and discussion. Based on the analysis of scientific literature, the results of research, the experience of the coaching staff of IFC "Metallurg-2" (Zaporozhye) was analyzed the training program for 18-20 years old football players in the annual cycle of the season 2020/21.

According to the analysis, it was found that approximately 55% of the total training time of 18-20 years old football players falls on the physical and functional training (by one means or another) of athletes for the next competitive period.

It should be noted that one of the main tasks of training both the first and second preparatory periods of the annual cycle is to increase the general and special endurance of athletes. In the program of training players of IFC "Metallurg-2" (Zaporizhzhya) to solve this problem is allocated approximately 25% of the time of the training process. Slightly less time is devoted to technical and tactical training of athletes. In the process of training players, about 10-12% of the time is devoted to other types of training.

Physical performance is an important condition for the development of all basic physical qualities, the basis of the body's ability to withstand high specific

loads, the ability to realize functional potential for intensive recovery in all sports [1]. It largely determines the sports result at all major stages of long-term training [2].

Physical performance testing is the most important component of comprehensive control of athletes' fitness, because it determines the functional capabilities of the body, identifies weak links in adaptation to stress and factors that limit performance.

The role of such testing is especially growing in game sports, including football, where it is difficult to assess performance due to the specifics of physical activity [2].

Based on the above, we analyzed the indicators of physical performance of 18-20 years old football players during the annual training cycle.

Due to the fact that the program of the Ukrainian Football Championship among amateur teams provides for games on the circle system in two rounds, the annual cycle of training athletes is built according to the competition calendar. In the 2020/2021 season, the games of the first round of the Championship started in August and lasted until October inclusive, the games of the second round - March-May, respectively. Thus, the annual cycle of training IFC "Metallurg"-2 (Zaporozhye) athletes consisted of two preparatory and two competitive periods, which is reflected in the program of training sessions.

During our study, we processed the results of a survey of football players at the end of the first and second training periods, the first and second competitive periods of the 2020/21 season.

At the first stage of our study (end of the first preparatory period) we identified indicators that characterize the level of physical performance and aerobic capacity of the body of 18-20 years old football players. These parameters were determined by conducting a submaximal bicycle ergometric test PWC170 and calculating the absolute and relative value of physical performance, absolute and relative aerobic capacity. The obtained results indicate that the average statistical indicators of physical performance and aerobic capacity of 18-20 years old football players correspond to the functional level of "average" (table 2).

Analyzing the results, we can say that the players of IFC "Metallurg"-2 (Zaporozhye) indicators of physical performance and aerobic capacity of the body at the end of the competition period decreased significantly, but are still characterized as indicators of "average" level. Significantly decreased $aPWC_{170}$ and $rPWC_{170}$ (by 14.7%). In our opinion, these are objective indicators, because the competitive period of any athlete is quite exhausting and is reflected in the physical and functional level of fitness. The obtained data are confirmed by the results of studies of many specialists [1, 2, 3].

Table 2

Indicators of physical performance and aerobic capacity of 18-20 years old football players at the end of the first preparatory and competitive periods of the 2020/21 season (M±m) (n=18)

Indicators	I preparatory period	I competitive period	Relative growth, %
$aPWC_{170}, \text{kgm} \cdot \text{min}^{-1}$	1542,51±41,64 average	1315,75±39,51* average	-14,7
$rPWC_{170}, \text{kgm} \cdot \text{min}^{-1} \cdot \text{kg}^{-1}$	22,79±1,24 average	19,44±2,47* average	-14,7
$aMOC, \text{ml} \cdot \text{min}^{-1}$	4463,5±37,31 average	3964,65±39,11* average	-11,2
$rMOC, \text{ml} \cdot \text{min}^{-1} \cdot \text{kg}^{-1}$	65,93±4,78 average	58,56±3,87* average	-11,2

Notes: * – $p < 0,05$ the difference between the indicators of the preparatory and competitive periods

The results of the re-determination of indicators of physical performance and aerobic capacity of the body of 18-20 years old football players at the end of the second preparatory period of the annual 2020/21 season training cycle show that all indicators correspond to the level of development of "average" and unreliably higher compared to the indicators recorded after the first preparatory period (table 3).

Table 3

Indicators of physical performance and aerobic capacity of 18-20 years old football players at the end of the second preparatory and competitive periods of the 2020/21 season (M±m) (n=18)

Indicators	II preparatory period	II competitive period	Relative growth, %
aPWC ₁₇₀ , kgm·min ⁻¹	1614,49±39,13 average	1211,34±41,47* below average	-24,9
rPWC ₁₇₀ , kgm·min ⁻¹ kg ⁻¹	23,71±1,13 average	18,05±1,68* below average	-23,9
aMOC, ml·min ⁻¹	4621,9±38,87 average	3734,95±37,67* below average	-19,2
rMOC, ml·min ⁻¹ ·kg ⁻¹	67,87±3,67 average	55,66±2,97* average	-18,0

Notes: * – p<0,05 the difference between the indicators of the preparatory and competitive periods

The next determination of these indicators took place at the end of the second competitive period of the annual cycle of training athletes (after the games of the second round of the Ukrainian Football Championship among amateur teams of the season 2020/21 – June 2021). After analyzing the results, we can state that all indicators decreased significantly (p <0.05) under the influence of prolonged physical and psychological stress of players (Table 3.2). The decrease in physical performance and aerobic capacity of athletes was reflected in the distribution of test results by levels: almost all indicators were at the level of "below average", and the rate of MOC – at the "average" level.

Thus, we see that after the second round of the Ukrainian Football Championship among amateur teams of the 2020/21 season, almost all indicators that characterize the physical performance and aerobic capacity of the body of 18-20 years old football players were marked by even more significant negative changes compared to indicators after the end of the first round of competitions (November 2020).

A significant decrease in physical performance and aerobic capacity of FC "Metallurg-2" (Zaporozhye) players can be explained by the young age of athletes (18-20 years), for whom participation in competitions among adults is a great physical and psychological stress. In addition, the management set a task - according

to the results of the games to take a place not less than third among the teams of Group №3, for further participation in the fight for awards. But according to the results of the competition, the team's players took only 8th place in the group, which did not allow them to continue the competition. All these factors have contributed to significant depletion of athletes both physically and psychologically.

As a result of such significant negative changes in physical performance, aerobic capacity, general and special training of 18-20 years old football players, the final 8th place in Group №3 of the Ukrainian Amateur Football Championship and the cessation of competition for prizes.

Conclusions. Analyzing the results of the study, we can state that at the end of the first and second preparatory periods of the 2020/21 season forth most of 18-20 years old football players, the indicators related to the "average" level of development were recorded. These include - an indicator of physical performance (aPWC₁₇₀ and rPWC₁₇₀) and aerobic capacity of the body of athletes (aMOC, rMOC).

After the second round of competitions, all indicators of physical performance, aerobic capacity decreased ($p < 0.05$) and belonged to the functional class "below average" – aPWC₁₇₀ and rPWC₁₇₀, aMOC, "average" – indicators rMOC.

In general, analyzing the results of the study, we can say that the existing program of functional training in the preparatory and competitive periods of the annual cycle of training 18-20 years old players is not effective and does not significantly improve these indicators during the preparatory periods and maintain optimal levels of competitive indicators periods, which will allow athletes to show higher results in competitions. It may be necessary to use more modern means and methods of training, means of recovery and rehabilitation of athletes throughout the annual training cycle, taking into account age and individual characteristics.

REFERENCES

1. Кокарева С. М., Кокарев Б. В., Черненко О. Є. Особливості змін рівня фізичної роботоздатності та фізичної підготовленості футболістів високої кваліфікації у другому підготовчому та другому змагальному періодах річного

циклу підготовки. Фізична культура, спорт та здоров'я нації. Житомир: ФОП Євенок ОО, 2017. Вип. 4. С. 65-70.

2. Шамардин А.А., Таможников Д.В., Шамардин А.И. Функциональная подготовка футболистов на этапах годичного тренировочного цикла на основе использования регламентированных режимов дыхания. Волгоград: ВГАФК, 2008. 80 с.

3. Маліков М.В., Сватъєв А.В., Богдановська Н.В. Функціональна діагностика у фізичному вихованні і спорті: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Запоріжжя: ЗДУ, 2006. 227 с.

UDC:37.02

**THE CONTRIBUTION OF FOREIGN AND DOMESTIC EDUCATORS TO
THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGY**

Gubareva Olga S.

Phd, Associated Professor

Kasianenko Oleksii

student

Kharkiv National Automobile
and Highway University

Abstract. This paper clearly describes the most important stages and the most prominent educators significantly influenced on development of today's pedagogy. The main basis of pedagogy as a science are regarded.

Key words: history of pedagogy, theoretical issues, a method of work of educators, didactics, the inner world of the child, nature-appropriate education, experiment.

In the history of pedagogical thought the leading place belongs to the Czech educator Jan Amos Comenius (1592 - 1670). Comenius' merit before mankind lies in the fact that he brought to the pedagogical thought radically new ideas, for its further development: He substantiated the theory of education and upbringing as a system of scientific knowledge. He believed that man as part of nature must develop according to the laws of nature. Comenius developed an age periodization, identifying four periods in the development of the child, each of which should correspond to its own school. He expounded the theoretical foundations of the learning process, which is the model for learning in a modern school, preschool in the main book of his life "Great Didactics" (1654). He disclosed the goals and objectives of child education from birth to school in "The Mother's School". With the scientific works of J. A. Comenius a tumultuous period in the development of classical pedagogical theory began. A brilliant pleiad of subsequent classical pedagogues (J. Locke,

J. J. Rousseau, I. G. Pestalozzi, etc.) significantly advanced the development of theoretical problems of upbringing and education.

According to the theory of Jean-Jacques Rousseau (1712 - 1778) (France) it is necessary to educate the child in a natural way, to follow the natural course of his development. For this purpose it is necessary to carefully study the child, his age and individual peculiarities. He drew up an age periodization, believed that it is necessary to educate and teach children taking into account characteristic features peculiar to children at different age stages of development. He determined the leading beginning for every age: up to 2 years - physical education, from 2 to 12 years - development of external feelings, from 12 to 15 years - mental and labor education, from 15 to adulthood - moral development. Rousseau distinguished three sources of education: nature, people and surrounding things. The main work is "Emile or On Education".

Practicing pedagogue, theorist and publicist J. G. Pestalozzi (1746-1827) - (Switzerland) enriched the pedagogical thought by a number of discoveries. It was him who expressed the idea of developmental education, which would nourish all human organs. Pestalozzi concentrated especially on the role of the mother in his writings. He regarded the love of the mother for her baby as the basis of her peace, love and trust, from which the first sprouts of morality and religiosity develop. Major works: *Lingard and Gertrude*, *How Gertrude Teaches Her Children*, *The Book of Mothers*, *The Swan Song*. [2]

Friedrich Froebel (1782 - 1852) - (Germany) believed that pedagogy should be based on idealistic philosophy. The child is a bearer of the divine essence, endowed with 4 instincts: activity, cognition, artistic and religious. In order to meet the child's needs for activity and communication, it is necessary to organize activities in the society of peers. He introduced the concept of "kindergarten", developed a method of work of educators with children. Created didactic material "Froebel's Gifts". Main works: "Education of Man", "Mothering and Caressing Songs", "Kindergarten Pedagogy", "Children's Home".

Maria Montessori (1870 - 1952) - (Italy) believed that education is possible only if the child is given full freedom of action. The form of the class is an individual

lesson. The educator is an observer of the process of revealing the inner world of the child. The basis of teaching - sensory education, carried out with the help of the organization of the environment and didactic material. Main work: "The method of scientific pedagogy".

Pedagogy ideas of education were also actively developed and are also associated with the names of V. G. Belinsky (1811 - 1848), A. I. Herzen (1812 - 1870), N. G. Chernyshevsky (1828 - 1889), L. N. Tolstoy (1828 - 1910). Konstantin Ushinsky (1824 - 1871) made a revolution in theory and pedagogical practice. He created a coherent psychological and pedagogical concept of personal development and on its basis - the theory of upbringing and education. For the first time founded the principle of nurturing learning were founded in pedagogy. He substantiated in his works the idea of nationality in upbringing. He stressed that nationality defines upbringing, and that it primarily includes the language of the people, history, traditions, and folklore. Principles of Ushinsky's didactics are feasibility, consistency, clarity, meaningfulness and durability of learning. Teaching requires a firm composition of students, a schedule, frontal and individual lessons. The teacher is not only a teacher of disciplines, but also an educator. The system of education must meet the needs of the people, the idea of the nationality. Native language is an encyclopedia of folk wisdom. K. Ushinsky considered instruction during preschool years in close connection with instruction at other age levels. He saw the tasks of preschool, "pre-school learning" in the development of mental strength and speech of the child, in the formation of the ability to control their mental processes and behavior. Ushinsky considered it necessary to educate children in the habit of mental work, love for it, and a conscious attitude. Successful solution of these problems is the key to preparing the child for school. Cognitive material is contained in teaching aids. "Native Word", "Children's World" by K. Ushinsky has not lost its pedagogical value and is actively used in work with children of preschool and primary school age. Major works: "Children's World", "Native Word".

Leo Tolstoy (1828 - 1910) believed that the content of education determines the religious and moral education. A special role was given to such methods of

teaching as the word teacher (storytelling, conversation). He extensively used observation and experiments, excursions - nature-appropriate education. He emphasized creative approach in all teacher's activities. His main works are "ABC book" and "Books for reading". 19th century, marked by outstanding achievements, first of all, in the field of natural science, physics, and mathematics, was favorable for development of pedagogical science. During that period, it was developed intensively as an independent scientific discipline, rising from a description of the facts and phenomena to comprehend the laws of the process of education and training. Within pedagogy, there was a differentiation of knowledge, its separate parts, such as pre-school pedagogy, were being singled out and consolidated.

The 20th century, with its tumultuous socio-political changes in many countries, posed the problem of human education in a new society to pedagogy. The theoretical works of N. K. Krupskaya (1869 - 1939) covered a wide range of pedagogical problems, including those directly related to the education of pre-school children. The purpose of education was to educate a collectivist, fully developed, internally disciplined, able to feel deeply, think clearly and act in an organized manner. She considered it necessary to combine education with social work. She contributed to the development of the foundations of children's and youth social movement. She believed that pre-school education should guarantee a child's right to education, i.e. the right to knowledge of the world around, to broadening of the horizon, to accumulation of knowledge. In this regard, she made many valuable concrete suggestions for the creation of the kindergarten program. Her main works are "People's Education and Democracy," "The Woman Worker". [4]

The core of Makarenko's teachings (1888 - 1939) is the theory of the educational collective. Makarenko also developed the most important questions of family upbringing. The main principle of upbringing is the unity of the person and society. He implemented an unprecedented in pedagogical practice experience of mass re-education of children in conflict with the law. He combined training and upbringing with productive work. His educational principles are as follows: through the collective, in the collective, respect for and demands upon the individual. Main

works: "Pedagogical Poem", "Flags on the Towers", "A Book for Parents".

The humane character of upbringing and education, caring attitude towards the individual - this is the leitmotif of V. A. Sukhomlinsky's (1918 - 1970) pedagogical teachings.

Pedagogy is based on protective education (to protect from surrounding evil) and teaching to learn.

Developing issues of differentiated and individualized approach in teaching, he developed a new method of research in pedagogy - an experiment. His main works are "My Heart goes out to Children", "Birth of a Citizen", "Pavlysh Secondary School", "Methods of Upbringing of the Collective".

At the beginning of the 20th century ideas of free upbringing and development of child's was Konstantin Ventzel (1857 - 1947). He wrote one of the world's first declarations of the rights of the child (1917). In 1906 - 1909 in Moscow he successfully established the "House of the Free Child". In this original educational institution the child was the protagonist. The tutors and teachers had to adapt to his interests, to help him develop his natural abilities and talents.

In the 1940s-1960s Mikhail Danilov (1899 - 1973) was actively working in the field of public education. He created the concept of elementary school "The tasks and features of primary education", 1943, and wrote the book "The role of elementary school in the mental and moral development of a man" 1947, which compiled many guidelines for teachers. They are still used today by educators.

In the 1970s and 1980s, problems of elementary education were actively developed in a research lab under the guidance of an academician L.V. Zankov. As a result of this research, a new system of education for elementary school students was created based on the priority of development of students' cognitive abilities.

In the late 1980s, a movement for the renewal and restructuring of the school started. This was expressed in the emergence of the so-called pedagogy of cooperation (Sh. A. Amonashvili, S. L. Soloveitchik, V. F. Shatalov, N. P. Guzik, N. N. Paltyshev, V. A. Karakovsky, etc.). [1]

The whole world knows the book of the Moscow elementary school teacher S.

N. Lysenkova "When it is easy to learn," which describes the techniques of "commented control" of the activities of younger students through the use of schemes, supports, cards, and tables.

S. Lysenkova, a famous nowadays educator, created a method of "advanced learning".

In recent decades, tangible progress has been made in a number of areas of pedagogy, primarily in the development of new technologies of preschool and primary school education. The new Russian school is moving toward humanistic, person-centered education and upbringing.

V. Odoevsky was concerned with the initial education of children (from 4 to 10 years).

Odoevsky managed to identify the main feature of elementary education - its content is a "science before science". The main task of preschool education - to teach children to learn, to develop their mental abilities, without striving for an abundance of knowledge. In the books "ABCs for use in children's orphanages," "Science Before Science. Grandpa Iriney's Book" by V. F. Odoevsky offers a method of teaching children, exercises to develop the ability to observe, compare, analyze, name objects and identify their purpose.

Significant contributions to the development of the content and methods of preschool education were made by E. N. Vodovozova, P. F. Lesgaft, E. I. Tikheeva, E. A. Flerina. They closely connected preschool learning with acquaintance with life, and emphasized the special role of natural history knowledge in the content of educational work. They used folk games, fairy tales, songs, and children's own art activities as the means of education.

In the 50's in-depth experimental development of theoretical foundations, content, and methods of preschool education was developed. A. P. Usova led the study. She wrote a range of works analyzing the data obtained. Preschool didactics was enriched by the concept of preschool education as a unity of educational, instructional, and instructional work. Significant contributions to theory were the characteristics of children's learning activity and directions of its development in

conditions of specially organized instruction obtained in the course of research. In the course of a large-scale experiment the content of educational work for each age group was determined, as well as the means and forms of learning organization, allowing to solve the tasks in the best way, effective methods and techniques of teaching were developed.

The introduction of systematic education (1953) into the practice of domestic preschool institutions necessitated the development of private methods. By the early 60s, original methods of music education (N. A. Metlov, N. A. Vetlugina), teaching native language (O. I. Solovyova), development of basic movements (A. I. Bykova), fine arts (N. P. Sakulina), formation of elementary mathematical ideas (A. M. Leushina) were created. In recent years, there has been a renewal of the content of private methods, successfully resolving the issue of improving the forms and means of learning.

Preschool didactics at the present stage is developing intensively, primarily due to the psychological substantiation of the content, forms and methods of teaching. Psychological and pedagogical research into age-specific opportunities for the acquisition of knowledge (A. V. Zaporozhets, D. B. Elkonin, V. V. Davydov), and ways of implementing the developmental function of preschool teaching (L. A. Venger, N. N. Poddyakov) have considerably enriched preschool didactics. The problem of the content of preschool learning is being developed, and new media, in particular information technology, using a computer (S. L. Novoselova, L. A. Paramonova, S. A. Kozlova, A. N. Davidchuk, etc.) are being studied. In recent years, the search for new forms of organization of learning in kindergarten. [3]

Further study of pedagogy history will be conducted in order to examine the influence of developed theories on up-to-date state of pedagogy methods distinguishing them as the most effective.

REFERENCES

1. Завгородня Т.К. Історія педагогіки: навчально-методичний посібник / Т. К. Завгородня, Л. М. Прокопів, І. В. Стражнікова. - Івано–Франківськ, 2014. – 160 с.
2. Демченко О. П. Практикум з історії педагогіки : навч.-метод. посіб. [для викладачів історії педагогіки, на допомогу студ. пед. ВНЗ під час самостійного вивчення теоретичних основ, підготовки до семінарських і практичних занять] /Олена Петрівна Демченко. К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. – 432 с.
3. Зайченко І. В. Історія педагогіки у двох книгах / Іван Васильович Зайченко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 624 с.
4. Буторина, Т. С. История педагогики и образования/Т.С. Буторина, З. И. Васильева, Н. В. Седова. - М.: Academia, 2016. - 384 с.
5. Капранова, В. А. История педагогики: Учебное пособие/В.А. Капранова. - М.: Инфра-М, 2017. - 512 с.

UDC 371.2

**THE MAIN FEATURES OF THE EXTENDED DAYCARE GROUP IN THE
UKRAINIAN PRIMARY SCHOOL**

Kochubei Tetiana Dmytrivna,

Doctor of Education, professor
Department of Social Pedagogy and Social Work
Uman State Pedagogical University
named after Pavlo Tychyna

Shturba Antonina Olehivna,

post-graduate student
Department of Pedagogy
Uman State Pedagogical University
named after Pavlo Tychyna
English teacher of the Municipal institution
«Balta pedagogical professional college»

Annotation The article reveals the peculiarities of the organization of the extended daycare group working in the Ukrainian primary school; highlights the main tasks facing this form of organization of extracurricular activities.

Key words: extended daycare group, education, development, primary school, extracurricular activities.

Based on the provisions of the National Doctrine of Education Development in Ukraine, the State National Program “Education”, the new State Standard of Primary Education, the school has a system of extended daycare groups (EDG), which ensures the integrity of the educational process. An extended day as a form of public education is an effective means of organizing free time, identifying and developing creative abilities of children, especially primary school age. [1]. Life confidently proves that the well-being of the child in the extended daycare groups, the desire to visit it directly depends on the content and forms of extracurricular activities, the nature of communication and relationships that develop in their process.

The work of EDG requires compliance with the principle of differentiation,

taking into account educational, labor, aesthetic, sports interests and inclinations of students. Teachers have the opportunity to create conditions that contribute to the formation of children's social skills, the ability to live and work in a team, to improve student self-government. The extended daycare group is one of the forms of raising children and helps to organize the most favorable conditions for their recreation, education and upbringing, a combination of educational work in the classroom and in extracurricular activities. It provides, taking into account age, their mental, moral, aesthetic, physical, spiritual development, creates conditions for the organization of productive work, opens opportunities for comprehensive identification and development of individual abilities, requests and children's interests [2].

The mode of work of the extended day group and the organization of the educational process is approved by the pedagogical council and approved by the head of the general secondary education institution. The working arrangements of the EDG should include:

- organization:
- walks in the open air lasting at least one hour 30 minutes for students of Grades 1-4;
- food lasting at least 30 minutes;
- homework (if available) lasting no more than one hour;
- conducting sports and health classes for students lasting at least an hour [2].

The duration of students' stay in the extended daycare group is no more than six hours a day. Based on the application of the parents and other legal representatives of the students, it is allowed to release the students of the EDG at a time convenient for the parents. To prevent fatigue, body disorders, vision of primary school students, it is necessary to conduct physical activity break and eye exercises every 15 minutes. The educator works with students in accordance with the daily work plan of the educator, which usually includes: walking, self-preparation, educational conversations, didactic and role-playing games, etc. The work plan of the educator of the extended daycare group is agreed with the deputy head of the institution of general secondary education for educational work and approved by the

head of such institution [2].

The main tasks of the extended day group are:

- organization of independent work of students to consolidate and develop the knowledge, skills and abilities acquired in lessons;
- creating favorable conditions for the formation of student body and providing qualified assistance to students in preparing for lessons and doing homework;
- organization of individual, group and collective work of students;
- organization of students' leisure;
- formation of students' value orientations;
- implementation of measures aimed at preserving and strengthening the health of students, their mental and physical development, the acquisition of skills in a healthy lifestyle;
- fostering a positive attitude towards community service;
- assisting parents or guardians in educating students [2].

Participants in the educational process of the extended daycare group are the principal of the secondary school, students, educators and other teachers, parents or persons replacing them, psychologist, librarian, medical staff, as well as teachers, club leaders, specialists of out-of-school institutions and organizations who have a pedagogical education.

The EDG is created for: organization of educational and cognitive activities of students; organization of leisure of students; providing qualified assistance to students in preparation for lessons and homework; to preserve and strengthen the health of students, hygienic skills and principles healthy lifestyle; formation of key competencies necessary for successful life and self-realization of the individual.

One of the main factors in intensifying extracurricular educational work in EDG should be a well-thought-out system of its planning by educators. Planning includes two types of plans: calendar-thematic planning and daily planning. *Calendar-thematic planning* of educators is made for the period determined by the teaching staff, in any form and agreed with the deputy director for educational work. Plans should be concise, specific and include measures that must be implemented and

that can be controlled. In *daily planning*, educators should follow the requirements for teacher lesson plans. The educator in each planned event must indicate the purpose, equipment, forms of activity of students; should provide for individual and differentiated work in the preparation and conduct of activities, based on the continuation of educational and developmental work. Daily planning can include scenarios of educational activities, sets of exercises, descriptions of games.

The best combination of children's activities in extended day groups is physical activity in the air before self-training (walks, active and sports games, community service, etc.), and after self-training - participation in emotional and developmental activities (games, preparation and holding of amateur concerts, quizzes, etc.).

The extended daycare group can be composed of students of one class, several classes (including the first or second or third), several different classes, but not more than four age groups. The mode of work of the extended day group is developed in accordance with the State Sanitary Rules and Norms of Arrangement, Maintenance of General Education Institutions and Organization of the Educational Process, approved by the Pedagogical Council and approved by the Head of the General Education Institution.

The main tasks of the school today, in particular extended daycare groups, are to ensure the modern quality of education and upbringing, strengthening the mental, physical and aesthetic development of the child. In the EDG the collective of children unites more strongly. For primary school students, the educational process in such groups is a fragment of real life with a system of specific relationships. The extended daycare group opens wide opportunities for the organic combination of learning and education of students, encourages them to participate in interesting extracurricular activities, promotes the development of individual abilities of children. But the educational process in the EDG should not be a continuation of lessons. The social and pedagogical situation requires from modern educators an appropriate approach to the organization of group work. The most important thing is to make every child a subject of activity, to form the attitude of younger students to the world, nature, man,

work and to themselves.

REFERENCES

1. Osoblyvosti roboty hrup prodovzhenoho dnia v umovakh vprovadzhennia novoho Derzhavnoho standartu pochatkovoï osvity [Features of the work of extended daycare groups in the implementation of the new State Standard of Primary Education]. URL: <https://naurok.com.ua/osoblivosti-roboti-grup-prodovzhenogo-dnya-v-umovah-vprovadzhennya-novogo-derzhavnogo-standartu-pochatkovo-osviti-98665.html> [in Ukrainian]
2. Planuvannia ta orhanizatsiia roboty HPD v NUSh [Planning and organization of EDG work in NUS]. URL: <https://urokok.com.ua/methodical-cabinet/1085-planuvannya-ta-organzacya-roboti-gpd-v-nush.html> [in Ukrainian]
3. Orhanizatsiia roboty hrupy prodovzhenoho dnia v pochatkovii shkoli [Organization of extended daycare group work in primary school]. URL: https://gpd.at.ua/publ/dlja_vikhovateliv_gpd/organizacija_roboti_grupi_prodovzhenogo_dnja_v_pochatkovij_shkoli/3-1-0-4 [in Ukrainian]

**EXAMINING THE CONTENT OF DIGITAL COMPETENCE AS A KEY
PRE-REQUISITE FOR EDUCATIONAL DIGITALIZATION**

Kopzhasarova Umit Ibzhanovna,

Cand. Sc, Associate Professor

Professor of the Department of Theory and
Methodology of Foreign Language Training

Rykhlikova Irina Sergeevna

doctoral student of the KarU named

after Academician E. A. Buketov

Kazakhstan, Karaganda

Abstract: This article offers a comprehensive understanding of digital competence and analyzes its various aspects in detail, as it seems important to us to immediately determine the conceptual framework of the problems of digital competence development, since there are still many unresolved issues related to its content in the available specialized literature, from reference to technical aspects.

Key words: digital literacy, digital competence, education transformation, digital skills, digitalization.

In the last few decades, it has become clear that the traditional model of education, aimed only at obtaining knowledge, is hopelessly outdated. It is necessary to transform the educational paradigm itself and revise existing approaches and learning models aimed at developing general digital literacy skills, social and emotional skills for success in the new digital world.

The introduction of new methods and tools of teaching and learning has led to social transformations, and they, in turn, the widespread penetration of digital technologies into all spheres of life, including education. It is the education system that ensures a smooth transition to the digital age associated with new jobs and a sharp increase in creative human capabilities.

One of the components of the digital transformation of education is the

transformation of its content. Digital competence has become a new element of such content.

However, before we settle on the history of the concept development it should be pointed out that there is no particular difference between digital competence and digital literacy. According to Maria Spante et al. the two terms are more often used interchangeably in different policy documents [1, p. 2].

In this article we will tend to use digital competence rather than digital literacy bearing in mind that since 2010 the term “competence” has been in use more often than “literacy” [2, p. 26].

The idea of digital literacy was introduced in the late 90s by P. Gilster (*Digital literacy* Gilster, 1997), who referred to it as “the ability to understand and use information in multiple formats from a wide range of sources when it is presented via computers. He also emphasized the importance of evaluating the credibility of the sources of information found on the Internet and placing them in context. [3, p.18].

Since its emergence in 1997, Gilster’s initial concept has evolved and widened embracing creative activities, work, sharing, socializing, research, games, collaboration, communication and learning. However, there is still no universal understanding of the content of digital competence.

Eshet-Alkalai claims digital competence to be a survival skill for the 21st century learners. In his article *Digital Literacy: A Conceptual Framework for Survival Skills in the Digital Era*, he proposes a detailed conceptual framework for digital literacy, which includes photo-visual literacy; reproduction literacy; branching literacy; information literacy; and socioemotional literacy [4, p. 93].

Since then, the formation of digital competence is among the main priorities of education, but the idea of its content has been clarified. One of the widespread modern interpretations of digital competence, from the point of view of the learner, is the one of the eight key competencies set out in the Recommendation of the European Parliament and the European Council of December 18, 2006 on key competencies for lifelong education, which is defined as “confident and critical use of a wide range of digital technologies in work, leisure and communication” [5, p.25].

The essence of this competence has also been thoroughly studied in the European System of Digital Competencies for the Civilian Population, developed by the EU Commission [6, p.14]. The framework provides twenty-one skills combined into 5 spheres of mastery: information literacy, communication and cooperation, digital content creation, digital security and problem solving.

Almost all countries of the world have a national system aimed at developing the digital competencies of their citizens. In Europe, Norway is the leader in the level of digitalization of society, where 87% of the population aged 9 to 79 use the Internet during the day: young people (16-24 years old) - 99%; the older generation (67-79 years old) - 70% [7, pp. 1-5]. Basically, European countries adhere to the minimum provided for by the DIGCOMP program mentioned above in improving digital competence.

Kazakhstan headed for digitalization in 2018, with the adoption of the national program "Digital Kazakhstan". The changes also affected the educational environment. One of the main five areas of implementation of this program - the digital economy - requires learners to master key skills of the 21st century, such as critical thinking, creative use of digital tools, use of digital services. The traditional approach to the content of education has undergone drastic changes during the pandemic, bringing to the fore the ability to independently search and process information to ensure the desired learning outcomes. Teachers and students were sharply immersed in the ICT environment when it was necessary to improve natural science and humanitarian training along with digital and technological literacy [8, p. 1]. As reported on the egov.kz website, the plans of the state program "Digital Kazakhstan" are to bring the level of digital competence of the population to 83% by 2022 [9, p. 1].

Digitalization of education is aimed at effective and flexible use of digital technologies in a personalized and result-oriented educational process. It involves:

- the use of mobile and Internet technologies by students, expanding the horizons of their knowledge, making them limitless,

- productive use of digital technologies,
- engaging students in independent search,
- selection of information,
- participation in project activities,
- formation in students of XXI century competencies.

Digitalization implies the following tasks:

1) training and professional development of teachers themselves on the use of digital technologies in educational activities;

2) implementation of digital technologies in the educational process;

3) provision of digital resources for collective use and access to them in cloud resources;

4) ensuring an increase in the level of motivation for the professional use of digital technologies by students;

5) creation of innovative conditions for development through the introduction of digital technologies.

6) provision of information and consulting services on the use of digital and cloud technologies with unlimited resources;

7) accumulation, systematization and dissemination of information on the use of digital and cloud technologies in educational setting.

The advantages of digitalization in education sphere are as follows:

- Transparency and visibility - access to information from anywhere in the world;

- High speed of obtaining information;

- Motivation for learning thanks to interactivity, flexibility and heterogeneity of information;

- The possibility not only to communicate or comment, but also to create content independently;

- Availability of ready-made templates, quotes, answers [10, pp. 35-38.].

Digital technologies expand learners' cognitive abilities, develop critical thinking and independence of research and educational activities [11, pp.103-110].

However, the extensive use of digital technologies in education provides for some disadvantages as well.

- Lack of real communication between the teacher and students (perceptual component of communication)
- Lack of motor and speech skills of the "digital generation", which will result in intellectual collapse
- Underdevelopment of media competence
- Preparation for classes using ICT (creating websites / simulators, coordinating blogs, etc.) takes more time than when preparing for traditional classes
- Without methodological support students not always select the appropriate content of training that is adequate to their abilities
- Reduced creativity, false creativity, deformation of a person's individuality, quote thinking [12, pp. 97-121].

Thus, digital learning does not support the individuality of a learner, since communication with an "automaton" cannot be called a dialogue, and the "dialog mode" will not lead to a discussion of communicants regarding something vague or doubtful, although it will allow them to operate with ready-made template information from the machine's memory. This requires a set of learned facts and skills, and possession of the knowledge necessary for professional activity is often not required.

We would also like to point out some challenges for education systems in terms of digitalization.

The modern education system is characterized by digital gaps (evidenced by the pandemic and the wave of distance learning) of two types:

- different levels of accessibility of modern digital technologies, both among students and teachers. An example is the presence or absence of technical means and the ability to access the Internet (the presence and absence of a laptop, its various technical indicators, different Internet speeds);
- the difference in the use of digital technologies. The level of competence of teachers in using even existing equipment is strikingly different [13, p. 4].

To sum up, we have fragments of the digital transformation of educational and managerial processes that cannot provide a radical improvement in the quality of the educational system, which in turn puts the task of synchronizing all processes that ensure the achievement of goals.

The above analysis of foreign studies has demonstrated a complex and multicomponent picture of the current level of depth of understanding of digital competence, which should be taken into account when designing the educational process taking into account modern requirements.

REFERENCES

1. Spante M., Sofkova S., Hashemi, Lundin M. & Algers A., Wang S. (Reviewing editor). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. – 2021.
2. Iordache, C., Mariën, I., & Baelden, D. Developing digital skills and competences: A quick-scan analysis of 13 digital literacy models. *Italian Journal of Sociology of Education*, 9(1) – 2017.
3. Lankshear, Colin; Knobel, Michele. *Digital literacies: concepts, policies and practices*. New York: Peter Lang. - 2008.
4. Digital Literacy: A Conceptual Framework for Survival Skills in the Digital Era - *Jl. of Educational Multimedia and Hypermedia*. 13(1), 93-106. – 2004.
5. European Commission. Recommendation on key competences for lifelong learning. *Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning, 2006/962/EC, L. 394/15*. – 2006.
6. The European Digital Competence Framework. – 2002.
7. DIGCOMP 2.0. The EC digital competence framework for citizens. – 2016.
8. Багаутдинова Р., Цифровые компетенции современного учителя Республики Казахстан как основа успешной преподавательской деятельности
9. Цифровая грамотность в Казахстане. - сайт egov.kz. – 2021.
10. Маниковская М.А. Цифровизация образования: этический аспект //

Проблемы высшего образования. № 1. - 2019.

11. Lapteva, Projoga, Pakhmutova 2019 - Lapteva I., Projoga A., Pakhmutova E. Strategies of continuous foreign language training at higher school in professional interaction of non-linguistic specialists // Humanities & Social Sciences Reviews. Vol. 7, № 4.- 2019.

12. So H.-J, Kim I., Lool Ch.-K. Seamless mobile learning: Possibilities and challenges arresting from the Singapore experience // Educational Technology International. Vol. 9/2. – 2008.

13. Вербицкий А.А. Цифровое обучение: проблемы, риски и перспективы // Homo Cyberus. № 1 (6). – 2019.

**PREFERENCES OF STUDENTS' OF HIGHER MEDICAL
EDUCATIONAL INSTITUTION TO SOME FORMS OF TRAINING AT
CONDITIONS OF COVID-19**

Pohorielov Oleksii Viktorovitch

Doctor of Medical Sciences,
professor of neurological department

Chun Liu

graduate student of the Dnepr government medical university
of Health Ministry of Ukraine

Abstract. According to the results of a survey of 25 English-speaking students of a higher medical institution in Ukraine (2021 academic year), in the context of the COVID epidemic, the method of real presence turned out to be the most preferred teaching method (for 92% of respondents). Among the possible types of learning, the preferred choice for students was the method of free discussion of the topic of the lesson (preference scale scores 8.2 ± 1.2 compared to text tasks (4.2 ± 0.56), video lectures (6.8 ± 0.75) and audio materials (2.3 ± 0.23)).

Key words: Distance learning, medical university, preferred forms of education.

In the context of the coronavirus disease epidemic, it became necessary to conduct classes in higher medical educational institutions (HEI) both in most countries of the world [1-3] and in Ukraine, online. Features of training a specialist in the field of medicine in the context of distance learning have not been previously discussed and have not been encountered in the history of medicine [1]. This state of affairs requires a thorough assessment of the characteristics of teaching and learning students, control of theoretical and practical skills, motivation to receive a quality education in this area [3-4].

Goal: Improving the effectiveness of teaching in a medical school by establishing student's affiliation to the traditional method of teaching in comparison

with some types of distance learning.

Methods. A questionnaire method was used with registration of responses on a 10-point preference scale with a choice between two teaching methods and preference sub-scales: independent work with text, video, audio, materials, computer testing. 25 English-speaking students of the Dnipro State Medical University of the 4th year took part in the survey. The initial processing of the obtained data was carried out using the software product "Microsoft Excel" (Office Home Business 2KB4Y-6H9DB-BM47K-749PV-PG3KT). Descriptive and analytical methods of biostatistics were used for statistical processing, and for quantitative traits with normal distribution - according to Student's criteria (t). Presentation of results for quantitative features is given in the form of: number of observations (n), standard error of average value ($\pm m$, for qualitative features in the form of intensive and extensive indicators, expressed in $\% \pm m$, indicators of visibility).

Results: According to the results of the work, 23 out of 25 students (92%) chose the real presence mode when comparing remote and presence mode (offline). Differences in the preferences of teaching modes, such as free discussion of the topic of the lesson, text assignment, video, audio materials, computer testing, the following results were obtained: the score on the sub-scales of the questionnaire was 8.2 ± 1.2 for free discussion of the topic of the lesson; text materials - 4.2 ± 0.56 ; video materials 6.8 ± 0.75 ; audio - 2.3 ± 0.23 . The highest value (%) was obtained for the actual presence of the student in the class (92%), in conditions of distance learning the highest average value (8.2 ± 1.2 out of 10 possible points) was obtained for free discussion of the topic of the lesson. Most of the students noted their readiness for any form of education, which indirectly characterizes the degree of commitment to the chosen profession and the readiness to face certain difficulties in achieving the goals. We did not find significant differences in the categories of motivation of medical students when discussing the obvious problems of distance learning, almost all respondents in the comments noted in the field of interests and aspirations such a priority as obtaining high-quality professional knowledge, skills, and competencies.

Conclusions: The preferred method of teaching at a higher medical institution

in Ukraine for English-speaking students of the international faculty in 2021 was the method of real presence (off-line). Among the possible types of learning, the preferred choice for students was the method of free discussion of the topic (preference scale scores 8.2 ± 1.2 compared to text (4.2 ± 0.56); video (6.8 ± 0.75) and audio - materials (2.3 ± 0.23)).

REFERENCES

1. WHO. 2020. Coronavirus disease (COVID-19) outbreak situation. URL: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>.
2. Edigin E., Eseaton P.O., Shaka H., Ojemolon P.E., Asemota I.R., Akuna E. Impact of COVID-19 pandemic on medical postgraduate training in the United States. *Med Educ Online*. 2020;25 doi: 10.1080/10872981.2020.1774318. 1774318. 2020/06/05.
3. Dhawan S. Online learning: a panacea in the time of COVID-19 crisis. *J Educ Technol Syst*. 2020;49(1):5-22. doi:10.1177/0047239520934018.
4. Hill M, Peters M, Salvaggio M, Vinnedge J, Darden A. Implementation and evaluation of a self-directed learning activity for first-year medical students. *Med Educ Online*. 2020;25(1):1717780. doi:10.1080/10872981.2020.1717780.

**ВИКОРИСТАННЯ ОБЛАДНАННЯ TRX ДЛЯ РОЗВИТКУ СИЛОВИХ
ЗДІБНОСТЕЙ У ОЗДОРОВЧОМУ ФІТНЕСІ**

Артем'ва Галина Павлівна,
к.фіз.вих., доцент, професор
Латвинська Ірина Сергіївна,
аспірант

Рудь Дарина Андріївна,
магістрант

Харківська державна академія фізичної культури
м. Харків, Україна

Анотація. У процесі проведення дослідження нами були зазначені сфери використання багатофункціонального обладнання TRX, встановлені компоненти конструкції тренажера, визначені технічні особливості виконання вправ та специфіка їх поєднання для розвитку силових здібностей людини у оздоровчих заняттях фітнесом.

Ключові слова: оздоровчий фітнес, силові здібності, обладнання TRX.

Вступ. У сучасних умовах зниження рівня життя, погіршення економічних та соціальних умов існування людини підвищується важливість створення умов для підтримки здоров'я населення України.

Покращувати та підтримувати на належному рівні компоненти фізичного здоров'я можна завдяки здоровому способу життя.

Сьогодні держава у своїй політиці розглядає підтримку здоров'я населення, як пріоритетний напрям. З приводу цього створені державні програми, що вказують шляхи рішення цього питання [1]. Фітнес-індустрія є одним з потужних засобів для втілення рішень держави у життя громадян.

Сьогодні фітнес пропонує велику кількість програм, які можуть задовільнити запит як чоловіків так і жінок. Серед клієнтів фітнес клубів найбільш поширеною є вікова категорія 31-35 років (49% складають жінки та

51% чоловіки) [2].

Багато з тих, хто відвідує фітнес тренування обирають програми силової спрямованості. Завдяки застосуванню на оздоровчих тренуваннях засобів силових програм можна покращити фігуру, позбутись зайвих кілограмів жирової тканини, зробити тіло більш струнким, покращити рівень фізичної працездатності. Можна зробити більш витривалими м'язи кора, які відповідають за підтримку органів малого тазу у правильному анатомічному положенні.

Аналіз науково-методичної літератури [3, с. 93-94], [4, pp. 107-120], [5, с. 52-53], [6, с. 26-31], [7], [8, с. 97-100] свідчить, що на сьогоднішній день дуже популярним є використання допоміжних засобів у фітнес тренуваннях, зокрема багатофункціонального обладнання TRX.

Однак літератури про особливості використання обладнання TRX в процесі розвитку силових здібностей сьогодні недостатньо. У наслідок чого до кінця не розкриті можливості використання цього обладнання у оздоровчому фітнесі для рішення різних питань силової підготовки.

Зв'язок дослідження з науковими чи практичними завданнями, планами, програмами. Наукова робота виконана відповідно до ініціативної наукової теми кафедри гімнастики, танцювальних видів спорту та хореографії: «Теоретико-методологічні засади розвитку системоутворюючих компонентів фізичної культури (спорт, фітнес і рекреація) на 2020-2025 pp.), номер державної реєстрації 0120U101215».

Мета дослідження. Визначити специфіку використання обладнання TRX для розвитку силових здібностей у оздоровчому фітнесі.

Завдання.

1. Зробити аналіз науково-методичної літератури з питань використання обладнання TRX у сферах життя людини.

2. Проаналізувати особливості техніки виконання вправ з використанням обладнання TRX у оздоровчому фітнесі та визначити їх вплив на розвиток силових здібностей людини.

Матеріал і методи дослідження. Дослідження проходило на базах фітнес клубів м. Харків. Для досягнення мети нами використовувались методи, які широко застосовуються у практиці наукових досліджень у сфері оздоровчого фітнесу: теоретичний аналіз науково-методичної та спеціальної літератури, педагогічні спостереження.

Виклад основного матеріалу. У результаті теоретичного аналізу науково-методичної літератури та педагогічних спостережень за оздоровчим процесом з клієнтами фітнес клубів нами було встановлено, що на сьогоднішній час усі розвинені фітнес клуби в Україні мають у своєму арсеналі багатофункціональне обладнання TRX (Total Body Resistance Exercise) [2]. Виконання вправ з обладнанням TRX дозволяє вирішити достатньо широке коло питань, що цікавить фахівців у сфері фітнесу, спорту, реабілітації та підготовки персоналу до професійної діяльності, пов'язаної з особливими умовами її виконання. Обладнання TRX у оздоровчому тренуванні застосовують для рішення педагогічних завдань при розвитку фізичних якостей та підвищенню функціональних можливостей систем організму [7], [8, с. 97-100]. Для розуміння особливості техніки виконання вправ з обладнанням TRX треба розглянути його складові.

До обладнання TRX відносяться петлі TRX та палиця-рукоять TRX Rip.

Петлі TRX складаються з: системи для кріплення петлі, карабіну, стабілізуючої петлі, нейлонової стрічки (яку можна використовувати довжиною від 110-230 см), рукоятки та лямки для стопи [9].

Цей тренажер у складеному виді можна переносити та за потреби використовувати у різних приміщеннях та на відкритих майданчиках. Тренажер можна кріпити к будь-яким міцним опорам (наприклад: к трубі або к гілці дерева тощо). При використанні підвісних петель TRX можна навантажувати будь-яку частину тіла при цьому максимально знижуючи ударне навантаження на хребет [10].

TRX Rip складається з двох частин: залізної палиці 1 м та резинки 1,6 м, що прикріплена до палиці. На кінці резинки знаходиться карабін, а на кінці

палиці знаходить стаціонарне кільце для кріплення карабіну [9].

За допомогою карабіну цей прилад можна закріпити на будь-якій трубчастій поверхні (наприклад: турник, гімнастична стінка тощо). У комплекті к обом пристроям також додається валик для кріплення тренажера до дверей.

Тренувальна методика TRX являє собою комплекс вправ з власною вагою, що виконуються зі спеціальним обладнанням [8, с. 97-100], [11]. Виконання вправ з використанням обладнання TRX має певні відмінності від традиційного виконання вправ у інших програмах фітнесу. Ця відмінність полягає у тому, що під час виконання вправи або кисті або ступні мають опір на структурну одиницю тренажера, що не має контакту із підлогою. Разом з тим тільки одна з двох перелічених або інша частина тіла має опір у контакті з підлогою.

Під час виконання вправ на тренажері TRX для тренування нервово-м'язових реакцій на зміну положення тіла та величину допоміжного зусилля використовується земне тяжіння та рух тіла.

Основна специфіка тренувань з підвісними петлями TRX полягає у тому, що усі рухи виконуються з оптимальною амплітудою у суглобах, не дивлячись на зміну положення тіла у просторі. Такі тренування можна віднести до тренувань з нестабільним положенням тіла. Чим менш стійке положення має тіло, тим більше зусиль докладається людиною для його стабілізації і тим більше м'язових груп включаються у роботу.

Вправи на TRX інтегрують силу та баланс у єдиний динамічний формат, що призводить нервову систему у сильну напругу та максимально збільшує ефективність вправ з власною вагою при мінімально затраченому на це часі.

Окрім ряду інтенсивних вправ на м'язи черевного преса, значне навантаження на стабілізатори також відбувається при виконанні інших вправ для м'язів верхнього плечового поясу, грудної клітки, спини, передньої черевної стінки та м'язів нижніх кінцівок.

Перевагою оздоровчих занять з використанням обладнання TRX є їх універсальність. Комплекси можна скласти як для тих, хто тільки починає

заняття, так і для тих хто вже досяг певних результатів. Величину навантаження можна контролювати завдяки збільшенню кількості повторень, зменшенню інтервалів відпочинку або зміщенню центра тяжіння тіла від точки кріплення петлі. Від вибору вправ та включенню їх до програми тренувань залежить спрямованість навантаження у занятті.

Кріплення TRX забезпечує ідеальне поєднання опори та нестабільного положення тіла для тренування силових та координаційних здібностей, витривалості, гнучкості одночасно, у широкому діапазоні навантажень[10].

Усі вправи виконуються з основних вихідних положень: лицем, спиною або боком до точки кріплення петлі.

Вправи можна виконувати у різних режимах роботи м'язів: динамічному, статичному або статодинамічному. Ці режими можна комбінувати в залежності від цільових завдань заняття.

Розглядаючи засоби силових фітнес програм з використанням обладнання TRX нами були визначені ті, які найбільше використовуються тренерами у оздоровчому процесі:

- TRX - присідання;
- TRX - випади;
- TRX - жим від грудей;
- TRX - розгинання спини з руками над головою;
- TRX - рол аут на колінах;
- TRX - згинання передпліччя;
- TRX - розгинання спини з руками над головою;
- TRX Т - підйоми;
- TRX - спліт розведення рук;
- TRX - підйом корпусу;
- TRX - згинання стегна з опорою на руки;
- TRX - тяга до грудей;
- TRX - планка;
- TRX - складка (піка) та інші.

Слід зазначити, що вказані вправи виконуються за допомогою тренажеру TRX, як окремі вправи, чітко визначену кількість разів, під рахунок тренера або під ритм музичного супроводу. Також під час тренування здійснюється поєднання декількох вправ у сет, завдяки чому відбувається підвищення рівня складності програми.

Висновки.

1. У результаті аналізу науково-методичної літератури нами було встановлено, що функціональне обладнання TRX на сьогоднішній день має багато сфер для застосування. Його використовують у реабілітації, у підготовці персоналу з особливими умовами професійної діяльності, у спорті. Також його використовують у фітнесі як оздоровчу програму.

2. Педагогічні спостереження та вивчення спеціальної літератури дало змогу визначити, що особливість техніки виконання вправ з обладнанням TRX полягає у тому, що одна з точок опори при виконанні вправ є нестабільною. А для відновлення та підтримання у стабільному положенні тіла у роботу включаються додаткові системи організму. Отже окрім безпосереднього розвитку силових здібностей паралельно відбувається розвиток координації, витривалості гнучкості та підвищуються функціональні можливості організму. Також при виконанні будь-якої вправи зміцнюються і м'язи стабілізатори кора, які виконують функцію підтримки у анатомічно правильному положенні органів малого тазу людини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.

1. Про затвердження Стратегії розвитку фізичної культури і спорту на період до 2028 року. Постановою Кабінету Міністрів України від 4 листопада 2020 р. № 1089. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.01.2022р.).

2. Дослідження фітнес-послуг України 2018. URL: <https://fitcurves.org/wp-content/themes/fitcurves/fr-new/2018.pdf> (дата звернення 25.01.2022).

3. Беляк Ю.І., Грибовська І.Б., Музика Ф.В., Іваночко В.В., Чеховська Л.Я.

Теоретико-методичні основи оздоровчого фітнесу: навчальний посібник. Львів, 2018, с. 93-94.

4. Artemieva H. & Latvynska, I. & Moshenska, T. Construction a comprehensive health training program for women in the first period of adulthood // Slobozhanskyi Herald of Science and Sport, (English ed.online). Kharkiv: KSAPS, 2020. Vol. 8. No. 6, pp. 107-120.

5. Синиця С. В., Шестерова Л. Є. Оздоровча аеробіка. Спортивно-педагогічне вдосконалення: навч. посіб.; Полт. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава : ПНПУ, 2010, с. 52-53

6. Отравенко Олена, Отравенко Ольга Фітнес з методикою викладання: навч.-метод. посібник для студентів спеціальності 014:12 Середня освіта «Фізична культура». Старобільськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2017, с. 26-31.

7. Демідова О., Лашина Ю. Вплив занять фітнесом з використанням обладнання TRX на фізичний стан жінок першого зрілого віку // Спортивний вісник Придніпров'я. 2017. № 3. С. 30-36. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/svp_2017_3_7 (дата звернення: 23.01.2022).

8. Савіна С.О. Сучасні фітнес-програми оздоровчої спрямованості: навчальний посібник. Харків, ХДАФК, 2020, с. 97-100.

9. TRX Suspension training. URL: <https://www.trxtraining.com> (дата звернення 26.01.2022)

10. Смирнов Д. Что такое петли TRX и как на них тренироваться. URL: <http://www.mhealth.ru/form/fitness/chto-takoe-petli-trx-i-kak-na-nix-trenirovatsya/> я, Men's Health (дата звернення 27.01.2022).

11. Иккес Д. В. Петли TRX как средство профилактики заболеваний // Материалы X Международной студенческой электронной научной конференции «Студенческий научный форум». URL: <https://www.scienceforum.ru/2018/2859/3069> (дата звернення 25.01.2022).

УДК: 377.8.093.5:796

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ПРИКЛАДНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Багорка Анна Миколаївна

К.п.н., викладач

Есаулова Олена Володимирівна

Викладач

ВП «Економіко-правничий фаховий коледж

Запорізького національного університету»

м. Запоріжжя, Україна

Анотація: У статті наводяться визначення понять фізичної культури, професійної підготовки, аналізуються різні підходи до її прикладного значення, теоретичної, методичної та практичної (фізичної) готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності та специфічних особливостей прикладного характеру рухової компетентності.

Ключові слова: професійна підготовка, фахівці фізичної культури і спорту, прикладна спрямованість, особиста рухова компетентність, професійна готовність.

Поняття «фізична культура» багатогранне. Його визначають як «діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, спрямовану на забезпечення рухової активності людей з метою їх гармонійного, передусім фізичного, розвитку та ведення здорового способу життя» [1]; як окрему галузь, сферу діяльності, яка задовольняє потреби суспільства у створенні фізичної готовності людини до різних форм її життєдіяльності [2]; як процес, спрямований на підготовку людей до життя та праці шляхом виконання фізичних вправ, використання цілющих сил природи, особистої і громадської гігієни та певного раціонального побуту і праці [3]; як складне суспільне явище, яке не обмежене розв'язанням завдань фізичного розвитку, а виконує й інші функції суспільства, зокрема: освітні, що виражаються у використанні фізичної

культури як навчального предмета в системі освіти; прикладні, що мають безпосереднє відношення до підвищення спеціальної підготовки, до трудової діяльності; спортивні, які проявляються в досягненні максимальних результатів у реалізації фізичних і морально-вольових можливостей людини; рекреативні і оздоровчо-реабілітаційні, що пов'язані з використанням фізичної культури для організації активного дозвілля, для попередження втоми і відновлення тимчасово втрачених функціональних можливостей організму та ін. [4]. На думку Л. Лубишевої фізична культура цілеспрямовано здійснює вплив на процес фізичного удосконалення людини, що дозволяє забезпечити спрямований розвиток її життєво важливих фізичних якостей і здібностей [5].

У всіх вищезазначених визначеннях спостерігається спільна риса – прикладне значення фізичної культури.

Метою статті є: визначити особливості професійно-прикладної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту.

Прикладні функції фізичної культури полягають у практичній застосовності рухової підготовки не лише під час занять спортом, але і у повсякденному житті: у побуті, у професійній діяльності, на відпочинку тощо.

Так, дослідники Д. Сурков, Л. Капилевич прикладну спрямованість фізичної культури бачать у факті її придатності і корисності у справі підготовки людини до майбутнього життя і професійної діяльності [6], О. Матухно за мету професійно-прикладної фізичної підготовки вважає психофізичну готовність до успішної професійної діяльності, а для цього потрібно у майбутніх фахівців створювати психофізичні передумови і готовність до: досягнення високопродуктивності праці, попередження професійних захворювань, забезпечення професійного довголіття, застосування засобів фізичної культури для відпочинку тощо [7].

Науковці Р. Гуща та С. Скворцова у своїх працях сформулювали інтегроване спрощене визначення: під професійно-прикладною фізичною підготовкою вони розуміють цілеспрямоване використання засобів фізичного виховання для формування особистісно-професійних якостей здобувачів освіти

до конкретної професійної діяльності [8].

Підготовка фахівців галузі фізичної культури і спорту має певні особливості. Вона істотно вирізняється з-поміж інших, в першу чергу, саме практичним характером дисциплін професійного циклу.

Професійній підготовці майбутніх фахівців фізичної культури і спорту притаманні специфічні ознаки її результату, серед яких в тому числі і особиста рухова компетентність у різних видах рухової активності (гімнастиці, легкій атлетиці, спортивних та рухливих іграх, плаванні та ін.) [9].

Оскільки діяльність фахівця фізичної культури характеризується доволі значним фізичним, інтелектуальним та емоційним навантаженням, існує нагальна потреба у формуванні високого рівня професійної працездатності.

Отже, серед особливостей професійно-прикладної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту можемо виокремити наступні:

- набуття достатнього рівня фізичних якостей (витривалості, загартованості, гнучкості, швидко-силових якостей, рухової координації, спритності тощо);

- набуття високого рівня вольових якостей (впевненість, самовладання, тощо);

- вдосконалення функцій рухового, слухового та зорового аналізаторів, уваги (зосередженість, швидке перемикання);

- набуття навичок залучення здобувачів освіти до рухової активності, здорового способу життя, використання здоров'язберезувальних технологій, екологічної самосвідомості;

- набуття спеціальних знань для успішного викладання практичних дисциплін професійного спрямування.

Висновок. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури і спорту є процесом здобуття ними професійних знань, умінь і навичок з метою формування теоретичної, методичної та практичної (фізичної) готовності до майбутньої професійної діяльності як передумови їх професійної

компетентності. Таким чином, особливостями прикладної спрямованості професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури і спорту, на відміну від підготовки фахівців інших педагогічних спеціальностей, є саме вдосконалення рухових умінь і навичок, власного фізичного потенціалу нарівні з придбанням інших вмінь, необхідних для професійної реалізації. Саме від вдалого поєднання усіх вищеназваних складових є запорукою функціональної стійкості організму до умов професійної діяльності, впевненості у своїй фаховій придатності, авторитету у професійному середовищі та успішності у самореалізації як фахівця.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Фізичну культуру і спорт» / Верховна Рада України. Офіц. вид. К.: Парламентське вид-во, 2019. 80 с.
2. Основы теории и методики физической культуры: учебник для техникумов физической культуры / под ред. А. А. Гужаловского. М.: Физкультура и спорт, 1986. 352 с.
3. Герцик М. С., Вацеба О. М. Вступ до спеціальностей галузі «Фізичне виховання і спорт»: підручник. Харків: ОВС, 2005. 240 с.
4. Взаємодія духовного й фізичного виховання в становленні гармонійно розвиненої особистості : збірник статей за матеріалами III міжн. науково-практичної онлайн-конференції (Слов'янськ, Україна, 24-25 березня 2016 р.) в 2 т. / за ред. В.М. Пристинського, О.І. Федорова. – Слов'янськ : ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», 2016. – Т. 1. – 478 с., с.26-29
5. Лубышева Л. И. Социология физической культуры и спорта: учебное пособие. М.: Академия, 2001. 240 с.
6. Сурков Д.А., Капилевич Л.В. Специфика организации физического воспитания в вузах силовых ведомств // Вестник Томского государственного университета. 2011. № 346. С. 144–148.)
7. Матухно Е.В. Профессионально-прикладная физическая подготовка:

учеб. пособие. Комсомольск-на-Амуре: КНАГТУ, 2013. 97 с.)

8. Гуца Р.А., Скворцова С.О. Прикладная направленность физической подготовки курсантов военных вузов войск национальной гвардии. Профессиональное образование в современном мире. 2020;10(4):4271-4279. <https://doi.org/10.20913/2618-7515-2020-4-11>)

9. Наказ МОН України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Міністерство освіти і науки України. 2019. Вип. 567.

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ДИПЛОМАТА

Балануца Олександр Олександрович

кандидат економічних наук

Надзвичайний і Повноважний Посол України в Кувейті

Анотація. У статті розглянуто особливості професійної підготовки майбутнього дипломата. Проведений аналіз дозволив викоремити професіограму сучасного студента-міжнародника, визначити основні компоненти та їхні характеристики. У публікації виділено ключові позиції, які є основою побудови програми підготовки майбутнього дипломата.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутній дипломат, професіограма дипломата, компетентність майбутнього дипломата.

На сучасному етапі глобалізації суспільство актуалізується питання загроз і викликів, що підривають міжнародну стабільність. Це детермінує підвищену увагу до консенсусної ролі зовнішньої політики і дипломатії як важливого інструменту забезпечення зміцнення миру і безпеки. Для вирішення цього завдання актуалізується необхідність у міжнародних механізмах та виваженій політиці та компетентності фахівців з міжнародних відносин. Професія дипломата набуває нових рис та зумовлюється особистісно-професійною здатністю фахівця.

Досвід останніх десятиліть засвідчує, що подальший прогрес нашої держави, формування громадянського суспільства багато в чому залежать від того, наскільки активно в цих процесах задіяна українська дипломатія в цілому та кожен дипломат особисто [3].

Професійна підготовка фахівців у сфері міжнародних відносин є актуальною проблемою сучасної педагогічної науки. Підтвердженням цього є велика кількість наукових розвідок вітчизняних і зарубіжних науковців з метою дослідження різних аспектів цієї проблематики, а саме: висвітлення

глобалізаційних та інтеграційних процесів в освіті, інноваційного розвитку вищої школи, неперервності освіти; формування змісту професійної освіти; операційний компонент професійної підготовки фахівців; застосування компетентнісного підходу у підготовці фахівців; проблема формування і розвитку особистості фахівця-міжнародника; формування комунікативної культури фахівців міжнародних відносин; формування громадської свідомості фахівців тощо. Незважаючи на інтерес науковців до дослідження питання професійної підготовки дипломатів, ця проблема потребує подальшого вивчення з метою оптимізації системи вищої освіти України.

Україна має глибокі національні традиції спеціальної підготовки і навчання фахівців для ведення зовнішньої політики, налагодження дипломатичних відносин і міжнародних зв'язків із ближнім і дальнім зарубіжжям.

Історичні традиції і зміни внутрішнього й зовнішньополітичного розвитку України, з одного боку, та процеси глобалізації і трансформації міжнародних відносин, з іншого, стали вагомим чинником, що вплинув на визначення підходів і вимог до професійної підготовки майбутніх дипломатів. Це стосується всіх базових компонентів цього процесу: від формування і функціонування профільних навчальних підрозділів у різногалузевих закладах вищої освіти до підготовки навчально-методичного забезпечення, диференціації навчальних дисциплін, удосконалення методичного інструментарію їх викладання тощо.

За доби національної державності України організація освітнього процесу зберігала певну консервативність, адже технологічна модернізація освітнього процесу загалом не заперечувала знаннєвої парадигми і традиційних методів навчання. В органічному поєднанні з інноваційними освітніми технологіями вони забезпечували формування у студентів-міжнародників міцних фахових знань, які слугували базовою основою для формування професійних компетенцій щодо виконання розумово-аналітичних операцій та розвитку творчості, креативності під час виконання, зумовлених професійним вибором

функціональних обов'язків і завдань. Еволюція організаційних засад процесу навчання студентів-міжнародників проєктує перехід до з'ясування проблеми розвитку їхньої професійної діяльності та міжнародних зв'язків закладів вищої освіти як важливих чинників їхнього професійного становлення.

Пріоритетне завдання освіти в тому, щоб дати студентові знання, тим більше що терміни «економіка знань», «корисні знання» (knowledge – based economy, useful knowledge) активно вживаються багатьма провідними політиками. Сучасний постіндустріальний світ – це світ високих технологій і величезного об'єму інформації. І це є не лише вимогою цивілізаційного розвитку, але й певною мірою викликом.

Сучасні молоді люди технічно грамотні, часто вони краще за викладачів володіють новими інформаційними технологіями. Викладач перестав бути єдиним джерелом інформації, оскільки інформаційним середовищем навчання і самоосвіти став Інтернет, що забезпечує доступ до різноманітної інформації [2, с. 19].

Професійна підготовка фахівців-міжнародників повинна відповідати визначеним вимогам щодо особистісного та професійного зростання, відображених у Концепції розвитку економічної освіти в Україні, у нормативних документах Міністерства освіти і науки України [1].

Проведений аналіз дозволив викоремити особливості професіограми сучасного студента-міжнародника, і визначити такі складники та їхні характеристики:

– психофізіологічні (здатність до абстрактного, критичного, креативного мислення; спроможність демонструвати неординарні підходи до розв'язання практичних завдань, проявляти гнучкість в ухваленні рішень за умов обмеженого часу і ресурсів; готовність систематизувати і синтезувати отриману інформацію, формулювати висновки й розробляти рекомендації, використовуючи інноваційні підходи і технології тощо);

– соціокультурні (тривала мотивована установка на оволодіння комплексом знань, умінь, практичним досвідом, необхідним для продуктивного

творчого виконання професійних завдань і обов'язків; здатність до усної і письмової професійної комунікації українською та іноземними мовами; готовність працювати самостійно і в команді, брати ініціативу і відповідальність тощо);

– фахові (здатність застосовувати акумульовані знання, науково-технологічні досягнення, інформаційні технології для досягнення поставлених цілей і завдань за штатних і нестандартних ситуацій; готовність упроваджувати принципи свободи, демократії в процесі діяльності суб'єктів міжнародних відносин; спроможність визначати, оцінювати і діяти за умов різних проявів глобалізму та викликів внутрішньо- і зовнішньополітичного розвитку; уміння прогнозувати міжнародні тенденції; готовність до самонавчання і підвищення рівня фахової підготовки, кваліфікації у процесі навчальної та професійної діяльності).

Нами виділено п'ять ключових позицій, які є основою побудови програми підготовки майбутнього дипломата:

– параметри «ідеальної освітньої програми» – контентні й формально-організаційні;

– роль науково-дослідної роботи щодо підготовки дипломатів і фахівців-міжнародників;

– педагогічні технології, що відповідають сучасним вимогам до підготовки фахівців-міжнародників;

– можливості ЗВО щодо операціоналізації, тобто надання прикладного характеру освіти, встановлення і підтримка ефективної взаємодії між університетом і стейкхолдерами;

– труднощі і умови інтернаціоналізації освіти (тобто структура контингенту тих, хто навчається і викладачів) як передумова забезпечення якості освіти, що відповідає міжнародним стандартам.

Виходячи з аналізу освітніх документів, наукового доробку та предмету і завдань нашого дослідження, було визначено компетентність майбутнього диплоиата як сукупність актуалізованих якостей і властивостей та

інтелектуальну, особистісно зумовлену соціальнопрофесійну характеристику, що ґрунтується на засвоєних ним знаннях, уміннях, навичках, набутому практичному досвіді, ціннісних орієнтаціях, морально-світоглядних уявленнях, спроможності самостійно розв'язувати професійні завдання та здатності до творчого мислення, саморозвитку, самовдосконалення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Проекти стандартів вищої освіти. (2016). URL: [http://mon.gov.ua/activity/education/reforma – osviti / naukovo - metodichna - radaministerstva/proekti-standartiv-vishhoiosviti.html](http://mon.gov.ua/activity/education/reforma-osviti/naukovo-metodichna-radaministerstva/proekti-standartiv-vishhoiosviti.html)
2. Раицкая Л. К. Оптимизация учебно-познавательной деятельности студентов в интернет-среде. *Вестник МГИМО-Университета*. 2013. № 1. С. 18–21.
3. Циватий В. Г. Дипломатія і підготовка дипломата ХХІ століття: традиції, інновації, моделі. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2004. Вип. 10(1). С. 11–31.

ПРОЄКТНА ДІЯЛЬНІСТЬ – ОДНА ІЗ НАЙПЕРСПЕКТИВНІШИХ СКЛАДОВИХ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Бірюкова Ірина Вікторівна

учитель початкових класів

КЗ СОР Глухівського ліцею-інтернату з посиленою

військово - фізичною підготовкою

м. Глухів, Україна

У статті розкривається та теоретично обґрунтовується й доводиться доцільність використання сучасних педагогічних технологій у початковій школі. Описана технологія - проєкт, за якою успішно працюють вчителі молодших класів. Розкриваються переваги технології над іншими. Говориться про її значення, сутність та завдання.

Ключові слова: сучасні педагогічні технології, технологія проблемного навчання, групові технології, інформаційно-комунікаційні технології, проєкт.

Як зазначено в «НУШ: poradnik dla vchitelja» зараз у світовій практиці ефективність освіти пов'язується з реалізацією компетентнісного підходу.

У результаті такого компетентнісного підходу створюються сприятливі умови для розвитку творчих здібностей молодших школярів. Залучення школярів до співпраці, допомагає засвоєнню суспільного досвіду, соціалізації учнів молодших класів. Дослідження та моніторинг якості освіти показали, що вчителі недостатньо використовують групову та парну роботу на уроках. Проведені опитування учнів та їх батьків, спостереження за дітьми під час уроку, аналіз проведених занять підтверджують це. Учнім дуже подобається робота у команді, діти залюбки допомагають один одному, завжди простягнуть руку допомоги.

На нашу думку, ефективними є різновиди організації групової діяльності учнів, наприклад, на уроках української мови та літературного читання:

1. Однорідна груповая діяльність: усім групам, учитель пропонує однакове

завдання.

2. Парна навчальна діяльність відбувається у групах мінімального складу — із двох учнів.

3. Диференційована групова діяльність: різним групам у класі пропонують різні завдання. Диференціація здійснюється за рівнем завдань або за їх кількістю.

Один із видів диференційованої групової роботи є проєкт . Проєктне навчання (project-based learning) стає більш популярним є досить результативним та сучасним підходом до навчання. Дослідження показують , що після його вдалого застосування покращується мотивація, зростає якісна результативність навчання. Такий метод дозволяє частково реалізувати програму ранньої профорієнтації школярів, для того, щоб випускники школи у майбутньому обрали навчальний заклад та професію свідомо, враховуючи свої здібності, хист, мотивацію. Навчаючись з використанням даного методу учні отримують потрібні навички та знання. Діти застосовують отримані знання для вирішення проблем у реальному житті; рівень відповідальності учня за виконану роботу зростає, якщо діти працюють в групах або парах. Даний формат передбачає залучення учнів до систематизації та набування знань, створення власного продукту. Проєктне навчання розвиває креативне та критичне мислення, співпрацю, спілкування, міркування, синтезу та стійкості в умовах обмеженого часу та визначеної мети.

Оскільки, навчання – це соціальна активність, яка відбувається в межах групи учнів, минулого досвіду та культури, діти використовують не тільки знання та навички з програмних дисциплін, а й вчать вести перемовини, приймати рішення у групі, відповідально відносяться щодо ролі в команді та інтерпретують результати співпраці. Це дає можливість педагогу побачити учнів у новому світлі, допомогти розвинути вроджені здібності , що не завжди вдається у традиційній системі уроку. Крім того, часто проєктне навчання реалізується через зв'язки між дисциплінами, що виходять за межі програмового матеріалу одного предмету. Таким чином розширюються

можливості педагога, який стає дизайнером свого уроку. Тобто, навчання відбувається природним шляхом, ненав'язливо, адже мета – не вивчити, а навчитися отримати результат, що дійсно мотивує учнів. На захист проєкту відводиться окремий урок.

Перш ніж розпочати роботу над проєктом, необхідно спланувати його презентацію, потрібно оголосити про цей вид роботи щонайменше за два тижні. Дуже важливо відповідально підійти до визначення теми проєкту. Наприклад, для учнів другого класу при вивченні дисципліни «Українська мова та читання», доцільніше обирати уроки-підсумки за розділами:

1. Осінні барви, осінній настрій.
2. Народні перлини для кожної дитини.
3. Кришталева зимонька у срібнім кошушку.
4. Моя родина – це наша слава Україна.
5. Зустрічаймо весноньку! (підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2- х частинах). Ч. 2 / О.В. Вашуленко).

Доцільно розподілити ролі між учнями, при цьому підкресливши їхні індивідуальні здібності. На фоні вказаних переваг існує й певна небезпека застосування проєктного навчання: виникає ризик не виконати навчальну мету і не досягти результатів навчання. Але цього можна уникнути, раціонально спланувавши навчальний процес. На наш погляд, для ефективної організації проєктного навчання слід дотримуватися основних правил добре організованої проєктної роботи, а саме:

- Завдання дано завчасно.
- Оголошено орієнтовний план.
- Чітко озвучені критерії оцінювання.
- Призначено дедлайни.
- Наступне найцікавіше, захист.
- Серед учнів обираємо:

Модератора – показує картки жовтого, зеленого, червоного кольорів, які вказують кількість хвилин до закінчення виступу.

Мовний спостерігач – рахує слова паразити, запинання, повторення.

Грамастик – коректне вживання української мови, суржик, порівняння, епітети.

Жестівник – звертатиме увагу, на доречність мови тіла, зоровий контакт.

Візуал – якщо є презентація, ілюстративний матеріал, робить висновки, щодо естетичного оформлення.

Запитувач – ставить запитання.

Порадник – дає поради стосовно доповіді.

Мотиватор – підтримує, хвалить, підкреслює вдалі моменти.

Вчитель керує проектом, вибудовує позитивну історію стосунків з учнями за нових умов, надає слово експертам, спостерігає, допомагає при виникненні складних ситуацій. Кожний наступний проєкт буде ще кращим, тому що проєкт – це захопливий спосіб вивчення навколишнього світу. Увагу зосереджуємо на основних ідеях разом із практикою та перехресними поняттями, традиційна класна кімната перетворюється у відкритий навчальний простір, в якому діти рухаються у звичному темпі, де учні беруть участь у проведенні досліджень та моделюванні, обговоренні гіпотез, що підтверджуються доказами й міркуваннями. У процесі роботи над проектом виникає потреба в опрацюванні додаткової літератури, самонавчанні, залученні до співпраці батьків. Навчання на основі запам'ятовування та повторення переходить до інтеграції, відкриття та презентації набутих знань. Учні мають можливість проходити всі етапи від ідеї створення моделі майбутнього продукту до його реалізації. Підсумки обговорення стають спільним надбанням.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Барко В.І. Розвиток здібностей і творчого потенціалу // Обдарована дитина, 2005. - № 1. – С. 27-31
2. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб. – К.: Освіта, 2016. – 268 с.
3. Вашуленко М.С. Формування мовної особистості молодшого

школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. // Початкова школа. – 2011. – №1 – С.11-14.

4. Вашуленко О.В. Українська мова та читання : підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2- х частинах). Ч. 2 / О.В. Вашуленко. – К : Видавничий дім « Освіта», 2019 – 144с.

5. Державна національна програма "Освіта (Україна ХХІ ст.)". К., 2020.- 56 с.

6. Державний стандарт початкової загальної освіти.-Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>

7. Ігнатенко Н. Етапи діалогічної взаємодії молодших школярів із навчальним текстом // Школа першого ступеня. - Переяслав-Хмельницький, 2003. -Вип.7.- С. 50-61.

8. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті.- Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/nac.doktruna.doc>

9. 35 інструментів для дистанційного навчання – добірка НУШ :<https://nus.org.ua/articles/30-instrumentv-dlya-dystantsijnogo-navchannya- dobirka-nush/>

ТРЕНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Борисова Юлія Володимирівна,

канд. соціол. наук, доцент

Дніпровський національний університет

імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

Вступ. Для сучасного фахівця, не залежно від сфери його професійної діяльності, необхідність підвищення рівня кваліфікації на регулярній або навіть постійній основі продиктована не тільки формальними посадовими вимогами, але й потребами в професійному зростанні та особистісному вдосконаленні. В умовах інформаційного соціуму досягнення життєвого успіху людини неможливе без постійного освоєння нових знань, без вдосконалення набутих навичок [1, с.22]. Фахівцю із соціальної роботи вдосконалення професійної компетентності допомагає забезпечити належну орієнтацію в правових засадах фахової діяльності, які перебувають у постійній динаміці. Зміни в державних стандартах соціальних послуг і суміжних правових нормах, подальший розвиток технологій їх практичного застосування робить питання підвищення кваліфікації працівників соціальних служб, установ та організацій соціального захисту вкрай актуальним.

Мета роботи – дослідити місце тренінгових онлайн-технологій в системі підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи.

Матеріали та методи. При написанні роботи використовувалися *теоретичні* – аналіз наукової літератури, узагальнення, порівняння, систематизація, та *емпіричні методи* (анкетування, статистичне опрацювання отриманих результатів).

Результати та обговорення. Методи, форми, технології, що уможливають вдосконалення професійних компетентностей в сучасних умовах, є вкрай різноманітними. Особливе місце в їх арсеналі займає тренінгова

форма з притаманними їй модифікаціями. Незамінним засобом ефективної комунікації у форматі тренінгу виступають технології дистанційної освіти. Їх важливою перевагою є забезпечення рівного доступу слухачів до навчального контенту, що означає рівні можливості одержання освіти незалежно від місця проживання, стану здоров'я, соціального статусу [2]. Ця особливість дистанційних технологій вказує на їх важливий внесок у подальшу розбудову безбар'єрного освітнього середовища.

Викладачами кафедри соціальної роботи Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара за останній період впроваджувалися такі програми дистанційного навчання фахівців соціальної сфери: курси тематичного удосконалення за програмою «Навчання тренерів по підготовці фахівців до роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» (охоплено 22 слухачі); загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації по здійсненню соціальної роботи та наданню соціальних послуг сім'ям/особам вразливих груп населення, у т. ч. які перебувають в складних життєвих обставинах (45 слухачів); загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації по здійсненню соціальної роботи та наданню соціальних послуг сім'ям/особам вразливих груп населення, у т. ч. які перебувають в складних життєвих обставинах (45 слухачів). Таким чином всього за період травень – грудень 2021 року заходами з підвищення кваліфікації в форматі дистанційного навчання було охоплено 112 слухачів. Оцінки, отримані від учасників тренінгів шляхом анкетування, вказують на відповідність (повну або переважну) їх мети і завдань професійним потребам фахівців. 92% учасників тренінгу «Навчання тренерів по підготовці фахівців до роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» вказали на те, що «тренінги дозволили набути або поглибити існуючі знання і практичні навички з усіх тем», 4% - «з більшості тем», 4% - «з деяких тем».

Висновки. Безумовно, дистанційна форма підвищення кваліфікації фахівців і, зокрема, онлайн-тренінги мають низку недоліків; вони пов'язані з неможливістю безпосередньої взаємодії тренера і слухачів, з ймовірними

проблемами технічного характеру, з забезпеченням ефективного залучення до навчального процесу учасників з різним рівнем мотивації. Важко сформувати рівну зацікавленість всіх слухачів, поточний контроль їх активності. Водночас, притаманні онлайн-технологіям переваги роблять їх подальше активне використання в навчальному процесі і, зокрема, в системі підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи, невідворотнім.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Голубнича М.С. Підвищення кваліфікації як організаційна форма реалізації післядипломної освіти фахівців соціальної роботи в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування. 2020. Вип. 6. С. 21-25.

2. Нежива О.М. SMART-освіта у навчальному просторі сьогодення. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2021. № 194. С. 37-40.

МОТИВИ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЩОДО ВИБОРУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ващенко Лідія Семенівна

к.п.н., старш. наук. співробітник,
відділ моніторингу та оцінювання якості загальної
середньої освіти, Інститут педагогіки
НАПН України

Ващенко Володимир Андрійович

вчитель біології загальноосвітньої
школи I -III ступенів №1 м. Бровари
Київська область, Україна

Анотація. Представлено результати дослідження мотивів вибору професійної діяльності вчителів біології. Результати опитування свідчать про те, що більшість педагогів професію обрали свідомо. В основі вибору були переконання, що саме вони зроблять свій вклад у розвиток біологічної освіти. Вчителі біології вказують на цінність і цікавість своєї професії, яка допомагає реалізувати їм на практиці свої уміння. На випадковість вибору професії вчителя біології вказують переважно молоді респонденти, частина з них найближчим часом планує змінити сферу своєї трудової діяльності.

Ключові слова: вчитель біології, професійна діяльність, мотиви педагогічної діяльності, цінність педагогічної професії

Вступ. Успішність освітніх реформ залежить від сприйняття і підтримки їх педагогами. Для досягнення значних змін у системі освіти необхідно поєднувати методи послідовного реформування з передовими ідеями системних інновацій, для розвитку яких, перш за все, потрібні професіонали, які володіють необхідними для цього якостями й навичками.

Сьогодні перед вчителем стоїть завдання створити умови для розвитку учнів, мотивувати їх до вивчення предметів, навчити критично мислити,

використовувати отримані знання у практичній діяльності. Натепер важливо не просто накопичувати знання, а вміти вчитися, знаходити інформацію, розуміти її, інтегрувати і застосовувати, бачити наукову картину світу.

Сучасний вчитель біології, на думку, дослідників Н.Нагорної та А. Дану, педагог-професіонал, який відзначається компетентністю та мобільністю, самостійністю й ініціативністю, нестандартним мисленням і творчим підходом до роботи, індивідуальним методичним стилем і вмінням організувати навчальний процес з урахуванням потреб та особливостей кожного учня [1]. Важливим є питання щодо мотивів педагогічної діяльності вчителя біології і тих факторів, які стимулюють його професійну діяльність. Поняття "мотив" у науковій літературі означає спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреби суб'єкта; сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, що стимулюють розвиток активності суб'єкта та її спрямованість. Формування мотиваційної сфери передбачає виховання у педагогів професійних ідеалів, ціннісних орієнтацій, педагогічної спрямованості. Мотиваційна сфера професійного становлення складається з багатьох показників, які постійно змінюються і взаємодіють один з одним. Мотиви професійного становлення вчителя – це різносторонність його педагогічної діяльності [2]. Психологи Йеркес і Додсон сформулювали закон, який пояснює залежність мотивації і ефективності діяльності [3].

Метою дослідження було вивчити думку вчителів біології про мотиви вибору їх педагогічної діяльності. Під час роботи використано аналіз джерел наукової педагогічної літератури, інтерпретація, формулювання висновків, кількісний та якісний аналіз відповідних анкет. В дослідженні взяло участь понад 80 респондентів, вчителів біології Хмельниччини. Серед них традиційно переважають жінки, їх 90%; 9% - вчителі до 30 років, 58% - 31 -50 років, 28% - 51- 60 років. Переважна більшість вчителів біології середнього віку. Пенсіонерів серед респондентів 5%.

Результати дослідження. Мотивацію ми розглядаємо як сукупність різних матеріальних і нематеріальних стимулів. Результати дослідження

(таблиця 1) дають підстави зробити висновок про те, що переважна більшість опитаних вчителів біології свій вибір зробили свідомо. 87% педагогів переконані щодо високої цінності своєї професії, саме вона допомагає реалізувати їм на практиці свої уміння. Понад 80 % вчителів вважають, що саме професія вчителя біології відповідає їх характеру та можливостям внести вклад у розвиток біологічної освіти. Саме ці два фактори були вирішальними у виборі професії нашими респондентами[4].

Таблиця 1

Розподіл відповідей вчителів щодо мотивів вибору професії вчителя біології (%)

Твердження	Так	Ні	Не можу відповісти
1. Усвідомлення високої цінності професії, її цікавість	87	4	9
2. Можливість внести свій вклад у розвиток біологічної освіти	81	14	5
3. Бажання продовжити династію вчителів	15	82	3
4. Статус у суспільстві, кар'єрний ріст	23	60	7
5. Оплата праці	14	80	6
6. Випадковий вибір	9	87	4

Як бачимо з таблиці 1 такі стимули педагогічної діяльності як статус у суспільстві, кар'єрний ріст, оплата праці у переважній більшості вчителів не є мотивом вибору професії. Можна припустити, що саме ці фактори перешкоджають поповненню лав вчителів біології молодими спеціалістами. Обираючи професію вчителя молоді люди і не розраховують на високі заробітні плати, але це не означає, що вони їх не цікавлять. 9% вчителів віком до 30 років вважають свій вибір професії вчителя біології – випадковим.

Таблиці 2

Розподіл відповідей на запитання про зміну трудової діяльності та наявність додаткової роботи (%)

Запитання	Так	Ні	Не можу відповісти
1. Чи плануєте ви у найближчий час змінити сферу своєї трудової діяльності?	5	95	-
2. Чи маєте ви додаткову роботу, пов'язану з освітою (біологічною)	13	87	-

Не дивлячись на складність педагогічної роботи, переважна більшість вчителів, які свідомо обрали професію вчителя, не планують її змінити (таблиця2). В основному вчителі біології зосереджені на основній роботі і лише 13% поєднують її з додатковою, займаючись репетиторством. Це вчителі віком від 30 до 40 років [4].

Висновок. Дослідження було проведено на базі вчителів біології однієї області, тому ми можемо говорити лише про певні тенденції. Переважна більшість вчителів біології це фахівці середнього віку, жіночої статі. Професію вчителя біології більшість респондентів обрали свідомо. За її допомогою вони мають можливість реалізувати на практиці свої уміння і це відповідає їх характеру та можливостям сприяти розвитку біологічної освіти. Такі стимули педагогічної діяльності як статус у суспільстві, кар'єрний ріст, оплата праці для переважної більшості вчителів не є мотивом вибору професії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Нагорна Н.В., Дану А.А. Основні вимоги до сучасного вчителя біології / Н. В. Нагорна, А. А. Дану // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики.* - 2016. - Вип. 28. - С. 151-155. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2016_28_34

2. Дубасенюк О.А. Дослідження мотиваційних чинників професійного становлення вчителя. Психологічні та педагогічні проблеми педагогічної дії : зб.наук.праць у 2-х ч. – Ч. 2 за наук. ред. Л.О. Хомич, О.М Ігнатович. Харків : НТУ "ХПІ", 2012.С. 207-218.

3. Психология: учебник для вузов под ред.Крылова А.А.М.2005, 752с.

4. Ващенко Л.С. Мотиви вчителів біології закладів загальної середньої освіти щодо вибору професійної діяльності. *Наукові записки: збірник наукових статей.* К. Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2021. Випуск №151

ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ СИТУАТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОСВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Власенко Наталія Олександрівна,

к.б.н., доцент

Базалій Андрій Миколайович,

студент

Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна

Анотація: у статті розглянуто основні технології ситуативного моделювання для формування екологічної свідомості молодших школярів. Визначено, що для формування екологічної свідомості молодших школярів доцільно застосовувати освітні технології ситуативного моделювання: симуляції або імітаційні ігри, спрощене судове слухання (суд prose), громадські слухання, розігрування ситуації за ролями (рольова гра, програвання сценки, драматизація).

Ключові слова: технології ситуативного моделювання, імітаційна гра, екологічна свідомість, молодші школярі.

Постановка проблеми. Сучасні освітні технології забезпечують індивідуалізацію та диференціацію навчання з урахуванням здібностей учнів, їхнього рівня знань та розвитку. Творча діяльність учнів сприяє розвитку мотивації і здатності до самореалізації, формує здатність вирішувати проблемні завдання й робити висновки, розвивати якісні комунікаційні навички.

Зміст інтерактивного навчання полягає в тому, що освітній процес відбувається завдяки постійній взаємодії між всіма учнями. Учитель виступає як організатор процесу навчання, консультант. Високих результатів у навчанні можна досягти взаємними зусиллями учасників освітнього процесу, коли взаємна відповідальність за результати роботи розподіляється також між всіма

учнями, що значно підвищує рівень екологічної свідомості [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активне впровадження ідей екологічної освіти й виховання на сучасному етапі розвитку українського суспільства регламентовано Національною доктриною розвитку освіти України у XXI ст., Концепцією нової української школи, Державним стандартом початкової освіти, Концепцією екологічної освіти в Україні, Концепцією неперервної екологічної освіти та виховання в Україні, Національною стратегією розвитку освіти в Україні тощо. Аналіз нормативних документів вказує на те, що проблема екологічної освіти є надзвичайно актуальною [1;3;6;7].

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує посилення інтересу до використання технологій інтерактивного навчання в освітньому процесі Нової української школи. Технології ситуативного моделювання ґрунтовно описували в своїх працях такі вчені: Н. Побірченко, Г. Коберник, О. Біда, О. Комар, І. Осадченко, О. Пометун і Л. Піроженко, О. Шендерук і В. Пермінова, П. Шевчук і П. Фендрих тощо [4; 8; 9; 10] .

Мета статті – розкрити освітні технології ситуативного моделювання для формування екологічної свідомості молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Організація освітнього процесу в Новій українській школі, відповідно до Державного стандарту початкової освіти та Концепції екологічної освіти, з використанням інтерактивних методів полягає в моделюванні життєвих ситуацій, використанні рольових екологічних ігор, спільному розв'язанні завдань на основі аналізу обставин і ситуацій тощо. Інтерактивні методи навчання зазвичай поділяють на дві групи: групові та фронтальні. Ці методи використовуються на різних уроках, етапах уроку, для різних цілей і на даний момент є найбільш вживаними [11].

О. Пометун та Л. Піроженко [10] пропонують технології інтерактивного навчання класифікувати за формами навчання (моделями), в яких реалізуються інтерактивні технології. Залежно від мети уроку та форм організації навчальної

діяльності учнів, їх поділяють на чотири групи:

1. Інтерактивні технології кооперативного навчання (робота в парах; ротаційні (змінювані) трійки; два – чотири – всі разом; карусель; робота в малих групах; акваріум).

2. Технології колективно-групового навчання (обговорення проблеми в загальному колі; мікрофон; незакінчені речення; мозковий штурм; навчаючись – учусь (броунівський рух); ажурна пилка (мозаїка); аналіз ситуації (case метод); вирішення проблем; дерево рішень).

3. Технології моделювання ситуацій (симуляції або імітаційні ігри; спрощене судове слухання (суд prose); громадські слухання; розігрування ситуації за ролями (рольова гра, програвання сценки, драматизація)).

4. Технології опрацювання дискусійних питань (метод PRESS; займи позицію, зміни позицію; неперервна шкала думок (континуум, нескінченний ланцюжок); дискусія; обговорення в стилі телевізійного ток-шоу; оцінювальна дискусія; дебати).

У своїх дослідженнях О. Шендерук та В. Пермінова, розглядають технології ситуативного моделювання, які допомагають учням отримати та засвоїти значно більший обсяг навчального матеріалу, сприяють зростанню їхньої активності, працювати в команді тощо. До таких технологій ситуативного моделювання належать імітація, симуляція, рольова гра [5].

Імітаціями називають процедури з виконанням певних відомих дій, які відтворюють, імітують будь-які явища навколишньої дійсності. Учасники імітації реагують на конкретну ситуацію в рамках заданої програми, чітко слідкують інструкції. Учні можуть виконувати дії у мікрогрупах, парах або індивідуально. Всі учасники наприкінці імітації отримують подібний результат, але він не завжди однаковий і наперед передбачити його неможливо. Важливо, щоб ці результати колективно аналізувалися й обговорювалися. Для того, щоб успішно провести імітаційну гру, вчителю необхідно: обрати тему для імітації, чітко спланувати всі дії, що необхідні для проведення імітації, продумати участь у ній усіх учнів, надати їм максимум інформації, перед імітацією

зробити невеликий вступ, а також підготувати запитання для рефлексії [10].

Симуляція – це форма ролівої гри, в якій учні у спрощеному вигляді демонструють певні ситуації, що створені вчителем. Педагог має чітко розподілити ролі учнів під час підготовки до симуляції, обговорити з кожною дитиною-виконавцем послідовність дій і висловів. Варто наголосити на необхідності дотримання чіткого сценарію, регламенту, який є схожим з проведенням такої процедури в реальному житті. Інакше кажучи, будь-яка симуляція є мініверсією реальності [5].

Під час організації освітнього процесу можна використовувати такі технології ситуативного моделювання для формування екоосвідомості молодших школярів, як симуляції або імітаційні ігри, спрощене судове слухання (суд *prose*), громадські слухання, розігрування ситуації за ролями (рольова гра, програвання сценки, драматизація).

Симуляційні або імітаційні ігри. Імітаційні ігри розвивають уяву і навички критичного мислення, сприяють практичному застосуванню вміння вирішувати екологічні проблеми, а симулювання дає змогу учням глибоко зрозуміти екологічні проблему зсередини, формуючи їх екоосвідомість.

Спрощене судове засідання. Технологія спрощеного суду дає можливість учням отримати спрощене уявлення про процедуру прийняття судового рішення, аналізувати, критично мислити та приймати рішення з раціонального використання, охорони і збереження довкілля.

Громадські слухання. Моделювання публічного слухання через імітаційні екологічні ігри дозволяє учням розуміти мету і порядок слухань, а також ролі та обов'язки членів державних органів, комітетів, комісій. Учні отримують практичний досвід у визначенні і поясненні, інтересів і цінностей, пов'язаних з предметом слухання, тим самим формуючи екомислення та екокультуру.

Розігрування ситуації за ролями («Рольова гра», «Програвання сценки», «Драматизація»). Рольові екологічні ігри допомагають визначити ставлення учнів до конкретної життєвої ситуації, набути власного досвіду в процесі гри, усвідомлення місця та ролі людини в екологічному світі.

Технологія рольової екологічної гри своєю метою має виявити ставлення до конкретної життєвої ситуації, допомогти навчитися чомусь через досвід та почуття. Досвід, отриманий у екологічній грі, може виявитися навіть продуктивнішим у порівнянні з придбаним у практичній діяльності, бо рольові екологічні ігри дають змогу наочно уявити наслідки ухвалених рішень, дають можливість перевірити різноманітні варіанти таких рішень та збільшують масштаб охоплення дійсності. Необхідно аби кожен учасник рольової екологічної гри чітко знав свою роль, знав зміст та мету гри. Варто пам'ятати, що провести будь-яку гру не так легко, як здається, оскільки цьому передують тривала підготовка як вчителя, так і учнів.

Екологічна освіченість особистості виявляється у її здатності приймати рішення, діяти на основі ієрархії суспільно і особистісно значущих цінностей і потреб, користуючись здобутими знаннями і набутими вміннями. Формування у громадянина здатності приймати рішення та діяти в інтересах збереження довкілля є провідною світовою тенденцією розвитку екологічної освіти, яка потребує переорієнтації основної уваги із забезпечення знань на опрацювання проблеми та знаходження важливих рішень. Останнім часом екологічна компетентність виступає визначним у світі критерієм та інтегрованим показником якості екологічної освіти при формуванні екоосвідомості молодшого школяра, що реалізується під час вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Висновки. Ефективними в початковій школі для формування екоосвідомості учнів є освітні технології ситуативного моделювання, що розвивають критичне мислення дітей, вміння висловлювати свої думки, знаходити підхід до вирішення певних екологічних ситуаційних проблем, пропонують власні шляхи раціонального використання, охорони та збереження довкілля. До групи технологій ситуативного моделювання, які можна застосувати для формування екологічної свідомості, можемо віднести симуляції або імітаційні ігри, спрощене судове слухання (суд prose), громадські слухання, розігрування ситуації за ролями (рольова гра, програння сценки,

драматизація) тощо. Для застосування цих прийомів вчитель повинен створити проблемну ситуацію екологічного змісту, а діти – у ході обговорення – запропонувати можливе рішення, що сприятиме формуванню екологічної свідомості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Власенко Н. О. Екосвідомість молодших школярів. *Інноваційні педагогічні рішення у початковій освіті*: зб. наук. праць. Полтава: Видавець Шевченко Р. В., 2018. С. 45–54.
2. Волохата К. М. Екологічні ігри на уроках природознавства як засіб формування екологічної культури молодших школярів. *Наукові записки Вінницького педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. Вінниця, 2013. № 39. С. 360–362.
3. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою КМУ від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>
4. Інтерактивні технології навчання в початковій школі : посібник для студ. вищих пед. навч. закл. та вчителів загальноосвіт. шк. / О. А. Біда [та ін.]; Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань : Софія, 2007. 209 с.
5. Ісакова В. С. Технології ситуативного моделювання як засіб розвитку мовленнєвої компетентності особистості молодшого спеціаліста. *Імідж сучасного педагога*. 2019. № 6 (189). С. 43–46.
6. Концепція екологічної освіти України: Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2002. № 7. С. 3–23.
7. Концепція Нової української школи. URL: <http://https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>
8. Осадченко І. І. Теорія і практика ситуаційного навчання у підготовці майбутніх учителів початкової школи : монографія / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань : Жовий О. О., 2011. 414 с.
9. Побірченко Н., Коберник Г. Інтерактивне навчання в системі нових

освітніх технологій. *Початкова школа*. 2004. № 10. С. 8–10.

10. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник. К.: «А.С.К.», 2006. 192 с.

11. Чайковська Г. Б. Інтеграція екологічних знань у навчальні дисципліни Нової української школи. *Нова українська школа: теорія і практика реалізації інтегрованого підходу*: матеріали міжнародної наукової конференції (17–18 травня 2018 р., м. Тернопіль). Тернопіль: Вектор, 2018. С. 119–122.

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В УМОВАХ ПЕДАГОГІЧНОГО ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ

Герасимова Олександра Андріївна
Викладач англійської мови
Педагогічний фаховий коледж
комунального закладу вищої освіти
"Хортицька національна академія"
Запорізької обласної ради
м. Запоріжжя, Україна

Анотація: в статті розглянуто функції та значення мови як засобу пізнання світу різними націями. Визначено необхідність формування соціокультурної компетенції при навчанні іноземній мові, а також засоби, які може використати викладач, щоб досягти високих результатів навчання.

Ключові слова: соціокультурна компетенція, мовна картина світу, мовний етикет, функції мови.

Знання іноземної мови, а особливо англійської, є не просто плюсом в знаннях та навичках кожної сучасної людини, а життєвою необхідністю. Наявність смарт девайсів та вдосконалення електронних перекладачів значно полегшили розуміння одне одного людьми з різних країн, але замінити цим повноцінне живе спілкування неможливо. Також, потрібно розуміти, що знання мови – це не лише засвоєння мовної системи та набуття мовленнєвих навичок та вмінь. Це, також, знання і розуміння соціокультурного середовища носіїв мови: знання загальноприйнятих норм поведінки, побуту, способу життя. Тобто, розуміння мовної концептуалізації світу – іншими словами, «мовної картини світу», що є одним із фундаментальних наукових понять.

Актуальність обраної теми важко переоцінити, оскільки Україна, за останні роки, стала набагато ближчою до країн Європи та до можливостей, які відкриваються завдяки безвізовому режиму і можливості вільно їздити за

кордон та обмінюватися досвідом.

«Всяка мова, — розмірковував В. Гумбольдт, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу» [1, с. 349]. Мовна картина світу — це «спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуальними канонами» [1, с. 348].

Саме тому, формування соціокультурної компетентності у здобувачів освіти при викладанні іноземної мови є однією з найважливіших передумов успішного оволодіння ними нею.

Мова виконує ряд функцій, таких як:

- комунікативна (інформаційний зв'язок між членами суспільства);
- експресивна (як спосіб вираження свого внутрішнього світу, індивідуальності засобами мови);
- гносеологічна (використання не тільки індивідуального досвіду при пізнанні світу, а й суспільного. Пізнаючи мову, ми пізнаємо світ, але саме у баченні саме цієї мовної спільності);
- мислетворча (мова як засіб формування думки – цей процес відбувається у формі певної мови – найчастіше, рідної);
- естетична (мова як матеріал створення культурних цінностей);
- номінативна (усе пізнане людьми отримало свою назву – це лінгвізація, або «омовлення» світу);
- культураносна (мова як носій культури народу);
- ідентифікаційна (мова як засіб спілкування).

Мова нас зближує і дозволяє розуміти одне одного, але це так тільки для тих, хто її знає. Для інших – це засіб сепарації та розмежування своїх від чужих. Тому, спілкування буде відбуватися лише між носіями певної мови і вона буде засобом ототожнення в межах певної спільноти.

Через мову передаються національні та духовні цінності від покоління до

покоління. Усі утиски мови руйнують зв'язок поколінь та культуру народу. Саме тому, мовна боротьба є боротьбою за свою національну культуру.

Мова є відображенням національної ментальності. Щоб спілкуватися з представниками інших країн, потрібно вивчити їх мову – тільки це дозволить сприймати реальність «партнера» так, як і носій іншої мови. Наприклад, японці організовують свої думки зовсім не так як європейці (це відображено зворотнім порядком слів у реченні). Для них слова, самі по собі, не передають суті – останнє потрібно розуміти із манери спілкування та ставленням до співрозмовника. Іспанці та італійці використовують свою мову як інструмент красномовства. Основною рисою жвавої та адаптативної американської мови є сарказм, а також схильність до гіпербол та афоризмів [2, с. 15-16].

Отже, можна зробити висновок, що, користуючись різними мовами, ми дивимось на світ різними очима. Використання послуг перекладача, далеко не завжди, дає нам можливість розуміти різницю культур тих чи інших країн. Поглиблення знань іноземної мови повинно проходити через поглиблення знань культури народу, мову якої вивчаємо.

Соціокультурна змістова лінія полягає в тому, що англійську мову потрібно вивчати не ізольовано, а в контексті культури, яку вона представляє. Мова та культура йдуть у тісному взаємозв'язку і саме через мову відбувається пізнання народу та його способу життя, орієнтування в інформаційному просторі.

Зміст матеріалу, який викладає вчитель, повинен містити соціокультурні відомості. Першочергова задача полягає у формуванні у здобувачів освіти соціокультурної компетенції – можливості спілкуватися іноземною мовою у різних ситуаціях відповідно до норм мовлення, поведінки, традицій культури. Формування соціокультурної компетенції дозволяє розширити світогляд вихованців та підготувати їх до сприйняття себе як носія національних цінностей.

Існують різні засоби, які може використати викладач:

- проведення інтегрованих уроків для комплексного пізнання теми і

отримання поглибленого розуміння здобувачами освіти тієї чи іншої ситуації (англійська мова – література, народознавство, географія, музичне мистецтво, образотворче мистецтво тощо);

- використання на уроках англійської мови доцільно відібраного дидактичного матеріалу соціокультурної тематики. Основним дидактичним матеріалом є тексти, які мають презентувати мовний матеріал, містити інформацію про державу, столицю, символіку, особливості поведінки та національний мовний етикет;

- моделювання соціокультурних ситуації – діалоги, рольові ігри, дослідження;

- самостійна пошукова діяльність здобувачів освіти. Пошук цікавинок та вивчення іншої культури і традицій у додаткових джерелах з подальшою презентацією знайденого, стимулює інтерес до вивчення іноземної мови.

- робота з іншомовними джерелами професійного характеру (тексти на педагогічну тематику);

- проектна діяльність в групах або індивідуально;

- ознайомлення з міжнародними освітніми програмами, сучасними онлайн-школами;

- анотування та редагування іншомовних джерел;

- ділове знайомство встановлення міжнародних ділових контактів – ознайомлення з лексикою, необхідними ситуативними фразами, специфікою поведінки при роботі з британськими та американськими «партнерами»;

- планування подорожі за кордон: ознайомлення з необхідною документацією, заповнення митної декларації тощо.

Отже, головним завданням вивчення англійської мови є підготовка мовно грамотної людини з високим рівнем знань про мову та її граматичну структуру, з достатнім словниковим запасом; людини, яка засвоїла літературні та культурні норми і може вільно виражати свої думки як у письмовій, так і в усній формі у будь-якому стилі, що краще відповідає мовній ситуації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вильгельм фон Гумбольдт. Язык и философия культуры. Москва.: Прогресс, 1985. - 452 с.
2. Ботвина Н.В. Міжнародні культурні традиції: мова та етика ділової комунікації. Київ.: АртЕк, 2002. – 204 с.

**ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ ДОМИНИРОВАНИЯ
НИЖНИХ КОНЕЧНОСТЕЙ (ОБЗОРНАЯ СТАТЬЯ)**

Гладких Татьяна Васильевна,

ассистент

Воронежский государственный педагогический университет

г. Воронеж, Российская Федерация

Аннотация. Проблема доминирования нижних конечностей имеет большое значение в практике спорта. Авторами проведен краткий обзор литературных данных по вопросу употребления понятий «толчковая», «ведущая», «эффективная», «предпочитаемая» конечности в спортивной деятельности.

Ключевые слова: ведущая конечность, моторная асимметрия, толчковая нога, эффективность и предпочтительность.

Введение. В настоящий момент в спортивной науке нет общепризнанного определения понятий толчковой и маховой ноги. Одно из распространенных мнений среди исследователей и тренеров-практиков заключается в том, что толчковая нога (она же ведущая) является сильнейшей, следовательно, наиболее сильная конечность будет выбираться на роль толчковой.

Тем не менее, многие исследования указывают и не подтверждают данный тезис. Например, проводя тестирования, Э.Х. Амбаров (1969) определил, что у прыгунов в длину сильнейшая и толчковая нога совпадали только у 41,9 % исследуемых спортсменов [1].

Также есть мнение, что в структуре явления моторной асимметрии нижних конечностей важно выделять факторы силы и координации (Е.П. Ильина, 1963), так как эффективность многих двигательных действий не определяется только силовыми показателями конечности [4].

В связи с этим стоит более детально рассмотреть существующие в спортивной науке взгляды по проблеме определения доминирования нижних конечностей.

Основная часть. Общепринятым является говорить о праворукости как врожденном явлении, но делать аналогичный однозначный вывод в отношении асимметрии нижних конечностей нельзя. По мнению Е.П. Ильина (1965), асимметрия ног формируется прижизненно, а праворукость и функциональная асимметрия ног – явления не равнозначные и механизм появления того и другого разный [4]. В подтверждение автор приводит факт, что с возрастом количество школьников, отмечающих у себя наличие толчковой ноги, увеличивается [4].

Но последние работы по проблеме доминирования конечностей указывают на отсутствие достаточного количества оснований, позволяющих утверждать, что «рукость» определяют конкретные факторы (гены и негенетические факторы) (S. Ocklenburg, C. Beste et al., 2014).

Так, авторы S. Ocklenburg, C. Beste et al., (2014) указывают на наличие у испытуемых предпочитаемой конечности (руки) и наиболее производительной (эффективной). Производительность руки в проводимых исследованиях определялась эффективностью выполнения предлагаемых двигательных задач. Предпочитаемая и эффективная конечности не совпали в 100% случаях, а производительными в различных тестах оказывались разные конечности.

Похожие результаты были получены Б. Гутником (2007): у праворукого человека при определенных формах двигательной деятельности роль, доминирующей может выполнять и левая рука [3].

Подобную закономерность можно проследить и в асимметрии нижних конечностей, особенно это актуально в спорте. Например, у части прыгунов в длину сильнейшей ногой является не толчковая, а маховая [7]. Получается, что превосходство силовых качеств одной из конечностей не является значимым при определении ведущей конечности.

О.Н. Бобина предложила для обозначения конечностей использовать

понятия «предпочтение» и «приоритетность» взамен понятий толчковая/маховая и ведущая/неведущая.

Как и в случае с «рукостью», в некоторых случаях эффективной и предпочитаемой может оказаться одна и та же нога. Эффективными могут оказываться разные конечности в зависимости от выполняемого движения: у некоторых барьеристов маховая нога («зашагивающая» барьер) оказывается сильнейшей, при этом толчковая выполняет функцию быстрого «доталкивания» (Б.М. Никитин, 1971).

В результате анализа латеральных предпочтений квалифицированных спортсменов из различных видов спорта выявлено, ведущая / ведомая конечности у исследователей в одном и том же вида спорта могут отличаться (С.С. Худик, А.И. Чикуров, 2017). Это объясняется тем, что для определения доминирования конечности разные исследователи используют тесты, отличающиеся характером выполняемого двигательного действия. Это отмечается и в работах других авторов (Анисимова Н. В. 2015). Таким образом, доминирование конечности напрямую зависит от выполняемой функции (С.С. Худик, А.И. Чикуров, 2017).

Эти данные согласуются с выводами Е.В. Фоминой (2006), по мнению которой то, будет нога ведущей или нет, зависит от выполняемой функции: опорная, толчковая или маховая [8].

Исследования А.А. Поцелуева (1960) показали, что среди 686 человек, прыгавших в длину и высоту, есть испытуемые, которые в прыжках в длину совершали отталкивание одной ногой, в высоту — другой [6].

По мнению И. Беляева (1984), в легкоатлетическом многоборье является целесообразным в роли толчковой использовать разные конечности, так как это позволит распределить нагрузку на обе ноги, снизить вероятность травматизма и повысить результаты [2].

В советской и российской практике легкой атлетики закрепились понятия «толчковая» и «маховая» нога, они используются во всех легкоатлетических видах: в беге, прыжках и метаниях.

В учебнике для вузов «Методика обучения легкоатлетическим упражнениям» (1986) года авторами используются понятия «опорная» и «маховая» ноги, причем данные понятия применимы к конечностям только в конкретный момент времени (что касается бега). В прыжках выделены толчковая и маховая нога, но конкретных «инструкций» по определению толчковой ноги не приводится [5].

В других, более поздних учебниках, учебных и методических пособиях по связанным легкой атлетике также используются понятия «толчковая» и «маховая» нога применительно ко всем легкоатлетическим видам.

В «Энциклопедическом словаре по физической культуре и спорту» (1963) приведено следующее определение: «толчковая нога – нога, производящая отталкивание в процессе выполнения легкоатлетического упражнения. Кроме того, толчковая нога выполняет функции амортизатора (в момент постановки ноги на грунт она смягчает сотрясения) и опоры (поддерживает тело, противодействуя силе тяжести). В процессе выполнения упражнения циклического характера – бег, ходьба – каждая нога поочередно становится то толчковой, то маховой» [9].

Что касается иностранных источников, то понятия «толчковая/маховая» и «ведущая/неведущая» здесь отсутствуют. Так, применительно к барьерному бегу используются понятия «lead/leading leg/foot» (дословно – лидирующая, направляющая нога) и «trail/trailing leg/foot» (дословно – следующая, отстающая нога). Что касается спринта (фазы старта), то в иностранной литературе нет специальных понятий, которыми обозначаются ноги. Так, для описания положения ног на старте используются понятия «front and rear leg» (перевод – впереди и сзади стоящая нога).

Заключение. На основании поведенного анализа литературных данных по проблеме моторной асимметрии необходимо подытожить, что считать понятия «толчковая нога» и «маховая нога» характеризующими конкретную конечность и неотделимыми от нее оказывается ошибочным. Данные термины целесообразно использовать как обозначение функции конечности, например, в

конкретном легкоатлетическом виде.

В настоящее время нет единого мнения не только по проблеме моторной асимметрии нижних конечностей, но и в использовании понятий толчковая / маховая, ведущая / неведущая, предпочитаемая / эффективная. Данные вопросы требуют более глубокого и детального рассмотрения и могут служить базой для проведения дальнейших исследований.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Амбаров, Э. Х. Функциональная асимметрия нижних конечностей и подготовка подростков и юношей, занимающихся легкой атлетикой: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.00 / Э. Х. Амбаров. – Ленинград, 1968. – 201 с.
2. Беляев, И. Функциональная асимметрия ног спортсменов / И. Беляев // Легкая атлетика. – 1984. – №12. URL: http://www.cnorm.ru/athletics/training/1984/december/functional_asymmetry (дата обращения: 12.09.2020)
3. Гутник, Б. Мануальная моторная асимметрия: центральное или периферическое происхождение / Б. Гутник, В.И. Кобрин // Асимметрия. – 2007. – № 1 (1). – С. 69–70.
4. Ильин, Е.П. О функциональной асимметрии ног / Е.П. Ильин. – Теория и практика физической культуры, 1965. – №1. – С. 22-25.
5. Методика обучения легкоатлетическим упражнениям: Учебное пособие для институтов физ. Культуры и фак. физ. воспитания вузов / Под общ. Ред. М.П. Кривоносова, Т.П. Юшкевича. – МН.: Выш. Шк., 1986. – 312 с.
6. Поцелуев, А. А. Асимметрия движений / А.А. Поцелуев. – Теория и практика физической культуры. – 1960. – т.25. – №27. – С. 496-498.
7. Таймазов, В.А. Значение функциональной асимметрии как генетического маркера спортивных способностей боксера / В.А. Таймазов, С.Е. Бакулев // Ученые записки университета имени П.Ф.Лесгафта. – 2006. – Вып. 22. – С.72-76.
8. Фомина, Е.В. Функциональная асимметрия мозга и адаптация

человека к экстремальным спортивным нагрузкам: автореф. дис. ... канд. биол. наук: 03.00.13 / Е.В. Фомина. – Тюмень, 2006. – 44 с.

9. Энциклопедический словарь по физической культуре и спорту. Том 3. / Г. И. Кукушкин. – М.: Физкультура и спорт, 1963. – 423 с.

МЕДІАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ КОНФЛІКТІВ У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Гуцуляк Лідія Іллівна,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
м. Переяслав, Україна

Анотація. У статті розкрито поняття «медіація», «шкільна медіація». Обґрунтовано важливість медіації у шкільному середовищі. Визначено та охарактеризовано цілі шкільної медіації. Зазначено, що шкільна медіація має ґрунтуватися на принципах нейтральності медіатора, добровільності, рівноправності, конфіденційності. Названо та проаналізовано функції медіатора в школі. Розглянуто основні етапи медіації у шкільному середовищі.

Ключові слова: медіація, шкільна медіація, медіатор, соціальний педагог, школа.

Сучасний розвиток суспільних відносин диктує необхідність запровадження та активного застосування нових форм вирішення конфліктів, що використовують як основний механізм їх врегулювання добровільне волевиявлення сторін, спрямоване на усунення причин суперечки.

Практика показує, що рішення щодо спору, врегульованого сторонами добровільно, виконується ними швидше та активніше, без необхідності застосування законних примусових заходів. Важливу роль розвитку інституту медіації, як альтернативного способу вирішення конфлікту, грає процес інтеграції методу в повсякденну практику шкільного життя, спрямований не так на врегулювання конкретних конфліктів, скільки на їх запобігання, навчання учнів навичкам вирішення спорів шляхом активних переговорів, виховання

правосвідомості та інтеграцію підлітків у доросле життя.

Більшість вітчизняних дослідників розглядають технологію медіаторства в розрізі досліджень питань професійної діяльності соціального педагога загалом (О. Безпалько, Г. Вороніна, О. Єжова, І. Зверева, А. Капська, П. Шептенко та ін.) та соціально-педагогічних технологій (Т. Алексеєнко, С. Архипова, Р. Вайнола, Л. Завацька, О. Карпенко та ін.).

Низка провідних науковців, серед яких А. Анцупов, Н. Білик, Н. Грішина, Л. Дурняк, Б. Леко, М. Матвійчук, Г. Чуйко та ін. розглядають медіацію як засіб урегулювання шкільних конфліктів та обґрунтовують потребу в зміні до загальноприйнятих підходів у побудові системи взаємодії під час виникнення суперечок.

На думку, Н. Білик медіація – це процес, де незалежна третя особа допомагає сторонам дійти згоди [3].

Учена І. Ващенко зауважує, що медіація як соціально-педагогічна технологія полягає в оптимізації за участі третьої сторони процесу пошуку конфліктуючими сторонами рішення проблеми, дає змогу запобігти конфліктові або припинити його в мирний спосіб [5].

Поняття «медіація» (mediate) у перекладі з латинської означає посередництво. Медіація – це процес переговорів, у якому третя, нейтральна сторона – медіатор (посередник), допомагає вирішити суперечку або конфлікт. Роль медіатора у тому, щоб полегшити процес спілкування та розуміння позицій між конфліктуючими сторонами, а також знайти продуктивне вирішення проблеми [4]. У шкільному середовищі медіатором, зазвичай, виступає соціальний педагог, або психолог.

Шкільна медіація – це інструмент допомоги у вирішенні конфліктів між дітьми-школярами, між дітьми та дорослими [1]. Завдяки шкільній медіації можна хоча б певною мірою знизити рівень підліткової злочинності та вирішувати суперечки та конфлікти, не доводячи їх до тяжких наслідків. Тобто можна на ранніх стадіях допомогти дітям, щоб вони не стали злочинцями чи не потрапили до складної життєвої ситуації.

Посередництво у конфлікті не є новим явищем для школи, арбітраж – як найбільш звична та поширена його форма зрозуміла та зручна для соціального педагога.

Основною відмінністю арбітражу від медіації є розподіл відповідальності. У першому випадку ситуацію оцінює соціальний педагог – арбітр, який приймає авторитетне рішення, яке сторони повинні виконувати, тоді як у другому – рішення у конфлікті виробляється обома сторонами.

Позитивний ефект у школі має багатостороння медіація. Як правило, у таких переговорах бере участь учень, який постраждав в результаті бійки, або психологічного тиску з боку інших, учень-кривдник учнів, батьки учнів, класний керівник, представник адміністрації школи, соціальний педагог. Подібні зустрічі за участю медіатора дуже корисні. Важливою складовою медіації є можливість промовляння сторонами своїх переконань, інтересів та цінностей, що сприяє переосмисленню конфлікту. Часто такі зустрічі відбуваються емоційно, проте чітке використання медіатором спеціальних комунікативних технологій, дотримання правил переговорів, своєчасне відновлення балансу сил та адекватна реакція на маніпуляції дозволяє досягти на переговорах атмосфери довіри та співробітництва та виробити угоду, яка відповідає інтересам сторін.

Медіація створює стандарт міжособистісних відносин, у яких людина може захистити свої інтереси, не подавляючи інтереси іншої сторони конфлікту. Медіація сприяє не тільки врегулюванню конфліктної ситуації, але й збереженню відносин сторін, відповідальному підходу до подальшої взаємодії один з одним [9].

Цілі шкільної медіації:

– створення безпечного середовища, сприятливого для розвитку особистості з активною громадянською позицією, що вміє приймати рішення та відповідати за свої вчинки;

– виховання культури конструктивної поведінки у конфлікті, заснованої на медіативному світогляді, в основі якого лежить визнання цінності людського

життя, унікальності кожної окремої особистості, прийняття, повага права кожного на задоволення власних потреб та захист своїх інтересів (але не на шкоду чужим інтересам);

– покращення якості життя всіх учасників освітнього процесу за допомогою медіативного підходу, що ґрунтується на позитивному спілкуванні, повазі, відкритості, доброзичливості, взаємному прийнятті як усередині груп дорослих, так і між цими групами [7].

Шкільна медіація дозволяє досягати як короткострокових так і довгострокових цілей.

Медіація допомагає дорослим вирішувати свої конфлікти та конфлікти дітей більш конструктивно, а дітям навчатися домовлятися та спілкуватися, беручи участь у переговорах та виступаючи медіаторами у конфліктах своїх однолітків [6].

Дана практика сприяє розвитку соціальних компетентностей, створенню позитивної культури вирішення конфліктів, виховує почуття відповідальності за власні рішення, оскільки у медіації відповідальність за прийняття та виконання рішення лежить на сторонах конфлікту.

Участь у медіативних процедурах дітей, робить їх самостійнішими і пристосованими до навколишнього світу, а вміння домовлятися починає цінуватися ними дедалі вище. Це важливо як для грамотної орієнтації майбутніх професіоналів у діловій сфері, так і для побудови міцних сімейних відносин.

Шкільна медіація неможлива без обов'язкового дотримання наступних принципів [3; 8]:

1. Принцип нейтральності медіатора. Медіатор (посередник) не вирішує, хто правий, а хто винен, його завдання організувати процес ефективного обговорення проблеми. Медіатор неупереджений по відношенню до всіх сторін конфлікту і не зацікавлений у якомусь конкретному вирішенні. Саме тому він не радить і не приймає рішень за сторони, а стимулює їх самих до пошуку взаємовигідного виходу із ситуації.

2. Принцип добровільності. Сторони беруть участь у процедурі медіації. Усі учасники переговорів (зокрема медіатор) можуть вийти із процесу будь-якої миті. Медіація відбувається за згодою сторін, включаючи ухвалення рішення, за реалізацію якого вони несуть відповідальність.

3) Принцип конфіденційності. Медіатор не має права розголошувати інформацію, отриману під час медіації, без згоди сторін. Часто сторони за сприяння медіатора укладають одна з одною угоду про конфіденційність, якщо в цьому є потреба. Конфіденційність у медіації допомагає сторонам «зберегти обличчя» та відчутти себе захищеними, що дуже важливо у ситуації конфлікту.

4) Принцип рівноправності. Кожен із учасників має однакове право висловлюватися, брати участь у розробці, обговоренні та прийнятті кінцевого рішення. Медіатор приділяє кожній стороні конфлікту рівну кількість часу та уваги.

Функції медіатора у школі:

- організатор процесу – медіатор забезпечує послідовне та конструктивне ведення переговорів;
- активний слухач – медіатор застосовує особливий набір «комунікативних інструментів»:
 - техніки активного слухання;
 - уміння ставити відкриті питання;
 - відокремлювати факти від інтерпретацій та оцінок;
 - володіння техніками луна-повтор;
 - парафраз, рефреймінг, резюмування тощо;
 - генератор ідей – медіатор стимулює сперечальників до пошуку інших рішень, ніж ті, що досі ними розглядалися;
 - розширює ресурси сторін, забезпечуючи їх корисною інформацією;
 - навчає сторони конструктивного ведення переговорів та вироблення угоди, перевіряючи її на реалістичність;
- охоронець психологічного клімату стежить за балансом сил на переговорах, виключає образи та приниження сторін один одним [3; 7; 9].

Розглянемо основні етапи медіації [9; 10]:

1. Вступне слово медіатора. Мета вступного слова – зробити процес медіації ясним та передбачуваним для учасників переговорів, створити атмосферу довіри як до процесу, так і до самого медіатора.

Медіатор пояснює, що таке медіація, її принципи (особлива увага звертається на принцип конфіденційності); викладає правила поведінки учасників; роз'яснює право медіатора проводити кокуси; з'ясовує думку присутніх з приводу того чи всі сторони від яких залежить прийняття рішення присутні на переговорах; пропонує учасникам підписати угоду про участь у медіації.

2) Презентація сторін. Медіатор пропонує сторонам по черзі розповісти, як вони бачать ситуацію, що відчувають, і що хочуть отримати в результаті переговорів. Кожній стороні він дає зворотний зв'язок у техніці «відлуння-повтор», структуруючи почуту інформацію.

3) Дискусія щодо вироблення питань для переговорів. На даному етапі конфліктуючим сторонам пропонується обговорити почуте та висловити свої коментарі. На цьому етапі медіатор надає право всім учасникам дати свою оцінку події та висловити ті почуття, які у них виникли. Можливість відверто та коректно говорити про свої почуття підвищує у сторін довіру до самого процесу медіації. Головне завдання на цьому етапі – досягти узгодженого формулювання проблеми (приймається усіма сторонами).

4) Кокус (індивідуальна розмова). Якщо медіатор відчуває, що конфліктуючі сторони щось недоговорюють (або навмисне приховують), він може оголосити необхідність проведення кокусів – розмов з кожною стороною по черзі. Одна, або обидві сторони можуть повідомити у кокусах відомості, які, на їхню думку, не повинні бути відомі іншій стороні. Тому медіатор після закінчення кокусу повинен обов'язково уточнити, що саме із сказаного може бути висловлено у присутності іншої сторони під час продовження медіації. На цьому етапі (у тому числі в кокусах) констатуються інтереси учасників; при цьому медіатор намагається виявити точки зближення, або прямого перетину

позицій та інтересів сторін.

5) Дискусія щодо вироблення пропозицій. Сторони виробляють рішення, яке їх влаштовує. Медіатор перевіряє його на реалістичність, обговорює подальші кроки, якщо рішення не буде виконане. Успіх роботи на цьому етапі багато в чому залежить від інтелектуальних можливостей сторін (якщо хоч одна зі сторін не здатна до раціонального міркування, медіація марна). Також на результативність процесу впливає мистецтво медіатора, що допомагає генерувати конструктивні ідеї.

6) Підготовка та укладання угоди. На даному етапі відбувається перевірка висунутих речень на реальність, остаточне редагування письмового тексту, що влаштовує однаково всі сторони. Потім обговорюються заходи, які можуть бути вжиті кожною із сторін у разі порушення угоди.

7) Вихід із медіації. Медіатор дякує сторонам за конструктивну успішну роботу, висловлює надію, що він виправдав довіру сторін тощо. Завдання на цьому етапі – отримати через «зворотний зв'язок» інформацію про результати роботи. Сторони оцінюють: наскільки вони задоволені досягнутою угодою; наскільки вони задоволені процедурою переговорів за участю медіатора; свій емоційний стан: чи стало їм легше після сеансу медіації, зменшилась або, навпаки, зросла психологічна напруга і т. д.

8) Профілактика постконфлікту. На цьому етапі здійснюється відстеження подальшого розвитку ситуації та оцінюється реальна результативність медіації (чи справді сторони намагаються виконувати досягнуту угоду), можливість подальшої допомоги (провести ще одну медіацію, направити на психологічну консультацію тощо).

Використання технології медіації корисно для закладу освіти, оскільки медіація допомагає досягти таких результатів, як формування комунікативних компетентностей у спілкуванні та співпраці з учнями, педагогами; формування готовності та здатності вести діалог людьми та досягати взаєморозуміння.

Медіація вирішує одразу кілька важливих соціальних завдань. Незважаючи на безліч нюансів, пов'язаних із запровадженням цієї технології,

поява медіації в освітніх закладах може принести вагомі позитивні зміни до процедури вирішення педагогічних та соціальних конфліктів.

Медіатори в школі демонструють зразки відновлювальної культури при вирішенні конфліктних ситуацій, при реагуванні на правопорушення, через організацію дискусій та комунікації з важливих проблем, у ході проведення шкільних відновлювальних конференцій, презентацій свого погляду на взаємодію у шкільному співтоваристві тощо [1].

Таким чином, шкільна медіації спрямовує енергію конфлікту між учасниками освітнього процесу з деструктивного русла до творчого. Це, у свою чергу, закладає основу виховання майбутніх поколінь з розвинутою правосвідомістю та соціальним інтелектом, які вміють співпрацювати, спираються на гуманістичні цінності, що ставлять людське життя, здоров'я та позитивна суспільна взаємодія на перше місце.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпальча Р.Ф. Шляхи мирного розв'язання конфліктів у школі: підручник. Тернопіль, 2001. 96 с.
2. Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 1 (5). С. 158-173.
3. Білик Н. М. Медіація як соціально-педагогічна технологія вирішення конфліктів у школі: збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск LXIX. Том 3. Херсон, 2016. С. 26-30.
4. Білик Н.М. Організаційно-педагогічні умови здійснення посередництва (медіації) однолітків у шкільному середовищі. Science and educational a new dimension. Pedagogy and Psychology, III (33), Issue: 66, 2015. С.23-27.
5. Ващенко І.В. Конфліктологія та теорія переговорів: навчальний посібник. Київ: Знання, 2013. 407 с.
6. Заверико Н.В. Медіація як технологія розв'язання конфліктів серед підлітків: вітчизняний та зарубіжний досвід. Соціальна педагогіка: теорія та

практика. 2012. № 2. С. 28–33.

7. Котловий С.А. Розв'язання конфліктів в освітньому середовищі професійного ліцею: методичний посібник. Умань: ПП Жовтий, 2012. 71 с.

8. Медіація у професійній діяльності юриста: підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.]; за ред. Н.Крестовської, Л. Романадзе. Одеса: Екологія, 2019. 456 с.

9. Основи медіації в соціальній роботі: навчально-методичний посібник / укладачі Тимчук Л.І., Білик Н.М. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. 137 с.

10. Поліщук М.Я. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів. Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». 2014. Вип. 65. С. 134–139.

**ФОРМУВАННЯ МУЗИЧНОГО МИСЛЕННЯ
СТУДЕНТІВ - ВИКОНАВЦІВ**

Золоторьова Ольга Ігорівна,

викладач вищої категорії,

Нагорнюк Валерія,

магістр

факультету фізичного виховання та мистецтв

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

м. Харків, Україна

Анотація. У статті розглядається проблема музиканта як виконавця, педагога, просвітника зобов'язує майбутнього фахівця бути здатним до творчого осмислення музичної інформації.

Ключові слова: студент, музичне мислення, виконавець, формування.

Традиційна система фахової підготовки майбутніх музикантів-виконавців вже не здатна задовольнити запити сучасної мистецької освіти. Професія музиканта як виконавця, педагога, просвітника зобов'язує майбутнього фахівця бути здатним до творчого осмислення музичної інформації. Узагальнюючи різні підходи, щодо визначення сутності музичного мислення, виокремимо спільні положення в системі наукових верифікованих знань. Для музичної педагогіки принципово важливими є постулати: про інтонаційну сутність музичного мислення (Б.Асаф'єв, М.Арановський, В. Медушевський); дослідження компонентів музичного мислення з позицій інтонаційного підходу (А. Заруба, В. Радзівон, Л. Самсонідзе, Ю. Шмалько); продуктивність слухацького сприйняття-мислення музики (Л. Виготський,

О. Леонтьєв, С. Раппопорт, Б. Теплов); єдність інтонаційної, конструктивно-логічної та логіко-понятійної функцій у музичному мисленні (Г. Ципін); сукупність раціонального і емоційного у музичному образі (Р. Аронов, В. Крицький, І. Казуніна); логіко-конструктивні принципи звукової

організації (І. Пясковський, І. Котляревський, Л. Мазель); уточнення функціональної ролі музичних здібностей у розвитку музичного мислення (В. Жданова, О. Красотіна); обумовлення специфіки музичного мислення активним самовираженням творчої особистості (М. Олійник, Н. Сулова).

Теоретичний аналіз наукового фонду з проблеми музичного мислення дає підстави тлумачити цей феномен як активне емоційне пізнання суб'єктом особистісно значимого художнього смислу, вираженого в акустичній формі. Ефективне формування музичного мислення студентів, як цілісний структурний процес передбачає реалізацію принципів розвитку та саморозвитку особистості, суб'єктності, емоційності та варіативності навчання.

Послідовне використання цих принципів надаватиме процесу формування музичного мислення студентів творчого характеру спонукатиме до пізнання та розвитку особливостей мислительних процесів до розширення інтелектуального потенціалу і збагачення суб'єктивного музичного досвіду студентів загалом. Утім, ефективність їх функціонування безпосередньо залежить від організації відповідного музично-просвітницького середовища, тому метою даної статті є визнання педагогічних умов розвитку музичного мислення майбутніх виконавців у контексті їх особистісного становлення.

Керуючись положеннями С. Рубінштейна, А. Брушлинського, К. Абульханової-Славської, ми вважаємо, що успішному формуванню музичного мислення студента-інструменталіста сприяє проектування індивідуального розвитку його творчої особистості і потребує:

- варіативного моделювання особистісно-орієнтованих педагогічних ситуацій як у навчальній, так і в концертній діяльності;
- забезпечення рівноправного діалогічного спілкування на занятті і на репетиції;
- особистісно-осмисленої між предметної інтеграції знань у системі професійної музичної підготовки.

Моделювання особистісно орієнтованих педагогічних ситуацій, спрямованих на спільний пошук істотно нового результату і заохочення до

творчого відкриття музичного смислу, як показує власний багаторічний досвід художнього керівництва Муніципальним Галицьким камерним оркестром, має ґрунтуватися на забезпеченні свободи і психологічної захищеності кожного з музикантів. Адже ситуація занурення в музичне буття для кожного виконавця неповторна і динамічна вона вводить у пізнавальну, комунікативну і рефлексивну сфери «буттєвої зустрічі» до межі визначеної змістом особистісних мислительних і ціннісних орієнтацій, розвитком емпатії і художньої інтуїції. Переконавшись у цьому на власному педагогічному досвіді, ми, услід за С. Рубінштейном, стверджуємо, що розвиток здатності самостійно йти до нових узагальнень перетворювати їх результати у чинник подальшого просування у проблемно пошуковій діяльності веде до активного розвитку мислення творчої особи [1]. Активізацію мислительної діяльності учасників музично-педагогічного процесу, зумовлює й діалогічне спілкування. Особистісна спрямованість педагогічного процесу у школі загалом визначає діалог, як обмін досвіду між учасниками спілкування чинником атмосфери взаєморозуміння і духовного єднання у музикуванні. Підтвердженням нашого багаторічного спостереження знаходимо у психологічній концепції В. Мединцева, який підкреслює: «музичний розвиток індивіда здійснюється в діалозі його свідомості та зовнішньої стосовно нього свідомості; як зовнішні суб'єкти діалогу можуть бути розглянуті й персоналії (людське оточення) і свідомості, які закарбовані в творах музичної культури» [5,с.11].

Поради педагога тільки підштовхують студентів до самостійних активних дій, спричиняючи підвищення їх відповідальності перед «іншим» (у віруючій думці). Формування музичного мислення майбутніх музикантів-інструменталістів значною мірою залежить від розвитку потреби у музично-виконавській діяльності і ставлення до неї як способу особистісного самовираження. У зв'язку з цим, ефективним варіантом емоційної саморегуляції особистісного розвитку студента виконавця вважаємо запропоновану Ю. Орловим методику навчання «саногенному мисленню» [3], адаптованому і дослідженнях О. Савостьянова і Ю. Трофімова [1,с. 42].

«Саногенним» обидва психологи називають «мислення, яке зменшує внутрішній конфлікт, психологічне напруження виконавця і дозволяє йому контролювати свої емоції, краще усвідомлювати розумові операції» [2, с. 41]. Зважаючи на це, саногенне мислення називають «важливим компонентом інтелекту людини, який відіграє принципову роль у розв'язанні власних, внутрішніх проблем особистості» [1, с.86]. Сутність методики навчання саногенному мисленню міститься у пізнанні емоцій, тобто в осягненні операцій мислення, за допомогою яких породжується емоція, і закріпленні навичок самоспостереження з метою десенсибілізації шкідливої дії негативних емоцій. При навчанні саногенному мисленню програмуються позитивні образи і почуття, студенти розмірковуються над емоціями, навчаються керувати пристрастями і негативним емоційним станом, зосереджуючись безпосередньо на побудові стратегії художньої інтерпретації. Готуючи свою емоційну сферу до оптимального стану ще до початку створення виконавської інтерпретації музичних творів, а отже поступово гальмуючи розвиток психічних станів тривожності, вони вчаться ефективно переборювати труднощі, стійко відноситись до несприятливих умов. Тренінги, медитативні методики розвитку саногенного мислення [3] покращують пам'ять, увагу, емоційно-вольові процеси, творчу працездатність, розвивають комунікабельність студентів і забезпечують адекватність їх самооцінки. Самостійний пошук смислу інтонацій, активізацію емоційного і логічного компонентів музичного мислення забезпечує і метод ескізного осмислення творів. Його ефективність зростає у взаємодії з методом «асоціативних рефлексувань» (за методикою Г. Саїк). Він передбачає залучення аналогій з інших видів і жанрів мистецтва чи артпрактики [4], які поглиблюють розуміння змісту музичного тексту і активізують емоційні реакції за допомогою вербальних та візуальних асоціацій. Варіантом цієї методики є метод «діахронічного»(асоціативного) аналізу музичного твору, розроблений М. Ткач [6,с.95]. Сутність його полягає в тому, що студентам пропонується віднайти художні композиції, які є близькими до виконуваних музичних творів, хоч і не споріднених за художнім стилем. У

такий спосіб індикується метафоричність музичного мислення студента. Для розвитку мислительних операцій аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, які використовуються майбутніми музикантами-інструменталістами у процесі художньо-інтерпретаційної діяльності, бажано застосовувати методики типу «виокремлення суттєвих ознак», «виключення понять», адаптованих до музичної діяльності О. Піхтар, оцінки внутрішнім почуттям та схильностям. Нарешті, одним з активних методів формування активного мислення студентів, ми, вважаємо відеопрактикум. Сутність використання цього методу полягає в тому, що студенти при перегляді записаних на відео концертів, репетицій оркестру, проведених занять на педагогічних та виконавських практиках безпосередньо виявляють і відкрито обговорюють проблеми власної виконавської і педагогічної діяльності, визначають власну позицію у ході дискурсивного обговорення. Це безумовно активізує мислительні процеси і розвиває музично-виконавський досвід особистості.

Висновуючи сказане, зауважимо, що неухильне створення зазначених вище умов і систематичне застосування описаного музичного інструментарію є запорукою поступового сходження до інтелектуальної зрілості майбутніх виконавців. На підставі сказаного висновуємо, що дослідження питань філогенетичної ціннісно-сміслової взаємодії музичного мислення педагога, студентів і тієї системи, що втілюється в музичному символі, вимагає локалізації в парадигмі діалогу. У цьому дискурсі педагог-музикант створює оточення де відсутнє зовнішнє оцінювання, окреслені мірки, стандарт до всіх студентів, до кожного підбирається індивідуальний шлях і чинники вирішення творчого завдання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Казунина И. В. Формирование и активизация художественно-образного мышления учащихся музыкальных училищ в классе фортепиано: Автореф. дис.канд. пед. наук. М.: НИИ худ.воспитания АПН России, 1998. 21 с.
2. Корженевський А. Й. До питань про специфіку мислення музиканта-

виконавця. Питання фортепіанної педагогіки та виконавства: Зб. наук. статей. К.: Муз.Україна, 1981. С. 29–40.

3. Крицький В. М. Формування художньо-інтерпретаційного мислення музиканта-виконавця // Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. Серія: Музичне виконавство. вип. 3. К.:НМАУ, 1999. С. 110–116

4. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: Навч. посібник /О. Олексюк, М. Ткач. К.: Знання, 2004. 264 с.

6. Петрушин В. И. Музыкальная психология: Учебное пособие для сред. и высш. муз. уч. заведений. М.: ВЛАДОС, 1997. 383 с.

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ

Исмаилова Айшан Фахрадин кызы

Педагог

Мингчевирский государственный университет

г. Мингчевир, Азербайджан

Анотація. У статті розглядається інформаційна культура в сучасній нормі. Розкривається ключовий показник готовності до життя інформаційного суспільства. У статті аналізуються нові напрями інформатизації освіти, наводяться науково-теоретичні приклади провідних країн. На основі науково-практичних досліджень, розкривається суть підготовки професійних якостей. У статті вивчаються аспекти нових інформацій та особливості їх сутностей, розробка нових знань, які необхідно щепити майбутнім вчителям. Опрацьовані знання формують інформаційну культуру

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційна культура, інформатизація навчального процесу, методологія інформаційної культури.

Нині інформаційне суспільство, яке стрімко формується у всьому світі, цілеспрямовано розвивається і в нашій країні – в Азербайджанській Республіці. Основна філософія цього суспільства, що є наступним етапом у розвитку цивілізації, полягає у створенні можливості для всіх людей, незалежно від національності, віросповідання, фізичних можливостей, соціального становища, віку, отримувати необхідну інформацію та знання у будь-який час і, звичайно ж, з будь-якого місця. Як видно, вже з'явилися технологічні інструменти, що забезпечують доступ до інформації та знань для всіх. Існування традиційних засобів масової інформації, таких як радіо та телебачення, а також нових засобів масової інформації, таких як Інтернет, дозволяє кожному жителю планети мати вільний доступ до інформації, якої він потребує життя.

Велика кількість інформації, отриманої в результаті розвитку ІКТ, з одного боку, спрощує прийняття рішень конкретної проблеми, з іншого боку, щоб прийняти правильне рішення, людині необхідно обробити великий обсяг інформації за короткий проміжок часу, її точність та широкість. Вивчення таких особливостей визначає надійність джерел інформації. Інформація різної якості та обсягу викликає перевантаження пам'яті та знижує здатність мислити. В результаті люди, які займаються інтелектуальною діяльністю, страждають на психічний розлад, званий «синдромом інформаційної втоми». У зв'язку з цим теоретик інформаційного суспільства Еге. Тоффлер писав: «Сьогодні замість збору інформації першому плані виходить можливість вибрати найбільш релевантні з набору даних, правильно їх проаналізувати і своєчасно доставити замовнику» [1].

Тому підготовка людей до інформаційного суспільства стає одним з найважливіших завдань сучасності. І цього можна досягти шляхом формування інформаційної культури. Зміст поняття «інформаційна культура» відбиває взаємодію людини з інформаційним середовищем. Інформаційна культура в широкому сенсі - це сукупність принципів і реальних механізмів, що забезпечують позитивні взаємодії етнічних і національних культур, а також сполученість у загальному досвіді людства, у вузькому сенсі - сукупність знань та умінь щодо ефективної інформаційної діяльності, що досягає поставленої мети. Інформаційна культура - сприйняття та асиміляція інформації, зберігання, обробка, захист та безпека, уявлення, правові та етичні норми при використанні інформації людиною [2]. Сьогодні інформація та знання стають стратегічними ресурсами держави та суспільства, починаючи лежати в основі соціально-економічного, технологічного та культурного розвитку. Близько чотирьох століть тому відомий англійський філософ Ф. Бекон ідея "Хто володіє інформацією, той володіє світом" має якісно новий сенс. Інформаційні технології перетворюються з технологічного чинника на елемент сучасного суспільства, тобто на соціальний розвиток, економічну конкурентоспроможність країн, створення нових робочих місць. Досвід

передових країн показує, що формування та інтенсивний розвиток інформаційного суспільства неможливе без відповідної підготовки людей. Нове суспільство висуває до людей багато нових вимог. Використовувати високий рівень сучасних технологій для ефективної побудови особистої та професійної діяльності, постійно підвищувати свої знання, а також нові знання, використовуючи отримані знання.

Такі вимоги як створення починають формувати основу підготовки людини до інформаційного суспільства. Для того, щоб люди адаптувалися до способу життя сучасного суспільства, їм необхідно набути знання та навички в галузі збору, обробки, аналізу та поширення інформації [3]. Тому що особливість сучасного суспільства полягає в тому, що ефективність будь-якої діяльності залежить від рівня її інформаційного забезпечення.

Суть цього в тому, що кожен, незалежно від сфери діяльності, повинен мати певні знання, вміння і навички в галузі інформаційних технологій і вміти їх використовувати для інтеграції в це суспільство. Зазвичай професіоналізм співробітника розглядався як сукупність певних знань, умінь та навичок. Акцент робиться на можливості розвитку, створення нових знань та покращення раніше набутих умінь та навичок. В даний час всі, незалежно від професії та посади до фахівців, виникли нові вимоги: своєчасно отримувати необхідну інформацію та знання та застосовувати їх у своїй діяльності. Тому що вміння щось робити, щось виробляти, що є типовим для колишнього суспільства, для справжнього недостатньо. У суспільстві, що розвивається, з'являється новий тип економіки, і ця економіка включає виробництво інформаційних ресурсів, а також інформаційних продуктів і послуг, інформаційний ринок. Ряд інформаційних економік має різні параметри. Таким чином, інформаційна індустрія, інформаційні продукти та послуги є виключно науковими. Тому їх якість та конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках значно вища за рівень технологічного розвитку та використання нових інформаційних технологій у будь-якій країні.

залежить від цього. У цьому продукти інформаційної економіки - це

продукція інших секторів економіки - промисловості, будівництва, транспорт та інших. стає ключовим чинником розвитку. Розвиток цієї економіки створює нову структуру зайнятості, потребує розвитку нових форм індивідуальної праці та творчості [4].

Сьогодні системність, готовність експериментувати, співпраця – ось основні якості, які цінують професіоналізм. Людям зі стратегічним мисленням, здатним виявляти та вирішувати проблеми у будь-якій сфері є кращим. Здатність швидко адаптуватися до нових умов, щоб жити і працювати в світі, що швидко змінюється, постійно вдосконалювати свою освіту, йти в ногу з останніми розробками у своїй галузі, необхідно звернути увагу на дослідження та інновації.

Останнім часом виник термін, який відбиває новий, а чи не бюрократичний спосіб побудови кар'єри - проектне мислення. Є люди, які називають їх інформаційними аналітиками. Часто вони не мають постійної роботи, вони переходять з одного проекту на інший. Для роботи над проектами людина повинна мати низку високих якостей: висока креативність; професіоналізм; проводити незалежні дослідження; вміння працювати в команді; уміння спілкуватися з іншими людьми і т. д. Міжнародний зв'язок, знання іноземних мов стало дуже важливим для проектної діяльності. Сьогодні, живучи у різних країнах, Інтернет надає широкі можливості для участі у спільних проектах.

Як видно, вимоги до людських ресурсів змінюються у контексті формування інформаційного суспільства. Розширення спектра інформаційних послуг, що надаються за допомогою ІКТ, потребує нової форми культури для роботи з інформацією. До традиційної культури роботи з інформацією додаються нові вимоги. Тому що ІКТ змінюють форми та методи обміну інформацією. Розуміння та засвоєння цього – невід'ємна частина підготовки людини до суспільства знань. Комп'ютери та інші інструменти ІКТ – це просто технічні можливості для використання інформаційних ресурсів. Головне, як людина отримує інформацію, в чому полягає її інформаційний потенціал. Дуже

важливо вивчити ці питання адаптуватися до умов життя нового суспільства. На думку багатьох дослідників, доступ до інформації знаходиться на рівні особистості, що також створює стратегічну перевагу на національному рівні [5]. Навіть якщо буде прийнято найпрогресивніші закони, якщо не вирішено питання підготовки людей до інформаційного суспільства, ці правові заходи можуть залишитися лише добрими намірами.

Тому, крім професійних якостей, нові технології, а також інформація, її сутність, особливості, обробка та нові знання, які необхідно щепити, як створювати різні типи інформації. Ці знання є важливими для формування інформаційної культури.

Таким чином, громадянин інформаційного суспільства має стати носієм двох культур: технологічної та інформаційної. Створення інформаційного суспільства, місце людини у цьому суспільстві та надання вільного доступу до інформації вже давно перебувають у центрі уваги міжнародної спільноти. Ще у 2003-2005 роках. ці питання були об'єктом і широко обговорювалися на всесвітніх зустрічах на найвищому рівні з питань інформаційного суспільства у Женеві та Тунісі. Одним із основних принципів, що лежать в основі концепції інформаційного суспільства, є забезпечення загального доступу до інформації [6].

Інформаційні технології відкривають нові можливості, звужують соціальний простір та скорочують соціальну нерівність. З іншого боку, нерівність, що спостерігається в суспільстві з погляду розподілу інформації, надання доступу до інформації різним людям призводить до того, що одні люди мають перевагу над іншими. Це і веде до політичної переваги [7].

Слід зазначити, що проблема інформаційної нерівності, пов'язана із проблемою доступу до інформації, є універсальною проблемою, яка хвилює весь світ. Проблема доступності для країн, що розвиваються, пов'язана з неграмотністю більшості населення, відсутністю розвиненої телекомунікаційної інфраструктури, мовної бар'єр (незнання іноземної мови, особливо англійської - більшість інформаційних ресурсів в Інтернеті цією

мовою). Звертаючись до джерел здійснюється цілеспрямований запит інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. A.Toffler. Future Shock. New York: Random House, 1975, 562 p.
2. R.M.Əliquliyev, R.Ş.Mahmudova. Fərdlərdə informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılmasına struktur yanaşma. Ekspressinformasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası. Bakı: “İnformasiya texnologiyaları” nəşriyyatı, 2011, 46 səh.
3. R.M. Əliquliyev, R.Ş.Mahmudova. İnformasiya mədəniyyəti: mahiyyəti, formalaşdırılması problemləri və həlli yolları. Bakı Universitetinin xəbərləri.Sosial-siyasi elmlər seriyası, 2008, №1, s.137- 145.
4. О.Н.Вершинская. Информационно-коммуникационные технологии и общество. Ин-т соц.-экон. Проблем народонаселения РАН. М.:Наука, 2007. - 203 с.
5. К.К.Колин. Об актуальных проблемах формирования новой информационной культуры общества. Информационные технологии. - 2007. - № 8.
6. К.А.Панцеров. Информационное общество: эволюция концепции в исторической перспективе. Вестник СПбГУ. Сер. 6, 2010, вып. 1, стр. 65-72.
7. Т.А.Гринченко. Интернет. Этические проблемы. Мир связи и информатики. 2000, №5, с.92-95.
8. Е.И.Кузьмин. Гуманитарные аспекты формирования информационной политики в условиях построения общества знаний,
9. <http://www.ifap.ru/pr/2004/041217aa.do>

**НАРОДНІСТЬ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
КОСТЯНТИНА УШИНСЬКОГО**

Калита Наталія Іванівна

к.п.н., доцент

Муляр Наталія Михайлівна

к.п.н., доцент

Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

У статті розглянуто етнологічний аспект проблеми народності у педагогічній спадщині К.Ушинського; виявлено погляди педагога на ті проблеми, які в сучасному науковому дискурсі входять до компетенції етнології: проблема етногенезу та культурогенезу слов'янських народів, українського зокрема; етнічних процесів, які відбувалися в історії «государства Российского»; проблема національного характеру та ментальності українців у порівнянні з росіянами.

Ключові слова: народність, ментальність, етногенез, національний характер.

Постанова проблеми. Актуальність проблеми народності (та її аспектів) слід розглядати у двох напрямках: 1) наскільки актуальною була проблема народності у часі самого К.Ушинського; 2) чи сьогодні є актуальною проблема народності в системі української освіти та виховання.

Про актуальність розробки К. Ушинським проблеми народності в його часо-просторовому вимірі свідчить те, що у 1857 році педагог з жалем констатував, що беззаперечний факт відображення у вихованні народного ідеалу та народного характеру «не визнається або, краще сказати, забувається теорією виховання» [9, 125].

К. Ушинський одним із перших у світовій педагогіці, опираючись на

вчення Ф.А.В. Дістервега, обґрунтував необхідність врахування народності у вихованні, визначив зміст цього поняття, шляхи і засоби реалізації у процесі досконалого виховання.

Рефлексія К. Ушинського над проблемою народності, зокрема у вихованні, визначена, на наш погляд, суб'єктивними та об'єктивними чинниками у житті та діяльності великого українського російськомовного педагога: 1) колоніальна залежність України, що зруйнувала національну українську систему освіти і виховання; 2) вимушеність для представників української інтелігенції, і К. Ушинського зокрема, навчатися та працювати на теренах метрополії, тобто зберігати (або деформувати, а то й втратити) власну українську народність в іноетнічному оточенні; 3) довготривале (з червня 1862 до травня 1867 рр.) відрядження за кордон (Швейцарія, Німеччина, Австрія, Бельгія, Франція, Італія) з метою вивчення досвіду європейського жіночого виховання; знайомство з національними педагогічними системами різних народів, які були розбудовані на принципі народності, що давало вченому-педагогові багатий емпіричний матеріал для узагальнення, порівняння, вирішення проблеми національного і громадського виховання на основі принципу народності.

Принцип народності у спадщині К.Ушинського об'єднує комплекс проблем: - походження народу та формування його характеру, ментальності; - рідна мова та її значення у житті народу; - співвідношення всезагального та індивідуального, ідея гармонійного поєднання всезагального та індивідуального; - система звичаїв та обрядів народу та їх значення у вихованні.

Вважаємо, що початок розробки К. Ушинським проблеми народності взагалі і у громадському вихованні зокрема відображений у «Лекціях у Ярославському ліцеї» (1846-1848 рр.), які присвячені камеральній освіті в Росії (цикл адміністративних та економічних дисциплін для підготовки чиновників по управлінню т.зв. камеральним (казенним) майном) і в яких відзначаємо розробку вченим-педагогом етнологічних *проблем*, що складають основу

поняття народності взагалі та у громадському вихованні зокрема.

Стан розробленості проблеми. Проблема взаємозв'язку національної вдачі і виховного ідеалу, українців зокрема, вже аж у ХХ ст. стала предметом вивчення у психолого-педагогічній спадщині О. Кульчицького [3, 48-65], Я. Яреми [11], В. Яніва [10], С. Ярмуся [12]. Порівняльний аспект педагогічних вчень Ф.А.В. Дістервега та К. Ушинського, в конкретизації проблеми народності, розглядала І. Торопова [6, 66-67]; принцип народності як теоретико-методологічну засаду сучасного національного виховання розглядали О.Вишневський [1], І. Підласий[4], Ю.Руденко [5]. Однак, етнологічний (народознавчий, українознавчий) аспект проблеми народності у вченні К.Ушинського розглядається вперше.

Метою статті є виявлення та обґрунтування етнологічного аспекту проблеми народності в педагогічній спадщині К.Ушинського. У межах поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: виявити погляди К.Ушинського на ті проблеми, які в сучасному науковому дискурсі входять до компетенції етнології: проблема етногенезу та культурогенезу слов'янських народів, українського зокрема; етнічних процесів, які відбувалися в історії «государства Российского»; проблема національного характеру та ментальності українців у порівнянні з росіянами.

Виклад матеріалу. Принцип народності обґрунтовано педагогом у статтях «Лекції у Ярославському ліцеї», «Про народність у громадському вихованні», «Про моральний елемент у російському вихованні», «Про користь педагогічної літератури», «Три елементи школи», «Праця в її психічному і виховному значенні», «Питання про народні школи», «Загальний погляд про виникнення наших народних шкіл», «Рідне слово». Провідною думкою в них є висловлене переконання автора, що «є одна лише загальна для всіх природжена схильність, на яку завжди може розраховувати виховання: це те, що ми зємо народністю» [9, 160].

Слід пам'ятати, що К. Ушинський, як і більшість його сучасників – вихідців із колоніальних земель імперії, був лояльний до держави, монарха-

імператора та органів його влади і при цьому палко любив Україну, пишався її минулим і вболівав за майбутнє. З'ясовуючи проблеми етногенезу східнослов'янських народів, К. Ушинський вказує на автохтонність українського народу і міграційну основу етногенезу російського народу, в основі якого український етнічний компонент. Слід зазначити, що таке бачення етногенезу східнослов'янських народів та автохтонності українців у цьому процесі наявне в етнологічному вченні О. Гуржій, В. Ричка [2] та інших.

К. Ушинський вказує на зв'язок між природно-кліматичними умовами, в яких проживає народ, і національною ментальністю, характером, подіями етнічної історії та специфікою суспільного устрою. Саме ці чинники роблять «виклик» вихованню підростаючого покоління, визначають мету виховання в культурно-історичному процесі народу.

Описуючи географічні простори тогочасної Російської імперії, К. Ушинський так говорить про українські землі: «На цій малоросійській рівнині вперше чітко визначилося і утвердилось поняття Русі, на ній (рівнині – прим Н.К.) воно (поняття – прим Н.К.) пережило розбрат князів; в ній воно збереглося під татарським, польським і московським пануванням, збережене від всього чужого, Дніпро є якби серцевиною Малоросії» [8, 92]. К. Ушинський зазначає етнокультурну самобутність цієї території, незважаючи на її приналежність до Росії: «вся ця західна половина Росії є чимось цілим самостійним...» [8, 92], однак «ця країна не могла бути цілком самостійною, хоча і повинна була мати певну самобутність у своєму внутрішньому житті» [8,93].

К. Ушинський вказує на міграційне походження Росії (Великоросії), її «напівєвропейський» і «напівазійський» тип, відзначає чи не найхарактернішу рису російської ментальності – здатність до експансії та асиміляції поневолених народів: «найрізноманітніші народності з'єднуються воедино у сприйнятливому і разом з тим самобутньому і твердому російському елементі» [8, 100], а «...з усього цього гармонійного розмаїття вона (Росія – прим Н.К.) робить не просто суміш, але витворює щось ціле, масивне і водночас живе, в

якому ніщо не вмирає і якого не роз'єднує ніякий зміст. Це – щось гнучке, сприйнятливие, як віск, і разом з тим тверде, як залізо, здатне все прийняти в себе і усьому дати місце, зробити його не частиною свого тіла, але живим органом свого живого організму, і направити все оце незліченне багатство, всі ці гігантські сили до однієї мети, до виконання єдиного призначення, до здійснення єдиної ідеї – великої ідеї російської держави» [8, 105].

К. Ушинський розмежовує росіян і українців в термінології, відповідно: «русские» і «славяне». Визначаючи етногенез росіян, К. Ушинський вказує на міграційний характер походження російського народу, слов'янську (українську) його основу та значну участь в етногенезі росіян урало-фінських та центральноазіатських племен: «...росіяни ...починають свою історію мовчазним зникненням фінських племен..., у трьох первісних людських типах склалася фізіономія російського народу...: тип слов'янський, чудський, і середньоазійський» [8, 106-107].

Слід зазначити, що поняттям «русские» К. Ушинський визначає похідний від слов'ян (малоросів-українців), зметисизований з угро-фінськими, азійськими племенами європейсько-азіатський народ та тих, хто є громадянами Росії як імперії: «Тверда, світла природа слов'янина, сумна і покірна природа фіна, відголоски грізного скандинавського звичаю і привільне життя степів – все це злилося в щось самобутнє в характері цього створеного імперією народу. Належачи до племені слов'янського за мовою і світлою частиною свого характеру, цей серединний, зв'язуючий Росію народ з'єднав в собі і багато фінського і татарського, підкоривши його слов'янському елементові» [8, 115].

К. Ушинський аналізує історичний поступ українців («слов'янського племені») і обґрунтовує причину бездержавності українців в ментальній специфіці народу, зумовленій, перш за все, умовами його суспільного устрою та проживання: «Слов'яни (в термінології К. Ушинського – «українці» – прим. Н.К.) – за мовою, фізіономією, давністю свого перебування в Європі, за придатністю до цивілізації, зрештою, за сприйнятливістю своєю – безперечно належать до європейських народів. Але побут патріархальний – це основа

слов'янського життя. Не змішуючись з іншими племенами, слов'янин не пішов далі цього побуту... Побут державницький для нього неможливий...» [8, 116].

Визначаючи самотність і окремішність «слов'ян» (українців), К. Ушинський не відокремлював себе від свого народу, завжди називав себе «малоросом» (українцем) і, водночас, як громадянин Російської імперії, бачив себе і свій народ у просторі її історії і культури. Феномен державності Росії К. Ушинський пов'язує з геополітичним, ментальним та історичними чинниками: «Наша (російська – прим. Н.К.) історія ...знищила цей корінний недолік слов'янського (українського – прим. Н.К.) племені, перейшла і причому відразу, з періоду патріархального в державній ...наше політичне життя відповідає поєднанню форм місцевості азійської з місцевостями Європи – поєднанню, із якого виникла самостійна фізіономія нашої країни. І цей зв'язок побуту патріархального з державним, азійського – з європейським робить нас особливим народом в політичному відношенні...» [8, 116 - 117].

Визначаючи, за Риттером, (відомий німецький географ, сучасник К. Ушинського), зв'язок природного середовища і ментальності, характеру народу, що проживає в певних природно-кліматичних умовах, К. Ушинський називає народи, які представляють культурно-етнографічне обличчя Росії як держави. Причому важливим є те, що педагог-інтелектуаліст в умовах інтенсивної політики асиміляції всього українського як самотнього національного, гоніння на його прояви утверджує ідею окремішності українського народу (в термінології К.Ушинського народ – «плем'я»), а також вказує на історичний факт існування четвертого східнослов'янського етносу – новгородців, які були винищені з наказу московського князя за непокору [8, 112] (до речі, факт не популярний, не часто згадуваний в російській історіографії).

Висновки. Таким чином, К. Ушинський вказує на національну специфіку українців, яка полягає в патріархальному устрої життя, його укоріненості у стародавніх звичаях і традиціях, у відсутності таких рис національного характеру, як політична динаміка і експансія, слабка політична воля. Саме ці

риси, на думку К. Ушинського, визначаючи історію українського народу, стали причиною його бездержавності. Приймаючи бездержавність України як історичний факт, К. Ушинський вказував на окремішність і самобутність українського народу у складі Російської імперії, наполягав на необхідності її збереження у вихованні, врахуванні рис української народності у вихованні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. [Посібник для студентів вищих навчальних закладів]. Видання друге, доопрацьоване / О.І. Вишневський. Дрогобич: Коло, 2006. 608 с.
2. Гуржій О.І. Український народ: походження, формування народності / О.І. Ричка, В.М. Гуржій // Радянська школа. 1990. № 1.
3. Кульчицький О. Світовідчуження українця / О. Кульчицький // Українська душа. К.: Фенікс, 1992. С. 48 – 65. 126 с.
4. Підласий І. Ідеали українського виховання / І. Підласий // Рідна школа. 2000. №4. С. 6 – 13.
5. Руденко Ю. Фундатор національного виховання: До 180-річчя від дня народження Костянтина Ушинського / Ю. Руденко // Освіта України. 2004. № 23. С. 7.
6. Торопова І. Ідея народності у вихованні (За творами К.Д.Ушинського та Ф.А. Дістервега) / І. Торопова // Рідна школа. 2004. №3. С.66 – 67.
7. Тюріна Т. Духовна педагогіка: витоки, сутність і перспективи розвитку: [Монографія] / Т. Г. Тюріна. Львів: Сполом, 2005. 276 с.
8. Ушинский К. Лекции в Ярославском лицее (1846-1848 гг.) // Ред. колл.: А.М. Еголин (гл. ред.), Е.Н. Медынский, В.Я. Струминский. Собрание сочинений: В 11 т. Т. 1. Москва–Ленинград: Изд. Аккад. пед. наук РСФСР, 1948. С. 51-121. 738 с.
9. Ушинский К. О народности в общественном воспитании // К.Д. Ушинский. Собрание сочинений: В 11 т. Т. 2. Москва–Ленинград: Изд.

Акад. пед. наук РСФСР, 1948. С. 69 - 167. 655 с.

10. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал // Нариси до історії української-етнопсихології. Упоряд. М. Шафовал. 2-ге вид. перероб. і доп. К.: Знання, 2006. 341с. С. 281.

11. Ярема Я. Українська духовність в її історично-культурних виявах / Я. Ярема. Львів: Б.В., 1937. 67 с.

12. Ярмусь С. Духовність українського народу. Короткий орієнтаційний нарис / С. Ярмусь. Вінніпег: Волинь, 1983. 227 с.

**ВИКОРИСТАННЯ БЛОКІВ ДЬЕНЕША У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ
УМІННЯ ОРІЄНТУВАТИСЯ У ПРОСТОРИ В ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Кривошея Тетяна Михайлівна,

канд.пед.наук, доцент,

Власюк Анастасія Володимирівна,

Жучкова Анастасія Олегівна,

студенти

Вінницький державний педагогічний

університет імені Михайла Коцюбинського

м. Вінниця, Україна

Анотація: У статті акцентується увага на важливості формування у дітей старшого дошкільного віку уміння орієнтуватися у просторі, визначені програмові вимоги до такого виду умінь старших дошкільників, наведені приклади ігрових завдань, вправ та дидактичних ігор із застосуванням блоків Дьенеша, які доцільно використовувати на заняттях з формування елементарних математичних уявлень з метою формування у 6-річних дітей уміння орієнтуватися у просторі.

Ключові слова: уміння орієнтуватися у просторі, діти старшого дошкільного віку, блоки Дьенеша.

Наше життя важко уявити без постійного руху, а це в свою чергу передбачає і уміння орієнтуватись у просторі. На думку психологів (Б. Ананьєва, Г. Люблінської), сучасних науковців (О. Брежнєвої, Г. Белошистої, Л. Зайцевої, Т. Мусейібової, К. Щербакової та ін.), просторове орієнтування є складним системним механізмом, в основі якого лежать процеси сприймання та уявлення, беруть участь зоровий, слуховий, кінестетичний аналізатори. Завдяки цьому встановлюються просторові ознаки та відношення між об'єктами. Крім того, матеріальною основою просторового орієнтування є

діяльність аналізаторів, які забезпечують сприймання простору.

Історія людського суспільства свідчить про те, що уміння орієнтуватися на місцевості було вкрай необхідним для виживання людини у складному світі природи. Дорослі і діти змушені були швидко опанувати сприйняття простору. Древні племена застосовували власні засоби, щоб навчити дитину впевнено себе почувати, як на малих, так і на великих територіях. Адже саме це було однією із найважливіших умов успішної соціальної адаптації дитини.

Часи змінились, але розвиток просторового мислення, просторової орієнтації й зараз посідає важливе місце у навчанні дітей. Тому природньо, що з плином років педагоги минулого (Я. Коменський, М. Монтессорі, Ж.-Ж. Руссо, С. Русова, Є.Тихеева, Ф. Фребель, Р. Штайнер та ін.) працювали над створенням засобів і методик, які сприяли б ефективному формуванню уміння орієнтуватися у просторі у дітей дошкільного віку.

Як свідчать наукові дослідження (М. Васільєвої, В. Гербової, Т. Комарової, О. Лурії), орієнтування в просторі починається на першому місяці життя дитини, коли стають скоординованими рухи обох зорових осей. Спочатку дитина сприймає навколишні предмети, які перебувають у горизонтальному положенні, а коли дитина починає сидіти і потім ходити, то вона стежить за предметами, які рухаються і перебувають у вертикальному положенні (К. Щербакова). Дитина переходить від орієнтування на собі (уверху – де голова; унизу – де ніжки, позаду – де спина, попереду – де обличчя), до орієнтування «від себе». Старші дошкільники починають орієнтуватися в просторі від будь-якого предмета, тобто спостерігається перехід від використання дитиною системи з фіксованою точкою відліку до системи відліку з вільним її розміщенням.

Чинні програми навчання і розвитку дошкільників визначають основні завдання щодо формування просторових орієнтацій у дітей за роками життя. Наприклад, за програмою «Дитина» перед вихователями поставлено низку завдань щодо формування у 6-річних дошкільників уміння орієнтуватися у просторі. Зокрема, дитина повинна:

1) розуміти особливості розташування предметів і об'єктів у просторі (близько, далеко, ліворуч, праворуч, всередині, під, над, біля, зверху, знизу, назад, вперед).

2) Орієнтуватися на площині аркуша паперу, книги.

3) Визначати просторове розміщення на площині (на столі, в зошиті), проміжні напрямки (верхній правий кут, нижній лівий тощо). Вправляти у використанні в мові термінів, що означають різні напрямки і просторові відношення між предметами.

4) уміти розміщувати предмети на таблиці прямокутної форми із зображенням двох-трьох рядків і стовпчиків. Визначати розміщення предметів за двома координатами – назвою рядка і стовпчика, а також відносно іншого предмета.

5) уміти орієнтуватися за схемами, планами та розуміти їх як моделі просторового розміщення [1, с.182].

За програмою «Стежинки у Всесвіт» (К. Крутій) вивчення теми «Орієнтування у просторі» покликане «удосконалювати навички орієнтування за планом, учити змінювати план відповідно до змін у довкіллі, удосконалювати вміння знаходити суттєві для розв'язування певної задачі предмети в довкіллі, відображати їх у плані. Учити схематично зображувати об'єкти довкілля, використовуючи знайомі геометричні фігури і виділяючи суттєві для виконання поставлених завдань їхні елементи, дотримуватись природних пропорцій під час зображення на плані. Учити використовувати плани під час обговорення та виконання завдань» [2, с.220].

З метою реалізації зазначених у програмах завдань доцільно використовувати різноманітні дидактичні засоби – власну рухову активність дитини; художні картини, ілюстрації, фотографії; завдання, в яких поєднуються наочність, образ і слово: схеми, таблиці, моделі та ін.[3, с.171] Крім того, достатню ефективність дають інноваційні технології – розвивальні ігри Барташнікових і Бистрових, використання LEGO-технології, технології «Казкові лабіринти гри» В. Воскобовича, «Навчання в русі» (О. Дубогай), ІКТ,

кольорових паличок Кюїзенера та ін. [4, с. 291-293].

Зупинимось детальніше на використанні блоків Дьенеша у процесі формування уміння орієнтуватися у просторі в дітей старшого дошкільного віку. Блоки Дьенеша – це ігровий набір, який складається із 48 геометричних фігур, що розрізняються за формою (в основі блоків лежать такі фігури - прямокутник, квадрат, трикутник, круг), за кольором (червоний, жовтий, синій), за розміром (у наборі є великі і маленькі блоки) та товщиною (товсті і тонкі). Таким чином кожна фігура характеризується чотирма властивостями. Усі фігури у наборі різні, жодна не повторюється, кожна з них відрізняється від іншої хоча б однією ознакою [5, с. 44]. Саме ця особливість дозволяє організовувати і проводити різні вправи, ігри, завдання з блоками Дьенеша, у тому числі і такі, які сприяють формуванню у дітей старшого дошкільного віку уміння орієнтуватися у просторі.

Як показує практика, діти виявляють великий інтерес у роботі з цими матеріалами, адже вони кольорові, мають різну форму, величину та товщину. З їх допомогою можна легко організовувати сюжетне конструювання, яке буде розвивати логічне мислення, пам'ять, увагу, допоможе дитині швидше опанувати просторові поняття. І якщо з конструктором Lego сучасні діти знайомі досить добре, то робота з блоками Дьенеша викликає особливий інтерес. Заняття з цими засобами можна починати з раннього дитинства і продовжувати до 6-8 років, то ж до них можна підібрати завдання з різним рівнем складності, які будуть корисні як для однорічного, так і для шестирічного малюка.

Наприклад, ігрове завдання «Запам'ятай» має на меті удосконалювати знання дітей про геометричні фігури, їх колір, величину, товщину, розвивати пам'ять та мислення, формувати уміння орієнтуватися у просторі. Перед дитиною на стіл викладається кілька фігур, розташування яких потрібно запам'ятати. Потім вихователь міняє місцями, наприклад 2 фігури, дитина має помітити зміни й визначити, що саме змінилось. Наприклад: «Перед великим червоним квадратом стояв маленький синій трикутник, а тепер він

розташований між великим жовтим кругом і маленьким синім прямокутником». Завдання можна ускладнювати, змінюючи розташування 3-4 фігур, або розміщуючи блоки не в один ряд, а в 2-3-4 ряди.

Завдання «Потяг геометричних фігур» допоможе засвоїти такі просторові поняття: «справа – зліва», «між», «посередині»; ознаки геометричних фігур, розвинути пам'ять, логічне мислення. Дитині пропонується обрати одну фігуру і від неї побудувати якомога довший «потяг», виконуючи інструкції вихователя: покладіть посередині столу великий жовтий круг, справа від нього розташуйте маленький синій квадрат, між синім квадратом і жовтим кругом розмістіть великий синій прямокутник і т.д.

Вправа «Геометричний диктант» допоможе дітям засвоїти проміжні напрямки у процесі орієнтування на аркуші паперу. Перед дітьми лежить аркуш паперу і набір блоків Дьенеша. Вихователь дає інструкції, а діти повинні виконувати в швидкому темпі. Наприклад, великий червоний товстий квадрат покладіть в лівий верхній кут, маленький тонкий жовтий круг розмістіть посередині листка, у правому нижньому куті розташуйте великий тонкий синій трикутник та ін. Після виконання завдання діти можуть перевірити його правильність, зіставляючи із зразком, який запропонує вихователь.

Серед завдань, якими мають опанувати діти старшого дошкільного віку у контексті формування у них просторових орієнтацій, чільне місце відводиться умінню орієнтуватися за двома заданими координатами – рядками і стовпчиками. Наприклад, у завданні «Розсели блоки» (Рис.1) дітям необхідно розкласти блоки Дьенеша відповідно до рядків і стовпчиків. Вихователь може запитувати дітей: «Який блок потрібно заселити на перетині 2-го рядка і 1-го стовпчика? (жовтий круг) і т.д.








	1.		2.		3.	
1.						
2.						
3.						
4.						

Рис.1. Ігрове поле для завдання «Розсели блоки»

Досить цікавими для дітей дошкільного віку і ефективними для

формування у них уміння орієнтуватися у просторі, зокрема за допомогою план-схеми чи карти, є ігри типу «Знайди маршрут кожного блока», «Знайди дорогу до дитячого садка», завдання «Дерево – розцвіти» та ін. З цією метою використовуються карти подорожі, ігрові поля, які можуть виготовити, як вихователі, так і самі діти старшого дошкільного віку (Рис.2, Рис.3). Можна скористатися і готовими картами, які представлені на Рис.4 і Рис.5.



Рис. 2. Карта до завдання «Знайди маршрут кожного блока».

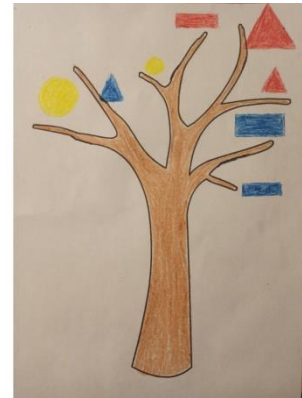


Рис. 3 Ігрове поле до завдання «Дерево – розцвіти».



Рис. 4. Ігрове поле до гри «Звільни зачакловану принцесу» [6, с.12].



Рис. 5. Ігрове поле до гри «Доставка вантажу» [6, с.13].

Сутність гри «Знайди маршрут кожного блока» полягає у тому, що дошкільники мають знайти маршрути для свого блока. Кожна дитина починає свій рух зі старту і далі, мандруючи доріжками і враховуючи позначки з ознаками, які зустрічаються на шляху, має провести свій блок до певного об'єкту – дитячого садка, лікарні, магазинів «Хліб» або «Морозиво», до лісу, гойдалки тощо. Виграє той, хто першим дістанеться до кінцевого пункту призначення.

Отже, використання блоків Дьенеша на заняттях з формування

елементарних математичних уявлень сприяє ефективному засвоєнню дітьми уміння орієнтуватися у просторі, розвиває образне і логічне мислення, просторову уяву, викликає інтерес до вивчення математики у закладах дошкільної освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дитина: Освітня програма для дітей від 2 до 7 років/ наук.кер.проекту В.О.Огнев'юк. Київ: Київ.ун-т ім.Б.Грінченка, 2020. 304 с.

2. Стежинки у Всесвіт: комплексна освітня програма для дітей раннього та передшкільного віку / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя, 2020. 240 с.

3. Кривошея Тетяна. Розвиток у дітей дошкільного віку уміння орієнтуватися у просторі. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій: Збірник науковометодичних матеріалів викладачів і студентів /за ред. Г.С.Тарасенко. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. Вип. 2. С. 168 – 174.*

4. Кривошея Т.М. Підготовка майбутніх вихователів до використання технологій дошкільної освіти у процесі формування елементарних математичних уявлень. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім. М.Коцюбинського, 6-8 квітня 2016 р.) /за ред. Г.С.Тарасенко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. Вип. 5. С. 291–293.*

5. Кривошея Тетяна. Блоки Дьенеша як засіб розвитку логічного мислення дітей у контексті європейських освітніх підходів. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій : збірник матеріалів науково-практичної конференції викладачів і студентів інституту педагогіки, психології і мистецтв (Вінниця, ВДПУ ім.*

М.Коцюбинського, 9 – 11 квітня 2014 р.) /за ред. Г.С.Тарасенко; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, інститут педагогіки, психології і мистецтв. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. Вип. 3. С. 42 – 47.

б. Спасатели приходят на помощь: схемы, интеллектуальные загадки. лабиринты. Серия «Блоки Дьенеша для старших (5-8 лет)». Харьков: ООО «Корвет». 18 с.

ОСНОВНІ ВИДИ РОБІТ ЗІ ЗБАГАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Криськів Мирослава Йосипівна,
кандидат педагогічних наук, викладач
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

Анотація. У статті здійснено детальний аналіз вивчення семантично-синтаксичних функцій фразеологізмів в основній школі. Так, охарактеризовано основні види робіт зі збагачення фразеологічного словника учнів на уроках української мови; досліджено роботу з фразеологізмами під час вивчення синтаксису, здійснено добір дидактичного матеріалу для використання під час вивчення фразеології в основній школі.

Ключові слова: фразеологія, фразеологізм, семантика, синтаксичні функції, ідіома, крилаті вислови, прислів'я, приказки.

Фразеологізми здавна вважаються однією зі специфічних рис кожної мови. Вони набагато виразніше, ніж окремі слова, розподіляються в певних структурно-функціональних стилях, виявляючи свою належність до кожного з них, а також до сфери усного чи писемного мовлення, мають більш яскраве експресивне чи емоційне забарвлення.

Засвоювання фразеологізмів, збагачування мовно-фразеологічного запасу учнів вимагає не лише цілеспрямованого відбору образних скарбів, а й певної системи роботи. При цьому важливо зважати на вікові та індивідуальні особливості школярів, фразеологічну підготовку класу, безперервність фразеологічної роботи на уроках мови та літератури, враховувати можливість міжпредметних зв'язків.

Фразеологічний запас учнів поповнюється на уроках мови та літератури,

позакласного читання, розвитку зв'язного мовлення, на факультативних заняттях, класних годинах, у процесі позакласної роботи (гурток, конкурс, олімпіада, лінгвістична газета, самостійні дослідження).

Чи не найважливіша проблема навчальної фразеології упродовж усіх років навчання – це семантизація фразеологізмів, тобто встановлення їх значень [2]. Короткі пояснення семантики усталених виразів, як це буває зі словами, для фразеологізмів недостатні – саме внаслідок складності їх смислової будови.

Основні прийоми (способи, шляхи) семантизації фразеологізмів:

1. Семантизація за допомогою лексичного синоніма. До неї вдаються завжди, коли фразеологізм можна замінити словом: *ляща дати – ударити, лягти головою – загинути*; «В далекій дорозі Найдю або долю, або за Дніпром ляжу головою...» (Т. Шевченко. «Гайдамаки»). Подібний прийом спрощує художньо-семантичну будову фразеологічного виразу, однак він «оперативний», порівняно простий. Саме тому Фразеологічний словник Н. О. Батюк, призначений для вчителя, якраз так часто й семантизує усталені звороти: *масляні вишкварки – ніщо, на кутні сміятися – плакати, наганяти холоду – лякати*.

Семантизація за допомогою декількох синонімів. При цьому багаторазово уточнюється предметне значення фразеологізму [3, с. 26]. Поняття «синонім» тут розуміється розширено, ситуативно, а не лише строго, лаконічно: *не з маком* – погано, не до жартів, непереливки; *не з руки* – незручно, не личить, не гоже. Одночасно – це й робота над збагачуванням словникового запасу учнів.

Ось чому потрібні пошуки інших засобів вираження одного й того змісту.

3. Прийом зіставлення стійкого й омонімічного вільного словосполучення. Такий прийом доступний навіть учням початкових класів, але його з успіхом можна застосовувати і в старших класах. Наприклад: «У сазі підпасалася перелітна птиця: казарки, нерозні, свищі» (Григорій Тютюнник. «Вир») (ті, що відлітають на зиму в південні краї, а влітку повертаються) – перелітна птиця (про людину, що не живе довго на одному місці), синоніми – перелітний птах, *літун* (зневажливе) той, хто часто міняє місце роботи.

Особливо корисний цей прийом на початкових стадіях формування в учнів поняття фразеологічного значення.

Доречними будуть питання й завдання: порівняйте значення вільних і стійких словосполучень; чим вони відрізняються одне від одного?; зверніть увагу на образність фразеологізмів; складіть із цими словосполученнями по два речення: у першому вживайте їх як вільні, а в другому – як усталені словосполучення.

4. Семантизація за допомогою синонімічного фразеологізму. До такого прийому вчитель завжди може звернутися тоді, коли учням відомий інший, синонімічний вираз. Наприклад, *загнати на слизке – посадити в калюжу, загнути харамана – ввести в оману, йота в йоту – капля в каплю* (кожний другий вираз у парі більш відомий). Зворот содухи спустити, наприклад: «...*Вовк і содухи спустив*» (І. Франко. «Вовк війтом»), пояснюється синонімічними і ноги протягнув, і духа спустив. Останній вираз І. Франко, до речі, й використав у іншій казці: «*[Вовк] давно уже й духа спустив*» («Осел і Лев»).

5. Семантизація за допомогою вільного словосполучення. Такий прийом особливо продуктивний, коли немає лексичних чи фразеологічних відповідників або їх важко відшукати, але можна обійтися обмеженим контекстом тлумачення: на коні сидіти – займати визначне становище в суспільстві, показати поріг – вигнати геть, в одну шкуру – настирливо домагатися чогось.

6. Описовий прийом тлумачення. Названий прийом семантизації є, власне, універсальний: завжди можна передати умови вживання, особливості, значення звороту, його стилістичні обертони [5]. До нього часто вдаються при семантизації фразеологізмів, які за будовою є реченнями: *світ клином зійшовся* на кому, на чому – про те, чого не можна обминути, уникнути; *своя рука владика* – про необмежене свавілля; *сорока на хвості принесла* – говорять, коли хочуть приховати справжнє джерело якоїсь чутки.

7. Комбінований спосіб семантизації. У шкільній практиці до цього

способу вдаються особливо часто, коли намагаються точніше (і лаконічніше) передати семантику виразу: *на всі заставки* – дуже, на повну силу (лексичний синонім і фразеологізм); *ні в сих ні в тих* – розгубитися, зникнути, не знати, як діяти (лексичні синоніми й описовий зворот).

8. Семантизація за допомогою контексту. Зміст контексту дуже часто «проявляє» семантику того чи іншого звороту, принаймні «підказує» напрям пошуку значення. Ось декілька прикладів.

А.–...*Скоро діждемося живих лелек.*

— Не так-то й скоро.

— Та вже *циган продав кожуха*, – сміється дядько Себастьян...

(М. Стельмах. «Щедрий вечір».)

Б. Ще **треті півні не співали**. Ніхто ніде не гомонів... (Т. Шевченко. «Причинна».)

В.– Говорити далі чи звелиш **защити вуста?** (М. Стельмах. «Гуси-лебеді летять».)

У двох перших випадках виділені слова контексту «синонімічно підказують» відповідно наближення весни і передранішню пору, у третьому – антонімічно вказують на значення фразеологізму *защити вуста* – замовкнути. Методисти справедливо відзначають, що контекст формує в учнів навичку мовної здогадки, розвиває уміння самостійно знаходити значення фразеологізмів, особливо під час читання класичної літератури і під час самостійної роботи над текстами.

Звичайними повинні стати завдання на зразок: знайдіть у даних реченнях слова й словосполучення, що розкривають значення виділених фразеологізмів; поясніть значення фразеологізмів за допомогою контексту.

9. Контекстна етимологізація як прийом семантизації. Контекст часом з'ясовує умови виникнення звороту, натякає на них, а вчитель уже далі розгорне думку автора, базуючись на наукових працях. Ось діалог із «Великої рідні» М. Стельмаха:

— Як живеться, Дмитре?

— Як? Наше діло, казав циган, просте: ори, мели, їж.

За твердженням О. О. Потебні, виділена ідіома дійсно належить до сербських і українських оповідань про циганів: «Мужикові що?» – казав циган: «*Ори, мели, їж!*» – «А мені бити, кувати, варгани робити, на базар носити, та продавати, та дітей годувати!»

Часом уже художній текст етимологізує вираз.

10. Етимологізація як прийом семантизації. Це досить трудомісткий, але найбільш захоплюючий прийом семантизації, коли відповідаємо на питання «чому ми так говоримо?» Так, восьмикласники зустрічають у репліці Савки із комедії «Сто тисяч» І. Карпенка-Карого вираз *не полахливого десятка*: «Все ж і я *не полахливого десятка*, пішов би до нього [Жолудя] в гості у саме пекло...».

Застосовуються, звичайно, й інші прийоми семантизації, зокрема наочний спосіб – пояснення семантики фразеологізмів за допомогою їх зображень (малюнки, картини); визначення через вказівку на більш широке (родове) поняття тощо.

Свідоме й уміле використання учнями фразеологізмів, включення їх у зв'язне мовлення великою мірою залежать від умов, ряд яких учитель може регулювати; від вибору цілком визначених методичних шляхів, що ведуть фразеологізм до розуму школяра і перетворюють усталений вираз в активний засіб спілкування, вираження думки. Проаналізуємо основні з них.

1. Фразеологізми дитина починає засвоювати «з молоком матері». Відомі численні висловлювання кращих письменників, які вказували на своїх рідних як на джерело їхнього образного слова. Отже, учитель великою мірою вміло актуалізує вже засвоєне, уточнює, стилістично відтінює усно-народні влучні розсипи.

2. Важливим у навчальній роботі є створення учителем емоційного фону для сприймання того чи іншого виразу. В. О. Сухомлинський, наприклад, водив дітей до річки, до лісу: «Важко знайти слова, щоб передати безмежне багатство відтінків барв листя в тихі сонячні дні *«бабиного літа»*, особливо в сонячні

ранки після дощової або росяної ночі... У неділю в час «бабиного літа» ми йшли в поле спостерігати, як говорили підлітки, степову далину».

Так увіходить у свідомість і серце поняття «бабине літо». Природа допоможе дітям і під час емоційного сприйняття таких висловів, як *ні світ ні зоря, темний ліс, тихший води нижчий трави. Вранішню зорю краще спостерігати з вершини степового кургану, а з фразеологізмом горобина ніч* необхідно знайомити учнів після бурхливої грозової ночі та блискавиць.

Нам здається, що цей шлях збагачування учнівської фразеологічної палітри методистами практично не розкритий, а вчителями достатньо не враховується.

3. Важко переоцінити насичене фразеологізмами образне мовлення самого вчителя, його вміння творити, знайомити учнів із фразеологічними зразками. Звідси й вимоги до мовлення вчителя: воно повинне бути не тільки граматично довершеним, а й образно-емоційним, багатим на фразеологічні засоби – доречно вжитими й стилістично відграниченими.

Навіть просте аудіювання сприяє розвиткові фразеологічного мовлення учнів. Вони повинні чути фразеологізми: від дорослих, з уст батьків, слухаючи радіо, переглядаючи кінофільми, дивлячись телевізор і, звичайно, від учителя. Аудіювання сприяє формуванню навичок розпізнавання й виділення фразеологічних сполук у живому мовленні. Важливі при цьому форма й система запитань і завдань учителя. Вони зосереджують увагу учнів на фразеологічних одиницях, їх значенні, доречності вживання, на їх виділенні в мовленні шляхом особливого смислового наголошування і под.

4. Фразеологічний запас школярів великою мірою поповнюється й під час самостійного читання творів, яке сприяє візуальному, графічному запам'ятовуванню, усвідомленню способів уведення фразеологізмів до контексту. Із цим тісно пов'язані виписування, ведення фразеологічних словничків, зошита крилатих виразів (особливо в старших класах), щоденників і под.

5. Дуже корисне читання вголос фразеологічно насичених текстів

(уривків із творів), побудованих на усталених виразах, і спостереження над ними. Такий вид роботи ефективний насамперед у 5–8-х класах.

6. «Врізаються в пам'ять» ті фразеологізми, на яких учитель зосереджує увагу, логічно й емоційно виділяє. Уже в початкових класах, наприклад під час вивчення казок, діти запам'ятовують численні фольклорні вирази. Цьому сприяють навіть звичайні їх повторення в тексті казки, які діти охоче відтворюють.

Ось, наприклад, казка «Рукавичка». Тут багато разів повторюються сполуки *мишка-шкреботушка, жаба-скрекотушка, зайчик-лапанчик, лисичка-сестричка, вовчик-братик, ведмідь-набрід*.

Евфонічно опрацьовані в усній поезії народу, ці образи повторюються малюнками, стають їх мовно-фразеологічним надбанням. Уже в 5-й клас учні вступають із усталеними поетичними висловами *бичок-третьок, пан Коцький, коза-дереза, солом'яний бичок, хвостище-помелище, вода живуца і зцілюца, ні живий ні мертвий, нижче неба, вище землі*.

У казках, вміщених до підручників 5-го класу, зустрічаються вислови *земля-мати, було собі два брати – один убогий, а другий багатий («Мудра дівчина»); ні батька ні неньки, пішов собі по світу, бідна – лата на латі («Названий батько»)*. З багатьох інших казок учні знають і характерні їх усталені кінцівки: *стали вони жити в щасті та в згоді; от вам казка, а мені бубликів в'язка*.

Отже, кількаразове повторення виразів сприяє запам'ятовуванню.

7. Багато дає учням робота з прислів'ями та приказками, у яких сформульований віковий досвід народу. Прислів'я та приказки супроводжують учня усі одинадцять років навчання. Укладачі підручників практично завжди зупиняють увагу учнів на цьому жанрі. У 5-му класі вони навіть виділені в окремий розділ, розподілені за темами і добре методично опрацьовані. Пропонуються різні види робіт: дати заголовки до кожного розділу, сказати, які думки висловлені в прислів'ях про вітчизну, про дружбу, розказати про випадок у житті, до якого можна застосувати певне прислів'я, скласти усне

оповідання за прислів'ям тощо.

8. Особливий інтерес у дітей викликає відповідь на запитання «чому ми так говоримо?» Найкраще при цьому відштовхуватися од художніх текстів. Так, під час читання казки С. Васильченка «Золота діжа» п'ятикласники зустрічають усталене порівняння стоїш мов укопаний: *«Дід же скаже та й піде собі, а ти станеш, то й стоїш, мов укопаний, та й дивишся, і про все на світі забудеш – ніби справді заморожений»*. Цікаво, що й на сьогодні немає переконливого пояснення, як постав цей вираз.

Якомога цікавіше ми розкриємо образну основу виразу, тим краще засвоять його учні. Варто тільки твердо пам'ятати: бесіда про походження повинна органічно впливати з попереднього матеріалу.

9. Найбільш ефективні, звичайно, активні форми роботи: конструювання речень із фразеологізмами, написання оповідань за картиною і на основі власних спостережень, творів-роздумів, творів-мініатюр за фразеологізмом, добір потрібних виразів, переклади текстів із фразеологізмами, лінгвостилістичний аналіз окремих уривків художніх творів (найчастіше) або цілих творів (як правило, поезій), реферати на задану и довільно обрану учнем теми тощо.

Отже, як бачимо, наша мовна скарбниця сповнена всіляких готових думок, готових шаблонів, фраз, образів та зворотів, які також є багатим запасом матеріалів для новотворчості, для вираження нових думок і почуттів. У процесі функціонування фразеологізми з часом можуть оновлюватися, набувати нових значень, давати життя новому вислову, а також трансформуватися під пером майстрів слова. Виступаючи яскравим виражальним засобом мовного мистецтва, фразеологічні одиниці в той же час акумулюють знання про суспільство й природу, дають змогу побачити за ними початки української національної культури, засвідчують тісний зв'язок з матеріальним і духовним життям народу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабенко О. Формування навичок творчої самостійності учнів під час вивчення фразеологізмів. *Рідна школа*. 2003. №5. С. 43–43.
2. Бабич Н. Д. Антонімія у фразеології східнослов'янських мов. *Українське мовознавство*. 1984. №12. С. 25–32.
3. Березюк Н. О. Слова, близькі за значенням (синоніми). Редагування тексту. Ознайомлення з фразеологізмами: урок української мови за технологією розвитку критичного мислення у 3-му класі. *Початкове навчання та виховання*. 2018. № 33. С. 16–18.
4. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наукова думка, 1989. 155 с.
5. Бондаренко Н. Фразеологія. 5 клас. *Дивослово*. Київ, 2004. №9. С. 45–48.
6. Фразеологізми. Багатозначність, синонімія й антонімія фразеологізмів : урок української мови. *Бібліотечка Дивослова*. 2018. № 7/8. С. 52–53.
7. Харченко Н. Г. Інтерактивні форми та методи роботи з фразеологізмами у вивченні морфології : матеріали до уроку української мови. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2015. № 16/18. С. 2–7.
8. Черевко І. Фразеологічні дослідження: здобутки й упущення. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія. Мовознавство*. 2004. Вип.2 (12). С. 60–69.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Ковтун Таміла Іванівна

к.п.н., викладач

Відокремлений структурний підрозділ
«Уманський фаховий коледж технологій та бізнесу
Уманського національного університету садівництва»,
м. Умань, Україна

Анотація: в статті розглянуто аспекти впровадження дистанційного навчання в освітній процес, проблеми імплементації технологій навчання, мотиваційну складову діяльності педагога та необхідні умови ефективного забезпечення дистанційної освіти.

Ключові слова: дистанційна освіта, освітній процес, інформаційно-комунікаційні технології, імплементація, технології дистанційного навчання.

Карантинні обмеження в умовах пандемії Covid-19 призвели до кардинальної зміни парадигми та мети освіти, перегляду традиційної моделі навчання, невинної трансформації освітнього простору під впливом інформаційних і комунікаційних технологій, імплементації дистанційної форми навчання.

Дистанційне навчання передбачає актуалізацію пізнавальної діяльності студентів в процесі самоосвіти. Так, під дистанційним навчанням розуміють індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій шляхом використання таких форм: самостійна робота; навчальні заняття; практична підготовка, професійно-практична підготовка; контрольні заходи [1].

Проблемами імплементації дистанційної освіти є:

- недостатня комп'ютерна грамотність здобувачів освіти;
- необхідність постійного доступу до джерел інформації, технічної оснащеності;
- необхідність високого мотиваційного компоненту та індивідуально-психологічні умови, самодисципліна, самоменеджмент;
- недостатня кількість інтерактивних онлайн-посібників;
- висока трудомісткість розроблення курсів дистанційного навчання;
- збільшення навантаження на педагогічних працівників, що зумовлено необхідністю розроблення окремих навчально-методичних матеріалів, адаптованих до платформи дистанційного навчання;
- дистанційна освіта не забезпечує розвиток комунікаційних навиків молоді;
- проблема ідентифікації користувача, оскільки не завжди є можливість забезпечити якісний відозв'язок;
- дистанційні технології забезпечують переважно трансляцію знань, у меншій мірі – зворотній зв'язок.

Створення організаційних і технічних умов для дистанційного навчання із залученням новітніх інформаційних освітніх технологій у закладах освіти надає можливість значно підвищити ефективність та якість навчання, створити нові засоби впливу, організувати ефективну взаємодію між тими, хто навчає, та тими, хто здобуває знання, за умови забезпечення навчального процесу відповідними технічними засобами й якісними методичними матеріалами.

Неабияку роль у забезпеченні якісного процесу навчання відіграє мотиваційний аспект діяльності педагога:

- створення комфортного навчального середовища;
- гнучкий робочий час;
- нові можливості комунікації;
- підтримка ініціативи інновацій;

- підвищення власної кваліфікації [2, с. 29].

Дистанційна форма навчання потребує нового погляду на процеси навчання та учіння у психологічному аспекті. У зв'язку із цим потребують особливого розгляду питання психологічного комфорту педагогів та здобувачів знань.

Умовами ефективної імплементації технологій дистанційного навчання у освітній процес необхідно:

- застосування змішаної форми навчання;
- створення належних технічних умов для дистанційного навчання з використанням можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема відеоконференцзв'язку за умови забезпечення аутентифікації студентів;
- належне кадрове забезпечення дистанційного навчання із залученням підготовлених фахівців інформаційних технологій;
- запровадження обов'язкового підвищення кваліфікації з питань організації та технологій дистанційного навчання педагогічних працівників;
- активне впровадження інформаційно-комунікаційні технології в систему освіти для подальшого розвитку дистанційного навчання [3, с.16].

Реалізацію інформаційної складової системи підтримки дистанційного навчання забезпечують такі відомі LMS та сервіси, як Moodle, ATutor, Dokeos, Google Classroom, Schoology.

До використання технологій дистанційного навчання необхідно підходити диференційовано з урахуванням існуючих недоліків. Завдання педагогічного колективу закладу освіти має полягати в ефективній організації дистанційного навчання, яке забезпечить високий рівень якості засвоєння знань та підготовку кваліфікованих фахівців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про затвердження положення про дистанційне навчання: Наказ МОН України від 25.04.2013 № 466. // База даних «Законодавство України» /

ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення 30.01.2022).

2. Інтерактивний освітній простір ЗВО: матеріали всеукраїнського науково-практичного вебінару (м. Вінниця, 4 березня 2019 р.) / відп. ред. Л.Б. Ліщинська. – Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2019. – 93 с.

3. Використання технологій дистанційного навчання в освітньому процесі: метод. посіб. / За ред. С. М. Салкуцана. К.: НУОУ, 2020. – 41 с.

4. Кухаренко В. М. Системний підхід до змішаного навчання / В. М. Кухаренко // Інформаційні технології в освіті. – 2015. – № 24. – С. 53-67.

5. Осадча К. П., Осадчий В. В. Технології дистанційного навчання. Робота з Moodle: навч. посіб. Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – 160 с

6. Кухаренко В. М., Бондаренко В. В. Екстрене дистанційне навчання в Україні: монографія / за ред. В. М. Кухаренка, В. В. Бондаренка. Харків: Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. – 409 с.

ТВОРЧИЙ ПРОЄКТ ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ РІЗНОПРЕДМЕТНИХ ЗНАНЬ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Коренева Ірина Василівна

методист з трудового навчання

навчально-методичного відділу

координації освітньої діяльності та професійного розвитку

комунального закладу

Сумський обласний інститут

післядипломної педагогічної освіти

Вступ. Сучасні світові стандарти в галузі освіти вимагають інтеграції знань, об'єднання теоретичного знання в цілісну систему, яка відбиває об'єктивний світ у його єдності й розвитку. За тлумачним словником «інтеграція» – це доцільне об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи». Ідея інтегрованого навчання актуальна, оскільки її успішною методичною реалізацією передбачено досягнення мети якісної, конкурентоздатної освіти, спроможної забезпечити кожній людині можливість самостійно досягати життєвої мети, творчо самостверджуватися в різних соціальних сферах.

Мета роботи. Інтегрування різнопредметних знань на уроках трудового навчання з впровадженням проєктної діяльності. Проєкти на інтегрованих уроках – це заходи, які певною мірою неповторні й однократні. Разом із тим ступінь унікальності може сильно відрізнити один проєкт від іншого.

Матеріали та методи. Створення сприятливого освітнього середовища на уроках трудового навчання здійснюється з урахуванням вікових особливостей, психічного та інтелектуального розвитку дітей, їх освітніх потреб. Вибір форм залежить від наявності необхідних ресурсів і видів діяльності та реалізується через проєктні технології тощо.

Результати та обговорення. До переваг проєктної діяльності можна віднести її універсальність, можливість використання для будь-якого з навчальних предметів. Працюючи над темою одного проєкту певної освітньої

галузі, учні створюють декілька міні – проєктів з інших навчальних програм «Мистецтво», «Математика», «Інформатика», «Трудове навчання», «Технології» та виховній діяльності.

Інтеграція навчальних предметів – це вимога часу, це творчість, самобутність, мистецтво педагога. Інтегроване навчання стимулює пізнавальну самостійність, творчу активність та ініціативу учнів, дає можливість підводити дітей до усвідомленої і емоційно пережитої потреби міркувати та висловлювати свої думки.

Можливості інтеграції уроків трудового навчання дуже широкі, оскільки перед ними стоять спільні освітні та виховні завдання. На цих уроках учні знайомляться з технологіями виготовлення виробів, конструкційними особливостями матеріалів.

Серед загальних вимог, яким повинен відповідати якісний інтегрований урок, виділяють наступні:

- мотивація і активізація розвитку всіх сфер особистості;
- ретельна діяльність, прогнозування, проєктування і планування кожного уроку;
- використання нових досягнень науки, передової педагогічної практики, побудови уроку на основі закономірностей освітнього процесу;
- забезпечення належних умов для продуктивної пізнавальної діяльності учнів із урахуванням їх інтересів, здібностей і потреб;
- зв'язок із раніше засвоєними знаннями і вміннями, опора на досягнутий рівень розвитку учнів;
- логічність і емоційність усіх етапів освітньої діяльності;
- ефективність використання педагогічних засобів, зв'язок з життям та особистим досвідом учнів;
- формування практично необхідних знань, умінь, навичок, раціональних прийомів мислення та діяльності;
- формування вміння вчитися, потреби постійно поповнювати об'єм знань.

Інтегровані уроки, направлені на досягнення триєдиної мети. З урахуванням цього загальні вимоги до уроку конкретизуються в дидактичних, виховних і розвиваючих вимогах.

До дидактичних вимог відносяться:

- творчий підхід до формування структури уроку;
- чітке визначення задач кожного предмета, що інтегруються на уроці;
- раціоналізація інформаційного навчання уроку, оптимізація інтегрованого змісту з урахуванням соціальних і особистих потреб;

- раціональне поєднання різноманітних форм і методів;

Виховні вимоги до інтегрованого уроку включають:

- увага і гуманне відношення до учнів, до тримання вимог педагогічного такту, співробітництво з учнями, зацікавленість у інших успіхах.
- постановку виховних завдань, які органічно витікають із цілей і змісту навчальної роботи;
- формування життєво необхідних якостей: охайності, відповідальності, самостійності, уважності, чесності, колективізму та ін;

До розвивальних вимог відносяться:

- формування і розвиток в учнів позитивних мотивів навчально-пізнавальної діяльності, інтересів, творчої ініціативи і активності;
- вивчення та врахування рівня розвитку і психологічних особливостей учнів, проектування.

Метод проєктів є однією з інноваційних педагогічних технологій, творчою та цікавою формою проведення інтегрованих уроків, що відповідає вимогам Національної доктрини розвитку освіти щодо переходу до нового типу гуманістично-інноваційної освіти, коли увага переноситься на процес набуття учнями знань, умінь, навичок, життєвого досвіду, які трансформуються в компетенції [1].

На інтегрованих уроках формуються такі компетенції:

- ціннісно-смыслові;

- загальнокультурні;
- інформаційні;
- комунікативні.

Досвід подібної роботи показує, що такі уроки проходять цікаво, продуктивно, знімають закомплексованість в учнів із різним рівнем навчальних досягнень. Головне, що настає розвиток творчих здібностей учнів, пізнавальних інтересів, значно зростає ефективність уроків, у них виникає бажання використовувати сучасні технології під час виготовлення об'єкту праці. Використання методу проєкту — не самоціль. Це лише засіб створення тієї атмосфери в класі, що найліпше сприяє співробітництву, порозумінню і доброзичливості, надає можливості дійсно реалізувати особистісно орієнтоване навчання та розвивати життєві компетентності учнів.

Новизна теми досвіду полягає в нетрадиційних способах планування структури проєктування. Кожен проєкт вимагає вмілого і творчого підходу, від якого залежить кінцевий результат. На завершальному етапі розробки проєкту передбачається оформлення та презентація його результату, аналіз й оцінка проєктної діяльності учасників. Важливість цього етапу пояснюється тим фактом, що кожна справа має бути доведеною до кінця. Відчуття завершеності виникає в учнів під час представлення результату проєкту. У процесі чіткої організації проєктної діяльності були створені унікальні, автентичні вироби. Результатом творчої роботи є учнівські виставки.

Оцінка виконаних проєктів носить стимулюючий характер. Тому відзначається кожний учень, який брав участь у виконанні проєкту. Для цього визначаються декілька номінацій, щоб кожний проєкт став «переможцем».

Інтеграція перетворюється в реалізацію на одному уроці фрагментів різних предметів, що призводить до випадкового зрощення одиниць інформації, штучного поєднання змісту різних шкільних дисциплін [2].

Висновки. Отже, інтегрований підхід, з одного боку, забезпечує цілісність практики, а з іншого – пізнавальну систему, яка й породжує відповідну їй практичну систему. Уведення в освітню практику інтегрованих

уроків вимагає перебудови освітнього процесу. У такий спосіб вирішують частково наявну в предметній системі суперечність між предметними знаннями та необхідністю їх комплексного застосування на практиці.

ВИКОРИСТАНІ ТА РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL:
<https://mon.gov.ua/ua>
2. Офіційний сайт Інституту модернізації змісту освіти. URL:
<https://imzo.gov.ua/>

**РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УПРОВАДЖЕННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ
МОТИВАЦІЇ ТРУДОВОЇ ПОВЕДІНКИ ПРАЦІВНИКІВ**

Коломієць Анна Анатоліївна,
магістр;

Кубіцький Сергій Олегович,
к.п.н., професор

Національний університет
біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна

Анотація. У статті для вдосконалення системи мотивації працівників підприємства запропоновано впровадження компенсаційного пакету потенційних соціальних пільг за принципом «кафетерію». Розкрито сутність потенційних соціальних пільг, які складають основу трудової мотивації працівників. Сформульовано висновок, що менеджерам з персоналу підприємства потрібно більше приділяти уваги моральному стимулюванню працівників, а саме: надавати більше повноважень і самостійності працівникам; забезпечувати пріоритетність та врахування потреб працівників при плануванні графіків робочого часу і часу відпочинку; забезпечувати пріоритетність в отриманні нового обладнання та інструментів; створювати умови для змістовного відпочинку на підприємстві.

Ключові слова. Мотивація, система мотивації працівників, трудова поведінка працівників, методи мотивації трудової поведінки працівників, соціальні пільги, особистісно орієнтований підхід до системи мотивації.

Сьогодні в Україні як ніколи актуальна проблема формування сучасного механізму мотивації трудової діяльності, що зумовлено сукупністю чинників: формується потреба завоювання нових ринків; загострюється конкурентна боротьба між підприємствами; зростає потреба в залученні та утриманні на робочих місцях мотивованих фахівців; провідна роль мотивації та

стимулювання у забезпеченні ефективності та продуктивності діяльності.

Мотивація є важливим інструментом впливу на ефективність діяльності підприємств і організацій. Метою мотивації трудової поведінки працівників є спонукання людей до продуктивного виконання роботи, підвищення їх трудової активності. Вибір форм і методів мотивації трудової поведінки визначається як сучасним станом розвитку менеджменту, так і ситуацією на підприємстві: набуває гостроти потреба вирішення суперечності між інтересами суспільства, підприємства, менеджменту та працівників.

З метою підвищення ефективного управління нами розроблено рекомендації щодо впровадження сучасних методів мотивації трудової поведінки працівників. При реалізації цих рекомендацій вважаємо важливим дослідження трудових цінностей та мотивів, які спонукають працівника до трудової діяльності, врахування стратегії, особливостей діяльності компанії.

Для вдосконалення системи мотивації працівників ТОВ «Кромбергенд Шуберт Україна ЖУ» пропонується впровадження компенсаційного пакету, заснованого на результатах дослідження та побудованого за таким алгоритмом [1]:

- врахування організаційної структури компанії;
- аналіз наявних робочих місць, ключових постатей та базових проблем плинності/збереження людських ресурсів;
- врахування кваліфікаційних груп щодо оплати праці та їх відповідність ринковим пропозиціям;
- формування системи фінансового заохочення кращих працівників;
- визначення та оформлення механізмів змінної частини грошової винагороди з урахуванням принципів відкритості та об'єктивності;
- покращення соціального пакету з урахуванням результатів опитування працівників щодо рівня їх задоволеності умовами праці.

Розкриємо сутність потенційних соціальних пільг, які складають основу трудової мотивації працівників (табл. 1).

**Потенційні соціальні пільги для працівників підприємства як засіб
мотивації трудової поведінки [1]**

<i>Категорія працівників</i>	<i>Соціальні пільги та мотиви</i>
Керівники вищої ланки	<ul style="list-style-type: none"> - медичне страхування; - надання автомобіля у користування; - страхування особистого автомобіля; - оплата мобільного зв'язку; - додаткова оплачувана відпустка; - оплата навчання і підвищення кваліфікації; - оплата путівки 1 раз на рік
Керівники середньої ланки	<ul style="list-style-type: none"> - оплата харчування (встановлення ліміту на день); - оплата проїзду (проїзний квиток на громадський транспорт); - оплата оздоровчих заходів (відвідування басейну тощо); - медичне страхування; - оплата навчання і підвищення кваліфікації; - часткова оплата путівки 1 раз на рік
Керівники нижчої ланки, професіонали і фахівці	<ul style="list-style-type: none"> - оплата харчування (встановлення ліміту на день); - оплата проїзду (проїзний квиток на громадський транспорт); - часткова оплата оздоровчих заходів (відвідування басейну тощо); - часткова оплата навчання і підвищення кваліфікації; - часткова оплата путівки 1 раз на рік

Відповідно до даних табл. 2 можна розробити необхідний для конкретного підприємства компенсаційний пакет. Зокрема, можна використовувати принцип «кафетерію». Принцип «кафетерію» дозволяє різним співробітникам самим обирати собі вид компенсації, за якою він буде мотивований, а не навпаки. Це дозволяє забезпечити особистісно орієнтований підхід до системи мотивації (табл. 2).

Таким чином, розроблена компенсаційна система повинна бути оформлена у вигляді локальних нормативних актів і донесена до відома працівників. Це може бути як єдиний внутрішній документ (наприклад,

«Положення про оплату праці і преміювання» або колективний договір), в якому визначено умови і механізми винагороди працівників, так і комплекс документів, в яких окремо прописуються система заробітної плати, преміальна система, система соціальних пільг. Економічна сутність цих документів полягає в управлінні зростанням продуктивності праці окремих працівників, структурних підрозділів і підприємства/організації загалом. Структура і зміст документів, який буде регулювати компенсаційний пакет, повинні містити цілі і завдання документа, указівку на категорії працівників, опис системи і механізмів визначення постійної і змінної частин грошової винагороди, терміни дії документу і умови його модифікації. При створенні складової, що визначає преміальну систему, необхідно описати наступні елементи: показники, шкалу, умови, джерела преміювання, круг премійованих, механізм і умови депреміювання. З метою вдосконалення системи бонусів на підприємстві потрібно встановити розрахункову суму бонусу, а також побудувати шкалу з урахуванням трьох основних факторів [2, 8, 9, 10].

Таблиця 2

Мотиваційні набори для працівників підприємства за принципом «кафетерію» (за О. Стахів [12])

<i>Мотиваційний набір № 1</i>	<i>Мотиваційний набір № 2</i>	<i>Мотиваційний набір № 3</i>
Оплата харчування	Оплата бензину на визначену суму	Медичне страхування
Оплата проїзду	Оплата мобільного зв'язку	Оплата навчання і підвищення кваліфікації
Оплата літньої впутівки для дитини	Оплата власної путівки (у розмірі окладу)	Оплата санаторної путівки
Надання автомобіля у користування менеджерам вищої ланки	Медичне страхування	Оплата оздоровчих заходів (відвідування спортзалу, басейну тощо)

До факторів, які впливають на суму бонусу, можуть належати:

- професія;
- рівень кваліфікації (за кожний наступний розряд + 3%);
- стаж роботи (1 рік = +1% до зарплати).

Для підвищення ефективності діяльності працівників можна упровадити систему нематеріального стимулювання конкурсами [5, с. 54; 7]:

- кращий працівник (місяця, кварталу, року);
- краща команда працівників (місяця, кварталу, року);
- кращий наставник, куратор, менеджер (місяця, кварталу, року).

Також вважаємо ефективним застосування відповідних принципів при формуванні мотиваційних і компенсаційних програм:

- конкурентоспроможність відносно інших компаній, з якими організація/підприємство веде боротьбу за цінні кадри та людські ресурси;
- орієнтація на досягнення кінцевих результатів як у власній роботі окремих працівників, так і у роботі підприємства/компанії загалом;
- використання частини прибутку для гнучкого реагування на результати ділової активності в управлінні, зокрема премії, бонуси і додаткові виплати мають зростати відповідно до зростання продуктивності працівників;
- надання можливостей працівникам реалізовувати набутий досвід, професійні навички й життєві цінності, працюючи на цілі компанії;
- дотримання розумного балансу між матеріальною й нематеріальною сторонами винагороди [1].

На думку дослідників Боровика С.Р. та Мельниченко Ю.В., найважливішими особливостями сучасного процесу вдосконалення методів мотивації трудової діяльності є [3, с. 33]:

- підвищення кваліфікації та розвиток кадрів;
- атмосфера довіри та відкритості на підприємстві;
- планування службової кар'єри талановитих працівників;
- комплексне бачення проблем і цілісний підхід до людських ресурсів у взаємозв'язку зі стратегічними установками підприємства;
- створення корпоративної культури інноваційного типу.

Ми розділяємо таке бачення та вважаємо, що використання означених принципів і методів сприятиме підвищенню продуктивності діяльності підприємств і організацій.

Використовуючи існуючі здобутки у сфері мотивації трудової діяльності, можна запропонувати такі напрями поліпшення використання мотиваційних чинників у сфері управління трудовою діяльністю [4;6,с.93-94]:

- постановка перед працівниками чітко сформульованих, обдуманих, реалістичних цілей;
- систематичний моніторинг якості виконання професійних завдань і успішного (неуспішного) досвіду досягнення працівниками поставлених цілей;
- створення прозорої системи оцінювання результатів праці і їх зв'язку із оплатою;
- залучення працівників до різних програм навчання і підвищення кваліфікації;
- делегування учасникам трудового процесу повноважень щодо побудови їх горизонтальної і вертикальної кар'єри, що включатиме підвищення їх персональної відповідальності та уповноваження вибору методів вирішення поставлених завдань;
- публічне визнання успіхів працівників, підтвердження їх цінності для підприємства;
- підтримка і стимулювання ініціативності працівників;
- створення атмосфери відкритого суперництва з регулярним підведенням підсумків у щодо перемоги у конкурентних проектах;
- залучення працівників до вирішення проблем, що вимагають нестандартних рішень;
- урахування думки працівників про справедливість у розподілі обов'язків і в методах винагороди.

Отже, менеджерам з персоналу на ТОВ «Кромбергенд Шуберт Україна ЖУ» потрібно більше приділяти уваги моральному стимулюванню працівників, а саме:

- надавати більше повноважень і самостійності працівникам;
- забезпечення пріоритетності та врахування потреб працівників при плануванні графіків робочого часу і часу відпочинку;

- забезпечення пріоритетності в отриманні нового обладнання та інструментів;
- створення умов для змістовного відпочинку на підприємстві.

Стосовно матеріального стимулювання праці ТОВ «Кромбергенд Шуберт Україна ЖУ» можна рекомендувати застосовувати такі методи матеріального стимулювання працівників, як: система участі у прибутках; винагороди, пов'язані з тривалістю роботи на підприємстві; матеріальні винагороди, спрямовані на інтереси сім'ї співробітника; застосування принципу «кафетерію» для можливості вибору працівниками системи мотиваційних наборів.

Дієвим методом мотивації є розробка та упровадження в організації чи на підприємстві соціального пакету, який може включати: неформальну освіту та підвищення рівня кваліфікації працівників; відзначення працівників подарунками, преміями, акційними чи проектними пропозиціями, публічними відзнаками і винагородами, іменними подарунками за успіхи чи раціоналізаторські рішення; організацію корпоративних свят і відпочинку; оплату або організацію проїзду до робочого місця; оплату путівок на відпочинок (оздоровлення); опікування членами родини, зокрема, дітьми працівників через створення умов для їх дозвілля і розвитку. Упровадження такого соціального пакету компенсує працівнику витрати, пов'язані з виконанням функціональних обов'язків, сприяє профілактиці професійного вигорання, поліпшує здоров'я працівників та соціально-психологічний клімат у колективі, підвищує працездатність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Базалійська Н. П., Міщук В. В. Сутнісні підходи формування системи мотивації трудової поведінки працівників на підприємстві. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 9. С. 232-236.
2. Базелюк В.Г. Розвиток конкурентоспроможного фахівця в коледжі. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки*. 2019. Вип. 8. С. 10-23.
3. Боровик С. Р., Мельниченко Ю. В. Інноваційні методи в управлінні

персоналом. *Стратегії інноваційного розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність*. Харків: НТУ «ХП», 2013. С. 33-36.

4. Вознюк О.В., Кубіцький С.О., Машталір А.М. Формування творчої особистості курсанта: синергетичний аспект. *Науково-методичний збірник «Нові технології навчання»*. Київ: НМЦ ВО, Вип. 38, 2004. С.109-117.

5. Гребенчук О. Стимулювання праці на підприємстві та засоби моделювання. *Економіст*. 2009. № 1. С. 52-55.

6. Гризовська Л. О. Чинники мотивації у підвищенні ефективності інноваційної діяльності підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2014. № 3(2). С. 90-94.

7. Журавська Н.С., Ящук С.П., Олещенко О.В. Соціально-психологічний клімат педагогічного колективу: особливості стилів керівництва. *Імідж сучасного педагога*. 2019. № 4 (187). С. 15-18.

8. Кубіцький С.О., Вознюк О.В. Розвиток мотивації курсантів. *Вісник Національної Академії оборони України*. К.: НАОУ, № 2, 2006. С.82-87.

9. Кубіцький С.О. Сучасні технології соціальної роботи: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: монографія. К.: Видавництво «Міленіум», 2015. 332 с.

10. Лисак В. Ю. Управління і мотивація персоналу переробно-харчових підприємств: зарубіжні інновації та вітчизняна практика. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Серія «Фінанси і кредит». 2011. № 1. С. 11-14.

11. Рептух Н.О., Кубіцький С.О. Формування творчої особистості магістра: інтерактивний аспект. *Науковий вісник НУБіП України / Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія»*. Редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. К., 2010. Вип. 155. Ч.1. С. 140-146.

12. Стахів О. Оцінка мотиваційного потенціалу персоналу підприємства в контексті реалізації вимог міжнародного стандарту управління якістю ISO 9001. *Економіка та держава*. 2007. № 7. С.79-81.

ИНТЕГРИРОВАННЫЕ УРОКИ ПРЕДМЕТОВ САМОПОЗНАНИЯ И ПОЗНАНИЯ МИРА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Куралбаева Алия Ахметкаримовна

PhD, доцент

Абдуллина Гулжан Темиршаровна

PhD, и.о. доцента

Международный казахско-турецкий университет
имени Ходжи Ахмеда Ясави
г. Туркестан, Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются понятие интеграции и теоретические проблемы осуществления межпредметной связи. Указывается положительное влияние интегрированного обучения на развитие познавательной активности и интересов обучающихся начальных классов. В начальных классах у учащихся формируются основные положительные отношения к учебной деятельности, а через интегрированные уроки у них идет повышение познавательных интересов и познавательной мотивации. Через проведения интегрированных уроков в начальных классах было охарактеризовано развитие эмоциональных отношений к урокам и формирования активизации учебно-познавательной деятельности учащихся. На этапах выявления положительной мотивации интегрированного урока, уровней эмоционального отношения и активности к познавательной деятельности у школьников были проведены опросы, которые дали положительные результаты.

Ключевые слова: интеграция, интегрированные уроки, межпредметные связи, учебно-познавательная деятельность.

В настоящее время можно с уверенностью говорить о факте появления новых тенденций в определении роли и характера развития системы образования в Казахстане. Эти тенденции носят глобальный характер и

совпадают с аналогичными тенденциями не только в европейских, но и во многих других странах мира.

Начальная школа – самоценный, принципиально новый этап в жизни ребенка: он начинает систематическое обучение в образовательном учреждении, расширяется сфера его взаимодействия с окружающим миром, изменяется социальный статус и увеличивается потребность в самовыражении.

Начальное образование имеет свои особенности, резко отличающие его от всех последующих этапов систематического школьного образования. В этот период идет формирование основ учебной деятельности, познавательных интересов и познавательной мотивации; при благоприятных условиях обучения происходит становление самосознания и самооценки ребенка.

Введение интеграции предметов в системе начального образования положительно влияет на развитие самостоятельности, познавательной активности и интересов обучающихся. Результаты интегрированного обучения проявляются в развитии творческого мышления учащихся.

Показателем умственного развития ученика является перенос знаний из одного предмета в другой, который характеризует продуктивность познавательной деятельности. Перенос заключается в межпредметном обобщении известного и синтезированием нового, обобщенного знания. Межпредметные связи в обучении вносят элементы творчества в мыслительную деятельность ученика, а также элементы репродукции и поиска, проявляющиеся в познавательной деятельности.

Использовались методики [1] И.В.Кошмина «Межпредметные связи начальной школе», [2] А.Мухамбетжановой «Теоретико-методологические основы формирования научной картины мира у учащихся средствами интеграции начального образования», в обработке данных анализов интегрированных уроков использовались методические разработки [3] Чесноковой Н.П. «Интеграция задач нравственно-духовного развития детей в образовательную среду: Сборник методических разработок интегрированных уроков».

С целью практического обоснования выводов, полученных в ходе теоретического изучения проблемы «Интегрированные уроки предметов самопознания и познания мира в начальных классах» было проведено исследование. В эксперименте приняли участие учащиеся вторых классов школы лицея №4 (2 экспериментальных класса – 56 школьников) и средней школы им М.Абеновой (2 контрольных класса – 52 школьников) города Туркестан.

Экспериментальная работа проводилась в течение учебного года и предусматривала два этапа:

1 этап – Изучение мотивов познавательных интересов учебной деятельности школьников и эмоциональное отношение к интегрированным урокам.

2 этап – формирование активизации учебно–познавательной деятельности учащихся в интегрированных уроках.

На первом этапе были проведены опросы с целью определения наличия положительной мотивации к учебной деятельности и анализ отношения учащегося к предметам.

Для более интересного и успешного усвоения программы, для выявления уровня эмоционального отношения к интегрированным урокам и активизации учебно-познавательной деятельности учащихся были проведены в экспериментальных классах интегрированные уроки по предметам познания мира и самопознания.

На втором этапе при выявлении уровни эмоционального отношения в ходе проведения интегрированных уроков познания мира и самопознания явно наблюдалось повышение активности к познавательной деятельности у школьников. В связи с этим нами был сделан сравнительный анализ повышения познавательной активности школьников экспериментальных и контрольных классов.

Диагностика проводилась в форме мониторинга ЗУН, полученных после изучения тем. Например, учащимся экспериментальных и контрольных классов

были даны отдельно проверочные работы по познанию мира на тему: «Учимся понимать природу» и по природоведению на тему: «Условия, необходимые для жизни растений». Учащиеся контрольных классов изучали эти темы на обычных уроках самопознания и познания мира, а в экспериментальных классах были проведены интегрированные уроки. Интегрированные уроки по самопознанию и по познанию мира проводились по всем взаимосвязанным темам.

В результате исследование были получены следующие выводы:

- после проведения эксперимента повысился уровень познавательного интереса;
- произошли изменения в отношениях учащихся к учению, к учебным предметам;
- интегрированные уроки повысили эмоциональный настрой в классе, возможности для проявления индивидуальных творческих способностей детей.
- дети стали более общительны, раскованы в суждениях, у них повысилось стремление учиться, радуются познанию нового, не боятся трудностей
- сформировалась активизация учебно – познавательной деятельности учащихся.

Проводя мониторинг успеваемости учащихся в течение года, хотим отметить, что темы, по которым были проведены интегрированные уроки, усваиваются учащимися лучше, чем рассмотренные на традиционных уроках. С учетом проведенных опросов, бесед, выполнение контрольных заданий по интегрированным темам 94%, а качество колеблется от 67% до 92%. Это говорит о том, что интегрированные уроки улучшают и облегчают процесс обучения в начальных классах, повышают интерес к учебе и стимулируют лучшее формирование учебных навыков и умений школьников.

«Интеграция - это объединение в целом каких-либо частей, элементов». Такое определение даёт толковый словарь иностранных слов и «Логический словарь – справочник» Н.И.Кондакова [4].

«Интеграция – это сторона процесса развития, связанная с объединением в целое ранее разносторонних частей и элементов». Такое определение даёт «Философский словарь» и дополняет следующими признаками: «Эти процессы могут иметь место как в уже сложившейся системе (в этом случае они ведут к повышению уровня её целостности и организованности), так и при возникновении новой системы из ранее несвязанных элементов» [5].

Методической основой интегрированного подхода является установление внутрисубъектных и межпредметных связей в усвоении основ наук и понимании закономерностей всего существующего в мире. А это возможно при условии многократного возвращения к понятиям на разных уроках, их углубления и обогащения, вычленения доступных данному возрасту существенных признаков, понятий. Следовательно, за основу интеграции может быть взят любой урок с его установившейся структурой и логикой проведения, в содержательную сторону которого будет включена та группа понятий, которая относится к данному учебному предмету, но на интегрированный урок привлекаются знания, результаты анализа понятия с точки зрения других наук, других учебных предметов.

Казахстанским ученым А.А.Бейсенбаевой обоснован комплекс признаков и функций межпредметных связей:

- основными признаками межпредметных связей как важнейшего средства формирования познавательного интереса у школьников являются интегративность, избирательность, изменчивость;

- межпредметные связи - это относительно устойчивый педагогический феномен организации и взаимодействия элементов, в результате которых проявляются новые качества, рождается некое новое целое, в частности, такое личностное качество, как познавательный интерес;

- в составе целого межпредметные связи выполняют множество функций, такие, как: образовательные, развивающие, воспитывающие, конструктивные [6].

Проблеме интеграции обучения и воспитания в начальной школе важна и

современна как для теории, так и для практики. Её актуальность продиктована новыми социальными запросами, предъявляемыми к школе, и обусловлена изменениями в сфере науки и производства.

Интегрированный урок – особый тип урока, объединяющего в себе обучение одновременно по нескольким дисциплинам при изучении одного понятия, темы или явления. Эффективность интеграции зависит от нескольких факторов: удачного сочетания учебных предметов, изучаемых тем, тщательной подготовки учителя и настроения школьников на работу; отбора, сочетания методов, приемов с учетом возрастных возможностей детей.

Интегрированные уроки - это творчество учителя, где реализуются большие педагогические возможности. На таких уроках ученики получают многогранные знания про объект изучения, у них формируется умение переносить знания с одной области знаний в другую. Суть таких уроков состоит в объединении усилий учителей разных предметов для его подготовки и проведении, а также в интеграции знаний про определенный объект изучения.

Ведущими методами обучения становятся совместные обсуждения, размышления, поиски, открытия. Ученик начальных классов получает право на инициативность, самостоятельность, индивидуальный поиск. Учителю интеграция даёт возможность для самореализации, самовыражения и творчества. Этому способствует специфика методики подготовки и проведения интегрированного урока.

Признаки интегрированного урока в начальных классах:

1) специально организованный урок, т. е., если он специально не организован, то его вообще может не быть или он распадается на отдельные уроки, не объединённые общей целью;

2) цель специфическая (объединённая); она может быть поставлена, например, для

а) более глубокого проникновения в суть изучаемой темы;

б) повышения интереса учащихся к предметам, которые преподаются в начальных классах;

в) целостного, синтезированного восприятия изучаемых по данной теме вопросов;

г) экономии учебного времени и т. п.;

3) широкое использование знаний из разных дисциплин, например, природоведения, самопознания, родного языка, изобразительного искусства, ручного труда, математики, физического воспитания, т.е. углублённое осуществление межпредметных связей.

При планировании и организации таких уроков учителю важно учитывать следующие условия:

1. В интегрированном уроке объединяются блоки знаний двух-трех различных предметов, поэтому чрезвычайно важно правильно определить главную цель интегрированного урока. Если общая цель определена, то из содержания предметов берутся только те сведения, которые необходимы для ее реализации.

2. Интеграция способствует снятию напряжения, перегрузки, утомленности учащихся начальных классов, а это очень важный фактор, за счет переключения их на разнообразные виды деятельности, в особенности игровой, в ходе урока. При планировании требуется тщательное определение оптимальной нагрузки различными видами деятельности учащихся на уроке.

3. При проведении интегрированного урока учителями (ведущими разные предметы) требуется тщательная координация действий.

Введение интегрированной системы может с большей степени, чем традиционное предметное обучение, способствовать развитию широко эрудированного человека, обладающего целостным мировоззрением, способностью самостоятельно систематизировать имеющиеся у него знания и нетрадиционно подходить к решению различных проблем.

Интегрированные уроки расширяют рамки обычного урока, а значит, увеличивается возможность развития творческих способностей каждого ученика. Интеграция позволяет научить учащихся добывать знания самостоятельно, повышать интеллектуальный уровень, развивать интерес к

учению, расширить их кругозор, развить потенциальные возможности младших школьников. При проведении интегрированных уроков успешнее решается такая проблема, как индивидуальный дифференцированный подход в обучении детей с разными способностями. Интегрированные уроки нравятся детям, вызывают у них интерес к познанию, дают им много нового, полезного, в них содержится большой эмоциональный заряд. Эти уроки помогают формированию орфографической зоркости, развитию речи и обогащению словарного запаса ребят, развивают эстетический вкус, умение понимать и ценить произведения искусства, красоту и богатство родной природы, творческий потенциал.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кошмина И.В. Межпредметные связи в начальной школе. – М.:Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. -144 с.
2. Мухамбетжанова А. Теоретико-методологические основы формирования научной картины мира у учащихся средствами интеграции начального образования: Автореф. док. дисс., Алматы, 2001, 45 с.
3. Интеграция задач нравственно-духовного развития детей в образовательную среду: Сборник методических разработок интегрированных уроков/ Под общей редакцией Чесноковой Н.П. – Караганда: РИО ИПК и ПГСРО. – 2009.
4. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. М.: Наука, 1975. 595 с.
5. Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1983. 710 с.
6. Бейсенбаева А.А. Значение межпредметных связей в учебной работе школы: Автореф. канд. дисс., Алма – ата, 1970, 164 с.

ОСОБЛИВОСТІ ОЗДОРОВЧОГО БІГУ КУРСАНТА У ЗИМОВИЙ ПЕРІОД

Лопатін В. В.,

викладач

зі спеціальної фізичної підготовки
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

Чумак А. С.,

курсантка 2-го курсу 20-23 взводу
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

У наш час оздоровчий біг для курсантка – це складова здорового способу життя. Біг здатний приносити задоволення! Він робить курсанта здоровішими, активнішими і навіть щасливішими. Користі бігу на вулиці взимку набагато більше, ніж тренування влітку. За допомогою занять спортом також можна зміцнити силу волі і витривалість, і біг взимку - один з відмінних способів це зробити. Як відомо, в холодну погоду обсяг газу в повітрі істотно зменшується, в результаті в легені потрапляє більша кількість молекул кисню, ніж при диханні в умовах більш високих температур. Зокрема, ми займаємося фізичною активністю при температурі повітря не нижче $-10\text{ }^{\circ}\text{C}$ і за відсутності сильного вітру.

Обов'язково перед бігом ми робимо розминку, для того щоб під час бігу не розтягнути м'язи і сухожилля та трохи розігріти свій організм. Приділяємо їй 15 хвилин, щоб по-справжньому розслабити м'язи та суглоби, а температуру тіла підняти до легкого поту. Розминка не тільки допомагає підготувати до бігу м'язи і суглоби, вона також позитивно впливає і на нервову систему. Також, корисна розминка і для серцево-судинної системи. Кілька простих вправ нам дозволяють зменшити млявість і в'язкість м'язів і допомагає тренуватися з більшою користю для здоров'я. У розминку включаються різні вправи. Це різноманітні махові рухи рук і ніг, нахили, випади, пів присідання, обертання

головою і корпусом. Таким нескладним комплексом вправ нам не тільки прогріває м'язи і збільшує їх еластичність, але і допомагаємо швидше відкритися другому диханню в процесі бігу. Якщо ми бігаємо на довгі відстані, це полегшує нам пробіжку, допомагає не збитися з ритму.

Важливий також є той факт, що в холодну погоду бігати потрібно не проти вітру, а за вітром. Це допомагає нам економити енергію, зберігати тепло і менше втомлюватись. Фізична активність в холодну пору року надає дуже благотворний вплив на організм. Ми адаптуємо організм курсанта для того, щоб було легко переносити мінусові температури. Звичка перебувати тривалий час на холоді зміцнює їх імунну систему, гартує організм і відповідно знижує ймовірність підчепити COVID-19, бо в наш час це дуже важливо. Також, кров активно насичується киснем, а це знижує ризик закупорювання судин і поліпшується робота серця — «полум'яний мотор» в рази швидше перекачує кров. Завдяки оздоровчому бігу курсанти, краще виконують поставлені перед нами завдання. Пробіжка взимку позитивно позначається на емоційному самопочутті і знижують ймовірність появи депресивного стану. Регулярні пробіжки позитивно впливають на організм курсанта:

- підвищують імунітет та покращують роботу легенів;
- зміцнюють загартування;
- тонізують дію на серцево-судинну систему;
- підвищують енергійність та бадьорість
- активізують роботу мозку
- покращують кровообіг.

Отже, особливість оздоровчого бігу курсанта у зимовий період виробляє корисні звички, сулу волі, гнучкість в підході до тренувань, нові горизонти виходу із зони комфорту — все це формує сильну особистість і стане в нагоді не тільки для бігу, а й подальшої їх праці в правоохоронних органах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кузьомко Л. М. Навчальний посібник для студентів спеціальності 7.010201 „Фізичне виховання” педагогічних університетів.
2. Карпман В.Л. Спортивна медицина: Підручник для інститутів фізичної культури/В.Л. Карпман. - 1980 рік.

**ВІДПОВІДНІСТЬ СХИЛЬНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ 3-ГО КУРСУ
СПЕЦІАЛЬНОСТІ «МЕДИЦИНА» ДО МАЙБУТНЬОЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Міхєєв Андрій Олександрович,

к.біол.н., доцент

Буковинський державний медичний університет,

м. Чернівці, Україна

Дейнека Святослав Євгенович,

д.мед.н., професор

Буковинський державний медичний університет

м. Чернівці, Україна

Анотація. Проведене опитування студентів, які навчаються на 3-му курсі за спеціальністю «медicina», з метою їх самооцінки схильностей до обраної майбутньої професії показало, що переважна більшість орієнтована на роботу з людьми – психотип «людина-людина». Обрана ними майбутня професія цілком відповідає їх схильностям до роботи з людьми, бажанні надавати необхідну допомогу, у т.ч. і медичну. Друга по кількості частина опитаних студентів має психотип «людина-природа», що також більшою мірою притаманна та цілком «підходить» до обраної майбутньої професії медика. Лише невелика частина опитаних (10%) має психотипи, які не прямо пов'язані із обраною професією – «людина-художній образ», «людина-техніка» та «людина-знакова система». Проте, на нашу думку, і вони цілком можуть у майбутньому реалізувати себе саме в медицині.

Ключові слова: самооцінка, схильності, студенти-медики, заклади вищої медичної освіти, професійна ідентичність.

Вступ. На сьогоднішній день розвиток професійної ідентичності майбутнього фахівця вимагає врахування його особистісного розвитку, безпосередньо пов'язаного із професійним розвитком [1, с. 3]. У цьому сенсі

самооцінка – це оцінка розуміння самого себе, усвідомлення своїх якостей, індивідуальності, думок, слів та вчинків серед інших. Відповідно, самооцінка може впливати на ефективність діяльності людини. Адже опановування професійної мотивації студентів різних закладів вищої освіти, сприйняття мотивів, які схилили їх до обраного фаху набуває особливого сенсу та дозволяє правильно зорієнтуватися з подальшим вибором навчання та побудувати професійну кар'єру. Саме самооцінка є динамічним елементом свідомості особистості та приймає участь у саморегуляції її професійної діяльності. Коли молоді люди починають опановувати майбутню професію, тоді відбувається перебудова їх самосвідомості та, відповідно, і самооцінки [2, с. 166]. У становленні самооцінки беруть участь різні компоненти особистості: це і раніше сформоване ставлення до себе, певні погляди на життя, стосунки між людьми, бажання стати «кимось» у цьому житті, приклади для наслідування тощо.

Студенти, які навчаються на спеціальності «медицина» є однією зі складових майбутнього кадрового ресурсу охорони здоров'я України, а тому розуміння особливостей формування їх професійної ідентичності може дати можливість створення сприятливих умов для навчального процесу, мотивації на пізнавальну та професійну діяльність, а також формування необхідних компетентностей [3, с. 49]. Все це у подальшому призведе до появи висококваліфікованих фахівців медичного профілю та суттєво може зменшити їх відтік. Для покращення ефективності навчання та створення умов для гармонійного саморозвитку студентів медичних закладів вищої освіти важливою є кореляція їх самооцінки з навчальною успішністю. Самооцінка є надзвичайно складним процесом, який пов'язаний із самоусвідомленням здобути необхідні для професійної діяльності знання та уміння, з особистими якостями, усвідомленням того, яких компонентів чи елементів не вистачає, і до чого в кінцевому результаті це привести, слід враховувати її вплив на різні сфери діяльності людини, особливо – навчання та опанування майбутньої професії [4, с. 1]. Адже для формування особистості з успішною реалізацією у

подальшій професійній діяльності необхідне створення цілого комплексу показників, їх оцінка, а за необхідно і певна корекція, що може стати передумовою успішного професійного функціонування та розвитку.

Період ранньої юності відповідає становленню багатьох рис характеру та світогляду людини і характеризуються освоєнням важливих сфер життя й активною участю в них. Однією з таких важливих сферою в період особистісного становлення є вибір майбутньої професії та відповідного закладу освіти для навчання [5, с. 212]. Входження людини в певний професійний світ тісно поєднане із професійним становленням особистості. Під професійним становленням розуміється індивідуальний, особистісний процес, основним елементом якого є свідомий вибір майбутньої професії [6, с. 1175]. Життєвий шлях професіонала (від вибору або зміни професії до задоволення від самореалізації та самовдосконалення) може бути різним за тривалістю в кожній людини індивідуально, проте неодмінно проходить через певні фази становлення.

Майбутньому фахівцю щоб зорієнтуватися в сучасному різноманітті спеціальностей необхідно знати про свої потенційні схильності, часто підсвідомі. Це вкрай важливо для майбутньої самореалізації, оскільки діяльність чи робота, що не приносять жодного задоволення, будуть лише шкодити, пригнічувати та гальмувати саморозвиток та самовдосконалення. І це стосується не лише учнів старших класів чи абітурієнтів, які намагаються знайти свій шлях та майбутню професію, це стосується і тих, хто певним чином обрав свій шлях, тобто – студентів [7, с. 59].

Часто професійне становлення майбутніх медичних фахівців ускладняється суперечливими майбутніми соціальними умовами – низька оплата праці, відсутність житла, труднощі у пошуках роботи тощо. Тому зрозуміло, що актуальним питанням для закладів вищої освіти є не лише сформувати необхідні фахові компетенції студентів, але й навчити їх осмислювати і оцінювати результати свого особистісно-професійного становлення. Ці процеси потребують роботи професійної самооцінки, завдяки

якій майбутні фахівці спроможні визначити рівень і продуктивність власного фахового розвитку, будувати та коригувати самоосвітню діяльність. Щоб це реалізувати у вищій медичній школі важливо створити методологічного підґрунтя для практичного впровадження системи формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців, у тому числі їх професійної самооцінки [8, с. 34]. Це особистісне новоутворення постає чинником успішної професійної адаптації фахівця-початківця, а надалі сприяє набуттю професіоналізму, самореалізації та постійному самовдосконаленню.

Відповідно, якщо вибір професії був правильний, то це приносить моральне задоволення її здобувачу та високу самооцінку себе в цій майбутній професії. Водночас це також висока продуктивність у обраній сфері діяльності та висока якість продукції, що є результатом цієї діяльності. Вибір майбутньої професії, зокрема професії лікаря, це збіг інтересів особистості, оточення, суспільства, що дає можливість поєднати особисті і загальні інтереси [9, с. 10].

Можливості визначення схильностей майбутніх фахівців, зокрема професійних, є важливим і досить цікавим інструментом підтвердження, а іноді і спростування, правильності цього вибору. Для цього існує безліч різних способів, але одним із таких досить зручних інструментів може бути диференційно-діагностичний опитувальник за Є.А. Климовим [10, с. 90]. Його призначення – допомогти визначити свої певні схильності до різного роду професійної діяльності шляхом обчислення особистісного психотипу. Останній зумовлений здатністю кожної людини певним чином мати схильності до окремих видів діяльності, які пов'язані з її способом життя, мисленням, навичками, а також підсвідомими намаганням діяти. Використовуючи таку чи іншу методику самооцінювання можна визначати свій особистісний тип та краще зрозуміти свої схильності до певного роду професійної діяльності.

Метою нашого дослідження було визначення схильностей до обраної майбутньої професії серед студентів 3-го курсу, що навчаються за спеціальністю «медицина».

Матеріали і методи дослідження. Для дослідження було використано

анкетування із використанням диференційно-діагностичного опитувальника Клімова Є.А., який ми адаптували під Google Forms, що суттєво спростило саму процедуру отримання даних. Всього у опитуванні прийняло участь 89 студентів 3-го курсу спеціальності «медицина», з яких юнаки склали 35%, а дівчата 65%. Середній вік опитаних склав 18,5 років. При опитуванні респонденти не були обмежені в часі, дотримувалися анонімності та добровільності. Отримані результати анкетування було опрацьовано статистично та використано для визначення відповідних психотипів.

Одержані результати та їх обговорення. Як показали отримані нами дані опитування, для більшість студентів спеціальності «медицина» на 3-му році навчання притаманна орієнтація на ту майбутню професію, яку вони й обрали свідомо перед вступом. На це вказують результати більше 75% опитаних, відповіді на опитувальнику яких орієнтовані на роботу саме з людьми – психотип «людини-людина». У фахівців з даним психотипом провідним «об'єктом» праці є саме люди, відповідно й обирають вони професії, що пов'язані безпосередньо з «людськими» складовими – лікарі, вчителі, менеджери, психологи тощо. Адже саме фахівці цих галузей у майбутньому бачать себе у роботі з іншими людьми, у наданні медичної допомоги різного рівня, і вони здатні оволодіти професією медика в цілому. Цьому сприятиме і їх комунікативність, і здатність до співапаці, і професійні, фахові знання та навички, набуті у процесі навчання.

Наступна за чисельністю група студентів (15% від опитаних), які навчаються на 3-му курсі характеризувалася психотипом «людина-природа». Переважним у виборі для цих респондентів будуть притаманні такі професії, як ветеринар, зоотехнік, агроном, лаборант хіміко-бактеріологічного аналізу тощо. Але це також і професії, що безпосередньо пов'язані з медициною або науковими дослідженнями у цій галузі, наприклад лабораторна діагностика, клінічна біохімія, біологія тощо. Адже для таких студентів найчастіше підсвідомо притаманна орієнтація на роботу з об'єктами живої природи, але таке спрямування, на нашу думку, принципово не заважатиме оволодіти

майбутньої професією медика, проте певною мірою буде спрямоване на неменш «людяні» сторони майбутньої професії (наприклад – лікар-лаборант).

Третя група опитаних нами студентів 3-го курсу спеціальності «медицина» виявила належність до психотипу «людина-художній образ», а це 4% респондентів. Такий психотип підсвідомо буде скеровувати свого «носія» у першу чергу на художні здібності, з відповідними професіями художника, дизайнера, скульптора чи музиканта. У майбутньому такі фахівці більшою мірою будуть мати певний «художній» погляд щодо своєї майбутньої професії чи роботи, оскільки для них притаманні добре розвинуті художні здібності, зорове сприйняття, спостережливість та творча уява. Частина таких опитаних студентів дійсно приймає участь у художній самодіяльності, співає, танцює, поєднуючи це все з навчання у медичному «виші» без шкоди для останнього. І частина з них себе власне і бачить у майбутньому фахівцями естетичної медицини (пластична хірургія, косметологія та інше).

Також, серед опитаних нами студентів практично однакова кількість має психотипи «людина-техніка» та «людина-знакова система» (по 3% опитаних відповідно). Для осіб із психотипом «людина-техніка» часто притаманний суто «технічний» або «технологічний» варіант майбутньої професії, адже вони добре можуть розбиратися в певних «механічних» тонкощах медичного фаху: це може бути лікар-лаборант, рентгенолог, спеціаліст з медичного обладнання тощо. Фахівці із проявленим психотипом «людина-знакова система» мають переважно схильності до обчислень, охоче займаються програмуванням, з гарною пам'яттю та логічним мисленням і цілком можуть займатися медичною статистикою.

В цілому, практично для всіх виявлених нами психотипів серед опитаних студентів 3-го курсу, що навчаються на спеціальності «медицина» виявлено підсвідомі здібності для оволодіння майбутньою професією лікаря. Звичайно ж виявлені інші підсвідомі здібності часом не зовсім відповідають обраному майбутньому фаху, проте їх поєднання із набутими знаннями, практичними навичками та вміннями, на нашу думку, лише посилять фахові компетенції

майбутніх лікарів. Адже лікар має бути особистістю всебічно обдарованою, багатогранною, талановитою та освіченою.

Висновки. Таким чином, проведене нами опитування студентів, які навчаються на 3-му курсі за спеціальністю «медицина» з метою їх самооцінки схильностей до обраної майбутньої професії показало, що переважна більшість орієнтована на роботу з людьми і має психотип «людина-людина». Обрана ними майбутня професія цілком відповідає їх схильності до роботи з людьми, бажанні надавати необхідну допомогу, у т.ч. і медичну. Друга по кількості частина опитаних студентів має психотип «людина-природа», що також більшою мірою притаманна та цілком «підходить» до обраної майбутньої професії медика. Лише невелика частина опитаних (10%) має психотипи, які не прямо пов'язані із обраною професією – «людина-художній образ», «людина-техніка» та «людина-знакова система». Проте, на нашу думку, і вони цілком можуть у майбутньому реалізувати себе в медицині.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Матвієнко, В. О. (2020). Психологічні особливості професійної ідентичності студентів закладів вищої освіти. Кваліфікаційна робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра; спец.: 053 - психологія. Суми, СумДУ. 59. (<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/79733>)

2. Шевченко, О. М., & Владимірова, В. І. (2020). Професійно важливі якості студентів-медиків із різною самооцінкою. Психологія і особистість, (2), 166-176.

3. Юр'єва, Л. М., Огоренко, В. В., Гненна, О. М., & Кокашинський, В. О. (2020). Вплив рівня самооцінки студентів-медиків на впевненість у виборі майбутньої спеціалізації. *Modern Technology and Innovative Technologies*, (Part 5), 49-53.

4. Reimer, D., Russell, R., Khallouq, B. B., Kauffman, C., Hernandez, C., Cendán, J., & Castiglioni, A. (2019). Pre-clerkship medical students' perceptions of medical professionalism. *BMC medical education*, 19(1), 1-9.

5. Тертична, Н. А. (2021). Характеристики та становлення професійно значущих якостей у студентів-медиків. *Science and society, patterns and trends of development*, 16, 212.

6. North, C. L., Henriksen, B., Beckett, R. D., Etheridge, K., & Smith, W. T. (2018). Impact of training and student self-identification on frequency, constructiveness, and professionalism of pharmacy student evaluations of teaching. *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 10(9), 1175-1183.

7. Куценко, О. М., & Карлова, Т. Є. (2021). Медичний заклад вищої освіти як інститут формування професійних якостей майбутніх магістрів медицини. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 101(2 (Ч. 2)), 59-68.

8. Andrievsky, I. (2019). Особистісна відповідальність як рушійна сила розвитку психологічної готовності майбутніх фахівців медичної сфери до професійної діяльності. *Psychological journal*, 5(11), 34-48.

9. Антонюк, М. М., & Хмеляр, І. М. Орієнтація базових знань, умінь і навичок на професійне становлення студентів-медиків. *Трансформаційні процеси в освіті та медицині: вітчизняний та зарубіжний контекст*, 10.

10. Щербакова, І. М. (2012). Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посіб. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 90-93.

**СПОСОБИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Новосельська Надія Тадеївна,

к.п.н, доцент

Кохан Марія Степанівна,

магістрант

Львівський національний університет

імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Анотація: У статті здійснено аналіз праць українських та зарубіжних науковців із досліджуваної проблеми. Обґрунтовано, що актуальним завданням сучасної освіти є розвиток пізнавальних інтересів учнів початкової школи, що є потужним засобом успішного навчання та виховання, необхідною умовою досягнення позитивних результатів. Проаналізовано умови розвитку та способи активізації пізнавальних інтересів дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: пізнавальні інтереси, пізнавальна активність, пізнавальна діяльність, навчальна активність.

Серед важливих проблем, які стоять перед сьогоденішньою системою освіти, особливої актуальності набувають завдання розвитку пізнавальних інтересів та пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку. Існує ціла низка досліджень, присвячених вивченню суті пізнавального інтересу. Як педагогічну категорію, поняття «пізнавальний інтерес» розглядали Н. Бібик, Ю.Бабанський, Я.Коменський, І.Підласий, О.Савченко, В.Сухомлинський, К.Ушинський. З позицій психології ця проблема висвітлена в працях науковців: Л.Виготського, А.Леонтьєва, С.Рубінштейна, Г.Щукіної.

Педагоги Н.Бібик та О.Скрипченко аналізують особливості формування пізнавальних інтересів та пізнавальної активності на різних етапах розвитку особистості, доводять, що інтерес до діяльності впливає не тільки на характер

діяльності, але й на особистість. Дослідники А.Архипов та В.Бондаревський аргументують, що пізнавальний інтерес є ефективним джерелом самостійного здобуття знань, мобілізує увагу, що призводить до підвищення якості засвоєння знань, їх розширення і поглиблення. О.Матюшкін досліджує взаємозв'язок проблемного навчання з розвитком пізнавальної мотивації учнів. Науковці М.Данилов, В.Паламарчук, О.Савченко обґрунтовують особливості організації самостійної роботи в процесі навчально-пізнавальної діяльності.

На думку К.Ушинського, інтерес школяра до навчання прокидається лише тоді, коли є натхнення, яке виникає в результаті відчуття успіху у процесі оволодіння знаннями. Дитина, яка не отримує радості від вкладених зусиль до навчання, не відчуває гордості від того, що труднощі подолані, втрачає бажання та інтерес вчитися. Тому першочерговим завданням вчителя педагог вважає необхідність дати дітям можливість досягти успіху у навчанні, відчути радість від своєї праці, пробудити в їхніх серцях почуття гордості за свої досягнення та самого себе [3].

Психолог С.Рубінштейн зазначає: «у процесі навчання формуються розумові інтереси – нові мотиви діяльності. І на цій основі – нового способу життя, нових форм діяльності, під час якої дитина опановує історичним змістом культури –людськими формами поведінки, наукою, мистецтвами, розвиваються та перебудовуються всі сторони психіки дитини – її пам'ять, увага, її мислення» [2, с.197].

Пізнавальний інтерес у навчальній діяльності виступає як результат взаємодії об'єктивної і суб'єктивної сторін інтересу. Він виражає прагнення учнів до знань і самостійної творчої роботи, тому вважається педагогами одним із найбільш значущих і надійних факторів, які інтенсифікують пізнавальну діяльність школярів.

Як форма вияву матеріальних і духовних потреб людини інтерес відіграє істотну роль у будь-якій її діяльності. Пізнавальні потреби, що виявляються в інтересі, спонукають особистість активно відшукувати способи і засоби їх задоволення, стимулюють пізнавальну активність у здобуванні знань, сприяють

поглибленню світогляду та викликають бажання вчитися.

В активізації пізнавальної діяльності учнів значну роль відіграє вміння вчителя спонукати учнів до осмислення логіки та послідовності у викладі навчального матеріалу, до виділення у ньому головних та найбільш суттєвих положень. Внутрішня навчальна мотивація є важливим новоутворенням, оскільки допомагає дитині швидко засвоювати нові знання, легко вчитися, отримувати задоволення від навчального процесу.

Щоб активізувати когнітивну діяльність молодших школярів, необхідно сформуванати позитивні мотиви до навчання, пробудити мислення, розвинути бажання вирішувати пізнавальні завдання. Саме тому основним завданням вчителя є робота, спрямована на формування в учнів початкової школи внутрішньої мотивації до навчання, а отже, і пізнавальної активності у процесі навчальної діяльності.

Сталі пізнавальні інтереси забезпечують активну діяльність школярів, оскільки, в процесі навчання пізнавальний інтерес вступає у конфлікт з тим запасом знань, яким володіє учень. Це і викликає в індивіда внутрішню потребу задовільнити інтерес шляхом пізнавальної діяльності. Створити умови, які сприяли б формуванню у школярів пізнавальних інтересів, підвищенню якості навчання та всебічному розвитку особистості – головне завдання педагога.

Умовами розвитку пізнавальних інтересів є: розуміння дитиною сенсу та значення матеріалу; новизна і практична спрямованість навчального матеріалу; емоційна насиченість; використання активних методів навчання, проблемних питань, ситуацій та завдань; створення можливостей для учнів виявити розумову самостійність та ініціативність; глибоке знання та зацікавленість вчителем навчальною дисципліною; вміння зацікавити дітей; ведення занять на високому, однак посильному для учнів рівні; наявність різноманітних наочних матеріалів.

Для реалізації цих умов у навчальному процесі, доцільно застосовувати різноманітні способи активізації пізнавальних інтересів:

1. Включати школярів у дискусії та вирішення проблемних ситуацій.

2. Опиратись на інтереси учнів, одночасно формуючи мотиви навчання.
3. Стимулювати колективні форми роботи, взаємодію учнів у навчанні.
4. Продумувати диференційовані завдання, дидактичні ігри, кросворди, ребуси, загадки, які розвивають уяву, спостережливість, кмітливість, логіку.
5. Застосовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології.
6. Проводити нетрадиційні заняття у формі брейн-рингу, диспутів, КВК, казки, подорожі до іншої країни; запрошувати на уроки гостей тощо.
7. Залучати учнів до дослідницької діяльності, що дозволяє їм проявляти самостійність та ініціативність.
8. Впроваджувати технологію проблемно-діалогічного навчання, яка забезпечує включення *усіх* учнів в освітній процес.

Пізнавальний інтерес спонукає особистість активно шукати способи і засоби задоволення потреб, стимулює пізнавальну активність у здобутті знань, сприяє поглибленню світогляду, викликає прагнення вчитися.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>. (дата звернення: 27.01.22).
2. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Бібік Н. М. – Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн – Издательство: Питер, 2002 г., 720 стр. http://yanko.lib.ru/books/psycho/rubinshteyn=osnovu_obzhey_psc.pdf.
4. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання / К. Д. Ушинський. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 576 с.

ІННОВАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Павловська Людмила Володимирівна,
вчитель I категорії
Борівська гімназія Шевченківської селищної ради
с. Борівське, Куп'янський район
Харківська обл., Україна

Анотація: В роботі аналітично досліджено стан освітніх послуг в українському суспільстві та застосування основних принципів інклюзії. Підтверджено необхідність інновацій в освітньому просторі, зокрема перспективи розвитку інклюзивної освіти. Запропоновано сучасну модель «формули нової школи» та модель «трикутник партнерства», застосування яких у освітньому процесі забезпечить підвищення рівня освіти взагалі та зокрема інклюзивної.

Ключові слова: освіта, освітні послуги, інклюзія, інклюзивна освіта, перспективи, пріоритети, інновації.

Забезпечення кожного рівними можливостями досягнення прогресу у навчанні продовжує залишатися проблемою у всьому світі.

Інклюзивна освіта – зобов'язання, деклароване 4-ою метою сталого розвитку, це діяльність з розширення різноманітності та розвитку почуття причетності, яка заснована на переконанні в тому, що кожна людина цінна, і вона має потенціал розвитку.

В умовах сьогодення освітнім системам необхідно реагувати на потреби всіх учнів і розглядати їхню різноманітність не як проблему, а як цінний ресурс. Надання інклюзивної освіти високої якості пов'язане із соціальною згуртованістю.

Інвалідність як соціальне явище властиве кожній державі. На сьогодні рівень інвалідизації жителів планети понад 15%. В Україні понад 6% від

загальної чисельності населення мають статус інваліда. На жаль, кількість інвалідів у нашій країні щороку зростає. За твердженням медиків, значну частку у структурі осіб з інвалідністю становлять діти – понад 2% від усього дитячого населення. Серед причин інвалідності у дітей вроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення складають 30%, хвороби центральної нервової системи – 17,9%, розлади психіки та поведінки – 13,9% [1, с. 5]. Діаграму вікової структури дітей-інвалідів приведено на рис. 1.

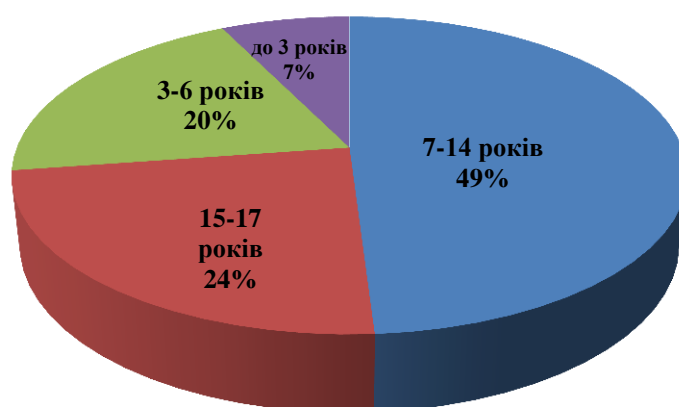


Рис. 1. Діаграма вікової структури дітей-інвалідів

Таким чином, на підставі аналітичних досліджень встановлено, що інклюзивна освіта є актуальним та своєчасним завданням навчальних закладів різного рівня та держави в цілому.

Розробка інноваційних підходів, у навчанні дітей з особливими освітніми потребами, з метою підвищення якості розвитку інклюзивної освіти. На сьогоднішній день одним з основних пріоритетів розвитку сучасної освіти є забезпечення рівних прав на освіту для всіх дітей, у тому числі для дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю, дітей з інших соціально вразливих груп. Визначення нових пріоритетів, інновацій і перспектив розвитку нової школи висуває нові вимоги до змісту навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку, до розробки інноваційних технологій педагогічної підтримки та коректності. На сьогоднішній день держава взялася за вирішення проблем людей з інвалідністю комплексно. Україна взяла курс на усунення перешкод для комфортного життя людей із інвалідністю. У 2017 році Міністерство освіти і науки розробило проект «Національної стратегії розвитку

інклюзивної освіти на 2020-2030 роки» та план заходів щодо її реалізації. Саме завдяки цьому проекту у школах та садках почали з'являтися інклюзивні класи та групи, а ще інклюзивно-ресурсні центри. Загалом стратегія має створити умови для навчання кожної особи, яка має особливості розвитку [2].

Інклюзія – це процес реального включення людей з обмеженими можливостями до активного суспільного життя, який однаково необхідний для всіх членів суспільства. Основні принципи інклюзії приведено на рис. 2.

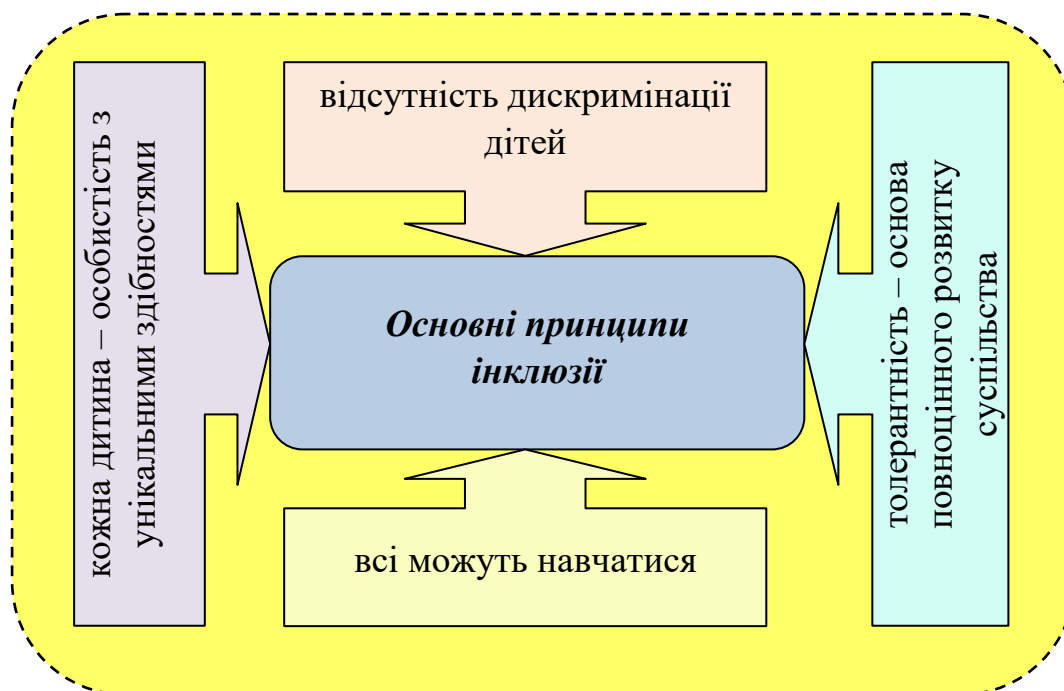


Рис. 2. Основні принципи інклюзії

Інклюзивна освіта – це такий процес навчання та виховання, при якому всі діти, незалежно від їх фізичних, психічних, інтелектуальних та інших особливостей, включені до загальної системи освіти та навчаються за місцем проживання разом зі своїми однолітками без інвалідності в одних і тих же закладах освіти, які враховують їх особливі освітні потреби та надають необхідну спеціальну підтримку.

Центральне місце в системі освіти належить середній школі. На відміну від університету, в школі ще можна вирівняти дисбаланс у розвитку дітей. Світогляд закладається саме в сім'ї та школі. У школі формується особистість, її громадянська позиція та моральні якості. Тут вирішується, чи людина захоче і чи зможе навчатися впродовж життя.

Порівняльна характеристика освітніх послуг в українському суспільстві приведено на рис. 3.

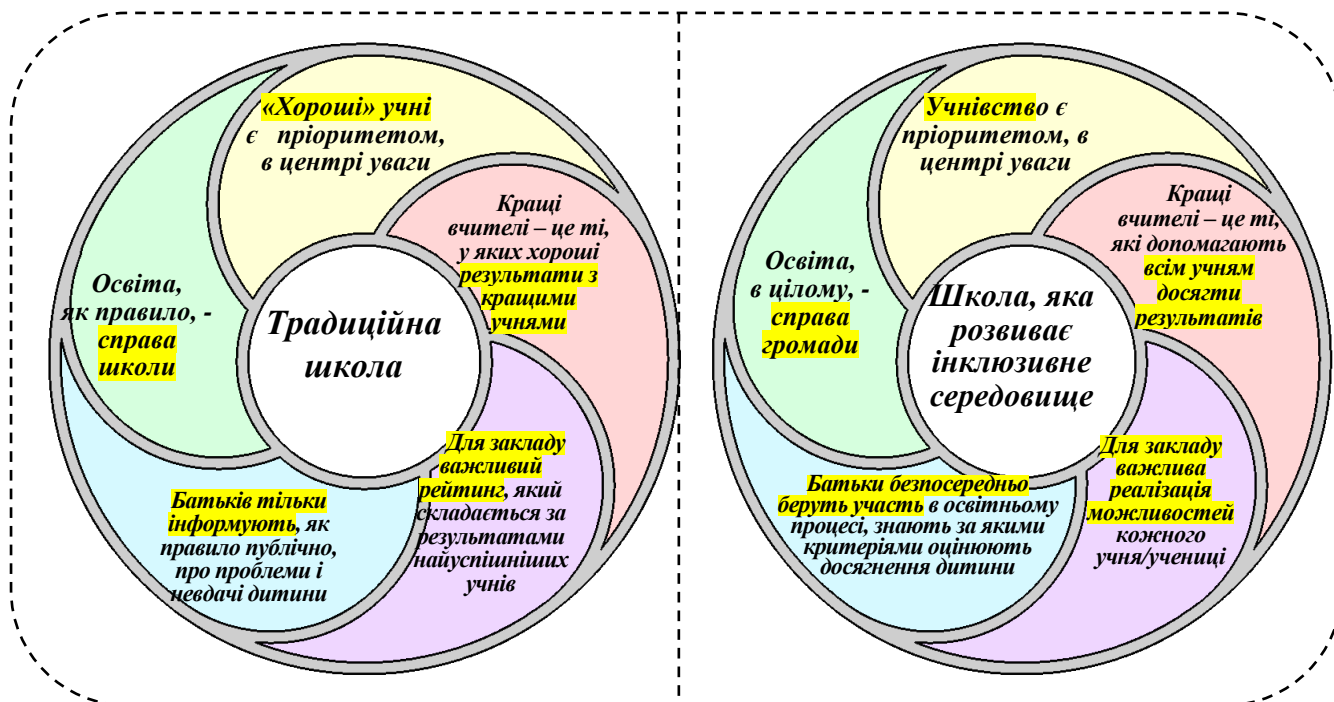


Рис. 3. Освітні послуги в українському суспільстві

Крім освіти держава взялася за створення комфортних умов життя спеціальних людей. На державному рівні затверджено «Національну стратегію створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» [3].

Передбачається декілька основних напрямів формування безбар'єрності:

- фізична;
- інформаційна;
- цифрова;
- громадська та цивільна;
- освітня та економічна.

У навчальних закладах, де навчаються діти з особливими освітніми потребами, сформовано команди психолого-педагогічного супроводу таких дітей, розроблено індивідуальні програми розвитку учнів, забезпечується корекційна спрямованість освітнього процесу.

Формула нової школи, ідеєю якої є наскрізне застосування інформаційно-

комунікаційних технологій в освітньому процесі та управлінні закладами освіти і системою освіти має стати інструментом забезпечення успіху нової української школи. Модель «Формула нової школи» приведена на рис. 4.

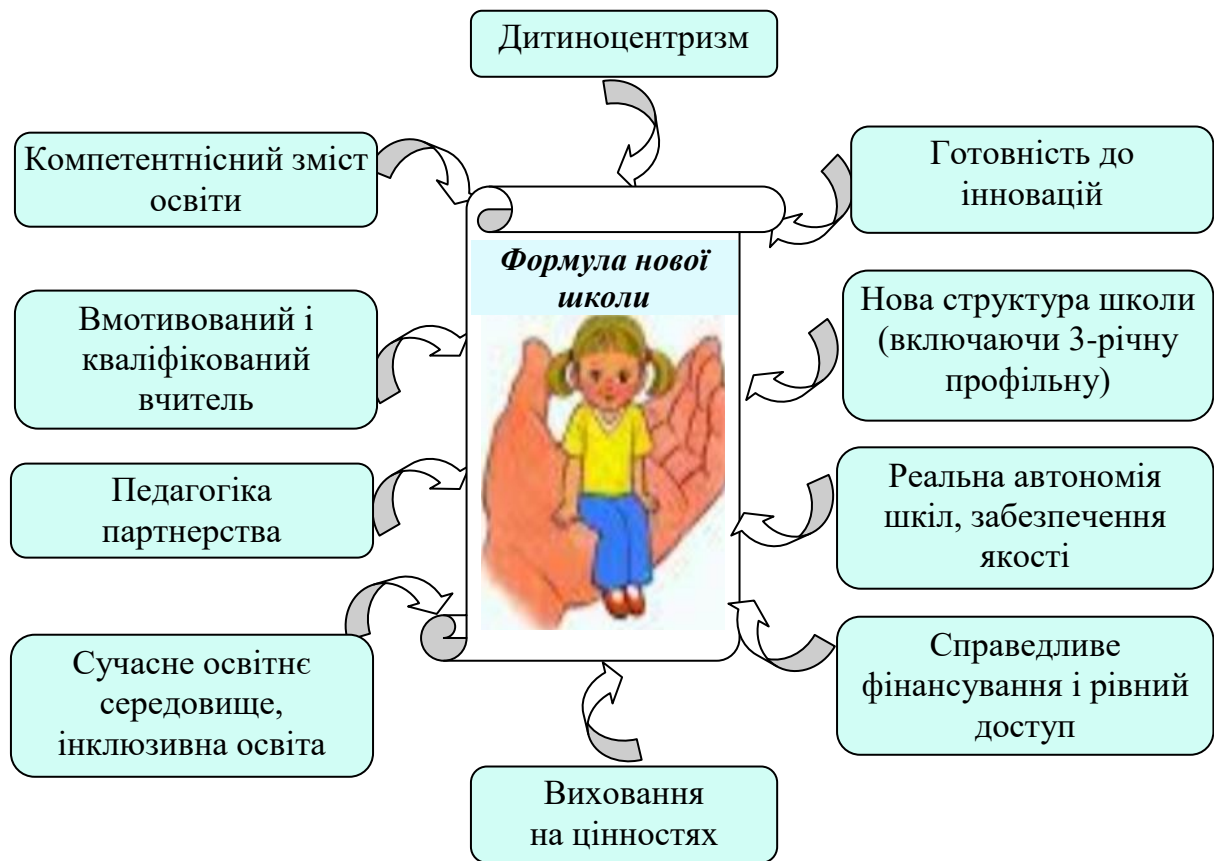


Рис. 4. Модель «Формула нової школи»

Сучасний світ складний. Дитині недостатньо дати лише знання. Ще важливо навчити користуватися ними. Знання та вміння, взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами учня, формують його життєві компетентності, потрібні для успішної самореалізації у житті, навчанні та праці [4].

Ключові компетентності – ті, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування і які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя.

Усі компетентності є однаково важливими. Вони розвиваються на різних уроках впродовж всього періоду навчання. Спільними для всіх компетентностей є вміння читати і розуміти прочитане, висловлювати думку усно і письмово, критичне мислення, здатність логічно обґрунтовувати

позицію, виявляти ініціативу, творити, уміння вирішувати проблеми, оцінювати ризики та приймати рішення, уміння конструктивно керувати емоціями, застосовувати емоційний інтелект, здатність співпрацювати в команді. Через новий підхід до навчання та очікуваних результатів (оволодіння компетентностями замість засвоєння певного обсягу навчального матеріалу) ймовірно буде скорегована або створена нова система оцінювання результатів навчання [5].

На сьогоднішній день в інклюзивній освіті, крім вчителя, ключову роль відіграють і батьки. З метою підвищення рівня інклюзивної освіти та досягнення найвищих результатів необхідно здійснювати комплекс заходу, а саме:

- участь батьків в управлінні школами, необхідність надання зворотного зв'язку за навчальними програмами;
- організація інформаційних кампаній для батьків та батьківських комітетів,
- встановлення партнерства між батьками з дітьми з особливими потребами, викладачами, допоміжним персоналом, соціальними та іншими працівниками школи;

Батьки не можуть впливати на зміст освіти, але можуть суттєво сприяти підвищенню її якості.

У багатьох випадках батьки не мають доступу до інформації, їх дозволи не потрібні для прийняття рішень щодо надання допомоги учню. Навіть добре поінформовані батьки вважають за краще віддавати дітей у спеціальні школи, боячись, що звичайні школи не впораються.

На підставі проведених аналітичних досліджень та особистих спостережень встановлено, що для ефективного процесу інклюзивної освіти у новій школі необхідні основні складові, а саме учні, батьки та спільноти. Модель, так званого, «трикутника партнерства» приведена на рис. 5.

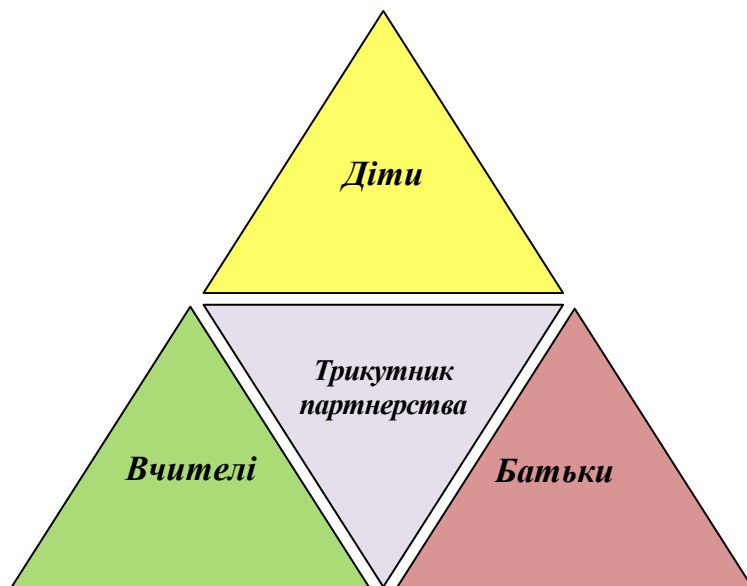


Рис. 5. Модель «Трикутник партнерства»

Таким чином, на підставі аналітичних досліджень та особистих спостережень, встановлено, що процес навчання потребує створення інклюзивного середовища, залучення всіх учасників освітнього процесу, а головне – формування інклюзивної культури у школі. Безумовно, умовою створення такого середовища є учні, яким потрібна підтримка, готовність інших учнів підтримувати дітей із особливими освітніми потребами, і навіть підготовлений персонал, батьки та інші активні учасники процесу застосування інклюзії освіти. А також, однією з важливих умов є наявність достатнього фінансування та доступної інформаційної, матеріально-технічної бази та інфраструктури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Г.О. Слабкий, В.В. Шафранський, О.О. Дудіна. Інвалідність дітей як проблема громадського здоров'я: профілактика та забезпечення ефективної реабілітації, Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2016. №3 (69).
2. Инклюзия и реалии.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/tema-dnya/inklyuziya-i-realii>
3. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року.– [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. МОН 27/10/2016 .– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

5. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Бібік Н.М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017., 206 с.

УДК 796.015.84

РАЗВИТИЕ ДВИГАТЕЛЬНО-КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ЮНЫХ ДЗЮДОИСТОВ

Пакулин Сергей Леонидович,
доктор экономических наук, академик УАННП,
профессор кафедры
городского кадастра, четвертый ДАН дзюдо
Государственный университет по землеустройству,
г. Москва, Россия

Перебейнос Владимир Борисович
PhD, член-корреспондент РАЕ,
Заслуженный деятель науки и техники, шестой
ДАН дзюдо, Спортивная школа Aad van Polanen,
г. Лейден, Нидерланды

Калмыкова Юлия Сергеевна
кандидат наук по физической культуре и спорту,
доцент кафедры
физической терапии
Харьковская государственная академия физической культуры,
г. Харьков, Украина

Феклистова Инесса Сергеевна,
к.э.н., доцент,
Высшая школа финансов и менеджмента РАНХиГС,
г. Москва, Россия

Пакулина Анна Сергеевна,
аспирант
Харьковский национальный университет
строительства и архитектуры
г. Харьков, Украина

Аннотация: Авторами обосновано, что использование в подготовке юных дзюдоистов целенаправленной двигательной-координационной тренировки окажет существенное влияние на динамику освоения и совершенствования специальных технических и технико-тактических навыков и умений и уровень их реализации в условиях соревновательной деятельности.

Ключевые слова: двигательно-координационные способности, дзюдо, специальная выносливость, технико-тактические действия, соревновательная деятельность.

Современное дзюдо характеризуется значительным объемом нагрузки, осуществляемой в сложных вариативных ситуациях, что предъявляет высокие требования к скорости двигательных реакций, к способности дзюдоиста мгновенно принимать оптимальные решения и выполнять эффективные технико-тактические действия с максимально возможной скоростью.

Фундаментом начальной подготовки юных дзюдоистов является физическая подготовка, главной задачей которой, наряду с локальным укреплением звеньев опорно-двигательного аппарата и развитием физических качеств, направлена на развитие координационных способностей [1, с. 324]. В этой связи, одной из важнейших проблем, требующих позитивного переосмысления и научного обоснования, является совершенствование технологии развития двигательно-координационных способностей юных дзюдоистов. Развитие координационных способностей оказывает влияние на динамику формирования и совершенствование технико-тактических действий, дзюдоисты быстрее осваивают сложные координационно-двигательные навыки, приобретают специальный двигательный опыт, что существенно повышает качество соревновательной деятельности [2, с. 345].

В теории и методике спорта вопросы развития основных физических качеств спортсменов разработаны достаточно хорошо. Рассмотрены педагогические принципы, методы и средства развития координационных способностей спортсменов. Однако всестороннее изучение проблемы показало, что в теории и практике спортивных единоборств не в полном объеме представлены научно обоснованные методики развития координационных способностей у юных дзюдоистов. Существующие противоречия в технологии основ начальной подготовки юных дзюдоистов ограничивают тренировочный процесс в инновационных средствах, позволяющих эффективно формировать и

совершенствовать необходимые двигательно-координационные способности. Разработка же таковых, с учетом возрастных особенностей и сенситивного их воспитания, должно способствовать повышению уровня технической и технико-тактической подготовленности юных дзюдоистов к соревновательной деятельности. Поэтому поиск путей и средств развития двигательно-координационных способностей дзюдоистов на начальном этапе подготовки является одним из актуальных вопросов подготовки спортивного резерва.

Объектом исследования являлся тренировочный процесс, направленный на развитие и совершенствование двигательно-координационных способностей юных дзюдоистов, предметом – методика развития двигательно-координационных способностей у юных спортсменов. Нами предполагалось, что использование в подготовке юных дзюдоистов целенаправленной двигательно-координационной тренировки окажет существенное влияние на динамику освоения и совершенствования специальных технических и технико-тактических навыков и умений и уровень их реализации в условиях соревновательной деятельности.

Основой технического мастерства в дзюдо является выносливость спортсменов-дзюдоистов. Исследования физиологических функций борцов, педагогические наблюдения в условиях учебно-тренировочного процесса и соревновательная практика подтверждают, что высокий уровень специальной функциональной работоспособности является основным фактором успешного выступления в соревнованиях [3, с. 56]. От выверенной стратегии построения подготовки дзюдоистов, затрагивающей многие аспекты теории и методики спортивной борьбы, существенно зависит рост уровня подготовленности и соревновательные результаты спортсменов. По нашему мнению, построение спортивной подготовки дзюдоистов должно опираться на современные эффективные методики, программы и технологии спортивной тренировки. Это тем более важно из-за того, что в настоящее время подготовка юных дзюдоистов содержит в себе существенные элементы неопределенности, осложненные наличием большого разнообразия методологических подходов к

построению подготовки борцов, основанных на применении различных концепций. Поэтому для эффективного построения подготовки юных дзюдоистов требуется серьезный анализ современных подходов к планированию и реализации тренировочного процесса.

Для эффективного построения учебно-тренировочного процесса юных дзюдоистов нами были проведены исследования по определению взаимосвязи различных компонентов подготовленности борцов с успешностью участия в соревнованиях. В исследовании был применен метод экспертных оценок. Результатом проведенного исследования стало выявление взаимосвязей между компонентами технической и тактической подготовленности и эффективности соревновательной деятельности юных дзюдоистов.

На различных этапах спортивного мастерства соревновательная результативность дзюдоиста может определяться различными факторами, образующими структуру соревновательной деятельности. Структура соревновательной деятельности является моделью, отправной точкой для подбора тренировочных средств, режимов и объемов нагрузки, которые по силе психофизиологического воздействия на системы организма дзюдоиста адекватны требованиям планируемого спортивного результата.

С целью определения эффективной структуры соревновательной деятельности юных дзюдоистов нами был проведен корреляционный анализ показателей комплексного контроля и качества ведения поединков. Он выявил, что наиболее высокие коэффициенты корреляции отмечены между показателями двигательного-координационных способностей и оценкой соревновательной деятельности. Аналогичная тенденция отмечена и для уровня специальной физической подготовленности.

Для реализации методики двигательного-координационной подготовки юных дзюдоистов были разработаны специальные блоки упражнений и подвижных игр. Объем средств двигательного-координационной подготовки в экспериментальной группе превысил аналогичный объем нагрузки в контрольной группе почти в два раза.

Блок сложно координационных упражнений общеразвивающего характера включал упражнения и тренировочные задания, выполняемые преимущественно в разминке, основанные на использовании регламентированных изменений в отдельные двигательные действия: введение необычных исходных положений; изменение скорости или темпа движений; зеркальное выполнение упражнений; смена способа выполнения действий, конструирование нового способа его выполнения.

Упражнения двигательно-координационной направленности выполнялись в течение 2-3 минут. Количество повторений зависело от степени сложности упражнения и времени его выполнения. Диапазон повторений колебался в пределах 4 – 12 раз с интервалом отдыха между упражнениями до 1 минуты. Алгоритм пульсового режима осуществлялся по следующей схеме: в начале формирования двигательного действия частота сердечных сокращений (ЧСС) не превышала 120 – 130 уд/мин, при выполнении более сложных заданий ЧСС достигало уровня 140-150 уд/мин, в подвижных играх и эстафетах - 160 уд/мин.

Обобщение полученных данных выявило, что в процессе двигательно-координационной тренировки юных дзюдоистов целесообразным является использование следующих методических приёмов: выполнение привычных упражнений в нестандартных условиях; выполнение освоенных ранее упражнений в неизвестных сочетаниях; варьирование параметрами движений; использование необычных исходных положений; «зеркальное» выполнение упражнений и другие.

Результаты контрольного тестирования, полученные по окончании педагогического эксперимента, свидетельствуют о значительном повышении показателей двигательно-координационной подготовленности юных дзюдоистов экспериментальной группы. Итоговые результаты формирующего эксперимента показали, что двигательно-координационная подготовка способствует накоплению запаса двигательных навыков юных дзюдоистов, на основе которых развивается способность к освоению и вариативному применению техники борьбы.

Тренировочный процесс в экспериментальной группе предусматривал большее количество упражнений для развития двигательно-координационных способностей. Как следствие, у юных дзюдоистов экспериментальной группы обнаружено достоверно большее приближение центра давления к норме и достоверное уменьшение площади статокинезиограммы ($p < 0,05$).

Результаты стабилметрических исследований показали, что занятия дзюдо с применением комплекса средств интенсивной двигательно-координационной подготовки способствуют нормализации процесса формирования функции равновесия у юных дзюдоистов, у которых относительный прирост результатов в контрольных упражнениях был значительно выше, чем в контрольной группе.

Была подтверждена гипотеза о том, что скоростные способности являются самыми трудно тренируемыми физическими качествами человека. Развитие быстроты обусловлено индивидуальными природными данными – подвижностью нервных процессов (смена возбуждения и торможения), уровнем нервно-мышечной координации и рядом других факторов, обеспечивающих скоротечность двигательных действий. В комплексном тесте, характеризующем уровень развития быстроты и координации, интенсивность роста в экспериментальной группе была существенно выше, чем в контрольной.

Дзюдо предъявляет высокие требования к развитию гибкости спортсмена. В тестах юные дзюдоисты экспериментальной группы также показали существенно более высокие результаты по сравнению со сверстниками из контрольной группы.

Анализ показал, что под влиянием целенаправленных физических нагрузок, соответствующих возрастным особенностям и увеличению тренировочных воздействий координационно-двигательной направленности оказывает существенное воздействие на динамику физического развития юных дзюдоистов. Если до начала педагогического эксперимента в уровне двигательной подготовленности юных дзюдоистов двух групп не наблюдалось достоверных различий, то по окончании педагогического эксперимента

выявлен достоверно более высокий уровень развития быстроты, координации, гибкости и скоростно-силовых способностей в экспериментальной группе. У юных дзюдоистов экспериментальной группы отмечены достоверно более высокие результаты в комплексном тесте на быстроту и координацию.

Результаты исследования показали, что юные дзюдоисты, занимающихся с использованием инновационной методики двигательного-координационного подготовки, значительно повысили общую физическую подготовленность. Это соответствует и данным научно-методической литературы, в которой указывается, что занятия спортивными единоборствами способствуют интенсивному росту физической подготовленности детей и подростков.

Полученные данные свидетельствуют о том, что при использовании в тренировочном процессе юных дзюдоистов специальных упражнений, развивающих двигательные-координационные способности, происходит интенсивное развитие физических качеств и успешное освоение новых двигательных навыков.

Оценка динамики технических умений и навыков в условиях тренировки и в соревновательной деятельности свидетельствует о том, что использование в учебно-тренировочном процессе разработанной методики построения тренировочных модулей, направленных на развитие координационных способностей при подготовке юных дзюдоистов, обеспечивает повышение уровня не только физической подготовки, но и формирование технико-тактического мастерства. Данные исследования доказывают, что целенаправленное развитие координационных способностей является одним из эффективных путей повышения спортивно-технического мастерства дзюдоистов. В основе успешности занятий дзюдо лежит рационализация тренировочного процесса на всех этапах многолетнего тренировочного цикла. В процессе спортивной тренировки дзюдоистов различной квалификации необходимо учитывать возрастные и половые особенности занимающихся, соблюдать индивидуальный подход к спортсменам, т. е. учитывать их морфофункциональные особенности для наиболее полного развития

физических качеств и технического мастерства.

Важным разделом тренировочного процесса юных дзюдоистов является целенаправленное развитие двигательно-координационных способностей, которое позволяет рационально использовать благоприятный период для педагогических воздействий на развитие двигательных координаций и добиваться эффективного формирования технических умений и роста физической подготовленности. Доминантными компонентами содержания методика сопряженного развития двигательно-координационных способностей юных дзюдоистов являются блоки сложно координационных упражнений общеразвивающего и скоростно-силового характера, упражнения для развития функции равновесия, подготовительные упражнения с использованием технических элементов дзюдо, подвижные игры общеразвивающего воздействия и содержащие элементы спортивных единоборств.

По нашему мнению, при подборе тренировочных упражнений должны соблюдаться следующие требования: упражнения должны отражать реальную и специфическую деятельность юного дзюдоиста; упражнения должны быть интегрированы в структуру тренировочного процесса и не противоречить формированию других навыков и качеств дзюдоиста; упражнения должны подбираться с учетом возрастных особенностей и уровня функциональной подготовленности юных спортсменов; упражнения должны вызывать положительные эмоции и интерес к их выполнению; упражнения должны адекватно сочетаться с традиционными физическими упражнениями и использоваться как дополнительные факторы, способствующие расширению двигательного опыта юных дзюдоистов; -упражнения должны целенаправленно воздействовать на психофизиологические функции, которые связаны с развитием общих и специфических координационных способностей.

Для развития двигательно-координационных способностей юных дзюдоистов рекомендуется использовать на трех тренировочных занятиях в течение недельного микроцикла разработанную методику, которая должна применяться в подготовительной и начале основной части тренировочного

занятия (общее время – 15-20 минут на каждой тренировке).

Блочная система построения развития двигательных-координационных способностей предусматривает, как использование методики в целом, так и отдельных комплексов для совершенствования наиболее отстающих компонентов координационных способностей. Для этого необходимо оценить уровень развития координационных способностей каждого спортсмена, и осуществлять дифференцированный подбор комплексов упражнений, акцентируя внимание на отстающих компонентах.

Рекомендуется для создания новых координационных упражнений и их применения в вариативных условиях тренировки использование тренажеров, скакалок, различных мячей и другого доступного инвентаря.

Эффективным средством развития координационных способностей являются подвижные игры и игровые упражнения, которые должны подбираться с учетом возрастных анатомо-физиологических и психологических особенностей юных дзюдоистов. Координационные способности развиваются в подвижных играх: «Перетягивание каната», «Перетягивание в парах», «Бой петухов», «Часовые и разведчики», «Выталкивание из круга». Рекомендуется применение таких игр и эстафет, как: «Третий лишний», «Голова и хвост», «Все за ведущим!», «Удержись на корточках!», «Кто быстрее?», «Салки с мячом», «Дружные тройки», «Скрытый пас», «Эстафета с гимнастической палкой», «Отними мяч после поворота!», «Эстафета с прыжками “по кочкам”», «Челночная передача мяча» и т.д.

Проведенное исследование позволило нам сделать следующие обобщения.

1. Наиболее значимым компонентом на этапе начальной спортивной подготовки в дзюдоистов является формирование высокого уровня двигательных-координационных способностей как базового критерия реализации образовательных-тренировочных программ для эффективной физической и технической подготовки юных дзюдоистов.

2. Методика двигательных-координационной подготовки, основанная на

блочно-модульной системе сопряженного применения упражнений общеразвивающего, скоростно-силового характера, заданий, направленных на развитие вестибулярной устойчивости, подвижных игр с элементами спортивных единоборств, выполняемых в тренировочном режиме с гибким варьированием различных характеристик нагрузки, средств и способов позволяет существенно повысить уровень развития координационных способностей и технико-тактического мастерства у юных дзюдоистов.

3. Разработанные блоки контрольных упражнений и их нормативная база являются опорными ориентирами при планировании средств координационной подготовки, обеспечивают качественный комплексный контроль, коррекцию тренировочных воздействий и повышение уровня подготовленности юных дзюдоистов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Pakulin S.L., Perebeynos V.B. (2021) Uluchshenie koordinacionny`x sposobnostej dzyudoistov mladshogo shkol`nogo vozrasta [Improvement of coordination abilities of judoists of primary school age]. Proceedings of the *Results of modern scientific research and development. Abstracts of the 2nd International scientific and practical conference (Spain, Madrid, May 2-4, 2021)*, Madrid: Barca Academy Publishing, pp.322–329.

2. Perebeynos V.B., Pakulin S.L. (2021) Sovershenstvovanie fizicheskoy podgotovki i povyshenie effektivnosti trenirovochnogo protsessa yunyx dzyudoistov [Improving physical training and improving the effectiveness of the training process of young judoists]. Proceedings of the *Actual trends of modern scientific research. Abstracts of the 9th International scientific and practical conference (Munich, Germany, April 11-13, 2021)*, Munich: MDPC Publishing, pp. 342–349.

3. Pakulin, S.L. (2019) Ideomotor exercises to improve training of judo wrestlers. Proceedings of the *Scientific achievements during the rapid technological development. Abstracts of the VI International scientific conference (Berlin, Germany, Dec 1, 2019)*. Hamburg: Tredition GmbH, pp. 54–58.

**STEM-ОСВІТА В СТРУКТУРІ ФОРМУВАННЯ
КРЕАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

Петришин Людмила Йосипівна,
д.п.н., професор, професор кафедри
соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

Данилюк Ольга Андріївна
к. т. н., доцент, доцент кафедри комп'ютерних технологій
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

Анотація. У науковій публікації проаналізовано stem-освіту в структурі формування креативності особистості. Охарактеризовано необхідність формування креативності на основі виявлення задатків і креативних здібностей особистості, формування ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів і потреб. Зазначено, що „педагогічна майстерність” і „педагогічна творчість” – поняття хоч й нетотожні, але тісно пов'язані між собою і поетапно впроваджуються у процес STEM-освіти, що чітко окреслюється основним завданням STEM-освіти. Описано, категорію STEM-освіта, як відповідний педагогічний процес формування і розвитку розумово-пізнавальних і творчих якостей особистості, рівень яких визначає конкурентну спроможність сучасного фахівця на сучасному ринку праці.

Ключові слова: STEM-освіта, креативна особистість, педагогічна творчість, педагогічна майстерність, творчість педагога.

Розглядаючи проблему формування креативної особистості на початку ХХІ століття, учені зазначають, що актуальним у педагогіці й методиці залишається питання про співвіднесення понять „педагогічна майстерність” і

„педагогічна творчість” у поєднанні з головною метою STEM-освіти, яка полягає у формуванні і розвитку розумово-пізнавальних і творчих якостей особистості, рівень яких визначає конкурентну спроможність на ринку праці; удосконаленні науково-дослідної та інженерної освіти в навчальних закладах. Природа цих понять та їхня сутність, на нашу думку, визначає їх розмежування, а не ототожнення.

Це доведено в працях Т. Браже, В. Кан-Калика, Н. Никандрова, М. Поташника, В. Сластьоніна й ін. Порівняймо: педагогічна майстерність – це діяльність педагога за певним зразком і еталоном, відпрацьованими в практиці й уже описаними в методичних посібниках і рекомендаціях. Натомість педагогічна творчість, як підкреслюють Т. Браже, А. Маркова, – це завжди пошук і створення нового або для себе (виявлення варіативних нестандартних способів розв’язку педагогічних завдань), або для інших (створення нових оригінальних підходів, що перебудовують відомий педагогічний досвід). Педагогічна творчість не залежить безпосередньо від віку й стажу роботи фахівця, а педагогічна майстерність може удосконалюватися під час набуття досвіду (Т. Браже, І. Зязюн В. Сластьонін, І. Харламов та ін.) [3, с.32]. Зокрема, Т. Браже [1] у своїх наукових працях, зокрема „Розвиток творчого потенціалу й вивчення професійної майстерності”, доводить, що творчість виникає за умови дефіциту ... відомих уже іншим розв’язків, а також недостатньої майстерності. Усе це відповідає категорії STEM-освіта, яка визначає відповідний педагогічний процес – технологію формування і розвитку розумово-пізнавальних і творчих якостей особистості, рівень яких визначає конкурентну спроможність на сучасному ринку праці.

Однак у науковій теорії побутує положення про тотожність „педагогічної творчості” та „педагогічної майстерності”. Так, В. Загвязинский [2] не розмежовує цих понять, виділяючи такий рівень творчості, як педагогічну майстерність, до оволодіння якою повинен прагнути кожний учитель. Учений вважає, що майстерність педагога, будучи синтезом творчих знань і високорозвинених практичних умінь, затверджується й виявляється через

творчість. Схожу точку зору має А. Субетто [4], який розглядає педагогічну творчість із позицій онтології й феноменології, що, безперечно, розширює розуміння цього феномена. Майстерність І. Субетто трактує як вищий вияв життя, якість людини, професіоналізму, культури особистості. Педагогічна майстерність, зазначає науковець, виражається в „буттєвому взаємопроникненні вчителя й учня в систему педагогічної діяльності” [4, с. 13]. Розглядаючи педагогічну майстерність як вершину педагогічної творчості, І. Субетто, на наш думку, звужує поняття „феномен”, адже доведено, що в основі творчості лежить глибинна духовна діяльність людини, заснована на інтуїції, осяянні, що не передбачає високого ступеня майстерності й професіоналізму.

Таким чином, „педагогічна майстерність” і „педагогічна творчість” – поняття хоч й нетотожні, але тісно пов’язані між собою і поетапно впроваджуються у процес STEM-освіти, що чітко окреслюється основним завданням STEM-освіти :

– формування найбільш затребуваних на ринку праці ХХІ ст. компетенцій і навичок:

– готовність до розв’язання складних (комплексних) практичних проблем, які виступають у вигляді суперечливої ситуації («знаю що, не знаю як»), тобто відомо, що потрібно отримати, але невідомо, як це зробити;

– критичне мислення – уміння розуміти логічні зв’язки між ідеями, визначати, будувати й оцінювати аргументи, виявляти невідповідності і помилки в міркуванні (в тому числі й особистому), вирішувати проблему системно, визначати актуальність і важливість ідей, аргументувати власні судження і цінності, долучати необхідні джерела даних, робити висновки та ін;

– *креативність* – готовність і здатність до творчості, яка виявляється як і в продуктах діяльності, так і у мисленні, спілкуванні, почуттях: цікавість до складних завдань, які можуть бути джерелом нового досвіду, самостійність поглядів та оцінок, непідлеглість стереотипам, відкритість до сприйняття нових ідей, дивергентність, рухливість, пластичність, оригінальність мислення;

– організаційні здібності – складна і важлива здатність, уміння

організовувати взаємодію і керувати людьми, створювати позитивну мотивацію у колективі для досягнення максимальної продуктивності, що детермінує успіх у вирішенні поставлених завдань;

– уміння працювати в команді – здатність до синхронізації й інтеграції діяльності членів групи для забезпечення найбільш ефективного використання наявних інтелектуальних ресурсів для досягнення поставлених цілей;

– емоційний інтелект – здатність ідентифікувати та управляти своїми власними емоціями та емоціями інших людей; в його основу покладено навички усвідомлення емоцій, готовність до їх використання у процесі розв'язання проблем і уміння керувати емоціями, що включає в себе регулювання своїх власних емоцій і підбадьорення або заспокоєння інших людей;

– оцінювання проблеми і прийняття рішення – здатність до визначення проблеми, множини можливих шляхів її вирішення, оцінювання витрат, «плюсів» і «мінусів», пов'язаних з кожним варіантом, добір, реалізація обраного варіанту, оцінка впливу вирішення і зміни за необхідності дій;

– когнітивна гнучкість – розумова здатність до швидкого переходу від однієї думки до іншої, одночасне розглядання конкретного об'єкта або складної проблеми в декількох аспектах, адаптація мислення, уваги у відповідь на зміну цілей діяльності чи завдань або появу нових зовнішніх чинників і ситуацій, розуміння й усвідомлення всіх можливих варіантів і альтернатив одночасно в тій чи іншій ситуації;

– різнобічний розвиток креативності на основі виявлення її задатків і креативних здібностей, формування ціннісних орієнтацій, задоволення інтересів і потреб;

– формування соціально-компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення у різноманітних життєвих ситуаціях; виховання потреби і здатності до навчання упродовж усього життя, вироблення умінь практичного і творчого застосування здобутих знань;

– виховання в особистості любові до праці, забезпечення умов для її

життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору і оволодіння майбутньою професією [5, с. 8-9].

Важливим є те, що у процесі оволодіння професійною діяльністю особистість повинна звертати увагу на розвиток STEM-освіти та наявність творчого складника професійної діяльності, що згодом сформується як педагогічна майстерність, водночас педагогічна творчість, набута в процесі навчально-виховної діяльності, буде основою формування креативності майбутнього фахівця.

Аналіз праць В. Кан-Калика, Н. Никандрова дає підстави стверджувати, що творчість відіграє вирішальну роль у педагогічній діяльності, за її допомогою можна подолати стереотипи, які гальмують розвиток особистості. Крім цього, М. Поташник пише, що педагогічна творчість має унікальну особливість, змістом якої є формування людини як творчої особистості.

Загалом виділяємо такі особливості впливу творчості та STEM-освіти на процес формування креативності особистості: створення нового методу педагогічної взаємодії; відкриття нових і перспективних можливостей творчості; інтерпретація існуючих дотепер форм і прийомів; творчого конструювання навчального матеріалу; моделювання виховного процесу; умінні бачити розв'язок однієї й тієї ж проблеми в різних варіантах; уміння трансформувати методичні рекомендації, теоретичні положення в конкретні педагогічні дії; створення нестандартних варіантів педагогічної взаємодії учасників навчально-виховного процесу; формування креативного освітнього простору [3, с.33].

Висновки. На сучасному етапі оновлення освітнього процесу, STEM-освіту розглядають як творчий простір світогляду особистості, де вона не тільки готується до дорослого життя, а й повноцінно реалізує творчі задатки та приймає креативні рішення. Тому вся діяльність щодо впровадження STEM-освіти вибудовується так, щоб сприяти становленню особистості як креативного фахівця здатного ставити та вирішувати творчі завдання професійного характеру, ґрунтуючись на ідеї усвідомленого вибору особистого

життєвого шляху.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Браже Т. Г. Развитие творческого потенциала и изучение профессионального мастерства учителя литературы : метод. рекоменд. Л. : НИИ ООБ, 1986. 36 с.
2. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя. М.: Педагогика, 1987. 160 с.
3. Петришин Л.Й. Формування креативності майбутніх соціальних педагогів: теоретико-методичний аспект : монографія. Тернопіль : Астон, 2014. 400 с.
4. Субетто А. И. Онтология и феноменология педагогического мастерства. Тольятти : МАБ и БД, 1999. Кн. 1. 208 с.
5. Шулікін Д. STEM-освіта: готувати до інновацій // Освіта України. Офіційне видання Міністерства освіти і науки України. 2015. № 26. С. 8-9.

УДК 373.29-044.332(045)

**АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ В КОНТЕКСТІ
НАСТУПНОСТІ МІЖ ДОШКІЛЬНОЮ ТА
ПОЧАТКОВОЮ ЛАНКАМИ ОСВІТИ**

Пехарєва Світлана Вікторівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Притуляк Людмила Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Бреславська Ірина Віталіївна

викладач кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Комунальний заклад

«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради,

м. Харків, Україна

Анотація: адаптація дітей до навчання в школі – один із найбільш складних і відповідальних моментів у житті дитини. Підготовка дітей до успішного навчання в школі – пріоритетне завдання, яке в наш час набуває особливої актуальності. Період переходу від старшого дошкільного віку до молодшого шкільного пов'язаний з необхідністю адаптації до нових психосоціальних умов. Від вдалого проходження адаптаційного періоду значною мірою залежить успішність подальшої діяльності людини.

Ключові слова: адаптаційний період, дезадаптація, соціалізація, психічне здоров'я, середовище, молодший шкільний вік.

Перехід від однієї ланки освіти до іншої є кризовим періодом в житті дитини, оскільки це пов'язано з необхідністю адаптуватися до нових соціальних умов.

Дослідження вчених Л. Виготського, В. Мухіної доводять, що шестирічний вік у розвитку дитини – це найбільш сприятливий період до

навчання дитини в початковій школі.

Як відомо, початок навчання в школі відіграє важливу роль у житті дітей як у соціально-психологічному, педагогічному, так і у фізіологічному та фізичному плані. Тож, період адаптації до нових умов завжди розглядається як невід'ємна частина переходу від дошкільної до початкової ланки освіти. Шкільна адаптація включає в себе біологічну, психологічну і соціальну адаптацію.

Розглянемо поняття «адаптація» та її види.

Психічна адаптація – це процес взаємодії особистості із середовищем, при якому особистість повинна враховувати особливості середовища, й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб.

Адаптація біологічна – пристосування організму до фізичних умов, а саме: температури, тиску, вологості, освітлення, запахів, звуків та змін у власному організмі.

Поняття адаптації тісно зв'язане із шкільним життям. Воно на кожному кроці ставить вимоги до компетентності дитини, її гнучкості, вміння виділяти головне і другорядне, здатності до даного пристосовуватися. Звідси й поняття шкільної адаптації.

Шкільна адаптація – пристосування дитини до умов та вимог нового середовища. Її результатом є пристосованість як особистісна, що виступає показником життєвої компетентності дитини, її здатності орієнтуватися та впливати на довкілля .

Адаптація соціальна – інтегративний показник стану дитини, який відображає її здатність адекватно сприймати навколишню дійсність, ставиться до людей, подій вчинків, спілкуватися вчитися, працювати, відпочивати регулювати поведінку відповідно до сподівань інших.

За цих умов у нашому суспільстві дуже гостро постає проблема соціальної адаптації молодших школярів та збереження психічного здоров'я.

Якщо навколишнє середовище виявляє до людини вимоги, а деякі з них важко адаптуються через їх особистісні чи вікові особливості, то в них може

розвинулись відчуття соціальної, психічної і соматичної напруги, а це загроза дезадаптації.

Дезадаптація – це формування неадекватних механізмів пристосування людини до умов навколишнього середовища, порушень в поведінці, конфліктних відносин, психогенних захворювань і реакцій, підвищеного рівня тривожності, негармонійний розвиток особистості [3, с. 10].

Основними завданнями адаптаційного періоду є:

- збереження психологічного здоров'я дітей;
- сприяння розвитку необхідних передумов освітньої діяльності;
- забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою.

Вирішенню цих завдань сприяють такі напрями професійної діяльності фахівців закладу освіти:

- психологічна й педагогічна діагностика (групова та індивідуальна), що передбачає виявлення особливостей психічного розвитку дітей, рівня їхньої готовності до школи;
- психопрофілактична й розвивальна діяльність, спрямована на збереження психологічного здоров'я дітей, попередження дезадаптації;
- консультування батьків, що передбачає проведення та обговорення результатів діагностики, інформування щодо особливостей розвитку дитини;
- психолого-педагогічне просвітництво батьків, спрямоване на надолуження психологічних і педагогічних знань, ознайомлення з умовами шкільного навчання.

Для того щоб дитина успішно навчалася, вона повинна бути готовою до навчання в школі розумово та фізично [2].

Розробляючи освітню програму для дітей старшого дошкільного віку, треба враховувати основні компоненти готовності дитини до школи й ті труднощі, з якими стикаються на початку навчання більшість першокласників та їхніх батьків.

Система психолого-педагогічного супроводу дитини не може успішно існувати без плідної роботи з батьками. За умови такої цілеспрямованої роботи

з батьками та майбутніми школярами, першокласники, починаючи з перших днів навчання, вільно орієнтуються в школі, спілкуються з педагогами й однокласниками, що беззаперечно буде сприяти адаптації.

Л. Виготський зазначав, що шкільне навчання ніколи не починається з порожнього місця, а завжди спирається на певну стадію розвитку, досягнуту дитиною. Готовність дитини до школи полягає не в тому, що в дитини проявляються вже сформовані якості та вміння, а в тому, що вона оволоділа передумовами до їхнього наступного розвитку [1, с. 36].

Отже, опрацювавши психолого-педагогічну літературу, робимо висновок, що проблема адаптації першокласників до навчання в початковій школі є дуже актуальною та складною. Тож, необхідно наголосити, що від того, наскільки цілеспрямованою і вчасною буде допомога від батьків та педагогів першокласникові в подоланні труднощів на шляху адаптації до школи, тим швидшою та більш позитивною буде адаптація дитини до школи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Анісімова Г. О., Нікулочкіна О. В. З дошкільної ланки освіти в початкову: проблеми наступності : метод. реком. Тернопіль : Мандрівець, 2014. С. 34–36
2. Кравчук Л. Особливості шкільної адаптації першокласників. *Сучасна школа України*. 2013. вересень. № 9 (261).
3. Шкільна адаптація та психологічний вік. *Початкова школа : науково-методичний журнал*. 2002. №1 (91) С. 5–10.

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗМІШАНИХ ФОРМ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Пінчук Лариса Миколаївна

к.пед.н., доцент

Запорізький національний університет

м. Запоріжжя, Україна

Анотація: У статті розкривається сутність освітньої технології змішаного навчання, яка полягає в інтеграції аудиторної і дистанційної форми навчання; виділено основні моделі функціонування освітньої технології змішаного навчання, наголошується на ефективності застосування інтегрованих форм у процесі навчання іноземних мов; наведено приклади використання ігрових і тестових завдань, які кожен викладач може створити на спеціальних навчальних онлайн-платформах Quizlet і Moodle з метою формування іншомовної (лексичної, граматичної, фонетичної) компетенції, а також, для перевірки рівня сформованості мовленнєвих навичок і умінь.

Ключові слова: освітня технологія, змішане навчання, аудиторне і дистанційне навчання, інформаційно-комунікаційні технології

Пріоритетним завданням вищої школи є забезпечення сталого інноваційного розвитку України через підготовку висококваліфікованих фахівців. У програмному документі Міністерства освіти і науки України «Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки» йдеться про те, що вищу школу очікують певні зміни у підходах до навчання, що пов'язано «зі зміною фокусу з викладання, передачі (транслявання) знань на активну участь студента у процесі. Функція викладача у майбутньому – здебільшого у створенні середовища для навчання та керування. Водночас викладач має і сам постійно підтримувати свої знання та навички в актуальному стані. У формах навчання переважатимуть змішані, з широким застосуванням цифрових

технологій» [4]. Освітня технологія змішаного навчання, з нашої точки зору, якнайкраще відповідає заявленій меті.

У наукових працях Беха І.Д., Бігич О.Б., Волошинової М.М., Глазунова М.С., Нісімчука А.О., Падалки О.С., Пехоти О. М., Подмазіна С.І., Прокопенка І.Ф., Серікова В. В., Шпака В.Т., Якиманської І.С. та ін. досліджується стан освіти і розвиток сучасних освітніх технологій в Україні. На думку науковців, одним з найбільш ефективних є особистісно-діяльнісний підхід, який передбачає опору на принципи диференціації та індивідуалізації навчання, вимагає врахування індивідуальних психологічних особливостей студентів, їх здібностей, інтересів і потреб, а сам студент виступає як активний, творчий суб'єкт навчальної діяльності.

Особливої ваги набуває особистісно-діяльнісний підхід у процесі навчання іноземної мови, яке будується за моделлю комунікації, тобто максимально наближене до реального спілкування. Сутність цього підходу співвіднесена з ідеями активного, свідомого, творчого ставлення студентів до процесу вивчення іноземної мови у доброзичливій комфортній атмосфері співробітництва і полягає в тому, що головним суб'єктом навчальної діяльності є студент як особистість, і у процесі формування іншомовної комунікативної компетенції вивчаються не абстрактні теми, а саме ті, що відповідають інтересам і потребам молодих людей. Головною практичною метою вивчення іноземної мови за цим підходом є не заучування великої кількості лексичних одиниць і знання граматичних правил, а здатність використовувати їх у іншомовному спілкуванні відповідно до комунікативної ситуації [1, с. 129].

Освітня сфера сьогодення зазнає суттєвих змін, спричинених, насамперед, пандемією ковід-19. Цей процес зумовлює використання таких освітніх технологій, які якнайбільше відповідають сучасним вимогам забезпечення якості освітньої діяльності. Дистанційне навчання – одна з тих форм отримання освіти, яку можуть запропонувати навчальні заклади у період пандемії, коли необхідно максимально дотримуватись вимог обмеження контактів між людьми.

Дистанційне навчання передбачає віддаленість суб'єктів навчання, які взаємодіють між собою за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Дистанційне навчання має свою специфіку, яка полягає у змінній функціональній спрямованості педагогічної діяльності, характеру взаємодії суб'єктів навчання, змісту навчальної діяльності, а саме, планування, подання навчального матеріалу, організації системи контролю і оцінювання знань [3, с.170].

Складність періоду переходу на дистанційну форму навчання зумовлена багатьма чинниками, і технічного характеру (подекуди невисоким рівнем оснащення навчальних закладів сучасною комп'ютерною технікою, обмеженими можливостями доступу до мережі Інтернет), і психологічного характеру (відсутність живого спілкування, ізоляваність, неготовність деяких студентів і викладачів змінювати звичний режим роботи).

На нашу думку, більш ефективною формою навчальної діяльності в особливих умовах є технологія змішаних форм навчання, тобто інтеграція аудиторної і дистанційної роботи.

Технологія змішаного навчання – це освітня технологія, яка поєднує дистанційне навчання (*Distance Learning*), навчання в аудиторії (*Face-To-Face Learning*) і навчання через Інтернет (*Online Learning*) за допомогою так званих *Computer-Mediated Activities*, коли медіатором освітньої діяльності виступають комп'ютери, мобільні девайси, спеціально розроблені навчальні програми, платформи, ресурси. Такий підхід дає можливість контролювати час, місце, темп і способи вивчення матеріалу. Змішане навчання дозволяє застосовувати і традиційні методики, і сучасні інформаційно-комунікаційні технології [5].

Одним з головних принципів змішаного навчання є послідовність навчальних дій: на першому етапі студенти самостійно опрацьовують навчальний матеріал; на другому – студенти отримують теоретичні знання від викладача; на третьому – застосовують теоретичні знання у практичній діяльності.

Застосування освітньої технології змішаного навчання особливо

ефективно в процесі викладання іноземних мов. Засоби змішаного навчання забезпечують формування усіх видів мовної (лексичної, фонетичної, граматичної) і мовленнєвої діяльності в усній і письмовій формі. Для організації дистанційного навчання існує багато популярних онлайн-платформ: *Google Meet, Google Classroom, WebEx, Skype, Discord, Moodle* та ін. На наш погляд, одним з найбільш пристосованих сервісів для онлайн-навчання є онлайн-платформа *Zoom*. Її переваги оцінили і викладачі, і студенти, адже вона зручна у користуванні, дозволяє проводити онлайн-заняття і онлайн-лекції (за участю до 100 користувачів) з відео-презентаціями високої якості. Переваги цього сервісу полягають у можливості демонстрації навчального матеріалу на робочому столі, коли викладач може демонструвати студентам матеріали зі свого комп'ютера. Режим "*Whiteboard*" дозволяє малювати, підкреслювати, маркувати важливі тези, писати текст за темою заняття. Функція запису дає змогу записувати онлайн-лекції і практичні заняття, щоб студенти, за потреби, могли їх переглядати.

Під час онлайн-занять доцільно використовувати сайти з інтерактивними ігровими і тестовими завданнями, наприклад, сервіс *Quizlet*, який дозволяє створювати інтерактивні картки з метою презентації, семантизації і активізації у мовленні лексичних одиниць і граматичних структур, що вивчаються. У цьому сервісі викладач має можливість створювати власні тематичні курси (модулі), редагувати наявні модулі під свої завдання. *Quizlet* має шість режимів роботи з картками, які дозволяють ефективно вивчати лексичні одиниці і граматичні структури з використанням візуальної, текстової та звукової опори.

Велика кількість цікавих ігрових, тестових, інтерактивних завдань з навчання усіх видів мовленнєвої діяльності представлена на багатьох інших навчальних онлайн-ресурсах. Привнесення ігрових елементів у процес навчання іноземної мови, використання інтерактивних завдань і тестів мотивують студентів до навчання, урізноманітнюють навчальні заняття, сприяють ефективності процесу вивчення іноземної мови, адже сучасне студентство не уявляє свого життя без комп'ютерних та інтернет-технологій.

Викладачі і студенти мають усі можливості використовувати широкий арсенал засобів інтерактивного навчання для досягнення спільної мети – ефективності і результативності процесу формування іншомовної комунікативної компетенції.

Використання освітньої технології змішаного навчання може стикатися з певними проблемами і труднощами, які пов'язані, насамперед, з недостатньою оснащеністю сучасною комп'ютерною технікою деяких навчальних закладів, нестійким інтернет-покриттям і відсутністю доступної тарифної політики. Часто перешкодою для впровадження цього підходу стає низький рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями співробітниками навчальних закладів, небажання деяких викладачів докладати зусилля і витратити час на створення методичних розробок, поповнення колекції тематичних відеоматеріалів, ігрових завдань і онлайн-тестів.

Підсумовуючи, можна зазначити, що освітня технологія змішаного навчання не передбачає радикальної відмови від традиційного навчання, але органічно доповнює його, актуалізуючи освітній процес. Змішане навчання стає тим підходом, який можна застосовувати «тут і зараз», що особливо актуально в реаліях надскладної поточної ситуації, пов'язаної з роботою навчальних закладів у період пандемії. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних освітніх технологій не тільки надає студентам нові можливості для професійного зростання, але й має неабиякий вплив на формування особистісних якостей сучасної молоді людини. Сучасні освітні технології мають формувати і розвивати у студентів уміння учитися, знаходити і переосмислювати інформацію, швидко знаходити відповіді на поставлені запитання, шляхи вирішення проблем. У такому освітньому просторі змінюється і особистість студента, його відношення до навчання. Ситуація на ринку праці вимагає від молоді не тільки сформованості навичок і умінь, необхідних для майбутньої професії, але й розвитку таких особистісних якостей, як відповідальність, креативність, мобільність, гнучкість, уміння працювати в команді – все те, що дозволить молодій людині бути успішною і щасливою на обраному шляху.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва: ИКАР, 2009. 448 с.
2. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / О.Б. Бігич, Н.Ф. Бориско, Г.Е. Борецька та ін.; за заг. ред. С.Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2013. 590 с.
3. Педагогіка: баз. підр. для студ. вищ. навч. закладів / кол. авторів; за ред. І.Ф. Прокопенка. Харків: Фоліо, 2015. 572 с.
4. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini> (дата звернення: 20.09.2021)
5. Interactive Teaching Strategies for Remote Learning in the Interactive Classroom URL: <https://www.teachthought.com/technology/teaching-strategies-for-online-learning/> (дата звернення: 12.09.2021)

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СТІЙКОЇ
МОТИВАЦІЇ ДО ЧИТАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Пономаренко Олександра Дмитрівна

Студентка

Криворізький державний педагогічний університет

м. Кривий Ріг, Україна

Анотація: у статті розкрито специфіку розвитку мотивації молодших школярів до активної читацької діяльності. Проаналізовано структуру читацької діяльності на основі фундаментальних психолого-педагогічних досліджень. Сформульовано визначення поняття «мотивація до читацької діяльності». Акцентовано увагу на мотивах читацької діяльності, етапах розширення мотиваційної сфери молодшого школяра як читача. Визначено показник сформованості читацької мотивації.

Ключові слова: мотив, мотивація до читацької діяльності, читацький інтерес, читацька діяльність, молодші школярі.

Формування в молодших школярів інтересу до читання, стійкої потреби в ньому – одне з надзвичайно важливих завдань початкової освіти. Мотивоване читання – обов'язкова основа вивчення літератури, навчання протягом життя, компетентного використання набутих знань, інтелектуального та особистісного розвитку, високого ступеня грамотності, включаючи здатність розуміти складні тексти з будь-якої галузі життя, та конкурентоспроможності, що забезпечить ефективне функціонування в сучасних постійно змінюваних умовах. Доречним буде згадати слова великого педагога В. О. Сухомлинського: «Однією з істин моєї педагогічної віри є безмежна віра у виховну силу книжки... Розумна, натхненна книжка нерідко вирішує долю людини» [1, с. 398].

Здійснивши аналіз психолого-педагогічної літератури, довідників та

словників з теми дослідження, нами не було знайдено чітко окресленого визначення поняття «мотивація до читацької діяльності». Тому з метою з'ясування його сутності необхідно розглянути термін «мотивація». У психологічному словнику за редакцією Н. А. Побірченко дається таке визначення: «Мотивація – сукупність стійких мотивів, спонукань, що визначають зміст, спрямованість і характер діяльності людини, її поведінку» [2, с. 172].

Загальне уявлення про структуру читацької діяльності в нас склалося на основі фундаментальних досліджень О. М. Леонтьєва, що містять найважливіші характеристики діяльності людини [3]. Читацька діяльність має структуру, аналогічну структурі будь-якої діяльності: першим компонентом виступає мотив; потім виникає мета звернення до книг та інших джерел читання, що реалізується в системі дій; відповідно наступним компонентом є перегляд та вибір книги (джерела читання); останній компонент – дії читача, що виконуються в певній послідовності, застосування та контроль різних способів та прийомів читання. Виділивши основні елементи читацької діяльності, охарактеризуємо поняття мотиву читання. У своїй концепції О. М. Леонтьєв розглядає мотив як упредметнену потребу, «той результат, тобто предмет, заради якого здійснюється діяльність» [4, с. 432].

Акцентуючи увагу на мотивах читацької діяльності, за Л. І. Беляєвою, відзначимо, що така діяльність завжди є полімотивованою: мотиви, пов'язані з функціональними потребами (звичка до читання або потреба у читанні як специфічній діяльності, прагнення до відпочинку та розваг); мотиви саморозвитку та самоосвіти; пізнавальні мотиви; мотиви осмислення життя та інші [5, с. 165-166].

Спираючись на дослідження В. В. Снегір'ової, слід зазначити, що особистісно зорієнтований підхід до навчання націлений на перехід від зовнішньої мотивації учіння до внутрішньої морально-вольової регуляції процесу. Внутрішній тип мотивації наявний у випадку, якщо для особистості має значення діяльність як така, обумовлена потребою у реалізації

особистісного потенціалу. Якщо ж в основі мотивації читацької діяльності лежить задоволення інших потреб, зовнішніх стосовно змісту самої діяльності (похвала, престиж, прагнення уникнути критики тощо), то в даному випадку говорять про зовнішній тип мотивації. При цьому зовнішні мотиви поділяються на зовнішні позитивні (бажання добре вчитися, отримувати гарні оцінки, бути лідером) та зовнішні негативні (щоб не сварили, щоб не відставати від інших) [6, с. 86-87]. Безмотивне читання – це читання за завданням, за вимогою, за примусом ззовні. Однак без внутрішнього усвідомленого спонукання дитина не навчиться читати для себе, для саморозвитку.

Завершальною складовою «ланцюга» компонентів читацької діяльності постає бажання знову звертатися до книги, потреба в новому джерелі читання. Ця потреба (спонукання, спрямованість особистості) або поступово усвідомлювані причини, приводи звернення до книги, до дій читача, а потім і до читацької діяльності й називаються мотивацією читання. Мотив (причина), що знаходиться зсередини людини, і мета (досліджуваний результат), що йде ззовні, «рухаються» назустріч одне одному й замикають «ланцюг» компонентів [7, с. 38].

Цілі за часом випереджають формування мотивів та «ведуть їх за собою». До закінчення початкової школи мотиви та цілі об'єднуються, зливаються в читацькій самостійності, тобто здатності без спонукання ззовні вибирати, читати та глибоко розуміти зміст прочитаного. Таким чином, до десяти років дитина проходить шлях становлення самостійного читача за умови регулярної динаміки мотивів, поглиблення концепцій сприйняття дитячих книг та розвитку цілей читання від суспільно значущих до особистісно необхідних. Система мотивів спрямовує до постановки цілей перед самим собою, виконання дій певної діяльності, до оцінки її ходу та результату.

Спираючись на зазначене вище, ми сформулювали таке визначення ключового поняття нашого наукового дослідження: мотивація до читацької діяльності – це сукупність внутрішніх та зовнішніх мотивів, що формують у читача стійку потребу в цілеспрямованій особистісно зорієнтованій взаємодії з

книгою з метою самопізнання та осмислення навколишнього світу.

Г. М. Первова зазначає, що в 3-4 класах школярі вже здатні самостійно обирати, що читати, прислухаючись до порад учителів, бібліотекаря, батьків, друзів. Головними двигунами мотивів стають читацькі інтереси – до фольклору та авторських творів, поезії та прози, певних жанрів та тем, художніх та науково-пізнавальних книжок, українських та зарубіжних авторів тощо. Книга стає джерелом знань про дитячий та дорослий світ, про навколишнє середовище, про фантастичні, віртуальні світи, створені людською уявою, про живу й неживу природу, про соціальний устрій світу. Процес значного розширення мотиваційної сфери молодшого школяра відбувається вже також у 3-4 класах. Мотиви до читання накопичуються і стають стійкими, найпоширенішими є пізнавальні та навчальні, потім – художньо-естетичні, розвивальні, виховні, але найціннішим все ж стає особистісна потреба у читанні. Книга починає сприйматися як поліфункціональний предмет. Важливою метою на даному етапі стає навчитися читати книги самостійно й для себе. Молодші школярі починають ставити цілі конкретного характеру: дізнаватися про світ, письменників, людину, теми, жанри, пізнати себе як читача, свої читацькі вподобання тощо. Суспільно значущі мотиви поєднуються з мотивами саморозвитку, зростає рівень особистісної мотивації, відбувається інтеріоризація читацьких бажань. У результаті комплексної роботи над розвитком стійкої мотивації до читацької діяльності цілі стають установками особистості [7, с. 41].

Розвитку мотивації сприяє безпомилкова організація читацької діяльності, у схемі якої працюють усі компоненти: цільові установки, наявність світу книг, вибір книги, яка б за усіма параметрами відповідала даній віковій категорії дітей, чітке виконання дій читача, перевірка своїх читацьких відчуттів, зокрема потреби в новому зверненні до книги. Тож якщо вчитель обмірковує, навіщо й чому читають діти, якщо він вивчає внутрішні потреби, духовні установки учнів свого класу, розуміє залежність цілей від мотивації діяльності та, навпаки, координує співвідношення загальних та конкретних

цілей, зовнішніх та внутрішніх мотивів, то проектувати читацьку діяльність він буде набагато результативніше [7, с. 42]. Вивчення мотивації до читання дозволяє визначити внутрішні резерви особистості для впливу на її розвиток, навчання й виховання. Показником сформованості читацької мотивації можна вважати готовність та здатність до читання, що веде до задоволення духовних потреб, до засвоєння моральних категорій, а також до самопізнання та самовизначення учня шляхом присвоєння чужого духовного досвіду.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сухомлинський В. О. Моя педагогічна віра. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 5. Київ: Рад. шк., 1977. С. 392-401.
2. Синявський В. В., Сергеєнкова О. П. Психологічний словник / За ред. Н. А. Побірченко. Київ: Наук. світ, 2007. 274 с. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf (дата звернення: 15.09.2021).
3. Леонтьев А. Н. Деятельность: Сознание. Личность. М.: Политиздат, 1972. 304 с.
4. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии / Под ред. Д. А. Леонтьева, Е. Е. Соколовой. М.: Смысл, 2000. 508 с.
5. Беляева Л. И. Мотивы чтения и критерии оценки произведений художественной литературы у различных категорий читателей. Художественное восприятие. Сб. 1, Л., 1971. С. 162-176.
6. Снегір'ова В. В. Мотивація читацької діяльності учнів у підручниках мовно-літературної галузі. Педагогічна думка, 2021. С. 86-88.
7. Первова Г. М. Формирование и развитие мотивации чтения. Начальная школа, 2009. № 9. С. 37-42.

ЛОГОПЕДИЧНИЙ ТОЧКОВИЙ МАСАЖ (НЕТРАДИЦІЙНІ ВИДИ МАСАЖУ РУК)

Ракитянська Катерина Анатоліївна

Студентка

Криворізький Державний Педагогічний Університет

Вчитель - логопед

Зеленодольська початкова школа

м. Зеленодольськ, Україна

Науковий керівник

Штепа Людмила Григорівна

Асистент кафедри дошкільної та технологічної освіти

Криворізький Державний Педагогічний Університет

Введення./Introduction. Актуальність використання точкового логопедичного масажу в логопедії значною мірою пояснюється фізіологічністю, нешкідливістю і високою ефективністю методу акупунктури, яка в ряді випадків являється допоміжним засобом в комплексному підході при корекції немовленнєвих станів у дітей. Значний інтерес представляє і те, що лікувальна практика східної медицини, сприяючи мобілізації власних ресурсів організму, дозволяє зменшити, а іноді уникнути споживання великої кількості лікарських засобів та покращити стан артикуляційної мускулатури при порушеннях мовлення у дітей.

На жаль, зараз відмічається неухильне зростання числа дітей з проблемами мовлення і порушенням психічного розвитку, соматично ослаблених. Мовні розлади можуть бути наслідком органічного порушення центрального характеру, а можуть бути обумовлені анатомічними дефектами периферійного мовного апарату. У тих випадках, коли мають місце анатомічні дефекти, порушення мають органічний характер (периферійного походження), такі як ринолалія, механічна дислалія; при їх відсутності – функціональний характер.

Вчасно розпочата корекційна робота здатна запобігати виникненню вторинних відхилень. Базовими, безумовно, є традиційні педагогічні методи,

але з обов'язковим використанням нетрадиційних. Нетрадиційні методи прості, доступні, ефективні, не мають вікових кордонів, а особистісно-орієнтований підхід в роботі з дитиною, сприяє вибору оптимальної, результативної комплексної методики. Одним з методів лікувально-оздоровчих та корекційно-розвивальних заходів в логопедії є логопедичний точковий масаж. Допоміжним впливом на загальний стан дрібної моторики дитини, нормалізації тону м'язів та впливу на мовленнєві рецептори, що розташовані на руках, є нетрадиційний масаж рук.

Ціль роботи./Aim. Звернути увагу громадськості на корекційний вплив логопедичного масажу та нетрадиційного масажу рук при мовленнєвих порушеннях у дітей та шляхи застосування масажу на практиці, тим самим довести його ефективність.

Матеріали та методи./Materials and methods. Згідно дії фізичних лікувальних факторів логопедичного точкового масажу особливо підкреслюється роль нерво - рефлекторного і гуморального механізмів. А тому світло, тепло, коливання, механічна та біологічна енергія діють на організм дитини через шкіру, слизові оболонки, органи чуття, судини та інші тканини і органи, подразнюючи численні рецептори, що в них закладені. По нервових рецепторах імпульси аферентними шляхами (центрострімким чи чутливим) проходять у структури мозку. Частина імпульсів досягає лише підкіркових утворень і не бере участі в центральних механізмах регуляції. З кіркових та підкіркових утворень трансформована енергія по еферентних (центрострімких і рухових) шляхах спрямовується у внутрішні органи і м'язові тканини. При застосуванні масажу проявляється вплив на регуляцію гальмівних і збуджувальних процесів, підвищення виділення біологічно активних речовин (гормонів, нейрогормонів), що стимулює діяльність внутрішніх органів та мобілізує адаптивні та захисні системи організму.

Логопедичний точковий масаж – один з видів рефлексотерапії, що складається в механічному впливі пальцями або замінюється інструментом. Точковий логопедичний масаж має значно більш прицільну і вибірковість

впливу, дозволяючи одночасно розслабляти одні м'язи і стимулювати інші. Цілями спеціального логопедичного масажу точковим методом являється: нормалізація тону м'язів, що забезпечують роботу голосового, дихального й артикуляційного апаратів дитини; регуляція вегетативних функцій і обмінних процесів дитини; регулювання емоційного стану дитини; профілактика голосового апарату і захворювань верхніх дихальних шляхів.

Методичні вказівки до проведення точкового логопедичного масажу дітям:

Основне правило - це правильне положення дитини під час масажу: все тіло повинно бути розслаблене, краще лежачи або напівсидячи, але при цьому всі м'язи повинні бути розслаблені. На перших сеансах масажується не більше 3-4 точок, поступово збільшуючи їх кількість. Під час одного сеансу як загальної, так і локальної дії. Симетричні точки масажуються попарно й одночасно. Точковий масаж може поєднуватися з класичним. Масаж, як правило, передує логопедичному заняттю. Точковий логопедичний масаж рекомендується проводити цілим курсом: між 1 м і 2-м курсом перерва на два тижні; між 2 і 3-м перерва може скласти близько трьох місяців. Курси масажу повторюються кожні 3-6 місяців. Сеанси логопедичного точкового масажу необхідно проводити через день. Перерва між сеансами логопедичного масажу, що проводиться цілим курсом не повинна перевищувати трьох днів.

У випадку якщо масаж спрямований на релаксацію м'язів, точковий логопедичний масаж можна проводити на тлі релаксації, для чого можна використовувати спеціально підібрану музику. Цей логопедичний масаж можна проводити на тлі аутогенного тренування.

В логопедичному точковому масажі використовується, як правило, не одна точка, а цілий комплекс біологічно активних точок, залежно від поставлених цілей. Розглянемо підібрані нами комплекси біологічно активних точок, які мають різний вплив.

Комплекс БАТ 1. Нормалізація стану м'язів артикуляційної мускулатури: одинарна точка під носом у верхній третині вертикальної борозди; точка в

центрі підборідно-губної складки; парні точки ззовні від кута рота на 1 см, на вертикальній лінії від зіниці; парні точки на 1 см по діагоналі від крила носа, приблизно по середині носо - губної складки, трішки вище неї; парні точки на нижній щелепі розташовані майже на одній вертикальній лінії.

Комплекс БАТ 2. Покращення кровообігу верхнього відділу порожнини носу, покращення носового дихання. Сприяє розширенню резонаторних можливостей мовного голосу, запобігання голосовим розладам, а також використовується при тренуванні відчуття резонансу голосу: парні точки на середині відстані між крилом носу і краєм верхньої губи, в зовнішній бік від середньої лінії на 0,5 см; парні точки біля крил носу; парні точки в бічній борозні крила носа нижче внутрішнього кута ока; парні точки біля основи надбрівних дуг у прямику; точка в центрі переносиці, посередині між внутрішніми закінченнями брів.

Комплекс БАТ 3. Позитивний вплив на м'язи глотки і гортані: точка на середній лінії шиї, між нижнім краєм тіла під'язикові кістки і верхньою вирізкою щитоподібного хряща; точка близько 0,7 см вище верхньої яремної вирізки грудини.

Комплекс БАТ 4. Нормалізація м'язів глотки, гортані і кореня язика. Масажувати необхідно обережно, оскільки вплив на ці точки може викликати неприємні відчуття: точка на центральній лінії шиї або в середині верхнього краю під'язикової кістки; парні точки ззовні від переднього краю хряща, біля переднього краю грудинно-ключично-соскоподібного м'яза.

Комплекс БАТ 5. Нормалізація стану м'язів нижньої щелепи: точка на середині найбільш виступаючої частини підборіддя; парні точки спереду від козелка вуха, у впадині, яка утворюється нижнім краєм скулової кістки і вирізкою нижньої щелепи; парні точки на рівні нижнього краю прикріплення мочки вуха.

Комплекс БАТ 6. Нормалізація стану м'язів шиї і плечового поясу: парні точки, розташовані вище задньої межі росту волосся, в бік від середньої лінії голови на 1,5 поперечного пальця; парні точки, розташовані під потиличною

кісткою вище задньої межі росту волосся, у ямці біля зовнішнього краю трапецевидного м'яза; точка між 1-м і 2-м шийними хребцями, трохи вище задньої межі росту волосся; парні точки в області верхнього плеча і ключиці; парні точки у ділянці 7-го шийного і 1-го грудинного хребців.

Комплекс БАТ 7. Нормалізація м'язів плечового поясу і регулювання ритму дихання. Сприяє покращенню звучання голосу в грудному резонаторі: точка знаходиться в середній частині грудини, на віддалі ширини долоні, прикладеної до ключиць; парні точки в центрі грудини, на лінії розташування грудей; парні точки, сформованих у заглибинах, при положенні зведених плечей.

Комплекс БАТ 8. Покращення праце спроможності при розумовій перевтомлюваності, поліпшення пам'яті, зняття напруженості м'язів голосового апарату: парні точки пунктів нижче верхнього краю латерального мишелка гомілки на чотири поперечних пальці, з переднього краю гомілкового м'яза; парні точки на зовнішній стороні долоні між 1-ою та 2-ою п'ястними кістками, в ямці.

Комплекс БАТ 9. Створити дію, що стимулює організм в цілому: точка на голові, поблизу корони голови, у впадині на прямому проборі, там де його перетинає лінія від вуха до вуха з верхніх точок вушних раковин.

Досить відомим є той факт, що сформованість мовленнєвих умінь та навичок у дітей безпосередньо пов'язана зі станом розвитку дрібної моторики пальців рук. На жаль, зараз багато дошкільнят, мають проблеми з розвитком не лише мовлення, а й інтелекту, готовністю до шкільного навчання. Насамперед зауважимо, що в повсякденному житті більшість дітей дошкільного віку зазнають усіляких труднощів при здійсненні тонких рухів рук. Більш характерні з них такі: порушення регуляції довільних рухів, недостатня координація та чіткість виконання, труднощі перемикання з одного руху на інший та автоматизації нового руху, наявність супутніх рухів, зволікання, хаотичність, неузгодженість. Про те, що мануальні (ручні) дії дитини мають особливий вплив на її розвиток, було відомо ще до нашої ери. Давні медики

знали, що за насиченістю біологічно активними точками й зонами кисть не поступається вуху чи стопі. В. Бехтерев зазначав, що рухи руки тісно взаємопов'язані з мовленням та сприяють його розвитку. В. Сухомлинський вважав, що чим більше майстерності в дитячій руці, то дитина розумніша. Такі висновки, зроблені на основі багатьох досліджень, становлять для нас виключний інтерес.

У всіх дошкільних закладах Японії, починаючи з 2 - річного віку, застосовується методика пальцевого масажу і самомасажу. Японський вчений Намикоши Токухіро вважає, що масаж кожного пальця позитивно впливає на певний орган. Японський вчений Йосиро Цуцуми розробив систему вправ для самомасажу: масаж пальців, починаючи з великого і до мізинця; масаж долоневих поверхонь кам'яними, металевими або скляними різнокольоровими кульками «марблс», які потрібно: «стріляти», крутити у руках, клацати по них пальцями, направляти в спеціальні жолобки й лунки-отвори, змагатися в точності попадання; масаж волоськими горіхами: катати два горіхи між долонями; один горіх прокатувати між пальцями; утримувати кілька горіхів між розчепіреними пальцями - провідної руки й обох рук; масаж шестигранними олівцями: пропускати олівець між одним і двома - трьома пальцями; утримувати в певному положенні в правій і лівій руці; масаж «чотками» - перебирання чоток розвиває пальчики, заспокоює нерви.

Результати та обговорення./Results and discussion. Для підтвердження користі логопедичного точкового масажу та нетрадиційного масажу рук було проведено дослідження на базі ЗДО «Росинка» у м. Зеленодольськ, Криворізького району, Дніпропетровської області, серед дітей із затримкою в мовленні.

Дослідження проводили в індивідуальній формі. У своєму дослідженні зосереджували увагу на особливостях проведення логопедичного точкового масажу та нетрадиційного масажу рук. Піддослідними були двоє дітей: Зуєв Максим 5 років та Мажара Іван 3,5 роки. Під час спостереження та діагностики було виявлено затримку в мовленнєвих процесах та необхідність корекційного

логопедичного втручання.

За результатами проведеного логопедичного обстеження, я підбрала індивідуальні методи та прийоми корекційної роботи з піддослідними.

1. З Максимом Зуєвим – логопедичний точковий масаж, та артикуляційна гімнастика для язика. Масаж з пропрацюванням точок на активізацію та нормалізацію м'язів язика, самомасаж в ігровій формі.

Для Максима ми підбрали точковий масаж з впливом на комплекс БАТ №1, для нормалізації артикуляційних м'язів. Точковий масаж язика кульковим середнім зондом та зондом голочкою. Та самомасаж у віршованій формі в якості домашнього завдання. Масаж проводився до початку логопедичних занять. Дослідження з використанням логопедичного точкового масажу проводилося протягом трьох місяців, з лютого до початку травня.

Масаж, 3 курси, виконувався курсом в 3 місяці: 1-й курс протягом 20 днів, через день, перерва 10 днів; 2-й курс протягом 15 днів, через день, перерва 2 тижні, 3-й курс протягом 8 днів, через день. Наступний курс можна проводити через 3-6 місяців. Домашнє завдання із самомасажу виконувалося в день точкового масажу, для того, щоб наступного дня була перерва. На перших сеансах масажувалося не більше 3-4 точок. Загальний час впливу на одну точку 1-5 хв. Використовувались такі прийоми дії на БАТ – надавлювання, вібрація та кругові рухи.

Після повного курсу масажу значно підвищився тонус м'язів язика та губ. Максим утримує статичні позиції укладу «трубочка» та «грибочок», а також позицію «голочка» протягом 10 секунд. Переключення з артикуляційної позиції до наступної проходить швидше. Помітно змінився загальний стан артикуляційних м'язів. Також точковий масаж впливав на емоційний стан дитини. Після сеансів Максим ставав більш сконцентрованим та спокійним.

Результати якісного впливу після індивідуальних занять з Зуєвим Максимом в діаграмі. (рис. 1)

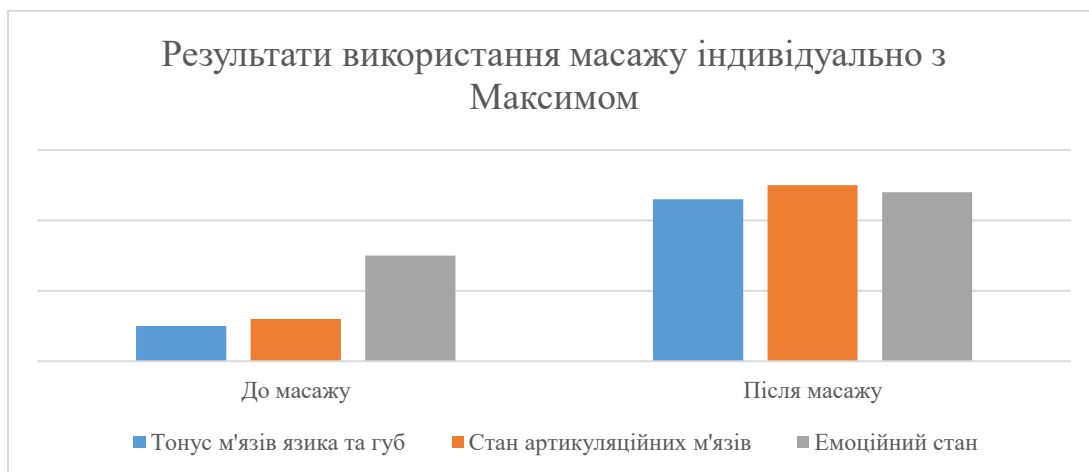


Рисунок 1. Використання масажу на індивідуальних заняттях

2.3 Мажарою Іваном використовувала нетрадиційний масаж рук з віршиками. З метою концентрації його уваги, активізації мовленнєвих точок, мовленнєвих центрів на кінчиках пальців та долонях, і в подальшому розвитку мовлення. Стимулювання БАТ- точок на загальне розслаблення перед сном. Дослідження було проведено протягом трьох місяців з лютого до початку травня. Масаж БАТ, щоб знизити відчуття тривоги, стресу виконувався дитині тільки перед сном, через день, курсом 10 днів кожні 2 тижні. Під час масажу я стимулювала три точки, які мають заспокійливий вплив на загальний стан організму. Під час індивідуальних занять з Ванею, використовувала нетрадиційні масажі рук – кожного дня по 5 хвилин, протягом трьох місяців. Вже після першого тижня виконання нетрадиційного масажу був помітний прогрес. Дитина неспокійна, не тримає уваги та контакту, але під час прогулянки заспокоюється та є декілька хвилин для проведення вправ. Найбільше йому сподобалось проведення розслаблюючого масажу з потішкою пензликом для малювання по долоні, під час якого він завмирав та 3-5 хвилин тримав зоровий контакт. Після чого до кінця прогулянки вповодив себе спокійно. Масаж БАТ виконувала безпосередньо в ліжечку перед сном, бо Ваня має проблеми з засинанням. Після двох курсів помітно було, що Ваня звик та вже сам чекав на масажування, при цьому тримаючи зоровий контакт, що вже саме по собі є великим досягненням для нього. Завдяки масажу, Ваня став більш спокійним у своїй поведінці, а також налагодився контакт вихователь –

дитина. Результати якісного впливу точкового масажу після індивідуальних занять з Мажарою Іваном показаний в діаграмі. (рис. 2)



Рисунок 2. Використання масажу на індивідуальних заняттях

Висновки. Практично доведено, що застосування логопедичного точкового масажу при порушеннях мовлення та поведінкових порушеннях покращує процес та результат логопедичної роботи. Застосування логопедичного точкового масажу є необхідною складовою комплексної та одночасно диференційованої корекційно - розвивальної роботи з дітьми із порушеннями мовленнєвого розвитку. Розроблено та апробовано на практиці нетрадиційні види масажу рук для дітей. Доведено, що ця форма впливу на розвиток дрібної моторики є дієвою та цікавою для дітей. Виявлено покращення моторики у дитини з поведінковими порушеннями та позитивний вплив на загальний психологічний стан. Обґрунтовано необхідність використання нетрадиційних видів масажу рук в корекційній роботі логопеда та взагалі в роботі з дітьми як нормо – типового розвитку, так і з затримкою мовлення. Використання в роботі вчителя-логопеда нетрадиційних технік корекції викликає у дітей інтерес, стимулює їхню мовленнєву та пізнавальну активність, значно підвищує ефективність логопедичних ігор - занять. Мовленнєві порушення, обумовлені ураженням нервової системи, в корекції вимагають спільних зусиль і педагогів, і медиків. Окремо вони безсилі. Медицина не здатна вилікувати ці дефекти, а звичайні методи по виправленню мовлення не результативні. На допомогу приходить педагог-логопед, який

володіє цілим арсеналом спеціальних методів і прийомів, використання яких базується на вченні про компенсаторні можливості дитини.

Важливо добре розбиратися в «неврологічних основах логопедії». Основи цих знань дадуть можливість зрозуміти причини дефекту і правильно вибрати оптимальну, адекватну корекційну методику.

Важливо пам'ятати! У випадку тяжких порушень мовлення, корекційному впливу (шляхом проведення точкового логопедичного масажу) обов'язково повинен передувати комплекс медичних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архіпова Є. Ф. Логопедичний масаж при дизартрії. Москва : «Астрель», 2008. 115 с.

2. Ахмеров Н. У. Механізми лікувальних ефектів східної акупунктури. Казань: Видавництво Казанського університету, 1991. 304 с.

3. Всеосвіта – національна освітня спільнота. URL: <https://vseosvita.ua/library/logopedicnij-tockovij-masaz-13805.html> (дата звернення: 25.04.2021)

4. Гревцева Е. В. Логопедический тренинг. Санкт-Петербург : СпецЛит, 2002. 144 с.

5. Логопедична онлайн служба. Коректолог. URL: <https://korektolog.com/logomasazh/109-metodykamasaj-bat> (дата звернення 21,03,2021)

6. Шафеева А. А. Логопедичний масаж : метод. посіб. Москва : В. БЕТА-ФРЕЙМ, 2009. 56 с.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Савощенко Надія Вікторівна

учитель початкових класів 1 категорія
КЗ СОР Глухівського ліцею з посиленою
військово-фізичною підготовкою
м. Глухів, Україна

Анотація. У статті розглянуто особливості мислення дітей молодшого шкільного віку та шляхи його розвитку. Проаналізовано особливості розвитку трьох видів мислення: наочно-дієвого, наочно-образного, словесно-логічного. Зазначено, що завдання педагогів, психологів полягає у диференційованому підході до розвитку мислення молодших школярів.

Ключові слова: мислення, молодший шкільний вік, інтелект, наочно-образне мислення, наочно-дієве мислення, словесно-логічне мислення.

Усі чинні документи, якими керується Нова українська школа, спрямовують учителя на інтенсивний розвиток мислення дітей молодшого шкільного віку. Розглянемо особливості протікання цього процесу в молодшому шкільному віці. Як відомо з наукових джерел, інтенсивний розвиток інтелекту відбувається саме у період молодшого шкільного віку [1]. Дитина, особливо семи-восьмирічного віку, зазвичай мислить конкретними категоріями, спираючись при цьому на наочні властивості й якості конкретних предметів і явищ, також у молодшому шкільному віці продовжує швидкими темпами розвиватися наочно-образне мислення, що передбачає активне включення до навчання моделей різного типу (предметні моделі, схеми, таблиці, графіки тощо).

Будь-яка книга з малюнками, наочний посібник, ілюстрований підручник, жарт учителя – усе викликає у дітей негайну реакцію. Молодші школярі

перебувають у владі яскравого факту, а образи, що виникають на основі опису під час розповіді вчителя чи читання книжки, дуже яскраві.

Загальновідомо, що молодші школярі схильні розуміти буквально переносне значення слів, наповнюючи їх конкретними образами. Те чи інше інтелектуальне завдання діти вирішують легше, якщо спираються на конкретні предмети, уявлення чи дії.

Ураховуючи образність мислення, педагог використовує велику кількість наочних посібників, дитячих книжок, розкриває зміст абстрактних понять та переносне значення слів на ряді конкретних прикладів або демонструє предмети. І запам'ятовують молодші школярі спочатку не те, що є найістотнішим з погляду навчальних завдань, а те, що справило на них найбільше враження, те, що цікаве, емоційно забарвлене, несподіване та нове.

Наочно-образне мислення дуже яскраво проявляється у процесі розуміння, наприклад, складних ситуацій. Для розуміння, усвідомлення таких складних ситуацій потрібна складна орієнтувальна діяльність. Зрозуміти складну картину, ситуацію – це означає зрозуміти її внутрішній сенс. Розуміння сенсу вимагає складної аналітико-синтетичної роботи, виділення деталей, їх зіставлення. У наочно-образному мисленні бере участь і мовлення, яке допомагає назвати ознаку, зіставити ознаки. Тільки з урахуванням розвитку наочно-образного мислення починає формуватися формально-логічне мислення.

Для розумового розвитку молодшого школяра необхідно задіювати на уроках три види мислення. За допомогою кожного з них у школяра краще формуються ті чи інші якості інтелекту. Так, вирішення завдань за допомогою наочно-дієвого мислення дозволяє розвинути в учнів навички керування своїми діями, здійснення цілеспрямованих, а не випадкових та хаотичних спроб у вирішенні завдань. Така особливість цього виду мислення – наслідок того, що з його допомогою вирішуються завдання, у яких предмети можна брати в руки, розглядати, працювати, щоб змінити їх стани та властивості, а також розташувати у просторі.

Своєрідність наочно-образного мислення полягає у тому, що вирішуючи завдання з його допомогою, дитина не має можливості реально змінювати образи й уявлення, а лише з уяви. Це дозволяє розробляти різні завдання для досягнення мети, подумки узгоджувати ці завдання, щоб знайти найкращі, найефективніші.

Оскільки під час вирішення завдань за допомогою наочно-образного мислення дитині необхідно оперувати лише образами предметів (тобто оперувати предметами лише в уявному плані), то в цьому випадку важче керувати своїми діями, контролювати їх і усвідомлювати, ніж у тому випадку, коли є можливість оперувати самими предметами.

Тому основна мета розвитку в дітей наочно-образного мислення полягає в тому, щоб з його допомогою формувати вміння шукати різні шляхи, розглядати різні можливості, різні плани, різні варіанти досягнення мети, різні способи вирішення завдань.

Своєрідність словесно-логічного мислення, порівняно з наочно-дієвим і наочно-образним, полягає в тому, що це абстрактне мислення, у процесі якого дитина діє не з речами та їх образами, а з поняттями про них, оформлених у словах або знаках. При цьому дитина діє за певними правилами, відволікаючись від наочних особливостей речей та їх образів.

Тому головна мета роботи з розвитку у дітей словесно-логічного мислення полягає в тому, щоб з його допомогою формувати вміння розмірковувати, робити висновки з тих думок, які пропонуються в кількості вихідних, вміння обмежуватися змістом цих суджень і не залучати інших міркувань, пов'язаних із зовнішніми особливостями тих речей або образів, які відображаються та позначають у вихідних судженнях.

«Тому цілеспрямований розвиток теоретичного мислення дітей варто поєднати з не менш цілеспрямованим удосконалюванням мислення образного», – наголошують Перепелюк Т. Д. та Яковлева Л. О. [2, с. 4].

Пропонуємо зразки завдань для розвитку логічного мислення молодших школярів. Словниково-логічні вправи:

1. Назвати предмети одним узагальнювальним словом:

- а) малина, полуниця,... – це
- б) кабачок, огірок,... – це
- в) липа, береза,... – це
- г) качка, гуска,... – це

2. Узагальнити через протиставлення:

- а) береза – дерево, а ожина – ...
- б) спідниця – одяг, а кросівки – ...

3. Дати визначення предмета:

Пшениця – ...

Лисиця – ...

Синичка – ...

4. На розвиток комунікативних навичок учнів.

Завдання. Аргументуй свою думку, дописавши запропоноване речення.

Я люблю читати книги, тому що...

Коли я гарно впораюсь з завданням, я...

5. Дібрати видові назви до родових:

Посуд – це...

Жіночі імена – це...

Одяг – це...

Дерева – це...

6. Визначити предмет за його ознаками (колір, форма, розмір...):

- а) солодкий, оранжевий, смачний – ...
- б) жовтий, довгий, солодкий – ...

7. Визначити предмет за його діями:

- а) падає, летить, засипає – ...
- б) світить, не гріє, нічний – ...

8. «Словотворці».

Від поданих слів утворити якнайбільше спільнокореневих.

Поле, ліс, зима, ніч.

9. «Чарівні перетворення».

Дібрати до поданого слова якнайбільше нових слів, замінюючи лише одну літеру.

Кора – нора – нога – ноша – наша – каша – Саша – суша – ...

10. Гра «Проклади маршрут туристу».

Учитель готує умовний шлях туриста з перешкодами у вигляді математичних нерозв'язаних прикладів. Дитина має дати правильну відповідь, щоб турист міг рухатися далі.

Педагог може розробляти такі чи подібні завдання, тим самим розвиваючи мислення дітей.

Отже, існує три види мислення: наочно-дієве, наочно-образне, словесно-логічне. Рівні мислення в дітей одного віку досить різні. Тому завдання педагогів, психологів полягає у диференційованому підході до розвитку мислення у молодших школярів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вікова та педагогічна психологія: Навч.посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. К.: Просвіта, 2001. 416 с.

2. Перепелюк Т. Д., Яковлева Л. О. Розвиток мислення молодшого школяра. URL:

<https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/4875/1/Розвиток%20мислення%20молодшого%20школяра.pdf>

ТЕХНОЛОГІЯ ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Скібіна Олена Володимирівна

кандидат педагогічних наук, доцент

доцент кафедри

технологій виробництва і професійної освіти

Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка

м. Старобільськ, Україна

Анотація: У статті розглянуто актуальну проблему класифікації освітніх технологій в особистісно-орієнтованій освіті. Представлено оригінальне бачення провідних сучасних технологій, що використовуються в системі вищої освіти України.

Ключові слова: особистісно-орієнтоване навчання, технологія, структура, компоненти, вища освіта, особистість.

Вступ. Сучасна якісна вища освіта неможлива без застосування особистісно-орієнтованого підходу до навчання, основним принципом реалізації якого є індивідуалізація. Сьогодні в традиційній освіті мова найчастіше йде про розвиток інтелекту, мислення. Зміст освіти орієнтовано в основному на заняття, відчужені від учнів, вони не переймаються його цінністю. Тому виникає необхідність перевести зміст з рівня значень на рівень особистісних смислів, щоб він сприймався студентами як соціальна, моральна естетична або інша будь-яка цінність.

Відповідно метою статті є спроба розкрити зміст особистісно-орієнтованої освіти, яка повинна включати все, що потрібно людині для будівництва і розвитку власної особистості.

Результати та обговорення. Результати навчання виражаються в таких поняттях, як особистісні смисли, розвиток, досвід, індивідуальні здібності

студента. Тому проблема переходу від знанієво-орієнтованого до особистісно-орієнтованого типу освіти полягає в тому, щоб надати процесу оволодіння знаннями, вміннями і навичками особистісно-сміслову спрямованість, організувати його як процес самостійного вчення і розвитку індивідуальних здібностей студентів, а засобами управління навчанням зробити співпрацю, педагогічну підтримку, діалог, його результати оцінювати за показниками цілісного культурного розвитку і саморозвитку особистості. Це вимагає розробки технології, адекватної цілям і змісту особистісно-орієнтованої освіти.

Технологія – це спосіб організації і функціонування змісту, це система взаємопов'язаних дій викладача і студентів, яка необхідна для оволодіння змістом освіти. Сучасні технології, потреба в розробці яких виникає у зв'язку з оновленням, модернізацією, особистісним наповненням змісту освіти. Однією з технологій, яка сприятиме життєвому самовизначенню молодої людини та становленню у неї суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації є особистісно-орієнтоване навчання.

Проблема особистісно-орієнтованого навчання розглядалась науковцями з різних точок зору. П. Гальперін, В. Зінченко, В. Крутецький, Н. Талізін, Д. Ельконін та інші досліджували особистісні та функціонально-когнітивні компоненти освіти; А. Маслоу, Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн та інші вивчали особливості розвитку особистісних функцій того, хто навчається; І. Бех, П. Гальперин, В. Краєвський, М. Лернер, В. Оніщук, О. Пометун, А. Хуторський та інші працювали над теоретико-методологічним обґрунтування особистісно-орієнтованого навчання та впровадженням його у навчальний процес.

Особливість технології особистісно-орієнтованого навчання полягає в її безпосередньому зв'язку з особистістю викладача. Це технологія, яка орієнтована не тільки на студента, а й втілює в себе людські якості викладача, його особистісні смисли. Залежність технології від особистісних особливостей викладача настільки сильна, що по суті, в системі особистісно-орієнтованої освіти будь-яка педагогічна технологія є авторською, оскільки викладачу, що

орієнтован на особистість, що враховує індивідуальність життєвої та освітньої ситуації кожного студента, завжди доводиться самому розробляти і загальну стратегію, і тактичне рішення проблеми педагогічної взаємодії у навчально-виховному процесі. Перше про що піклується викладач – це створення в навчальному колективі гуманного середовища спілкування і діяльності. Особистісно-орієнтована технологія реалізується в гуманному культуро відповідному навчальному середовищі, створення якої є одним з необхідних її елементів [1].

Таким чином, під технологією особистісно-орієнтованої освіти ми розуміємо певну систему педагогічних дій, опосередкованих особистісними особливостями педагога, спрямованих на створення культуро відповідного середовища навчання і забезпечують оволодіння учнями змістом навчання на основі обміну смислами, індивідуальними здібностями, способами вчення і особистісного саморозвитку.

Структура змісту особистісно-орієнтованої освіти, на яку ми спираємося, включає чотири компоненти: аксіологічний, когнітивний, діяльнісно-творчий, особистісний. Їх реалізація передбачає відповідно чотири освітніх процеса: смислову освіту, розвиваюче навчання, організацію досвіду творчої діяльності, педагогічну турботу і підтримку. Ці процеси необхідно забезпечити адекватними педагогічними технологіями. Звідси випливає необхідність розробки базових особистісно-орієнтованих технологій, що забезпечують функціонування і взаємодію базових педагогічних процесів в системі особистісно-орієнтованої освіти.

Перерахуємо їх: технології особистісного розвитку і саморозвитку; технології включення студентів у творчу діяльність, дослідницький пошук; технології педагогічної підтримки. Розглянемо кожну з них.

Перша технологія смислоутворення. Процес смислоутворення як система виглядає так: концепт (ідея смислу) → структура – вибір способів зв'язку (форми подання, реалізації ідеї) → субстрат – вибір найбільш релевантних елементів, що реалізують цю форму. Якщо орієнтуватися на результат, то

смыслопошукові технології потрібно назвати смыслоутворюючими, вони сприяють усвідомленню і прийняттю особистістю цінностей – як сенс життя, вчення, праці тощо. Процес смыслоутворення ніколи не закінчується, невичерпний, навряд чи можна фіксувати його результати в якомусь закінченому вигляді. Його результат – в самій включеності студентів в смыслопошукову діяльність, в пробудженні у них бажання і прагнення для себе і тільки для себе відповісти на питання про сенс життя і вчення. Це технології, звернені до духовності людини [2].

Для включення студентів у смыслопошукову діяльність використовуються технології, що побудовані на альтернативній, проблемній, діалогічній основі. Технологія, що реалізує альтернативний підхід, передбачає виклад не однієї, а декількох теорій, точок зору на досліджуване питання. Студентам представляється можливість приєднатися до однієї з теорій і аргументовано відкинути інші, довести їх неспроможність. У даній роботі їм надають допомогу педагог, вступаючи з ними в діалогічні (суб'єкт-суб'єктні) відносини і підтримуючи будь-які паростки самостійної думки, аргументованих суджень, оригінальних підходів. Смыслопошукова діяльність полягає не стільки в критичному аналізі різних точок зору, скільки в знаходженні власного сенсу.

Самим «особистісним», самим упередженим компонентом індивідуальної свідомості є переживання і почуття. Особистісно-орієнтовані технології повинні пробуджувати емоційне життя студента, звертатися до його почуттів. Основою особистісно-орієнтованої технології є розуміння (взаєморозуміння). При розумінні – два суб'єкта, дві свідомості, взаєморозуміння, діалог. Розуміння – це спілкування, співпраця, рівність у взаєморозумінні. Фундаментальна ідея технології смыслоутворення полягає в переході від пояснення до розуміння, від монологу до діалогу, від соціального контролю до розвитку, від управління до самоврядування. Основна установка педагога – на спілкування, взаєморозуміння зі студентами, на їх «звільнення» для творчості і саморозвитку.

Друга технологія особистісно-орієнтованого навчання. Діалог – одна з

найдавніших форм навчання, яку використовували всі видатні педагоги світу: Сократ, Платон, Аристотель, Коменський, Песталоцці, Ушинський, Толстой, Сухомлинський. Діалог – найбільш гуманний спосіб педагогічної взаємодії, засіб встановлення рівності у відносинах між студентом і викладачем, поле спільного пошуку істини, спосіб ненав'язливого виховання, розвитку інтересу до вчення, формування діалектичного погляду на світ, навчання проблемному мисленню, співпраці і спілкуванню. В. Сухомлинський розглядав діалог як засіб пробудження взаємного інтересу людини до людини. Діалог – це «засіб духовного спілкування, обміну духовними цінностями», це спосіб встановлення зв'язку педагога з духовним світом особистості. Сучасні дослідники (Ю. Курганов, В. Фоменко) сенс діалогу також бачать в тому, що з його допомогою суб'єкт-суб'єктні відносини реалізуються в навчальному процесі не тільки в гностичній, але і в духовно-моральній сфері. Технологія організації діалогічного спілкування на занятті з метою обміну духовними цінностями в пошуку істини, в кожному конкретному випадку, дуже специфічна, залежить від особливостей особистості педагога і студента, ситуації навчання, предмета, з приводу якого виникає діалог. Вступаючи в діалогічне спілкування, учень здійснює пошук істини і особистісні смисли ставлення до змісту, про який йде мова. Завдання педагога – допомогти студенту усвідомити смисли і висловити власну позицію. Спочатку педагог формулює проблему діалогу, що вимагає обговорення з метою відшукування істини. Потім з'ясовуються особисті позиції студентів, відбувається зіткнення думок, обмін цінностями і смислами. Важливо не зіштовхнути студентів, що мають різні позиції, а допомогти кожному з них сформулювати свої питання педагогу, вченому, науці, культурі тощо. Діалог – це технологія саморозвитку, в якій багато що залежить від педагогічної ерудиції, конгруентності, культури, здатності співпереживати, поважати студентів, їх питання, думки, особистісні позиції. Необхідно враховувати суб'єктивний досвід студентів, наприклад, в питаннях людських взаємин, спілкування та ін. Діалог як метод наукового пізнання, пошуку істини і особистісно-смиислового розвитку студентів тісно пов'язаний з технологіями

навчання на проблемній, концептуальній, альтернативній основах, а також з технологією педагогічної підтримки особистості студента.

Третя особистісно-розвиваюча технологія. Теорії особистісно-орієнтованої освіти ґрунтуються на ідеї про те, що джерела розвитку знаходяться в самій особистості, в її суб'єктивному досвіді особистісних потребах, спочатку притаманних їй. Тому кращими розвиваючими технологіями з позицій особистісно-орієнтованої освіти є ті з них, в яких педагоги спираються на індивідуальний досвід і внутрішні чинники розвитку. Чільною фігурою навчального процесу є студент, який бере активну участь в його організації. Розвиток особистості відбувається не тільки завдяки засвоєнню теоретичного змісту, а й його моральним відносинам, співпраці учасників пізнавального процесу, уваги педагога до збагачення особистісного досвіду кожного студента. Можна зробити висновок, що творчість, дослідницький пошук є основними способами існування особистості в просторі особистісно-орієнтованої освіти. Духовні, фізичні, інтелектуальні можливості студентів ще незрілі, щоб самостійно справлятися з творчими завданнями навчання і проблемами життя. Особистості потрібно педагогічна допомога і підтримка.

Четверте – педагогічна підтримка. Підтримка виражає істоту гуманістичної позиції педагога по відношенню до особистості. В даний час в освіті складається система підтримки, що включає соціальну, психологічну, медичну та інші її види. Відповідно до цього виникають і розвиваються служби підтримки освіти: психологічна, валеологічна, методична, соціальної роботи, корекційно-діагностична, служби сім'ї, додаткової освіти та інші.

Всі засоби підтримки особистості в навчанні диференціюють на дві групи. Перша група засобів забезпечує загальну педагогічну підтримку всіх студентів і створює для цього необхідний емоційний фон доброзичливості, взаєморозуміння і співпраці. Це уважне, привітне ставлення викладача до студента, довіра до них, залучення до планування заняття, створення ситуації взаємного навчання, використання діяльнісного змісту, ігор, різних форм

драматизації, творчих робіт, позитивна оцінка досягнень, діалогічне спілкування та ін.

Друга група засобів спрямована на індивідуально-особистісну підтримку і передбачає діагностику індивідуального розвитку, навченості, вихованості, виявлення особистісних проблем студентів, Відстеження процесу розвитку кожної особистості. Важливе значення при цьому має дозування педагогічної допомоги, що засновано на знанні і розумінні фізичної і духовної природи особистості, обставин її життя і долі, особливостей душі і характеру, мови і поведінки. В індивідуальній підтримці педагог особливу роль надає ситуації успіху, створенню умов для самореалізації особистості, підвищенню статусу студента, значущості його особистих вкладів у вирішення спільних завдань[3].

Висновки. Таким чином, все вищевикладене дозволяє зробити висновки: на відміну від традиційного навчання, особистісно-орієнтоване пропонує інші підходи до навчання у всіх видах навчальної та діагностичної діяльності; сучасні освітні технології можуть бути класифіковані за чотирма основними групами. Ознаками технології особистісно-орієнтованого навчання є: зосередження на потребах особистості; надання пріоритету індивідуальності, самоцінності; співпраця, співдружність, співтворчість між студентами та викладачами, удосконалення педагогічних відносин у бік їх відвертості, емпатійності, духовно-морального єднання зі студентом; створення ситуації вибору й відповідальності; пристосування методики до навчальних можливостей студента, актуалізація проблеми особистісного зростання особистості як основи її самостійності в оволодінні змістом освіти; стимулювання розвитку й саморозвитку студента.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Нечипорук Л.І. Особистісно-орієнтовані педагогічні технології в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів / Л.І. Нечипорук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : збірник наукових праць. – Рівне : РДГУ, 2012. – Вип. 5. – С. 26-30.

2. Пехота О.М. Особистісно-орієнтована освіта і технології / О.М. Пехота // Наукові праці МФ НаУКМА. Т. VII. – Миколаїв. – 2000. – С. 26-28.

3. Степко М.Ф.Вища освіта України і Болонський процес: Навч. посібник / М.Ф. Степко, Я.Я. Болюбаш, В.Д. Шинкарук та ін.; за ред. В.Г. Кременя. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2004. – 384 с.

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ЗМІЦНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Соцька Олена Петрівна

к. пед. н., доцент

Земляна Юлія Ігорівна

студентка

Державний заклад

Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К. Д. Ушинського

м. Одеса, Україна

Анотація: у статті описано спрямованість здоров'язбережувальних технологій до збереження і зміцнення екологічного здоров'я. Обґрунтовано ознаки представлених технологій які виявляються під час їх добору та у процесі використання в умовах закладів дошкільної освіти з метою збереження і зміцнення еколого здоров'я дітей дошкільного віку.

Ключові слова: екологічне здоров'я, здоров'язбережувальні технології,

Екологічне здоров'я дитини (людини) розуміється як здоров'я у контексті взаємодії та стану довколишнього середовища. Складність системи зазначеного феномену потребує найефективнішого та системного підходу до збереження і зміцнення екологічного здоров'я. Серед ефективних засобів цього виокремимо здоров'язбережувальні технології.

Першою ознакою технологізації процесу збереження і зміцнення здоров'я є розмежування, розділення, розчленовування цього процесу, діяльності на внутрішні взаємопов'язанні етапи, фази, операції. Охарактеризуємо її.

Точне визначення вимог, висунутих до суб'єкта, який діє за означеною технологією. Ця ознака визначена вимога Державного стандарту дошкільної освіти щодо набуття дитиною здоров'язбережувальної компетентності.

Забезпечення нормативної міри розвитку процесу, що відображається у

змісті чинних програм розвитку та навчання дітей дошкільного віку.

Чим точніша ступінь відповідності опису процесу його об'єктивної логіки, тим реальніша можливість досягнення високого ефекту діяльності. На підставі чого життєздатним стають такі технології які враховують вимоги об'єктивних законів, на основі чого орієнтують соціальний суб'єкт на доцільні дії, на оптимальні рішення з урахуванням досягнень науки, поєднання традиційного та інноваційного досвіду.

Другою ознакою технології є поетапність дій, спрямованих на досягнення шуканого результату. Послідовність і порядок виконання дій повинні базуватися на внутрішній логіці функціонування і розвитку означеного процесу. Однак реалізація цієї ознаки завжди протікає з можливістю суб'єкта «втрутитися» в об'єктивний хід процесу, змінити порядок, встановити ту чи ту послідовність і темп процедур і операцій, залежно від змінюваних обставин. Ця можливість обумовлює звернення до особистісно зорієнтовного навчання, що відображає гуманізацію освіти.

Третя ознака – однозначність виконання включених до технології процедур та операцій, як вирішальне, неодмінна умова досягнення результатів, адекватних висунутої мети. Чим значніше відхилення у діях суб'єкта від параметрів, відповідно до технології, тим реальніша небезпека деформування всього процесу. Наявність такої умови призведе до протилежно очікуваного результату. Але, слід зазначити, що для здійснення здоров'язбережувальних технологій допущено незначний діапазон відхилення.

Що таке здоров'язбережувальні технології?

По-перше, відзначимо, що у сучасній освіті не існує єдиного погляду щодо сутності поняття «здоров'язбережувальні технології»: як синонімічні використовуються поняття «здоров'язберігаючі технології», «валеологічна освіта», «здоров'яформуючі виховні технології» (Т. Бойченко), «формування здорового способу життя», «виховання культури здоров'я», «technologies for health promotion» (П. Смит), «health promotion» (К. Еверс, С. Джонсон), «health education» та інші.

М. Смирнов розуміє під здоров'язбережувальними технологіями комплексну, побудовану на єдиній методологічній основі, систему організаційних і психолого-педагогічних прийомів, програм, методів, технологій, спрямованих на охорону й зміцнення здоров'я тих, хто навчається, формування в них культури здоров'я, особистісних якостей, які сприяють його збереженню й зміцненню, формування уявлення про здоров'я як цінність, а також мотивацію на ведення здорового способу життя [2]; «система заходів з охорони та зміцнення здоров'я дітей, що враховує важливі характеристики освітнього середовища й умови життя дитини, які впливають на її здоров'я»; «сукупність наукових знань, засобів, методів і прийомів, що дозволяють оцінити функціональні та психофізіологічні параметри здоров'я особистості» (О. Московченко).

Отже, як інтерпретують сучасні вчені, здоров'язбережувальні технології - це оптимальне поєднання традиційних та альтернативних технологій навчання і виховання із сукупністю методів, засобів і форм організації освітньо-виховної роботи, завдяки застосуванню яких створюються умови для формування, збереження та зміцнення здоров'я суб'єктів освітнього процесу.

Вибір здоров'язбережувальної технології буде залежити від програми діяльності закладу дошкільної освіти, стану здоров'я вихованців, їхніх інтересів і вподобань; психологічної готовності вихователів до перебудови професійної діяльності, самовдосконалення; матеріально-технічного забезпечення, екологічних чинників.

О. Ващенко пропонує наступну класифікацію типів технологій у сфері збереження та зміцнення здоров'я дітей [1, с. 1-6]: здоров'язбережувальні, оздоровчі, технології навчання здоров'я та ін.

Здоров'язбережувальні – технології, що створюють безпечні умови для перебування, навчання й праці в закладі освіти, та ті, що вирішують завдання раціональної організації виховного процесу (з урахуванням вікових, статевих, індивідуальних особливостей та гігієнічних норм), відповідність навчального й фізичного навантажень можливостям дитини.

До конкретних методів цих технологій належать: диспансеризація, профілактичні щеплення, забезпечення рухової активності, вітамінізація, організація здорового харчування (включаючи дієтичне: вегетаріанство), заходи санітарно-гігієнічного характеру, пов'язані з профілактикою респіраторно-вірусних інфекцій.

Оздоровчі – технології, спрямовані на вирішення завдань зміцнення фізичного здоров'я, підвищення потенціалу (ресурсів) здоров'я: фізична підготовка, фізіотерапія, ароматерапія, загартування, гімнастика, масаж, фітотерапія, музична терапія.

Деякі методи (наприклад, фітотерапія та гімнастика, насіннятерапія та дихальна гімнастика), залежно від характеру впливу та способів застосування і контингенту, можуть використовуватись як у межах здоров'язбережувальних, так і в межах оздоровчих технологій.

Технології навчання здоров'ю: гігієнічне навчання (раціональне харчування, догляд за тілом тощо); вироблення життєвих навичок (керування емоціями, вирішення конфліктів, СЕЕН – соціально-емоційне та етичне навчання тощо); профілактика травматизму й зловживання психоактивних речовин; статеве виховання. Ці технології реалізуються завдяки включенню відповідних тем до освітньо-виховного циклу.

Технології виховання культури здоров'я – виховання в дітей особистісних якостей, які сприяють збереженню й зміцненню здоров'я, формуванню уявлень про здоров'я як цінність, посиленню мотивації на ведення здорового способу життя, підвищенню відповідальності за особисте здоров'я, здоров'я родини.

Виокремлені типи здоров'язбережувальних технологій зорієнтовані на забезпечення збереження та зміцнення здоров'я дітей в освітньому процесі, формування в дітей здоров'язбережувальної компетентності.

До науково-природничих засад збереження і зміцнення екологічного здоров'я дітей відносимо єдність організму та умов природного середовища за Вернадським (закон єдності «організм – середовище»), рефлексорна концепція за І. Павловим (закон життя) та ін.

В умовах інтеграції менталітету національної політики України до європейського простору перед педагогами дошкільної ланки освіти гострим постає питання довести до дитини на елементарному рівні розуміння, що організм людини має достатньо потенційних можливостей щодо збереження особистого здоров'я та благополуччя на підставі єдності організму та умов природного середовища.

Природність пристосування живих організмів до умов існування сприяє формуванню гармонійної взаємодії з довколишнім середовищем через пізнання себе як частини природи відповідно до закону життя, за І. Павловим: «При постійному доповненні безумовних рефлексів умовними, об'єкти інстинктів дають себе знати організму усе в більших і більших районах природи, все більш й більш різноманітними, як дрібнішими, так й більш складними знаками, сигналами, та, відповідно, інстинкти все повніше й удосконалено задовольняються, тобто все достовірніше зберігається організм серед довколишньої природи». Отже, сутність закону життя полягає у постійному безперервному доповненні природних безумовних рефлексів умовними.

У концепції функціональної системи умовних рефлексів виокремимо природну потребу в здоровому способі життя як динамічної категорії, що відображає цінність здоров'я та реалізується крізь оптимальний режим роботи та відпочинку, збалансоване харчування, достатню рухову активність, дотримання правил особистої гігієни, загартовування, відсутність згубних звичок, любов до людей, позитивне сприйняття життя.

Серед усіх закономірностей функціонування системи «організм – середовище» найбільш загальним є ствердження про тісну взаємодію та діалектичну єдність організмів та їх середовища існування.

Середовище визначає можливість існування життя та його окремих проявів, але активним початком взаємодії є живе як сила, яка створює. Це узагальнення в найбільш зрозумілій формі було сформульоване В. Вернадським як закон єдності «організм – середовище» згідно якому життя розвивається в результаті постійного обміну речовиною та інформацією на базі потоку енергії

в сукупній єдності середовища та організмів, які в ньому мешкають. Оскільки зв'язки організму та його середовища системні, діє принцип екологічної відповідності як форма існування організму відповідно умовам його життя.

До здоров'язбережувальних технологій збереження і зміцнення екологічного здоров'я дітей дошкільного віку відносимо насіння терапію.

Серед критеріїв технологічності зазначимо науковість, системність, цілісність та ін. Науковість відображено крізь концепцію акупунктурних точок; системність – системи подібності; цілісність – крізь протікання в організмі окислювально-відновлювальних процесів; керованість – крізь врахування основних показників якості насіння такі, як-от: свіжість, що визначається за *кольором*, гладенькою поверхнею, природним блиском; за *запахом* – здорове зерно не повинно мати ніяких непритаманних йому запахів; за *смаком* – використовується лише у тих випадках, коли відповідно до запаху складно встановити свіжість зерна.

Наступними серед здоров'язбережувальних технологій збереження і зміцнення екологічного здоров'я дітей дошкільного віку визначимо дихальні вправи, які мають специфічний і неспецифічний впливи. В умовах закладів дошкільної освіти доцільним та доступним будуть вправи на мобілізувальне дихання з подовженням вдиху та скороченням видиху, заспокійливе дихання з поступовим подовженням видиху, ритмічне дихання – вдих і видих робиться на рівні кількості кроків, очищувальне дихання, «Ха-дихання» тощо.

Міжнародна програма соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН) розроблена на базі дослідницького Університету Еморі (США) та пропонує повноцінну навчальну програму, зосереджену на відточуванні уваги, співпереживанні та етичній чуйності, обізнаності про взаємозалежність, рівність і системне мислення, стійкість та травмоорієнтовані практики.

Для навчання в умовах COVID-19 науковцями було розроблено спеціальні практики, що були адаптовані українською за підтримки Громадської служби миру GIZ в Україні [3].

Авторка зауважує, *заспокоїти нервову систему, сприяти більшій*

рівновазі в душі та тілі, виховувати співпереживання до себе та інших – такі цілі мають практики для навчання під час пандемії від програми соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН, *Learning Social Emotional and Ethical (SEE) Learning*): «Пригадаємо доброту», «Вправи на вдумливість», «Що не скасовано» та ін.

Важливо: практики не можна пропонувати учнівству, допоки дорослі самі їх не спробують та не опанують.

Отже, зосереджуючи увагу на здоров'язбережувальних технологіях збереження і зміцнення екологічного здоров'я, зауважимо спрямованість розглянутих до сприяння єдності організму дитини та умов довколишнього середовища. Цей чинник визначимо провідним у вирішенні проблеми збереження і зміцнення екологічного здоров'я дітей дошкільного віку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ващенко О., Свириденко С. Готовність вчителя до використання здоров'язбережувальних технологій у навчально-виховному процесі. *Здоров'я та фізична культура*. 2006. № 8. С. 1–6.
2. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии и психология здоровья в школе. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : АРКТИ, 2006. 320 с.
3. Швадчак Н. Навчання в умовах COVID-19: які практики пропонує програма соціально-емоційного та етичного навчання. URL : <https://nus.org.ua/articles/navchannya-v-umovah-covid-19-yaki-praktyku-proponuye-programa-sotsialno-emotsijnogo-ta-etychnogo-navchannya/>

СУТНІСТЬ І ТИПОЛОГІЯ СТРАТЕГІЙ НАВЧАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛЕКСИКИ

Сторонська Оксана Степанівна

канд. пед. наук, доц.

кафедри порівняльної педагогіки

та методики викладання іноземних мов

Дрогобицький державний педагогічний університет

імені Івана Франка, Україна

Анотація. Статтю присвячено вивченню сутності і типології стратегій вивчення лексики іноземної мови у процесі шкільної освіти. В ході дослідження розглянуто дефініції поняття «навчальна стратегія» в сучасній науковій літературі, схарактеризовано типи стратегій і прийомів вивчення іноземної мови, розкрито їхню специфіку в контексті опрацювання іншомовного лексичного матеріалу та обґрунтовано доцільність їхнього застосування з метою підвищення результативності навчання лексики іноземної мови учнів загальноосвітньої школи.

Ключові слова: викладання іноземної мови, стратегії вивчення іноземної мови, навчання іншомовного лексичного матеріалу, прийоми засвоєння іншомовних лексичних одиниць

Формування лексичної компетентності є одним із базових завдань навчання іноземної мови на будь-якому етапі її вивчення. Результативність цього процесу значною мірою залежить від раціонального застосування стратегій засвоєння англomовного лексичного матеріалу. В лінгводидактиці та методиці викладання іноземних мов стратегії загалом розглядаються як підходи чи прийоми роботи над мовними одиницями з метою осягнення їх змісту, форми та особливостей вживання у процесі іншомовного спілкування.

У сучасній науковій літературі представлені різні дефініції цього поняття.

Зокрема Р. Оксфорд визначає стратегії вивчення іноземної мови як конкретні дії, вчинки, кроки чи методи, які учні використовують для розвитку навичок іншомовного спілкування [3]. П. Бімель та У. Раппільон тлумачить їх як комбінації інтелектуальних прийомів, які застосовуються учнями для засвоєння і використання знань про систему мови й формування мовленнєвих вмінь [2]. Л. Милованова трактує їх як дії або прийоми, які учні використовують у процесі опанування іноземної мови [1].

Дослідники (Р. Оксфорд, П. Бімель, У. Раппільон) виокремлюють різні групи стратегій вивчення іноземної мови, зокрема прямі та непрямі. До перших відносять: 1) мнемонічні стратегії, що передбачають групування матеріалу, його структурування, фіксування у пам'яті тощо; 2) когнітивні стратегії, орієнтовані на використання прийомів дедуктивного та індуктивного умовисновку, порівняльного аналізу і т. д.; 3) компенсаторні стратегії, як-от: здогад про значення, використання синонімів і перифраз та ін. Група непрямих стратегій згідно з висновками вчених охоплює: 1) метакогнітивні стратегії, тобто планування процесу роботи над завданням, самооцінка й самоконтроль результатів його виконання тощо; 2) соціально-афективні стратегії, спрямовані на активну співпрацю і взаємодію у процесі вивчення іноземної мови на засадах доброзичливості, взаємодопомоги і т. д. [2; 3].

Прямі стратегії вивчення іноземної мови – мнемонічні, когнітивні, компенсаторні – передбачають безпосередні дії з мовним і мовленнєвим навчальним матеріалом. Вони забезпечують освоєння граматичних, фонетичних, лексичних норм іноземної мови та розвитку іншомовних вмінь читання, говоріння, аудіювання, письма, тобто оптимізують процеси формування мовних і мовленнєвих компетентностей. Непрямі стратегії освоєння іноземної мови – метакогнітивні, соціальні-афективні – вважаються допоміжними та слугують забезпеченню ефективних умов опанування іноземною мовою. Розглянемо детальніше їхню суть у контексті проблеми навчання іншомовної лексики [2; 3].

Так, мнемонічні стратегії спрямовані на запам'ятовування форми і

значення лексичних одиниць іноземної мови на основі використання прийомів асоціативного зіставлення нових слів із вже відомими, їх диференціювання і групування, виявлення типових і специфічних ознак. Найбільш ефективними стратегіями довготривалого фіксування у пам'яті нових лексичних одиниць є парні асоціації, словникові сім'ї, групування за формальними ознаками, здогадка з опорою на наявні мовні знання і вміння тощо. Процес освоєння лексичних одиниць іноземної мови передбачає чітку послідовність дій, а відтак і застосування названих стратегій, починаючи від сприйняття форми і значення слова, його розпізнавання серед інших та завершуючи його активним уживанням в процесі спілкування. В основі сприймання лексичних одиниць іноземної мови лежать мнемонічні стратегії, що забезпечують їх розуміння і зберігання в пам'яті, натомість їхнє уживання ґрунтується на мнемонічних прийомах згадування, актуалізації слів [2; 3].

Тісно пов'язані із мнемонічними когнітивні стратегії характеризуються більш вузьким фокусом і втілюються у застосуванні фонових знань чи контекстуальних ознак для виявлення значення невідомих іншомовних лексичних одиниць або створення тематично пов'язаних груп слів з метою їх швидшого запам'ятовування. Когнітивні стратегії передбачають осмислення, зберігання та відтворення лексичної іншомовної інформації. Вони допомагають здійснювати операції аналізу і синтезу іншомовного лексичного матеріалу, диференціювання лексичних одиниць іноземної мови, узагальнення особливостей їх раціонального виживання у мовленні. Вивчення іншомовної лексики з опорою на когнітивні стратегії передбачає використання таких прийомів, як лексичні паралелі, різні трактування їхніх значень, виявлення зв'язків і залежностей між словами різних мов, зокрема іноземної і рідної. Когнітивні стратегії таким чином допомагають зрозуміти внутрішню будову слів, аналізувати нові лексеми, зіставляти їх за формою та змістом [2; 3].

Компенсаторні стратегії втілюються у прийомах компенсування прогалин у знаннях іншомовної лексики та розв'язання проблем комунікації в умовах дефіциту лексичних вмінь, недостатнього словникового запасу. Вони

мінімізують труднощі під час відбору потрібного слова чи його адекватного використання відповідно до комунікативних цілей і контексту. Компенсаторні стратегії виявляються, наприклад, через мовну здогадку за допомогою контекстуальних даних, ключових слів, ілюстративних матеріалів при потребі виявлення значення невідомої лексичної одиниці. Прогалини у знаннях іншомовного лексичного матеріалу дають змогу заповнити такі стратегії, як перефразування, використання синонімів, застосування невербальних засобів спілкування, тобто жестів, міміки і т.д. [2; 3].

Метакогнітивні стратегії включають концентрацію на навчанні загалом і вивченні лексичних одиниць іноземної мови зокрема, обдумування ходу і перебігу цих процесів, їх *планування* та *керування* ними, а також *самоконтроль* і *самооцінку* результатів. Метакогнітивними прийомами у вивченні іншомовної лексики є, наприклад, визначення конкретних цілей і завдань освоєння нових лексичних одиниць, планування послідовності своєї роботи з іншомовним лексичним матеріалом, встановлення зв'язку нового лексичного матеріалу з раніше вивченим, правильне планування повторення засвоєних лексичних одиниць, ведення словника для запису нових слів, самоконтроль та самооцінка результатів за допомогою ключів, ведення статистики своїх помилок та визначення шляхів їх виправлення тощо [2; 3].

Суть соціально-афективних стратегій у вивченні іншомовної лексики проглядається у забезпеченні сприятливої для навчання атмосфери спілкування, виробленні зрозумілих та етично прийнятних правил і норм поведінки всіх учасників навчального процесу, дотримання яких суттєво впливає на сприймання нових лексичних одиниць, розвиток механізмів мовно-логічної здогадки значень невідомих слів, інтенсивність мисленнєвих операцій із лексикою. Відтак соціально-афективні стратегії спрямовані на запобігання чи подолання деструктивних умов опанування лексикою іноземної мови, наприклад, за допомогою прийомів об'єднання учнів навколо певної проблеми або завдання, як-от: підготовка і презентація малюнків до нових лексичних одиниць, виконання різноманітних ігрових завдань. Використання цієї групи

стратегій та прийомів у процесі оволодіння іншомовним лексичним матеріалом забезпечує його контекстне, мимовільне засвоєння, трансформує навчальний процес у цікаву спільну діяльність [2; 3].

Отже, постановка мети і завдань навчання лексики іноземної мови в умовах шкільної освіти передбачає якісно нові підходи до організації навчального процесу, що ґрунтуються на ефективних прийомах засвоєння лексичних одиниць. Зокрема йдеться про прямі стратегії (мнемонічні, когнітивні, компенсаторні), спрямовані на безпосередні дії з іншомовним лексичним навчальним матеріалом, та непрямі стратегії (метакогнітивні, соціальні, організаційно-стимулюючі), підпорядковані забезпеченню ефективних умов для реалізації цих дій. Опора на відповідні прийоми сприяє більш швидкому запам'ятовуванню іншомовних лексичних одиниць та активному тренуванню у їхньому вживанні в процесі спілкування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Милованова Л. А. (2015). Обучение стратегиям иноязычного чтения. *Известия Волгоградского гос. социально-пед. ун-та. Сер.: «Педагогические науки»*, 1 (96), 63–67.
2. Bimmel P. & Rampillon U. *Lernerautonomie und Lernstrategien*. München/Berlin, Langenscheidt, 2000.
3. Oxford R. *Teaching and researching language learning strategies*. Harlow, Longman, 2011.

**РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗА
ДОПОМОГОЮ СИТУАТИВНОГО ПІДХОДУ ЗАСОБАМИ
ТАКСОНОМІЇ Б. БЛУМА**

Топольницька Юлія Сергіївна,
викладач іноземної мови
Педагогічний фаховий коледж
комунального закладу вищої освіти
«Хортицька національна
навчально- реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
м. Запоріжжя, Україна

Анотація: в даній статті висвітлено насущні аспекти вивчення іноземної мови з опорою на розвиток критичного і творчого мислення з кінцевою метою оволодіння іншою мовою на продуктивному рівні. Завдання розвитку ключових і предметних компетентностей, які постають перед сучасним вчителем сформульовано в новому Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти. Для реалізації цих задач вчителям пропонується широкий спектр можливостей організації навчального процесу за ситуативним підходом та упорядкування системи вправ за етапами Таксономії Б. Блума, починаючи з початкових класів.

Ключові слова: ситуативний підхід, компетентність, таксономія, мовленнєва діяльність, комунікативний підхід, продуктивний рівень.

Актуальність використання ситуативного підходу на уроках іноземної мови, починаючи з початкових класів зумовлюється програмовими вимогами в умовах Нової української школи. Державні чинники зазначають про необхідність формування іншомовної комунікативної компетентності учнів на творчому рівні як кінцевий очікуваний результат вивчення курсу іноземної мови у межах школи. [2, с. 32] Ситуативний підхід - метод активного навчання

здобувачів освіти застосовувати засвоєний лексичний, граматичний, фонетичний матеріал у всіх видах мовленнєвої діяльності в умовах змодельованої ситуації, наближеної до їх повсякденного життя. Очевидно, що лексичний матеріал є одним з основних компонентів опанування іноземної мови, тому укладачі програм і автори підручників відібрали активний лексичний мінімум за принципом частотності, який запропонували Г. Палмер та М. Уест. Оволодіння активним вокабуляром “A General Service List of English Words” у межах 2000 слів, за дослідженнями вчених, повинно забезпечувати успішне оволодіння іншомовною компетенцією на креативному рівні при систематичному використанні ситуативного підходу. Крім того, застосування даної технології дозволяє здійснювати міжпредметні зв'язки в формі бінарних уроків. Адже широкий тематичний та міждисциплінарний діапазон робить даний метод актуальним для реалізації освітніх цілей навчання іноземної мови, формування країнознавчої, лінгвокраїнознавчої компетентностей, що означає реалізацію розвиваючої, освітньої та виховної мети в межах одного уроку та курсу вивчення іноземної мови в цілому. Розробка та впровадження вченими-дослідниками усного, прямого (який є протилежністю перекладному методу) та комунікативного методів, ефективних для інтенсивного опанування іноземної мови на продуктивному рівні стало засадами генезису ситуативного навчання та формулювання його назви, а саме, “Structural Situational Approach. Situational Language Teaching”, що включає в себе всі ефективні елементи вищезазначених методів. [5, с. 24]

“The Situational Approach” забезпечує персоналізацію навчання, розвиток самостійності та ініціатив здобувачів освіти. Адже, моделювання ситуації є ефективним способом реалізації мовленнєвих потреб здобувачів освіти у спілкуванні та виступає позитивною внутрішньою мотивацією для вербальної реакції. Повноцінно організувати навчальний процес за даною технологією на уроках формування та розвитку мовленнєвих умінь можливо лише в середніх та старших класах школи, коли діти вже мають достатній активний запас лексичних та граматичних структур у межах програмових вимог, певний

життєвий досвід, сформоване критичне і творче мислення, володіння логічними операціями, зокрема, аналіз і синтез, класифікація і узагальнення, порівняння. Але привчати до фронтальної бесіди, дискусії, висловлення власної думки з використанням елементарних мовних кліше, лексичних та граматичних структур доцільно розпочати з початкової школи для усунення мовного бар'єру, страху помилки, успішної реалізації "teambuilding" в межах класу. Робота в парах, групах, фронтальне обговорення проблемних питань вирішують ці завдання, а цікава дітям комунікативна ситуація є ефективним стимулом для мовленнєвого акту у формі діалогу або монологу. Природний контекст ситуативної технології, на думку науковців, зумовлює відтворення конкретних ситуацій у формі рольових ігор, дискусії із спільним розв'язанням проблем, аналізу певної навчальної ситуації на напів-творчому рівні та дає можливість дітям успішно використовувати навички іншомовного спілкування у їх реальному житті в online chatting, texting; online, offline games; projects; travelling на творчому рівні.

Для організації формування іншомовної комунікативної компетентності з метою реалізації практичної цілі навчання, когнітивного розвитку, творчого та критичного мислення для повної реалізації чотирьох-компонентної мети курсу іноземної мови стає в нагоді модель формування мислення здобувачів освіти «Таксономія Бенджаміна Блума» (Bloom's Taxonomy), де продемонстровано шість рівнів мислення від рівня засвоєння нового матеріалу до поглибленого творчого створення власного продукту мислення та мовлення. [5, с. 40] Поняття «таксономія» у площині вивчення іноземної мови покликано впорядкувати та реалізувати когнітивні цілі навчання, такі як, відтворення, застосування, аналіз, синтез, оцінка засобами лексичного, фонетичного та граматичного матеріалу мови, країна якої вивчається.

У класифікації Б.Блума виділено та обґрунтовано три сфери навчальної діяльності з конкретними рекомендаціями застосування таксономії в межах одного уроку та цілого курсу для сучасних вчителів, які планують та реалізують всебічний розвиток учнів під час навчального процесу:

- когнітивна сфера (Cognitive Sphere);
- афективна сфера (Affective Sphere);
- сфера психомоторики (Psychomotor Sphere).

Розвиток когнітивної сфери, що включає ментальні уміння різної складності, відповідає педагогічним принципам послідовності, наступності та систематичності; принципам комунікативності та домінуючої ролі вправ методики навчання іноземної мови дозволяє вчителю успішно розвивати навички всіх видів мовленнєвої діяльності в той же час підтримувати інтерес учнів до вивчення курсу іноземної мови. Спланувати навчальний процес за етапами таксономії на основі певної ситуації мовлення вчителю допомагають такі ключові поняття:

- «Запам'ятовування» (Remembering), де ключовими словами для планування уроку іноземної мови є “Describe. Find. Name...”
- «Розуміння» (Understanding), де ключовими словами для формулювання завдань на даному етапі є “Explain. Compare. Discuss. Predict...”
- «Застосування» (Applying), де ключовими словами для організації системи тренувальних вправ є “Complete. Use. Examine...”
- «Аналіз» (Analyzing), де ключовими словами для організації практики мовленнєвої діяльності є “Compare/Contrast. Explain. Identity...”
- «Оцінювання» (Evaluating), де ключовими словами для реалізації мовленнєвої діяльності на напів-творчому рівні є “Justify. Assess. Evaluate...”
- «Створення» (Creating), де ключовими словами для продукування власного монологічного чи діалогічного висловлювання є “Plan. Design. Imagine. Compose...”.

Розглянемо розвиток творчого мислення на прикладі певної ситуації за етапами Таксономії та елементами даної технології. Отже, за даним посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=LmdK2PKoC9w> ви можете знайти відео-сюжет з презентацією неправильних дієслів для учнів четвертого класу:

- Перший етап. Запам'ятовування, що співвідноситься з пред'явленням фонетичної, графічної, граматичної сторін нових лексичних

одиниць в контексті певної ситуації. Використовуємо імітативні вправи. Keywords those are “Let`s sing altogether! Repeat the words! Read it one by one!”.

- Другий етап. Запам'ятовування- одна з найскладніших навичок опанування іноземної мови, тому доцільно розвивати суб-навички: пояснювати - Why ...?, сортувати - When? How long? Where? Keywords those are “Match the I and II forms. Match the words with their translation. Make the story in the Present Simple (A man goes... A cat shakes... The man puts the cat into...)”.

- Третій етап. Застосування передбачає реалізацію на практиці того, що було засвоєно раніше з використанням таких суб-навичок як класифікувати, ілюструвати. Ефективно впровадити гру “Pass The Ball. Make The Story in the Past Simple Tense” Use the scheme: “The weather was... The man... The cat...fed.... The woman...got scared...”.

- Четвертий етап. Аналіз кидає виклик здобувачам освіти, розвиваючи під-навички, такі як, відкривати, інтерпретувати (розповісти історію з точки зору кота, жінки). Доцільно організувати рольову гру з персонажами історії. В той же час інші учні спостерігають і аналізують розповіді героїв. The cat told the story: “It was a rainy day. I shook...”

- П'ятий етап. Оцінювання для молодших учнів може бути важким етапом, але запропонувати їм покращити сюжет даної історії є гарним засобом для розвитку цих навичок: Наприклад, гра- місія “Change the end! Save the lamp!” Use the keywords “told, washed, showed...”

- Шостий етап. Створення розвиває навички збирати, проектувати та будувати, створювати. Доречно працювати групами, використовуючи метод проєктів. Наприклад, “Draw and create your own story. Use the verbs in Past Simple tense” або “Write a sequel. Use the verbs in the Future tense. Add a new hero to the story. It can be a dog.”

Запропонований алгоритм дій зі здобувачами освіти початкових класів має свої особливості, треба враховувати, що дана вікова група сприймає і засвоює інформацію на своєму рівні. Але широкий вибір наочного матеріалу, сучасних форм і методів роботи, оновлена програма дають можливість вчителю

успішно використовувати ситуативний підхід за етапами Таксономії Блума для всебічного розвитку учнів на уроках іноземної мови.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гапонова С. В. Огляд зарубіжних методів викладання іноземних мов у ХХ столітті / С. В. Гапонова // Іноземні мови. – 2010. - №1.-С. 11-12.
2. Горчакова Н. Комунікативна компетенція на уроках іноземної мови / Н. Горчакова // Завуч. – 2007. - №25. – С. 31-34.
3. Кіцула К. В. Використання ситуативного підходу в процесі вивчення іноземної мови / К. В. Кіцула // Матеріали наукової конференції викладачів та студентів інституту іноземних мов 17-18 квітня 2014. - Вінниця: ВДПУ імені М. М. Коцюбинського, 2014. – С. 78-80.
4. Кумпан С. М. Ситуативність як складова формування професійно орієнтованого мовлення курсантів ВВНЗ / С. М. Кумпан, Л. К. Стрілець, О. В. Петренко // Матеріали V Міжнародної науково-методичної конференції 22 листопада 2012. - Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. - С. 101-102.
5. Ніколаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах / С. Ю. Ніколаєва. - К.: Ленвіт, 2002. - 328 с.
6. Осіпчук С. Формування комунікативної компетенції / С. Осіпчук // English. – 2011. - №19. – С.16-17.
7. Kolesnikova I. L. A Handbook of English-Russian Terminology for Language Teaching / I. L. Kolesnikova, O. A. Dolgina. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 206 p.
8. Raven J. Competence in the Learning Society / J. Raven, J. Stephenson. – New York: Peter Lang, 2001. – 253.p.
9. Richards J. C. Approaches and Methods in Language Teaching / J. C. Richards, T. S. Rodgers. - Cambridge: Cambridge University Press, 1991. – 171 p.

УДК 373.31

КРИТЕРІЇ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Ульянова Вікторія Станіславівна

доктор пед. наук

Бойчук Єлизавета

Крикунова Єлизавета

бакалавр

факультету фізичного виховання та мистецтв

Харківська гуманітарно-педагогічна академія

м. Харків, Україна

Анотація. У статті розглядається проблема критерій розвитку творчої особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Ключові слова: критерії, творча особистість, вчитель, музичне мистецтво.

Сьогодні наше суспільство потребує освічених, інтелігентних, творчих, професійно компетентних особистостей. В умовах динамічного розвитку науки, культури, техніки значно змінюються умови праці вчителя, підвищуються вимоги до його особистості та професійної підготовки. Майбутні спеціалісти повинні добре орієнтуватися у різноманітності педагогічних технологій, володіти комплексом професійних умінь та якостей, ефективно застосовувати сучасні форми та методи педагогічної взаємодії, виявляти нестандартність мислення і здатність до швидкої орієнтації у різних педагогічних ситуаціях, мати свою думку і вміти відстоювати її, адекватно оцінювати свої можливості, бути готовими до прийняття відповідальних рішень[1-5]. Цьому сприяє педагогічна практика яка проводиться в умовах реалій сучасної школи з урахуванням закономірностей і принципів цілісного процесу професійної підготовки майбутніх учителів на основі здобутих знань, сформованих умінь і навичок. Визначенню ролі педагогічної діяльності вчителя

у суспільстві присвячено праці М. Драгоманова, О. Духновича, Ю. Федьковича, Т. Шевченка, Л. Українки, М. Коцюбинського. Суттєвий внесок у вивченні питань практичної підготовки майбутніх вчителів музики зробили Л. Арчажникова, Л. Булата, С. Гладка, Ж. Дебела, Т. Єременко, З. Квасниця. У дослідженнях цих вчених педагогічна практика студентів розглядається в контексті різних проблем підготовки майбутніх учителів: професійної адаптації, професійної орієнтації, розвитку творчих здібностей, формування фахових умінь і навичок. Ідея творчого характеру педагогічної діяльності не нова для педагогічної думки. А. Макаренко, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі та ін. у своїх працях трактують педагогічну діяльність як творчий процес[2-5]. Проблемі творчості присвячено значну кількість публікацій. У сучасних умовах ця проблема знову актуалізується.

Виходячи з аналізу педагогічної літератури, поняття "творча особистість педагога" зводиться до проблеми педагогічного таланту чи педагогічних здібностей. Актуальність заявленої теми зумовлена зростаючою увагою до питань, пов'язаних з професійним рівнем творчої особистості майбутніх педагогів. Педагогічна практика як основа системи підготовки майбутніх учителів забезпечує дієвість засвоєних професійних знань і умінь, сприяє виявленню педагогічних здібностей та індивідуальних творчих можливостей кожного студента. Завдяки тому, що робота практиканта передбачає спілкування з учнями, студент має можливості не тільки для самовдосконалення, але й формується його творча індивідуальність, а в процесі педагогічної практики активно впливає на розвиток особистості кожної дитини[1-3].

Залучення студентів до безпосередньої практичної діяльності є засобом активізації інтересу до майбутнього фаху, перевірка ефективності усіх, без винятку, напрямків професійної підготовки (психолого-педагогічного, історико-теоретичного, музично-виконавського, методичного). охарактеризовано за такими якісними показниками: мотивація (проявляється у ставленні до виконання професійних обов'язків як до потреби); рівень знань

психолого-педагогічного та методичного циклу, які відповідають рівню складності виконуваних завдань; виконання функціональних обов'язків вчителя музичного мистецтва та якості виконуваної роботи; активність у професійному самовдосконаленні, самоосвіті; прагнення до збагачення духовної та професійної культури. Вирішальну роль у навчанні та вихованні відіграє завжди особистість учителя. Розвиваючи вміння художньо виконувати музику, творчо втілювати музичні враження через слово, рухи, малюнок, студенти самі ніби перевтілюються. Одним із засобів розвитку у студентів-практикантів прагнення і потреби усвідомлювати свою творчу особистість, професійну сутність у процесі музично-педагогічної діяльності є виконання ними певних ролей: музикант-виконавець, режисер, актор, лектор. Виконання музичного твору - процес складний, який потребує певних знань і технічних навичок, зокрема: читання нотного тексту і художнього сприйняття музичного твору, створення задуму та його реалізація, порівняння результату з поставленим художньо-педагогічним завданням. Щоб виховати музичний смак і сформувати музичну культуру учнів різних вікових груп майбутнім учителям необхідно вміти добирати високохудожній репертуар і знаходити ефективні методи та прийоми сприймання музичних творів. Для ефективного сприйняття учнями музичного твору студентам-практикантам необхідно: досконало знати музичні та поетичні тексти; вміти розробляти художньо-інтерпретаційний план та втілювати його у навчанні учнів музики; володіти комплексом виконавських умінь гри на музичному інструменті; вміти співати під власний супровід; вміти формувати в учнів установку на розуміння музики; вміти вміло виявляти рівень слухацької культури школярів під час сприйняття певного твору. Створення у школярів відповідного настрою (тобто установки) на сприймання музики (пісні або п'єси зі шкільного репертуару) є важливою умовою формування умінь музичного сприймання. Установка створюється передусім вступним словом учителя про музику, яку він пропонує учням для слухання. Наскільки студенту-практиканту вдасться зацікавити учнів, спрямувати їх інтерес до прослуховування музичного твору, настільки майбутній вчитель розкривається

у своїй комунікативній діяльності і формується як творча особистість [2-5]. Хочеться звернути увагу на такий фактор, як розвиненість мови. Для студента-практиканта мовленнєва діяльність має велике значення щодо становлення його як особистості майбутнього вчителя. Індивідуум, власне, й говорить для того, щоб впливати на думки, поведінку, свідомість інших. Стосунки між студентами-практикантами й учнями впливають і на результативність комунікативної діяльності, в якій виявляється взаємодія, встановлюються контакти, необхідні в загальній навчально-пізнавальній діяльності, формуються сприятливі стосунки. Отже, розвиток мовленнєвої діяльності студента під час проходження педагогічної практики сприяє всебічному розвитку особистості майбутнього педагога. По-перше, мовлення спрямоване на те, щоб повідомити необхідну інформацію школярам у класній чи позаурочній роботі, а по-друге, вплинути на слухачів, активізувати їх думку, тобто вчитель здатний своїм мовленням розвивати мовлення й мислення школярів, їх розумову діяльність [3].

Критеріями розвитку творчої особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва є свідоме ставлення до обраної професії, прагнення до збагачення духовної культури, професійна мотивація студентів у процесі викладання предмету під час проведення класної та позаурочної роботи, палке бажання до самовдосконалення та самореалізації у виховному процесі як музиканта-виконавця, режисера, актора, цікавого лектора в роботі шкільних музичних лекторій з учнями різних вікових груп, комунікативна діяльність й активність у різних формах роботи під час проходження педагогічної практики у школі. Ці фактори характеризують розвиток професійно-творчої особистості майбутнього вчителя музичного мистецтва. Майбутні вчителі музичного мистецтва під час педагогічної практики повинні знайти такі методи та прийоми у своїй роботі, щоб діти отримували радість у спілкуванні з музичним мистецтвом на уроках, вишукували особливі засоби впливу на своїх вихованців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Казунина И. В. Формирование и активизация художественно-образного мышления учащихся музыкальных училищ в классе фортепиано: Автореф. дис.канд. пед. наук. М.: НИИ худ.воспитания АПН России, 1998. 21 с.
2. Корженевський А. Й. До питань про специфіку мислення музиканта-виконавця. Питання фортепіанної педагогіки та виконавства: Зб. наук. статей. К.: Муз.Україна, 1981. С. 29–40.
3. Крицький В. М. Формування художньо-інтерпретаційного мислення музиканта-виконавця // Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського. Серія: Музичне виконавство. вип. 3. К.:НМАУ, 1999. С. 110–116
4. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: Навч. посібник /О. Олексюк, М. Ткач. К.: Знання, 2004. 264 с.
6. Петрушин В. И. Музыкальная психология: Учебное пособие для сред. и высш. муз. уч. заведений. М.: ВЛАДОС, 1997. 383 с.

**ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ЖІНОК 25-30 РОКІВ ДО
СИСТЕМАТИЧНИХ ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧИХ ЗАНЯТЬ**

Хуртенко Оксана Вікторівна

канд. психол.наук, доцент

Яскевич Микита Павлович

Забутна Марія Вячеславівна

студенти

Вінницький державний

педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

м. Вінниця, Україна

Анотація: у статті проаналізовано провідні мотиви до початку занять оздоровчою фізичною культурою жінок, а також охарактеризовано основні фактори, що визначають структуру мотивації занять в фітнес-клубах.

Ключові слова: жінки, фітнес-клуб, мотивація, мотив.

Проблема мотивування жінок 25-30 років до тривалих занять фітнес програмами різної спрямованості є актуальною в практиці фітнес-інструкторів, які підкреслюють, що ефективність занять має пряму залежність від провідних мотивів до початку занять і їх продовження.

Слід пам'ятати, що мотивація - це непостійна величина, вона змінюється в залежності від середовища. Створення позитивного середовища (умов) в значній мірі підвищує рівень мотивації до занять фітнесом.

У процесі мотивації формування мотиву поведінки є складним психологічним процесом. У ньому важливу роль відіграють такі потенційні мотиви як оцінка значущості потреб, здатність оцінити наслідки своїх дій і інші фактори. Адже у всіх людей абсолютно різні характери, а це в свою чергу веде до того, що існує величезна кількість різних потреб і цілей, які, на думку кожної окремої людини, призводять до задоволення.

Відсутність «клубної системи» організації тренувального процесу групових програм і врахування індивідуальних особливостей жіночого організму в практиці фітнес-клубів тягне за собою проблему формування стійкої мотивації жінок до систематичних занять, внаслідок чого спостерігається великий відтік займаючихся, що ускладнює роботу інструктора (особливо педагогічний контроль).

Проведене С. Савіною (2019) анкетування виявило особистісні особливості постійних клієнтів фітнес-клубів: наявність досвіду занять спортом в дитячому та юнацькому віці; високий рівень впевненості в своїх фізичних можливостях; отримання задоволення від фізичного навантаження; наявність сили волі, що дозволяє долати різні труднощі (хвороби, травми, брак часу та ін.) [4].

Автор (А.А.Черняев, 2016) вказує, що люди, що володіють високим рівнем мотивації, схильні переоцінювати свої сили, іноді не зважаючи на адаптаційні можливості свого організму. При роботі з такими клієнтами тренерам необхідно постійно вести роз'яснювальну роботу про оптимальні навантаження, здійснювати безперервний контроль за індивідуальною переносимістю їх і відновними процесами [7].

Дослідження О.В. Хуртенко та Б.О. Бортун [6] показали, що провідним мотивом до початку занять оздоровчою фізичною культурою жінок є прагнення знизити масу тіла, придбати більш гармонійну статуру і поліпшити поставу (100% опитаних). На другому місці знаходяться мотиви досягнення психологічного комфорту: 71,4% респонденток хочуть отримати від занять поліпшення настрою, самопочуття, відволікання від проблем повсякденного життя; 42,9% - прагнуть підвищити рівень своєї рухової активності, 34,9% - зміцнити здоров'я, а 27% - розвинути основні фізичні якості. Н.Е. Ткаченко в якості домінуючих мотивів називає оптимізацію ваги (41,7%), зняття емоційної напруги (37%), прагнення до спілкування (36,6%). С.В. Савин [5] наводить дані, згідно з якими 44% опитаних жінок як головний мотив до занять фітнесом ставлять «зниження ваги», з метою виправлення дефектів фігури і корекції

проблемних зон в фітнес - клуб приходять 25,2% опитаних, 14% - з метою підтримки фізичної досконалості і тільки 11,2% респонденток на перше місце поставили «підвищення рівня здоров'я», 4,7% вибрали інші варіанти. С.В.Дудник, О.Ю. Качур, Д.П. Троянов називають провідним мотивом поліпшення зовнішнього вигляду і формування гармонійної статури, на другому місці - завдання зміцнення здоров'я і підвищення працездатності. На третє місце опитані поставили поліпшення самопочуття і підвищення самооцінки. Сучасні автори сходяться на думці, що основним мотивом до занять фітнесом в будь-якому віці у жінок служить прагнення до корекції фігури. Існують дані про те, що більше 2/3 всіх відвідувачів фітнес-клубів ставлять своїм завданням схуднути, зміцнити м'язи і змінити пропорції тіла, що підтверджено в роботі М.В. Громової під час опитування глухих і слабочуючих жінок, що займаються фітнес-аеробікою за спеціальною програмою. Ряд авторів, що займаються проблемою оздоровлення жінок засобами фітнесу, роблять висновок про те, що основними мотивами до початку занять є: «поліпшити стан здоров'я», «поліпшити фігуру», «скинути зайву вагу». У літературі зустрічаються дані про те, що в середньому віці у жінок спостерігається величезне бажання активно рухатися (О.М. Шишкіна, 2012).

Проведене в 2014 році Т.С. Лисицькою і С.І. Кувшинніковою [3] анкетування 2360 жінок, що займаються у фітнес-клубах, виявило шість основних факторів, що визначають структуру мотивації занять в фітнес-клубах: провідним фактором, що визначає мотивацію, є фактор «фітнес-здоров'я» (40,6%); на другому місці - фактор «зовнішній вигляд» (31,2%), «психологічний» фактор - 8,5%, «пізнавальний», «соціальний» і «прикладний» - 7,4%, 6,7% і 0,6% відповідно.

Важливим є той факт, що вітчизняні вчені Т.Ю. Круцевич, В.І. Воронова, О.Л. Благій, О.В. Андреева [2] підтверджують розробки німецьких дослідників Г. Пауля та К. Фегеля про найбільш першорядні «зовнішні» мотиви - прагнення займаючихся до зміни зовнішності «зовнішні мотиви» спонукають жінку до початку фізкультурно-оздоровчої діяльності, а для того, щоб заняття стали

регулярними протягом багатьох років, необхідно формування «внутрішніх стимулів» - потреби в русі, радості і задоволення від занять. Л.Я. Іващенко [1] виявив, що у жінок 18-30 років найбільш важливим фактором до початку рухової активності є власне фізичні навантаження під час занять, а у жінок старше 35 років на першому місці знаходиться потреба в емоційному розвантаженні, отриманні задоволення від занять. Можливо, саме орієнтація на «зовнішню» мотивацію тягне за собою великий відтік жінок, що займаються в фітнес-центрах. Т. Синиця пише про те, що інструктор групових програм не може знати своїх підопічних так добре, як персональний тренер, але за допомогою анкетування, бесід і під час інструктажу може визначити основні мотиви займаючихся, і на цій основі створити такі умови, які відповідали б мотивації кожної жінки.

Основною спрямованістю психологічної роботи з жінками, що займаються у фітнес-центрах, є підвищення мотивації до усвідомлених занять, створення емоційного і психологічного комфорту, без якого неможливо говорити про фітнес як здоровий спосіб життя. За результатами досліджень тренувальна діяльність жінок відрізняється підвищеною збудливістю, тривогою, нестійкістю, супроводжується сильними емоційними переживаннями і великою чутливістю до заохочень і зауважень.

Разом з тим в науково-методичній літературі відсутні методи підвищення самооцінки жінок, які застосовуються в практиці фітнес-центрів. О.Б. Іванік виявлено, що результат діяльності інструктора з фітнесу стає ефективним при цілеспрямованій психологічній роботі з жінками різного віку. Таким чином, даний аспект на сьогоднішній день представляється мало дослідженим і вимагає чіткої та послідовної методичної розробки. Отже, нами встановлено, що основним мотивом до занять фітнесом є зміна зовнішніх параметрів тіла, при цьому довгострокові регулярні заняття стимулюються внутрішньою потребою в русі і емоційним задоволенням від самого процесу занять. Тому тренувальні заняття з початківцями повинні, перш за все, бути спрямовані на формування «правильної», «внутрішньої» мотивації, так як, «первинна»

«зовнішня» мотивація є прямим наслідком критичного ставлення до себе більшості жінок, їх заниженої самооцінки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Иващенко, Л.Я. Программирование занятий оздоровительным фитнесом. Киев: Наук. світ. 2008. 198 с
2. Круцевич, Т.Ю., Воронова, В.І., Благій, О.Л., Андреева, О.В. Формування мотивації осіб зрілого віку до рекреаційної діяльності. *Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"*. 2011. С. 335–339
3. Лисицкая, Т.С., Кувшинникова, С.И. Социологический анализ доминирующих мотиваций занимающихся в фитнес-клубах. *Теория и практика физической культуры*. 2014. № 2. С. 37-40.
4. Савіна, С. Вплив комплексної фітнес-технології на психоемоційний стан жінок другого зрілого віку. *СЛОБОЖАНСЬКИЙ НАУКОВО-СПОРТИВНИЙ ВІСНИК*: Матеріали ХІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Фізична культура, спорт і здоров'я: стан, проблеми та перспективи». 2019. С. 84-88
5. Савин, С.В. Педагогическое проектирование занятий фитнесом с лицами зрелого возраста: монография. Изд-во: Учебный центр «Перспектива». Москва, 2015. 251 с.
6. Хуртенко, О.В., Бортун, Б.О. Структурні особливості формування мотивації до занять спортом у студентів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. Т.1. №2. С.119-124
7. Черняев, А.А. Выявление физкультурно-оздоровительной мотивации у женщин первого зрелого возраста при занятии в фитнес-клубах. *Проблемы современного педагогического образования*. 2016. №53-11. С.186-192.

УДК 37.016:373.5:57

**ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВОГО ВИМІРЮВАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ
VERNIER ПРИ ВИВЧЕННІ БІОЛОГІЇ У ЗАКЛАДАХ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Черниш Вікторія Ігорівна

здобувач спеціальності

014.05 Середня освіта Біологія та здоров'я людини

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

Константиненко Людмила Анатоліївна

кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки,

біоресурсів та збереження біорізноманіття

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

Анотація. У межах публікації висвітлено використання цифрового вимірювального комплексу Vernier при вивченні біології рослин в закладах середньої освіти, розкрито роль у професійній діяльності вчителя у формуванні дослідницької компетентності учнів. Використання STEM-освіти на уроках Формування дослідницької компетентності учнів закладів середньої освіти.

Ключові слова: STEM-освіта, комплекс Vernier, датчик, рослини, учні.

Однією з актуальних проблем закладів середньої освіти є формування пізнавального інтересу учнів на уроках біології, що необхідно не лише при вивченні матеріалу, але і розвитку вмінь його застосовувати у повсякденному житті. Сучасні навчальні заклади відійшли від пережитків минулого і крокують в ногу з сучасністю. В умовах інтенсивного розвитку сучасної української школи головним завданням стає професійна орієнтація учнів, що визначає здатність учнів успішно соціалізуватися, мати змогу на професійну навчальну діяльність. Окрім того, при вивченні біології потрібно формувати інтерес до природничих наук, математики, технологій та дослідницьку компетентність.

Аналіз останніх досліджень перспективи і проблеми STEM-освіти (S–science, T – technology, E – engineering, A – art/мистецтво, M – mathematics) висвітлені в роботах: О.О. Патрикеева, Т.І. Андрущенко, С.М. Бревус, В.Ю.Величко, С.А.Гальченко, Н.О.Гончарова, К.Д. Гуляєв, В.В, О.Г. Кіт, Приходнюк, Е.Я. Клімова, , Горбенко С.Л ,О.В. Лозова, Дзюба С.М, В.В.Камишин, М.А. Попова, , Крутій К.Л, Василяшко І.П. [1,с.28].

Метою статті є розкриття значення елементів STEM-освіти, зокрема цифрового вимірювального комплексу, а саме розкриття актуальності його застосування на уроках біології.

Одним із напрямків інноваційного розвитку природничо-математичної освіти є система навчання STEM, завдяки якій діти розвивають логічне мислення та технічну грамотність, вчать вирішувати поставлені задачі, стають новаторами, винахідниками. STEM-навчання дозволить зміцнити та вирішити найбільш актуальні проблеми майбутнього. Залучення в STEM може підтримати не лише розвиток креативного мислення та формування компетентності дослідника [2]. Орієнтуючись на сучасний ринок праці, фахівці освітньої сфери кардинально переглядають навчальні програми з метою підготовки підростаючого покоління до нових ролей у суспільстві, оволодіння ними такими технологіями, компетентностями, що задовольняють у майбутньому потреби інформаційного суспільства. Аналізуючи глобальні тренди, можна зазначити, що сьогодні продуктивним напрямом в освітньому процесі є поширення STEM-освіти.

Мета STEM-освіти полягає у цілеспрямованому створенні зв'язків між школою і соціальними практиками, між навчальним процесом і цілим світом в аспекті розвитку природних здібностей дитини, рівень яких визначатиме її успішну самореалізацію як під час навчання, так і поза школою. Учень не просто вчиться генерувати цікаві ідеї, але й відразу втілює їх у життя, навчається планувати свою діяльність, виходячи з поставленого завдання і наявних ресурсів, що обов'язково стане йому в нагоді у реальному житті [3,с.26]. Основним завданням STEM-освіти є поглиблення знань з інформатики,

хімії, біології, математики, фізики, англійської мови для професійного самовизначення учнів, формування резерву для участі в предметних олімпіадах, турнірах, творчих конкурсах [4,с.64]. Отже, STEM-освіта відіграє важливу роль в сучасній освіті, надає можливість формувати сучасну молодь спрямовану на застосуванні отриманих знань на практичній діяльності.

Сьогодні STEM є одним з головних трендів інноваційної освіти. Зокрема, в США у рамках Стратегічного плану з розвитку STEM-освіти до 2020 року збільшено до 50% учнів, залучених до STEM; підготувати 100 000 нових ефективних STEM-вчителів. У більш ніж 10 країнах Європи розроблені національні стратегії та ініціативи у сфері розвитку і поширення STEM-освіти (Австрія, Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди, Норвегія, Італія, Ірландія, Іспанія та інші) [4]. В Україні Міністерство освіти і науки у рамках реформування системи шкільної освіти розвиває напрямок співпраці з LEGO для використання новітніх методик навчання математики та інших 8 природничих дисциплін через робототехніку. Наголошується, що робототехніка – напрям, що потребує об'єднання знань, і в його межах діти мають можливість засвоювати знання через діяльність, творчість, що стимулює інтерес і розвиває любов до предметів. Уряд України виділяє кошти на оснащення в школах лабораторій зі STEM-освіти та природничих кабінетів [2]. Тож маємо великі сподівання на те, що цифрові лабораторії нарешті стануть основою для навчання сучасним галузям науки та технології в усіх регіонах України. Згідно з наказом МОН України №574 від 29.04.2020 р. основою для будь-якої навчальної лабораторії мають стати сучасні ЦВК [5]. Сучасний вчитель повинен мати ІКТ-компетентності на різних рівнях: загально користувацькій, загально педагогічній і предметно-педагогічній. Останній рівень особливо важливий, оскільки використання інноваційного обладнання в контексті змісту предмета є важливим для мотивації учнів до навчання, придбання ними нових знань у галузі біології. Цифрове обладнання формує необхідність роботи з ресурсом, проводити урок в умовах сучасних вимог, знаходити варіанти активного залучення учнів в освітньому процесі, особливо тоді, коли

спостерігається зниження мотивації до навчання. Розвиток дослідницької діяльності з використанням сучасних ІКТ технологій та цифрового обладнання підвищує мотивацію до освіти; прагнення самостійного зростання, розвитку інтелекту, набуття практичних умінь та навичок, формулювати проблему, ставити гіпотезу, знаходити докази, використовувати різні методи – спостереження, виміри, порівняння.

Актуальність цієї проблеми незаперечна, оскільки пріоритетним напрямом у діяльності вчителя стає виховання творчої ініціативи учнів. Для цього на уроках слід використовувати такі методи, як спостереження та дослідження. Вчитель і учень разом роблять невеликі відкриття, що формує у учнів вдумливе і осмислене ставлення до експериментів.

Відомо, що використання різноманітних форм практичних робіт на уроках біології та інших предметах природничо-наукової спрямованості надає неповторний колорит урокам. Уміла організація та проведення таких робіт робить уроки незабутніми, привабливими для учнів, підвищує їх інтерес до предмета і як наслідок – підвищує якість освіти загалом.

Освоєння навичок роботи з біологічними об'єктами та лабораторним обладнанням допомагає учням у здійсненні різноманітної дослідницької та проектної діяльності, сприяє успішному виступу на регіональному та заключному етапах Всеросійських олімпіад школярів з біології, допомагає виконувати завдання практичної спрямованості державної підсумкової атестації.

В українських реаліях це відносно нове поняття, отже потребує детальнішої уваги всіх учасників освітнього процесу. Одним із провідних виробників високоточного навчального обладнання майже півстоліття є американська компанія Vernier, що оснащує шкільні та університетські лабораторії в понад 150 країнах світу. Віднедавна лабораторне обладнання Vernier стало доступним і на українському ринку — а це різноманітні датчики, аналізатори даних, набори для комплексного вивчення розділів природничих наук та багато іншого. ЦВК Vernier складають 23 високоточні датчики, що

здатні вимірювати будь-які необхідні в навчально-дослідному процесі показники: температуру (навіть до 1400°C), тиск, вологість, прискорення, кут повороту, ультрафіолетове та радіоактивне випромінювання, серцебиття, рівень кисню та вуглекислого газу тощо. Комплект оснащено сучасним реєстратором даних LabQuest 2 з сенсорним екраном та програмним забезпеченням для обробки даних. До цифрового комплексу входять як дротові, так і бездротові датчики, що дозволяють однаково успішно працювати в навчальних та професійних лабораторіях, а також проводити досліди в польових умовах [6]. Через свою багатофункціональність та виняткову якість ЦВК Vernier є найкращим рішенням для комплексного оснащення навчальних закладів. Ключовою його перевагою є можливість комплексної роботи над дослідними проблемами з усіх галузей науки. Цифрова лабораторія з біології представлена датчиками температури та рН, що входять і до комплекту з хімії, а також: датчиком частоти серцевих скорочень, що дозволяє вивчати серцеві ритми до, під час та після фізичних навантажень; датчиком ЕКГ, який реєструє електричні сигнали, що виникають під час скорочення серця або м'язів. Прилад працює в межах ± 200 мВ із роздільною здатністю 0,024 мкВ та швидкістю реєстрування показників до 400 за с. Всі цифрові датчики Vernier Go Direct оснащені акумуляторними батареями, що забезпечують їхню стабільну автономну роботу, та комплектуються USB-дротами для підзарядки й роботи на комп'ютерах, що не мають Bluetooth-зв'язку [5]. Цифрові лабораторні датчики мають ряд переваг, їх можна підключати до демонстраційних та лабораторних установок, тобто підвищить ступінь наочності експерименту та візуалізації його результатів: модернізувати традиційні експерименти, розширити їх список, отримати дані, недоступні у традиційних дослідах. Особливо ефективним є застосування цифрової лабораторії у комплексі з інтерактивним USB мікроскопом. У комплекті є спектрофотометр, який використовують для визначення концентрації речовин у розчинах та вивчення забарвлення різних розчинів. Його застосування підвищує наочність та точність експериментів, дозволяє стежити за зміною параметрів на екрані комп'ютерів. Біологію

вивчати складно, та й дуже цікаво. Використання лабораторних та практичних робіт сприяє підвищенню рівня мотивації учнів щодо предмета, вносить різноманітність у процес навчання, збагачує життєвий досвід, формує навички роботи з біологічними об'єктами, які можуть стати в нагоді у подальшій навчальній та дослідницькій діяльності.

За допомогою таких лабораторій учень може не лише дослідити фотосинтез та дихання рослин, гомеостаз, а і самостійно здійснити і розробити методику досліджень, що розвиває самостійність учня. Лабораторії оснащені не лише датчиками, а і лабораторними планшетами для більш точних вимірювань через автоматичний запис даних, з метою побудови графіків, діаграм, проєкцій та моделей. В LabQuest за допомогою апарата Vernier, можна проводити лабораторні дослідження з всього курсу біології з 6 по 11 клас. Наприклад, при вивченні фотосинтезу в курсі біології рослин проведення лабораторного дослідження за допомогою ЦВК дозволить краще засвоїти досить складну тему. Для цього можна об'єднати учнів в групи, провести інструктаж з техніки безпеки, і далі кожна група за допомогою інструктивної карти виконує свій крок в лабораторному дослідженні, після проведення якого юні дослідники мають змогу проаналізувати отримані дані за допомогою LabQuest. Така діяльність пробудить пізнавальний інтерес та покращить роботу в команді. Учні з легкістю зможуть визначити вплив світла на процес фотосинтезу, дослідити, яким чином впливає кип'ятіння рослинних клітин на процес фотосинтезу, порівняти швидкість, з якою протікають процеси фотосинтезу у рослинах в різних умовах освітленості та зробити відповідні висновки.

Використання цифрових лабораторій сприяє значному підняттю інтересу до предмета та дозволяє учням працювати самим, при цьому отримуючи не тільки знання в галузі природничих наук, а й досвід роботи з цікавою та сучасною технікою, комп'ютерними програмами, досвід взаємодії дослідників, досвід інформаційного пошуку та презентації результатів дослідження, учні отримують можливість займатися дослідницькою діяльністю, не обмеженою темою конкретного уроку, і аналізувати отримані дані. Велика кількість

спостережень та демонстрацій не забезпечують формування умінь учнів самостійно та цілісно проводити дослідження. Саме лабораторний експеримент, у якому школярі мають можливість самостійно виконувати лабораторні роботи, викликає найбільший інтерес учнів і найбільш ефективний з педагогічного погляду.

Загалом, у процесі самостійної експериментальної діяльності учні набувають такі конкретні вміння: спостерігати та вивчати явища та властивості живих організмів; описувати результати спостережень; висувати гіпотези; відбирати необхідні для проведення експериментів прилади; виконувати виміри; представляти результати вимірювань у вигляді таблиць та графіків; інтерпретувати результати експериментів; робити висновки; обговорювати результати експерименту, брати участь у дискусії. Всі ці вміння формуються значно швидше, якщо під час проведення навчального експерименту поряд із традиційним використовуються цифрові вимірювальні прилади та системи.

Таким чином, як показали результати проведеного дослідження, варто відмітити у пошуках напрямів реформування освіти світова практика обрала компетентнісний підхід, STEM є одним з головних трендів інноваційної освіти, що потребує об'єднання знань, і в його межах діти мають можливість засвоювати знання через діяльність, творчість, що стимулює інтерес і розвиває любов до предметів. Головне завдання освіти, зацікавити учня, але одночасно зробити його громадянином своєї держави. Саме STEM-освіта – це крок в майбутнє.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Василяшко І. Упровадження STEM-навчання – відповідь на виклик часу / І. Василяшко, Т. Білик // Управління освітою. – К., 2017. – № 2 (386). – С. 28–31.
2. [Електронний ресурс]-<https://b-pro.com.ua/statti/komplekti-cifrovih-datchikiv-vernier#:~:text=%D0%A6%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%20%D0%A3%D1%80%D1%8F%D0%B4%20>

%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D1%96%D0%BB%D0%B8%D0%B2,%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97%20%D0%B2%20%D1%83%D1%81%D1%96%D1%85%20%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%85%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.

3. Балик Н.Р. Підходи та особливості сучасної STEM-освіти / Н.Р. Балик, Г.П. Шмигер // Фізико-математична освіта: науковий журнал. – 2017. – Випуск 2 (12). – С. 26 – 30.

4. Развитие STEAM-образования в мире и Казахстане [Електронний ресурс]. – Загол. з екрану. – Мова рус.

5. [Електронний ресурс]-<https://b-pro.com.ua/statti/komplekti-cifrovih-datchikiv-vernier>.

6. Патрикеева О. STEM-освіта : умови впровадження у навчальних закладах України / О. Патрикеева, О. Лозова, С. Горбенко // Управління освітою. – 2017. Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/23382/1/Danuluk.pdf>

ФОРМУВАННЯ ВІДЧУТТЯ РИТМУ У ШКОЛЯРІВ У ВЗАЄМОДІЇ ФІЗИЧНОГО І ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Шевченко Ольга Володимирівна

к.п.н., доцент

Момот Віра Володимирівна

Студентка

Центральноукраїнський державний

педагогічний університет

імені Володимира Винниченка

м. Кропивницький, Україна

Постановка проблеми. У вітчизняній науці проблема розвитку особистості стоїть поряд з проблемою виховання і навчання. Саме виховання і навчання сприяють розвитку, цілісності і гармонійної досконалості особистості. В цій системі фізичне виховання цілеспрямоване на процес фізичного розвитку особистості, в якому за допомогою фізичних вправ оптимізуються біологічні процеси в організмі. А естетичне – на розвиток духовності, емоційно-естетичного ставлення до дійсності, мистецтва, розвиток творчості і краси [2].

Взаємозв'язок фізичного і естетичного виховання виявляється через красу тіла і красу рухів. Ми із цього взаємозв'язку виділимо домінуючий компонент – ритм, на якому можна практикувати розвиток особистості школяра і фізичної, і естетичної. Через ритм ми розглядаємо естетичні особливості і можливості гармонійного розвитку особистості школяра, так як саме ритм є основою життя і формою суспільної свідомості. За допомогою ритму відбувається відображення школярами духовного стану в рухових діях, «живій» тілесності, виразності почуттів і емоцій через музично-ритмічні вправи, яскраво проявляються індивідуальна духовність суб'єкта в процесі взаємодії фізичного і естетичного виховання [5].

Відчуття ритму є вродженою особливістю людини, яка присутня з перших днів її життя, розвиваючись різноманітними темпами в залежності від особистостей вікового розвитку організму. Це дуже важлива для людини якість

поряд з силою, витривалістю, швидкістю. В підтвердження цих слів хотілося б відмітити, що ритм притаманний всім процесам нашого життя. Так, ритмічно відбувається зміна дня і ночі, чергування пір року, дихання живих істот і праця їх сердець. В певному ритмі відбувається більшість трудових процесів, в яких значна роль відводиться ритму рухів, їх швидкості, сили, ціленаправленості. Ритм є властивим елементом опанування світу і проявляється у людини в художній формі в різних видах мистецтва. Природному процесу ритмічного розвитку підкорене все живе, і існує природна потреба відчувати ритм і цілеспрямовано працювати над його розвитком в шкільні роки, коли відбувається процес посиленого росту. Однак в закладах загальної середньої освіти розвитку почуття ритму у взаємодії фізичного і естетичного виховання не приділяється достатньої уваги і не ведеться систематична робота в цьому напрямку. При цьому у школярів з затримкою психічного розвитку існує потреба у музично-ритмічній діяльності як фактору їх особистого розвитку [3].

Окремі питання піднятої нами проблеми були предметом вивчення в педагогіці, психології, філософії, естетиці спорту, теорії і методиці фізичного виховання. Так, загальні питання розвитку особистості досліджувались як вітчизняними І.Д. Бехом, В.І. Бондарем, О.В. Шевченко та ін., так і зарубіжними вченими – К. Левін, А. Адлер, К. Юнг та інші.

В області педагогіки питання взаємозв'язку в людині фізичного і духовного, краси тіла і духу були об'єктом детальної уваги Платона, К.А. Гельвеція, Д. Локка, Л.А. Коменського та ін. В галузі психології – П.П. Блонського, Л.С. Виготського, Д.Б. Ельконіна та інших.

Питання музично-ритмічного виховання розроблялися Р.А. Варшавською, А.М. Невинською, Т.Т. Ротерс. В даний час це С.Д. Руднева, Ю.В. Сосіна, Т.С. Лисицька та інші. Позитивний вплив музичного ритму на загальнофункціональну діяльність організму доведений І.М. Сеченовим, А.І. Валютіним, К.С. Точіловим та іншими. Пильна увага вчених різних галузей знань до піднятої нами проблеми, говорить про її важливість і актуальність. Разом з тим, розвиток особистості школяра через ритм як

домінантний компонент взаємодії фізичного і естетичного виховання не є предметом дослідження вчених. Ми вводим поняття «ритмічний розвиток» як сукупний продукт взаємодії фізичного і естетичного виховання, а також компонент всезагального розвитку особистості школяра [1].

Проблему розвитку особистості школяра у взаємодії фізичного і естетичного виховання ми вирішуємо комплексно, включаючи в дослідження школярів молодшого шкільного віку.

Мета дослідження міститься в обґрунтуванні розвитку особистості школярів молодшого шкільного віку через ритм у взаємодії фізичного і естетичного виховання. Для вирішення поставленої мети нами були визначені наступні завдання дослідження:

- виявити специфічну сутність естетичного виховання в фізичному і фізичного виховання в естетичному;
- виявити рівень ритмічного розвитку школярів в закладах загальної середньої освіти і стан професійної підготовки вчителя фізичної культури до проведення такого виду роботи;
- розробити технологію ритмічного розвитку особистості школяра і перевірити її експериментальним шляхом на уроках фізичної культури у взаємодії фізичного і естетичного виховання.

Результати дослідження. Одним із основних завдань фізичного виховання в закладах загальної середньої освіти є формування у школярів потреби в особистому фізичному удосконаленні.

Як показує досвід нашої експериментальної роботи, досягнення цієї мети можливе лише за умови запровадження ритмічних занять фізичними вправами в життя і побут учнів. Всі експериментальні заняття нами проводились з використанням музики, оскільки саме музикальний супровід вправ є одним із засобів взаємозв'язку фізичного виховання з естетичним.

Функція музики базується на тому, що ритмічні звукові коливання пов'язані з відчуттям руху, тому, якщо під час виконання фізичних вправ школяр чує мелодію, в нього невимушено виникає слухомоторна координація рухових

дій, яка помітно полегшує їх виконання [3]. На основі цього ми включали музику в підготовчу частину уроку, щоб полегшити і прискорити процес впрацювання організму школярів, налаштувати ритмику рухової діяльності на ритмику навчально-виховного процесу, сприяти більш ефективному вирішенню задач підготовчої частини.

Гармонія музики і пластики тіла, що виникає, народжувала у школярів чіткість, виразність і граціозність рухів, що мало більш виховне і естетичне значення, підвищувало активність школярів в підготовчій частині і сприяло ефективності всього навчального заняття [6].

Усвідомлення часових пульсацій через темп і ритм рухів приводить школярів не тільки до зміни структури цих рухів, але й посилює внутрішню ціленаправленність школярів, яка проявляється у чуттєвих нюансах руху. Знайомлячи школярів з правильними, точними, чіткими і гарними рухами, ми розвивали їх художнє сприйняття, привчали уважно слухати музику і рухатись виразно у відповідності з її темпом. Слід відмітити, що школярі молодшого віку виконують ці вправи з цікавістю, емоційно, підраховуючи собі, допомагаючи своєму товаришу, якщо він запізнюється за часом. Емоційний підйом, відчуття радості, яке відчували школярі при виконання вправ такого характеру, мають велике естетичне значення.

Основна частина мала на меті сформувати і вдосконалити технічні навички в музично-ритмічних вправах, розвинути спеціальні і загальнофізичні якості організму, виховувати творчу активність, витримку, наполегливість, позитивно вплинути на функціональний стан організму.

Для вирішення поставлених завдань добираються вправи у різновидах вправ без предметів та з предметами, а також елементи національних і сучасних танців, але поєднані у комбінації. При цьому вчителю необхідно спочатку спрямувати зусилля дітей на правильність виконання дій, а вже потім відпрацьовувати комбінації в цілому. Заключна частина спрямована на вдосконалення музично-рухової підготовки, сприяння відновлювальним процесам в організмі, підготовці до подальшої діяльності. У зв'язку з цим слід

поступово переходити від спеціально-ритмічних вправ до музично-ритмічних, але невеликих за об'ємом та інтенсивністю, а саме до музичних ігор та імпровізацій. Рухи повинні відповідати спокійному і врівноваженому ритму музики, допомогти сконцентрувати увагу учнів з метою приведення організму у відносно спокійний стан.

Висновок. Зіставлення сучасних вимог до розвитку особистості школяра і результатів аналізу існуючої практики фізичного виховання необхідно зазначити важливість гармонійного розвитку духовних і фізичних сил школяра та взаємозв'язку між фізичним і естетичним вихованням на уроках фізичної культури.

Специфічна сутність фізичного виховання в естетичному заключається в гармонійному фізичному розвитку, котрий сприяє становленню естетичного смаку і є джерелом естетичної насолоди. Виховання фізичних якостей як основи фізичної підготовки, що сприяє підвищенню стійкості організму, впливає на психічний стан, емоційну сферу і працездатність. Зміцнення здоров'я яке дозволяє досягнути вищого ступеня краси як у зовнішньому так і в внутрішньому прояві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Виховання особистості. В 2 книгах. Книга 1. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 2003. 280 с.
2. Вільчковський Е.С. Рух і музика. К.: Музична Україна, 1986. 98 с.
3. Коджаспиров Ю.Г. Функциональная музыка в подготовке спортсменов. М.: Физкультура и спорт, 1987. 64 с.
4. Крючек Е.С. Аэробика. Содержание и методика оздоровительных занятий: уч.-метод. Пособие .М.: Терра-Спорт, Олимпия Пресс, 2001. 64 с.
5. Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников. М.: Просвещение, 1985. 176 с.
6. Шевченко О.В. Фізичний розвиток учнів допоміжної школи засобами художньої гімнастики.: автореф. дис....канд.пед.наук. К., 2001. 19 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ НА УРОКАХ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Ясницька Наталя Петрівна,

вчитель початкових класів

Херсонський навчально-виховний комплекс

«Дошкільний навчальний заклад-загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів»

№ 15 Херсонської міської ради, м. Херсон, Україна

Анотація: У статті міститься теоретико-методичне обґрунтування проблеми особливостей використання технології розвитку критичного мислення на уроках у початковій школі, висвітлення її теоретичних аспектів, окреслення сфери її практичного застосування у галузі сучасної початкової освіти.

Ключові слова: початкова школа, технологія, критичне мислення, освітній процес, кластер, кошик ідей, інсерт, молодші школярі.

Ідеї критичного мислення зародилися та набули розвитку у США майже півстоліття тому. У другій половині ХХ століття розпочала свою діяльність спеціалізована установа, яка об'єднала висококваліфікованих фахівців у сфері розвитку критичного мислення – Інститут критичного мислення.

У Концепції Нової української школи, ухваленій Колегією МОН 27 жовтня 2016 року, зазначається: «За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися у багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями. Але, – додано одразу, – українська школа не готує до цього» [1].

Проблемі розвитку критичного мислення приділяють увагу такі науковці як Л. Виготський, П. Блонський, П. Гальперін, Д. Ельконін, З. Істоміна,

О. Леонт'єв, Ж. Піаже, С. Рубінштейн, О. Смирнов та інші.

На сучасному етапі розвитку освіти перед початковою школою гостро стоїть питання організації освітнього процесу, який особистісно зорієнтований на всебічну підготовку учнів, їхній цілісний і гармонійний розвиток та особистісне зростання [2, с. 145].

Реалії сучасного життя потребують переходу на нову систему освіти, що спрямована на усунення репродуктивного стилю навчання та переходу до нової освітньої парадигми, яка забезпечить самостійність мислення та пізнавальну активність учнів – це стратегічний напрямок осучаснення освіти [3, с. 696].

У сучасному світі мислення має бути критичним, тобто кожен мусить бути здатним неоднозначно сприймати світ та нову інформацію, вміти розглядати проблему різнобічно, використовуючи чимало джерел, відокремлювати об'єктивні факти від суб'єктивних думок, логічні умови від упереджень, припущень [4].

Критичне мислення – це спосіб взаємодії з ідеями та інформацією, це певна точка опори. Необхідні навички, вміння користуватись інформацією, критично оцінити, осмислити, застосувати. Отримуючи нові знання, учень має навчитися оцінювати їх із різних аспектів, робити висновки щодо їх цінності та точності. Одержану інформацію необхідно застосовувати на заняттях, де учень має зрозуміти, що навчання тісно пов'язане з його особистістю та інтересами, а не із завданнями вчителя [5].

У педагогіці існує значна кількість визначень поняття «критичне мислення». Це відкрите мислення, яке розвивається шляхом накладання нової інформації на попередню. Критичне мислення допомагає людині зрозуміти та визначити завдання в особистісному та професійному житті [4]. Критичне мислення допомагає учневі зануритися у світ технологій, що розвиваються, завдяки здатності виокремлювати цінну інформацію й аргументувати її вибір [5].

Структура уроку із застосуванням технології критичного мислення складається з трьох етапів. Спочатку учнів потрібно налаштувати на навчання і

сприйняття нової інформації, згадати, що уже відомо з теми уроку, потім познайомитися з новою інформацією, і на стадії рефлексії закріпити її, подумавши, для чого потрібні здобуті знання та як їх можна застосувати на практиці.

У межах технології розвитку критичного мислення існує безліч методів і прийомів: парний або груповий мозковий штурм, утворення «кластерів», заповнення конструктивних полів та багато іншого. Упроваджуючи дані прийоми, педагоги можуть організувати урок відповідно до певного навчального матеріалу або згідно з рівнем розвитку учнів.

Під час проведення уроку в НУШ слід застосовувати варіативні методи та прийоми розвитку критичного мислення, обираючи їх відповідно до поставленої мети та завдання навчання. Проаналізуємо деякі з них.

Кластер – це графічна організація матеріалу, що демонструє смислові поля того чи іншого поняття. Слово «кластер» у перекладі означає пучок, сузір'я. Упорядкування кластера дозволяє учням вільно і відкрито розмірковувати відповідно до будь-якої теми. Учень записує в центрі аркуша ключове поняття, а від нього малює стрілки – промені у різні боки, які поєднують це слово з іншими, від яких у свою чергу промені розходяться далі. Кластер може застосовуватися на різних етапах уроку. На початковому етапі – з метою стимулювання розумової діяльності. На етапі осмислення – для структурування навчального матеріалу. На етапі рефлексії – для підведення підсумків того, що учні вивчили. Кластер може бути використаний також для організації індивідуальної та групової роботи, як у класі, так і вдома.

«Кошик ідей» – це прийом організації індивідуальної та групової роботи учнів на початковому етапі уроку, коли йде актуалізація наявного досвіду та знань. Він дозволяє з'ясувати все, що знають або про що думають учні з теми уроку, яка обговорюється.

Прийом «Правильні та неправильні твердження». Цей прийом може бути початковим на уроці. Учні обирають «правильні твердження» із запропонованих учителем, описують задану тему (ситуацію, обстановку,

систему правил).

Прийом «Інсерт» або умовні значки. Мета – оптимізація опрацювання тексту з використанням знакової системи. Дітям пропонується опрацювати текст, використовуючи певні умовні знаки. Учні читають текст, одночасно роблячи позначки на полях: "V" – вже знав, "+" – нове, "-" – думав інакше, "?" – не зрозумів, є питання. Після прочитання тексту заповнюють таблицю «Інсерт», де позначки стануть заголовками рядків таблиці. У таблицю коротко заносяться відомості з тексту. Цей прийом є досить ефективним на етапі осмислення навчального матеріалу.

Специфіка технології розвитку критичного мислення полягає у тому, що:

1) освітній процес вибудовується на науково обґрунтованих закономірностях взаємодії особистості учня та інформації в соціумі;

2) етапи цієї технології (виклик, осмислення, рефлексія) реалізуються таким чином, що вчитель набуває багатофункціональності і може бути максимально гнучким і автентичним у кожній навчальній ситуації в будь-який момент: коли впроваджуються різноманітні візуальні форми і стратегії роботи з друкованим текстом, організація дискусій і процес реалізації проєктів;

3) стратегії технології дозволяють організовувати освітній процес на основі принципів співпраці, спільного планування та осмислення діяльності своєї та однолітків.

Отже, розвиток критичного мислення молодших школярів – це складовий етап особистісного розвитку. Критичне мислення забезпечує здатність учня самостійно оцінювати явища довкілля, дійсність, інформацію, наукові знання, думки і твердження інших людей, уміння розрізняти позитивні і негативні аспекти [7].

Критичне мислення розвивається краще та швидше, якщо на уроках діти постійно активно віднаходять інформацію, зіставляють здобуті знання з власним практичним досвідом.

Учні в межах цієї технології мають навчитися піддавати сумніву

достовірність отриманої інформації, робити висновки, приймати рішення, вивчати причини та наслідки різноманітних явищ.

У процесі розвитку критичного мислення у молодших школярів НУШ розвивається здатність спостерігати, порівнювати, виявляти, формувати власну точку зору та відстоювати її за допомогою логічних доводів; розвивається цікавість до пізнання нового; здатність використовувати в практичному повсякденному житті дослідницькі методи.

Застосування технології критичного мислення на уроках НУШ робить їх цікавими та жвавими. Розвиваються пізнавальні здібності та пізнавальні процеси особистості: різні види пам'яті, мислення, сприйняття, увага.

Використання зазначеної технології орієнтоване на розвиток навичок вдумливої роботи з інформацією. Учні думають, розмірковують, читають, пишуть, аналізують, обговорюють. Діти навчаються більш уважно, навчаються генерувати власні ідеї, підкріплювати їх фактами, самостійно розмірковувати, і як результат, підвищується якість знань із української мови та інших предметів у цілому. У процесі формування критичного мислення молодші школярі опановують здатність бачити проблему, ставити запитання та знаходити відповіді на них.

Таким чином, застосування технології розвитку критичного мислення на уроках у НУШ дозволяє створити умови для розвитку творчого потенціалу особистості, пізнавальних здібностей та комунікативних навичок молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

2. Конверський А.Є. Критичне мислення. Підручник для студентів вищих навчальних закладів усіх спеціальностей. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 370 с.

3. Полєвікова О.Б., Озерна С.С. Об'єктивність та суб'єктивність цілеутворення сучасної освіти. *World science: problems, prospects and innovations* : materials of the 7th International scientific and practical conference (March 24-26, 2021) Toronto, Canada. 2021. P. 696-698.

4. Белкіна-Ковальчук О. В. Роль критичного мислення в сучасній освіті. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2018. Випуск 52. С. 2019-224. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mitimpt_52_53.

5. Технологія розвитку критичного мислення INSERT. URL: <http://vigivska0804.blogspot.com/2016/01/insert.html>.

6. Колток Л. Критичне мислення молодших школярів як психолого-педагогічний феномен. Молодь і ринок. 2019. № 9. С. 66-70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2019_9_14.

7. Метод кластер в освітньому процесі. Що це таке і як його використовувати? Портал вчителів початкових класів «Урок» - Portal of Primary school teachers. URL: http://www.yrok.net.ua/load/nova_ukrajinska_shkola/prijomi_roboti/metod_klastera_v_osvitnomu_procesi_shho_ce_take_i_jak_jogo_vikoristovuvati/313-1-0-4593.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

УДК 159. 9. 072: 316.62

THE PROBLEM OF INTEGRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS INTO THE LOCAL COMMUNITY IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Kravchuk Svitlana Leontievna,
PhD in Psychology, Associate Professor,
Senior researcher
Institute of Social and Political Psychology of the
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Summary: The article is devoted to the problem of integration of internally displaced persons into the local community in the conditions of decentralization. The article presents the results of empirical study of peculiarities of attitude to the reform of local self-government and decentralization of power in the Ukrainian sample of 97 people.

Key words: migration, internally displaced persons, local community, decentralization, community identity.

Decentralization reform has great potential to stimulate the development of regions and the country as a whole. Decentralization creates a new quality of communication between the regions due to the integration into the system of administrative-territorial organization of new units – united territorial communities, which redefine the coordination and subordination of the subjects of administrative structure.

Researcher F. Tonis dilutes the concepts of «society» and «community» and defines community as the result of a common natural existence and interaction of

people connected by the same origin, similar views, common destiny and aspirations [3, p. 28].

Territorial community is a community of citizens who are aware of their rights and interests, demonstrate the ability to constructively resolve issues of their own development, resolve conflicts, can manage economic, social and cultural spheres of community life and implement their own development strategy.

The formation of territorial communities leads to the formation of a new type of local identity of the community and its inhabitants.

Researcher V. Vasyutynsky singles out as a separate variant of social identity – community identity, when people form a collective consciousness of the community [4]. V. Vasyutynsky singles out the following elements of self-consciousness of members of collective communities: collective community identity, closeness of views as a need to unite in a community, individual awareness of his/her involvement in the space of collective actions, the content of joint activities, collective self-perception and self-understanding.

Ukrainian society is characterized by polyethnicity and multi-confessionalism, and due to the presence of many different regions in Ukraine, ethnic, religious and regional identities are not common to most citizens.

The migration phenomenon remains a significant challenge for Ukraine. The consequences of migration as a phenomenon can cause both negative challenges and new opportunities for state-building processes, as they are both local (regional) and national.

Migration affects various aspects of human existence, including socio-cultural and spiritual values, social and ethical norms of behavior, values, beliefs.

It should be noted that the main factors influencing the level of labor migration of Ukrainians in the current conditions of national identity and consciousness are the political situation in Ukraine and the world, demographic situation, quality of life, unemployment, wages.

In the conditions of armed conflict there is a rapid growth of territorial mobility of the population.

M. Slyusarevsky and O. Blynova note that among the different types of migration, «forced migrants» and «refugees» received the state definition as two official types of migration [1, p. 42]. According to M. Slyusarevsky and O. Blynova, the similarity between «forced resettlement» and «refugee» is the very moment of forcedness. According to scientists, the differences are that the refugee's psyche is dominated by distance from a dangerous place, while the forced migrant has a moment to assess the place of resettlement, and he/she carefully chooses where to move.

The social significance of migration lies in the development of the communicative sphere of people, in expanding the structure of social networks, in the development of migrants of new social, cultural, economic practices, etc.

The main motive for migration is the search for a prosperous life, and well-being has two aspects: material comfort and security [2, p. 45]. In today's world, the main motive for migration is economic: migrants are looking for a more orderly life.

In the context of intensification of migration movements, the issues of integration and adaptation of migrants, in particular internally displaced persons, to new societies remain open. We created an author's research questionnaire aimed at studying the peculiarities of the attitude to the reform of local self-government and decentralization of power in Ukraine.

Our empirical study involved 97 people aged 18 to 69 living in Ukraine, of whom 46.4% live in a large city, 21.6% in village, and 16.5% in a medium-sized city, 15.5% of people in urban village/ small town.

It should be noted that 71.1% of respondents live in the community center, 27.8% of respondents live in a non-community center.

We present some of the results.

To the question «Do we need a reform of local self-government and decentralization of power in Ukraine, which leads to increased powers and resources on the ground?» 38.1% of respondents said it was hard to say, 33.1% of respondents changed in the last 12 months in general?» only 30.9% of respondents indicated that it was needed soon, 13.4% of respondents said it was definitely needed, 8.2% of

respondents indicated that it was definitely not needed and 7.2% said it was soon not required.

To the question «How has the situation in your village/settlement/city changed in the last 12 months in general?» only 30.9% of respondents indicated that it had improved, 38.1% of people said that the situation remained at the previous level, 11.3% of people said that it had worsened, 19.6% of respondents said: it is difficult to say. To the question «In your opinion, attracting new residents/skilled workers to the community helps to improve the situation in your village/settlement/city?» 53.6% of people agree with this; 10.3% of respondents answered: no; 36.1% of people said: it's hard to say.

To the question «As a result of administrative reform – creation of united territorial communities, new districts, redistribution of functions and services – what, in your opinion, should local government do first of all from this list for internally displaced persons in your community? Choose up to 5 answers» 57.7% of respondents said: to provide housing for preferential temporary use; 53.6% of people indicated: to facilitate the receipt of social benefits; 49.5% of respondents answered: to help displaced persons to purchase housing; 30.9% of respondents said: to ensure the retraining of internally displaced persons, to allocate land for housing construction, to take into account the views of internally displaced persons; 24.7% of respondents indicated: to provide soft loans for the company; 5.2% of people answered: do nothing, whoever wanted to, has already integrated into the life of the community; 4.1% of people indicated that they did not care; 13.4% of respondents said: it is difficult to say.

One of the important topical problem is the issue of self-identification of migrants, in particular community identity, national identity, as well as possible ways of cultural and ethnocultural development of migrants.

It should be noted that barriers to the integration of internally displaced persons into the local community may be the severity of the language issue, difficulties in coexisting in one socio-cultural space, reluctance to intercultural communication, rejection of ethnic and cultural affiliation.

In our opinion, the high level of development of civil society in the local community and the high level of culture of the local community contribute to the integration of migrants into the local community.

The social consequences of migration can contribute to the stability of the family, its reunification or lead to conflict, disintegration, if family members have opposing views on migration.

That is why an important task for the state is the formation and implementation of such a migration policy that would take into account the current social and economic effects of migration.

LIST OF REFERENCES

1. Slyusarevsky, M., Blinova, O. (2015). Migration as a socio-psychological phenomenon: types, functions, factors and patterns. *Worldview*, 5 (55), 41-54.
2. Slyusarevsky, M. M (2013). Psychology of migration. Kirovograd: Imex LTD.
3. Tonis, F. Community and society. Basic concepts of pure sociology. Kyiv: Spirit and Letter, 2005.
4. Vasyutinsky, V. (2010). Psychological dimensions of community: a monograph. Kyiv: Golden Gate.

МУЗИЧНІ ВПОДОБАННЯ ЯК СКЛАДОВА ІМІДЖУ ОСОБИСТОСТІ

Казібекова Вікторія Федорівна,
кандидат психологічних наук, доцент
Новікова Катерина Сергіївна,
студентка
Херсонський державний університет
м. Херсон, Україна

Анотація: У статті викладено результати емпіричного дослідження взаємозв'язку музичних вподобань з самооцінкою та характером особистості, які, в свою чергу, є складовими іміджу. Також показано, які музичні жанри отримали найбільшу популярність серед респондентів, а які є найменш поширеними. Отримані в результаті дослідження дані доводять, що музичні вподобання можна віднести до складових іміджу.

Ключові слова: музичні вподобання, музичний жанр, імідж, особистість, характер, самооцінка.

Актуальність проблеми. Сьогодні музика супроводжує усі галузі життєдіяльності людини. Усюди, де б ми не були, музичні композиції оточують нас: в кафе, спортзалі, магазинах, інколи, навіть, на роботі. Варто зазначити, що музика є важливою складовою буття. Адже саме вона може впливати на самопочуття, настрій, часом на стан здоров'я.

До проблеми вивчення музичних смаків і переваг особистості зверталася значна кількість науковців. Серед них Б. Ананьєв, С. Дамберг, В. Семенов, Е. Журавлева, Адріан Норт, Л. Нестеренко, М. Яковенко та багато інших провідних зарубіжних та вітчизняних вчених.

Однак, дотепер мало хто з дослідників у психології та соціології зауважував, що музичні вподобання можуть бути складовою іміджу особистості. Адже у зовнішності та поведінці поціновувачі музики намагаються бути ближчими до своїх кумирів. Саме тому виникла потреба у вивченні цього

питання.

Об'єктом дослідження є музичні вподобання та імідж, **предметом** – музичні вподобання як складова іміджу особистості.

Мета дослідження: проаналізувати поняття «музичні вподобання» та «імідж», виявити особливості їх взаємозв'язку та шляхом емпіричного дослідження довести, що музичні вподобання є складовою іміджу особистості.

Виклад основного матеріалу. Дослідниця Я. Левчук зазначала, що музичні вподобання – це вибір слухачем певних творів відповідно до своїх смаків. Таким чином, особистість здатна розуміти та цінувати ідеї поетів і композиторів, майстерність виконавців [1, с. 87].

Нові тенденції моди в живописі, кіно, одязі, літературі, графіці, завжди пов'язані з появою нових музичних жанрів, і навпаки, поява нових музичних напрямків призводить до виникнення нових субкультур і мод [2, с. 248]. Ця залежність показує, що музика має величезне значення в нашому житті. Наш стиль одягу, моменти в кіно, які ми дивимося, література, яку читаємо, має залежність від популярності тих чи інших музичних жанрів.

Також музичні вподобання можуть впливати на самооцінку та характер особистості. Дослідження професора, керівника кафедри прикладної психології, проведене в Університеті Геріот-Ватт в Единбурзі (Великобританія) Адріана Норта, показує, що шанувальники класики та джазу зазвичай творчі особистості, слухачі поп-музики в більшості нетворчі, товариські та працьовиті, а шанувальники рок-музики та хеві-метал не злі, агресивні та похмурі, як ми звикли їх уявляти, а творчі, добрі особистості. Було показано, що зв'язок між рисами особистості та музичним смаком універсальний, і люди, яким подобається одна й та сама музика, дивно схожі, якщо не враховувати вікових відмінностей. На думку А. Норта, любов до певного музичного твору говорить про людину набагато більше, ніж, наприклад, національність чи вид діяльності [3].

У свою чергу, характер та самооцінка особистості входять до складових іміджу. У своїй праці Змановська В. зазначає, імідж – це емоційний публічний

образ когось чи чогось, що набуває форми стійкого соціального стереотипу [4,с.9].

Зазначене вище дозволяє нам припустити, що музичні вподобання можна віднести до складових іміджу особистості. Щоб це з'ясувати, було проведено дослідження, в ході якого було запропоновано наступні методики:

1. Методика «Шкала самооцінки». Методика спрямована безпосередньо на визначення рівня самооцінки респондента [5].

2. Методика дослідження акцентуації характеру (Х. Шмішек). З її допомогою виявляються наступні десять типів акцентуації: демонстративний, педантичний, застряглий, збудливий, гіпертимний, дистимічний, тривожний, циклотимічний, екзальтований та емотивний тип.

3. Короткий авторський опитувальник музичних переваг, у якому досліджувані відповідали на запитання щодо їх музичних вподобань та важливості музики у їхньому житті. Серед музичних жанрів досліджуваний мав обрати найбільш привабливі для нього. Крім того, оцінювалася частота прослуховування творів улюбленого жанру.

У дослідженні взяли участь 30 респондентів, віком від 13 до 45, а саме: 10 осіб – від 13 до 16 років (що відповідає показникам підліткового віку), 10 осіб – від 17 до 21 року (що відповідає показникам юнацького віку) та 10 осіб від 22 до 35 років (відповідає показникам зрілого віку I періоду).

Проведене нами емпіричне дослідження включало в себе два етапи. На першому етапі за допомогою короткого авторського опитувальника музичних переваг було виявлено музичні вподобання респондентів (див. табл. 1). Також було проведено методику «Шкала самооцінки» та методику дослідження акцентуації характеру.

Таблиця 1

Музичні вподобання серед різних вікових категорій

Музичний жанр	Вік		
	Підлітковий вік	Юнацький вік	Зрілий вік I період
Поп-музика	6 осіб	5 осіб	2 особи
Реп/Хіп-хоп	3 особи	1 особа	3 особи

Шансон	0	0	4 особи
Класична музика	0	1 особа	1 особа
Рок	1 особа	3 особи	0

Аналіз музичних вподобань у різних вікових категоріях показує, що поп-музику обрала більшість респондентів. Найбільше цей жанр полубляють підлітки та юнаки. Реп та хіп-хоп користуються меншим попитом, однак все ж залишаються популярними. Поціновувачами шансону стали респонденти зрілого віку I періоду, підлітки та юнаки цим жанром музики не цікавляться. Рок, у свою чергу, до вподоби особам підліткового та юнацького віку. Класична ж музика залишається найменш поширеним жанром.

На другому етапі дослідження потрібно встановити взаємозв'язок між показниками опитувальника музичних переваг та методиками «Шкала самооцінки» та дослідженням акцентуації характеру.

Для цього було застосовано коефіцієнт кореляції Пірсона, результати якого дозволили відстежити взаємозв'язок музичних вподобань з самооцінкою та характером особистості (див. табл. 2).

Виявлено, що в осіб, схильних до поп-музики, висока самооцінка та гіпертимний тип акцентуації характеру. Досліджувані з цим типом відрізняються підвищеним оптимізмом та високою активністю, балакучі, ініціативні та енергійні. Слухачі реп-музики та хіп-хопу мають збудливий тип акцентуації характеру та високу самооцінку. Таким людям притаманна імпульсивна поведінка, вони часто конфліктують, інколи можуть проявляти жорстокість. В осіб, що слухають шансон, переважає середній рівень самооцінки та циклотимічний тип характеру. Їм властиві зміни настрою, які залежать від ситуації. В один момент вони поводять себе як гіпертимний тип, тобто виявляють високу активність та балакучість, в інший – як дистимічний, небагатослівні, серйозні, конфліктні.

Позитивна кореляція між показниками

№	Музичний жанр	Змінні (показники шкал)	Коефіцієнт кореляції
1.	Поп-музика	Високий рівень самооцінки	0,898
		Гіпертимний тип	0,714
2.	Реп/Хіп-хоп	Високий рівень самооцінки	0,529
		Збудливий тип	0,567
3.	Шансон	Середній рівень самооцінки	0,429
		Циклотимічний тип	0,398
4.	Класична музика	Високий рівень самооцінки	0,364
		Емотивний тип	0,865
5.	Рок	Низький рівень самооцінки	0,652
		Тривожний тип	0,464

Примітка: $p \leq 0,05$

Особи, що слухають класичну музику, мають емотивний тип акцентуації характеру та високий рівень самооцінки. Вони не люблять самотності, легко знаходять спільну мову з новими знайомими, не схильні до лідерства та живуть сьогоденням.

Низький рівень самооцінки та тривожний тип акцентуації характеру виявлено в осіб, які слухають рок-музику. Вони переживають почуття власної неповноцінності, відчувають небезпеку навіть там, де її не може бути. Відрізняються невпевненістю, що іноді схожа на покірність або приниження.

Такі музичні жанри, як народна музика, джаз/блюз, R'n'B та електронна музика не обрав жоден з респондентів.

Висновки. На підставі результатів емпіричного дослідження ми можемо зробити такі висновки:

1. На основі емпіричного аналізу було з'ясовано, що слухачі поп-музики мають гіпертимний тип акцентуації характеру, особи, що слухають реп та хіп-хоп – збудливий тип, а поціновувачі класики – емотивний. Усі вони, в свою

чергу, мають високий рівень самооцінки. Любителі шансону мають циклотимічний тип акцентуації характеру та середню самооцінку. У досліджуваних, що любляють рок, виявлено тривожний тип та низьку самооцінку.

2. Визначено, що найбільшу популярність серед респондентів отримала поп-музика. Найбільше цей жанр люблять підлітки та юнаки. Найменш поширеним стилем залишається класика.

3. Такі музичні жанри, як народна музика, джаз/блюз, R'n'B та електронна музика не обрав жоден з респондентів, що говорить про їх непопулярність серед цих вікових категорій.

4. Також було встановлено, що більшість респондентів чоловічої статі надають перевагу рок-музиці, репу та хіп-хопу, в свою чергу респонденти жіночої статі обирають поп-музику.

Таким чином, можна побачити взаємозв'язок музичних вподобань з характером та самооцінкою, які, в свою чергу, входять до складових іміджу. Тож, можемо зробити висновок, що музичні вподобання можна віднести до складових особистісного іміджу, поряд із зовнішністю, характером особистості, самооцінкою та стилем спілкування.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у ґрунтовному емпіричному вивченні музичних вподобань як складової іміджу особистості не лише підліткового, юнацького та зрілого віку I періоду, а й представників інших вікових категорій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Левчук Я. Роль музики у формуванні молодіжних субкультурних об'єднань. *Шкільна родина*. №3 (186), 2019. С. 86-89.
2. Майковская Л., Ильясов Ф. Влияние музыкальных предпочтений на коллективное поведение. *Вестник Российской Академии Наук*. 1997. Том.67. №3. С. 246-250.
3. Журавлева Е. ЧЕЛОВЕК : Музыкальный момент. URL:

<http://www.mirnov.ru/arhiv/mn770/mn/33-1.php> (дата звернення: 14.10.2021).

4. Змановская Е. Руководство по управлению личным имиджем. СПб. : Речь, 2005. 144 с.

5. Методика «Шкала самооцінки»: Електронний ресурс. Сайт: Всеосвіта. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/metodika-skala-samoocinki-pidlitkovij-unackij-vik-372931.html>

АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОРЕКЦІЇ

Короход Ясмiна Джанiвна

к. політ. н., доцент,

Степанян Вікторія Артурiвна

студентка

Національний університет

«Одеська юридична академія»,

м. Одеса, Україна

У статті розглянуто арт-терапію як метод психологічної корекції, заснований на використанні художніх прийомів і засобів для символізації структурно-динамічних компонентів особистості з метою її психологічного дослідження і лікування. Також перераховано та охарактеризовано основні завдання, які ставить перед собою психолог, використовуючи та підбираючи окремі методи арт-терапії, етапи та методи арт-терапевтичного лікування. Наведені основні концептуальні ідеї використання арт-терапевтичних методів у психологічній корекції.

Ключові слова: людина, терапія, арт-терапія, мистецтво, психологічна корекція, психологічна допомога.

Мистецтво і творчість є вирішальними факторами розвитку культури і становлення самосвідомості людини. Схильність до спонтанної творчої активності є одним із критеріїв розумності, здатності до досягнення духовних результатів і реалізації людиною свого екзистенціального потенціалу.

Арт-терапія – досить активно розвинена галузь, яка займається питаннями розвитку людини. Враховуючи різноманітність та кількість публікацій останнього десятиліття, науковий інтерес до можливостей професійного застосування потенціалу мистецтва значно зріс.

Якщо говорити про арт-терапію як метод психологічної допомоги, як вона представлена в сучасній психологічній практиці, то виникає дwoяке

враження. З одного боку, виступає її відносна «легковажність» в зв'язку з доступністю, недостатністю методологічної бази і історично вивіреної традиції. Дійсно, арт-терапія однозначно не вкоренилася в жодній базовій психотерапевтичній традиції. У цьому сенсі вона не має єдиної методології, що дозволяє розглядати її як прикладний метод. З іншого боку, її методи отримали в даний час дуже широке поширення, особливо на пострадянському просторі. Сьогодні можна спостерігати постійний пошук нових підстав і принципів, що поглиблюють розуміння природи психотерапевтичного мистецтва та творчості.

Арт-терапія – це «особливе» поняття, яке включає безліч різноманітних форм і методів. У свою чергу, це ускладнює формування їх загальноприйнятої класифікації [1, с. 43]. Така ситуація пов'язана з прикладною спрямованістю її методів і з тим, що вона, як правило, запозичує методологічно-теоретичні положення тих підходів, в рамках яких використовуються її специфічні (художньо-виразні та пластичні) прийоми та засоби.

У процесуальному аспекті арт-терапія пов'язана з використанням засобів мистецтва для передачі різних змістів психіки людини (почуття, емоції, ідеї, образи) з метою трансформації структури його світовідчуття. Н. Е. Пурніс, узагальнюючи положення ряду авторів, зазначає, що арт-терапія як метод передбачає використання технік і прийомів, спрямованих на навчання людини баченню в своїй образотворчій продукції істотного значення й усвідомлення її зв'язку з вмістом свого внутрішнього світу та особистого досвіду [2, с. 12]. Художня творчість, актуалізована в рамках психотерапевтичного процесу, дозволяє клієнту висловити як більш ранні, так і актуальні почуття та потреби, як усвідомлювані, так і розташовані в сферах несвідомого, включаючи й ті, вираз яких вербально утруднено або блоковано. Фактично візуальний образ, укладаючи в собі якесь суб'єктивне послання, виступає засобом комунікації між психологом і пацієнтом.

Багато дослідників вважають, що ефективність впливу арт-терапевтичного лікування пов'язана з формуванням візуальних образів, здатних впливати на стан здоров'я людини, а також з тим, як мозок і тіло реагують на

заняття малюванням або іншими формами мистецтва. Арт-терапевт В. Льюсбрінк пише, що візуальні образи служать «мостом між тілом та свідомістю, або між свідомою переробкою інформації та фізіологічними змінами» [3, с. 322].

Практика психологічної допомоги в рамках арт-терапії розгортається в чотирьох методичних аспектах: арт-терапія як практика розвитку особистості; арт-терапія як частина педагогічного процесу (арт-педагогіка); арт-терапія як метод корекції поведінкових і емоційних відхилень; арт-терапія як власне психотерапевтична практика.

Незважаючи на використання методів і технологій арт-терапії в медицині та освіті, до сих пір немає загальноприйнятої теорії, що пояснює цілющу дію арт-терапії, що зазвичай пов'язують з її міждисциплінарним характером і коротким терміном вивчення.

Основна мета арт-терапії полягає в гармонізації психічного стану через розвиток здатності самовираження та самопізнання. Через символи та метафори арт-терапія дозволяє безпечно опрацювати негативні емоції, почуття й досвід, усвідомити пригнічені страхи та тривоги, розвинути самодисципліну, сконцентрувати та перемкнути увагу і, звичайно ж, пробудити творчі здібності людини.

Робота методами арт-терапії має великий потенціал у розвитку цінностей творення і переживання – через творчий продукт, його створення і осмислення, через проживання емоцій в процесі творчого акту, через зіткнення з творами мистецтва та навколишнім середовищем. Орієнтація на інсайт в арт-терапії дозволяє вибудувати цінність відносини через переосмислення свого досвіду в процесі терапії. Так арт-терапія створює майданчик для пошуку смислу та його присвоєння. Так само варто відзначити, що результатом арт-терапії є почуття задоволення, що виникає у результаті реалізації явних, або прихованих талантів людини і їх подальшому розвитку.

В даний час арт-терапія – напрямок, що стрімко розвивається та здійснює психологічну допомогу і пливає на розвиток особистості. До неї

спостерігається інтерес, як з боку фахівців, так і з боку пересічних громадян, які відчують ті чи інші життєві труднощі. У сучасній кризовій соціально-політичній та економічній обстановці закономірно, що великі групи населення відчують значні психоемоційні стреси, переживають травматичний досвід. Арт-терапія – це саме той метод, який, отримавши масове поширення, може дати інструментарій для здійснення повномасштабних заходів і проектів, спрямованих на реалізацію психологічної допомоги різним групам населення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Психотерапевтическая энциклопедия / под ред. Б. Д. Карвасарского. Санкт-Петербург : Питер - Юг, 2006. 944 с.
2. Пурнис Н. Е. Арт-терапия в развитии персонала. Санкт-Петербург : Речь, 2008. 176 с.
3. Мальчиодди К. Арт-терапия и мозг. *Арт- терапия - новые горизонты* / под ред. А.И. Копытина. Москва : Когито-Центр, 2006. С. 322-328.

**СУТНІСНА ПРИРОДА ОБРАЗУ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА
КАТЕГОРІЯ В ПСИХОЛОГІЇ**

Полюга Вікторія Володимирівна

кандидат філософських наук

доцент кафедри методики

музичного виховання і диригування,

Дрогобицький державний педагогічний університет

ім. Івана Франка

м. Дрогобич, Україна

Анотація. В статті проаналізовано погляди на сутнісну природу образу в різних наукових дослідженнях. Виокремлено твердження про те, що образ являє собою відображення дійсності, ментальну репрезентацію реальності, функціонально еквівалентну зовнішньому світу. Доведено, що саме образ виступає як сполучна ланка між свідомістю і зовнішнім світом та будується завдяки просторовій розгорнутості часової послідовності сприйняття елементів зовнішнього світу і здатності до трансформування.

Ключові слова: образ, сутнісна природа, психологічні особливості, сприймання.

Категорія образу в психології належить до числа фундаментальних. Історичний шлях психологічного вивчення образу можна порівняти з історією зародження і розвитку психології як науки.

Вважаємо за потрібне не завантажувати роботу посиланнями до поглядів Арістотеля, Платона (і інших філософів античності) на природу образу, цьому питанню присвячена досить велика кількість досліджень, а тому в рамках даної роботи будуть розглянуті лише ті напрямки психологічної науки, що опираються на теоретичні положення – це когнітивна і сучасна психологія.

Когнітивна психологія, що виникла в середині ХХ століття, предметом свого вивчення оголосила проблему організації і функціонування внутрішніх

розумових процесів, або, іншими словами, процеси обробки інформації людиною, зробивши категорію образу однією з ключових.

Загальнопринятим для цього напрямку визначення поняття образу зводиться до осмислення того, що образ є «розумова репрезентація відсутнього об'єкта або події» [1, с. 252], тобто, основною функцією образу є збереження в пам'яті подій реальності у вигляді «картинки в голові», «проекції з реального світу». В основі такого розуміння образу лежать ідеї структуралістів, котрі також використовують в своїх теоретичних побудовах цей термін і розглядають його, як психічну репрезентацію сенсорного досвіду, представлену в свідомості як пам'ять про цей досвід. Однак в когнітивній психології образ визначається не просто як копія дійсності, він являє собою синтез безлічі окремих елементів дійсності, об'єднання яких не завжди відповідають реальності. Численні приклади сентенцій або творів сюрреалізму є вагомим підтвердженням цього.

Власне, при вивченні проблеми, сама категорія образу розглядається в двох аспектах: в контексті поняття «уявний образ» і в контексті поняття «розпізнавання образів». Основною характеристикою першої підкатегорії, уявних образів, є здатність формування «когнітивної карти» як уявної (образної) «карти» фізичного простору, його уявний аналог. Основною характеристикою, в свою чергу, розпізнавання образів є здатність «абстрагувати деякі елементи події і об'єднувати ці елементи в добре структурований план, що надає значення всьому епізоду» [1, с. 25]. Важливе зауваження - розпізнавання образів засноване на сприйнятті цілого стимульованого патерну, тобто окремі частини набувають значення тільки в складі цілого, що зближує погляди на образ когнітивної психології з гештальт-психологією, згідно з якою цілісний образ як результат сприйняття не зводиться до суми його частин.

Теоретичні основи феномену образу в когнітивізмі спираються на фундаментальні основи про принципи і механізми збереження і відтворення інформації в пам'яті. Саме образ як ментальна репрезентація реальності, функціонально еквівалентна до об'єктів зовнішнього світу, є одним з основних

способів зберігання інформації, що впорядковує інформацію, що знаходить і виконує функцію сполучної ланки між свідомістю і зовнішнім світом.

В той же час широке теоретико-практичне дослідження образу починається і у вітчизняній психології, де до розробки цієї проблематики залучено багато видатних психологів: А.Н. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, Б.Г. Ананьєв, В.П. Зінченко та ін. Історично це пов'язано з тим, що в 30-і роки предметом вітчизняної психології стає свідомість, методологічну базу якої становить діалектичний матеріалізм, а основною функцією психіки вважається відображення об'єктивної реальності.

Незважаючи на відмінність в теоретико-методологічних основах, а також автономний і незалежний розвиток цих двох напрямків, погляди на природу образу виявляються досить схожими. У теоретико-методологічному контексті категорія образу у вітчизняній психології також стає однією з центральних категорій, що пояснює і описує внутрішню психічну роботу свідомості. Розглянутий в рамках теорії відображення, психічний образ є відображенням дійсності, сполучною ланкою між «матеріальним буттям» і «ідеальною свідомістю», що дозволяє цілеспрямовано регулювати діяльність людини. Загальноприйняте визначення образу вказує на те, що це «суб'єктивний феномен, що виникає в результаті предметно-практичної, сенсорно-перцептивної, розумової діяльності, що представляє собою цілісне інтегральне відображення дійсності, в якому одночасно представлені основні перцептивні категорії (простір, рух, колір, форма і т. д.)» [2, с. 223].

Так, реальність представлена у свідомості людини через образи завдяки відношенню їх відображення. Відповідно до цієї ж теорії, здатність психіки відображати реальну дійсність охоплює всі рівні психічної організації: від сенсорно-перцептивного до інтелектуального і ширше, до рівня свідомості. Кожному рівню відповідає специфічний спосіб, що виконує певні функції в психічної організації людини.

Сенсорно-перцептивні образи, які виникають при безпосередньому впливі зовнішніх подразників на органи чуття, реалізуючись в реальному часу,

за висловом І.М. Сеченова, це образи, «нав'язані розуму ззовні». У роботах А.Н. Леонтєва вживається інша назва – «чуттєвий образ», але сенс його залишається тотожним: деякий чуттєвий відбиток (враження) предметного світу, що виникає в процесі практичної діяльності. Чуттєвий образ є первинним і виконує функцію регулятора адекватності дій у зовнішньому світі. Як зазначає Б.Б. Величковський, чуттєвий образ «презентує суб'єкту реальний стан дійсності і правильно відображає релевантні аспекти ситуації» [3, с. 275].

Тобто, сенсорно-перцептивний образ виступає як сполучна ланка між свідомістю і зовнішнім світом. Відтворення психічного образу відбувається завдяки просторовій розгорнутості та часовій послідовності сприйняття елементів зовнішнього світу, тобто саме в образі характеристики реальності переходять в характеристики психічного простору, тим самим породжуючи його.

На основі первинних перцептивних образів будуються вторинні – уявлення, образи пам'яті, образи уяви, основною характеристикою яких є те, що вони утворюються без безпосереднього впливу зовнішніх подразників шляхом трансформації чуттєвих образів, що збереглися в пам'яті. При цьому їх структура часто змінюється через перерозподіл відбору ознак: одні ознаки можуть посилюватися, інші, навпаки, редукуються.

На рівні понятійного відображення при врахуванні індивідуального досвіду знань, вироблених людством, утворюються уявні образи, які, за своєю суттю, є ментальною репрезентацією об'єктів. Характерним для когнітивної психології є розуміння образу, що знаходить своє відображення і у вітчизняній психології. Художньо-образна уява і образне мислення є основою будь-якого творчого процесу, оскільки в них існуючий образ силою думки трансформується в більш повний і всезагальний образ, що відрізняється новизною і оригінальністю: «більш загальний і цілісний характер має передумова у вигляді здатності уяви, яка, на наш погляд, є основою особливої духовної здатності відтворення образів, цілісних сюжетів ... в уяві створюється довільна суб'єктивна композиція образів, але уява в широкому сенсі – це

суб'єктивне відтворення довільно перебудованих вражень і сприйняття дійсності, уявлень» [4, с. 134-135]; «За допомогою образного мислення повніше відтворюється все різноманіття різних фактичних характеристик предмета » [2, с. 224].

Отже, погляди на сутнісну природу образу в різних наукових дослідженнях досить схожі. Образ являє собою відображення дійсності, ментальну репрезентацію реальності, функціонально еквівалентну зовнішньому світу. Саме образ виступає як сполучна ланка між свідомістю і зовнішнім світом. Він будується завдяки просторовій розгорнутості часової послідовності сприйняття елементів зовнішнього світу і здатний до трансформування. Виділяються різні специфічні види образів, до яких, без сумніву, можна віднести і музичний образ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Солсо Р. Когнитивная психология. СПб.: Питер, 2002. 592 с.
2. Ребер А. Большой толковый психологический словарь / пер. Е. Чеботаревой. М.: Вече, АСТ, 2001. 1152 с.
3. Величковский Б.М. Современная когнитивная психология. М.: МГУ, 1982. 336 с.
4. Абульханова-Славская К.А. Проблемы психологии искусства в школе С.Л. Рубинштейна. *Творчество в искусстве – искусство в творчестве* / под ред. Л. Дорфмана и др. М.: Наука; Смысл. 2000. с. 122-142.
5. Гейченко М. Становлення та розвиток проблеми виконавської інтерпретації в Україні // *Наукові записки*. Серія: педагогічні науки. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В.Винниченка, 2013. Вип.120. С.99-103

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ – АДИКЦІЇ НА ОСОБИСТІТЬ ПІДЛІТКА

Рукштель Юлія Сергіївна

Аспірант кафедри

«Психології розвитку та соціальних комунікацій»

Південноукраїнського національного

університету ім. К. Д. Ушинського

м. Одеса, Україна

Анотація. У роботі автором надано історичний огляд понять: підлітковий вік, адиктивна поведінка, синдром втрачених можливостей (СВМ), інтернет-адикція. Проаналізовано погляди та роботи науковців щодо дефініцій даних понять. Методами дослідження були теоретичний (аналіз та узагальнення соціально-психологічної, психолого-педагогічної літератури, міждисциплінарний аналіз). В роботі автор приходить до висновку про необхідність розмежування даних понять: 1. Підлітковий вік— період складних анатомо-фізіологічних змін в організмі людини. Фізичний розвиток підлітків характеризується великою інтенсивністю, нерівномірністю та ускладненнями, пов'язаними зі статевим дозріванням. У ньому виділяють три стадії: стадію, що передує статево дозріванню, стадію статевого дозрівання і стадію статевої зрілості. 2. Адиктивна поведінка - (від addiction – шкідлива звичка, схильність) одна з форм деструктивної поведінки, яка проявляється в прагненні втечі від реальності шляхом зміни свого психічного стану, яке досягається різноманітними способами - фармакологічними (вживання речовин, які діють на психіку) і нефармакологічними (зосередження на певних предметах і активностях, що супроводжується розвитком суб'єктивно приємних емоційних станів). 3. Синдром втрачених можливостей або FOMO (від англ. «*Fear of missing out*») — нав'язлива боязнь пропустити цікаву подію або гарну можливість, що провокується в тому числі і переглядом соціальних мереж;

4. Інтернет-адикція - (від англ. addiction – схильність, звичка) – це

нав'язливе прагнення до застосування інтернету, його надмірне використання та проведення великої кількості часу в мережі.

Ключові слова: підлітковий вік, Інтернет-адикція, адиктивна поведінка, синдром втрачених можливостей (СВМ).

Постановка проблеми. Підлітковий вік – період значних змін у житті дитини. За визначенням Організації Об'єднаних Націй(ООН) підлітковий вік – це віковий період з 10 до 19 років. Це вік стрімких фізіологічних, психологічних, соціальних змін, які відбуваються з дитиною, і це саме той період, коли вона потребує як мудрої та виваженої батьківської підтримки, так і свободи в ухваленні рішень та виявленні своїх поглядів та переконань. Підлітковий вік — період переходу від дитинства до дорослості, інтенсивного становлення почуттів і волі, спрямованості, готовності жити і діяти так, як живуть і діють дорослі. Підліток усвідомлює себе дорослою особою. Зростає його активність, відбувається ціннісна переорієнтація під впливом прагнення бути дорослим. Проте він поводить себе ще як дитина. Психічному його розвитку властиво багато суперечностей. Підліток є ще дитиною, проте і вже — не дитина, має деякі риси дорослого, намагається обмірковувати свої прагнення, дії, як це роблять старші, але своєрідно, по-дитячому. Саме ця суперечність у психічному розвитку потребує у спілкуванні з ним значного такту, обережності, делікатності, які є суттєвими у процесі нормального становлення його як особистості.

Чому так часто підлітки екстравертують свої події у кібер- простір (TikTok, Instagram та ін..)? Чому Інтернет замінив просту «живу» розмову на віртуальність?

Згідно з даними британських вчених, кожен шостий житель планети знаходиться під впливом мобільної залежності.[4]

Австралійський академік Діана Джеймс стверджує, що мобільний телефон викликає у людини психологічну залежність, яка за своєю силою перевищує залежність людини від паління! Так само дослідник вважає, що

залежність від мобільного телефону вища за залежність від комп'ютера, тому що від комп'ютера можна піти, а мобільний легко вміщується у кишеню.

Швидкими темпами формується мобільна залежність у дітей. В західній Європі 97% дітей віком від 7 до 14 років мають мобільний телефон і користуються ним не менше 10 годин на тиждень. Така статистика викликала занепокоєння не лише у психологів а і в лікарів. Тому, в 2006 році Управління досліджень Європарламенту опублікувало доповідь з рекомендаціями для країн – членів Євросоюзу: ввести заборону на користування мобільними телефонами дітьми, що не досягнули підліткового віку. Було навіть запропоновано вилучити з продажу іграшкові мобільні телефони, щоб не формувати у дітей занадто ранню зацікавленість до мобільного зв'язку.

Як бачимо, проблемі мобільної залежності приділено багато уваги в світі. В Україні спеціальних досліджень по залежності від мобільних телефонів здійснено небагато, однак проблема зростає, а тому потребує особливо уваги.[1]

Мета – дослідити феномен інтернет-залежності як соціально-психологічного явища, визначити та описати її характерні ознаки та впливу на особистість підліткового віку.

Методи дослідження: теоретичний (аналіз та узагальнення соціально-психологічної, психолого-педагогічної літератури). Теоретичний аналіз доступних вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень був присвячений розгляду та становленню таких понять як: адиктивна поведінка, Інтернет - адикція, Синдром втрачених можливостей (СВМ).

Узагальнення та міждисциплінарний аналіз соціально-психологічної, психолого-педагогічної літератури спрямовано на відображення сучасного стану проблеми залежності від гаджетів та створення власних визначень таких понять, як Інтернет-адикція, адиктивна поведінка, Синдром втрачених можливостей (СВМ) з позиції міждисциплінарного підходу.

Виклад основного матеріалу. Адиктивна поведінка - (від addiction – шкідлива звичка, схильність) одна з форм деструктивної поведінки, яка

проявляється в прагненні втечі від реальності шляхом зміни свого психічного стану, яке досягається різноманітними способами - фармакологічними (вживання речовин, які діють на психіку) і нефармакологічними (зосередження на певних предметах і активностях, що супроводжується розвитком суб'єктивно приємних емоційних станів).

Під залежною поведінкою варто розуміти різновид девіантної поведінки, що характеризується нездоланною підлеглистю власних інтересів - інтересам іншої особистості або групи, надмірною і довготривалою фіксацією уваги на певних видах діяльності або предметах, що стають зверхцінними, зниженням або порушенням здатності контролювати захоплення, а також неможливістю бути самостійним і вільним у виборі поведінки. Вважається, що в структурі кожної залежності можна відзначити ознаки збільшення толерантності, прогресуюче забування альтернативних інтересів, продовження залежної поведінки.

В електронному словнику медичних термінів поняття «мобільна залежність» пояснюється так: "...це стан людини, за якого телефон стає предметом культу, людина несвідомо робить дзвінок заради самого дзвінка, не усвідомлюючи своїх дій або неспроможна пояснити їх причин..."

Закордонні дослідники стверджують, що залежність виникає в першу чергу не від розмов по телефону, а від різноманітних можливостей, якими наділений мобільний телефон: sms, Інтернет, ігри, соціальні мережі, онлайн-знайомства.

Самостійного психічного розладу - мобільна залежність не існує.

Однак, в дитячій психіатрії мобільну залежність відносять до розладів поведінки та емоцій. У сучасній літературі є різновид смартфонозалежності – Інтернет-адикція -(від англ. addiction – схильність, звичка) – це нав'язливе прагнення до застосування Інтернету, його надмірне використання та проведення великої кількості часу в мережі.

Вчені з Великобританії виділили три типи власників мобільних телефонів:

1. кіборги – вважають телефон невід’ємною частиною себе, без якого не зможуть жити як без життєво важливого органу;
2. протезовані – жити без мобільного телефону можуть, але відчують при цьому дискомфорт
3. незалежні – для них телефон є лише засобом спілкування коли необхідно.

Варто розрізняти залежність і звичку. Хоча надмірна звичка переходить в залежність, звичка є позитивним процесом адаптації індивіда до оточуючого середовища.

Дослідження психологів Кентського університету (Огайо) зафіксували більшу схильність до соціальних мереж та виявили взаємозв'язок між інтернет-адикцією та «синдромом втрачених можливостей» (СВМ). Синдром втрачених можливостей або FOMO (від англ. «Fear of missing out») — острах пропустити цікаву подію або гарну можливість, що провокується в тому числі і переглядом соціальних мереж. Вчені відмічають, що близько 17% власників мобільних телефонів постійно перевіряють свої гаджети. І з кожним роком кількість «залежних від смартфонів» (фабінг) зростає. Фабінг вже назвали хворобою ХХІ століття.

Бурхливе технологічне зростання, а особливо поява особистих гаджетів, стали причиною того, що для більшості людей, а зокрема дітей підліткового віку, Інтернет перетворився не лише в місце для пошуку інформації, а скоріше у власну «домівку», в реальність, яка сприймається більшістю, - нарівні із дійсністю. Сучасні діти не уявляють життя без Інтернету, реклами, телебачення тощо. Для багатьох дітей підліткового віку всесвітня мережа стала способом життя, який пізніше назвали віртуальним. В мережі створюються чати, сайти знайомств, у яких підлітки спілкуються без візуального контакту. Водночас надмірне використання Інтернет - мережі зумовлює зниження рівня життя та деструктивно впливає на розвиток особистості, а зокрема на її психічне

здоров'я. Даний вид психологічної залежності від віртуального інформаційного середовища, отримав назву – Інтернет-залежність. З огляду на це, постає потреба у вчасному виявленні психологічного впливу Інтернет-залежності на формування особистості підліткового віку.

Виділяють основні психологічні причини виникнення Інтернет-залежності у підлітків [2]:

1. Відсутність або брак спілкування і теплих емоційних стосунків у родині.

2. Відсутність у дитини захоплень, інтересів, хобі, уподобань, не пов'язаних з комп'ютером.

3. Невміння дитини налагоджувати бажані контакти з оточуючими, відсутність друзів.

4. Неуспішність дитини.

5. Наявність важкої інвалідності, серйозного захворювання.

Оскільки особистість молодої людини є ще не до кінця сформованою, вона залишається чутливою до впливу психологічних та соціальних чинників, що можуть призвести до її деформації. Особистість бажає забути про проблеми, з якими стикається в повсякденному житті, відволіктися від відчуття страху до змін, отримати позитивні емоції з незвичного джерела, яким стає об'єкт адикції. Головна причина, яка спрямовує молоду людину у світ віртуальних подій, зарубіжні дослідники вбачають у комунікативній депривації, тобто дитина стає закритою у спілкуванні з однолітками, окрім того, вона втрачає емоційний контакт з родичами або педагогами, які на даному етапі мають грати головну роль у соціально-психологічному становленні особистості підлітка. В цьому випадку Інтернет стає повним замісником інтимно-особистісного спілкування у цьому віці. Він задовольняє багато свідомих і підсвідомих потреб користувачів.[3]

Висновки. Дослідження феномену Інтернет-адикції дає нам підстави припустити, що основними причинами її виникнення є нестача спілкування підлітків у реальному світі та внутрішні психологічні конфлікти.

Отже, проблема Інтернет-адикції зростає із розвитком нових інформаційних технологій, а тому стає все більш актуальною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мобільна залежність як різновид адиктивної поведінки підлітків. Причини, наслідки, профілактика (vopnl.vn.ua)
2. ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ НА ОСОБИСТІТЬ ПІДЛІТКІВ | Стаття. Психологія (vseosvita.ua)
3. Войскунский А.Е. Актуальні проблеми психології залежності від Інтернету// Психологічний журнал. /Войскунский А.Е. – 2004. - № 1. – С. 91–102
4. Матеюк О. А. Бар'єри у процесі міжособистісної комунікації як засіб протидії психологічному впливові / О. А. Матеюк // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка – К., 2005. – Т. VII, випуск 2. – С. 106-112

КРИТЕРІЇ РОЗВИТКУ ТА ПОКАЗНИКИ ПОДОЛАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ ПСИХОЛОГІВ

Саріогло О. А.

студентка V курсу, спеціальність «Психологія»,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Україна

Анотація. В статті теоретично розглядається розвиток особистості психолога в аспекті розуміння професійної деформації. Особливості прояву професійних деформацій психологів на різних рівнях організації психіки, їх критерії та передумови виникнення. Наведені конструктивні засоби активізації пізнавальної діяльності психолога та подолання деструктивних змін професійної діяльності.

Ключові слова: професійні деформації психолога, критерії розвитку професійних деформацій, Я-концепція, компоненти структури особистості,

Актуальність проблеми. Зі зростанням загальної та психологічної культури громадян України дедалі більше затребуваною стає діяльність психологів, які надають психологічну допомогу людям. З одного боку, ця специфічна робота має потужний позитивний потенціал для самого фахівця: вона дозволяє йому відчувати свою необхідність для інших, створює можливості для особистісного зростання, надає багато матеріалів для наукової, навчальної та публіцистичної творчості, сприяє формуванню почуття задоволеності собою тощо. З іншого боку, дана професійна діяльність зумовлює негативні наслідки, про які мають бути попереджені фахівці, адже ці знання дозволять їм, запобігти новоутворення професійних деформацій, що допоможе зберегти психічне здоров'я.

Теоретико-методологічно досліджували теоретичне моделювання

сутнісних ознак впливу праці на властивості особистості, серед них роботи В. Васильєва, М. Дмитрієвої, А. Зимичова, Б. Степанової, негативного відбиття професійної діяльності на людину С. Геллерштейн, Е. Зеєр, А. Маркова, чинники розвитку професійних деформацій описували у своїх роботах С. Безносів, Р. Грановська, С. Дружилов.

Виклад основного матеріалу. Критерії порушеного особистісно-професійного розвитку психолога співвіднесені з компонентами структури особистості (особистісно-смісловий, когнітивний, регулятивний і рефлексивний), які піддаються деформаційним впливам. Сформованість професійних деформацій за критеріями оцінюється на основі виділення трьох рівнів: низького, середнього і високого.

Критерії розвитку професійних деформацій за особистісно-смісловим компонентом структури особистості відображають мотиваційну і ціннісну спрямованість професійної Я-концепції психолога, зміст яких безпосередньо пов'язаний з процесом професійної діяльності.

Відтак, мотиваційна складова професійної діяльності психолога визначає професійну спрямованість, а також зусилля, які він докладає. Успішність професійної діяльності безпосередньо залежить від характеру мотивації, навколо якої структуруються значущі властивості та якості особистості психолога [4].

За Р. Кричевським, мотиваційними утвореннями Я-концепції є самоконтроль, самовладання, вміння планувати свою професійну діяльність, управляти процесом власного розвитку. Іншою змістовною стороною мотиваційної складової виступають професійні успіхи, визнання, власне процес праці, ступінь відповідальності, кар'єрне і професійне зростання тощо. Важливою складовою в діяльності психолога є мотив професійного самовдосконалення, адже саме він забезпечує постійний професійний розвиток особистості відповідно до вимог професійної діяльності в ситуації соціальної, економічної, наукової, інформаційної невизначеності.

Т. Афанасьєв на підставі теорії самоактуалізації А. Маслоу та

екзистенційно-гуманістичного напрямку Ф. Перлза, Е. Шострома визначає параметри самоактуалізації психолога, які впливають на мотив самовдосконалення: ціннісні орієнтації, гнучкість, сенситивність і спонтанність поведінки, самоповага, схильність до гармонічного сприйняття навколишнього світу, контактність, міжособистісна чутливість, емпатія, жага до пізнання нового про навколишній світ, а також творча спрямованість, що реалізована в креативності [7].

Деструктивні зміни мотиваційної сфери особистості є суттєвою передумовою виникнення професійних деформацій психолога. Особливе значення мають порушення стимулювальної та змістоутворювальної функцій мотивації, що супроводжується внутрішньо-особистісним психодинамічним конфліктом. Слабка мотивація професійної діяльності психолога може проявлятися в тому, що психолог не вважає за необхідне (або не зацікавлений) проявляти співчуття до клієнта; психолог не звик (або не вміє) заохочувати себе до співчуття, тобто система самооцінки підтримується матеріальними або позиційними досягненнями, альтруїстична емоційна віддача нічого не значить, тому фахівець не має потреби в ній.

В. Моросанова зауважувала на існуванні взаємозв'язку між розвиненістю окремих регуляторних функцій та характеристиками мотиваційної сфери особистості, так як як мотив соціального порівняння є позадіяльнісним і позаситуативним. Однак, у процесі виконання професійних функцій у психолога може статися «зсув мотиву на мету», тобто наявний мотив починає підміняти цілі, які задаються змістом діяльності, разом з цим формується установка, що змінює контур регулювання професійної діяльності. Механізми такого негативного впливу пов'язані з порушенням процесів адекватного планування, цілепокладання і регуляторної гнучкості, що призводить до ризику розвитку професійних деформацій [2].

На рівень розвитку професійних деформацій також негативно впливає схильність до самозвинувачення. У цьому випадку руйнівний вплив здійснює інтеріоризований мотив соціального оцінювання, який починає домінувати у

професійній діяльності психолога. До того ж, порушуються процеси оцінки результатів власних дій (за рахунок зміни критичності) та моделювання значущих умов досягнення цілей діяльності (за рахунок зниження адекватності цього процесу), деформує подальшу професійну діяльність з точки зору зміни ставлення до її змісту, цілепокладання, оцінки її результатів.

Роль і місце ціннісних орієнтацій у розвитку професійної Я-концепції психолога дуже велика. Психологія, перш за все, орієнтована на людину як вищу цінність, реалізується в розгортанні різних особистісних сенсів, пов'язаних з ідеєю служіння іншій людині, її самореалізацією як особистості у взаємодії з іншими людьми. Тому ціннісна складова гармонійної Я-концепції фахівця-психолога характеризується усвідомленням цінностей пізнання, осмислення значущості гуманістичних цінностей та цінності професійного самовдосконалення; активністю в професійній діяльності.

П. Гальперін наголошував, що критерій розвитку професійних деформацій психолога за когнітивним компонентом відображає сталі (стійкі і переконливі) знання про себе і про особливості свого професійного розвитку; усвідомлення своїх дій, переживань і станів; цілісність уявлення про свою професійну поведінку в конкретних професійних ситуаціях, зокрема бачення себе очима інших людей. Змістовними показниками цього критерію виступають не тільки фундаментальні знання психолога в області загальної і диференційної психології, але й прикладні знання про особливості професіогенезу фахівця, його етапи, кризи, наслідки, умови ефективного професійного розвитку, методи розвитку професійної самосвідомості, мислення, важливих якостей тощо. Сформованість такої системи знань є орієнтувальною основою дій психолога, визначає його усвідомлене ставлення до власного професійного майбутнього, прийняття особистої відповідальності за свої дії не тільки в процесі надання психологічної допомоги клієнту, а й у житті в цілому. Така особиста відповідальність допомагає фахівцю більш конструктивно сприймати професійні невдачі і критику, не «запускає» деструктивні механізми психологічного захисту, а навпаки, служить корисним

зворотним зв'язком, що поліпшує ефективність діяльності й навіть організацію життя [5].

Критерій розвитку професійних деформацій за регулятивним компонентом відображає специфіку регулятивної сфери особистості, яка визначає особливості професійної поведінки психолога. Перш за все, це стосується саморегуляції психічних станів, що виникають у процесі виконання професійних функцій. Враховуючи те, що феномен деструктивного впливу професійної діяльності є не просто результатом професійних та екзистенціальних стресів, а наслідком їх непродуктивного або неконструктивного подолання, великого значення набуває високий особистісний потенціал і психоенергетичні ресурси, які допомагають психологу справитися з важкими життєвими ситуаціями та стресами різної інтенсивності.

Професійний стрес, як правило, є наслідком неадекватних або помилкових очікувань, відсутності компетентності в професійній діяльності, конфліктів і соціального тиску навколишнього середовища. Сила впливу стресу залежить не тільки від особливостей стресора, а й від внутрішніх ресурсів особистості, що формують відповідну реакцію. Наслідком переживання тривалих професійних стресів є виникнення синдрому професійного (емоційного, психічного) вигорання, який ми розглядаємо як прояв професійних деформацій регулятивної сфери особистості.

Згідно з Р. Карсоном, Дж. Батчером, С. Минекою, переживання стресу зазвичай супроводжують два типи реакції: орієнтована на вирішення проблеми або на самозахист. Якщо переживання стресу, що супроводжує поведінку особистості, орієнтоване на вирішення проблеми, то людина об'єктивно оцінює ситуацію, а сама реакція є ознакою, що стрес є керованим. Якщо відповідна реакція на переживання стресу є захисною, то це ознака того, що стресова ситуація людиною сприймається неадекватно. Така захисна поведінка є одним з важливих інтегративних утворень професійної Я-концепції, яке включає до себе механізми психологічних захистів особистості та її поведінкові стратегії подолання труднощів.

Деструктивна професійна поведінка психолога проявляється у виборі «оптимальної» (на думку фахівця) поведінкової стратегії, однак неадекватної реальній ситуації, у відтворенні стійких поведінкових установок, стереотипних соціальних комунікацій. Тобто, стійке, часте використання психологом різних видів психологічного захисту має тісний зв'язок з дезадаптивними стереотипами мислення, переживаннями і поведінкою, що не відповідає цілям саморозвитку та призводить до непродуктивного вирішення проблемних ситуацій.

Конструктивне подолання професійних деформацій психологами виявляється у зниженні рівня їх професійного вигорання та пов'язане з активним, свідомим використанням конструктивних поведінкових стратегій у складних професійних ситуаціях, які сприяють самореалізації особистості та забезпечують її прогресивний професійний розвиток. Критерій розвитку професійних деформацій за рефлексивним компонентом структури особистості висвітлює здатність психолога до самопізнання, самоаналізу, самооцінки власної професійної діяльності та самого себе як професіонала. Саме здатність до рефлексії, усвідомлення значущості своєї професійної ролі і відповідальності за професійну діяльність, аналіз власних можливостей та внутрішнє осмислення цілей діяльності активізує професійний розвиток, розширює актуальний і потенційний простори особистісного та професійного Я, підвищує продуктивність діяльності.

Рефлексія є основним механізмом осмислення фахівцем як особистісних досягнень, так і власних професійних успіхів та невдач. Професійна рефлексія передбачає: готовність діяти в ситуаціях з високим ступенем невизначеності, гнучкість у прийнятті рішень, прагнення до реалізації нововведень та інновацій, постійну спрямованість на пошук нових, нестандартних шляхів вирішення професійних завдань, здатність переосмислювати стереотипи свого професійного й особистісного досвіду, визначати мету подальшої роботи, корегувати свій професійний шлях. Результатом актуалізації професійної рефлексії є вміння психолога вийти за межі професійної діяльності,

залишаючись всередині траєкторії професійного розвитку, поглянути на діяльність з позиції «над нею», тобто перебувати в рефлексивній позиції. Вихід у рефлексивну позицію дає можливість фахівцю не тільки перебудувати свої дії в ситуації певних труднощів, але й переглянути їх можливі зміни на перспективу [1].

Тобто, розвинена рефлексивність сприяє активізації пізнавальної діяльності психолога і систематичній роботі з підвищення своєї компетентності; дає змогу долати критичні періоди професійного розвитку, здійснювати цілеспрямовану самокорекцію негативних проявів поведінки, попереджати розвиток професійних деформацій.

Узагальнюючи вищезазначене, слід виокремити критерії розвитку професійних деформацій психологів за рефлексивним компонентом, які є, на нашу думку, найбільш значущими: рівень рефлексивності фахівця; ставлення до власного професійного майбутнього.

Згідно з дослідженням Ю. Чемодурової про низький рівень розвитку професійних деформацій психолога свідчить: домінування позитивних внутрішніх мотивів професійної діяльності; прагнення до професійного самовдосконалення; потреба керуватися в життєдіяльності власними цілями, переконаннями, установками і принципами; здатність до пізнання, розумова гнучкість; домінування гуманістичних цінностей у системі ціннісних орієнтацій особистості; сформованість системи знань про особливості професіогенезу психолога: його етапів, криз, наслідків, умов ефективного і деструктивного професійного розвитку; методів розвитку професійної самосвідомості; розуміння сутності професійних деформацій; усвідомлене ставлення до власного професійного майбутнього; вміння аналізувати і проектувати власний професійний шлях, виявляти позитивні і негативні чинники свого професійного розвитку, здійснювати діагностику і самодіагностику деструктивних процесів і явищ професіогенезу; високий рівень розвитку рефлексивності, що проявляється в усвідомленні своїх потреб і почуттів, розвиненій здатності обмірковувати свою діяльність, її наслідки і передумови; критичності

мислення; розвиненій здатності до самоорганізації, самопроектуванні, самоствердженні; низький рівень професійного вигорання, що характеризується відносно високою стресостійкістю; усвідомленістю і керованістю емоцій і почуттів, здатністю до адекватного їх вираження; оптимальною соціальною активністю, позитивним ставленням до інших людей і до власної особистості; домінування активних, просоціальних стратегій професійної поведінки в складних ситуаціях професійної взаємодії [3].

Для середнього рівня розвиненості професійних деформацій психолога характерне: домінування зовнішнього мотиву професійної діяльності над внутрішнім, бажання саморозвитку, певне усвідомлення труднощів власного професіогенезу і/або вад своєї Я-концепції, але звинувачення в цьому навколишніх; загальна гуманістична спрямованість ціннісних орієнтацій; ситуативна пізнавальна активність; недостатньо повне засвоєння знань щодо закономірностей і особливостей професіогенезу психологів; часткове усвідомлення етапів, криз, сутності професійних деформацій і деструкцій особистості; недостатнє розуміння умов ефективного професійного розвитку; наявність несталих початкових стереотипів професійної поведінки і діяльності; складності в аналізі власного професійного розвитку та використанні технік професійного розвитку; шаблонне проектування свого професійного шляху; виявлення чинників власного професіогенезу обмежується визначенням зовнішніх обставин; ситуативні труднощі в діагностиці та визначенні ознак порушень професійного розвитку; середній рівень розвитку рефлексивності, що проявляється в обмірковуванні своєї діяльності, але нерозумінні її наслідків та передумов виникнення проблем і труднощів; частковій орієнтації в професійній ситуації; критичності мислення, яка обумовлена зовнішньою ситуацією; загальна напруженість емоційної сфери, що проявляється симптомами «вигорання» у вигляді посилення емоційних реакцій на психотравмувальні ситуації, зростання незадоволеності собою, власною діяльністю, професією взагалі; переважання в системі психологічних захистів особистості пасивних стратегій подолання професійних труднощів [6].

Показниками високого рівня розвиненості професійних деформацій психолога є: невмотивованість професійної діяльності, нездатність розв'язати внутрішні суперечливості Я-концепції, нетерпимість до помилок інших, високий ступінь залежності, конформності, несамотійності, негативне ставлення до людей, догматизм в професії і у житті в цілому, зниження пізнавальної активності; неусвідомлення і нерозуміння особливостей професіогенезу психолога, його етапів, криз, відсутність знань щодо сутності професійних деформацій, умов їх ефективного подолання; сформованість сталих поведінкових стереотипів, негативне ставлення до будь-яких нововведень та інновацій, що заважає ефективно виконувати професійну діяльність; невміння (або небажання) аналізувати власний професійний розвиток, проектувати свій професійний шлях, виявляти чинники професіогенезу, здійснювати самодіагностику професійних деформацій; нерозвинена рефлексивність, що проявляється в ригідності мислення, низькому ступені усвідомлення своїх потреб і почуттів, дезорієнтації в ситуації; нездатність до аналізу власної діяльності, прогнозу і розуміння реакцій інших людей; у діяльності – опора на емоції, невизначеність та неорганізованість дій; виражені симптоми професійного вигорання: «приглушення» емоцій, суттєве зниження гостроти почуттів і переживань, збільшення кількості конфліктів у спілкуванні, байдужість і відчуженість від переживань інших людей, втрата відчуття цінності життя та віри у власні сили; переважання несвідомих захисних механізмів у структурі психічної адаптації та поведінкових копінг-реакцій деструктивної спрямованості, що свідчить про наявність невирішених зовнішніх або внутрішніх конфліктів [3].

Висновки. Узагальнення наукових точок зору дозволяє визначити такі критерії розвитку професійних деформацій психологів за особистісно-смісловим компонентом: мотивація професійного розвитку; спрямованість ціннісних орієнтацій; гармонійність Я-концепції особистості. Виходячи з цього, подолання професійних деформацій психологів за цим компонентом буде виявлятися в підвищенні мотивації професійного розвитку та професійного

самовдосконалення; гуманістичній спрямованості ціннісних орієнтацій та гармонізації розвитку Я-концепції фахівця. Результативність подолання професійних деформацій вимірюється критерієм рівня сформованості системи знань стосовно сутності та наслідків професіогенезу особистості. В ситуації дестабілізаційних умов діяльності, в несприятливих ситуаціях, що порушують особистісну саморегуляцію психолога і згодом активізується психологічний захист в якості непродуктивної стратегії поведінки, відповідь на чинники фрустрації в професійному середовищі. Такі «захисні» стратегії в міру формування психологічної системи діяльності можуть істотно впливати на індивідуальні способи дій та на стиль діяльності в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 272 с.
2. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности. Москва: ПЕРСЭ, 2001. 511 с.
3. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / под ред. Д. И. Фельдштейна. Москва: МПСИ, 2001. 352 с.
4. Большакова Т. В. Личностные детерминанты и организационные факторы возникновения психического выгорания у медицинских работников: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03. Ярославль, 2004. 239 с.
5. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 365 с.
6. Полякова О. Б. Психогигиена и профилактика профессиональных деформаций личности. Москва: МПСИ, 2008. 304 с.
7. Прыткова Е. П. Психологические аспекты изучения профессиональной деформации личности практических психологов. Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. 2010. № 11(1), С. 219–222.

УДК 159.9(075.8)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-АДИКЦІЇ

Сергієні Олена Віталіївна

доктор мед. наук, професор
професор кафедри психології та педагогіки

Пашкова Ганна Геннадіївна

кандидат державного управління
заступник начальника

Горіна Ольга Теофілівна

кандидат педагогічних наук
доцент кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ

Анотація. В роботі викладені сутність та детермінації, етапи формування інтернет-залежності та ігрової залежності підлітків. Визначені такі чинники, що формують залежність від комп'ютерних ігор та інтернету, як індивідуально-особистісні якості та фактори впливу зовнішнього середовища. Визначено роль самотності, низької самооцінки, емоційних розладів та акцентуації характеру в формуванні інтернет-адикції. Серед зовнішніх впливів встановлені негативні впливи деструктивної або неповної сім'ї, недостатня адаптація до навчального процесу, недостатня сформованість комунікативних технік; вони впливають на рольовий розподіл, успішність навчання та соціалізацію в учнівському колективі. Доведена необхідність моніторингу інтернет-адикції у школярів підліткового віку для планування та проведення профілактичної та реабілітаційної роботи.

Ключові слова: інтернет-адикції, детермінація, фактори зовнішнього середовища, індивідуально-психологічні особливості, підлітковий вік, дезадаптація.

Кожна людина відрізняється своєрідністю реакцій на дії навколишнього

середовища. Поведінка проявляється в індивідуально-своєрідних формах, не завжди адекватних. Часто образ поведінки, придбаний у певних умовах, стає звичним. Нервова система має здатність формувати і закріплювати звички, в тому числі шкідливі, які, в міру їх закріплення, сприймаються як нормальне явище. Тобто те, що в суб'єктивному сприйнятті мається на увазі як позитивне, об'єктивно є проявом, який є відхиленням. [1, с. 516; 2, с. 180; 3, с. 192]

З вісімдесятих років ХХ століття зростає комп'ютеризація сучасного суспільства: комп'ютери стають необхідними в офісах, лікарнях, школах, у побуті. В зв'язку з цим людство зіткнулося з питанням впливу електронних ресурсів на психіку людини.

Комп'ютеризація стала неодмінним атрибутом сучасного життя. Ця тема, з одного боку, почала активно та перебільшено емоційно експлуатуватися засобами масової інформації. З іншого боку, необізнаність батьків про характер та особливості діяльності їх дітей в мережі викликає у них занепокоєння. Поряд з тим, зростання активності користувачів призвело до постановки проблеми Інтернет-залежності в психотерапії, де вона почала розглядатися як патологія. Але відсоток залежних, з якими працюють представники лікарських спеціальностей, виявився невисоким, і в психологію прийшло питання вивчення особливостей впливу електронних ресурсів на особистість користувачів.

Комп'ютери є сьогодні в більшості сучасних квартир, а користувачами їх є школяри і нам вже важко уявити собі, як обходитися без цих електронних помічників – вчитися, працювати, розважатися. Миттєва передача даних і пошук потрібної інформації, підтримка зв'язку з друзями, покупки, онлайн ігри, кіно і багато-багато іншого – все це досягнення сучасних технологій, якими із задоволенням користується людство.

Однак ця ситуація має й зворотний бік – надмірне захоплення комп'ютером поступово підриває фізичне та інтелектуальне здоров'я, руйнує нервову систему і в результаті робить залежну від комп'ютера людину не лише хворою, але і самотньою.

Активно це питання почало обговорюватися наприкінці дев'яностих років. Саме до цього періоду відносяться перші наукові публікації з теми. У перших емпіричних роботах американських психологів Д. Грінфілда (1999) К. Янг (1994), Дж. Суллера (1998) та К. Суррата (1996), постановка проблеми носить дискусійний характер. Українська дослідниця Л. Давидова (2001) аналізує комп'ютерні ігри, дослідник О. Дроздов (2003) розглядає зміни в поведінці та агресивність користувачів, психолог К. Мілютіна (2004) приділяє увагу потребам користувачів та способам їх задоволення. Дослідниця О. Арестова (1999) проводила дослідження статевих відмінностей при роботі в Інтернеті на прикладі російських користувачів, психолог О. Войскунський (1996) розглядав особливості спілкування в мережі, психолог О. Щепіліна (2002) основну увагу приділяє їх мотивації, психолог Н. Чудова (2001) акцентує увагу на особливостях образу "Я" користувачів.

Підлітковий вік - це час становлення характеру. Саме в цей період вплив середовища, найближчого оточення виявляється з величезною силою. Поведінка підлітка - зовнішній прояв складного процесу становлення його характеру та соціалізації особистості. [4, с. 282; 5, с. 255]

У нинішньому етапі розвитку українського суспільства, пов'язаного з надзвичайно складними соціально-політичними умовами, все частіше спостерігається різноманітні явища соціальної дезадаптації, девіантної поведінки, самотності особистості, її фрустрованості, акцентуацій характеру, котрі, своєю загальною масою, є проявом певних індивідуально-психологічних особливостей особистості та виникнення на їх фоні різних видів залежностей. Відчуваючи на собі зазначений тиск, людина намагається подолати цю напругу, шукаючи позитивних емоцій, втечі до ілюзорного світу, відчуття власної значущості. Дуже часто молоді люди намагаються знайти вихід, обираючи найлегші шляхи його досягнення – як, наприклад, вживання алкогольних напоїв чи занурення у віртуальну реальність. Кожен із цих шляхів підточує волю особи, проте робить це непомітно, поступово підкорюючи собі людину. Саме в цьому випадку можна говорити про таку форму девіантної поведінки, як

адикція. Найбільш поширеними видами залежностей, виходячи із результатів досліджень минулих років, були алкогольна, комп'ютерна та інтернет-залежність. [7, с. 196]

На відміну від закордонних дослідників, більшість українських дослідників вважають адикцію, яка включає і залежність від комп'ютера, синонімом залежності, а адиктивну поведінку синонімом залежного поводження, у вітчизняній літературі адиктивна поведінка частіше означає хворобу, яка ще не сформувалася, а має місце порушення поводження, у відсутності фізичної й індивідуальної психологічної залежності.

Метою даної роботи є вивчення формування схильності до інтернет та ігрової залежності підлітків у зв'язку з їх психологічними особливостями та підбір психокорекційних технологій психологічної допомоги при комп'ютерній залежності.

Об'єктом дослідження є формування комп'ютерної залежності.

Предметом дослідження є особливості формування комп'ютерної залежності у підлітків.

Гіпотеза даного дослідження полягає у тому, що на формування схильності до комп'ютерної залежності підлітків впливають особистісні характерологічні риси та зовнішнє середовище. Було обрано три групи методів: теоретичні, емпіричні, математико-статистичні.

Теоретичні методи спиралися на психологічну теорію особистості та поведінки, що відхиляється, а також, на психолого-педагогічні теорії і включали: монографічний метод вивчення, аналізу та систематизації літературних джерел як теоретичних, так і емпіричних та експериментальних з досліджуваної проблеми і метод системного підходу та аналізу. Теоретичною базою дослідження були психологічні теорії.

Емпіричні методи включали анкетування, спостереження, психодіагностичне тестування.

Для реалізації емпіричного дослідження були підібрані та використані наступні методики: «Тест-опитувальник для встановлення залежності від

комп'ютерних ігор, Інтернету» (Н.Р. Казарян); «Тест діагностики рівня ігрової комп'ютерної залежності» (А.В. Грішина); методика діагностики схильності до різних видів залежності (Лозова Г.В.); Патохарактерологічний Діагностичний Опитувальник (ПДО) для підлітків (Іванов М. Я., Личко А. Є.); модифікація тесту на визначення схильності до поведінки, що відхиляється (А.Н. Орел); Тест «Ціннісні орієнтації» (М. Рокіча); модифікація «Теста-опитувальника для вимірювання мотивації досягнення» (А. Мехраб'ян), запропонована М.Ш. Магомед-Еміновим; Методика «Дослідження самооцінки Дембо-Рубінштейн» в модифікації А. М. Прихожан; Тест «Особистісна самотність» (Д. Рассела–М. Фергюсона), які дають нам змогу діагностувати характерологічні риси підлітків, їх ціннісні орієнтації, рівень домагань та самооцінки, рівень особистісної самотності, виявити, діагностувати схильність до різних видів залежності та агресивність.

Для аналізу отриманих даних за методиками використовувались математико-статистичні методи, які включали якісний і кількісний аналіз даних. Тобто, визначення середніх величин якостей, що досліджуються; визначення коефіцієнтів кореляції; побудова графіків і таблиць; аналіз і синтез зібраних даних, їх порівняння й узагальнення.

Аналіз даних щодо особливостей формування комп'ютерної залежності учнів підліткового віку.

За методикою «Тест-опитувальник встановлення залежності від комп'ютерних ігор, Інтернету» показав, що кількісні показники схильних склали 46,0% досліджуваних, а не схильних – 54,0%.

Аналіз даних за методикою «Тест для діагностики рівня ігрової комп'ютерної залежності» (Грішиної) свідчить про те, що не схильні до залежності 55,5% підлітків, в той час як схильні до залежності 44,5%, серед яких 25,5% складають компенсаторні форми, які застосовуються підлітками для компенсації недостатньої уваги або певних емоцій з боку оточення та 19,0% складають залежні від інтернет-адикції.

3 чинників зовнішнього середовища суттєво впливають на рівень

формування інтернет-залежності сімейні обставини: виховання в деструктивній та неповній сім'ї, депривація дитини з боку батьків, зловживання їх алкоголем та наркотиками; серед індивідуально-психологічних чинників виділені холеричний темперамент, акцентуації характеру, низький рівень самооцінки та мотивації досягнення, особистісна самотність, недосконалі способи спілкування та спотворені ціннісні орієнтації. Сформована в нашому суспільстві традиція боротися з наслідками не вирішує проблему належним чином. Боротьба з наслідками вимагає величезних витрат: фізичних, моральних, фінансових. Саме по собі звільнення від алкогольної або наркотичної залежності ще не означає повного зцілення. На жаль, недооцінюється руйнівний характер загальних для всіх видів адиктивної поведінки механізмів, в основі яких лежить прагнення до відходу від реальності. [6, с. 308]

Ці механізми не зникають зі зняттям залежності. Позбувшись від однієї залежності, людина може опинитися у владі іншій, тому що незмінними залишаються способи взаємодії з середовищем. Молоде покоління запозичує ці зразки. Утворюється замкнуте коло, вийти з якого дуже непросто. Але приділяти увагу важливо не тільки вкрай важких форм цього явища. Великої уваги вимагають до себе ті, чий відхід від реальності поки ще не знайшов свого яскравого вираження, хто тільки починає засвоювати адиктивні патерни поведінки у важких зіткненнях з вимогами середовища, хто потенційно може виявитися втягнутим у різні види адиктивної реалізації. Профілактика адиктивної поведінки особливу значимість в наявних умовах. По-перше, це нелегкий кризовий період розвитку, що відображає не тільки суб'єктивні явища процесу становлення, а й кризові явища суспільства. А по-друге, проведення профілактики різних форм адикції, в першу чергу – схильності до зловживанням алкогольними напоями, в процесі формування найважливіших якостей особистості, може дати надзвичайно високі результати. Ці якості – прагнення до розвитку і самосвідомості, інтерес до своєї особистості та її потенціалом, здатність до самоспостереження. Важливими особливостями цього процесу є поява рефлексії і формування моральних переконань. молоді

люди починають усвідомлювати себе частиною суспільства і знаходять нові суспільно значущі позиції; роблять спроби в самовизначенні. Етапами профілактичної діяльності можуть стати наступні складові [8, с. 280; 9, с. 195]:

1. Діагностичний, що включає в себе діагностику особистісних особливостей, які можуть вплинути на формування адиктивної поведінки (підвищена тривожність, низька стресостійкість, нестійка я-концепція, низький рівень інтернальності, нездатність до емпатії, некомунікабельність, підвищений егоцентризм, низьке сприйняття соціальної підтримки, стратегія уникнення при подоланні стресових ситуацій, спрямованість на пошук відчуттів та ін.), а також отримання інформації про становище дитини в сім'ї, про характер сімейних взаємин, про склад сім'ї, про його захоплення і здібностях, про його друзів і інших можливих референтних групах.

2. Інформаційно-просвітницький етап, що представляє собою розширення компетенції особи в таких важливих галузях, як культура міжособистісних відносин, технологія спілкування, способи переборення стресових ситуацій, конфліктологія і власне проблеми адиктивної поведінки з розглядом основних адиктивних механізмів, видів адиктивної реалізації, динаміки розвитку адиктивної процесу і наслідків.

3. Тренінги особистісного зростання з елементами корекції окремих особистісних особливостей і форм поведінки, включають формування і розвиток навичок роботи над собою.

Наукова новизна нашої роботи обумовлена тим, що в ній уточнена розповсюдженість та вплив психологічних особливостей особистості на формування комп'ютерної залежності у підлітків.

Практична значущість даної роботи обумовлена тим, що отримані результати можуть бути використані при проведенні просвітницької роботи з батьками та виховної зі старшокласниками, з метою впливу на їх ставлення до комп'ютера, умов роботи, часу та характеру діяльності. Можуть бути корисні учням для рефлексії, вчителям інформатики з метою сприяння вирішенню диференційного підходу до навчання користування електронними ресурсами на

уроках та факультативних заняттях. Шкільним психологам та соціальним педагогам з метою складання корекційно-розвиваючих програм і впровадження їх в окремих спецкурсах з психології або розділом в програмі з профорієнтаційної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки. Київ. «Либідь». 2011. 516 с.
2. Усова Е.Б. Психология девиантного поведения: учеб. – метод. комплекс / Е.Б. Усова. – Минск: Изд-во МИУ, 2010. – 180 с.
3. Христюк О.Л. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник / О.Л. Христюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2014. – 192 с.
4. Девиантное поведение несовершеннолетних: современные тенденции / В.А. Пятунин. – Москва: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2010. – 282 с.
5. Кон И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
6. Максимова Н.Ю. Психологія адитивної поведінки: навч. посіб. / Н.Ю. Максимова. К.: ВПУ «Київський університет», 2002. 308 с.
7. Л.Н. Юрьева, Т.Ю. Больбот. Компьютерная зависимость: формирование, диагностика, коррекция и профилактика: Монография. – Днепропетровск: Пороги, 2006. – 196 с.
8. Козубовська І.В. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування / І.В. Козубовська, Г.В. Товканець. – Ужгород: Патент, 1998. – 195 с.
9. Технология профилактики и коррекции девиантного поведения в условиях социокультурной деятельности: монография; изд. 2-е, доработанное / Ф.К. Зиннуров, В.Ф. Габдулхаков, Г.Г. Чанышева. – Казань: Центр инновационных технологий, 2012. – 280 с.

ВПЛИВ COVID-19 НА МІЖОСОБИСТІСНІ ВЗАЄМИНИ В СІМ'Ї

Спринська Зоряна Валентинівна

к.психол.н., доцент

Чонка Василь-Захарій Іванович

магістрант

Дрогобицький державний педагогічний університет

імені Івана Франка

м. Дрогобич, Україна

Анотація: проаналізовано вплив COVID-19 на взаємини в сім'ї, розглянуто негативні та позитивні наслідки цього впливу; описано техніки подолання негативного впливу пандемії на психіку дитини та дорослого; виокремлено правила збереження психічного здоров'я людини; розглянуто проблему сімейного насилля, яка загострилася у період пандемії.

Ключові слова: коронавірус, взаємини між подружжям, взаємини «батьки-діти», дихальні техніки, сімейні конфлікти, правила збереження психічного здоров'я, домашнє насильство.

Актуальність даної теми пов'язана з тим, що сьогодні пандемія коронавірусу вплинула на всі сфери життя людей, зокрема і на сімейне життя. Подружжя почали більше часу проводити разом, вони пізнали своїх обранців по-новому. Невпевненість у завтрашньому дні, фінансова беззахисність, постійний стрес, – все це призвело до збільшення кількості розлучень.

Метою даної статті є проаналізувати вплив COVID-19 на сімейні взаємини та можливі наслідки цього впливу.

Дистанціювавшись від навколишнього світу батьки можуть більше часу та уваги приділяти своїм власним дітям. Контактуючи з дітьми, батьки повинні зробити низку наступних важливих кроків: надати дитині психологічну підтримку, якщо вона цього потребує; в період карантину допомагати своєму чаду ефективно організувати свій час; важливо створити для кожного члена

сім'ї куток відпочинку, де б можна було зосередитися на своїх думках, перепочити від галасу, відновити внутрішній баланс; потрібно пояснити дитині, що боятися – це нормально, особливо в період загальної невизначеності; і потрібно пам'ятати, що це хороша можливість налагодити стосунки зі своєю дитиною (якщо раніше за певних причин ці стосунки були порушені).

Батьки також можуть практикувати разом з дітьми дихальні вправи для заспокоєння та релаксації. Наступну вправу краще робити перед сном.

1. Сидячи на стільці спину тримайте прямою.
2. Кінчик язика потрібно підняти до піднебіння.
3. Тримати так язик слід упродовж всього процесу дихання.
4. Вдихніть через ніс, повільно рахуйте до 4.
5. На деякий час потрібно затримати дихання, продовжувати рахувати в цей момент до 7.
6. Видихнути потрібно через рот, рахунок від 1 до 8, закінчити видих потрібно невеликим звуком.
7. Тричі потрібно повторити вправи 4-6.

Батькам бажано пояснювати своїм дітям, що під час перебування вдома, вони все одно повинні працювати, щоб підтримувати фінансове благополуччя сім'ї. Тому необхідним є створення різних зон взаємодії: «я вдома», «я на роботі». Домовтеся з дітьми, щоб вони вас не турбували без зайвої потреби [2].

Локдаун став катализатором розривів сімейних пар. Довгий час стосунки приховувалися під «ширмою порядку», але факт залишається фактом, нам постійно щось не подобається у стосунках. У більшості випадків розлучення ініціює жінка (76%) [3]. Це пояснюється тим, що більша частина роботи в домі припадає саме на жінок.

Через пандемію збільшилася кількість психічних розладів, а це в свою відіграло неабияку роль у розриві стосунків. За результатами деяких досліджень у людей було виявлено такі симптоми: ПТСР (53,8%), тривоги (50,9%), депресії (48,3%), психологічного дистресу (38%) [6]. Зменшення соціальної активності, невпевненість у майбутньому через карантин, страх

інфікування, страх захворіти, померти, втрати близьких, нудьга, міжособистісні проблеми, невідповідна інформація, фінансові труднощі, тривалий термін локдауну, стигматизація, постійне переглядання новин пов'язаних з коронавірусом тільки посилюють шанси розвитку тривоги та депресії. Постійний потік інформації про зростання кількості смертей від ковіду розвиває страх за себе та за своїх рідних. Деякі партнери просто не в силі витерпіти один одного через загострення певних психічних розладів, які в умовах локдауну частішають.

Поєднуючи рекомендації ВОЗ та деяких психологів можна вивести низку наступних правил зі збереження свого психічного здоров'я:

- слідувати за одним надійним джерелом. Наш світ «кипить» інформацією, в даний час – про коронавірус. Для збереження психологічного та фізичного стану дуже важливо навчитися відбирати та швидко оцінювати інформацію, якою нас «годують», в іншому випадку вона сама стає тим фактором, що породжує стрес. Постійний перегляд новин щодо ситуації в країні тільки посилює тривогу;

- дотримуватися розпорядку дня чи створити новий (їсти здорову їжу, постійно займатися спортом, чергувати відпочинок і хобі, лягати спати та прокидатися в один час). Особливості локдауну будуть відчуватися сильніше, якщо буде більше порушений буденний розклад життя людини. На цей період рекомендується створити собі, дітям та іншим членам родини тимчасовий алгоритм роботи в домашньому режимі. Це може здатися трохи незвичним, але збереження усталеного ритму життя для психіки великий плюс.

- не витрачати багато часу на онлайн-ігри. Зберігати баланс між офлайн і онлайн-розвагами [5].

- ми не знаємо, коли закінчиться пандемія, в такій ситуації головне зберігати спокій. Тому ми мусимо звертатися до власних «приємних спогадів» (це ресурси, котрі допомагають нам впоратись з важкою ситуацією). Потрібно згадати ті позитивні моменти, котрі допомогли нам впоратись із певними труднощами. Згадати тих людей, які допомогли пережити стрес.

- спокій – це порядок в думках. Ми повинні самі собі створювати приємні спогади, формувати внутрішню цілісність. Тут нам допоможуть техніки дихання та м'язової релаксації, вони приберуть м'язову напругу, знизять виділення гормону стресу та посприяють розслабленню.

- також можна почати вести щоденник позитивних дій. Щовечора ви можете знадувати 10 позитивних речей, які вас порадували протягом дня. Так ми будемо вчити мозок фокусуватися на позитивному.

- вдень важливо зробити прогулянку на 15 хвилин, попити кави або води в улюбленому місці.

- дотримування повсякденних ритуалів також є важливим. Онлайн зустріч з другом, молитва, кава зранку – все те, що здатне повернути нас до життя [4].

Під час пандемії загострилася проблема домашнього насильства та насильства між партнерами. Генеральний секретар ООН Антоніу Гуттеріш, відзначив «жахливий глобальний сплеск насильства». Пандемія, стрес, фінансова незахищеність – все це призвело до посилення агресії. Таке трапляється не вперше, наприклад, фінансова криза 2008-2009 рр., чи природна катастрофа, така як землетрус у Крайстчерчі. Випадки домашнього насильства частішають, коли сім'я починає більше часу проводити разом, наприклад, у період свят, тому що частота і жорстокість насильних дій напряму залежить від можливості зловмисника контролювати свою жертву [1].

Так, австралійський уряд заявив, що під час спалаху епідемії було зареєстровано рекордну за останні п'ять років кількість пошукових запитів як допомогти при домашньому насильстві.

У Великобританії недержавна організація Refuge, що взяла на себе обов'язки боротьби з насильством в сім'ях, 6 квітня повідомила, що виклики на їх телефонній лінії допомоги зросли аж на 25 % з початку карантину, а кількість звернень на вебсайті – на 150 %. А вже через кілька днів Refuge повідомила, що кількість дзвінків збільшилася на 700% всього за один лише день. Окрім цього, організація Respect зробила заяву щодо почастишання на 16,6 % кількості

дзвінків з приводу домашнього насильства вже над чоловіками [1].

У Індії зафіксували зростання домашнього насильства вдвічі.

Ситуація в Україні також не з найкращих. Постійна напруга в сім'ї, через це кількість випадків насильства швидко зростає, і в той самий час зменшується можливість самопомоги, а з тим – повідомлення та реагування на такі випадки. В Україні наслідками коронакризи є високий ріст безробіття. Це в свою чергу призводить до збільшення осіб із психічними порушеннями, а також збільшення соціального напруження та проблем у сім'ї.

Таким чином, коронавірус вніс свої корективи в сімейне життя збільшивши кількість розлучень, і змінивши наші уявлення про світ назавжди. Багато жінок зіштовхнулися з насильством в домашніх умовах, вони бояться щось з цим робити, залишаючи все як є, надіючись, що з пандемією все закінчиться, але умови локдауну тільки показали з ким вони одружилися. Ті ж з жінок, хто не боїться, змінюють все через розлучення. Цікаво, що в деяких країнах збільшилася кількість заяв про домашнє насильство з боку жінок, тобто чоловіки теж зіштовхнулися із агресією викликаною умовами локдауну. Уряди країн обмежили можливість пересування, залишивши жінок сам на сам з деспотами, і часто вони не знаходять іншого виходу як просто залишитись жертвою цих обставин. Через пандемію збільшився рівень безробіття, постійні фінансові проблемами, сімейні незгоди, із перманентною тривогою, в цих умовах кількість невирішених внутрішніх і зовнішніх конфліктів тільки зростатиме, як і зростатиме рівень депресії.

Молоді сімейні пари почали більше переживати за своє майбутнє та майбутнє своїх дітей. Адже невідомо якою ситуація буде завтра, постійна напруженість через нові штампи COVID-19, страх за себе та за своїх рідних, страх померти від вакцинації. Пандемія показала, що наше суспільство ще не зовсім готове до викликів подібного роду. Але як ми знаємо людина здатна витримати жахливий фізичний біль та психологічний тиск. Люди постійно адаптуються до всього нового, а адаптувавшись ми перемагаємо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вплив пандемії COVID-19 на домашнє насильство. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
2. Радзімовська О. В. Особливості взаємодії дорослих з дітьми в умовах перебування в зоні пандемії. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя; [координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка; колектив авторів]. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с.
3. Чому люди розлучаються через пандемію. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cap-55273627>
4. Шептак Н. А. Життя після коронавірусу: батьки та діти вже не будуть такими, як раніше. Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернет-посібник / за наук. ред. В.Г. Кременя; [координатор інтернет-посібника В.В. Рибалка; колектив авторів]. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с.
5. Як пандемія COVID-19 впливає на психічне здоров'я людини skoda.gov.ua/covid-19/yak-pandemiya-covid-19-vplivaye-na-psixichne-zdorovya-lyudini/
6. Як COVID-19 впливає на психіку людей. URL: <https://moz.gov.ua/article/interview/jak-covid-19-vplivae-na-psihiku-ljudej>.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ
МЕДПЕРСОНАЛУ ЛІКАРНІ**

Туриніна Олена Леонтіївна,
доктор наук з психології, канд. психол. наук,
професор, академік МКА
Борисюк Анастасія Богданівна
студентка
Міжрегіональної Академії Управління Персоналом
м. Київ, Україна

Анотація: У даній статті обґрунтовується необхідність та здійснюється огляд експериментального дослідження щодо рівня професійного вигорання медперсоналу Київської міської клінічної лікарні №4. Для проведення дослідження було сформовано 4 вибірки (групи «А», «Б», «С» та «Д», що склалися з лікарів та медсестер різних відділень лікарні). У ході дослідження було доведено: У не менш як 25% досліджуваних респондентів сформована принаймні одна фаза емоційного вигорання. Не було знайдено великої залежності між сімейним станом (одруженими, розлученими та неодруженими) респондентів та рівнем розвитку вигорання. Більш уразливим до проблем емоційного вигорання є молодший за віком медперсонал. Натомість старші групи виробляють або здорові механізми адаптації або патологічні, тлом яких є емоційне вигорання. Рівень задоволеності від роботи є багатофакторним явищем. Демонструється пряма залежність рівня вигорання у респондентів від рівня професійної «незадоволеності». Суб'єктивне відношення особистості до своїх дій та намірів – шлях до подолання проблеми емоційного вигорання.

Ключові слова: Синдром професійного вигорання медперсоналу, професійна незадоволеність, емоційне вигорання

Питання емоційного вигорання у вузькопрофільній системі медицини є надзвичайно актуальним, оскільки дана професія відноситься до категорії

«людина-людина» та показники якості надання медичної допомоги та безпосередньої продуктивності напряду залежать від ступеня задоволеності своєю роботою. Враховуючи низький рівень заробітних плат, систему мотивування пострадянського зразка (спрямовану лише на ентузіазм працівників та систему нагород за допомогою грамот), недостатній рівень ефективності менеджменту медицини, незабезпечення керівними кадрами із відповідним рівнем керівницько-менеджерської освіти, багато лікарів покидають нашу країну або намагаються змінити сферу діяльності. Насамперед це стосується кваліфікованих молодих та амбітних кадрів.

Щоб елімінувати «витік кадрів» та покращити якість надання медичної допомоги, потрібно зменшити рівень емоційного вигорання серед працівників, навчатися навикам щодо його ефективного попередження.

Проблема емоційного вигорання медперсоналу лікарні була оцінена мною всебічно на основі медперсоналу лікарні КМКЛ №4 м.Києва. З метою неупередженості та кращого аналізу, медперсонал було умовно розподілено на 4 групи:

Перша група респондентів, «А»– складається з 22 осіб (лікарі та медсестри I та II неврологічних відділень)

Друга, група «Б» 16 респондентів (лікарі, медсестри II терапевтичного відділення та пульмонологічного відділення)

Третя «В» – складається з 12 осіб (лікарі і медсестри I хірургічного відділення та відділення гнійної хірургії)

Четверта група «Д» - 10 респондентів (лікарі і медсестри відділення анестезіології та інтенсивної терапії та кардіологічного відділення).

Проведення мною психологічних досліджень в умовах діяльності лікарні, виявило цілу низку особливостей: [3,4]

а) необхідність проведення підготовчого періоду.

У цей період нами здійснювалася роз'яснювальна робота з досліджуваними про мету дослідження, визначався час роботи з опитувальниками, анкетами, давалися поради, на що звернути увагу, як

заповнювати анкету, зверталась увага на первинні документи, вивчались біографії та індивідуальні картки, складалась професіограма;

б) необхідність встановлення офіційного і психологічного контакту з керівництвом відділень.

У ході дослідження застосовуються наступні методики: методику дослідження рівня емоційного вигорання (В.В. Бойко); методику визначення локусу контролю за допомогою Д.Б. Роттера (адаптація Є. Бажина, С.Голинкіної, А. Еткінда); методику дослідження рівня задоволеності професійною діяльністю В.А. Розанової, рівень емпатії за адаптованою методикою Меграбяна А.А.

Результати дослідження за методикою Бойко [7,8], показали:

1. Кількість респондентів з сформованою фазою резистенції більша за інші сформовані фази.

2. У 5 % респондентів сформованими є дві фази; у 21% респондентів – одна фаза; у 68% респондентів – жодна фаза не сформувалась.

3. Провівши наші дослідження впливу сімейного стану на показник рівня вигорання в групах «А», «Б», «В», та «Д» ми не знайшли великої залежності між сімейним станом (одруженими, розлученими та неодруженими) респондентів та рівнем розвитку вигорання

4. За показниками залежності розвитку рівня вигорання від професійного стажу, більш вразливим є молодий медперсонал

Для того, щоб дослідити залежність рівня вигорання від соціально-психологічних характеристик особистості нами було здійснене тестування респондентів за допомогою методики Д.Б. Роттера (адаптація Є. Бажина, С.Голинкіної, А. Еткінда) [5,6]. В основу визначення РСК особистості покладено дві передумови:

1) Люди відрізняються між собою за ознакою, як і де вони локалізують контроль над значними для себе подіями. Можливі два полярні типи такої локалізації: екстернальний та інтернальний. У першому випадку особистість вважає, що ситуації, у які вона попадає, є показником впливу оточуючого

середовища. У наступній ситуації особистість вважає вплив оточуючого середовища не значним фактором, у порівнянні із своїми силами.

2) Локус контролю, що притаманний особистості, є інтегральним длялюбих ситуацій та обставин, у які вона попадає. Цей тип контролю характеризує поведінку певної особистості у невдачах і в сфері досягнень, причому це однаково стосується різних галузей соціального життя.

Результати дослідження за методикою Д.Б. Роттера, показали:

1. Екстернальний локус контролю за шкалою інтернальності у сфері здоров'я у груп «А», «Б» та «Д», нижчий ніж у групі «В» - більш «молодшій» за віком, це дає нам підставу для припущення, що частина респондентів цих груп а саме ті, у яких сформовані, чи формуються симптом «психосоматичні і психофізіологічні порушення» фази виснаження, не схильні приділяти своєму здоров'ю багато уваги, надіються на дії лікарів, переслідуючи цілі підвищення заробітку відмовляючи собі в перервах на відпочинок протягом робочого часу, таким чином забувають про бумеранг, який вони отримають назад

2. Наші дослідження виявили залежності рівня «вигорання» від локусу контролю, що підтверджує висновки вчених про наявність залежності від направленості особистості, її впевненості, що вона здатна контролювати події власного життя з одного боку і вразливістю до стресофакторів з іншого, що і призводить до появи вигорання. Тобто, особистості з інтернальним локусом контролю менш залежні від факторів оточуючого середовища і більш відповідальні. А в професії лікаря саме відповідальність за виконані дії, наполегливість в роботі, та впевненість у власних здібностях - мають дуже велике значення.

3. Суб'єктивне відношення особистості до своїх дій та намірів, вміння брати відповідальність на себе, являються тим фактором, який може знизити, або підвищити її стресостійкість у складних професійних ситуаціях та призвести, або запобігти професійному вигоранню

Результати дослідження за методикою Розанової показали наступні результати:

1. Невелика кількість серед респондентів груп «А», «Б», «В» і «Д» проявляє «крайню незадоволеність» також їх невелика кількість, які «повністю задоволені» умовами роботи у досліджуваних лікарні. Найбільш незадоволені можливостями зростання респонденти групи «Б», та «В», також вони незадоволені своїм керівництвом. Респонденти групи «В» відрізняються дуже низьким рівнем задоволеності, порівнюючи з іншими групами респондентів.

2. Рівень задоволеності залежить від різноманітних чинників (як фінансової винагороди, так і атмосфери у колективі), тобто є поняттям багатофакторним [9]

3. Демонструється пряма залежність рівня вигорання у респондентів від рівня професійної «незадоволеності»

Результати дослідження за методикою Мергабяна [1,2] показали наступні результати:

Особистості із середнім та трохи вищим рівнем емпатії мають менше шансів «вигоріти» на роботі, бо вміють і прагнуть спілкуватись, зав'язувати різносторонні контакти, мають хорошу рефлексію, охоче приймають допомогу і це являє собою позитивний стресостійкий ресурс, що протидіє вигоранню.

Загальні результати емпіричного дослідження показали:

1. У не менш як 25% досліджуваних респондентів сформована принаймні одна фаза емоційного вигорання.

2. Ми не знайшли великої залежності між сімейним станом (одруженими, розлученими та неодруженими) респондентів та рівнем розвитку вигорання

3. Більш уразливим до проблем емоційного вигорання є молодший за віком медперсонал. Натомість старші групи виробляють або здорові механізми адаптації або патологічні, тлом яких є емоційне вигорання

4. Рівень задоволеності від роботи є багатофакторним явищем. Демонструється пряма залежність рівня вигорання у респондентів від рівня професійної «незадоволеності»

5. Суб'єктивне відношення особистості до своїх дій та намірів, вміння брати відповідальність на себе, являються тим фактором, який може знизити, або підвищити її стресостійкість у складних професійних ситуаціях та призвести, або запобігти професійному вигоранню

Статистичні результати дослідження підтверджують актуальність даної теми. Для понад чверті медиків проблема емоційного вигорання є наріжним каменем. Щоб уникнути «витікання кадрів» потрібно підвищувати особисту відповідальність до своїх дій та намірів, стимулювати до змін та активної участі медичну молодь (як особливо вразливу групу населення). Підтримка зі сторони більш досвідчених лікарів, начальницького складу та колективу загалом, має надходити незалежно від гендерних стереотипів та сімейного статусу (оскільки наше дослідження показало, що немає чіткої кореляції між цими показниками і рівнем емоційного вигорання). Потрібно шукати баланс між емпатією до пацієнтів, ступенем емоційного поглинення у роботу та особистими інтересами і кордонами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бабич О.И. К вопросу о профессиональном «выгорании» педагогов и ресурсах его преодоления // Модернизация системы дополнительного профессионального образования в свете реализации приоритетных направлений российского образования: Сборник научных трудов по материалам межрегиональной научно-практической конференции учреждений дополнительного педагогического образования (г. Хабаровск, 28-29 ноября 2006 года). – Хабаровск: ХК ИППК ПК, 2016. – С. 37 – 39.
2. Водопьянова Н.Є., Старченкова Є.С. Синдром вигорання: діагностика и профилактика. 2-е изд.- СПб.: Птер, 2008
3. Методичні вказівки до практикуму з психофізіології (експрес-методи для вивчення властивостей нервової системи). — Л., 2001.
4. Никифоров Г.С., Дмитриева М.А., Снетков В.М. Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности. – СПб., 2001

5. Тараненко В. Управление персоналом, корпоративный мониторинг, психодиагностика. Изд-во «Ника-Центр», 2002.
6. Синдром „професійного вигорання” та професійна кар’єра працівників освітніх організацій / под ред. С.Д.Максименка, Л.М.Карамушки, Т.В.Зайчикової. – К.: Міленіум, 2004.
7. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении. – СПб., 1999. Бойко В.В.
8. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. - М., 1996.
9. Калінкіна Л.М. Соціально-психологічні детермінанти синдрому «професійного вигорання» у різних сферах діяльності. [Електронний ресурс]. Стаття доступна на <http://conference.mdpu.org.ua/viewforum>.

УДК: 159.9.018.2

МЕТОДИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ПІД ЧАС ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ МЕТОДУ ГАБРІЕЛЬ ЕТТІГЕН «WOOP»

Цільмак Олена Миколаївна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри психології
Національного університету
Одеська юридична академія
м. Одеса, Україна

Анотація: У статті автором чітко визначені: мета, приватні умови, правила та технологія реалізації у процесі психологічного консультування методу Габріель Еттігена «WOOP». Це сприятиме тому, що сучасний фахівець-психолог, закінчивши заклад вищої освіти, буде озброєний практичним інструментарієм та вмітиме використовувати різноманітні методи та прийоми психологічної допомоги.

Ключові слова: метод, «WOOP», методика, психологічне консультування, психолог, психотерапевт, клієнт, пацієнт, бажання, результат, перешкода, план

Психологічне консультування є складним різновидом психологічної діяльності, під час якого використовуються різноманітні психотехнології (методи, прийоми, вправи, техніки та ін.).

У процесі психологічного консультування використовуються базові та спеціальні методи, що розроблені в рамках окремих психологічних шкіл та спираються на конкретну методологію й окремі теорії особистості. Зокрема, застосовуються такі базові методи як: інтерв'ю, бесіда, динамічне спостереження, активне та емпатійне слухання, психодіагностичне тестування, навіювання, емоційне зараження, переконання, психологічне інформування, художні аналогії, міні-тренінг, психотерапевтичний вплив та ін.

Крім базових методів, у психологічному консультуванні використовуються й методи різних галузей науки, які були модифіковані та адаптовані, наприклад, такі як: «SWOT-аналіз» Леранеда, Кристенсена, Ендрюса, Гута; «Квадрат» Рене Декарта та ін.

Однак, нажаль, на сьогодні ми можемо констатувати, що більшість випускників-психологів, для забезпечення якості процедури психологічного консультування, вимушені проходити ще й додаткове навчання по засвоєнню методики застосування того чи іншого методу. Тому, метою нашої статті є описання методики застосування методу «WOOP» Габріель Еттінгена, який використовуються під час психологічного консультування. Мною зазначений метод був модифікований та адаптований.

Наукова назва WOOP – «Ментальне протиставлення намірам реалізації» (МІНП). Суть методу WOOP визначає – бажання, результат, перешкоду та план. WOOP – це науково обґрунтована ментальна стратегія, яку клієнти (пацієнти) можуть використовувати, щоб визначати та реалізувати свої бажання, встановлювати переваги та змінювати свої звички.

Еттінген вказує, що: «...WOOP – це як швейцарський армійський ніж, майбутнє пов'язано з перешкодою, а перешкода – з поведінкою, націленою на її подолання...» [1].

Головна мета методу – допомогти клієнтові (пацієнтові) винайти та виконати свої бажання, встановити переваги та змінити свої звички.

Кожний метод має перелік умов застосування та правил. Отже, приватними умовами застосування методу «WOOP» Габріель Еттінгена є:

1. Клієнт (пацієнт) повинен бути вмотивований до реалізації своїх бажань.
2. Клієнт (пацієнт) повинен бути психологічно готовим до особистісних трансформацій та змін у власному житті.

Приватними правилами для клієнта (пацієнта) застосування методу «WOOP» є:

1. Чітко визначати власні бажання.

2. Чітко дотримуватися когнітивно-образної послідовності:

а) бажання, б) результат, в) перешкоди та г) план досягнення.

Еттінген Г. підкреслює, що «...важливо стежити за послідовністю кроків. Якщо ви спочатку уявите собі перешкоду, а потім результат, метод не спрацює...» [1].

3. Застосовувати метод необхідно тільки для одного провідного бажання (реалізація другорядних бажань може доповнювати провідне бажання, або до другорядних бажань слід знову застосувати метод.

4. Обмежити свій час, щоб «не розтікатися думкою по дереву», а повністю зосередитись на методиці.

Для реалізації методу необхідні такі матеріали як: ручка, аркуші А 4 –5-10 штук.

Кожний метод реалізується у три етапи – підготовчий, основний та заключний. Під час підготовчого етапу психолог (психотерапевт) надає інструкцію для клієнта (пацієнта) такого змісту: «...Досягнення будь-якої мети – це процес. Метод WOOP допоможе більше дізнатися про те, чого ви хочете, про внутрішні та зовнішні перешкоди та способи їх подолання...».

Потім психолог (психотерапевт) пропонує клієнтові (пацієнтові) пройти метод та пояснює його сутність, правила, умови та переваги.

На основному етапі застосування методу «WOOP» Габріель Еттінгена, психолог (психотерапевт) поступово, крок за кроком реалізує метод. Під час основного етапу метод «WOOP» реалізується через чотири кроки: «Wish», «Outcome», «Obstacle», «Plan» [1].

Щодо, першого кроку – «Wish». Мета цього кроку полягає у визначенні клієнтом (пацієнтом) свого бажання.

Психолог (психотерапевт) надає інструкцію для клієнта (пацієнта) такого змісту: «...Про які досягнення ви мрієте? Чого ви хочете досягти? Нехай це буде щось цікаве, але реалістичне. Подумайте про те, що можна здійснити у житті. Це може бути будь-що, але бажання має бути вимірним і досяжним. Опишіть його декількома словами...».

Психолог (психотерапевт) пропонує клієнтові (пацієнтові) записати його бажання на аркуші.

Метою другого кроку («Outcome») є формулювання клієнтом (пацієнтом) цілі (результату, який він хоче отримати). Еттінген зазначала, що «...потрібно взяти бажання і надати йому форму...» [1].

Психолог (психотерапевт) надає інструкцію для клієнта (пацієнта) такого змісту: «...Переходимо до другого кроку. Яким має бути результат? Яку найбільшу винагороду ви могли б отримати? Який результат став би найкращим? Приділіть час тому, щоб уявити, побачити і відчувати як це – досягти найкращого результату. Будьте конкретні..

Метою третього кроку («Obstacle») є уявлення клієнтом (пацієнтом) труднощів та перешкод, які можуть стояти на шляху до цілі. Еттінген називає це «уявним протиставленням» [1].

Еттінген Г. зазначає, що: «...Візуалізація цілей та позитивне мислення самі по собі контпродуктивні. Позитивні фантазії та мрії, хоч якими би вони приємними не були, стають проблемою, коли йдеться про реалізацію бажань та досягнення цілей...» [1].

Психолог (психотерапевт) надає інструкцію для клієнта (пацієнта) такого змісту: «...Переходимо до третього кроку. Уявіть труднощі, перешкоди та все, що може заважати вам досягати своєї цілі. Що стоїть на дорозі? Що заважатиме досягненню результату? Які внутрішні перешкоди можуть виникати на шляху досягнення результату? Пам'ятайте, що ви шукаєте внутрішні перешкоди (це можуть бути думки, почуття, ірраціональні переконання, старі моделі поведінки та шкідливі звички та ін.). Запишіть їх...».

Психолог (психотерапевт) надає декілька хвилин клієнтові (пацієнтові) для обмірковування та фіксації та продовжує інструкцію: «...Які зовнішні перешкоди можуть виникати на шляху досягнення результату? Неквапливо подумайте про ті каверзи, які можуть стати на шляху до досягнення мети. Уявляючи можливі труднощі та перешкоди слід урахувувати невдалі спроби та минулі провали, – це сприятиме встановленню головної перешкоди, яка

заважатиме досягненню мети. Запишіть їх...

...Кроки 2 та 3 нададуть вам мотивацію, яка необхідна для досягнення мети. Однак однієї мотивації недостатньо, щоб досягти того, чого ви хочете [1]. Мислене протиставлення ефективне, так як дозволяє поєднати бажання та реальність. Це начебто стрес-тест для омріяної мети...».

Метою четвертого кроку («Plan») є – розроблення клієнтом (пацієнтом) плану щодо кожної перешкоди.

Психолог (психотерапевт) продовжує інструкцію: «...Переходимо до четвертого кроку. Що ви будете робитимете, зіткнувшись із перешкодою? Використайте техніку : «Якщо – то...». «Якщо... це станеться, то я...».

Створіть план типу «Якщо/тоді». Тобто, якщо [виникне ця перешкода], то я зроблю [таку дію]. Сприймайте план «якщо/тоді» як те, що пов'язує вашу внутрішню перешкоду з вибраними вами діями. Тобто вам необхідно створити план по подоланню кожної перешкоди.

Запишіть план по подоланню вами кожної перешкоди. Це можна зробити як текстуально, так й схематично у вигляді схем, стрілок між ними та тощо....

...Ви визначилися що слід зробити для того щоб досягти мети? Як що: «Так», то я вам пропоную обрати девіз, який буде вас мотивувати та надавати вам ресурс у процесі досягнення вами мети. Запишіть його...».

Психолог (психотерапевт) надає декілька хвилин клієнтові (пацієнтові) для обмірковування девізу та його фіксації. Якщо клієнту (пацієнту) складно визначитися з девізом, можна йому запропонувати колоду метафоричних асоціативних карт з афірмаціями.

На заключному етапі застосування методу «WOOP» психолог (психотерапевт) разом з клієнтом підводить підсумки роботи.

Таким чином, перевагами застосування методу Габріель Еттігена «WOOP» є те, що він дозволить клієнтові (пацієнтові): 1) чітко визначитися з власними бажаннями; 2) підготувати себе до перешкод, які можуть зустрітися на власному шляху під час реалізації бажань; 3) чітко визначитися з планом дій по досягненню результатів реалізації власного бажання.

Описання методики реалізації методів сприятиме тому, що молоді фахівці зможуть безболісно використовувати їх у процесі психологічного консультування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Gollwitzer, P. M., & Oettingen, G. (2019). Goal attainment. In R. M. Ryan (Ed.), *The Oxford handbook of human motivation* (2nd ed., pp. 247–268). New York, NY: Oxford University Press.

ОСНОВНІ МОДЕЛІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В БІЗНЕС-ОРГАНІЗАЦІЯХ

Ющишина Лариса Олексіївна,

к.е.н., доцент

Волинський національний університет

імені Лесі Українки

м. Луцьк, Україна

Анотація: у роботі окреслено основні психологічні проблеми, з якими стикаються учасники трудового процесу в професійній діяльності; досліджено моделі роботи бізнес-психолога в організації; виокремлено рівні психологічних впливів та обґрунтовано ефективність функціонування бізнес-організації з огляду використання цих інструментів.

Ключові слова: бізнес-психолог, бізнес-організація, моделі діяльності практичного психолога, психологічні впливи.

Будь-яка спільна діяльність, у тому числі трудова, не може досягти успіху, якщо між її учасниками немає взаєморозуміння. Саме це забезпечують психологічні прийоми, які відіграють важливу роль у роботі з персоналом. Їх головною особливістю є концентрація уваги на внутрішньому світі людини, її особистості, інтелекті, поведінці та образах з тим, щоб направити її внутрішній потенціал на вирішення певних проблем підприємства.

Як зазначають М. Вудкок, Д. Френсіс: «психологічну енергію можна застосовувати в позитивному і творчому напрямку, а можна в негативному і руйнівному. Можна підірвати ефективність роботи інших, пригнічуючи і принижуючи їх, і можна блокувати ріст своєї ефективності, пригнічуючи і не визнаючи свої почуття» [1, с.53].

Розуміння того, що будь-якій бізнес-організації, незважаючи на сферу діяльності, чисельність працівників тощо, потрібен професіонал з

психологічною підготовкою у сфері роботи з персоналом, сприятиме підвищенню її конкурентоспроможності. Адже, бізнес-психологи, так само як і бізнес-тренери, виявляють і вирішують основні проблеми компанії. Ці фахівці можуть навіть використовувати схожі методики. Проте, на відміну від бізнес-тренерів, бізнес-психологи сфокусовані не лише на стратегічних питаннях, а краще підготовлені до вирішення поточних проблем, що в майбутньому сприятиме стійким позитивним змінам.

Бізнес-психологи мають широкий спектр спеціалізацій – від організаційної психології до клінічної та соціальної психології. Спираючись на свої знання, вміння та навички, вони розуміють, що саме зараз відбувається з засновниками та співробітниками компанії, і які мотиви їхньої поведінки. Крім цього особистісного аспекту, бізнес-психологи знаються на динаміці бізнесу і представляють, як працюють підприємства, на системному рівні [2].

Тобто практичний психолог в бізнес-організації – це фахівець, який може передбачати та вирішувати проблеми до того, як вони стануть реальністю. І, на нашу думку, йому не обов'язково ставати галузевими експертом, адже його покликання не давати поради з питань менеджменту чи фінансів, його сфера – люди, а його завдання – визначати, як психологічні фактори перешкоджають успіху в бізнесі.

На думку М. Шейніса, психолог в організації будує свою діяльність на основі однієї з трьох моделей [3].

Перша модель ґрунтується на ідеї, що психолог повинен здійснювати науково-методичне забезпечення кадрової і виховної роботи, тому він стає творцем та реалізатором всієї кадрової роботи організації.

Друга модель вбачає сенс діяльності практичного психолога у наданні психотерапевтичної допомоги співробітникам, які мають різноманітні психологічні труднощі. Варто зазначити, що сьогодні мало бізнес-організацій, які безпосередньо опікуються проблемами працівників. Тому вони не зацікавлені у діяльності практичного психолога за цією моделлю.

Третя модель ґрунтується на ідеї, що сутність діяльності практичного

психолога полягає у психологічному супроводі трудової діяльності працівників. Психологічний супровід здійснюється у межах системи управління персоналом і спрямований на створення соціально-психологічних умов для успішної професійної діяльності і особистісного зростання працівників. Причому, такий супровід повинен здійснюватися переважно через керівника підприємства традиційними формами управлінського і виховного впливу. Керівник у цьому випадку має стати партнером психолога у розробці та реалізації стратегії супроводу кожного співробітника. Ця модель найбільше відповідає вимогам сучасної бізнес-організації.

Адже, як зазначає Е. Д'Суза : «Страх перед невдачами – це головна причина, через яку більшість людей не ставлять собі змістовних, перспективних цілей. Надто низька самооцінка перешкоджає їм жити з перспективою невдачі. Через страх та нерішучість втрачаються багато можливостей» [4, с.84].

Однак, деколи й негативні емоції дозволяють гостріше відчутися щось хороше і немає сенсу їх пригнічувати. Водночас необхідно навчитися переживати їх, не опинившись у їх владі. У результаті можна чіткіше ідентифікувати і оцінити все те, що заважає в роботі. І в цьому має допомогти практичний психолог організації.

Якщо розглядати специфіку роботи практичного психолога в організації, то доцільно проводити її одночасно у кількох напрямках, інакше порушиться цілісність її функціонування. Виокремлюють такі напрямки, як: робота з керівництвом організації, з персоналом; проводиться аналітика роботи з партнерами, клієнтами та конкурентами, психологічна експертиза рекламної кампанії. Всі ці напрямки включають певний спектр завдань, які виконує практичний психолог.

Зокрема А. Ігнат'єв виокремлює три ключові рівні впливу бізнес-психолога [2]:

– лідерство та ефективність: бізнес-психолог не просто радить керівнику компанії, як поводитися найбільш ефективно. Він допомагає йому усвідомити свої сильні та слабкі сторони, оцінити їхній вплив на роботу компанії, а також

надихнути їх на зміни;

– функціонування команди: бізнес-психолог може допомогти колективу компанії виявити та виправити недоліки у бізнес-процесах. Використовуючи оцінки, виробничі наради, цільове навчання та виїзні семінари, він допомагає співробітникам компанії працювати більш ефективно;

– організаційний вплив: бізнес-психолог може провести аудит організації на системному рівні, щоб виявити перешкоди, що знижують її продуктивність та мотивацію працівників.

Отже, підсумовуючи викладене слід зазначити, що психологічні впливи є важливим чинником на шляху до об'єднання співробітників, мотивування їх на досягнення корпоративних цілей, встановлення дієвих комунікацій у ділових відносинах. Щоб забезпечити ефективну діяльність організації, варто досконало знати психологію людини та методи впливу на неї, адже саме їх використання стає ключем у пошуку та ухваленні вигідних рішень, в забезпеченні швидкого та продуктивного результату.

Таким чином, діяльність практичного психолога (бізнес-психолога) в організаціях дозволить лідерам бізнесу, топ-менеджерам, командам або окремим співробітникам працювати більш ефективно для досягати амбітних бізнес-цілей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вудкок М., Фрэнсис Д. Раскрепощенный менеджер. Для руководителя-практика / Пер. с англ. Москва: Дело, 1991. 320 с.

2. Игнатъев А. Чем занимается бизнес-психолог? URL: <https://vc.ru/u/366320-biznes-psiholog-a-ignatev/225590-chem-zanimaetsya-biznes-psiholog> (дата звернення 20.01.2022).

3. Шейнис М.Ю. Рабочая книга психолога организации. Самара : Бахрах-М, 2001. 224 с.

4. Д'Суза Е. Сьогоднішні лідери – надія на завтра / Пер. з англ. Львів: Свічадо, 2005. 456 с.

SOCIOLOGICAL SCIENCES

УДК 395

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Гавриш Михайло Михайлович
кандидат філологічних наук, доцент
завідувач кафедри німецької мови
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, Україна

Анотація: Стаття зорієнтована на поліпшення міжкультурного діалогу за участю представників українського етносу та присвячена ідентифікації пріоритетних ознак української національної культури на основі порівняння відповідних висновків теорії культурних вимірів та концепції культурних стандартів.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, культурний вимір, культурний стандарт, українська національна культура, міжкультурна компетенція.

Міжкультурна комунікація є і залишатиметься, на наш погляд, *визначальним чинником* подальшого поступу людської цивілізації, яка протягом останнього часу досягла такого рівня розвитку, що вирішення суттєвих питань у будь-якій сфері суспільного життя окремо взятої країни стало практично неможливим без (міжкультурного) діалогу з зарубіжними представниками відповідних структур. Зустрічі найвищих державно-політичних діячів, зокрема, в рамках ООН чи Ради Європи або на білатеральному рівні, міжнаціональні економічні форуми / переговори, наукові та культурні обміни чи зростання міжнародних туристичних потоків – всі такі численні та повсякденні контакти і

приклади переконливо засвідчують зростання значущості міжкультурного спілкування, тобто спілкування представників різних культурних етносів чи різних культур.

У цьому контексті поняття «культура» має досить широке значення і охоплює, приміром, такі аспекти, як відношення до праці, управлінські стилі, роль історії та релігії, символи статусу, ритм щоденного життя, характерні страви та напої, сприйняття норм та відношення до часу, ставлення до довкілля, вербальну та невербальну комунікацію і цілу низку інших ознак, притаманних традиційному стилю буття тієї чи іншої нації. Більш стисло культуру можна описати як соціальне явище, в основі якого лежить історичний досвід людської еволюції і головними проявами якого є усталені світоглядні погляди та духовні і матеріальні цінності певного етносу, які визначають характерні норми його суспільної і приватної поведінки.

Практика міжкультурного спілкування однозначно доводить, що знання культурних відмінностей співрозмовника / співрозмовників та толерантне ставлення до цих особливостей у міжкультурному діалозі, тобто володіння *міжкультурною компетенцією*, є неодмінною передумовою уникнення непорозумінь та досягнення бажаного результату. Однак, одночасно успіх міжкультурної комунікації, досягнення її мети залежить і від глибокого *усвідомлення власної культурної своєрідності*, яка може справити неочікуване / небажане враження на протилежну сторону і обумовити таким чином певне відчуждження. Важливість пізнання самого себе підтверджує і китайська мудрість, яка звертає увагу на те, що «лише тому, хто добре знає не тільки іншого, *але й себе*, забезпечений успіх у тисячі зустрічах» [1, с. 9].

Незаперечність цього факту і обумовлює *мету* пропонованої роботи, яка полягає в *ідентифікації типових ознак української національної культури* на основі порівняння їхнього висвітлення згідно з теорією *культурних вимірів* нідерландського дослідника Герта Хофстеде та концепцією *культурних стандартів* німецького вченого Александра Томаса. Іншими словами, йдеться про розкриття бачення іноземними науковцями українських культурних

домінант, які ми, українці, маємо знати, усвідомлювати та враховувати у міжкультурній комунікації.

Як відомо, Г. Хофстеде, послідовно розвиваючи свою теорію протягом багатьох років, встановив *шість культурних вимірів*, тобто шість індикаторів з єдиною шкалою кількісних показників (пунктів), опираючись на які, можна описати характеристики ціннісно-поведінкової культурної спадщини кожної нації.

Відповідно до кількісних оцінок різних проявів (вимірів) української культури в системі Г. Хофстеде їхній класифікаційний рейтинг виглядає таким чином:

- уникнення невизначеності – 95 пунктів;
- дистанція від влади – 92 пункти;
- довгострокова чи короткострокова часова орієнтація – 86 пунктів;
- маскуліність – фемінність – 27 пунктів;
- індивідуалізм – колективізм – 25 пунктів;
- поступливість – самовладання – 14 пунктів [2].

З опорою на ці показники можна констатувати, що типові українці:

1) з серйозним страхом / суттєвим збентеженням сприймають неясні ситуації чи непередбачувані загрози і тому зазвичай схвально відносяться до чітких письмових інструкцій / вказівок керівництва, що, на їхній погляд, звільняє їх від особистої відповідальності за кінцевий результат. У спілкуванні ж з незнайомими особами прагнення до «уникнення невизначеності» відбивається у помітно формальному та офіційному стилі;

2) звикли до централізованих ієрархічних структур і схвалюють такі організаційні побудови, в яких прийняття рішень є майже виключною компетенцією керівників найвищого рівня. Така «дистанція від влади» є логічним наслідком попереднього культурного виміру, оскільки вона також безпосередньо пов'язана з питанням відповідальності;

3) мислять прагматично і з орієнтацією на майбутнє, тобто їхні наміри і плани охоплюють тривалі проміжки часу;

4) цінують скромність і якість життя, здатні до співчуття і турботи про інших, тобто їм притаманні такі риси, які, як вважається, є насамперед проявами жіночого характеру;

5) сприймають себе членами колективу / групи, віддають пріоритет родинним / організаційним зв'язкам, прагнуть при виконанні завдань, покладених на них організаційними структурами (колективом), до збереження гармонії та уникнення прямої конфронтації;

б) є стриманими і обережними у висловлюваннях, демонструють помітну ступінь самообмежень, їм характерна контрольована реалізація життєвих насолод, а дорогі автомобілі чи розкішні будинки сприймаються ними як пріоритетні ознаки статусу.

На відміну від Г. Хофстеде, теорія якого дозволяє описати будь-яку культуру на основі зазначеного вище набору із шести уніфікованих критеріїв (культурних вимірів), підхід німецького науковця А. Томаса до цієї проблематики є прямопротилежним: його теорія базується на детальному вивченні характерних особливостей / традицій певної національно-лінгвокультурної спільноти (перший етап) та ідентифікації з опорою на отримані знання шляхом їхніх узагальнень та їхньої систематизації *національно релевантних ознак* відповідної культури (друга фаза), які він називає *культурними стандартами* [3, с. 12]. Згідно з концепцією А. Томаса культурні стандарти можна трактувати «як способи та види сприйняття дійсності, мислення, висловлення оцінки та здійснення певної діяльності, які більшістю представників того чи іншого етносу сприймаються як нормальні, типові чи й навіть обов'язкові» [4, с. 30].

Наслідком такого аналізу (від деталей до узагальнень) є те, що в залежності від рівня абстрагування (суб'єктивний фактор) у кожній національній культурі можна виділити різну кількість стандартів, що підтверджують, зокрема, і дослідження учнів-послідовників А. Томаса: в *українській* культурі вони розрізняють *шість* культурних стандартів [3], а в культурній поведінці *німецького* етносу – *сім* [1].

Отже, типовими культурними ознаками української нації німецькі науковці вважають [3]:

1) *диференційовану орієнтацію на міжлюдські контакти*: тут йдеться про схильність українців ділити людей на дві групи. Перша («власна») – це добрі знайомі, спілкування й поведження з якими відзначається відкритістю, сердечністю, розумінням і готовністю допомогти; друга («чужа») – це мало знайомі чи й взагалі незнайомі люди, до яких українці відносяться стримано, дещо замкнено, тобто дотримуючись певної дистанції, тому що не відчують по відношенню до таких осіб ніяких зобов'язань;

2) *сприйняття особи як цілісного індивідууму*: цей стандарт звертає увагу на те, що українці розглядають людину та справу, з якою вона пов'язана / яку вона виконує, як єдине ціле, наслідком чого є відсутність чіткого розмежування між критикою справи і критикою особи, між робочою і приватною сферами, а також завуальоване висловлення критичних зауважень, образлива реакція на критику та розбудова ділових контактів насамперед на основі особистої довіри;

3) *орієнтацію на рівень в ієрархічній структурі*: тут підкреслюється, що місце людини в ієрархічній структурі автоматично обумовлює в свідомості українців конкретні уявлення щодо її поведінки та забезпечує їй відповідний статус. Як наслідок, компетенції керівника є недоторканими, він має піклуватися про своїх співробітників, які очікують від нього чітких і детальних завдань та вказівок, а також контролю їхнього виконання;

4) *непрямий менеджмент конфліктів та проблем*: оскільки, як зазначено вище, для українців людина і її справа – це нерозривна цілісність, то українці, за спостереженнями німецьких дослідників, прямо та безпосередньо не висловлюють критику і не говорять про проблеми, і особливо при приналежності до різних ієрархічних рівнів прагнуть не тематизувати, «обходити» конфлікти, тому що бояться висловити пряму відмову чи заперечення;

5) *гнучке ставлення до приписів та норм*: у цьому стандарті зазначається, що українці не дотримуються приписів та норм, коли вони здаються їм

недоцільними і не приносять їм власної вигоди та коли їм у таких випадках не загрожує штраф чи покарання. Як на особливо «гостру» форму гнучкого поводження з чинними нормами вказується на корупцію. Висловлюється також думка, що імпровізаційний талант та креативність українців – це стратегії вирішення ними багатьох проблем та що в українській спільноті переважає короткострокове планування, обумовлене звичкою жити сьогоднішнім днем («тут і зараз»);

б) *хитку / нестійку впевненість у собі*: згідно з цим стандартом впевненість українців у власних спроможностях зазнає значних коливань в залежності від їхнього статусу, віку та теми спілкування. Високий рівень самовпевненості демонструється статусними символами та відповідною поведінкою (наприклад, змушенням співробітників чекати перед зустріччю) або надмірним привертанням уваги до власних позитивних якостей. Інший прояв цього культурного стандарту – це національна гордість за приналежність до українського етносу (висока самосвідомість) при одночасному захопленні західним світом, що, як і орієнтація на недоторканість ієрархічних структур, віддзеркалює низьку впевненість у власних силах.

Порівняння проаналізованих підходів засвідчує суттєве співпадіння висновків щодо типових рис української національної культури. Зарубіжні дослідники бачать українців як людей, які

- чітко усвідомлюють рівень свого робочого місця в ієрархічній структурі їхньої організації / відомства / підприємства, очікують вказівок щодо виконання завдань від вищого керівництва, не проявлять помітної ініціативи і не хочуть брати на себе відповідальність;

- вважають компетенції вищого керівництва недоторканими;

- прагнуть до уникнення прямої конфронтації з вищим керівництвом і тому не тематизують конфлікти чи проблеми і прямо не висловлюють критику чи заперечення;

- прагнуть продемонструвати свій, на їхню думку, високий статус певними матеріальними предметами (дорогі автомобілі, розкішні будинки

тощо);

- проявляють по відношенню до родичів, друзів та добре знайомих людей гостинність, сердечність, турботу та готовність допомогти;

- ведуть себе з незнайомими особами формально, стримано і замкнуто.

Однак, в аспекті *відношення до часу* представлені теорії містять суперечливі погляди: якщо в системі культурних вимірів йдеться про *довгострокову часову орієнтацію* українського етносу (86 пунктів із 100), то в культурному стандарті «Гнучке ставлення до принципів та норм» підкреслюється схильність українців до *короткострокового планування*.

В поглядах німецьких дослідників, які детально вивчали особливості української національної культури на прикладах *реальних* ситуацій німецько-українського ділового спілкування, міститься також інформація, яка, на наш погляд, суттєво *доповнює* дані з теорії культурних вимірів.

Маємо на увазі положення про те, що українці:

- чітко не розмежовують у повсякденному житті робочу та приватну сфери;

- розбудовують ділові та й інші контакти після того, як добре пізнають партнера і відчують довіру до нього;

- не завжди дотримуються приписів, норм, законів, шукають можливості «обійти» їх з метою отримання власної вигоди.

На нашу думку, представлені погляди в цілому об'єктивно й достовірно висвітлюють важливі характеристики культурно-національної поведінки українців, але вони, як уявляється, мало відомі пересічним іноземним громадянам. Тому ми, українці, маємо враховувати ці наші національні особливості, які ми, напевно, не завжди й усвідомлюємо, у міжкультурному діалозі для уникнення міжкультурних непорозумінь.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Schroll-Machl S. Die Deutschen – Wir Deutsche: Fremdwahrnehmung und Selbstsicht im Berufsleben / Sylvia Schroll-Machl. – Göttingen: Vandenhoeck &

Ruprecht GmbH & Co. KG, 2007. – 227 S.

2. Hofstede Insights. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/ukraine/>.

3. Fink L., Gruttauer S., Thomas A. Beruflich in der Ukraine: Trainingsprogramm für Manager, Fach- und Führungskräfte / Luzia Fink, Stefanie Gruttauer, Alexander Thomas. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co. KG, 2009. – 178 S.

4. Гавриш М.М. Еволюційні тренди в культурних стандартах українського етносу // Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути: тези доповідей I Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Київ, 20 лютого 2020 р.). – К., 2020. – С. 30-35. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://openscilab.org/wp-content/uploads/2020/02/aktualni_problemi_nauki_osviti_ta_virobnictva_mizhgaluze_vi_disputi_2020_02_10_tezy.pdf.

ART

RESEARCH ON THE FREEHAND BRUSHWORK OF CHINESE CONTEMPORARY OIL PAINTING

Ke Yi

Art history

Graduate student Third Grade

Lviv National Academy of Arts

Supervisor:

Lupiy Svitlana Petrovna

Associate Professor of History and Theory of Art

Private Professor LNAM

Abstract: Chinese oil painting has a history of 500 years. This kind of art originated from the West collided with the domestic local culture in the process of its development in China. While learning Western oil painting techniques, Chinese painters have also effectively absorbed and used elements such as brush and ink in traditional Chinese art. While absorbing the essence of freehand brushwork in Chinese painting, they have also applied Chinese traditional painting concepts and thinking to oil paintings. In the process of the development of Chinese oil painting, the painters should inherit the Chinese national aesthetics and traditional culture, construct the historical background of Chinese oil painting language, combine Chinese traditional art with Chinese oil painting art in the construction, and realize it in the contemporary context. The meaning and value of self traits.

Key words: Chinese contemporary oil painting; reserch of freehand brushwork

Freehand brushwork was originally a method of traditional Chinese painting. When oil painting was introduced to my country from the West, some scholars put forward their own academic propositions on the freehand brushwork of oil painting. While oil painting was combined with traditional Chinese culture, freehand brushed

brushwork was regarded as contemporary Chinese. The mainstream consciousness of oil painting is constantly improving and improving. Freehand brushwork is the guiding ideology that accompanies the painters to create, and the painters draw their own feelings when creating. In the creation of Chinese contemporary oil paintings, nationalization has given Chinese contemporary oil paintings a charm with oriental characteristics, which has given Chinese contemporary oil paintings a pioneering new thinking on the creative thinking of world oil paintings.

1. The conceptual analysis of freehand brushwork in Chinese oil painting. Freehand brushwork is an indispensable painting technique in contemporary oil painting in our country. This kind of painting technique depicts the expressions of the painting objects through the finishing touches and expressive painting methods. The author's artistic conception of oil painting. "Writing" is one of the important rules of painting techniques. Through the process of "writing", it highlights the linkage between the artist's subjective drawing spirit and the expressive power of the pen. In the painting skills of Chinese contemporary oil painting, painters usually compare realism with freehand brushwork. Realistic painting art collides with the art of the time in a specific background to produce freehand oil painting. Therefore, by understanding realism painting, we can go deeper. Understand the meaning and concept of freehand painting.

2. Analysis of the problems in the context of Chinese contemporary oil painting. Through reviewing the historical development of Chinese oil painting, we can understand that Chinese oil painting does not really integrate Chinese traditional culture and artistic language, and there is no fundamental solution to the culture. All kinds of problems in the attribution. In Chinese oil painting appreciation, selection and evaluation are still carried out in accordance with the aesthetic standards of Western oil paintings, which makes China's national theme cultural language lacking and hinders the development of my country's oil painting cultural context. Beginning in the 1980s, Chinese contemporary oil paintings basically copied Western modernist art. At that time, Chinese oil paintings were characterized by imitating the characteristics of Western oil paintings, such as symbolism, abstract painting,

impressionism, and popism, which made Chinese oil paintings Does not have its own artistic expression. However, after years of development and artistic extension, today's Chinese oil painting has become a cultural carrier, calling and returning to national culture in the cultural context, which enables Chinese contemporary oil painting to realize the self-construction evaluation system standard, which is in the cultural connotation The fusion of the national ontology culture with Chinese contemporary oil painting has improved the space for the creation and development of Chinese oil painting.

3. The expressive analysis of Chinese contemporary oil painting picture language Picture language is an effective way for painters to convey emotions and expressions, which form the transmission of words and emotions through visual expression of images. The main artistic conception of the painting language of oil painting lies in its strong appeal, timeliness, and spirit. It links the culture of the times with personal feelings, and comprehensively expresses these levels and shows their connotations. As a rich artistic language, oil painting needs to cover a variety of elements, such as brushstrokes, space, texture, light perception, lines, light and shade, and color. The painter uses these elements effectively when using techniques to achieve an oil painting texture. Manifestations. For a successful oil painting work, the artist needs to use multiple screen languages to paint, and to describe the artist's thoughts and states in detail. The picture language of oil paintings requires an effective combination of distinctive personality characteristics and highly impactful ideological content in order to create a complete and high-quality oil painting. In the creation of oil paintings, painters need to show their own unique picture language. The expressiveness of painting style includes the following methods: abstraction, symbolism, expression, freehand brushwork, realism and concreteness, etc. In the works of oil painting masters, we can appreciate the characteristics of the language of the picture. For example, the painting "Portrait of Kanuria" by the oil painter Nicolas Feshin and the painting "Mother and Son" by the oil painter Yan Ping, etc. Are all created with impactful graphic language. By understanding the works of these oil painters, we can understand that a complete oil painting requires the expression of the

language of the picture in order to express the author's thoughts vividly and vividly.

4. Analyze the artist's inner feelings about the objective image in the painting, and complete a high-quality and complete oil painting. The painter needs to have an objective understanding of the reference object. After understanding it, he will have an inner feeling about the reference object. Only through this feeling, the painter can paint creation. For example, Mr. Hong Ling, a famous oil painter in my country, his paintings vividly express the overall sense of landscape. When Mr. Hong Ling painted, he used the combination of self-spirit and nature. He first made the real object into the effect he wanted according to his inner thoughts, and visualized it, and then painted from an objective perspective. The natural method of sketching, finely depicting every detail, so as to highlight the texture. In painting, through the objectivity of the object and the feeling of painting, the symbolic, tension, quiet and fresh style of the object is maintained, and the freehand style is applied to the color through the analysis of the image of the object. Get close to the object and go deep from the details to complement the picture. In painting, the artist needs to analyze the objective image and find his own inner feelings in the analysis, in order to efficiently complete an excellent painting.

Conclusion With the rapid development of my country's economy and culture, the value of Chinese contemporary freehand oil painting has been discovered by artists and has a long-term development path. This requires Chinese artists to continuously improve their artistic accomplishments and comprehensive qualities on the road of painting creation. Through the above expressions, Chinese contemporary oil painters need to have a deeper understanding and application of oil painting creation from multiple levels, to find a breakthrough in the contemporary context, and to seek a stronger impact in the expression of oil painting language. Seek a broader goal from the painter's own inner feelings about the objective image.

REFERENCES:

[1] Liao Ning. A Brief Discussion on Freehand Style Oil Painting [J]. Art Research, 2012(3).

[2] Shi Jing. A Brief Talk on the Theory of "Integration of Chinese and Western" in Oil Painting [J]. Young Literary Artist, 2012 (5).

[3] Qian Huamin. The fusion and transcendence of Chinese intentional oil painting and traditional Chinese painting [J]. Film Review, 2012(3).

[4] Song Tao. Nationalization and Localization of Oil Painting: China Freehand interpretation of oil painting[J]. Popular Literature and Art, 2010(20).

[5] Yang Liming. Thoughts on the Aesthetics of Contemporary Chinese Oil Painting Image[J]. Popular Literature and Art, 2010(17).

УДК 745(477):069.5

ВИВЧЕННЯ ТРАДИЦІЙ НАРОДНИХ ПРОМИСЛІВ – ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

Бондаренко Вікторія Вячеславівна
доцент, професор кафедри «Дизайн середовища»,
Альніков Євген Миколайович
зав. лабораторії матеріалознавства та моделювання
Харківська державна академія дизайну і мистецтв
м. Харків, Україна

Анотація: Декоративно-ужиткове мистецтво розглядається як складова народних традицій українського народу. Вивчення його традицій в різних регіонах країни дає можливість майбутнім випускникам художніх ЗВО використовувати в своїй практичній діяльності ці знання.

Ключеві слова: гончарство, лозоплетіння, килимарство, вишивання, декоративно-ужиткове мистецтво.

Останні роки все більше уваги звертають на естетичне виховання молоді. Естетична культура має розвиватися на основі національної та загальнолюдської культури, а також традицій народної творчості.

Україна багата традиціями образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, має значну музикальну культуру, славиться літературною спадщиною.

Особливе місце в її культурі займають народні промисли. Серед них виділяються: гончарство, ткацтво, килимарство, вишивання, різьба та розпис по дереву, лозоплетіння та інше. Кожен з них має свою історію та свої традиції. Саме тому в історичних, краєзнавчих, етнографічних та художніх музеях ми бачимо багато унікальних музейних експонатів, які сьогодні стали національною спадщиною країни. І все це стало можливим завдяки тому, що в різних місцях України зберігаються та розвиваються осередки унікальних

народних ремесел.

Опішня на Полтавщині, Олеша на Чернігівщині, Косів на Івано-Франківській землі, Валки на Харківщині зберегли традиції, технології та секрети гончарного промислу. В цих місцях з давніх часів виготовляли керамічний посуд, дитячі іграшки, різноманітну пластику. При цьому в кожному з цих міст були свої особливості не тільки в характеристиках глини, яку використовував майстер, а перш за все в малюнках, які він наносив на поверхню виробів. Вони також значно відрізнялися один від одного кольором та орнаментом.

Так, в Опішні Полтавської області частіш за все керамічний черепок коричневого кольору розписували блакитними, охристими та білими фарбами [1, с.46-98]. Косівська кераміка – це світле поле з зеленими та коричневими рисунками. Її також відрізняє від Опішнянської те, що частіш за все на її поверхні зображають сценки сільського життя та побуту [2, с.28-39; 3, с. 16-24]. В той час, як опішнянців приваблюють рослинні зображення: в першу чергу – квіти.

В Олеші традиційна кераміка не мала розпису, а була трішки «задимлена». Форма керамічних виробів також відрізнялась своїми рисами в кожному осередку. На Валківщині Харківської області багаті родовища високоякісної глини, завдяки чому на цій території з давніх часів розвивалося гончарство. Різним етапам історичного розвитку цих територій відповідають і різні види гончарних виробів, серед яких можна виділити п'ять: посуд різного призначення, предмети обладнання житла (кахлі, вази, статуетки, рамки для дзеркал тощо), дитячі іграшки, люльки для паління, ритуально-сакральні предмети (підсвічники, хрести, ікони тощо).

Дуже приваблює серед цих виробів «Валківський свищик», який належить до малих керамічних форм і відомий як звукова забавка.

Мистецтво виготовлення звукової глиняної забавки «Валківський свищик» полягає в тому, щоб в процесі ліплення не тільки надати шматочку глини певної форми, а й змусити його зазвучати.

Особливостями «Валківського свищика» є: два способи виготовлення повітряної камери у тулубі свищика – «на паличці або пальці» та «від вареника». Майже монохромне охристе оздоблення, іноді частково вкритий поливою; два основних та один, два (рідше три) додаткові отвори для видобування звуків; здебільшого має опору на три точки.

Майстерність килимарства була розвинена на Україні з давніх часів. Його центрами були: Решетилівка на Полтавщині, Дегтярі на Чернігівщині, Глиняни на Львівщині [4, с. 45-53]. На Харківщині виготовляли «коци». В Івано-Франківській області «ліжники», «гуні» (одяг пастуха).

Решетилівським килимам характерні рослинний орнамент, малюнки квітів, птахів. Вони завжди яскраві, живі. Зовсім інакше виглядають килими західної України. Частіше – це геометричний орнамент, використані зелені, білі та коричневі кольори.

Традиційне харківське коцарство – це ремесло, що принесли з собою перші харківські поселенці. Надалі воно стало відомим потужним промислом.

Коцарство – це виготовлення на вертикальному верстаті, назва якого «Разбої», довговорсового вовняного килима – коца, в якому один ряд ворсових вузлів переважається з декількома рядами «піткання». Особливості коца: довгий ворс та смуга гладкого ткацтва між ворсовими рядками.

Поряд з килимарством завжди було велике вміння вишити рушник, жіночу блузку та чоловічу сорочку. І знову ми маємо свої традиції в рисунках та кольорах. Від білого кольору вишивки на білій тканині до червоного з чорним на білій блузці чи рушнику. А скільки варіантів малюнків...!

Українські рушники – це особлива історія промислу. Рушники вишивались до конкретних заходів та подій. Були рушники, які вишивались та розміщувались в хаті біля ікон (червоний кут). Вишивались та чекали свого часу в сундуках весільні рушники, саме на них батьки молодят виносили весільний коровай. На цих рушниках, окрім зображення птахів та квітів, могли бути вишиті ініціали молодят [5, с.76-84].

Дивну барвистість мають розписані вироби Петриківки, що на

Дніпропетровщині. Традиційний фон чорного кольору чітко підкреслює контури рисунку та яскраво поєднує різнобарвний розпис.

Ця традиція розпису по дереву відмінна від хохломського чи того, що характерний для народів Карелії. Технологія петриківського розпису також відмінна від інших.

Деревина у народній творчості – один із улюблених матеріалів майстрів. Найбільш за все краса деревини (колір, текстура) виявляється на різьблених виробах. Саме тут ми бачимо декоративні та пластичні можливості матеріалу. Цей вид декоративно-ужиткового мистецтва дуже приваблює майстрів Західної України. Частіш за все ми бачимо зроблені ними різного розміру тарелі, покриті чітко виконаним геометричним орнаментом. Вироби, зроблені з різних видів деревини, виглядають дуже по-різному, бо їх колір виступає перед нами від темно-червоного практично до білого.

Ці якості деревини чудово виявляються також у виробах, зроблених з лози верби.

На території нашої багатонаціональної країни у багатьох народів з давнього часу до наших днів плетиво з прута верби було та в ряді місцевостей залишається одним з широкоживаних ремесел.

Багаті традиції цього промислу мають місце в Чернігівській, Сумській, Харківській областях. Найстарішою фабрикою цього профілю є Чернігівська фабрика лозових виробів. Будучи утвореною до революції вона, не тільки зберегла секрети технологій, а й значно розширила асортимент виробів та засоби їх декорування. Сьогодні тут випускаються меблеві гарнітури, побутові вироби, а також різні сувеніри. Володіння цим ремеслом передається від покоління до покоління.

В західній Україні є село Іза, де в кожному дворі його мешканці займаються виготовленням виробів з лози. Всі вони об'єднані в один творчий колектив. Саме для цих майстрів на окремій території за селом люди вирощують вербу, яка потім після спеціальної поетапної обробки використовується як конструкційний та декоративний матеріал для їх роботи.

На Харківщині одним із помітних осередків лозоплетіння завжди було місто Лозова, що отримало свою назву від однойменної річки, берега якої густо вкриті верболозом. Люди, які населяли цю місцевість у різні часи, широко використовували лозу у своїй господарчій діяльності: виготовляли кошики, тини, сапетки, столи, стільці, крісла-гойдалки, дитячі ліжечка і колиски, ємкості для хліба, овочів і фруктів тощо.

Сьогоднішній день вимагає від нас глибокого вивчення традицій народних ремесел з метою їх збереження та розвитку.

Саме тому студенти Харківської державної академії дизайну і мистецтв під час літньої практики знайомляться з історією розвитку різних видів декоративно-ужиткового мистецтва в музеях, виконують копії творчих робіт, працюють в майстернях митців або на виробництві. Це дає змогу у подальшому їх навчанні та у майбутній творчій роботі використовувати ці традиції при проектуванні конкретних об'єктів та виконанні в реальних умовах декоративних композицій.

З іншого боку це виховує у студентів дбайливе ставлення до історії свого народу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Пошивайло О. М. Народна технологія гончарного виробництва гончарів містечка Опішне, що на Полтавщині, у другій половині XIX- XX століття. Національний культурологічний щорічник. За роки 1996 – 1999. Опішне. Українське народознавство, 1999. с. 46-82.

2. Скаченко О. О., Гринюк М. М. Косівська мальована кераміка як феномен української культури : наук. вид. М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка ; редкол.: Ю. І. Горбань (голова) та ін. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2016. 83 с. : іл. (Серія «Скарби нації» ; вип. 2).

3. Лащук Юрій. Закарпатська народна кераміка. Ужгород: Закарпатське обласне книжково-газетне видавництво, 1960. с. 16-24.

4. Ямборко, О. Я. (2016). Орнаментальний килим. Історія

декоративного мистецтва України, (5), 45-53.

5. Волковічер Т. Вишиті вербальні тексти на українських рушниках кін. ХІХ – першої пол. ХХ ст.: фольклор чи фейклор? Літературознавство. Фольклористика. Культурологія : збірник наукових праць. 2015. Вип. 18 – 20. с. 76–84.

РУКОТВОРНА КНИГА В СУЧАСНОМУ ГРАФІЧНОМУ ДИЗАЙНІ

Бочкай Роман Васильович

магістрант ГД

Київська державна академія

декоративно-прикладного мистецтва і дизайну

ім. М. Бойчука

м. Київ, Україна

Анотація: Було проаналізовано різновиди та функції книги в суспільстві. Розглянуто історичні витoki книги як явища культури, мистецтва та дизайну. Проведено аналіз українських та зарубіжних аналогів книг ручного виготовлення. Виявлено причини необхідності збереження та створення книг у твердій обкладинці методом переплету 14 століття.

Ключові слова: графічний дизайн, інтролігація, книга, тверда обкладинка, перепліт,

Мета даної статті полягає у зверненні уваги на важливість збереження автентичного вигляду книги за допомогою сучасних засобів дизайну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні основи містяться в дослідженнях таких вітчизняних мистців як Василь Чебаник, Андрій Яловий, Стас Букало.

Неможливо переоцінити внесок книги у наше життя. Книга виконує неймовірну кількість соціальних завдань: вона виконує освітні і наукові функції: вона нас розважає, приносить естетичне задоволення, допомагає при навчанні, вчить новому, тощо.

Оформлюючи зовнішні елементи книги дизайнер має звернути увагу на головні компоненти її змісту. Головними компонентами змісту книги є тема і ідея. Під темою ми розуміємо коло явищ, які потрапили в сферу уваги автора. Тема визначається акцентом на головні явища. Найбільшу увагу належить звернути на світогляд і точку зору автора на явища, які відбуваються в книзі.

Не кожна книга піддається прямій образній формі вираження. Прикладом такої книги може бути наукова література. В цьому випадку завдання дизайнера – брати під увагу не тільки зміст конкретного твору, а також особливості змісту характерних для типу літератури, до якої належить книга.

Правильне оформлення книги має велике значення. Як каже старе прислів'я, - «Зустрічають по одягу». Так і з книгами – найбільшу увагу при виборі книги ми привертаєм обкладинці, тому вона має зацікавити читача зазирнути всередину і ознайомитися зі змістом. А саме ручна на робота і ручна обкладинка зацівлює споживача якомога більше.

З самого початку книга використовувалась як спосіб збереження важливої інформації. Перші книжки це були зарубки на деревах та на стінах печер. Самої писемності також не було – це були малюнки, завдяки яким вони відображали важливі події їх життя – піктографія.

З розвитком цивілізації книги також трансформувались, в країні де жили шумерійці було мало дерев, тому вони винайшли глиняні. Ці книжки вже берегли в дерев'яному ящику. Самі ж таблички розписували на сирій глині, видавлювали значки гострими трьохгранними паличками, запікали у вогні, таким чином вони ставали міцними та легкими, а самих дощечок могло бути близько ста. Коли археологи розкопували шумерійські міста вони знаходили гори табличок з клинописом. Інколи таблички буди розкладені в плетені корзини, до яких було прикріплено глиняні ярлики, наприклад «документи, що стосуються саду.

Перші країни які почали використовувати папірус : Стародавній Єгипет, Греція та Рим. Цей метод складався с того, що: спочатку стебла очерету розрізали на смуги, вони складали поряд, так, щоб утворювалась широка смуга. Другу смугу викладали перпендикулярно до першої. Згори їх притискали важким камінням, склеювали між собою за допомогою того що рослинний сік, який був витиснений під цією вагою склеював смуги в суцільний шматок. Тоді вже брали дерев'яну палицю або пензлик і писали, саму фарбу виготовляли з вугілля, яке змішували з смолою. На кістяні стрижні або дерев'яні намотували

папірус. Виходив сувій, котрий ділився на стовпчики – свого роду сторінки.

Нажаль з часом папірус починав кришитися від вологи, через це потрібно було вигадати інший метод збереження інформації. І тоді люди винайшли новий матеріал, це- пергамент. Він виготовлявся зі шкіри тварин, але це було надто дорого, через що люди котрі були бідні не могли використовувати. Вони використовували кору берези, котра перед цим була спеціально оброблена. Саме звідси пішов вислів «Берестяна Грамота»

Перші ж книги, схожі на сучасні, з'явилися приблизно у I сторіччі н. е. Називались вони кодексами (в буквальному перекладі - книга з дерева). Це така дощечка з поглибленнями. В них заливався розплавлений віск. Писали по воску гострою металевою паличкою - стилем. Декілька таких дощечок з'єднували шнурком у книги. Поступово стали робити сторінки з більш легкого матеріалу: спочатку папірусу, а потім пергаменту.

Вже у 20 столітті виник папір, достовірно не відомо де саме вперше почали використовувати, багато фактів вказують на те що лист був виконаний в Китаї. З'явився він приблизно в II сторіччі. Виготовляли папір з обривків шовку, ганчірок, зношених рибальських сіток та кори дерев. Все це подрібнювали та перемішували з водою. Суміш наливали тонким шаром на тонку сітку з бамбуку, вода витікала, на ситі утворювався тонкий шар паперової маси - майбутній паперовий лист. Його сушили та проклеювали. Ця основа виробництва паперу збереглась дотепер, окрім сировини. Сьогодні сировиною для виготовлення паперу виступає деревина.

З Китаю папір почав рухатись в Корею та Японію, потім в арабські країни і, нарешті, в Європу. Вчені підраховали швидкість цього мирного "завойовницького" походу - приблизно тисяча кілометрів за сто років! Папір був найзручнішим матеріалом для писемності, також створення паперу було простіше та дешевше.

Основна сировина для виробництва паперу є целюлоза з дерева. Цей матеріал добувають з сосни, берези, частіше це ялини, але також евкالیпт, каштан, тополя та інші. Сам процес створення починався з того, що на фабриці

машини здирають кору і подрібнюють на друзки.

Найдоступніший спосіб механічний, на підприємстві матеріал подрібнюється до крихти, змішується з водою. Папір на такій основі не надто якісний, він не є міцним, через що йде на виробництво газет, наприклад.

Більш міцний папір виробляють із целюлози, отриманої хімічним способом. Такий папір йде на виготовлення: книжок, журналів, брошур і ще на міцні обгортки. Тоді щепки сортують за розміром на спеціальному ситі і варять. Варити дерево потрібно в спеціальних машинах, куди додають кислоту. Після всіх цих етапів деревину фільтрують, промивають, щоб очистити від домішок. Коли є оброблена маса можна додати до неї макулатуру, це можна зробити як вже видалять чорнила. Цей етап виробництва називається паперовою сировиною. Форму і структуру паперових волокон потім міняють на спеціальній машині. До сировини додають наприклад клеї, саме він відштовхує вологу, або ж смола-завдяки їм, коли ми пишемо на папері, чорнилом на водній основі, в нас нічого не розтікається та ми легко розпізнаємо написане. Папір який використовують для друку, не потребує такого проклеювання, тому що фарби для друку виготовляють не на водній основі. Наступний процес це коли папір фарбують в змішувачі, куди додають барвники або пігменти,- наприклад, подрібнені речовини для меловання. Так, добавки каоліну роблять папір білим і непрозорим. Перетворена в кашу паперова маса, потрапляє в машину. Спочатку її виливають на сітку папероробної машини. Сітка натягнута на два вала і весь час обертається, переносячи масу вперед. На ділянці сітки утворюється паперове волокне, так зване формування листа. Це завдяки видавленню води з волокнистого матеріалу. У міру просування паперової маси по стрічковому конвеєру частина міститься в ній води, витікає через пористі отвори, і паперові волокна починають сплітатися один з одним, утворюючи рулонну стрічку. Сира паперова стрічка проходить через цілий ряд валиків. Одні віджимають воду, інші що обігриваються з середини парою, висушують її, треті полірують. В кінці, ще сире паперове полотно переміщається в секцію пресування, яку також називають «мокрим пресуванням». Там паперове полотно механічно зневоднює

і ще більше ущільнюється. Останній процес це - біла стрічка намотується в величезний рулон, після чого цей рулон відправляють у типографію або ріжуть на листи.

В наш час існує лише кілька майстерень, в них виготовляють книги за старовинними технологіями. У місті Дніпродзержинськ є одна з таких майстерень, перевидання та інтродукції стародавніх і раритетних українських книг.

Там використовують верстати трьохсотрічної давнини і тільки ручну роботу.

Там перша в історії українська Біблія пантелеймона Куліша і другий «Кобзар» Шевченка отримали нове життя.

Виготовлення цінних давніх оправ для книг за технологією XVII-XVIII століття – має назву Інтродукція. Це древнє мистецтво з'явилося, мабуть, тоді ж, коли і кодекс – форма книги, яка практично не змінювалася більше півтора століть. Вимоги кодексу до виготовлення палітурки, які за короткий час перетворили із засобу для захисту в справжній витвір мистецтва.

Андрій Яловий – засновник майстерні в Дніпродзержинську, колекціонер української антикварної книги, володіє досить великою кількістю ексклюзивних українських видань зі столітньою історією. Давати нове життя старовинним книгам – це справа усього його життя. Цим ремеслом він почав займатися не для прибутку, а щоб молоде покоління мало можливість пізнавати історію з первинних джерел. Початком стало колекціонування старих книг і згодом переросло примноження української спадщини.

Для порятунку раритетів майстер використовує технології та обладнання максимально наближені до тих, які застосовували сто, а то й двісті років тому.

Афоризм Ф. Купера «Книги, подібно до зброї, володіють силою, щоб врятувати або зруйнувати світ», є девізом реставраторів. Кожного дня в майстерні відроджується історія, давні традиції і дух давнини. Майстри та фахівці-реставратори мають унікальну можливість працювати з книгами, які нараховує не одне сторіччя. Антикваріат реставрують за старовинними

технологіями, щоб він не відрізнявся від оригіналу. Тому щоб зробити точну інтролігацію і створити витвір мистецтва, використовують столітні верстати.

Кожна книга дбайливо проходить усі процеси, одягають в шкіру, наносять спеціальне тиснення, оздоблення книг сріблом і золотом – що є рідкісною особливістю майстерні. Іноді процес займає більше місяця.

Відродженні мистецьких традицій виготовлення і прикрашання української книги, її створення новітніх авторських високохудожніх зразків, саме таке творче завдання бачать для себе Дніпродзержинські реставратори.

Для них кожна сторінка - це перлина української історії, культури, науки, врешті-решт, національної самосвідомості. Завдяки їх копіткою працям бібліотеки колекціонерів збагачуються оригінальними дорогоцінними книгами. Улюблені книги, які раніше лежали в скринях, шикуються на полицях, радує око і серце.

У своїй колекції Андрій Яловий має унікальні видання. Він втілює мрію Тараса Шевченка - видав другий том «Кобзаря». До сих пір цього не зробила жодна друкарня. Ще одним скарбом колекціонер вважає Біблію, написану Пантелеймоном Кулішем. Вона стала першою, яку перевели на українську мову в XIX столітті. Своїм захопленням колекціонер намагається краще вивчити історію України, сторінки якої і досі мають багато білих плям.

У планах книгомана видання книги про рідне Дніпродзержинську, який до революції носив назву Кам'янське і був одним із центрів культурного та освітнього життя регіону. До видання увійдуть спогади і записки засновників міста, зроблені кілька сотень років тому.

Ще одним із найвідоміших майстрів в Україні які також працюють над книгами ручної роботи є Чебаник Василь Якович – член Національної спілки художників України, каліграф, заслужений діяч мистецтв України, професор Національної академії образотворчих мистецтв і архітектури, керівник навчально-творчої майстерні дизайну книги та інтролігації.

Священна фраза для майстра : «Спочатку було Слово»

5 серпня 1933 р. в с. Клішківці Хотинського району Чернівецької області

на Україні – народився Чебанник В. Я.

У 1963 р. закінчив Київський державний художній інститут, майстерню книжкової графіки. Навчався у професорів Ст. Касіяна, В. Плещинського, Р. Якутовича.

З 1962 р. працював в Академії образотворчих мистецтв і архітектури (з дипломного курсу), нині працює в КДАДПМД імені Михайла Бойчука.

Основний вид діяльності: професор академії; оформлення та ілюстрація книг; дизайн шрифту; інтролігація (обробка книжкових блоків, покриття шкірою по технології XIII—XVIII ст.).

Творчі роботи відзначені срібною медаллю ВАХ СРСР 1964 р. Дипломи: Івана Федорова і Георгія Якутовича. Фірмовий стиль: герб, хвалебні книги НаУКМА, дипломи, шрифт для Києво-Могилянської Академії відзначений медаллю «Святого Петра Могили». Ручне виготовлення книжкового блоку, покриття шкірою і художнє оформлення Конституції України для Верховної Ради України (відзначена Почесною грамотою Президії Верховної Ради України).

Займається кирилізацією алфавіту на основі фундаментальної кирилиці останні десять років. Проект був експонований на 5 виставках у Києві, Харкові. Також на багатьох республіканських художніх виставках були виставлені свої шрифтові роботи, зроблені для оформлення книг. Брав участь у Міжнародному симпозіумі каліграфів в Талліні в 1972 р.

Про себе Василь Чебанник говорить так :

Хочу особливо відзначити важливі події у моєму житті — це спілкування з колегами, професійно працювали і працюють в області шрифту: Хоменко Ст., Пономаренко А., Чобітько П., Чекаль А., Шевченко А. та ін. Мав щастя особисто познайомитися з Паулем Лухтейном, Віллу Тоотсом, Альбертом Капром. Саме питання: «А чому ви не розвиваєте свій шрифт?», заданий мені Альбертом Капром р. в Лейпцігу в 1971 р., не дає мені спокою досі. Тому я поставив собі завдання — зробити варіант шрифту (рутенія), зберігши основні риси графем ранньої кирилиці, надавши йому сучасності, графічну

пластику і заодно уникнувши подвійного прочитання таких літер і цифр: «З» та цифри «3», «Про» і цифри «0», «Р» — «R», «Н» — «N», «d» — «g», «Я» — «R». Віддаю собі звіт в тому, що це не скоро здійсниться, але вважаю, що «в окремо взятій країні» це можливо, тим більше, що такі спроби мали місце протягом ХХ ст.: Р. Нарбут, В. Кричевський.

Слід зазначити, що сучасний світ мистецтва в цілому втрачає свою унікальність через знищення та руйнування унікальних творів, досвіду митців та культури народу. Збереження та створення творів у техніці інтролігація є надзвичайно важливим аспектом, адже такі процеси сприяють виховної діяльності населення, розвитку смаку та поваги до історичного минулого, а також зміцнення екології душі особистості.

Твори, виконані у техніці інтролігація вирішують завдання гармонізації, формування художнього смаку в читача. Художнє оновлення книги шляхом введення ручної роботи додає їй нового життя, а з цим новий погляд на старі речі, додає читачеві бажання знову і знову брати та перечитувати стару книгу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бобров В.І. Технология изготовления эксклюзивных изданий / І.В. Бобров, І.В. Чорная — МГУП імені І. Федорова 2015. — 258 с.
2. Большаков М.В. Декор и орнамент в книге. М.: "Книга", 1990. 155 стр.
3. Добкин С. Ф.«Оформление книги. Редактору и автору. — Москва «Книга» 1985 – 12 с.
4. Ковба Ж. М. Ассортимент друкованої продукції [Текст]: навч.-метод. посіб. / Ж. М. Ковба, Т. В. Олянишен, О. В. Мельников. — Л.: Укр. акад. друкарства, 2009. — 100 с. — ISBN 978-966-322-160-1.
5. Поліграфія та видавнича справа [Текст]: рос.-укр. тлумачний слов. / уклад.: Б. В. Дурняк, О. В. Мельников, О. М. Василюшин, О. Г. Дячок. — Львів: Афіша, 2002. — 456 с.
6. Сава В. Основи техніки творення книги — Львів: Каменяр, 2000. — 136 с.

7. Симонов Л.И. Переплетное мастерство и искусство украшения переплета –Петербург типографія ім. Евдокінова 1897 р – 416 с.

8. Чихольд Я. Облик книги избранные статьи о книжном оформлении и типографике — Москва: Издавництво студії Артемія Лебедева — 121с.

9. Шульц Д. Типизация типографского искусства и модулов — Братіслава, 1983 — 395 с.

**СПЕЦИФІКА СКЛАДОВИХ ФІРМОВОГО СТИЛЮ
ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК**

Кравчук Марія Андріївна,
магістрантка
Київська державна академія
декоративно-прикладного мистецтва і дизайну
імені Михайла Бойчука
м. Київ, Україна

Анотація. У статті розглянуто особливості дизайн-проектування фірмового стилю для публічних бібліотек. Визначено, що діяльність графічного дизайнера може суттєво вплинути на ефективність діяльності бібліотеки, розширивши цільову аудиторію, враховуючи збільшення переліку функцій сучасної бібліотеки.

Досліджуються варіанти використання фірмового стилю в діловій документації, сувенірній продукції та актуальні канали поширення рекламної інформації про бібліотеки, зокрема друкована реклама та методи цифрової візуалізації.

Ключові слова: фірмовий стиль, логотип, бібліотека, айдентика, графічний дизайн, реклама.

Постановка проблеми. Нині серед сучасних публічних бібліотек виникає потреба формування та розвитку власного позитивного іміджу. Використання традиційного підходу, форм, методів та ресурсів бібліотечного обслуговування є недостатнім для залучення молодого покоління до числа користувачів та розширення цільової аудиторії в цілому. Прагнення бібліотеки підняти власний авторитет в очах суспільства, підвищити свою популярність та індивідуалізувати бібліотечне середовище вимагає необхідності розширення контактів з її користувачами.

Функції бібліотек поступово розширюються в умовах сучасності внаслідок синтезу традицій та інноваційних процесів. Варто зауважити, що привабливий образ бібліотеки забезпечується не лише змістом її діяльності та якістю обслуговування читачів. Розробка візуальної ідентифікації для бібліотеки сприятиме підвищенню авторитетності та популярності серед реальних та потенційних користувачів.

Великого значення набуває робота по формуванню суспільної думки, подоланню замкнутості та відірваності бібліотеки від потреб суспільства. Перераховані причини спонукають бібліотеки активно займатися створенням власного іміджу, котрий можна охарактеризувати як сформований образ, що визначається відношенням суспільства до бібліотеки, її послуг та ресурсів. [1]

Стан дослідження. Дослідження в галузі бібліотечного маркетингу свідчать, що підвищення якості надаваних бібліотекою послуг роблять її помітнішою для користувачів (Sharma, Majumder, Uraon, 2017). Безперечно, розробка власного фірмового стилю помітно підвищує рівень бібліотечного обслуговування і, як наслідок, зацікавлює відвідувачів, зокрема з інших міст та країн.

Варто згадати дослідження 2013 року, викладені в методичних рекомендаціях «Фірмовий стиль як засіб позиціонування бібліотек в суспільстві». В цій роботі розкриваються основні аспекти формування фірмового стилю як основи іміджу бібліотечної організації. Автори наголошують, що головним у формуванні бренду бібліотеки є усвідомлення необхідності нового погляду на бібліотечну діяльність, адже це єдиний шлях, що забезпечує поступовий розвиток бібліотечної справи.

Обраний напрям також досліджувався А. А. Борисенком та Т. А. Ромашкіною у роботі «Фірмовий стиль як засіб формування іміджу бібліотеки». Їх метою була потреба показати шляхи формування фірмового стилю як основи іміджу організації та ознайомити із досвідом роботи бібліотек в даній сфері та методикою проведення маркетингового дослідження «Бібліотека та її імідж». [2]

В розроблених методичних рекомендаціях Є. М. Ткаченко «Розробка власного фірмового стилю бібліотеки та її рекламної продукції» (2019) розкриваються основні аспекти формування фірмового стилю бібліотеки, як основи її іміджу. Видання рекомендовано бібліотекарям-практикам різних публічних бібліотек для набуття досвіду та отримання практичних навичок в області формування фірмового стилю бібліотеки.

Окрім тематичної літератури проаналізовано також сучасні вітчизняні та закордонні дизайн-проекти за обраним напрямом.

Формування цілей статті – визначити складові фірмового стилю публічних бібліотек та дослідити їх специфіку, враховуючи потреби та запити сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Існує тлумачення фірмового стилю у вузькому і широкому значенні. Під фірмовим стилем у вузькому розумінні мається на увазі сукупність товарного знака та властиві йому кольори, і його використання в оформленні ділових паперів і рекламних звертань. Багато організацій обмежуються використанням саме вузького поняття фірмового стилю. Фірмовий стиль в широкому розумінні – це використання єдиних принципів оформлення, кольорних поєднань і образів для всіх форм реклами, ділових паперів, технічної та інших видів документації, офісу, упаковки продукції, а також форму одягу співробітників.

Бібліотека – надихаюча тема для розробки фірмового стилю, що включає не тільки читацькі зали, нескінченні стелажі з книгами. Сучасна бібліотека – це центр тяжіння, в якому можна випити кави, почитати книгу, прослухати лекцію, цікаво провести час, це – публічний соціально-активний простір. Багатьом бібліотекам важко не дотримуватися деяких традицій, існуючих вже не перший рік. Але сучасність потребує нових методів, нестандартних рішень та оригінальних ідей. [4]

Для визначення складових фірмового стилю тієї чи іншої бібліотеки важливо визначити її призначення та функції, які вона виконує, проаналізувати діяльність бібліотеки, її історію, теперішній стан та перспективи. Для

формування дизайн-концепції фірмового стилю для бібліотеки необхідно використовувати: повну назву закладу, адресу, контактні дані, електронну адресу, банківські реквізити, основні напрями діяльності, закордонні контакти тощо. Вся ця інформація в підсумку так чи інакше буде відображена на різноманітних елементах фірмової символіки. Необхідно також, аби розроблений фірмовий стиль конкретної бібліотеки був індивідуальним, несхожим на інші, впізнаваним серед інших бібліотек. На основі отриманої інформації формується певна стилістика оригінального дизайн-рішення.

До основних складових фірмового стилю можна віднести: логотип та фірмовий знак, фірмові шрифти та кольори, рекламне гасло, ділову документацію та сувенірну рекламну продукцію.

Дуже часто в розроблених фірмових знаках бібліотек відображуються національні та регіональні особливості та традиції: економічна та географічна специфіка території, особливості її діяльності, відображення місцевого фольклору тощо. Логотип також може втілювати в собі перелічені особливості, тим самим підкреслюючи специфіку тієї чи іншої бібліотеки. При розробці фірмового знака та логотипа необхідно сформувати чітку ідею, що передбачатиме пошук зв'язку між бібліотекою, її історією, сьогоденними можливостями та зображеним символом. Серед обов'язкових вимог до фірмового знака можна виділити лаконічність, миттєве сприйняття, зрозумілість різним представникам цільової аудиторії бібліотеки. [3]

Важливо також визначити фірмові кольори, що використовуватимуться не лише у відображенні фірмового блоку, а і в рекламі закладу. Коректний підбір кольорів допоможе виділити бібліотеку серед інших, сприятиме формуванню її унікального образу та привертатиме увагу при використанні в корпоративній рекламі – допоможе сформувати у людини асоціацію із конкретною книгозбірнею. Фірмові шрифти неодмінно мають вдало поєднуватися між собою, гармоніювати із розробленим фірмовим знаком та логотипом.

Шрифти активно використовуватимуться в оформленні ділової

документації та в рекламній продукції. Зокрема коректний підбір шрифтових пар має вагоме значення при розробці макету веб-сайту бібліотеки та рекламного супроводу як на друкованих так і на цифрових макетах.

Фірмове гасло – короткий вираз, що формується та використовується із рекламною метою. Гасло дає можливість привернути увагу та має здатність запам'ятатися та покращити ідентифікацію закладу. Бібліотечне гасло – коротко сформульований девіз бібліотеки, який відображає основні принципи її діяльності. [5] Для бібліотек використання фірмового гасла має чимале значення в рекламному просуванні. Короткий та оригінальний вираз може зображуватися на сувенірній продукції бібліотеки або, наприклад, використовуватися в рекламних відеороликах, розміщуватися на носіях зовнішньої реклами.

Використання засобів навігації – піктограм, плану будівлі, вказівних табличок – слугує покращенню орієнтації всередині приміщення бібліотеки та допомагає відвідувачу знайти саме той кабінет чи читацьку залу, яка йому в даний момент необхідна. В цьому питанні також важливо враховувати специфіку діяльності сучасних публічних бібліотек. Чимало з них періодично організовують виставкові, культурно-мистецькі, концертно-літературні заходи, майстер-класи та лекції. Саме тому для зручності знаходження в приміщенні бібліотеки запланованого заходу використовуються засоби навігації.

Якщо детально розглянути питання розробки дизайну ділової документації для бібліотеки, можна визначити конкретний перелік носіїв та за потреби його розширити. Завжди необхідними для діловодства бібліотеки будуть: фірмовий бланк та папка, фірмовий конверт, корпоративна та персональна візитка. Для читачів-відвідувачів буде актуальною розробка дизайну читацького квитка, формуляра. На випадок проведення платних культурно-мистецьких заходів та лекції виникає потреба розробки квитків. Оскільки інформація щодо запланованих заходів постійно змінюватиметься, необхідно розробити універсальну модульну сітку та визначити характерні стильові особливості щодо оформлення квитків.

Чимало публічних бібліотек займаються публікацією власних періодичних видань. Окрім фірмової графіки та фірмових шрифтів, що можуть використовуватися безпосередньо для оформлення ілюстративного матеріалу видання, розроблена модульна сітка також може виступати елементом фірмового стилю.

Перелік сувенірної рекламної продукції постійно розширюється у зв'язку із розвитком технологій та появою нових потреб суспільства. Сувенірна продукція по відношенню до бібліотек може бути матеріальною та цифровою. Серед матеріальних прикладів носіїв фірмового стилю можна виділити друковану рекламну продукцію: плакати, постери, листівки, календарі тощо. Також свою актуальність зберігають надруковані фірмові наліпки, оригінальне оформлення чашок, елементів одягу.

Не варто ігнорувати також технологічний прогрес та існування безлічі різноманітних каналів поширення рекламної інформації. Якщо бібліотека має на меті залучення молодшої читацької аудиторії, вона має використовувати сучасні технології та сучасну стилістику оформлення та подання інформації, використовуючи соціальні мережі та власний офіційний веб-сайт.

Досліджуючи питання розробки веб-сайтів для бібліотек, простежується застаріла стилістика їх оформлення, перенасиченість текстовою інформацією та відсутність акцентів, модульної сітки. Внаслідок перелічених недоліків відвідуваність сайту не покращується, він просто існує та майже не використовується читачами. Для покращення іміджу та діяльності бібліотеки виникає потреба в розробці сучасного та переконливого веб-сайту, що слугуватиме не лише зручним ресурсом для пошуку інформації, необхідної літератури та ознайомлення із бібліотекою, а і буде втіленням візитки закладу.

За останні кілька років рекламування товарів та послуг в соціальних мережах продовжує набирати оберти. Рекламу в інтернеті можна вважати чи не найефективнішим способом поширення інформації. Майже кожна сучасна людина будь-якої професії щодня відвідує незліченну кількість веб-сторінок та перевіряє новини на власній сторінці в соціальній мережі. Сучасні технології

надають можливість налаштувати рекламу в інтернеті за запитом бренду та зорієнтувати її поширення на конкретну цільову аудиторію, підбираючи саме тих людей, яких товар або послуга може дійсно зацікавити.

Для підтвердження припущення впливу стереотипів на ефективність діяльності публічних бібліотек та важливість формування позитивного іміджу шляхом використання власного фірмового стилю було проведено опитування серед представників молодого та дорослого населення.

Опитування проводилося в онлайн-форматі та містило одинадцять запитань, частина з яких загального характеру та визначають вік респондента і місто проживання. На запитання «Чи відвідуєте Ви публічні бібліотеки?» лише 2,1% опитаних відповіли «Так, відвідую регулярно», «Так, іноді» – 32,4%, «Так, був(ла) один або кілька разів» – 38%, «Ні, не відвідую» – 27,5%. 70,4% респондентів відповіли, що не користуються послугами публічних бібліотек при написанні наукових робіт. 27,5% опитаних також не знають про те, що у більшості публічних бібліотек регулярно проводяться різні культурно-мистецькі заходи, а 50,7% вказали, що ніколи не відвідували такі заходи в публічних бібліотеках і лише 1,4% відвідують їх регулярно.

Проблема просування бібліотек відображається у відповідному питанні про засоби реклами. 70,6% респондентів вказують, що ніколи не бачили або не звертали увагу на рекламу публічних бібліотек та заходів, що там проходять. Проте 16,2% відповіли, що бачили рекламу в Інтернеті. Окремі респонденти залишили коментарі, що зустрічали рекламу публічних бібліотек на освітніх каналах на платформі YouTube та в Instagram.

Важливість діяльності графічного дизайнера у питанні просування публічних бібліотек підтверджують відповіді на питання «Чи вважаєте Ви, що сучасні публічні бібліотеки потребують власного фірмового стилю задля залучення нових користувачів?», 88% опитаних стверджують, що бібліотека із власним фірмовим стилем та вдалою рекламною кампанією дійсно може їх зацікавити. Зокрема, 88,7% надають перевагу рекламі в Інтернеті, 47,9% – зовнішній рекламі, 28,9% привертає увага реклама, розміщена у громадському

транспорті, а 14,8% – реклама на телебаченні.

Окремо було розглянуто питання використання сувенірної продукції як носія фірмового стилю. На запитання «Чи вважаєте Ви, що сувенірна рекламна продукція (наприклад, чашки із тематичними зображеннями, шопери, стікери друковані та цифрові тощо) може зацікавити Вас та викликати бажання дізнатися більше про організацію, що рекламується?» 69% опитаних відповіли, що прихильно відносяться до сувенірної продукції брендів, якщо вона зроблена зі смаком та приносить користь. Більш ніж 26% вказують, що їх дратує розміщення рекламної інформації на речах, якими вони безпосередньо користуються.

Заключне питання стосувалося проблеми впливу стереотипів на ефективність діяльності публічних бібліотек. 82,4% респондентів погоджуються із твердженням, що сучасні публічні бібліотеки України потерпають від стереотипів стосовно їх діяльності.

Висновки. Підсумовуючи результати аналізу складових елементів фірмового стилю та специфіки їх розробки, необхідно зазначити, що основним завданням графічного дизайнера є комплексний підхід. Використання фірмового стилю бібліотеки в рекламі має відповідати певним вимогам, зокрема стилістика фірмового стилю має зацікавити молоде покоління своєю оригінальністю, але при цьому не відштовхнути консервативних представників старшого покоління своєї цільової аудиторії. Тобто розроблена дизайн-концепція має бути гнучкою та підлаштовуватися під потреби сучасного суспільства. Кожна зі складових фірмового стилю публічної бібліотеки має поєднувати традиційну, іноді національну складову та сучасний, дещо навіть експериментальний підхід. Результати опитування говорять про важливість використання власного фірмового стилю публічними бібліотеками та актуальних каналів поширення рекламної інформації для залучення нових користувачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алтухова Г. А., Основы библиотечного имиджа [Текст]: учеб-метод. пособие / Г.А. Алтухова. – М.: Литера, 2008. – 224с.
2. Борисенко А. А., Ромашкина Т. А., Фирменный стиль как средство формирования имиджа библиотеки. Консультация
3. Криворучко М., Будьте узнаваемы!: фирменный стиль библиотеки / М. Криворучко // Библиополе. – 2009. – 4. – С. 52-54
4. Сікора, Г. Л. Імідж бібліотеки, який він? / Г. Л. Сікора // Час. Суспільство. Бібліотека : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 24–25 листоп. 2011 р. – Луганськ, 2011. – С. 97–103. – Режим доступу: <http://ea.donntu.edu.ua/bitstream/123456789/2768/1/imidzbiblioteki.pdf>.
5. Врублевська І. М. Створюємо імідж бібліотеки в громаді: метод. поради / Терноп. обл. універс. наук. б-ка, наук.-метод. від. ; підгот. І. М. Врублевська; ред. Г. Й. Жовтко. — Тернопіль: [б. в.], 2020. — 30 с.

РОЗУМІННЯ МУЗИЧНОГО ТВОРУ. СОНАТНЕ АЛЕГРО

Лаврін Надія Валентинівна

Викладач-методист

Львівська музична школа №6
імені Богдана-Юрія Янівського
м. Львів, Україна

Вступ Світ створений бездоганим і гармонійним.

У природі все має свою відповідну форму і зміст. У природі і музика бездоганна. Яка музика природи? Це спів птахів, шум вітрів, шум води, гуркіт грому тощо.

Але я хочу більше подумати над музикою, створеною людським інтелектом, музикою, яку творять композитори...

Як народжується музичний твір? Спочатку в уяві композитора виникають музичні образи, з'являються яскраві мотиви, мелодії, оригінальні ритми. Далі поступово вибудовується загальний план твору. І, нарешті, задум втілюється у реальну МУЗИЧНУ ФОРМУ.

Сонатне алегро

МУЗИЧНА ФОРМА – це будова музичного твору, його схема, устрій. Музична форма тісно пов'язана зі змістом твору, адже послідовність частин – це послідовність музичних образів.

Музична форма має свої закони, які потрібно знати не тільки композитору і виконавцю. Знання музичної форми допоможе і слухачеві краще зрозуміти задум композитора, охопити твір як єдине ціле.

Форма музичного твору пройшла певну еволюцію розвитку: від простої двочастинної форми (це народні пісні) до складних форм (це багаточастинні сонати, сюїти та симфонії).[1],[2]

СОНАТА – це циклічний багаточастинний твір для одного або двох інструментів. Слово SONATA італійського походження – означає звучати – «sonare». До XVIII ст. будь-який інструментальний твір називався сонатою від

слова «sonare».

Сонатна форма сформувалась у другій половині XVIII століття. Яскраво проявила себе в творчості композиторів Й. Гайдна, В.А. Моцарт, Л. Бетховена. У цій формі композитори втілюють взаємодію різних образів, інтонацій та тонального плану у певній конструкції та послідовності.[3]

У сонатній формі пишуться перші частини сонат, симфоній, інструментальних концертів. Як правило вони звучать у швидкому темпі – сонатна форма отримала ще одну назву СОНАТНЕ АЛЕГРО.

СОНАТНЕ АЛЕГРО складається з трьох основних розділів: ЕКСПОЗИЦІЇ, РОЗРОБКИ, РЕПРИЗИ.

ЕКСПОЗИЦІЯ – в перекладі з латинської означає «показ». Експозиції властиве протиставлення двох протилежних тем, які при першому ж викладі показують контраст тематичний, інтонаційний та тональний. Оскільки контраст і протиставлення двох тем – основа в сонатній формі, при написанні експозиції, важливо розуміти характер та суть таких контрастів:

- драма у Головній партії (Г.П.) та наспівність у Побічній партії (П.П.),
- схвильованість у Г.П. та ліричність у П.П.,
- напористість та прямолінійність у Г.П. та ніжність у П.П.,
- кантиленність у Г.П. та танцювальність у П.П.,
- лірична наспівність у Г.П. та скерцозність у П.П. тощо.

ЕКСПОЗИЦІЯ будується за такими музичними канонами: ГОЛОВНА партія (Г.П.) та ПОБІЧНА партія (П.П.), СПОЛУЧНА партія та ЗАКЛЮЧНА партія.

У Експозиції композитор знайомить нас з двома основними темами – як правило вони різні за характерами, інтонаціями, тональностями, образами.

ГОЛОВНА партія – це перша частина експозиції, в якій викладена перша тема. Вона задає характер, темп, інтонацію. Частіше Г.П. викладена одним періодом – однотональним або модулюючим.

Перехід від Г.П. до П.П. веде СПОЛУЧНА партія – частіше вона

будується на темі (матеріалі) Г.П., також може звучати новий інтонаційний матеріал, як підготовка до П.П.[4]

ПОБІЧНА партія – це тема, яка є контрастною до Г.П. в тематичному, інтонаційному та тональному плані.

ЕКСПОЗИЦІЮ завершує ЗАКЛЮЧНА партія. Заключна партія передає та узагальнює емоційний зміст ГОЛОВНОЇ та ПОБІЧНОЇ партій. У кінці експозиції стоїть знак репризи. Ця традиція – повторювати експозицію для кращого усвідомлення основних тем – існувала до середини ХІХ століття.

РОЗРОБКА – це друга, не менше важлива частина СОНАТНОГО АЛЕГРО. У розробці здійснюється активний розвиток тем з експозиції, відокремлюються найвиразніші мотиви, фрази. Вони детально «осмислюються», у них відкриваються нові грані, змінюється їх характер. У РОЗРОБЦІ композитори використовують поліфонічність, тональну нестійкість.

РЕПРИЗА у сонатному алегро ніколи не буває точним повторенням експозиції. У першу чергу це можуть бути тональні зміни.

До трьох основних розділів сонатного алегро часто додаються ВСТУП і КОДА.

Приклади виконання сонатної форми

У роботі з учнями в музичній школі знайомство з сонатною формою починається у початкових класах. У репертуарі звертаємось до сонатин та сонат композиторів класиків та сучасних авторів, які пишуть музику для дітей. Розуміння сонатної форми допомагає:

- розкрити зміст твору,
- передати інтонаційний та емоційний розвиток,
- відчутти темп, характер, метро-ритм.

Робота над сонатною формою розвиває та вчить надавати темам та партіям різного тембрального забарвлення, точного виконання штрихів, динаміки, відповідного туше. При виконанні сонатних форм уявляти звучання різних інструментів – як звучання оркестру. І самому відчутти себе диригентом такого уявного оркестру.

Пропоную до прослуховування два твори у виконанні моєї учениці Вергун Катерини:

Людвіг ван Бетховен Сонатина G-dur I, II ч. – виконує Вергун Катерина (2 клас) <https://www.youtube.com/watch?v=PDVyCDuXKmg> [5]

Йозеф Гайдн Соната-Партіта C-dur – виконує Вергун Катерина (3 клас) <https://www.youtube.com/watch?v=ZHx3ССАКfA0> [6]

Висновок

Розуміння сонатної форми вчить слухача та учня цілісному сприйняттю твору, логічному та образному мисленню, розширює емоційний та інтелектуальний світ учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гукова В.В. Світова музична література. Музика і музична мова: навчальний посібник. / Київ : Мелосвіт, 2006. 124 с.
2. Якуб'як Я. Аналіз музичних творів /Музичні форми / Тернопіль : СМП «Астон», 1999. 208 с.
3. Соната [Електронний ресурс] / Вікіпедія – Електронні дані. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Соната> (дата звернення 25.01.2022)
4. Способин И.В. Музыкальная форма / Учебник. – 7-е изд. / Москва: Музыка, 1984. 400 с.
5. Ludwig van Beethoven, Sonatine G dur 1,2 [Електронний ресурс] / YouTube – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=PDVyCDuXKmg> (дата звернення 27.01.2022)
6. Sonata Partita [Електронний ресурс] / YouTube – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=ZHx3ССАКfA0> (дата звернення 27.01.2022)

**ТРАДИЦІЙНІ ВЕСІЛЬНІ ВІНОЧКИ УКРАЇНЦІВ ПОДІЛЛЯ
ЯК ПРЕДМЕТНО-СВІТОГЛЯДНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ
ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ**

Марущак Оксана Василівна,

к.п.н., доцент

Поплінська Тетяна Олександрівна,

Шовкалюк Анна Віталіївна,

студентки

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

м. Вінниця, Україна

Анотація. У статті досліджено традиційні весільні віночки українців Поділля як предметно-світоглядний феномен української традиційної культури. Найважливішою функцією головного убору як складової традиційного українського народного костюма визначено знаково-ритуальну функцію. Зазначено, що саме зміна головних уборів українки відображала віхи її зростання, змін у статусі та віці.

Ключові слова: українська традиційна культура, головний убір, весільний обряд, весільні віночки, воскові віночки.

Невід'ємною складовою частиною народного комплексу вбрання вважається головний убір, як найменш змінна й архаїчна частина традиційного українського народного костюма. Саме головний убір здавна, крім естетичної, захисної, практичної та знаково-ритуальної функцій, яка була визначальною, виконував ще й особливу функцію завершення і цілісності ансамблевого строю. Особливо це стосувалося жіночого традиційного костюма.

Починаючи вже з другої половини XIX ст. розпочався процес дослідження особливостей національного одягу та головних уборів як обов'язкової складової комплексу вбрання України загалом, а пізніше її

окремих історико-етнографічних регіонів, зокрема й Поділля. Дослідження цієї проблеми триває й до нині і не втрачає своєї актуальності. Водночас, в умовах зростання національної свідомості українців та їх самоідентифікації модні тенденції сучасного покоління передбачають ужиток елементів народного костюма у побуті. Аналогічні явища спостерігаються й на Поділлі.

Територія історико-етнографічного регіону Поділля охоплює південні райони Тернопільської області, придністровські райони Чернівецької області, південні райони Хмельницької області, майже всю територію Вінницької області та північну частину Одеської області, південно-західні райони Черкаської області, західні райони Кіровоградської області. Територія має унікальне географічне розташування – вона пролягає між Сходом і Заходом. Одяг, який виготовляли на Поділлі для знакових життєвих подій, був пов'язаний з великою кількістю звичаїв та заборон. Звичаї, які стосувалися обрядового одягу, а також громадські звичаї на Західному та Східному Поділлі суттєво відрізнялися внаслідок того, що західна частина регіону на три десятиліття пізніше підпала під політику «радянзації». Західне Поділля продовжувало демонструвати переважання західних впливів на формування місцевої етнокультури, що сприяло створенню кращих умов для збереження елементів традиційної матеріальної і духовної культури.

Відтак, на Західному Поділлі збереглося більше вірувань, пов'язаних з весільним обрядом, ніж на Східному. Центральним елементом весільного вбрання був весільний вінок нареченої.

Традиційно українське весілля поділяють на три великих етапи: передшлюбні обряди, власне шлюб, післяшлюбні обряди. Таким чином, весілля в традиційній культурі було довготривалим процесом, кожний період якого позначався певними діями, зовнішнім виглядом усього кола учасників, що мало підкреслити ті зміни, які відбувалися в родині та загалом роді, а також з особою як одиницею роду [1, с. 10-12].

Передшлюбні обряди починалися зі сватання, позитивний результат якого відображався у зміні головного убору з дівочого вінка на головний убір

засватаної дівчини, які відрізнялися за регіональними ознаками, наприклад, кількістю і кольором стрічок, наявністю хустки тощо. Кульмінаційним моментом передшлюбних обрядів були вінкоплетини та запрошення молодою гостей на весілля.

Велике значення у весільній обрядовості Західного Поділля мав вінок із мирта – рослини з родини миртових, яка характерна для Середземномор'я. У багатьох європейських країнах мирт вважають деревом нареченої, деревом родини. Поширенню мирту в Західній Україні як рослини для весільних обрядів, очевидно, сприяли європейські національні меншини (поляки, угорці, словаки), які компактно проживали на території України.

Для виготовлення такого віночка використовувався мирт, вирощений власноруч, або куплений спеціально на весілля. З квітів і листя цієї рослини на Західному Поділлі виготовляли вінок для нареченої та квітку для нареченого. Для виготовлення вінка для нареченої використовували саморобне прядиво. Залежно від ширини голки застосовували дві-три волосини прядива. Але зазвичай для пошиття вінка використовувалася найтонша голка через тонку структуру листка мирту. Вінок шили, збираючи листя в «колоски». Весільний вінок виготовляла жінка, яка мала досвід у цій справі, була заміжня, добре жила в шлюбі з чоловіком і обов'язково мала дітей.

Вінкоплетини на Західному Поділлі на початку ХХ ст. влаштовували безпосередньо перед вінчанням. Вінок, сплетений для нареченої, спочатку клали на калач, щоб у хаті молодої родини завжди був хліб. При цьому жінки та сестри нареченої плели віночки, якими прикрашали коровай. У хаті, де влаштовували вінкоплетини (переважно в хаті нареченої), співали пісні. Сплетені віночки для короваю сестри нареченої продавали одному зі сватів, якого наречений приводив на вінкоплетини.

Найважливішим моментом в обряді вінкоплетин було те, що вінок з мирту плели лише для нареченої, яка «доносила вінок», тобто під час вінчання залишалася цнотливою. Якщо дівчина, яка до заміжжя не зберегла цнотливості або вже була вагітна, і про це знала вся сільська громада, нехтувала традицією і

не соромилася плести й одягати вінок з мирту, на неї чекав суворий громадський осуд.

Разом з вінком з мирту на Західному Поділлі нареченій одягали і восковий вінок, який з'явився у весільній атрибутиці наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст. Такі віночки купували в монастирях, вони були білого кольору і мали вигляд неширокого налобника. Водночас їх могли виготовляти заміжні жінки, що мали досвід у цій справі. Їхніми послугами часто користувалися більшість селян. Доморобні воскові віночки виготовлялись вмочанням паличок з намотаним на них клоччям (пізніше – ватою) у розплавлений віск. Декоративним мотивами завжди були різного розміру квіти, згруповані або вздовж лоба, або додатково зібрані в композиції по три. Воскові вінки всюди закладалися під скло в образ, яким благословляли молоду. Восковий вінок виготовляли у три яруси, і він був дуже важким. На Західному Поділлі дружок нареченої вбирали так само, як і молоду.

Наречений на Західному Поділлі обов'язково мав бути в головному уборі – шапці-«бараньєтці» з крисами. До правого краю такого капелюха нареченому пришивали вінок, який виготовляли жінки на вінкоплетинах. Це міг бути вінок із мирта чи восковий вінок з популярною на той час «позліткою». З правого боку нареченому пов'язували хустку, оздоблену квітами, або закладали її за пояс. Саме наявність такого традиційного костюма давала зрозуміти сільській громаді, що перед ними наречені. Для нареченої центральним елементом весільного костюма був головний убір, для нареченого – головний убір і пояс-хустка.

На Східному Поділлі, на відміну від Західного Поділля, вінок для нареченої на вінкоплетинах плели з барвінку, вічнозеленої трав'янистої рослини, листя якої зберігає зелений колір навіть під снігом. Живучість і витривалість барвінку, краса його цвіту оспівані в багатьох народних піснях. В українському фольклорі це символ молодості, кохання та шлюбу. Іноді, щоб посилити захисну функцію вінка, листочки барвінку змащували часником і медом, а у вінок вплітали ще перець, червоні нитки, цибулю, овес та монети.

На Хмельниччині батьки виряджали своїх дітей запрошувати гостей на весілля. Коли приходила мати, дівчата сходилися плести вінок. Потім мати кидала на стіл барвінок зі словами благословення знайти кожній з дівчат свою долю, після чого вони починали плести з нього вінок. Для зшивання листя барвінку використовували саморобні нитки «котушні», найчастіше з конопель, рідше – з льону. Вінок з барвінку іноді нашивали на шматок домотканого полотна і використовували для прикрашання зачіски нареченої.

На Вінниччині молодь збиралася в хаті нареченої у суботу ввечері на вінкоплетини. Дружки приносили барвінок і сідали навколо столу плести вінок.

Першу квітку барвінку брав староста, другу – батько, третю – мати [2,с.103].

Після виплітання вінка, молоду садили на стілець з кожухом і починали «косу – і русу» розплітати. Починала мати, потім батько, потім сестри та брати повільно розплітали та чесали молодій волосся. Дівчата та молодиці співали обрядових пісень. Потім одягали вінок з барвінку молодій на голову, на розпущене волосся [2, с. 104].

Цікавим фактом є те, що в першій половині ХХ ст. на Східному Поділлі в деяких населених пунктах нареченій плели аж три віночки: перший – з штучних паперових квітів для запрошення гостей на весілля, другий – з барвінку для обряду вінкоплетин, третій – восковий, складений в три яруси, фактично до шлюбу. Вінок з барвінку міг використовуватися на весіллі як додатковий елемент, часто його пускали під косу. Основною окрасою нареченої слугував восковий вінок. Для дружок на весілля виготовляли також воскові вінки, але вони були не схожі на вінок нареченої, як це було на Західному Поділлі, а були простіші.

На Вінниччині виготовляли «білі» весільні вінки (лойові) – білі вінки, виготовлені з лою та парафіну. Також воскові віночки – білі або кольорові віночки з воску, лою та парафіну (лойові – на Вінниччині; папірові, парафінові, тернові – у с. Стіна Томашпільського району на Вінниччині; парусові віночки – восковані віночки з довгими китицями).

Для виготовлення вінка нареченої використовували спеціальну стружку та дротики, якими його скручували. Вінки робили жінки, які знали цю справу. Проте, на Східному Поділлі не було таких вимог до майстрині, як обов'язкове заміжжя чи наявність у неї хоча б однієї дитини. Обираючи людину, яка мала виготовити головну окрасу весільного вбрання нареченої, сільська громада керувалася переважно її знаннями цієї справи та майстерністю. Очевидно, зникнення багатьох вірувань у цьому контексті було зумовлене активним викоріненням народних звичаїв у регіоні та нав'язуванням натомість радянського способу життя.

Після весілля зазвичай свекруха, а не наречений, як на Західному Поділлі, знімали з нареченої вінки і пов'язували їй очіпок, щоб усі знали, що вона молодиця і не має права ходити без головного убору.

Після зняття вінка з нареченої його розбирали, стрічки віддавали друзкам і всім незаміжнім дівчатам. Стрічок позаду весільного «вельона» було дуже багато. Сам «вельон», у якому молода брала шлюб, клали до образів у хаті нареченого, де наречена мала відтепер жити.

Відомий французький етнолог Арнольд Ван Геннеп вважав генезою всіх ритуально-обрядових дій перехід від одного стану до іншого. Це, за думкою метра, стосується як господарсько-календарного циклу, так і родинного. Народження, досягнення соціальної зрілості, шлюб, батьківство, смерть. Кожне з цих явищ супроводжується церемоніями, які мають однакову мету: забезпечити людині перехід від одного стану в інший. Важливою складовою обрядів родинного циклу була оберегова, що забезпечувала охорону людини, її щасливе існування. Це є характерним для будь-якої етнічної культури, у тому числі і для українців. Одягання вінків під час весільного обряду супроводжувало утворення сім'ї, визнаної українцями за абсолютну цінність.

Головні убори українки відображали віхи її зростання, змін у статусі та віці. З давніх-давен вінки були книгою душі молодої дівчини: мовою квітів вона висловлювала свої почуття, виражала душевний стан і «розповідала» про події, що відбулися у її житті. Від стрічки, яку вив'язували довкола голови над чолом

(перший кісник), та дитячого вінка без стрічок, до дівочих пов'язок, стрічок і вінків «дівчина доростала до апофеозу своєї молодості – дівування та весілля, символом яких були весільний вінок (високий головний убір, здебільшого з декількох складових: стрічки, квіти, гарус, пір'я, тканина, тверда основа) і віночок, який плели з барвінку, нерідко визолочували та доповнювали ним основний весільний головний убір» [3, с. 60-61].

Формування свідомості сучасного українця – важливий і складний процес. Він передбачає усвідомлення кожним себе невід'ємною часточкою народу. А фундаментальною базою цього є глибоке зацікавлення історією та культурним надбаннями народу. Весільний вінок є одним з таких надбань. Оспіваний у піснях та оповитий легендами, український вінок має багатовікову історію. По весіллі жінки прикрашали своїм вінком образ Богородиці. Його зашивали в подушку, клали в колиску дитині, доїли крізь нього хвору корову. Синові, який йшов на війну, мати давала весільний вінок як оберіг від загибелі.

Народна етнічна спадщина – безцінний скарб кожного народу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Маєрчик М.С. Українські обряди родинного циклу крізь призму моделі переходу: автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.05 / Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України. Київ, 2002. 18 с.

2. Кушнір А.Г. Кривохиженці – колиска наших душ. Вінниця: Контент-Прим, 2007. 128 с.

3. Сушко В. Головний убір як символ шлюбу в українській традиційній культурі. *Матеріали до української етнології*. Київ, 2015. Вип. 14. С. 59-64.

HISTORICAL SCIENCES

УДК 9

ПРАКТИЧНІ ЗАХОДИ З УКРАЇНІЗАЦІЇ ШКІЛ У ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО (НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Кузьмінець Наталія Петрівна

к.і.н., доцент

Стадник Олена Олексіївна

к.і.н., доцент,

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Анотація. У статті аналізуються основні напрями політики уряду П. Скоропадського в питаннях українізації шкільної освіти в Україні. Окрему увагу автори зосередили на висвітленні політики українізації навчальних закладів у подільському регіоні і показали позицію губерніяльних інституцій до темпів і методів її проведення.

Ключові слова: Гетьманат П. Скоропадського, освіта, українізація, школи, Подільська губернія.

У сучасній незалежній державі гуманітарній сфері приділяється належна увага, оскільки вона в усі часи сприяла формуванню національної ідентичності, розвитку громадянського суспільства за культурними, мовними, етнічними ознаками. Дослідження історії виникнення національно-культурних освітніх закладів є важливим у формуванні гуманітарної безпеки. Наразі важливим напрямом культурної політики є утвердження української мови. Важливо звертатися до досвіду минулого, проаналізувати основні заходи з українізації у період національно-визвольної боротьби українського народу у 1917-1921 рр., особливо періоду Української держави П.Скоропадського.

У період національної революції 1917-1921 рр. українські уряди розуміли важливість сприяння розвитку української культури, мови. Центральна Рада, Гетьманат, Директорія активно почали розбудовувати національну культуру. Особливо результативною стала діяльність П. Скоропадського, позитивний досвід якого варто досліджувати і використовувати у сьогоденні.

Перші кроки українізації було започатковано ще в період Центральної Ради. Ця політика проводилася в інтересах корінного населення, сприяла відродженню не лише духовного, а й політичного життя. Продовжив відродження української мови і освіти гетьман П. Скоропадський, хоча українізацію він сприймав неоднозначно, оскільки його життя було більше пов'язане з Росією, російською мовою і росіянами. Він вважав за необхідне сприяти розвитку української культури, але й без заборони російської. Гетьман П. Скоропадський не був прихильником вживання терміну «українізація».

На початку травня 1918 р. уряд заявив про активну підтримку української культури, впровадження української мови в освіті та продовження політики українізації. Центральній Раді через ряд економічних, політичних та інших чинників так і не вдалося повністю українізувати освітні заклади. Скоропадський, продовжуючи цей процес, неодноразово переконував українське населення у важливості існування національної школи.

У травні-червні 1918 р. справами освіти та українізації шкіл опікувався міністр народної освіти та мистецтва М.П. Василенко. Перші його заяви були направлені на заспокоєння українського народу щодо надмірно швидкої українізації. Він взагалі змінив напрям політики: відмовився від ідеї українізації існуючих шкіл і розпочав відкривати нові українські школи. Тому в початковий період Гетьманату темпи українізаційних процесів освітніх закладів дещо уповільнилися. Більш активні і конкретні плани щодо українізації шкіл озвучили П. Холодний (заступник міністра освіти) та працівники міністерства С. Русова, О. Музиченко, О. Дорошкевич. Вони наполягали продовжувати українізацію шкіл за прикладом Центральної Ради.

Варто зазначити, що за Гетьманату не відбулося жодного

Всеукраїнського вчительського з'їзду. У червні 1918 р. було проведено Всеукраїнський з'їзд батьківських організацій, у якому участь брали переважно батьківські комітети з російських шкіл і тому всі рішення були спрямовані на захист російської мови і уповільненню українізації. На цьому зібранні батьків з промовою виступив Міністр народної освіти та мистецтв М. Василенко, у якій висловив думку про захист російських шкіл і одночасній українізації освіти. Така неоднозначна позиція обурила проукраїнських вчителів. На сторінках тогочасної преси лунала критика на адресу міністра, його звинувачували у вповільненні процесів українізації загальноосвітніх шкіл. Найбільш гостро його критикували на шпальтах українських газет «Відродження» та «Народна Рада». Такі висловлювання М. Василенка вказують, що він взагалі не мав чіткого уявлення про реалізацію даної політики в Українській державі.

Загалом українізацію розпочали з нижчої ланки освіти і намагалися перекласти на місцеву владу, хоча міністр не дуже поспішав із затвердженням повітових комісарів освіти. Так, Губернський освітній комісар Поділля Є. Щириця надсилав листи до міністерства з вимогою прискорити цей процес. Хоча разом з тим 25 червня 1918 р. Голова Ради Міністрів Лизогуб наголосив губернiальним старостам на відповідальності за проведення українізації і закликав сприяти відкриттю українських вчительських курсів у регіонах.

На скликаний 11-14 липня 1918 р. у м. Києві з'їзд (форум) прибули губернські і повітові комісари, які мали виробити стратегії щодо управління освітою та проведенням українізації. Від Подільської губернії комісар не прибув. З окремою доповіддю виступив керівник департаменту середньої освіти А. Синявський і зазначив, що у регіонах без комісарів процеси українізації сповільнено. Наслідком роботи зазначеного з'їзду було підписання «Меморандуму», де чітко визначено функції освітніх комісарів у тих регіонах, де їх ще не було, зокрема і на Поділлі. Остаточо функції освітніх комісарів було затверджено у грудні 1918 р. «Тимчасовим законом про шкільне управління на Україні», за яким освітніми справами у регіонах мали займатися губернські і повітові шкільні управи. Однак цей документ так і залишився на

папері.

Ще одним важливим документом стала резолюція, зміст якої переважно торкався українізації шкіл. Присутні комісари вимагали перевести на українську мову викладання із наступного навчального року всі вищі початкові школи. Також рекомендували створювати нові українські школи. Однією із важливих вимог резолюції стала необхідність вивчення вчителями до осені 1919 р. української мови і перейти на українське діловодство у середній ланці освіти. В останній день роботи з'їзду відбулася зустріч його учасників з гетьманом П. Скоропадським, якого проінформували про освітні проблеми (фінансування, брак кадрів і підручників тощо). Відразу за його наказом було виділено понад 3 млн. крб. на друк українських підручників. На ці кошти видрукували понад 2,5 млн. примірників. При Міністерстві навіть було створено окремий видавничий відділ, який обліковував всі вже наявні підручники і визначав необхідну додаткову кількість. Кращих вчителів долучили до 11 предметних комісій для рецензування підручників. Найбільш діяльною стала комісія з історії. Загалом до кінця серпня 1918 р. до друку було рекомендовано 72 підручники.

Після з'їзду комісарів українізація в Українській державі проводилася більш активно, і вже 22 липня 1918 р. Міністерство видало постанову про обов'язкову українізацію нижчих початкових класів. У серпні 1918 р. українська мова була запроваджена і у школах національних меншин. Також 3 серпня 1918 р. гетьман затвердив Закон про обов'язкове вивчення української мови і літератури, історії та географії України в усіх середніх і професійних школах, духовних і учительських семінаріях та інститутах.

У цей період у Міністерстві освіти і мистецтва виникла проблема обліку усіх шкіл у державі (особливо нижчих початкових). Причиною стало те, що школи відкривалися за рішеннями зібрань у селах і не завжди ця інформація оперативно доходила до центру. Фінансувалися вони теж на кошти місцевих земств або мешканців села. До архівів потрапляла різна інформація про кількісний склад шкіл, тому історики подекуди називають різні цифри. За

уточненими підрахунками повідомлялося, що наприкінці 1918 р. в Україні було закуплено 45 853 шкільних комплектів для однокласних і 2061 комплект для двокласних шкіл. У Подільській губернії відповідно 4168 комплектів для однокласних і 118 для двокласних шкіл. Подільський комісар освіти Є. Щириця у своєму звіті повідомляв про успішне запровадження української мови в губернії. Такі звіти надходили і з інших губерній. Міністерство повідомляло, що на початок 1918-1919 н. р. в Україні діяло близько 43 тис. початкових шкіл (на Поділлі за приблизними даними – 4158 однокласних і 118 двокласних початкових шкіл, які були на балансі місцевої влади).

Земства відіграли помітну роль в активізації українізації на Поділлі. За їхнім наполягання відбувалися постійні засідання з питань організації народної освіти в регіоні. На їх засіданнях постійно були присутні Губернський староста В. Приходько та губернський комісар Ю. Щириця. Інколи долучалися і директори шкіл, зокрема директор школи С. Біляєв та губернський освітянський інспектор В. Куриленко. В. Приходько неодноразово наголошував на автономності позашкільної і шкільної освіти, крім фінансових питань. Часто місцеві урядовці чинили спротив українізації. Під їхнім контролем опинилися також «Просвіти», траплялися випадки вилучення з бібліотек українських книжок. Тому різні громадські організації у серпні 1918 р. надсилали до Подільського губернського старости С. Кисельова (з травня 1918 р.) інформацію про такі дії.

Повільнішою була українізація вищих початкових та середніх шкіл. Українізація даного типу шкіл відбувалася на основі міністерського обіжника від 5 серпня 1917 р., в якому було зазначено, що до 1918-1919 р.р. ці школи мали перейти на українську школу викладання і запровадити українознавчі дисципліни. Також міністерство затвердило навчальні програми. В реальних школах і гімназіях директори і вчителі не бажали викладати українською мовою і навіть кепкували з неї. Вчителям було важко вивчити українську термінологію. Відчувався брак методичної літератури. 6 вересня 1918 р. Рада Міністрів оприлюднила постанову про відкриття нових гімназій та реальних

українських шкіл, які мали перейти на державне фінансування. На кінець 1918 р. із 836 діючих в Україні гімназій 150 було українськими.

В цілому, можемо стверджувати, що уряд П. Скоропадського зробив реальні кроки у відродженні національної освіти. За його підтримки активно розбудовувалася українська школа, впроваджувалася українська мова та українознавчі дисципліни.

**ВИКОРИСТАННЯ ЛОКАЛЬНИХ КУЛІНАРНИХ ТРАДИЦІЙ ПРИ
ФОРМУВАННІ МЕНЮ-РОЗКЛАДКИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ**

Олехнович Віктор Дмитрович

начальник кафедри
продовольчого та речового забезпечення
факультету підготовки спеціалістів
матеріально-технічного забезпечення
Військової академії м. Одеса

Якиминська Любов Вікторівна

к.іст.н, начальник продовольчої служби тилу логістики
військово-морської бази «Південь»
м. Одеса, Україна

Анотація: стаття присвячена аналізу досліджень кулінарних студій як актуального напрямку сучасних наукових гуманітарних студій, а також матеріалів, присвячених власне українській кулінарії, крізь призму їх актуальності при складанні щоденного меню для військовослужбовців Збройних Сил України.

Ключові слова: кулінарія, food studies, культура їжі, традиції харчування, каталог продуктів.

Правильне харчування – це не просто певна, усталена стандартом кількість калорій, набір необхідних для нормальної життєдіяльності вітамінів, макро- та мікроелементів. Їжа в усі часи мала сакральне значення і вважалася одним з головних шляхів отримання задоволення. Розуміння значущості харчових повсякденних практик суспільства та родини, важливості ставлення до їжі в цілому значно зросло на зламі ХХ-ХХІ ст. В ЗСУ така зміна акцентів ознаменувалася переходом на харчування за каталогом продуктів, що дозволило значно покращити його якість та асортимент.

Варто зазначити, що увагу вчених і раніше привертала взаємозв'язок кулінарних уподобань етно-соціальних груп та травматичного досвіду нації

(див. напр. В. Янів [1], Т. Старовойт[2]), однак ці дослідження носили поодинокий характер.

На 90-ті роки ХХ ст. припадає формування принципово нового підходу до дослідження харчових традицій, яка ознаменувалась появою новітньої наукової течії - **food studies**, направленої на вивчення різноманітних аспектів харчової поведінки, культури їжі, закономірностей харчування та інших питань, прямо чи опосередковано пов'язаних з харчовою проблематикою. Food studies розвивалися як міждисциплінарний науковий напрямок в гуманітарних науках. На думку Кена Альбали, головного редактора «*Routledge International Handbook of Food Studies*»[3], активізація досліджень у галузі їжі пов'язана із цілим комплексом причин, серед яких найбільш значущими є наступні. Перед усім, це політизація їжі, яка проявляється в появі суспільних течій, направлених на підтримку локальних кулінарних традицій, на кшталт італійської течії «*Slow food*», що дуже швидко розповсюдилася у всій Європі і виступає як протидія «швидкої їжі» з закладів McDonalds та мереж супермаркетів. Їжа поступово перестала оцінюватися виключно поживною цінністю і стала носієм культурних смислів та елементом етнічного та культурного самовизначення. Локальна гастрономічна культура, за словами С. Богданець, отримала «символічну надбудову» і стала «потужним носієм образних значень» [4].

Ще однією вагомою причиною активізації **food studies** став розвиток феміністичних та власне жіночих наукових студій, завдяки чому збільшилася питома вага досліджень харчових практик, які традиційно знаходилися на периферії наукових інтересів, і вони «постали як повноправний об'єкт, що потребує серйозних досліджень» [5]. Кухня і кулінарія перестали бути чимось маловартісним для наукової уваги.

Сьогодні в науковій парадигмі все більше стверджується думка, що повсякденні харчові практики містять у собі величезний пласт інформації про психосвідомісні особливості конкретного індивіда, так само, як і соціуму в цілому. Виходячи з цього, можна стверджувати, що їжа починає сприйматися як носій інформації про культурні особливості, звички, характер людини,

специфіку міжособистісних та соціальних зв'язків та типів взаємодії.

Першим значним поштовхом до наукових кулінарних студій стала концепція кулінарного трикутника, запропонована К. Леві-Стросом [6], де протиставляються кулінарна обробка (культурний вплив на їжу) та гниття (природний спосіб трансформації). «Кулінарія – це шлях трансформації природного в культурне» [7], писав він. Дослідження Леві-Строса надали кулінарним студіям бінарного коду. Іншими словами, їжа стала розглядатися в якості повноцінної мови, де страви можна розглядати у якості слів, притаманні культурі кулінарні техніки виконують роль правил граматики, традиційно розповсюджені звичаї подачі та споживання страв є синтаксичною основою локальної кулінарної мови.

Кулінарія крізь призму символізації та семіотизації досліджувалася Р. Бартом [8], який неодноразово звертався до неї в рамках наукових студій, присвячених різним аспектам культурного життя етносів. Так, він розмістив чимало спостережень кулінарних звичок французів та японців. У 1961 році він опублікував наукове дослідження «Про соціопсихологію сучасного харчування» [9], у якій автор стверджує, що «споживання їжі створює інформативну ситуацію, в якій учасники трапези через страви транслюють одне одному певний набір значень». Таким чином, процес харчування виступає, окрім іншого, у якості комунікативної системи.

З огляду на те, що культурологи, психологи, антропологи, та представники інших галузей наукової думки, які працюють у царині дослідження їжі, беззаперечно довели взаємозв'язок того, що ми їмо і того, як ми дивимося на світ [10], [11], видається за доцільне формувати харчовий раціон солдат таким чином, щоб максимально наблизити його до звичних уявлень пересічних військових смачні домашні страви. Для цього створюються спеціальні технологічні картки з урахуванням локальних відмінностей української кухні.

Україна має велику територію, з різноманітними етнокультурними, в тому числі – кулінарними, традиціями. Дослідження в галузі української

етнології представлені значним доробком у сфері вивчення місцевих кулінарних рецептів та локальних харчових традицій і уподобань. Так, відома українська дослідниця Л. Артюх [12] присвятила чимало праць аналізу окремих груп страв: молочних [13], картопляних [14], солодоців [15], та ін.

Технологічні особливості приготування страв української кухні широко представлені в дослідженнях А.Волкової [16].

Аналізу кулінарної специфіки етнографічних регіонів України присвятили свої праці Ю. Ліпець [17], В. Маланчук [18], В. Панченко [19], А. Панченко [20], С. Яценко [21].

Завдання кафедри продовольчого та речового забезпечення Військової академії – працювати над узагальненням зібраних даних та допомагати впровадженню кулінарних надбань у щоденний раціон військовослужбовців ЗС України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. – Мюнхен, 1992. – 78 с.; Янів В. Проблема психологічного оксиденталізму України // Мандрівець. – 1994. – № 1.
2. Старовойт І. С. Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей: філософсько-історичний аналіз / Старовойт І. С. – Тернопіль: Діалог, 1997. – 256 с.
3. Ken Albala. The Business of Food: Encyclopedia of the Food and Drink Industries. Greehood Press, 2007.
4. Богданець С. Що таке «food studies» та як досліджувати їжу в літературі. Електронний ресурс. Режим доступу : https://yizhakultura.com/material/20210412_0141.
5. Ken Albala. The Business of Food: Encyclopedia of the Food and Drink Industries. Greehood Press, 2007.
6. Levi-Strauss C. The culinary triangle / Partisan Review. — № 33. — 1965. — P. 586–596.

7. Леви-Строс К. Мифологика: Сырое и приготовленное. — М.: ИД «Флюид», 2006. — 399 с.
8. Barthes, Roland, translated by Annette Lavers. *Mythologies*. London, Paladin, 1972.
9. Барт Р. Империя знаков / Пер. с франц. Я. Г. Бражниковой. — М.: Праксис, 2004. — 144 с.
10. Жовнірова М. В. Їжа і харчування як елемент традиційно-побутової культури українців / М. В. Жовнірова, Р. В. Дьяченко // Матеріали Всеукр. наук.-теорет. конф. "Українська культура ХХІ століття: стан, проблеми, тенденції". - Київ :КНУКіМ, 2011 - С. 36-38.
11. Ніколенко В. В. Гастрономічні детермінанти суспільного життя: соціологічний вимір : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук : 22.00.01 / В. В. Ніколенко. - Харків, 2015. - 38 с.
12. Артюх Л. Українська народна кулінарія : історико-етнограф. дослідж. / Л. Ф. Артюх, ред. В. Ф. Горленко; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – Київ: Наукова думка, 1977; Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія: історико-етнографічне дослідження : [монографія] / Л. Ф. Артюх. - К.: Наукова думка, 1977. - 154 с.;
13. Артюх Л. З історії народної кухні. Великий піст. Молочні страви / Л. Артюх // Неопалима купина. - 1995. - № 1-2. - С. 3-5.
14. Артюх Л. З історії народної кухні. Картопля. Борщ / Л. Артюх // Неопалима купина. - 1995. - № 5- С. 18-21.
15. Артюх Л. З історії народної кухні. Мандрили. Шулики. Сластиони. Пундики / Л. Артюх // Неопалима купина. - 1993. - № 2. - С. 23-27.
16. Волкова А. Науково-етнографічне дослідження особливостей технології страв української національної кухні [Електронний ресурс] : наукова стаття / А. Волкова // Траєкторія науки. - 2015. - № 1. - 0,43 авт. арк. - Режим доступу: <http://pathofscience>; Волкова А. В. Науково-етнографічне дослідження особливостей технології страв української національної кухні [Електр. ресурс] / А.В.Волкова .Режим доступу: <http://journals.uran.ua/pathofscience/article/view/729>

84.

17. Ліпець Ю. В. Розвиток і традиції харчування в українській культурі / Ю. В. Ліпець // Матеріали Всеукр. на-ук.-теорет. конф. "Українська культура ХХІ століття: стан, проблеми, тенденції". - Київ : КНУКіМ, 2011 - С. 51-55.

18. Маланчук В. А. Побут українців у дослідженнях Володимира Гнатюка / В. А. Маланчук // Народна творчість та етнографія. - 1973. - № 2. - С. 28-34.

19. Панченко В. Г. Українське національне харчування: минуле і майбутнє. Уроки здоров'я : [зб. ст.] / В. Г. Панченко ; Ін-т суспільних досліджень. - Дніпропетровськ : Герда, 2009. - 234 с.

20. А. Панченко. - Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/2018/1/3.pdf>.

21. Яценко С. А. Традиційна народна їжа як предмет етнографічного дослідження [Електр. ресурс] / <http://eprints.zu.edu.ua/2018/>

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Скрипчук Г. В.,
кандидат історичних наук,
асистент кафедри культурології, Національний
юридичний університет ім. Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

У статті освітлюється стан та пріоритетні завдання на майбутнє, щодо формування державної культурної політики незалежної України. Осмислюється процес модернізації культурної політики України в сфері культури. Також висвітлюються пріоритетні завдання державної культурної політики України періоду незалежності, вказані основні особливості та недоліки культурної політики сьогодення.

Ключові слова: розвиток культури, державна культурна політика, незалежна Україна, модернізація культури, культурний розвиток держави, консолідація суспільства, інноваційна культурна політика.

Культурні та креативні ресурси є основою соціально-економічного розвитку сучасних розвинутих країн. Інновації в сфері культури та економіка знань, які базуються на культурному потенціалі, забезпечують стабільний розвиток суспільства. Формування культурної політики, створення відповідних їй організаційних форм та законодавчої бази повинно починатися з визначення її концептуальних основ. Це завдання науковців, але воно має суто практичну мету – окреслити сферу застосування культурної політики, ті сегменти реальності, де політичний вплив був би доцільним і відповідав би суспільним інтересам. Отже, очевидно є актуальність державної підтримки інновацій у культурі як умови для становлення креативного середовища та соціально-економічного розвитку України.

Упродовж 30 років державної незалежності в полі зору українських політиків здебільшого перебувають питання трансформації економіки, управлінських відносин і правової сфери, тоді як культурній галузі не надається пріоритетного значення. Водночас немає вагомих підстав стверджувати, що політика модернізації досягла успіху. Для нинішнього українського суспільства є характерними такі явища, як бідність, збільшення олігархізації економіки, корупція, деіндустріалізація. На сьогодні культурна політика у порядку денному розвитку України. Революційні зміни, що відбулися в 2014 році, обумовлюють необхідність піднесення культурного потенціалу України, який є ціннісним та смисловим базисом, що має забезпечити реформаторський прорив суспільства. Саме завдяки зміцненню культурного потенціалу та засвоєнню європейських практик є можливість позбавитись від пострадянських стереотипів і пережитків, котрі й досі іноді панують в українському соціумі. Водночас зміцнення культурного потенціалу сприяє підвищенню інвестиційної привабливості України і закладає засади технологічного оновлення економіки.

На нашу думку авторитетність сильної держави визначається не лише її військовим та політичним впливом на світовій арені, але й культурним потенціалом, яким вона володіє. А в свою чергу скоординована зовнішня та внутрішня культурна політика здатна вирішити чимало важливих соціальних, економічних й етнічних проблем у самій державі.

У сучасних умовах в культурі, як і в інших сферах суспільного життя, особливо важливим є вироблення оптимальної моделі ефективної державної політики модернізації управління цією сферою в контексті світових стандартів.

В умовах демократизації суспільного життя, повернення до загальнолюдських цінностей, виникнення приватної власності й ринкових відносин важливими постало питання пошуку нової форми відносин держави, суспільства зі сферою культури, а отже, й перегляду змісту поняття державної культурної політики, та тих пріоритетних її завдань на майбутнє, що і обумовлює актуальність обраної теми. Важливість проблеми вироблення державної культурної політики із врахуванням специфіки формування

сучасного суспільно-державного управління у сфері культурного розвитку спонукали звернутися до теоретичного аналізу зазначеної теми. Окремі питання культурної політики України розглядалися в працях істориків, політологів, культурологів – Л. Мисів, С. Чукут, П. Слободянюк, Г. В. Приходько, В. М. Шейко, Г.В. Скрипчук, тощо.

Отже метою обраної теми є аналіз стану сфери управління культурою, та можливих завдань державного управління, щодо культури в умовах соціально-економічної кризи.

Одна з причин невдач модернізації українського суспільства полягає в тому, що не приділялось належної уваги необхідності реформувати культурну політику. Трансформація посттоталітарного суспільства не дала очікуваного результату: наявна державна культурна політика не змогла сформувати в громадській свідомості відповідні установки на інноваційний розвиток. Доводиться констатувати, що й нині у політичного класу відсутнє стратегічне бачення значення культури для успіху реалізації модернізаційних проектів [8,С.85].

Неуважне ставлення до проблем культурного розвитку призвело до виникнення так званого феномену культурної пастки, в яку потрапили стратегії модернізації українського суспільства. Зміст цього феномену полягає в тому, що без уваги до змін у культурній сфері неможливі успішні трансформації в суспільстві. Реформатори пропонували нову систему соціально-економічних відносин, однак посттоталітарне суспільство, поділяючи стару систему цінностей, або не сприймало зміни, або ж реалізація ліберальних доктрин мала протилежні наслідки. Культурна пастка – це ситуація, коли згубні й зужиті ціннісні установки стають стійкими нормами життя, котрі роблять будь-яку стратегію модернізації неефективною.

Культурний потенціал суспільства є тим ресурсом, який здатний забезпечити успішність реалізації реформ, виступити запорукою національної консолідації та безпеки. На жаль, в середовищі вітчизняної управлінської та політичної еліти на сьогодні продовжує домінувати ставлення до культури за

принципом «залишковості» і «другорядності». Тому на порядку денному державного стратегування стоїть завдання формування якісно нової культурної політики, здатної зберегти єдність суспільства в умовах соціально-економічної кризи через забезпечення доступу широких верств населення до культурних цінностей [7].

Формування такої політики не можливе без створення стратегічних документів, які б визначали пріоритети діяльності державних органів влади та органів місцевого самоврядування у культурній сфері. Про це багато говориться в експертних колах, однак на сьогодні відсутнє узгоджене концептуальне бачення засад нової культурної політики. Підготовлена профільним міністерством «Довгострокова стратегія розвитку української культури - стратегія реформ» викликає критичне ставлення з боку багатьох експертів як така, що не містить концептуальних та інституційних новацій.

Отже, на мою думку, необхідна скоординована робота профільного міністерства, представників мистецької громадськості та неурядових експертних об'єднань задля досягнення спільного бачення стратегії культурного розвитку. Відсутність взаєморозуміння та довіри в цьому питанні негативно позначається як на законотворчій діяльності, яка залишається фрагментарною, так і на повсякденній роботі органів влади.

Консолідація суспільства – це критерій ефективності культурної політики. Українське суспільство сьогодні проходить випробування на міцність під впливом соціально-економічної кризи та зовнішньої агресії. Перманентні конфлікти в політичному середовищі між різними партіями збільшують рівень конфліктності в соціумі. Під впливом популізму, який широко застосовують політичні партії, зменшується легітимність державних органів. В результаті населення втрачає орієнтації і стає заручником безвідповідальних політичних сил [9].

У такий період тільки усвідомлення спільності історичної долі та культурних цінностей сприяють консолідації суспільства. Збереження і розвиток традицій та цінностей стає майже єдиним засобом подолання процесів

дезінтеграції. Одним із критеріїв ефективності культурної політики є її відповідність національно-державним інтересам. Збалансована політика у царині культури стає засадничим чинником консолідації суспільства перед внутрішніми та зовнішніми загрозами.

Ефективність роботи у напрямку суспільної інтеграції безпосередньо пов'язана із функціонуванням інститутів громадянського суспільства. Однак до цих пір управлінська практика переважно обмежувалася патронажним адмініструванням закладів культури. Активність громадських структур в більшості випадків не цікава органам управління. Це звужує результативність культурної політики і робить її фрагментарною. Необхідно більш широко застосовувати різноманітні інструменти (налагодження діалогу, проведення консультацій) з метою залучення інституцій громадянського суспільства, які професійно працюють в сфері культури. Це дозволить врахувати різноманітні соціально-культурні інтереси. Культурна політика тоді сприятиме згуртуванню суспільства, коли вона буде соціально спрямованою. Саме наближеність до соціально значущих проблем робить її засобом консолідації. Сприймати діяльність закладів культури виключно як комерційних або елітарних установ, як це зазвичай робиться, було б помилковим. Такий підхід сприяє відчуженості культурного процесу від актуальних проблем соціуму та зменшує можливості використання ресурсів громадянського суспільства [3, 4].

Нова культурна політика повинна гармонічно поєднувати в собі інформаційні, просвітницькі та фінансові складові, зорієнтовані на розвиток культурного рівня населення. Органи управління у такій моделі адміністрування стають партнерами професійних закладів культури, неурядових структур, просвітницьких організацій та засобів масової інформації з метою зміцнення консолідації суспільства [2]. Результативність культурної політики вимірюється як кількісними, так і якісними показниками. До перших відносяться: обсяг бюджетного фінансування, який виділяється на потреби культури; валові статистичні показники, що характеризують функціонування закладів; кількість прийнятих нормативних актів, які регламентують державну

культурну політику [6]. Зазначені показники мають бути доповнені якісними характеристиками, які пов'язуються із осмисленістю громадянами історичного поступу, самоідентифікацією, громадянською відповідальністю.

Важливою також залишається проблема оновлення чинного законодавства, котре регламентує культурну політику. У 2005 р. був прийнятий Закон України «Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки», в якому проаналізовано сучасний стан культури в Україні, де визначені цілі, пріоритетні завдання та принципи державної політики в галузі культури на 2005-2007 роки, а також стратегічні напрями, механізми її реалізації та очікувані результати [1]. Реалізація Концепції створювала передумови для формування системи принципів державної політики в галузі культури, що відповідають світовим і європейським засадам сучасної культурної політики та передбачає затвердження довгострокової програми культурного розвитку України. В 2010 році Президент України підписує Закон України "Про культуру". Однак з багатьох суб'єктивних та об'єктивних причин потенціал цих законодавчих актів не був реалізований [1, 7].

Багато продуктивних напрацювань, спрямованих на оптимізацію державної політики у сфері культури, залишилися на папері. Необхідно переглянути зазначений закон і, виходячи із сучасних соціальних та історичних реалій, підготувати його нову редакцію, в якій були б сформульовані концептуальні засади реформи інститутів управління та визначені індикатори ефективності культурної політики. Закон має бути доповнений оновленими формулюваннями стратегічних напрямів та механізмів реалізації державної політики у відповідній галузі, а також соціальними стандартами доступу населення до культурних послуг, що гарантуються державою.

Розглянемо стан підготовки документів державної культурної політики. У Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, яка була прийнята у 2014 р. міститься окремий розділ «Нова культурна політика».

У ньому заплановані підготовка та реалізація Стратегії української гуманітарної політики (термін виконання - 2015 рік), підготовка Закону України

«Про національний культурний продукт» (2015 рік), залучення нових джерел фінансування культури (2015-2016 роки).

На даний момент Стратегія української гуманітарної політики не розроблена. Проект нового Закону України «Про національний культурний продукт» також не зареєстрований у парламенті. Так само немає підстав стверджувати, що культурна сфера отримала нові джерела фінансування.

У березні 2015 р. був затверджений План заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» у 2015 р. Цей План містив 18 позицій, які стосуються культурної політики. Однак аналіз звіту про результати виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та підсумкової доповіді Віце-прем'єр-міністра – Міністра культури України «Реформи культури в 2015 році» свідчить, що вдалося зробити дуже мало саме у царині реформування культурної сфери [5].

Отже, поки що у експертного середовища та управлінців відсутнє системне бачення специфіки культурної політики в нових умовах. Циркулює навіть чимало уявлень, які вбачають у децентралізації крок до виникнення культурних автономій в регіонах. Поява подібного роду сумнівних очікувань спровокована саме відсутністю чіткого розуміння стосовно функціональних розмежувань у реалізації культурної політики між центром і регіонами [8,С.83-86].

Передача органам місцевого самоврядування відповідальності за гуманітарний і культурний розвиток актуалізує проблему визначення потенціалу місцевої влади щодо спроможності реалізовувати належну культурну політику. У найближчому майбутньому органам місцевого самоврядування самим доведеться визначати пріоритети культурного розвитку, враховувати етнічну, історичну та соціальну специфіку регіонів. Ця специфіка має бути поєднана із національними культурними програмами.

Висновки. Міністерству культури України за допомогою експертного середовища та творчої громадськості необхідно розробити консолідований програмний документ щодо оптимальної моделі культурного розвитку, який би

визначав стратегічні цілі державної інноваційної культурної політики. Ця робота також має бути спрямована на оновлення нормативно-правової бази, яка б стимулювала інноваційну діяльність у сфері культури. Необхідно внести зміни і доповнення до Закону України «Про культуру», котрі б сприяли інноваційній діяльності у сфері культури та забезпечували права інтелектуальної власності у сфері культурних інновацій. Зокрема, доцільно закріпити пріоритетне значення інноваційної діяльності; визначити засади децентралізації культурної політики через розмежування функцій та повноважень центральних і регіональних органів влади, котрі здійснюють управління в сфері культури.

Таким чином, необхідна системна підготовча робота, спрямована на налагодження взаємозв'язку між регіональними та загальнодержавними культурними політиками. Необхідно також забезпечити місцеве самоврядування достатніми фінансовими ресурсами та інституційною підтримкою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-15#Text>
2. Белов О. Ф., Геєць В. М., Пирожков С. І. Про стратегію розвитку України: до розробки проекту «Україна –2010» // Стратег. панорама. – 1998. – №1–2. – С.31–34.
3. Богуцький Ю. П. Проблеми та перспективи української культури // Культура і життя. – 2002. – №8–9. – 6 берез. – С.1–2.
4. Зайцева А.В. Правове регулювання культурної політики в Україні // Зб. наук. пр. : Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки. – Вип. 5. – Том 1. – 2014. – С. 30-36.
5. Закон України «Про культуру»: від 14.12.2010 р., № 2778 – VI // ВВР України. – 2011. - №24. – Ст. 168.
6. Карлова В. В. Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах [Текст]: дис... канд. Наук з держ.

управління: 25.00.01 / Українська академія держ. Управління при Президентові України. – К., 2003. – 222 арк.

7. Скрипчук Г. В. Аналіз державної політики сфери культури в Україні (1991–2001 рр.) // Теорія та практика правознавства: електрон. вид. – 2015. – №2. – Режим доступу: <http://tlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11>

8. Скрипчук Г.В. Розвиток державної культурної політики в умовах подолання соціально-економічної кризи // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 127 (12). – С. 83-86.

9. Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д.е.н. В.Ворони, д.соц.н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 660 с.

CULTUROLOGY

УДК 39

ТРАДИЦІЙНИЙ ВЕСІЛЬНИЙ БАРВІНКОВИЙ ОБРЯД: ТИПОВІ РИСИ ТА ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ СЕЛА ДОБРОГОСТІВ)

Гладкий Микола Іванович,
кандидат історичних наук
доцент кафедри культурології та мистецької освіти
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка
м. Дрогобич, Україна

Анотація: на основі етнографічно-фольклорних матеріалів записаних в селі Доброгостів, що на Дрогобиччині, проаналізовано типові риси та локальні особливості барвінкового обряду, який є складовою традиційного українського весілля.

Ключові слова: весілля, барвінковий обряд, латканки, Доброгостів, весільний вінок.

Традиційне українське весілля – це сукупність усталених обрядодійств, виконання яких спрямоване на освячення таїнства шлюбу та суспільне визнання новоствореної сім'ї. Його структура, характер обрядів дають можливість виокремити єднальні ознаки, які притаманні народній культурі українців. Водночас, повсюдно в Україні це дійство характеризується розмаїттям локальних відмінностей, що проявляється в процедурі здійснення та побутуванні супровідних фольклорних текстів, що унаочнюють його проведення, використанні різних обрядових атрибутів тощо. Сказане стосується і барвінкового обряду, який є одним із дійств передвесільного циклу.

Метою цього дослідження є прагнення в показати локальні своєрідності барвінкового обряду, який побутує в с. Доброгостів Дрогобицького району Львівської області. В основу статті покладено етнографічно-фольклорні відомості, записані від мешканців населеного пункту.

Вперше весільний обряд у селі описав Володимир Левинський, будучи ще студентом Львівського університету. На кошти, які виділила очолювана Іваном Франком Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка, він здійснив етнографічну експедицію ще далекого 1906 року побувавши в селах Доброгостів, Улично, Ямельниця, Підгородці, Урич [4, с. 78]. Одним із результатів цієї подорожі став, підготовлений на основі зібраних під час цієї мандрівки матеріалів, нарис «Бойківське весіле в Доброгостові», опублікований в «Матеріалах до українсько-руської етнології» у 1908 р. [3].

Польові дослідження були проведені автором і в наш час. Від мешканців села були записані весільні латканки – обрядовий фольклор, виконання якого супроводжує весільний церемоніал. Ці матеріали підтверджують добру збереженість цих звичаїв і до сьогодні. Зміст латканок охоплює весь весільний церемоніал і стосується основних знакових подій цього обряду, а саме: обряду батьківського благословення, плетіння весільного віночка, розчісування коси, зустрічі матір'ю невістки, величання весільного старости.

Співставлення цих матеріалів засвідчує більшу об'ємність та розмаїття фольклорних текстів, побутування яких ще було наявне на початку ХХ ст. При збереженні окремих тотожних явищ та фольклорних фрагментів, що цілком природно, враховуючи тяглість культурної традиції, водночас маємо і деяке спрощення проведення обрядового церемоніалу та звуження практики використання супровідних фольклорних текстів, які побутують в наші дні. Водночас, варіативні відмінності є свідченням творчих імпровізацій їх виконавців та наочно демонструють етнокультуротворчий потенціал народу.

В українській науці весільна проблематика добре вивчена. В науковому доробку, починаючи від описів весільних звичаїв в Галичині, зроблені ще на початку ХІХ ст. Й. Лозинським, І. Любич-Червінським і до змістовних

досліджень, підготовлених на основі загальноукраїнського матеріалу, як от праці Н. Здоровеги, В. Борисенко та інших, маємо нагромадження багатючих відомостей, які унаочнюють розмаїття народних традицій проведення весілля. Численні публікації весільної обрядової поезії, здійснені свого часу Г. Сухобрус, М. Шубравською та іншими дають широкий матеріал для порівняльного аналізу.

Барвінковий обряд – це особливо важлива обрядодія під час якої учасниці виплітають віночок з барвінку. За народними світоглядними уявленнями весільний вінок, як показали сучасні наукові дослідження в галузі етнології, завжди виступає символічним знаком і оберегом і ця його роль не втрачена і по сьогодні [5, с. 180].

Барвінок – вічнозелена рослина. В народних віруваннях вона «символ дівочтва, молодості, єднання вічного життя людей з небесним царством предків». Він найголовніше зілля для весільного віночка [1, с. 428]. Рослина ця символізує міцність шлюбу, вічність життя [2, с. 57]. Водночас, сучасна дослідниця Г. Стельмащук більше схиляється до думки, що такий віночок матиме магічну силу, виступає як оберег і навіть має і приворотне значення [5, с. 167].

За результатами досліджень В. Борисенко барвінковий обряд широко побутував на Подністров'ї, в Карпатах, на Закарпатті [2, с. 56]. І по нині він є одним із визначальних дійств весільного церемоніалу. При його проведенні має бути дотримано кількох відповідних умов, а саме: урочисте збирання барвінку, батьківське благословення на плетіння, участь у ньому жінок, статус яких відповідає відповідним умовам. Така структура є типова для українських весільних традицій.

Незмінним і загально поширеним є виняткова участь заміжніх жінок, котрі перебувають у першому шлюбі, живуть у злагоді, достатку, є матерями. Їх обирали з числа близьких родичів, сусідів і запрошення до участі в цьому обряді був виявом особливої пошани.

В різних місцевостях України були поширені різні варіанти зрізання

барвінку. В досліджуваному селі, за описом В. Левинського, напередодні весілля молода ішла до лісу з друзками, взявши з собою горілку, хлібину та двоє яєць. Із собою вони брали маленького хлопчика, котрий мав зрізати барвінок, тричі приказуючи магічні заклинання на майбутнє народження дітей: «А то на дівку, а то на хлопця». По завершенню зрізання барвінку, учасники цього дійства влаштовували невеличку, після чого, співаючи, поверталися додому і заносили його в комору [3, с. 2]. Про це співається у відповідних ладанках:

Ходила молода в городець, (2) а за нею молодий хлопець.

Та й простерла півку, (2) нарізала барвінку.

Та на стіл положила, (2) родину запросила.

Чи за Левинським:

Скочила молода в городець,

За нею Івасенько молодець,

Скочила молода на хвильку,

Нарізала запаску барвінку.

В наші дні за минулі більше ста років дещо знизилася урочистість моменту зрізання барвінку. І тепер ця дія відбувається в сусідів, в кого він наявний, але не змінним залишається залучення до цього маленького хлопчика. Загалом, практика залучення дітей до значимих ритуальних дій є загальнопоширена в Україні. За цим стоїть продукуюча символіка дітей чоловічої статі та уявлення «про дитячий вік як такий, у якому концепт «росту» має прогресуючу тенденцію», що предметно проаналізовано Інною Щербак [6, с.113 - 115].

Власне весільний обряд розпочинається із плетіння барвінкового вінка. Все відбувається привселюдно, у присутності рідних, весільних гостей.

А в суботу врано (2) море сі розіграло.

Вимитало барвінок, (2) на широкий зарінок.

Молодна рано встала, (2) барвінок зазбирала.

Та й на стіл положила, (2) свашечків запросила.

Обов'язковим елементом цього дійства є прохання Божого благословення на зачаття виття віночка:

*Благослови, Боже, (2) і ти, Божая Мати, весілля зачинати.
Допоможи, Боже, (2) віночок зачинати, аби го добре удати.
Аби сі вдав тоненький, (2) ясно золотенький.
Аби молода походила, (2) вінком ся потішила.*

Головний розпорядник на весільні – староста, котрий організовує це дійство. Саме до нього звертається учасниці цього дійства:

*Увійди, старосто, до хати, (2) ми щось маємо тобі сказати.
Неси нам барвіночок, (2) на зелений віночок.
Нас молода запросила, (2) би ми їй послужили.
Би с ми їй послужили, (2) би с мо віночок звили.*

За описом В. Левинського, староста, занівши до хати барвінок і яйця, ставить їх на стіл та запрошує батьків, родину поблагословити. Від імені батька, матері гості звертаються поблагословити плетіння вінка: «Ви, тату, і Ви, мамо, і Ви, стрики і стрийни, і вуйки і вуйни, близька родина і далека! Поблагословіт на молоду вінець вити». На що гості відказують: «Най Бог благословить» [3, с. 2]. Це також відображено і в барвінкових піснях:

Мовить татунцьо мовить: Най ті Бог благословит.

Починаючи плетіння віночка, учасниці дають тримати один кінець нитки маленькому хлопчику, за що він отримує принесені два яйця. А жінки співаючи відповідних пісень, плетуть віночок:

*Вийся віночку гладко, (2) як червоненьке ябко.
Вийся віночку вийся, (2) по столику котися.
Із столика аж на лаву, (2) матіночці на славу.*

Мотивами барвінкових пісень є величання матері та побажання щасливої долі дівчині:

*Матіночко мила, (2) ти до міста ходила.
Ти до міста ходила, (2) золота с накупила.
Золота с накупила, (2) до скрині положила.*

До скрині положила, (2) срібним ключем замкнула.

Срібним ключем замкнула, (2) аби добра доля була.

Закінчуючи плетіння віночка свашки співали, викликаючи старосту:

Вступи, старосто, до нас, (2), викупи вінки від нас.

Барвінок в кобівку, (2) будемо пити горілку.

Бо ми вже заробили, (2) ми віночок ізвили.

Той частував учасниць плетіння вінка, дякував їм та висловлював побажання весілля «почати та скінчити в гаразді» [3, с. 8].

Отже, за значенням барвінковий обряд є одним із найбільш важливих у системі весільного церемоніалу, адже весільний вінок має визначальну знакову функцію. За характером та спрямованістю він близький до коровайного обряду. Про це свідчить урочистість при підготовці та його проведенні, прохання батьківського благословення, тотожний підхід до вибору учасників, наявність відповідного музично-пісенного супроводу. Такі ознаки є типовими при виокремленні загальноукраїнських рис, притаманних цьому обрядодійству.

Локальна специфіка виражається у особливій процедурі його проведення, у використанні своєрідних фольклорних текстах, пісенне виконання яких супроводжує це явище. Однак змістові мотиви, семантика символів загалом відповідає світоглядними уявленням українців.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Войтович В.М. Українська міфологія. – Вид. 4-е. – К.: Либідь, 2015. – 664 с.: іл.
2. Борисенко В.К. Весільні звичаї на Україні: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наук. Думка, 1988. – 192 с.: іл.
3. Левинський Володимир. Бойківське весіле в Доброгостові // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1908. – Т.10. – С. 1-20.
4. Сапеляк Оксана. Етнографічні студії в науковому товаристві ім. Шевченка (1898 – 1939 р.р.). – Львів, 2000. – 198 с.
5. Стельмащук Г.Г. Традиційні головні убори українців. – К.: Наук.

думка, 1993. – 240 с.

6. Щербак Інна. Обрядові функції дітей і підлітків // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. – К. : Дуліби, 2008 . – С. 96 – 116.

ПАТЕРНИ УКРАЇНСЬКОЇ ХОРОВОЇ МУЗИКИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (НА ОСНОВІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ-КЛАСИКІВ)

Мочернюк Оксана Ігорівна
аспірантка
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені В. Стефаника
Івано – Франківськ, Україна

Вступ. Невгасний інтерес до творчості велетнів національної поетичної творчості упродовж міжвоєнного двадцятиліття виявлявся з різною мірою інтенсивності. Кількісно найбільш показовими були початок 1920-х і кінець 1930-х, коли їх вірші набували особливої актуальності або у зв'язку з активізацією пошуків шляхів оновлення національної музичної мови, або з ювілейними святкуваннями на державному рівні.

Мета роботи – виявлення у хоровій творчості зазначеного періоду особливостей ідеологічного підходу до класичних надбань.

Матеріали і методи. тільки у 1921-1923 роках у доробку М. Вериківського постали хори «На майдані» (1921, слова П. Тичини), 1923 – «Сонячні кларнети» (на його ж текст), «Згода – щастя, згода – воля» (1923; В. Самійленко), «Коваль» (І. Франко) і вокально-симфонічна поема «Дума про дівчину-бранку Марусю Богуславку». Сміливість у підходах до яскравих поезій сучасників та символіки українських поетичних шедеврів минулого значною мірою зумовлювалась багатим досвідом молодого композитора, який, після навчання у Б. Яворського, активно експериментував як диригент-хормейстер і у власних композиціях демонстрував підходи, обговорювані у щільній співпраці з тогочасним співдиригентом (поряд з Г. Верьовкою) капели імені Леонтовича П. Тичиною, М. Рильським, а також П. Козицьким.

Зрозуміло, що такі контакти, як і особисте сприйняття суспільних реалій, відбивалися у творчості. Наприклад, Т. Прокопович при аналізі хору «На майдані» і виявленні особливостей «зовнішнього» контексту (трагічна межа

національних визвольних змагань у травні 1921 року [2, с. 212]) відзначила, що «екстатична й водночас безвідрадно-містична звукова маса хорової мініатюри цілком відповідала настроям його співвітчизників» При цьому дослідниця наголошувала на збереженні в самій поезії ментальних первнів народу: «Найвища мета соціальних зрушень – духовне переродження особистості, здатної до добротворення та протистояння різним проявам (внутрішнім і зовнішнім) зла. Відтак топоси романтичної поезії (церква, дорога, місяць, ніч) П. Тичина наповнив новим екзистенційним змістом...» [2, с. 212].

Майстерність виявлення музичними засобами трагедійної ситуації – руйнування не тільки звичного старого світу, а й втрати будь-якої надії поколінням згодом «розстріляного Відродження» – свідчить про усвідомлення його представниками безповоротної втрати раніше резонансних міфологем і концептів. Тому перед зверненням до міфологеми життєствердного буяння «Сонячних кларнетів» кількома роками у доробку М. Вериківського постає гнітюча інтонаційність похмурого присмерку з подальшим заглибленням у темряву. Винятково влучними у цьому аспекті є наступні узагальнення Т. Прокопович: «Експресіоністичні антитези виділяються амплітудою динамічних відтінків: від фортіссімо ... до піаніссімо ... Вільне розгортання музичної тканини, як ланцюг контрастних епізодів, призводить до порушення синтаксичних норм. Декламаційна мелодика з вольовими інтонаціями, пульсуючий ритм і перемінність метричної організації підпорядковані вираженню світовідчуття людини, що перебуває в ситуації максимального напруження. ... Такі протиставлення вносять надмірну екзальтованість і невизначеність, позначають ефект нервового письма. Звісно, емоційний тонус хорової композиції здіймає «гостра» й нестійка гармонія ... Квартові сполуки між хоровими голосами винахідливо структурують експресіоністичну образність – крикливо збуджену або судорожно застиглу» [2, с. 213].

Очевидно, що у інших концепціях могли бути представлені інші оцінки процесу на загальному рівні. Наприклад, один з чільних українських хорознавців – Л. Пархоменко – висловила такі судження: «20-ті роки увійшли

до історії українського хорового мистецтва як плідний і засадничий період. Окрилена вірою в майбуття України, краща частина творчої інтелігенції оптимістично переборювала різні житейські труднощі, поринула у будівництво національної культури. Це був час появи яскравих і самобутніх творчих талантів, час напружених мистецьких пошуків і розширення обріїв української музики» [1, с. 53]. Зрозуміло, що така реалістичність (а тим більше загострення у зображенні реальних подій) у затребуваній «масами» хоровій творчості навіть при зверненні до високомистецьких віршів першорядних поетів-сучасників з часом ставала дедалі небезпечнішою. Тому і вибори текстів українськими майстрами, а від кінця 1929-х – і представниками молодшого покоління, поряд з необхідністю дотримуватися максимальної обережності у стилістиці, виявляється дедалі інтенсивніше. Загальні зміни у підході до творчості були фундаментальними: «Наприкінці 20-х років у музичному житті Радянської України сталася кардинальна “переоцінка цінностей”, зумовлена новими суспільними процесами, зокрема широким ідеологічним наступом рапмівщини. Несподівана реорганізація Музичного товариства ім. Леонтовича (лютий 1928), вихід на “командні висоти” в музичному житті Асоціації пролетарських музик України (АПМУ, 1929), що тяжіла до пролеткультівських засад і директивних методів керівництва мистецьким процесом, означали появу принципово нової ситуації у сфері музичної культури» [1, с. 67]. Та вже невдовзі потреба посилення ефекту «глибини і масштабності» творчості у «вільному союзі» радянських республік привідкрила можливість для використання у хоровій творчості класичної української поезії. Цей факт тогочасного музичного процесу було відзначено в академічній «Історії української музики». Автор розділу «Хорова творчість» Л. Пархоменко здійснила наступне узагальнення: «Наприкінці 30-х років поновлення творчого процесу в хоровій галузі в Радянській Україні також стимулювали ряд об’єктивних факторів, зокрема державна підготовка до 125-річчя від народження Т. Шевченка (1939), 85-річчя з дня народження та 25-річчя смерті І. Франка (1941). Шевченківські свята в Україні, які здавна набули статусу культурної традиції, давали підстави

сподіватися, що нові твори до текстів «Кобзаря» будуть потрібні» [1, с. 74]. Вчена відзначила, що упродовж 1938–1939 років було написано кілька творів на слова Т. Шевченка («Світе ясний» М. Вериківського (1938), «Навгороді коло броду» Я. Левіна (1939), «Лірична сюїта» («Закувала зозуленька», «Барвінок цвів», «Навгороді коло броду») та окремі твори («Утоптала стежечку», «О люди, люди, небораки», «Світе ясний», «Гімн черничий») Ф. Надененка, «Наймичка» О. Андрєєвої (1939), «Ой чого ти почорніло» Г. Фінаровського (1941). Порівняно менше хорових композицій було створено до ювілею І. Франка – «Як почувеш вночі» та «Коли студінь потисне» Б. Лятошинського (1941) та «Не забудь юних днів», «Semper idem», «Обриваються звільна всі пута» Г. Верьовки (1941) [1, с. 74].

Останній із названих творів є типовим виявом особливостей ідеологічного підходу до класичних надбань. Передусім, у ньому змінено назву. Оригінальний і виразний початковий концепт І. Франка (назва вірша – «Товаришам із тюрми»), що викликав недвозначні асоціації у суспільстві, звиклому до арештів і показових процесів, було заміщено початковим рядком. Тільки один цей крок, зберігши інший використаний текст недоторканим дозволив цілком органічно ввести цей хоровий твір у радянський державницький патерн. Втім, було змінено не тільки назву. Невідомо, чи таке усічення відбулося з цензурних умов, чи з традиційним поясненням – досягнення компактності вислову, посилення сприйняття його основної ідеї, але з першоджерела було вилучено кілька строф. Так чи інакше, але підрядкові проєкції на обставини тогочасної дійсності у них цілком осяжні.

І все ж символ імені І. Франка, і його променисті заклики апелювали і до національної свідомості, і до гордості за недавні, але вже минулі звитяги. Окрім цього, у контексті загальної ідеологічної стратегії того часу важливим було звернення «східного» композитора до творчості поета-світоча «західного» походження, яке повинно було підтримати відчуття неперервності традицій та єдності народу. Цілком ймовірним був і розрахунок за приглушення напруги у суспільстві у час, коли ще надто живою була пам'ять про жахаючі

«антинаціоналістичні» процеси межі 1920–1930-х і численні втрати літературних і музичних талантів.

Результати. Вивчення патернів української хорової музики міжвоєнного періоду, створеної композиторами радянської України, виявило масштабність перетворень у типовій до того системі. Злиття поширених патернів, серед яких домінували патерни державності, Батьківщини, героя, самопожертви, вільної праці тощо з ідеологією відбувалося як внаслідок задоволення запитів широких верств «будівників нового життя», так і внаслідок справжньої творчої підтримки окремими композиторами реорганізації суспільства, що сприймалась як розрив зі «старим світом» і подолання руїни громадянських протистоянь. Соціокультурна специфіка хорів для масового виконання значною мірою була зумовлена їх джерелами – пісенними і романсовими зразками, до яких належали поширена у попередні десятиліття нова «революційна пісенність», фольклорна пісенність або популярні вокальні опуси, в яких було заміщено текст.

Висновки. Патерн державності як один з найважливіших у суспільному житті, мав аналогічне значення в тогочасному мистецтві. Задля нього напрацьовувалися нові міфологеми, формувалася оновлений тезаурус інтонаційного змісту, у якому викристалізовувалися нетипові раніше музичні метафори та ідіоми.

ЛИТЕРАТУРА

1. Історія української музики: в 6 т. / редкол.: М. М. Гордійчук (голова) [та ін.] ; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського. - Київ : Наук. думка, 1989 - 1992. Т. 4 : 1917-1941 / [авт. тому: М. В. Беляєва, Т. П. Булат, Ю. П. Булка та ін.]; редкол. тому: Л. О. Пархоменко (відп. ред.) [та ін.]. 1992. 613, [2] с.

2. Прокопович Т. Михайло Вериківський та коріння експресіонізму. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2017. С. 209–214.

3.Поліщук О. Концепти «героїчного ентузіаста», «естетика» та «справжнього митця»: естетичний аналіз. *Культурологічна думка* : Щорічник наукових праць. 2009. № 1. С. 92–96.

4.Рудницький А. Українська музика : історико-критичний огляд. Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1963. 406 с.

5.Стельмащук Р.С. Модерністичні тенденції у творчості українських композиторів Львова 20-30-х рр. ХХ ст.: естетичні та стилеві ознаки в контексті епохи: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 2003. 20 с.

LITERATURE

УДК 821.161.2-32.09:78.03 (430)

ІМАГІНОВАНА МІСТЕРІЯ СМЕРТІ БЕЗ ВОСКРЕСІННЯ:

**СЬОМА СОНАТА БЕТХОВЕНА В НОВЕЛІ
«ОСТАННІЙ АКОРД» (1931) ПЕТРА ПАНЧА**

Бестюк Ірина Анатоліївна

к.ф.н., доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

м. Рівне, Україна

Анотація: у черговій студії, присвяченій літературній Бетховіані 1920–1930-х років, авторка зосереджує увагу на інтермедіальному аналізі новели Петра Панча «Останній акорд» (1931), – міркує про художнє призначення задіяної тут другої частини Сьомої сонати Людвіга ван Бетховена. Знамените *Largo e mesto* маркує символічний похорон російської імперії в есхатології лінійного (історичного) часу, а також – фатальну приреченість інтимної колізії, що, закорінена в міфі про Адоніса, актуалізує час циклічний.

Ключові слова: літературна Бетховіана, літературно-музичні кореляції, інтермедіальна поетика, меланхолія, міф, новела.

Трансмузична медійність творів Людвіга ван Бетховена в українській літературі 1920–1930-х років стала предметом літературознавчих обсервацій на початку ХХІ ст., коли відбулось остаточне повернення в національний дискурс репресованих письменників та їхніх творів. Особливу увагу вітчизняні дослідники зосередили на літературно-музичних трансформаціях «Патетичної сонати» в однойменній драмі Миколи Куліша (С.Жила, О.Поляруш), «Героїчної симфонії» у ліриці Олекси Влизька (М.Слабошпицький) та Євгена Плужника

(Г.Токмань), «Місячної сонати» у поезіях Петра Карманського і Василя Еллана-Блакитного (Р.Корінь) тощо. У дослідженні літературної Бетховіани не обійдена увагою романістика («Честь» М.Могілянського, «Голяндія» Д.Бузька, «Робітні сили» М.Івченка) [1], на відміну від новелістики, як-от «Останній акорд» (1931) Петра Панча, в інтермедіальній поетиці якої задіяна друга із чотирьох частин сьомої сонати Людвіга ван Бетховена *Largo e mesto, d-moll*, що складає предмет доказів пропонованої студії.

Події твору відбуваються в помешканні присяжного повіреного Лева Бараха, який, «настрашений панікою в місті» [3, с.513], спричиненою відступом Добрармії і наступом Червоної Армії, вирішує разом із білими тікати на південь. Утім, після зухвалого вторгнення в його оселю двох денікінців змінює свій намір і залишається. Нічні зайти поводяться, як бандити: з наказу поручика Ухтомського вайлуватий солдат Балабуха зриває багнетом православну ікону, перевіряючи таким чином, чи не тримає її господар-єврей «для ока» [3, с.513]. Із «садистичним задоволенням» принижують, залякують, обкрадають («сердолікові сережки в золотій оздобі» хапає офіцер, срібну солянку – солдат). І зникають у темряві зимової ночі.

Перемикає оповідні регістри в *анагогічний* вимір музика, яка підсилює драматичну напругу кульмінаційного епізоду. На прохання білогвардійця дружина Бараха вродлива Федора Михайлівна виконує «дитячу п'єску», «старовинний менует», звучання якої занурює офіцера в гармонійний світ дитинства, актуалізуючи міфічну візію про мавку («звуки вирвалися ніби сполоханою зграєю, потім у хвилях туману заколивався вінок із прозорих мавок, а на зелену галявину вже вийшли білі берізки і пішли в танок, який нагадував коливання хвиль» [3, с.520]). «Ви провели мене через дитинство», – зізнається Ухтомський і виконує «лярго із сьомої сонати Бетховена» [3, с.520], яке презентує його як меланхоліка, адже, як стверджував сам маестро, поетична ідея *Largo e mesto* полягала у зображенні «душевного стану меланхоліка зо всіма відтінками світла й тіні в картині меланхолії» [2, с.214].

Музичній поетизації меланхолії сприяв вибір трьох взаємообумовлених

чинників: тональності *d-moll*, темпу *Largo* і характеру виконання *mesto*. Фахівці називають тональність *d-moll* (ре мінор) трагічною і скорботно-меланхолійною, асоціюють її із «похмурою жіночністю, яка породжує сплін й імлу», із «жалобною суворістю» Моцартового «Реквієма», під впливом якого перебувала музика Бетховена [2, с.216]. *Largo*, одне із позначень повільного темпу, «в теорії музики XVIII століття також часто було пов'язане з афектом скорботи» [2, с.216]. Як і сумовита вказівка *mesto*, яка вимагає від виконавця «зануритися в афект меланхолії, аби викликати у слухача ту меланхолію, яку намагався виразити композитор» [Цит. за: 2, с.217].

Музичну кодованість меланхолії увиразнює психоаналітична. Симптоматику цього розладу Зігмунд Фройд пов'язував із втратою найдорожчого об'єкта: коханої людини, батьківщини, свободи, ідеалів тощо [5,с.229]. «З психічного погляду меланхолія відрізняється глибокою страждальницькою пригніченістю, цілковитою втратою інтересу до зовнішнього світу, втратою здатності любити, сповільненням будь-якої діяльності й погіршенням самопочуття, яке виражається у постійних докорах собі й очікуванні покарання, яке сягає цілковитої маячні» [5, с.230].

Справляючи символічний похорон імперії («Росія гине» [3, с.515]), білогвардійський офіцер впадає в істерику, оплакує втрату дворянського титулу й шляхетного статусу («потомок старовинного дворянського роду Ухтомських» нарікає, що втратив «ліси, луги» [3, с.518]), розпачливо вигукує про крах ідеалів («Я плачу, я ридаю, бо топчу своїх богів» [3, с.518]). Діагностують його меланхолію не тільки девіації на кшталт «істеричні вигуки», «дикі очі», «рвучкість», «очманілість», а й символізоване у фортепіанному виконанні самобичування («Пальці натисли на клавіші, вони податливо вгнулися, і звуки, повні протесту і скарги, забилися об мерзлі шибки. /.../ Рояль стогнав від похоронних акордів, і поручик ніби катував себе ними» [3, с.521]), детермінанти якого концептуалізовані у фрейдизмі: «У випадку печалі збіднів і спорожнів світ, у випадку меланхолії це відбулося із самим "Я". Пацієнт показує нам своє "Я" як негідне, ні до чого не придатне, яке заслуговує на

моральний осуд, він робить собі докори, лає себе й очікує покарання і знехтування» [5, с.232].

Бетховеновий «густий акорд» [3, с.520] сугерує драму кінця, макабричну екзистенцію «над безоднею» [3, с.520]. Каталізатором музичної есхатології слугує й актуалізований у новелі відомий факт із творчої біографії німецького композитора, який писав цю сонату, коли «починав глухнути», коли «до нього наближався кінець...» [3, с.520].

Імагінативний сенс *Largo e mesto* взаємообумовлений із міфопоетичною містерією смерті й воскресіння Адоніса: вдаючись до мелодекламації, поручик самозаглиблено трансцендує свої переживання в алегоричну розповідь про квітку едельвейс, «ніжну, як Адоніс, прекрасну, як Венера» [3, с.521], яку буря довго носила «по морю, терзала її тіло, труїла її кров, аж доки хвиля не викинула її на берег, на мокрий пісок» [3, с.521].

Міф про Адоніса, за Джорджем Фрезером, – це спосіб пояснити «зміни лику земного», досягнути «грандіозні й чудесні перетворення» в природі, її циклічне вмирання й оживання, залежно від пори року [4]. Культ Адоніса греки запозичили у семітських народів Вавилону й Сирії, де його прототипом був Таммуз, оплакування смерті якого відбувалось у супроводі «пронизливої музики флейт». В одній із похоронних пісень «Стогін флейт за Таммузом» повторюється рядок: "Коли він зникає, вона здійсмає плач"» [4]. Цієї архетипної логіки дотримано у міфопоетичному фіналі «Останнього акорду»: «В цей час біля ганку луснув постріл. Вулицею наближалась густа стрілянина. Федора Михайлівна упала на рояль і забилася в істериці. Біля її голови тьмяно виблискував розтоптаний образок» [3, с.522].

Реквіємне *Largo e mesto* сьомої сонати Бетховена маркує приречену на небуття російську монархію, як і симпатію між офіцером та дружиною Бараха. З тією різницею, що ідеологічні наративи символічного оплакування імперії введені в есхатологію лінійного (історичного) часу, натомість інтимні – реактуалізовані у часі циклічному: закорінені в міфі про кохання Афродіти до Адоніса, якого поглинув хтонічний холод Персефони.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бестюк І. Українська літературна «Бетховіана» 1920-х років (роман «Честь» (1929) М. Могилянського). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»* : збірник наукових праць / [укладач Р. А. Криловець]. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. Вип. 47. С. 3-5.
2. Кириллина Л. Бетховен. Жизнь и творчество : В 2 т. Москва : Московская консерватория, 2009. Т.1. 536 с.
3. Панч П. Повісті, оповідання, гуморески, казки. Київ : Наукова думка, 1985. 574 с.
4. Фрезер Дж. Золотая ветвь. URL: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/Frezer/index.php
5. Фрейд З. Интерес к психоанализу: Сборник / Пер. с нем. Минск : ООО «Попурри», 2004. 592 с.

КОМУНІКАТИВНА СПРЯМОВАНІСТЬ МЕМУРНОГО ТВОРУ

Дубравська Зоряна Романівна

к. ф. н., доцент
Дрогобицький державний
педагогічний університет
імені Івана Франка

Анотація: у статті розглянуто комунікативну спрямованість мемуарного твору. Зазначено, що комунікативна спрямованість прозового мемуарного твору реалізується через систему відношень автор – герой – читач. Підсумовано, що зміст висловлювання складається з двох аспектів: номінативного, який описує референтну ситуацію, і комунікативного, який відображає ті чи інші параметри самого комунікативного акту.

Ключові слова: комунікативна спрямованість, автор, адресат, мемуарний твір.

Літературна комунікація є особливим різновидом мовленнєвої діяльності, результатом якої виступає художній текст, який, як естетичний об'єкт, фіксує не тільки певні сторони реальної дійсності, що стала предметом опису, але й суб'єктивні сторони мовця, його інтенції, думки, оцінки тощо. Саме посередництво цього так званого *духу митця* (термін А. Шопенгауера) характеризує будь-який вид мистецтва, зокрема художню мемуарну літературу, де цей «дух» немовби матеріалізується, втілюючись в текстовій тканині твору.

Комунікативна спрямованість прозового мемуарного твору реалізується через систему відношень *автор – герой – читач*. Рівновага комунікативних центрів *автор – читач* виникає, «при зіставленні особистісного досвіду читача із зафіксованим у вигляді тексту досвідом його творця, тобто, фактично за межами самого тексту, а в його межах ступінь творчої активності, рівно ж і як форми її вираження, автора й читача в процесі їхнього спілкування відмінний»

[21, с. 17].

Для автора процес цей – вичерпний, оскільки будь-який твір спрямований на те, щоб у кожному моменті постати перед читачем цілісно, для читача ж – відкритий у часі. Разом з тим, якщо вважати, що мемуарний твір є, перш за все, «особистісна цілісність», то активність автора-творця – двоєдина. З одного боку, це – «активність втілення», матеріально організована в художньому мовленні. З іншого — авторська активність є, водночас, «активністю, яка втілюється», адже образ самого автора наче із середини переживається і реалізується буквально ніби на очах читача [21, с. 20]. Тут найважливішою стає вже сама структура авторського тексту, його будова.

Розробка теорії комунікації в єдності процесів породження висловлення і спілкування суб'єктів комунікації та процесу «мовленнєвої інтеракції з його складовою репрезентації певного змісту через мовні конструкції» [7, с. 38] привертає увагу вчених-лінгвістів сьогодення, оскільки конструювання висловлень з мовного матеріалу, їх логічне поєднання в структурі вищого рангу – тексті – становить важливий етап мовленнєвої діяльності мовця, де сутності *відправник – текст – реципієнт* виступають одночасно як самодостатні та взаємопов'язані [26, с. 211]. Дослідження мовних одиниць не лише в межах висловлення, але й на рівні тексту / дискурсу передбачає врахування їхніх когнітивних, комунікативних, стилістичних функцій та характеристик, що зумовлює необхідність цілісного, комплексного підходу до вивчення літературної діяльності та її культурного виміру.

Цілісний підхід до фактора адресата літературної комунікації передбачає існування концепції автора, що включає не тільки мовні та мовленнєві, але й філософські, психологічні, соціальні, ментально-концептуальні, культурологічні, літературно-стильові складові. При дослідженні будь-яких лінгвістичних явищ, особливо лінгвостилістичних, не можна оминати звернення до природи людини – її ментальних, концептуальних, ціннісних, етичних, естетичних, емоційних сфер, до процесів сприйняття та пізнання світу, отже, враховуючи когнітивно-комунікативні, психологічні, психолінгвістичні

аспекти проблематики, людина-мовець або автор-адресант повинні розумітися в усій багатогранності її складових:

– людина як носій певного світогляду та оцінювальних суджень про навколишню дійсність;

– людина як мовна свідомість, як носій мови;

– людина як учасник мовленнєвої діяльності, як продуцент мовлення та комунікант.

Конкретизуючи сказане вище, додаймо, що зміст висловлювання складається з двох аспектів: номінативного, який описує референтну ситуацію, і комунікативного, який відображає ті чи інші параметри самого комунікативного акту. Ці два аспекти виявляються, безперечно, і в цілому тексті. Що ж до мемуарного тексту, можемо сказати, що в ньому міститься не тільки образ або модель певного відрізка реальності (номінативний зміст), але й відображення притаманного автору погляду на світ (комунікативний зміст), який визначає те, що прийнято називати тлумаченням референтної ситуації, тобто саме зображення відтворюваної реальності [13, с.82 — 83].

Відображення в тексті авторського світогляду – це так званий загальний комунікативний підтекст, що відповідає на питання, як адресант виглядає в очах одержувача в світлі всієї тієї інформації, яку він повідомляє про референтну ситуацію, про комунікативну ситуацію і про самого себе. У мемуарному тексті адресант, тобто автор, виступає, перш за все, як носій певного світогляду, з яким мислячий читач співвідносить свою власну модель світу, свою систему цінностей.

У зазначеному контексті продуктивним видається міркування М. Бахтіна про «діалогічно рухомий зв'язок між автором і читачем» [2, с. 149]. Втім, слід визнати, що в момент такого *діалогу* автор і читач все ж не є рівноправні. Авторський монолог – словесно матеріалізований, а репліка-відповідь читача може належати виключно його емоційно-духовній сфері. Урівноважити два згадані комунікативні центри – означає не тільки будувати твір із розрахунку на апперцепцію, але й в самому тексті вишукувати засоби, які б наближали спосіб

спілкування автора і читача до діалогічного. Однак, мемуарний текст все ж варто вважати складною монологічною конструкцією, яка характеризується семантичними, синтактико-стилістичними та лінгвокультурологічними ознаками й вибудовується на основі авторської інтенції. Остання розглядається, як намір автора не тільки надати читачеві інформацію з певної теми, але й викликати конкретну реакцію адресата-читача або, щонайменше, не залишити його байдужим. Автор-відправник через повідомлення об'єктивної та суб'єктивної інформації, закодованої у тексті, реалізує функцію естетичного впливу та спонукає читача до формування етичних поглядів, ідеалів. Та й загалом, цінність будь-якого витвору мистецтва, літературно-мемуарного зокрема, якраз в тому й полягає, що він дає нам можливість слід зануритись в авторське «Я», пережити в уяві його долю, зробивши її здобутком власного життєвого досвіду, не лише зрозуміти, а й відчутти все описане на собі. Звідси специфічна конкретність мемуарної оповіді.

Слід пам'ятати, що загальна авторська модель світу, яка втілюється в мемуарному творі, не існує в цілком готовому вигляді ще до моменту його створення – вона добудовується й удосконалюється в процесі творення часткової моделі, тобто тексту, подібно до того, як наукова концепція вченого доповнюється й конкретизується в процесі написання ним статті чи монографії. Більше того, імпульсом до написання твору може, очевидно, слугувати якраз неповнота чи суперечливість авторської моделі світу, яку він відчуває. Хоча, на перший погляд, таке твердження звучить, можливо, дещо парадоксально, але інформативному читанню протиставляється комунікативне читання. Автор не претендує тоді на те, щоб дати читачеві знання, а передати через той унікальний універсум – художній твір – живий сенс свого буття в світі. Абстрактний екзистенціальний досвід не може навчити читача, але під час читання той живе в тілі іншого. В літературному творі мова – це гра, і саме через неї життєвий досвід подається у всій його своєрідності; його не можна передати іншими словами. Ось чому письменник часто такий збентежений, коли його запитують про роботу, яку він виконує: він не може повідомити те,

що за визначенням є невідомим.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що мемуарний твір доносить до читача конкретно-чуттєвий образ реального фрагмента дійсності, за яким стоїть певний загальнозначущий зміст. Читач сприймає цей зміст не у вигляді абстрактних формул, а у конкретних проявах, які діють безпосередньо на його уяву й тим чи іншим чином торкаються його особистості, його системи цінностей. Звичайно, живе, чуттєве, емоційне сприйняття твору не виключає усвідомлення загальних ідей, які з нього випливають. Більше того, адекватна інтерпретація й рецепція останнього неможлива без цього.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. М. Проблема автора. Вопросы философии, 1977. — № 7. — С. 148 – 160.
2. Бондаренко Є. В. Картина світу і дискурс: реалізація дуальної природи людини. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / заг. ред. Шевченко І. С. Харків: Константа, 2005. — С. 36 – 64.
3. Долинин К. А. Интерпретация текста: Учеб. пособие для студентов по спец. № 2103 «Иностр. яз.». М.: Просвещение, 1985. — 288 с.
4. Мущенко Е. Г. О коммуникативных возможностях прозаического художественного текста. Коммуникативная и поэтическая функция художественного текста: Сб. науч. тр. Воронеж: ВГУ, 1982. — С. 17 – 24.
5. Смущинська І. В. Вербальна реалізація авторських концептів як складова модальної структури художнього тексту. Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. № 5 / О. І. Чередниченко (голов. ред.) ; Київський національний ун-т ім. Т. Тараса Шевченка. Фак-тет інозем. філології. К. : КНУ, 2001. — С. 210 – 214.

УДК 821.162.1-3.09(092)

**ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНІ НАПРЯМИ АНТРОПОЛОГІЇ ЛІТЕРАТУРИ У
МАЛІЙ ПРОЗІ АНДЖЕЯ СТАСЮКА**

Лисік Віра Мар'янівна

аспірантка кафедри
світової літератури та славістики
Дрогобицький державний педагогічний університет
ім. Івана Франка
м. Дрогобич, Львівська обл., Україна

Анотація: у статті подано короткий дискурс щодо інтердисциплінарних напрямів антропології у малій прозі Анджея Стасюка. Виокремлено антропологію досвіду, антропологію пам'яті (memoiry studies) і антропологію травми (trauma studies) у їх різноманітних концепціях.

Ключові слова: мала проза Анджея Стасюка, антропологія літератури, індивідуальні авторські уявлення, концепції, геопоетика.

Актуальність теми дослідження для сучасного українського літературознавчого дискурсу пов'язана із емблематичністю письменницької постаті Анджея Стасюка як для польської, так і української літератури, що спричинено інтенсивністю та перспективністю української рецепції його прози у трансляторському та теоретичному вимірах. Мала проза Анджея Стасюка як одного серед знакових авторів сучасної польської літератури, що сформувалася після політичної трансформації 1989 року та визначила провідні напрями й перспективи розвитку польського літературного постмодернізму, досліджується з опертям на новітні методології літературознавчих досліджень та стратегії літературної інтерпретації, зокрема антропології літератури та геопоетики, в межах яких виокремлюємо літературознавчу проблему та поетикальну своєрідність художнього світу письменника.

Мала проза А. Стасюка досліджується як проблема антропології

літератури з урахуванням її інтердисциплінарності та термінологічного інструментарію геопоетики як літературознавчої методології та інтерпретаційної стратегії. Так, Стефанія Андрусів розглядає поняття “антропологія літератури” як “дослідження текстів літератури в культурологічній перспективі літературних світів, створених на стику культур, чи, інакше, текстів, написаних культурою за посередництвом Автора” [1, с. 7]. Крім цього, переконує дослідниця, антропологія літератури становить своєрідну антропологічну проблематику художніх текстів, яка “може бути предметом дослідження і “справжнього” антрополога: традиція, звичаї, культурологічно-ментальні особливості представленого світу, у тому особливості сприймання себе (духових і тілесних вимірів особистості) та світу, його просторово-часових параметрів, ставлення до Іншого (у тому упередження та стереотипи)” [1, с. 7]. Саме тому, предмет розгляду становить не стільки поетикальні репрезентації географічного простору й місця у малій прозі Анджея Стасюка, скільки його індивідуально-авторські, культурно-просторові уявлення, геопоетична практика та досвід як світотворча, смислотворча та подієтворча діяльність.

Як зазначає дослідниця Романишин В.: “Поняття геопоетики функціонує і в літературному, і в теоретичному обігу, засвідчуючи активну роль літератури й мистецтва у формуванні чи проектуванні географічного простору (територій, місць, ландшафтів) у тісному зв’язку з топографією ідентичності й пам’яті. Домінанти ідентичності й пам’яті входять у просторові складники геопоетики як їхні часові наповнення, як індивідуально-людські чинники освоєння й інтерпретації простору, зокрема, літературної інтерпретації” [2, с. 245].

Термін “геопоетика” увів французький письменник, мислитель та засновник Інституту геопоетики К. Уайт, який визначає її як “вивчення інтелектуальних і чуттєвих зв’язків людини й Землі з метою створення гармонійного культурного простору” [3]. Далі філософ і поет глибше розважає над суттю геопоетики: “Я запитував себе, яка тема могла б бути сьогодні головною для нашого світу? Мені здалося очевидним, що це наш зв’язок з

Землею, з планетою. Це і є “гео”. Екологія? Так, але не тільки вона. Йдеться не лише про те, щоби зберегти природні простори, а й про те, щоби встановити (зафіксувати) контакт, зв’язок, виразити його: питання експресії (мови) фундаментальне. Це все скеровує нас до поезії, до поетики... у слові “геопоетика” закодована ідея про те, що можна зафіксувати філософію, поєднати країну й філософію, природу і культуру” [4, с. 21-22].

Дослідження спрямовує до виокремлення глосарію операційних термінів, таких як осмислення літератури як місця культурної, географічної, історичної та індивідуальної пам’яті. Водночас акцентується зв’язок між літературознавчим, філософським, антропологічним, соціокультурним та іншими контекстами сучасних інтердисциплінарних теоретичних рефлексій над літературою в межах теорії культури, однією з дослідницьких проблем якої виокремлюється літературний регіоналізм в його постгуманітаристичних трактуваннях. Мала проза Анджея Стасюка репрезентує сучасні інтердисциплінарні напрями антропології літератури. Це неодноразово виокремлюється такими дослідниками як Юлія Запорожченко, котра осмислює творчість А. Стасюка в контексті постмодерністичного тексту, А. Янець-Нитрай – онтологію та антропологію предметів у романі “Схід” [5; 6].

Наше дослідження акцентує основну увагу на таких інтердисциплінарних напрямках спорадично дотичних до малої прози А. Стасюка, зокрема:

1) антропологія досвіду та різних способів його літературного запису й літературознавчого освоєння:

- концепція зв’язку антропології літератури, теорії культури та поетики досвіду Ришарда Нича. Р. Нич як автор гуманітарного проекту стверджував, що літературна антропологія “є не що інше, як спроба привілеювати, піднести до основних видів людського досвіду (а саме – досвід вигадування, сповідування та письма) і через цей фокусний, звужений погляд на людське існування виявити ті особливості людської істоти, які змушують цю форму досвіду до “вічного повернення” в найрізноманітніших історичних формах” [7]. На думку

Р. Нича, “антропологія літератури не може не перейняти від культурної антропології способу питомого самоопису (*metanarracj*), її методологічних принципів і навіть, врешті, її вищості як метадисципліни наук про культуру”, адже культурна теорія літератури “критично переоцінює, крім власної (структуралістської) традиції, насамперед культурологію” [8, с. 48-49];

- проєкт Міхала Павла Марковського взаємозв'язку антропологічного та літературного дискурсів як “занурення в існування” – проміжну сферу між життєвим досвідом та концептуальними знаннями. “Людина не стільки пізнає цей світ, скільки створює його своєю як розумовою, так і фізичною діяльністю до того часу, коли світ “не дозволяє їй стати суб'єктом пізнання у вузькому значенні, тобто виробником і водночас гарантом адекватних і детальних представлень світу, а творить із неї суб'єкт досвіду” зазначає М. Марковський [9, с. 494-495].

2) антропологія пам'яті (*memory studies*) з акцентуванням культурної, колективної та індивідуальної пам'яті як джерел, мотивацій, чинників та результатів літературної творчості; проблеми антропології пам'яті у концепціях Клода Леві-Стросса та Фредріка Барта; поняття колективної пам'яті Моріса Гальбвакса; культурна пам'ять у концепціях Поля Рікера, П'єра Нора, Яна й Аляйди Ассманнів; зв'язок пам'яті й ідентичності, об'єктивне й суб'єктивне минуле, антропологічні маркери переживання часопростору, антропологія хронології й біографії, автобіографізм та автотематизм;

3) антропологія травми (*trauma studies*):

- постструктуралістська модель травми Кеті Карут як невисловленої фрагментації свідомості. Дослідниця апелює до концептів та особливостей індивідуальних та колективних травм, які передаються між поколіннями, через свідчення людей: свідок і псевдосвідок, літературна теорія та анігіляція. За словами провідної представниці цього напрямку К. Карут: “мова травми та мовчання про глухе повернення страждань” потребують “нового способу читання та слухання” [10, с. 9];

- концепція постпам'яті в контексті постколоніальних досліджень

(зокрема, літературні явища після трансформації 1989 року, в тому числі проза А. Стасюка);

- травма як стереотип та способи його подолання в літературному письмі; різновиди літературних нарацій про травму (свідчення/сповідь про травму як жанр);

- нарація травми в літературі та поетична фігура мовчання (*aposiopesis i praeteritio*);

- антропологія мовчання/тиші, “втрата тиші” як соціокультурний чинник літератури у концепції Макса Пікара. Філософ Макс Пікар вважав, що “в ретроспективі соціокультурної еволюції саме втрата тиші (і мовчання) найбільшою мірою змінила природу людини” [11].

Отже, нами подано короткий аналіз щодо інтердисциплінарних напрямів антропології у малій прозі Анджея Стасюка. Виокремлено антропологію досвіду, антропологію пам’яті (*memory studies*) і антропологію травми (*trauma studies*) у їх різноманітних концепціях. Нами зазначено, що парадигма літературної антропології у творчості А. Стасюка містить компоненти тріади “культура – література – антропологія”, які тісно пов’язані, навіть детерміновані одне з одним. Так, наукова рефлексія трактує літературу як джерело “народження, тривання і розвитку культури”, а художній текст є нічим іншим як культурологічним документом [12, с. 13]. Тому повноцінне дослідження передбачає залучення певних категорій, явищ у їх сукупності та порівнянні, осмисленні антропології літератури в контексті інтердисциплінарних напрямів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусів С. Антропологія літератури – літературна антропологія – літературознавча антропологія (до семантики терміна). *Філологічні науки. Літературознавство*. 2010. № 11. С. 5-8.

2. Романишин В. М. Геопоетика як художня топографія та теоретична рефлексія над літературним часопростором. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. ДДПУ ім. І. Франка* / ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.), М. Федурко,

Я. Яремко та ін. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. І. Франка. 2011. Вип. XXVIII (Філологія). С. 241-253.

3. Уайт К. Странствующий дух. Ессе. / пер. с англійського Г. Гриневої. URL: http://magazines.russ.ru/nov_yun/1997/5-6/white.html. (дата звернення 20.01.2022).

4. White K. Atlantica. Wiersze i rozmowy / wyb. i przeł. K. Brakoniecki. Olsztyn, 1998. 162 s.

5. Запорожченко Ю. Концепт подорожі в сучасному постмодерністському тексті (Ю. Андрухович, А. Стасюк). *Слово і час*. 2009. №7. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/133337> (дата звернення 18.01.2022).

6. Janiec-Nyitraj A. Otoczony obfitością nicości. *Antropologia rzeczy w zbiorze esejów Andrzeja Stasiuka Wschód. Anthropos*. 2011. S.16-17. URL: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/137364/1_SlavicaLitteraria_20-2017-2_11.pdf?sequence=1 (дата звернення 18.01.2022).

7. Архипова Л. Рух до антропології. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10902/Arkhyrova_Rukh_do_antropolohiyi.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 18.01.2022).

8. Нич Р. Антропологія літератури. Культурна теорія літератури. Поетика досвіду. Київ: Смолоскип, 2007. 64 с.

9. Марковський М. Антропологія, гуманізм, інтерпретація. *Теорія літератури в Польщі: Антологія текстів. Друга половина XX – початок XXI ст.* / Ред. В. Моренець; пер. з польської С. Яковенко. Київ, 2008. С. 491-503.

10. Caruth S. *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. 168 p.

11. Пикард М. Мир тишины. URL: <https://www.rulit.me/books/mir-tishiny-read-370851-1.html> (дата звернення 19.01.2022).

12. *Antropologia Literatury: Teksty, Konteksty, Interpretacje*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003. 177 s.

POLITICAL SCIENCES

УДК 339.543

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНІВ

Банчук-Петросова Олена Вікторівна,
К. держ. упр, доцент,
Київський інститут
інтелектуальної власності та права
Національного університету
"Одеська юридична академія"
м. Київ, Україна

Вступ. В умовах глобалізації економіки, коли великий вплив випадкових факторів, знання про закономірності процесів, що протікають, доцільно отримувати за допомогою різноманітних економетричних моделей (теоретико-аналітичних, прикладних, функціональних, структурних, детерміністських та ін), що класифікуються на підставі різних ознак, побудованих на основі реальної статистики та вивчення відповідних взаємозв'язків економічних змінних. Вони дозволяють: систематизувати знання впливу чинників (у разі чинників зовнішньоекономічної сфери) на результати функціонування економіки регіону; оцінити реальну керованість регіону за чутливістю до змін вхідних змінних; прогнозувати результати прийнятих рішень та оцінити реалізованість поставлених цілей.

Ключові слова: моделювання розвитку, кореляційно-регресійний аналіз, економетричні моделі, соціальні групи, регіони.

Мета роботи. Дослідити методологічні підходи щодо моделювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіонів.

Матеріали та методи. У процесі дослідження використано емпірично-теоретичний метод, структурний метод, метод абстрактно-логічного узагальнення.

Результати та обговорення. Найбільш поширеною, що відповідає завданням цього дослідження є модель економічної бази, що передбачає поділ економіки на два сектори відповідно до ринків збуту товарів: поза цим регіоном (базовий сектор) і всередині нього (обслуговуючий сектор) [1, с.15].

Моделі регіональної економіки різноманітні і з математичного апарату, що застосовується, і за формою математичних залежностей. Для побудови економетричних моделей регіону використовують кількісні методи кореляційно-регресійного аналізу, основні компоненти кластерного аналізу, якісні методи експертних оцінок та ін. Також потрібно визначити вплив екзогенних факторів на внутрішній розвиток регіональної економіки [3].

Узагальнення сутнісних підходів до трансформації напрямів активізації зовнішньоекономічної діяльності регіонів, на нашу думку, доцільно використовувати за допомогою таких методів та підходів:

- програмно-цільовий метод: необхідно використовувати задля розробки стратегій соціально-економічного розвитку регіону та розробки пропозицій щодо поліпшення програм та механізмів реалізації стратегій розвитку;

- логічного аналізу та наукової абстракції при обґрунтуванні сутності поняття «активізація зовнішньоекономічної діяльності»;

- метод ретроспективного аналізу щодо визначення інституційно-інноваційної підтримки зовнішньоекономічної діяльності на всіх рівнях реалізації;

- системно-структурний метод щодо виявлення функціонально-територіальних зрушень зовнішньоекономічної діяльності регіону;

- метод фактичного аналізу: визначення кола найбільш значущих показників, що всебічно характеризують процеси розвитку зовнішньоекономічної діяльності в регіоні;

- побудова окремих модулів, що класифікують вихідну сукупність

показників;

-моніторинг і аудит стану та перспектив зовнішньоекономічної діяльності, прогнозування економічних показників щодо реалізації завдань активізації міжнародних відносин в регіоні;

-кластерний підхід: групування та аналіз територіальних виробничих комплексів регіону за рівнем перспективності розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз теоретичних підстав концепції правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності держави, доцільно розпочати дослідження суб'єкта цього виду діяльності, тобто. з держави, що розглядається як основний учасник економічних відносин у міжнародній сфері. Але для того, щоб зрозуміти природу державних зовнішньоекономічних відносин необхідно звернутися до історичних передумов і проаналізувати генезу господарських зв'язків між соціальними групами додержавного суспільства.

Як зазначає американський дослідник Дж. Френкел, розвиток у людей потреб (у тому числі й господарського плану), які вони не можуть задовольняти наодинці, спонукає необхідність об'єднання у соціальні групи. Залежно від обставин ці групи різняться за своїми розмірами та характером, проте вони стикаються з однаковими проблемами, пов'язаними зі структурою, ієрархією та організацією, а також її відносинами з іншими групами, які є прообразом сучасних міжнародних відносин. Взаємодія між такими соціальними групами здійснювалася і на додержавному етапі розвитку людства [4, с.261]. Суб'єкти цих відносин взаємодіяли між собою, насамперед з метою вирішення таких життєво важливих питань, як організація побуту, видобуток продуктів харчування, протистояння спільному ворогові тощо. Але загалом, за своєю суттю взаємодії, складаються між пологами, племенами, конгломератами племен мали господарський характер, їх основу становили примітивні відносини виробництва, присвоєння матеріальних благ та товарообміну. Згодом відбувалося накопичення виробничого досвіду. Типовий характер господарських зв'язків, зрештою, зумовив вироблення уніфікованих норм

отримали своє оформлення у міфах та звичаях. Таким чином зовнішня господарська діяльність колективних суб'єктів стала піддаватися соціальному регулюванню принаймні настільки й настільки, наскільки відповідні соціальні норми сприймалися як обов'язкові взаємодіючими суб'єктами. Там же де ці правила поведінки істотно різнилися почала складатися така форма соціального регулювання як міжплеменний договір, що є угодою між племенами з будь-яких життєво важливих питань [5]. Для цього періоду властиве зародження локальних звичаїв, а міжнародним господарським зв'язкам притаманний регіональний характер.

У якісно нову фазу свого розвитку міжнародні економічні відносини вступили з переходом людських спільностей до осілості, подальшим поділом праці, відокремленням управлінських функцій, зосередженням їх у руках особливого соціального прошарку та встановленням публічної політичної влади у певних територіальних межах. Зазначені чинники у своїй сукупності зумовили виникнення перших державних утворень, які зайняли чільне місце у міжнародній економічній системі.

Висновки. Особливого значення набуває використання запропонованих методів та підходів моделювання розвитку регіонів та активізації їх зовнішньоекономічної діяльності набуває у процесах реалізації нової державної регіональної політики України (Державна стратегія регіонального розвитку України 2030), яка спрямована на сталий розвиток регіонів та територіальних громад України [2].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Федорець Л.М. Методичний підхід до оцінки ефективності зовнішньоекономічної діяльності АПК регіону / Л.М. Федорець // Агросвіт. 2011. №21. С. 13–16.
2. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки / Постанова КМУ від 5 серпня 2020 р. № 695. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

3. Anhui Eastern Communication Group [Электронный ресурс]. URL: http://www.boppfilmsale.com/index_en.html.

4. Dr Ram Singh. International trade operations / Dr Ram Singh. – First Edition: New Delhi, 2009. 504 p.

5. Global BOPP film market to approach \$21 billion by 2024 [Электронный ресурс] // Converting Quarterly. 2017. URL: [:http://www.convertingquarterly.com/industry-news1/global-bopp-film-market-to-approach-21-billion-by-2024](http://www.convertingquarterly.com/industry-news1/global-bopp-film-market-to-approach-21-billion-by-2024).

**СУЧАСНІ ВИКЛИКИ УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ
ГРОМАДАМИ В УМОВАХ НОВОГО
АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ**

Ситницька Оксана Анатоліївна
аспірантка освітньо-наукової програми
«Публічне управління та адміністрування»
Західноукраїнський національний університет
м. Тернопіль, Україна

Анотація: Наголошено, що Україна впевнено продовжує рухатися в напрямку європейського співтовариства, в тому числі і шляхом реформ. Зазначено, що в 2020 році фактично паралельно завершилося дві найфундаментальніші з них, які практично змінили структуру держави — реформа децентралізації та реформа адміністративно-територіального устрою. Обґрунтовано, що формування теорії управління територіальними громадами в умовах нового адміністративно-територіального устрою пов'язане з низкою питань, зокрема й теоретико-методологічного характеру. Головною з проблем на нинішньому етапі генерування цієї теорії є побудова її основи, початковим пунктом для розробки якої є визначення поняття управління найменшою територіальною одиницею нового адміністративно-територіального устрою держави — громадою і пов'язаних з цим новим поняттям викликів. Аргументовано, що з огляду на досить короткий період часу, що пройшов після завершення реформ, усталеного розуміння механізмів та процесів управління громадами в сучасних реаліях ще не сформовано, а тому метою дослідження є аналіз наявних викликів та формування пропозицій для подальшого ефективного управління територіальними громадами в новітніх умовах.

Ключові слова: територіальна громада, адміністративно-територіальний устрій, децентралізація, управління, фінансові ресурси, інфраструктура.

Децентралізація, або точніше сказати адміністративно-фінансова децентралізація, що завершилася в Україні та визнана експертами однією з найбільш ефективних реформ із 62 секторальних, передбачених Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», є багаторівневим і інтегрованим процесом розвитку соціально - економічної системи будь-якої держави. Це констатує і вітчизняний досвід, і практичні досягнення країн, які вже здійснили такі реформи. «Перші результати реформи важко назвати однозначно позитивними. Скоріше навпаки: держава опинилася перед загрозою ризиків її територіального розвитку, а отже, отримала нові виклики ефективному публічному управлінню» [1].

Варто зазначити, що поняття «територіальна громада» активно увійшло у різні площини функціонування держави Україна зовсім недавно. Довгий період часу це базове утворення викликало інтерес у правників — як суб'єкт місцевого самоврядування та в соціологів — як суб'єкти, що презентують інтереси територій різного рівня.

Недостатня увага до дослідження проблем територіальних громад була зумовлена значним рівнем залежності (фінансової, адміністративної) органів місцевого самоврядування від органів державної влади різних рівнів. І саме «завершення процесу реформування адміністративно-територіального устрою та децентралізації допомогло сформуванню нові підходи у вирішенні питань місцевого розвитку через підвищення рівня фінансової спроможності, відповідальності за розвиток територій» [2]. Водночас, перспективи управління громадами в умовах нового адміністративно-територіального устрою призвели до появи викликів, пов'язаних з цим управлінням.

Спробуємо охарактеризувати головні проблеми, з якими вже довелося зустрітися громадам, і від ефективного вирішення яких залежить подальший розвиток управління ними.

Отож, за основними ознаками виклики можна охарактеризувати наступним чином: демографічний, фінансовий, інфраструктурний.

Демографічний виклик управління територіальними громадами складний

і багатогранний. Адже він пов'язаний із основним ресурсом будь-якої держави – людським капіталом. Однією з складових демографічної проблеми громад є фаховість кадрового складу. В укрупнених відповідно до адміністративно-територіальної реформи і наділених розширеними повноваженнями відповідно до реформи децентралізації територіальних громадах помітно зросла потреба у якісному кадровому забезпеченні. Досвід громад, об'єднаних раніше засвідчив, що успішність їх функціонування прямо пропорційно залежить від ефективного управлінського апарату. З утворенням нових громад у 2020 році стало зрозуміло, що багато з них не мають достатньої кількості фахівців, здатних надавати мешканцям якісні послуги, управляти комунальним майном, залучати інвестиції, розвивати проєктну діяльність. Система підготовки кадрів, яка існувала ще з часів СРСР працює не досить ефективно в нових реаліях, тому, в короткостроковій перспективі (2-3 роки) спроможні громади стануть більш успішними і недосяжними для найближчих громад-конкурентів, оскільки зможуть “переманити” до себе ефективний кадровий потенціал. Складовою демографічного виклику варто також вважати зміну вікової структури населення. Статистика свідчить, що в найближчі 3-5 років попри підвищення граничного пенсійного віку у непрацездатний період життя вийде значно більша кількість населення держави, а, отже, і членів територіальних громад, ніж тих, які займуть їх місце в процесі активного наповнення бюджету. Міграція працездатного населення за кордон - ще одна складова виклику, пов'язаного з людським капіталом. Відсутність кадрового складу робітничих професій неодмінно призведе до скорочення певних видів виробництв у громадах, а, отже, і до розміру сплачених податків та обов'язкових платежів. Структура демографічного виклику та шляхи його подолання продемонстровано на рисунку (рис.1).



Рис. 1 Демографічний виклик управління територіальними громадами в умовах нового адміністративно-територіального устрою

В процесі забезпечення комфортної життєдіяльності кожного члена громади, управлінці обов'язково зустрінуться з фінансовим викликом, який є не менш складним ніж демографічний. Так, вирішення проблеми нестачі фінансових ресурсів територіальних громад за умови розширення їх повноважень може потребувати, зокрема, втручання державного апарату управління. Адже, наприклад, встановлені державою пільги на перевезення, зв'язок фінансуються з місцевих бюджетів. Виникає дисонанс: держава пільги надає - громада їх виплачує. Але без прийняття відповідних законодавчих актів проблеми не вирішити. Ризик виникнення у громадах фінансових проблем пов'язаний також із недоотриманням коштів до місцевих бюджетів з причини відсутності механізмів надходження податків. Перереєстрація філій, відокремлених підрозділів та і цілих підприємств із громади в громаду, спричиняє “міграцію” податку з доходів фізичних осіб, створюючи прецеденти

недовиконання бюджетів. І ця ситуація виникає через прогалини у законодавстві. Іншою стороною фінансового виклику є неефективне адміністрування місцевих податків, наприклад податку на нерухомість чи земельного податку. Чому це відбувається? Знову таки з причини невідповідності “повноваження - ресурси”. У держави, в особі податкової служби, є повноваження, якими органи місцевого самоврядування могли б здійснювати адміністрування податків, що надходять до їхніх бюджетів. Нижче наведено графічну характеристику фінансового виклику та можливі сценарії його подолання (рис. 2).



Рис. 2. Фінансовий виклик управління територіальними громадами в умовах нового адміністративно - територіального устрою

Сутність інфраструктурного виклику допоможе зрозуміти його поділ на складові.

Укрупненим громадам у спадок дісталися мережі закладів культури, освіти, соціального спрямування, які не відповідають їхнім потребам. Відкритим залишається питання: що робити з їхнім майном, за які кошти його утримувати? Адже не всі вони зможуть перелаштуватися під сучасні умови, та й оптимізацію штату провести необхідно. Загалом, передача комунального майна спільної власності територіальних громад районів, відповідно до Закону

України «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій» і , яке знаходилося в управлінні районних рад і районних державних адміністрацій, мало відбутися до 1 липня 2021 року [3]. Проте, навіть станом на січень 2022 року така передача в окремих громадах не відбулася, що, звичайно, негативно відображається на управлінні таким майном.

Ще однією проблемою у сфері інфраструктури територіальних громад є те, що практично всі об'єкти житлово-комунального господарства перебувають у їх власності, і відповідно, у сфері управління органів місцевого самоврядування. Вище ми вже зазначили, про фінансові виклики управління, а отже, про повноцінне забезпечення матеріально - технічної бази водоканалів, теплопостачальних організацій, транспортних підприємств не доводиться. Виникає певний негативний взаємозв'язок: такі підприємства не мають достатнього обсягу обігових коштів, а отже утримання мереж, обладнання, споруд недофінансовується. Відповідно, збільшується енергозатратність та прискорено зношуються основні засоби. Якість наданих послуг знижується, а тарифи зростають. Мешканці територіальної громади небезпідставно нарікають на таку ситуацію, і, відповідно, припиняють сплачувати за такі послуги. Крім того, «штучне стримування росту тарифів у період постійних передвиборних змагань за умови зростаючих цін на енергоносії суттєво збільшило вплив такого виклику та наблизило цю проблему до критичної межі. Тому, на сьогодні житлово-комунальне господарство громад - одна із самих слабких ланок в управлінні» [4].

Складові інфраструктурного виклику управління територіальними громадами та перспективні відповіді на нього, наведені нижче (рис. 3).



Рис.3. Інфраструктурний виклик управління територіальними громадами в умовах нового адміністративно - територіального устрою

Крім демографічного, фінансового та інфраструктурного виклику, існують також інші, не менш важливі проблеми управління базовою адміністративно-територіальною одиницею в сучасних умовах. Так, наприклад, низький рівень поінформованості і розуміння мешканцями процесів управління і розвитку їх громади, а націленість лише на кінцевий позитивний для них результат буде призводити до систематичного розчарування та виникнення соціального напруження. Такою ситуацією з великою ймовірністю будуть користуватися опонуючі сторони в боротьбі за владу.

Проаналізувавши проблеми, з якими територіальні громади зіткнулися після завершення адміністративно-територіальної реформи та реформи децентралізації, можна стверджувати, що для усунення даних викликів і для попередження їх в майбутньому управлінням у громадах необхідно провести такі основні заходи:

1) проаналізувати тенденцію еволюції громади, тобто розробити та затвердити Стратегію її розвитку. Адже в процесі її написання буде проведено SWOT-аналіз та виявлено переваги і недоліки у функціонуванні, її конкурентні переваги;

2) вивчити досвід країн, які успішно завершили подібні реформи та вийшли на якісно новий етап управління адміністративно - територіальними одиницями;

3) сформувати певний бренд громади, який дозволить ідентифікувати її серед інших, тим самим надаючи їй ті чи інші конкурентні переваги;

4) забезпечити активну участь територіальної громади в проєктній та інвестиційній діяльності. Завдяки цьому існує практична можливість участі в реалізації міжнародних, регіональних програмах та програмах співробітництва територіальних громад.

Отже, виклики, які отримали територіальні громади після реформування адміністративно-територіального устрою не можуть вплинути на результати реформи фінансової децентралізації і успішне управління ними залежатиме від виваженості прийнятих їх керівниками рішень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с.

2. Портал «Децентралізація». URL: <https://decentralization.gov.ua>

3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій» від 17 листопада 2020 року № 1009-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-20#Text>

4. Діяльність територіальних громад у сфері житлово-комунального господарства. URL: <https://dgkg.cg.gov.ua/index.php?id=15499&tp=1&pg>

5. Васильченко Г., Парасюк І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад: навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування / Асоціація міст України. К., ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2015. 256 с.

6. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України»; за ред. С. Л. Шульц. Львів, 2018. 140 с.

PHILOLOGICAL SCIENCES

УДК 811.161.2

ONYMIC SPACE OF FANTASY WORKS

(BASED ON THE NOVEL "THE NAME OF THE WIND" BY P.ROTHFUSS)

Hasiuk Nataliia Vladyslavivna,
Associate Professor of Translation and
Philology Department
King Danylo University
Ivano-Frankivsk, Ukraine

Abstract. The study provides a comprehensive analysis of certain types of onyms (biblionyms, ideonyms, zoonyms, theonyms, ethnonyms, ergonyms) in the artistic discourse of fantasy works on the basis of the novel "The Name of the Wind" by Patrick Rothfuss. The author notes that the successful choice of denotatively diverse onyms in this genre carries a special semantic load in the development of the plot and the author's ability to capture the development of fictional world events, involve the reader in emotional and expressive activities, semantics analysis and, often, search for sources.

Key words: artistic discourse, fantasy, onymic vocabulary, proper name, denotation, classes of onyms.

Problem statement. The onymic vocabulary accompanies the development of the plot lines of any work, but it is extremely eloquent in the artistic discourse of fantasy. The use of onyms is a special means of influencing readers, as it helps to understand the idea laid down by the author. One of the most thorough investigations of the last decade in the field of onymic vocabulary is considered to be the study of Torchynsky M.M. "Structure, typology and functioning of the onymic vocabulary of the Ukrainian language" (2010). The scientist proposed a scheme for describing

onyms, which includes the initial form, denotative-nominative structures, denotative-qualitative characteristics, etymological-word-forming and functional features [1,p.19].

The aim of our study is a comprehensive analysis of certain types of onyms in the artistic discourse of fantasy works on the basis of the novel "The Name of the Wind" by Patrick Rothfuss.

The object of research is certain types of onyms used by Patrick Rothfuss in the novel "Name of the Wind".

Material of the research: epic fantasy novel "The Name of the Wind" by Patrick Rothfuss in English (1400 pages of online format).

Main material statement. Patrick Rothfuss used a lot of onymic vocabulary in his novel "The Name of the Wind". Consider some of them. In the category of biblionyms, or titles of any written work [2, p. 42], the titles of songs, plays and books that predominate in the book by P. Rothfuss are highlighted. The main character of "The Name of the Wind" spent his childhood in a family of wandering artists and learned to play the lute skillfully. Here are some examples of song titles, "Come Wash in the River", "Lay of Sir Savien Traliard", "Copper Bottom Pot", "Leave the Town, Tinker", «Aunt Emme's Tub», "In the Village Smithy" and others.

"The wind gusted in the high branches above us, but we trudged along it was just a whisper. I don't think I've ever heard "Come Wash in the River" before..." [3, c. 1108]

In the work of P. Rothfuss, the action takes place at the university, so the titles of scientific works make a significant contribution to the learning process: The Basis of All Matter, Rhetoric and Logic, The Mating Habits of the Common Draccus, herbalist Heroborica. The novel "The Name of the Wind" also mentions the names of the plays in which the protagonist took part: "Felward's Falling", "The Ghost and the Goosegirl", "The Ha 'penny King", "Three Pennies for Wishing".

Ideonyms, that include different categories of proper names and have denotations in the mental, ideological or artistic sphere of human activity [2, p. 61], are also reflected in the study environment. 20 units of ideonyms are recorded in our

card index. In the book by P. Rothfuss, all natural phenomena, all objects have true names that can be recognized only by skilled magicians. However, the writer gives a kind of reflection of true names in the sounds: Aerlevsedi - the name of the wind, Aeruh - the name of the air, Silanxi - the name of the stone.

“Silanxi, I bind you. By the name of stone, be still as stone.” [3, c. 377]

Ideonyms also include accusations, Reckless Use of Sympathy, Undignified Mischief, Willful Collusion.

The list of onymic vocabulary of the novel "The Name of the Wind" includes 4 units of zoonyms, ie proper names (nicknames) of animals, [2, c. 59], Keth-Selhan, Keth-Selem, Khershaen, Nelly.

*“Rather than pause, I just bulled ahead, faking it as best I could as I eyed his hooves to see if they were chipped or cracked. “To **Keth-Selhan?** Are you first night?”* [3, c. 1043]

Theonyms are proper names of deities in any pantheon [2, p. 124]. This group includes 5 names. In the novel of P. Rothfuss, theonyms include the name of the angel Ordal, the name of the demon Encanis, the names of the gods Tehlu nicknamed the Walking God and Aleph.

*“He did this hoping Tehlu would delay so he could make his escape, but **the Walking God** paused only to appoint priests who cared for the people of the ruined town.”* [3, c. 341]

Ethnonyms, common names to denote any ethnic group [2, p. 153] are also involved (7 units) by P. Rothfuss - the Mahael-uret, Ceald, Cealdar, Cealdim, Tahl, the Edema Ruh.

*“**The Tahl** have a saying about children of our age. The boy grows upward, but the girl grows up.”* [3, c. 436]

Ergonyms or proper names of business associations of people [2, p. 151]. In the researched novel, ergonyms are the names of the secret professional society of wizards, the Arcanum and the Knights of the Amyr, Adem, the Chandrian.

*“ But even knowing sympathy doesn’t make you an arcanist. A true arcanist has worked his way through **the Arcanum** at the University.”* [3, c. 141]

Conclusion and research prospects. Thus, novel “The Name of the Wind” by Patrick Rothfuss is an excellent source for researching a wide range of onymic vocabulary represented by different classes of proper names according to denotations, namely biblionyms (names of any written work), ideonyms (proper names that have denotations in the mental, ideological or artistic sphere of human activity), zoonyms (proper names (nicknames) of animals), theonyms (proper names of deities in any pantheon), ethnonyms (common names for any ethnic group), and ergonyms (proper names of business associations of people). We see the prospects of further research in the analysis of ways to translate onymic vocabulary by various translators of the novel "The Name of the Wind" into Ukrainian.

REFERENCES:

1. Torchynsky M.M. Structure, typology and functioning of the onymic vocabulary of the Ukrainian language. Kyiv, 2010. 57p.
2. Podolskaya N.V. Dictionary of Russian onomastic terminology. M.: Nauka, 1988.192p.
3. Rothfuss P. The Name of the Wind. New York: DAW Books, 2007. URL: <https://omnireader.ru/#/reader?url=disk://4fcf5ec81fb1eafd5840e7ac52448345cf909366c369e62a103bca6ac39c333f> (date of reference: 2 - 6. 01.2022p.)

**SITUATIONAL APPROACH TO THE STUDY OF A FOREIGN LANGUAGE
IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

Lysiak Oksana Mykolaivna

Muzychuk Iryna Volodymyrivna

specialists, teachers-methodologists

Kurylas Tetiana Vitaliivna

specialist, teacher

Separated structural subdivision

«Rivne Professional College of National University
of Life and Environmental Sciences of Ukraine»

Rivne, Ukraine

Annotation: This article reveals the origin, importance and accessibility of the situational approach to learning a foreign language in higher educational institutions. The historical data, main features and peculiarities of practical application of this method in the pedagogical activity of Ukrainian universities are given. There are good reasons why this method of teaching foreign language material should be in the arsenal of every teacher.

Keywords: situational approach, foreign language, speech, situations, vocabulary units, situational language teaching

Oral approach or situational language learning was developed by British applied linguists in the period 1930-1960. The oral approach was initiated by G. Palmer, A. Hornby and other British Methodologists.

The main principle of the oral approach was that the new material had to be submitted and processed situationally. This became a key feature of this method, so it was later called situational. After some time, the oral approach became known as “Structural Situational Approach and Situational Language Teaching” (SLT).

Situational language teaching (SLT) is characterized by two main features:

1. Focus on both vocabulary and reading is the most noticeable feature of SLT.

It is believed that mastering a set of high-frequency vocabulary elements leads to good reading skills.

2. It is believed that the analysis of the English language and the classification of its known grammatical structures into sentence templates (so-called situational tables) help students learn grammar rules.

In Ukraine, the situational method became widely known at the Institute of Public Administration and Local Government under the Cabinet of Ministers of Ukraine with the help of specialists from the Kennedy School of Harvard University in 1992. Further development of the situational approach was mainly due to the activities of the Ukrainian public organization "Center for Innovation and Development" (Kyiv). Its members took part in the Central and Eastern Europe Case Project, where the specialists of Harvard and Washington Universities taught.

In the Ukrainian education system in the context of European integration, the formation of competence in oral speech is at the forefront of pedagogical tasks in teaching foreign languages. That is why the situational approach as one of the most modern methods of teaching foreign language material should be in the arsenal of every teacher.

The basis of the situational approach is the mastery of spoken language. The situational method is based on the behaviorist theory of skill formation. H. Palmer singled out three stages of the educational process: the acquisition of knowledge, their memorization by repetition and the practice of their application. Such skills were trained through simulated training.

The main focus of such classes is on the oral aspect of the foreign language competence formation. Learning to read and write takes place only after oral work with grammatical and lexical units. During the students' speech, the teacher pays attention to the phonetic and grammatical correctness of the statement.

The introduction of new material and its actualization is carried out with the help of a situation in a foreign language without the use of grammar and translation method, which helps students to better remember the content of education. Along with the situation, it is desirable to use clarity, i.e. a variety of objects, drawings,

photographs and more. This technique activates students' visual memory.

Typical techniques used in the process of implementing the situational method are controlled repetition and substitution exercises, various training exercises, pair and group work [2, 12].

The teacher acts as a guide for students to the world of the situation. First, he demonstrates certain situations where language units are used, then directs the work of students in situational patterns.

Grammatical material should be presented in the form of grammatical structural samples, which, by analogy with the chosen lexical minimum, should be the most commonly used material selected on the basis of foreign speech.

Therefore, the instructions for the exercise should reproduce a situation that is related to real life, i.e. it can happen under normal conditions, or which the student can easily imagine. An important element of these instructions is detailing. The more details in the described situation, the more real it is perceived by students. In addition, the large number of details in the instructions allows you to direct the communicative act in the right direction, eliminating such a common problem as the departure of the speaker from the topic of the story [6].

An important role in the application of the situational approach in English classes is given to didactic materials and visual aids. They help to create a more believable communicative situation and can provide students with the information they need to create their own speech pattern, provided that the material that students need to create a conversation is new to them [4].

Thus, the situational approach is an effective means of teaching foreign languages. This approach can be considered quite simple to apply, which only increases its value as a method for implementation in the pedagogical activities of universities.

REFERENCES

1. Haponova S.V. Suchasni metody vykladannya inozemnykh mov za rubezhem / S.V. Haponova // Inozemni movy. – 1998. – №1. – S.24-31.

2. Stankevych N. Navchal'no-movlennyeva sytuatsiya u dialohichnomu movlenni: stratehiya modelyuvannya / N. Stankevych // Teoriya i praktyka vykladannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi. – 2010. – № 5. – S.53–60

3. Al-Humaidi M. The Oral Approach and Situational Language Teaching / M. Al-Humaidi. – Access mode: <http://faculty.ksu.edu.sa/alhumaidi/Publications/The20OralApproachandSituationalLanguageTeaching.pdf> 57

4. Fki-Aouam A. The Situational Approach to Language Teaching / A. FkiAouam. – Access mode:: <http://www.aclimoges.fr/anglais/accueil/html/EP/Web4Pages/SitAppLan.htm>

5. Hornby A. S. The Situational Approach in Language Teaching / A. S. Hornby. – Режим доступу: eltj.oxfordjournals.org/content/IV/4/98.full.pdf

6. Richards J.C. Approaches and Methods in Language Teaching / J.C.Richards, T.S. Rodgers. – Cambridge, Cambridge University Press, 1991. – 171 p.

INTERPRETATION OF THE ADVERTISEMENT AT DIFFERENT LANGUAGE LEVELS

Talan Natalia Ihorivna

assistant professor

Aldred Nobel University

Dnipro city, Ukraine

Abstract. The word “advertising” is used to refer to the two different sides of the advertising process, such as: advertising as a sphere of human activity; advertising as a finished product. Translation of advertising slogans is a complex process that involves analyzing their structural-semantic, lexical and stylistic components. Differences in the structural structure of English and Ukrainian cause some difficulties in the translation process, which can distort information and affect its content. Taking these features into consideration and choosing the right translation methods are the key to a good translation.

Key words: advertisement, communication, method of translation, lexical level, morphological level, ways of translation, psycholinguistic aspect.

In today's world, the influence of advertising on society is quite noticeable. Advertising is rapidly getting into all areas of our daily lives. Firstly, we need to refer to the term “advertising” in order to understand the impact of advertising tests on today's society better.

The audio complex of advertising is used to refer to the two different sides of the advertising process, such as: 1) advertising as a sphere of human activity; 2) advertising as a finished product. Hence there is a logical interpretation: “Advertising is an brunch of mass communication, which creates and disseminates an informative, expressive and suggestive message addressed to groups of people in order to induce them to make the right for advertiser choice or act” [1, p. 48].

It does not raise any fundamental objections that advertising information can

be viewed in several ways: as a mass media, as an economic tool, as a form of psychological influence, as a mass culture or even art. Our study involves consideration of advertising mainly in its psycholinguistic aspect, namely because of its influence on the consumer by verbal means.

Particular attention is paid to the definition of the term “advertising slogan”, because it is somewhat different from the general phenomenon of advertising. Therefore, “advertising slogan” or “advertising motto” is defined by a concise phrase that catches the eye, is also well-remembered and expresses the essence of the advertising message.

The mechanism of advertising influence, embodied in the AIDA advertising formula, consisting of four elements was considered: Attention; Interest; Desire (desire to own the goods); Action. We should note that this formula has now been transformed into an ad text structure: headline, body, slogan, and echoes [2, p. 79].

Furthermore, you can talk about the complexity of the concept of advertising text. After all, promotional text can be considered as advertising only on condition of the unity of its audiovisual and verbal-graphic embodiment. It is also important to ensure that the ad text is appropriately received by the target audience of the particular advertisement. However, verbal means are those which influence most strongly.

Speaking of methods of linguistic manipulation, we point that they include the variability and creativity of the text, as well as rhetorical figures, tropes, imagery, comparison, besides, we can mention here manipulation at different levels of language: morphological, graphic, syntactic, lexical and phonetic. The main goal is to achieve greater expressiveness and conviction. Therefore, we can conclude that advertising is a product of advertising activity, whose pragmatic orientation is the need to induce the addressee to take certain actions: purchase of goods, ordering some services. The effectiveness of an advertising campaign depends on the verbal means of influencing consumer motives.

It should be noted that when translating advertising texts, the translator must take into account a number of linguistic and cultural features: syntactic, semantic, as

well as inter-contextual. Unfortunately, we notice that sometimes low-quality advertising is characterized by unnecessary linguistic approaches, meaningless text, or the inappropriate use of stylistic devices and techniques. At best, these inaccuracies and shortcomings complicate the understanding of the message, at worst, we can completely lose it. Everything in advertising must work in order to achieve its goals and meet the main purpose of the advertising text. You should treat advertising very carefully, attentively selecting each single word, abandoning what is on the surface, leaving commonplace words, commonly used templates, slogans and empty phrases aside. That is why a lot of attention is paid to the language palette of advertising text.

We can state that the main stylistic features of English and Ukrainian advertising texts are:

- concise, clear and accessible information;
- originality of expression;
- literacy and sophisticated style.

Artistic and stylistic language means found at different linguistic levels play an important role in creating effective advertising text. We believe that they create the advertising image of the product, correctly affecting the consumer's perception, opening certain sides of the advertised product and service, showing it in a winning light. These are the main goals of advertising. So, we took a closer look at the basic linguistic techniques that are met among advertising slogans most commonly. Our analysis was performed at phonetic, graphic, lexical, morphological and syntactic levels. This approach allows us to consider advertising as a linguistic phenomenon, which contains all the linguistic potential, creates the basis for its analysis in other aspects.

It should be noted that the most actively perceived by the recipients is the sound image of the advertising text, because it is the key to the success of the advertising process, it is what attracts the attention of potential customers from the first heard sounds. After analyzing the advertising slogans for the presence of phonetic means of expression at **phonetic level**, we have found that the slogans

mostly have such means of expression as **alliteration** (“*Right audience, right story, real time.*” (Microsoft) – «Правильна публіка, правдива історія, прямо зараз»), **assonance** (“*Born under a lucky star*” (Heineken) – «Народжений під щасливою зіркою»), **phonetic compression** (“*Betcha can’t eat just one*” (чіпси Lay’s Potato chips) – «Закладаюся, що на одній не зупинишся»), **apocope** (“*I’m lovin’ it*” – «Я це люблю!»), **rhyme** (“*Fast food, fast good.*” (Smile Fast Food) – «Стане швидко тобі good, якщо зайдеш у Fast Food»), **pun** (“*Get N or get out*” – «Візьми N або йди геть») та **onomatopy** (“*Plop, Plop, Fizz, Fizz, oh what relief it is!*” (Alka-Seltzer) – «Бульк, Бульк, Пушш, Пушш, яке полегшення!»).

Having analyzed examples of advertising slogans with phonetic stylistic figures, we can draw the following conclusions:

- a good combination of phonetic means of speech and the use of rhyme makes it easy to attract the attention of consumers to the advertised object, to put it in the memory of consumers;

- phonetic style slogans are best suited for audio ads, because it is the soundtrack that creates the effect that advertisers sought to achieve;

- translating advertising slogans of this kind is very difficult, and sometimes it is not even possible to maintain equivalence and retain their effect, so the translator must choose to either completely change the text of the message and preserve the stylistic effect or lose it during literal translation. Both options are very risky because it is the combination of the content of the advertising slogan and stylistic means that can maximize the impact on the consumer.

It should be stated that advertising also affects the consumer significantly through visual and graphic means at **graphical level**. In this case, it is important not only what is written, but also how, for example, what type of font the advertisers used, the color and size of the label where the text is located is also important. In order to highlight important information in the text, some words in English language advertising start with a capital letter or they can use a different font. The graphic play is available in the following forms and examples: **change in the number of letters** (“*Bacon gooood, cheese gooood!*” (Wenny’s) – «Бекон гаааарний, сур

зааарний!»), **misspelling and usage of shortened forms** (“*Hot ’n juicy*” (*Wenny’s*) – «Гострий & соковитий»), **applying of capital letters only while writing** (“*WASSSSSUP?*” (*Budweiser*) – «Як СССРАВІ?»), **writing words through a hyphen** (“*It S-T-R-E-T-C-H-E-S and springs back*” (*watch bands Speidel Corp.*) – «Він р-о-з-т-я-з-у-є-т-ь-с-я і повертається до форми»).

So, we have noticed that the change in font and the "row tightness" show a change in intonation and logical emphasis, that is, they carry out the functions of transmitting emotional state. Defixation (with doubling / tripling of certain graphs) is mainly used to depict strong excitement, italics indicate the intensification and / or transfer of the phrase emphasis on the word being emitted. There is no semantic difference between these means: the stylistic technique is that the spelling presentation of a particular unit of expression or text is somehow different from the graphical presentation of the whole text. Graphic techniques of the linguistic play allow to increase the capacity of the advertising slogan without increasing the slogan itself. But during translation, unfortunately, it is difficult to repeat some of these techniques and maintain a stylistic effect.

At the **morphological level**, because of the typological features of the English language, we can observe relatively few cases of use of linguistic techniques using the possibilities of morphemes and their modifications have been identified. The system of expressive means in the field of morphology in English is rather poor, which is caused, above all, by its predominantly analytical system [3, p. 423]. However, the poverty of the system of expressive means at the morphological level is offset by the possibility of widespread use of stylistic techniques, which are understood as the intentional shift with the formed distribution of language units.

Examples: “*The coffee-er coffee*” – «Кавовіша кава» (реклама продукту “Savarin Coffee”), “*The Orangemostest Drink In The World!*” – «Най-Най-Апельсиновіший Наній у Світі» (Наній orange drink Fanta), “*I makes hamburgers taste like steakburgers*” – «І гамбургери на смак як стейкбургери» (A1 Steak Sauce).

Morphemic stylistic tools – serve to convey additional information (logical,

emotional, expressive) using suffixes or prefixes with a pronounced logical meaning.

Lexical level and its linguistic means are the most common type of stylistic play in English advertising. After investigation of great number of advertising texts we noticed the use of **allusion** (“*iThink, Therefore iMac.*” – «Я думаю, значить я iMac» (Apple)), **metaphore** (“*The architects of time*” – «Творці часу» (Longings)), **metonymy** (“*There's a smile in every Hershey Bar.*” – «В кожній плитці шоколаду Hershey Bar – по посмішці» (Hershey's Chocolate Candy Bars)), **pun** (“*For mash get Smash.*” – «Щоб отримати пюре – розтовччи»), **zeugma** (“*Grate it, grill it, spear it, stuff it, bake it, break it, toast it, roast it, post it.*” – «Можете натерти його, підсмажити його на грилі, підчепити його виделкою, фарширувати ним, запекти його, відламайте його, підрум'янити його, розплавити його на сковороді, відправити його в піч, відправити його» (сир Бри)), **comparisons** (“*Rough and tough. Like barbed wire and whiskey*” – «Жорсткий та міцний, як колючий дрим і віскі» (Toyota Trucks)), **personification** (Toyota: “*The car that reads the road*” – «Машина, яка зчитує дорогу»), **hyperbola** (Toyota: “*Unending miles of envy*” – «Нескінченні милі заздрощів»), **parceling** (“*L'Oreal. Because you worth it!*” – «L'Oreal. Тому що ти цього варта!») and other approaches in the selected number of slogans.

Syntactic stylistic devices and tropes – usage of the structural elements of a sentence to create a stylistic effect. Often combined with other stylistic devices. The most common in advertising slogans is the use of different **repetitions** (Wenny's: “*Double beef, double cheese, doubly amazing*” – «Подвійна котлета, подвійний сир, подвійна насолода»), **change of word order – inversion** (Coca Cola: “*One thing the world will always share... A taste for the best. Coke is it!*” – «Наній, який розділяє увесь світ. Смак для найкращих. Це є Кола!»), **parallel constructions** (LG: “*I work in 3D, I play in 3D, I live in 3D.*” – «Я працюю в 3D, я граю в 3D, я живу в 3D»), **separating part of the text with punctuation, deliberate omission of connectors**, etc.

At the syntactic level, the effect is achieved through the use of different types of sentences, including interrogative or imperative for the purpose of expression, the

structure of complex, the main members of the sentence – monosyllabic, in the absence of the necessary members of the sentence – contextually incomplete [4,p.612].

Advertising text should affect the individual's mind, persistently urging them to make a purchase, attend a show or event, or order a service. The linguistic tools and techniques that we have examined in our work indicate the effectiveness of language manipulation in the creation of advertising texts.

Therefore, we can conclude that advertising slogans are a treasure trove of various stylistic tools that are used at all levels of their structure to create certain stylistic effects and stimulate sales of products. Translation of advertising slogans is a complex process that involves analyzing their structural-semantic, lexical and stylistic components. Differences in the structural structure of English and Ukrainian cause some difficulties in the translation process, which can distort information and affect its content. Taking these features into consideration and choosing the right translation methods are the key to a good translation.

Translating advertising text, just like any professional translation, is a complex process. The translator of the advertising text should be very careful when working, they should take into account the cultural features of the original language and the language of translation. Also, the age of the target audience of the ad text should be considered. We can distinguish the following types of **translation transformations**:

1. transliteration and transcription (англ. *Siemens* – укр. *Сіменс*);
2. word by word (direct) translation (англ. *Microsoft. Where do you want to go today?* – укр. *Майкрософт. Куди ви хочете піти сьогодні?*);
3. calque (англ. *I'm lovin' it* (McDonald's) – укр. *Ось що я люблю* (МакДональдз).);
4. (indirect translation) (англ. *A taste of paradise* (Bounty) – укр. *Райська насолода* (Баунті));
5. adaptation (Carlsberg: “*Carlsberg – probably the best lager in the world*” українською звучить так: «*Carlsberg – мабуть, найкраще пиво в світі*»);
6. artistic translation: (англ. *Have a Pepsi day* (Pepsi) – укр. *Пенсячного*

дня!(Пепсі)).

Therefore, after the analysis of the abovementioned methods of translating English advertising texts, we can conclude that the translator has a large variety of translation transformations. The choice of a particular method during translation is decided by each translator depending on the purpose pursued by the particular advertising text. It is important that the impression that the translation of advertising text produces on the consumer is as similar as possible to the effect in the original language.

LIST OF LITERATURE

1. Crompton, A. (1999). *Strategic Copywriting: How to Create Effective Advertising*. USA: Random House Business Books, 164 p.
2. MacRury, I. (2009). *Advertising: Introductions to Media and Communications*. New York: Routledge, 534 p.
3. McQuarrie, Barbara J Phillips. (2008). *Go figure! New directions in advertising rhetoric*. Armonk: M.E. Sharpe, 874 p.
4. Trehan, R. (2006). *Advertising and Sales Management*. 2nd ed. Delhi: Prince Print Process, 834 p.

**WAYS OF EXPRESSING MATCHING COMMANDS
IN ORAL ENGLISH MILITARY TEXTS**

Yevdokymova Inna,

Candidate of Philology, Associate Professor,
Odesa National Mechnikov University,
Odesa, Ukraine

Savilova Larysa

Candidate of Philology, Associate Professor,
Odesa National Mechnikov University,
Odesa, Ukraine

Khapina Oksana,

Candidate of Philology,
Odesa National Mechnikov University
Odesa, Ukraine

Annotation: The article is a contribution to defining the military discourse components of a matching command on the square on the basis of its imperative and non-imperative structure, cliché vocabulary and short grammatical composition.

Key words: military command, imperative sentences, speech act, cliché-formula, non-verbal.

Introduction. Growing danger of a military thread from around the world makes progressive people aware of the situation they are in that results in influencing upon everyday vocabulary. Military discourse is becoming more popular as among civil population as well as among scientists. Thus, language means of a military command in an oral discourse have been the subject under study of this article.

Aim. The article aims to analyze vocabulary and grammatical structure of a military command on the basis of imperative constructions.

Materials and methods. The material for the present study is oral English military matching commands. The general topic of the research material is military vocabulary and grammatical structure of a command. In this article there have been

used the following methods: the method of linguistic observation and descriptions; the method of generalization and comparison; the method of contextual and linguistic analysis.

Results and discussion. A “command” is term that implies a very deep influence on the part of an addressee. It is defined in Meriam-Webster dictionary as “an order given, the ability to control, the authority or right to command, the power to dominate, the act of commanding, the personnel, area, or organization under a commander, a position of highest usually military authority” [1]. As it is stated there is an influence upon the listener with the aim of immediate fulfilling the order.

The form of the command, as the scientist Pushkin A.A. states, is typical to a directive type of a speech act where there is no right on the way of the interlocutor to choose [2]. The researcher Belyaeva O.V. insists that there exists the priority on the side of the speaker [3]. Formanovskaya N.I. refers to the command as to the status priority of the authority and social status of the addressee [4].

A command in this article is defined by the authors as a directive speech act that is realized in the form of imperative constructions which aim is to express the intention of the speaker, absence of freedom on the side of an addressee, the dominance of rank and social status with the immediate realization of the order that is expressed by definite vocabulary and grammatical structure.

Due to the method of generalization and comparison it has been stated a military command consisting of two parts: a preparatory one that explains the action to be and a command of realization which is aimed at directing upon the time when the soldier, for example, should fulfill the action-movement. The order, as Zaluzhna O. and Kholodyuk O. insist, is a verbal expression of intention of the speaker on the direct (in oral military texts) encouraging the addressee to an action [5, p. 107]. So, we may suppose that military commands are formed with the help of verbs.

Another researcher of speech acts in particular prescriptive acts Otrishko K.A. came to a conclusion that the sentences of such type can be imperative with the synthetic imperative and non-imperative with non-verbal construction that are mainly nominative, depending upon its grammatical structure [6, p. 186].

As the analysis of the material has shown the imperative group implies a verb in the first or zero form without particle “to” that can be located at the beginning or at the end of a sentence. The other part of this group can be expressed through any part of speech: noun, adjective, preposition or adverb. It has been proved 90% of the material of this kind having a non-extended form of a sentence of only two components – words – aiming at fulfilling the action to be and the time of this non-arguing speech act.

During the analysis there have been differentiated grammatical constructions of the imperative group. Due to it such formula of a command creation can be figured out:

- a) verb + preposition;
- verb + adverb;
- verb + noun;
- b) adverb + verb;
- adverb + adjective + verb;
- adjective + noun + verb.

As it has been mentioned verbs in the imperative form are of great importance at realizing the influence upon the addressee. At the same time a very narrow semantic chain of verbs used in this group of commands can be distinguished. The semantic meaning of them is that of producing some kind of action – movement – that is in need at the time being.

Of course, as the matching commands are under study the word “*match*” is used most frequently. This word has adjacent parts that indicate the direction. To exemplify: “*match the squad*”, “*forward march*”, “*right flank match*”. The other verbs mentioned are *inspect, fall, count, fall, come*. Sometimes different prepositions used with one and the same verb can change the command completely: “*fall in, fall out, count off*” [7].

The other group called non-imperative non-verbal nominatives has a very interesting distinctive feature: the action to be and the time when to realize the movement are usually compressed upon one word. As we see these clear cliché-

formulas are widely spread and understood in all English-speaking armies of the world, so to say, they are universe. These one-word nominative sentences of great influence upon the listener can have the following forms:

- a) adjective only (*left, right, dismissed*),
- b) noun only (*attention*),
- c) preposition + noun (*at ease*).

Speaking about the frequent command, we can distinguish that of adjective as the movements are often formed by the multiple repetitions of the words “*left-right*”. This fact can be explained by the semantic meaning of such words that express the side of a human body / a thing that is to the west/east / when the person is facing north/south. The repetition of such kind helps creating the correct rhythm of a squad matching simultaneously.

The other component differentiated during a matching command that can be present in a small text is direct address to the interlocutors that keep silence, as a rule, during this institutional authoritative discourse. Among the material data two variants of address have been distinguished: to one person (*the flight commander, number 2*) and to a group of listeners (*squad, column, cadets*) [8].

Conclusions. Thus, taking everything into consideration, the analysis of the oral English military matching command allows us to draw some distinctive features:

- a matching command is an agent oriented construction;
- expresses the intention of a speaker in a categorical non-discussable way by a person of a higher rank or position;
- refers to an oral directory speech act;
- is realized in a military institutional authoritative discourse;
- belongs to a text of a short cliché form;
- fulfills two functions: the type of action to be and the time when to produce the movement;
- has two variants as to its grammatical structure: an imperative group with the synthetic imperative and non-imperative group with non-verbal construction.

REFERENCES:

1. Meriam-Webster dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/command>.
2. Пушкин А.А. Директивно-авторитарный дискурс в кросс-культурном пространстве. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2014. № 7 (37): в 2-х ч. Ч. II. С. 172-174.
3. Беляева Е.И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1992. 168 с.
4. Формановская Н.И. Прагматика побуждения и логика языка. *Русский язык за рубежом*. 1994. № 5-6. С. 34-40.
5. Залужна О., Холодюк О. Граматичні та прагмасемантичні особливості спонукальних висловлювань в англійськомовному публіцистичному дискурсі (на матеріалі заголовків статей онлайн версії The Guardian). *Лінгвістичні Студії*. Випуск 40 (1). 2020. С. 101-111.
6. Отрішко К.А. Особливості наказового способу в англійській та українській мовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Випуск 55. 2015. С. 185-188.
7. LMU AFROTC Det 040, The Basics of Drill and Ceremonies. URL: https://www.youtube.com/watch?v=wYZ_uaTpFO4.
8. Squad Drill Demonstration. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=UWOeK DoCcQs>.

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІКУ ЛЮДИНИ У ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Баумкетнер Соломія,
студентка;

Сенишин Марта,
магістр

Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка
м. Дрогобич, Україна

У статті досліджено функціональні особливості лексики на позначення віку людини у прозовому дискурсі М. Вінграновського. Проаналізовані номени розглянуто як засіб емоційно-експресивного увиразнення тексту.

Ключові слова: ідіостиль, прозовий дискурс, вербально-семантичний рівень.

Вступ. Сучасна лінгвістика, що тяжіє до проявів антропоцентризму, щораз більше фокусує погляд на вивченні семантики та структурно-функціональних особливостях лексико-семантичної групи «вік людини» на основі творчості митців слова. Вартим уваги у цьому річищі є прозовий дискурс М.Вінграновського.

Художній світ М. Вінграновського як прозаїка досліджували Л. Собчук, О. Алексеєва, М. Скидан. У полі їхнього зору – поетика наративу [5], експресивний синтаксис та стилістичні прийоми [1], часопросторові категорії та засоби їх вираження [4]. На стилістико-синтаксичній організації прозового тексту як невід’ємній характеристиці ідіостилю митця зосередили увагу Ю. Калашник, Н. Сологуб. Ю. Калашник, зокрема, аналізує монологічне мовлення повісті «У глибині дощів», характеризує художні прийоми, що стали підґрунтям словесної образності у складних синтаксичних конструкціях [3]. На оригінальних лексичних одиницях та індивідуально-авторських образних засобах акцентує Н. Сологуб, аналізуючи манеру оповідності та

народнорозмовності в окремих прозових полотнах письменника [6].

Проте тематичне вивчення авторського лексикону у прозі М. Вінграновського на сьогодні є малодослідженим питанням, яке потребує комплексного ґрунтового дослідження.

Мета роботи – дослідити лексику на позначення віку людини у прозовому дискурсі М. Вінграновського, з'ясувати її семантичну наповнюваність.

Матеріали і методи. Матеріалами для дослідження стали вибрані прозові твори М. Вінграновського, а саме: «Кінь на вечірній зорі», «Манюня», «Первінка», «Сіроманець». Під час систематизації матеріалу використано описово-тематичний метод, метод семантико-стилістичного аналізу, метод аналізу і синтезу, естетичного спостереження.

Результати і обговорення. Мовна особистість автора у прозі М. Вінграновського – різновекторна, багатогранна, небуденна і водночас не витіснена поза рамки епохи, яка сформувала його як митця. Потужний ефект у творенні цієї особистості відіграє лексика як невід'ємна складова вербально-семантичного рівня.

Вербально-семантичний рівень охоплює мовні одиниці, важливі для розуміння творчості письменника в цілому, його світогляду, ідеалів. Водночас ці лексеми повинні вирізнятися суттєвою смисловою, естетичною й етичною навантаженістю і відображати неповторний індивідуальний світ митця.

На вмотивованість вибору тих чи тих назв впливають інтра- та екстралінгвальні чинники, які формують ідіолект письменника, що віддзеркалює точну картину мовного світу автора.

Лексеми на позначення віку людини є засобом емоційно-експресивного увиразнення як поетичних, так і прозових творів М. Вінграновського. У словах досліджуваної групи як спільну сему визначаємо основний семантичний компонент «період / час життя», який інтегрує аналізовані лексеми в єдину тематичну мікрогрупу «вік людини».

Серед номенів на позначення віку важливе місце в прозовому дискурсі

автора займає група слів, яка характеризує:

а) дитинство: *дитина, діти, малеча, дівчинка, хлопчик, хлопчак, синочок* (у значенні хлопчик): *«Якось через мамине село з відпустки їхав морський офіцер з жінкою і малою дитиною»* (2, 124); *«Виведе дівчинку на вулицю, де шарманщик грає, походить з нею, погуляє, та й усе...»* (2, 124); *«У них навіть дітей на вулиці не видно!»* (2, 126); *«Тітки, малеча, дядьки не встигли до ладу гаразд нічого зрозуміти...»* (2, 78); *«Поміж ними гасали такі ж, як і я, хлопчак і строчили в небо»* (2, 142); *« – Жми, синочку, на станцію, тата з перемогою зустрічай!»* (2, 142); *«... і як ти будеш добиратися рятувати того хлопчика, що стоїть посеред ріки на крижині і наближається до греблі?..»* (2, 116);

б) зрілість: *жінки, чоловіки, тітка, дядьки* («Жінки вийшли з-поза столів і тримаючи рівно шиї і голови, мов на воді вечорові гуси, повільними парами незаймано попливли... Чоловіки поглядали на них і займались своїм – де сиділи, там і сиділи...» (2, 38); *«Димків побільшало, гавкнув десь собака, вийшла на вулицю якась тітка і стала стріпувати залатану пілку...»* (2, 126); *«Біля лотка дядьки пили пиво»* (2, 100)).

Окрему нішу у текстах автора займають субстантивовані прикметники *мале, старе*, які вступають у валентний зв'язок із дієсловами – однорідними присудками, завдяки яким твориться стилістичний прийом градації: *«Усі тікали: мале плакало, старе кричало, підхоплювало малечу на руки, бігло, губило в снігу шапки і рукавиці...»* (2, 78).

Основними у групі слів на позначення юнацького віку є лексеми *дівчата, хлопці, дуривіт*: *«Але сьогодні, дівчата, ви не ті й не такі!»* (2, 35); *«Темною рукою я налив свою темну чароньку й підняв за здоров'я Манюні, за шість тисяч Манюниних років, бо саме отут, в тутешніх степах, шість тисяч років тому чорняві, схожі на мене хлопці зловили дику її і приборкали»* (2, 18); *«Дуривіт – о хто ти є! І в це я тепер повірю!»* (2, 25).

Вікову характеристику молодої особи чоловічої статі увиразнюють оказіоналізми *бабодур, бабовал, баболеж*: *« – Бабодур, бабовал, баболеж,*

бабоніч... – зашепотіла вона й дрібно задихала мені під шиєю у сорочку» (2, 25).

Стилістичною маркованістю вирізняються одиниці, які позначають осіб старшого віку: *бабця, бабуня, дідок, дідок-кислячок, дід-гнойовичок, дід-шугачок-гнойовичок («Скорчився через неї і погибаю! – з гордістю доповів Дузю дідок» (2, 46); «Бабця повела Чепіжного вуличками, де пахло капустою і ваксою для черевиків...» (2, 69); «В моєї бабуні з дідом народилися іще п'ятеро – чотири дочки і син...» (2, 123); «Цей дідок-кислячок наче знав, що зранку в садку я наївся дикого часнику з мамалигою...» (2, 142); «Дід-гнойовичок! Усе життя гній на поля возу» (2, 46); « – Слава підводним човнам і наземним амфібіям! – дихнув на собі качками дідок-шугачок-гнойовичок...» (2, 46).* Лексема *дідок* у сполученні з оказіональною прикладкою *шугачок-гнойовичок* акцентує на особливостях характеру та роді занять дійової особи і містить іронічний відтінок.

Висновки. Отже, вікова лексика є важливим компонентом світогляду М. Вінграновського. Кожна номінація має свою семантичну наповнюваність завдяки контекстам, які вирізняють ідіостиль автора від інших. Домінантою індивідуальної художньої манери письменника є вживання смислово глибинних, національно маркованих номенів, що передають морально-етичний зміст почуттів і станів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеева О. О. Експресивний синтаксис оповідання Миколи Вінграновського «Не дивись мені в спину». *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки*, 2013. Кн. 1. С. 169–173.
2. Вінграновський М. С. Вибрані твори. У 3 т. Т. 3. Повісті й оповідання. Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2004. 352 с.
3. Калашник Ю. І. Особливості стилістичного синтаксису повісті Миколи Вінграновського «У глибині дощів». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Філологія”*, Вип. 73. С. 40–43.

4. Скидан М. С. Мовні засоби вираження часу та простору в оповіданні «Гусенятко» М. Вінграновського. *Лінгвістичні дослідження: зб.наук.праць ХНПУ ім.Г.Сковороди*. 2019. Вип. 51. С.135–141.

5. Собчук Л. В. Проза Миколи Вінграновського і проблеми художньої майстерності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філол. наук : спец. 10.01.06 – “Теорія літератури” . Тернопіль, 2007. 20 с.

6. Сологуб Н. «Кінь на вечірній зорі» (мова художньої прози М.Вінграновського). *Культура слова*. 2011. Вип. 75. С. 13–20

**УЖИВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО ПОВТОРУ В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ
ГАЛИНИ ПОТОПЛЯК**

Дрощенко Тетяна Юріївна,
аспірантка
Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди
м. Харків, Україна

Анотація: Досліджено функціонування лексичних повторів, застосованих у поезії поетеси Галини Потопляк; проаналізовано варіативні види повторів, що створюють глибину звучання поезики й підсилюють динамічність мовлення, забарвлюють інтонаційно. Виявлено та наведено приклади (залежно від місця розташування в реченні) таких видів повтору, як анафора й анаепіфора. Також опрацьовано приклади вживання простих і складних повторів. Визначено перспективи подальших досліджень лексичних повторів у поезії Галини Потопляк.

Ключові слова: лексичний повтор, поезія, анафора, анаепіфора, прості повтори, складні повтори.

Одним із важливих засобів насичення поетичного тексту емоційною жвавистю та його увиразнення є лексичний повтор. Цей стилістичний прийом здебільшого розглядають у контексті привернення уваги читача до авторської роботи.

Літературознавчі словники трактують лексичний повтор як стилістичну фігуру, якою передусім послуговуються в поезії й народній творчості. Мовознавчі джерела інтерпретують повтор як «різнорівневу та різнофункційну мовну одиницю, яка полягає у дво- або кількаразовому використанні в межах контексту в певній послідовності тотожних чи подібних (як у формальному, так і в семантичних аспектах) звуків, слів або їх частин, синтаксичних конструкцій,

ужитих компактно або дистантно, для досягнення відповідного виражального чи виражально-зображального ефекту» [1, с. 496]. Саме вживанням згаданого вище прийому як засобу стилістичного забарвлення рядків поезії відомої сучасної поетеси Галини Потопляк зумовлено актуальність цього дослідження.

Дослідження лексичного повтору в художніх текстах привертало увагу багатьох науковців. В усній народній творчості лексичний повтор досліджували Т. Жук і С. Єрмоленко. Зокрема, С. Єрмоленко докладно дослідила національну маркованість лексичних повторів у фольклорних жанрах. А. Мойсієнко розглядав лексико-морфологічний повтор як потужну одиницю на матеріалі поезії Т. Г. Шевченка. Повтор як засіб експресивного синтаксису в поезії 1960-х років аналізувала Л. Пришляк.

Метою цієї наукової розвідки є аналіз структурних типів лексичних повторів на матеріалі поезії Галини Потопляк. Завдання передбачає аналіз рядків поезії поетеси; визначення виду повторів залежно від місця їх розташування; з'ясування експресивної функції лексичних повторів у поетичних текстах мисткині.

Галина Потопляк — поетеса, про біографію якої майже нічого не відомо. Водночас ознайомлення з її творчістю дає змогу скласти уявлення про авторський стиль і зрозуміти, що це людина невичерпної енергії, якою вона сповнює свою поезію, наділяє нею читача та запрошує зануритися в її поетичний світ. Г. Потопляк веде активну діяльність у соцмережі «Facebook». Власне, саме звідти взято матеріали для подальшого дослідження. Кожен її поетичний твір — це нова історія, нова пригода, смуток і журба, що створюють відповідну інтонацію, настрій і глибину звучання поезії Г. Потопляк. Завдяки такому багатому спектру стилістичних виразів цікаво проаналізувати творчий доробок поетеси й докладно розглянути всі можливі лексичні прийоми, застосовані нею з метою заохотити читача до ознайомлення з її творчістю.

Повтори традиційно поділяють: 1) залежно від точності відтворення мовних одиниць — на повні та часткові; 2) відповідно до функцій у мові — на композиційні (анафора, епіфора, паралелізм, хіазм тощо), номінативно-

експресивні; 4) за місцем розташування повторюваних компонентів — на контактні, сумісні, дистантні; 5) залежно від семантично-стилістичного призначення — на: а) ті, що вживають для виділення, підкреслення в тексті певного слова, для обігрування лексем або значень; б) такі, що передають семантику роздумів, сумнівів, вагань мовця; в) ті, які вживають для вираження інтенсивності вияву позначуваної ознаки, дії, почуття [1, с. 496].

Аналізуючи лексичний повтор за стилістико-структурним критерієм, у віршах Г. Потопляк можна виокремити прості повтори, тобто повтор однієї смислової одиниці — слова. Такі повтори виразно підкреслюють експресивно-сміслові відтінки поетичного тексту, наприклад: *Димлять поля. / Поля туманять; Ой вербичко, думи. / Думи мої кволі* [2].

Також можна вирізнити у тексті складні повтори (повтор словосполучення або речення): *Моя весна, тримай за руки, / Не відпускай, не відпускай; Вербо моя, вербо, вербо златоглава* [2].

Як прості, так і складні повтори набувають емоційної тональності завдяки прислівникам, що, взаємодіючи в одному висловлюванні, посилюють його експресивність, напр.: *Так порожньо, так сирітливо в полі* [2].

Найчастіше читацьку увагу привертають засоби поетичного синтаксису— стилістичні фігури, які утворюються на основі лексичних повторів. Вони понад усе надають поетичному дискурсові експресивності. Як свідчить лінгвостилістичний аналіз, у поезії Галини Потопляк найчастіше зустрічається **анафора** — єдинопочаток, повторення на початку віршових рядків, строф або речень однакових чи співзвучних слів, синтаксичних конструкцій [3] і рідше **анаепіфора** — (гр. *anepiphora*), або **кільце строфи**,— стилістична фігура, що поєднує анафору й епіфору: повторення однакових елементів на початку та наприкінці кількох паралельних відрізків висловлювання з різною серединою [4, с. 232].

Простежимо вживання анафори в поезії Галини Потопляк, де анафору втілено підсилювальною часткою «вже» для надання ситуації розв'язки (про кінець холодної та зтяжної зими та початок тої «запашної» весни-

трудівниці, яка надихає на працю в новому сезоні):

...**Вже** обтрусил анемона

Свою немислиму красу.

Вже хміль розвісив свої грона.

Вже осока плете косу.

Вже на півонії мов кулі

Великі бубляхи й малі.

Вже підраховують зозулі

Мої літа і мозолі... [2].

Іще один приклад анафоричних рядків:

...**І** хризантеми, вісники печалі.

І пелюстки акації опалі... [2].

У наведених вище рядках уживано службові частини мови, а саме сполучник «і», який грає роль «доповідача» інформації, що є головною.

Наступний приклад — похідний сполучник «щоб» для висловлювання побажань і підсилення мелодики настрою:

...**Щоб** росла пшеничка кущиком висока.

Щоб неслися кури, не міліли ріки.

Щоб земля родила нині і повіки... [2].

Для того щоб дати змогу читачеві побачити чітку композиційну мету, у творчості поетеси знаходимо вживання анаепіфори, наприклад: *Кликав дід до хати Морозенка, кликав* [2].

Отже, проаналізувавши рядки поезії мисткині Галини Потопляк, маємо зазначити, що функціонування лексичних повторів у проаналізованому матеріалі є структурно й концептуально важливим. Вони є доказом індивідуального стилю авторки, сповненого експресивності та чуттєвості. Проаналізовані варіативні види повторів створюють глибину звучання поезії, підсилюють динамічність мовлення, надають інтонаційного характеру. Упевнитися в цьому нам допомогли виявлені прийоми застосування анафори, вираженої

підсилювальною часткою, сполучниками (саме за допомогою анафори оформлено мелодику творів, зі свого боку анафора стає засобом створення звукових образів, а завдяки анаепіфорі текстам поетеси надано чіткості й мети).

Підсумовуючи викладене, погоджуємося з думкою М. Вінтонів і Т. Вінтонів: «Якщо в логічному мовленні різноманітні повтори можуть здаватися зайвими, то в емоційно насиченому тексті вони свідчать про напруження почуттів автора, створюють опору для інтонаційного руху» [5, с. 262].

Перспективи подальших розвідок убачаємо в ретельнішому й докладнішому дослідженні лексичних повторів і їх аналізуванні на матеріалі поезії Галини Потопляк.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
2. Вірші Галини Потопляк / Форум села Козацьке Звенигородського р-ну Черкаської обл. URL: <http://kozatske.ck.ua/viewtopic.php?t=7040&start=40> (дата звернення: 27.01.2021).
3. Алітерація, асонанс, анафора та епіфора / Українська мова та література. Підготовка до ЗНО і не тільки. URL: <https://zno.if.ua/?p=3554> (дата звернення: 27.01.2021).
4. Голянич М. І., Іванишин Н. Я., Ріжко Р. Л., Стефурак Р. І. Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів; за ред. М. І. Голянич. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 392 с.
5. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі : монографія ; відп. ред. М. О. Вінтонів. Вінниця: ТВОРИ, 2018. 336 с.

СЛЕНГ КАК ПРИЗНАК САМОИДЕНТИФИКАЦИИ МОЛОДЕЖИ

Исина Гаухар Иликешевна,
д.ф.н., профессор
Зайцев Артём Александрович
Магистрант
НАО Карагандинский университет
им. академика Е. А. Букетова
г. Караганда, Казахстан

Аннотация: Статья посвящена исследованию лингвистических особенностей одной из разновидностей сленга – молодежного сленга. Язык молодёжного сленга выступает в качестве одного из главных признаков самоидентификации молодежи. Данный вид сленга становится наиболее актуальным в условиях постоянно расширяющегося медиа-пространства.

Ключевые слова: молодёжный сленг, англицизм, заимствование, самоидентификация.

Сленг, являясь сложным лингвистическим явлением, представляет собой один из противоречивых проблем в современной лингвистике. Существуют различного рода трактовки касательно определения данного явления и его функций. Оксфордский словарь определяет термин «сленг» как неформальный язык, имеющий сниженную стилистическую окраску по отношению к литературному языку и состоящий из новых слов, либо уже имеющих в новом значении [1]. По утверждению М. Адамса [2], сленг – это не просто лингвистическое явление, а лингвистическая практика, уходящая корнями в социальные потребности и поведение.

Особый интерес представляет особая разновидность сленга, так называемый молодежный сленг. Молодёжный сленг – признак самоопределения молодых людей, которые говорят на языке своих сверстников. Язык молодёжного сленга и есть главный признак их самоидентификации. Каждое последующее поколение общества изо всех сил

пытается установить свою собственную уникальную идентичность среди своих предшественников. Можно выявить, что разрывы между поколениями оказывают большое влияние на постоянное изменение и адаптацию сленга. Поскольку сленг часто рассматривается как эфемерный диалект, для удовлетворения потребностей, связанных с быстрым изменением характеристик, требуется постоянное поступление новых слов [3].

Одним из способов пополнения новых слов в молодёжном сленге является употребление заимствованных слов из современного английского языка, так называемые англицизмы. К ним относятся слова или обороты речи в каком-либо языке, заимствованного из английского языка или созданного с использованием корня английского слова или выражения.

Высокая степень употребления англицизмов в молодёжном сленге ряда языков объясняется отсутствием аналогов искомым слов. Например, слово 'deadline' в русском языке означает то, что необходимо выполнить в указанный срок. Зачастую, можно наблюдать и обратное языковое явление – наделение англицизмов дополнительными смыслами. Например, слово «фрэнд» (от англ friend), в основном значении – это друг, а в дополнительном – иностранный студент. Слово «флексить» (от англ to flex), где основное значение – это танцевать, веселиться, шумно отдыхать, то второе значение – считать себя лучше других: «Хватит флексить своей одеждой».

Следующей причиной использования англицизмов является то, что само телевидение и Интернет способствует «англотизации» языков. К ним относятся такие лексемы, как саммит (от англ. summit – встреча на высшем уровне), тренд (от англ. trend - тенденция), брифинг (от англ. brief/briefing – краткий инструктаж, совещание), ток-шоу (от англ. talk-show – дискуссия на ТВ), кавер (от англ. cover – перепевка, хотя буквально переводиться как «покрывать»), рандом (от англ. random – случайный, произвольный). Данные лексемы приобрели широкую популярность среди молодежи благодаря СМИ. Некоторые из этих слов уже проникли в русский язык и вполне органично существуют. Третьей причиной использования англицизмов является то, что

заимствованное слово позволяет выразить нужные мысли одним словом. Например, проще сказать «кринж», чем «чувство испанского стыда» или «скамить», что означает «заниматься мошенничеством, разводиться людьми».

Любопытной особенностью англицизмов в русском молодёжном сленге является употребление множественного числа даже в тех словах, где это не предусмотрено: «трабл» (от англ. trouble) – «траблы» (мн.ч.) – проблемы, неприятности: «У меня сейчас траблы с работой».

Было обнаружено и другое интересное наблюдение: заимствованные слова из английского языка проходят обработку для понимания в русском языке таким образом, что появляются русские суффиксы, склонения, укорочения, игры слов и т.д. Этот метод не делает слова более понятными, но он призван «одомашнить» их и сделать более родными. Вот несколько примеров: «агриться» (от англ. angry) – злиться: «Я не стал агриться на провоцирующие слова»[4], «криповый» (от англ. creepy) – страшный, пугающий: «Криповый, жуть!» [5], «чиллить» (от англ. to chill) – расслабляться: «На чилле быть не получается – домашки много» и т.д.

Заимствования из английского языка охватывают многие сферы жизни молодёжи. Так, например: тичер (от teacher) – учитель: «Скоро наш тичер придёт»; лайкать (от like): «Ты не лайкаешь его фото?» (т.е. тебе не нравятся его фото?); респект (от respect) – проявлять уважение: «Вот ему я респектую!».

Помимо употребления заимствованных слов из других языков, но преимущественно из английского, молодёжный сленг ограничен по возрастным, социальным и временным параметрам. Как известно, употребление представителями людьми более старшего поколения молодёжных сленгизмов может выглядеть, на наш взгляд, весьма неуместно.

Ввиду того, что молодёжный сленг является стремительно развивающимся языковым явлением, новые слова пополняются в нём достаточно часто. Приведем примеры наиболее часто встречающихся англицизмов: рофлить (от rolling on floor laughing) – шутить: «Да я же рофлю, ты не понял?»; токсик (от toxic, которое в свою очередь, произошло от

латинского *toxicus*) в буквальном переводе «ядовитый»: «Токсичные отношения сопровождают меня всю жизнь»;

абьюз (от *abuse*) – жестокое обращение, эмоциональное насилие над близким человеком: «Не хорошо абьюзить!»; вайб (от *vibe*) – чувство атмосферы, общее настроение: «Сегодня был приятный вайб»; лайфхак (от *life hacking*) – хитрости жизни: «Лайфхаком может быть конкретное пояснение решения практической задачи» [6].

Сленг, используемый молодёжью, становится наиболее актуальным в условиях постоянно расширяющегося медиа-пространства. Он проникает во многие социальные сферы общественной жизни, придавая речи оригинальность, экспрессивность, создавая эффект необычности и новизны. К одной из основных функций сленга в молодежной среде относится идентификационная функция. Прибегая к использованию сленгизмов, молодежь стремится изолировать себя от общепринятых норм, стандартов языковых моделей, от различных социокультурных групп общества.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Oxford Dictionary of English, Revised Edition, Oxford University Press, C. Soanes & A. Stevenson. – 2005.
2. Adams M. Slang people's poetry. Oxford University Press. N.Y., 2009. 257p.
3. Slang and Sociability, Eble, Connie, Chapel Hill Press: the University of North Carolina, 1996.
4. Махненко В. «Путь Шамана. Все только начинается». Издательство: Эксмо. 2015. – 480с.
5. Есина Е.К. «Восемнадцать ступенек», 2018. <https://www.litres.ru/elena-konstantinovna-esina/vosemnadcat-stupenek-roman/>
6. Мусийчук М.В., Павлов А.П. «Лайфхак» как форма интеллектуальной активности в современных интеллектуальных системах» // «Интернет-журнал „Мир науки“», Том 4, № 1, 2016.

ІСПАНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ВАРІАНТІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Лук'янова Альона Ігорівна

аспірант

Національний педагогічний університет

імені Драгоманова

м. Київ, Україна

Запозичення - процес, що передбачає перенесення одиниці іноземної мови(слова, морфеми, синтаксичної конструкції тощо) у мову-реципієнт внаслідок культурно-мовних контактів. Запозичення асимілюються у системі запозичуваної мови і часто засвоюються нею настільки, що представники мовної спільноти не помічають іноземне походження подібних слів і виявляють це явище лише за допомогою етимологічного аналізу. Є два шляхи виникнення запозичених слів у мові[1].

По-перше, це усний шлях, що виникає за рахунок комунікації двох народів, які спілкуються різними мовами, результатом чого є запозичення назв об'єктів культури та побуту. У такому випадку лексичні одиниці швидше повністю засвоюються у мові, іноді модифікуючись, підлаштовуючись під фонетичні, морфологічні, граматичні особливості мови-реципієнта.

По-друге, це письмовий, або книжний шлях, коли запозичення іноземних слів з іншомовних текстів відбувається при перекладі цих текстів рідною мовою. Тут слова довше зберігають свої фонетичні, орфографічні, граматичні та інші особливості. Поняття запозичення тісно пов'язане з поняттям лакунарності, з терміном, який часто використовується лінгвістами та філологами при розгляді явищ розбіжності у мовах та культурах. Поняття “лакуна” походить від латинського “lacuna”, тобто. “поглиблення, западина, провал, порожнина”, і згодом від французького “lacune” “порожнеча, пролом”. Лакунарність(лексична лакунарність), ситуація, при якій для лексичної одиниці з однієї мови неможливо підібрати повний аналог в іншій мові, часто

призводить до когнітивного дисонансу і становить труднощі перекладу. При тісних культурних, торгових, геополітичних відносинах неексиденційна лексична одиниця, представлена у мові-реципієнті лакуною, заповнюється запозиченням. У сучасному американському варіанті англійської існує безліч запозичень з іспанської мови[1].

Перші іспанські запозичення відносяться до епохи Великих географічних відкриттів, до кінця XV - початку XVI ст. Зростання торгівлі, колонізація Північної та Південної Америки іспанцями, співпраця Англії та Іспанії, відкриття Америки (1492 р.) та відкриття морського шляху до Індії(1498 р.) призвели до запозичення цілих груп іспанських лексем та термінів, а також слів із мов народів, які були піддані колонізації. Умовно, іспанські запозичення в англійській мові можна поділити на сфери життя суспільства, для яких вони були запозичені: сфера харчування(food), сфера військової справи і торгівлі(war & trade), сфера розваг (entertainment) і сфера найменування людей(people)[2].

Отже, почнемо з аналізу запозичень із сфери харчування “*food*”. Вперше слово “cafeteria” в американській англійській було згадано в 1839 р., прийшло з мексиканського іспанського “cafetería”, що походить від “café” - кава і “tería” – “місця, де щось робиться”, переважно для позначення бізнесу. У 1763 р. вперше було використано слово “avocado”, від іспанського “avocado”, що в перекладі з раннього іспанського “адвокат”.

Наступна сфера - сфера військової справи та торгівлі(war & trade). У 1530 р. увійшло у вжиток слово “armada”, з іспанського “armada” - “збройна сила”. У 1650 р. вперше використано в англійській мові слово “cargo”, від іспанського іменника “cargo” – “вантаж”, яке, у свою чергу, пішло від дієслова “cargar” - “завантажувати, обкладати податками”. У 1590 р. з'являється слово “embargo”, від іспанського іменника “embargo” - “вилучення, арест”, яке походить від дієслова “embargar” - “стримувати, перешкоджати”. У 1650 р. вперше зафіксовано використання слова “escapade”, від іспанського іменника “escapada” - “витівка, втеча”, утвореного від дієслова “escapar” - “уникнути”.

Слова міцно увійшли до повсякденного вживання в американській лінгвокультурі. Наступна сфера - сфера розваг(entertainment)[3].

У 1580 р. увійшло у вжиток слово “tobacco”, від іспанського “tabaco”, що означає “згорток з листям тютюну” або “вид трубки для куріння тютюну”. Але іспанське “tabaco” служило також словом на позначення медичних трав 15 століття. Вперше використано слово “castanet” було в 1640 р., від іспанського іменника “castañeta”, зменшувальної форми “castaña” - “каштан”. У 1610 р. вперше використано в англійській мові слово “toreador”, від іспанського іменника “toreador”, яке, у свою чергу, походить від дієслова “torear” - “брати участь у бою биків”, від “toro” - “бик”. Вперше слово “cigar” було згадано в 1730 р., від іспанського “cigarro”, яке могло бути результатом впливу слова “cigarra” - “коник, цикада” (основано на схожості форми)[1].

У 1808 р. вперше зафіксовано використання слова “lasso”, від іспанського “lazo”- “пастка, зашморг”. У 1808 р. з'являється слово “mustang”, від мексиканського іспанського “mestengo” - “бездомна тварина”, від іспанського “mestengo” “дикий, безпритульний, безхазяйний”, дослівно “belonging to the mixed” - “що належить до змішаних”, пов'язане зі скотарями , які розділяли бездомних і не таврованих тварин, які змішувалися зі стадом. У 1919 р. вперше в американській лінгвокультурі, в газетній статті, було використано слово “rumba”, від кубинського іспанського “rumba”- “веселість, гулянка”, що походить від іспанського “rumbo” - “веселість, вечірка”, раніше - “хвастовство” , пишність, керівництво», що походить від “rombo” - “ромб”, по відношенню до компаса, який позначений ромбом[2].

Однією з найбагатших є сфера найменування людей(people). Приблизно в 17 столітті англійською мовою американських поселенців входить у використання слово “infanta” для позначення титулу принців та принцес королівських будинків Іспанії та Португалії, крім спадкоємців престолу. Походить від іспанського та португальського “infanta” і “infante” - “юнак, принц королівської крові”. У 1590 р. вперше зафіксовано використання слова “comrade”, від іспанського “camarada”- дослівно “товариш по спальні”. В

іспанській мові це збірне поняття іменник для позначення чийхось компаній або компаньйонів. У 1590 р. вперше було використано слово “mulatto”, від іспанського та португальського “mulato” - “змішаної крові”, буквально “молодий мул”. У 1928 р. вперше використано в англійській мові слово “macho”, від іспанського “macho” - “самець, самець тварини”, можливе використання як прикметник для позначення “мужній, чоловічий”.

Таким чином, геополітичні, торговельні, культурні відносини країн значно збагачують мови та модифікують картини світу носіїв мов[3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Усманиев, Х. М. Слова английского языка, заимствованные из испанского / Х. М. Усманиев. — Текст : непосредственный // Молодой ученый.-2018.-№27(213).С.186-189. <https://moluch.ru/archive/213/51949/>;

2. Новікова Ю. О. До проблеми лексико-семантичної адаптації іспанських запозичень в американському варіанті англійської мови. Нова філологія : зб. наук. пр. Запоріжжя : ЗНУ, 2012. № 51. С. 48-52;

3. Шовкопляс Ю.О. Лінгвальні особливості засвоєння іспанських запозичень англійською мовою США. Science and Education a New Dimension. Philology. VII (56). Issue 190. 2019. Feb. P. 48–52.

**ПОЕТИКА УКРАЇНСЬКОЇ НОВЕЛИ КІНЦЯ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ:
ВЗАЄМОДІЯ ЕПОСУ І ДРАМИ**

Лях Тетяна Олегівна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри

громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін

Ужгородського національного університету

Кінець ХІХ – початок ХХ століть – важлива епоха в українському літературному процесі, позначена оновленням мистецько-філософської парадигми, естетичних орієнтирів. На жанрово-стильових тенденціях розвитку новелістики кінця ХІХ – початку ХХ століть позначилося намагання митців показати внутрішній світ людини, дослідити її психіку аж до вияву в ній несвідомих процесів. Внаслідок цього у прозі посилюється психологізм, суб'єктивність викладу, а також функціонування в новелістичному тексті елементів поетики драми.

Метою даного дослідження є простежити на рівні поетики взаємодію елементів епосу і драми в українській новелі.

У кінці ХІХ – на початку ХХ століття традиційні форми вичерпують себе, і письменники шукають нових шляхів оновлення літератури. Митці, котрі творили у відмінній від старої стильовій манері І. Франко назвав «новою генерацією». До найвизначніших представників цієї генерації він відносить Ольгу Кобилянську, Василя Стефаника, Леся Мартовича, Антона Крушельницького, Михайла Яцківа та Марка Черемшину [12, с. 142].

На думку вченого, нове, що вносили в літературу письменники, лежало «не в темах, а в способі трактування тих тем, у літературній манері, або докладніше – в способі, як бачать і відчувають ті письменники життєві факти» [11, с. 107]. До формально-стильових рис оновленої манери письма І. Франко відносив «брак довгих описів та трактатів у їх творах», «переможну хвилю

ліризму», «наклін до ритмічності й музикальності» [11, с. 108].

Протягом тривалого часу новела виробила ряд сталих жанрових ознак. Е. Мелетинський одним із перших відзначив наявність у новелі анекдотичного ядра, що вирізняє її з-поміж інших жанрів малої прози: «Анекдотичне начало може відокремитися від комічної стихії, і йому може бути надано сентиментального або навіть трагічного забарвлення. Анекдотизм у такому широкому розумінні завжди сприяє посиленню новелістичної жанрової специфіки» [4, с. 245]. Саме різноманітні «архаїчні» жанри, вважає Е. Мелетинський, стали підґрунтям для подальшого розвитку новели, яка пройшла кілька етапів: класична форма новели («Декамерон»), романтична новела XVII – XVIII ст., романтична новела XIX ст., реалістична новела. Розгляд останньої групи новел Е. Мелетинський обмежує XIX століттям, однак уже в жанрі новели зазначеного періоду дослідник окреслює ознаки драми, що стануть базовими і для новели XX століття: «новела перестає тяжіти до роману та повісті», «акцент знову переноситься з характеру на дію», «дія зводиться до однієї події», «зникає традиційний авантюрний елемент» [4, с. 203].

Важливою в дослідженні поетики новели є концепція, запропонована В. Фащенко, на думку якого, жанрову своєрідність новели визначає «промінь зору», що вказує «від чийого імені будується оповідь чи опис, на що вони спрямовані загалом і в кожному моменті розвитку, в чому полягає сенс цього бачення» [10, с. 22]; «частота його переключень найменша в новелі, більша в оповіданні і найбільша в повісті та романі» [10, с. 27]. За словами дослідника, ключову роль у структурі новели відіграє ідейно-художній центр або «фокус»: «З його допомогою наочніше демонструється думка про принцип збирання, стягнення всіх, до найдрібніших, мотивів-променів в один пучок, який викликає одноепіцентричний спалах думки та настрою» [10, с. 18].

Дещо схоже поняття «закону новелістичної концентрації» увів до наукового обігу І. Денисюк. Суть цього закону в тому, що «обмежений простором новеліст не відмовляється від вагомості змісту, а шукає специфічних прийомів його вираження» [1, с. 15]. За словами дослідника, «закон

новелістичної концентрації проявляється і в способі розкриття характеру: він поставлений у критичну ситуацію, якийсь життєвий катаклізм демаскує його протягом тривалого часу» [1, с. 21].

І. Денисюк помітив, що у кінці XIX – початку XX століть з'являються твори, які «своєю внутрішньою структурою становлять своєрідний гібрид різних прозових форм, а також ознак роду» [1, с. 206]. Прикладом такої жанрової форми, за переконанням літературознавця, є «Сойчине крило» І. Франка, у якому взаємодіють «епічна історія», «лірика і драма», «застосовано дві скомпліковані форми викладу: щоденникову й епістолярну» [1, с. 207].

Про спорідненість новели із драмою, зокрема на тематичному рівні, вів мову В. Домбровський: «Ясною і прозорою мотивацією, скорим темпом акції, що тримає читача цілий час в напруженні, логічною причиновістю розв'язки, яка з неодмінною необхідністю впливає з передумов, поданих у зав'язці, – стоїть новела найближче до драматичної поезії, чим можна пояснити обставину, що драма не раз запозичала сюжети в новелі» [2, с. 336].

Головну ознаку драми – наявність конфлікту, зіткнення характерів – уважав ознакою новелістичного жанру В. Шкловський: «для створення новели необхідною є не лише дія, але і протидія – якесь неспівпадіння. Це споріднює «мотив» [новели] з тропом і каламбуром» [15, с. 68]. «На відчутті контрасту, – зазначав дослідник, – засновані мотиви: «бій батька з сином», «брат – чоловік своєї дружини» <...>, мотив «чоловік на весіллі дружини»» [15, с. 68]. Саме ці та подібні до них «контрастні» мотиви стали основою новел Марка Черемшини «За мачуху молоденьку», «Марічку головка болить», «Парубоцька справа».

Б. Томашевський акцентував на розвиткові фабули, що в новелі «має більшу, ніж у драмі, оповідну свободу» [9]. Структуру новели, у якій переважає «драматичний компонент», ґрунтовно простежує О. Реформатський. Учений відзначає такі компоненти: «1) Відтворення сценарію. <...> сцени – найбільші моменти; епізоди – дрібніші моменти; переходи – моменти, аналогічні музикальним антрактам у опері; діалоги, монологи, німі сцени. <...> 2) Проблема композиції місця – так би мовити, композиційна географія. 3)

Проблема часової композиції: а) загальна кількість часу <...>; б) послідовність часу: диспозиція – хронологічна послідовність, композиція – наявність часових зрушень, аналітичний спосіб» [7, с. 559].

Отже, вивчивши теоретичні праці, присвячені поетиці новели, можна зробити висновок, що цей жанр органічно засвоїв художні елементи, властиві жанру драми. Творче впровадження в новелі елементів драми допомагає глибше відтворити переживання персонажів.

Серед українських новелістів взаємодія епосу і драми чи не найбільше позначилася на творчості Марка Черемшини. Художнє мислення митця почалося з драми. Першим твором письменника була драма «Несамовиті», що мало, на думку А. Музички, вплив на подальшу творчість автора: «Черемшина, як письменник із драматичним нахилом, буде звертати увагу на ті обставини, що провадять до внутрішніх конфліктів і до катастрофи» [6, с. 112-113].

Психологію персонажа новелісти усе частіше передають через монологи та діалоги, які часто складають основний текст новели. Якщо в новелах В. Стефаніка поширений монологічний принцип висловлювання, який автор використовує з метою передачі внутрішніх станів, психічних порухів, що характерно для експресіонізму, то Марко Черемшина здебільшого використовує діалогізацію та полілоги («Раз мати родила!», «Основини», «Більмо», цикл новел «Село за війни»).

Поширеним прийомом передачі внутрішніх психологічних процесів персонажа стає техніка біхавіористичної оповіді, у якій предметом зображення є зовнішні прояви людської поведінки, що також робить новелу наближеною до драми. Серед західноукраїнських новелістів ця техніка найбільш характерна для творів В. Стефаніка («Діточа пригода», «Сини»).

Яскравим зразком взаємодії епосу і драми новела Марка Черемшини в новелі «Раз мати родила!» (1900), за основу якої взято народнопісенний мотив подружньої зради.

Усе життя Юсипа – суцільне страждання, його життєве кредо: «Чоловік, аді, мусит терпіти, хоть би не рад!» [13, с. 35]. Юсип страждає від матеріальних

нестатків («За тоту десетку, що громада дає, та цілий рік божий ока не стули»), від фізичної хвороби («почорнів, єк божа земля»), від зради дружини та свого морального приниження через те, що в його хаті господарює жандарм. Суцільна безвихідь та самотність пригнічують Юсипа. Коли напарник по службі починає йому співчувати і нарікає на скрутне життя, чоловік піддається його намовлянням «з-за ніхоть не терпіти» жандарма, а потім піднімає на свого ворога руку, через що потрапляє до в'язниці.

Твір – класичний зразок новели акції, побудований за схемою «герой – антигерой – конфлікт між ними» (І. Денисюк), несподівана розв'язка. Разом з тим є у ньому риси іншого жанрового різновиду новели, яку І. Денисюк назвав «реалістичною новелою, побудованою на суцільному внутрішньому монологі» [1, с. 178]. Крім внутрішнього монологу персонажа, який формує композиційний центр новели, у творі автор висуває на перший план одного персонажа, інші «<...> трактуються сумарно, в рамках ліричного "підмета" у плані вражень, які вони на нього справляють, і не дістають самостійного розвитку»; тут, як і «<...> в психологічній новелі, заснованій на внутрішньому монологі персонажа, є більш чи менш тривалий розвиток, формування нової якості його характеру» [1, с. 179]. Погоджуємося з твердженням А. Музички, який звернув увагу на драматизм ситуації Юсипа, назвавши новелу «драматичним оповіданням» [6, с. 187].

Новела нагадує драму і своєю композицією. Тут немає «епічної рамки», твір починається і завершується діалогами персонажів, складається з трьох епізодів: розмова Юсипа та Лукина, протест Юсипа, арешт та ув'язнення Юсипа. Автор дотримується у творі єдності часу та місця дії. Майже вся дія відбувається під церквою. Час охоплює ніч та ранок наступного дня, коли Юсипа повели у в'язницю до міста. Внутрішнє мовлення Юсипа, явлене в його спогадах, дає авторові змогу поглибити екзистенційну проблематику твору.

Давній конфлікт між селянином та жандармом обумовив накопичення в Юсипа негативних емоцій. Чоловік стримує свій гнів, який до моменту розповіді у його душі тільки назрівав: «Досі тлів у ньому той сам гнів, але на

самому дні старечого, приголомшеного серця. Наверх не виходив ніколи. Тепер розпалив його горівчаний огонь і "добре серце товариша"» [13, с. 36]. Отож головний персонаж новели опиняється у межовій ситуації. Він розуміє: якщо і далі мовчатиме, то вже не зможе повернутися до усталеного ритму життя, бо «розпалений» гнів треба вивільнити. Останньою краплею для Юсипа стало те, що жандарм вигнав із хати його сина, і чоловік зважується на рішучий крок: «Мой, раз мати родила, раз траба гинути!» [13, с. 38].

Стан «межової напруженості» персонажа спонукає його вчинити акцію: «Юсип піднявся і знов упав на землю, а відтак знов піднявся, зібгався в каблук, прискочив до жандарма, вхопив напрасно за кабат, потряс ним і заревів нелюдським голосом:

– Раз мні мати родила!» [13, с. 39].

Цей епізод є пуантом новели, у ньому розкривається зміст назви твору. Слова «раз мати родила!» стають знаковими. Через них автор розв'язує екзистенційну проблему самовизначення людини. Для персонажа цей протест став, з одного боку, засобом вивільнення негативних емоцій, гніву, а з іншого, – виходом із межової ситуації, втіленням віри в себе та в спроможність захистити свою гідність.

Марко Черемшина передає екзистенційні стани персонажа, зростання психологічної напруги через його голос. Так, слабкість, нерішучість та залежність Юсипа від думки сторонніх автор передає у таких звукових образах: «Лукин устав із ношів, підніс трембіту, затрубив тричі, а Юсип крикнув хрипливим голосом три рази "бердо!"» [13, с. 34]. Іншим стає голос Юсипа, коли він згадав жандарма, зраду своєї дружини: «З Юсипових грудей вийшов тяжкий голос зітхання, так, як зі спорохнілого дерева вихоплюється наверх крихка дерев'яна мука, коли його вертить гострий залізний стерник» [13, с. 36]. Образа за сина викликала в чоловіка ще більший гнів, і голос його став гучнішим: «Розпалений Юсип не завважав товаришевого ляку і невгавно викрикував що раз, то дужче, що раз, то голосніше» [13, с. 38]. У момент найвищої напруги Юсип напав на жандарма і «заревів нелюдським голосом»;

«Той його голос клубком вирвався з грудей, неначе фльонт, що його силоміць витиснув із рушниці підпалений порох» [13, с. 39].

Вираження екзистенційних станів персонажа, показ його внутрішньої напруги, переживань письменник зреалізовує за допомогою експресіоністичної поетики, яка виявляється у формі діалогізованої мови двох «бадіків». Як відомо, «всі герої експресіоністів <...> зображені в дії, у монологах і діалогах, за майже цілковитою відсутністю автора» [14, с. 148-149].

Маленьку драму на три дії нагадує новела Марка Черемшини «Святий Николай у гарті» (1899): очікування збирача податків, його прихід, конфіскація ікони святого Миколая, вечір родини після напруженого дня. Композиція твору побудована за схемою «початок – кульмінація – кінець» (І. Денисюк).

У новелі відсутня розгорнута експозиція. Автор показує тільки один епізод із життя родини – прихід збирача податків, що характерно для образу. Часопростір новели ущільнений. Дія відбувається протягом дня, з ранку до вечора, місце дії – хата і подвір'я Курила Сівчука. В основу нарації покладено діалогічний принцип.

Композиційну схему «герой – антигерой» автор утілює в образах простого гуцула, Курила Сівчука, та «здикутора» – представника влади. Портрет збирача податків письменник відтворює за допомогою метонімічних деталей: «За воринням показалася фігурка, вся в чорному одінню, а на голові шапка з чорно-жовтою мотузкою на долішніх краях і з кругленьким гудзиком напереді» [13, с. 41]. Образ Курила Сівчука змальовано більш докладно. Художні деталі не просто описують зовнішність, а передають враження від споглядання персонажа: «<...> худе, поморщене лице, кучма нерозчесаного волосся, сухоребрі груди, що їх не обіймає собою темна латана сорочка, витерті червонаві холошні і худокості, босі ноги» [13, с. 42]. Ставлення до ікони святого Миколая відтворює духовне обличчя Курила, для сім'ї якого образ був святиною, та «здикутора», котрий цінність ікони бачить у дорогій рамі.

Якщо у проаналізованих новелах Марка Черемшини психологію персонажів відображає зовнішній подієвий сюжет, головне ядро в тексті

становить «акція», реалістичне тло, то в новелах В. Стефаніка засобами поетики драми передаються внутрішні переживання героїв, автор теж вдається до елементів драми, біхавіористичної оповіді тощо.

У новелі В. Стефаніка «Сини» (1922) екзистенційні стани туги, самотності, болю, які переживає персонаж через втрату рідних людей (загибель синів на війні, смерть дружини), передають зовнішні прояви його поведінки, що характерне для драми.

Психологію персонажа в новелі автор передає через монологічне мовлення. Біль старого конденсується у крикові: «<...> відтогда все кричить і на полі, і в селі» [8, с. 176]. На думку Луки Луціва, новела – «це монолог старого Максима, який свариться з жайворонком, що співає над ними, з кіньми, з яких один кусає його в плечі, з ногою, яку скло скалічило» [3, с. 282]. С. Микуш зазначає, що дія новели «відбувається в мозку, у душі героя – старого Максима. Цю “акцію” становить кардіограма туги – болю батька за синами, що виражена у формі своєрідного потоку свідомості героя, оформленого в окремі тиради» [5, с. 327].

Яскравим, по-сценічному драматичним у новелі є момент, коли Максимові відкривається істина, «сущє», і зникають його внутрішні сумніви щодо того, чи вартою була смерть його синів. Цей момент відображено в молитві до Божої Матері, коли герой внутрішнім зором бачить своїх синів разом із Сином Божим: « – А Ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; Ти з своїм Сином посередині, а коло Тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох» [8, с. 180]. Зіставлення подвигу синів Максима та жертвності Божого Сина дають зрозуміти, що національно-визвольна ідея в тексті новели прирівнюється до ідеї, за яку був розіп'ятий Спаситель.

Отже, в українській новелістиці кінця XIX – початку XX століть вироблялися нові принципи пізнання людини, що акцентували на духовному світі, внутрішніх емоціях, підсвідомому. У зв'язку з цим жанр новели зазнає оновлення як на формальному, так і на змістовому рівнях. У зазначений період мала проза зазнає впливу лірики та драми, що сприяє інтенсивному її

оновленню. Для передачі психології людини автори використовують у новелі поетику драми: єдність місця і часу, техніку біхавіористичної оповіді, монологи та діалоги, ставлять своїх персонажів у напружену драматичну ситуацію тощо. Дослідження доповнює уявлення про поетику української новели і окреслює подальші віхи вивчення її жанрово-стильових особливостей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст. Львів: Наук.-видав. т-во «Академічний експрес», 1999. 280 с.
2. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка. Українська поетика. Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 2008. – 448 с.
3. Луців Л. Василь Стефаник – співець української землі. Нью-Йорк: Свобода, 1971. 488 с.
4. Мелетинский Е.М. Историческая поэтика новеллы. М.: Наука. гл. ред. восточ. л-ры, 1990. 275 с.
5. Микуш С. Поетика жанрової структури в творах Василя Стефаника. *Шевченко. Франко. Стефаник : матеріали Міжнар. наук. конф., Івано-Франківськ, 14–16 трав. 2001 р.* [редкол. : В.І. Кононенко (голова), В.В. Грещук, Т.Ю. Салига, С.І. Хороб]; МО і науки України, Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ: Плай, 2002. С. 316–328.
6. Музичка А. Марко Черемшина (Іван Семанюк). Одеса: Держвидав України, 1928. 280 с.
7. Реформатский А.А. Опыт анализа новеллистической композиции. *Семиотика* [сост., вступ. ст. и общ. ред. Ю.С. Степанова]. М.: Радуга, 1983. С. 557–565.
8. Стефаник В. Вибране. Ужгород, 1979. 392 с.
9. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика : учеб. пособие [вступ. ст. Н.Д. Тамарченко ; коммент. С.Н. Бройтмана при участии Н.Д. Тамарченко. М.: Аспект Пресс, 1999. 334 с.
10. Фащенко В. Із студій про новелу: жанрово-стильові питання. К.:

Рад. письменник, 1971. – 216 с.

11. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі. *Зібр. тв. : у 50 т. Т. 35 : Літературно-критичні праці (1903–1905)* [редкол. : М.Д. Бернштейн, Г.Д. Вервес та ін. ; ред. тому П.Й. Колесник ; упорядкув. та комент. Н.О. Вишневської, М.С. Грицюти]. К. : Наук. думка, 1984. С. 91–111.

12. Франко І. Українська література. *Франко І. Зібр. тв. : у 50 т. Т. 33 : Літературно-критичні праці (1900–1902)* [редкол. : М.Д. Бернштейн та ін. ; ред. тому П.Й. Колесник ; упорядкув. та комент. Н.О. Вишневської та Н.І. Черної]. К. : Наук. думка, 1982. С. 142–143.

13. Черемшина Марко. Новели; посвяти Василеві Стефанику; ранні твори; переклади; літературно-критичні виступи; спогади; автобіографія; листи. Київ, 1987. 448 с.

14. Черненко О. Експресіонізм у творчості Василя Стефаника. Сучасність, 1989. 280 с.

15. Шкловский В. О теории прозы. М.: Федерация, 1929. 266 с.

**ПІДХОДИ ДО ВІДТВОРЕННЯ ГУМОРУ
ПРИ АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ ПЕРЕКЛАДІ**

Мосієнко Олена Володимирівна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

Анотація. У статті розглядаються особливості відтворення гумору в англо-українському перекладі аудіовізуальних творів. Розглянуто сучасні класифікації перекладацьких стратегій, які використовуються для адекватного перекладу одиниць гумору. Проаналізовано труднощі аудіовізуального перекладу та найбільш прийнятні стратегії відтворення гумору.

Ключові слова: переклад, аудіовізуальний переклад, гумор, перекладацька стратегія, спосіб перекладу.

Розвиток інформаційних технологій у ХХІ столітті суттєво змінив ставлення людей до комунікації, зокрема до технічно опосередкованих способів відтворення та передачі візуально-вербального змісту, оскільки сучасне покоління по-іншому сприймає та пізнає навколишній світ. Аудіовізуальна комунікація стала невід'ємною частиною повсякденного життя, а аудіовізуальна продукція (фільми, серіали, контент у соціальних мережах тощо) завойовує міжнародний ринок, що обумовлює зростання попиту на якісний переклад подібного контенту.

Аудіовізуальна комунікація передбачає взаємодію кількох каналів передачі інформації, призначення яких полягає в реалізації певного прагматичного впливу як засобу відображення авторського задуму. Ефективна міжмовна гумористична комунікація можлива лише за умови якісного перекладу.

Гумористичний ефект може виявлятися в невідповідності очікуваного і дійсного, старого та нового, прекрасного та жахливого, дозволеного та забороненого тощо. Комічне проявляється у двох основних формах – гуморі та сатирі. І в гуморі, і в сатирі акцентується комедійне, насмішливе ставлення до дійсності. Проте у гуморі підкреслюється добродушне, співчутливе ставлення до предмета, натомість сатира викриває недоліки та критикує пороки [2; 6].

Традиційно у лінгвістичній науці виділяють наступні прояви гумору: жарт – дотепна фраза або невелика історія, яку розповідають з метою розсмішити адресата; анекдот – маленька розповідь із кумедним змістом та несподіваною розв'язкою; іронія, коли слову або висловленню надається протилежне значення з метою осміяти негативні явища в удавано позитивному тоні; пародія – жанр, який відображає свідому імітацію в сатиричних, іронічних та гумористичних цілях індивідуальної манери, стилю, напрямку, жанру або поведінки; гра слів – дотепний жарт, заснований на вживанні одного слова замість іншого або на заміні одного значення слова іншим значенням того самого слова; чорний гумор – спосіб подивитися на щось серйозне або сумне у гумористичному аспекті.

Усі ці прийоми можуть висловлювати не лише гумористичне, але й сатиричне ставлення до дійсності, тому їх розглядають як способи вираження гумору. Для створення комічного також використовують низку виразних засобів, зокрема метафору, метонімію, літоту, гіперболу, зевгму, оксюморон та евфемізм. Дослідники гумору розрізняють у текстах вербальний і ситуативний гумор. Вербальний гумор використовується частіше у порівнянні з ситуативним.

Поділ гумору в тексті на вербальний та невербальний досить умовний, оскільки ситуація, створена в тексті, визначає вибір мовних засобів. В аудіовізуальному тексті неможливо чітко розділити комічне на ситуативне та вербальне. В кожному окремому випадку переважає один з механізмів створення комічного. Наприклад, у пародії переважає ситуативний гумор, а в грі слів – вербальний [1].

Для адекватного відтворення гумору в аудіовізуальних текстах необхідно користуватися певними перекладацькими стратегіями. Одну з найбільш відомих класифікацій стратегій перекладу гумору запропонував бельгійський дослідник Д. Делабастіта. Згідно з цією класифікацією гра слів може відтворюватися наступними способами: новою грою слів мови перекладу; відсутністю гри слів у мові перекладу; іншим виразним засобом; дослівним перекладом слів; грою слів у мові перекладу за її відсутності у вихідній мові; поясненням за допомогою примітки. Проте, не всі зазначені способи доречно використовувати при перекладі аудіовізуальних текстів. Наприклад, примітка у вигляді субтитрів може заважати сприйняттю глядачем аудіовізуального тексту [5, с. 136-138]. Д. Кіаро пропонує відтворювати гумор залишаючи одиницю гумору без змін, замінюючи одиницю гумору мовою оригіналу іншою одиницею гумору мовою перекладу або ідіоматичним виразом на мові перекладу [4].

Гумор в аудіовізуальних текстах становить певні труднощі під час перекладу. Насамперед, це стосується відтворення екстралінгвістичної інформації. Гумор тісно пов'язаний із специфікою менталітету певної нації, з нагальними проблемами суспільства тощо. Також відтворення гумору пов'язане зі складнощами передачі гри слів, зниженої лексики та сленгізмів. Особливістю перекладу гумору у текстах з візуальною та вербальною складовою є тісний зв'язок цих двох компонентів. Зважаючи на швидку зміну кадрів, візуальний образ обмежує вибір стратегій перекладу. Невербальна складова допомагає глядачеві зрозуміти гумор, навіть якщо перекладачеві не повною мірою вдалося передати всі тонкощі жарту. Гумор в аудіовізуальних текстах можливо відтворити адекватно лише за умови використання обох каналів передачі інформації. Тому при аналізі аудіовізуального тексту необхідно не тільки розглядати варіанти перекладу, але й описувати комунікативну ситуацію [3;6].

Найбільш прийнятними перекладацькими стратегіями відтворення гумору сучасні теоретики перекладу вважають культурну адаптацію, заміну, компенсацію, дослівний переклад і вилучення. Ця класифікація відображає усі

прийоми перекладу гумору, можливі саме в аудіовізуальних текстах. На особливу увагу заслуговує перекладацький прийом культурної адаптації, який враховує відмінності культур мови оригіналу та мови перекладу. Вибір стратегії перекладу обумовлюється зорієнтованістю на цільову аудиторію. Багато людей схильні вибирати фільм, в якому розглядаються актуальні для глядачів проблеми. Зважаючи на це, при перекладі фільмів можуть виникати проблеми не тільки мовного, а й суспільного, політичного, економічного та культурного характеру.

Отже, відтворення гумору в аудіовізуальному тексті ускладнюється наявністю невербальних кодів, які потрібно враховувати під час перекладу. Класифікація стратегій перекладу допомагає вибрати найбільш вдалий спосіб відтворення одиниці гумору. Головними завданнями перекладу гумору в аудіовізуальних текстах є врахування специфіки невербальної комунікації та відмінності лінгвокультур.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лилиенталь Г. Г. К вопросу о возможности разграничения лингвистического и ситуативного юмора. Режим доступа: URL: <http://vestnik.spbu.ru/html14/s09/s09v2/10.pdf>
2. Підгрушна О. Г. Специфіка перекладу гумору на межі англійської та української культур. *Science and Education a New Dimension. Philology*, III(10), Issue: 47, 2015. С. 92–96.
3. Стоянова Т., Черненко К. Особливості перекладу англійського гумору українською. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : Лінгвістичні науки : зб. наук. праць*. Одеса: Астропринт, 2020. № 31. С. 401–418.
4. Chiaro D. *Translation, Humour and The Media*. London: Continuum, 2010. 259p.
5. Delabastita D. Verbally expressed humor and translation: an overview of a neglected fields. *Humor, special Issue of international Journal of Humor Research*.

2005. №18 (2), pp. 135–145.

6. Ma Z., Jiang M. Interpretation of verbal humor in the Sitcom *The Big Bang Theory*. *Theory and Practice in Language Studies*. 2013. №3 (12), pp. 2220–2226.

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ КИТАЙСЬКОМОВНОЇ
КУЛЬТУРНО-МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ
(НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ МАО ДУНЯ «ВЕСЕЛКА»)**

Холенковський Кирило Олегович

здобувач вищої освіти факультету іноземних мов
Південноукраїнський національний педагогічний університет
Імені К.Д. Ушинського, Україна

Науковий керівник:

Попова Олександра Володимирівна

д.пед.н., проф., проф. Кафедри
перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського, Україна

Анотація: Процеси глобалізації та інтеграції країн у всесвітній медіапростір значною мірою визначають досягнення в галузі транслатології, зокрема української. Втім, наразі більшість наукових праць та досліджень присвячена теоретичним і практичним аспектам перекладу з англійської та інших мов індоєвропейської мовної сім'ї. Переклади китайських текстів, навпаки, вивчаються не так активно, тому і становлять інтерес для сучасних дослідників. Будь-який китайський текст насичений великою кількістю культурно-маркованих лексичних одиниць і реалій, що можуть бути незрозумілими для вітчизняного читача в силу значних структурних відмінностей між українською та китайською мовами, а також цілого комплексу культурних, історичних й етнографічних розрізень.

Актуальність цього дослідження зумовлюється відсутністю чітко структурованих та виокремлених правил перекладу культурно-маркованих лексичних одиниць з китайської мови українською, а також наявністю великої їх кількості в китайськомовних художніх творах, що робить такі твори частково незрозумілими для українського читача і заважає відтворенню культурних, історичних, а також етнографічних аспектів оригінального твору.

Вищезазначені проблеми формують мету цього дослідження, що полягає у здійсненні всебічного аналізу варіантів перекладу китайської культурно-маркованої лексики і виявленні оптимальних засобів їх перекладу українською мовою.

Об'єктом дослідження є культурно-маркована лексика у китайськомовному художньому творі.

Предметом дослідження є способи та прийоми перекладу китайських культурно-забарвлених лексем, репрезентованих у художньому творі, українською мовою за авторством Івана Чирка.

Матеріал дослідження: оригінальний текст роману Мао Дуня «Веселка» та його варіант перекладу українською мовою за авторством Івана Чирка.

Використані **методи** дослідження розрізняються в теоретичній та практичній частинах роботи: в теоретичній частині було використано описовий і типологічний методи, а також метод систематизації; в практичній – метод комплексного перекладацького аналізу (до якого входять як компаративний, так і кількісний аналізи), метод кількісних підрахунків і метод суцільної вибірки.

Ключові слова: переклад, китайська мова, лексична одиниця, культурно-маркована лексика, лінгвістична реалія, фразеологізм, перекладацька операція, лінгвокультурні знання.

Аналізуючи наукові праці, присвячені проблемі перекладу культурно-маркованих одиниць, можна встановити, що поняття «культурно-маркована лексика» є абстрактним і використовується різними дослідниками по-різному. Через неоднорідність тлумачень терміна користуємося термінологією китайського науковця Ван Гоаня, поданою в праці *«Про китайську культурно-марковану лексику та її культурне значення»* (论汉语文化词和文化意义) [19].

Проаналізовані культурно-марковані лексичні одиниці було поділено згідно з наведеною вище термінологією, а саме на дві основні групи: реалії та фразеологізми китайської мови. В свою чергу, досліджувані реалії було

систематизовано за класифікацією В. Виноградова, яку було трансформовано в площину китайської мови. Він виділяє побутові реалії - 四合院 (сіхеюань), етнографічні та міфологічні реалії – 孙悟空 (Сунь Укун, Король Мави), реалії природного світу – 林猯 (китайський їжак), реалії державного ладу та суспільного життя – “百花齐放、百家争鸣”(«Хай розквітають сотні квітів, хай змагаються сотні шкіл»), ономастичні реалії – 曹操 (Цао Цао) та асоціативні реалії, що цілком залежать від контексту й актуалізуються через певні символи або історичні та лінгвістичні алюзії [1, 153].

Фразеологізми китайської мови, що мають свої унікальні підвиди й ознаки, а саме 成语 (чен'юй) – ідіоматичний вираз з чотирьох ієрогліфів, що складений за нормами давньої китайської мови; 歇后语 (сехоуоу або недомовка) – речення, що складається з двох основних частин, в якому перша частина являє собою алегорію, а друга розкриває зміст першої, і, найчастіше, друга частина замовчується; 言语 (власне прислів'я), що є, напевно, найзвичнішим для західного реципієнта видом фразеологічних сполучень китайської мови; та 惯用语 (гуаньюн'юй) – ідіоматичні сполучення з трьох ієрогліфів, що будуються за стійкою конструкцією “дієслово – іменник” [5, 82].

У практичній частині роботи було проведено аналіз 300 культурно-маркованих лексичних одиниць, які в ході дослідження було ідентифіковано в романі одного з засновників сучасної китайської літератури (байхуа), Мао Дуня, – «Веселка» і його перекладі українською мовою за авторством Івана Чирка.

Під час дослідження одиниці культурно-маркованої лексики було розділено на дві основні складові: лінгвістичні реалії та фразеологізми. За результатами кількісного аналізу в тексті оригіналу було виділено 194 лінгвістичні реалії, більшість яких, а саме 71 одиницю, становлять побутові реалії, що вказує на особливість і неповторність китайського побуту й організації повсякденного життя в лінгвокультурному контексті. Наступним за поширеністю в тексті оригіналу видом реалій є реалії, що пов'язані із

суспільним життям і державним ладом. Прикладів таких реалій в аналізованому обсягу роману 44, що, в свою чергу, пояснюється соціальною і політичною проблематикою роману, що нерозривно пов'язана з певним історичним проміжком – початком ХХ століття. Крім цього було виявлено 30 прикладів асоціативних реалій, які притаманні китайській мові в цілому, уособлюючи її метафоричність й алегоричність; 26 одиниць ономастичних реалій, наявність яких у тексті зумовлена необхідністю передати лінгвокультурний колорит за допомогою топонімів, що слугують тлом для основних подій; а також антропоніми, що відображають відповідні історичному та культурному контексту імена. Було проаналізовано 16 прикладів етнографічних і міфологічних реалій, притаманних китайським сталим і ідіоматичним виразам. Найменше в досліджуваному тексті оригіналу реалій природного світу – лише 7 одиниць, що можна пояснити вищезгаданою проблематикою роману, яка центрується саме на соціальних і політичних питаннях, а не пов'язаних з природним світом, а також ідіостилем автору, який не схильний до детальних описів краєвидів.

Серед основних способів і засобів перекладу китайських реалій українською мовою було визначено 78 випадків пошуку функціонального відповідника, що дозволяє «одомашнити» реалії, перетворюючи їх на близькі за семантикою, але втім не тотожні поняття з мови перекладу. Така кількість функціональних відповідників у перекладі (40%) може свідчити про деяку втрату лінгвокультурної фонові інформації тексту оригіналу, що, на думку деяких науковців, є природним і допустимим під час перекладу з китайської мови іншою. Наступним за кількістю є використання описового перекладу – 50 випадків, метою використання якого є бажання пояснити реалію через відсутність аналогу в мові перекладу. 27 випадків транскрибування майже повністю зумовлені наявністю в тексті оригіналу ономастичних реалій, тобто власних назв, основним способом перекладу яких, за відсутності змоги використати транслітерацію чи комбінований переклад, і є транскрибування. Також можна виділити застосування наближеного перекладу або родо-видових

замін – 25 випадків яких було виявлено в процесі дослідження. Вмотивовано застосування такого способу перекладу надмірною кількістю незрозумілих носіям інших мов понять, яких можна позбутися, вказуючи лише на окремі їх властивості, що є важливими для розуміння тексту оригіналу.

Другою важливою складовою аналізованої культурно-маркованої лексики були фразеологічні сполучення. В тексті оригіналу було ідентифіковано 106 прикладів китайських фразеологізмів.

За результатами перекладацького аналізу досліджуваних фразеологічних одиниць та варіантів їх перекладу українською мовою було виділено такі способи перекладу, застосовані перекладачем: переклад за допомогою підбору слів, що не є фразеологізмами – 32 випадки. Пояснити таку статистику можна великою кількістю чен'юїв у тексті, більшість з яких можна передати простими словами без втрати релевантної для розуміння тексту перекладу інформації, оскільки в китайській мові вони здебільш використовуються для передачі певної семантики, а не задля наведення культурного посилання або алюзії. Ще одним поширеним способом перекладу є пошук функціонального відповідника, 31 випадок використання якого було виявлено в аналізованому матеріалі. Цей спосіб дозволяє зберегти певну ідіоматичність перекладеного виразу, але разом з тим майже завжди втрачає лінгвокультурні конотації, що будуть зрозумілими лише носіям мови оригіналу. Використання такої перекладацької операції вмотивовано бажанням зберегти фразеологічну одиницю як таку, але зробити її ближчою до мови реципієнту.

Висновки. Проаналізувавши наведений матеріал дослідження, можемо визначити, що внутрішньомовні метафори та лінгвокультурна інформація робить культурно-марковану лексику китайської мови надзвичайно важкою для перекладу. Основною складністю для перекладача видається збереження культурного контексту і буквального значення виразу. Труднощів у перекладі таких лінгвістичних одиниць додає й критично мала кількість можливих еквівалентів та функціональних відповідників китайських реалій та фразеологічних сполучень в українській мові. Саме потреба у збереженні

колориту, культурної картини світу, що зображується китайськими авторами в сучасних творах, становить основну задачу для перекладачів китайської художньої літератури.

Відзначимо, що знання мови на високому рівні не завжди забезпечує точне відтворення китайських культурно-маркованих одиниць, адже правильний переклад таких лексичних одиниць китайської мови, репрезентованих у художньому тексті, вимагає від перекладача неабиякої лінгвокультурної компетенції, а саме обізнаності в традиціях, культурних особливостях і реаліях життя з одного боку, й в історії, фольклорі та традиційній літературі (веньянь), з іншого.

Отже, проблема відтворення китайської культурно-маркованої лексики українською мовою не вичерпується результатами виконаного дослідження, оскільки китайськомовний формат художньої літератури рясніє специфічною лексикою і вимагає ретельного вивчення за кожним жанром. Потребують подальшого студіювання питання адекватного перекладу автентичних текстів різної жанрово-стильової спрямованості на тлі історико-філософського підґрунтя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Виноградов В. В. Избранные работы. Лексикология и лексикография. Москва: Наука, 1977. 312 с.
2. Мао Дунь. Веселка / пер. з кит. І. Чирка. Київ: ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1988. 230 с.
3. Основи перекладу: граматичні та лексичні аспекти / за ред. В. К. Шпака. Київ: Знання, 2003, 310 с.
4. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. М.: Р. Валент, 2004. 240 с.
5. Щичко В. Ф. Китайский язык. Теория и практика перевода: учебное пособие. Москва : Восточная Книга, 2010. 223 с.
6. 矛盾虹. 北京 : 民文学出版社, 1983. 149 页

7. 王国安 论汉语文化词和文化意义. 北京 : 北京语言学院出版社, 1996. 495页.
8. 汉语成语学习词典. 北京 : 外语教学与研究出版社, 2006. 1018 页.
9. 在线成语词典 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://cy.5156edu.com/>
10. 汉语对照俄语成语 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.yuwenmi.com/cy/748571.html>

ДО ПИТАННЯ ТРАКТУВАННЯ МИСТЕЦЬКОЇ ТРИХОТОМІ Й.-В. ГЕТЕ

Шевців Галина Михайлівна,
канд. філол. наук,
ст. викладач кафедри практики нім. мови
ДДПУ ім. Івана Франка
Дрогобич, Україна

Анотація. Статтю присвячено узагальненню філософського та літературознавчого тлумачень понять, винесених у назву розвідки Гете «Просте наслідування природи, манера, стиль». Основна увага зосереджена на розгляді поняття «наслідування» як такого, що є одним із найбільше досліджених літературознавчих термінів. Гете у своїй роботі висвітлює три творчі методи, формуючи своєрідну мистецьку трихотомію. Просте наслідування надає натуралістичне зображення дійсності, манера характеризується переважанням у ній суб'єктивного, стиль базується на глибоких знаннях зображуваного об'єкту.

Ключові слова: манера, мистецтво, зображення, наслідування природи, поняття, стиль.

Методи. При проведенні нашого дослідження були використані загальнонаукові методи аналізу та синтезу розглядуваного матеріалу.

Вступ. Стаття Гете «Просте наслідування, природи, манера, стиль» (1789) є своєрідною типологією творчості, що вибудовує ієрархію способів художнього зображення. Віддалена від нас багатьма віками, ця робота і сьогодні несе в собі неабиякий потенціал тлумачення сутності таких філософсько-літературознавчих понять як наслідування, манера, стиль. І реакція сучасників Гете (Ф. Шиллер), і сьогоднішні звернення до цієї короткої статті (Е. Форсманн, А. Єрхоін, І. Лагутіна, Б. Шалагінов) демонструють силу закладеного в неї потенціалу, особливо його філософського трактування. Важливість детального вивчення останнього зумовлюється тим, що саме

філософія є методологічною базою літературознавства.

Метою нашої статті є розгляд генези та основних теоретичних позицій статті Гете «Просте наслідування, природи, манера, стиль» а також їхнього філософського трактування.

Актуальність звернення до філософського тлумачення цих понять зумовлюється зростанням ваги тенденції підходу до філософії як до однієї з літературних традицій, оскільки межі між літературознавством і філософією вже давно можуть бути охарактеризовані як чисто номінальні.

Результати та обговорення. Стаття Гете «Просте наслідування природи, манера, стиль» була написана в 1789 році після його італійської подорожі та надрукована в цьому ж році в журналі Крістофа Мартіна Віланда (1733-1813) «Німецький Меркурій». Гете називав її продовженням нотатків із записника подорожнього («Fortsetzung der Auszüge aus dem Taschenbuches eines Reisenden»). Як відомо, подорож до Італії викликала в Гете різноманітні роздуми про суть образотворчого мистецтва. В автобіографічному творі «Італійська подорож» («Italienische Reise») Гете детально передає процес його ознайомлення з різними видами мистецтва: архітектурою, образотворчим мистецтвом зокрема. Цей твір Гете передає його осмислення щоденникових записів та епістолярію у світлі власного естетичного розвитку, досягнутого через три десятиліття.

Перебування в Італії було для Гете часом великої теоретичної роботи в плані ознайомлення з образотворчим мистецтвом. Так, наприклад, книги Леонардо да Вінчі допомогли Гете зрозуміти, чому він, за його ж власним висловлюванням, ніколи нічого в образотворчому мистецтві не тямив. Крім цього, найбільша користь від досить тривалого перебування у Римі полягала для Гете в тому, що він саме тут, про що йдеться у його щоденниковому записі від 22 лютого 1788 року, образно кажучи, поставив хрест на своїх заняттях образотворчим мистецтвом. І саме в Римі Гете зрозумів, що він народжений для поезії [4, с. 230].

Італійські подорожі дали Гете обширний матеріал для роботи над

проблемами наслідування, манери та стилю. Знайомлячись в 1787 році з архітектурою Палермо, Гете писав: «Надо сказать, что такие ремесленники часто выказывали способности к подражанию природе; так, например, головы зверей сработаны очень неплохо, а это всегда вызывает восторг толпы, ибо радость, которую ей дарит искусство, состоит лишь в сравнении копии с оригиналом» [4: 116]. До цього додамо, що в 1788 році велися бурхливі дискусії письменника та професора археології Карла Філіппа Морітца (1757-1793) з Гете, після яких побачила світ стаття Карла Філіппа Морітца «Про образотворче наслідування прекрасного». Цим самим Гете отримав від Карла Філіппа Морітца безпосереднє спонукання до написання своєї статті «Просте наслідування природи, манера стиль». Як підкреслює німецька дослідниця Барбара Науманн, ця стаття узагальнює різні форми мистецького зображення, з якими Гете познайомився в Італії. Це свого роду результат його суперечки з мистецькою практикою, який базується й на теоретичному інтересі [9, с. 33].

З історичних джерел бачимо активне сприйняття цієї статті тогочасною літературною елітою. Підтвердження тому знаходимо в кореспонденції Ф. Шиллера за 1793 рік, у статті німецького письменника та критика Ф. Шлегеля «Про вивчення грецької поезії» (1795/97), у лекції німецького літературного критика А.-В. Шлегеля «Про відношення художнього мистецтва до природи, про обман і правдоподібність, про манеру та стиль», яка була прочитана у 1802 році в Берліні, а надрукована в 1808 році. Крім цього як відповідь Гете можна трактувати статтю Ф. Шиллера «Про наївну та сентиментальну поезію» (1795-1796), в якій гетевській трихотомії мистецьких методів протиставлена дихотомія поетичної творчості. Відомий філософ того часу Ф. Шеллінг згадує цю статтю у своїй лекції «Філософія мистецтва» (1802/1803), особливо акцентуючи просте наслідування в контексті питання портретного живопису.

У розумінні Гете просте наслідування природи – це копіювання її образів та фарб, що може бути доведене до найвищого ступеню досконалості. Поряд із тим, Гете називає таке наслідування буквальним копіюванням букв із великого

букваря природи («der Natur ihre Buchstaben im Zeichen nur gleichsam nachzubuchstabieren» [8, с. 392]. Таке рабське копіювання Гете рішуче відхиляв, проте це найперший крок до формування власного стилю. Однак у певний період творчості таке копіювання, яким би досконалим воно не виявилось, уже не задовільняє митця. Тоді автор створює свою власну мову, якою передає все, що сприйняла його душа: «Nun wird es eine Sprache, in welcher sich der Geist des Sprechenden unmittelbar ausdrückt und bezeichnet» [8, с. 392-392]. Для ілюстрації своїх теоретичних міркувань Гете наводить приклад із зображенням ландшафту. Якщо б, на думку Гете, художник зупинився на кожній окремій деталі, то задум так і залишився би нездійсненим. Стилем Гете називає художнє осягнення світу в його об'єктивних і закономірних рисах, яке досягається глибоким знанням природи. Попри все, стиль не буває абсолютно позбавлений простого наслідування. Але це вже інший рівень наслідування форм та змісту, оскільки художня творчість завжди спирається на якусь основу. Цю думку розвивали у своїх працях М. Бахтін, А. Веселовський, Ю. Мінералов, Ю. Тинянов.

Аналіз понять наслідування, манери, стилю був би неповним без звернення до гегелівського підходу до трактування цих понять, представлених у його «Лекціях з естетики». Стиль визнається проміжним поняттям між суб'єктивною манерою та оригінальністю, що є розходженням з Гете, для якого стиль був найвищим досягненням художника. Художнє наслідування є еманациєю ідеального світу [7, с. 9]. Гегель наголошує, що наслідування природи можна розглядати як самовпевнену гру, оскільки воно все-таки буде відставати від природи. Формальна мета наслідування не може дати істинного життя, лише його оболонку. Маючи на меті лише наслідування, мистецтво не витримує змагання з природою. При цьому Гегель порівнює мистецтво з черв'яком, який хоче встигнути за слоном. Копія у порівнянні з природнім оригіналом зазнає невдачі. Метою мистецтва при цьому є лише задоволення, яке людині приносить вміння створювати щось подібне на предмети природи. Однак з часом це захоплення може перетворитися навіть й у відразу. Ступінь відрази виявляється у прямопропорційній залежності від ступеню подібності

копії до природнього оригіналу. «Вообще эта радость, доставляемая ловкостью в подражании, может быть лишь очень незначительной, и человеку больше подобает радоваться тому, что он порождает из самого себя» [3, с. 117]. Цікавою є думка про те, що турбуючись про правильне наслідування, ми забуваємо запитати в природи, чому слід наслідувати? Якщо при виборі предметів для наслідування виходити лише з індивідуальних смаків окремих людей, чи навіть цілих народів, то для наслідування можна брати будь-які предмети природи. Підсумовуючи, Гегель пише: «Обратившись к отдельным искусствам, мы не преминем заметить, что если живопись и скульптура изображают нам предметы, похожие на предметы природы или по своему типу взятые у нее, то произведения архитектуры, которая ведь тоже является художественным творчеством, а также и поэтические произведения, поскольку они не ограничиваются простым описанием, нельзя назвать подражанием природе» [3, с. 118]. Аналізуючи романтичну форму мистецтва, Гегель говорить про його портретний характер: «Оно возвращается к подражанию природе, к намеренному приближению к случайности непосредственного, некрасивого в самом себе и прозаического существования» [4, с. 604].

Особливої ваги в контексті нашої роботи є звернення до поняття манери, яка, на думку Гегеля, стосується лише окремих та випадкових особливостей художника. Манера проявляється у зовнішніх сторонах форми. Виходячи з того, що манера найбільше властива образотворчому мистецтву та музиці, Гегель надалі розвиває це питання з допомогою конкретних прикладів саме з цих видів мистецтва. При цьому Гегель застерігає, що через постійне повторення манера може перетворитися у механічний прийом, більше того, перетворитися у щось банальне. «Подлинная манера должна поэтому избегать ограничения частными особенностями и должна выходить за эти пределы в себе самой, чтобы ее специальные трактовки не омертвели и не превратились в простую привычку» [3, с. 340]. На завершення розгляду питання про манеру, Гегель наводить приклад про манеру Гете, яка, на його думку, полягала в тому, «что он умеет искусно кончать веселым оборотом не только застольные песни,

но и другие стихотворения, начинающиеся более серьезно, чтобы устранить или смягчить впечатление от серьезного размышления или трудной ситуации» [3, с. 340].

Д. Наливайко так підсумував розуміння Гегелем манери: «Гегель під терміном «манера» розумів «часткові» і внаслідок цього «випадкові своєрідності», які не витікають із «характеру самого предмета» і виявляються на «зовнішніх формах». Не вважаючи манеру саму по собі чимось негативним, він ратував за те, щоб вона не перетворилася на «механічний прийом», у який митець уже не вкладає всього свого почуття і натхнення, бо тоді, на його думку, мистецтво падає до рівня звичайної віртуозності і ремісницької вправності» [1, с. 68]. Робота Гете «Нариси про мистецтво» свідчить, що він бачив манеру в найвищому сенсі та в чистому значенні слова посередницею між простим наслідуванням та стилем. При цьому слово манера вживалося ним у високому та поважному сенсі.

Вживання слова «стиль» Гегель поширює на закони художнього зображення, які випливають з природи того виду мистецтва, в якому втілюється предмет. «Стилем обозначается здесь такой способ художественного воплощения, который столь же подчиняется условиям, диктуемым материалом, сколь и соответствует требованиям определенных видов искусства и вытекающим из понятия предмета законам» [3, с. 340-341]. Відсутність стилю саме в такому значенні слова може означати навіть свавілля, яке надає волю власним примхам і може замінити стиль поганою манерою. На завершення першої частини «Лекцій з естетики» Гегель узагальнює: «Не имеет никакой манеры – вот в чем состояла во все времена единственно великая манера, и лишь в этом смысле мы можем назвать оригинальными Гомера, Софокла, Рафаэля, Шекспира» [3, с. 344]. Слід сказати, що на думку Гегеля, ранні твори Гете є «ужасающе незрелыми, даже можно сказать, грубыми и варварскими» [3, с. 103]. По-іншому характеризує він творчість зрілого Гете, твори якого цього періоду, на думку Гегеля, були глибокими і досконалими за формою, породжені істинним натхненням.

Суть літератури не може бути віднайдена у площині міметичного відображення природи чи суспільного буття. При цьому, за твердженням американського дослідника Фрая Нортропа, література наслідує, щоразу відновлюючи та актуалізуючи лише свої праформи, і в цьому виявляється її самодостатність [2, с. 8].

Висновок. Ідеї розглянутої нами статті є результатом італійської подорожі її автора, який здобув собі славу філософа мистецтва. Гете ніколи не відривав мистецтво від процесу пізнання і всією своєю діяльністю як письменника і науковця доводив їх тісний взаємозв'язок. Мова розглянутої нами статті суттєво відрізняється від геніального стилю ранніх теоретичних праць Гете. Відійшовши від штурмерських позицій, він тепер ретельно стежить за предметністю і точністю своєї думки, дотримується понятійної послідовності. При цьому весь текст його роботи є здійсненням у стилі Е. Канта тлумаченням трьох важливих понять, яке близьке до духу «Критики чистого розуму». Трактатування Гете мали неабиякий вплив на подальший розвиток європейського образотворчого мистецтва XIX-го століття, вони актуальні і в сучасному мистецькому дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наливайко Д. С. Стиль напряму й індивідуальні стилі в реалістичній літературі / Індивідуальні стилі українських письменників XIX-початку XX ст. / Збірник наукових праць. К. : Наукова думка, 1987. С. 3-42.
2. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 20002. 392 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Лекции по эстетике. В 2-х тт. Пер. с нем. Б. Г. Столпнера. СПб. : Наука, 1999. Т. 1. 622 с.
4. Гете Й.-В. Из «Итальянского путешествия». Гете. Собр. соч. : В 10-ти томах. Пер. с нем. Н. Ман. Т. 9. М. : Художественная литература, 1980. С. 230.
5. Лосев А. Ф. Мимесис / История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика. М. : Искусство, 1975. С. 402-417.

6. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Поздний эллинизм. М. : Искусство, 1980. С. 403-415.

7. Соколов А. Н. Теория стиля. М. : Искусство, 1968. 221 с.

8. Goethe J. W. Einfache Nachahmung der Natur, Manier, Stil / Die Bibliothek deutscher Klassik. Band 12. Carl Hanser Verlag München Wien. 1982. S. 391-396.

9. Naumann Barbara. Philosophie und Poetik des Symbols : Cassirer und Goethe. Wilhelm Fink Verlag. München, 1998. 218 S.

**НАБЛЮДЕНИЕ О СИНОНИМИКО-АНТОНИМИЧЕСКИХ
ДЕРИВАЦИОННО СВЯЗАННЫХ ОТНОШЕНИЯХ МОТИВАТОРА И
МОТИВАТА (НА ПРИМЕРЕ ГЛАГОЛОВ СОВРЕМЕННОГО
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)**

Шепель Юрий Александрович,
доктор филологических наук, профессор,
академик НАН ВО Украины,
Днепропетровский национальный университет
имени Олеся Гончара
г. Днепро, Украина

Характерной чертой современной лингвистической науки является обостренный интерес к семантике единиц разных уровней – в ее неразрывной связи с формальной стороной этих единиц. По мнению современных дериватологов, «...в настоящее время требуется определённое переосмысление накопленных в лингвистических исследованиях фактов, необходимы поиски новых подходов к проблеме значения в языке» [1, с. 2]. Такие суждения касаются, прежде всего, вопросов связи между словообразовательной структурой производного слова и его лексическим значением. Можно с уверенностью утверждать, что внимание дериватологов на изучение мотивационных связей в процессе деривации, на выявление признаков словообразовательного значения, роли деривационных средств в его формировании и специфики значения производных слов не теряют своей актуальности.

С другой стороны известно, что в отличие от грамматических и словообразовательных значений лексические значения индивидуальны, что приводит к определенным трудностям. В связи с этим многие исследователи склоняются к мысли, что изучение значений слов не входит в задачи лингвистических исследований, ср. замечание Л. Блумфилда, что значения не

могут быть определены в терминах нашей науки. Это приводило к тому, что основным методом описания языковых значений было самонаблюдение (интроспекция). Такая позиция основывалась на утверждении, что говорить о значении отдельного слова бессмысленно, поскольку слова в живой речи не встречаются в изолированном виде.

Актуальность поднимаемой темы обусловлена, на мой взгляд, тем, что вопросы, связанные с проблемой взаимоотношений синонимии и антонимии, в целом, и вопросы синонимичности и антонимичности, в частности, не только исходных слов, но и производных от них, все еще остаются недостаточно описанными и не получили достаточного освещения в современной англистике.

Несомненно, важным в теории лексического значения производного слова является, на наш взгляд, отсылочный характер семантики: свойство двойной референции его смысловой структуры. Референция к миру действительности (индивидуальное лексическое значение каждого производного слова) позволяет утверждать, что производные слова как явление лексики есть такие же «идиомы», как и слова непродеривированные. Референция к миру слов (выводимость значения производного слова из значения другого (связанного с ним деривационно), ставит вопрос о рациональности объяснения значения производного слова через слово-мотиватор и о возможности выведения таких общих правил, которые отразили бы наиболее обычные типы семантических ассоциаций между словами. Говоря о синонимико-антонимических отношениях слов, связанных деривационно, необходимо выявить и описать, как синонимичность и антонимичность находят отражение в семантике слов. Касательно глаголов современного английского языка при этом необходимо выявить их синонимико-антонимические группы и описать характер взаимоотношений глаголов этих групп. Основная цель таких исследований может заключаться в выявлении того, как антонимичность и синонимичность производящих слов находят отражение в семантике слов, связанных деривационными отношениями, в определении синонимико-антонимических групп глаголов английского языка с дальнейшим описанием

характера взаимоотношений глаголов в таких группах, в определении морфологической и словообразовательной структуры членов синонимико-антонимических групп глаголов, в анализе словообразовательных гнезд и рядов с целью выделения и описания параллелизма / непараллелизма в них и пр. Замечу, что в настоящее время нет ни одного монографического исследования, посвященного этой проблеме. Есть отдельные исследования по соотношению синонимии и паронимии на материале русского языка [2–7].

Предварительный анализ материала показывает, что соотношение синонимов и антонимов в группах глаголов (их 6) различное. Количество синонимов превышает количество антонимов в два раза (1597 – 732 единицы, соответственно). В случаях, когда глаголы образуют только антонимические пары, количество антонимов в группах значительно меньше. Когда в антонимические отношения вступают члены нескольких рядов (от 2 до 3), то число антонимических пар увеличивается, как и число самих групп, сокращается количественное различие между синонимами и антонимами. Замечено, что доминанта синонимических рядов в антонимические отношения в большинстве случаев не вступает, что свидетельствует о необходимости дополнительных оттенков значения у антонимичных глаголов для вступления в такие связи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кузнецова Т. В. Лексико-семантический потенциал словообразовательных структур: на материале соотношения моделей семантико-словообразовательной категории «становление / приобретение признака»: автореф. дис. ... канд. филол. наук, спец. 10.02.01. Саратов. 2004. 21 с.
2. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд и его роль в системной организации лексики: монография. Часть 3: Семантическая параметризация словообразовательных рядов. Днепропетровск : ЧП «Белая», 2011. 173 с.
3. Шепель Ю. А. Моделирование словообразовательных рядов слов.

Днепропетровск : Наука и образование, 2000. 319 с.

4. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд: принципы построения и анализа. Днепропетровск : Наука и образование, 2001. 116 с.

5. Шепель Ю. А. Словообразовательный ряд в системе словообразования. Днепропетровск : Наука и образование, 2006. 304 с.

6. Шепель Ю. А. Семантическая структура словообразовательных рядов и словообразовательное (лингвистическое) поле. *Нова філологія. Збірник наукових праць*. Запоріжжя : ЗНУ, 2008. № 32. С. 296 – 300.

7. Шепель Ю. А. К вопросу об определении направления производности при построении словообразовательных рядов. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Каразіна : романо-германська філологія*, 2001. № 536. С.13 – 20.

PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК 1

ЧЁРНЫЙ ТУРИЗМ: СУЩНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВНОЕ ЗНАЧЕНИЕ НА ОСВОБОЖДЕННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ АЗЕРБАЙДЖАНА (ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ)

Агакишиева Тахмина Сулейман

Доцент. Доктор философии по философии
Национальная Академия Наук Азербайджана
Институт Философии и Социологии - г. Баку

Аннотация. Данная статья посвящена феномену чёрного туризма, как специфическому виду путешествий. Автором рассмотрены различные определения этого термина и в результате исследования противоречивых концепций выделена типология данного вида туризма, а также в ходе проведённого анализа были выявлены проблемы в указанной сфере. Помимо этого, в статье излагается состояние памятников культуры, архитектуры, инфраструктуры и, тем не менее, с этой позиции делается акцент на важность развития чёрного туризма на освобожденных территориях Азербайджана.

Ключевые слова: Карабах, чёрный туризм, памятники культуры, музей под открытым небом, освобожденные территории, Азербайджан.

Актуальность: Данная тема на сегодняшний день является крайне актуальной по причине того, что в эпоху информационных технологий современного человека не удовлетворяют путешествия с традиционными целями. Как доказано, популярность приобретают различные экстремальные и нетрадиционные виды туризма. Целью представленной работы является показать варианты существующих формулировок чёрного туризма, выделить направления нового вида путешествия, а также рассмотреть причины

привлекательности данного вида турне. С тех пор как путешественники стали посещать места, связанные со смертью и разрушениями, в лексикон постепенно вошло понятие «мрачный туризм». Эквивалентными понятиями могут быть чёрный туризм (англ. *black tourism*), тёмный туризм (англ. *dark tourism*), скорбный туризм (англ. *grief tourism*), танатотуризм (англ. *thanatourism*) и т.д.

Научные исследования показывают, что многочисленные места бывших катастроф, музеи посвященные смерти, кладбища и склепы, разные разрушения привлекают миллионы туристов со всего света. К «чёрным» достопримечательностям специалисты относят Помпеи, египетские пирамиды, памятные мемориалы, места катастроф и стихийных бедствий, и даже самые обычные экскурсии по кладбищам. Кроме того, практика многих отечественных и зарубежных турфирм поясняет, что очень часто туристы активизируются после ураганов, тайфунов, цунами и прочих стихийных бедствий. «Туры на места катастроф (землетрясений, наводнений, извержений вулканов, техногенных катастроф, например, обзор Чернобыльской АЭС с вертолета) и экстремальных ситуаций, например, созерцания казни, публичных экзекуций получили название «disater tour» («тур бедствий»)[5]. Следовательно, также можно говорить о том, что аудитория у чёрного туризма может быть чрезвычайно широкой, что, с одной стороны показывает высокий потенциал данного вида туризма, поскольку существует большое количество причин, по которым туристы могут посещать мрачные территории. Помимо всего этого, интереса к данной теме также добавляет низкая степень разработанности этого вида туризма, что является предметом оживленных дискуссий. Важно отметить, что в ряде стран «чёрный туризм» занимает заметное место в экономике. Соответственно, в зарубежной экономико-туристической науке в последние десятилетия проводятся заметные исследования по данной теме.

Следует довести до внимания, что первым апостолом чёрного туриста стал британец Янни Юта, посвятивший не один десяток лет путешествиям по самым мрачным уголкам планеты[8]. Первые турагентства,

специализирующиеся на мрачном туризме, начали свою деятельность с поездки в Лейкхерст(шт.Нью-Джерси) на место падения дирижабля «Гинденбург». Наименование путешествий по местам трагедий «Dark tourism» – или «Чёрный туризм» впервые было употреблено в “International Journal of Heritage Studies” и вошло в обиход с 1996 года, но в широком употреблении это понятие стало распространено в 2000 году после публикации книги Чёрный туризм(“Black tourism”), написанной профессорами Шотландского Университета в Глазго Малькольмом Фоули и Джоном Ленноном[5, там же]. Однако представления о феномене чёрного туризма до сих пор остаются противоречивыми. В частности, на сегодня нет четкого определения этого явления. Исходя из всего существует множество различных определений мрачного туризма.

Оксфордский словарь определяет «темный туризм» как туризм, включающий в себя путешествия по местам, ассоциирующимся со смертью и страданиями[6].

Важно указать, что шотландские ученые Малькольм Фоли и Джон Леннон, определяют темный туризм как «феномен, включающий в себя представление и потребление превращенных в товар мест смерти и катастроф» [3,с.60]. По мнению исследователей, мрачный туризм – это в основном явление постмодернизма. Это означает, что в современном мире мы стремимся к переосмыслению некоторых моментов в истории и мрачный туризм может в этом поспособствовать. Так же Леннон и Фоули полагают, что главным условием для существования мрачного туризма являются глобальные коммуникационные технологии, т.к. они играют важную роль в создании первоначального интереса к мрачным дестинациям. Поэтому ученые утверждают, что мы не можем считать места сражений до XX века или, например, захоронения, которым более одной тысячи лет мрачными территориями, т.к. эти события произошли слишком давно, чтобы современные люди могли понять их и переосмыслить.

Профессор шотландского исследовательского отдела по туризму Тони Ситон, автор книги «Танатотуризм: гид по темноте», тоже пытается

разобраться в природе темного туризма. Он определяет танатотуризм как «путешествие к какому-либо месту, полностью или частично мотивированное желанием символической встречи со смертью, в частности, насильственной» [4,с.238].

Российские исследователи тоже пытаются дать определение этому совершенно новому для российского туристического бизнеса явлению. По мнению профессора Е.В. Бугрия, «мрачный туризм» как специфический вид туризма, подразумевающий посещение кладбищ и захоронений, поездки в места катастроф (экологических или техногенных), стихийных бедствий и массовой гибели людей[5, там же].

“Мы не видим за этим человеческих жизней и воспринимаем как игру” считает культуролог Алексей Дмитриевич Криволап[9].

Следует отметить, что зарубежные СМИ рассматривают цели чёрного туризма следующим образом: “Midstream”, 1 мая, 2005 г.:When you visit the United States Holocaust Memorial Museum in Washington, DC, you are engaging in what specialists call “dark tourism” — travel to a site associated with atrocity or public tragedy. (Когда вы приезжаете в США и посещаете Мемориальный музей "Холокост", находящийся в Вашингтоне, округ Колумбия, вы становитесь участником того, что специалисты называют «чёрным туризмом» - приобщения к случившейся жестокости или трагическим событиям). “Observer”, 23 октября, 2005 г.:“Dark tourism” sites are important testaments to the consistent failure of humanity to temper our worst excesses and, managed well, they can help us to learn from the darkest elements of our past. (Места, посещаемые «чёрными туристами» — это примеры людской жестокости и бесчеловечности; при должном использовании, они могут быть использованы для того, чтобы мы вынесли урок из нашего тёмного прошлого)[5, там же]. Следовательно, выдвинуто обобщенное определение чёрного туризма. «Чёрный туризм» это новое направление в туризме, связанный с трагическими событиями в истории государства войнами, разрушениями, человеческими страданиями, стихийными бедствиями и способных вызвать у туристов определенные эмоции.

Заинтересованность в объектах «чёрного» туризма объясняется следующими причинами: “Любопытство; поиск новизны; культурное наследие; память; эмоции; роль средств массовой информации (СМИ)”[1,с.46].

Нельзя не заметить, что в эпоху коммуникаций мы зачастую отдаляемся от реальных объектов и знакомимся с их воспроизведением в медиа. Из медиа мы получаем знания о том, что происходит вокруг, но своими глазами не видим почти ничего. Многие люди хотят ощутить реальность, скрытую за изображениями в средствах массовой информации, или их побуждают узнать больше из-за личной ассоциации с местами или событиями. Это явление поднимает этические вопросы относительно статуса и природы объектов, степени их интерпретации, соответствующей политической и управленческой реакции и характера опыта, воспринимаемого посетителем. “Исторические и археологические памятники, достопримечательности и мемориальные объекты всегда привлекали внимание людей, стремившихся увидеть их собственными глазами и в силу этого становившимися туристами”[2,с.30].

Чёрный туризм, как и любая другая сфера туризма, имеет свои слабые стороны и проблемы, что неминуемо приводит к его критике. Одна из проблем этого вида туризма заключается в вопросе, насколько этично посещать такие места в туристических целях. Следующей важной проблемой мрачного туризма является обеспечение безопасности туристов при активности в индустриальном туризме или туризме катастроф. Современная история насчитывает немало смертельных случаев или травм туристов на подобных объектах по причинам неорганизованности данного вида турне, безответственности самих туристов, бесконтрольности объектов индустриального туризма. Конечно, люди должны узнавать правду о событиях, но в то же время необходимо проявлять уважение к жертвам трагических событий. К сожалению, немало туристов воспринимают такие экскурсии как развлечение. Создавать усмехающиеся selfie на фоне мест гибели сотен людей или воинских захоронений, на поле концлагеря и т.д. свидетельствует о безнравственности, что заставляет задуматься о морали. (Конечно, это тема для отдельной статьи).

Автор работы, аргументируя свою точку зрения по данной проблематике, считает, что основная привлекательность темных мест - это их историческая ценность, а не их ассоциация со смертью и страданиями. Автором высказано предположение, что “чёрный туризм” может выступать в качестве средства жизнестойкости, помогая обществу восстановиться после разрушения, стихийного бедствия или катастрофы и т.д. Например, когда туристы находятся на этой территории или же внутри какого – то музея посвященному смерти или же, например, в Карабахе, безусловно, они начнут задумываться о том, как в современном и прогрессивном обществе мог произойти аналогичный моральный холокост. Насколько нужно было потерять нравственный и духовный облик, чтобы решиться на такое масштабное разрушение в течение 30 лет со стороны армянских оккупантов. Все увиденное туристами в представленных дестинациях вникает в память. Память является жизненно важной частью человеческой деятельности, которая формирует наши связи с прошлым, и то, как мы расцениваем, память раскрывает нас в настоящее время. Память не только мобилизована фиксировать события прошлого, но и активизировать совесть человека. Однако говорить, что чужую боль невозможно понять не испытав боль самому, но можно исходя из того, что во время посещения, осознавая важность исторического культурного наследия представленного народа посетители по своему выявляют свои эмоции и при этом сливаясь с жизнью местного населения понимают, чувствуют эту трагедию. История как будто оживает на глазах у визитера, а он становится её частью. Одновременно посетители будут иметь возможность осведомляться определенной историко-культурной информацией данного народа. Автор избранного исследования предполагает, что возможно, это самая важная причина, принуждающая людей проявлять интерес к темным дестинациям.

Заведующий сектором по связям с общественностью и СМИ Госагентства АР по туризму Кенан Кулузаде в одном из своих интервью отметил: “В Карабахе будут развиваться разные виды туризма и в том числе специфический «черный туризм»[7]. Взяв на вооружение слова К.Кулузаде, на самом деле на

территории Карабаха нужен музей под открытым небом, который будет демонстрировать недопустимые варварства со стороны армянских оккупантов. В Музее под открытым небом будут сосредоточены все реальные факты армянского вандализма. В соответствии с определенными местами будут выстраиваться туристические маршруты, чтобы посетители видели масштабы разрушений, те ужасы, что были сотворены с нашими землями на протяжении последних тридцати лет со стороны армянских оккупантов. Пусть весь мир узнает, что армянские вандалы оставили после себя выжженную землю со статусом “города – призраки”. Цель развития чёрного туризма в Карабахе с учетом создания музея под открытым небом заключается в том, чтобы донести до мировой аудитории масштаб разрушений на некогда оккупированных территориях Азербайджана и осквернении в отношении национального и культурного, духовного наследия нашей страны. Помимо вышесказанного, дестинации чёрного туризма желательно также использовать в образовательных целях. Например, в Освенциме в Польше каждый школьник говорящий на немецком языке, стал обязательным для посещения этого музея во время учебы. Исходя из этого наше будущее поколение должны обладать большой информацией зная о том, что происходило на их исконных освобожденных землях.

Сегодня очевидно, что 30-летняя несправедливая армянская оккупация нанесла большой урон культурному наследию Азербайджана. Варварское отношение, недопустимое разрушение городской инженерной инфраструктуры, шедевров архитектуры, памятников исторического, религиозного и культурного значения, мечетей, могил, монастырей, церквей, кладбищ, зданий и природного разнообразия Карабаха олицетворяет всю низменную сущность армянских агрессоров. Они сравнивали с землей все на некогда оккупированные территории. Доводим до вашего сведения, что существуют неопровержимые факты и свидетельства того, как Армения, несмотря на членство в Гаагской конвенции о защите культурных ценностей в случае вооружённого конфликта от 1954 года, Парижской Конвенции о мерах, направленных на запрещение и

предупреждение незаконного ввоза, вывоза и передачи права собственности на культурные ценности от 1970 года, уничтожала, фальсифицировала и разграбляла культурное наследие Азербайджана на некогда оккупированных территориях.

Чёрный туризм и Карабах! Автор статьи полагает, что город Шуша вполне соответствует по всем параметрам чёрного туризма. Важно констатировать, что город имеет очень древнюю историю. Культурный центр Шуша, богата своими историческими, материально-культурными памятниками, имеет богатую литературу, искусство, музыкальную культуру. Все это образовало своеобразный «генофонд» художественной культуры азербайджанского народа и составило его богатое наследие. В городе армянские вандалы пытались уничтожить наше историческое прошлое, стереть духовную память. В городе разграблены, разрушены и армянизированы очаги культуры, памятники, конструкции представляющиеся историко-архитектурным наследием нашего народа. Среди подвергшихся в городе Шуша армянскому вандализму – это стены Шушинской крепости, дворец и библиотека Панах хана, башня и замок Ибрагим хана, Ханский дворец и двухэтажный каравансарай, мавзолей Молла Панах Вагифа, мечеть Юхары Гевхер ага, мечеть Ашагы Гевхер ага, усадьба Гаджигулла, дворец карабахских ханов, комплекс усадьбы Мехмандаровых, дом и родник Хуршидбану Натаван, дома А.Б.Ахвердиева, Г.Б.Закира, М.М.Навваба, С.С.Ахундова, Н.Б.Везирова, Ю.В.Чеменземинли, Бехбудовых, Хана Шушинского, дом, мечеть и родник Мамай бея, дом-музей Узеира Гаджибекова, Бюльбюля, реальная школа, лесная школа, расстрелянные памятники Узеира Гаджибекова, Бюльбюля и Хуршидбану Натаван и т.д. Сегодня на государственной основе есть материалы подтверждающие вышеуказанное неименуемое трагическое событие. Армянские оккупанты город Шушу не успели выровнять с землей, по причине того, что наши азербайджанские спецназовцы внезапно вторглись в город.

Необходимо отметить, что в каждой стране найдется место, известное

своей печальной историей начиная с древнейших времён и вплоть до наших дней. Например, более древний вариант: Места публичных смертей и казней. Колизей – самое известное из мест, где смерть превращалась из естественного процесса одновременно в товар. Это одно из чудес света и символов Рима. Но в то же время – место, где погибло множество рабов при строительстве, а потом горожане развлекались, глядя на бои гладиаторов. Достаточно вспомнить корриду в Испании и т.д. Можно привести множество таких примеров. Также, в современное время есть в мире практика сохранения разрушенных объектов и демонстрация их посетителям. Например: Мемориальный комплекс Освенцим в Польше (известный также под немецким названием Аушвиц-Биркенау); Музей “Холокост” в Иерусалиме; Мемориальный парк мира в Хиросиме, Япония; Хойан во Вьетнаме; Музей жертв геноцида в Вильнюсе; Музей геноцида Туол Сленг в Камбодже и д.

Следует подчеркнуть, что проведенное исследование позволило сделать вывод, что развитие чёрного туризма на освобожденных территориях Азербайджана с учетом создания музеев под открытым небом во многом объясняются значительно большими возможностями сохранения, демонстрации, и популяризации объектов исторического и культурного наследия, и является одним из перспективных способов развития в современных условиях. Допускается, что тема исследования будет интересна для определенной части аудитории, что может вызвать достаточно интересную дискуссию с учетом личного взгляда.

СПИСОК ЛИТЕРАТУР

1. Копылова А. А. “Мрачный туризм: к вопросу об изучении феномена” // Туризм: технологии и тренды № 2, 2016, с. 40–50
2. Мастеница Е.Н. “Эволюция музеев под открытым небом и туризм: отражение проблемы в курсе «Музейные заповедники»// Музей и туризм: подготовка кадров. Опыт и перспективы. Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции /СПбГУКИ: 2005, с. 28-38

3. Foley M. & Lennon J. J. “Dark tourism: The attraction of death and disasters” // London: Thomson Cengage Learning. Continuum 2000, 184 p.

4. Seaton T. “Guided by the dark: from thanatopsis to thanatourism” // The International Journal of Heritage Studies № 2, 1996, p. 234–244.

5. Бугрий Е.В. “О терминологии и типологии мрачного туризма”. Все о туризме: туристическая библиотека // [Электронный ресурс]: URL: http://tourlib.net/statti_tourism/bugrij.htm (Дата обращения 25.08.2021)

6. Оксфордский словарь // [Электронный ресурс]: URL: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/dark-tourism> (Дата обращения: 27.08.2021)

7. В Карабахе будут развивать «черный туризм» // [Электронный ресурс] URL: <https://zerkalo.az/v-karabahe-budut-razvivat-chernyj-turizm/> (Дата обращения: 25.12.2021).

8. Черный туризм: путешествия по самым мрачным страницам истории // [Электронный ресурс] URL: <https://bigpicture.ru/chernyj-turizm-puteshestviya-po-samym-mrachnym-stranicam-istorii/> (Дата обращения: 25.08.2021).

9. Чёрный туризм. Гайд по притягательным местам смерти // [Электронный ресурс] URL: <https://34travel.me/post/chernyj-turizm-gajjd-po-prityagatelnyam-mestam-smerti> - (Дата обращения: 27.08.2021).

СОЦИАЛЬНАЯ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТЬ КАК «МЕГАТРЭНД» РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Гаврильченко Роман Владимирович

Аспирант 2-курса
Киевского университета
имени Бориса Гринченко

Введение. Изучая вопросы касающиеся развития современного общества, а именно его неопределенности, замечаешь, что в ученой среде нет четкого понимания: какие в обществе есть сейчас классы, по какой четкой категории они определяются, как и почему они переходят из одного класса в другой.

Мне кажется, что возможно ключи к этим вопросам находятся в несколько другой сфере – сфере экономики, производства. Необходимо сначала изучить саму экономику глобально, производство, задаться правильными вопросами, исключить ошибочные выводы и тогда перейти к изучению общества в целом.

Цель работы. Определить правильность утверждения «Цифрового общества» в глобальном масштабе, изучить общество с учетом разделения его на «административные» и «производственные» участки, выявить проблемные моменты, найти пути их устранения.

Материалы и методы. Философский метод исследования (диалектический) - позволит рассмотреть проблематику со всех сторон, углубиться в источник изучаемого вопроса, а также возможность «заглянуть» в будущее, путем выстраивания взаимоисключающих явлений изучаемого предмета и выйти на его «сущность».

Также рассмотрю проблему со стороны синергетического метода путем изучения доли случайности в изучаемом вопросе.

Культурологический метод позволит рассмотреть изучаемый вопрос с точки зрения влияния «культурно-исторического» фактора: как именно культурное развитие в историческом контексте влияет и повлияло на

изучаемую тему.

Информационный метод также пригодится как метод наблюдения за изменениями в бытии общества путем его информационного влияния.

Также по мере изучения и углубления и темы будут подтянуты другие методы.

Сравнение – также важный метод исследования, позволяющий сопоставить объект исследования с другими, и найти или что-то объединяющее или исключить сходство, которое позволит развить уже исследованное или начать изучение с «нового письма».

Результаты и обсуждения Сейчас в информационном поле, как и официальной науке, бытует определение того, что человечество живет в постиндустриальную эпоху – эпоху глобальной информации, что «человека-производственника» и самого производства уже нет и кругом только люди, работающие с информацией и на этом строящие свое благосостояние. Действительно, исходя из «информационного поля» окружающего нашу действительность видно, что наиболее обеспеченные в финансовом плане как раз те слои населения, которые работают с информацией, а именно разнообразные программисты, экономисты, финансисты и отходящие от них юристы, артисты, актеры и певцы (ведь они тоже зарабатывают с контента) и другие. А также можно видеть сокращение производственных мощностей в глобальных масштабах, о чем и пишут ученые, непосредственно описывающие и изучающие то, что они видят вокруг себя, в своих странах. И изучая их работы, у меня нет оснований не верить тому, что они описывают и изучают.

Но, я задался вопросом, если человечество живет в постиндустриальную эпоху, то люди, которые преуспевают на информационном поприще – в чем они проявляют свою успешность? В каких атрибутах это все выражается, что они предъявляют в качестве доказательств – счета в банках? Очевидно же, что нет. Доказательством достатка и обеспеченности является потребление материальных благ, таких как современные авто, бытовая техника, косметика, множества разной одежды, красивые дома и дорогие строительные материалы в

них с современным и дорогим интерьером, продукты питания, качество которых зависит от современных технологий их производства, и др. К тому же, что стоит в словосочетании «информационный век»? Просто информация? В таком случае, каким путем она передаётся, какие технические и технологические решения используются, по каким проводам идет информация, через какие устройства, где это все храниться, кто это разрабатывает? Ответ ведь очевидный, информация идет по оптоволокну к базовым станциям, от которых идет сигнал на мобильные устройства, затем вся информация хранится на серверах, плюс еще сигналы со спутника, т.е. космические технологии и аппаратура (может не совсем точно, но суть от этого не меняется).

Назревает только один вывод из этого: «индустриальный век» никуда не делся, он есть, он действует. А исходя из того, что в случае исчезновения всех материальных инструментов, обеспечивающих поток информации, исчезновения производства, обеспечивающего в материальном виде достижения человеческого развития, ослабеет поток информации – и уровень получения материальных благ снизится до уровня начала промышленной революции. Для меня кажется очевидным тот вывод, что «мир информации» является составной частью «индустриального периода» развития нашего общества, играет роль звена, обеспечивающего скорость получения и обмена информации в промышленном производстве.

Если мои предположения верны, то в глобальном смысле получается картина разделения промышленного производства в мировом масштабе, где есть центры производства, которые сосредоточены в основном в Азии, центры обеспечения сырьем, а также центры администрирования (Европа, Северная Америка). Для своевременного и быстрого управления этими растянутыми на всю планету «центрами сосредоточения» необходима универсальная система обмена информацией, которая в современном мире создана, функционирует и соответствует требованиям текущего момента.

Выводы Вникнув в понятие «глобализация», необходимо рассмотреть в нем также и социальные механизмы, которые осуществляют процесс

обеспечения глобального производства, где на мой взгляд в планетарном масштабе произошло разделение производственного цикла в масштабах континентов. А раз так, то и само общество необходимо изучать в глобальном масштабе. Если исследователи утверждают, что рабочего класса в их стране исчезающе мало, и они к пролетариату пытаются отнести, например, служащих, то очевидно, что это будет вводить исследователя в заблуждение. Для исследования рабочего класса необходимо обратить внимание на промышленные центры производства. И, если изучать общество, то его нужно изучать в «общепланетарном» масштабе, как огромный комбинат, где есть владельцы и управленцы, администрация, интеллигенция и рабочие. Только все они разбросаны в масштабах всей планеты.

Уверен, что при таком изучении вопроса, можно будет прояснить проблему социальной неопределенности современного общества.

НАРКОТИЧНИЙ ХАРАКТЕР МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ

Сухоніс Наталя Сергіївна

Викладач II категорії

Київський професійно педагогічний фаховий коледж

ім. А. Макаренка

Сучасний погляд на масову культуру залишає нам більше питань ніж відповідей на проблему наркотичності тих характеристик нашого суспільства, що мали б людині можливість дати оцінку сучасної культури. Натомість, ми бачимо тотальну «механізацію» психосоматичних проявів людської свідомості та підпорядкування її ЗМІ (радіо, телебачення, Інтернет).

Цій проблемі присвятили свої дослідження Гюнтер Андре та Макс Хоркхаймер, аналізуючи сучасну практику масової комунікації та вивчаючи її як індустрію мрій. Радіо, кіно, телебачення розцінюються ними як гігантські канали суспільства, що репрезентують ілюзії, поширюють еталон почуттів і вчинків, створюють культуру, без якої вже неможливо уявити сучасну цивілізацію.

Все частіше люди акцентують свою увагу на стражданні та щасті. Пов'язуючи між собою ці два поняття. Все частіше дофамінова залежність стає частиною нашого повсякдення, породжуючи звичку, повторювану в ланцюжку днів та таку, що транслюється іншим як звичайна практика.

Чи можна розвивати таку послідовність залежності в нашій культурі?

Відповідаючи на це питання, слід повернутися до основ визначення культури як суспільного явища, що створене людством протягом його історії. Ніцше називав культуру – «...лише тоненькою яблучною шкіркою над розпеченим хаосом».

В ситуації коли людину захоплюють неконтрольовані нею процеси, що беруть коріння з «думки натовпу», вирватись з цього «кокону» зможе лише той хто здатен до філософської рефлексії та розуміє наскільки важливо займатися самопізнанням, бути відкритим моменту Тут-і-Тепер та піддавати його

постійним наскрізним поняттям.

Макс Горкгаймер намагається показати підсвідомий зв'язок поняття «масова культура» з основами сучасного суспільства, що формується попитом та грошима. На його думку масова культура та суспільна влада підтримують одна одну перетворюючи культуру на товар функція якої полягає в тому, щоб організувати вільний час так само, як індустріалізація організовує робочий. Праця веде до масової культури, а та повертає до праці. Тому в творах Горкгаймера можна зустріти ще один вираз, що позначає масову культуру – «індустрія культури».

Свою «іконоборчу» лепту вніс в процес радикальної ревізії вносить також Андре Гундер Франк у відповідь на соціальні, політичні та ідеологічні зміни.

В 60-ті роки Франк формує основи своєї теорії залежності – своєрідної відповіді третього світу, що розвивається, як результат його внутрішньої динаміки. Його системний підхід відображається взаємозалежною глобальною системою, що виникла тисячоліття тому та поглинула світ в результаті циклів культурної експансії. Цикли цієї глобальної системи є рухливими (можуть зміщуватися із заходу на схід чи північ-південь повертаючись назад). Отже, вихід за межі цієї системи є неможливим, а існування паралельних систем навіть не припускається.

ECONOMIC SCIENCES

УДК 658.012.34

APPROACHES TO THE FORMATION OF THE SALES STRATEGY OF THE ENTERPRISE

Kvasova Lyudmila Sergeevna,

Ph.D., associate professor

Polozkova Irina Vasilyevna

Student, master degree

Dnipro State Agrarian and Economic University

Dnipro, Ukraine

Abstract: The article substantiates the need to form a sales strategy, features of sales activities in the market, considers the main factors and the nature of their impact on sales of new products, as well as investigates the system of formation and selection of sales strategies.

Keywords: strategic development, sales, competitive advantage, competition

Actuality. The most important problem of any enterprise (firm) operating in modern conditions is the problem of its survival and ensuring continuous strategic development. An effective solution to this problem is to create and implement competitive advantages that can be largely achieved on the basis of a well-designed and effective enterprise development strategy. The strategy is an objective basis for the formation of answers to the following important questions for the company: in which industry or in which markets the company should operate; how to allocate limited resources most effectively; how to compete.

However, despite the fact that the study of competition strategy and development strategy is devoted to sufficient work, the analysis of mechanisms for ensuring the competitiveness of enterprises is not fully studied. This means:

insufficiently studied the process of ensuring the competitiveness of enterprises, which includes the division into specific stages and requires the use of certain tools; there is no clearly formed mechanism for ensuring competitiveness, in the implementation of which it is possible to maintain and update competitive advantages and in general the strategy of enterprise development; insufficiently studied the relationship, due to the lack of objective logical and reliable models, between the criteria of competitiveness of enterprises - competitive advantages and resources, sources of competitive advantage [3, p.145]

Formulation of the problem. The purpose of this article is to study the theoretical foundations of structural characteristics and the choice of development strategy of enterprises as an important factor in managing the effectiveness of their activities.

Results of the research. At the present stage, the works of such domestic and foreign scientists as T.Yu. Adaeva, R.A. Yershova, I.I. Pichurin, F. Kolera, M. Porter, R.A. Fatkhutdinova and others. Each scientist offers his own understanding of the process of forming a development strategy, choosing the optimal strategic alternative, focusing on one or another stage of strategy development. However, insufficient attention has been paid to highlighting the integrated vision of the strategy development and implementation process, which requires more in-depth study.

There are many definitions of "enterprise development strategy". Mr. Minzberg found that strategy is not just a plan, but a set of decisions and actions; and is not a sequence of planned, but the exact opposite, it is the starting point.

I. Ansoff, using the concept of strategic management, noted that strategy is one of several sets of rules for deciding on the behavior of the organization, and identified four groups of rules: rules for establishing relations between the company and the external environment; rules for establishing relationships and processes within the enterprise; rules of daily affairs; means of measuring the results of current and future activities of the company. He describes strategy as a set of rules for decision-making to ensure sustainable growth and development of the enterprise; distinguishing two groups of rules: the rules of the relationship between the enterprise and the external

environment (business strategy) and the rules of balancing their own internal variables (organizational concept).

M. Porter, using the idea of value chain, proposed to consider the strategy as an analysis of internal processes and interactions between the various components of the organization to determine how and where value is added. The strategy is the positioning of the organization in relation to the industry environment [2, p.71].

F. Kotler reveals the essence of this concept more accurately, however, as M. Porter rightly emphasizes, in determining the development strategy should take into account the field of activity in which it is achieved [1, p.82].

In general, the strategy should perform the following tasks:

- synthesize technical, technological, environmental, economic, managerial and other aspects of the development of the object of management;

- integrate different aspects of the managed object, for example, for the organization - mission, capacity, structure, corporate culture, management system, etc.;

- focus on achieving not immediate goals, but strategic goals that ensure the satisfaction of strategic public, corporate and personal interests;

- to embody scientific achievements in the field of economics, technology, management and other sciences;

- be flexible, take into account the diversity of strategic situations that arise in space and time;

- to concentrate strategic and tactical competitive advantages of subjects and objects of management, external environment, knowledge, skills and experience of all collective. All creative staff of the organization (system) should be involved in strategy development, and the responsibility for the final strategic results (zero level of the goal tree) should be borne by the first manager, for intermediate results (other levels of the goal tree) - relevant managers and executives;

- be moderately risky, but do not underestimate the strategic advantages of competitors and do not overestimate their advantages.

In studies on enterprise development strategy, the definition of

"competitiveness" is associated with such characteristics as the presence of competitive advantages. According to Michael Porter, a company's competitiveness depends on competitive advantage, which is created and maintained through highly localized "value chain" processes. Competitive advantage, according to the definition of Michael Porter, is formed as a result of many individual activities that are part of the processes of development, production, marketing, delivery and maintenance of each product of the company. Each of these activities can help establish a competitive position of the firm in terms of costs and create a basis for differentiation. Different value creation activities are individual building blocks that make up the overall picture of competitive advantage. Comparing value chains in competing companies helps to identify the differences that underlie competitive advantage. The concept of competitive advantage implies that the company has the potential to be better (in certain aspects of economic activity) of its competitors. Depending on the difficult external conditions and internal circumstances, this problem is solved by different organizations in different ways [1, p.96].

As a result of these statements, the mechanisms are the basis for the formation of the competitiveness of enterprises are individual for each industry at any given time and largely depend on its structure.

In the general case, the company can develop and implement four main types of strategies:

Concentrated growth strategies - market position strengthening strategy, market development strategy, product development strategy.

Strategies for integrated growth - a strategy of reverse vertical integration, a strategy of forward vertical integration. Strategies of diversification growth - strategy of centered diversification, strategy of horizontal diversification. Reduction strategies - liquidation strategy, "harvesting" strategy, reduction strategy, cost reduction strategy [3, p. 205]. Any strategy includes general principles on the basis of which the managers of the organization can make interrelated decisions designed to ensure coordinated and orderly achievement of goals in the long run.

The choice of competitive strategy of the enterprise in accordance with the

market situation is related to the assessment of its advantages and risks, analysis of its compliance with the market situation, as well as the level of organization of production at the enterprise and its management.

The choice of the basic competitive strategy is based on the extent to which it can stimulate the adaptation of the company's capabilities to specific market conditions. This is the essence of the basic strategy as a general economic basis for ensuring the practical actions of the enterprise.

Considering the generic strategies proposed by M. Porter (cost leadership, differentiation, focus), we can conclude that the author considers business strategies as a means of protection from the competitive forces of the industry, each of which fights with the company for profit.

Renowned Japanese analyst and business consultant K. Omaye put forward his classification of business strategies. According to him, strategies are divided into key success factors, relative superiority, aggressive initiatives, strategic degrees of freedom. Its classification is aimed at finding new opportunities, which is a fundamental difference from the "Porter's" classification. K. Omaye focuses on achieving advantages over competitors, improving product quality and achieving long-term prosperity. His strategies are aggressive, ready to attack the positions of competitors, innovation. K. Omaye pays much less attention to the company's profitability, directing the strategy to achieve sustainable competitive advantages. The main goal of strategies is not protection from competitors in order to maintain high profits, but continuous development in order to attack their positions and achieve strategic advantage [2, p.31].

Thus, comparing the two classifications of basic competitive strategies, the following conclusions can be drawn. First, Porter's strategies are aimed at protecting against competition and ensuring profitability, while Omaha's strategies are aimed at finding strategic advantages and long-term prosperity. Secondly, these two classifications do not overlap at all and their simultaneous use is not a problem. Moreover, in order to be successful, a company must use both one of M. Porter's strategies and the one by K. Omaye.

The competitiveness of enterprises reflects their ability to show flexibility, adaptability to constant changes in the environment in order to increase, decrease or maintain market share in order to integrate business plans and regional development strategies. Since the competitiveness of the enterprise depends on both its activities and the external environment, it is necessary to identify and analyze the factors that have a significant impact.

The analysis of literature sources showed that depending on scientific views, the authors differently justify a set of factors influencing the competitiveness of enterprises [4, p.55].

According to M. Porter, it is important to distinguish between competitiveness due to innate factors and achieved through other sources. Factors that are most important for competitive advantage in most industries are not inherited, but are created within the region (country) through various process-specific processes. All the factors that affect the competitiveness of the enterprise, M. Porter proposes to divide into several types. First, the main and developed: the main factors are natural resources, climatic conditions, geographical location of the country, unskilled and semi-skilled labor; developed factors - modern information exchange infrastructure, highly qualified personnel, high-tech production [1, p.89]

Depending on the degree of specialization, all factors of competitiveness are divided into general and specialized. General factors, to which M. Porter includes the road system, debit capital, staff with higher education, can be used in a wide range of industries. Specialized factors are specialized personnel, specific infrastructure, databases in certain fields of knowledge, and other factors used in one or a limited number of industries.

Another principle of classification is the division of competitiveness factors into natural and artificial. Natural factors include natural resources, geographical location, and artificially created - technology, technology, economic environment and others.

Like M. Porter, many authors (R.A. Fatkhutdinov, M.G. Mironov, N.L. Zaytsev) propose to divide the whole set of factors of enterprise competitiveness

into external and internal.

External factors - socio-economic and organizational relations that allow the company to create products that are more attractive in terms of price and non-price characteristics.

Internal factors are objective criteria that determine the company's ability to ensure its own competitiveness [4].

Factors of enterprise competitiveness cause changes in the absolute and relative value of costs for production and sales, and as a result - a change in the level of competitiveness of the enterprise itself. Factors can affect both in the direction of increasing the competitiveness of the enterprise and in the direction of reducing. Factors are what help turn opportunities into reality.

Conclusions. The current stage of formation of market relations in Ukraine is characterized by increasing intensity of competition between producers of goods and services. Competitive development strategy can be seen as a means by which the firm moves from the current market position to the desired one. This is done by adapting to external forces: competition, market changes, technology development, as well as by identifying and bringing the company's resources in line with the opportunities available to the firm.

With increasing competition, the practical interest of commercial organizations in competitive development strategies is growing, so the problems associated with the development and implementation of strategies are extremely relevant. In implementing an effective competitive development strategy, the company must take into account the integrated systemic use of internal potential opportunities to create competitive advantages that will provide an adequate response to changes in environmental factors, anticipate competitors and promote sustainable development in a given strategic period.

REFERENCES

1. Konkurentnaia stratehiya: Metodyka analyza otraslei y konkurentov/Maikle. Porter; Per. sanhl. —M.: Alpyna ByznesBuks, 2005. — 454 s.

2. Sotsialno-ekonomichni rozvytok Ukrainy na pochatku KhKhI sto littia: Zb. dop. 76-yi nauk. konf. stud. KNEU. 22—23 kvit. 2007r. /Vidp. za vyp.: M. I. Myrun, O. A. Petukhova. —K.: KNEU, 2009. —390, [2] s.

3. Upravlenye konkurentosposobnosti orhanyzatsyy. Uchebnyk. — 2-e yzdanye, yspr. y dop. — M.: Yzd-vo Æskmo, 2005. — 544s.

PROBLEMS OF ACCOUNTING PAYMENTS TO EMPLOYEES

Melnychuk Inna

Ph.D., Associate Professor at the Department
of Accounting and Taxation

Kushnir Khrystyna,

Tkachuk Irina

students

West Ukrainian National University

Ternopil, Ukraine

Annotation: We considered the theoretical basis of essence of employee benefits and features of their classification in enterprise management system. We considered the organization and methods of accounting of payments for benefits staff. We were introduced ways to improve of organization and procedures of wages and other payments to employees.

Keywords: employee benefits, payments for wages, labor costs, organization, methodology, calculation, elements of operations, profitability.

The general methodology for accounting of payments to employees is determined by the procedure established in the National Accounting Regulations (Standards) (NR(S)AU) 26 «Payments to employees» for the recognition of certain types of liabilities for payments to employees (paragraphs 7-8, 11-12, 15, 16 and 31), which are in line with international practice accounting [3]. In the system of accounts this document determines the procedure for accounting for the accrual and distribution of wages, determining the appropriate amount to employees and allocating costs to the appropriate accounts for items and objects of calculation.

It should be noted that the process of accrual of funds for future payments to employees is closely related to the process of accrual of wages. In our opinion, the creation of the appropriate reserve is associated with the number of employees, the nature of production, the amount of free working capital and the size of the

enterprise. For example, for some companies that have several employees, they can provide vacation payments, other unforeseen payments to employees to create a reserve is not appropriate. However, for large companies, the formation of a reserve to ensure staff payments is necessary, as the organization of production process involves the use of a significant number of employees.

The creation of a reserve for the payment of leave to employees is reflected by posting Dt 23 (91, 92, 93, 94) – Kt 471. This is an accumulation that is recognized as a liability through the creation of security. The use of the reserve (its part) for the payment of annual leave is reflected in the record Dt 471 – Kt 661, and the accrual of contributions to the relevant social funds from the reserve: Dt 471 – Kt 65. According to paragraph 17-18 NR(S)AU 11 Liabilities : «ensuring payments should be used to reimburse only the costs incurred to cover it, and the balance of reserve for vacation payment should be reviewed at each balance sheet date and adjusted (increased or decreased) if necessary» [2]. Non-accrued unpaid benefits are recognized as a liability in the period in which the employee's absence from work is payable. In the Balance Sheet (Section III Liabilities) these non-accrued benefits are recognized as current liabilities.

It should be noted that in accordance with NR(S)AU 1 [3] changed the order of formation of information in the reporting on the payment of personnel (Fig. 1).

The amount of reserve for vacation payment was reflected in Section II «Ensuring costs and benefits» of Form № 1 «Balance Sheet» under the item «Ensuring staff benefits» until 2013. This section has now been removed and its articles have been merged in Section II «Long-Term Liabilities and Ensuring», but there is no article of the same name on the above-mentioned provisions. In accordance with Annex 3 to NR(S)AU 1, the amount of the reserve for leave for employees is proposed to disclose in the article entitled «Long-term ensuring of staff benefits».

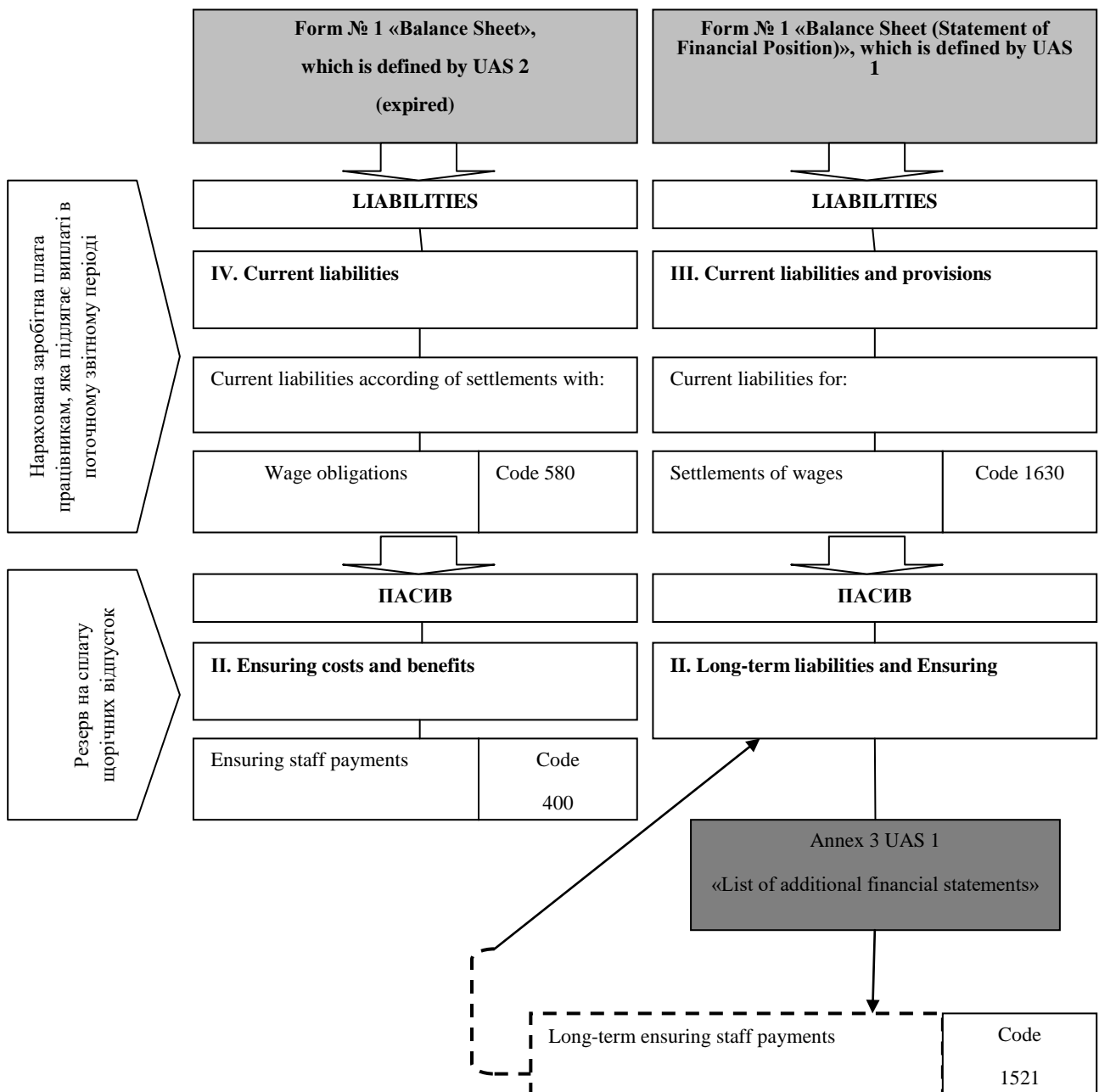


Fig. 1. The changes are in the order of presentation of information on payments to employees in the financial statements as required by NR(S)AU 1.

In our opinion, such a procedure for grouping collateral as part of long-term liabilities of the company is appropriate, because these amounts, although owned by the company, but are earmarked for liabilities to employees, and because the amounts accumulate over time, it is logical to consider their long-term. However, the title of the additional article is not logical, as the reserve for the payment of leave is not a staff expense, so it is logical to rename this article to «Long-term provision of staff benefits».

REFERENCES:

1. National Accounting Regulations (Standards) (NR(S)AU) 1 «General Requirements for Financial Statements». Order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 73 from 07.02.2013. Retrieved December, 31, 2022, from: <http://zakon2.rada.gov.ua/.laws/show/z0336-13>
2. National Accounting Regulations (Standards) (NR(S)AU) 11 «Liabilities». Order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 20 from 31.01.2000. Retrieved February, 31, 2022, from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00>.
3. National Accounting Regulations (Standards) (NR(S)AU) 26 «Payments to Employees». Order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 601 from 28.10.2003. Retrieved December, 31, 2022, from: <http://zakon2.rada.gov.ua/z1025-03>.

УДК: 330.356

DEVELOPMENT OF ECONOMIC CULTURE IN ORGANIZATIONAL STRUCTURES AND BUSINESS

Mikhalyuk N.,

Candidate of Economic Sciences
Associate Professor of Lviv National Agrarian University

Voynycha L.

Candidate of Economic Sciences
Associate Professor of Lviv National Agrarian University

Verzun A.

Candidate of Economic Sciences
Associate Professor of Lviv National Agrarian University
Lviv, Ukraine

Аннотация: Taking into account the main factors influencing the economic culture of enterprise development, the relationship, determining the factors influencing the specialization of organizational structures, forms and methods of regulation, factors motivating the creation and operation of organizational structures, creation, operation and development prospects organizational structures. Discuss the forms of economic culture of enterprises and functions.

Key words: culture, organization, structure of culture, components of organizational culture, economy, enterprise.

Exit from the crisis in the Ukrainian economy should be seen as the development of organizational structures, the main features of which are finding new, more efficient ways to use resources, flexibility in adapting to market needs and requirements, willingness to take risks to achieve high goals for profit. Research on agricultural production shows the benefits of private ownership in achieving higher levels of agricultural production based on output and market sales. "Most typical agricultural enterprises, based on a traditional system of management focused on the efficiency of economic activity, are unable to address the problems associated with

uncertainty ..."[1, c.40]

Organizational structures can function effectively under the following conditions: specialization in the production of labor-intensive products, where the concentration factor is not critical; join, create cooperatives; to integrate collective forms of labor organization in farms. Favorable conditions for the functioning of organizational structures are presented in Figure 2.

Today, entrepreneurship has become the most important activity of many citizens. To this end, it is necessary to introduce a new system of economic education, diversify the curriculum, focus on personal, cultural and value education of young people who should focus on entrepreneurship, and thus cultivate an entrepreneurial culture that meets new social conditions. [2, p. 132].

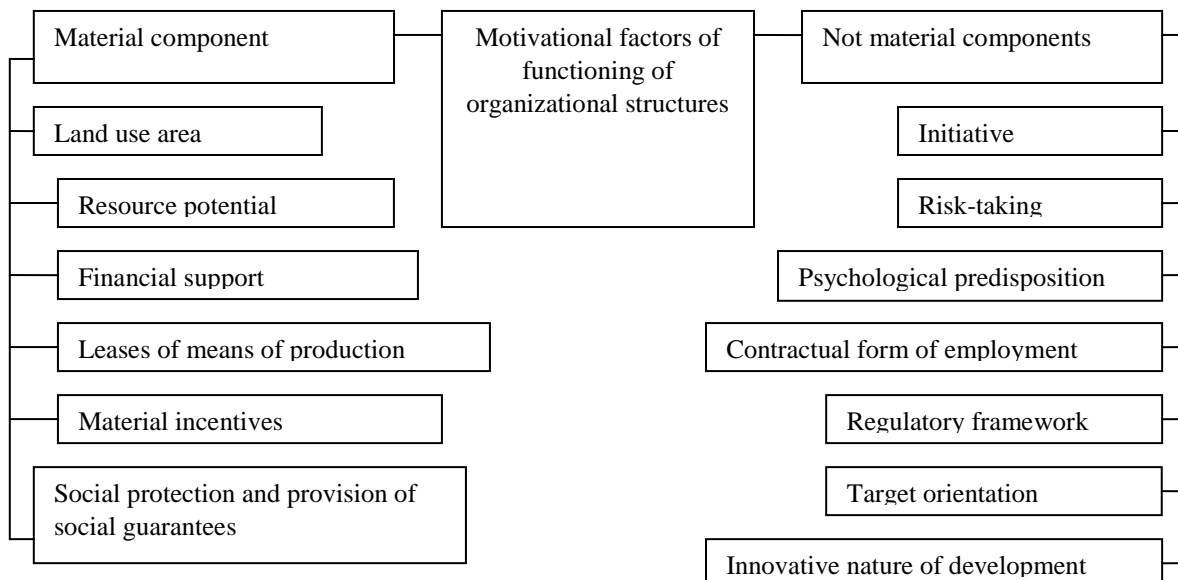


Figure 1. Motivational factors of creation and work of organizational structures.

Economic culture is a subsystem of national culture and is closely related to its other components: political, legal, moral, religious and other cultures. [2, p. 340] It is considered as one of the forms of social consciousness, which arises as a reflection of socio-economic living conditions and denotes the subjective economic world, provides attitudes, orientations, values, motivations, preferences and more.

The formation and development of organizational structures under market conditions allows the emergence of new forms of economic culture: economic, cooperative, entrepreneurial, which in turn is divided into administrative, investment

and commercial culture. In this economic culture works in the field of economics, but also in the field of public relations. It reflects the level of economic freedom and characterizes the potential of a market economy. The ability of economic culture, as part of culture in general, to reproduce and renew is associated with economic freedom. Economic culture performs important functions and significantly affects the formation and functioning of the economic system (Figure 2)

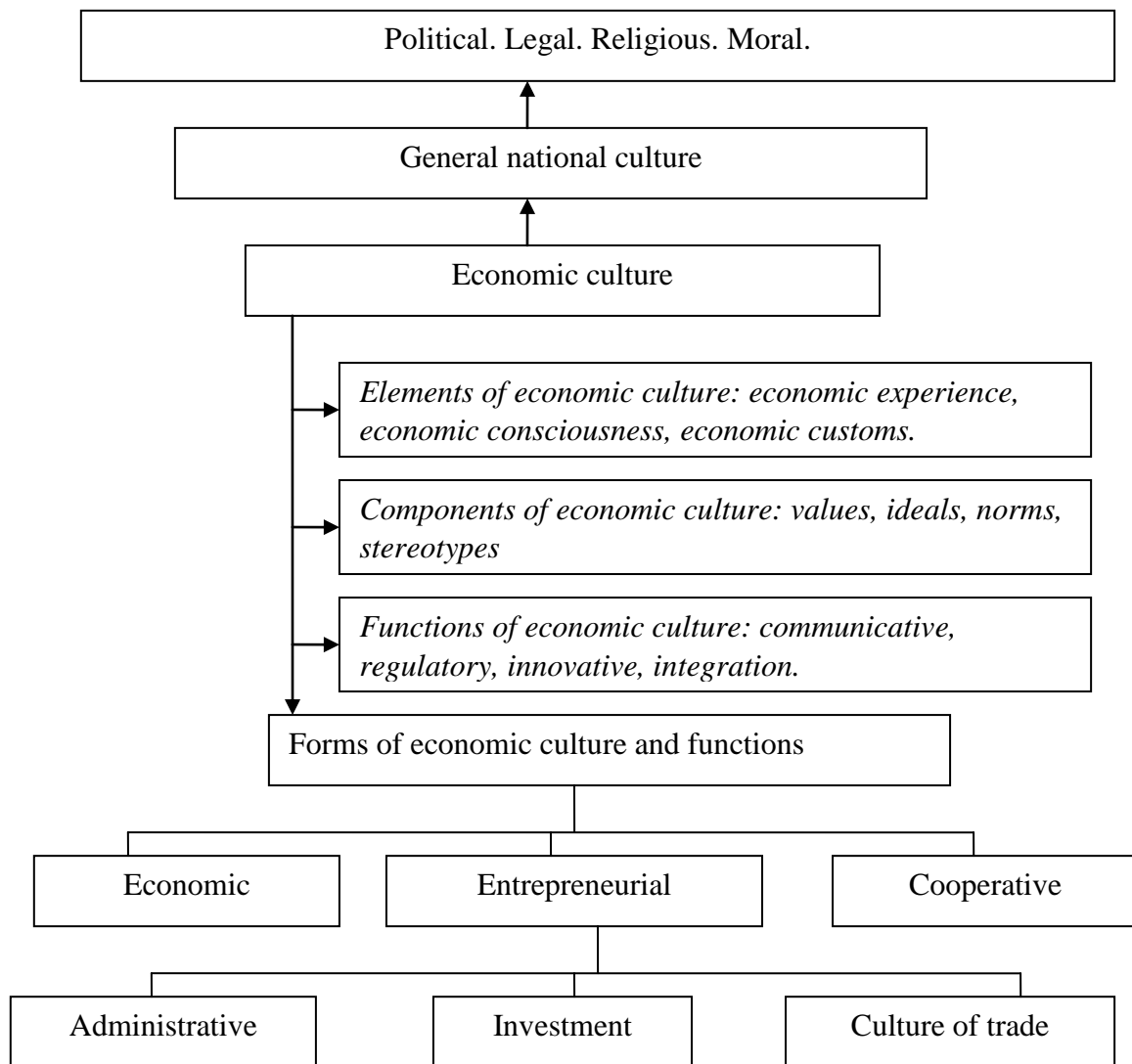


Figure 2. Components, forms of economic culture and functions

The main components of the economic culture of developed economies are economic rationalism; innovations; variety of models of economic behavior; high subjectivity; orientation of economic units on institutional values; high culture of labor relations based on partnership; high work ethic; general obedience; political neutrality of economic culture

Economic culture includes the culture of entrepreneurship, management, economic partnership and financial analysis. The category of economic culture can be defined as the nature, form and result of human actions in the process of social production, exchange, distribution and consumption of material and spiritual goods. The economic culture of the company is a system of knowledge, values, symbols and traditions that motivate and regulate the organizational structure, determine the forms of its implementation, as well as public perception. Corporate culture includes: the culture of production technology, the culture of leadership and organization, the culture of working conditions, the culture of exchange and distribution, the culture of negotiation, etc. The culture of the organizational structure covers a wide range of business ethics and etiquette. Each branch or sphere of economic activity has its own rules of conduct, but in almost all specific cases they are based on: honesty and obedience to the law; ensuring high quality and technical level of its products; ensuring occupational safety; honest and dignified relationships with suppliers, customers and business partners.

Table 1.

Characteristics of the main components of economic culture

Elements of economic culture	Features of the main components of economic culture
Economic values	are generally accepted ideas about the goals that a person should pursue in business.
Economic ideals	are ideas developed by the economic consciousness about the perfection of economic life and the generalized ideas existing in it.
Economic norms	are general patterns that guide economic behavior in the direction.
Economic stereotypes	are simplified, schematic, distorted and value-oriented ideas about economic objects, phenomena and processes.
Economic mythology	is a static image based on beliefs, which allows to systematize and interpret not very clear in content facts and events, in order to organize the collective ideas about the present and future.

Economic culture includes the culture of entrepreneurship, management, economic partnership and financial analysis. The category of economic culture can be

defined as the nature, form and result of human actions in the process of social production, exchange, distribution and consumption of material and spiritual goods. Emerging in its variability of interdependent periods of social reproduction allows us to imagine the structure and nature of economic culture as a set of culture of production, culture of exchange, culture of distribution and culture of consumption.

Economic culture, like culture in general, plays the role of social memory, but not the entire social memory of society, but only its fragment related to the history of economic relations. The specificity of economic culture is determined by the channels through which it regulates the relationship between economic consciousness and economic thinking. The peculiarity of economic culture is that as a regulator of the ratio of economic consciousness and economic thinking, it is much greater than any other aimed at managing the economic behavior of people. The specificity of economic culture is determined by the channels through which it regulates the relationship between economic consciousness and economic thinking. Third, as a regulator of the relationship between economic consciousness and economic thinking, economic culture, more than any other, has focused on managing people's economic behavior.

REFERENCES

1. Mikhalyuk N.I. Development of private enterprises in the conditions of structural restructuring of agro-industrial complex.// Bulletin of Lviv National Agrarian University: economics of agro-industrial complex.- 2013. - №20 (1) .- 494p. P.38-43

2. Business planning: a textbook / P.S. Berezivsky, NI Mykhalyuk, L.Ya. Balash and others; edited by N.I. Mykhalyuk - Lviv: Novyits svit-200, 2015.- 630p.

3. N. Mykhalyuk, A. Verzun, L. Voynycha. Prerequisites For The Functioning Of The Economic Mechanism Of Enterprises. Modern trends in science and practice. Volume 2: collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2022. c. 41

УДК 519.212:330.3

**MANAGEMENT OF INVESTMENT RISKS AT THE FINANCIAL
ACTIVITY OF THE ENTERPRISE WITH THE VICARIOUSNESS OF
UNCLEAN MULTIPLIES WITH ASYMMETRIC
FUNCTION OF BELONGING**

Mordovtsev Oleksandr

Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Kharkiv National University
of Civil Engineering and Architecture,

Mordovtsev Sergii

Ph.D. in Technical, Associate Professor,
O. M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv

Druhova Olena

Ph.D. in Economics, Associate Professor,
Kharkiv National University
of Civil Engineering and Architecture

Andrenko Olena

Ph.D. in Economics, Associate Professor,
O. M. Beketov National University
of Urban Economy in Kharkiv

Abstract. The generalization of research on qualitative and quantitative methods for estimating and forecasting the company's investment risks has made it possible to conclude that it is expedient to use in a context of uncertainty mathematical models based on the fuzzy sets theory. The paper describes the stages of the model construction for different cases of the relative location of membership functions that characterize the indicator under study and the boundary conditions of the investment project.

Keywords: model, fuzzy sets, membership function, investment risk, forecasting, profitability index, management, financial results

The problem of forecasting investment, banking, and financial risks has always

been a major focus of interest of scientists and economists.

Nevertheless, despite the variety of scientific and methodological approaches to forecasting risks based on qualitative, quantitative and hybrid methods, in most works there are no results of the practical application of the proposed methods. One of the reasons for this is the incompleteness of information about possible changes in external and internal factors that could directly affect the investment process, which makes it difficult to choose an adequate model under uncertainty.

In such conditions, the development of economic and mathematical models based on probabilistic approaches and the theory of fuzzy sets becomes relevant, which allows determining risk functions for an analytical assessment of expected risks.

The beginning of the fuzzy sets theory can be considered the work of L. Zadeh "Fuzzy Sets" [1], in which the concept and main ideas of the theory are formulated. Further research in this area was related both to the development of theoretical foundations and to the practical application of the theory of fuzzy sets in various fields of activity, in particular, in solving economic problems [2-4]. The study [5] discusses the methodology for using fuzzy logic systems for risk assessment and management. In the article [6], a risk assessment model for projects implemented on the basis of public-private partnerships using the fuzzy synthetic assessment method is presented.

Based on the model, an information system allowing assessing the risk level of projects and automating the decision-making process was built.

In [7, 8], a method for analyzing fuzzy risks based on generalized fuzzy numbers using triangular and trapezoidal membership functions with the suggested measure of similarity between generalized fuzzy numbers is presented. A. Nedosekin [9] and S. Abdulaeva [10, p. 46-48] looked at fuzzy-multiple models of project cash flows, which are a convolution of point scenarios of these flows. The category of project risk functions was introduced and the dependences of the risk value on restrictive conditions were obtained.

In [11, 12], the advantages and disadvantages of using polygonal membership

functions in risk assessment models are described and symmetric Gaussian membership functions are proposed, which, despite all the advantages, limits the research area when developing real projects.

In our opinion, when constructing a mathematical model for forecasting risks, it is advisable to use asymmetric Gaussian membership functions, which expands the possibilities of practical use of the model.

The construction of a risk forecasting model is carried out in several stages. At the first stage, it is necessary to classify possible risks, select indicators based on the developed criteria, divide the indicators into quantitative and qualitative, and form a final set of indicators to assess the possible risks of the investment project.

At the second stage, existing methods for assessing and predicting risks are analyzed and the choice of a method based on the application of the theory of fuzzy sets is justified. The imperfection of the information-analytical database, as well as the occurrence of force majeure situations creates conditions of uncertainty, which, to a certain extent, can be taken into account by introducing fuzzy sets into consideration, which allows presenting the studied indicators in the form of a fuzzy interval of possible (permissible) values.

To predict the risk, we introduce two fuzzy sets: E – the estimated value of the studied indicator; B – an indicator that sets the boundary conditions of the project.

As E and B , for example, we can choose the profitability index, internal rate of return and other parameters that characterize the investment process. When the inequality $E < B$ is fulfilled, the investment of the project makes no economic sense.

The stage of developing a risk forecasting model primarily depends on the choice of membership function. Despite the obvious simplicity of using triangular and trapezoidal membership functions, these functions do not satisfy the Schwab axioms, which imply the continuity and differentiability of the membership function, as well as the minimality of their curvature [13, p. 55-56]. Therefore, we suggest constructing a model using continuous asymmetric Gaussian membership functions:

$$\begin{aligned} \mu_E &= w_1 \exp\left(\frac{(E-E_0)^2}{\lambda_{E_1}^2} \ln \alpha_0\right) + (1-w_1) \exp\left(\frac{(E-E_0)^2}{\lambda_{E_2}^2} \ln \alpha_0\right); \\ \mu_B &= w_2 \exp\left(\frac{(B-B_0)^2}{\lambda_{B_1}^2} \ln \alpha_0\right) + (1-w_2) \exp\left(\frac{(B-B_0)^2}{\lambda_{B_2}^2} \ln \alpha_0\right), \end{aligned} \quad (1)$$

where E_0 ; B_0 – modal values of functions corresponding to $\sup(\mu)=1$; λ_{E_1} , λ_{E_2} , λ_{B_1} , λ_{B_2} – parameters defining the nodal left and right points of membership functions ($\lambda_{E_1} \neq \lambda_{E_2}$, $\lambda_{B_1} \neq \lambda_{B_2}$) and restricting its support; $w_1=1$, if $E \leq E_0$, $w_1=0$, if $E > E_0$; $w_2=1$, if $B \leq B_0$, $w_2=0$, if $B > B_0$; α_0 – minimum cut level for which conditions are met

$$\mu_E(E_0 - \lambda_{E_1}) = \mu_E(E_0 + \lambda_{E_2}) = \alpha_0; \mu_B(B_0 - \lambda_{B_1}) = \mu_B(B_0 + \lambda_{B_2}) = \alpha_0. \quad (2)$$

We consider two cases of relative positioning of membership functions having practical importance (Fig. 1).

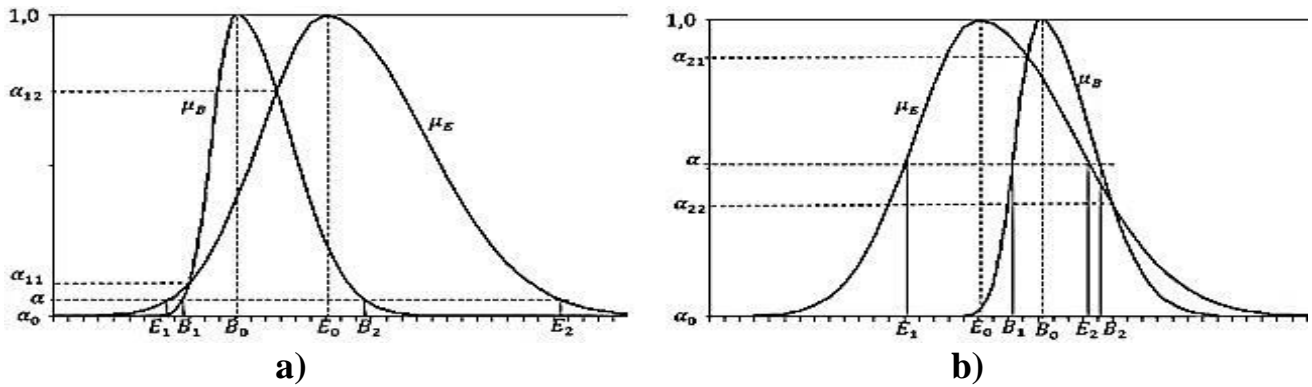


Fig. 1. Relative positioning of membership functions μ_E and μ_B :

a) situation 1; b) situation 2

Source: author's development

The risk manager can independently establish a risk aversion scale.

For example, in [10, p. 75] the following standardization of the risk level is presented: if $R < 10\%$, then the project is deemed acceptable; when $10\% < R < 20\%$ the project is deemed conditionally acceptable (additional risk insurance measures required); if $R > 20\%$, then the project investment is recognized inexpedient.

Table 1 presents the expected project parameters. The residual (liquidation) cost of the project is zero.

Table 1

The expected parameters of the investment project

Parameter	scenario 1	scenario 2	scenario 3
Amount of starting investments I , ths. UAH	100	100	100
Discount rate, r_k , %	15, 16, 18		
planned net cash flow CF_k			
First year CF_1 , ths. UAH	20	30	50
Second year CF_2 , ths. UAH	40	85	120
Third year CF_3 , ths. UAH	70	90	150

An investment project is deemed effective if the profitability index PI exceeds boundary level B. Using (12), we get $(PI_{min}; PI_0; PI_{max})=(0.88; 1.44; 2.33)$, from which $E_o=PI_o=1.44$; $\lambda_{E1}=0.56$; $\lambda_{E2}=0.89$. Let $B_o=1.1$; $\lambda_{B1}=0.2$; $\lambda_{B2}=0.4$, the minimum cut level $\alpha_o=0.01$. As a result of calculations according to formulas (6), (8) (situation 1) we obtain the predicted investment risk $R=R_1+R_2=0,14\%+3,59\%=3,72\%$, *i.e., the investment project can be accepted.*

When $B_o=1.5 > E_o$, (situation 2) according to formulas (9-11) we obtain the predicted investment risk $R^* = R_1^* + R_2^* + R_3^* = 51.8\%+4.57\%+1.4\%=57.75\%$, *i.e. either investing in the project is considered inexpedient, or it is necessary to reconsider the initial parameters of the project and the boundary conditions.*

Of practical interest is the case when the fuzzy number B characterizing the boundary conditions has a point estimate $B_{min} = B_{max} = B_o$.

Then $\alpha_{12} \rightarrow \alpha_{11}$; $\alpha_{21} \rightarrow \alpha_{22}$, and the risk function is calculated by the formula

$$R = \begin{cases} R_1, & \text{if } E_0 \leq B_0 \\ R_1^* + R_3^*, & \text{if } B_0 > E_0 \end{cases} \quad (13)$$

Figure 4 shows the dependences of investment risk R on the values of B_o and E_o , obtained using (6), (9), (11), (13).

The risk function R monotonically increases with increasing B_o (Fig. 4a). Thus, toughening the boundary condition increases the investment risk. On the other hand, an increase in the value of E_o with respect to $B_o=1$ leads to a decrease in the total risk (Fig. 4b).

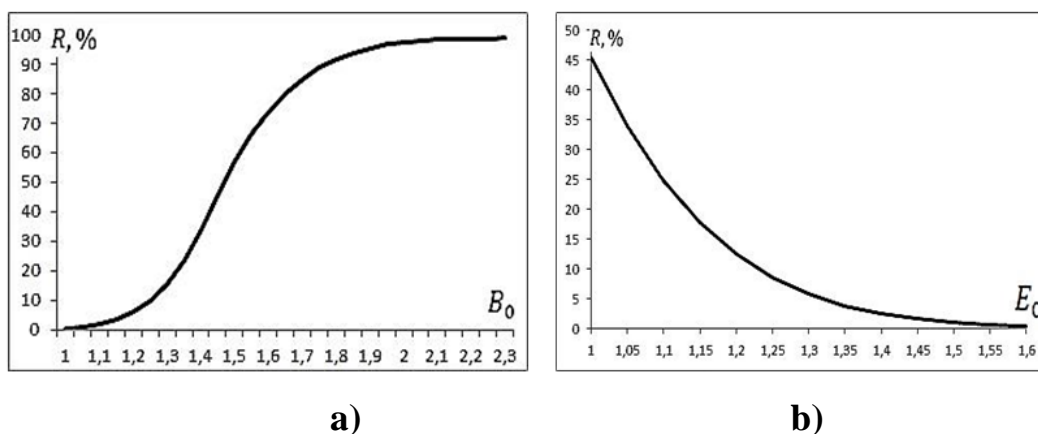


Fig.2. Dependence of investment risk: a) on the value of the boundary level B_0 b) on the value of E_0

Source: author's development

The suggested model is based on the use of an asymmetric Gaussian membership function which, unlike polygonal functions, is continuous and differentiable and has no critical points. The asymmetry of the suggested membership function allows expanding the boundaries of the use of the model in forecasting real investment projects. The practical use of the model does not require the creation of a complex computer program, which makes it accessible to project developers without special mathematical training.

It should also be noted that the model involves quantitative input, which limits its scope in assessing the risks that require the use of linguistic term sets. Furthermore, in the framework of further research, it is of interest to assess and predict risks by several criteria, as well as in the case of using qualitative parameters of the investment process.

REFERENCES:

1. Zadeh L. (1965). Fuzzy sets. *Information and control*, 8, 3, 338-353.
2. Zimmerman H. (1996). Fuzzy Set Theory and its Applications. *Dordrecht: Kluwer Academic Publishers*, p. 315.
3. Buckley J. (1992). Solving fuzzy equation in economics and finance. *Fuzzy Sets&System*, 48, 3, 289-296
4. Kofman A., Hil Aluha H. (1992). Vvedenie teorii nechetkih mnozhestv v

upravljenii predpriyatijami. *Vyssshaja shkola*, p.224.

5. Kailan S., Zakir H. (2013). Applying Fuzzy Logic to Risk Assessment and Decision-Making, *Casualty Actuarial Society, Canadian Institute of Actuaries, Society of Actuaries*, p.59

6. Xu Y., Yujie Lu, Albert P., Chan J., Skibniewski M., John F. (2012). A Computerized Risk Evaluation Model for Public-Private Partnership (PPP) Projects and Its Application. *Yeung International Journal of Strategic Property Management*, 2, 16, pp.277-297.

7. Chen S., Chen S. (2008). Fuzzy risk analysis based on similarity measures of generalized fuzzy numbers. *Expert systems with applications*, 35, 6833-6842.

8. Xiaoyan S., Wen J., Jianling X., Peida X., Yong D. (2011). A New Fuzzy Risk Analysis Method based on Generalized Fuzzy Numbers. *JOURNAL OF SOFTWARE*, 6, 9, pp.1755-1762.

9. Nedosekin A., Kokosh A. (2004). Investment Risk Estimation for Arbitrary Fuzzy Factors of Investments Project. *International Conference on Fuzzy Sets and Soft Computing in Economics and Finance*, 2, pp.423-437.

10. Abdulaeva Z.I., Nedosekin A.O. (2013). Strategicheskij analiz innovacionnyh riskov : monografija. *Izd-vo Politehn. Universiteta*, St. Petersburg, Russia, p.150.

11. Gnuni T.S. (2012). Metodika ocenki riska investicionnogo proekta s ispol'zovaniem neopredelenno-mnozhestvennoj modeli s Gaussovoj funkciej prinadlezhnosti. *Matematicheskie metody analiza v jekonomike*, 9, 99, pp.27-33.

12. Andrenko E.A., Mordovcev A.S., Mordovcev S.M. (2017). Prognozirovanie investicionnyh riskov v uslovijah neopredelennosti. *Biznes Inform*, 4, pp.113-118.

13. Pegat A. (2013). Nechetkoe modelirovanie i upravlenie. *BINOM. Laboratorija znaniy*, p.798.

ASSESSMENT OF THE QUALITY OF THE LOAN PORTFOLIO OF UKRAINIAN BANKS FROM THE STANDPOINT OF THE NON-PERFORMING LOANS

Prykaziuk Nataliia

Doctor of Sciences Economics, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Zahorodniuk Yuliia

student
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Abstract: The article is devoted to the theoretical and practical aspects of assessing the quality of the loan portfolio of Ukrainian banks from the standpoint of the problem loans. The factors that affect the quality of the loan portfolio and the place of problem loans among them were identified. The analysis of changes in the volume of problem loans in the structure of the loan portfolio of banks is carried out and the dynamics of such changes was determined.

Key words: non-performing loans, loan portfolio, assessment, bank, reserves, crisis.

The loan portfolio is the main part of the assets of any bank. These assets provide profitability of the bank and can be formed of different types of loans. The quality of the loan portfolio can be understood as a property of its structure, which provides the maximum level of profitability at an acceptable level of credit risk and liquidity balance. There is a number of external and internal factors that affect the quality of the loan portfolio. These factors are divided into two groups: external and internal.

When we are talking about the internal factors, they are: provision of the bank's resource base, excessive concentration or diversification of the loan portfolio, effectiveness of credit-risk management, incomplete or inaccurate information about the borrower, credit policy of the bank etc.

The external factors include the general financial and economic condition of the country and the region in which the bank operates, the type of monetary policy of the country, solvency of population, competition in the market of financial services, the level of shadowing of the economy etc.

So, the better the loan portfolio is formed, the more the bank makes a profit, which is why assessing the quality of loan portfolios is important.

Ukrainian banks are still recovering from the crisis of 2014-2016. In 2014, there were 180 banks in our country, and during the "banking purge" this number has decreased to 74 banks in 2021. One of the main reasons was the inability of borrowers to settle their debts in an unstable economic and political situation. However, an important role in the "bankruptcy" was played by the imperfect, in some places completely absent, asset management policy of banking institutions.

Therefore, given the realities of the modern world, namely the growing new financial and economic crisis, pandemic and other aspects that shake the economic environment of each country, it is important to discover the situation with non-performing loans (NPL) in Ukraine.

Thus, a problem loan (NPL) is a loan that has not been repaid on time one or more times due to the loss of the borrower's solvency due to the deterioration of its current financial condition. Determinants in classifying a loan as insolvent are the definitions and criteria of the NBU set out in Resolution №351 of 30.06.2016 Regulations on determining the amount of credit risk by banks of Ukraine for active banking operations [1].

Over the past 5 years, Ukraine's banking system has undergone many changes caused by numerous crisis situations and the role and place of non-performing loans in the loan portfolio of Ukrainian banks have changed. We can conditionally distinguish three main periods when the domestic portfolio grew in the volume of problem loans: before the crisis of 2008, the interval between the crises of 2008 and the crisis of 2014, and after the crisis of 2014 and today (Fig. 1) [2].

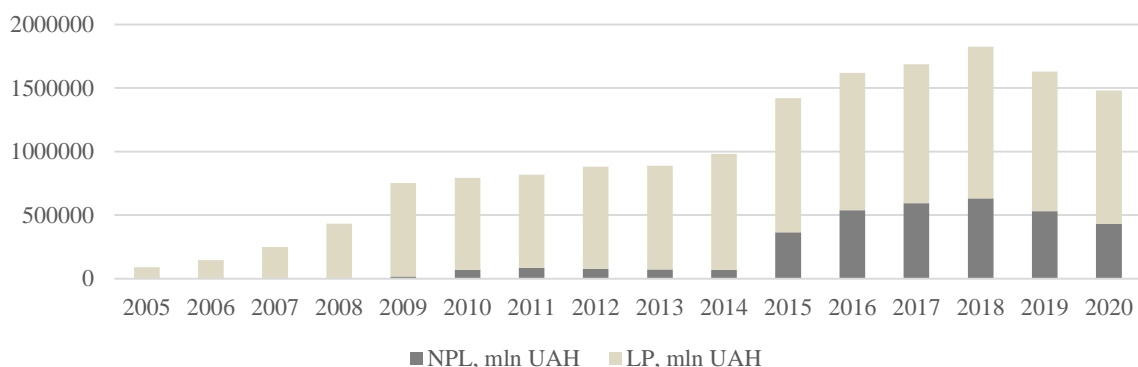


Fig. 1 Volume of the loan portfolio of domestic banks and problem loans in 2005-2020

Source: compiled by the author based on [3, 4, 5]

The growth of non-performing loans was insignificant until 2008, significantly lagging behind the growth of banks' loan portfolio, which grew very rapidly due to favorable loan conditions, high public confidence in financial institutions due to the temporary boom of the economy. The loan portfolio grew by more than 70% annually, while an amount of problem loans grew by 32% (Fig. 2).

However, loans were issued with minimal control of borrowers, the main goal was to issue more loans than competing banks. Banking institutions neglected the careful selection of potential debtors, and the financial and economic crisis was growing around the world.

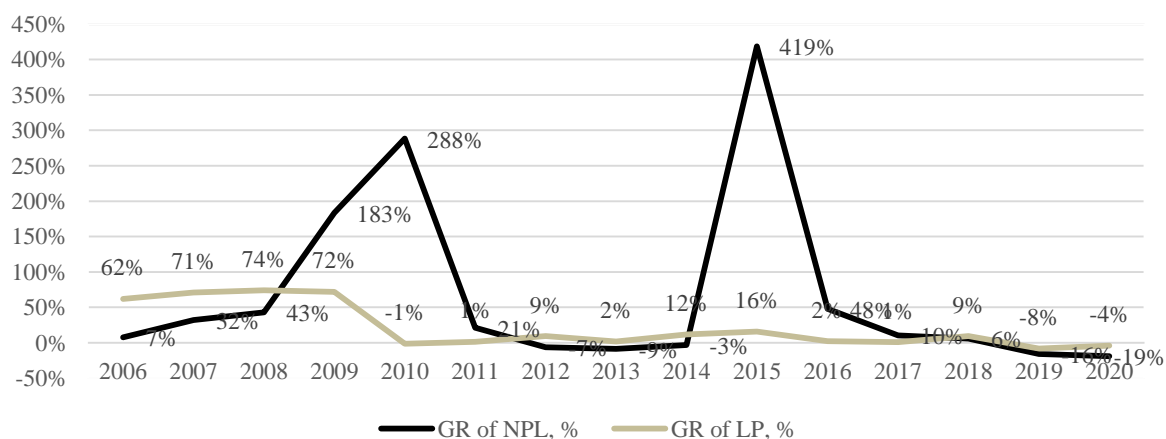


Fig. 2 Growth rates of the loan portfolio of domestic banks and problem loans in 2006-2020

Source: compiled by the author based on [3, 4, 5]

The response to the unprofessional work of banks was an increase in non-

performing loans by 288% in 2010, while the loan portfolio of all banking institutions decreased by 1%. Until 2010, the share of non-performing loans among all debts was less than 2%, and in 2010 and 2011 - 9.68% and 11.6%, respectively.

In the period between the two crises, we can see that the situation has improved, non-performing loans began to grow again in proportion to the growth of the loan portfolio.

Along with the crises in Ukraine, the number of banks increased and new problems arose, including the lack of uniform standards of financial institutions instead of the minimum criteria for financing entities. Pocket banks were established, relations with related parties became closer, and the management of banks did not control the observance of a sufficient level of liquidity, capitalization, neglected the formation of clear goals and strategies.

During the recognition of more than 50% of banks insolvent and revaluation of their assets, the increase in non-performing loans was 419% - the highest figure for the last 15 years, despite the fact that the total loan portfolio decreased by 3%. Since 2016, the situation has improved, and we tend to reduce the growth rate of non-performing loans and increase the loan portfolio of banks. In 2020, this share was less than 50% (Fig 3).

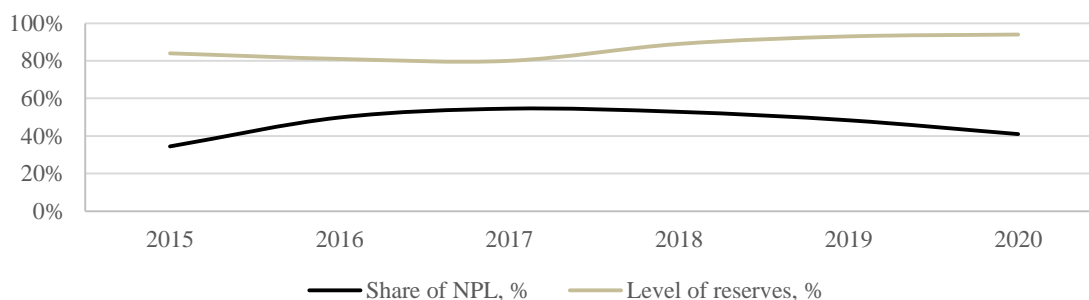


Fig. 3 Shares of non-performing loans and covering them with reserves in 2008-2020

Source: compiled by the author based on [3, 4, 5]

Reserves are accrued according to the amount of non-performing loans by banks. Since the crisis of 2014, the volume of reserves is constantly growing and currently covers more than 95% of problem loans.

Even with bad loans declining, reserves are important because collateral depreciates over time and may not cover one or another non-performing loan. The trend of increasing reserves has been observed since 2015, and it continues to this day.

Given that the trend to reduce the share of non-performing loans appeared only in 2018, the process of managing problem loans needs constant improvement. Every year, new areas emerge among the sensitive industries that require new approaches to evaluation and management [6].

The basis of problem loan management should remain the basic principles. First of all, commercial banks are obliged to comply with current legislation, follow the regulations of the National Bank of Ukraine and other regulations. In addition to national legislation, banks should develop internal regulations in accordance with which decisions should be made on certain situations that arise in the process of debt management [4,5].

Financial system is dynamic, so it is important to quickly and flexibly adapt a commercial bank to the challenges arising in the financial services market and in the internal environment of the bank. Moreover, the sooner the bank reacts to the problem debt, the higher the chance of the bank to receive a refund from the borrower.

It is also important to take an individual approach to each borrower and take into account all the factors that may affect its solvency [7, 8].

As modern technologies make it possible to easily transfer the necessary information in a short time, the process of obtaining information about the borrower by the bank is greatly simplified. However, some financial institutions neglect to establish close information links with customers and thus do not receive the necessary early signals to identify bad debts.

To conclude, the decreasing share of non-performing loans in the loan portfolio of Ukrainian banks leads to an increase the ability to lend to the national economy in a competitive environment. Each problem loan is a potential loss for the bank, which limits its ability to lend to the economy. The bank compensates for the loss of profit

from the NPL by receiving a profit from a working loan.

REFERENCES:

1. RESOLUTION of 30.06.2016 № 351 On approval of the Regulation on determining the amount of credit risk by banks of Ukraine for active banking operations. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#n570>
2. Zatvornytsky K. Criteria for assessing the quality of the bank's loan portfolio. "Financial space".: <https://ofp.cibs.ubs.edu.ua/files/1804/18zkskpb.pdf>
3. Financial stability report. December 2019 URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-H2.pdf?#page=41
4. Financial stability report. December 2020 URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2020-H2.pdf?v=4
5. Financial stability report. June 2020 URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2019-R1.pdf?#page=17
6. The main indicators of banks. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1>
7. Bad debts of banks: how to quickly reduce the share of non-performing loans can be a problem for everyone.: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/08/10/676755/>
8. The NPL ratio is high, but is gradually declining.: <https://bank.gov.ua/en/stability/npl>
9. The National Bank of Ukraine facilitates financial stability and mitigates risks that may undermine it.: <https://bank.gov.ua/en/stability>

УДК 544.2:(661.96+662.7)

**МЕХАНІЗМИ І ЗАСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ВИКОРИСТАННЯ СІРКОВОДНЕВОЇ СУМІШІ У ЧОРНОМУ МОРІ
ШЛЯХОМ ОРГАНІЗАЦІЇ ЇЇ ПЕРЕРОБКИ НА ВОДЕНЬ**

Андрушків Богдан Миколайович,

д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України

Кирич Наталія Богданівна,

д.е.н., професор

Шерстюк Роман Петрович,

д.е.н., доцент, зав. кафедри

Безкоровайний Зеновій Григорович,

Гагалюк Ольга Іванівна

аспіранти

Тернопільський національний технічний університет

імені Івана Пулюя

м. Тернопіль, Україна

Анотація: у статті розглянуто перспективи та проблеми використання енергетичних ресурсів в умовах енергетичної кризи в Україні. Описано механізми і засоби підвищення ефективності використання сірководневої суміші у Чорному морі. Запропоновано шляхи організації її переробки на водень.

Ключові слова: сірководнева суміш, водень, Чорне море, ефективність, ресурси.

В умовах енергетичної кризи, навколо використання водню як високоенергетичного ресурсу, точаться різноманітні безпекові, екологічні та інші дискусії. Проте, запаси природного газу на Чорноморському шельфі, у винятковій морській економічній зоні України становлять близько 50 млрд . кубометрів. Газопрояви з дна Чорного моря поділяють на кондуктивні (розсіяні) і конвективні (зосереджені) форми газових потоків. Як зазначає український вчений-геофізик, доктор геологічних наук, професор, член-

кореспондент НАН України В.П.Коболєв до розсіяних зараховує метанові сипи, а до зосереджених – газові факели, газові фонтани та грязьові вулкани. В осадовій товщі Чорноморського дна існують сотні грязевулканічних каналів та інших шляхів – тектонічних порушень, за якими потужні потоки глибинної вуглеводневої дегазації надходять до поверхні дна. За геологічними і геофізичними даними в історії формування *Чорного моря запаси* газогідратних родовищ складають понад 20 трлн. Кубометрів. При ефективній переробці їх вистачило б для забезпечення всієї Європи на 400 років.

З огляду на збереження довкілля, досягнення нульових викидів і декарбонізації, а також відмови від викопного палива в 2020 році ЄС презентовано водневу стратегію, яка має на меті використання, так званого, «зеленого» водню [2]. Запланований обсяг інвестицій у виробництво «зеленого» водню у Європі очікується від 180 до 470 млрд. євро до 2050 року. У ЄС хочуть досягнути кліматичної нейтральності, коли викиди парникових газів в атмосферу без залишку зможуть поглинатися екосистемою. Для довідки, фахівці умовно поділяють водень на 4 типи. Найпоширеніший – сірий, який виробляють із газу. Синій добувають аналогічно, але з подальшою утилізацією викидів CO₂, а чорний або бурий виробляють з вугілля. Щоб водень став «зеленим», то його мають виробляти із електроенергії отриманої з відновлюваних джерел енергії (ВДЕ), наприклад, енергії вітру або сонця. У серпні 2021 року Україна в особі НАК “Нафтогаз України” та німецький газовий трейдер RWE Supply&Trading підписали меморандум про взаєморозуміння у сфері водневої економіки та уклали угоду про співпрацю з постачання в Німеччину водню, який має стати новим джерелом енергії для промисловості ЄС. Багато різноманітних джерел пророкують Україні неймовірні перспективи у виготовленні та постачанні «зеленого» газу в Європу. Експерти стверджують, що ми можемо почати експорт до 2024 року. За різними джерелами до 2030 року планується вийти на потужність 9,8 ГВт. За словами Надзвичайної і Повноважної Посолки ФРН в Україні Анки Фельдгузен (нім. *Anka Feldhusen*) Україна має стати пілотною країною із експорту «зеленого»

водню. Попередньо планується виробляти «зелений» водень у чотирьох областях: Запорізькій, Херсонській, Дніпропетровській та Одеській і транспортувати з них, використовуючи існуючу газотранспортну систему. Як показує досвід, екологічний газ, не зовсім безпечний. Крім цього він буквально роз'їдає стандартну металеву трубу низького тиску за декілька годин, а високого – за місяці [2]. Тому ця система потребує тотальної модернізації дорогими композитними матеріалами які не вступають в хімічну реакцію з воднем або будувати нову, поруч із старою. Спеціалісти стверджують, що домішування біля 20% водню до транспортованого газу дозволить уникнути дороговартісної модернізації ГТС.

За словами цього ж посилання, як і твердженням багатьох інших фахівців, - водень це наше енергетичне майбутнє. А чи насправді все так перспективно? «Зелений» водень пропонують виробляти методом електролізу із звичайної прісної води. Як відомо, запаси прісної води є досить низькими і заданими ООН складають усього 2,5% від усіх водних запасів, решта запасів зосереджено у льодовиках.

Вчений секретар Інституту газу НАН України Б. Ілленко у своїй статті [3] пише, що для отримання електроенергії сонця краще підходить Іспанія, а вітрогенераторів – Північне море, а ефективність в Україні цих двох джерел складає біля 13%. Зокрема за запасами прісної води Німеччина багатша за Україну. Стандарти Європейської економічної комісії ООН встановлюють, що держава, водні ресурси якої не перевищують 1,5 тис. м³ річного стоку на людину, вважається не забезпеченою водою. Доступні для використання запаси на одну людину в Україні складають 1,09 тис. м³ - у середньоводні роки, та 0,62 тис. м³ - у маловодні, тобто ми є однією з країн Європи найменш забезпечених водою. Проте, найбільша проблема не у відсутності води, а у її поганій якості та у постійному забрудненні. Крім того, вищезазначені південні області України залежать від води, яка подається по графіку, а для харчування використовується привозна вода. [4]. Також у своїй статті [3] Б. Ілленко зауважує, що для отримання 1 т водню електролізом необхідно 9 т дистильованої води або

близько 20 т забраної з прісних водойм, а з урахуванням 13% ефективності сонячних і вітрогенераторів, про які вже згадувалось, і для забезпечення 9,8 ГВт – це приблизно 500 тис. тон води. Звідси можемо зробити висновок, що використовувати питну воду для отримання водню не зовсім раціонально і всі переваги необхідно детально прорахувати.

Таким чином альтернативою використанню прісної води для отримання екологічного водню є запатентований українським вченим Д. Турченком спосіб виділення водню з Чорноморської сірководневої водяної суміші [5], суть якого полягає в одержанні водню з різних речовин шляхом розкладання сірководню, що знаходиться у глибоководних шарах морської води Чорного моря. До слова, це не єдиний патент цього автора щодо видобування сірководневого газу з дна моря.

Як побічний цільовий продукт отримують сірку, у широких можливостях використання чи застосування якої немає потреби нікого переконувати.

Ефект від використання даного способу полягає у зменшенні енергозатрат на отримання водню у великій промисловій кількості і водночас отримання дорогого побічного продукту – сірки.

Кабінету Міністрів України. Держгеокадастру, іншим зацікавленим міністерствам і відомствам, на даний час, варто було б здійснити заходи з розробки відповідних науково-технічних програм та створення сприятливої атмосфери для залучення інвестицій з їх реалізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Стокгольмська конференція URL: <https://necu.org.ua/stokgolmska-konferencziya/>
2. Чи можливо замінити газ в українській ГТС на "зелений" водень. URL: <https://www.dw.com/uk/chy-mozhlyvo-zaminyty-haz-v-ukrainskii-hts-na-zelenyi-voden/a-58759745>
3. «Зелений» водень. Лікнеп для України. Повідомлення НАН України. URL:

<https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8261>

4. Як Україні не залишитися без питної води? URL:
<https://ua.interfax.com.ua/news/blog/770389.html>

5. Спосіб виділення водню з сірководневої водяної суміші: пат. 72279
Україна: С01В 17/04, С01В 3/06, № u2012 01770 ; заявл. 17.02.2012; опубл.
10.08.2012, Бюл. № 15, 10 с.

**ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ МАРКЕТИНГОВИХ
КОМУНІКАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВА**

Верховод Ірина Сергіївна,

к.е.н., доцент

Гринюк Євген Миколайович,

здобувач

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Мелітополь, Україна

Анотація: Обґрунтована важливість планування системи заходів стимулювання збуту та рекламної підтримки просування товару як складової частини системи планування діяльності підприємства. Наведено особливості заходів з стимулювання збуту та реклами товарів. Визначено критерії відповідності обраних засобів поширення рекламного повідомлення маркетинговим цілям і завданням фірми.

Ключові слова: маркетингові комунікації, реклама, стимулювання збуту, цільовий сегмент ринку, маркетингова стратегія.

В сучасній вітчизняній практиці управління господарською діяльністю виокремлюються дві взаємопов'язані тенденції, з яких перша – підвищення рівня вимог до планування діяльності організацій, як чинника інтегрованих показників ефективності та прибутковості їх діяльності, друга – зростання ролі саме маркетингових досліджень при визначенні планових параметрів діяльності організацій, як на довгострокову перспективу, так і на поточний період. Це пов'язано з тим, що в умовах ринку з трьох глобальних стратегій забезпечення зростання обсягів виробництва і продаж продукції, що складають вибір будь якого підприємства, найбільш ефективною виявляється саме маркетингова стратегія – тобто забезпечення найбільш повного використання ресурсного потенціалу і виробничих можливостей підприємства для задоволення

платоспроможної потреби ринку. Накопичений за роки централізованого управління економікою досвід реалізації збутової політики підприємства виявився непридатним для вирішення завдань активного і цілеспрямованого впливу на цільовий сегмент ринку збуту, для формування попиту і підвищення споживацької активності населення. Використання закордонного України країні, непристосованістю переважної більшості підприємств та недостатністю професійних навичок їх персоналу для використання оптимальних засобів привернення уваги покупців та реалізації закладеного в товар ринкового потенціалу.

Це обумовлює особливу важливість планування системи заходів стимулювання збуту та рекламної підтримки просування товару як складової частини системи планування діяльності організацій та джерела значних резервів підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання, відповідно, ущільнення зв'язку між виробництвом та платоспроможними особистими та виробничими потребами суспільства, та забезпечення, завдяки цьому, насиченості внутрішнього товарного ринку продуктами вітчизняного виробництва, підвищення їх конкурентоспроможності, створення передумов для виходу на ринки збуту інших держав.

Рівень повноти, ефективності використання всіх наявних у підприємства ресурсів (матеріально-технічних, трудових, інформаційних, інших) для найбільш якісного задоволення потреб споживачів залежить сьогодні, в першу чергу, від сприйняття потенційними споживачами (цільовою аудиторією фірми) маркетингової пропозиції фірми. Загальний економічний закон тяжіння середньої для певної галузі діяльності рентабельності операційного капіталу до норми прибутку проявляється в сучасних умовах через конкурентний тиск на ціну – з одного боку, і зростання витрат на просування продукції та завоювання прихильності представників цільового сегменту ринку – з іншого. Для забезпечення ринкового успіху підприємство має визначити групу покупців (сегмент ринку) та характер потреби, для задоволення якої наявні у компанії ресурси найбільш придатні, і використати всі досяжні і незаборонені

законодавством види впливу на ставлення до свого товару (послуги) визначеної в якості цільового сегменту ринку групу покупців. Діяльність із планування, організації проведення, контролю та аналізу результатів формування інформаційного впливу на розвиток потреби, який стимулює споживача до здійснення покупки певного товару і формує сферу діяльності із створення системи маркетингових комунікацій фірми. Система механізмів, які фірма використовує та господарських відносин, в які вона вступає, для забезпечення активного впливу на цільовий сегмент ринку утворює її систему маркетингових комунікацій (СМК). Елементами цієї системи, її підсистемами є реклама і стимулювання збуту. Розподіл всієї системи маркетингових комунікацій фірми на рекламу, комерційну пропаганду – як головний елемент public relations, механізми стимулювання збуту та агентські, тобто особисті продажі достатньо умовний. В практиці маркетингової діяльності поширені заходи, що містять як елементи системи стимулювання збуту, так і елементи реклами. Важко назвати упаковку продукції, що привертає увагу споживача, оздоблену фірмовими слоганами та іншими елементами фірмового стилю компанії виробника, а крім того, може використовуватися після закінчення використання товару лише допоміжним рекламним засобом, чи лише елементом системи стимулювання продаж. Додаткова корисність упаковки як товару, що має самостійну, незалежну від того, що в ній зберігається здатність задовольняти певну потребу реалізує функції стимулювання збуту, а її зовнішній вигляд – функції допоміжного рекламного засобу. Реальній системі маркетингових комунікацій завжди властива комплексність та взаємообумовленість функціонування всіх елементів. Тому, залучення того чи іншого засобу до арсеналу підприємницької діяльності, формування їх оптимального поєднання є однією з найскладніших задач маркетингової служби фірми [1, с. 16]. Широко вживаний розподіл на засоби стимулювання збуту, рекламу, комерційну пропаганду та особисті продажі використовується в процесі планування, контролю та аналізу маркетингової діяльності, дозволяючи точніше визначати джерела резервів підвищення її ефективності та виокремлювати саме ті зміни в ринковому

становищі фірми та ринковій позиції її товарів, які обумовлені певними діями персоналу.

Треба відзначити, що допоміжні рекламні засоби та засоби стимулювання збуту завжди є елементами комплексної системи маркетингових комунікацій фірми. Раціональне поєднання всіх елементів цієї системи дозволяє отримати так званий «сінергічний ефект», коли сукупний вплив спільного застосування всіх елементів системи на прибутковість діяльності організації значно вищий ніж сума результатів застосування цих елементів окремо один від одного. Як зазначає Е. Ромат в своєму посібнику «Реклама в системі маркетингу»: «Світова практика ринкової діяльності свідчить, що реклама набуває максимальної ефективності лише в комплексі маркетингу» [2, с. 10]. Так само можна сказати і про всі інші елементи системи маркетингових комунікацій. Так наприклад, участь у виставковій діяльності може бути ефективною лише за умови використання рекламного забезпечення в засобах масової інформації чи засобами прямого розсилання поштових повідомлень. В той же час, використання під час проведення виставки допоміжних рекламних та комерційних матеріалів – проспектів, плакатів, прайсів, інших форм наглядної комерційної пропозиції та ділового інформування є обов'язковою умовою кінцевого успіху – досягнення розширення клієнтури і сфери збуту, в кінцевому рахунку – збільшення прибутків.

Широко вживаний розподіл на засоби стимулювання збуту, рекламу, комерційну пропаганду та особисті продажі використовується в процесі планування, контролю та аналізу маркетингової діяльності, дозволяючи точніше визначати джерела резервів підвищення її ефективності та виокремлювати саме ті зміни в ринковому становищі фірми та ринковій позиції її товарів, які обумовлені певними діями персоналу.

Важливою особливістю заходів з стимулювання збуту та реклами товарів є те, що на цьому етапі для завоювання прихильності споживача використовуються лише три елементи маркетингового міксу – ціна (через системи знижок, бонусів, подарунків, купонів і т. п.), цільовий сегмент ринку

(через пошук можливості переадресації пропозиції розрахованої, з початку, на одних споживачів, іншій споживацькій групі, пошук можливостей задовольняти за допомогою існуючого товару інших потреб) та засоби просування.

1. До заходів стимулювання збуту вдаються коли сподіваються отримати швидку, суттєву, але не довгострокову реакцію цільової аудиторії.

2. Заходи стимулювання збуту поширено використовуються на певних етапах життєвого циклу товару. На етапі впровадження товару на ринок та на етапі переходу від зрілості товару, до його сходження з ринку.

Маленькі підприємства можуть частково компенсувати недоліки малого власного капіталу для організації заходів стимулювання збуту своєю наближеністю до споживача, швидкістю та гнучкістю реакції на зміни потреб ринку в цілому, чи навіть мізерного його сегменту. Такі відмінності в чинниках отримання ринкової переваги, що можуть використовувати великі та малі підприємства обумовлюють значні відмінності і у ефективних для них формах, напрямках, цілях і механізмах використання допоміжних рекламних засобів. І значно більші фінансові можливості корпорацій стосовно використання «тимчасових», «святкових», «сезонних» тощо знижених цін, оптових знижок, подарунків, конкурсів і премій, презентацій і акцій по наданню потенційним споживачам товару випробувальних зразків не означають, що досяжні для малих підприємств форми стимулювання збуту не дадуть їм змоги зберегти свою конкурентоздатність.

Для визначення відповідності обраних засобів поширення рекламного повідомлення маркетинговим цілям і завданням фірми використовують низку об'єктивних критеріїв. Серед них:

- розміри охопленої аудиторії;
- відповідність аудиторії, що охоплюється рекламним повідомленням і аудиторії, що утворює цільовий сегмент ринку фірми-рекламодавця;
- відповідність товару, потреби, для задоволення якої він призначений і змісту, форми та стилю рекламного повідомлення та каналів його поширення;

- відповідність іміджу фірми і вищезгаданих параметрів рекламного повідомлення та засобів донесення його до споживачів;

- витратність в розрахунку на один контакт і витратність в розрахунку на один контакт із потенційним споживачем;

- інформативність та переконливість, здатність створювати емоційні передумови позитивного сприйняття товару (товарного знаку, фірмового стилю та окремих його елементів), здатність лишатися в пам'яті;

Оцінка за кожним з наведених критеріїв не є абсолютною і самодостатньою для прийняття управлінського рішення про вибір рекламних засобів і, в залежності від цілей і умов проведення рекламної компанії, значущість оцінок за кожним з наведених критеріїв може змінюватися від незначної до вирішальної.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Майборода О.О. Маркетингова політика комунікацій: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2007. 256 с.

2. Ромат Е.В. Реклама в системе маркетинга: Учеб. пособие / Харьк. гос. академия технол. и орг. питания. Харьков 1995. 229 с.

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОЦІНКА КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МЕНЕДЖЕРІВ СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Водолажська Тетяна Олександрівна,

к.е.н., доцент

Жеведь Анастасія Олексіївна,

Семенова Тетяна Юріївна

студенти

Харківський національний автомобільно-дорожній університет
м. Харків, Україна

Анотація: у статті уточнено поняття «компетенції працівників». Запропоновано процес визначення ключових компетенцій працівників, представлений у вигляді блок-схеми. На відміну від існуючих, він містить детальний опис та логічну упорядковану сукупність дій для визначення переліку ключових компетенцій працівників відповідної категорії та оцінки необхідних і фактичних їх значень. Здійснено практичне застосування наукових розробок, зокрема виділення та оцінювання переліку ключових компетенцій працівників на прикладі категорії спортивних менеджерів.

Ключові слова: компетенції, ключові компетенції, компетенції спортивних менеджерів, оцінка компетенцій, діяльність спортменеджерів.

Сьогодні підприємства України працюють в складних економічних умовах, що характеризуються зростанням кількості кризових подій, динамічних змін у зовнішньому середовищі, нестабільністю та посиленням конкуренції. В таких умовах кожне підприємство та господарство України прагне забезпечити свою конкурентоспроможність у довгостроковому періоді шляхом формування ключових факторів успіху – стійких конкурентних переваг підприємства. Однією із основних конкурентних переваг є ключові компетенції персоналу, оскільки від рівня компетентності працівників залежить можливість досягнення поставлених цілей всього підприємства та виконання певних видів робіт власне

працівниками, зокрема.

Вичерпний аналіз застосовуваних у науковій літературі та практичній діяльності пояснень змісту терміну «компетенції» дозволив дійти висновку: по-перше, компетенції необхідно розглядати не взагалі, а відносно конкретного об'єкту (працівника, посади, персоналу, підприємства тощо); по-друге, представники Американського та Європейського підходів досліджують компетенції з різних боків: компетенції працівника та компетенції посади (робочого місця); по-третє, йдеться про компетенції працівника - передбачається його готовність до виконання роботи потрібного рівня якості; коли – про компетенції посади (робочого місця), то маються на увазі вимоги, потрібні для успішного виконання роботи.

Найчастіше до складу терміну «компетенції працівника» вчені-дослідники включають наступні елементи: знання, навички, вміння, мотиви і цінності, здібності, особистісні якості співробітника. Тобто найбільш вагомими є перші шість складових. Відповідно до цього у науковій роботі *компетенцією працівника* будемо вважати сукупність знань, навиків, умінь, мотивів та цінностей, здібностей, особистісних якостей працівника у визначеній галузі.

У зв'язку з тим, що кількість структурних елементів компетенції працівника становить 6 одиниць, доцільно здійснити їх групування на три складових : знання, вміння, поведінкова складова.

Наразі для визначення та подальшої оцінки компетенцій працівників застосовують різноманітні методи, з притаманними їм перевагами та недоліками. Для вибору найбільш доцільного з них проведено їх ранжування за такими критеріями: 1 – простота; 2 - невисокі матеріальні витрати; 3 - незначні часові витрати; 4 – загальнодоступність; 5 - повнота та точність одержаної інформації; 6 - систематизація одержаних результатів; 7 – різнобічність оцінки; 8 - об'єктивність; 9 - можливість прогнозування результатів діяльності працівника; 10 - оцінка особистісних якостей; 11- оцінка на підставі знань, досвіду, рівня кваліфікації; 12 - мотивація учасників (табл. 1).

Таблиця 1

Ранжування методів визначення та оцінки компетенцій

Методи	Критерії												Σ, од.	Ранг
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12		
«Мозковий штурм»	+	+		+	+		+		+	+	+	+	9	1
«Assessment center»				+	+	+	+	+	+	+	+		8	2-3
Інтерв'ю за компетенціями	+	+		+			+		+	+	+	+	8	2-3
Ділова гра	+	+		+			+		+	+	+		7	4-7
Атестація персоналу	+	+	+	+	+	+		+					7	4-7
Метод «360 градусів»		+		+	+		+		+	+	+		7	4-7
Матричний метод					+	+	+	+	+	+	+		7	4-7
Метод експертних оцінок	+		+		+		+		+		+		6	8-16
Тестування	+	+		+		+	+	+					6	8-16
Інтерв'ювання				+	+		+		+	+	+		6	8-16
Анкетування	+	+	+	+		+		+					6	8-16
Метод репертуарних решіток					+	+	+		+	+	+		6	8-16
Метод альтернативних характеристик	+	+	+	+			+			+			6	8-16
Метод заданої бальної оцінки	+	+			+	+					+	+	6	8-16
Метод оцінки критичних ситуацій	+	+		+			+		+	+			6	8-16
Метод оцінки поведінки, що демонструється	+	+	+	+						+	+		6	8-16
Метод шкалування		+	+		+					+	+		5	17-21
Метод впорядкування рангів	+	+		+				+			+		5	17-21
Метод прямих атрибутів	+		+		+					+		+	5	17-21
Джерелознавчий метод		+	+			+			+		+		5	17-21
Метод примусового розподілу		+		+				+		+	+		5	17-21
Оцінка багатоквдратної матриці	+	+		+						+			4	22-25
Метод еталону	+	+					+				+		4	22-25
Метод стандартних оцінок	+	+	+	+									4	22-25
Спостереження		+			+				+	+			4	22-25

Вибір методу визначення та оцінки працівників підприємства здійснюється на підставі проведеного ранжування – оптимальним та найбільш

доцільним є метод визначення компетенцій, який містить максимальну кількість критеріїв (отримує перший ранг). Таким методом, за результатами здійсненого дослідження, є метод «Мозковий штурм» (1 ранг). «Мозковий штурм» («злива ідей», генерування ідей, від англ. *brainstorming*) - популярний метод висування творчих ідей у процесі розв'язування наукової чи технічної проблеми, сеанси якого стимулюють творче мислення. За цим методом відбирається група кваліфікованих експертів, але оцінки і висновки робляться в ході засідання.

Основними перевагами методу генерування ідей є: оперативність та надійність; максимальна кількість ідей за короткий відрізок часу; відсутність будь-якої критики; розвиток, комбінація і модифікація своїх і чужих ідей.

Процес визначення компетенцій працівників є достатньо складним та враховує специфіку роботи підприємства в цілому та кожної посади, зокрема. Проте не всі господарства розробляють конкретний план дій щодо визначення компетенцій працівників. Тому виникає необхідність розробки послідовності визначення компетенцій працівників підприємства.

В роботі пропонується деталізований алгоритм дій, що містить їх склад та черговість здійснення (рис. 1). Практичне його застосування здійснено на прикладі Комунального закладу (КЗ) Богодухівської міської ради «Дитячо-юнацька спортивна школа» (ДЮСШ).

Перший етап черговості визначення ключових компетенцій працівників передбачає проведення дослідження та аналізу інформації про рівень конкурентоспроможності підприємства та персоналу; встановлення цілей за кожним видом бізнесу у галузі персоналу і вибір категорії (категорій) працівників, для яких визначаються ключові компетенції (k).

Основним видом діяльності ДЮСШ за КВЕД є 85.51 «Освіта у сфері спорту та відпочинку», зокрема : гімнастичне та спортивне навчання, навчання йозі та бойовим мистецтвам, діяльність таборів зі спортивного навчання, послуги професійних спортивних інструкторів, учителів, тренерів тощо.

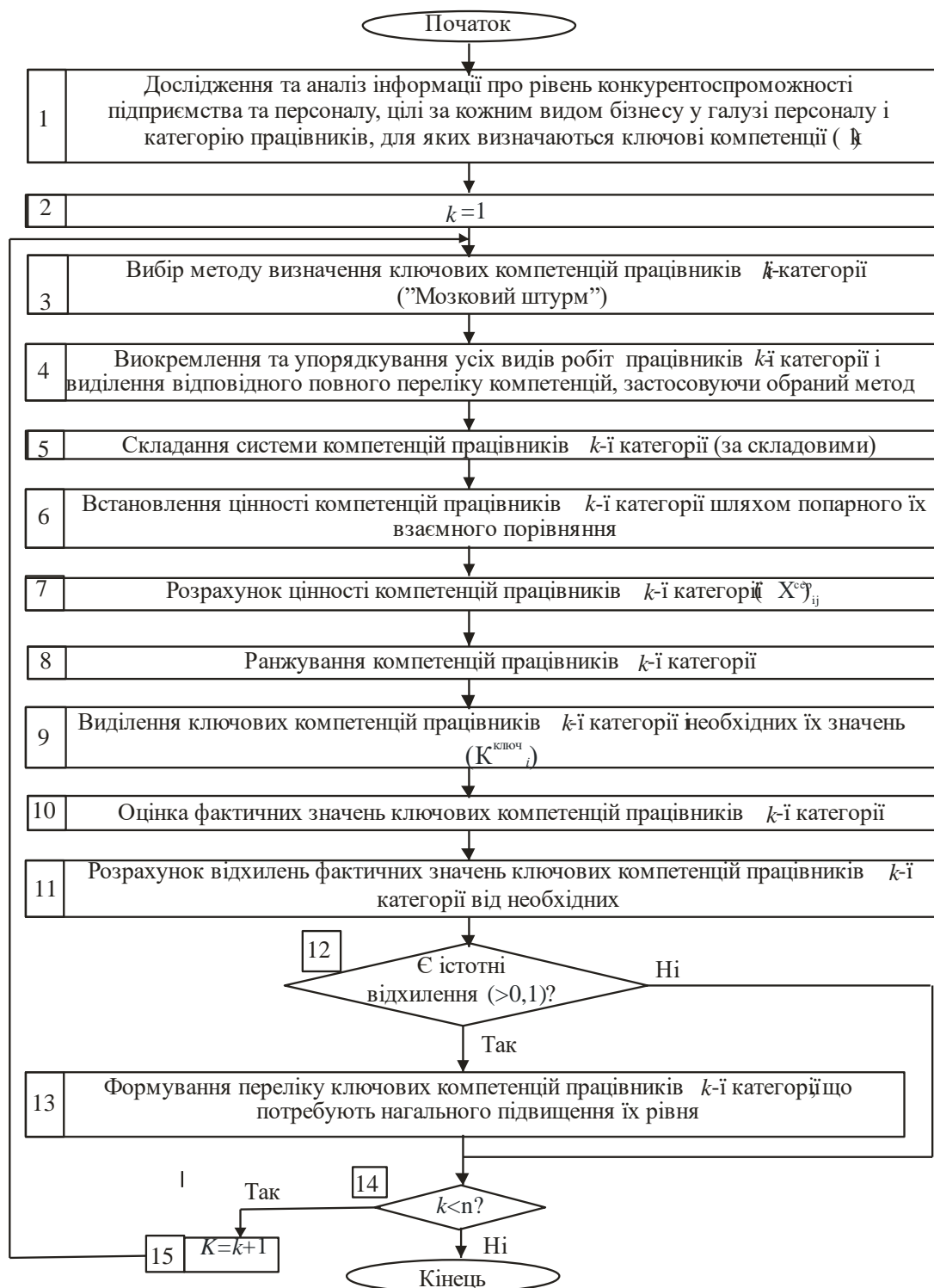


Рис. 1. Черговість (блок-схема) визначення ключових компетенцій працівників

Здійснений аналіз дозволив дійти до висновку, що ДЮСШ в цілому потребує підвищення рівня конкурентоспроможності як підприємства в цілому, так і його персоналу, зокрема. Цілями стосовно персоналу за усіма бізнес-одинацями (видами послуг) ДЮСШ обрано: 1) підвищення рівня кваліфікації

персоналу; 2) забезпечення гідного рівня заробітної плати і покращення умов праці; 3) збереження робочих місць. Визначення ключових компетенцій співробітників здійснюють циклічно за *k*-ю категорією. Для прикладу визначення ключових компетенцій працівників ДЮСШ здійснено за категорією персоналу - спортивні менеджери.

Третій етап передбачає вибір методу визначення ключових компетенцій працівників *k*-ї категорії. За результатами попереднього дослідження таким методом обрано «Мозковий штурм».

На 4 етапі здійснюють виокремлення та упорядкування усіх видів робіт працівників *k*-ї категорії, застосовуючи обраний метод «Мозкового штурму». На підставі переліку таких робіт проводять виділення відповідного повного переліку компетенцій (табл. 2).

Таблиця 2

**Виділення компетенцій спортивних менеджерів ДЮСШ
методом «Мозкового штурму»**

Зміст робіт і дій спортивного менеджера	Компетенції
Прихід на роботу	Дисциплінованість, відповідальність
Участь у нараді з підготовки до Відкритого чемпіонату Богодухівської громади з волейболу серед чоловіків	Здібність застосовувати сучасні технічні засоби та інформаційні технології, вміння досліджувати попит на послуги фізкультури та спорту, знання специфіки певних видів спорту
Підготовка до турніру з боксу	Аналітичні здібності, вміння організувати роботу фізкультурно-спортивного закладу, знання діючої нормативно-правової бази фізичної культури та спорту
Складання плану відвідування закладів загальної середньої освіти м. Богодухова та району з метою агітації	Комунікабельність, прагнення до кар'єрного зростання, визнання престижності професії, знання методів та форм спортивної реклами, вміння досліджувати попит на послуги фізкультури та спорту
Формування спортивної команди з футзалу	Вміння досліджувати попит на послуги фізкультури та спорту, вміння вести переговори на різних рівнях, здібність переконувати, спостережливість
Здійснення контролю за дотриманням техніки безпеки, виробничої санітарії, протипожежної безпеки	Знання діючої нормативно-правової бази фізичної культури та спорту, навички «доводити справу до кінця», навички самоконтролю, надійність
Аналіз сучасного стану та пошук перспектив розвитку спортивних споруд, обладнання та інвентаря ДЮСШ	Вміння вести переговори на різних рівнях, навички використання розмовної іноземної мови, уважність
Стороння розмова з керівником ДЮСШ	Визнання престижності професії, прагнення до кар'єрного зростання, порядність, морально-етичні цінності

Етап 5 послідовності передбачає побудову системи компетенцій, що складається із власне компетенцій працівників, розподілених за складовими на сім підгруп, що входять до трьох груп (табл. 3).

На 6 етапі черговості встановлюють цінність компетенцій шляхом попарного їх порівняння за допомогою матриці парних порівнянь за умови:

$$X_{ij} \begin{cases} 1,5, \text{ якщо компетенція } A_i, \text{ більш важлива, ніж } A_j; \\ 1, \text{ якщо компетенція } A_i, \text{ рівнозначна за важливістю з } A_j; \\ 0,5, \text{ якщо компетенція } A_i, \text{ менш важлива, ніж } A_j; \end{cases} \quad (1)$$

Таблиця 3

Система компетенцій спортивних менеджерів ДЮСШ

Складові компетенцій	Перелік компетенцій працівників
Група 1: компетенції знань	
1.Знання	1.1 Знання методів та форм спортивної реклами
	1.2 Знання діючої нормативно-правової бази фізичної культури та спорту
	1.3 Знання специфіки певних видів спорту
Група 2: компетенції вмінь	
2.Вміння	2.1 Вміння організувати роботу фізкультурно-спортивного закладу
	2.2 Вміння досліджувати попит на послуги фізкультури та спорту
	2.3 Вміння вести переговори на різних рівнях
3.Здібності	3.1 Здібність застосовувати сучасні технічні засоби та інформаційні технології
	3.2 Здібність переконувати
	3.3 Аналітичні здібності
4.Навички	4.1 Навички «доводити справу до кінця»
	4.2 Навички самоконтролю
	4.3 Навички використання розмовної іноземної мови
Група 3: поведінкові компетенції	
5.Моделі поведінки	5.1 Дисциплінованість
	5.2 Порядність
	5.3 Спостережливість
6.Особистісні якості	6.1 Уважність
	6.2 Відповідальність
	6.3 Надійність
7.Мотиви, цінності	7.1 Прагнення до кар'єрного зростання
	7.2 Визнання престижності професії
	7.3 Морально-етичні цінності

У результаті формується система парних порівнянь компетенцій працівників по заданій ознаці – їх цінності (важливості, значущості) (табл. 4).

Розрахунок цінності компетенцій працівників k-ї категорії (X^{cep}_{ij}) здійснюють на етапі 7. Визначення числового значення цінності кожної

компетенції матриці здійснюється експертами (не менше 3 чоловік) по рядкам шляхом розрахунку середнього її значення (табл. 4).

На 8 етапі черговості визначення ключових компетенцій працівників проводять ранжування компетенцій працівників k-ї категорії в порядку убутання значень їх цінності (рис. 2). Наступний етап 9 блок-схеми передбачає виділення ключових компетенцій працівників k-ї категорії і необхідних їх значень ($K^{ключ}_i$). Для цього на діаграмі, що містить проранжовані значення компетенцій працівників виділяють 3 сектори: компетенції з найвищим рівнем цінності (ключові компетенції); компетенції з високим рівнем цінності (важливі компетенції); компетенції з середнім рівнем цінності (бажані компетенції) (рис. 2).

Таблиця 4

Матриця попарних порівнянь компетенцій спортивних менеджерів

Компетенції	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	2.3	3.1	3.2	3.3	4.1	4.2	...	7.3	Середнє значення (цінність компетенції)
№1.1	1	1,5	0,5	1,5	0,5	0,5	1,5	0,5	0,5	1,5	0,5	...	1,5	0,95
№1.2	0,5	1	0,5	0,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	0,5	1,5	...	0,5	0,86
№1.3	1,5	1,5	1	0,5	1,5	1,5	0,5	1,5	1,5	1,5	1,5	...	0,5	1,24
№2.1	0,5	1,5	1,5	1	1,5	1,5	0,5	1,5	1,5	1,5	0,5	...	1,5	1,24
№2.2	1,5	1,5	0,5	0,5	1	1,5	0,5	1,5	0,5	1,5	1,5	...	1,5	0,95
№2.3	1,5	0,5	0,5	0,5	0,5	1	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	...	1,5	0,76
№3.1	0,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1	1,5	0,5	1,5	1,5	...	0,5	1,10
№3.2	1,5	0,5	0,5	0,5	0,5	1,5	0,5	1	0,5	0,5	0,5	...	0,5	0,86
№3.3	1,5	1,5	0,5	0,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1	1,5	1,5	...	1,5	1,05
№4.1	0,5	1,5	0,5	0,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	1	1,5	...	0,5	0,86
№4.2	1,5	0,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	0,5	1	...	1,5	0,90
№4.3	0,5	1,5	1,5	0,5	1,5	1,5	1,5	1,5	0,5	1,5	1,5	...	1,5	1,14
№5.1	0,5	0,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	1,5	1,5	...	0,5	0,88
№5.2	0,5	0,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	0,5	1,5	0,5	0,5	...	0,5	0,83
№5.3	1,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	1,5	1,5	0,5	...	1,5	1,00
№6.1	0,5	1,5	0,5	0,5	1,5	1,5	0,5	1,5	1,5	0,5	1,5	...	0,5	1,00
№6.2	1,5	1,5	0,5	0,5	1,5	0,5	0,5	1,5	1,5	1,5	1,5	...	0,5	1,14
№6.3	1,5	0,5	0,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	1,5	0,5	1,5	...	0,5	0,95
№7.1	1,5	1,5	0,5	0,5	1,5	1,5	1,5	0,5	1,5	1,5	0,5	...	0,5	1,07
№7.2	1,5	1,5	0,5	0,5	1,5	1,5	1,5	0,5	1,5	1,5	1,5	...	0,5	1,12
№7.3	0,5	1,5	1,5	0,5	0,5	0,5	1,5	1,5	0,5	1,5	0,5	...	1	1,10

Для встановлення меж кожного сектору доцільно поділити проміжок значень їх цінності (від максимального до мінімального значення) на три рівні

частини: $(1,24-0,76)/3=0,16$. Отже, кожний сектор діаграми містить відрізок у 0,16 відн. од. Відповідно, сектор компетенцій з середнім рівнем цінності розташований у межах 0,76-0,92 відн. од.; 0,93-1,08 відн. од. – сектор компетенцій з високим рівнем цінності; 1,09-1,24 відн. од. - сектор компетенцій з найвищим рівнем цінності.

На 10 етапі проводиться оцінка фактичних значень ключових компетенцій працівників к-ї категорії експертним методом. 11 етап черговості передбачає розрахунок відхилень фактичних значень ключових компетенцій працівників к-ї категорії від необхідних шляхом обчислення абсолютних різниць (табл. 5).

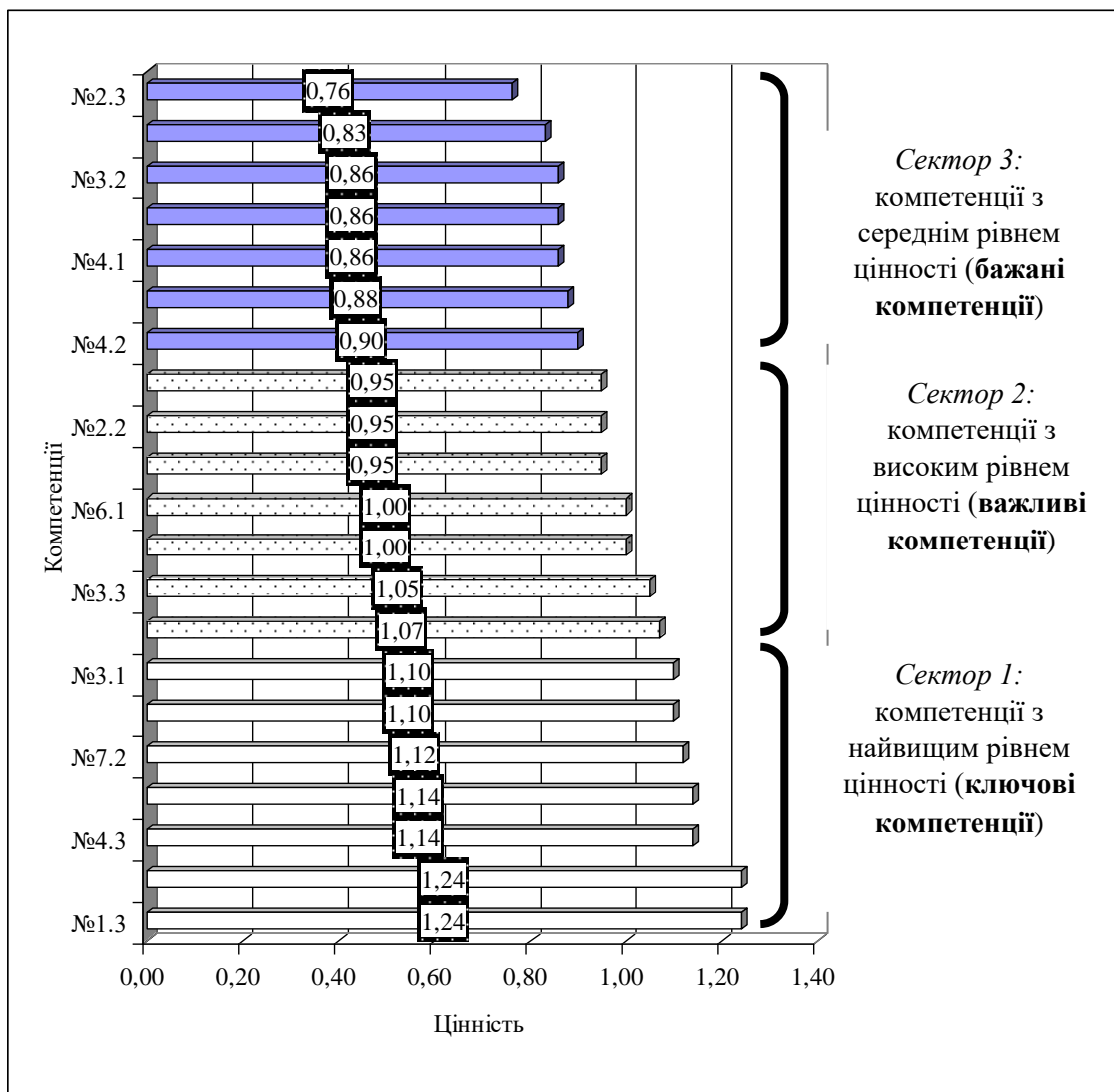


Рис. 2. Поділ компетенцій спортивних менеджерів ДЮСШ за секторами

На етапі 12 визначають тип розрахованих відхилень. У випадку, коли величина відхилення фактичних ключових компетенцій працівників від необхідних їх значень перевищує значення 0,1 відн. од. його вважають істотним та переходять до наступного етапу 13, в якому складають перелік ключових компетенцій працівників k -ї категорії, що потребують нагального підвищення їх; коли не перевищує 0,1 відн. од. – неістотним відхиленням.

Таблиця 5

**Розрахунок відхилень значень ключових компетенцій
спортивних менеджерів КЗ «ДЮСШ»**

№ з/п	Базові компетенції	Значення		Відхилення	Тип відхилення
		необхідне	фактичне		
№1.3	Знання специфіки певних видів спорту	1,24	1,22	-0,02	неістотне
№2.1	Вміння організувати роботу фізкультурно-спортивного закладу	1,24	1,31	+0,07	неістотне
№4.3	Навички використання розмовної іноземної мови	1,14	1,02	-0,12	істотне
№6.2	Відповідальність	1,14	1,05	-0,09	неістотне
№7.2	Визнання престижності професії	1,12	0,95	-0,17	істотне
№7.3	Морально-етичні цінності	1,10	1,02	-0,08	неістотне
№3.1	Здібність застосовувати сучасні технічні засоби та інформаційні технології	1,10	0,87	-0,23	істотне

Наступний етап 15 призначений для циклічної послідовності дій. Він передбачає перебирання усіх категорій працівників та цілей бізнес-одиниці підприємства у сфері персоналу ($k < n$), тобто якщо $k < n$, то здійснюють визначення компетенцій наступної k -ї категорії працівників (блок 15), якщо ні, то закінчують алгоритм.

Таким чином, запропоновано процес визначення ключових компетенцій працівників, представлений у вигляді блок-схеми. На відміну від існуючих, він містить детальний опис та логічну упорядковану сукупність дій для визначення переліку ключових компетенцій працівників відповідної категорії та оцінки необхідних і фактичних їх значень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Балабанова Л.В. Управління персоналом : підруч. / Л.В. Балабанова, О.В.Сардак. – К. : Центр учбової літератури, 2019. – 468 с.
2. Криворучко О.М. Формування стратегій управління персоналом підприємства: моногр. / О.М. Криворучко, Т.О. Водолажська. – Х.: ХНАДУ, 2014. – 188 с.
3. Кузьменко О.М. Компетенції персоналу підприємства : теоретичний аспект // Електронний журнал «Ефективна економіка». – 2016. - № 1. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4767>
4. Мацокін А., Перерва А. Управління по компетенціям // Держслужбовець : журн. - №7. – 2019. – Режим доступу : <https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2019/july/issue-7/article-45465.html>
5. Криштанович С. Процес формування професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту / С. Криштанович // Нова педагогічна думка. - 2017. - № 3(91). С. 65-70.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В НОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

Гринько Тетяна Валеріївна
декан, професор, д-р. екон. наук

Лісовець Анна Михайлівна
студентка

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

Негативний вплив коронакризи на більшість секторів світової економіки, за оцінками експертів, виявиться гіршим за ефект фінансово-економічної кризи 2008 р., тому відновлення буде тривалішим та потребуватиме значно більших ресурсів. Пандемія КОВІД-19 та пов'язані з нею карантинні обмеження негативно вплинули як на українську так і на світову економіку, однією з важливих проблем стало загострення конкурентної боротьби на промислових ринках.

Сьогодні Україна є найбільшим постачальником соняшникової олії у світі і експортує на міжнародний ринок більше 50% від загального його обсягу. Сучасні тенденції характеризуються збільшенням споживання соняшникової олії населенням Індії, ЄС та Північної Африки [1].

В Україні у ТОП-5 з найвищою врожайністю соняшника входять Харківська, Кіровоградська, Полтавська, Дніпропетровська та Запорізька області.

Лідером з виробництва соняшникової рафінованої олії в 2019/20 МР в Україні став «Дельта Вілмар Україна» (входить в структуру «Дельта Вілмар СНД») з часткою на ринку 16,6%. ТОП-8 виробників соняшникової рафінованої олії в Україні: 1. «Дельта Вілмар Україна» - 16,6%; 2. «Дніпропетровський маслоекстракційний завод» (входить в структуру компанії «Бунге Україна») - 15,5%; 3. «Полтавський олійноекстракційний завод» (входить в структуру

«Кернел») - 10,4%; 4. «Оліяр» - 8,8%; 5. «Приколотнянський ОЕЗ» («Кернел») - 7,9%; 6. «Градоліт рафінація» - 6,6%; 7. «Віктор і К» - 6,4%; 8. «УКРОЛІЯПРОДУКТ» («УКРОЛІЯ») - 5,2%. Всього в 2019/20 МР українськими виробниками було виготовлено 919,9 тис. т. рафінованої соняшникової олії [2].

Українські компанії в 2019/20 МР виробили 5,9 млн т нерафінованої соняшникової олії. У ТОП-14 виробників нерафінованої соняшникової олії увійшли: 1. «Європейська Транспортна Стивідорна компанія» (входить в структуру «Бунге Україна») - частка на ринку склала 7,7%; 2. «ОптімусАгро Трейд» - 6%; 3. «Придніпровський маслоекстракційний завод» («Кернел») - 5%; 4. «Українська чорноморська індустрія» («Кернел») - 4,6%; 5. «Бандурський маслоекстракційний завод» («Кернел») - 4,3%; 6. «Вінницький олійно-жировий комбінат» (ViOil) - 4,3%; 7. «АДМ-Іллічівськ» - 4,1%; 8. «Полтавський олійноекстракційний завод» («Кернел») - 3,8%; 9. «Дніпропетровський маслоекстракційний завод» («Бунге Україна») - 3,7%; 10. «Каргілл» - 3,5%; 11. «Кропивницький маслоекстракційний завод» («Кернел») - 3,4%; 12. «Олсідз Блек Сі» (Allseeds) - 3,2%; 13. «Дельта Вілмар Україна» - 3%; 14. Маслоекстракційний завод «сателіт» (COFCO Agri Resources Ukraine) - 3% [2].

Українську рафіновану сояшникову олію експортують у велику кількість країн, найбільшими імпортерами є наступні:

1. Індія – 1,9 млн т вартістю 1,44 млрд доларів США, що склало 27% загальної суми експорту;

2. Країни ЄС (Нідерланди, Іспанія, Італія, Франція, Польща) – 1,5 млн.т (1,38 млрд дол. США, 26%);

3. Китайська Народна Республіка – 1,3 млн т (971,2 млн дол. США, 18%);

4. Ірак – 455,5 тис т (323,7 млн дол. США, 6,1%);

5. Єгипет – 135 тис т (91 млн дол. США, 1,8%) [3].

Як бачимо, найбільшими імпортерами української соняшникової олії у

2020р. виявились Індія, країни ЄС, КНР, поставки до яких склали більше 70% загального експорту соняшникової олії з України.

Отже, український ринок соняшникової олії досить динамічно розвивається, наша країна має потужний експортний потенціал в даному сегменті.

Одним із підприємств, що демонструє значні темпи розвитку на внутрішньому ринку соняшникової олії є маслоекстракційний завод «ПОТОКИ», який є виробником соняшникової олії, білкового соняшкового концентрату і шроту. Продукція відповідає міжнародним стандартам якості та високо цінується за кордоном. Завод заснований в 2018 році, оснащений новітнім обладнанням німецького та швейцарського виробництва.

Результати SWOT-аналізу конкурентоспроможності МЕЗ «ПОТОКИ», в результаті якого було виявлено сильні та слабкі сторони підприємства, його можливості та загрози наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

SWOT-аналіз маслоекстракційного заводу «ПОТОКИ»

Strengths	Weaknesses
<ul style="list-style-type: none"> - потужний технічний потенціал, високоякісна продукція, бездоганна репутація підприємства; - сучасне обладнання та інноваційні технології, котрі дозволяють виробляти унікальні продукти, не забруднюючи навколишнє середовище; - повний контроль за якістю сировини, що надходить на завод, технічним процесом та кінцевою продукцією за міжнародними стандартами ISO 22000, GMP+B1; - надійний, стабільний, клієнтоорієнтований партнер по бізнесу. Визнання на ринках України, Китаю, Європи, Туреччини та ближньої Азії. - використання нанотехнології обробки насіння соняшнику, яка дозволяє здійснити задану денатурацію без пошкодження первинної структури білка і руйнування амінокислот. 	<ul style="list-style-type: none"> - сезонність деякої продукції, яку виробляє підприємство (паливні пелети); - плинність кадрів.
Opportunities	Threats
<ul style="list-style-type: none"> - оптимізація технологій продаж; - розширення асортименту продукції; - підвищення кваліфікації кадрів з метою отримання нових знань для розробки унікальної продукції; - вдосконалення маркетингової діяльності підприємства. 	<ul style="list-style-type: none"> - поява нових конкурентів; - несприятлива економічна ситуація в країні; - зростаючий конкурентний тиск.

Джерело: складено автором самостійно

Аналізуючи всі сильні та слабкі сторони ТОВ «ПОТОКИ», підприємству

варто приділити увагу вдосконаленню власної продукції, підвищувати рівень її споживчих якостей і органічності, а також для того, щоб запобігти плинності кадрів потрібно контролювати навантаження робітників, уникаючи надмірне навантаження, інвестувати в підготовку управлінських кадрів, створювати сприятливі умови для роботи, а також пропонувати їм можливості кар'єрного розвитку в компанії. Дане підприємство може оптимізувати технології продажів за допомогою діджиталізації бізнесу. Це допоможе компанії вийти на новий рівень обслуговування клієнтів і заохочення їх до придбання більшої кількості продуктів, оптимізувати та покращувати комунікації та економити час, підвищуючи продуктивність.

Виявлені загрози для МЕЗ «ПОТОКИ» можна уникнути наступним чином: виробляти конкурентоспроможну продукцію, яка матиме високий попит на ринку, розробляти та впроваджувати інновації, впроваджувати найновіші системи ефективного управління, сформувані загальну стратегію розвитку конкурентних відносин, яка матиме довгостроковий характер.

Спираючись на проведені дослідження в умовах загострення конкурентної боротьби на внутрішньому ринку соняшникової олії МЕЗ «ПОТОКИ» доцільно виходити на зовнішні ринки, що потребує розробки та реалізації відповідної конкурентної стратегії диверсифікації, що передбачає продаж нових продуктів на нових ринках. Одним із шляхів реалізації такої стратегії можна вважати вихід на європейський ринок. Наразі, споживання соняшникової олії в європейських країнах не надто високий, місцеві жителі надають перевагу оливковій олії, бо вважають її більш прийнятною для здорового харчування. Але, за останніми дослідженнями (зокрема, Latifundist [4], Єврокомісії) встановлено, що відмовитись від споживання оливкової олії європейці можуть тільки в разі заміни на високоолеїнову соняшникову олію.

Високоолеїнову олію виготовляють з таких сортів соняшника, в якому вміст олеїнової кислоти Омега-9 (мононенасиченої жирної кислоти) складає більш ніж 82 %, вміст лінолевої кислоти Омега-6 (поліненасиченої жирної кислоти) є низьким [5]. Такі сорти соняшнику виведено за допомогою

традиційних методів селекції, без застосування генномодифікованих технологій. Потенціал частки олеїнової кислоти в таких сортах є максимальних із усіх олійних культур і складає до 95%. Олія, яку виготовляють з таких сортів соняшника має більше корисних властивостей ніж виготовлена із традиційних сортів, наприклад має найвищий вміст вітаміну Е (альфа-токоферол) до 45 мг на 100 продукту [50]. Отже, таку олію можна вважати природним антиоксидантом, властивостями якого є зміцнення імунітету людини, зменшення ризиків онкологічних та серцево-судинних захворювань, які наразі займають лідируючі позиції в причинах смертності населення розвинених країн [5]. Отже, саме така олія може вдало конкурувати з оливковою на європейському ринку.

Серед вагомих факторів популяризації попиту на високоолеїнову соняшникову олію серед європейців та жителів інших регіонів можна назвати популяризацію здорового способу життя, в тому числі «правильного» збалансованого харчування, а також попит світових ринків олієжирової продукції у нових її видах, які володіють необхідними якостями, але мають ціну дешевшу ніж олії з подібними характеристиками, зокрема, оливкової [6]. Експертами інтернет-видання Latifundist світовий попит на високоолеїнову соняшникову олію оцінюється у майже 2,5 млн т на рік, при цьому більше 30% світового споживання припадає на країни Євросоюзу (0,8 млн. т [4]).

Нині структура виробництва соняшнику в нашій країні характеризується низькою часткою (до 4%) високоолеїнового соняшнику [1], але світові тенденції формують потужний потенціал розвитку даного напрямку в Україні. Для національних аграріїв вирощування високо олеїнових сортів соняшнику надає можливості збільшувати рентабельність виробництва за рахунок отримання додаткового прибутку із гектара посівних площ без збільшення витрат (аграрні технології вирощування високо олеїнових сортів соняшнику мало відрізняється від вирощування звичайних сортів). Нині високоолеїнова соняшникова олія має ціну на 20% вище ніж звичайна соняшникова.

Високоолеїновий соняшник поширений по всій території країни.

Традиційно успішно його вирощують на Півдні, при цьому Центральний і Північний регіони здатні забезпечити більш високу олійність насіння [5]. Технологія вирощування високоолеїнового соняшника практично не відрізняється від звичайного. Насіння дещо дорожче: якщо мішок звичайного насіння стартує в середньому від 3000 грн/мішок, то ВО гібриди від 3500 грн/мішок [5].

Тобто, МЕЗ «ПОТОКИ» має потенційні можливості виходу на європейський ринок з таким видом олії, який має можливість приносити більші прибутки.

Крім того, на підприємстві наразі застосовуються принципи ощадливого виробництва, перш за все за рахунок раціонального використання відходів. Так, з отриманого в процесі виробництва соняшникового лушпиння на підприємстві виготовляють паливні пелети - ефективні та екологічні чисті матеріали, які майже не димлять під час горіння, не залишають попелу та золи на стінках котлу. Еко брикети не містять шкідливих компонентів. Також через низький вміст вологи такі брикети можуть бути використані як в звичайних котлах, так і в піролізних чи обігрівачах довгого горіння. Температура згорання брикетів із лушпиння соняшника набагато більша ніж при згоранні деревини, майже співпадає із згоранням вугілля. Під час згорання 1 т брикетів із лушпиння соняшнику виділяється стільки ж теплової енергії, як при згоранні 685 л паливного мазуту, 500 л дизельного палива, 479 м³ природного газу та 1600 кг деревини.

Але, паливні пелети це не єдиний спосіб раціонального використання відходів виробництва соняшникової олії. Лушпиння є цінною сировиною також для одержання кормових дріжджів, гідролізного спирту, фурфуролу. Відходи соняшника завдяки високому вмісту білка і вітамінів вважаються одними з найцінніших і відносно дешевих кормів для сільськогосподарських тварин. Так, застосування відходів соняшнику при відгодівлі свиней дозволяє ефективно підвищити продуктивність тварин.

Вартість проектів по вирощуванню кормових дріжджів з лушпиння

складає від € 8000 до € 12 000 на 1 т використуваних відходів на добу. Строк окупності таких проектів складає близько 2 років.

Таким чином, конкурентна стратегія диверсифікації дозволить підвищити конкурентоспроможність підприємства МЕЗ «ПОТОКИ» на внутрішньому ринку та вийти з новою продукцією (високоолеїною соняшниковою олією) на зовнішні ринки та зайняти на них вигідні конкурентні позиції.

Основною метою реалізації запропонованих заходів є досягти синергетичного ефекту, обумовленого взаємним доповненням різних видів бізнесу і розширити базовий ринок, що дасть змогу підприємству отримати додаткові конкурентні переваги та підвищити конкурентоспроможність як на внутрішньому так і на зовнішніх ринках.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Топ виробників олії в Україні у 2020–2021 роках. URL: <https://landlord.ua/news/top-vyrobnykiv-olii-v-ukraini-u-2020-2021-rokakh/>
3. ТОП-10 імпортерів української соняшникової олії у 2020 році. URL: <https://landlord.ua/news/top-10-importeriv-ukrainskoi-sonyashnykovoi-olii-u-2020-rotsi/>
4. Latifundist. Главный сайт об агробизнесе. URL: <https://latifundist.com/novosti>
5. Аналіз ринку. Перспективи соняшнику. «Високоолеїнова» ніша. URL: <https://msb.aval.ua/news/?id=25886>
6. Малина Г. Високоолеїновий соняшник — не лише цінна олія. Syngenta Україна URL: <https://www.syngenta.ua/news/sonyashnik/visokooleyinoviyy-sonyashnik-ne-lishe-cinna-oliya>

**ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ
ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА**

Ерфан Є. А.

к.е.н., доцент,

доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Заяць М. Т.

аспірант кафедри міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

Ключові слова: інституційні механізми, транскордонне співробітництво, інституціоналізація транскордонного простору, євроінтеграція, єврорегіон.

В умовах розширення Європейського Союзу Україна вибрала шлях до інтеграції в спільноту європейських держав, що підтверджено відповідними договорами, відображено в законах України та інших правових нормативних документах. Одним з важливих елементів державної політики у забезпеченні зростання економічного росту держави і поступового наближення до стандартів Європейського Союзу (ЄС) є транскордонне співробітництво (ТКС), яке займає важливе місце серед пріоритетів економічного поступу прикордонних регіонів України. Незважаючи на те, що інституційну сферу ТКС українських регіонів регулюють як міжнародні, так і вітчизняні закони та нормативно-правові акти, основні проблеми їх взаємоузгодження залишаються невирішеними, що послаблює міжрегіональні транскордонні зв'язки. Недосконалість інституційних механізмів реалізації ТКС в Україні призводить до невідповідності державної політики інтересам громадян прикордонних регіонів, що в свою чергу генерує потужний відтік трудових ресурсів з прикордоння до країн ЄС. Недостатній рівень інституціоналізації транскордонного простору між Україною та ЄС є однією з причин, яка гальмує розвиток транскордонного співробітництва та євроінтеграційні процеси. Тому актуальними є дослідження інституційного

забезпечення співпраці єврорегіонів і аналіз державної підтримки ТКС з врахуванням особливостей регіонального розвитку, що в свою чергу повинно активізувати міжнародне співробітництво прикордонних регіонів.

Проблеми інституційного та інституційно-правового забезпечення ТКС українських регіонів досліджували: Беленький П.Ю., Борщевський В.В., Варналій З.С., Гоблик В. В., Жаліло Я.А., Засадко В.В., Конюхов Ю. М., Мельник Л. А. , Мікула Н.А. та інші. Одними з перших на інституційні засади та організаційні механізми політики регіонального розвитку вказали Беленький П.Ю. [1], Варналій З.С. [3,4], Мікула Н.А. [11,13]. Недосконалість інституційного забезпечення ТКС, як вказує Борщевський В. В. призводить до виникнення інституційних пасток, які гальмують розвиток транскордонного співробітництва між Україною та ЄС [2]. Варналій З.С. акцентує увагу на незавершеності інституційного забезпечення ТКС, і вказує на основні проблеми в їх реалізації. серед яких надмірний адміністративний вплив на регіональний розвиток, на його транскордонну складову, практична відсутність уваги до таких форм сприяння ТКС, як правова, організаційна, інформаційно-аналітична, методична, маркетингова та ін. [3]. Гоблик В.В. пояснює низьку ефективність єврорегіонів, до складу яких входять прикордонні території України, імітацією прагнення поширювати у прикордонних регіонах України інституційно-правові стандарти ЄС, а також використання свого інституційного статусу передусім заради отримання доступу до джерел фінансової підтримки з боку ЄС. [5], У працях Мікули Н.А. вказано, що неефективне використання відомих у Європі організаційно-економічних механізмів розвитку транскордонного співробітництва зумовлює необхідність їх дослідження та оцінки дії з позицій інституціональної теорії [11, 12].

Актуальним на сьогодні є виявлення проблем інституційного забезпечення транскордонного співробітництва України з країнами ЄС та покращення інституційних механізмів для реалізації ТКС. Підвищення рівня інституціоналізації транскордонного простору між Україною та ЄС повинно сприяти вирівнюванню показників економічного розвитку прикордонних

регіонів України з сусідніми країнами членами ЄС.

В євроінтеграційних устремліннях України транскордонне співробітництво відіграє важливу роль, виступаючи складовою частиною міжнародних відносин на міждержавному, міжрегіональному і місцевому рівнях, забезпечуючи формування зв'язків і договірних відносин між громадами з різних сторін кордону. Співпраця ТКС здійснюється в межах Єврорегіонів. Гоблик В. відмічає, що основними інституційними формами розвитку транскордонних регіонів, які ґрунтуються на сучасних пріоритетах регіональної політики ЄС, виступають єврорегіони, транскордонні кластери, а також транскордонні промислові зони та парки [6]. Інституційні умови розвитку вітчизняної економіки повинні сприяти якісній роботі ТКС, а для цього вони повинні відповідати принципам і стандартам ЄС. В сучасних умовах практична реалізація проектів ТКС України часто виявляється малоефективною, що зумовлено адміністративними перешкодами та недоліками інституційного забезпечення ТКС.

Борщевський В.В. відмічає, що на сучасному етапі транскордонне співробітництво України з ЄС орієнтується на вирішення здебільшого короткотермінових завдань. Зокрема, воно забезпечує адаптацію мешканців прикордонних з ЄС регіонів держави до умов Угоди про асоціацію з ЄС в площині формування локального підприємницького середовища, яке більшою мірою можна назвати "квазі-підприємницьким", та в площині розвитку прикордонної інфраструктури та інституційного середовища прикордонних з ЄС регіонів: залучення донорських коштів на реалізацію інфраструктурних проектів, розбудови прикордонних переходів, доріг, створення місцевих агенцій регіонального розвитку, розвиток інфраструктури туристичного бізнесу. Проте в довгостроковій перспективі більшість описаних інституційних форм транскордонної співпраці між Україною та ЄС мають деструктивний характер, що надає їм відвертих ознак інституційної пастки [2]. Така тенденція призводить до звуження можливостей економічного росту прикордонних Українських територій, оскільки більшість мешканців прикордонних

територій задіяні в своїй більшості тільки у човниковій торгівлі. Жаліло Я. А. акцентує увагу на задіянні інституційних механізмів активації синергії транскордонної співпраці на кордоні Україна – ЄС [7]. Засадко В. В. вказує на важливість наявності якісної інституційної платформи розвитку ТКС, яка передбачає інтеграцію прикордонних територій у всіх сферах суспільного життя [8]. Конюхов Ю. вважає, що першочерговою необхідністю має бути розвиток інституційної інфраструктури інвестиційного та інноваційного процесів. Для подолання дисбалансу розвитку територій з Української сторони, у порівнянні з країнами членами ЄС слід стимулювати розвиток транскордонного підприємництва шляхом створення технопарків і бізнес-інкубаторів, формування транскордонних інноваційних кластерів, підтримки транскордонного міжсекторного співробітництва, розбудови сучасних об'єктів інноваційної інфраструктури [9].

Основними інституційними перешкодами, які гальмують ТКС є:

1. Централізація владних повноважень і практика адміністративного впливу на регіональний розвиток, зокрема на його транскордонну складову. Державні органи влади центрального рівня у своїй нормотворчій діяльності об'єктивно не враховують ті проблеми та реальні процеси, які відбуваються у ТКС українських регіонів.

2. Заходи з питань міжрегіонального співробітництва розглядаються як сфера виключної компетенції держави і не делегуються органам місцевого самоврядування. При цьому присутнє неоднакове розуміння окремих нормативних положень як міністерствами та відомствами, так і місцевими органами державної влади, а регуляторні функції, пов'язані з розвитком сфери ТКС, між різними органами державної влади неузгоджені.

3. Зовнішні стосунки та заходи в ТКС розглядаються під кутом, що потребує нагляду з боку центральних органів влади, результатом чого є значне обмеження свободи дій регіонів та громад навіть у їх стосунках зі своїми прикордонними регіонами-сусідами в сусідніх країнах.

4. Відсутність критеріїв оцінки ефективності ТКС та нечіткість

виписаного механізму виділення та використання фінансових асигнувань на розвиток ТКС, порушує системність при формуванні його нормативно-правового забезпечення і не дозволяє підпорядкувати законодавчі акти досягненню єдиної стратегічної мети.

5. Регуляторні акти регіональної влади не можуть суттєво впливати на розвиток ТКС, так як місцеві органи державної влади та місцевого самоврядування, а також єврорегіони не володіють достатніми нормотворчими можливостями.

6. Самоврядні організації як елемент інституційного забезпечення системи ТКС розвинуті слабо, або відсутні. Більшість громадян або не об'єднані в такі організації або не розраховують на серйозне сприяння з їхнього боку, вони позбавлені відповідних адміністративних і фінансових важелів впливу, а громадські організації працюють, насамперед, в режимі підрядників донорських організацій з виконання відповідних транскордонних проектів, виконуючи швидше квазіпідприємницьку функцію, аніж роль самоврядних інституцій [3].

7. Недостатня увага приділяється таким формам сприяння ТКС, як правова, організаційна, інформаційно-аналітична, методична, маркетингова, тощо. Це призводить до виникнення інституційних пасток [2,5].

8. Дисбаланс повноважень органів місцевого самоврядування різних країн, які беруть участь у транскордонному співробітництві по різні сторони кордону. Недостатня увага приділяється таким формам сприяння ТКС, як правова, організаційна, інформаційно-аналітична, методична, маркетингова, тощо.

Вважаємо, що для подолання першкод інституційного характеру необхідно рухатись в напрямку:

1. Удосконалення загальнодержавного та місцевого інституційного середовища для розвитку ТКС як перспективного інструмента розвитку прикордонних територій.

2. Запровадження навчально-освітніх проектів, що реалізуються в рамках

політики сусідства ЄС і передбачають підвищення кваліфікації управлінських кадрів органів місцевого самоврядування та малих підприємницьких структур в прикордонних регіонах, здобуття нових, затребуваних на ринку спеціальностей для мешканців прикордонних громад. Підготовка спеціалістів вищими учбовими закладами із транскордонного співробітництва.

3. Створення структур за участі прикордонних громад по обидві сторони кордону, які могли б забезпечити функціонування ТКС через спільні проекти реальної підприємницької діяльності. Зменшення фіскального і адміністративно-бюрократичного навантаження на діяльність підприємств з метою підвищення підприємницької активності населення. Це дозволить активізувати транскордонний бізнес і стимулюватиме формування нових громадських організацій у прикордонні, що супроводжуватиметься активізацією їхньої співпраці зі своїми закордонними партнерами.

4. Конструктивно розвивати систему постійних партнерських відносин і ділових комунікацій між владою, бізнесом і громадськістю з метою своєчасного виявлення проблеми, які створюють деструктивний вплив на поглиблення ТКС прикордонних регіонів. Визначити ключові принципи для розробки і реалізації економічних моделей з питань транскордонного співробітництва для об'єднання зусиль представників державного та приватного секторів.

5. Створити систему інформаційно-статистичного забезпечення проектної діяльності в межах ТКС, наприклад, через контактні пункти для надання більш якісних послуг громадянам у транскордонному вимірі, в тому числі в правовій, організаційній, інформаційній, науково-аналітичній, статистичній, методичній, маркетинговій та консалтинговій сферах забезпечення ТКС.

6. Вживати заходів для покращення конкурентоспроможності регіонального виробника на транскордонних ринках. Поступово переходити від дрібного товарообміну "човникової торгівлі", до повноцінного функціонування транскордонних ринків.

7. Посилити системну роботу органів державної влади та місцевого самоврядування прикордонних територіальних громад різного рівня із

моніторингу, прийняття і виконання рішень, налагодження збору статистичних даних, аналізу реалізованих проектів з метою розв'язання основних проблем, що заважають прогресу ТКС у межах відповідного транскордонного регіону.

8. Органам місцевого самоврядування прикордонних територіальних громад формуючи свою стратегію розвитку ТКС, слід керуватись Державною стратегією регіонального розвитку на 2021–2027 роки. [15], і Державною програмою розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки. [16].

Підсумовуючи вищеперераховане, зауважимо, що інституційні механізми реалізації ТКС на сьогодні мають багато недоліків, які заважають розвитку основних інституційних форм розвитку регіонів, але які можуть бути усунуті шляхом підвищення рівня інституціоналізації транскордонного простору між Україною та ЄС. Удосконалення інституційних механізмів повинно сприяти покращенню ТКС, і прискорювати вирівнювання показників економічного розвитку прикордонних регіонів України та сусідніх країн-членів Європейського Союзу. Покращення реалізації ТКС намічено в новій редакції "Закону про транскордонне співробітництво"[14]. Подальші дослідження мають на меті вивчати механізми усунення старих перешкод і виявляти нові бар'єри, які виникатимуть на шляху реалізації інституційного забезпечення ТКС в світлі перебудови, пов'язаної з адміністративно-територіальною реформою. Вивчення нових викликів для ТКС і можливі способи їх усунення повинні ґрунтуватись на Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки [15] і Державній програмі розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки [16].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беленький П.Ю. Зовнішньоекономічна діяльність регіонів / П.Ю.Беленький, Н.А. Мікула: монографія / Регіональна політика: методологія, методи, практика: [кол. авт.; за ред. академіка НАНУ М. І. Долішного]. – Львів : НАН України ; Інститут регіональних досліджень, 2001. – С. 654–697.
2. Борщевський В. В. , Куцаб-Бонк К. Інституційна пастка транскордонної

дивергенції: причини формування та засоби усунення // Регіональна економіка 2016, №4, С.108-117.

3. Варналій З.С. Інституційні засади та організаційні механізми політики регіонального розвитку: завдання реформ європейського зразка / З.С. Варналій, Р.Р. Білик // Збірник наукових праць [Соціально- економічні проблеми сучасного періоду України] (випуск 3 (107)) «Регіональна політика в Україні: сучасний стан та стратегія реформування». – Львів, 2014. – С.3-11.

4. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: [монографія] / за редакцією З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.

5. Гоблик В. В. Вплив інституційно-правових бар'єрів на ефективність зовнішньоекономічної діяльності в транскордонних регіонах / В. Гоблик, Я. Дем'ян // Економічний форум. – 2015. – № 3. – С. 123-128.

6. В. В. Гоблик, Інституційно організаційні форми співпраці в межах транскордонних регіонів Європейського союзу.// Економіка та держава, №3, 2015, с.11-14. http://www.economy.in.ua/pdf/3_2015/4.pdf

7. Жаліло Я. А. Інституційні механізми активації синергії транскордонної співпраці на кордоні Україна – ЄС.// Вісник УжНУ, серія: “Міжнародні економічні відносини та світове господарство” .– 2021 – Вип.37, с.43-49.

8. Транскордонне співробітництво України в контексті євроінтеграції : монографія / Н. А. Мікула, В. В. Засадко. – К. : НІСД, 2014. – 316 с.

9. Конюхов Ю. М. Інституціональний механізм реалізації регіональних економічних інтересів / Ю. М. Конюхов // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 17. – С. 42-47.

10. Мікула Н. Щодо підвищення ефективності організаційно-економічного забезпечення євро регіонального співробітництва України та ЄС. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1229/>

11. Мікула Н. А. Чинники конвергенції регіонів у транскордонному просторі України та ЄС. Аналітична записка. [Електронний ресурс] / 2013 – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1310/>

12. Мікула Н. А. Організаційно-економічні механізми активізації транскордонного співробітництва західними регіонами України. // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2014. № 3. С. 172–180. Режим доступу: [http://ird.gov.ua/sep/sep20143\(107\)/sep20143\(107\)_172_MikulaNA.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20143(107)/sep20143(107)_172_MikulaNA.pdf).

13. Рекомендації щодо впровадження нових форм транскордонного співробітництва / За ред. Н. Мікули. Львів: ІРД НАН України, 2010. с. 55–60.

14. Проект нової редакції “Закону про транскордонне співробітництво” <https://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-rozrobuv-proyekt-novoyi-redakcziyi-zakonu-pro-transkordonne-spivrobitnytstvo/>

15. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/5f3/40c/c1e/5f340cc1e0f9e216385973.doc>

16. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/408-2021-%D0%BF#Text>

УПРАВЛІННЯ САНАЦІЄЮ ДЕПРЕСИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Желавський Олег Борисович

к.п.н., доцент

Університет економіки і підприємництва

м. Хмельницький, Україна

Шевчук Ярослав Васильович

д.е.н., доцент, старший науковий

співробітник

Університет економіки і підприємництва,

м. Хмельницький, Україна

Анотація: У статті проаналізовано важливі напрямки санації депресивних підприємств та виробничих територій. Акцентується увага на необхідності визначення потенціалу розвитку підприємств та поділу їх на групи на підставі комплексної оцінки показників. Окреслено важливість оцінки впливу кількох депресивних підприємств в одному місці на загальний стан промислово-виробничих територій. Наведено приклади санації депресивних виробничих територій в місті Львові та Хмельницькому. Визначено важливі кроки захисту від банкрутства стратегічно важливих для держави підприємств і виробничих територій.

Ключові слова: депресія, банкрутство, санація, реструктуризація, безробіття, фінансова санація, депресивне підприємство, виробничі території.

Важливими напрямками для виходу із соціально-економічної, суспільно-політичної та екологічної кризи є формування механізмів управління санацією депресивних підприємств та виробничих територій. Безумовно, це насамперед стосується державних підприємств.

Під санацією підприємств (від лат. sanatio – лікування, оздоровлення) в економіці розвинених країн світу розуміють комплексну систему заходів, спрямованих на попередження банкрутства великих підприємств

(трестів, банків і т.д.), які реалізуються з допомогою найбільших банків і держави [5].

Термін «депресія» знайшов широке застосування в економічній науці загалом. Загальновідомо, що в наш час в найширшому розумінні, під депресією (від лат. depressio - пригнічення) розуміють застій в економіці, який характеризується відсутністю підйому виробництва і ділової активності, низьким попитом на товари і послуги, а також безробіттям [6]. Депресія приходить, як правило, після фінансової кризи і свідчить, що економічна криза перейшла в завершальну фазу, після якої при певних позитивних умовах можна чекати поживлення, а опісля підйому економіки .

В господарській сфері депресивними називають такі підприємства, які мають нестабільні показники розвитку, не здатні виконувати свої фінансові зобов'язання, знаходяться на межі банкрутства або збанкрутували.

Головним завданням на депресивному підприємстві є здійснення фінансової санації. Метою фінансової санації, як важливого інструмента подолання кризових явищ та процесів на підприємстві є відновлення його: платоспроможності, можливості обслуговування кредитних, інвестиційних, податкових та інших зобов'язань. Основними інструментами та заходами фінансової санації підприємства є виробничо-технічні, організаційно-правові, фінансово-економічні, соціальні та ін.[2].

Важливим показником стабільності і потенціалу розвитку підприємства є процент зносу основних фондів. В результаті комплексної оцінки показників і характеристик в складі сучасних міст можна виділити такі групи підприємств:

➤ Підприємства з вагомими потенційними можливостями перспективного розвитку (процент зносу основних фондів – до 50%, завантаження виробничих потужностей – понад 70 %, із позитивним фінансовим результатом).

➤ Підприємства з нестабільними показниками розвитку (знос основних фондів 51 – 70 %, завантаженість виробничих потужностей 51 – 70%, нестійкий фінансовий стан).

➤ Депресивні підприємства (знос основних фондів 71 – 75%, завантаженість виробничих потужностей 31 – 50 %, кризовий фінансовий стан).

➤ Гіпердепресивні підприємства (знос основних фондів понад 75% – аварійний стан, завантаженість виробничих потужностей до 30%, у фінансовому відношенні банкрути) [4].

Присутність декількох депресивних і гіпердепресивних підприємств сконцентрованих в одному місці свідчать про наявність в межах міст депресивних промислово-виробничих територій. Такі території у містах паралізують діяльність їх господарських комплексів, тому, що вони представляють собою так звані “мертві зони”.

Прикладом санації таких територій в місті Львові є на сьогодні забудова та реконструкція сучасних територій збанкрутілих підприємств «Львівський автобусний завод», заводу «Полярон», «Кінескоп» та ін. сучасними житловими комплексами із новими підприємствами сфери послуг, торгівлі, розваг та ін. В місті Хмельницькому в центральній частині міста на територіях Хмельницького заводу ковальсько-пресового устаткування «ПРИГМА-ПРЕС», колективного підприємства «Хмельницький завод оцинкованого посуду», виробничо-комерційного, підприємства «Гранд-К» передбачається розміщення житлово-громадської забудови та ін.

Залежно від особливостей функціонування підприємств та напрямків їх діяльності, депресивні підприємства та території слід оцінювати за:

- генезисом депресії;
- величиною депресії;
- характером і ознаками депресії;
- інтенсивністю розгортання;
- тривалістю депресії, тощо.

Складність оцінки депресивних підприємств та ступінь їх депресивності полягає у підборі показників для її здійснення.

Для захисту від банкрутства стратегічно важливих для держави підприємств і тих, яким можна допомогти відновити платоспроможність,

доцільно створити механізми управління кризовими ситуаціями як на рівні окремого підприємства, так і на державному рівні. За нинішньої ситуації з державними підприємствами необхідно першочергово використати можливості всіх видів реструктуризації.

Реструктуризація (Restructuring of enterprise) – це здійснення комплексу організаційно-економічних, правових і технічних заходів, спрямованих на зміну структури підприємства, його управління, форми власності, організаційно-правових форм, для його оздоровлення і підвищення ефективності виробництва з метою збільшення прибутків.

Метою проведення реструктуризації є реорганізація і трансформація збиткових депресивних підприємств з метою уникнення банкрутства з подальшим перетворенням їх на ефективно працюючих, прибуткових конкурентоспроможних суб'єктів господарської діяльності.

Реструктуризація стратегічно важливих підприємств повинна проводитися згідно з нормативно-правовою базою, затвердженою на рівні держави. В результаті санації депресивних виробничих територій і реструктуризації стратегічно важливих підприємств відбуватиметься інтенсифікація використання виробничих, у тому числі промислових територій.

Наголосимо, що інтенсифікація використання виробничих, у тому числі промислових територій залежить від стратегій розвитку цих підприємств. Слід також зазначити, що пропозиції щодо розробки системи заходів, спрямованих на подолання депресивності, надзвичайно пов'язані з ознаками, специфічними особливостями депресивних підприємств та виробничих територій, глибиною депресії і т.д., а тому повинні бути конкретними та індивідуальними.

Вони повинні окреслюватися в результаті вивчення депресивності досліджуваних підприємств та виробничих територій. Від ефективності і своєчасності застосування комплексу усіх сучасних заходів та методів санації депресивних підприємств залежить можливість їхнього виходу із кризового стану, фінансове оздоровлення, подальше відновлення ефективної господарської діяльності та трансформація територій на яких вони

перебувають.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Детальний план території центральної частини міста Хмельницький Розроблено ДП «Український державний науково-дослідний інститут проектування міст «Діпромiсто» імені Ю.М. Білокопя», відповідно до договору №2 від 25.07.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://khm.gov.ua/sites/default/files/pdf/prezentaciya_dpt_centra.pdf

2. Сейсабаєва Н.Г., Веризуб М.Ю. Теоритичні аспекти фінансової санації підприємства як елемент антикризового управління. Інвестиції практика та досвід. № 24/2016.

3. Управління фінансовою санацією підприємства: підручник./Т.А. Говорушко. І.В. Дем'яненко. К.В. Багацька [та ін.] за загальною редакцією Т.А. Говорушко. – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 400 с.

4. Шевчук Я.В. Визначення, оцінка і санація депресивних виробничих територій у великих містах (на матеріалах міста Рівне). Регіональна економіка, 2002, № 2. С. 168 – 173.

5. Шевчук Я.В. Механізми санації депресивних територіальних суспільних систем в контексті формування регіональної політики. Наукове видання. НАН України Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2004. 63с.

6. Шевчук Я.В. Депресивні територіальні системи: критерії визначення та напрямки санації. Монографія. НАН України Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2008. 134 с.

ІННОВАЦІЇ ЯК ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНУ

Завадських Ганна Миколаївна

Тебенко Віта Миколаївна

к.е.н, доценти кафедри підприємництва

торгівлі та біржової діяльності

Таврійський державний агротехнологічний університет

імені Дмитра Моторного

Анотація. В роботі досліджено тенденції та особливості інноваційної діяльності в Україні. Проаналізовано інноваційний розвиток Запорізької області. Визначено основні чинники, що стримують інноваційний розвиток регіону. Здійснено аналіз інноваційної активності підприємств та фінансового забезпечення інноваційної діяльності. Визначено пріоритетні напрями інноваційної діяльності в області. Обґрунтовано передумови підвищення рівня інноваційної активності підприємств Запорізької області, зокрема, на основі впровадження Smart-спеціалізації.

Ключові слова: інновації, інноваційна політика, бізнес-середовище, регіональний розвиток, інноваційний потенціал, конкурентні переваги, Smart-спеціалізація, високотехнологічна продукція

В сучасних умовах для ефективного соціально-економічного розвитку України важливого значення набувають питання формування регіональних інноваційних систем та реалізації інноваційної політики, що дозволяє подолати сировинну спрямованість економіки нашої країни. Інноваційний розвиток передбачає використання технологій та створення принципово нової високотехнологічної продукції. Власне, інноваційний процес визначає «походження» інновацій від наукової ідеї до її прикладного дослідження, через конструкторсько-технологічні розробки втілення спочатку в дослідно-експериментальному, потім серійному виробництві, зрештою, відповідний

супровід у сфері її використання [1]. Фундаментом інноваційної моделі розвитку економіки країни має стати активна інноваційна політика регіонів, стимулювання і підтримка якої є стратегічним завданням держави [2].

Дослідженням стану й тенденцій інноваційного розвитку, теоретичних та практичних засад, проблем інноваційної діяльності, а також розкриттям сутності та передумов інноваційного розвитку в регіонах України, в тому числі в промислових підприємствах займалися такі науковці, як І.І. Вінникова, Л.О. Волощук, В.М. Геєць, Л.В. Дейнеко, С.М. Ілляшенко, О.А. Мельниченко, І.А. Павленко, І.П. Сидорчук, Н.П. Тарнавська, О.І. Шаманська, Н.А. Фатхутдінов, Л.І. Федулова.

Україна представлена у декількох міжнародних рейтингах, які оцінюють інноваційний потенціал та інноваційну спроможність. Україна уже тривалий час пасе задніх у європейських та має невисокі показники у міжнародних рейтингах інноваційної активності. Утім, наприклад, у 2018 році Україна піднялась на сім позицій у Глобальному рейтингу інновацій і посіла 43-є місце з 126-и країн. Глобальний інноваційний Індекс (ГІІ) ранжує світові економіки відповідно до їх інноваційних можливостей. Він складається з 80 показників, згрупованих за вхідними та вихідними інноваційними ресурсами та віддзеркалює різні аспекти інновацій. Найбільш інноваційною країною у 2021 році визнано Швейцарію, за якою в рейтингу слідує Швеція, США, Велика Британія та Республіка Корея. Україна посідає 49-те місце серед 132 економік, 76-е місце по запровадженню інновацій, 37 місце за результатами інноваційної діяльності [3]. Інноваційний потенціал регіонів – це основна складова ефективного функціонування підприємств, галузей та є базовою характеристикою їх інноваційної діяльності [5]. Однак з'ясовано, що понад 50% всіх інноваційних розробок в Україні припадає на 5 регіонів: Харківську, Дніпропетровську, Запорізьку та Львівську область, а також на столицю нашої країни, м. Київ. Щодо інших областей України, то вони неохоче виділяють кошти на розвиток наукових досліджень та розробок. Регіональний інноваційний розвиток, як правило, задекларований у багатьох державних і

регіональних програмах та проектах програм науково-технічного та інноваційного розвитку.

Таблиця 1.

Україна в рейтингу «Найінноваційніші країни світу» за 2021 рік

Характеристика	Позиція	Оцінка
Людський капітал та дослідження:	44	38,2
Освіта	23	61,3
Вища освіта	33	42,8
Дослідження та розробки (НДДКР)	58	10,4
Інфраструктура:	94	32,3
Інформаційно-комунікаційні технології	69	64,9
Загальна інфраструктура	124	12,8
Екологічна стійкість	106	19,2
Розвиток ринку:	88	42,3
Кредит	90	34,3
Інвестиції	120	17,9
Торгівля, диверсифікація та масштаби ринку	44	74,8
Розвиток бізнесу:	53	28,9
Обізнані працівники	45	38,9
Інноваційні зв'язки	84	18,0
Поглиблення знань	59	29,7
Результати від знань і технологій:	33	32,3
Створення знань	27	35,7
Вплив знань	61	31,4
Поширення знань	35	29,8
Творчі результати:	48	30,9
Нематеріальні активи	29	45,0
Творчі товари та послуги	93	7,0
Інтернет-творчість	45	26,4

Джерело:[4]

Так в «Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року» однією із цілей розвитку області задекларовано формування конкурентоспроможної економіки регіону (яка розвивається на засадах смарт-спеціалізації) у національному та глобальному просторі на інноваційних засадах [6].

Запорізька область - це економічно розвинений експортно-орієнтований індустріально-аграрний регіон, що має розвинутий сектор високотехнологічної

промисловості (металургійні, машинобудівні та енергогенеруючі підприємства). З метою створення комфортного та безпечного середовища для життя людини шляхом передачі повноважень та фінансів від державної влади якнайближче до людей - органам місцевого самоврядування в Україні здійснюється реформа децентралізації. До початку реформи децентралізації на території Запорізької області існувало 299 базових місцевих рад, більшість з яких були дотаційні, неспроможні забезпечити належний рівень життя в громадах. Відповідно до перспективного плану формування територіальних громад Запорізької області, запроєктовано створення 66 спроможних територіальних громад (5 з яких є територіальні громади міст обласного значення). Станом на 9 квітня 2021 року в Запорізькій області сформовано 5 укрупнених районів, створено 67 громад [7].

За результатом моніторингу соціально-економічного стану регіонів України за 2020 рік за напрямом «Інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» Запорізька область посіла 6 місце серед 25 регіонів, тоді як в 2019 році була на 10 позиції, тобто спостерігається позитивна динаміка (+ 4 пункти) [2]. Конкурентними перевагами регіону є багата історико-культурна спадщина, розвинутий с-г комплекс, потужна промисловість, альтернативна енергетика, сприятливе бізнес-середовище.

В рейтингу конкурентоспроможності міст за 2019/2020 роки, місто Запоріжжя посіло 22-гу сходинку зі значенням індексу конкурентоспроможності міст (ІКМ) 2019/2020 – 42,41 бала. Отже, Запоріжжя належить до групи міст із низьким ІКМ (рис. 1.). Найслабкішими компонентами є доступ до публічного майна (24-те місце), безпека ведення бізнесу (22-ге місце), підтримка інновацій (22-ге місце), лідерство міської влади (21-ше місце). Поглиблення макроекономічних негативних тенденцій на національному та світовому ринках, політична нестабільність, наявність корупційної складової та продовження воєнного конфлікту на сході країни, гальмує інноваційну активність, в тому числі розвиток матеріального виробництва та бізнесу, впровадження новітніх технологій, як наслідок,

залишається високою ресурсо- й енергоємність виробництва [8].

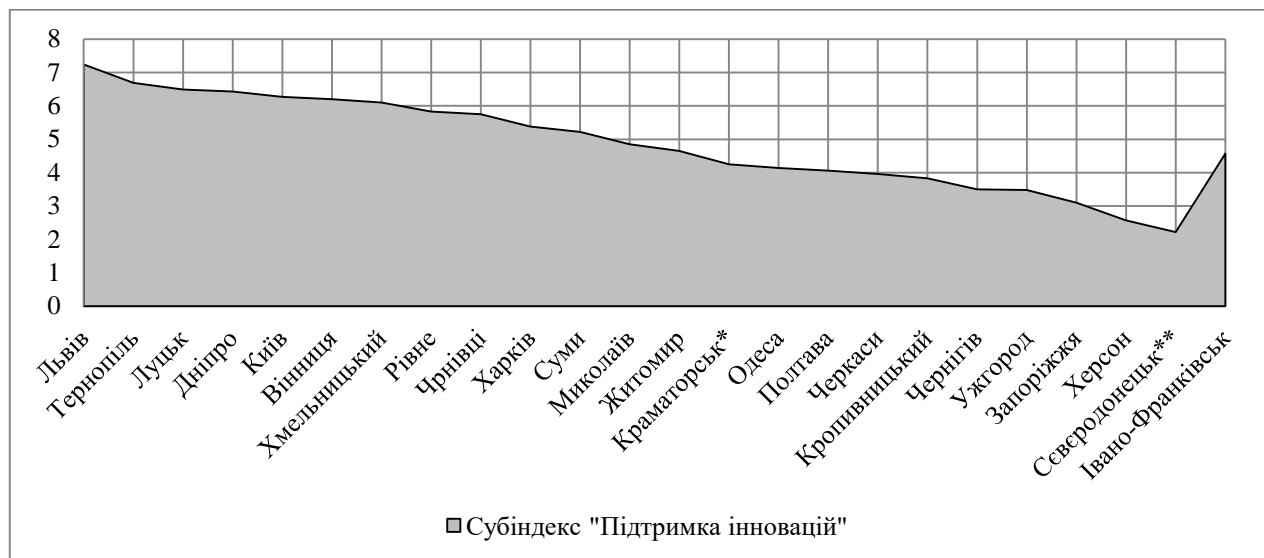


Рис. 1. Рейтинг міст України за субіндексом «Підтримка інновацій» в індексі конкурентоспроможності міст (ІКМ)

Джерело: Сформовано авторами на основі матеріалів [9]

У 2020 році виробництво інноваційної продукції Запорізької області забезпечували підприємства 4-х галузей промисловості, а саме: харчової, виробництва гумових та пластмасових виробів, металургійного виробництва та машинобудування. Основним видом інноваційної продукції машинобудування є виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів. Ці види продукції забезпечили 75,5% загальних обсягів реалізованої інноваційної продукції галузі. Динаміка кількості впроваджених нових технологічних процесів на промислових підприємствах Запорізької області впродовж 2010-2019 була нестабільною, а починаючи з 2014 року характеризується тенденцією до їх зменшення.

Запорізька область не належить до групи-лідерів за активністю інноваційної діяльності, але разом з тим, має значний інноваційний потенціал, оскільки економіка регіону базується на діяльності промислових підприємств. Запорізька область з 2018 року є одним із трьох пілотних регіонів (Харківська, Одеська, Запорізька обл.), де за підтримки Спільного дослідницького центру Європейської Комісії (JRC) запроваджується новий підхід стратегічного планування – Smart-спеціалізація (S3) - концепція та

політика інноваційного регіонального розвитку Євросоюзу, яка сприяє економічному зростанню в регіонах через краще розкриття його потенціалу. Smart-спеціалізація або розумна децентралізація – це фактично новий інструмент регіональної політики. Така модель економіки має враховувати конкурентні переваги регіону щодо можливостей диверсифікації господарського комплексу регіону шляхом освоєння нових технологій і підтримки інноваційних високотехнологічних видів діяльності. Це побудова локальних економік знань та інновацій з подальшою конкуренцією між ними. Варто зазначити, що до початку реформи децентралізації на території Запорізької області існувало 299 базових місцевих рад, більшість з яких були дотаційні, неспроможні забезпечити належний рівень життя в громадах.

З метою активізації інноваційної діяльності в регіоні Планом заходів на 2021-2023 роки з реалізації «Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року» [10] передбачені наступні напрямки Smart-спеціалізації Запорізької області:

- виробництво ендопротезів з молібденового і титанового складів;
- виробництво електрообладнання;
- виробництво машин і устаткування для сільського та лісового господарства;
- виробництво двигунів та запчастин до гвинтокрилів.

Для досягнення амбітних цілей, задекларованих в «Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року», передбачено здійснити наступні заходи:

- створення та розвиток індустріальних парків (зокрема індустріального парку «Мелітополь») та інших просторових форм організації бізнесу;
- розвиток коопераційних зв'язків шляхом створення кластерів у різних сферах діяльності (туристичних, аграрних, харчових, промислових тощо);
- підтримка функціонування регіонального кластеру «Інжиніринг.

Автоматизація. Машинобудування. Металургія» з метою розвитку сектору промислового хай-тек та популяризації технологій 4.0.

За результатами моніторингу соціально-економічного стану регіонів України за 2020 рік за напрямом «Інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця» Запорізька область посіла 6 місце серед 25 регіонів країни. Отже за активністю інноваційної діяльності Запорізька область не належить до групи-лідерів хоча має значний інноваційний потенціал, в основі якого розвинутий сектор високотехнологічної промисловості. Основним джерелом фінансування інноваційних витрат промислових підприємств є власні кошти промислових підприємств Запорізької області, а пріоритетним напрямом інноваційних витрат впродовж 2010-2019 років в області було придбання машин, обладнання та програмного забезпечення. Результати інноваційної діяльності залишаються дуже низькими, зокрема за питомою вагою реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової.

Основними проблемами, що мають місце і стримують інноваційний розвиток Запорізької області є недостатнє фінансування, низький рівень інноваційної активності підприємств, тривалий термін окупності нововведень, недостатній рівень стимулювання інноваційної активності, відсутність консолідованих зусиль громади, бізнес-структур, влади і наукових установ щодо ефективної співпраці і пошуку інноваційних підходів до розвитку регіону. В таких умовах впровадження принципів Smart-спеціалізації є вкрай актуальним завданням, оскільки саме на її засадах можливо розблокувати регіональний потенціал для структурних і технологічних змін. Крім того, з боку бізнес-сфери необхідно вкладання ресурсів у формування структури менеджменту інноваційного розвитку підприємств та галузей регіону, інноваційної культури суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мельниченко О.А. Інноваційний розвиток національної економіки: виклики для держави, бізнесу та населення. URL:

<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/02.pdf>.

2. Завадських Г.М., Тебенко В.М. Перспективи інноваційного розвитку Запорізької області. Регіональна економіка та управління, 2021. № 4 (34). С. 33-39.

3. Soumitra Dutta, Bruno Lanvin, Lorena Rivera León and Sacha Wunsch-Vincent Editors. Global Innovation Index2021 Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis WIPO, 2021. 226 p.

4. Найінноваційніші країни світу: на якому місці Україна? URL: <https://pingvin.pro/gadgets/news-gadgets/najinnovaczijnishi-krayiny-svitu-na-yakomu-misczi-ukrayina.html>

5. Добрянська Н. А. Регулювання регіонального інноваційного розвитку. Український журнал прикладної економіки. 2020, Том 5, № 1. С. 263-270.

6. Стратегія регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року: Затв. рішенням обласної ради від 12.12.2019 № 134, 2019.148с.

7. Завадських Г. М. Вплив децентралізації на соціально-економічний розвиток ОТГ Запорізької області. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2021, №1 (43).С.36-45.

8. Тебенко В.М., Завадських Г.М. Перспективи інноваційного розвитку. Abstracts of VI International Science Conference «Innovative technologies in science and practice» October 26-28. 2021 Haifa.- P.92-96.

9. Аналітичний звіт індекс конкурентоспроможності міст 2019/2020 Частина 2. Профілі міст. ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій» (ІЕД) в рамках програми USAID «Конкурентоспроможна економіка України» через субконтракт з компанією Info Sapiens, 2021.- 424 с.

10. План заходів на 2021-2023 роки з реалізації «Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2027 року», 2020.115 с.

УДК 338:45

**МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО
МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Завгородній Ігор Вікторович,

аспірант

Вінницький національний технічний університет

м. Вінниця, Україна

Анотація. Провідна роль промислових підприємств пояснюється їхнім значенням у впровадженні в життя досягнень науково-технічного прогресу, у визначенні економічного потенціалу країни в цілому, тому важливим завданням сьогодення є формування ефективного механізму управління діяльністю промислових підприємств, зокрема, економічною. Метою даної роботи є висвітлення підходів до визначення сутності механізму управління економічною діяльністю підприємств та деяких аспектів його формування. Визначено, що основними елементами такого механізму є мета, функції, цілі, принципи, методи, інструментарій тощо. Підкреслено, що основними етапами формування зазначеного механізму є аналіз входів процесу управління (*ресурсів*) і аналіз виходів процесу управління (*результатів*) на основі відповідного інструментарію (показників оцінювання та вимірювання його ефективності). Вказано, що відповідно до принципів системного підходу механізм управління економічною діяльністю підприємств як систем повинен мати певну структуру. Окреслено основні елементи згаданої структури. Наголошено, що за допомогою механізму управління економічною діяльністю підприємств вибудовується відповідна стратегія функціонування та розвитку промислових підприємств.

Ключові слова: механізм управління, економічна діяльність, ефективність та результативність діяльності, системний підхід.

Формування ефективного механізму управління діяльністю промислових підприємств є стратегічним завданням сьогодення. Ефективність діяльності підприємства значною мірою залежить від рівня досконалості механізму її забезпечення. Невирішеною частиною проблеми щодо формування ефективного механізму управління діяльністю промислових підприємств (зокрема, економічною) залишається відсутність комплексного підходу до формування згаданого механізму із урахуванням у ньому відповідного інструментарію, в тому числі, показників оцінювання та вимірювання ефективності механізму управління.

Метою даної роботи є висвітлення підходів до визначення сутності механізму управління економічною діяльністю підприємств та деяких аспектів його формування. При цьому під економічною діяльністю розумітимемо «...соціально значуще динамічне функціонування економічної системи певного ієрархічного рівня, обумовлене суспільними (у тому числі ринковими) відносинами, котре викликане взаємодією людини із зовнішнім середовищем, яке відбувається у певних умовах (соціальних, екологічних, політичних, технологічних, економічних, демографічних, географічних, природних, організаційних та ін.) та спрямоване на певну мету, котрої досягає із відповідним результатом конкретними засобами» [1, с. 171].

Вперше поняття «механізм» поза механікою використав Г. Гегель [2], який пояснив його з філософської точки зору. Широкого використання зазначений термін набув в економіці в середині ХХ століття. А. Кульман вважав економічним механізмом систему взаємозв'язків явищ, що виникають у певних умовах під впливом початкового імпульсу [3]. Науковці виокремлюють економічний та господарський механізми, які розглядають як *частину* та *ціле*, господарський механізм при цьому вважають основою економічного механізму. Зокрема, так вважає автор Й. Завадський. Він зазначає, що цей механізм містить економічні стимули (державні економічні стимули виробництва й матеріальні стимули праці) та важелі (планування, госпрозрахунок, фінансування, умови реалізації продукції, виробничо-технічне обслуговування, умови

господарювання, різні ліміти, собівартість продукції, рентабельність виробництва тощо) [4]. Науковці Г. Латфуллін, А. Райченко пропонують розуміти механізм в економіці як цілеспрямоване функціонування системи методів, інструментів, важелів і процедур взаємодії різних суб'єктів і об'єктів, що являє собою складну за своєю природою, інтегральну за формою, динамічно функціонуючу організацію [5].

Питання формування ефективного механізму управління економічною діяльністю промислових підприємств не втрачають актуальності і в теперішній час. Підходи до трактування категорії «механізм» можна умовно розділити на дві групи: визначення механізму як *сукупності управлінських методів та інструментів*, а також подання його як *системи управління*. Зокрема, В. Андрійчук дає визначення механізму з точки зору управління. На його думку, механізм управління – це відповідний певній організаційно-правовій формі спосіб організації менеджменту бізнесу з притаманними йому формами, інструментами та засобами [6, с. 10]. Група науковців під керівництвом Л. Варава виокремлюють механізм управління як сукупність засобів і методів створення системи цілісного управління розвитком і результатами підприємства [7, с. 97-98].

Під *механізмом управління* економічною діяльністю підприємств ми матимемо на увазі сукупність цілей, принципів, функцій, показників, інструментарію (важелів, методів), результатів тощо та дієвих взаємозв'язків, які мають місце за певних умов під впливом факторів із врахуванням особливостей зовнішнього та внутрішнього середовищ. Механізм не може існувати без процесу, так як є його складовою частиною і налаштований на виконання процесних функцій. Механізм не має власного управління і знаходиться в стані очікування управління процесом.

Метою формування механізму управління економічною діяльністю промислових підприємств є забезпечення сприятливих організаційних, соціальних, технологічних, екологічних, економічних тощо умов для здійснення зазначеної діяльності. Як і будь-яка система, механізм управління

економічною діяльністю підприємств складається з керуючої та керованої підсистем, які взаємопов'язані між собою. Керованою підсистемою, у даному випадку, є економічна діяльність підприємств, а зміст і структуру керуючої підсистеми, яка є основою механізму управління, становлять цілі, принципи, функції тощо управління.

Процес формування механізму управління економічною діяльністю підприємств може здійснюватися за наступними принципами: визначення функціональних підсистем (керуючої та керованої); окреслення стратегічної мети та тактичних цілей, задач, функцій тощо кожної підсистеми; об'єднання функціональних підсистем в єдине ціле.

Процес формування механізму управління економічною діяльністю підприємств може містити такі етапи: на першому етапі здійснюється аналіз входів процесу управління (*ресурсів*), на другому – аналізуються виходи процесу управління (*результати*) на основі відповідного інструментарію (зокрема, показників оцінювання та вимірювання його ефективності).

Відповідно до принципів системного підходу механізм управління економічною діяльністю підприємств як система повинен мати певну структуру, яка визначає стійкі взаємозв'язки і взаємовідносини всередині, напрями управлінського впливу, котрі забезпечують цілісність механізму. Обґрунтування структури механізму є одним із ключових завдань стосовно ефективної діяльності та розвитку підприємств. Механізм, ґрунтуючись на системному підході, потребує управління (регулювання). На це вказує також і автор А. Садеков [8], котрий механізмом управління вважає систему впливу на об'єкт управління з метою досягнення бажаного результату, систему організації господарського процесу, що представлена комплексом факторів, які є взаємодоповнюючими і взаємозалежними та мають власні форми управлінського впливу. В механізмі управління важливе місце посідає визначення наслідків економічної діяльності – результативності. Її значення пропонуємо вираховувати за допомогою показників складових результативності на основі моделей авторів Буреннікової (Поліщук)-Ярмоленка

(див., наприклад, [9]). Відповідно до [9] моделі складових результативності діяльності містять кількісну складову (масштабність), якісну складову (ефективність), інтегральний показник власне результативності (який враховує і кількісну, і якісну її складові).

Важливе місце в механізмі управління економічною діяльністю підприємств, як ми зазначали вище, посідає відповідний інструментарій. Елементами інструментарію можуть бути зазначені вище показники складових результативності будь-якої діяльності як потоку відповідних процесів (детальніше – [9, 10 та ін.]).

За допомогою ефективного механізму управління економічною діяльністю підприємств вибудовується відповідна стратегія дієвого функціонування та розвитку підприємств.

Подальшого наукового обґрунтування потребують прикладні аспекти застосування системи показників складових результативності та ефективності економічної діяльності промислових підприємств у механізмі управління нею.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Буреннікова Н. В., Завгородній І. В. Методичні підходи до формування ефективного механізму управління економічною діяльністю сільськогосподарських підприємств: футурологічні аспекти. Проблеми економіки. 2018. № 4. С. 169-175. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2018-4-169-175>.
2. Гегель Георг Вильгельм Фридрих. Наука логіки. М., 1998. 1067 с.
3. Кульман А. Экономические механизмы / под ред. Н. И. Хрустальной. М.: Прогресс, Универс, 1993. 192 с.
4. Завадський Й. С. Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК : підручник. Київ : Вища школа, 1992, 367 с.
5. Латфуллин Г.Р., Райченко А.В. Теория организации: учебник для вузов. СПб., 2004. 395 с.
6. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті

стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. Економіка АПК. 2013. № 1. С. 3-15.

7. Варава Л. М., Арутюнян А. Р., Варава А. А. Організаційно-економічні підходи до управління конкурентоспроможністю промислового підприємства. Економічний вісник Національного гірничого університету. 2015. № 3. С. 96-100.

8. Садеков А. А. Управление предприятием в условиях кризиса: монография. Донецк: ДонГУЭТ, 2006. 178 с.

9. Буреннікова Н. В., Ярмоленко В. О. SEE-управління на базі складових результативності як засіб підвищення дієвості процесу функціонування складних систем: сутність, методологія. Бізнес Інформ. 2016. № 1. С. 145-152.

10. Yarmolenko V., Burennikova N., Akselrod R. SEE-Management by the Force of the Process Functioning System Based on the Output-Input Ratio: The Energy Aspect. Lecture Notes in Computational Intelligence and Decision Making. ISDMCI 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing, vol. 1246. Springer, Cham. P. 697-714. DOI: 10.1007/978-3-030-54215-3_45.

**АУДИТ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ
КРАФТОВИХ ВИРОБНИКІВ**

Івасенко Олена Анатоліївна

к.е.н., доцент

ВНЗ Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і торгівлі»

м. Полтава, Україна

Анотація: роботу присвячено пошуку інструментів щодо підвищення ефективності електронної комерції вітчизняних крафтових виробників. Розглянуто основні елементи електронної комерції та складові її аудиту. Визначено ключові фактори впливу на напрями та перспективи розвитку електронної комерції. Запропоновано напрями аудиту ефективності електронної комерції виробничого підприємства

Ключові слова: електронна комерція, аудит електронної комерції, інтернет-магазини, канали електронних продажів, цифровий маркетинг

Стрімкий розвиток сучасних інформативно-комунікативних технологій впливають на всі сфери життя суспільства. Економіка – одна з основних сфер діяльності людини – передумова його якості життя та добробуту. Події останніх двох років лише прискорили процес інтеграції бізнесу в сучасні технології дозволивши багатьом бізнесам реалізовувати свою діяльність в умовах обмежень всесвітньої пандемії.

Сучасний бізнес переважною більшістю вже тією чи іншою мірою присутній в цифровому просторі, при цьому темпи оцифрування бізнес-процесів лише набирають обертів. Відповідно до аналітичних даних порталу Statista, у період з 2014 – по 2019 роки обсяги електронної роздрібною торгівлі у Світі в цілому зросли у понад 2,6 раза [2]. При цьому пандемія COVID-19 лише посилила темпи зростання обсягів е-комерції. Цьому сприяли: обмеження

режимів та організації роботи офлайн-магазинів, острахи самих покупців, вимоги дотримання карантинних вимог, - сприяли значному зростанню обсягів інтернет-продажів. Про це свідчать дані статистичних спостережень, відповідно до них: протягом 2020 р. понад 2 млрд людей придбали товари онлайн, а відповідні продажі електронної роздрібною торгівлі склали понад \$4,2 трлн (що на 25,7% більше показників попереднього року) [2].

Тож дослідження спрямованого на пошук ефективних методів моніторингу електронної комерції вітчизняних крафтових підприємств є актуальним, обґрунтованим та доцільним.

Питанню дослідження організації, впровадження та аудиту електронної комерції вітчизняних підприємств присвячені роботи експертів-маркетологів, до їх числа належать: Виноградова О. Євтушенко Н., Крючок І., Червона О., Шалева О., Юдін О., Макарова М., Лавренюк Р.

Посилаючись на Закон України про електронну комерцію від 30.06.2021 № 1591-IX «електронна комерція (e-commerce) - сфера ринкових відносин, що виникають між суб'єктами з використанням інформаційно-телекомунікативних цифрових технологій [3, стаття 3, п.1].

Основні складові елементи електронної комерції крафтових виробників залежать від того як сформований власником чи тор-менеджером підприємства канал просування та збуту товарів (рис. 1).

Крафтовий виробник	Власні цифрові канали просування та збуту товарів		Онлайн покупець	Споживач
	Електронний маркетинг, E-marketing	Електронна торгівля (E-trade)		
	Електронний банкінг, E-banking	Обіг електронних грошей (E-cash)		
	Електронна логістика, EDI	Електронний рух капіталу, EDF		
	Електронні страхові послуги, E-Insurance	Цифрові технології, Digital technology		
	Сторонні цифрові канали просування та збуту товарів			

Рис. 1. Основні елементи електронної комерції

Джерело: укладено автором

Аудит ефективності електронної комерції крафтових компаній це, наперед, алгоритм дій, що передбачає сталі, послідові, періодичні спостереження, аналіз та прогнозування розвитку електронної комерції певного крафтового

бізнесу з метою забезпечення його найбільшу ефективність (таблиця 1).

Таблиця 1

Комплексний аудит ефективності електронної комерції вітчизняних крафтових виробників

1.	Аудит факторів макросередовища крафтового бізнесу	Нормативно-правові засади функціонування цифрового ринку, кон'юнктура, соціально-демографічні фактори тощо
2.	Аудит стратегічного планування, розробки програм імплементації, процесу реалізації	Спостереження основних бізнес-процесів щодо визначення стратегії електронної комерції крафтовим виробників, розробка тактичних планів реалізації, реалізації самої електронної комерції, аудит діяльності
3.	Аудит маркетингової складової електронної комерції	Вивчення продукту, його властивостей та потреб що він задовольняє, ціноутворення, цифрові канали просування та продажів, канали комунікацій, рівень лояльності споживачів тощо
4.	Аудит ефективності використання інших технологій електронної комерції	Спостереження щодо ефективності функціонування / застосування електронної логістики, торгівлі, банкіну, технологій
5.	Підготовка звіту комплексного моніторингу ефективності електронної комерції крафтового виробника	Комплексний звіт має включати не лише данні аналізу, а й пропозиції щодо підвищення ефективності діяльності

Джерело: укладено автором

Здійснення вищезазначених видів моніторингу дозволить керівникам підприємства вчасно реагувати на ринкові зміни та зовнішні виклики. Так моніторинг вітчизняного цифрового ринку дозволяє стверджувати, що у 2020 році 63% вітчизняних онлайн-покупців віддали перевагу великим маркетплейсам, на шталт Rozetka, Prom, Epicentr тощо[2].

Отже, електронна комерція – потужний акселератор зростання економіки як окремих країн, так й світового ринку в цілому. Вона позитивно впливає на міжнародну торгівлю, дозволяє отримувати істотну економію витрат чим й

приваблює суб'єктів цифрового ринку. Саме тому, аудит ефективності електронної комерції виробничого підприємства, на прикладі крафтових компаній, має виявити ключові сильні та слабкі сторони цього підприємства. Мета такого аудиту - переконатися, що обрана маркетингова стратегія поведінки крафтового виробника на цифровому ринку та її реалізація протягом аналітичного періоду є доцільною, законною та оптимальною.

Для адекватної аудиту ефективності електронної комерції необхідно обрати критерії порівняння і ключові показники, за якими оцінюватиметься діяльність підприємства.

Основним принципом оцінювання ефективності електронної комерції є порівняння доходів з витратами, та термінами окупності.

Обґрунтувати результати аудиту електронної комерції виробничих підприємств дозволяє комплекс показників, що характеризує її різні аспекти та дає оцінку доцільності діяльності.

На практиці аудит ефективності електронної комерції виробничого підприємства має включати: чиста приведена вартість (або чистий дисконтований дохід NPV), визначається як сума щорічних обсягів доходів без витрат, приведених до умов поточного року. Таким чином вона визначає абсолютну величину ефекту від реалізації та має перевищувати 0. Внутрішня норма прибутку (IRR) дозволить встановити підприємству ключовий показник ефективності діяльності підприємства.

Регулярний аудит ефективності електронної комерції виробничих підприємств, дозволяє своєчасно виявити невраховані резерви, зміцнити переваги на цифровому ринку, збільшити ефективність електронного магазину, забезпечити впевненість в отриманих підприємством маркетингових результатах.

Висновки. За результатами проведеного дослідження теоретичних аспектів поняття «електронна комерція» представлено власний погляд на складові елементи електронної комерції вітчизняного бізнесу, їх місце.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрощук Г. COVID-19: вплив на електронну комерцію. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/medichne-pravo-farmaceutika/covid19-vpliv-na-elektronnu-komerciyu.html> (дата звернення: 19.12.2021).
2. Куди йде електронна комерція. Мовою цифр - <https://razumkov.org.ua/statti/kudy-ide-elektronna-komertsii-movoiu-tsyfr> (дата звернення: 19.12.2021).
3. Про електронну комерцію: Закон України від 02 вересня 2015 р. № 675-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> (дата звернення: 19.12.2021).
4. Ринок електронної комерції в Україні: йдемо до того, що кудись йти не потрібно - <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/rynok-elektronnoj-kommercii-v-ukraine-idem-k-tomu-cho-kuda-to-idti-ne-potrebuetsya> (дата звернення: 19.12.2021)
5. Симоненко К. Топ-20 факторів, які будуть впливати на онлайн-торгівлю в 2020 році. URL. <https://rau.ua/ecommerceuk/top-20-faktoriv-onlajn-torgivlyu> (дата звернення: 19.12.2021).
6. Червона О.Ю. Тенденції розвитку електронної комерції. <http://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/671/661> (дата звернення: 19.12.2021).

УДК 65.011

КРЕДИТНИЙ СКОРИНГ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКУ

Квасницька Раїса Степанівна

д.е.н., професор

Танасієнко Наталія Петрівна

к.е.н., доцент

Танасієнко Вадим Павлович

магістр

Хмельницький національний університет

м. Хмельницький, Україна

Анотація. В статті розглянуто кредитний скоринг, як метод оцінки рівня фінансової безпеки банківських установ в сучасному мінливому економічному просторі. Охарактеризовано основні види кредитного скорингу. Виділено причини, які гальмують впровадження скорингу в Україні. Запропоновано матрицю SWOT використання кредитного скорингу в банках.

Ключові слова: фінансова безпека, кредитний скоринг, скорингова модель, матриця SWOT.

Фінансова безпека кредитного ринку – це забезпечення такого стану кредитного ринку, кредитних відносин і процесів, що відбуваються на даному ринку, за якого створюються умови кредитування, необхідні для соціально-економічної та фінансової стабільності розвитку кредитного ринку, збереження його цілісності та єдності, успішного подолання внутрішніх та зовнішніх загроз [1].

Фінансова безпека кредитного ринку визначається фінансовою безпекою ринку банківських кредитних послуг.

Однією з основних перешкод на шляху розвитку кредитування є високі ризики і не завжди адекватна оцінка їх банками, тому для стабільного функціонування банку у нестійкому середовищі з можливими ризиками

необхідно звернути увагу на методи забезпечення фінансової безпеки. Одним із методів, який дозволяє оцінити рівень фінансової безпеки банку є кредитний скоринг.

Кредитний скоринг (від англ. score – бал) – це система оцінки кредитоспроможності банками, що на основі кредитної історії оцінює ймовірність дефолту потенційного позичальника, виходячи з його соціально демографічних характеристик.

У спрощеному вигляді скорингова модель є зваженою сумою певних характеристик. У результаті отримуємо інтегральний показник (score); чим він вищий, тим вища надійність клієнта, і банк може впорядковувати своїх клієнтів за ступенем зростання кредитоспроможності. Основні види кредитного скорингу та їх характеристика представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика видів кредитного скорингу

Вид	Характеристика	Мета застосування
Аплікаційний скоринг (Application-scoring)	використовується на початку кредитних відносин, коли здійснюється оцінка кредитоспроможності претендентів на отримання кредиту.	Застосовується з метою ухвалення рішення щодо можливості надання кредиту.
Поведінковий скоринг (Behavioral-scoring)	є частиною кредитного моніторингу, коли здійснюється оцінка ймовірності повернення вже виданих кредитів.	Застосовується в межах кредитного періоду з метою виявлення ризику дефолту і вживання превентивних заходів по зниженню цього ризику.
Колекторський скоринг (Collection-scoring)	оцінка можливості повного або часткового повернення кредиту позичальником при порушенні ним термінів погашення заборгованості застосовують у разі невиконання позичальником своїх зобов'язань.	Застосовується після закінчення кредитного періоду з метою вживання адекватних заходів з повернення кредиту.
Шахрайства (Fraud-scoring)	визначає ймовірність потенційних неправомірних дій позичальника	Застосовується з метою попередження незаконної шахрайської діяльності нових позичальників

Джерело: складено на основі [2,4]

Проте українські банки найчастіше використовують лише аплікаційний скоринг, здебільшого це пояснюється нерозвиненістю системи скорингу в нашій країні та високими цінами на послуги розробників скорингових моделей.

Також до причин, які гальмують впровадження скорингу в Україні можемо віднести проблеми при створенні баз даних, недостатня кількість спеціалістів, які мають досвід побудови скорингових моделей, також суб'єктивні причини пов'язані із неупередженим та недовірливим ставленням банківських менеджерів до математичних і статистичних методів.

В таблиці 2 розглянемо сильні та слабкі сторони кредитного скорингу, можливості та загрози.

Таблиця 2

Матриця SWOT використання кредитного скорингу в банках

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - підвищення точності оцінки позичальника та зменшення кількості неповернутих кредитів; - прискорення процедури оцінки позичальника; - швидкість і безсторонність в ухваленні рішень; - зниження ролі людського фактора при ухваленні рішень; - зниження витрат та мінімізація операційного ризику; - відсутність необхідності тривалого навчання персоналу 	<ul style="list-style-type: none"> - система вимагає постійного удосконалення та оновлення для отримання більш достовірної та точної інформації
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - залучення нових клієнтів; - створення централізованого накопичення інформації про позичальників; - зниження рівня неповернень; - збільшення кредитного портфелю за рахунок зменшення кількості необгрунтованих відмов по кредитних заявах; - управління кредитним портфелем; - обмін інформацією між банками 	<ul style="list-style-type: none"> - обман системи оцінки та створення враження надійного клієнта; - неправильна оцінка кредитоспроможності позичальника; - неправильний вибір банком математичної моделі для оцінки; - вихід з ладу скорингової системи

Джерело: складено на основі [2,3,4].

Отже, до переваг використання скорингу в системі забезпечення фінансової безпеки банку можемо віднести: покращення якості кредитного портфеля за рахунок зниження необґрунтованих відмов за кредитними заявками, а також рівня неповернення та прострочених платежів; залучення нових клієнтів; позитивний вплив на фінансовий стан банку та його ринкові позиції; можливість зниження витрат та мінімізація операційного ризику за рахунок автоматизації прийняття рішень про видачу кредиту.

Застосування скорингових систем дає змогу знизити резерви, що формуються на можливі втрати за сумнівними зобов'язаннями та вивільнені кошти інвестувати в активні операції.

Проте, у скорингової системи існує ряд недоліків. Так, побудова скорингової моделі вимагає великої кількості даних про клієнтів, причому використовувати дані інших банків або отриманих з недостовірних джерел не зовсім доцільно, бо виникає проблема сумісності вихідних даних, а також поведінка позичальників в одному банку може суттєво відрізнятися від поведінки в іншому.

Тому модель, складена на основі даних про поведінку позичальників на одному ринку, ймовірно, не буде ефективно працювати і на іншому. Отже, банки, що не мають великої клієнтської бази, з високою часткою ймовірності не зможуть запровадити працездатну скорингову систему.

У такому разі найкраще відмовитися від використання моделей скорингу на початковому етапі та видавати кредити на основі стандартної перевірки, що проводиться з метою накопичення кредитної історії. Після чого використовувати отримані дані для розробки власної скорингової моделі, яка буде ефективною, але й дуже дорогавартісною для банку.

До інших не менше важливих недоліків, на які банкам також потрібно звернути увагу, відносять: великі витрати на використання та накопичення інформації; вплив суб'єктивної думки спеціаліста щодо вибору моделі оцінки клієнта; необхідне постійне удосконалення та оновлення, щоб отримувати більш достовірну та точну інформацію, а також потрібна і висока підготовка

персоналу для роботи із скоринговими системами.

Отже, з розвитком ринкових відносин виникла необхідність принципово нового підходу банків до визначення кредитоспроможності та платоспроможності позичальників. Одним із інструментів моніторингу та оцінки кредитоспроможності позичальників, покращення кредитного портфеля банківських установ в сучасному мінливому економічному просторі є скорингові моделі, застосування яких необхідно як для самих банків щодо забезпечення фінансової безпеки банків, так і для позичальників, для яких скорингова система скоротить час на прийняття банком рішення на видачу кредиту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вергелюк Ю. Ю. Фінансова безпека кредитного ринку / Ю.Ю. Вергелюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2018. – № 11. – С.31–36
2. Мовчанюк О.А. Кредитний скоринг як метод оцінки кредитного ризику / О.А. Мовчанюк // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. – Київ : КНЕУ, 2008. – Вип. 20. – С.402–413
3. Сорокин Я.В. Скоринговая система оценки заемщика / Я.В. Сорокин // Державинский форум. – 2017. – №2. – С.38-45
4. Стечишин Т.Б. Сучасні банківські методики визначення кредитоспроможності позичальника – фізичної особи / Т.Б. Стечишин // Наука молода. – 2015. – №23. – С.82-93

**ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОПЛАТИ ПРАЦІ НА ОСНОВІ КЛЮЧОВИХ
ІНДИКАТОРІВ УСПІХУ**

Криворучко Оксана Миколаївна
д.е.н., професор
Павленко Віолетта Русланівна
студент
Харківський національний
автомобільно-дорожній університет
м. Харків, Україна

Анотація: Запропоновано методичний підхід до формування системи оплати праці на основі КРІ, який, на відміну від існуючих, ґрунтується на розробці конкретних показників результативності кожного окремого співробітника, виходячи зі стратегії та загальних цілей діяльності підприємства; формуванні системи показників за ієрархічним принципом «зверху вниз»; використанні індивідуального підходу до розробки КРІ для кожної окремої посади, враховуючи специфіку діяльності підприємства в цілому і окремих організаційних одиниць.

Ключові слова: оплата праці, ключові індикатори успіху, мотивація.

Вступ. Сучасні умови функціонування підприємств вимагають змін систем мотивації персоналу, пошуку більш ефективних методів оплати праці тощо. Особливо гостро це питання стоїть для управлінських працівників, оскільки саме від них залежить формування та реалізація місії підприємства, досягнення ключових показників розвитку тощо. Однією з таких систем оплати праці виступає система, що базується на Key Performance Indicators (KPI). KPI включають ключові показники ефективності, що дозволяють достатньо точно оцінювати ступінь досягнення поставлених цілей перед кожним підрозділом або працівником.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти розробки

ситсем оплати праці, що базується на КРІ, присвячені дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених: Армстронг М., Друкер П., Лоулер Е., Стаут Л., Хей Е., Д.П. Богині, В.М. Гриньової, М.С. Дороніної, А.М. Колота, Т.А.Костишиної, О.М. Красноносової, В.Д. Лагутіна, Н.Д. Лук'янченко, Л.А.Лутай, Г.В.Назарової, О.М. Ястремської та інших. В цих дослідженнях проаналізовано поняття ключових показників, розроблено відповідні системи, надано підходи до використання таких систем в мотивації персоналу. Незважаючи на значний науковий і практичний внесок цих вчених, деякі аспекти мотивації і розвитку персоналу вимагають адаптації до сучасних умов функціонування підприємств. Зокрема, потребує подальшого наукового опрацювання визначення сутності поняття «ключові показники ефективності», встановлення ключових показників ефективності для автотранспортних підприємств, розробка методичного підходу до формування системи оплати праці на основі ключових індикаторів успіху тощо.

Метою цієї роботи є розробка методичного підходу до формування системи оплати праці працівників підприємств транспорту та логістичних компаній на підставі КРІ.

Виклад основного матеріалу дослідження. При розробці методичного підходу до формування системи оплати праці на основі КРІ пропонується ґрунтуватись на наступних положеннях: по-перше, вказати на необхідність прив'язки конкретних показників результативності кожного окремого співробітника до стратегії та загальних цілей діяльності підприємства; по-друге, акцентувати у вагу на тому, що система показників КРІ повинна формуватись за ієрархічним принципом «зверху вниз»; по-третє, зазначити, що КРІ повинні розроблятись для кожної посади окремо (індивідуальний підхід), враховуючи специфіку діяльності кожного окремого співробітника, але з дотриманням правил розробки КРІ по підприємству в цілому і окремих його організаційних одиниць. Етапи реалізації пропонованого методичного підходу до формування системи оплати праці на основі КРІ представлено на рисунку 1.

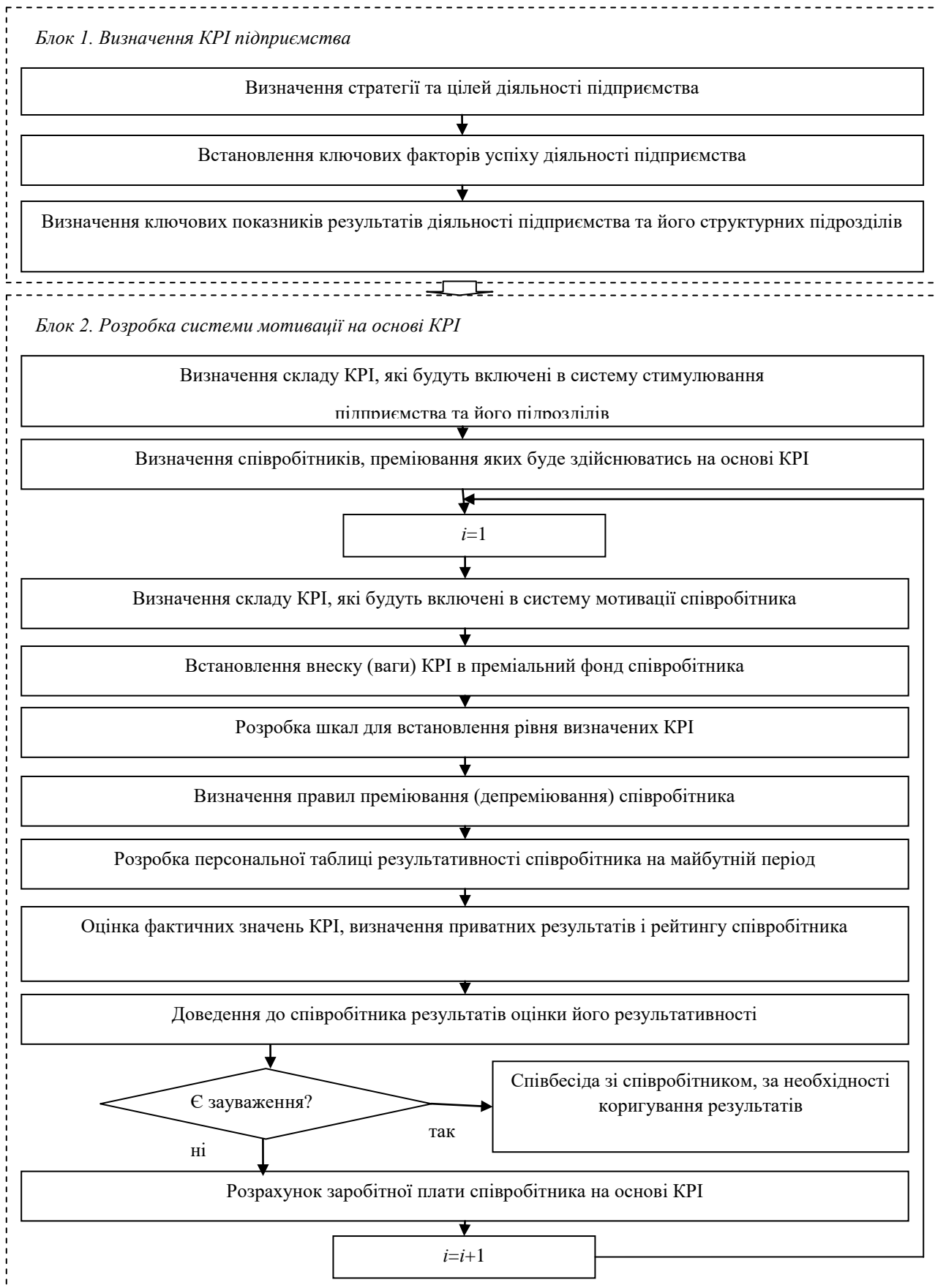


Рис. 1. Етапи реалізації запропонованого методичного підходу до формування системи оплати праці на основі KPI

Так, відповідно алгоритму, представленому на рисунку 1 в Блоці 1 визначаються місія, стратегія, стратегічні та тактичні цілі діяльності підприємства, ключові фактори та індикатори успіху досягнення встановлених цілей. На основі отриманої інформації в Блоці 2 встановлюються основні КРІ, які будуть включені в систему мотивації підприємства та його структурних підрозділів.

Далі визначаються співробітники, мотивація яких буде прив'язана до досягнення КРІ (у більшості випадків стимулювання праці на основі КРІ застосовується тільки для адміністративного персоналу, менеджерів вищої та середньої ланки, результати роботи яких дійсно впливають на досягнення основних цілей та стратегічних задач підприємства). При цьому найвідповідальнішим завданням тут є визначення коректних та правильних КРІ для кожного окремого працівника. Ідеальною є ситуація, за якої показники діяльності використовуються в підприємстві на кожному рівні та прив'язані до керівників підрозділів та конкретних виконавців. Створення такої системи необхідне для того, щоб спрямувати роботу кожного працівника у потрібному напрямі.

Рекомендована кількість КРІ для системи преміювання: 10-12 – для генерального директора; 5-7 – для департаменту та його керівника; 3-7 – для відділу і його керівника; 3-5 – на індивідуальному рівні. Далі визначається внесок кожного КРІ в преміальний фонд співробітника. При цьому основними правилами є: чим важливіше мета КРІ, тим більше її вага; внесок КРІ треба розставляти, починаючи з більш важливих показників; погано вимірювані, нерелевантні, спільні цілі КРІ не повинні мати велику вагу (15-20%); цілі КРІ не повинні бути «важче» 50% і «легше» 5%; сума внеску всіх КРІ повинна бути не менше і не більше 100%.

На наступному етапі розробляються шкали для встановлення рівня КРІ, на основі чого формулюються судження про досягнення планових їх значень. КРІ висловлюють очікування підприємства через «цільові» і «порогові» значення. Цільове значення КРІ визначає бажане стан будь-якого показника в

заданий проміжок часу. В ідеалі цільові значення визначаються старшими керівниками та менеджерами середнього рівня, звичайно ж, з урахуванням думок підлеглих. Цільові значення можуть надходити з різних джерел, наприклад таких, як: щорічні бюджети; стратегічні плани; прогнози; дані галузевого бенчмаркінгу; результати конкурентів; власні минулі результати.

Цільові значення зазвичай використовуються разом з пороговими значеннями, визначальними нижню та верхню межі діапазону допустимих значень показника. Порогові значення визначають верхні та нижні межі, тобто діапазон прийнятних значень даного показника на деякий період часу. Зазвичай порогові значення регулюються (наприклад, порогові значення даного показника можуть бути періодичними, зазвичай через місяць, зближуватися, поки не буде досягнуто бажаний кінцевий стан або цільове значення).

Після визначення КРІ, їх цільових та порогових значень розробляється таблиця персональних результатів кожного співробітника і доводиться до їх відома для того, щоб працівник знав, які результати від нього очікуються. Далі відбувається контроль виконання основних результатів працівника (періодичність може становити день, тиждень, місяць в залежності від характеру КРІ та ваги у преміальному фонді). Після завершення визначеного періоду, за який здійснюється преміювання (місяць або квартал), здійснюється узагальнення результатів оцінки КРІ та доведення їх до співробітника. У випадку, якщо є зауваження проводиться бесіда з працівником та, за необхідності, вносяться корективи в результати оцінки. У разі, якщо зауважень немає співробітнику нараховується премія (або штраф) у відповідності до прийнятої шкали преміювання. Процес, який починається від визначення складу КРІ для кожного співробітника до розрахунку заробітної плати, виконується циклічно до тих пір, поки не буде розроблена система мотивації для всіх співробітників, до яких вона застосовується.

Слід зазначити, що система мотивації на основі КРІ має індивідуальний характер і повинна розроблятися для кожного підприємства окремо. Розробимо систему стимулювання персоналу ТОВ «Нова Пошта», ґрунтуючись на

основних теоретичних положеннях пропонованого методичного підходу.

ТОВ «Нова Пошта» – оператор №1 на ринку експрес-доставки, який надає послуги швидкої, зручної та надійної доставки документів, посилок та вантажів в будь-яку точку України. Сьогодні послугами підприємства користується кожен третій українець, отримуючи товари через Інтернет або ж надсилаючи посилки рідним та близьким. «Нова Пошта» пропонує комплексні рішення, а також має спеціальні пропозиції для Інтернет-магазинів, які включають ряд додаткових послуг:

– Швидко. Широка мережа відділень по всій території України в поєднанні з унікальною схемою організації внутрішньої логістики забезпечують швидкість доставки.

– Зручно. Сучасно обладнані відділення різноманітного формату (поштові та вантажні) розташовані поряд з домівкою чи місцем роботи, в яких чекає люб'язний та кваліфікований персонал, забезпечують зручність відправки та отримання відправлень різної ваги та габаритів.

– Надійно. Сучасні інноваційні методи роботи забезпечують впевненість в збереженні та точності доставки.

Заробітна плата, заснована на системі мотивації КРІ працівників ТОВ «Нова Пошта» складається з окладу (гарантованого мінімуму), премій за виконання КРІ та компенсаційного пакету. При цьому КРІ для кожної окремої посади та частки премій будуть різними. Тому доцільно розробити систему оцінки результатів роботи кожного окремого співробітника, визначити правила їх преміювання та механізм розрахунку заробітної плати. Отже визначення КРІ будемо здійснювати за ієрархічним принципом «зверху вниз». Складові заробітної плати регіонального директора, регіонального директора агентських представництв, директора філії, директора мережі представництв та директора мережі агентських представництв представлено на рисунку 2.

Отже заробітна плата зазначених співробітників складається з окладу у розмірі 75% та премій за виконання КРІ у розмірі 25%. При цьому ключовими показниками результатів є: індекс якості, індекс сервісу та виконання

стандартів якості. Індекс якості визначається за шкалою, представленою в таблиці 1.



Рис. 2. Складові заробітної плати

Таблиця 1

Шкали для визначення індексу якості

Індекс якості				
1	2	3	4	5
>95	72-95	49-72	26-49	<=26
Вага показників				
Бій (Б)	Пропажі (П)		Нерозвезення в перший день та незабір (ННЗ)	
35,0%	64,8%		0,2%	

Індекс якості визначається за формулою:

$$ІЯ = \frac{0,35 \cdot Б + 0,648 \cdot П + 0,002 \cdot ННЗ}{\text{кількість оброблених ТТН}} \cdot 1000000 .$$

Як видно з представленої шкали, показник вважається виконаним, якщо набрано менше 26 балів.

Виконання стандартів у відділеннях контролюється таємними покупцями, основними напрямками перевірок при цьому виступає оформлення претензій, перевірка кур'єрської (адресної) доставки, перевірка відправлення та отримання посилок. Визначення виконання стандарту смс-інформування відбувається автоматично в базі підприємства і становить відсоток інформованих клієнтів про відправлення (отримання) посилки.

Висновки. Розроблено методичний підхід до формування системи оплати праці на основі КРІ, який, на відміну від існуючих, ґрунтується на наступних положеннях: необхідність розробки конкретних показників результативності кожного окремого співробітника виходячи зі стратегії та загальних цілей діяльності підприємства; формування системи показників за ієрархічним принципом «зверху вниз»; використання індивідуального підходу до розробки КРІ для кожної окремої посади враховуючи специфіку діяльності, але з дотриманням правил розробки показників по підприємству в цілому і окремих організаційних одиниць.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білик О.М., Полошко А.В. Формування ефективної корпоративної системи мотивації праці на підприємстві. *Економіка та управління підприємствами* Випуск 17. 2018 http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/21.pdf
2. Петренко Н.О. Використання інноваційних форм проектування заробітної плати. *БІЗНЕС-ІНФОРМ*. №3. 2018. С. 429-434. https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2018-3_0-pages-429_434.pdf
3. Накісько О.В., Руденко С.В., Грідін О. В. Заробітна плата як невід’ємна складова системи мотивації праці. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства*, Вип. 200 «Економічні науки». 2019. С. 226-235.
4. Сумець О.М. Стратегічний менеджмент : підручник; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр.справ, Кременч. льот. коледж. – Харків : ХНУВС, 2021. –208 с..
5. Using the elements from a fuzzy sets theory in the process of diagnosing the loyalty of consumers of motor transport services / Fedotova I., Kryvoruchko O., Shynkarenko V., Bocharova N., Sotnychenko L., Dimitrakieva S. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. Control processes*. 2019. Vol. 3/3(99). P. 39–49.

УДК 311.21:339.13.021:332.3

**ЗАСТОСУВАННЯ СИНГУЛЯРНОГО СПЕКТРАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ
ПРОГНОЗУВАННЯ ДИНАМІКИ РИНКУ ЗЕМЛІ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

Комлева Марина Андріївна

магістр

Чала Тетяна Георгіївна

к.е.н., доцент, доцент кафедри статистики,
обліку та аудиту,
Харківський Національний університет
імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна

Анотація. Метою дослідження є розроблення підходів до прогнозування складових ринку сільськогосподарських угідь в Україні. Для досягнення поставленої мети у статті викладено підхід до моделювання часових рядів на основі сингулярного спектрального аналізу (SSA). Ефективність техніки SSA була проілюстрована шляхом її застосування до набору часових рядів, що стосуються ринку землі, а саме, щотижневих даних цін, площі та кількості здійснених операцій купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Ключові слова: аналіз часових рядів, моделювання, прогнозування сільськогосподарські угіддя, сингулярний спектральний аналіз (SSA).

В останні роки сингулярний спектральний аналіз аналізу – Singular Spectrum Analysis (SSA), що є потужним методом аналізу часових рядів, використовується для вирішення багатьох практичних проблем [1, 2, 3].

В ході дослідження було проведено моделювання стану ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні з моменту його відкриття 1 липня 2021 року за допомогою даного інструменту. Для моделювання використано щотижневі показники загальної кількості здійснених земельних

операцій купівлі-продажу, площі залучених ділянок та середньозваженої вартості за гектар сільськогосподарських угідь в період з 01.07.2021 по 20.12.2021. Розрахунки були проведені з використанням комп'ютерної програми "CaterpillarSSA". Довжина "гусениці" становила 6 тижнів.

Прогнозні моделі кількості щотижневих земельних операцій купівлі-продажу, площі залучених ділянок та їх ціни, побудовані за 5-ма головними компонентами, були натреновані на історичних даних з 1 по 20 тижні досліджуваного періоду [4]. Порівняння ретроспективного прогнозу за 5 тижнів (22.11.21–20.12.21) з оновленими даними доводить високий ступінь точності застосованих моделей, в яких похибка прогнозу, визначена за допомогою статистичної оцінки MAPE, не перевищує 10% (табл. 1).

Таблиця 1.

Прогнозні та фактичні значення часових рядів загальної кількості здійснених операцій купівлі-продажу землі, площі залучених ділянок та їх ціни в період з 22.11.2021 по 10.01.2022

Часовий період (тиждень, що починається з)	Кількість здійснених операцій купівлі-продажу, шт			Площа ділянок купівлі-продажу землі, га			Ціна ділянок купівлі-продажу землі, тис. грн за га		
	Фактичні значення ряду, %	Ретро-спективний прогноз, %	Помилка прогнозу, %	Фактичні значення ряду, %	Ретро-спективний прогноз, %	Помилка прогнозу, %	Фактичні значення ряду, %	Ретро-спективний прогноз, %	Помилка прогнозу, %
22.11.21	1646	1632,0	0,85	6085	6525,5	7,24	32,106	32,034	0,22
29.11.21	1736	1768,1	1,85	6375	6024,5	5,50	34,662	32,552	6,09
06.12.21	2267	2316,2	2,17	11564	7700,5	33,41	31,792	31,579	0,68
13.12.21	2158	2052,9	4,87	7453	7361,7	1,23	32,182	31,674	1,58
20.12.21	2048	2349,6	14,73	9406	9220,3	1,98	31,317	31,447	0,41
27.12.21		2319,2			8991,5			31,542	
03.01.22		3335,2			11033,7			30,638	
10.01.22		2895,4			10966,8			29,870	
MAPE			4,89			9,87			1,79

Джерело: побудовано за допомогою програмного продукту CaterpillarSSA за даними [4].

Проведене моделювання ілюструє, що кількість земельних операцій з моменту відкриття ринку землі зростала і продовжуватиме зростати. Більше того, з часом збільшуватимуться також і темпи зміни досліджуваного показника.

Зростання кількості операцій пояснює збільшення обсягів площі проданої землі. Так, станом на грудень 2021 року серед лідерів за площею ділянок купівлі-продажу в Україні були Харківська (13936,12 га), Херсонська (8052,71га) та Дніпропетровська (6949,55 га) області. Слід також відзначити, що в майбутніх періодах очікується подальше зниження середньої ціни одного гектара землі. Однак, траєкторія цінового руху поступово буде стабілізуватися, оскільки початкові ефекти ринкових «шоків», пов'язані із запуском відносин купівлі-продажу сільськогосподарських земель, зникають. Таким чином, аналіз отриманих результатів за методом SSA дозволяє стверджувати про адекватність побудованих моделей, але загалом прогнозування ціни, так само як площі та кількості здійснених операцій купівлі-продажу сільськогосподарських земель, має враховувати численні фактори попиту, які важко передбачити та не застосовуються в механізмі використаного методу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Черняк О. І., Кудіненко М. Я. Аналіз та прогноз динаміки ВВП України за допомогою методу SSA // Методичні аспекти аналітичних досліджень. URL: https://econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/science/articles/Chernyak_OI/Analiz_ta_prognoz_dynamiky_VVP_Urainy_za_dopomogou_metody_SSA.pdf (дата звернення 26.01.2022)
2. Golyandina N., Zhigljavsky A. Singular Spectrum Analysis for Time Series. 2013. URL: https://www.researchgate.net/publication/260124592_Singular_Spectrum_Analysis_for_Time_Series (дата звернення 24.01.2022)
3. Hassani H. Singular Spectrum Analysis: Methodology and Comparison. Journal of Data Science 5 (2007), pp. 239-257. URL: <https://www.jds-online.com/files/JDS-396.pdf> (дата звернення 26.01.2022)
4. Ринок землі в Україні. Мапа земельних угод і цін на землю з 1 липня 2021 року. URL: https://agropolit.com/spetsproekty/892-rinok-zemli-v-ukrayini-mapa-zemelnih-ugod-i-tsin-na-zemlyu-z-1-lipnya-2021-roku?utm_source=kurkul&utm_medium=news (дата звернення 26.01.2022)

ДЕЯКІ НАПРЯМИ УСУНЕННЯ ПОДВІЙНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Лєгостаєва Олена Олександрівна,

к. е. н., доцент,

доцент кафедри міжнародного

бізнесу та економічної теорії,

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

м. Харків, Україна

Анотація: Робота присвячена дослідженню особливостей оподаткування в міжнародному бізнесі. Особливу увагу приділено визначенню напрямів усунення подвійного оподаткування. Зазначено, що в розробці механізму усунення подвійного оподаткування необхідно застосовувати підходи, засновані на територіальній прив'язці та резидентстві, а також інструменти механізму усунення міжнародного подвійного оподаткування.

Ключові слова: міжнародне оподаткування, подвійне оподаткування, міжнародні податкові відносини, міжнародні конвенції

Довгий час вважалося, що в економічних міждержавних відносинах тільки країни, а також створені між такими країнами організації можуть розглядатися як податкові суб'єкти, на які покладаються відповідні права і обов'язки. Але, сучасні реалії вносять зміни в цей постулат: на міжнародний рівень виходять суб'єкти господарювання різних країн.

Для вирішенні проблеми ухилення подвійного оподаткування країни застосовують прийняття міжнародних договорів. В договорах стосовно оподаткування, суб'єкти оподаткування яких виступають резиденти, існують два головних принципи, щоб відбулося запобігання подвійного оподаткування. На сьогодні достатньо розвинені та розроблені деякі методи запобігання подвійного оподаткування. Такі методи вважаються основою механізму подвійного оподаткування.

Різні групи конвенцій з міжнародного оподаткування та їх характеристика наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Групи та характеристика конвенцій з міжнародного оподаткування

Групи конвенцій	Характеристика групи	Приклади конвенцій
Перша	у конвенціях досліджуються в основному або за винятком питання щодо податків	конвенції, стосовно податку на прибуток з капіталу; конвенції стосовно запобігання подвійного оподаткування (податки на спадщину, на володіння); конвенції, стосовно обміну податкової інформації
Друга	у конвенціях досліджуються в основному деякі інші додаткові питання та інші податкові питання	захист платників податків своєї країни, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності; створення відповідних умов, щодо сприяння залученню прямих іноземних інвестицій;

Джерело: розроблено автором на основі [1, 2, 3]

У міжнародних податкових відносинах зазвичай використовують податкові моделі ОЕСР та ООН. Такі податкові моделі виступають законодавчою основою для підписання багатосторонніх угод. Угоди стосовно запобігання подвійному оподаткуванню необхідні для стимулювання безперешкодному переміщенню продукції, капіталу, робіт й робочої сили задля спростування (або видалення) елементів подвійного оподаткування.

Податкова модель конвенції ОЕСР стосовно стягнення податків з одержаних прибутків та капіталу, виглядає як уніфікована угода стосовно запобігання подвійного оподаткування. Така угода відноситься до резидентів двох держав, які підписали таку угоду стосовно всіх видів податків на прибутки, капітал. Також така угода укладається стосовно податків, які мають відношення до доходів на передачу або вилучення майна, що сплачують в тих державах, які є сторонами угоди. До таких податків можна віднести: податок на прибуток, податок з фізичних осіб, податки на рухоме і нерухоме майно та ін. Податкова модель конвенції ОЕСР представляє головні методи запобігання

подвійного оподаткування для великих компаній. До них можна віднести: податкові кредити, вилучення (звільнення). такі методи використовують у декількох варіантах.

В розробці механізму усунення подвійного оподаткування необхідно дотримуватись основних підходів. Перший – заснований на територіальних прив'язках. Під такими територіальними прив'язками розуміють те, що країна стягує податки лише з тих доходів, які отримуються на її території, а інші доходи, отримані за її межами, не оподатковуються. Проблема реалізації цього підходу полягає в тому, що країни використовують різні ознаки, які визначають територіальні прив'язки для деяких видів діяльності і їх доходів.

Другий підхід заснований на резидентстві (або по-іншому його називають постійне місце перебування). Відповідно до цього підходу, резидент певної країни підлягає оподаткуванню всіх своїх доходів, як отриманих на території даної країни, так і за її межами. Статус резидентства встановлюється внутрішнім законодавством країни, по відношенню до фізичних і юридичних осіб. У свою чергу статус резидентства фізичні особи отримують, як правило, відповідно до свого громадянством, а юридичні особи виходячи з місця їх реєстрації, місця здійснення основної діяльності та інших чинників[4].

Види податків, на які поширюється Угода про уникнення подвійного оподаткування, визначається конкретно в кожній подібній угоді. Порядок оподаткування кожного виду доходів встановлюється в кожній угоді про уникнення подвійного оподаткування.

Необхідно відзначити, що всі чинні угоди про уникнення подвійного оподаткування охоплюють лише податки на доходи і капітал. Такі податки сплачують із загальної величини доходу (капіталу), також сплачують з окремих їх частин. До них відносять сплату податків з доходу проданого майна, податки, які сплачують з сукупної величини заробітної плати, а також податки, що стягуються з доходів від приросту капіталу.

Вибір різних юридичних форм з урахуванням їх місцезнаходження, правильний вибір країн, в яких ці форми створюються, базуються і діють,

правильне поєднання цих форм і впорядкованість їх внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, визначає ефективність щодо усунення подвійного оподаткування. Також це пов'язано з порядком оподаткування конкретного виду доходів, які визначаються у кожній угоді про уникнення подвійного оподаткування.

Отже, угода між державами є необхідною реальністю для розвитку міжнародних торгових відносин. Дані договори спрямовані на стимулювання підприємницької діяльності, встановлюють рівне правове становище (на основі встановлення принципу недискримінації), тіснішого міжнародного контакту між державами, розвитку мережі ринкових відносин і захисту інтересів кожної країни.

Ці договори не несуть завдання поділу або розподілу між країнами податків від переміщення товарів, а навпаки, стимулюють ініціативу здійснення підприємницької діяльності, обміну, розширення асортименту товарів і послуг, що в кінцевому підсумку позначається на процесі прогресу цивілізації.

Якщо розглядати пріоритетні напрямку в даній області, то необхідно відзначити, що наявність даних угод сприяє залученню іноземних інвестицій в економіку держави. В такому сенсі, угоди про уникнення подвійного оподаткування можна визначати як позитивний чинник розвитку економіки.

Особливо необхідно відзначити, що для підприємців значний інтерес представляють ті держави і регіони, з якими у них держави укладені угоди про уникнення подвійного оподаткування щодо доходів і майна. Податкові угоди можуть використовуватися тільки для усунення подвійного оподаткування платників податків, але не для введення нового оподаткування або збільшення будь-яким чином існуючих податків.

Дані обставини визначають також і можливості податкових угод в сфері боротьби проти ухилення від податків. Податкові угоди не пропонують податковим органам додаткових прав, крім передбачених нормами національного законодавства, але дозволяють застосовувати наявні права більш ефективно, з урахуванням повнішої інформації як отриманої від самого

платника податків, так і від податкових адміністрацій держав-партнерів. При цьому економічний сенс і зміст податкових угод виходить за рамки їх безпосереднього призначення і є інструментом макроекономічної політики країни.

Україна застосовує щодо своїх резидентів метод податкового заліку. В цілому Українська модель механізму усунення подвійного оподаткування відповідає міжнародним принципам, але не всі міжнародні принципи враховані в українській податковій системі.

Механізм та система міжнародних угод тісно пов'язаний з методами усунення подвійного оподаткування в односторонньому порядку, оскільки вони доповнюють один одного і не можуть бути взаємозамінні. Виходячи з того, що кожна країна прагне до забезпечення достатнього рівня надходження в бюджет і створення умов для економічного розвитку, вирішити проблему подвійного оподаткування в односторонньому порядку не можливо.

Таким чином, інструментами механізму усунення міжнародного подвійного оподаткування доходів в Україні є система оподаткування іноземних організацій і система заліку іноземного податку, закладені в українське законодавство і міжнародні податкові угоди.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лепетюк О. В. Введення в дію договорів України про уникнення подвійного оподаткування з державами-членами ЄС. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 1. С. 1–14.
2. Лепетюк А. В. К вопросу о титуле конвенций об избежании двойного налогообложения. *Актуальные проблемы держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 355–358. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2005_24_55. (дата звернення: 03.04.2021).
3. Шмиголь Н. М., А. І. Кормишова, А. А. Антонюк Уникнення подвійного оподаткування: теорія та практика ефективного використання. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2013. № 5. С. 98–

104.

4. Бурганова Р. Ш. Установление механизма устранения двойного налогообложения в системе налогового планирования. *Проблемы и перспективы экономики и управления: материалы IV междунар. науч. конф.* СПб.: Свое издательство, 2015. С. 80–83.

**НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ ПОГЛЯДУ НА КОНТЕНТ СУЧАСНОГО
МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ**

Міщенко Володимир Акимович

професор кафедри обліку і фінансів

Шапран Євген Миколайович

професор, завідувач кафедри

підприємництва, торгівлі та експертизи товарів

Другова Олена Сергіївна

доцент кафедри обліку і фінансів

Національний Технічний Університет

«Харківський політехнічний інститут»

м. Харків, Україна

Анотація: Розглянуто окремі аспекти еволюції антикризового управління і контролінгу. Відмічено особливості функціонування підприємств в нинішніх умовах невизначеності й кризових явищ. Описана двоїста роль контролінгу й значимість вартісно-орієнтованого управління. Запропоновано здійснювати перехід від класичного до контролінгового антикризового вартісно-орієнтованого менеджменту.

Ключові слова: контролінг, антикризове управління, криза, менеджмент, концепція, оцінювання.

Як відомо, в економічних явищах немає стійких термінів. З плином часу вони змінюються під впливом різних наукових, технічних, економічних, соціальних, організаційних та управлінських факторів. В останні роки появились нові форми управління, організаційні методи, міждисциплінарні курси. В більшості наукових публікацій, особливо дисертаційного напрямку розглядаються авторські підходи щодо інтерпретації багатьох економічних термінів. В найбільшій мірі необхідність актуалізації змісту економічних термінів обумовлюється турбулентністю зовнішнього середовища та

функціонуванням економічних систем в умовах невизначеності та ризиків. Відносно астрономічного часу акцент повсюди в управлінській діяльності змістився на прогнозування розвитку тієї чи іншої підвладної системи.

Результати діяльності підприємства залежать від рівня управління ним, тобто ефективності його менеджменту. Рівень же самого управління в значній мірі визначається вмінням управлінських кадрів своєчасно врахувати стан зовнішнього середовища, який часто змінюється і певним чином впливає на діяльність такого підприємства. При цьому, необхідно враховувати не тільки управління процесом прийняття та реалізації рішень щодо використання зовнішніх та внутрішніх матеріальних, фінансових, людських та соціальних ресурсів, інвестування, застосування у виробничій діяльності та збуту виробленої продукції з метою досягнення запланованих цілей підприємства. Важливо реагувати й на такі зовнішні впливи, які при певному стані внутрішнього середовища й несвоєчасному прийнятті відповідних заходів можуть привести до кризової ситуації, яка може нести загрозу існуванню самого підприємства.

В українській економічній науці антикризове управління підприємством в міру свого понятійного розвитку переходило з рівня на рівень. Вузьке розуміння антикризового управління було започатковане в період економічної кризи першої половини 90-х років минулого століття. В той період воно розглядалося лише як реалізація через певні форми й методи впливу на функціонування підприємства-боржника в рамках процедури банкрутства. Управління в межах кризи, що уже настала, зводилося до розробки заходів з метою виходу з неї. З плином часу така форма управління стала розвиватися в напрямку запобігання настанню кризових ситуацій на підприємстві внаслідок негативних змін у внутрішньому чи зовнішньому середовищі, а також менеджерських помилок. Безумовно, використовується в цьому процесі зарубіжний досвід. Але поки ще в науковій закордонній і вітчизняній науковій думці антикризове управління представляється в якості окремої часто тимчасової складової загального управління підприємством, до якої, як

правило, звертаються лише в разі появи кризових явищ.

У зарубіжній літературі використовується поняття „кризовий менеджмент”, що взагалі розуміється як управління в умовах надзвичайних ситуацій (економічних, техногенних, психологічних). Антикризовий менеджмент включає прийняття низки швидких заходів щодо подолання кризових явищ, тобто з цієї точки зору він є необхідним лише тільки на строк кризи на підприємстві. Але для ефективного управління підприємством елементи антикризового менеджменту мають бути присутніми як в стратегічному, так і в тактичному управлінні, тобто необхідно придати безперервність процесу антикризового менеджменту.

Сьогодення характеризується тим, що будь-які процеси, в тому числі й кризові явища, дуже швидко поширюються на глобальному рівні, не маючи ні правил, ні регламентів й значно впливаючи на економічну ситуацію країн, регіонів і підприємств. При такій ситуації часу на розробку антикризових заходів після настання кризових явищ може й не бути або не вистачить, тому такі заходи мають виконуватися постійно або бути запланованими завчасно. В такому випадку антикризові заходи мають бути не реакцією на певні кризові явища, які вже наступили, а повинні виконувати запобіжну функцію. Для цього потрібно застосовувати превентивне безперервне антикризове діагностування тобто постійне випереджаюче діагностування (управління на упередження). Іншими словами, антикризовий менеджмент повинен мати спрямованість на недопущення кризових явищ, кризових ситуацій, кризи, їх випереджальне виявлення за допомогою сукупності індикаторів і профілактики з метою завчасного подолання їх у самому початку. Такий підхід до розуміння антикризового менеджменту можна уже фіксувати в багатьох наукових джерелах, консалтингових компаніях й на практиці. Наприклад, на думку Туленкова М.В., будь-яке управління організацією повинно бути антикризовим, тобто побудованим на врахуванні ризику та небезпеки кризових ситуацій [2]. Це уже перший сигнал до придання класичному управлінню ознаки безперервного антикризового управління. І це твердження з'явилося ще в той

період, коли мали місце певні закономірності в економічному розвитку країн і підприємств.

Коротков Є.М. акцентує увагу на те, що необхідність застосування перманентного антикризового управління визивається проявами сильного загострення протиріч [3].

В науковій праці Надьона Г.О. відзначається доцільність зміни парадигми антикризового управління підприємством, що передбачає перехід від антикризового управління як засобу подолання наслідків кризи до процесу, що відбувається постійно[4]. Автор відмічає, що антикризове управління має бути не реакцією на певні негативні явища зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, а невід'ємним атрибутом стратегічного менеджменту, спрямованим на передбачення, попередження та мінімізацію впливу кризових ситуацій та криз [4]. Він також дійшов до висновку, що « Антикризове управління підприємством має відбуватися постійно, незалежно від наявності кризових явищ, кризових ситуацій. Новою парадигмою антикризового управління передбачається його активний характер, спрямований на спостереження, виявлення, локалізацію, попередження за певними ознаками кризових явищ, кризових ситуацій». [4]. Сьогодні вже немає сумніву в тому, що антикризові процеси мають протікати організовано [5].

Складовою сьогоденного класичного менеджменту є також контролінг. У самому визначенні цей термін поєднує дві складові: контролінг як філософія та контролінг як інструмент:

1. Контролінг, як філософія та спосіб мислення керівників, орієнтований на ефективне використання ресурсів та розвиток підприємства на довгострокову перспективу.

2. Контролінг, як інструмент, орієнтований на досягнення цілей з використанням інтегрованої інформаційно - аналітичної та методичної підтримки керівників у процесі планування, контролю, аналізу й прийняття управлінських рішень по всіх функціональних сферах діяльності підприємства.

В наукових публікаціях до основних постулатів філософії сучасного

контролінгу відносять [7].

1. Головність рентабельності (обсяги випуску, кількість філій та клієнтів, асортимент продукції, сума балансу тощо є другорядними порівняно з ефективністю роботи підприємства в цілому та його підрозділів);

2. Зростання обсягів бізнесу підприємства (організації) виправданий лише за збереження колишнього рівня чи зростанні ефективності;

3. Заходи щодо забезпечення зростання прибутковості не повинні підвищувати допустимі для конкретних умов функціонування підприємства рівні ризиків.

Слід відзначити, що в першому пункті цих постулатів не врахована нинішня тенденція переходу від оцінки діяльності підприємства через прибутковість до визначення ефективності його функціонування з використанням показника приросту вартості підприємства. Міжнародні компанії й великі змішані або чисто національні підприємства застосовують саме показник максимізації приросту їх ринкової вартості. При застосуванні вартісно-орієнтованого управління вся система мотивації менеджерів і працівників компанії направлена саме на збільшення абсолютної величини цього індикатора. Крім того, департамент контролерів проводить різнопланові заходи щодо врахування інтересів усіх стейлхолдерів, які прямо або опосередковано приймають участь у створенні, виготовленні й реалізації готових виробів.

Теорія стверджує а практика свідчить, що в майбутньому показник вартості підприємства повністю замінить показник прибутку на всіх підприємствах. Глобалізація економічних процесів і функціонування підприємств в умовах постійних кризових явищ, невизначеності й зростанням конкуренції обумовлюють необхідність збільшення розмірів підприємств з метою протидії таким викликам. Тому доцільним є доповнення до першого літературного постулату такого фрагменту: « Першочерговість приросту вартості компанії або прибутку (для підприємств, які ще не запровадили вартісно-орієнтоване управління)...і далі по тексту.

Цільовим завданням контролінгу є формування на підприємстві ефективної системи для прийняття, здійснення, контролю й аналізу управлінських рішень.

Розвиток контролінгу проходить через концепції для певного періоду. Розглядаючи історично ці концепції контролінгу, можна відмітити: по-перше, орієнтацію процесу на охоплення цим терміном всієї діяльності підприємства, яка оцінюється монетарними й не монетарними показниками виміру; по-друге, контролінг використовує сучасну інформацію для прийняття менеджерами різних рівнів своєчасних управлінських рішень, тому можна характеризувати управління як контролінговий менеджмент; по-третє, оскільки контролінг застосовує безперервний моніторинг за діяльністю усіх підрозділів підприємства з метою своєчасного виявлення відхилень реальних індикаторів від планових та розробки заходів для усунення причин цього відхилення, тому можна також говорити про «оперативне» управління або управління в режимі он-лайн. Функціонування фірми з урахуванням актуалізованого контенту контролінгу та форми його здійснення являється основою для забезпечення стійкого економічного розвитку і недопущення попадання її в кризову зону. Такий підхід до характеристики контролінгу як перманентного процесу дає можливість уточнити його понятійне наповнення.

Західні вчені звертають увагу на двоїсту роль контролінгу в контексті економічної кризи. По перше, в цілому контролінг інтерпретується як важливий «фактор успішності» попередження та (або) подолання фінансової кризи в компанії. По друге, його відсутність й неефективність є важливою домінантою кризи. Результати проведених в Німеччині досліджень свідчать, що близько 80 відсотків арбітражних керуючих віднесли відсутність на підприємствах дієздатного контролінгу до числа ключових факторів фінансової кризи [6, с.164-166].

На думку консультанта департаменту управлінських технологій Київської аудиторської групи Грамотенко О. контролінг переріс усі загальноприйняті тлумачення та перетворився на систему управління підприємством [7].

Сьогодні необхідно звернути значну увагу ще на один аспект менеджерської діяльності в компанії. Оскільки національні підприємства в нинішній період функціонують в умовах жорсткої конкуренції, нестабільності, невизначеності й ризиків, то це призводить до переусвідомлення менеджерських підходів у напрямку забезпечення сталого розвитку компанії. Ключовим напрямком її стійкого розвитку є орієнтація на довгострокові результати з урахуванням фінансових інтересів акціонерів.

До однієї з найновіших і дуже популярних теорій з управління вартістю компанії відноситься концепція вартісно-орієнтованого управління (*Value Based Management – VBM*). Вона широко розповсюджена в економічно розвинених країнах і виникла в 70-х роках минулого століття у зв'язку з незадоволеністю економістів традиційною категорією бухгалтерської виручки в рамках управління прибутковістю акціонерів. Нині вона активно починає впроваджуватися на великих національних підприємствах.

Вартісно-орієнтоване управління необхідне для: 1) оцінювання альтернативних корпоративних стратегій, а також конкретних програм в їх рамках; 2) оцінювання можливих корпоративних операцій (злиття, поглинання, відокремлення структурних одиниць, рекапіталізація, викуп акцій); 3) застосування методів управління на базі вартості для аналізу й визначення цільових нормативів ефективності компанії та її підрозділів; 4) обмін інформацією з основними зацікавленими групами й акціонерами стосовно вартості компанії.

В якості основних передумов переходу до вартісно-орієнтованого управління в країні можна назвати: 1) глобалізація й конкуренція на продуктових і фінансових ринках; 2) формування ліквідної вартості з метою хеджування політичних ризиків через продаж іноземцям; 3) перехід українських ФПГ до використання моделі фондів прямих інвестицій; 4) розвиток в країні професійних акціонерів з орієнтацією на створення вартості бізнесу.

На жаль, активне впровадження вартісно-орієнтованого управління на

вітчизняних підприємствах перешкоджається наступними обставинами: 1) непрозорість бізнесу; 2) нерозвинутість фондового ринку; 3) постійні зміни законодавства; 4) політичні фактори. Світовий досвід показує, що компанії, які використовують принципи вартісно-орієнтованого управління, мають перевагу над компаніями аналогічних галузей бізнесу в антикризовості й конкурентоспроможності. Будемо мати надію, що в недалекому майбутньому вітчизняні підприємства зможуть також впроваджувати цей новітній підхід до оцінювання результативності компанії з метою, в першу чергу, підвищення конкурентоспроможності продукції й самого підприємства.

Для практичного використання таких показників необхідно їх включити в механізм управління організацією. Однак, зробити це не так просто, оскільки потрібно такі індикатори довести як до ключових менеджерів і співробітників, так і для кожного окремого працівника. Також необхідно провести певні заходи по формуванню нового стилю корпоративного мислення, створення атмосфери взаєморозуміння між вищим, середнім і нижчим керівництвом. Мається на увазі те, що кожен виконавець повинен отримувати необхідну інформацію для виконання його функцій і одночасно загальну інформацію про діяльність свого підприємства, оскільки ізольованість працівників може привести до того, що вони працюватимуть всупереч наміченим колективом спільним цілям.

Коли працівники не мають повної уяви про діяльність фірми й не усвідомлюють дійсної необхідності в виконуваних діях, їх психологічне відчуження знижує продуктивність праці через недостатню або зовсім відсутню мотивацію. Інформованість в такій ситуації означає і високу внутрішню мотивацію.

При хорошій інформованості й усвідомленості працівників щодо завдань і оцінки результатів їх праці вони можуть подвоїти свої зусилля. Якщо при цьому буде отримана також і матеріальна винагорода відповідно їхньому внеску, зусилля працівників зростуть ще більше.

Таким чином, в нинішніх і майбутніх умовах невизначеності й непередбачуваних кризових явищ менеджмент підприємства повинен бути

контролінговим, антикризовим і вартісно-орієнтованим. Іншими словами, необхідно перейти від класичного до антикризового й вартісно-орієнтованого і від фінансового до всеохоплюючого або контролінгового менеджменту. При таких умовах можна одержати максимальну ефективність або віддачу від самого контролінгу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Міщенко В.А. Актуалізація понять контролінгу та менеджменту / Домніна І.І. //Регулювання, значення та ефективність міжнародного науково-економічного співробітництва: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 19 січня 2019 р).-К.: «Київський економічний науковий центр».2019.-с.46-50.
2. Туленков Н. В. Модель менеджмента: традиционная или наступательная: Перспективный менеджмент современной организации / Н. В. Туленков // Персонал. – 1998. – № 2. – С. 41–45
3. Коротков Є. М. Антикризове керування / Є. М. Коротков/ – М.: НФРА-М, 2003. – 350 с.
4. Надьон Г.О. Криза в діяльності підприємства як об'єкт антикризового управління /Надьон Г.О.// Вісник Хмельницького національного університету 2009, № 4, Т. 2. – 2009.-с.102-105.
5. Ван Хорн Дж.К., Вахович Дж.М. Основы финансового менеджмента: Пер. с англ. – 12-е изд. –СПб.: Вильямс, 2008. – 1232 с.
6. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: [монографія] / О. О. Терещенко. – К. КНЕУ, 2008. – 268с.
7. Грамотенко О. Контроллинг (Что? Зачем? Кому? Как?) [Электронный ресурс] / О. Грамотеенко. – URL: www.cfin.ru/management/controlling/whatis.

**ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛґ
З ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК ПІДПРИЄМСТВ**

Найденко Олексій Євгенович,

к.е.н., доцент

Харківський національний економічний університет

імені Семена Кузнеця

м. Харків, Україна

Анотація: В роботі розглянуто проблеми застосування податкових пільг з податку на прибуток підприємств. Визначено місце податку на прибуток у податкових надходженнях Зведеного бюджету. Проаналізовано суми наданих податкових пільг з податку на прибуток підприємств. Здійснено зіставлення сум податкових надходжень та суми наданих податкових пільг з податку на прибуток підприємств. Проаналізована галузева структура наданих податкових пільг. Запропоновано зміни до Довідника податкових пільг.

Ключові слова: податкові пільги, податок на прибуток підприємств, Довідник податкових пільг, податкові надходження, втрати бюджету

Вступ. Податок на прибуток підприємств в доходах Зведеного бюджету України втратив ключову роль у доходах бюджету і його питома вага у податкових надходженнях не перевищує 10 % (рис. 1).

Хоча податкові надходження від податку на прибуток підприємств зросли за 7 років з 39,1 млрд. грн. до 118,5 млрд. грн. [1], податок на прибуток складає лише 1/10 частину податкових надходжень Зведеного бюджету України.

Основною причиною незначної питомої ваги податку на прибуток є необґрунтоване застосування податкових пільг, які в більшості випадках не призводять до очікуваного результату.

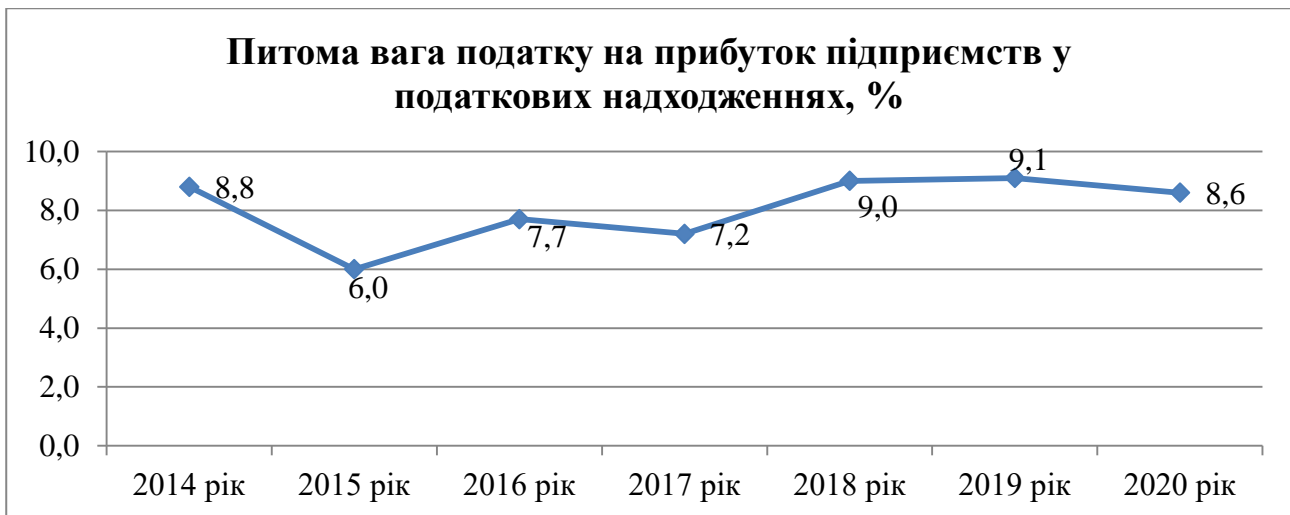


Рис. 1. Питома вага податку на прибуток підприємств у податкових надходженнях за 2014-2020 роки, %

Мета роботи. Мета роботи полягає в аналізі податкових пільг з податку на прибуток підприємств та обґрунтуванні шляхів удосконалення порядку їх застосування.

Матеріали та методи. Інформаційною базою дослідження стали статистичні матеріали Міністерства фінансів України та Державної податкової служби України.

Основними методами дослідження виступили аналіз та синтез.

Результати й обговорення. Податкові пільги щокварталу оприлюднюються Державною податковою службою України в Довіднику податкових пільг [2] та поділяються на: податкові пільги, що є втратами доходів бюджету та інші податкові пільги. Станом на 1 січня 2022 року до пільг, що є втратами бюджету відносяться 21 пільга, а до переліку інших пільг включено 31 пільгу.

За 2014-2019 роки сума податкових пільг з податку на прибуток зросла майже в чотири рази (табл. 1). При цьому основна питома вага пільг з податку на прибуток підприємств прийшлася на інші пільги.

Таблиця 1

**Сума податкових пільг з податку на прибуток підприємств, млн. грн.,
складено за даними [3]**

Податок	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Податок на прибуток, всього	22 135,18	27 707,03	75 461,13	60 197,58	72 044,38	86 647,40
втрати бюджету	4 623,00	236,99	274,73	1 417,78	1 895,35	1 725,90
– інші пільги	17 512,19	27 470,04	75 186,40	58 779,80	70 149,02	84 921,50

Проте динаміка сум пільг, в тому числі й за податком на прибуток підприємств, не характеризувалася усталеною тенденцією, а мала стрибкоподібний характер, що свідчить про певну непослідовність преференційної політики та наявність неврахованих ризиків. Питома вага суми пільг з податку на прибуток у загальній сумі пільг з податків та зборів за підсумками 2019 року становила 26,07 %.

У 2016 році спостерігалася неприпустима ситуація, коли сума податкових пільг перевищила суму податкових надходжень (табл. 2)

Таблиця 2

Сума податкових пільг та податкових надходжень з податку на прибуток підприємств за 2014-2019 рр., складено за даними [3]

Податок	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Сума податкових пільг, млн. грн.	22 135,2	27 707,0	75 461,1	60 197,6	72 044,4	86 647,4
Сума податкових надходжень, млн. грн.	40 201,50	39 053,20	60 223,20	73 396,80	106 182,30	117 316,80
Питома вага пільг у суми податкових надходжень до Зведеного бюджету України, %	55,06	70,95	125,30	82,02	67,85	73,86

Проаналізуємо зміни у пільговому оподаткуванні з податку на прибуток підприємств (табл. 3).

Таблиця 3

Пільги з податку на прибуток підприємств, складено за даними [3]

Показник	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Кількість отриманих пільг (втрати бюджету), од.	2 264	391	328	309	333	337
Кількість платників, які отримували пільгу (втрати бюджету), осіб	2 258	391	328	307	327	319
Кількість отриманих пільг (інші	47 783	1 248	3 088	4 819	10 311	12 281

пільги), од.						
Кількість платників, які отримували пільгу (інші пільги), осіб	47 639	1 245	3 084	4 803	10 189	12 080
Загальна кількість пільг з податку на прибуток підприємств, од.	50 047	1 639	3 416	5 128	10 644	12 618

Загальна кількість пільг з податку на прибуток підприємств суттєво збільшилася за 2018-2019 роки за рахунок збільшення кількості інших пільг. Кількість пільг, які є втратами доходів бюджету за 2015-2019 роки не перевищувала 400 пільг. Суттєве зменшення питомої ваги пільг, що є втратами доходів бюджету у 2015-2019 роках пояснюється внесенням змін до розділу III Податкового кодексу України, коли було виключено статті 143 – 161, якими, в тому числі регламентувалися деякі податкові пільги.

Кількість отримувачів пільг, що є втратами бюджету коливалася від 307 до 391, а з інших пільг – від 1 245 до 12 080 осіб. Такі дані доводять необхідність більш обґрунтованого підходу щодо поділу пільг на ті, що є втратами доходів бюджету та інші пільги.

Галузева структура пільг з податку на прибуток, що є втратами доходів бюджету наведена в табл. 4. Дані аналізу свідчать, що найбільшу суму пільг було застосовано в галузях промисловості, фінансовій та страховій діяльності, професійній, науковій та технічній діяльності.

Таблиця 4

Галузева структура податкових пільг з податку на прибуток підприємств, що є втратами бюджету, млн. грн., складено за даними [3]

Галузь економіки	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Сільське, лісове та рибне господарство	30,22	1,76	1,11	0,75	60,08	39,84
Промисловість	2 879,58	19,00	19,27	704,85	1 044,48	870,88
Будівництво	14,70	27,91	71,93	65,96	17,57	6,60
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	318,60	2,43	4,09	4,75	22,74	50,04
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	49,96	1,27	0,24	0,61	0,49	163,11
Тимчасове розміщування й організація харчування	22,96	1,26	1,94	1,40	1,42	0,01
Інформація та телекомунікації	119,21	6,42	104,88	0,31	0,23	0,21
Фінансова та страхова діяльність	1 116,57	18,64	0,25	470,40	472,21	368,72

Операції з нерухомим майном	7,85	0,04	0,25	1,49	1,34	0,11
Професійна, наукова та технічна діяльність	114,81	141,11	50,47	153,99	258,12	222,14
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	14,93	7,96	2,35	1,22	8,22	0,91
Освіта	14,43	0,53	9,15	1,26	2,18	0,04
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,73	2,89	5,93	3,44	2,66	0,50
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,23	0,37	2,50	2,62	0,16	0,31
Надання інших видів послуг	2,36	0,22	1,92	4,24	3,45	2,49
Загальна сума пільг	4 623,00	236,99	276,52	1 417,78	1 895,35	1725,90

Висновки. Отже, за підсумками аналізу пільг з податку на прибуток підприємств можна зробити такі висновки:

1. Податок на прибуток за більшістю показників, що аналізувалися, займає друге місце щодо сум наданих податкових пільг. Внаслідок цього слід більш обґрунтовано підходити до встановлення пільг з цього податку, оскільки завдяки пільгам зменшуються податкові надходження.

2. Потребує перегляду Довідник податкових пільг Державної податкової служби, в якому станом на 1 жовтня 2021 року наведено пільги під кодами 11020379 та 11020380. В назвах таких пільг йдеться мова про їх застосування лише протягом 2020 року, але кінець дії пільги – протягом дії карантину. Тому пропонуємо внести редакційні зміни до формулювання пільг за цими кодами, щоб не виникало суперечок.

3. В Переліку пільг з податку на прибуток підприємств, що є втратами бюджету дуже спірними є галузеві пільги, в т.ч. пільга під кодом 11020365. Проблема застосування цієї пільги полягає в тому, що незважаючи на постійну підтримку авіаційної галузі в Україні за рахунок різних інструментів державного регулювання, стан авіаційної галузі знаходиться на незадовільному рівні. Зростання показників діяльності підприємств відбувається дуже повільними темпами [4]. Проте остаточні висновки з цього питання мають базуватися на оцінці ефективності пільг «галузевого» характеру.

4. Також слід переглянути умови застосування пільги за кодом 11020370, оскільки в цьому випадку така пільга не підтримує розвиток виробництва в

Україні та здебільшого стимулює фінансові операції з нерезидентами.

5. Основну питому вагу пільг з податку на прибуток підприємств складають інші пільги, які здебільшого пов'язані з угодами із зарубіжними країнами. Проте правомірність та доцільність віднесення конкретних пільг до відповідної групи потребує подальшого дослідження з урахуванням ризиків відповідних пільг.

6. Пропонується розглянути доцільність надання пільги за кодом 11020383, оскільки за даними Державної служби статистики [5] суб'єктами виробництва кіно- та відеофільмів у 2020 році було отримано збиток на суму 2 191,5 млн. грн. Можливою причиною такого показника стала пандемія, яка не дозволила суб'єктам кінематографії отримати заплановані прибутки від продажу виробленого продукту.

7. Потребує детального розгляду перелік осіб, які отримують пільгу за кодом 11020382, оскільки кількість отримувачів пільги зросла за останні роки, а пільга при цьому призначена для нерезидентів за доходами від боргових зобов'язань. Однією із цілей такої пільги було стимулювання інвестиційної активності, але за даними Державної служби статистики [5] загальна сума капітальних інвестицій в Україні в 2020 році порівняно з 2019 роком знизилася з 623 978,9 млн. грн. до 508 217 млн. грн.

Отже, проведений аналіз довів необхідність більш детального дослідження особливостей застосування податкових пільг. В його основу мають бути покладені: моніторинг діяльності платників податків, які відносяться до певної галузі чи підпадають під певний код пільги; основні показники діяльності платників податків за галузями чи кодами; наявність чи відсутність інших інструментів державного регулювання, які застосовуються до платників податків паралельно з податковими пільгами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бюджет України. Статистичний збірник Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik>

2. Довідник податкових пільг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tax.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/dovidniki-/54005.html>

3. Результати діяльності Державної податкової служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/rezalt/>

4. Звіт Рахункової Палати України від 28.05.2019 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2019/12-3_2019/Zvit_12-3_2019.pdf

5. Офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

**МОДЕРНІЗАЦІЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Наумова Марина Анатоліївна

к.ф-м.н., доцент

Ткачук Анастасія Віталіївна

студентка

Донецький національний університет імені Василя Стуса
м. Вінниця, Україна

Анотація: Удосконалення промислових підприємств в умовах наукового і технічного прогресу повинне базуватися на застосуванні новітніх методів у виробництві, підвищенні рівня його автоматизації й механізації. Вирішення цієї проблеми набуває особливої актуальності в контексті тривалих кризових явищ, де беруть участь промислові підприємства. Проте, досягти успіху можуть лише ті компанії, виробництво продукції яких, є новітнім та має високу додану вартість. Таким чином, товар набуває конкурентоспроможності й вільно може користуватись високим попитом, як у внутрішньому, так і в зовнішньому ринку.

Ключові слова: Промислові підприємства, автоматизація, новітні методи у виробництві, модернізація, підприємницька діяльність, оновлення устаткування.

В Україні необхідність модернізації підприємств зумовлена кількома факторами. Це відносно низький рівень життя та купівельної спроможності громадян, поганий стан ринкової інфраструктури та інноваційної системи, технологічно-структурна відсталість, низький рівень інвестиційної активності, непрозора структура власності, організаційна недосконалість та диспропорції між фінсовим і реальним секторами економіки [1, с. 181].

Українські та зарубіжні дослідники, такі як Кірдіна О.Г., Єщенко П.В.,

Петрович Й. М., Бужимська К. О., Валінкевич Н. В., Градов О. П., Портер М. Л., Стівенсон В. М. та Азоєв Г.Л. у своїх роботах приділяють значну увагу такому питанню, як модернізація підприємств, їх конкурентоспроможність та інформаційне забезпечення. [2, с.44].

Зазвичай вважається, що головним завданням модернізації промислових підприємств є оновлення окремих видів устаткування. Крім того, вона включає в себе організації цільового інвестування, направлено на покращення і проведення складових підприємства через ланцюг послідовних змін до того стану, який буде відповідати сучасним рівня здійснення підприємницької діяльності. Так основним пріоритетом модернізації стає орієнтацію на науково-технічний прогрес та її спроможність вийти на стійкий розвиток. Такий прогрес охоплює як виробництво, так і сферу управління.[3, с.215] Із цієї точки зору, увесь процес модернізації представляється навмисним заміщенням морально- і фізично-застарілих об'єктів діяльності підприємства. Алгоритм проведення модернізації складається з підтримання стратегії зростання, забезпечення заданої величини показниками технологічності, постійного моніторингу інноваційної активності та інноваційний потенціал підприємства. Тоді як інвестування проектів модернізації подається, як процес, який має певну тривалість, включає процедури залучення інвестицій, внутрішнього перерозподілити обороту й розміщення фінансових ресурсів.

Зазвичай вважається, що головним завданням модернізації промислових підприємств є оновлення окремих видів устаткування. Крім того, вона включає в себе організації цільового інвестування, направлено на покращення і проведення складових підприємства через ланцюг послідовних змін до того стану, який буде відповідати сучасним рівня здійснення підприємницької діяльності.

Отже, розвиток підприємства в ринкових умовах господарювання повинен орієнтуватися на задоволення суспільних потреб точка. Для цього може бути використана модернізація підприємства, як цілісна система, шляхом комплексних, незворотних, цілеспрямованих, взаємопов'язаних перетворень

спрямованих на оновлення продукції, вдосконалення виробництва й системи управління та покращення стану екології роботи з персоналом. Всі проекти модернізації повинні спрямовуватися на якісне і збалансоване вирішення поточних проблем та забезпечення позитивного майбутнього діяльності підприємства. Для практичного втілення завдань, необхідно сформулювати цільову модель перетворень організації, затвердити структури та обсяги джерел інвестування і налаштувати бізнес-процес підприємства. Для покращення економічного зростання, максимально повного впровадження актуальних інноваційних технологій та підтримання високого рівня конкурентоспроможності на зовнішніх і внутрішніх ринках, необхідним стає модернізація.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кірдіна О.Г. Орієнтири техніко-технологічного розвитку України в умовах глобалізації. 2017. – № 4. С. 179–184.
2. Єщенко П. Відновлення соціально-економічного розвитку – пріоритет номер один для України / П. Єщенко, Петрович Й.М. /Економіка України. – 2018. – №1. – С. 36-50.
3. Бужимська К.О. Модернізація економіки: технологічно-структурний аспект / К.О. Бужимська // Вісник ЖДТУ– №3 (49). – С. 214-217.

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ
МЕБЛЕВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ: ОСВІТНЯ ПАРАДИГМА**

Павликівська Ольга

д.е.н., професор,

зав.кафедрою бухгалтерського обліку та аудиту

Тернопільського національного технічного університету

ім. Івана Пулюя

Галиняк Леся

Аспірант

Тернопільського національного технічного університету

ім. Івана Пулюя

Анотація: з'ясовано, що вагомою проблемою сучасного розвитку меблевої промисловості є підготовка кваліфікованих фахівців для забезпечення процесу виробництва меблів трудовими ресурсами. Проаналізовано думки доповідачів прес-конференції на тему «Меблеве українське економічне диво-2030 – як зробити Україну конкурентоспроможною в Європі», яка відбулася 20 грудня 2021 в Національному агентстві «УНІАН». Розглянуто чинники, що викликають рух персоналу у меблевій промисловості.

Ключові слова: меблева промисловість, плинність кадрів, кваліфіковані фахівці, навчальні заклади, кадровий потенціал, кадри.

Меблева промисловість зазнала помітного занепаду у той час, коли Україна входила до складу Радянського Союзу. Проте, за часів незалежності України меблева галузь почала поступово розвиватися і набувати більших обсягів виробництва відповідної продукції. Розвиток меблевої промисловості виявлявся у вдосконаленні продукції: введенням нових дизайнів меблів, підвищення якості продукції, введенням нового устаткування на підприємствах тощо; збільшенні обсягів виробництва продукції; забезпечення промисловості потрібними матеріалами [1]. Питанню вивчення меблевої промисловості й

підвищення її ефективності присвятило свої праці багато діячів та науковців, серед яких О. Кійко, В.Патіс, С. Гайда, А. Білик та інші.

Нами з'ясовано, що завжди вагомою проблемою сучасного розвитку меблевої промисловості залишалася підготовка кваліфікованих фахівців для забезпечення процесу виробництва меблів трудовими ресурсами. Меблева галузь протягом останніх років динамічно розвивається. Цьому сприяють сучасне обладнання, якісна сировина, матеріали, комплектуючі. При наявності головної ланки - кваліфікованих фахівців - на підприємствах створюють продуктивний виробничий процес. Однак формування цієї ланки, у зв'язку з занепадом закладів професійно-технічної освіти, вимагає неабияких зусиль. Чимало підприємств готують спеціалістів безпосередньо на підприємствах, витрачаючи на це дорогоцінний час. Фахову підготовку кадрів для меблевої промисловості здійснюють навчальні заклади.

20 грудня 2021 року в Національному агентстві «УНІАН» відбулася прес-конференція на тему «Меблеве українське економічне диво-2030 – як зробити Україну конкурентоспроможною в Європі». Під час виступу президент Української Асоціації Меблевиків (УАМ) Володимир Патіс зазначив, що українська меблева галузь – одна з небагатьох вітчизняних промислових галузей, яка демонструє свою конкурентоспроможність на всіх світових ринках, стабільно нарощуючи свій експортний потенціал. Подальший, а тим більше стрімкий розвиток української меблевої галузі важливий не тільки для економічного, а й для соціального розвитку країни. За словами доповідача, меблева галузь – та галузь, яка дає можливість початкуючим підприємцям стартувати у бізнес із доволі скромним капіталом і досить швидко зростати, збільшуючи обсяги продукції й створюючи нові високооплачувані робочі місця [2].

Отож, можна констатувати, що національний план розвитку лісової, деревообробної та меблевої галузей «Меблеве українське економічне диво 2030» пропонує трьохсторонній контакт бізнесу, освіти та влади з метою підготовки для галузі достатньої кількості висококваліфікованого кадрового

потенціалу. В ході реалізації даної концепції українська меблева галузь крім того, що зможе стати виробником меблів №1 у Європі, залучити майже п'ять мільярдів євро іноземних та українських інвестицій, увійти в ТОП-10 меблевих експортерів світу, суттєво збільшити надходження до державного та місцевих бюджетів, ще й зуміє створити понад 200 тисяч робочих місць[2].

Ознайомившись із думками усіх учасників, ми погоджуємось із тим, що кваліфікований кадровий потенціал слугує ядром у розвитку меблевої галузі та створює реальне підґрунтя для ефективної реалізації концепції «Меблеве українське економічне диво 2030» [2].

Сьогодні в Україні існує така проблема, як плинність кадрів на підприємствах різних сфер діяльності, яка негативно позначається на роботі цих підприємств, не дає сформуватися колективу, а значить і корпоративному духу, що незмінно тягне за собою зниження загальних показників ефективності роботи. Ця проблема торкнулася і меблевої галузі [3]. Однією з умов розвитку персоналу, який є запорукою успіху організації, є зниження плинності кадрів. Основна причина плинності - невдоволення працівників своїм становищем. Нами вивчено фактори, що мають помітний вплив на процес плинності кадрів. Свої спостереження продемонструємо за допомогою рис.1.

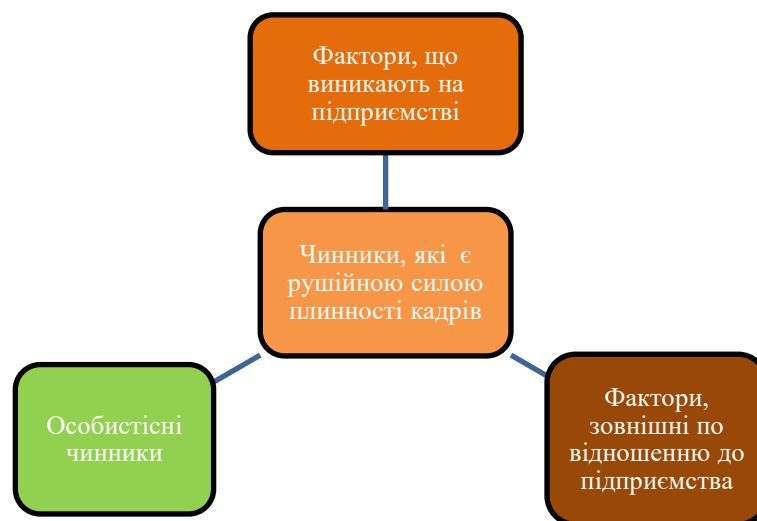


Рис.1. Чинники, що викликають рух персоналу

Отож, із рисунка 1 наглядно видно, що чинники, що викликають рух персоналу, як правило, класифікують на 3 групи: фактори, що виникають на підприємстві; фактори, зовнішні по відношенню до підприємства; особистісні чинники. До факторів, що виникають на самому підприємстві можна віднести розмір заробітної плати, умови праці, рівень автоматизації праці, перспектива професійного зростання і т.п.). Особистісні чинники: вік працівників, рівень їх освіти, досвід роботи тощо. Економічна ситуація в регіоні, сімейні обставини, поява нових підприємств - фактори, зовнішні по відношенню до підприємства.

Таким чином, плинність кадрів пов'язана не тільки з соціальною та побутовою невлаштованістю, але і зі складнощами самореалізації або самоствердження.

Окрім цього, можна резюмувати, що надто велика плинність робочої сили спричиняє додаткові витрати на підготовку та перепідготовку нових робітників, знижує на певний час продуктивність праці не тільки нових працівників, які освоюють нові умови праці, а й тих, що звільняються і потребують певного часу для пошуків нової роботи.

З метою виявлення істинних причин, по яких працівник залишає організацію, слід провести з ним конструктивний діалог. Здебільшого, це дозволяє вплинути на рішення працівника.

Виділяють такі основні причини плинності персоналу, що мають місце у меблевій промисловості: низька заробітна плата окремих груп робітників у зв'язку з поганою організацією праці і виробництва; відсутність ритмічності виробництва; систематична робота в надурочний час і вихідні дні; невідповідність робіт, які виконуються рівню кваліфікації і основній професії; невизначені перспективи професійного росту; важкі і шкідливі умови праці; „брудна” робота на окремих ділянках виробництва; незадоволеність професією; погані взаємовідносини у виробничому колективі, з адміністрацією[4].

Таким чином, ми вивчили питання забезпечення кадрового потенціалу підприємств меблевої промисловості України. Дослідили, що українська

меблева промисловість у своїй діяльності стикається з дефіцитом висококваліфікованих робітників. З'ясували, що гарантом розвитку меблевої галузі є наявність кваліфікованої робочої сили. Вивчили чинники, що викликають рух персоналу. Розглянули основні причини плинності персоналу, що властиві меблевій промисловості. З'ясували, що основним мотивом плинності кадрів є невдоволення працівників своїм становищем. Резюмували, що лише під час конструктивного спілкування із працівником, можна виявити справжні причини, по яких працівник залишає організацію. І як показує досвід, така увага з боку керівника до працівника може змінити його рішення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Навчальні матеріали онлайн. Дослідження ринку меблевої промисловості та перспективи його розвитку. URL:https://studwood.ru/847223/marketing/doslidzhennya_rinku_meblevoyi_promislovosti_perspektivi_yogo_rozvitku
2. Українська Асоціація Меблевіків. Українська меблева галузь здатна на справжнє економічне диво. URL:<https://uafm.com.ua/ukrayinska-mebleva-galuz-zdatna-na-spravzhnye-ekonomichne-dyvo/>
3. Allbest. Дослідження плинності кадрів на підприємстві. URL:https://otherreferats.allbest.ru/management/00676237_0.html

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ
ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ**

Парубець Олена Миколаївна

д.е.н., професор

Кальченко Ольга Миколаївна

к.е.н., доцент

Садчикова Ірина Володимирівна

к.е.н., доцент

Тарасенко Олена Олександрівна

к.е.н., викладач

Національний університет «Чернігівська політехніка»

м. Чернігів, Україна

Анотація. У статті досліджується європейський досвід захисту прав споживачів фінансових послуг, особливості нормативного та інституційного забезпечення захисту, гарантії та механізми захисту, основні функції та повноваження у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг.

Ключові слова: захист прав споживачів фінансових послуг, європейський досвід, гарантування, нагляд, фінансова установа, фінансовий ринок.

В сучасних умовах швидкого розвитку фінансових інновацій відбувається розширення спектру фінансових продуктів, які пропонуються вітчизняним домогосподарствам. Це створює для споживачів певні труднощі при виборі фінансових послуг, адже фінансові наслідки вибору можуть бути досить суттєвими. Як правило, типове вітчизняне домогосподарство, має невеликий особистий досвід у прийнятті фінансових рішень, оскільки придбання фінансових продуктів та послуг носить обмежений характер та відбувається не так часто. Тому важливе значення має фінансова обізнаність споживачів для належного рівня розуміння суті фінансових послуг та потенційних фінансових

ризиків, що їх супроводжують.

Не менш вагоме значення має функціонування ефективної системи захисту прав споживачів фінансових послуг. В Україні, як і у всьому світі, зростання уваги до сфери захисту прав споживачів фінансових послуг пояснюється тим, що в даній галузі значні ризики покладаються саме на споживачів, що потребує додаткових гарантій та механізмів захисту, закріплених і впроваджених на державному рівні.

Забезпечення ефективного захисту прав споживачів є одним з найбільших викликів сьогодення. У країнах Європейського союзу система захисту прав споживачів фінансових послуг посідає одне з провідних місць у економічній та соціальній політиці, адже саме ця система виступає основою довіри до фінансового сектору держави та є запорукою покращення фінансового добробуту громадян через широке використання ефективних фінансових інструментів.

Як зазначено в [1] у захисті прав споживачів фінансових послуг виділяють три основні напрямки роботи:

- робота зі зверненнями громадян;
- встановлення вимог до фінансових установ;
- нагляд за додержанням законодавства про захист прав споживачів фінансових послуг та контроль за дотриманням законодавства про рекламу (в частині реклами у сфері фінансових послуг).

Вивчення наукових праць з даної проблематики дозволило виділити головні складові системи захисту прав споживачів фінансових послуг, такі як: нормативно-правове та інституційне забезпечення діяльності в фінансово-кредитній сфері; гарантійні механізми пом'якшення наслідків банкрутства фінансових установ та відновлення фінансової спроможності споживачів фінансових послуг, а також відповідні механізми захисту (рис. 1).

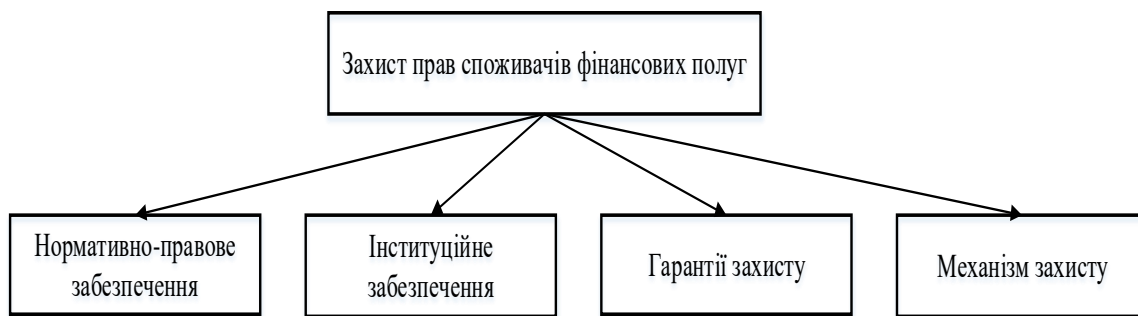


Рис.1. Складові системи захисту прав споживачів фінансових послуг

Аналіз національного та іноземного законодавства дає змогу класифікувати нормативно-правові акти у цій сфері на такі групи: загальні, спеціальні, інституціональні. Рівень загальних актів представлений Конституцією України. На рівні ЄС до таких актів можна віднести Договір про функціонування ЄС. Первинними актами ЄС закладено економічний та валютний союз. На підстав принципів, закладених первинними актами ЄС, приймаються акти вторинного права ЄС. Спеціальними актами закладено гарантії та механізм захисту прав споживачів фінансових послуг. Інституціональними актами передбачено особливості надання окремих видів фінансових послуг [2]. Що стосується інституційного забезпечення, то воно включає в себе установи та організації, які надають повний спектр послуг споживачеві – від забезпечення необхідною інформацією до надання правової допомоги та практичного сприяння у розгляді звернень з питань порушення прав споживачів фінансових послуг.

В більшості країн ЄС щонайменше один орган має реальні повноваження та функції у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг, а в багатьох країнах таких державних органів декілька. Так, наприклад, як зазначено в [3], у Німеччині належні функції захисту прав споживачів покладені на Федеральну службу фінансового нагляду і Міністерство юстиції та захисту прав споживачів; у Франції - центральний Банк Франції, Управління з нагляду та вирішення спорів, Асоціацію фінансових посередників Франції, у Польщі - Управління з питань конкуренції та захисту прав споживачів, Управління фінансового нагляду; у Чехії - Національний банк Чехії, Чеську торгову інспекцію, Міністерство фінансів Чеської Республіки тощо. У більшості держав

ЄС основні функції та повноваження у сфері захисту споживачів фінансових послуг покладені на Центральні банки країн.

Відповідно до [3] світова та європейська практика демонструє існування декількох інституційних моделей захисту прав споживачів фінансових послуг:

- існування єдиного органу інтегрованого нагляду – функціонування єдиного регулятора для будь-яких фінансових установ, що відповідає за всі аспекти нагляду: нагляд за діяльністю банківських установ, нагляд за поведінкою учасників ринку та захист прав споживачів фінансових послуг;

- секторальна модель – існування декількох установ, які відповідають за нагляд у відповідних секторах фінансового ринку (банківський, страховий, інвестиційний);

- окремий орган нагляду за поведінкою на фінансовому ринку - захист прав споживачів покладається на орган, який уповноважений здійснювати тільки нагляд за поведінкою учасників фінансового ринку, і є відокремленим від органу пруденційного нагляду;

- існування спеціального органу захисту прав споживачів фінансових послуг - захист прав споживачів здійснює єдиний спеціалізований орган для фінансових послуг, який не відповідає за нагляд за поведінкою учасників фінансового ринку;

- функціонування загального органу захисту прав споживачів - відповідає за захист прав споживачів, в тому числі й в нефінансових секторах економіки.

Механізми захисту прав споживачів фінансових послуг в будь-якій країні закріплені на інституційному рівні та передбачають як превентивні заходи, так і заходи реагування [3]. Превентивні заходи, як правило, включають в себе такі напрямки:

- регулювання – формування нормативно-правової бази, яка визначає установи, відповідальні за захист прав споживачів, їх функції та повноваження, гарантії захисту та механізми, відповідальність та санкції за порушення вимог чинного законодавства;

- інформування – проведення роз’яснювальної роботи та фінансової просвіти, реклама фінансових послуг, дотримання вимог законодавства при укладенні кредитних, страхових, депозитних та інших договорів;

- контроль - перевірка дотримання вимог законодавства щодо захисту прав споживачів фінансовими установами; застосування до фінансових установ санкцій за порушення вимог законодавства щодо захисту прав споживачів.

Заходи реагування передбачають проведення роботи зі споживачами у разі порушення їх прав. Такими заходами можуть бути розгляд звернень та скарг громадян, реагування на порушення прав споживачів, позасудове вирішення спорів між споживачами та фінансовими установами тощо.

Отже, основні функції та повноваження у сфері захисту прав споживачів можна представити схематично (рис. 2).



Рис. 2. Функції та повноваження у сфері захисту прав споживачів

Джерело: складено за [3]

Наразі у багатьох країнах ЄС популярним є вирішення спорів між споживачами та фінансовими установами через фінансових омбудсменів - незалежних осіб, які володіють спеціальними повноваженнями, розуміють специфіку фінансової діяльності та вирішують суперечки між фінансовими установами та їх клієнтами в позасудовому порядку. Такі інститути фінансового омбудсмену функціонують у 40 країнах світу і вже довели свою ефективність на практиці, основними показниками якої є, перш за все, скорочення часу розгляду спорів при збереженні якості прийнятих рішень, зниження витрат учасників, розвантаження судової системи тощо.

Невід'ємним складником захисту прав споживачів фінансових послуг є система гарантій захисту таких прав. Гарантіями захисту прав споживачів фінансових послуг на рівні ЄС є: реалізація національними органами держав-членів повноважень щодо здійснення нагляду та забезпечення оптимальних умов для функціонування установ, що надають послуги у сфері фінансів; створення і діяльність спеціалізованого органу для координації дії наглядових органів на рівні ЄС; забезпечення оптимального нормативно-правового та методологічного регулювання цієї сфери. 7 травня 2002 р. Європейська Комісія прийняла програму щодо фактичного захисту прав споживачів на період 2002–2006 рр., ключовою метою якої було створення ефективного контролю над захистом прав споживачів та забезпечення високого загального рівня захисту цих прав не лише безпеці товарів чи послуг, а й економічним інтересам фізичних чи юридичних осіб [4].

Для забезпечення захисту прав споживачів фінансових послуг та посилення стабільності банківської системи у ЄС було прийнято ряд нормативних документів: 30 травня 1994 року - Директиву 94/19/ЄС, щодо схем гарантування вкладів [5]; у 2009 року - Директиву 2009/14/ЄС [6], в якій були внесені поправки до Директиви 94/19/ЄС у зв'язку із кризовою ситуацією на ринку банківських послуг, а у 2014 році було прийнято Директиву 2014/49/ЄС [7] про внесення поправок до Директиви 94/19/ЄС, згідно яких суму гарантування вкладів було збільшено. Також у ЄС розроблена Директива

2008/48/ЄС [8], яка захищає права фізичних осіб у сфері споживчого кредитування. У вказаному документі були визначені стандартні вимоги до інформації, яка повинна міститися в рекламі; до інформації, що повинна бути представлена користувачеві перед укладанням договору; інформація, яка обов'язково повинна бути зазначена в кредитному договорі; розглянуті стандарти впровадження позасудових механізмів вирішення суперечок та інше.

Для забезпечення гарантування захисту та нагляду за фінансовими установами в європейських країнах було створено Єдиний наглядовий механізм (SSM), який відноситься до системи банківського нагляду в Європі. До його складу входять Європейські центральні банки та національні наглядові органи країн-учасниць.

Основними цілями європейського банківського нагляду є:

- забезпечити безпеку та надійність європейської банківської системи;
- підвищення фінансової інтеграції та стабільності;
- забезпечити послідовний нагляд [9].

У 2011 р. на рівні Європейського Союзу було створено Європейську раду з системних ризиків (European Systemic Risk Board, ESRB) та Об'єднаний комітет європейських наглядових органів (Joint Committee of the European Supervisory Authorities (ESA) - ЕВА, ESMA, ЕІОРА. Всі ці заходи призвели до формування нового механізму захисту прав споживачів фінансових послуг.

Серед керівних принципів захисту прав споживачів в країнах Євросоюзу можна виділити принцип відповідального та справедливого ставлення до всіх категорій споживачів фінансових послуг, створення і впровадження механізму досудового вирішення спорів щодо надання фінансових послуг та забезпечення вичерпного розкриття інформації при наданні фінансових послуг [10].

Окрім вище зазначеного, європейське законодавство регулює також порядок позасудового захисту прав споживачів фінансових послуг, порядок здійснення консультування споживачів фінансових послуг в ЄС, особливості захисту прав споживачів у сфері електронної комерції, діяльність з підвищення фінансової грамотності та фінансової залученості населення.

Таким чином, наявність розгалуженого і ефективного механізму захисту прав та інтересів споживачів у фінансовій сфері забезпечує зростання довіри до фінансових установ з боку домогосподарств та сприяє залученню заощаджень населення до фінансового сектору, що підвищує рівень добробуту громадян та позитивно впливає на загальну економічну ситуацію у державі. Не менш важливою є фінансова обізнаність і здатність споживачів оцінити свої майбутні фінансові зобов'язання, ймовірність настання фінансових ризиків, а також мати уявлення про способи їх уникнення та механізми мінімізації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Захист прав споживачів фінансових послуг. Що варто знати? URL: <https://consumerhm.gov.ua/2611-zakhist-prav-spozivachiv-finansovikh-poslug-shcho-var-to-znati>
2. Руденко Л.Д., Швагер О.А., Мурач Д. В. Місце юридичних клінік у забезпеченні захисту прав споживачів фінансових послуг *Правова позиція*. № 4 (33). 2021. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/xmlui/handle/123456789/4545>
3. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору». Міжнародний досвід захисту прав споживачів фінансових послуг URL: <https://inlnk.ru/n0dOwZ>
4. The Consumer Financial Protection Bureau. URL: <https://www.consumerfinance.gov/about-us/>
5. Directive 94/19 / EC of the European Parliament and of the Council of the European Union "Regarding deposit-guarantee schemes" on May 30, 1994 [E.R.] // EUR-lex.europa.eu. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31994L0019>
6. Directive 2009/14/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 2009 amending Directive 94/19/EC on deposit-guarantee schemes [E.R.] // EUR-lex.europa.eu. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A32009L0014>
7. Directive 2014/49/ EC of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on deposit-guarantee schemes [E.R.] // EUR-lex.europa.eu. URL:

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A32009L0014>

8. Directive 2008/48 / EC of the European Parliament of 23 April 2008 on credit agreements for consumers and repealing Council Directive 87/102 / EC [E.R.]

// EUR-lex.europa.eu. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32008L0048>

9. Single Supervisory Mechanism: офіц. веб-сайт. URL: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/thessm/html/index.en.html>)

10. Національний банк планує впровадити нові підходи до захисту прав споживачів фінансових послуг. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-planuye-vprovaditi-novi-pidhodi-do-zahistu-prav-spojivachiv-finansovih-poslug> 28

СУЧАСНІ ІННОВАЦІЇ У ТУРИЗМІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Полстяна Надія Володимирівна,

к.т.н., професор

Кононенко Тетяна Петрівна

к.т.н., професор

Державний біотехнологічний університет

Анотація: Інновації у промисловості гостинності — це нововведення, які збільшують конкурентоспроможність підприємства. Такі рішення повинні або покращувати якість задоволення вже існуючої потреби гостей, або створюють послугу, що задовольняє бажання, яке раніше не задовольнялося. Туризм є одним із секторів, що найбільш постраждали від пандемії COVID-19. Розвиток туризму, особливо як відповідь на проблеми галузі, зумовлені пандемією, є динамічним процесом, тому виникає необхідність стежити за сучасними тенденціями його прояву, відокремлювати сучасні головні тренди у туристичній індустрії. Тому питання вивчення проблем відновлення та підвищення конкурентоспроможності підприємств індустрії туризму та гостинності та туризму шляхом вивчення сучасних інновацій та трендів є актуальним та має теоретичний та практичний інтерес.

Ключові слова. туризм, туристична індустрія, інновації, сфера гостинності, інновації в туризмі.

Туризм давно є однією з найдинамічніших галузей світового господарства. Вплив туризму на основні економічні показники демонструє стійку та тривалу тенденцію, щодо розвитку економіки [1, 5]. Галузь туризму у багатьох країнах становить 4-20% від ВВП. Проте пандемія змінила майже всі сфери бізнесу. Туризм виявився одним із секторів, найбільш постраждалих від пандемії COVID-19, яка серйозно позначається на економіці, отриманні людьми засобів до існування, системі громадських послуг та обмежує спектр

можливостей на всіх континентах [4, 6]. З'ясовано, що згідно прогнозів UN WTO у 2020 кількість міжнародних туристів через пандемію коронавірусу скоротиться на 20-30% [3]. Хоча однією з пріоритетних завдань має бути збереження залежних від цього сектора джерел засобів до існування, в той же час відновлення туристської діяльності відкриває перспективи для проведення перетворень з акцентом на те, щоб регулювати вплив пандемії на відвідувані туристами напрямки і формувати у населення і компаній, що працюють у цій сфері, більш високий потенціал протидії за допомогою здійснення інновацій, цифрування, забезпечення стійкості та налагодження партнерських зв'язків.

На тлі кризи у туристичній галузі конкуруючі компанії сфери туризму пропонують інноваційні рішення. У міждержавних та національних системах управління туристською діяльністю почали проходити інноваційні процеси; настав час освоєння та застосування нових технологій (електронна торгівля, створення віртуальних туристських фірм); удосконалюються форми маркетингу та створення туристського продукту.

Туристична галузь не раз зазнавала локальних потрясінь, пов'язаних з епідеміями, природними та техногенними катастрофами. У зв'язку з цим накопичено теоретичний, аналітичний та практичний досвід вивчення наслідків їх впливу на індустрію та суспільство загалом, розроблено та впроваджено механізми подолання негативних наслідків та відновлення туризму в постраждалих країнах та регіонах. Однак механізми подолання наслідків епідемій у туризмі, вироблені різними державами, сьогодні не можуть бути застосовані повною мірою у зв'язку з масштабом поширення COVID-19 та тривалістю її впливу на суспільство та індустрію в цілому [4].

Сучасні умови вимагають застосування ефективних інноваційних стратегій, що відповідають запитам ринку [2]. Інновації в туризмі – як із найважливіших чинників підвищення рівня соціально-економічного розвитку.

Прагнучи обійти своїх конкурентів у регіоні, Qatar Airways у межах своєї стратегії відновлення після пандемії приєдналася до системи fit to fly. 26 січня 2022 року найбільший авіаперевізник країни оголосив, що стане першою

авіакомпанією на Близькому Сході, яка у партнерстві з Міжнародною асоціацією повітряного транспорту використовуватиме новий мобільний додаток IATA Travel Pass Digital Passport. Тестування має розпочатися у березні 2021 року. Це нововведення дозволить Qatar Airways забезпечити пасажиром безпечніший політ. Перший етап тестування планується розпочати на маршруті Доха-Стамбул. Додаток є єдиним центром зберігання електронних тестів на Covid-19. IATA Digital Passport — не єдина подібна програма. Раніше Skift повідомляв про запуск CommonPass та інших подібних платформ.

Інтерактивні технології ще більше стрімко ніж раніше поширюються в сфері готельного бізнесу. Сенсорні екрани набули поширення в тревел-індустрії ще з часів минулого десятиліття. З того часу кіоски самостійної реєстрації з тачскрином поступово замінювали традиційні стійки в аеропорту, а екрани із сенсорним меню з'явилися на спинках крісел на всіх далеких рейсах. Але всі ці тачскрини - формні розповсюдження вірусів, якщо їх правильно не дезінфікувати після кожного використання. Для вирішення цієї проблеми було розроблено Touchless.ai - це нова технологія, яку можна використовувати для сенсорних меню ресторанів або кіосків в аеропортах, для запобігання поширенню інфекційних захворювань. Вона дозволяє користувачам задіяти керування голосом у цифрових кіосках, замість торкатися сенсорних екранів для замовлення продукту. Компанія також запустила випробування технології у США та деяких європейських країнах. Touchless.ai, створена Роєм Бахарвом та Еялем Шапірою, підтримує іврит, англійську та японську мови та підходить для систем на iOS та Android. Розширення було оптимізовано для галасливої обстановки в аеропорту та інших багатолюдних місць.

Компанія Otrum, яка займається інтерактивними сервісами Smart TV та хмарними технологіями, розробила віртуальний пульт дистанційного керування для готельних телевізорів. Під екраном у номері знаходиться QR-код, гості сканують його смартфоном і таким чином розблокують мобільний додаток із пультом. А коли туристи виїжджають з номера, цей ап автоматично відключається.

Штучний інтелект набуває все більшого значення для туристичної індустрії. З застосуванням нових технологій, таких як штучний інтелект, віртуальна реальність (VR) і доповнена реальність (AR), все більшої популярності набуватиме віртуальний туризм. Під час пандемії нові технології вже довели свою здатність задовольнити потреби людей у подорожах за умов вимушеної ізоляції. Прикладом також можуть бути віртуальні екскурсії, як містами, і експозиціями музеїв і виставок. Так, віртуальне відвідування тематичних парків та туристичних атракціонів, штучно створених зон, що імітують довкілля та різні об'єкти (наприклад, каюти круїзного лайнера) вже стає новим видом туристичних послуг. Оскільки кількість користувачів, що цікавляться відео про подорожі, значно зросла в період пандемії, індустрія туризму може використовувати великі дані для задоволення індивідуальних потреб клієнта і використовувати соціальні мережі для представлення туристичних визначних пам'яток, а також відповідних продуктів та послуг. Наприклад, можна таким чином представляти послуги готелю, а також трансляції в прямому ефірі для залучення туристів. Технології віртуальної реальності дозволяють створити для турагентів інструмент для ефективного просування турпослуг: VR-постановки та 360 відео допомагають компаніям просувати туристичні маршрути та надихати клієнтів подорожувати.

На формування майбутнього туризму спрямовано інноваційну технологічну платформу Sabre Travel AI для створення персоналізованих подорожей, створену в партнерстві компаніями Sabre та Google на базі штучного інтелекту. Нова технологія сприятиме розвитку екосистеми туризму. Рішення третього покоління, які будуть ще розумнішими, швидшими та економічнішими, стануть першими у своєму роді в туризмі. Платформа допоможе швидко надавати найбільш актуальний та персоналізований контент, що відповідає потребам сучасних мандрівників. Мандрівникам надаватиметься потрібна пропозиція у правильний час та у відповідних каналах. Ця революційна інновація покликана допомогти туріндустрії (агентствам, корпораціям, готелям) вивести на новий рівень свої стратегії продажу та

цифрової взаємодії з клієнтами. Аналізуючи та прогнозуючи поведінку споживачів, що впроваджуються в аеропортах або мобільних додатках рішення, допоможуть ще краще обслуговувати подорожуючих.

Безконтактні технології набули абсолютно нового значення. Безконтактні сервіси, засновані на ряді технологій (датчики, RFID та NFC-мітки, розпізнавання осіб та сучасна біометрія), були впроваджені в аеропортах та туристичних центрах для забезпечення більшої безпеки та контролю за пасажирським рухом. Безконтактні технології відіграють особливу роль у сфері гостинності. До пандемії готелі інвестували в ліфти з голосовим управлінням, цифрові ключі та розумні готельні номери, щоб забезпечити більш якісне та комфортне обслуговування, підвищити ефективність та досягти цілей у сфері сталого розвитку. Сьогодні безконтактні технології також є джерелом впевненості та безпеки для гостей, персоналу та керівництва.

Туризм, один з найбільш динамічних і трудомістких секторів нашого часу, опинився серед найбільш постраждалих внаслідок нинішньої кризи. Проте криза також дає можливість переосмислити роль і місце сектору туризму та його внесок у досягнення цілей у сфері сталого розвитку, охорони природи. Впровадження інновацій дозволить збільшити темпи розвитку сфери туризму, підвищити конкурентоспроможність країни на світовому ринку, покращити якість туристичного продукту, збільшити кількість туристів та обсягів продажу туристичних продуктів. Інновації можуть стати ефективним інструментом туристичного маркетингу для окремих туристичних фірм.

Інноваційні ідеї, розробка і впровадження оригінальних продуктів і послуг, сучасні форми організації і управління підприємствами сфери гостинності надають вкрай широкі можливості для стрімкого та прогресивного інноваційного розвитку.

Таким чином, результатом інноваційного розвитку галузі туризму будуть нові ідеї щодо вдосконалення продуктів і послуг, нові форми організації і управління бізнесом сфери гостинності, які зможуть підвищити та зберегти конкурентоспроможність в умовах обмежень, зумовлених пандемією COVID-19.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов В.В., Максюта У.В. Аналіз розвитку туризму в умовах пандемії // Стратегія розвитку міст: молодь і майбутнє (інноваційний ліфт): Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (квітень 2021 року). – Харків : Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 2021 рік – 484 с. – С.166–172/
2. Лунёва Ю. В. Влияние инноваций на развитие ресторанного бизнеса // Инновации и инвестиции. – 2020. – № 7. – С. 3–5.
3. Непочатенко В. О. COVID-19 і туризм: аналіз ситуації та економічні шляхи виходу з кризи. // Ефективна економіка. – 2020. – № 7. – С. 30–37.
4. Организация объединенных наций. Аналитическая записка: COVID-19 и перестройка сектора туризма. Август 2020. – 29 с.
5. Парфіненко А. Ю. Глобальні трансформації ринку міжнародного туризму та індустрії гостинності. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. – 2017 – № 6.,– С. 175–186.
6. Фрей Л.В., Гаращенко Д.В. Сучасні тенденції та новітні тренди в туризмі після COVID-19 // Інновації та технології в сфері послуг і харчування. – 2020. – № 2. – С. 67–74.

**DIGITAL MARKETING ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ
СТИМУЛЮВАННЯ ЗБУТУ**

Попович В. М.

студент

Скригун Н. П.

к.е.н., доцент

Національний університет харчових технологій
м. Київ, Україна

Анотація. Визначено функції Digital-маркетингу як ефективного механізму стимулювання збуту з урахуванням сучасних тенденцій ринку та вимог до сучасного підприємства. Досліджено випадки та найбільш актуальні методики впровадження Digital маркетингу щодо діяльності фірм, його переваги над традиційними маркетинговими методами просування.

Ключові слова: Digital маркетинг, просування, збут, комунікація, реклама, ефективність, покупець.

Останнім часом, завдяки стрімкому розвитку технологій, зв'язок компаній з потенційними клієнтами постійно розширюється завдяки створенню великої кількості нових каналів комунікацій через інтернет мережу. Як бачимо, інтернет це те місце, де майже кожна людина проводить значну частину свого часу протягом дня. Це може бути перегляд новин перед сніданком, пошук інформації протягом робочого дня, спілкування в месенджерах та соціальних мережах чи перегляд улюблених фільмів та серіалів у вечері.

Digital-маркетинг почав активно розвиватись прямопропорційно розвитку світової компанії Google, яка підняла інтернет-маркетинг на новий рівень. Наразі кожна компанія має змогу обрати найбільш ефективний вид просування своєї продукції чи послуг, сегментувати своїх покупців за окремими критеріями. Зазначимо, що процес використання компаніями деяких прийомів

діджитал-маркетингу не зобов'язує клієнтів мати постійний та безперебійний доступ до інтернету.

Процес розроблення методів маркетингових комунікацій з використанням Digital-маркетингу потребує в першу чергу достовірного аналізу товару чи послуги яку планує розвивати компанія та чітко визначити критерії та можливості потенційних клієнтів. Наприклад, якщо у великих містах слід використовувати та активно розвивати такі інструменти, як SEO, SEM, SMM, рекламу в різних додатках та соціальних мережа й відповідно розраховувати адекватні бюджети на впровадження того чи іншого маркетингового заходу, то в регіонах, де інтернет покриття є недостатньо стабільним, краще розвивати SMS та MMS розсилання або рекламу на цифровому ТВ та радіо. Звичайно, рентабельність інтернет-реклами є значно вищою за інші традиційні канали комунікації з клієнтами, завдяки широкому охопленню аудиторії та низьких витрат на персонал компанії, адже для того, щоб займатись інтернет-маркетингом достатньо команди з кількох осіб.

Перевагами використання Digital-маркетингу є: взаємодія з ширшою цільовою аудиторією; можливість донесення маркетингового повідомлення до більшої кількості зацікавлених клієнтів за мінімальний проміжок часу; двостороннє спілкування з клієнтами з можливістю виявлення їхніх потреб та отримання оперативного зворотного зв'язку; широке охоплення аудиторії й потужніший вплив на неї; підвищення лояльності бренду до покупців завдяки постійного оновлення контенту; можливість постійного аналізу маркетингової кампанії; залучення нових покупців та стимулювання продажів.

Необхідно враховувати те, що на відміну від традиційних маркетингових методів просування, інтернет-маркетинг дає чітку статистичну картину ефективності маркетингової кампанії, що дає змогу замовнику послуг чітко побачити результативність проведення заходів та визначити шляхи майбутнього розвитку [1].

Популярність інтернет-маркетингу зростає не тільки серед бізнес-компаній, але і серед звичайних користувачів мережі, які прагнуть просувати

свої сайти, блоги. У зв'язку з цим, зараз існує велика кількість блогерів, які активно працюють і розвиваються в певній категорії і, в свою чергу, активно збільшують чисельність своєї аудиторії. Для підприємств велика кількість блогерів дає ще більше можливостей для впровадження маркетингових заходів, адже можна чітко визначити категорії контенту, прогнозовану кількість аудиторії та з легкістю прорахувати показники впливу заходу на економічну діяльність підприємства.

Реклама в інтернеті є досить прогресивною завдяки дуже широким налаштувань та можливостей, але тільки в тому разі, якщо її налаштуванням буде займатись висококваліфікований спеціаліст, який має великий досвід в роботі Digital-маркетингу. Сьогодні існує велика кількість агентств, які спеціалізуються виключно на присутності та просуванню бренду в цифровому світі. Зазвичай це команда з 5-8 осіб, де чітко поділені обов'язки кожного спеціаліста. Підвищеним попитом серед замовників користуються такі послуги: робота з онлайн-спільнотами; розроблення стратегій розвитку товару; розроблення та просування сайтів тощо.

Отже, популярність використання digital-маркетингу в сучасних компаніях активно зростає, адже це дій, водночас це не означає, що потрібно відмовитися від традиційних маркетингових каналів просування. Головне завдання професійного маркетолога у тому, аби вміло балансувати та використовувати в роботі підприємства оптимальні канали комунікацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Digital - маркетинг [Електронний ресурс]. 2020. Режим доступу: <https://staffa.com.ua/index/top-9-preimushhestv-digital-marketinga-pri-prodvizhenii-meditsinskih-preparatov/>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПЕРСОНАЛУ

Рудь Надія Терентіївна,
д.е.н., професор кафедри економіки
Луцький національний технічний університет,
м. Луцьк, Україна

Анотація. Показано, що інноваційна активність сучасного підприємства визначається насамперед якістю і кваліфікацією персоналу, його творчістю і креативністю. Запропоновано функціональний опис системи управління персоналом: підсистема формування персоналу; підсистема включення в роботу; підсистема професійної діяльності і навчання. Рекомендовано для забезпечення ефективного функціонування підприємств активну взаємодію між освітою, виробництвом та наукою.

Ключові слова: управління, персонал, методи, підбір, взаємодія.

Інноваційна активність сучасного підприємства визначається насамперед якістю і кваліфікацією персоналу, його творчістю і креативністю. Все це актуалізує застосування інноваційних підходів до управління персоналом в контексті розвитку його навичок і здібностей, мотивації до пошуку нестандартного вирішення проблем тощо. Саме тому завдання пошуку, запозичення, систематизації і впровадження сучасних підходів до управління персоналом є важливим і актуальним.

Сьогодні в Україні значна кількість підприємств і організацій користуються традиційними методами *залучення й підбору* персоналу. У зв'язку із цим ефективність роботи значно знижується. Працівник є головним ресурсом і головною цінністю, саме від його діяльності залежить робота підприємства. Тому економити на персоналі та його підборі не варто, адже грамото підібраний персонал є ключовим фактором успіху організації.

Застосування інноваційних методів управління персоналом у вітчизняній практиці знайшли відображення у працях таких вчених, як: Брич В. Я. [1],

Борисяк О. В., Білодід А. О., Вергун В. А. та Ступницький О. І. [2], Гетьман В. В. [3], Касич А. О. та Бурба О. А. [4], Савенкова Т. І. та інші. Більшість вітчизняних вчених інноваційні методи управління персоналом розглядають в цілому. Вергун В. А., Ступницький О. І. [2] серед інноваційних методів управління персоналом виділяють такі як «Корпоративний університет», «Віртуальна школа», «Соціальна карта співробітника», «Кар'єрний портал». Ці методи придатні для застосування на вітчизняних підприємствах.

Гетьман В. В. [3] розглядає лише інноваційні методи розвитку персоналу, серед яких виділяє: відео-навчання, тренінги, модульне, дистанційне, навчання, кейс-навчання, мозковий штурм, поведінкове моделювання, сторітеллінг (мотиваційна розповідь), екшн-навчання, коучинг, майстер-класи, Shadowing («стеження»), баскет-метод, Secondment (своєрідне «відрядження»), Buddying. Тобто, перелік включає методи навчання та адаптації персоналу. Методам підбору персоналу приділено менше уваги.

На основі проведеного дослідження можемо скласти такий перелік інноваційних методів та інструментів управління персоналом (табл. 1). Рекомендуємо функціональний опис системи управління персоналом: перша підсистема формування персоналу – це пошук, підбір і відбір; друга підсистема включення в роботу – це випробування, адаптація і оцінка; третя підсистема професійної діяльності і навчання – це оплата праці, розвиток – навчання, атестація.

Більш детально розглянемо підсистему формування персоналу. *Пошук* персоналу відбувається за різними джерелами, як зовнішніми, так і внутрішніми і залежить від стадії розвитку підприємства – на початкових стадіях переважно пошук із внутрішніх джерел, знайомих і родичів, на наступних – за допомогою спеціальних послуг служб. *Підбір* персоналу проводиться з урахуванням кількісних характеристик особистості – професійних властивостей, що виражені у сформованих знаннях, уміннях, навичках та досвіду особистості. *Відбір* персоналу проводиться з урахуванням якісних характеристик особистості – індивідуальних психологічних

характеристик та особливостей поведінки, досвіду роботи, які виражені у сформованих характерних особливостях людини. Відбір цих якостей відбувається з врахуванням соціально-психологічного клімату підприємства та існуючої культури.

Таблиця 1

Інноваційні методи та інструменти управління персоналом

Функціональні сфери	Перелік методів
Підбір, відбір персоналу	Лізинг персоналу
	Аутстафінг
	Хедхантинг
	Скринінг
	Temporary staffing
	On-line рекрутмент
	Executive Search
Адаптація персоналу	Shadowing («стеження»)
	Buddying
	Тренінги
Оцінка персоналу	Ділові ігри
	Кейс-метод
	Ассесмент-центр
	Організаційні тести
Мотивація персоналу	Грейдинг
	Безтарифні системи оплати праці
	Соціальна карта співробітника
Навчання персоналу	Баскет-метод
	Екшн-навчання
	Кейс-навчання
	Дистанційне навчання (Скуренавчання, вебінари)
	Майстер-класи
	Відеонавчання
	Сторітеллінг (мотиваційна розповідь)
	«Корпоративний on-line університет»
	«Віртуальна школа»
Управління діловою кар'єрою	Коучинг
	Secondment (своєрідне тимчасове «відрядження» на інше місце роботи)
	Кар'єрний портал
	Ярмарок вакансій

Примітка. Складено автором

Ми акцентуємо свою увагу на методах *підбору* персоналу, важливість яких обумовлена тим, що вони є свого роду «фільтром» через який відбувається відсіювання здобувачів, які не відповідають вимогам, сформованим на даному підприємстві. У кожній організації періодично виникає потреба в нових співробітниках. Якщо ця потреба виникає часто, то в організації працює фахівець чи цілий відділ, які професійно займаються підбором персоналу. А якщо компанія невелика і потреба в нових співробітниках з'являється нечасто, знайти ефективного працівника стає складно, не маючи відповідних умінь і навичок. В літературі можна знайти рекомендації проведення співбесіди, які допоможуть якісно виконати свою роботу та оцінити професійний рівень, мотивацію та особисті якості кандидата.

В процесі підбору ефективного персоналу вважаємо за необхідне знати:

- місію та ціль компанії;
- перелік загальних та вузькоспеціалізованих вимог до кандидата;
- вимоги до очікуваного результату праці працівника;
- зміст посадових інструкцій та обов'язків;
- канали залучення кандидатів;
- принципи складання зрозумілого оголошення про набір працівників;
- про необхідність узгодження з керівником;
- про доцільність попередньої розмови телефоном.

Підсумовуючи можна сказати, що ефективний персонал це не міф, а справжня реальність, якщо грамотно організувати і апробувати таку схему набору співробітників.

Робочий персонал – фундамент будь-якого бізнесу, саме ним визначається успішність чи неуспішність майбутньої компанії. Кожен розумний і дбайливий керівник прагне, щоб його штат співробітників формувався лише з якісних кадрів. Однак у реаліях ми часто бачимо протилежний результат – процес прийому на роботу нових співробітників націлений, щоб усунути плінність кадрів, а не формування ефективного штату.

Розглянемо більш детально сфери використання вказаних методів та інструментів (табл. 1). З метою *відбору* персоналу, на нашу думку, доцільним є використання on-line рекрутменту, як попереднього етапу співбесіди з кандидатами на вакантні посади на підприємствах, які мають безбалансові відділення та філії, в штаті яких немає менеджера з персоналу. Хедхантинг та Executive Search – це більш вартісні методи *пошуку* персоналу, тому їх застосування доцільне при залученні професіоналів високої кваліфікації, що мають власні доробки в певній галузі або розгалужену клієнтську базу. Temporary staffing доцільно застосовувати на підприємствах з сезонним характером роботи. Лізинг персоналу та аутстафінг застосовується у випадку відсутності у роботодавців можливостей для утримання в штаті управління та розвитку персоналу особи, що виконує трудові функції, потреба в яких виникає час від часу.

Для оцінки ефективності роботи претендента нами пропонується комплексна оцінка продуктивності праці, яка визначається працездатністю (воля, інтелект, емоції), готовністю до праці (компетентність, здібність, комунікабельність, бажання) та мотивацією (цілі, цінності, установки).

Необхідною передумовою забезпечення формування, адаптації і розвитку-навчання персоналу є активне функціонування взаємозв'язку між освітою, виробництвом та наукою (рис. 1).

Розглянемо вказану взаємодію і зв'язки:

1) *Освіта і виробництво*. Освіта готує для підприємств молодих спеціалістів, потенційних працівників зі знаннями, які зможуть дати поштовх для подальшого розвитку підприємства, а виробництво, в свою чергу, має надавати освіті можливість практики, стажування, актуальну інформацію й замовлення на працівників (професійні кадри – навчання за замовленням, функціонування кафедр на підприємствах, дуальна освіта, стажування, проходження практики).

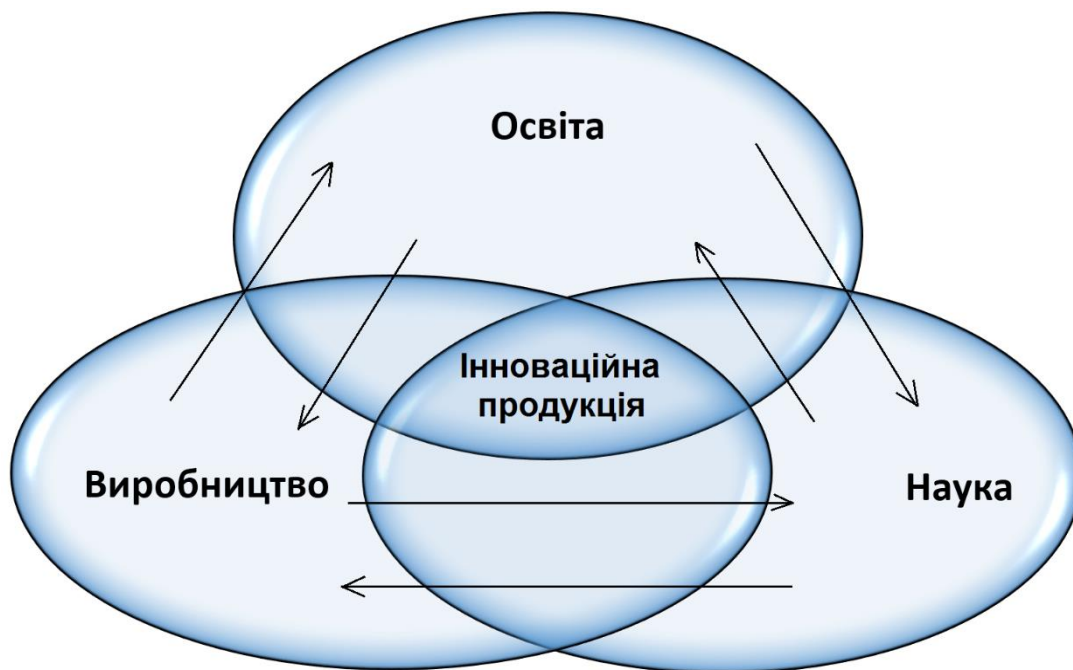


Рис.1. Взаємозв'язок в системі – освіта – наука – виробництво

2) *Виробництво і наука.* Виробництво надає науці можливість збирання актуальних даних для подальшого аналізу й дослідження. Виробництво може проводити різноманітні заходи, екскурсії, надавати різного роду замовлення. Наука генерує нові знання, технології, інновації, котрі зможуть зробити продукцію підприємства більш конкурентоспроможною (патенти, ліцензії, нові технології виробництва, управління, організації – на базі укладених господарських договорів).

3) *Наука і освіта.* Наука для освіти дає інформаційну базу, новітні методики, на основі яких підготовка спеціалістів буде більш ефективною. Освіта може вдосконалювати надану їм інформацію, використовувати її в своїх розробках, надавати в перспективі людські ресурси з креативними ідеями та свіжим мисленням (наукові кадри – для роботи на експериментальних дільницях, лабораторіях, центрах колективного користування, в креативних командах).

Саме така взаємодія дає можливість забезпечувати підприємства кадрами відповідно до вимог виробництва (будівництва, надання послуг). За умов функціонування такої системи для усіх її складових виникає цілий ряд вигод.

Підбір персоналу може здійснюватись завдяки класичним і новітнім методам; здійснюватися завдяки спеціалізованим агенствам або ж самостійно. Залучення персоналу може відбуватись із зовнішніх або ж внутрішніх джерел (табл. 2).

Таблиця 2

Традиційні та інноваційні методи підбору, їх характеристика

	Назва методу	Сутність
Традиційні	Інтерв'ю	Бесіда з кандидатом, коли оцінюються його ділові та соціальні якості й навички. Інтерв'ю може бути традиційним та структурованим.
	Анкетний	Відбір здійснюється на основі базових анкет, які розробляє підприємство. Кандидату необхідно просто відповісти на перелік питань, які цікавлять підприємство.
Інноваційні	Стресове інтерв'ю	Здобувачеві задаються незвичайні питання, створюються незвичні ситуації та умови для проходження співбесіди. Це необхідно, щоб виявити наскільки людина стресостійка, стримана, може володіти своїми почуттями і емоціями.
	Brainteaser-інтерв'ю	Кандидатам необхідно дати відповідь на незвичне питання або вирішити логічне завдання. Мета – перевірка аналітичного мислення і творчих здібностей претендента.
	Підбір на основі фізіогноміки	Орієнтовне визначення характеру людини завдяки зовнішності. Метод не рекомендується використовувати як самостійний, він потребує значного досвіду.
	Графологія	Здійснюється на основі вивчення почерку і на його основі отримання знань про особистість людини.
	Імітаційні методи (коучинг)	Один із інструментів розвитку та оцінки творчого мислення, який показує наскільки людина адаптується в нових умовах та може змоделювати (вирішити) потенційно проблемну ситуацію.
	Особистісні тести	Дозволяє оцінити рівень розвитку окремих особистих якостей людини та здатність проаналізувати, до якого типу темпераменту вона належить.
	Метод «аналізу ранніх дитячих спогадів»	Метод А. Адлера, сутність якого у такій побудові питань, що кандидат оцінює не себе, а взагалі оточуючих людей.

Примітка. Складено автором на основі [5, 6, 7, 8, 9, 10].

За умов інноваційної економіки існує розгалужена мережа посередницьких агентств, бюро, фірм, котрі надають послуги з підготовки, пошуку і найму робочої сили. Попит на послуги таких організацій має позитивну тенденцію. Використання організацією різного роду джерел поповнення і оновлення кадрів дає змогу маневрувати своїм кадровим складом і вміло його використовувати, що в свою чергу приводить до ефективної

діяльності. Є багато агенцій, що надають послуги з пошуку та підбору персоналу з урахуванням вимог замовника. Такі організації ретельно вивчають потенційних працівників і несуть за них відповідальність. Також існує цілий ряд інноваційних, відносно реалій України, технологій з даних послуг. Детальніше про підходи до підбору персоналу див. у табл. 3

Таблиця 3

Сучасні підходи до підбору персоналу

Підхід	Характеристика
Скринінг	«Поверхневий підбір» здійснюється за формальними ознаками (освіта, вік, стать, досвід праці). На основі резюме відбір кандидатів проводить сам замовник, а кадрова агенція виконує роль постачальника відповідних кандидатів.
Рекрутинг	«Поглиблений підбір», який бере до уваги особистісні та ділові якості кандидатів; відбір проводить агенція на базі кандидатів на відгуків на оголошення у ЗМІ. Результат підбору залежить від досвіду працівників агенції та змісту бази даних.
Хедхантинг	«Якісний пошук», який враховує особливості бізнесу замовника, робочого середовища, ділових та особистісних якостей кандидата. Такий пошук організовується прямим шляхом.

Примітка. Складено автором на основі [8, 11, 12]

Щодо залучення персоналу, то воно може бути внутрішнім і зовнішнім.

До засобів зовнішнього набору відносяться:

- публікація оголошень в газетах і професійних журналах;
- звертання до агентств з працевлаштування і до фірм, що поставляють керівні кадри;
- організація спеціальних заходів з набору персоналу;
- використання внутрішніх ресурсів організацій (деякі організації пропонують подавати заяви у відділ кадрів на можливі в майбутньому вакансії).

Популярним методом набору за рахунок внутрішніх резервів є:

- розсилання інформації про вакансію, що відкривається, із запрошенням кваліфікованих працівників;
- своєчасне повідомлення усіх своїх службовців про будь-яку вакансію, що відкривається, що дає їм можливість подати заяви до того, як будуть розглядатися заяви людей зі сторони;

– звертання до своїх працівників із проханням порекомендувати на роботу їхніх друзів чи знайомих.

В умовах кризових явищ в економіці країни чи підприємства, як на нашу думку, доцільним є застосування малобюджетних інноваційних методів управління персоналом, таких як: on-line рекрутмент, Shadowing, Buddying, дистанційне навчання, «Віртуальна школа», «Корпоративний online університет», «Кар’єрний портал», внутрішній «Ярмарок вакансій», Secondment, організаційні тести, сторітеллінг, відео-навчання. Використання фінансово витратних методів управління персоналом має бути виправданим і економічно доцільним.

Таким чином, застосування інноваційних методів та інструментів управління персоналом дозволяє підприємству здійснювати ефективний підбір персоналу, його адаптацію з мінімальними витратами часу і коштів, розробляти дієві мотиваційні механізми за результатами об’єктивної оцінки персоналу, організувати результативний процес навчання та підвищення кваліфікації працівників, що сприятиме зростанню лояльності персоналу до організації та її керівників, задоволеності власною кар’єрою і роботою на підприємстві.

Науковим результатом даного дослідження є систематизація інноваційних персонал-технологій за функціональними сферами управління персоналом. Перспектива подальших наукових досліджень у даному напрямі полягає в удосконаленні структури інноваційної системи управління персоналом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Брич В. Я. Інноваційні технології формування персоналу підприємств в умовах оптимізаційного розвитку. *Науковий вісник «Ужгородського університету»*. Серія Економіка. 2017. Випуск 2 (50). С. 172 – 179.

2. Вергун В.А., Ступницький О.І. Сучасні інноваційні зміни системи управління персоналом фірми. URL: <ftp://msu.edu.ua/visn/wp-content/uploads/2015/11/2-4-1-2015-16.pdf>.

3. Гетьман В. В. Інноваційні методи розвитку персоналу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 17. 2017. С. 556 – 561.
4. Касич А.О., Бурба О.А. Інноваційні підходи в практиці управління персоналом конкурентоспроможного підприємства. URL: ftp://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/16_1_2017ua/31.pdf.
5. Светлічна С.Ю. Використання соціальних мереж при рекрутингу персоналу. *Управління розвитком*. 2013. №14(154). С.25 – 26.
6. Стрес-інтерв'ю: як пройти його грамотно. URL: <http://ubaradio.com/karera/15813-jak-projti-stresove-interv-ju.html>
7. Вікіпедія. URL: <http://ru.wikipedia.org>.
8. Назарова Г. В. Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств. Харків: ХНЕУ, 2006. 240 с.
9. Иванова С. А. Искусство подбора персонала: Как оценить человека за час. Київ: Альпіна Паблішер, 2012. 312 с.
10. Наумік К. Г. Уточнення змісту поняття «рекрутинг» як інструменту гармонізації комунікаційних процесів в організації. URL: file:///D:/OKSANA/Downloads/problems-of-economy-20102_0-pages-56_60.pdf.
11. Гірняк К.М. Інноваційні технології в управлінні кадровим потенціалом підприємства. *Глобальні національні проблеми економіки*. 2015. Випуск 4. С. 130 – 132.
12. Михайлова Л.І. Управління персоналом: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 248с.

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Сагайдак Михайло Петрович
Доктор економічних наук, професор
Ватульова Катерина Олексіївна

Студентка
Київський національний економічний університет
ім. Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна

Анотація: мета дослідження – виділити основні тенденції та проблеми розвитку ринку туристичних послуг в Україні. В ході дослідження було проаналізовано сучасний стан даної галузі, вплив різних факторів (економічних соціальних, природних) та пандемії COVID-19 на туристичний ринок в Україні. В результаті було виявлено низку проблем які впливають на те що наразі ринок туристичних послуг в Україні не є розвиненим.

Ключові слова: розвиток туризму, туристична галузь України, вплив COVID-19.

Україна увійшла в XXI століття в стані економічної та екологічної кризи з пошуками шляхів виходу з неї і намаганнями включитися до світових економічних процесів та прагненнями інтегруватися в європейський та світовий соціокультурний простір. Це спонукає не тільки державні структури різного рівня, а й, насамперед, науковців до пошуків нових підходів щодо аналізу стану держави та її регіонів, напрямів активізації всіх складових потенціалу їхнього піднесення, що потрібно для формування шляхів нового якісного розвитку економіки країни й підвищення рівня життя населення. Саме туризм став потужним драйвером розвитку економіки держав, які мають потужний потенціал в цій галузі та які готові вдосконалювати сферу послуг та популяризацію туристичного потенціалу. При цьому в сучасних умовах

(епідемія COVID-19) туристична галузь зазнала значного негативного впливу, також вітчизняна туристична галузь має комплекс проблем та перешкод розвитку туризму.

У 2020 році кількість міжнародних туристів у всьому світі скоротилася приблизно на 73% порівняно з 2019 роком. Загалом у 2020 році кількість міжнародних туристів досягла близько 402 мільйонів – це найнижчий показник з 1989 року – після піку в майже 1,47 мільярда у 2019 році [1, с. 26].

З 2005 року Європа була глобальним регіоном, який приваблював найбільшу кількість міжнародних туристів. Однак через пандемію COVID-19 кількість в'їзних туристів до Європи скоротилася приблизно на 68% у 2020 році. Південна Європа була найпопулярнішою територією міжнародного туризму, де до пандемії було зафіксовано понад 300 мільйонів в'їзних туристів, а у 2020 році лише близько 88 мільйонів.

Ключовими факторами обмеження розвитку туризму є : високий рівень тінізації туристичної галузі, оскільки це призводить до недобору податкових надходжень, які, за нормальних умов, мали би бути основою фінансування державою необхідної для сектору інфраструктури. Водночас спостерігається також нерівномірний міжрегіональний розподіл цих доходів, який обмежує фінансування інфраструктури саме там, де її найбільше не вистачає. Так, близько 30% усього туристичного збору, який надходив до місцевих бюджетів країни припадає на Київ, Львівщину та Одещину.

Також фактором скорочення ринку туристичних послуг в Україні є втрата третини рекреаційних ресурсів в Автономній Республіці та Донецькій області, які були регіонами-лідерами за величиною території, кількістю місць розміщення та прийому внутрішніх і частково іноземних туристів. Окрім того, внаслідок постійно діючого військового конфлікту з 2014 р. різко зменшилась чисельність іноземних туристів [2, с. 234].

Системними проблемами ринку туристичних послуг в Україні залишаються недостатнє фінансування туристичної галузі, кадрового, організаційно-інституційного та інформаційно-маркетингового забезпечення.

Основними обмежувачими факторами ефективного використання туристичного потенціалу України є диспропорції у розвитку інфраструктури міст, логістики подорожей, туристичної інфраструктури, нестача інвестиційних ресурсів, слабкий туристичний брендинг туристичних територій та міст, України в цілому.

У світовому інформаційному просторі недостатньо актуальної й змістовної інформації про туристичні атракції України. Обмежені обсяги фінансування розвитку туристичної галузі, зокрема її промоції та маркетингової підтримки, реалізації стратегічних документів у сфері туризму призводять до невиконання переважної більшості цілей і завдань державної політики щодо розвитку туристичної галузі, і, відповідно, до зниження обсягів туристичних потоків та бюджетних надходжень.

Ще однією проблемою є низька ймовірність банківського кредитування підприємств туристичного сектору через те, що майже 90% таких бізнес-організацій є мікропідприємствами, тобто є дуже ризикованими проектами для банківського фінансування через відсутність заставного майна.

Однією з проблем є також застаріла туристична інфраструктура. Наразі переважна більшість закладів для розміщення туристів розташовані у будівлях, які були зведені у радянські часи. Таких закладів в Україні налічується більше 4,5 тис., в яких можна розмістити понад 620 тис. відпочиваючих. Але головною проблемою таких закладів залишається низький рівень комфорту та невідповідність сучасним стандартам якості. Крім того, оновлення та реконструкції потребують пам'ятки культури та архітектури [3, с. 161].

Також існує проблема недосконалості вітчизняної нормативно-правової бази у таких питаннях як проходження митного контролю, страхового захисту іноземних туристів на території України.

Також має місце логістична проблема, яка проявляється у нерозвинутості бюджетного сегменту авіап перевезень, який дуже популярний серед туристів. Незадовільний стан автомобільних доріг, невідповідність міжнародним стандартам залізничного транспорту знижують привабливість подорожей

Україною. Середньостатистичні європейські громадяни, які не володіють повною інформацією про суспільно-політичну ситуацію в Україні, наразі сприймають її як «гарячу точку» на карті світу.

З точки зору стану екології, як стримуючого фактору для розвитку туризму в Україні, все не є однозначним. З однієї сторони туристів відштовхує несприятлива екологічна ситуація в Україні. Але з іншої сторони є категорія туристів які прагнуть відвідати «Зону відчуження» ЧАЕС. Наразі розроблено проект створення «Чорнобильського національного парку» для збереження культурних, історичних та природних скарбів цієї території, а також надання їй статусу об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Таким чином, на основі аналізу стану розвитку ринку туристичних послуг в Україні можемо зробити висновок, що ця галузь наразі не є розвиненою, про що свідчать достатнього низькі позиції за ключовими факторами туризму у міжнародних індексах, відсутність системи якісного збору інформації про туристичні потоки, незавантаженість засобів колективного розміщування тощо. Як позитивну тенденцію слід відмітити поступове відновлення потоку туристів, появу в країні іноземних компаній-лоукостів, зростання кількості суб'єктів туристичної діяльності.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Борблік, К. Стан та тенденції розвитку ринку туристичних послуг в Україні. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 10. С. 25-30
2. Файвішенко Д. С. Теоретичні основи стратегічного управління брендом. *Modern economics*. 2019. № 17. С. 232-238.
3. Файвішенко Д.С. Матричний аналіз конкурентоспроможності бренду. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2020. № 2. С. 160-164.

**ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА
ПІДПРИЄМСТВАХ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО
СЕРВІСУ І ТУРИЗМУ**

Топорницька Марія Ярославівна

к.геогр.н., доцент

Ярема Віталій Вікторович

Студент

Львівський торговельно-економічний університет

м. Львів, Україна

Анотація: Постійний технологічний прогрес увійшов і в індустрію подорожей. Туристична діяльність вимагає все частіше звертатися до інноваційних процесів. Сучасні культурні та соціальні зміни, технологічні інновації призвели до колосальних змін у потребах туристів. Використання усіх цих сучасних тенденцій вплинули на діяльність туристичних підприємств та організацію туристичного обслуговування в теперішніх умовах, тобто змінили технологію подорожей.

Ключові слова: інформаційні технології, інноваційні процеси, технологія подорожей, тенденції технологій

Технології стали невід'ємною частиною нашого життя, повністю змінивши те, як ми працюємо, робимо покупки, харчуємося та проводимо дозвілля. Всього кількома простими натисканнями на нашому смартфоні ми можемо замовити їжу, придбати побутову техніку, замовити вечерю та багато іншого. Постійний технологічний прогрес навіть увійшов в індустрію подорожей. Тепер ми можемо бронювати номери в готелі, авіаквитки, екскурсії та інші заходи, а також планувати всі наші поїздки – і все це з мобільного пристрою.

Технології зробили революцію в тому, як ми подорожуємо, зробивши

наші подорожі більш зручними та веселими. Ця масштабна зміна в туристичній індустрії – це те, що ми зараз називаємо технологією подорожей .

Технологія подорожей, або її зазвичай називають технологією генерації туризму, – це кластер програмного забезпечення ІТ – інформаційних технологій або ІКТ – інформаційно-комунікаційних технологій для управління такими секторами, як гостинність, подорожі, туризм та тури.

Простіше кажучи, технологія подорожей означає використання технологій для планування поїздок. Це допомагає туристичним агентствам бронювати поїздки для своїх клієнтів, а також авіаквитки, проживання в готелях, оренду автомобілів та багато інших заходів, пов'язаних з подорожами. Завдяки комп'ютеризованим системам бронювання, які надають їх готелі та авіакомпанії-партнери, вони можуть впоратися з усім, що стосується подорожей, за лічені хвилини. Кожна система бронювання зберігає та отримує дані в режимі реального часу, тому кожен туристичний агент може оптимізувати спілкування з усіма відповідними сторонами.

Технологія подорожей автоматизує бронювання, оплату та бек-офісні завдання для туристичних агентств і дає змогу споживачам здійснювати онлайн-бронювання без туристичного агента.

Технологія подорожей – це використання ІТ в індустрії подорожей, туризму та гостинності. Це застосування ІТ-рішень та рішень для електронної комерції в туризмі, подорожах та гостинності з метою автоматизації подорожей, економії часу, зниження витрат та створення зручних для споживачів подорожей, у тому числі до, під час та після поїздки

Тепер давайте докладніше розберемося, як використовують технології в подорожах. Ось деякі з останніх тенденцій туристичних технологій, які варто згадати.

Смартфон як товариш у подорожі. Використовуючи смартфон, можна спланувати подорож абсолютно без проблем . Що ще важливіше, мобільний пристрій може бути екскурсоводом, де б ми не були.

Турист можете використовувати його, щоб отримувати оновлення в

режимі реального часу щодо рейсу, реєстрації та виїзду з готелю, а також орієнтуватися на місце призначення подорожі. Смартфон може бути картою та компасом, які миттєво визначають місцезнаходження поблизу кафе, ресторанів, музеїв та всього, що потрібно мандрівнику.

Завдяки голосовому пошуку та віртуальним помічникам, таким як Siri, Alexa, Google Assistant і Cortana, подорож може бути ще зручнішою та захоплюючою.

Штучний інтелект і чат-боти. Все більше туристичних онлайн-агенцій та готелів використовують рішення на основі штучного інтелекту для автоматизації бронювання та надання персоналізованих послуг.

Одним із прикладів є чат-боти. Вони не тільки можуть надавати підтримку клієнтів цілодобово, без вихідних, але також можуть робити бронювання, надавати миттєві відповіді на поширені запитання, обробляти платежі та вести розумні людські розмови. Вони можуть стати ідеальним супутником у подорожі.

Завдяки машинному навчанню інструменти штучного інтелекту також надають уявлення про поведінку споживачів, інтереси та переваги щодо туристичних напрямків, готелів, зручностей, авіакомпаній, компаній з прокату автомобілів, цін тощо.

Маючи таку інформацію, ОТА (онлайн туристичні агентства) та готелі можуть показувати або надсилати клієнтам відповідні пропозиції.

AR (доповнена реальність) і VR (віртуальна реальність). VR (віртуальна реальність) у подорожах дає змогу віртуально перенести себе в інше місце. Турист можете здійснити віртуальну екскурсію готелем, музеєм, рестораном та іншими соціально – культурними підприємствами.

Мандрівник може «телепортуватися» в Лувр, стояти на Таймс-сквер, перетнути Гранд-Каньйон або помилуватися захоплюючими видами з гори Еверест. Звичайно, подорожуючий може подивитися сотню відео на YouTube, але VR змусить почувати себе так, ніби людина там на місці.

За допомогою AR (доповненої реальності) також можна здійснювати

екскурсії по кімнатах та відвідувати різноманітні готельні об'єкти; можна зазирнути всередину літака, переконатися, що ручна поклажа правильного розміру, отримати доступ до розкладу громадського транспорту, подолати мовні бар'єри та багато іншого.

Інтернет речей. Інтернет речей перетворює звичні для нас речі у нові пристрої, створюючи як розумні годинники, так і розумні міста. Він під'єднує далекі від Інтернету засоби до мережі та надає їм нові функції.

Інтернет речей у сфері туризму допомагає персоналізувати та оптимізувати подорожі. Наприклад, готелі, які використовують Інтернет речей, дозволяють гостям керувати різними пристроями з підтримкою Інтернету у своїй кімнаті за допомогою смартфонів. Вони можуть керувати світлом, термостатами, телевізорами тощо.

Приклади технологій, що використовуються в подорожах:

Hotelmize – це стартап, який оптимізує прибуток для торговельних посередників готелів, підвищуючи прибуток за допомогою технології прогнозування ціни, яка використовує штучний інтелект.

Trawex – компанія, що займається розробкою програмного забезпечення для подорожей, яка пропонує глобальні технологічні рішення для B2B для подорожей. Її API Trawex легко інтегрується з будь-яким туристичним порталом і дає змогу мандрівникам без проблем здійснювати бронювання та оплачувати їх.

Amadeus – компанія з туристичних технологій, яка надає рішення кожному в туристичній індустрії для покращення досвіду подорожей. Кілька років тому він представив Navitaire, пошук подорожей у віртуальній реальності та досвід бронювання.

TravelCarma – пропонує набір туристичних технологічних рішень для агрегації, розподілу, інтеграції даних та розробки користувацького інтерфейсу/UX. Він надає ERP туристичних агентств, туристичні API, системи бронювання B2C/B2B, CRS, бек-офіс тощо.

Expedia – це туристична компанія в Інтернеті, де турист можете

забронювати авіаквитки, готелі, оренду автомобілів, круїзи, пакети на відпочинок та планувати цілі подорожі.

Skift – є ще одним чудовим прикладом туристичних технологій, за винятком того, що це медіа-компанія. Він використовує галузеві дані для дослідження та визначення тенденцій подорожей у всьому світі. Це джерело щоденних новин та інформації про технології подорожей .

Technoheaven – компанія з туристичних технологій, яка надає технологічні рішення для подорожей та туристичного бізнесу, щоб допомогти їм керувати повсякденними операціями та підвищити ефективність бізнесу. Ці рішення включають програмне забезпечення туристичних агентств, програмне забезпечення туроператора , механізм бронювання B2B/B2C, інтеграцію XML API тощо.

Розглянемо вплив технологій на туристичну індустрію. За даними FCM Travels, 39% бронювань готелів здійснюються за допомогою смартфонів. Те ж дослідження показало, що смартфони є основними пристроями для 22% бронювань авіаквитків.

Condor Ferries опублікував дуже цікаву статистику онлайн-бронювання подорожей:

- 70% мандрівників використовують смартфони для дослідження подорожей;
- 33% мандрівників планують свої подорожі за допомогою віртуального помічника;
- 82% бронювань подорожей у 2018 році було здійснено без турагента;
- 66% усіх мандрівників бронюють онлайн;
- 83% споживачів у США вважають за краще бронювати подорожі онлайн;
- 80% мандрівників перед бронюванням покладаються на відгуки на TripAdvisor;
- 72% споживачів не роблять бронювання, перш ніж прочитати

огляди в Інтернеті [1].

Технологія подорожей безумовно зростає, а частка ринку ОТА підтверджує, що ми повільно йдемо до повністю цифрового майбутнього.

Технологія дозволила автоматизувати подорожі, роблячи планування поїздок менш трудомістким і захоплюючим для мандрівників і туристичних агентств. Турист можете спланувати подорож за лічені хвилини та легко забронювати житло, квитки, авіаквитки та багато іншого. Інформаційні технології дозволяють мати свій маршрут подорожі «як на долоні», а мобільний пристрій стане ідеальним другом у подорожі.

Ми можемо залишатися на зв'язку, де б не знаходилися, знищувати мовні бар'єри та навіть покращувати свою процедуру упаковки за допомогою таких технологій, як AR. Кожен з нас може отримати індивідуальний досвід, який зробить подорож незабутньою .

Технології подорожей зробили революцію в туризмі. Туристична агенція сьогодні не може бути конкурентоспроможною без використання технологій – це факт. Але жодна система чи програма окремо неспроможна повноцінно задовольнити всі основні потреби агентства. Оптимальний варіант – це розумне поєднання пов'язаних між собою технологій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Міжнародний корпоративний туристичний бізнес Flight Center Travel Group: URL: <https://www.fcmtravel.com/en-be>
2. Мультимедійна платформа іномовлення України: Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3174593-gotelnij-biznes-v-ukraini-zaznav-serjozних-zbitkiv-cerez-pandemiu-goteleri.html>.
3. Національна туристична організація України. URL: <http://www.ntoukraine.org/>.
4. Інформаційний портал «Громадський простір». URL: <https://www.prostir.ua/redaktsijna-polityka/>.

ЗЕЛЕНІ ІНІЦІАТИВИ В СТРУКТУРНІЙ КОНФІГУРАЦІЇ ГЛОБАЛЬНОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ

Чала Вероніка Сергіївна

к.е.н., докторант

Київський національний економічний університет

імені Вадима Гетьмана

м. Київ, Україна

Анотація: Охарактеризовані основні ендогенні та екзогенні чинники, що впливають на процеси розбудови у глобальних координатах моделі сталого (sustainable) розвитку. Проаналізовані два фундаментальних структурних зрушення, що сформували усталену траєкторію «озеленення» глобальної фінансової системи.

Ключові слова: сталий розвиток, фінансовий глобалізм, зелені ініціативи, зелене фінансування.

Процеси розбудови у глобальних координатах моделі сталого розвитку, охоплюючи понад сорокарічний історичний період часу, зазнають на сьогодні фундаментального впливу цілої низки ендогенних й екзогенних чинників. Вони пов'язані насамперед з поглибленням процесів фінансового глобалізму, якісними трансформаціями національних фінансових систем різних держав, системною лібералізацією їх валютних й інвестиційних ринків, динамізацією глобальної економічної і політичної інтеграції, а також неухильним нарощуванням масштабів і диверсифікацією структури міжнародного руху капіталу. Так, світовий вартісний обсяг нагромаджених іноземних інвестицій вже у кінці ХХ ст. перевищував 60% [1, с. 12], а сьогодні становить 183% глобального ВВП [2, с. 7]. Водночас дисбаланси поточних, фінансових та капітальних рахунків країн зменшились з 2,5% світового валового внутрішнього продукту у 2007 р. до 1,7% у 2016 р.; а у структурі

нагромаджених ПІ глобальна вартість власного капіталу, прямих іноземних інвестицій, боргових цінних паперів, кредитування та інших інвестицій збільшилась з 15 до 132 трлн дол. США у період 1995-2016 рр. (рис. 1).



Рис. 1. Світовий вартісний обсяг нагромаджених іноземних інвестицій за окремими інструментами у 1995-2016 рр.

Джерело: [2, с. 7].

Прикро визнавати, але пануюча дотепер неоліберальна модель фінансового глобалізму хоча й забезпечує в останні десятиліття доволі ефективний розподіл світового фінансового капіталу, однак базується виключно на його якісних метаморфозах і небаченій експансії, гіперфінансиалізації світового господарства [3] та встановленні тотальної влади корпоративного сектору над глобальною ресурсною базою [4]. Відтак – саме вона є основним драйвером формування у різних точках світової економіки надпотужних транснаціональних фінансово-економічних «імперій», що

детермінують по суті ключові параметри глобального економічного порядку та розподілу світової економічної влади. Закономірним результатом синергетичної дії зазначених процесів є значне загострення суперечностей фінансового глобалізму, котрі обумовлені як дією різноспрямованих його матеріально-речових факторів, так й існуючими протиріччями економічних інтересів суб'єктів міжнародної фінансової системи.

Так, вже на початку 2000-х років у глобальній фінансовій системі, інституційно-регуляторний формат якої досягнув на той час своїх граничних меж, відбулись два фундаментальних структурних зрушення, що сформували, на нашу думку, усталену траєкторію її «озеленення» і включення у процеси розв'язання найгостріших екологічних проблем людства. Йдеться насамперед про такий об'єктивно-значущий внутрішньосистемний чинник як глобальна економічна криза 2008-2010 рр., що справила потужний негативний вплив на світову фінансову систему, розбалансувавши на глибокому структурному рівні пануючі на той час параметри світогосподарських фінансових пропорцій та глобальної фінансової рівноваги. Саме вона з усією очевидністю продемонструвала інституційно-регуляторні, суб'єктно-функціональні та інструментальні вади й обмеження фінансової підсистеми міжнародної економіки, спонукавши світове співтовариство до активного пошуку якісно нових напрямів і механізмів її розбудови на засадах структурної сталості.

З даним фактом була пов'язана й друга знакова подія, що стала потужним драйвером структурної динаміки світової фінансової системи, а саме: ініційоване лідерами «Великої двадцятки» реформування світової фінансової системи. Будучи зорієнтованим, головним чином, на впровадження у фінансову регуляторну практику держав узгоджених на наднаціональному рівні загальних принципів реформування ринків банківських послуг і похідних фінансових інструментів, воно запустило в дію механізми й інструменти загальносистемних трансформаційних перетворень глобальної фінансової системи [5, с. 313]. Вони стосувались насамперед посилення прозорості операцій фінансових посередників у сфері продукування складних фінансових

продуктів; запровадження вимог до компаній корпоративного сектору щодо надання повної інформації про свій фінансовий стан; забезпечення жорсткого контролю над діяльністю кредитних рейтингових агентств; запобігання фінансовому шахрайству; посилення координаційної взаємодії національних інститутів фінансового менеджменту; а також реформування системи управління і членства міжнародних фінансових організацій [6] у контексті розширення представництва держав з новостворюваними ринками, котрі в останні десятиліття перетворились на нові центри глобального економічного суперництва.

Більше того, вже упродовж 2010-2015 рр. «Велика двадцятки» у рамках реалізації політики глобального фінансового реформування дедалі більшою мірою залучає у процесі модернізації світової фінансової системи не пов'язані з фінансовим сектором сфери макроекономічного регулювання [5, с. 313]. Це, зокрема, система продовольчого забезпечення населення й аграрний сектор, соціальна політика і політика у сфері зайнятості, створення нових робочих місць і стимулювання глобального суспільного попиту, політика у сфері захисту довкілля і збереження біологічного різноманіття, антикорупційна й антимонопольна політики тощо.

Поряд з тим, що подібного роду трансфункціоналізація застосовуваного інструментарію регулювання глобальної фінансової системи призвела, як можемо бачити, до певного «розпилювання» реформаторських зусиль та акселерації проблем її трансформаційних перетворень [7, с. 224-262], однак вона ж поставила на глобальний порядок денний активізацію зусиль держав у царині реалізації зелених ініціатив (*англ. – green initiatives*) у національних банківських системах і ринках інвестиційного капіталу, публічних фінансах і фондових ринках. Останні набувають свого концентрованого вираження насамперед у всебічному розвитку зеленого фінансового регулювання та розбудові відповідного його інфраструктурного й інструментального забезпечення – зелених облігацій, зелених кредитів, кліматичних фондів, зелених фондів приватного капіталу, ETF-біржових інвестиційних фондів,

біржових індексів стійкого розвитку, зелених пайових інвестиційних фондів, зеленого державно-приватного партнерства тощо.

Зелені ініціативи вже з другої половини 2010-х років стають об'єктом пильної уваги інститутів глобального економічного і політичного управління, будучи включеними, зокрема, у формулювання 17 Цілей сталого розвитку ООН, оцінку щорічних витрат на їх фінансування, а також розроблення й ухвалення Паризької кліматичної угоди 2015 р. Особливої уваги заслуговує і заснування «Великою двадцяткою» Робочої групи з дослідження процесів зеленого фінансування [8,с.8; 9,с.13; 10], а також делегування нею на наднаціональний регуляторний рівень усіх ключових питань, пов'язаних з екологізацією світової фінансової системи, державною та бізнесовою підтримкою проєктів і програм зеленого фінансування (*англ. – green finance*). Тож з огляду на тісну конвергенцію зеленої економіки з ключовими принципами стійкого розвитку ключовим стає питання щодо докорінного реформування державної політики у сфері розв'язання найбільш насущних проблем соціального, економічного й екологічного характеру, підвищення матеріального добробуту широких верств населення, нівелювання глибоких соціальних асиметрій й екологічних ризиків, а також забезпечення сприятливих умов гармонічного розвитку екосистем. А оскільки усі зазначені напрями, як ми знаємо, вступають у гостру суперечність з ключовими принципами капіталістичної ринкової економіки, то на перше місце виходить питання щодо системної модернізації механізмів фінансування зазначених напрямів суспільного розвитку насамперед на основі трансформації світової фінансової системи, створення нових її інституційних структур, зміни фінансової архітектури, формування бази глобального пруденційного регулювання, а також широкого впровадження зелених фінансових технологій, здатних сформувати якісно нову – еколого-орієнтовану – екосистему інвестиційних капіталовкладень [11 с. 6].

Висновки. Пануюча неоліберальна модель фінансового глобалізму, забезпечуючи в останні десятиліття доволі ефективний розподіл світового

фінансового капіталу, базується на його якісних метаморфозах і небаченій експансії, гіперфінансиалізації світового господарства та встановленні тотальної влади корпоративного сектору над глобальною ресурсною базою. Саме вона, будучи основним драйвером формування у різних точках світової економіки надпотужних транснаціональних фінансово-економічних «імперій», спричиняє значне загострення суперечностей фінансового глобалізму, обумовлених як дією різноспрямованих його матеріально-речових факторів, так й існуючими протиріччями економічних інтересів суб'єктів міжнародної фінансової системи.

На початку 2000-х років у глобальній фінансовій системі відбулись два фундаментальних структурних зрушення, що сформували усталену траєкторію її «озеленення» і глибокого включення у процеси розв'язання найгостріших екологічних проблем людства. Зазначені зрушення в зелених ініціативах за своєю економічною природою, векторною спрямованістю і механізмами впливу на світове господарство не тільки визначають ключові тенденції і мегатренди структурної динаміки світової фінансової системи, але й закладають міцну основу для реалізації глобальної моделі сталого розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фінансові ринки Південно-Східної Азії: диверсифікаційна панорама: монографія / О. М. Галенко, Я. М. Столярчук, А. В. Шлапак. – К.: Фенікс, 2016.
2. The New Dynamics of Financial Globalization. McKinsey Global Institute, August 2017.
3. Куда движется глобальная экономика в XXI веке? / П. С. Ещенко, А. Г. Арсеенко. К.: Знання України, 2012.
4. Robinson W. I. Global Capitalist Crisis and Twenty-First Century Fascism: Beyond the Trump Hype. *Science & Society*. 2019. Vol. 83, No. 2. P. 481-509.
5. Архипова В. В. «Зеленые финансы» как средство для решения глобальных проблем. *Экономический журнал ВШЭ*. 2017. Т. 21. № 2. С. 312-332.

6. Колінець Л. Б. G-20 – інституційні проблеми та вплив на світовий фінансовий порядок. Ефективна економіка. 2016. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4968>

7. Архипова В. В. Современные проблемы развития и перспективы реформирования мировой финансовой системы. М.: Институт экономики РАН, 2016.

8. Доклад Межправительственного комитета экспертов по финансированию устойчивого развития, 2015.

9. Green Finance for Developing Countries, 2016.

10. G20 Green Finance Synthesis Report, 2016 1. 7 Green Economy Developing Countries Success Stories. UNEP, 2010.

ОЦІНКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОТНИХ КОШТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Череп О. Г.

д.е.н., професор

Левчук Н. В.

Запорізький національний університет

Розрахуємо період погашення дебіторської заборгованості та період операційного циклу табл.1:

Таблиця 1.

Розрахунок погашення дебіторської заборгованості та час операційного циклу за 2018-2020рр.

Показник	2018	2019	2020
Період погашення дебіторської заборгованості(Тдз)	$360/-0,7=-514,2$	$360/0,7=514,2$	$360/5,3=67,9$
Період операційного циклу (Тоц)	$189,4+(-514,2)=-324,8$	$171,4+514,2=685,6$	$276,9+67,9=344,8$

Підприємство має високий період погашення заборгованості, що не є позитивним для нього.

Розрахуємо період погашення кредиторської заборгованості (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок період погашення кредиторської заборгованості

Показник	2018	2019	2020
Період погашення кредиторської заборгованості (Ткз)	$360/0,1=3600$	$360/0,04=9000$	$360/0,2=1800$

Період кредитної заборгованості дуже високий, але він зменшується і це позитивний наслідок. Розрахуємо період оборотності запасів (табл. 3).

Таблиця 3

Розрахунок періоду обороту грошових коштів за 2018-2020рр.

Показник	2018	2019	2020
Період обороту грошових коштів(Тог)	$360/-1,4=257,4$	$360/1,5=240$	$360/11,5=31,3$

В період цих трьох років показник знижується, що свідчить про період скорочення обертання грошей і в наслідок цього скорочення циклу.

Розрахуємо рентабельність оборотних коштів за формулою 1:

$$\text{Рок} = (\text{Пр}/\text{Об.с.з.}) * 100\% \quad (1)$$

де Рок – рентабельність оборотних коштів, %;

Прп – прибуток від реалізації продукції, грн..

$$\text{Рок 2018} = (-503,4/1\ 766,5) * 100\% = -28,4\%$$

$$\text{Рок 2019} = (408,4/879,4) * 100\% = 46,4\%$$

$$\text{Рок 2020} = (-2\ 541,9/1\ 157,9) * 100\% = -219,5\%$$

Розрахунки рентабельності показали, що її відсоток дуже сильно спав, що свідчить про неефективну роботу підприємства.

Для аналізу забезпечення використання ОК підприємства розрахуємо ще такі показники, як: розмір власних обігових коштів, коефіцієнт забезпечення власними коштами, маневреність власних обігових коштів, коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами запасів. Кожний із показників розраховуємо за такими формулами:

$$\text{Вок} = \text{Ок} - \text{Кз} \quad (2)$$

$$\text{Кзвк} = \text{Вок} / \text{Ок} \quad (3)$$

$$\text{Мвок} = \text{Кошти} / \text{Вок} \quad (4)$$

$$\text{Кзк} = \text{Вок} / \text{Запаси} \quad (5)$$

Розрахуємо показники фінансової стійкості за 2018-2020рр. (табл. 4).

Таблиця 4

Розрахунок показників фінансової стійкості за 2018-2020рр.

Показник	2018	2019	2020
Власні обігові кошти (Вок)	1 766,5-5 012,3 = - 3 245,8	879,4- 8 631,1 = -7 751,7	1 157,9- 9 560,6 = - 8 402,7
Коефіцієнт забезпечення власними коштами(Кзвк)	-3 245,8/1 766,5= -1,8	-7 751,7/879,4 = -8,8	-8 402,7/ 1 157,9= - 7,2
Маневреність власних обігових коштів (Мвок)	338,8/-3 254,8= -0,1	256,4/ -7 751,7= -0,03	219,2/-8 402,7 = - 0,02

Всі підраховані коефіцієнти з кожним роком ростуть у негативному напрямку та погано впливає на підприємство, адже через від'ємні показники не

відбувається збільшення сукупного оборотного капіталу та зменшення короткостроковості зобов'язань, не перетворюють активи у ліквідні кошти, обігові кошти є неманевреними, тощо.

Отже, розрахувавши показники та проаналізувавши оборотність обігових коштів, можна зробити такий висновок, що робота підприємства є неефективною та у 2019 році деякі показники зростали та показували чудовий результат, але в 2020 році вони зменшились, або ще гірше стали негативними. На це вплинула низка причин. Але однією з головних є пандемія, яка негативно вплинула на діяльність великої кількості підприємств.

СТРАХОВІ ТЕХНОЛОГІЇ (INSUR TECH)

Череп Олександр Григорович

д.е.н., професор

Хмельковська Анна Василівна

Запорізький національний університет

м. Запоріжжя, Україна

Анотація. Домінуючим напрямом розвитку економіки країн у ХХІ столітті є цифрова трансформація, що кардинально змінює всі сфери економічної діяльності, зокрема і фінансовий ринок, складовою якого є страховий ринок. Зазначені перетворення трансформують страховий ринок в страхову екосистему, якій притаманні відмінні особливості, функції, закономірності тощо. Розвиток стійкої та надійної страхової екосистеми як складової фінансової екосистеми України потребує значних зусиль від усіх стейкхолдерів, досягти чого можливо за умови формування такої моделі регулювання, що врахує світові практики та особливості страхового ринку України. Основні напрями такої моделі передбачено низкою стратегічних документів, зокрема: Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2021 роки, Стратегією розвитку фінансового сектору України до 2025 року, Стратегією розвитку FinTech в Україні до 2025, Білою книгою «Майбутнє регулювання ринку страхування» тощо. Тому питання розвитку страхової екосистеми України в умовах цифрових трансформацій є надзвичайно важливими і своєчасними.

Ключові слова: Цифровізація, фінансовий ринок (FinTech), страхові технології (InsurTech), страховий бізнес, страхування, страховий ринок, страхові виплати, страхові премії, інноваційні технології, бізнес-процеси, майнове страхування, особисте страхування (L&H), фактори інноваційної активності.

Виклад основного матеріалу. Україна знаходиться на початку шляху

розвитку FinTech індустрії. Останнім часом регулятори українського фінансового ринку неодноразово заявляли про своє лояльне ставлення до FinTech. Багато стартапів розраховують на взаємодію з регуляторами.

Активний розвиток цифрової інформатизації суспільства ставить перед страховими компаніями якісно нові завдання щодо організації та впровадження інноваційних рішень у сфері надання послуг у режимі онлайн. Нині у світі сформувалася глобальна мережа фінансових та страхових технологій, орієнтованих на підвищення сервісу, якості та доступності різноманітних послуг. У вересні 2020 р. Єврокомісія прийняла нову Стратегію цифрових фінансів та визначила єдині правила та нагляд за страховиками. У зазначеній Стратегії окреслено такі основні пріоритети, як: усунення фрагментації на єдиному цифровому ринку, адаптація нормативно-правової бази ЄС для сприяння цифровим інноваціям та фінансуванню на основі даних і усунення проблем та ризиків, пов'язаних із цифровою трансформацією, підвищення цифрової операційної стійкості фінансової системи.

Розроблення та використання сучасних цифрових технологій у галузі страхування об'єднується поняттям InsurTech та розглядається, як «сфера FinTech, у якій інноваційні технології використовуються учасниками страхового ринку для задоволення потреб споживачів страхових послуг на основі оптимізації своєї діяльності». Для страхового ринку зазначені технології – це, передусім, можливості щодо збільшення доданої вартості на послуги, оптимізації трансакційних витрат, удосконалення бізнес-процесів, підвищення рівня безпеки і кібербезпеки в організації та проведенні страхової діяльності. Найпоширеніші FinTech-техноогії, що застосовуються на страховому ринку, висвітлено в табл. 1.

Представлені FinTech-технології свідчать, що на ринку страхових послуг здійснюється поступове впровадження інноваційних управлінських рішень на всіх етапах взаємовідносин між учасниками страхового процесу. Починаючи від андеррайтингу ризиків та закінчуючи виплатою страхових сум і відшкодувань, страхові компанії мають у своєму розпорядженні цифровий

інструментарій для найширшого задоволення потенційних страхувальників у страховому захисті. Із позиції стратегічного маркетингу використання таких інструментів сприятиме: формуванню нових страхових продуктів, розширенню їх асортименту та каналів їх дистрибуції; налагодженню комунікаційних зв'язків між стейкхолдерами ринку; збільшенню кількості потенційних страхувальників; спрощенню механізму врегулювання страхових виплат тощо. Натомість існують певні загрози, пов'язані з неналежним захистом персональних даних і прав споживачів страхових послуг, недостатнім рівнем знань в операторів фінансових технологій щодо функціонування страхового ринку, але з набуттям практичного досвіду у стейкхолдерів страхового ринку щодо використання цифрових технологій зазначені проблеми поступово розв'язуватимуться.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика інноваційних інструментів FinTech на ринку страхових послуг

FinTech-технологій. на страховому ринку	Змістовна характеристика FinTech-технологій та їхній вплив на розвиток страхового ринку
Автоматизований андеррайтинг	За допомогою комплексу андеррайтингових заходів здійснюється ідентифікація, оцінювання та прийняття рішення про доцільність страхування ризиків у режимі реального часу
ІОТ – технологія на ринку страхових послуг	Цінність даної технології полягає у її здатності оперативно відстежувати зміни споживацького попиту, моделювати розмір страхових тарифів залежно від імовірності настання страхових ризиків
Технологія Big Data	Дана технологія, заснована на обробці великого масиву статистичних даних, дає змогу своєчасно встановлювати факт настання страхової події, проводити розрахунок величини збитків, а також виплату страхового відшкодування у межах договірних зобов'язань
Блокчейн у страхуванні	Вагомість даної технології для сфери страхування зумовлена можливостями економії часу на обслуговуванні договорів страхування, оптимізації бізнес-процесів страховика, зниження ризиків фінансових і страхових операцій, пришвидшення обміну інформацією між стейкхолдерами ринку тощо

Однак більшість з прийнятих заходів, спрямованих на підвищення інноваційної активності, характеризується недосконалістю, складним застосуванням на практиці, що не орієнтує на результат, не приводить до очікуваного ефекту та вимагає значних витрат. Підтвердженням цього є

повільні темпи впровадження інновацій вітчизняними страховими компаніями в напрямку цифровізації ключових бізнес-процесів, їх низька конкурентоздатність і, як результат, монополізація українського страхового ринку іноземними страховиками. З огляду на це можна виділити низку факторів, які стимулюють і гальмують інноваційну активність вітчизняних страховиків (табл. 2).

Таблиця 2

Фактори інноваційної активності страхових компаній в Україні

Група факторів	Фактори, що стимулюють інноваційну активність страховиків	Фактори, що гальмують інноваційну активність страховиків
Економічні	Зміна споживчого попиту, збільшення рентабельності, збільшення рівня конкурентоспроможності, зростання вартості компанії	Тривалий період окупності інноваційних проєктів, нестача коштів для фінансування, не вигідні умови кредитування
Технологічні	Науково-технічні інновації, великий ступінь зносу обладнання	Проблематичність доступу до науково-технічних досягнень, домінування класичних методів ведення бізнесу, відсутність резервних потужностей
Організаційно-управлінські	Гнучкість організаційної структури, підвищення кваліфікації персоналу, використання матричної структури та децентралізація управління, впровадження принципів проєктного управління	Консервативність та інертність менеджерів усіх рівнів, стала організаційна структура компанії, орієнтованість на сформовані ринки, надмірна централізація функцій управління, нестача кваліфікованих кадрів
Правові	Заохочувальні законодавчі заходи, державна підтримка розвитку інноваційної моделі національної економіки	Недосконалість інституційного забезпечення та законодавства, обмежена кількість державних програм підтримки інновацій
Соціально-культурні	Широкий попит на цифрові послуги, моральне заохочення учасників інноваційного процесу, забезпечення можливостей професійного зростання	Зниження креативної складової в діяльності, прагнення уникнення нових ризиків, ризик невизначеності та зміни статусу

Пандемія Covid-19 викликала безліч проблем у галузі охорони здоров'я.

Страховим компаніям довелося швидко адаптуватись до нової ситуації:

-Здорові звички гідні заохочення: у секторі страхування здоров'я і життя дедалі більшої популярності набувають ініціативи, що заохочують здорові звички. Ці ініціативи також покращують стосунки між страховиками і

страхувальниками, оскільки так вони працюють разом для досягнення спільної мети — поліпшення здоров'я. Страховики можуть використовувати носимі пристрої, великі дані та Інтернет речей (IoT) для моніторингу, заохочення здорового способу життя та підтримки здоров'я клієнтів.

-Великі дані дозволяють надавати персоналізовані пропозиції:

автостраховики адаптуються до нових тенденцій у страхуванні, від електричних і автоматизованих автомобілів до каршеринга й інтегрованих технологій: інтернету речей, телематики. Ці технології допомагають працювати над запобіганням проблем з автомобілем ще до їхнього виникнення, надаючи переваги як страхувальнику, так і страховій компанії. Клієнти отримують вигоду, подовжуючи термін служби свого автомобіля, що економить їхні гроші в довгостроковій перспективі. Водночас страховики знижують кількість страхових випадків та підвищують якість обслуговування клієнтів.

-Тренди індустрії автострашування: райдшеринг, телематика, автомобілі з онлайн-доступом та інші технології призводять до інновацій у сфері автострашування. Це зростання цифровізації надає автостраховикам величезні можливості для зниження виплат за страховими вимогами та задоволення потреб у нових мобільних сервісах.

-Тренди страхування нерухомості: Все розвивається і змінюється: від того, як ми взаємодіємо з нерухомістю, до технологій розумного дому та інновацій у галузі продажу й оренди. Однак найбільшою зміною в галузі страхування нерухомості є інтеграція страхових послуг із пристроями розумного дому. Вона може надати страховикам доступ до нових даних, хоча й пов'язана з підвищеним ризиком безпеки.

-Технології розумного дому та ризик: хоча технологія розумного дому є дуже зручною та пропонує страхувальникам безліч переваг, зокрема можливість керувати освітленням і безпекою, вона також надає страховикам доступ до додаткових даних. Наприклад, якщо клієнт заявляє, що в нього встановлена система безпеки, та отримує за це знижку, технологія розумного дому може перевірити, чи працює ця система.

Отже, проведені дослідження особливостей розвитку страхового ринку України свідчать, що він знаходиться на етапі формування та адаптації до вимог світового страхового ринку, а також до сучасних глобалізаційних викликів, що пов'язані із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та становленням цифрової економіки. З метою покращання ситуації на вітчизняному страховому ринку та втримання конкурентних позицій страхові компанії повинні активно використовувати європейський та світовий досвід, впроваджувати та змінювати моделі страхового функціонування, інтенсивно впроваджувати інноваційні технології у страхову діяльність. Використання на практиці нових технологій та моделей управління дозволить підвищити ефективність надання страхових послуг, вимагатиме від страхових компаній розробки нових страхових продуктів із врахуванням індивідуальних побажань клієнтів, а також сприятиме розширенню сфери використання страхування як методу передачі ризику в комплексній системі ризик-менеджменту, а також забезпечить створення унікальних конкурентних переваг для тих страхових компаній, які здатні впроваджувати інноваційні цифрові технології відповідно до індивідуалізованих запитів клієнтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Національний банк України. Стратегія розвитку FinTeh в Україні до 2025. URL: <https://bank.gov.ua/ua/files/DDWIAwXTdqjdClp>.
2. FinTeh в Україні . URL: https://fintechua.org/news/uafic_openapi.
3. Основні моменти FinTeh 2021. URL: <https://www.fintech2021.eu/highlights-2021>.
4. Звіт Insurtech за 2021. URL: <https://insurtech-.nttdata.com/report/intro>
5. Біла книга «Майбутнє регулювання ринку страхування в Україні» / Національний банк України. Київ, квітень 2020. 28 с. URL: https://bank.gov.ua/ad-R min_uploads/article/White_paper_insurance_2020.pdf?v=4.

УДК 658.51

**УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИМИ ЗМІНАМИ ЯК КОМПОНЕНТА
МЕНЕДЖМЕНТУ ОРГАНІЗАЦІЇ
(НА ПРИКЛАДІ ТОВ «МЕГАБУД-БК»)**

Яковенко Роман Валерійович,

к.е.н., доцент

Олійник Ігор Вікторович,

к.е.н., доцент

Глух Володимир Мойсейович,

к.е.н., доцент

Годунко Оксана Олександрівна

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня

Економіко-технологічний інститут

імені Роберта Ельворті

м. Кропивницький, Україна

Анотація: У статті наведено сутність та зміст словосполучення «організаційні зміни». Визначено внутрішні потреби, що викликають організаційні зміни, а також перешкоди на шляху їх впровадження, головними з яких є соціально-психологічні фактори. Підтверджено, що гнучкість компанії є чинником, що дозволяє компанії швидше впроваджувати інновації.

Ключові слова: організаційні зміни, ефективність управління, гнучкість, ієрархія, організація, нововведення.

Організаційні зміни – це освоєння компанією нових ідей або моделей поведінки (Дафт) (поєднання змістовної та процесної складових) [1, с. 140]. Зміни зумовлюють необхідність нововведень, які найчастіше призводять до зміни цілей організації, організаційної структури управління, техніки, технологічних процесів, конструкцій виробів, управління виробничо-господарською діяльністю. Організаційні зміни – будь-які зміни в одному або кількох елементах підприємства на будь-якій стадії його життєвого циклу, що можуть проявлятися в перетворенні потенціалу підприємства та зміні розмірів,

масштабів і цілей його діяльності.

Внутрішніми причинами виникнення змін є: потреба у зміні структури управління; застарілість продукції, техніки та технології підприємства; зниження продуктивності праці; невдачі у проведенні попередніх перетворень; зростання незадоволення працівників існуючим станом організації праці; зниження показників ефективності організації (рівня прибутковості, ліквідності, платоспроможності). Зовнішніми причинами виникнення змін є: економічна ситуація та державне регулювання; зміна законів та інших регуляторів; рівень конкуренції; купівельна спроможність споживачів продукції; необхідність пошуку нових постачальників. Очевидно, знаючи причини виникнення змін, можна розробити етапи для успішного впровадження та реалізації організаційних змін на підприємстві. Саме тому актуальними є питання підвищення ефективності управління змінами на підприємстві.

Інноваційній діяльності можуть перешкоджати техніко-економічні, юридичні, організаційно-управлінські та соціально-психологічні фактори. Опір нововведенням з боку членів трудового колективу, як правило, зумовлено факторами соціально-психологічного характеру, а саме: зміною статусу працівника в організації; можливістю втрати роботи через упровадження нововведення; перебудовою звичних способів діяльності; порушенням стереотипів поведінки; страхом від невизначеності; порушенням сформованих в організації традицій; побоюванням покарання за невдачу та ін.

Організації з бюрократичною, негнучкою системою зазвичай є неефективними. Організаціям, які відзначаються жорсткою системою ієрархії, високим ступенем професійної спеціалізації, вузько обмеженим колом завдань кожного працівника, негнучкими правилами та процедурами, а також управлінням без особистої відповідальності, важко адекватно реагувати на зміни в оточенні. Потрібно, щоб структура організації була гнучкою і легко пристосовувалася до змін. Система організації має передбачати, з одного боку, високу відповідальність її працівників, а з другого – можливість виявити

ініціативу, а організації належно скористатись їхніми здібностями.

Запровадження змін в організації – справа непроста і витратна. Проте багато організацій успішно долають цей бар'єр. Організації з гнучкими структурами, які легко пристосувати до новацій, мають у цьому сенсі значні переваги над організаціями, структури яких є жорсткими та нединамічними. Організації, які досягають успіху, свою головну проблему вбачають у необхідності управляти так, аби встигати за змінами. Це призвело до того, що виникла навіть особлива термінологія цієї проблеми.

Управління змінами – це процес, зумовлений тиском факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, що включає ініціювання змін: визначення необхідності змін, їхнє планування, організування (створення команди змін, забезпечення підтримки змін), формування системи мотивування змін, контролювання, регулювання змін та їх завершальне впровадження. Управління організаційними змінами є конкретною функцією менеджменту. Тому технологія управління ними повинна реалізуватися через загальні функції менеджменту, охоплюючи такі етапи:

- 1) планування організаційних змін;
- 2) організування колективів працівників та окремих виконавців – учасників організаційних змін;
- 3) мотивування працівників – учасників організаційних змін;
- 4) контролювання результатів організаційних змін та регулювання відхилень і збоїв, виявлених у процесі реалізації організаційних змін.

Розглянемо кожен з цих етапів. I етап. Планування змін на підприємстві охоплює два рівні – стратегічний та оперативний. Стратегічне планування змін – довготермінове планування, що систематизує та більш-менш формалізує виконання перспективних завдань підприємства, охоплює всі сторони його діяльності та спрямоване на розроблення, організацію й реалізацію змін через систему стратегічних планів, проектів і програм.

У зовнішньому та внутрішньому середовищах підприємства існують певні передумови, які спонукають підприємство до стратегічного планування

змін:

- необхідність реагування на зміну умов зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування підприємства;

- потреба в об'єднанні різних напрямів діяльності підприємства в умовах розвитку процесів децентралізації та диверсифікації;

- необхідність створення нових або підтримка існуючих конкурентних переваг, посилення конкурентоспроможності підприємства;

- наявність висококваліфікованих менеджерів, здатних за допомогою системи стратегічного управління вирішувати складні питання;

- розвиток зв'язків з підприємствами, які використовують систему стратегічного планування;

- наявність доступної інформації для вивчення сильних і слабких сторін підприємства, зовнішнього середовища, умов конкуренції;

- посилення інноваційних процесів, генерація та швидке освоєння підприємствами нових ідей;

- необхідність упровадження високої культури управління, орієнтованої на запобігання опору змінам та на стимулювання розвитку підприємства.

Оперативне планування змін – це пошук і узгодження найефективніших шляхів і засобів реалізації прийнятої стратегії змін та розвитку організації. Оперативне планування змін в організації передбачає: 1) планування змін виробничої програми: завдань з виробництва окремих видів продукції в натуральному й вартісному вираженні з урахуванням підвищення якості та обґрунтування виробничої програми потужністю підприємства; 2) планування змін техніки і технології в організації, тобто заходів щодо створення й освоєння нових виробів, упровадження нової техніки й технології; 3) планування змін у сфері праці й кадрів: зростання продуктивності праці, чисельності персоналу за категоріями, фонду оплати праці, середньої заробітної плати працівників, розрахунку додаткової потреби в робітниках та службовцях і джерел її забезпечення; 4) планування змін у матеріально-технічному забезпеченні підприємства: визначення потреб виробництва у матеріально-технічних

ресурсах та джерел їх забезпечення, а також розрахунків щодо зниження питомих витрат сировини, матеріалів, палива й енергії; 5) планування змін у собівартості, прибутку й рентабельності: собівартості основних видів продукції, валової, товарної та реалізованої; кошторису витрат на виробництво; прибутку і рентабельності за видами діяльності та в цілому по підприємству; 6) планування змін у фінансовому забезпеченні: потреби у власних оборотних коштах, балансу доходів і витрат; 7) планування змін у соціальному розвитку колективу: заходів щодо поліпшення умов праці, відпочинку й побуту працівників підприємства.

Кожен з наведених варіантів планування змін на підприємстві відрізняється від інших складом способів досягнення цілей, необхідними ресурсами, термінами виконання і виконавцями.

II етап. Організування в системі управління змінами на підприємстві – комплексний процес, який передбачає формування ефективної структури управління та системи організаційних зв'язків між підрозділами організації в ході впровадження та реалізації змін. Організування в системі управління змінами складається з 5 взаємопов'язаних елементів: 1) поділ праці в ході реалізації змін – процес розподілу загальної роботи в організації на окремі завдання; 2) департаменталізація – процес групування робіт та видів діяльності за окремими підрозділами організації (бригадами, групами, секторами, відділами) в ході реалізації організаційних змін; 3) делегування повноважень – процес передання керівником частини своєї роботи та повноважень, пов'язаних із проведенням організаційних змін підлеглому, який бере на себе відповідальність за її виконання; 4) встановлення діапазону керованості в ході проведення організаційних змін – визначення кількості працівників, безпосередньо підлеглих даному менеджерові, який проводить зміни; 5) координація робіт – процес узгодження дій усіх підсистем організації для проведення організаційних змін.

Для управління змінами важливе значення має команда змін – спеціально підібрана група працівників, об'єднана у творчий колектив для забезпечення

реалізації змін. У здійсненні організаційних змін можуть брати участь: функціональна команда, яка створюється на основі чіткої системи організаційного керівництва й підпорядкування, складається з фахівців, які виконують численні та різноманітні функції (фінанси, продаж, маркетинг); міжфункціональна команда об'єднує фахівців з ряду організаційних підрозділів, компетентність яких дозволяє знайти й реалізувати найоптимальніше рішення складної і важкої проблеми; самокерована команда складається з фахівців, які володіють високим рівнем професіоналізму в деяких сферах, взаємно доповнюючи один одного.

Ефективність командної роботи оцінюється за трьома показниками: ступенем ефективності кожного з членів команди у виконанні закріплених за ним функцій та професійних обов'язків, ступенем ефективності діяльності команди в цілому, ступенем ефективності взаємодії команди із зовнішнім середовищем.

III етап. Мотивування організаційних змін на підприємстві – управлінська функція, яка являє собою процес свідомого впливу на трудову поведінку працівників з метою досягнення цілей та реалізації завдань організаційних змін. Система мотивації організаційних змін включає в себе такі групи мотиваційних чинників, як матеріальна, трудова та статусна мотивації. В основі матеріальної мотивації лежить задоволення потреби у прагненні працівника до поліпшення свого матеріального добробуту в результаті реалізації змін.

Матеріальна мотивація передбачає матеріальне заохочення у формі диференціації заробітної плати, преміювання та додаткової оплати, соціальної підтримки. В основі трудової мотивації – задоволення бажання працювати взагалі та працювати в даній організації, у даному колективі чи команді змін та займати дану посаду.

Статусна мотивація включає моральне заохочення та навчання, а також планування кар'єри та контроль.

IV етап. Контролювання результатів організаційних змін – вид управлінської діяльності, який забезпечує керівництву підприємства

підтвердження вірності його управлінських рішень щодо напрямків упровадження змін та здійснення ним поточних коректив у ході проведення організаційних змін. Контролювання організаційних змін – система спостереження і перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням, встановлення результатів управлінського впливу на керований об'єкт виявленням відхилень, допущених у ході виконання цих рішень. При цьому суб'єктами контролю є керівники різних ланок управління, окрема посадова особа, служби (відділи) або внутрішньогосподарські підрозділи підприємства, а об'єктами контролю – різні види організаційних змін.

Регулювання соціально-психологічного клімату має специфіку відповідно до рівня формування та прояви клімату. На рівні «Мегабуд-БК» у цілому найбільшу віддачу дають матеріальні чинники (умови, організація, стимулювання праці), у малій групі – тих чинників, що пов'язані з соціально-психологічним настроєм, міжособистісними взаємодіями. На особистісному рівні головна умова сприятливого соціально-психологічного клімату – формування стійкої трудової мотивації.

Спочатку у колективі провели діагностику соціально-психологічного клімату, тобто, як персонал оцінює в цілому. За результатами тестування соціально-психологічний клімат «Мегабуд-БК» має середній рівень сприятливості. Потім проводилася діагностика деяких чинників окремо, які разом дають загальне полотно сприятливості клімату. За результатами діагностики визначення рівня конфліктостійкість, персонал має рівень певної вираженої конфліктності. За її методикою визначення інтегральної задоволеності працею, персонал має середній рівень задоволеності. Також у колективі оцінювався творчий клімат, за результатами тестування він отримав низьку оцінку, саме низький рівень розвитком творчої клімату.

Три важливих напрями для вдосконалення соціально-психологічного клімату насправді дадуть вагомий результат як економічної, так і соціальної ефективності. У цьому злагоджене виконання запропонованих заходів,

позначиться загалом на соціально-психологічному кліматі організації.

Отже, рекомендація боротьби з конфліктністю отримає результат одночасно з проведенням нововведень для вдосконалення соціально-психологічного клімату. Нововведення полягає в обґрунтованому поясненні незадоволення кожного та дозволить максимальне зближення колективу, допоможе краще пізнати одне одного. Для цього необхідно виділяти час і збиратися за круглим столом щоб обговорювати всі деталі та не перешкоджати роботі підприємства.

Створення «ящику ідей» дозволить персоналу ділитися своїми найбільш сміливими ідеями. «Ящик ідей» необхідно розмістити на видному місці, наприклад, близько інформаційного стенду в офісі, оскільки цікаві ідеї можуть пропонуватися як працівниками, так і клієнтами.

Проведення щотижня 5-ти хвилинки – дозволить більше спілкуватися всім працівником з керівником. Можна кожні збори вибирати особу, яка б висвітлювала всі тенденції у світі. Неформальне спілкування дозволить розпочати з доброю настрою, підніме робочий дух колективу. На цих п'ятихвилинках можна обговорювати невідкладні робочі моменти. Якщо такі заходи ще довго будуть підкріплюватися матеріальним заохоченнями, всі вони виступатимуть як стимул до підвищення зарплати.

Наступна рекомендація для вдосконалення соціально-психологічного клімату – підвищення загальної задоволеності працею. Одним з чинників є стимулювання персоналу. Можна порекомендувати матеріальні і моральні винагороди. Також ще одним чинником є інтерес до роботи. Створення гарних умов роботи та пропозиції з підвищення кваліфікації.

Втілення цих заходів дозволить загалом поліпшити соціально-психологічний клімат будівельної компанії «Мегабуд-БК». Його вдосконалення позначиться як у відносинах самих працівників один до одного, так і ставлення до праці і вплине на продуктивність. Бо, як відомо, у хорошому і дружньому колективі робота виконується швидше і якісніше.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРИ

1. Инновационный менеджмент : концепции, многоуровневые стратегии и механизмы инновационного развития : уч. пос. / под ред. В. М. Аньшина, А. А. Дагаева. – [2-е издание, перераб., доп.]. – М. : Дело, 2006. – 584 с.

ЕКОНОМІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ, ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ТА МІСЦЕ У ЗБУТОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Ястремська Олена Миколаївна

професор, д.е.н.

Літвінчук Карина Вячеславівна

аспірант

Харківський національний університет

імені Семена Кузеця

м. Харків, Україна

Анотація: Економічне обґрунтування та його значення у збутовій діяльності підприємства, це тема, що у найближчий час тільки набуде своєї актуальності. Під час економічного обґрунтування необхідно брати до уваги низку певних показників. Вивчення даного питання необхідне для розуміння основних аспектів збутової діяльності підприємства, з економічної точки зору.

Ключові слова: Економічне обґрунтування, збут, підприємство, готова продукція, показник, ринок, розвиток.

У сучасних умовах ринку підприємства намагаються налагодити своє виробництво та збутову діяльність таким чином, щоб задовольнити ринок та його потреби у продукції. Розвинуте у сучасному напрямку виробництво може бути лише за умови наявності удосконаленої матеріально-технічної бази, а це може бути тоді, коли підприємство має можливість корегувати виробничі плани, збутову діяльність відповідно до змін, яких потребує ринок. Саме економічне обґрунтування розрахунків техніко-економічних показників на підприємстві необхідне для визначення й обґрунтування напрямів його розвитку.

Економічне обґрунтування це аналіз та вибір оптимального рішення необхідного для вирішення питань про роботу підприємства. Економічне обґрунтування повинно включати теоретичні та практичні аспекти, що включають необхідні показники та їх розрахунок, який покаже рівень

ефективності рішень, які необхідно прийняти.

Розвиток збутової діяльності важливий та невід'ємний для підприємства з усіх сторін, а також з економічної сторони. Доцільність розвитку з економічної точки зору полягає у збільшенні прибутку та обсягів виробництва, розвитку збутової діяльності у внутрішній та зовнішній роботі і системі підприємства. Добре розвинена збутова діяльність підприємства гарантує успіх та прибуток, а також виведення підприємства на конкурентоспроможні позиції.

Збутова діяльність підприємства являє собою реалізацію готової продукції, її просування до кінцевого споживача з метою отримання прибутку.

При розробленні економічного обґрунтування слід брати до уваги такі показники як собівартість одиниці продукції, обсяг виробництва та капіталовкладень, трудомісткість виробів, витрати на сировину та матеріали, паливо та енергію, витрати на збут, показники прибутку підприємства, привабливості товару на ринку, споживчий попит на ринку, показник лояльності до клієнтів. Розрахунок цих показників дозволить визначити рівень розвитку збутової діяльності та виявити перспективні напрями її удосконалення для забезпечення достатньої конкурентоспроможності підприємства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Балабанова Л. В. Управління збутовою політикою: навч. посіб. / Л. В. Балабанова, Ю. П. Митрохіна. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 240 с.

2. Ключник А. В. Теоретичний аналіз поняття «збут» та його функцій / А. В. Ключник, І. О. Білозерцева // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. – 2014. – Випуск 6. – С. 188-191.

3. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс [пер. с англ.] / Ф. Котлер. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2014. – 656 с.

4. Федорович Р. В. Тенденції розвитку маркетингу в умовах економічних трансформацій : монографія. Терн. : ФО-П Шпак В. Б, 2017. 343с.

LEGAL SCIENCES

SLOVENIAN POLITICAL DISCOURSE ON THE ROAD TO INDEPENDENCE

Abuladze Maka

PhD Student of Georgian Technical University,
Faculty of Law and International Relations
Tbilisi, Georgia

Abstract The article discusses a number of processes that took place in Slovenia before independence. Important events such as the actions of civil society factors and the political elite are discussed. Important paradigms of secession and self-determination are explored. An authorial view on political and legal issues in Slovenia is established.

Key Words: Slovenia, independence, secession, self-determination, civil society.

Introduction: Prior to the mobilization for independence, there were three types of discourse in Slovenia: economic, ethno-nationalist, and the main framework of civil society. The perception of economic injustice has a long history in Slovenia, which politicians later used to build a welfare framework during the independence movement. There was a widespread belief in the early 1980s that the Yugoslav economic crisis was hampering their economic development and that they could realize their economic potential much more effectively without the Belgrade federal bureaucracy. Which accelerates the emergence of Slovenian nationalism?

This discontent had much earlier roots. Economic grievances arose in the late 1960s, when liberals came to the helm of the Communist Party and the need for systemic reforms arose in Croatia and Slovenia. The events in Croatia led to the

emergence of a nationalist movement. In Slovenia, the economic scandal was followed by national unity. In 1969, Slovenia received funding from the World Bank for its road network; however, the money was redirected by the federal government to road projects in other republics. The issue has provoked public outcry in Slovenia. In response, Slovenes from Belgrade were accused of nationalism. In 1972, the Prime Minister of Slovenia, Stane Kavchichi, whose government started the road project, was accused of nationalism and forced to resign.

Surveys conducted in 1987 and 1988 showed that the majority of the Slovenian population thought that "new prospects for economic development would open up in Slovenia if it were outside Yugoslavia."

The Main Text: Nevertheless, the vast majority (71.2%) rejected Slovenia's secession from Yugoslavia. Slovenia believed that "being alone would not have financial problems and could have been to eastern Switzerland or Liechtenstein; Between Italy and Austria ... "Slovenia was convinced that they were victims of Yugoslav economic policy. They highlighted the fact that Slovenia had to fund poor regions in vain, such as Kosovo. Slovenia's booming export activity was also hampered by federal import limits.

This perception of economic injustice has repeatedly sparked debate over Slovenia's role in the federation. The main driver of the economic discourse was the Slovenian politicians who sought a higher degree of sovereignty on the economic mark.

Despite the differences between Slovenia and Croatia (Slovenia was the most liberal republic and Croatia the most conservative) - the two republics fought together on the basis of economic interests. Together they blocked a bill in early 1985 that required enterprises to transfer their hard currency earnings to the Federal National Bank. The co-operation was in their common interest, as Slovenia and Croatia together accounted for 70% of Yugoslavia's solid currency revenues, of which 60% went to the national budget, which also subsidized less developed regions.

In 1987, Slovenia won the battle with the federal decision-making bodies and the rule of consensual decision-making was maintained in the federal bodies. In the

name of efficiency, the governments of Slovenia and Croatia in 1987 refused to contribute to the army and also suspended taxes from the federal government. As a result, the republics gained de facto fiscal sovereignty.

In addition to the economic frustrations, there was also a perception in Slovenian society that the Slovenian language and culture were in danger. In 1979, this issue was taken seriously. In Slovenia, a so-called language arbitration committee was set up to hear hundreds of complaints related to the perceived threat against the Slovenian language. The reason for this growing discontent and further activism was the constant immigration of people to Slovenia from other Yugoslav republics.

In 1979, 9% of Ljubljana were non-Slovenian; In 1981 it was 16%. According to a public opinion poll conducted in the 1980s, 44% thought that their language was endangered due to the growing share of immigrants. In the spring of 1982, even the Congress of the Slovenian Communist Party discussed the language problem, in which "speakers competed with each other in speaking particularly pure Slovenian."

Although economic and ethno-nationalist discourses existed in the 1980s, they became the main framework of most popular civil society. In Slovenia, the population was treated as a citizen, thus promoting an ethnically inclusive interpretation of national identity. Nothing was said about immigrants in this civic framework of national identity.

It is true that immigrants were considered a problem and a threat in the late 1970s and early 1980s, but the perception of the threat slowed down as early as the late 1980s, when a key civil society framework emerged.

The civil society master framework was unique in that it visibly mobilized people and was represented not only by small groups of political or cultural elites but also by various grassroots organizations. Economic and ethno-nationalist rhetoric also relied on widespread beliefs and grievances, but did not encourage people to take part in protests or popular movements. The pro-democracy, human rights discourse emerged with the pluralism of Slovenian society in the mid-1970s, with the emergence of the punk movement, followed by various artistic and cultural activities. Since the early 1980s, several groups have emerged in Slovenia, such as

environmentalists, the peace movement, the New Age spiritual movements, and feminist and gay rights activists. Thomas Mastnack called these new social movements an "alternative scene" that together constituted a "democratic front" opposed to the repressive nature of the communist system. "This 'alternative scene' was not a united political opposition; it focused on day-to-day issues and problems."

Nova Kevija was the main voice of the ethno-nationalist framework, while the youth newspaper Mladina was the most influential voice in the "other pole" of Slovenian politics. Although both magazines were strongly anti-communist, Mladina's opposition and the discourse she delivered were "typically anti-nationalist and progressive, constantly emphasizing the values of pluralism, secularism and human rights ..."

Attempts by the Slovenian communist government to suppress these initiatives were initially observed, as exemplified by the 1981 trial. However, since the mid-1980s, the Slovenian leadership has taken a new step, beginning to tolerate and further supporting the initiatives of the root civil society in Slovenia. In 1986, when Milan Kuchani became the leader of the Slovenian Communist Party, the Liberals came to the forefront of the party and took over Magas B., *The Destruction of Yugoslavia*, Verso, 1993, 132. Social movements in Slovenia strongly criticized the Yugoslav army, leading to a serious crisis in 1988. In 1985, Slovenian students staged a counter-protest against a military parade in Belgrade to mark the 40th anniversary of World War II, a milestone in the development of the peace movement. In January 1987, signatures were collected in Ljubljana for various petitions. Slovenian youth leaders demanded an end to Tito's birthday celebrations, called for better treatment of political prisoners, allowed social work instead of military service, and called for a referendum on further construction of nuclear power plants. The Slovenian Youth Alliance, which was the official youth organization, also demanded the repeal of Article 133 of the Criminal Code, which allowed people to be prosecuted for their views. Mladina in particular has published numerous articles on taboo topics such as Tito and the Yugoslav Army. The newspaper also claimed that undemocratic election procedures made the powers of the federal prime minister

illegitimate. The media broke taboos in Slovenia. The commemorative ritual of Tito's death during a televised debate was compared to Nazi holidays and the worship of North Korean President Kim Il Sung.

Such open criticism became possible in the republic in the mid-1980s as the Liberal Party leadership created a climate of tolerance in Slovenia. These movements gradually changed the political atmosphere in Slovenia, open discussion and dissent became commonplace and accepted. Some Yugoslav newspapers compared the developments in Slovenia to the spring of Prague in 1968, although such parallels were rejected by Kuchani.

Thus, the head of civil society outlined the specific requirements:

- People should not be persecuted for their opinion
- Conscripts should have the right to choose to serve in the military.
- Strikes should have been legalized
- Elections are democratic.

The leaders of the civil society framework did not care much about Slovenia's sovereignty and were essentially anti-nationalists. As Mastnack argued, "the platform for the homogenization of the Slovenian nation was the struggle for political democracy, the protection of fundamental human rights and the struggle for the rule of law." He opposed this type of nationalism with Serbian mobilization, the starting point of which was "Blut and Boden: Kosovo and the Serbs shed blood on that land." Since Slovenia came under severe criticism for its liberalized tendencies, democratic movements have become an integral part of Slovenia's national identity.

Democratic developments were considered dangerous for the federation, which led to considerable hostility on the part of Belgrade and the army. Most Yugoslav conservatives expressed concern that the Slovenian leadership did not suppress the manifestations of democratic movements. Therefore, pluralism in Slovenia contributed to the growing confrontation between the Slovenian Communists and the federal leadership, the army and Serbia. Until the end of 1988, Slovenian political leaders quietly followed the democratic movements and at the same time fiercely defended Slovenia's interests at the level of the federal institutions. In early 1988,

Serbia amended its own constitution to consolidate its power over the provinces of Kosovo and Vojvodina, and pushed for increased federal government power at the expense of the republics' autonomy. This raised fears in Slovenia that they would suffer the same fate if Belgrade were willing to intervene against them.

Nevertheless, attacks on the Slovenian leadership and democratic movements reinforced the view that defending republican sovereignty was the path to pluralism and liberalization. As a result, by 1988, talk of Slovenia's right to secession had become a common occurrence in intellectual circles. Nova Kevija called on the Slovenian people to defend their right to self-determination and the right to secede from Yugoslavia. During a debate on amendments to the Yugoslav constitution in April 1988, Slovenian writers and sociologists called for political pluralism and argued that Slovenia had the right to "both join and secede". At the same time, there were demands for secession from Yugoslavia and closer ties with the European Union. A meeting of 500 intellectuals was held in Ljubljana in June 1988, where participants discussed Slovenia's place in the federation, with some arguing that Slovenia should have the right to secede.

Prior to the announcement of the secession in June 1991, Slovenian politicians stressed that their movement for sovereignty was based on economic issues. 19.7% said it was for political reasons, 10.8% said Slovenia's independence was necessary because "Yugoslavia was falling apart", 11.1% said it was "because of all kinds of repression" and 14.6% Stressed the issue of international isolation. Consequently, it is difficult to determine why the people chose independence. However, the main question that needs to be answered in the paper is why economic arguments gained such an important role in the last phase of mobilization and not before, and what led to the changes in the framework of independence.

Conclusion: An analysis of the discourse dynamics of the independence movement reveals that the contextualization of events had a strong influence on the framing process. During the "Four Trials", after the journalists were arrested and tried in a military court without the involvement of civil lawyers, the framework of democracy dominated the discourse. When people learned that the Slovenian

language could not be used during the trial, the importance of the Slovenian language, culture and nation came to the fore. As early as 1988, the ethnic security framework was most prominent in Slovenian public discourse. It dominated the pro-independence rhetoric as well, while politicians interpreted the 1989 constitutional amendments. Since the changes were aimed at national defense, the Ethnic Security Framework seemed to be an ideal tool to address this issue. Economic arguments even emerged during the economic war with Serbia. Thus, various contextualized events have led to the emergence of specific frameworks at certain points in the mobilization process.

Although the economic war with Serbia has led to the emergence of economic arguments in the pro-independence discourse, the dominance of civic identities ultimately explains why they have become so popular among politicians in justifying claims of independence. Economic arguments fit well with ethnically inclusive frameworks. In the late 1990s, Slovenes were seriously afraid of an attack by the Yugoslav army - which explains the fears.

REFERENCE:

- 1 Milijic P., Income Inequality in Slovenia from 1963 onwards, <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/dohodkovna-reenakost-v-sloveniji-od-leta-1963-naprej.pdf?sfvrsn=0>
- 2 Gow J. and Carmichael C., *Slovenia and the Slovenes*, Hurts and Company, London, 2000, 56-57.
- 3 Financial strength of republic envied, *The Times*, 13-11-1987.
- 4 Jugoslawien, Im Abwind, *Der Spiegel*, 27-06-1988.
- 5 Kamm H., Yugoslav republic jealously guard sits gains, *New York Times*, 08-12-1985.
- 6 Stojanović V. and Remington R., Bureaucracy and Socialism: The Experience of Yugoslavia, in *Public Bureaucracies Between Reform and Resistance*, New York and Oxford, 1991, 180.
- 7 *The Economist*, 02-05-1982

- 8 John K. Glenn, III, Framing Democracy, Civil Society and Civic Movements in Eastern Europe, St¹ Mastnak T., Civil Society in Slovenia, From Opposition to Power, *Studies in Comparative Communism*. Autumn/Winter1990,305-317. <https://www.jstor.org/stable/45367223>
- 9 Mastnak T., From Social Movements to National Sovereignty, in *Independent Slovenia, Origins, Movements, Prospects*, ed. Jill Benderly and Evan Kraft, Mac Millan Press LTD,1997,95.
- 10 Patterson P. H., “The East is Read: the End of Communism, Slovenian Exceptionalism, and the Independent Journalism of Mladina, 2000, 417.
- 11 Magas B., The Destruction of Yugoslavia, Verso, 1993, 132.
- 12 RFE–search Yugoslav, Generating liberal ideas, SR/1, 22-01-1987.
- 13 Fodor G., Slovenian idiosyncrasies, *South-East European Service*,18-02-1987.
- 14 Benderly J., Independent Slovenia: Origins, Movements, Prospects, Palgrave Macmillan, 1994,195.
- 15 Lang P., Slovene Theatre and Drama Post Independence: Four Plays by Slovene Playwrights, by Lesley Anne Wade (Volume editor),Oxford, 2007
- 16 Slovene Poll Shows Majority Supports Independence, FBIS-EEU, 1990.

**TO THE PROBLEM OF IMPROVING THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES
OF THE LEGISLATIVE AUTHORITY IN UKRAINE**

Salamatin Alexander

judge of the Mykolaiv district court

Mykolaiv, Ukraine

Abstract: the article is devoted to the analysis of the legislative authority in Ukraine of fundamental approaches in the conditions of evolution to the functioning of the political system in Ukraine. Improving the basic foundations of the legislature is an urgent problem that requires a detailed analysis of theoretical and practical aspects of lawmaking and should be based on the use of world experience.

Key words: legislature, constitutional reform, political system, legislation, constitution.

Improving the principles of the legislative (supreme) authority in Ukraine is one of the important challenges of the present. The evolutionary development of the political system in Ukraine should be based on a theoretical basis and should be spelled out at the legislative level. Solving this urgent problem, which is essential for determining the further vector of development of the Ukrainian political and legal system, requires close cooperation of theorists who build a conceptual doctrine of jurisprudence as a science-based on analysis of intellectual achievements of world thinkers and synthesis of achievements of current political systems. in their practical activities use the mechanisms of current legislation and lawmaking.

The needing to form new approaches to this issue arose evolutionarily in response to the challenges of our time. The existence of an urgent need to rethink the principles of functioning of the supreme power is pointed out from various angles. These are both theorists, such as scientists who analyze the effectiveness of the legislative system in Ukraine, and practitioners, namely: politicians who implement the legislative process in practice.

For example, Doctor of Law, Academician of the Academy of Political Sciences of Ukraine, V. Tertyshnyk, known for his fundamental research in the field of theoretical aspects of the formation and functioning of legislation as a system, analyzed the doctrinal problems of the legislature in Ukraine [1, p.80-87]. His works are not only critical of the existing system. The scientist also suggested conceptual ways to improve it [2, c. 48-53]. He analyzed the existing variants of political systems at the modern political paradigm, their features in specific historical conditions, and based on the practical achievements of humanity in the field of legislation, which can be nifty for Ukrainian realities. In his works, the researcher emphasizes that the constitutional reform in Ukraine is fundamentally important, as it outlines the civilizational choice of the path that will move in the future of Ukrainian statehood [3, c. 57-64].

Analysis of the formation and development of state and legal institutions in independent Ukraine presented by the work of Y. Shemuchenko [4, c. 88-94]. The scientist comprehensively analyzes the ways of evolution of the Ukrainian legal system.

In the researched context, the cycle of research ways of reforming the constitutional system in Ukraine attracts special attention. For example, the practical directions of possible constitutional reform through the prism of similar transformations in Eastern European countries were analyzed in the scientific-practical conference "Constitutional reform in Ukraine: the experience of Central and Eastern Europe" [5].

Supporting the need to draw on the progressive experience of European countries in developing a strategy for improving the principles of the legislature in Ukraine, it seems appropriate to expand the geography of analysis of current legal systems in the modern world, including researchers. Several significant differences from the Western European parliamentary system. D. Joshua analyzed the basic foundations of the activities of the American Congress on the example of the 106th conclave [6, 397–409]. A compulsive study by American political scientists W. Minozzi and S. Walden is devoted to the influence of political parties on the activities

of Congress. Another foremost question that attracts the attention of American political scientists is how the occupation of members of Congress in their constituency affects their chances of being re-elected and how this affects the effectiveness of legislative activity [7]. According to researchers of the US legal system, it is built in such a way as to primarily meet the needs of constituencies, while not allowing political and ideological differences to block the work of parliament.

Administrative and territorial reform (2015-2021), which is carried out to redistribute powers between central and local authorities, involves increasing the role of local communities and administrative institutions in the political and economic life of a particular region, as well as the state as a whole. The study of specific mechanisms of the political influence of communities on their elected members of parliament seems appropriate to expand the geography of analysis of existing legal systems in the modern world, including in the field of view of researchers the US legal system.

Thus, improving the basic foundations of the legislature in Ukraine is an urgent problem that requires a detailed analysis of theoretical and practical aspects of legislation and should be based on the use of world experience.

LIST OF REFERENCES:

1. Тертишник В Законодавча влада: українські реалії та доктринальні проблеми / В. Тертишник // Віче – 2010. — № 10. — С. 80-87.
2. Тертишник В. Законодавча влада України: концептуальні проблеми удосконалення / В. Тертишник // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2011. — №11. — С. 48-53.
3. *Тертишник В.М.* Цивілізаційний вибір державотворення та проблеми конституційної реформи в Україні / В. М. Тертишник // Публічне право. — 2016. — № 4(24). — С. 57-64.
4. *Шемшученко Ю. С.* До питання про формування і розвиток державно-правових інститутів незалежної України / Ю. С. Шемшученко,

Н. М. Оніщенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — №8. — С. 5-12.

5. Конституційна реформа в Україні: досвід країн Центральної і Східної Європи: Зб. матеріалів учасників Першої науково-практичної конференції (Нац. ун-т «Львівська політехніка», Львів, 19 квітня 2019 р.) / Упоряд. І. Софінська; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львівська Політехніка», Навч.-наук. ін-т права та психології. – Львів, Каменяр, 2019. – 212 с.

6. Joshua D. Representation in Congress: Constituents and Roll Calls in the 106th House. Clinton Princeton University // The Journal of Politics. – Vol. 68, No. 2, May 2006, pp. 397–409.

7. Minozzi W., Volden C. Who Heeds the Call of the Party in Congress? // The Journal of Politics. – Vol. 75, No. 3 (Jun. 5, 2013), pp. 787-802. <https://doi.org/10.1017/s0022381613000480>.

8. Congressional Careers: Service Tenure and Patterns of Member Service, 1789-2021. Updated January 5, 2021. R41545 VERSION 17 // Congressional Research Service <https://crsreports.congress.gov>

ПОНЯТТЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ У НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Виноградова Анастасія

Аспірант

Національного авіаційного університету

м. Київ, Україна

Анотація: публікація присвячена визначенню поняття кадрового забезпечення діяльності судів у науковій думці. Кадрове забезпечення діяльності судів визначене як урегульовану нормами адміністративного права адміністративну діяльність суб'єктів реалізації кадрової політики у сфері судочинства, спрямовану на забезпечення судів кадрами, вимоги до яких передбачені чинним законодавством про судоустрій і статус суддів, а також законодавством у сфері публічної служби, спроможними виконувати покладені на них функції та реалізувати компетенцію з метою забезпечення ефективності правосуддя та належної організації його здійснення.

Ключові слова: кадрове забезпечення, судоустрій, суді, адміністративна посада, апарат суду, судова влада.

Сьогодні відсутній усталений науковий підхід до визначення поняття «кадрове забезпечення діяльності судів». Крім необхідності врахування: 1) підходу Т.Є. Кагановської щодо адміністративно-правової природи відносин у сфері кадрового забезпечення; 2) конституційно-правового статусу суду; 3) підходів дослідників (М.Г. Мельник, О.М. Лагнюк, А.В. Шевченко), які обґрунтовували необхідність визначення кадрового забезпечення діяльності судів з позицій нормативно урегульованої послідовної діяльності уповноважених суб'єктів щодо комплектування судів професійними кадрами, здійснення інших процедур та вивільнення, доцільно дослідити сутність терміну «забезпечення», який є ключовим при окресленні меж послідовно

здійснюваних процедур щодо кадрової діяльності у судах.

Пошук юридичного змісту терміну «забезпечення» дозволяє звернутись до юридичних енциклопедичних словників, в яких розкрито поняття «забезпечення виконання зобов'язань», «забезпечення доказів», «забезпечення позову» [1, с. 276]. Уникаючи цитування змісту тексту щодо перелічених юридичних термінів, доцільно виділити головну ознаку, наявність якої дозволяє застосувати слово «забезпечення». Мова йде про заходи, застосування яких спрямоване на гарантування належного вчинення дій, передбачених законодавством. Отже, про кадрове забезпечення можна вказувати у значенні гарантій комплектування кадрами належної кваліфікації, визначенні потреб у таких кадрах та вирішенні питань про доцільність подальшого перебування на службі (у разі перебування на посадах публічної служби) або припинення трудових відносин.

Слід наголосити про різницю у змісті понять «кадрова політика», «кадрова робота», «кадрові процедури», «кадрове забезпечення». Останнє поняття є вужчим за змістом, порівняно із іншими, враховуючи доцільність охоплення ним діяльності щодо визначення потреби у кадрах, добору, відбору, призначення на посади в судах, переміщення на посадах, припинення служби в судах. При визначенні поняття «кадрове забезпечення діяльності судів» доцільно врахувати необхідність його розмежування із поняттям «проходження служби», «службова кар'єра» та іншими поняттями, якими позначаються процедури, пов'язані із реалізацією особою, яка займає посаду в державних органах, функцій та компетенції, передбаченої чинним законодавством.

Проходження державної служби визначене як регламентована нормами права професійна діяльність державних службовців щодо виконання завдань, зумовлених посадами, які вони обіймають, починаючи з моменту набуття ними статусу державних службовців й завершуючи його припиненням [2, с. 765]. Службова кар'єра визначається як цілеспрямоване просування по державній службі з метою задоволення державних інтересів та реалізації своїх інтересів шляхом заміщення вищої посади або присвоєння вищого рангу [3, с. 87]. Отже,

проходження державної служби, службову кар'єру, виходячи зі змісту цих понять, навряд чи можна віднести до кадрового забезпечення, враховуючи різницю у спрямованості відповідної діяльності. Діяльність щодо кадрового забезпечення пов'язана із комплектуванням кадрами належної кваліфікації посад публічної служби в судах, а також звільнення з публічної служби. Поняття «проходження державної служби», «службова кар'єра» стосується професійної діяльності осіб, які займають відповідні посади публічної служби в судах.

Використання терміну «забезпечення» дозволяє обмежити підхід щодо розкриття змісту кадрового забезпечення судів діяльністю щодо комплектування посад публічної служби в судах, в тому числі – шляхом здійснення кадрових ротацій, а також припинення публічної служби. Присяжні наділені тільки процесуальним статусом, а їх діяльність не стосується проходження публічної служби в судах.

Отже, поняття «кадрове забезпечення» можна розуміти у широкому та вузькому значеннях. Широке значення цього поняття розкрито у більшості наукових досліджень, присвячених проблемі кадрового забезпечення державного апарату, а також судів. Широке розуміння кадрового забезпечення діяльності судів передбачає охоплення цієї категорією усієї кадрової діяльності та її відповідних процедур, які здійснюються не тільки щодо суддів, але й щодо державних службовців, помічників суддів. За таким підходом кадрове забезпечення діяльності судів ототожнюється із поняттями «кадрова робота», «кадрові процедури». Вчені – дослідники проблеми кадрового забезпечення, яке стосується не тільки судів, а й інших державних органів єдині у підході до визначення категорії «кадрова політика» як такої, що має первинний, утворюючий характер щодо інших категорій, які стосуються кадрової діяльності і похідні від неї. При визначенні поняття «кадрове забезпечення діяльності судів» застосовано його вузький смисл, доцільність якого впливає з юридичного значення терміну «забезпечення», розмежування із категоріями «проходження служби», «службова кар'єра» (зміст яких охоплюється

категорією «кадрове забезпечення» у її широкому значенні), врахування конституційно-правового статусу судів, а також відсутності протиріч із окремими думками науковців. Крім того, визнання адміністративно-правової природи діяльності щодо кадрового забезпечення дозволило назвати її адміністративною діяльністю.

Кадрове забезпечення діяльності судів доцільно визначити як урегульовану нормами адміністративного права адміністративну діяльність суб'єктів реалізації кадрової політики у сфері судочинства, спрямовану на забезпечення судів кадрами, вимоги до яких передбачені чинним законодавством про судоустрій і статус суддів, а також законодавством у сфері публічної служби, спроможними виконувати покладені на них функції та реалізувати компетенцію з метою забезпечення ефективності правосуддя та належної організації його здійснення. Поняття кадрового забезпечення діяльності судів у його адміністративно-правовому вимірі включає процедури комплектування посад публічної служби в судах, а також звільнення з публічної служби.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Юридична думка, 2012. 1020 с.
2. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 5: Адміністративне право / редкол. Ю.П. Битяк (голова) та ін.; Нац.акад.прав.наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац.юрид.ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
3. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 540 с.

УДК: 346.16

РОЛЬ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВНЗ

Коваленко Інна Анатоліївна

к.ю.н., доцент

Ісмаїлова Лейла Ісмаїлівна

студентка

Київський національний

Університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

Анотація. Активний розвиток інноваційних технологій, застосування нових методів технологічного оснащення, а також використання оновлених інформаційно – комп’ютерних технологій не могли обійти сферу освіти. Виклики сьогодення змушують нас все частіше застосовувати у сфері освіти та у процесі навчання інноваційні технології. У квітні 2004 року в Льєжі (Бельгія) під егідою Європейської Комісії відбулася міжнародна конференція з проблем науково-дослідницької та інноваційної діяльності в університетах. Близько 1000 учасників, співробітники і керівники академічних організацій, промислових компаній, політики і представники урядових кіл Європи, США, Австралії, країн Африки та Азії взяли участь у цьому науковому форумі, що визначив перспективи розвитку науки й інноваційної діяльності в Європі на найближчі 15 років [1;142].

Ключові слова. Сфера освіти, комп’ютерні технології, процес навчання, інноваційні технології, новітні технічні засоби.

Те, що раніше здавалося фантастикою, сьогодні наша буденність. Кілька десятиліть тому, неможливо було уявити те, що комп’ютерні технології активно будуть впроваджені не тільки у науку, а і у процес навчання та загалом у сферу освіти. За останні місяці перед системою освіти стало питання про масштабне реформування методології навчання, та застосування новітніх технічних засобів у процесі навчання студентів. За даними соціологічного

дослідження для 68% підлітків комп'ютер є робочим інструментом, 12% використовують ПК для розваг, для 18% це можливість спілкуватися з друзями, а для 2 % це можливість відключитися від дійсності [2].

Найголовнішим викликом, який постав перед сферою освіти є - поширення коронавірусної інфекції (COVID – 19), яка змусила заклади вищої освіти активніше застосовувати інноваційні методи в процесі навчання та модернізувати вже існуючі платформи для онлайн-освіти. Одним з найважливіших процесів навчання молодих науковців є залучення їх до проведення наукових конференцій різного формату, проте, з поширенням коронавірусної інфекції така важлива ланка навчання фактично перестала існувати. Однак, завдяки впровадженню комп'ютерних технологій у студентів з'явилася можливість приймати участь в онлайн-конференціях на різних платформах задля продовження дослідження науки. У сучасних умовах в усьому світі визнана зростаюча роль знань та освіти - як для кожної людини, так і для всього суспільства. Особливе завдання покладено на вищу освіту, що є найважливішим елементом розвитку людських ресурсів для будь-якої країни і світу в цілому. Дослідженнями Світового банку підтверджується, що вища освіта забезпечує формування потенціалу особистості і розвиток аналітичних навичок, що, в свою чергу, сприяє просуванню національної економіки. Знання нині є одним із головних чинників виробництва, а накопичення і застосування знань набуває все більшого значення як головна конкурентна перевага країни. Таким чином, визнається, що в осяжному майбутньому і для держави, і для особистості все вирішуватиме рівень освіти, обсяг і ступінь використання одержаних знань [3].

Отже, такий елемент суспільного життя, як вища освіта є дуже важливим не лише для окремого суб'єкта суспільних правовідносин, а і для всієї держави в цілому. На мою думку, забезпечення закладів вищої освіти новітніми інноваційними засобами, активне забезпечення комп'ютерними технологіями закладів освіти, реформування середовищ, онлайн-навчання матиме дуже позитивний характер не лише для окремої людини, а і для суспільства та

держави в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Козяр М.М. Інноваційні технології навчання в діяльності ВНЗ.
URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/13825/1/Elita_2014_38-39_Koziar_Innovatsiini.pdf .
2. Освітній проект « На урок» Доповідь на тему: "Впровадження в навчальний процес інноваційних технологій". URL: <https://naurok.com.ua/dopovid-na-temu-vprovadzhennya-v-navchalniy-proces-innovatsiynih-tehnologiy-3126.html>
3. Козяр М.М. Інноваційні технології навчання в діяльності ВНЗ.
URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/13825/1/Elita_2014_38-39_Koziar_Innovatsiini.pdf .

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОШИРЕНOSTІ КІБЕРШАХРАЙСТВА
ЯК ВИДУ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ**

Коваль О. М.

к.ю.н., доцент
доцент кафедри
приватного та публічного права
Київський національний університет
технологій та дизайну
м. Київ, Україна

Анотація: У цій статті розглянуто основні поняття кібершахрайства та поширені в мережі інтернет види шахрайств. Запропоновано способи, що мінімізують ризики стати жертвою злочину. Кібершахрайство є найпоширенішою формою шахрайства в цифрову епоху. Кіберсвіт розширюється та зростає невпинно, дозволяючи шахраям викрадати особисту та фінансову інформацію жертв різними способами. Шахраї можуть використовувати зібрану інформацію, щоб потім фінансувати себе, або, що більш небезпечно, вони можуть використати ці гроші для фінансування тероризму. Тому дуже важливо, вчасно інформувати суспільство, щоб окремі громадяни та організації знали, як захистити себе від кібершахрайства.

Ключові слова: кібершахрайство, мережа, шахрайство, фішинг, кіберсвіт

Кіберсвіт розширюється. Зараз ми зберігаємо в Інтернеті більше особистої та фінансової інформації, ніж будь-коли, і це, на жаль, спричинило зростання кіберзлочинності. Зокрема:

- У 2013 році Target Corporation, другий за величиною роздрібний продавець універмагів у Сполучених Штатах, став жертвою шахрайства, в результаті якого було зламано 40 мільйонів номерів кредитних карток клієнтів.
- У 2014 році шахраї зламали 56 мільйонів номерів кредитних карток своїх клієнтів Home Depot, великої американської роздрібною компанії.

- У 2015 році кібершахраї з Китаю зламали Офіс управління персоналом США і викрали особисту інформацію понад 20 мільйонів людей, включаючи їх відбитки пальців.

- Річний показник шахрайства у 2017 році показав, що лише за один рік шахрайство обійшлося Великобританії у 190 мільярдів фунтів стерлінгів. Мало того, Управління національної статистики (ONS) виявило, що серед шахрайських злочинів, які коштують уряду маси грошей, більшість із цих злочинів мають форму кібершахрайства.

- У період з квітня 2018 року по березень 2019 року у Великобританії було: повідомлено про 741 123 злочинів пов'язаних з кібершахрайством. Жертви втратили 2,2 мільярда фунтів стерлінгів.

Кібершахрайство можна розглядати як різновид шахрайства, який здійснюється за допомогою комп'ютера або комп'ютерних даних. Злочини мають масовий характер. Шахраї можуть використовувати кіберсвіт, щоб отримати доступ до особистих даних жертв, їхніх онлайн-рахунків та банківських рахунків.

До основних видів шахрайства можна віднести: фішинг, вишинг, змішинг, кур'єрське доставлення онлайн замовлень. Розкриємо суть деяких видів докладніше.

Фішинг (від англ. «fishing») – введення користувача в оману за допомогою підробленого сайту, що візуально імітує сайт банку або іншої інтернет-системи, що передбачає ідентифікацію користувача. Головне завдання фішера – заманити користувача на сайт та переконати його повідомити ідентифікаційні дані.

Для цього фішери зазвичай застосовують одну з наступних методик:

1. Спам. Ідея полягає в тому, щоб налякати користувача та вимагати від негайної авторизації для виконання тих чи інших операцій (розблокування рахунку, відкату помилкових транзакцій тощо).

2. Розсилка підроблених листів від імені банку або деякого провайдера послуг із проханням уточнити номер рахунку, логін/пароль та інші персональні

дані, надіславши їх за вказаним адресою.

3. Реклама деяких товарів або послуг, які можна придбати в інтернет-магазині або ознайомитися про послугу на сайті, причому в рекламі обов'язково наводиться посилання на дані сайти.

4. Застосування троянської програми (наприклад, класу Trojan.Win32.DNSChanger) для перенаправлення користувача на сайт фішерів при спробі доступу до звичайного легітимного сайту.

5. Використання просканованих копій документів. Зокрема, маючи ксерокопію паспорта та зразок підпису, теоретично можна оформити кредит від імені користувача.

Найбільш поширена форма фішингу — масовий фішинг. При даному виді фішингу нема потреби у зборі інформації, тому що нападник маскує своє повідомлення ніби посилається від представника популярного, всесвітньо відомого бренду.

Сьогодні фішинг виходить за межі інтернет-шахрайства, а підроблені вебсайти стали лише одним із багатьох його напрямків. Листи, які нібито надіслані з офіційного банку, можуть повідомляти користувачів про необхідність зателефонувати за певним номером для розв'язання проблем зі своїми банківськими рахунками. Ця техніка називається вішінг (голосовий фішинг). Зателефонувавши за вказаним номером, користувач заслуховує інструкції автовідповідача, які вказують на необхідність ввести номер свого рахунку та PIN-код.

Шахраї створюють сайти-двійники, які точно копіюють оригінал, але відрізняються всього лише одним символом, туди й потрапляють користувачі. Для того, щоб мати можливість надалі використовувати пластикову картку, на сайті-двійнику пропонується ввести дані, що містяться на карті та PIN-код.

Ці дані шахраї потім використовуються для виготовлення підроблених пластикових карток та зняття з рахунків готівки в банкомати.

Один з різновидів фішингу - є дзвінки на мобільний телефон клієнта від нібито представника банку з проханням погасити заборгованість по кредиту,

що накопичилася.

У травні 2020 року стало відомо про нову фішингову схему, яку шахраї почали активно застосовувати в період самоізоляції росіян в умовах пандемії коронавірусу COVID-19. Йдеться про афери з кур'єрською доставкою онлайн-замовлень.

Окрім названих також виділяють благодійне шахрайство, шахрайство з квитками в Інтернеті, шахрайство з подарунковими картками в Інтернеті, шахрайство в соціальних мережах. Всі перелічені злочини варто розглядати як форму шахрайства, а отже кваліфікувати за ст. 190 КК України.

Як захиститися від кібершахрайства?

Кіберзлочинці та шахраї зазвичай намагаються зламати особисту та фінансову інформацію жертв онлайн за допомогою фішингових електронних листів та вірусів. Якщо користувач отримав електронний лист із вкладеним посиланням, у якому просять надати банківську інформацію або підтвердити інформацію про свій банківський рахунок, скоріш за все це фішинг.

Найдієвіший спосіб убезпечитися від кіберзлочинності полягає в тому, щоб бути проінформованим та мати базові навички кібербезпеки. Слід ретельніше оберегати особисту та фінансову інформацію. Захищати комп'ютер за допомогою антивірусного програмного забезпечення для боротьби з будь-яким контактом між шахраєм і комп'ютером користувача.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Legend, Therza (1 January 2018). "CYBER FRAUD: How to be aware, to protect yourself and your business". *Podiatry Review*. 75 (1): 32–34.
2. Lin, Kan-Min (September 2016). "Understanding undergraduates' problems from determinants of Facebook continuance intention". *Behaviour & Information Technology*. 35 (9): 693–705.
3. Стрижкова, Д.А. Фишинговые атаки и методы борьбы с ними // Д.А. Стрижкова. Современные научные исследования и инновации. 2017. №1. URL: <https://web.snauka.ru/issues/2017/01/76973> (дата обращения: 23.04.2021).

4. Скулиш Є.Д. Міжнародно-правове співробітництво у сфері подолання кіберзлочинності “Інформація і право”, № 1(10) / 2014 С.93-100.
URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14sydspk.pdf>

5. Коваль О.М. Актуальні питання забезпечення кібербезпеки та протидії підробленню covid-сертифікатів Коваль О.М., Стецюра І.Р. Results of modern scientific research and development” (17-19 October, Madrid). 2021. С. 514-517.

ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЗАКРІПЛЕННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ ЗА ЗАКОНОМ УКРАЇНИ «ПРО МЕДІАЦІЮ»

Костенко І. В.

Кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
інтелектуальної власності та приватного права
Факультету соціології і права
Національного технічного університету України
Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського

Конфлікти супроводжували життя людини з давніх часів. Одним з способів розв'язання конфліктів здавну є медіація, або позасудова процедура вирішення спорів. У певних культурах (китайської, японської, країнах ісламського світу) звернення до суду застосовувалась як крайня міра. Конфлікти в родині, трудовому колективі, суспільних групах як правило вирішувались за допомогою мудрої і поважної людини, якій сторони конфлікту довіряли. Суди вважались досить дорогим і корупційним інститутом, до якого звертались у випадку крайньої необхідності. В Україні законодавці змушені звернутися до медіації внаслідок довготривалої і невдалої судової реформи, внаслідок якої справи розглядаються дуже довго і позов до суду є досить дорогим. Прийняття закону про медіацію 16 листопада 2021 р. продиктовано необхідністю зменшити навантаження на судові органи та збільшити їх ефективність. Як один із способів альтернативного вирішення спорів інститут медіації повинен стати затребуваним в Україні. Зважаючи на світову ефективність впровадження інституту медіації, Україні варто проаналізувати моделі, що наразі існують у зарубіжних країнах та створити власну, яка буде вдало функціонувати, з огляду на особливості української юридичної науки.

Слід зазначити, що існує дві основні моделі медіації: позасудової (здійснюють зовнішні медіатори на базі спеціальних центрів чи кабінетів у суді) та судової (медіатором безпосередньо виступає суддя або працівник суду).

Міжнародні та національні експерти Проекту ЄС “Pravo-Justice” Ремко ван Пі, Аліна Сергєєва, Світлана Сергєєва та Луїза Романадзе презентували «Гар-аналіз впровадження інституту медіації», що є комплексним дослідженням подальших кроків, необхідних для розвитку медіації в Україні. [1]. Сьогодні законом затверджена позасудова модель медіації, яка буде здійснюватись з допомогою зовнішніх медіаторів.

Досить недавно, 15 грудня 2021р набрав чинності закон України «Про медіацію». [2]. Експерти досить високо його оцінюють, але головне, що медіація в Україні, після 20 років існування, нарешті стане легальною. З огляду на активний розвиток інституту альтернативного вирішення спорів, цілком ймовірно, що медіація стане більш популярним способом вирішення конфліктів, аніж судовий розгляд. Відбувається поступова трансформація її сприйняття як невід’ємного елемента системи правосуддя, що має значний позитивний вплив на судову систему. На сьогодні цей інститут розглядається лише як позасудова процедура, яка не має відпрацьованих механізмів взаємодії суду та медіаторів.

Що ж до закону то він окреслено досить широку сферу застосування медіації. Відповідно в майбутньому медіатори зможуть досить вільно розпоряджатися наданими їм правами та обов’язками та ефективно реалізовувати свою діяльність. Крім того слід ознайомитися із основними перевагами та принципами медіації. Перш за все конфіденційність, яка забезпечить учасникам процесу медіації впевненість у нерозголошенні важливої, особистої інформації. Наступний принцип – добровільність – під час усіх етапів медіації обидві сторони свідомо беруть участь у процесі, що забезпечує прийняття виграшного для усіх рішення. Важливим в українських реаліях є принцип незалежності та нейтральності медіатора, який буде безсторонньо діяти та не буде особисто чи фінансово зацікавлений у результаті цього спору. Крім того, сторони, що вирішили застосувати медіацію економлять свій час та гроші. В порівнянні з судовою процедурою процес альтернативного вирішення спору є коротшим, так як усі сторони зацікавлені у

швидкому вирішенні конфлікту, та дешевим. Зарубіжний досвід демонструє, що основним мотивом для рекомендації клієнтам медіації, було те, що це є значно швидшим та дешевим процесом, ніж судове провадження.

Законом зазначено досить широку сферу застосування медіації (у цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним).

Медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу.

Медіатором може стати фізична особа яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном. Підготовку у сфері медіації здійснюють заклади освіти, а також організації, що забезпечують проведення медіації, суб'єкти господарювання незалежно від форми власності що мають право надавати послуги у сфері медіації або організувати їх надання відповідно до законодавства. Базова підготовка медіаторів здійснюється за програмою обсягом (тривалістю) не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання. Програма базової підготовки медіатора включає теоретичну підготовку і відпрацювання практичних навичок, знання методик проведення медіації, правового регулювання медіації, етики медіатора, досвід вередія переговорів, врегулювання спорів. Не досить зрозуміло, хто саме стане суб'єктом освітньої діяльності, які здійснюють підготовку медіаторів. Законом також зазначено, що особи, які звертаються до послуг медіаторів можуть вимагати інші професійні та освітні вимоги до них.

Медіатор може надавати послуги з медіації на платній чи безоплатній основі, за наймом, через суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, через об'єднання медіаторів або індивідуально як фізична особа, або фізична особа – підприємець.

Що ж до того, яку саме освітньо-професійну програму має закінчити

майбутній медіатор, то в законі це не вказано. Проте є думки щодо того, що для майбутніх медіаторів буде корисною попередня юридична чи психологічна освіта. На противагу цьому міжнародний досвід показує, що медіатор не повинен бути експертом у справі, повинен утримуватися від порад і консультацій. Психологічна або юридична освіта можуть не тільки не допомагати, а навіть заважати, тому що медіатору дуже важко уникнути безоціночного підходу щодо правильності прийнятого рішення з точки зору юриспруденції, тощо. Саме тому у законопроекті не вказана освітньо-професійна програма. Тобто у медіатора мають бути особистісні риси і навички, які відповідають «профілю медіатора», а саме: бути емоційно зрілою людиною, володіти навичками активного слухання, а також мати емпатію. Звичайно ж це оціночні категорії і досить важко перевірити відповідність медіатора цим рисам.

Адже основне завдання медіатора – налагодження процесу комунікації між сторонами, побудувати довіру (втрачену через конфліктну ситуацію), створити безпечну та креативну атмосферу. Після напрацювання сторонами варіантів рішень, медіатор має допомогти їм визначити критерії, за допомогою яких вони будуть оцінювати варіанти, щоб знайти найбільш оптимальний та прийнятний для усіх. Медіатор приділяє значну увагу роботі з емоціями осіб, адже під час судового розгляду їх взагалі не враховують. Не враховується судом і можливість саме хибного розуміння сторонами одна одної, та конфліктної ситуації. Тому медіатор повинен працювати саме над відновленням взаєморозуміння сторін і налагодженням комунікації між ними, лише тоді робота з учасниками спору буде ефективною, а рішення прийнятним для обох сторін.

Законом передбачено наявність локальних реєстрів медіаторів (об'єднаннями медіаторів та організаціями, які забезпечують проведення медіації). Але в подальшому, якщо до медіації будуть звертатися велика кількість людей, буде доцільно створити єдиний державний реєстр медіаторів, щоб сторони конфлікту швидко знайшли потрібного їм спеціаліста

(дізнатися про його освіту, досвід, спеціалізацію).

В цілому прийняття цього закону позитивно сприйнято фахівцями, і не дивлячись на існуючі недоліки, дає старт офіційної медіації в країні. Маю надію, що ідея позасудового вирішення спорів стане затребуваною в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міжнародний досвід на допомогу розвитку медіації в Україні
URL: <https://unba.org.ua/news/6011-mizhnarodnij-dosvid-na-dopomogu-rozvitku-mediacii-v-ukraini.html>

2. Закон про медіацію від 16.11.2021 URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>

МІЖНАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНА

Требіна Олеся Михайлівна,
аспірантка кафедри міжнародного права
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

Анотація. У статті досліджується концептуалізація феномену міжнародного контролю крізь призму компаративного аналізу. Обґрунтовано, що в національному праві «контроль» є ширшим поняттям, яке охоплює як «моніторинг», так і «нагляд». Доведено, що міжнародний контроль є родовим поняттям, а міжнародний моніторинг, міжнародний нагляд, міжнародне спостереження розглядаються як його методи. Запропонована дефініція міжнародного контролю.

Ключові слова: міжнародний контроль, контроль, міжнародний моніторинг, моніторинг, міжнародне спостереження, міжнародний нагляд.

Дослідження питання сутності феномену міжнародного контролю в науці міжнародного права ні є новим. Окремі аспекти здійснення міжнародного контролю розглянуті в дослідженнях вітчизняних і закордонних науковців, серед яких Т. Анцупова, Ю. Астанкевич, Р. Валєєв, Р. Макдональд, В. Мицик, О. Музичук, М. Пейчинович-Бурич, Й. Полакевич, Дж. Рікхоф, О. Сердюк, Я. Стівачтіс, О. Тіунов, М. Хабеггер, І. Яковюк тощо. Треба зазначити, що чіткого розмежування між різними термінами, що використовуються в зарубіжних наукових працях та інформаційних виданнях для позначення процесу міжнародного контролю («control», «verification», «monitoring», «surveillance», «supervision», «observance»), як правило, не проводиться. Водночас відсутність позитивної норми міжнародного права, що визначає міжнародний контроль, не лише ускладнює уніфікацію підходів до його

розуміння, а й забезпечує інтерес дослідників. Тому термінологічна стрункість осмислення явища «міжнародний контроль» потребує свого удосконалення, бо існує довільне застосування поряд з цим поняттям суміжних категорій міжнародного права, як «міжнародний моніторинг», «міжнародне спостереження», «міжнародний нагляд» тощо.

Спочатку звернемося до осмислення поняття «контроль» у національному праві. Як визначено С.А. Косіновим: «**Контроль** – форма діяльності, спрямована на перевірку правильності, виявлення, запобігання і подальше усунення порушень з метою оптимізації функціонування тієї чи іншої системи» [1, с. 244]. Контроль у найзагальнішому значенні являє собою певну діяльність, що полягає у перевірці, спостереженні, звірці. У словниках та енциклопедіях контроль визначається як: правило, перевірка того чи іншого об'єкта, перевірка правильності тих чи інших дій у сфері виробництва та управління, нагляд із метою перевірки. Саме така характеристика контролю покладена в основу окремих юридичних праць В.М. Гаращука, вихідним для якого стає розуміння контролю як перевірки, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки [2]. Специфіка контролю як юридичної форми діяльності полягає у наступному: 1) особливості юридичної значущості контрольної діяльності – це перевірка правильності, виявлення, запобігання і подальше усунення порушень з метою оптимізації функціонування тієї чи іншої системи; 2) особливості юридичних процедур контрольної діяльності – класичними прикладами таких законодавчо встановлених процедур є перевірка, звірка, аудит, ревізія, моніторинг тощо; 3) особливості юридичних актів, які створюються в процесі контрольної діяльності – зазвичай ідеться про складання актів перевірки або висновків та прийняття на їх підставі у випадку виявлення порушень індивідуально-правових актів (рішень) [1, с. 245].

Варто зазначити, що нині серед українських науковців, та законодавців немає єдиного розуміння вживання термінів «контроль», «нагляд» та «моніторинг» [3, с. 79-83]. З точки зору Д. Бахраха, нагляд є видом контролю.

Він зазначає: «Контроль містить у собі нагляд за законністю та доцільністю діяльності, її оцінку з позицій соціально-політичних, організаційно-технічних, наукових, правових» [4, с. 40]. В. Тюн розглядає нагляд як самостійний елемент контрольно-наглядової діяльності державних органів [5, с. 145]. Головною відмінністю, що відрізняє контроль від нагляду, на думку В.М. Гаращука, є те, що контролюючий орган, на відміну від наглядового органу (наприклад, прокуратури), має право втручатися в оперативну діяльність підконтрольного, а що контролюючи органи мають право самостійно притягувати винних до юридичної відповідальності [6, с. 455]. С. Вітвіцький, розмежовуючи поняття «контроль» і «нагляд», зазначає, що нагляд виступає як «пасивна» діяльність, а контроль – «активна»; контроль і нагляд завжди є дією, що виражається, наприклад, у перевірці, експертизі, аудиті, моніторингу та несе в певних випадках негативні наслідки для підконтрольної (піднаглядної) особи. При цьому зміст категорії «контроль» ширший за термін «нагляд», оскільки він включає змогу не тільки наглядати, тобто спостерігати за законністю та ставити питання про усунення, але й усувати їх своєю владою. Нагляд можна виділити як окремий засіб забезпечення законності та дисципліни [7, с. 62].

Що стосується співвідношення понять «контроль» і «нагляд» з «моніторингом», то С. Шестак вважає, що контроль є родовим поняттям щодо таких термінів, як «нагляд», «аудит», «моніторинг», «контролінг», «ревізія», «цензура» [8, с. 28]. Американські дослідники Джессі Хантлі Осубель і Девід Віктор розуміють «контроль» як процес визначення, чи дотримується сторона договору своїх зобов'язань, а «моніторинг» як процес отримання інформації, що використовується для сприяння прийняттю рішень та імплементації угоди [9, р. 3-4].

В основі етимології поняття моніторинг лежать такі давно відомі слова, як *monitory* – багатозначне поняття, яке спочатку означало наставляти, радити, застерігати, напучувати, і *monitor* (від лат. нагадуючий, наглядаючий), має вже більш близьке до сучасного значення – спостереження за певними об'єктами або явищами [10, с. 257]. Суттєвими ознаками моніторингу, з точки зору

А. Акмалової та Д. Капіциної, є його роль у підтримці потоку інформації та систематизації законодавства, тому можна сказати, що моніторинг співвідноситься і з контролем, і з наглядом, виступає як вид контрольної діяльності [11, с. 14]. Вони пропонують затвердити за поняттям «правовий контроль» родові ознаки, а «нагляд» і «моніторинг» вважати видовими поняттями. Вчені зазначають, що правовий контроль, як система й цілісний процес, виявляється й у такому традиційному вигляді, як нагляд, і в більш новому вигляді – як моніторинг. Останній застосовує такі елементи, як досье закону (законопроект), експеримент, експертні оцінки, публічні консультації, єдині інформаційні мережі, демонстрацію результатів. При цьому зберігаються можливості використання моніторингу як методу, форми, інструменту правового контролю (нагляду) поряд з іншими формами та методами (перевіркою законності діяльності, видачею приписів, оцінкою ефективності правового регулювання, правовою експертизою, накладенням санкцій та ін.) [11, с. 15]. М. Глазкова та С. Нанба розглядають правовий моніторинг як «регулярну комплексну аналітико-оцінну діяльність, що включає спостереження, аналіз, узагальнення, оцінку інформації про якість прийнятих та чинних нормативних правових актів, практику їх застосування, розробку пропозицій щодо усунення виявлених недоліків нормотворення та правозастосування, прогнозування напрямків розвитку правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин» [12, с. 75]. Український правознавець І. Онищук визначає правовий моніторинг не лише як самостійний, спеціальний вид правового контролю та періодичне (постійне) стеження за динамікою й статикою правових відносин і норм, за взаємозв'язком формалізованої правотворчості та правозастосування, а ще й як інноваційний прагматичний метод отримання знання про якість та ефективність нормативно-правових актів, який поєднує інформаційний (демонстраційний), аналітичний, інтерпретаційний, експертний, прогнозний, системний супровід правотворчості й правозастосування [13, с. 32].

Хоча, безумовно, існують й інші точки зору на співвідношення контролю

й моніторингу, наприклад, на думку Я.Є. Наконечного, правовий моніторинг являє собою різноманітну діяльність, що «включає в себе збір, спостереження, вивчення, аналіз, контроль по відношенню до питання, що регулюється» [14, с. 27]. Цієї ж точки зору дотримується докторка юридичних наук, професорка Т.О. Анцупова, яка підкреслює, що «моніторинг, на різних етапах його здійснення, може включати в себе контроль, повчання (поради), нагляд, спостереження, оцінку, прогнозування та ін. Всі ці складові в сукупності складають зміст правового моніторинга» [15, с. 163]. Ми погоджуємося з точкою зору Ю.І. Астанкевич, що «а) моніторинг у національній правовій системі здійснюється з метою контролю, отже, є пов'язаним, але не тотожним йому заходом; б) моніторинг більшою мірою здійснюється з метою спостереження та збору інформації, але в рамках моніторингу не можуть вживатися заходи примусового характеру» [16, с. 241].

Наведені тези дозволяють дійти висновку про те, що в національному праві «контроль» є ширшим поняттям, яке охоплює як «моніторинг», так і «нагляд». Крім того, саме органи контролю можуть справляти прямий вплив на підконтрольних суб'єктів, вживаючи певні засоби, аби примусити їх виконувати нормативні приписи. Нагляд передбачає тільки можливість непрямого впливу через приписи щодо припинення протиправної діяльності, а моніторинг взагалі не передбачає можливостей вжиття засобів впливу, оскільки його результати дають підстави тільки для зміни відповідних нормативних комплексів на інші, дієвіші [16, с. 242]. Загальною метою контролю, нагляду та моніторингу є владний облік (виявлення) відхилень конкретної ситуації від критеріїв законодавства, правова (юридична) діагностика (кваліфікація) правопорушень і заходи щодо їх усунення [17, с. 12].

У ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (1969) зазначено, що «учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору». У ч. 1 ст. 15 Закону України «Про міжнародні договори України» (2004) визначено, що «чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною

відповідно до норм міжнародного права», тобто підтверджено дотримання принципу *pacta sunt servanda*. Тому осмислення феномену міжнародного контролю є дуже важливим як для теоретиків міжнародного права, так і для практиків [18].

Що стосується співвідношення понять «міжнародного контролю» та «міжнародного правового моніторингу», «міжнародного спостереження», «міжнародного нагляду», то тут не має загальновизнаної точки зору серед фахівців з міжнародного права.

На думку американського вченого Карла П'єрагостіні міжнародний контроль – це засіб, за допомогою якого можна визначити, чи функціонує міжнародний договір належним чином [19, р. 421]. Болгарський вчений П. Радойнов вважає, що міжнародний контроль призначений для точного дотримання приписів міжнародного права. Російський фахівець з міжнародного права Р. Валєєв зазначає, що міжнародний контроль слід визначити як засновану на загальновизнаних принципах і нормах сучасного міжнародного права діяльність суб'єктів міжнародного права або створених ними органів, яка полягає в перевірці дотримання державами міжнародно-правових зобов'язань і вжиття заходів щодо їх виконання». Тобто, вчений відносить до предмета міжнародного контролю не лише заходи щодо перевірки дотримання міжнародно-правових зобов'язань, а й заходи щодо забезпечення їх виконання.

Що стосується міжнародного правового моніторингу О.І. Тіунов вважає, що це комплекс інформаційних спостережень пов'язаний з аналізом та оцінкою формування норм міжнародного права, а також дії та застосування його норм. [20]. М. О. Медведєва під міжнародним моніторингом розуміє «безперервне стеження за яким-небудь процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату або тенденцій розвитку. Мета моніторингу - ідентифікація проблем, оцінка наслідків певної діяльності, оцінка ефективності й результативності міжнародної угоди та забезпечення попередження спорів» [21, с. 213–214].

Генеральний секретар Ради Європи Марія Пейчинович-Бурич підкреслює,

що «моніторинг зазвичай ґрунтується на відвідуваннях країн, зустрічах з владою, громадянським суспільством та іншими суб'єктами, а також аналізі вторинних джерел. ... Найголовніше, що кінцева мета моніторингу полягає не в тому, щоб присоромити публічно, а в тому, щоб стимулювати позитивні зміни в тих галузях, де виявляються недоліки. Це досягається шляхом застосування наших загальних стандартів – часто за підтримки Ради Європи та завжди шляхом діалогу з владою відповідної держави-члена» [22, с. 11-12].

Т.О. Анцупова вважає, що міжнародний моніторинг у контексті права Ради Європи «це комплекс регулярних процедур, пов'язаних з наглядом, вивченням, аналізом, оцінкою, нагадуванням та прогнозуванням і контролем і, здійснюваних органами та спеціалізованими установами Ради Європи з метою відстеження виконання державами-членами взятих на себе зобов'язань, а також запобігання порушень прав людини та зміцнення демократичної стабільності в Європі» [15, с. 164]. Тобто для неї саме міжнародний моніторинг є родовим поняттям щодо міжнародного контролю. Ми ж поділяємо точку зору С.В. Шестака й вважаємо доцільним розглядати в якості родового поняття саме міжнародний контроль, а моніторинг як невід'ємну складову міжнародного контролю, про що саме й свідчать наведені думки М.О. Медведєвої, М. Пейчинович-Бурич та О.І. Тіунова.

Що стосується співвідношення понять «міжнародного контролю» та «нагляду, спостереженню», то в більшості випадків останні розглядаються як методи міжнародного контролю. Так, на думку Р.М. Валєєва, нагляд як метод міжнародного контролю є «діяльністю суб'єктів контролю за ознайомленням з об'єктом контролю, візуальним оглядом та стеженням за ним, збиранням та вимірюванням за допомогою інших правомірних дій відповідно до принципів міжнародного контрольного процесу даних про фактичний стан речей щодо виконання об'єктом контролю своїх міжнародно-правових зобов'язань» [23,с.152]. Спостереження, нагляд як методи контролю передбачені такими міжнародними договорами: Протокол I до Женевських конвенцій 1949, Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 р.,

Протокол про охорону навколишнього середовища до Договору про Антарктику 1991, Договір про принципи діяльності держав з дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р., Договір про заборону розміщення на дні морів та океанів та у його надрах зброї та інших видів зброї масового знищення 1976 р., Договір з відкритого неба 1992 р. Спостереження, нагляд можуть здійснюватися безпосередньо на місці, або дистанційно, в тому числі з використанням технічних засобів.

Тому ми пропонуємо розглядати міжнародний контроль як засновану на загально визнаних принципах сучасного міжнародного права діяльність суб'єктів міжнародного права за допомогою створених спеціальних контрольних механізмів з метою дотримання державами взятих на себе договірних міжнародно-правових зобов'язань і вжиття заходів щодо їх виконання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016 -Т.3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
2. Гаращук В.М. Контроль та нагляд у державному управлінні. Харків: Фоліо, 2002. 176 с.
3. Бахтіна Ю.С. Контроль, нагляд та моніторинг: співвідношення функцій державного управління. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 6. С. 78-84.
4. Бахрах Д.Н. Важные вопросы науки административного права. *Государство и право*. 1993. №2. С. 32-43.
5. Тюн В.М. Співвідношення контролю і нагляду правоохоронних органів у сфері охорони природи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-1(2). С. 144-147.
6. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б.

Авер'янова. Київ: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.

7. Вітвіцький С.С. Контроль як гарантія законності діяльності публічної адміністрації: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 480 с.

8. Шестак С.В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд.. юрид. наук. Харків, 2009. 199 с.

9. Ausubel J.H., Victor D.G. Verification of International Environmental Agreements. *Annual Review of Energy and the Environment*. 1992. Vol. 17. P. 1–43.

10. Фарман И. П. Мониторинг как метод исследования и представления знания. *Философия науки*. 2012. Вып. 17. *Эпистемологический анализ коммуникации*. С. 256–269.

11. Акмалова А.А., Капицына Д.В. Мониторинг как вид правового контроля в системе государственного и муниципального управления. *Ars administrandi (Искусство управления)*. 2012. №2. С. 13-26.

12. Глазкова М.Е., Нанба С.Б. Оценка эффективности действия нормативных правовых актов: современные подходы. *Журнал российского права*. 2011. № 9. С. 73-80.

13. Онищук І. І. Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 553 с.

14. Арзамасов Ю.Г., Наконечный Я.Е. Мониторинг в правотворчестве: теория и методология. Москва: Изд-во МГТУ имени Н.Э. Баумана, 2009. 196 с.

15. Анцупова Т. Поняття та сутність міжнародно-правового моніторингу у контексті права Ради Європи. *Юридичний вісник*. 2013. Вип. 2. С. 161-165.

16. Астанкевич Ю.І. Міжнародний моніторинг серед інших засобів забезпечення виконання міжнародних зобов'язань. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 239-245.

17. Нестеров А.В. Еще раз о властном контроле и надзоре. *Административное право и процесс*. 2011. №3. С. 10-12.

18. Требіна О.М. Контроль у сучасному міжнародному праві. *Український соціум: соціально-політичний аналіз сучасності та прогноз*

майбутнього : зб. матеріалів XX Всеукр. наук. конф. викладачів, молодих науковців і студентів, м. Харків, 5 груд. 2018 р. Харків : Право, 2018. С. 49-52.

19. Pieragostini K. Arms Control Verification: Cooperating to Reduce Uncertainty. *Journal of Conflict Resolution*. 1986. Vol. 30, Issue 3. P. 420-444.

20. Тиунов О. И. О роли международноправового мониторинга и международного контроля в развитии Евразийской экономической интеграции. *Евразийский юридический журнал*. 2012. № 10. С. 5–10. URL: <https://eurasialaw.ru/nashi-rubriki/persona-grata/intervyu-s-o-i-tiunovym-cudej-konstitutsionnogo-suda-rf-v-pochetnoj-otstavke> (дата обращения: 28.01.2022).

21. Медведєва М. О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ: Фенікс, 2012. 484 с.

22. Пейчинович-Бурич М. Совет Европы: система инструментов защиты прав человека. *Международная жизнь*. 2021. №2. С. 6-15.

23. Валеев Р. М. Контроль в современном международном праве : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Казань, 1999. 423 с.